UNIVERZITA KARLOVA
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

KATEDRA CÍRKEVNÍCH DĚJIN A LITERÁRNÍ HISTORIE

Historické vědy – Církevní a obecné dějiny

Mgr. David Trojan

Pražské biskupství v souřadnicích 13. století:
Diecéze ve středověké proměně

The Bishopric of Prague within the Framework of 13th Century:
The Diocese in the Medieval Transformation

Disertační práce

Vedoucí práce: PhDr. Eva Doležalová, Ph.D.

Praha 2025

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze o památce sv. Řehoře z Tours, biskupa a dějepisce (17. listopadu 2025)

David Trojan

Pražské biskupství v souřadnicích 13. století: Diecéze ve středověké proměně [rukopis]: Disertační práce / David Trojan; vedoucí práce: Eva Doležalová. -- Praha, 2025. – 482 s.

Anotace

Předkládaná disertační práce se zabývá vývojem pražského biskupství v období „biskupského 13. století," tedy v letech 1197–1311/1312. Takto poměrně široce vymezené období umožňuje sledovat jednotlivé procesy, které tuto proměnu formovaly, a zároveň dovoluje sledovat vliv hluboké transformace přemyslovského království na samotný vývoj diecéze. Tato tzv. středověká proměna, jak ji pro české prostředí definoval především Jan Klápště, je tedy pomyslným zrcadlem klíčových procesů vývoje diecéze.

Kostrou práce je pohled na diecézi jako na síť osob (duchovních i laiků) a institucí (především duchovních), které jsou vzájemně více či méně provázány. Tyto vzájemné interakce odrážejí tento sledovaný vývoj a ukazují jeho obecnou dynamiku a jednotlivé roviny, jejichž analýza umožňuje pohlížet na dějiny pražského biskupství a jeho význam v rámci formující se „zemské církve" plastičtěji (a pravdivěji) než jen prostřednictvím prostého výčtu biskupských biogramů. Zároveň je zřejmé, že právě prostřednictvím těchto vzájemných vztazích – ať už byly v osobní, nebo institucionální rovině – se pozice biskupství (jako instituce) stále re-formulovala.

Svébytným projevem tohoto vývoje je i sama emancipace biskupství a jeho správy z laického vlivu, ačkoli vždy šlo spíše o vyjednávaný kompromis možného, odvislý od moci jednotlivých subjektů, kterou tyto byly schopny prosadit. Totéž ovšem platí i pro biskupství, pokud jej chápeme jako instituci. V jeho čele sice stojí diecézní ordinář, disponující příslušnou mocí (*potestas ordinaria*), vycházející z jeho svěcení, je ale na místě přihlížet také k jakémusi „širšímu tělu biskupa," které tvoří jemu blízké osoby, které svým vlivem usměrňují správu diecéze i samo jednání její hlavy.

Klíčová slova

středověká proměna 13. stol., pražské biskupství, „zemská církev," struktura diecéze (církevní správa), majetkové zázemí pražského biskupství, reprezentace biskupství,
pražští biskupové Daniel Milík, Ondřej, Jan II., Mikuláš, Jan III., Tobiáš, Řehoř, Jan IV. z Dražic

Abstract

This dissertation examines the development of the Prague bishopric during the 'episcopal thirteenth century,' spanning the years 1197–1311/1312. This relatively broad timeframe makes it possible to trace the processes that shaped this transformation and, at the same time, to analyse the impact of the fundamental transformation of the Přemyslid kingdom on the evolution of the diocese itself. This so-called 'medieval transformation,' defined above all by Jan Klápště for the Czech context, thus serves as a metaphorical reference to the key processes underlying the development of the diocese.

The study proceeds from the premise that the diocese functioned as a network of individuals (clerical as well as lay) and institutions (predominantly ecclesiastical) interconnected to varying degrees. These interrelations reflect the development under consideration, revealing its dynamics and internal stratification. Analysing them allows the history of the Prague bishopric and its significance within the framework of the emerging 'regional church' to be presented more vividly and accurately than would be possible through a mere enumeration of episcopal biographies. It is evident, moreover, that it was precisely through these mutual relationships—personal as well as institutional—that the position of the bishopric as an institution was continually reformulated.

A significant manifestation of this development was the emancipation of the bishopric and its administration from secular influence, although this process invariably assumed the character of a negotiated compromise, contingent upon the extent of authority that individual actors were capable of asserting. The same observation holds true when the bishopric is considered as an institution. Although it is headed by the diocesan ordinarius, whose consecration confers the relevant authority (*potestas ordinaria*), it is nevertheless appropriate to consider a kind of 'broader episcopal body,' composed of individuals close to him who, through their influence, shaped both the administration of the diocese and the actions of its head.

Key words

medieval transformation of 13th century, diocese of Prague, 'land church' structure, diocesan administration, property securing of the Prague diocese, representation of bishopric,
bishops of Prague Daniel Milík, Ondřej, Jan II., Mikuláš, Jan III., Tobiáš, Řehoř, Jan IV. z Dražic

Poděkování

Biskupské dějiny se pro mě staly jedním z klíčových témat již v sídelně historickém semináři Jana Klápště a Josefa Žemličky – jim patří velký dík za badatelské nasměrování i podporu, s níž nabízeli (ale nevnucovali) podněty, jak se v příslovečných krajinách medievistiky lépe orientovat. Je pro mě potěšením se k těmto rozpravám s Josefem vracet v posledním roce i na půdě Historického ústavu.

Za mnohé vděčím také své školitelce Evě Doležalové, která se mě ujala a provázela mě po celé postgraduální studium radami, konstruktivní kritikou i osobní podporou a zájmem o mé úvahy, které často dostávaly prvotní kontury právě v těchto rozhovorech. I jí patří můj dík za pravidelná úterní setkání na Proseku.

Je mi potěšením poděkovat Petru Kubínovi za přijetí v medievistickém semináři na KTF, Miloši Sládkovi a Kláře Kudlové za přátelské přizvání ke spolupráci na cyklu V krajině, Marku Šmídovi za podporu i všem ostatním, s nimiž jsem se na fakultě mohl potkávat. Obzvláštní dík patří všem zaměstnancům fakultní knihovny za bezmeznou trpělivost a vstřícnost – totéž platí i pro Prokopa Týle z Historického kabinetu FF UK.

Stejně tak děkuji Jaroslavu Svátkovi a Jaroslavě Hausenblasové z Ústavu českých dějin FF UK za přizvání do jejich doktorandského semináře a všem kolegům, s nimiž jsme tyto diskuse uzavírali v pozdních večerních hodinách. Za mnohé podněty vděčím Lence Bobkové, Blance Zilynské a Janu Zdichyncovi.

Vřelé díky patří také členům Centra medievistických studií – přívětivé prostředí v Jilské i na Sázavě mi umožnilo rozvíjet řadu myšlenek do nebývalé šíře. Své díky směřuji rovněž do Brna – především Lukáši Führerovi a Liboru Janovi za rozhovory o Tobiášovi a jeho době, ale i dalším, s nimiž je radostí se setkávat. Badatelsky vlídné a přívětivé prostředí během mých vídeňských pobytů mi otvírala především Éloïse Adde a Jan Odstrčilík.

Za podporu při dokončování předkládané práce i obecně za možnosti badatelského rozvoje děkuji všem kolegům z Historického ústavu AV – jmenovitě alespoň Daně Dvořáčkové-Malé, Jakubu Razimovi, Robertu Šimůnkovi, Vojtěchu Večeře, Michalu Vokurkovi, Františku Zárubovi a Josefu Žemličkovi, ale i všem ostatním, byť se třeba jen potkáváme na chodbě a letmo si vyměníme pozdrav. Rád bych poděkoval také Babetě Jurámikové a Zuzaně Vařákové za společné obědy.

Vážím si toho, že za své blízké přátele mohu považovat Vojtěcha Slouku, Martina Šenka a Karla Pacovského, děkuji jim nejen za dlouhé rozpravy a promýšlení řady zde rozvíjených úvah, ale i za veškerou osobní podporu. Vojtovi děkuji rovněž za pečlivé a kritické přehlédnutí rukopisu, ale i vzájemné čtení svých textů. Děkuji ale také všem ostatním, kteří nebyli jmenovitě zmíněni, ale sami nejlépe vědí, za co jim vděčím.

Za veškerou podporu, pochopení a trpělivost vděčím Kristině – jen ona sama ví, kolik toho biskupům musela obětovat. Děkuji také Anežce, Anče, Mirkovi, Hance a Martinovi, Marušce a Petrovi. Svým zvěčnělým rodičům děkuji za to, že mohu být, kde jsem – jim také plody tohoto svého badatelského úsilí věnuji.

A děkuji Bohu, že mi dává prodlévat na svěžích pastvinách a vodí mě k vodám, kde si mohu odpočinout.

Úvahy o *Společenstvu biskupů* jsem mohl koncipovat díky podpoře Grantové agentury UK (projekt č. 98123 *Reprezentace pražského biskupa a biskupství ve středověké proměně*), pasáže o vztahu biskupa k metropoli pak s podporou stipendia Nadace Jana Husa.

Obsah

Úvod: Dějiny diecéze jako svébytný žánr, aneb „biografie“ biskupství? 1

Vymezení tématu (2) – Aktérsko-strukturální perspektiva (4) – Biskupská studia (5) – Základní otázky (8)

Koncept středověké proměny dlouhého 13. století jako rámec studie 10

Čtvrtý lateránský koncil (10) – Pastorační obrat (13) – Středověká proměna (14)

Zamyšlení nad prameny a literaturou 17

Středověká reflexe (17) – Protokritická historiografie (18) – Počátky kritického dějepisectví (19) – Prvorepublikové syntézy (20) – Fiala, Nový (22) – Soudobé syntézy (22) – Jubilejní sborníky (23) – Diplomatika (25) – Kanonické právo (26) – Druhé Kosmovo pokračování (27) – Kroniky doby Karlovy (29) – Diplomatické prameny, formulářové sbírky (30) – Kuriální písemnosti (32) – Hospodářské prameny (33)

Ediční poznámka 35

I. Král, jeho biskup a šlechta 37

Prostor (37) – Biskupská volba (38) – Spor biskupa Ondřeje (41) – Pelhřim (42) – Jan II. (43) – Mikuláš (43) – Albert Beheim (45) – Povstání kralevice Přemysla (46) – Jan III. (48) – Tobiáš z Benešova (51) – Řehoř (54) – Jan IV. z Dražic (55)

I.1 Biskup na panovnickém dvoře 58

II. Biskup a biskupství jako jedna z církevních institucí země 61

II. 1 Biskup a *jeho* kapitula 61

Počátky kapituly (61) – Volba kanovníků a prebendy (64) – Korporativní identita a pečeť (67) – Normativ vztahu (69) – Kapitulní samospráva (71)

II. 1. 1 Mezi souhlasem a sporem 74

Daniel II. Milík a děkan Arnold (74) – Kapitulní právo volby (77) – Spor biskupa Ondřeje podruhé (80) – Ondřejovo reformní úsilí (82) – Stoupenci a protivníci (83) – Děkan Arnold a ostatní kanovníci (84)

II. 1. 2 Biskupské volby a svěcení 87

Daniel II. Milík (87) – Průběh volby (87) – Pelhřim (88) – Kuriální zásahy (89) – Pelhřimova rezignace (92) – Jan II. (93) – Bernard (95) – Mikuláš (96) – Jan III. (97) – Jeho svěcení (98) – Tobiášova volba (99) – Jeho svěcení a adventus (100) – Řehoř (100) – Jan IV. (102) – Biskupští elekti (103) – Elekční pečeť (104)

II. 1. 3 Mezi dvorem a správou diecéze 107

Dvojí dvůr (107) – Biskupská kaple (108) – Nevyhraněnost rolí (111) – Biskup na cestě (112) – Kancelář (113)

II. 1. 4 Katedrální kapitula v zrcadle 13. století 115

Prostorové hledisko (115) – Povstání kralevice Přemysla a úloha biskupa a kapituly (115) – Mše v klášteře Na Františku (117) – Zbožné dary a fundace (118) – Tobiáš a jeho kanovníci (120)

II. 2 Kapituly s biskupskou kolací 121

Kapitula sv. Jiljí, Staré Město (121) – Kapitula v Týně n. Vltavou (123) – Kapitula v Sadské (124) – Personální propojení (125) – Srovnání: Kroměříž (127)

II. 3 Ostatní kapituly 129

Vyšehrad (129) – Stará Boleslav, Mělník, Litoměřice (131) – Pokus o přenesení mělnické kapituly (132)

II. 4 Kláštery 134

II. 4. 1 Biskup jako hlava diecéze a „zemské církve“? 135

Zakladatelská práva (135) – Charakter řádů (136) – Spor biskupa Ondřeje potřetí (137) – Ondřej a premonstráti (139) – Komunikace mezi kláštery (141) – Ondřej a cisterciáci (142) – Kladrubská jednání (143) – Desátky (144) – Šacká hora (148) – Preláti pasovské diecéze (150) – Velké privilegium české církvi (151) – Kanonické právo (153)

II. 4. 1a Benediktini a benediktinky 155

Benediktova řehole (155) – Břevnov (156) – Proboštství (159) – Zlá léta (161) – Klášter sv. Jiří (163) – Sv. Prokop (166) – Sv. Vintíř (168)

II. 4. 1b Cisterciáci, premonstráti a jejich ženské větve 170

Nové řády (170) – Struktura (171) – Diecézní správa (172) – Rozhodci (173) – Teplá (174) – Papežská ochrana (175) – Jan III. a cisterský řád (176) – Pohled (178) – Sezemice (179) – Mařídol (180) – Žďár (181) – Obecné garance (184) – Premonstráti (185) – Moravská cesta (186)

II. 4. 1c Svatá země, rytířské a špitální řády 187

Čtvrtý lateránský koncil a křižáctví (187) – Konrád z Urachu (187) – Mistr Šimon (188) – Jan III. a pruská tažení (189) – Druhý lyonský koncil (189) – Lyonský desátek (190) – Tobiášovy formuláře (191) – Rytířské řády (191) – Papežská privilegia a almužny (192) – Diecézní správa (194) – Zderazští božehrobci (195) – Křižovníci s červenou hvězdou (196) – Špitály (198)

II. 4. 1d Biskup a mendikanti 200

Kazatelství (201) – Příchod řádů (202) – Regule (203) – Papežská privilegia (204) – Konkurence diecéznímu kléru (206) – Brunova relace (207) – Recepce II. lyonského koncilu (209) – Kladsko (211) – Tobiáš a mendikanti (214) – Ženské větve (215) – Pravověří (216) – Františkova stigmata a antimendikantství (216) – Inkvizice (219) – Bekyně (222) – Super cathedram (223) – Augustiniáni-eremité (223) – Klášter sv. Tomáše (225)

II. 5 Biskup – delegovaný soudce a veřejná autorita 227

Papežské delegace (227) – Jan II. a jeho spory (228) – Spor o olomoucký stolec (229) – Falza Martina, generála cyriaků (230) – Tobiášova autorita (233) – Konfirmace a vidimusy (235) – Autentická pečeť (235) – Donace kostelů a patronátních práv (236)

II. 6 Výkon spirituální moci biskupské 238

Durandův pontifikál (238) – Svěcení kláštera v Mařídolu (238) – Svěcení kostela (240) – Zázraky (241) – Světící biskup (242) – Odpustky (243) – Souhlas ordináře (245) – Liturgické záležitosti (247)

II. 7 Rovina osobní 249

Životy biskupů (249) – Nekrologia (249) – Blízkost cisterciákům (250) – Tobiášova podpora řádů (253) – Mladší tradice (255)

II. 8 Společenstvo biskupů? 256

Kolektivní identita? (256) – Brunova relace (257) – Vztahy s Olomoucí (258) – Granum (258) – Precedence? (260) – Biskupská identita (261) – Působení v druhé z diecézí (263) – Zahraniční biskupové (264) – Pomocní biskupové (265) – Sesazený biskup Pelhřim (267) – Jan II. jako iudex delegatus (268) – Ochrana majetkových nároků jiných biskupů (274) – Odpustky (275) – Obecný biskupský úřad (276)

III. Biskup jako duchovní správce diecéze 278

Formování farní sítě (278) – Recepce obecných požadavků (279) – Venkovské děkanáty (280) – Rozlišení pravomocí (280) – Vicearcijáhni (281) – Ustalování pravomocí děkanů (284) – Farní síť a její struktura (285) – Delegované povinnosti (286) – Synody v Olomouci a v Praze (288) – Vizitace (289) – Vizitační statuta 1244 (291) – Osvobození řepínské komendy (292) – Kněžská svěcení (293) – Kuriální dispenzy (295) – Tobiášova formulářová sbírka a kněží (296) – Patronátní právo (297) – Biskupské konfirmace nakládání s patronátním právem (299) – Inkorporace (300) – Hledání pravidel (301) – Právo prezentační (302) – Osobní komunikace (303) – Konfirmace

farářů (304) – Spor o kynšperskou faru (305) – Spor o týnskou faru (307) – Prosazování prezentačního práva mezi patrony (309) – Návrat k pohanství? (311) – Biskup proti násilí (312) – Vztah k emfyteutizaci církevních statků (312) – Komunikace farářů s biskupskou kurií (315) – Příklady z Tobiášova formuláře (316) – Kontakty s laiky v pastorační rovině (317) – Farní přímus (319) – Limitace farních obvodů (320) – Biskupova iniciativa stavby kostelů (322) – Němci v Žitenicích (324) – Dismembrace filiálních kostelů (324) – Hmotné zajištění duchovní správy (328)

IV. Hospodářské aspekty pražského biskupství 330

Historiografie (330) – Limity (331)

IV. 1 Majetková základna a její vývoj 332

Prvotní zajištění (332) – Lokální šlechta (333) – Nakládání s majetkem (334) – Statky u Prahy (336) – Žerčicko (337) – Roudnice (338) – Ústecko, Rokycansko, Českobrodsko (340) – Trhový Štěpánov (341) – Týn n. Vltavou (342) – Horšovský Týn (343) – Želiv, Řečicko/Pelhřimovsko (344) – Příbram (349) – Počedělice, Sepekov a Hradiště, Rataje n. Sázavou (351) – Podivín, moravské statky (352) – Přízeň mocných (353) – Proměna a její výsledky (354) – Výnosy (357) – Správa statků (357) – Biskupský desátek (359)

IV. 2 Temporální imunity 362

Jindřich Zdík (363) – Svobody pražské kapitule (364) – Privilegium olomouckému biskupství (364) – Spor biskupa Ondřeje počtvrté a Přemyslovo privilegium (365) – Privilegium pro moravské statky (367) – Vlastní jurisdikce poddaných (368) – Srovnání (368)

V. Biskup – katedrální kapitula a kostel: vztahy hospodářské 370

Původ kapitulního majetku (371) – Jeho správa (372) – Korporativní nezávislost (373)

V. 1 Několik poznámek k majetkovému zajištění katedrální kapituly ve 13. století 373

Daniel II. a děkan Arnold, rovina správy statků (373) – Právo souhlasu (374) – Probošťské statky (375) – Statky děkana (376) – Prebendní statky (377) – Spory (378) – Rozhojňování příjmů (379) – Privilegia (380) – Vztah ke katedrále (382)

V.2 Hrob svatého Václava a *pražský kostel* 383

Zajištění sakristiána-správce (383) – Služebníci Boha a svatého Václava (384) – Ostatní klérus (385) – Sudí Čéč a jeho kaple (386)

VI. Biskup mezi metropolí a kurií 387

Univerzalismus papežské moci (387) – Spor biskupa Ondřeje popáté (388) – Dosah a dopad kuriálních listů (391) – První lyonský koncil (392) – Vliv kuriálního stylu (393) – Papežská privilegia (393) – Kuriální poplatky, desátek na Svatou zemi (395) – Vzájemné osobní kontakty (397) – Legáti, Petr z Kapuy (398) - Guido z Preneste (400) - Řehoř de Crescentio (401) – Konrád z Urachu (402) – Epizodické legace kolem r. 1250 (403) – Neapolský legát Bernard (405) – Petr de Ponte Curvo (406) – Anselm, biskup warmijský (406) – Legát Guido a vídeňská synoda (407) – Würzburská synoda (409) – Jan Boccamazza (410) – Shrnutí (411) – Spor biskupa Ondřeje pošesté – mohučský kontext (413) – Mohučský metropolita, papež a jejich vliv na biskupské volby (416) – Provinciální synody (417) – Fritzlarská synoda (417) – Recepce Corporis lateranense (418) – Vizitace Sigfrieda III. v Praze (419) – Oslabení vlivu a kontaktů (420) – Petr z Aspeltu (422)

Závěr: Pražské biskupství v souřadnicích středověké proměny 424

Posloupnost biskupů, arcibiskupů a papežů (1197–1312) 431

Soupis pramenů 434

Soupis literatury 435

Úvod: Dějiny diecéze jako svébytný žánr, aneb „biografie“ biskupství?

Předkládané pojednání se svým tématem i pojetím hlásí k širokému konceptu církevních dějin, který z podstaty současného *pokoncilního* chápání církve jako *mystického těla Kristova* a v našem ohledu zejména *putujícího lidu Božího* zdůrazňuje její všeobecný charakter a naopak se záměrně vyhýbá její redukci na pouhý institucionální rozměr.[1] Proto i vývoj pražského biskupství (diecéze)[2] ve 13. století nebude pojednán jako soubor prostých biografií (resp. vzhledem k možnostem pramenné základny často spíše jen *gest*, resp. chronologicky strukturovaných biogramů) jednotlivých pražských ordinářů, případně s přihlédnutím k jejich úloze v rámci procesu *institucionalizace biskupského úřadu.*[3]

Po nezbytném úvodu, úvaze o historiografické reflexi problematiky a stručném přehlédnutí analyzovaných pramenů tak následují jednotlivé kapitoly vystavěné na základě analýzy vztahů pražských biskupů k ostatním relevantním společenským skupinám a jejich vzájemné komunikaci. Onu relevanci ale krom jiného určuje výpovědní hodnota pramenné základny, která ze zřejmých důvodů upřednostňuje zejména zachycení vzájemných vztahů jednotlivých církevních institucí, kléru obecně a rovněž – zejména v politické rovině (včetně reprezentace) – poměru k panovníkovi. Vztah biskupa a laických elit pak sledujeme výrazně méně, a to nejen na královském dvoře, ale také v kontextu formující se církevní správy diecéze; kontakty biskupů s neurozenými laiky prameny odrážejí značně nevyváženě. To platí zejména o ordinářově učitelské úloze; problematice je věnována pozornost především v souvislosti s úvahami o zvnitřnění (interiorizaci) víry a tzv. druhé christianizaci společnosti.[4]

---

[1] *Lumen gentium*, zejména čl. 7–9; k reflexi alespoň GALLIARDETZ, *The Church in the Making*, s. 91–93 a 101–103. – Traktovaný přístup sice vychází z pokoncilní ekleziologie, ale je formulován při vědomí značně odlišné reflexe pojmu teology 13. století (srov. SWANSON, *Religion and Devotion,* s. 6–9). K úvahám o vymezení církevních dějin v kontextu ostatních discpilín alespoň HANUŠ (ed.), *Eseje o povaze církevní historiografie.*

[2] *Diecézí v širším smyslu* se rozumí nejširší (geografické) vymezení správního dosahu pražského biskupa a jeho správního aparátu, *diecézí v užším smyslu* pak dosah této biskupské *potestatis*, tj. instituce a osoby ordináři přímo podléhající, a to s ohledem na některé otázky (komunikace biskupa s kurií) nikoli nutně přítomné v geograficky ohraničené diecézi.

[3] Stručné biogramy naposledy sestavila Zdeňka Hledíková pro lexikon *Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches* I; dále srov. historiografický přehled (s. 19–26). – K *institucionalizaci biskupství* jako jednoho z aspektů středověké proměny dále; srov. též BIHRER – RÖCKELEIN (ed.), *Die „Episkopalisierung“ der Kirche*, s. 13–20.

[4] Typickým příkladem biskupská kázání – zatímco normativ na ně klade důraz, ostatní prameny je téměř nezmiňují, a pokud ano, pak spíše mimochodem (*Letopisy 1196–1278,* FRB II, s. 287–288.; podrobněji TROJAN, *Reprezentace,* s. 121). K úvahám o druhé christianizaci v poznámce 25, s. 13.

V případě zmíněných vztahů a jejich sítí šlo biskupům především o schopnost prosadit svou moc (*potestas*): ať už v záležitostech veskrze duchovních – to ovšem v dobovém pojetí zahrnuje rovněž široké spektrum kanonického práva – ale i světských (politických), byť ale opět vnímaných pohledem univerzality církve. Spory (ideové i ryze praktické), projevující se v osobní i institucionální rovině těchto vztahů, podobně jako (ovšem prameny výrazně méně traktovaná) vzájemná spolupráce tyto vztahy formovaly a jejich prostřednictvím pak byly postupně formulovány (a neméně často i reformulovány) možnosti a limity jednání jednotlivých jejich aktérů (*Handlungspielräume*).[5] Jak plyne ze snad až příliš komplikovaně strukturovaného obsahu předkládané práce, vývoj pražského biskupství jako instituce budeme nahlížet zejména právě touto optikou vzájemných vztahů jednotlivých aktérských skupin, a to jak primárně v rámci pracovně označené jako *zemská církev*,[6] tak i vyvíjející se společnosti přemyslovského království, resp. pražské diecéze v jejích již značně stabilních hranicích (tedy spíše geografického než mocenského prostoru)[7] a konečně i v rámci hierarchických vztahů církve univerzální (kapitola *Biskup mezi metropolí a kurií*). Pravidelné užívání kurzivně označeného zájmena *jeho* zdůrazňuje chápání kontaktu dvou osob jako vzájemného vztahu, nebo přinejmenším alespoň předpokladu jeho existence.

Aktéry tohoto pojednání jsou tedy přirozeně v první řadě jednotliví pražští biskupové-reprezentanti úřadu, a to s důrazem na „biskupské 13. století," tedy počínaje smrtí Jindřicha Břetislava (15. června 1197) a volbou jeho nástupce, Daniela II., zvaného Milík, a konče počátky dlouhého episkopátu Jana IV. z Dražic – striktně vzato v řadě ohledů až jeho návratem

[5] Původní koncept, užívaný pro charakteristiku politické moci laických elit, precizovala pro úvahy o biskupských dějinách vrcholného a pozdního středověku SCHNACK, *Zwischen geistlichen Aufgaben*, s. 22–26. Autorka opírá rozsáhlou analýzu vývoje pozdně středověkého mindenského biskupství právě o analýzu jednotlivých *prostorů jednání* – nástup do úřadu (v nejširším pojetí), jednání vůči církevním institucím a v duchovním kontextu, právní postavení a jurisdikce (vlastní i nadřízená), rodinné a dynastické vztahy, kapitula (a moc vůči ní), hospodářská politika a reprezentace. V podobných kontextech, adaptovaných pochopitelně na domácí prostředí, sledujeme jednání biskupů i v této práci; k biskupské reprezentaci samostatně TROJAN, *Reprezentace*.

[6] Pojem explicitně předpokládá značnou názorovou jednotu (nebo přinejmenším shodu), která jistě v řadě ohledů panovala, jindy ovšem hlásání a žití Kristova Evangelia pohříchu komplikovala a znevěrohodňovala; ostatně jako ve kterékoli jiné etapě dějin *církve bojující*. Problematické je ovšem i označení „česká církev" i „církev v Čechách," neboť z podstaty takového geografického vymezení se ztrácí traktovaná i reálná univerzalita církve, přinejmenším v rámci prostoru latinského západu. Pro přehlednost již tak zatíženého textu pojem užíváme při vědomí všech formulovaných výhrad.

[7] Poslední výraznější úpravy diecézních hranic sledujeme v oblasti Žitavska na počátku episkopátu biskupa Mikuláše; jisté spory zachytíme i o příslušnost jihlavského kostela. Běžně užívaná formule „clero civitatis et dioecesis Pragensis" vychází z obecnějších vzorů a nemá pro formování charakteru pražské diecéze výraznější význam.

z koncilu ve Vienne (1311–1312) a úsilím o uplatnění příslušných reformních kroků.[8] Přinejmenším stejně podstatnou ovšem je sama instituce biskupství, tedy svým způsobem struktura, skládající se vedle biskupa samotného také z příslušných nositelů „úřadů" spirituální i temporální správy (lhostejno zda delegovaných, nebo stálých) – tedy širokého biskupova dvora – a biskupské kapituly. Institucionalizace biskupského úřadu je sama o sobě zásadním procesem, jehož (často spíše tušený) průběh sledujeme v rámci středověké proměny českých zemí v souvislosti s vnějšími (v tomto ohledu primárně kanonickoprávními) i domácími vlivy. Vlastní pozornost, byť vzhledem k málomluvnosti pramenů zatím spíše jen okrajovou, si zaslouží rovněž otázka sdílené (kolektivní) identity – jednak kapitulních kanovníků (ve vztahu k biskupovi a instituci biskupství), jednak oné institucionalizující se entity „biskupství," a to zejména v souvislosti s vnímáním, formováním a reflexí institucionální kontinuity, společné paměti a vlastní tradice. Z opačné perspektivy pak jsou těmito aktéry především ostatní duchovní ústavy a jejich členové, resp. mocní laici – laikové „bez-mocní" pak jsou pojednáni především s ohledem na zásadní nedostatek pramenů především jako ti, na kterých je tato (spirituální a zejména v hospodářských záležitostech i temporální) moc vykonávána. To ovšem neznamená, že by tito „bez-mocní" nemohli v některém ohledu onu moc nabývat a stát se tak plnohodnotnými aktéry – jen o tom v souvislosti s vývojem pražské diecéze třináctého věku prameny téměř mlčí.

Jednotlivé historiografické obraty (*linguistic turn, cultural turn, spacial turn* atp.) se formálně i obsahově projevily přirozeně i v uvažování, bádání a psaní o biskupech jako osobách, jednotlivých diecézích i o biskupském úřadu a jeho podstatě obecně. Plodem této stále probíhající reflexe vlastního oboru je celá řada monografií, a především více či méně tematicky sevřených sborníků tematizujících tyto jednotlivé aspekty napříč místní a časovou perspektivou latinské církve. To ale zároveň neznamená, že starší přístupy, vycházející primárně z pozitivistické premisy poznání skutečnosti (typicky řada *Germania Sacra. Series nova*), by měly být odsunuty na vedlejší kolej, nebo dokonce negovány, obzvlášť když dosud chybí ucelené zpracování dějin (pražského) biskupství v dobovém společenském kontextu. Při úvahách o koncipování předkládané práce se tak jeví užitečným tematizovat vztahy biskupa a

[8] Podrobně HLEDÍKOVÁ, *Biskup Jan IV.,* zejména s. 52–54. Jak ještě připomeneme podrobněji, jako *identitotvorné koncily* lze označit IV. lateránský koncil, a to nejen ve vztahu k biskupu Ondřejovi a jeho postojům, ale obecně k celému 13. století (srov. v řadě ohledů ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil*), a dále právě koncil ve Vienne, jehož dopady ale byly nesrovnatelně méně výrazné.

ostatních složek společnosti, výkon biskupovy pravomoci ordináře a správce diecéze a reprezentaci jeho moci jako zásadního argumentu vývoje těchto vztahů.[9]

Jak už bylo naznačeno, půjde tedy primárně o analýzu struktur, v jejichž rámci pražský biskup jednal a vystupoval se svými nároky a jejichž vývoj bude sledován v kontextu středověké proměny. Jednotlivé její aspekty pak slouží jako jisté záchytné body, o které se analýza „biskupských dějin" opírá a s nimiž v plodném dialogu interaguje. Přestože biskupská *potestas ordinaria* v teoretické rovině existuje sama o sobě, je v praxi skrze apoštolskou sukcesi vztažena ke konkrétnímu prostoru – diecézi a jejímu centru, katedrále – a osobě, biskupovi, který je jejím nositelem a je oprávněn ji dále delegovat sobě podřízeným správním orgánům a osobám (typicky *iudices delegati*).[10] Proto věnujeme pozornost i zárodkům této delegované správy – zejména problematice vztahu arcijáhnů, děkanů a biskupa a dokladům o biskupských delegacích. Samostatným okruhem otázek je biskupská kancelář, jejíž podrobné analýze věnoval nedávno pozornost Lukáš Führer a z jeho závěrů zde vycházíme (srov. dále). Je tedy zjevné, že musí jít nejen o analýzu osobností jednotlivých biskupů a projevů výkonu jejich úřadu, ale zároveň o kolektivní vnímání tohoto úřadu jako skupiny osob (ne vždy jednomyslně) vykonávajících správu diecéze a formujících vlastní pozici ve společnosti.

Tuto aktérsko-strukturální perspektivu lze dobře ilustrovat již vědomou reflexí jazyka, užívaného k popisu jednotlivých aktů – když totiž ve studii hovoříme o tom, že „biskup Tobiáš v NN listině připomíná určitou skutečnost," je také třeba uvažovat jeho vztah ke vzniku listiny samotné a k jejímu obsahu zvláště. Tedy, do jaké míry lze toto mínění připsat skutečně Tobiášovi a do jaké míry jde spíše o reflexi písařovy (diktátorovy) stylizace biskupovy osobnosti, tj. jak sama biskupská kancelář vnímala osobu biskupa, jeho úlohu a pozici v rámci diecéze a království. Stylizátoři těchto listin – o formulářové sbírce to platí dvojnásob – tak jsou ve své podstatě prvními instancemi kreace biskupského ideálu a biskupské reprezentace. Z této perspektivy tak po našem soudu neoddělitelně vyvstává nikoli Tobiáš (a obecně kterýkoli biskup) jen jako osoba, která skrze volbu, zkoušení a svěcení přijímá biskupský úřad, ale spíše Tobiáš (biskup) jako reprezentant svého úřadu, jehož chování, jednání a vystupování je tvořeno nejen jeho osobou, ale spíše celým okruhem osob (*užším dvorem*), které tak dohromady formují

[9] Srov. obecnou reflexi německé historiografie SCHNACK, *Zwischen geistlichen Aufgaben*, s. 30–37

[10] K charakteristice biskupského úřadu a jeho obsahu WIESER – POTTMEYER – KRÄMER, *Bischof*; HLEDÍKOVÁ, *Biskup;* SCHMIDT, *Bischof bist Du* (především v kontextu jednotlivých, především kanonickoprávních aspektů volby). – Srov. úvahu NOVÝ, *Heraldika pražských biskupů*, s. 60 o vztahu těchto hledisek a heraldické reprezentace úřadu, byť až pro 14. století, kdy se jednak tyto úřady (oficiálát a následně i generální vikariát) ustalují a zároveň se formuje i heraldika úřadu (*Amtswappen*).

(a formulují) jakési *širší tělo biskupa*.[11] Při vědomí této perspektivy ale i nadále hovoříme o činnosti biskupů a připisujeme jim jednotlivé záměry a výsledky – vždyť ostatně primárním úkolem biskupské kurie (*užšího dvora*) byla právě asistence při výkonu svěřeného úřadu, tedy svým způsobem delegovaný podíl na něm. Biskupovým prvořadým úkolem pak bylo obklopit se vhodnými osobami – právě personální obsazení biskupské kurie může odrážet specifické zájmy a náklonnosti jednotlivých biskupů-osob, zatímco složení katedrální kapituly bylo na jeho vůli do značné míry nezávislé a reprezentuje pak onu deklarovanou kontinuitu.

Je tedy nanejvýš zřejmé, že k dějinám pražského biskupství nelze přistoupit jako k prostému souboru biografických medailonů jednotlivých biskupů, ale je třeba zachytit předivo nastíněných vztahů, závislostí a mocí (*potestas*), jimiž je definována jak lidská společnost jako celek, tak i pražská diecéze jako předmět našeho zájmu. Vzhledem k rozsahu pramenné základy, a především jejím mezerám je zjevné, že v řadě ohledů půjde o více či méně hypotetické úvahy. Ani těm se ale nelze vyhnout – chceme-li totiž, jak příhodně formulovala Zdeňka Hledíková v závěru své biografie o Janovi IV., plně vystihnout osobnost kteréhokoli z biskupů a zařadit ji do všech souvislostí vývoje diecéze, do nichž vědomě zasáhl nebo které ovlivnil tím, že to byl právě on, kdo byl pražským biskupem, pak to znamená napsat dějiny Čech daného období viděné ze specifického úhlu církevní problematiky. Takové ambice si předkládaná práce neklade, byť k vytčenému holistickému přístupu se, jak jen je to možné, snaží přiblížit. V této souvislosti se konečně ještě vrací otázka, byť spíše řečnická, zda je vůbec patřičné hovořit o *církevních* (resp. i *náboženských*) *dějinách* ve středověkém kontextu, kdy i zdánlivě zcela necírkevní věci jsou záležitostmi církve, její reflexe a disciplinace.[12]

Přes jistá specifika domácích diecézí je užitečné přihlédnout k okruhům problémů, řešených v kontextu *biskupských studií* především v západních historiografiích v posledním půlstoletí, a k aplikovaným metodám, byť je zároveň patrné, že ne každý přístup je možné a vhodné užívat i pro analýzu vývoje domácích diecézí. Řada těchto okruhů je rovněž

[11] Zde s vědomým odkazem na Kantorowiczova klasická *Dvě těla krále*, ačkoli uplatnění jeho pojetí *dvojího těla* odkazuje spíše na vnímání biskupa jako osoby (resp. tohoto *širšího těla biskupa*) a neosobní instituce biskupství (diecéze), jejímž nositelem je biskup-osoba, resp. biskupská kapitula. A to nikoli jen v době sedisvakance, ale i jako garant stability – na to se kanovníci explicitně odkazují jak ve chvíli, kdy vstupují do hospodářských záležitostí, tak ale i ve sporu o kvality biskupa Daniela II., tedy v okamžiku, kdy biskupa-osobu považují za nehodného (srov. CDB II, č. 1, s. 1).

[12] Podle HLEDÍKOVÁ, *Biskup Jan IV.,* s. 160. – V souvislosti s hypotetičností řady úvah připomeňme snad až kacířské úvahy Josefa Války o úloze fantazie v historikově práci (To, co Válka formuloval pro výzkum Velké Moravy platí pro středověk obecně; srov. ŘEPA, *Josef Válka Hostem*, s. 112) a další obdobné pohledy. – K holistickému pohledu na domácí církevní a náboženské dějiny naposledy MIKULEC a kol., *Křesťanství v českých zemích*, práce antikvuje starší, v řadě ohledů šablonovité příručky J. Kadlece a B. Zlámala.

reflektována v předkládané práci a dalších autorových studiích, jiné na svou reflexi v kontextu domácích biskupských studií teprve čekají.

Výrazný ohlas se dostává otázkám souvisejícím s textovou kritikou narativních pramenů a obecně analýzou narativu (narativů) o biskupovi – patrně i v reakci na jejich dřívější opomíjení, zejména v kontextu přístupů německé historiografie. Tyto práce se ale nejčastěji týkají franckých struktur a následně období 10.–12. století v říšském prostoru; pro 13. století takové výraznější výzkumy chybí už proto, že (podobně jako v Čechách) nejsou k dispozici rozsáhlejší narativní díla (nebo jejich soubory), reflektující i obraz jednotlivých biskupové. Autorům obecně jde především o otázky biskupské identity, jejího utváření a významu jejích jednotlivých složek (politické, liturgické, jurisdikční a zákonodárné, kulturní atp.) pro formování pozice ordináře v jeho diecézi, ale také biskupského ideálu, reprezentace a paměti jako médií sociální konstrukce socioprofesní skupiny episkopátu. Nosná je ovšem reflexe jedné každé z těchto rovin – podstatné je už samo vykročení k analýze textu jako pramene biskupské moci a legitimity. Vždyť čím jiným jsou pasáže *Vyprávění o zlých letech* krok za krokem popisující volbu biskupa Tobiáše, jeho kanonické vysvěcení i komplikace se vstupem do posvátného centra vlastní diecéze?[13]

Problematika právních, politických i kulturních a liturgických dějin se prolíná ve studiích o klíčových okamžicích biskupské kreace, tj. o volbě, zkoušení, svěcení a přijetí v diecézi. Zatímco kanonickoprávní stránku volby ordináře lze alespoň rámcově hodnotit s přihlédnutím k obecnému normativu a jeho reflexe v dalších diecézích, záležitosti příslušných rituálů, doprovázejících tyto kroky, zejména pak *adventus episcopi*, sice vycházely ze společného významového schématu sňatku biskupa s diecézí, v jednotlivých krocích se formálně i obsahově odlišovaly a reflektovaly tak zásadním způsobem specifika jednotlivých diecézí.[14] Svébytným tematickým celkem, opět řešeným napříč diecézemi, je kanonickoprávní

[13] Podnětné otázky (zejména s ohledem na utváření biskupova obrazu a jeho reflexi v politické kultuře) svým pramenům klade KLEINJUNG, *Bischofsabsetzungen und Bischofsbild,* s. 32–35 s další literaturou a dále WEBER, *Der Bischof stirbt* a FIGGE, *Das Bild des Bischofs*. K otázce biskupské moci, identity a jejich reprezentace alespoň COSS – DENNIS – JULIAN-JONES – SILVESTRI (ed.), *Episcopal Power and Personality*; DANIELSON – GATTI (ed.), *Envisioning the Bishop*; VARELA – ESCANDELL – LOPEZ (ed.), *The Memory of the Bishop*; THOMAS (ed.), *Bishops' Identities, Careers, and Networks;* z hlediska kanonickoprávního WESSEL, *Zum Bischof werden*; jako případovou studii alespoň BIHRER, *Der Konstanzer Bischofshof*. – K narativům o pražských biskupech HILSCH, *Herzog, Bischof und Kaiser*; TROJAN, *Bůh, česká církev a pražský biskup*; MARANI-MORAVOVÁ, *Peter von Zittau,* s. 466–478.

[14] K symbolickému sňatku alespoň MILLER, *Why the Bishop of Florence*; k biskupskému adventu MACIEJEWSKI, *Adventus episcopi* a BIHRER, *Einzug, Weihe und erste Messe;* pro pražské prostředí TROJAN, *Reprezentace,* s. 92–101. Stranou zůstává reflexe problematiky vztahu biskupa k jeho rezidenčnímu městu (*Bischofstadt*), neboť je vzhledem k uspořádání majetkového zázemí pražské diecéze a sdílení pražské centrality

rovina biskupského úřadu – nejen s ohledem na původ moci, ale především reflexe zákonodárné (synodální) a soudní (jurisdikční) aktivity ordinářů, obecných kanonickoprávních norem a jejich prosazovaní ve vlastní diecézi a konečně problematika exkomunikace jako prostředku nápravy a disciplinace svěřeného stádce, ale také mocenského boje.[15]

Posledním tematickým okruhem, který se sluší připomenout, je otázka biskupa a jeho vztahu k ostatním biskupům a politické komunitě obecně, otázka komunikačních sítí kolem jednotlivých biskupů a sítí tyto jednotlivce propojující a formující socioprofesní skupinu (slovy Jacka Maciejewského) biskupů dané provincie (nebo jinak ohraničeného prostoru – státního celku). Biskupové jako taková zájmová skupina zaujímají v politické komunitě daného státu specifickou pozici a nabývají tak nezanedbatelného vlivu i mimo obsahem vlastního svěcení vytyčených pravomocí. Tato rovina se domácího prostředí dotýká specifickým způsobem, neboť vzhledem k počtu diecézí v zemi taková biskupská socioprofesní skupina nemohla vzniknout a oba biskupové byli nuceni svou politickou pozici formulovat na základě jiných kritérií. Zároveň výrazná geografická nevyváženost mohučské provincie, ale i zjevná absence potřeby takové identifikace omezovala zájem pražských biskupů o vlastní podíl na takto formované socioprofesní biskupské identitě mohučských sufragánů. Jisté náznaky v tomto ohledu snad lze spatřovat v souvislosti s expanzivní politikou Přemysla Otakara II. do rakouského prostoru, kdy se na základě velmi kusých zpráv nabízí úvaha o jeho snaze o proměnu dicézního uspořádání takto vzniknuvšího celku – na tomto uvažovaném základě již docházelo k postupnému posilování vzájemných vazeb, které ale nikdy nedospěly k vytvoření stabilnějšího celku.[16]

Stručné historiograficko-metodologické ohlédnutí tedy předestřelo celou plejádu perspektiv, jejichž prostřednictvím je možné sledovat a analyzovat vývoj biskupství jako instituce a zároveň nahlížet přínos jednotlivých ordinářů zasazený do obecného kontextu, který tvořil limity možného. Právě tato pravidla jednání (*Handlungsspielräume*) a způsob, jakým se s nimi jeden každý biskup-osoba vyrovnával (jejich přestupování a ohýbání nevyjímaje), by měly být jednou ze základních rovin celého pojednání, neboť právě ona mohou následně

s panovníkem pro tuto práci málo relevantní – jistě nelze uvažovat o Praze jako biskupském městě, a zároveň jedinou lokalitou, kterou by bylo možné tak označit, je Roudnice nad Labem, a to až prostřednictvím rozsáhlé fundátorské aktivity Jana IV. z Dražic. Srov. obecně BIHRER – FOUQUET (ed.), *Bischofsstadt ohne Bischof?*

[15] Opět uvádím jen práce, které mě bezprostředně ovlivnily a jsou také dále citovány: BENSON, *The Bishop-Elect*; DORIN, *The Bishop as Lawmaker*; SCHMIDT, *Bischof bist Du*; BALZAMO – LAPPIN (ed.), *Dominus episcopus*; HILL, *Excommunication in Thirteenth-Century England*; UNGER, *Generali concillio inhaerentes statuimus*.

[16] MACIEJEWSKI, *Episkopat polski doby dzielnicowej* s další literaturou; obecnější postřehy viz AMBLER, *Bishops in the Political Community of England*; ke skupinám kolem (arci)biskupa INSLEY, *Die Personengruppen* a řada prací k biskupským dvorům v jednotlivých diecézích.

posloužit jako základ pro širší komparativní pohled na církevní struktury ve středověkém středoevropském prostoru, ať už jej pro tyto potřeby vymezíme jakkoli.[17] Předkládaná práce tedy kombinuje prvky klasických dějin církevní správy a rekonstrukce „událostních dějin" biskupství (a dalších institucí, které s ním vstupovaly do kontaktu, neboť v mnoha případech takové práce chybí) s navazujícími úvahami o reprezentaci osoby biskupa a biskupské moci obecně, o prostředcích jejího uplatňování vůči jednotlivým osobám a institucím, o strukturách, jichž byl biskup součástí, a konečně o biskupské paměti.

Analýzu jednotlivých vztahů mohou problematizovat více či méně výrazné (a podobně více či méně zachytitelné a popsatelné) osobnostní rysy jednotlivých aktérů. Typicky je tak na místě rozvažovat, do jaké míry je ten který fundátorský počin projevem osobní zbožnosti, náklonnosti a charakteru, potřeby vlastní (sebe-)reprezentace nebo „jen" čiré ekonomické úvahy, která se ovšem nazpět jako *ekonomiky spásy* odrážejí i v jakkoli altruistické zbožnosti; ony roviny se nadto nezřetelně až neoddělitelně prolínají. Řadu těchto otázek v rámci práce sice otevřeme, ale ponecháme (často zcela záměrně) bez jasné odpovědi, jinde bude možné formulovat jasnější stanovisko jen na základě opatrného hledání analogií.

Shrňme tedy ještě ony základní otázky, jimž bude na následujících stranách věnována pozornost. V první řadě půjde o analýzu vývoje diecéze v souvislostech středověké proměny dlouhého 13. století – vystižení jednotlivých klíčových faktorů, které umožnily emancipaci biskupství jako svébytné a přinejmenším *in spiritualibus* svrchované instituce, jež byla schopna uplatňovat své pastýřské poslání plošně na celé svěřené stádce. V této souvislosti se rovněž pokusíme rozlišit obecné trendy a regionální specifika vývoje. Další otázky se týkají samotného schématu vzájemných vazeb – totiž zda a případně jakým způsobem ona vytyčená „zemská církev" reflektovala společné zájmy a potažmo ve kterých záležitostech se tato případná ad hoc jednota (univerzalita) nejvýrazněji rozpadala. Na tomto základě pak uvažujeme o otázkách biskupské autority, jejích pramenů a reflexe této problematiky v dobovém diskurzu a biskupské paměti (nakolik je to pochopitelně možné). Takové pojednání pak označuji s přihlédnutím k obecným úvahám o biografickém přístupu k problematice jako „biografii biskupství."[18]

Vzhledem k vícevrstevnatosti zkoumaných vazeb je nasnadě, že řada témat a problémů bude připomínána na více místech, ale pokud možno bez zbytečného opakování. Proto také

[17] Srov. BEREND – URBAŃCZYK – WISZEWSKI, *Central Europe in the High Middle Ages,* s. 16–39 a 328–348 a KLANICZAY, *Von Ostmitteleuropa zu Westmitteleuropa*.

[18] Na tomto místě nelze zaměňovat „biskupství" za „diecézi," neboť význam druhého z pojmů je širší a taková „biografie diecéze" by pak z podstaty věci zahrnovala mnohem větší počet aktérů, a především vazeb mezi nimi, ať už jakékoli povahy.

užíváme početných křížových odkazů, jenž by měly tuto orientaci usnadnit. Předkládaný text je tedy ze své podstaty syntetickou studií vývoje pražského biskupství, ale zároveň celou řadou analytických vhledů do pramenné materie, její kritickou reflexí a rovněž reflexí starší historiografie. Pochopitelně nejde a ani nemůže jít o studii zcela vyčerpávající všechny tematické a komparativní souvislosti, už vzhledem k nestejnému zpracování jednotlivých diecézí, které by toto srovnání umožnily. To v první řadě platí o sousední olomoucké diecézi, jejímuž vývoji sice byla věnována řada tematických studií, ale zevrubné zhodnocení jejího vývoje dosud chybí. Pokud je dále řeč o *domácích diecézích*, pak máme na mysli právě pražskou a olomouckou diecézi, jež si byly vývojově blízké – to ovšem neznamená, že lze z vývoje jedné analogicky odvozovat dění v druhé z nich.

Koncept středověké proměny dlouhého 13. století jako rámec studie

Dlouhý čas (Braudelovo *dlouhé trvání*), příznačný pro postupnou proměnu českých zemí, tedy ve své podstatě široký transformační proces společnosti jako celku, ale zároveň i všech jejích jednotlivých složek (pochopitelně odlišně s odlišnou dynamikou), reflektují v posledních dekádách především studie sledující problematiku středověké kolonizace a transformace osídlení, tedy jak kvantitativní, tak kvalitativní vývoj ať už v zemském nebo regionálním kontextu. Tento poměrně překotný – nikoli revoluční, ale výrazně zakotvený v předchozích dekádách – hospodářský, sociální a právní vývoj se ale logicky projevoval i v kulturní a náboženské perspektivě, která byla, jak je třeba zdůraznit, zcela samozřejmou složkou tohoto vývoje. Vždyť život mimo církev sám o sobě jedince přímo sankcionoval – záleželo pochopitelně na jeho společenském kapitálu.[19]

Je tedy patrné, že se s měnící se společenskou realitou se musela potýkat i církevní hierarchie, a to jak v obecném kontextu (typicky jako s výsledky vývoje *dlouhého 12. století* a jejich výzvami), tak i v rámci českých zemí.[20] Vzhledem k jejich vývoji byly pochopitelně obě perspektivy poněkud odlišné, směřování k boji za svobodné postavení církve (*libertas ecclesiae*) i prohlubování náboženské zkušenosti jednotlivců a náprava jejích „zkažených údů" ale lze považovat za obecné tendence, více či méně vlastní církvi jako celku i jednotlivým jejím institucím. Klíčovým momentem v tomto ohledu byl IV. lateránský koncil, shromáždění přes 15 stovek prelátů, ale i představitelů laické moci (resp. jejich plnomocných zástupců) v listopadu 1215. Je zřejmé, že domácího prostředí a jeho vývoje se dotýkalo především úsilí o

[19] Vývoj bádání v jednotlivých problémových okruzích stručně shrnuje KLÁPŠTĚ, *Středověká změna v zrcadle*; k pojetí *středověké proměny* jako v širší časové perspektivě obecného rámce, z něhož dále vycházíme, TÝŽ, *Proměna českých zemí*. Podrobnou analýzu hospodářských a sociálních aspektů vývoje 13. století podal ŽEMLIČKA, *Království v pohybu*. – Postupný vývoj zdůrazňují citované Klápštěho práce (ostatně už chronologickým vymezením samotným), v obecné perspektivě srov. úvahy o *dlouhém 12. století,* které v poslední době otupují obecné chápání období kolem roku 1200 (typicky opíraje se o význam královské koruny) jako nutně revolučního i v domácím kontextu. Srov. NOBLE – VAN ENGEN (ed.), *European Transformations: The Long Twelfth Century*. – Pojem *modernizace*, který místo pojmu *proměna* užívají někteří autoři, považujeme za zavádějící vzhledem ke konotacím tradiční vs. moderní, které pojem vyvolává; problematické je rovněž vázat periodizaci takového procesu na období vlády jednotlivých panovníků. Srov. VANÍČEK, *„Středověká modernizace" jako koncept*.

[20] Kritické střety o povahu církevní (především biskupské) moci a o její vztah vůči moci laické zásadním způsobem formovaly proces její emancipace již před IV. lateránem, a to mnohdy s obdobnými požadavky – typicky je to případ hnězdenského arcibiskupa Jiřicha Kietlicze (1199–1219) a jeho hledání modu vivendi (tedy vzájemné vymezování si manévrovacích prostorů) s jednotlivými Piastovci. Viz BARAN-KOZŁOWSKI, *Arcybiskup gnieźnieński Henryk Kietlicz* (srov. rovněž obsáhlou recenzi J. Maciejewského in Kwartalnik Historiczny 113, č. 2, s. 159–165). Obecný koncil pak byl jen jedním z mezníků v jeho působení, jak autor dokládá už samým rozdělením na jednotlivé oddíly.

reformu církve *in partibus* a s ním (přinejmenším z pohledu Inocence III.) neoddělitelně spojené prosazování přímého papežského vlivu v jednotlivých biskupstvích a dalších duchovních ústavech, a to pochopitelně nejen vzhledem k deklarované potřebě prosadit tyto nápravné požadavky. Vždyť ostatně, jak zaznělo při zahájení koncilu v kázání nejvyššího pontifika, „veškerá zkaženost vychází především z kléru: hřeší-li totiž vysvěcený kněz, doprovází totiž (svěřený) lid ke hříchu." Tato perspektiva se pochopitelně odráží i v dalších koncilních textech; ostatně jde o reakci na mnohá heretická hnutí formující se právě jako jistá ideová opozice zkaženého, ekonomickými zájmy motivovaného kléru. A konečně, církev jako instituce měla z koncilní (nebo přinejmenším Inocencovy) perspektivy stát mimo strukturu světské vlády, nebo ideálně nad ní, což se odrazilo rovněž ve specifikách prosazování jednotlivých konstitucí i samotném jejich obsahu.[21]

Pouze ve vší stručnosti zde tedy připomeňme závěry obecného koncilu (*concillium generale*), jak je již v soudobých pramenech IV. Laterán často označován, které pak budou jednou z os dalšího výkladu. Na rozdíl od dalších koncilů, kde bylo o formulaci jednotlivých dekretů (často bouřlivě) jednáno, se zdá, že jejich výrazná většina byla zformulována papežem a okruhem jeho poradců již před zahájením zasedání; příznačné je rovněž jejich pořadí. První dva kánony jsou ryze dogmatické (včetně definice transsubstanciace – c. 1.8) a vymezují pravověří proti heretickým naukám (Jáchymovi z Fiore a katarům), třetí kánon pak tematizuje trestání všech odpadlíků a čtvrtý nabádá *řeckou církev*, aby se navrátila k poslušnosti apoštolskému stolci. Dalších devět konstitucí (c. 5–13) se zabývá církevní správou a hierarchií, včetně povinnosti biskupů slavit synody, kázat při katedrále a tamtéž také zajistit výuku. Otázce morálky kléru, její nápravě a praktickým důsledkům z toho pro jejich chování plynoucím je věnováno dalších sedm konstitucí (c. 14–20). Ve vztahu diecézního kléru a mendikantů a obecně v otázce vývoje farních obvodů sehrál zásadní roli kánon 21 (*Omnis utriusque sexus*), kterým se nařizuje všem plnoletým křesťanům, aby se přinejmenším jednou ročně zpovídali *svému* knězi, a stanovují se obecné podmínky, za jakých je možno zpovídat se jiným kněžím – tyto pasáže budou v průběhu následujících dekád předmětem subtilního doplnění. Kánony 21 a 22 také tematizují vztah nemocí těla a nemocí duše (hříchu).[22]

[21] Sám soupis bohaté historiografické produkce by vydal na několik stran, ať už co se týká předpokladů a průběhu samotného koncilu, formování jeho konstitucí i jejich následné reflexe *in partibus*. Jednotlivé perspektivy shrnuje včetně přehledu literatury WAYNO, *Rethinking the Fourth Lateran Council*; základní přehled literatury i průběhu koncilních jednání a jeho závěrů nabízí též ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 10–23 a na s. 353–400 český překlad konstitucí A. Pumprové a R. Psíka. – Perspektivu koncilu (listopadu 1215 a proklamace konstitucí) jako klíčového referenčního bodu reflektují FERRARI – HERBERS – WITTHÖFT, *Europa 1215* (na s. 10 a 95–99 ke kázání, vycházejícímu ze svolávací buly *Vineam Domini Sabaoth*).

[22] *Dekrete der ökumenischen Konzilien* 2, s. 227–271 a dále literatura citovaná v předchozí poznámce.

Podrobnosti obsazování jednotlivých úřadů a dignit – od podrobností biskupských voleb až po výkon pastoračních povinností faráři a za splnění jistých podmínek i jejich vikáři – se zabývá další desítka konstitucí (c. 23–32). Tato ustanovení pak často naleznou ohlas (explicitně formulovaný nebo často jen tušený) ve sporech o jednotlivé úřady a prebendy. Další dvě opět v domácím prostředí reflektované konstituce problematizují zneužívání výběru prokurací. Podrobnosti církevně právního procesu jsou pak předmětem konstitucí 35–41, následujících pět pak problematizuje vztah církevní a sekulární jurisdikce a jurisprudence – recepci a vlivu církevního práva v domácím prostředí obecně je věnována podrobná pozornost, zde připomeňme alespoň důraz na písemné vedení soudních řízení. Tato skutečnost, spolu s důrazem tzv. *Velkého privilegia české církvi* (1222) na hodnotu písemného svědectví sehrála zjevně podstatnou roli ve vývoji domácí písemné kultury. Další kánony se pak věnují specifickým oblastem styku duchovní moci a laiků – exkomunikace (c. 47–49, včetně jejího zneužívání), manželského práva (c. 50–52, včetně definice kanonických překážek a zákazu tajných manželství) a desátků (c. 53–55). Právě tyto tři kánony se staly významnou roznětkou domácího sporu biskupa Ondřeje. Další ustanovení (c. 56–66) se týkají výsad a kompetencí jednotlivých církevních korporací vůči sobě – především biskupů a klášterů – ale také problematice simonie a zneužívání duchovní autority. Následující čtveřice kánonů věnuje pozornost židům (c. 67–70) a závěrečný kánon je jakýmsi manifestem Inocence III. ke křížové výpravě, a to včetně vlastních závazků, ale také povinností všech duchovních.[23]

Je zcela zřejmé, že dosažení souborem konstitucí definovaných met (byť úplného naplnění všech požadavků dojít nemohlo) samo o sobě formulovalo stále nové výzvy, na které bylo třeba reagovat – zkrátka *ecclesia semper reformanda*. Stejně tak lze tento vývoj, jehož odraz v předkládané studii sledujeme, ve zkratce vystihnout jako prolínání starých zvyklostí s novými požadavky, které jsou tu prosazovány, tu ignorovány – tak lze charakterizovat jak onu postupnou proměnu země v prvních dekádách 13. století, tak i recepci obecných církevních i kanonickoprávních norem. Oba lyonské (1244, 1275) i viennský koncil (1311–1312), tak i celá řada provinciálních, legátských i diecézních synod ale měly výrazně krátkodobější a omezenější vliv na další vývoj. Výraznými nositeli těchto reformních tendencí byli rovněž dominikánské a minoritské komunity, jejichž vliv v Čechách zásadním způsobem vychází z proměny sítě centrálních lokalit, tedy s urbanizací prostoru.[24] Jak ovšem ukážeme na příslušném místě, jejich

[23] Viz předchozí poznámku; ke kanonickému právu alespoň BOHÁČEK, *Die Einflüsse* a nejnověji práce Lukáše Führera; stručně také ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 108–118.
[24] ŽEMLIČKA, *Mendikanti v začátcích urbanizace*.

spolupráce s biskupy, i když i ti byli reformním krokům nakloněni, a s diecézním klérem byla problematizována především konkurencí partikulárních zájmů obou stran.

Přehlédneme-li jednotlivé oddíly Žemličkova *Království v pohybu*, tedy již zmíněného shrnutí hospodářsko-sociálních dopadů proměny 13. století, je zřejmé, že řada zde pojednaných témat výrazným způsobem formovala vývoj biskupství (a církve obecně), pozici a úlohu biskupů ve společnosti a v neposlední řadě také úkoly, které před biskupovi podléhající správou diecéze vyvstávaly. Obecně lze hovořit o jakémsi pastoračním obratu (*pastorale Wende*), související v našem prostředí výrazně s počátečními fázemi *druhé* (*vlny*) *christianizace*, projevující se obecně prostřednictvím interiorizace víry, a tedy i výraznou proměnou požadavků na duchovní péči ze strany diecézního i řeholního kléru. Je na místě spolu s Martinem Nodlem upozornit, že ve 13. století jde skutečně jen o počáteční fázi dlouhotrvajícícho a nikoli vždy jednosměrného vývoje prožívání vlastní víry a osobního vztahu s Bohem. Právě tato individualizace prožitku víry – tedy mimo její společené prožívání při bohoslužbě v kostele (a přihlehlém prostoru) – je příznačným jevem spojitelným s onou proměnou, pozorovatelnou v tomoto ohledu především ve vyšších společenských vrstvách (nikoli ale omezených jen na ně). Vzhledem k potřebě reflektovat velmi osobní sféru prožívání je navíc postižení této problematiky – a obecně problematiky zbožnosti a její proměny – velmi problematické.[25]

Pastorační výzvy vycházely už ze samotné strukturální proměny osídlení – v první řadě muselo jít o dostupnost duchovní péče: tedy o potřebu zahuštění farní sítě především v nově

[25] K pastoračnímu obratu srov. OBERSTE, *Zwischen Heiligkeit und Häresie,* zejména s. 11–26. – SOMMER, *Druhá vlna christianizace* – k úzkému časovému vymezení kriticky NODL, *Úvodní zamyšlení,* s. 12–13; nad dlouhým trváním christianizace v česko-polském kontextu rozvažují autoři sborníku BRACHA – NODL – PAUK, *Christianizace v dlouhém trvání*, především NODL, *Was Czech Society Christianised*; rovněž starší stať ŠMAHEL, *Christianizace v duši a mysli*. Tyto studie také podrobněji reflektují specifickou problematiku pramenné základy. Otázku laické zbožnosti a její proměny zahrnuje i práce ANTONÍN a kol, *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 262–273. Ačkoli autor konstatuje, že dosud byla otázka zbožnosti elit v domácí historiografii v „pozadí velkých témat" a zůstávala „redukována na příklady nové ženské spirituality první poloviny 13. století, případně reflexi rozvoje mendikantských řádů v českých zemích" a konečně fundačním a donačním aktivitám šlechty (práce M. R. Pauka a disertace VAŠEK, *Zbožné dary*), sám se v následujícím výkladu omezuje právě na výklad o zbožných odkazech, byť podrobněji tematizovaný jako „sociokulturní fenomén" v kontextu liturgické a rodové paměti, učení o očistci a obecně „klerikalizace" smrti. Takový přístup ale znovu naráží na nedostatek pramenů, a tak R. Antonín mohl znovu představit spíše jen katalog zbožných donací *pro remedio animae*, ačkoli usiloval i o jistou teoretickou reflexi fenoménu. – Právě tato oblast je typickým příkladem problematiky, kde lze analogií užívat jen velmi zřídka, pokud vůbec. Vždyť dostupnost, a zejména reflexe dobových teologických spisů byla v Čechách, typicky na rozdíl od říšských měst, takřka zanedbatelná. – Stručný přehled historiografických přístupů ke studiu středověké zbožnosti podává ANGENENDT, *Grundformen der Frömmigkeit,* s. 53–114 a podrobněji TÝŽ, *Geschichte der Religiosität*, na příslušných místech k jednotlivým tématům.

kolonizovaných oblastech,[26] vybudování městských (farních) kostelů s dostatečnou kapacitou a vypořádání škod, které takto utrpěl původní mateřský kostel, a obsazení těchto beneficií dostatečným počtem řádně připraveného kléru. Takový vývoj s sebou pochopitelně přinesl i celou řadu sporů, které byl biskup, resp. jeho delegovaní soudci (případně arcijáhni), nucen řešit, ať šlo o záležitosti desátků a jejich odvodů, hranic farností nebo nedostatků kléru. Nové výzvy zároveň přicházely i v ideové rovině v souvislosti s rozvojem městského prostředí (a jeho reflexí) jako prostorem setkávání se a výměny informací, zintenzivněním zahraničních kontaktů i domácí mobility, velmi pozvolným šířením vzdělanosti a písemné kultury mimo duchovní ústavy, prosazováním kanonického práva jako základu fungování hierarchické církve a v neposlední řadě i vývojem teologie, recipovaným ale v tomto prostředí výrazně zprostředkovaně. Poslední dvě oblasti se pak výrazně prolnuly v prohlubující se církevní disciplinaci – v otázce lichvy a úroku, manželství i dodržování zásad klerického života. Na druhou stranu, v souvislosti se snahou papežské kurie o aktivní prosazení vlastní moci *in partibus* se rozvíjí nejen kuriální fiskalismus (zejména ve 14. století), ale také politika početných papežských dispenzů jak pro klérus, tak i laiky (elity). Ve všech těchto oblastech se protíná ideová rovina s rovinou ekonomickou, což je ostatně pro otázky církevní správy a jejího vývoje velmi typické.[27]

Řada dalších aspektů proměny středověkých Čech se na charakteru domácí církve podepsala jen nepřímo; ani je ale nelze opomíjet, byť na stránkách předkládané práce o nich bude řeč spíše na pozadí jiných dějů. Jde typicky o jedno z neuralgických témat domácího bádání, totiž proměnu urozených, původ jejich majetku a formování šlechtické obce, ale také o zavádění nejrůznějších hospodářských a právních inovací, které se odrážejí především v pasážích o majetkovém zajištění biskupství a diecézní správy, resp. biskupských požadavcích kladených v tomto ohledu na ostatní instituce. Totéž platí i o rozvoji hornictví a s ním spojeného osídlení – tyto výzvy jsme tematizovali již výše; otázky grošové reformy a souvisejících opatření se pak dotýkaly vývoje biskupství v podobných intentích. Na rozdíl od olomouckého biskupa Bruna ale pražští ordináři nedisponovali právem mincovní ražby, a tedy se jich tyto záležitosti – až do zisku příjmu z urbury za Jindřicha Korutanského – dotýkaly primárně v rovině recipientů opatření. Jednotliví ordináři-správci diecéze *in temporalibus* souboru inovací pochopitelně využívali i k rozvoji vlastních statků, a nutno říci, že se značným

[26] Zejména v pozdě kolonizovaných horských oblastech ale byla vzdálenost, kterou museli věřící překonávat do svého kostela, zásadně limitující ještě v hlubokém novověku – srov. ŠTEFAN – VARADZIN, *Počátky farní organizace,* s. 50–53.

[27] HLEDÍKOVÁ, *Počátky avignonského papežství,* zejména s. 176–226.

úspěchem; ten se pak stal i součástí vlastní reprezentace. Opět na rozdíl od olomouckého Bruna (a snad i Roberta) ale ani jeden z pražských biskupů, zakotvených pevně v domácím prostředí, nebyl (spolu)zodpovědný za myšlenkový transfer některé z těchto inovací do domácího prostředí; nejisté jsou v tomto ohledu počátky domácí tradice urbářů. Podstatnou otázkou, která vyplývá z naznačeného vývoje a kterou si v následujících pasážích klademe, je úloha biskupů a okruhu jim blízkých osob na jednotlivých krocích této proměny – typicky například o významu jejich souhlasu při budování nových kostelů.

V kontextu proměny českých zemí ale nelze přehlížet ani vývoj dalších institucí, které jakýmkoli způsobem interagovaly s pražskými biskupy a biskupstvím jako institucí – jde o mohučské metropolity, a především o papežskou kurii, byť jednotlivé pontifikáty na sebe vždy ideově nenavazovaly (např. výrazně odlišný přístup Inocence IV. a jeho nástupce Alexandra IV. k mendikantským řádům a jejich podpoře). Řada dílčích změn ale probíhala bez jakéhokoli ohlasu v našem prostředí – opět za všechny zmiňme vývoj struktury papežské kaple – nebo podobně jako dlouhodobý spor o nadvládu papežské nebo císařské moci měly na formování pozice biskupství jen zprostředkovaný vliv.[28]

Tak jako obecné aspekty středověké proměny, zahrnující v českém kontextu přinejmenším šest generací, tak i jednotlivé záležitosti vývoje biskupství a domácí církve (při vědomí roztříštěných a často protichůdných zájmů jednotlivých osob a institucí) se setkávaly často s nedůvěrou a nepochopením ze strany těch, jejichž život byl (resp. spíše měl být) proměňován, ať už šlo o odpor k „novým pořádkům," nebo jen nepochopení jednotlivých kroků. Ukázkový je příklad roudnických měšťanů, kteří obdrželi lokační listinu městečka až od Jana IV., neboť si prý jejich předkové „per simplicitatem et ignorantiam" takovou nezajistili, když došlo k jeho vysazení biskupem Tobiášem, neboť chtěl „contitionem ecclesie Pragensis facere meliorem."[29] Jako jednoznačný a k jasnému cíli směřující proměnu vnímáme tyto události až se znalostí jejích výsledků, perspektiva vývoje se ale více či méně výrazně dotýkala každé z generací, která již mohla sklízet plody činnosti svých otců a často i své. O proměně k lepšímu pak takřka s železnou pravidelností hovoří lokační a emfyteutické listiny (typické *melioratio terre*), zatímco synodní a koncilní texty zdůrazňují často spíše perspektivu návratu k původnímu ideálu. Jeho chápání pak mohlo být v každé komunitě do jisté míry rozdílné; ostatně podobně jako odlišně vnímaný obsah jednotlivých pojmů kanonického práva – jiná představa o patronátním právu (*ius patronatus*) panovala u kurie a jinak si jeho obsah vykládali

[28] BARABÁS, *Papal Clerics in Thirteenth-Century Hungary*, s. 295.
[29] RBM II, č. 1933, s. 833.

čeští velmoži na dvoře Přemysla Otakara I. Osvojení si jasné terminologie obojího práva tak byla podmínkou sine qua non plodné komunikace biskupa, laických elit, resp. jejich zástupců a papežské kurie.[30]

[30] Tuto problematiku ve vztahu k Ondřejovu sporu tematizoval již NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 519.

Zamyšlení nad prameny a literaturou

Předkládaná studie je pokusem o systematické postižení vývoje pražského biskupství jako instituce v „biskupském 13. století," a to v kontextu středověké proměny v jejím naznačeném nejširším kontextu. Již při předchozím pojednání osobnosti Tobiáše z Benešova se ukázalo, že bude třeba se jeho osobnosti věnovat v jednotlivých kontextualizovaných rovinách, které vycházejí z jeho biskupského svěcení, komunikují s ním a případně do jisté míry s jeho obsahem polemizují (typicky *episcopus militans*) – Tobiáš-biskup, Tobiáš-hospodář a Tobiáš-politik. Je zřejmé, že jejich kontextualizace vnesla do tohoto trojjediného chápání biskupovy osobnosti ještě řadu dalších rovin, ať už jakkoli podstatných. Vzhledem k akcentu strukturální proměny bylo v tomto pojednání vhodnější tyto roviny vymezit na základě vztahu biskupa k jednotlivým složkám společnosti – duchovním institucím, osobám i laikům. Jakkoli tento přístup může být méně praktický pro čtenáře, hledajícího v knize konkrétní fakt v konkrétním roce, výrazněji tak vynikne kontextualizovaný vývoj biskupského jednání v jedné z rovin, tedy již samotným uspořádáním interpretovaný soubor těchto faktů. Limitem takového přístupu je rovněž opakování některých faktů ve vícero kontextech – na výklad o některých událostech (typicky biskupská volba) tak pozorný čtenář narazí na více místech, propojených křížovými odkazy. Orientaci v textu usnadňuje podrobně členěný obsah, v problematice samotné pak také přehled pražských a olomouckých biskupů, mohučských metropolitů a papežů (s. 432–434).[31]

Úvahy o církevních dějinách byla součástí vlastní (sebe)reflexe pozemské církve bojující již v samých jejích počátcích, později včetně dějin jednotlivých diecézí nebo přinejmenším jejich nástinu; bylo by lze jmenovat řadu klasických spisů, které se následně staly předmětem reflexe, opisování a doplňování. V našem prostředí lze již jeden z vícera narativů Kosmovy *Kroniky Čechů* chápat jako dějiny pražského biskupství (nebo přesněji pražských

[31] TROJAN, *Tobiáš.* Výhody tohoto přístupu jsou zřejmé mj. ve srovnání s předchozí chronologickou biskupovou biografií KADLEC, *Bischof Thobias*, byť i zde již sledujeme náběhy ke spíše tematickému zachycení jednotlivých oblastí jeho zájmu (především otázka klášterů a vztahu ordináře k nim). – Za zmínku zde stojí ještě trojice (arci)biskupských biografií Zdeňky HLEDÍKOVÉ, *Biskup Jan IV.*; *Arnošt z Pardubic* a posmrtně Janem Hrdinou vydaný *Jan Očko z Vlašimi.* Zatímco osobnost předposledního pražského biskupa autorka pojednala v chronologicky řazených kapitolách (právě viennský koncil jako mezník Janovy činnosti je jednou z nich), v nichž se vždy vrací k jednotlivým rovinám jeho činnosti, biografie prvních dvou pražských arcibiskupů už jsou vystavěny odlišně, primárně tematicky právě na základě těchto rovin (ELBEL v obsáhlé recenzi v SMB 1 (2009), s. 111–117 hovoří o „světech"), a to včetně problematiky jeho posmrtné paměti. Této záležitosti byla věnována podrobnější pozornost v rámci souběžně řešeného projektu GAUK č. 98123 *Reprezentace pražského biskupa a biskupství ve středověké proměně* (2023–2024), na jehož výstupy je průběžně odkazováno; srov. především TROJAN, *Reprezentace*. – *Res gestae* jsou ve své podstatě jednotlivá fakta, která uvádíme jako jednotlivé (často zdánlivě zbytečně podrobné) ilustrativní příklady, teprve vlastní interpretací v souvislostech vývoje diecéze nabývají na významu, a tedy až o této rovině lze uvažovat v kontextu *historiae rerum gestarum*.

biskupů) a *jejich* kostela; jeho pokračovatelé při pražské kapitule v tomto ohledu zachycují jen jednotlivé události bez hlubšího myšlenkového rámce. Stručnou, ale promyšlenou reflexi dějin pražské diecéze podal jako prolegomenu k podrobnému výkladu skutků *svého* Jana IV. z Dražic František Pražský – jako by vývoj její emancipace vrcholil právě v jeho osobě. Bez nároku na úplnost připomeňme ještě *Kroniku Pražského kostela* Beneše Krabice z Veitmile, která se ale k dějinám (arci)diecéze vrací opět spíše epizodicky, a *Kroniku českou* Přibíka Pulkavy z Radenína, především její pozdní redakci ze závěru 15. století. Ta – zřejmě autograf Mikuláše Glassbergera označovaný jako *Chronica maior Bohemiae* – totiž na základě početného odjinud neznámého diplomatického materiálu zachycuje průběh klíčových událostí tohoto vývoje, zejména tedy spor biskupa Ondřeje, který kapitulní letopisné tradice patrně záměrně netematizuje.[32]

Jednotlivé zprávy, často převzaté z předešlých pramenů, jindy snad zachycující jakési lokální tradice a v některých případech zcela smyšlené, pak více či méně reflektuje i raně novověká historiografie – vedle problematické Hájkovy kroniky zmiňme především práci olomouckého biskupa Jana Dubravia *Historiae regni Bohemiae* a Paprockého *Diadochos*, věnující se ovšem pražským ordinářům jako jednotlivcům. S dnes již neznámými prameny pracoval i (opět bez nároku na úplnost) kapitulní děkan Tomáš Pešina z Čechorodu, a především Bohuslav Balbín, jehož pasáže v sedmé knize *Miscelaneí* a třetí knize *Epitome historica rerum Bohemicarum* lze, byť s notnou dávkou nadsázky, označit za první kritické pojednání o dějinách pražské diecéze. Jistěže oba autoři vzhledem k zaměření svých prací často akcentovali jiné otázky, než které budou tematizovány v této práci, ale zejména Balbínův text se stal základem dalších pojednání, a to i Františka Palackého, Václava V. Tomka a Antona Frinda; nepočítaje řadu dalších prací spíše prosopografické povahy – jde především o rukopisný *KANON seu Catalogus aut Album capituli Ecclesiae* Jana Michaela z Bubna a další, jej rozvíjející katalogy kanovníků (tedy včetně pozdějších biskupů) včetně dosud nepřekonaného díla Antonína Podlahy *Series praepositorum, decanorum, archidiaconorum aliorumque praelatorum et canonicorum S. Metropolitanae Ecclesiae Pragensis*. Zásluhou Bohuslava Balbína a o století později také Gelasia Dobnera (*Monumenta Historiae Bohemiae*) a Františka M. Pelcla (*Scriptores rerum Bohemicarum*) byly edičně zpřístupněny některé, zejména

[32] Jde zde nutně jen o velmi hrubý nástin, k jednotlivým okruhům pak podrobněji viz příslušná místa práce.

nediplomatické prameny k dějinám diecéze i její správy. Nutno podotknout, že některé (především ze 14. a 15. století) se dosud moderní edice nedočkaly.[33]

František Palacký dějiny biskupství tematizuje především v rovině dějin knížectví, resp. království jako jejich integrální součást (a tedy netvoří žádný ucelený narativ) a Tomek o nich v prvním a třetím dílu *Dějepisu města Prahy* hovoří především v souvislosti s majetkovým zázemím biskupství, kapituly a jednotlivých prebend. Jen nedlouho poté Anton Frind ve svých čtyřsvazkových církevních dějinách (*Kirchengeschichte Böhmens im allgemeinen und in ihrer besondere Beziehung auf die jetzige Leitmeritzer Diözese,* 1864–1878) a především v přehledu *Die Geschichte der Bischöfe und Erzbischöfe von Prag*, vydaném k 900. výročí založení pražské diecéze, chápe dějiny diecéze již jako objekt zájmu, byť v medailonech jednotlivých biskupů akcentuje především jejich politickou a případně církevně-správní rovinu. Jako pražský kapitulní archivář mohl vycházet z širokého spektra pramenů a, jak se k tomu sám v podtitulu hlásí („Kirchengeschichte … nach urkundlichen Quellen bearbeitet"), snažil se je využívat a v široké míře kriticky reflektovat, což se mu – často v případě přebírání od zmíněných novověkých historiografů – ne vždy dařilo. Rovněž český pandán tohoto díla, *Dějiny diecése pražské* Klementa Borového, vydaný o rok později a připsaný témuž výročí, je koncipován stejným způsobem a lze se opatrně domnívat, že z Frindova díla na některých místech vychází. Přísně biografická metoda sice umožňuje plasticky nahlížet jednotlivé osobnosti (především ty, které jakkoli vybočují ze stereotypního obrazu středověkého biskupa, často jen kvůli dostatku dochovaných pramenů) a jejich zásluhy o rozvoj diecéze, zamlžuje ale sledování dlouhodobějších trendů a procesů, typicky v církevně-správní rovině. Borového *Dějiny* jsou, jak ukazuje nejeden soupis literatury studií ještě z přelomu tisíciletí, stále ještě užívanou příručkou, byť tedy značně antikvovanou. Totéž platí i pro odkazy na Frindovu práci, a to především v pracích zahraničních historiků, jimž *Kirchengeschichte* poskytují vítaně stručný přehled církevního vývoje v Čechách v dostupném jazyce – nahradily je až příslušné medailony Zdeňky Hledíkové v biografickém lexikonu *Die Bischöfe des heiligen römischen Reiches I*

[33] V tomto kontextu raněnovověká historiografie dosud čeká na své *Würdigung,* abychom parafrázovali Palackého titul – srov. případovou studii vývoje užívání biskupských predikátů v těchto dílech TROJAN, *Šlechtictví*; tam také podrobnější citace příslušných prací. – Bubnův *KANON seu Catalogus* (APMK, sg. cod. XC,1 a opis z r. 1887 sg. cod. XC,2) shrnuje rovněž starší a povětšinou méně podrobné katalogy (především Blumenbergův *Katalogos seu successio episcoporum* (…) z r. 1665 a příslušné pasáže Pešinova *Phosphoru septicornis*), byl ale pro studium v současné době nezvěstný, a tedy bylo třeba vycházet jen z výpisků, které z něj převzal typicky A. Frind. Přehled dalších katalogů (bez nároku na úplnost) uvádí na svých stránkách Knihovna Metropolitní kapituly (kpmk.eu/kpmkeu/index.php/kapitula/clenove-kapituly/58-seznamy-clenu-svatovitske-kapituly-a-jejich-prameny – naposledy 10. 10. 2025).

(1198–1448), autorka ovšem na zmíněné práce, vedle pasáží Novotného *Českých dějin* (I/1–4), často odkazuje.[34]

Václav Novotný při přípravě monumentálních a co do shromážděné faktografie dosud v řadě ohledů nepřekonaných (a žel nedokončených) *Českých dějin* (díl I/3 1928 a I/4 posmrtně 1937) sledoval především linku politických událostí, do nichž ale jednotliví biskupové více či méně výrazně vstupovali, jak autor reflektuje. Záležitostem domácí církve se pak věnoval zejména ve zhutnělých biogramech (osob a častěji institucí), které mnohdy připomínají spíše komentované výpisky z pramenů, přesto ale je jeho práce významnou nejen po faktografické, ale i interpretační stránce. Pro naše období je to především na Palackého navazující pojetí Ondřejova sporu jako „boje církve a státu," tedy pojetí značně zjednodušující a zároveň uměle konstruující dosti vágní identitu „domácí církve" se společnými zájmy prosazovanými společným postupem. Takové zjednodušení překvapí zejména proto, že V. Novotný jinak zachycuje jednotlivé momenty sporu precizně – jde i po sto letech o jeho nejucelenější popis. Z jeho pojetí pak vychází i další generace autorů – od Zdeňka Fialy, přes Rostislava Nového až po Josefa Žemličku, který ovšem ve svých *Počátcích Čech královských* takto striktní rozlišení „církve" a „státu" v této souvislosti opouští. Výrazně méně pak otázku pražského biskupství a jeho vývoje (snad s výjimkou Tobiášovy politické úlohy) reflektuje Josef Šusta ve svých *Dvou knihách českých dějin,* které navazují na Novotného výklad.[35]

K obecnějším otázkám vývoje pražské diecéze se v dílčích studiích, podrobněji reflektovaných až na příslušných místech této práce, vyslovovali i další historikové – za všechny je třeba zmínit rozsáhlou seriálovou studii Kamil Krofty *Kurie a církevní správa zemí českých* (1904–1906)*,* vycházející z autorovy znalosti vatikánských archivů, a podrobné analytické zpracování prvních staletí vývoje domácí církve a jejího vztahu ke státu (tedy laické moci) Františka Hrubého *Církevní zřízení v Čechách a na Moravě od X. do konce XIII. století a jeho poměr ke státu* (1916–1917). Hrubý pokročile (byť nikoli bez dílčích klopýtnutí) usiluje o komparativní zasazení vývoje do zahraničních souvislostí a naznačuje základní kontury vývoje, ač k řadě zpráv přistupuje nekriticky pozitivisticky a se zřejmou absolutizací výsledku (podnadpisy „(…) rozvoj boje o samostatnost církve vůbec i její vymanění z područí státu a

[34] Pro přehlednost je na jen v obecnosti zmiňované práce odkazováno až v bibliografii; přehledně k jednotlivým autorům alespoň KUTNAR – MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*. – Již zmíněným německým heslům Z. Hledíkové se usilují být pandánem práce Milana M. Bubna *Encyklopedie českých a moravských sídelních biskupů* (2000) s doplňkem *Encyklopedie českých a moravských pomocných (světících) biskupů* (2014). Buben ovšem čerpal – vzhledem k chronologickému rozsahu díla celkem pochopitelně – především ze starší literatury, včetně Borového medailonů, a přebírá tedy i jeho omyly a nepřesnosti.

[35] NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, typicky s. 326–328.

laiků v počátcích stol. 13.“ a „Konečné vybudování církevní správy a ustálení poměru mezi církví a státem“. Hrubý na řadě míst s Novotného závěry polemizuje (a naopak), přičemž obecně lze říct, že Novotného úvahy se ukazují být realitě výrazně blíže. Připomeňme ještě rovněž zdánlivě regionalistickou práci Josefa Dobáše *Dějiny královského města Pelhřimova*, resp. její první svazek (1927) – podstatná část rozsáhlé publikace je totiž věnována jednotlivým pražským biskupům, pochopitelně s důrazem na jejich hospodářskou a kolonizační činnost na Pelhřimovsku (Červenořečicku), ale také s výhledy do obecného vývoje diecéze, a to včetně dosud užívaných příloh (zejména sfragistických tabulek). Dobiáš tak s jistým nadhledem pojednal vývoj působení pražských (arci)biskupů jako vrchnosti na jediný, ale v obecném kontextu významný majetkový celek, přičemž jeho závěry obstojí i ve srovnání se současným mezioborovým přístupem dějin osídlení jako historiografického přístupu významně akcentujícího právě fenomén *středověké proměny*.[36]

Výše předestřené formulace jasného soupeření protikladných sil – totiž moci státu a moci církve – ať už opatřených jakýmikoli hodnotovými znaménky do jisté míry reflektuje obecné vnímání institucionalizované církve před II. vatikánským koncilem. Problematika církevních dějin 13. století se, na rozdíl od husitství nebo reformace a tzv. rekatolizace, nestala výraznějším předmětem sporů katolicko-konzervativního dějepisectví s pojetím liberálním – významnější prací tak v tomto ohledu je nepříliš rozsáhlá stať patera Jiřího Sahuly *Ondřej, biskup pražský. Osvobození českého kněžstva z laického jařma v XIII. století*, vydaná v roce 1935 v dominikánské hagiografické edici Vítězové. Práce je ve své podstatě značně plochým a jednostranným, i když dobře informovaným, výkladem o útlaku domácí církve, vrcholícím bojem biskupa Ondřeje za ušlechtilé ideály lateránských reforem.[37]

Připomenuty by měly být ještě dvě monografické práce – *Jan IV. z Dražic* Václava Chaloupeckého (s podtitulem *Studie kulturně historická*; 1908) a Vyskočilův o čtyři dekády mladší *Arnošt z Pardubic a jeho doba* (1947). Oba autoři plodným způsobem *své* biskupy přesáhli – zatímco Chaloupecký se ve své disertaci kromě Janova přínosu rozvoji gotiky podrobně reflektoval problematiku odúmrti, Jan Kapistrán Vyskočil naopak analyzoval Arnoštův episkopát jako výsledek dlouhodobého vývoje diecéze. Celá šestina jeho olbřímího

[36] K reflexi Dobiášovy vlastivědné práce přesahující hranice regionu NEČADA, *Řečický děkanát,* s. 20–22 (zejména polemicky se studií MARTÍNKOVÁ, *Regionální historiografie*).

[37] Typickým příkladem zkreslení je srovnání Ondřejova ideálu s jeho olomouckým kolegou Robertem, který prý „příliš zabředl do starých zemských tradic; více miloval život klidný, pohodlný, než jaré zápolení za vyšší mravní úroveň svěřeného stádce“ – srov. SAHULA, *Ondřej, biskup pražský,* s. 42). V podobném duchu Sahula pojednal i o Janu IV. z Dražic. – Podobně jednostranně vyznívá i stať WEISS, *Pražský biskup Ondřej jako oběť*. – Obecně k reflexi těchto sporů o výklad domácích církevních dějin PÁNEK, *Kontrowersje historiograficzne*.

svazku (celkem přes 650 tiskových stran) je věnována jednotlivým klíčovým momentům, jimiž jsou pro něj především jednotlivé pokusy o zřízení arcibiskupství v Praze a následně střety císařské a papežské moci za Ludvíka Bavora – Vyskočilův arcibiskup pak z těchto východisek zcela přirozeně čerpá a navazuje na ně. Ačkoli některé tyto závěry mohou působit poněkud zkratkovitě a nezapřou jistý apologetický nádech, k arnoštovskému tématu jde v řadě ohledů o dosud nejpodrobnější pramennou analýzu, jak ostatně podotýká i Zdeňka Hledíková, autorka posledního Arnoštova životopisu.[38]

Podrobnou pozornost věnoval pražskému biskupství v kontextu vývoje domácí církve ve dvou klíčových přehledových statích Zdeněk Fiala – *Správa a postavení církve v Čechách od počátku 13. do poloviny 14. století* (1955) a stručnější stať *Die Organisation der Kirche im Přemyslidenstaat des 10.–13. Jahrhunderts* (1967). Na rozdíl od dříve zmíněných prací Fiala výrazněji reflektuje rozpor mezi domnělým vítězstvím biskupa Ondřeje a reálným dopadem jemu přislíbených podmínek – jejich prosazování pak považuje za klíčovou linku postupného „zvratu dřívějších poměrů mezi oběma složkami vládnoucí třídy;“ toho chtěl dosáhnout sledováním vývoje církevní správy (tedy jedné z rovin biskupského působení in spiriualibus) a postavení kněží, které emancipaci církve „z dosavadního područí světských feudálů“ odrážela.[39] Je zřejmé, že i v tomto případě jde o zkreslující (a i vzhledem k volbě výraziva ideologizující) zjednodušení, ačkoli sám na řadě míst polemizuje s poznámkami „raného“ Františka Grause; v základních konturách ale lze z Fialou nastíněného emancipačního rámce vycházet. Obdobně chápal vývoj pražské diecéze i Rostislav Nový, na rozdíl od Fialy ale věnoval pozornost především jednotlivým tématům přímo spojeným s vývojem pražského biskupství, syntetickou studii, ve které by představil vlastní chápání jeho dějin, resp. jejich výseku, ale nekoncipoval; jednotlivé otázky se ale v náznacích objevují v jeho *Přemyslovském státě v 11. a 12. století*. Zmiňme alespoň jeho stati o biskupské sfragistice, heraldice, Tobiášově urbáři (včetně kritické edice) a diplomatice – některé tyto závěry opravil v již zmíněné analýze Lukáš Führer.

Problematice vývoje a významu pražského biskupství a potažmo i domácí církve jako celku se nestejnou měrou dostalo i v posledních monografických zpracování 13. století. Vratislav Vaníček se s problematikou vztahu církve (v jeho pojetí by bylo lze říci biskupství)

[38] HLEDÍKOVÁ, *Arnošt z Pardubic,* s. 8. – Chaloupecký věnoval vlastní, byť nepoměrně stručnější práci rovněž arcibiskupu Arnoštovi (1941), šlo mu ale především o jeho vztah k umění a vzhledem k době, kdy studii psal, také otázce národní. K pozadí vzniku obou prací DUCHÁČEK, *Václav Chaloupecký,* s. 259–261 a 331–333; k Vyskočilovi dosud jen popisně ČADA, *Jan Kapistrán Vyskočil,* s. 144–145.

[39] FIALA, *Správa a postavení,* s. 64, tyto formulace pak dále rozvíjí v jednotlivých pasážích studie, byť řada z nich je příliš absolutizující („biskup pražský je skutečně největším pánem ve své diecézi“ – s. 83).

souhrnněji vypořádává jen v souvislosti s Ondřejovým sporem, jehož výsledkem mělo být obecně „omezení barbarství doby a prosazování se svobodnější společnosti." Problematické vztahy mu navíc jsou polem, kde se pokouší vyrovnat s úvahami Josefa Žemličky o neuralgické otázce počátků domácí šlechty i o sporu samém. V dalších pasážích se pak ve stručnosti objevují klasická témata – především rozvoj řádů a duchovní kultury.[40] Rovněž Josef Žemlička se na stránkách *Počátků Čech královských* vyrovnává s Ondřejovým sporem jako klíčovým okamžikem procesu emancipace, jako se sporem o svobody zemské církve v širokém kontextu dobového chápání církevního majetku a vztahu k němu. Soustředěnou pozornost ale také na sedmi desítkách stranách věnuje obecnějšímu „rozvoji církevního života" v první polovině století, a to přehledově (ale nikoli zkratkovitě) od obecných trendů západní církve po vývoj farní sítě a jednotlivé instituce. Stručněji se pak k vývoji církve a jejích údů vrací i v dalších pokračováních přemyslovské hexalogie.

Naposledy se souhrnněji problematice věnovali Robert Antonín a Dalibor Janiš, a to z inspirativní perspektivy dějin obou diecézí ve 13. a na počátku 14. století jako dějin prosazování a uplatňování ustanovení a idejí IV. lateránského koncilu jako klíčového momentu ve vývoji středověké západní církve. Ve srovnání s výše připomínanými pracemi Paul B. Pixtona a Stefanie Unger vycházejí z odlišné pramenné základny, a tedy postihují i částečně odlišné spektrum problémů, v obecných závěrech ale jsou oba přístupy komparovatelné – k tomu se ostatně ještě vracíme na příslušných místech této práce.

Při příležitosti oslav tisícího jubilea diecéze, v Čechách značně omezených, vzniklo celkem osm tematických sborníků nestejného rozsahu, kvality i zaměření – z toho jen dva v češtině a jediný v Čechách. Oba tyto sborníky, tedy Jaroslavem Kadlecem editovaných *Tisíc let pražského biskupství* (Česká katolická charita) i *Tisíc let pražského biskupství 973−1973*, vydaných Křesťanskou akademií Řím v sérii Studie (jako sv. 33), byly reakcí na přípravu sborníku *Bohemia sacra. Das Christentum in Böhmen 973–1973*, na jehož přípravě se pod vedením Ferdinanda Seibta a Johanny von Herzogenberg podíleli přední čeští i němečtí historici a teologové. Jak vyplývá už z názvu, ale i dochované korespondence mezi editory a autorským kolektivem, nešlo toliko o klasické dějiny diecéze, ale o vystižení vlivu křesťanských (ekumenických) ideálů myšlení v jednotlivých etapách českých dějin, a zároveň popsání dějin klíčových institucí spojených s pražským biskupstvím, tedy obecně o zachycení duchovního vývoje národa (v jistém kontrastu k jeho současnosti). Nelze přehlédnout jistou ideovou inspiraci v 60. letech obnovené řady *Germania Sacra (Neue Folge)*, o níž ještě bude řeč. Editoři

[40] VANÍČEK, *Velké dějiny* II, s. 130–145. Totéž snad ještě výrazněji platí i pro následující svazek.

v komunikaci s širokým autorským kolektivem představili tedy poměrně jasnou koncepci, skrze kterou pak uvažovali o úloze biskupství a jeho jednotlivých představitelů v českých dějinách. Široká recipovanost sborníku dalším bádáním je dána nejen propracovanou strukturou a přístupným jazykem, ale také jeho záměrným rozesláním do většiny německých, ale i dalších univerzitních knihoven.[41] Ačkoli v řadě jednotlivin je sborník (už vzhledem k omezenému rozsahu kapitol) obsahově překonán novějšími studiemi, jako celek zůstává podstatným příspěvkem k úvahám o roli pražského biskupství ve vývoji země; s jistým povzdechem podotkněme, že našemu 13. století se spíše vyhýbá. Výjimkou je především stať Petera Hilsche sledující boj o *libertatis ecclesie* primárně na případu biskupa Ondřeje, ale výklad dovádí až k roku 1278 – jde ve své podstatě o plnohodnotný appendix k jeho starší práci *Die Bischöfe von Prag in der frühen Stauferzeit* (1969), kde ovšem věnoval pozornost primárně vztahu pražských biskupů (zejména Daniela I. a Jindřicha Břetislava) k Barbarossovi a jejich vlivu na poměr Čech a Říše v té době.[42]

Vraťme se ještě stručně k ostatním zmiňovaným sborníkům, ať už z produkce české, německé i sudetoněmecké – obecně jde převším o soubory jednotlivých nijak výrazněji neprovázaných studií, mnohdy i bez zjevné vazby k tématu, z nichž řada je navíc již obsahově a často i interpretačně antikvovaná. Obecně také platí, že příležitostně uváděné životopisné medailony jednotlivých biskupů (přehledově především v obou českých sbornících) jsou obecně až příliš stručné a závislé na starší literatuře, v některých případech navíc apologeticky laděné – pravidlo potvrzující výjimkou je již zmíněná Kadlecova studie *Bischof Tobias und die Prager Diözese während seiner Regierungszeit (1278–1296)*, tedy typický příklad biografického přístupu k dějinám biskupství. Někteří autoři (pro nás je podstatný především Polcův článek v pražském sborníku) usilují o zachycení vývoje diecéze a vazeb biskupů na společenské prostředí zejména prostřednictvím analýzy církevní správy. Je ostatně zřejmé, že pokud některá oblast církevních dějin mohla být v normalizační době svobodněji rozvíjena, byly to (vedle ideologií zatíženého husitství) právě dostatečně „neškodné“ dějiny církevní správy – přesvědčivá je v tomto ohledu bibliografie Zdeňky Hledíkové, byť vzhledem k pramenné materii s drtivou převahou období po roce 1352.[43]

[41] Mnohé Hilschovy teze došly zhodnocení ve studii WIHODA, *In zweierlei Diensten: Die Bischöfe von Prag zwischen Friedrich Barbarossa und den böhmischen Herzögen*, jež je součástí širšího podniku, sledujícího vztah středovýchodní Evropy a barbarossovské Říše (GÖRICH – WIHODA (ed.), *Verwandtschaft – Freundschaft – Feindschaft*).

[42] Bilančně HLEDÍKOVÁ, *Millennium pražského biskupství*; podrobněji se vznikem sborníku zabýval SVOBODA, *Sborník Bohemia sacra*, mimo otištění části s ním spojené korespondence ale poznání výrazněji nerozšiřuje. K oslavám v roce 1973 a jejich charakteru PEHR, *Milénium 1973*.

[43] Bilančně HLEDÍKOVÁ, *Die böhmische Kirchengeschichte.*

Snahu o přehledné vystižení nejstarších dějin pražské diecéze a jejich širší kontextualizaci nezapřou dva recentní svazky editorského kolektivu Petr Sommer, Vratislav Vaníček a Jan Kotous, které byly širokým autorským kolektivem připraveny k oslavám „posunutého," 1050. výročí založení diecéze (2023). Zatímco první, ze stejnojmenné konference vycházející svazek (*Tisíc a padesát let pražského biskupství*) sleduje dějiny diecéze – především tedy její široce kontextualizované počátky – spíše tematicky, druhý (*Posunuté jubileum*) bilancuje ve čtyřech kapitolách vývoj diecéze samotné (se spíše pracovními mezníky 1092, 1197 a 1240) a v dalších pak tematizuje průřezovější otázky (materiální kultura, diecézní správa a vybrané kapitoly z dějin arcidiecéze). Ony čtyři kapitoly koncepčně do značné míry odpovídají jednak dobovým specifikům a možnostem pramenného studia, jednak také autorským přístupům a jejich pojetí biskupských dějin, resp. dějin biskupství.[44]

Připomeňme ještě ve stručnosti oblasti, kterým byla v souvislosti s dějinami diecéze věnována výraznější pozornost; půjde opět jen o zdůraznění zásadních prací a klíčových trendů, přehled relevantní literatury najde čtenář především v jednotlivých kapitolách předkládané práce. Především z hlediska stupňujícího se biskupského nároku na kontrolu diecézní správy i v jejích nižších stupních, ale i z hlediska obecnějších úvah o osobách pohybujících se v biskupově nejužším okruhu (na dvoře) a formujících jeho diecézní politiku je zásadní poznání biskupské kanceláře, jejího personálního obsazení a vztahu k jiným institucím, především katedrální kapitule. Vzdělaný kancelářský personál byl navíc na základě vlastního studia, cest i prosté recepce přijímaných listů prostředníkem obecné kulturní výměny a typicky šíření kanonického práva.[45] Problematice biskupské kanceláře, resp. především produkce listin jako takových, věnoval souhrnnou pozornost především (vedle poznámek Sáši Duškové) Rostislav Nový, jehož závěry prohloubil, doplnil a opravil ve své disertační práci *Listina pražských biskupů v pozdním 13. století* Lukáš Führer. Z jeho závěrů o zformování biskupské kanceláře v závěru episkopátu biskupa Mikuláše (tak ostatně i Nový) a o jejím vývoji za Jana III. a

[44] Na tomto místě se sluší poděkovat Petru Sommerovi, Vratislavu Vaníčkovi a Blance Zilynské za přizvání ke spolupráci na přípravě dvou kapitol *Posunutého jubilea*, které z podstatné části vycházejí z autorova disertačního výzkumu a není proto na ně v předkládaném textu dále odkazováno.

[45] Kulturní kontext významu pražského biskupství je záměrně ponechán dalšímu zevrubnému studiu; srov. alespoň připravovanou kolektivní monografii o vlivech francouzského prostředí na domácí liturgickou tradici pod vedením Hany Vlhové-Wörner a Konstantina Voigta, jimž rovněž patří můj dík za možnost participace. Z pohledu klasické kunsthistorie KUTHAN, *Pražští biskupové a arcibiskupové* s podtitulem *Zakladatelé, stavebníci, objednavatelé uměleckých děl*, bohužel ale tyto základní kategorie zůstávají bez hlubší reflexe ve vztahu k biskupskému úřadu jako takovému a jeho vývoji.

Tobiáše na řadě míst této práce vycházím.[46] Podrobnější pozornost byla věnována tzv. *Formuláři Tobiáše z Bechyně* (FTB), a to počínaje jeho vydavatelem Janem B. Novákem, následně mj. Milošem Vystydem a Václavem Hrubým, později pak, v souvislosti s přípravami příslušných dílů českého diplomatáře rovněž Sášou Duškovou a v kontextu dalších formulářových sbírek Dušanem Třeštíkem. Konečně oba již zmiňovaní autoři prací o biskupské kanceláři museli k FTB přihlížet a pokusit se o analýzu jeho vztahu k biskupské diplomatické produkci. Již na tomto místě je třeba zdůraznit fakt, že řadu formulářových kusů obsažených ve FTB je třeba přiřknout již jeho předchůdcům, především Janu III., jehož kancelář se značnou pravděpodobností již takovou užívala.[47]

Pokud jsme se dotkli problematiky kanonického práva a jeho vlivu na domácí prostředí (včetně biskupského), pak je třeba připomenout zejména práce Miroslava Boháčka a v poslední době rovněž Lukáše Führera, které přímo tematizují listiny obou domácích biskupů a jejich význam pro studium těchto procesů. S ohledem na šíření reformních požadavků IV. lateránského koncilu se problematikou, včetně prolínání obecného a partikulárního kanonického práva, zabýval rovněž Robert Antonín a Dalibor Janiš – v této souvislosti připomeňme ještě dva podstatné příspěvky kontextualizující tyto závěry v obecnějším kontextu. Jde o podrobnou studii Paula B. Pixtona *The German Episcopacy and the Implementation of the Decrees of the Fourth Lateran Council*, dovedenou do roku 1245, a na jeho závěry reagující (především s ohledem na obsah synodních statut) práci Stefanie Unger *Generali consilio inhaerentes statuimus,* zaměřené na prostředí mohučské a kolínské církevní provincie. Podrobněji se reflexi jejích závěrů věnujeme v příslušné kapitole. Ustanovením provinciálních, legátských a diecézních synod ve vztahu k domácímu prostředí, tedy partikulárním kanonickým normám, věnovali systematickou pozornost především Pavel Krafl (pro olomouckou a výběrově i pražskou diecézi) a Zdeňka Hledíková spolu s Jaroslavem V. Polcem.[48]

Historiografický přehled (s důrazem na zachycení vývoje diecéze ve 13. století) tak ukazuje v první řadě absenci systematického a zevrubného hodnocení tohoto vývoje, a to

[46] Upravená a doplněná podoba disertace vyjde v nejbližší době v knižní podobě (*Listiny pražských biskupů v době transformace. Kancelář a správa za biskupa Jana III. a Tobiáše (1258–1296)*; Lukáši Führerovi děkuji za poskytnutí rukopisu i za podnětné diskuse. Vzhledem k tomu, že v době, kdy jsem rukopis získal, byla práce před dokončením, mohly být zapracovány jen některé úpravy.

[47] Hovoříme-li přímo o Novákem editované sbírce, užíváme názvu s mylným Tobiášovým predikátem, v ostatních případech se Bechyni v názvu vyhýbáme. – Literaturu shrnuje DUŠKOVÁ, *Formulář Tobiáše z Bechyně* a stručně také FÜHRER, *Listina,* s. 205–208 a 234–247; dalšímu užívání Tobiášovy sbírky věnovala pozornost HLEDÍKOVÁ, *Cancellaria Johannis*.

[48] BOHÁČEK, *Das Römische Recht*; TÝŽ, *Die Einflüsse*. – FÜHRER, *Settling Disputes,* a TÝŽ, *To Some Aspects of the Exercise of Judicial Power*. – KRAFL, *Synody a statuta olomoucké diecéze;* TÝŽ, *Synody biskupa* Tobiáše; TÝŽ, *Dvě studie,* s. 1–45; POLC – HLEDÍKOVÁ, *Pražské synody a koncily*.

především v souvislosti s nastíněnými úvahami o středověké proměně, která v tomto období výrazně formovala jednotlivé světské i církevní instituce, jejich vzájemné vztahy i obecnější milieu právní i duchovní kultury. Jak již bylo řečeno, nejvíce se takovému pojetí přibližují Robert Antonín a Dalibor Janiš (*Čtvrtý lateránský koncil a české země ve 13. století*), o jejichž závěry a úvahy se autor na mnoha místech opírá a jinde s nimi polemizuje. V druhé řadě je ale také zjevné, že pražská (ale rovněž olomoucká a později, a to méně výrazně, i litomyšlská) diecéze postrádají souhrnné zpracování v duchu *Totalgeschichte*, zde se nabízí možná inspirace (nikoli ovšem prostým přejímáním vzoru) ve zmíněném zpracování dějin německých diecézí v řadě *Germania Sacra. Neue Folge*. Řadu podnětů mohou přinést také aktuální trendy v oblasti „biskupského bádání," jejichž reflexi budou věnovány závěrečné odstavce úvah nad literaturou. Je zřejmé, že nelze začít doprostřed, totiž konceptualizací jednotlivých aspektů biskupských dějin (typicky zájem o biskupskou paměť nebo biskupa bojujícího a jeho zachycení dobovým narativem) bez znalosti vývoje instituce samotné. A konečně, je také třeba smířit se se stavem pramenné základny a přijmout prostý fakt, že řada otázek bude muset zůstat otevřená, případně bude lze nabídnout jen velmi obecné a často hypotetické závěry na základě analogií s jinými diecézemi. Pak je nasnadě uvažovat o možnostech hledání těchto srovnatelných příkladů, tedy zda a do jaké míry odpovídal vývoj domácích diecézí obecnějším trendům, resp. jiným, v těchto ohledech lépe poznatelným diecézím. Na jedné straně ony dále zmiňované široce komparativní tematické „biskupské sborníky" ukazují obecné trendy a často až překvapivě málo odlišné strategie jejich recepce, na druhé straně je varováním již samo srovnání vývoje obou domácích diecézí – typicky v otázce uplatňování požadavků IV. lateránského koncilu.[49]

Vzhledem k pestré paletě naznačených otázek je zřejmé, že široké bude i spektrum využitých pramenů. Je tak zřejmé, že řada z nich (nebo alespoň jejich částí) bude analyzována na více místech a ve vícero kontextech a (nejen) proto se dopustíme opakování již jednou sděleného. Laskavý čtenář nechť odpustí – vzhledem k ucelenosti a výpovědní hodnotě jednotlivých kapitol se takový přístup zdá smysluplnější, než aby bylo třeba zbytečně komplikovaně příslušné informace dohledávat v předchozích nebo následujících kapitolách. Ona vícerá perspektiva, z níž jsou jednotlivé prameny nahlíženy, navíc upozorňuje i na zásadní propojení jednotlivých rovin vztahů pražských biskupů tak, jak budou v jednotlivých kapitolách, resp. podkapitolách pojednávány. Typickými příklady jsou tzv. relace biskupa Bruna k přípravě II. lyonského koncilu (1273), konstituce IV. lateránského koncilu nebo

[49] ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil*, s. 59 hovoří příznačně o *moravské cestě*, přičemž vliv na její podobu tak, jak ji nastoupil biskup Robert, měla celá řada faktorů počínaje jeho osobními vlastnostmi, až po odlišný vztah českého panovníka k pražskému a olomouckému biskupství v souřadnicích jeho vládní praxe.

letopisný svod tzv. *Druhého Kosmova pokračování*, zachycující spolu s Františkem Pražským (označován také jako *třetí Kosmův pokračovatel*) historickou paměť pražského biskupství (a kapituly jako její nositelky), ovšem v závěru episkopátu Jana IV. z Dražic, kdy v této podobě svod vznikl.[50]

Zastavme se podrobněji u tohoto letopisného svodu – jde v zásadě o jediný dobový narativní pramen, poskytující vhled do dějin domácího 13. století, resp. pohled autora (autorů) na jejich výklad. Vzhledem k obsahové stránce je zřejmé, že vznikal v prostředí pražské kapituly – František Palacký předpokládal práci dvou a patrně více autorů, Rudolf Köpke jej pak pro edici ve svazku MGH SS IX rozdělil na sedm více či méně vzájemně provázaných vrstev a Josef Emler spolu s Václavem V. Tomkem toto dělení převzali, ovšem s upravenými názvy jednotlivých oddílů (edice ve FRB II). Do následné diskuse o počtu autorů a jejich podílu a vůbec identitě se následně zapojila řada dalších badatelů, ovšem až Marie Bláhová obrátila pozornost spíše k samotnému vzniku kompilace, vznikající nejpozději na začátku 90. let 13. století (pravděpodobně však v letech 1283–1285), patrně jako jakési propojení *Prvního pokračování* a autorovy přítomnosti. Jak doložil Lukáš Reitinger, šlo o podrobnější redakci zápisů, do dochované podoby zkrácenou krátce před rokem 1342 – Dražický kodex (G5) ovšem obsahuje teprve opis starší předlohy. Na toto vyprávění pak návázal další z kronikářů kapitulního prostředí – František Pražský. Již Václav Novotný v tomto ohledu předpokládal při kapitule vedení přinejmenším dvou řad letopisných záznamů – úředních (z pověření představených) a osobnějších, jeho hypotéze napovídá krom jiného odlišná kvalita jednotlivých zpráv a jejich poněkud zmatené dublování (především kolem r. 1200). Pro poznání biskupské paměti, ale obecněji i dějin biskupství je podstatný soubor jako celek, a nikoli jen některé jeho části (především výpravná pasáž tzv. *Vypravování o zlých letech*), při vědomí celistvosti tohoto nepříliš pečlivě sestaveného svodu ale bude pro přehlednost užíváno v poznámkovém aparátu členění podle Emlerovy edice ve FRB II. Je zjevné, že v případě *Druhého Kosmova pokračování* jde o uvědomělé formování biskupské paměti – to je patrné ve srovnání s mladšími narativy (vycházejícími ale patrně z dobových, byť dnes již deperditních pramenů) o sporu biskupa Ondřeje nebo Mikulášově aktivní účasti na povstání kralevice Přemysla proti Václavu I., které jejich úlohu vykreslují prostřednictvím výpustek v lepším světle. Na rozdíl od řady říšských biskupství zatím nezachytíme v analyzovaném období projevy biskupského mecenátu

[50] K otázce biskupské paměti v *Druhém Kosmově pokračování* TROJAN, *Reprezentace,* s. 88–91 s odkazy na starší literaturu; k roli kapituly přehledně BLÁHOVÁ, *Pražská biskupská kapitula jako historiografické centrum*. Samo *Druhé pokračování* by si zasloužilo ještě podrobnější pozornosti – srov. BLÁHOVÁ, *Druhé pokračování Kosmovo* a TÁŽ, *Poznámka k datování vzniku* jako poslední bilanční studie.

v rovině dvorské literatury; ostatně ani žádný z pražských biskupů analyzovaného období patrně nebyl sám literátem.[51]

Nejde pochopitelně o jediný narativní pramen poskytující zprávy o vývoji pražské diecéze, resp. jej kontextualizující – jak ostatně upozornil Lukáš Reitinger, z širší verze *Druhého pokračování* čerpala své znalosti i řada autorů 14. století, pro naše potřeby je to vhodné zdůraznit zejména v případě Přibíka Pulkavy. Tyto další prameny lze pro přehlednost rozdělit do dvou obecnějších skupin – prameny dobové, tedy ze 13. století, a prameny mladší, ale vycházející z dobových předloh a zpráv. Do první skupiny tak pro naše účely zařaďme především *Jarlochův letopis*, ve kterém reformně orientovaný milevský opat tematizuje peripetie prvních let episkopátu Daniela II. Milíka a z druhé strany pak zmíněné „třetí Kosmovo pokračování," tedy *Kroniku Františka Pražského,* byť by bylo lze ji vzhledem k době vzniku (1341/2) řadit i do druhé skupiny. Patří sem ale také *Zbraslavská* a *tzv. Dalimilova kronika*, které jsou pro toto období charakteristické spíše svým okázalým mlčením o jednotlivých ordinářích, i to je ale pro analýzu výpovědní hodnoty narativních pramenů a strategií jejich autorů podstatné. Vedle toho v práci okrajově užíváme také *Žďárskou kroniku* Jindřicha Řezbáře a *Letopis Jindřicha Heimburského* a řadu análů říšského původu – podstatné jsou zejména záznamy erfurtských mnichů od sv. Pavla a letopisy několika rakouských klášterů.[52]

Druhou skupinu pak chronologicky otvírá již zmíněný František Pražský (v první redakci určené biskupu Janovi) a dále tzv. kroniky doby Karlovy – zde především *Kronika Pražského kostela* Beneše Krabice z Veitmile, zachycující krom jiného zprávy o pěstování biskupské paměti ve 14. století, vrcholící pak shromážděním a uložením jejich ostatků v nové katedrále v roce 1374,[53] a *Kronika Přibíka Pulkavy z Radenína* (1364–1374), a to obě její redakce. Pulkava měl k dispozici celou řadu dnes již deperditního materiálu, a to nejen širší verzi *Druhého pokračování* a patrně také další analistické záznamy, ale rovněž diplomatický materiál. Větší množství listin do své kroniky opsal z Pulkavovy redakce B vycházející Mikuláš

[51] Přesvědčivě REITINGER, *Brunšvické svědectví*, s. 17–42 a filiační schéma na s. 45; NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 458, pozn.3; starší literaturu shrnuje BLÁHOVÁ, *Druhé pokračování Kosmovo* a WIHODA, *Kosmas,* s. 106–108. – K narativu o biskupu Ondřejovi dále na příslušném místě (především ve srovnání s mladší kronikou Pulkavovou (rec. A) a z ní vycházející kronikou Mikuláše Glassbergera), k absenci zpráv o Budilovově episkopátu TROJAN, *Reprezentace,* s. 91 a o Mikulášovi REITINGER, *Brunšvické svědectví,* s. 19–20 (na základě srovnání s brunšvickými excerpty z pražských kapitulních letopisů).

[52] Podrobně jednotlivé prameny a jejich zprávy analyzujeme na příslušných místech, včetně přehledu literatury. Pro obecný přehled o domácích narativních pramenech srov. BLÁHOVÁ, *Staročeská kronika* 3, s. 107–145; ačkoli je práce v ředě jednotlivin překonaná, dosud poskytuje nejucelenější přehled; v nutné stručnosti rovněž NECHUTOVÁ, *Latinská literatura*, s. 75–89 a 137–140.

[53] K biskupským pohřbům *Kronika Beneše z Weitmile*, FRB IV, s. 548; k tomu TROJAN, *Reprezentace,* s. 124–126.

Glassberger v samém závěru 15. století a, jak podrobněji rozebereme, uchoval tak podstatnou část kuriální korespondence ohledně sporu biskupa Ondřeje. Některé drobnosti k významu Tobiáše z Benešova zachycuje *Kronika tzv. Beneše minority*, kompilace vycházející z řady starších, mnohdy nedochovaných pramenů.[54] Naopak nepoměrně méně byly využity spisy raně novověké, ačkoli i ony, jak je v poslední době ověřováno, zachycují skutečnosti z dnes již jinak neznámých pramenů, je ale značně obtížné odlišit jednotlivé vrstvy práce s prameny, reflexi dobových pověstí a autorovu vlastní fabulaci. Příkladem pro toto budiž analýza názorů vybraných autorů tohoto období na šlechtický původ jednotlivých pražských biskupů, přičemž lze rozlišit několik autorských strategií.[55]

Je ale na místě zdůraznit, že ani *Druhé pokračování*, ani kterýkoli z dalších zmíněných těxtů nevznikl primárně za účelem zachycení dějin biskupů nebo instituce biskupství jako takové. Ostatně prvky *biskupských gest* lze nalézt jen v několika málo podrobnějších pasážích *Druhého pokračování, Kroniky Františka Pražského* a *Pulkavovy kroniky*, přičemž ta je na těchto místech závislá právě na starším letopisném svodu. *Gestům* se formálně i obsahově blíží rozsáhlejší pasáže biskupských katalogů – nejstarší takový ale známe až ze zmiňovaného kapitulního rukopisu G5, na základě jiných pramenů je ale patrné, že takový, patrně chronologicky alespoň rámcově fixovaný soupis musel být veden při kapitule již dříve. Vedle dvou dochovaných jmenných seznamů biskupů, zapsaných v hexametru v závěru 13. století, o tom svědčí jak samo správné číslování biskupů ve zmíněných mladších pramenech, tak také jakési „kvazikatalogy," které z jsou tohoto uvažovaného katalogu přebírány – typicky to platí pro jinak o biskupské dějiny 13. století málo interesovaného tzv. Dalimila, jehož kronika pro toto období zachycuje jména jednotlivých biskupů víceméně jen jako chronologický rámec děje.[56]

Klíčovým pro celé studium biskupského 13. století tak, jak bylo vymezeno, jsou pochopitelně diplomatické prameny, a to v první řadě jak biskupem, resp. jeho kanceláří

[54] DUŠEK, *Kronika tzv. Beneše minority,* srov. také úvahu TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců,* s. 103–112 o rozvětvené struktuře *pražských análů,* vycházejících z tzv. *Starých pražských análů*, do které řadí i Benešův text.
[55] Např. doslov Jana LINKY k nejnovějšímu vydání *Kroniky české* Václava Hájka z Libočan, s. 1387–1388 a 1392 a PEŠEK, *Kronika česká Václava Hájka*, k rehabilitaci přehledně s. 217–220. – TROJAN, *Šlechtictví*.
[56] Ke *gestům* jako prameni souhrnně SOT, *Gesta episcoporum, gesta abbatum*; o systematičtějším zachycení biskupských gest snad lze hovořit v souvislosti s Kosmou a jeho biskupskými medailony, resp. nekrology (srov. BLÁHOVÁ, *Pražská biskupská kapitula jako historiografické centrum*, s. 257) – Přehled katalogů TÁŽ, *Středověké dějiny pražského biskupství*; ke srovnání vybízí mladší olomoucké *Granum catalogi praesulum Moraviae*, jehož zprávy pro období od 12. století zatím zůstávají bez hlubší analýzy (srov. KALHOUS, *Granum catalogi*). Svým způsobem biskupským katalogem jsou i v kapitole II.7 analyzovaná nekrologia. – O Dalimilovi TROJAN, *Bůh, česká církev a pražský biskup,* s. 98–101; TRUHLÁŘ, *Nejstarší cisiojan český* (k jejich rukopisnému kontextu CERMANOVÁ – SVÁTEK – ŽŮREK – BAŽANT, *Přenos vědění*, s. 130–132).

emitované, tak i ty přijaté, v druhé řadě i celá řada dalších listin, listů a dalších písemností. Fungování biskupovy kanceláře přesvědčivě rekonstruoval Lukáš Führer, o jehož závěry se tak lze při užívání těchto pramenů pro druhou polovinu století opřít; k dispozici je i řada dalších studií k domácí i kuriální diplomatice, reflektovaná v poznámkovém aparátu této studie. Nedořešenou otázkou je vztah pražské kapituly k archivaci biskupských listin, neboť, jak naznačují některé ve dvojím exempláři vyhotovené listiny pro pražský kostel, resp. biskupství, uchovávané později oba v archivu metropolitní kapituly, nelze i zde vyloučit úlohu kapituly jako strážkyně paměti.[57]

V případě domácích listin vycházíme primárně z příslušných svazků *českého diplomatáře*, v případě regestů s přihlédnutím k plnotextovým edicím, případně podrobnějším regestům; pro písemnosti vydané po roce 1283 pak jednak z *Katalogu listin a listů* I, jednak z příslušných regestových edic (především *Regesta Bohemiae et Moraviae* II a IV), resp. příslušných svazků *moravského diplomatáře*. Vzájemné konkordance jsou uváděny pouze v případě, kdy je třeba odkazovat na obě edice. V řadě případů jsou edice konzultovány a doplňovány z originálů písemností (a pochopitelně i rukopisů) z domácích a méně zahraničních archivů a knihoven, ve většině případu uživatelsky vlídně přístupných prostřednictvím portálů monasterium.net a manuscriptorium.com. Vedle toho bylo třeba přihlédnout k některým takto nedostupným archiváliím z Archivu Pražského hradu – Archivu Metropolitní kapituly u sv. Víta v Praze, jehož správkyni Lence Klukové rovněž vděčím za veškerou ochotu a vstřícnost.

Zásadním pramenem zachycujícím závěrečné fáze analyzované proměny je v několika exemplářích dochovaný tzv. *Formulář Tobiáše z Bechyně*, tedy formulářová sbírka obsahující jak patrně skutečné, tak i jistě fiktivní listiny a listy biskupů Jana III. a Tobiáše z Benešova (a přinejmenším jednu původně Mikulášovu). Patrně rostoucí počet vydávaných listin byl již v Janově kanceláři příčinou, proč si již tehdy jeho notář Petr (Perlík) vytvořil vlastní formulářovou sbírku, jež ale byla spíše přehledem příslušných formulí a ustálených obratů. Dochovaná formulářová sbírka ale pochází až z kanceláře jeho nástupce a sestavena byla patrně na přelomu 80. a 90. let, jak je zřejmé, na základě dobových i starších písemností. Nabízí se rovněž souvislost vzniku sbírky a značného množství písařů, jejichž ruky rozlišil v Tobiášově kanceláři Lukáš Führer, přesvědčivě na rozdíl od Rostislava Nového a Sáši Duškové. Vytěžitelnost sbírky komplikuje několik faktorů, které nelze přehlížet – v první řadě je třeba uvážit fakt, že v některých případech jde jen o písařská cvičení, jejichž obsahová výpovědní hodnota je omezená, a dále, že specifikace lokalit a jmen, často označovaných v původní sbírce

[57] K listinám ve dvojím vyhotovení stručně TROJAN, *Nejsvětější matka panovníkova,* pozn. 12.

jen počátečními písmeny, resp. slabikami, je i tak často nejistá a, jak doložil Miloš Vystyd a znovu podrobněji Lukáš Führer, editorské zásahy Jana B. Nováka mohou být v tomto ohledu v řadě případů nepřesné až zavádějící.[58] Problematická by byla i jakákoli hodnocení výkonu jednotlivých rovin biskupského úřadu na základě prosté kvantifikace dokladů obsažených ve formuláři. Platí ale, že sbírka odráží obecné trendy vývoje biskupství a v tomto ohledu tak je možné jí využívat jako relevantního pramene, a to včetně hospodářského vývoje, byť ani zde pochopitelně nelze spoléhat na přesné údaje (typicky počet lánů jednotlivých sídel), které se nadto liší i v jednotlivých opisech. Význam Tobiášova formuláře potvrzuje i skutečnost, že kancelář biskupa Jana IV. relevantní formuláře využila v rámci vlastní sbírky (*Cancellaria Johannis de Dražic*), analyzované podrobně Zdeňkou Hledíkovou.[59]

Součástí sbírky je konečně několik zjevně písařských cvičení týkajících se záležitostí panovnické rodiny, některá navíc tematizují osobní Tobiášův vztah ke králi, královně a jejich dětem. Tyto koncepty (resp. jejich zlomky) naznačují průnik osobních vztahů biskupa k Václavu II., Gutě a jejich potomkům – vždyť těm nejstarším byl biskup kmotrem – s úlohou, kterou zaujímal z pozice svého úřadu na panovnickém dvoře, ať už liturgickou a ceremoniální, nebo pozicí jednoho z předních královských rádců. Do formulářové sbírky se nadto dostalo několik málo dalších opisů, které s výkonem biskupova úřadu nemají nic společného – typicky listina královny Kunhuty pro johanity ohledně navrácení hradu Svádova – jejich vztah ke sbírce jako kancelářské pomůcce je zcela nejasný.[60]

Podstatné jsou rovněž písemnosti kuriální provenience, ať už dochované v originále, případně opise v domácím prostředí nebo v podobě regestu v papežských registrech, zpřístupněných přehlednou, ale navýsost stručnou edicí Augusta Potthasta *Regesta Pontificum Romanorum* a podrobnějšími edicemi k jednotlivým papežům podle let jejich pontifikátu (vzorově řada *Die Register Innozenz‘ III.* vydávaná IMAFO ÖAW). Přihlížíme rovněž k Tanglově edici *Die päpstlichen Kanzleiordnungen*, obsahující především formuláře obecných privilegií, seriově vydávaných klášterům exemptních řádů. Problematika kuriální komunikace s českými zeměmi, především s Čechami by si zasloužila podrobnější zpracování, byť v mnoha ohledech se stále lze opírat o již klasickou rozsáhlou studii Kamila Krofty *Kurie a církevní správa českých zemí*; v rovině diplomatické analýzy souhrnné zpracování chybí – pro srovnání

[58] FÜHRER, *Listiny,* zejména s. 188–189, 212–218 a 283; příkladem mylné identifikace je FTB, č. 26, s. 24 – srov. FÜHRER, *Listiny,* s. 283–285.
[59] HLEDÍKOVÁ, *Cancellaria Johannis* a analyticky TÁŽ, *Biskup Jan IV.*
[60] K Tobiášovu kmotrovství podrobněji TROJAN, *Tobiáš,* s. 248, tam i k jeho úloze dvořana; obecně v kapitole I.1 (s. 58–61). – FTB, č. 248, s. 188–189.

připomeňme alespoň dále citované práce Pavla Hruboně pro moravské kláštery a výstavní katalog *Pod ochranou sv. Petra*. Přehledová syntéza *Papežství a české země v tisíciletých dějinách* analyzuje v příslušných pasážích především rovinu církevní politiky. Ve vztahu k záležitostem jednotlivých duchovních institucí v Říši užíváme především příslušných, často obtížně dostupných a jindy již zastaralých *Urkundenbücher* a příslušných svazků *Regest Imperii*. Úplný soupis citovaných edic, včetně užívaných zkratek, je součástí závěrečné bibliografie.

Svébytnou skupinou pramenů jsou prameny kanonického práva – ať už obecného nebo partikulárního. Při úvaze o jejich recepci v prostředí diecéze je totiž třeba uvažovat nejen přítomnost příslušných sbírek samých (ať už jde o *Liber extra,* opisy synodálních statut nebo později právní příručky), ale především jejich vědomé užívání v zákonodárné (synodální) a soudní praxi pražských biskupů. Zároveň jde o zřejmý konflikt kanonickoprávní teorie a jejího (ne)respektování v praxi, které ale nutně neznamená neznalost této normy. V případě reflexe ustanovení obecnách koncilů, resp. provinciálních a legátských synod navíc může být problematické rozlišení recepce normativu a jeho úpravy pro domácí prostředí a podobně také odlišné chápání jednotlivých kanonickoprávních pojmů – typicky to platí pro odlišné porozumění pojmu *ius patronatus* u kurie (a jejími zástupci) a na pražském panovnickém dvoře v době Ondřejova sporu.

Připomenut by konečně měl být i soubor pramenů k hospodářským dějinám pražského biskupství, byť samotnému vývoji jednotlivých majetkových celků je věnována jen povšechná pozornost s tím, že komplexní zhodnocení majetkového zázemí diecéze od jejích počátků až po husitské bouře, kdy došlo k jeho rozchvácení a zastavení šlechtickým přívržencům krále Zikmunda, autor považuje za svůj další úkol. Jde tedy v první řadě o Rostislavem Novým editovaný zlomek biskupského urbáře z let 1283/4 s mladšími vpisky (kol. r. 1290), který zachycuje jednak probíhající *melioratio terre*, jednak úroveň hospodářské správy diecéze. Proměnu hospodářského zázemí zachycuje rovněž řada lokačních listin a dalších písemností *in temporalibus* – podobně jako v ostatních případech zde narážíme na značnou nevyrovnanost pramenné základny, která může hodnocení vývoje zkreslovat. Vzhledem k existenci Tobiášovy formulářové sbírky a útokům na biskupské statky v 80. letech, které jednak umožňovaly snazší převedení statků na emfyteutické právo, jednak také vyvolávaly potřebu ohradit se vůči nim a hledat zastání u krále (v druhé půli 80. let), zdálo by se, že k výrazné hospodářské aktivitě docházelo teprve tehdy. Jistě lze období Tobiášova episkopátu z mnoha důvodů považovat za výrazný zlom ve vývoji temporálního zajištění diecéze, nelze ale upírat zásluhy ani jeho předchůdcům. Další prameny pak využíváme pro retrográdní analýzu – jde především o

vzájemně se doplňující *Účet pokladníka pražského arcibiskupství* (z let 1282–1283) a v rámci Emlerovy edice *Decem registra censuum compilata aetate bellum husiticum praecedente* zpřístupněný *Urbář pražského arcibiskupství* (kol. 1390), byť ani po vzájemném doplnění nezachytí všechny majetkové celky. Spíše okrajově jsou užívány další prameny a metody studia dějin středověkého osídlení, a to jak písemné, tak i kartografické (indikační skici stabilního katastru) a archeologické.[61]

Závěrem ještě znovu zdůrazněme onu nevyváženost dostupné pramenné základny, a to takřka bez výjimky pro každý z nastíněných tematických okruhů. Rozvoj biskupské kanceláře, který lze položit do závěru Mikulášova episkopátu, a především strmý nárůst listin biskupské diecézní správy za biskupů Jana III. a Tobiáše dovolují podrobněji reflektovat až pokročilé fáze emancipace diecéze, a to v řadě podstatných případů stále ještě značně mlhavě – typicky to platí pro vznik a postupnou fixaci sítě venkovských děkanátů. Podobně v případě vztahu biskupa k jednotlivým řádům a jejich domům je jejich vnímání dáno nejen prameny, které tento vztah jakkoli tematizují, ale také těmi, které z jakéhokoli důvodu chybí – ať už proto, že nikdy nevznikly, nebo proto, že zanikly bez jakýchkoli stop. Obecně se tak při formulaci úvah o vzájemných vztazích nutně dotýkáme také poměru obou stran k písemné kultuře, především tedy důrazu na písemné svědectví, ale také vlastní potřeby jeho uchování pro následující generace, ať už v originálu, konfirmaci, resp. vidimusu, nebo jen opise.

[61] K dosavadním počinům v tomto ohledu srov. kapitolu IV, zejména s. 330–331. – Programově již ŠTĚPÁNEK, *Strukturální změny středověkého osídlení;* KLÁPŠTĚ – ŽEMLIČKA, *Studium dějin osídlení*.

Ediční poznámka

Vzhledem k rozsahu poznámkového aparátu jsme za účelem jeho maximálního možného zpřehlednění přistoupili k následujícím formálním a edičním úpravám rukopisu:

Citace z narativních pramenů v originálním znění přebíráme z citovaných kritických edic, a to (až na drobné výjimky) bez ohledu na jejich různočtení, v případě, že tyto prameny byly přeloženy, pak pro české citace užívám těchto v soupisu pramenů citovaných překladů s případným autorským zásahem. Pokud je takový zásah ryze formálním, nepřipomínám jej dále v příslušné poznámce, v opačném případě ano, na příslušné překladové pasáže také, až na nutné výjimky, není odkazováno. Pokud není k dispozici překlad narativního pramene a je-li tento citován, pak jde o autorův překlad, což není dále připomínáno.

Není-li v poznámce uvedeno jinak, pak jsou citace z diplomatických pramenů v originálním jazyce přebírány z příslušných edic; tam, kde bylo třeba citovat přímo z archivních pramenů, je užíváno již klasických zásad Bohumila Ryby.[62] V uvozovkách citované překlady těchto pramenů jsou autorovy vlastní. Totéž platí analogicky i pro ostatní typy pramenů i literatury; frekventované *konstituce IV. lateránského koncilu* jsou citovány podle překladu Anny Pumprové a Richarda Psíka a konzultovány s příslušnou edicí originálu. Pro překlady z jazyků, jimiž autor dobře nevládne (typicky maďarština, francouzština), bylo využito jazykového modelu ChatGPT-4o (klíčový prompt: *přelož následující pasáž*), za jejich obsah ale autor plně přebírá zodpovědnost.[63]

Vzhledem k absenci jednotného fakultního citačního úzu, vhodného pro historické práce, vycházíme z redakčních pokynů časopisu *Mediaevalia historica Bohemica* s tím, že v poznámkovém aparátu citujeme vždy zkráceně, a to tak, aby rozsah uváděného názvu jasně navedl poučeného čtenáře k práci bez nutnosti dohledávat ji v soupisu literatury (nikoli tedy striktně jen do prvního významotvorného substantiva). Pokud práce vyšla ve vícero vydání, užíváme to aktuální (je-li v pražských knihovnách dostupné); byla-li stať přetištěna v jubilejním nebo jiném sborníku, který je běžně v pražském prostředí dostupný, citujeme podle tohoto vydání.[64]

Biblické odkazy a případné citace se řídí Českým ekumenickým překladem, na *Liber extra* a ostatní prameny kanonického práva je odkazováno běžnými zkratkami, stejně tak i na domácí a zahraniční pramenné edice – soupis zkratek je uveden v závěru práce.

---

[62] RYBA, *Pravidla pro transkripci* (is.muni.cz/el/1421/jaro2013/AR2B62/um/Ryba_1_.pdf).

[63] Srov. manuál uisk.ff.cuni.cz/cs/studium/pravidla-a-pokyny-pro-pouzivani-ai-studenty/ (8. 11. 2025)

[64] Srov. manuál v poslední verzi z r. 2016 ktf.cuni.cz/KTF-963-version1-formalni_uprava_ktfa.pdf (8. 11. 2025) a citační pravidla asjournals.lib.cas.cz/Mediaevalia_historica_Bohemica/pro-autory/citacni-pravidla (8. 11. 2025).

Pro přehlednost je součástí obsahu práce také stručný obsahový souhrn jednotlivých kapitol, vycházející ze zvyklostí edice *Česká historie* Nakladatelství Lidové noviny a co do podrobnosti vychází ze členění tamtéž vydané přemyslovské hexalogie Josefa Žemličky.

I. Král, *jeho* biskup a šlechta

Pokud v této práci nahlížíme na církevní dějiny a úžeji tedy dějiny jedné diecéze v komplexním rámci středověké proměny, pak je zřejmé, že její neoddělitelnou rovinou je i otázka politických vztahů. Ty odrážejí na jedné straně jednání motivované osobními kvalitami a zájmy jednotlivých aktérů – biskupa, krále a osob formujících jejich činnost – ale na druhé straně, a to méně výrazně, také obecné tendence. V případě pražského biskupství jde jednak o jeho emancipaci v rámci církevních struktur a snahu o prosazení vlastního primátu v diecézi, jíž je věnována pozornost v následujících kapitolách, jednak o upevnění vlastní pozice vzhledem k panovníkovi a nobilitě, pohybující se na jeho dvoře. Ani zde ale zcela neopouštěli jak biskupové, tak laici rodové zázemí, které tak tyto obecnější procesy nepřímo ovlivňovalo; šlechtický původ ale zjevně nepatřil mezi kvality, které byly v případě biskupů kronikáři běžně vyzdvihovány.[65]

Zdá se, že právě v této oblasti biskupových vztahů se nejvýrazněji odráželo momentální mocenské rozložení sil snad výrazněji než kontinuum středověké proměny. Tuto výtku by ovšem, přiznejme, bylo možné formulovat i v některých dalších případech. Politické aspekty je nadto nutné vnímat v širokém kontextu zejména říšské a kuriální politiky, jejímuž vlivu na pražskou diecézi (byť především *in spiriualibus,* ovšem v poměrně širokém kontextu) je věnována samostatná kapitola. A konečně, hovoříme-li ve středověku (a obecně době předmoderní, tedy nesekularizované) o politice, pak je třeba jako její integrální součást chápat i záležitosti v jakkoli širokém smyslu duchovní – tedy je zřejmé, že takto uměle vyčleněné „politické aspekty" jsou především naší pomůckou pro systematické uchopení tématu. Objeví se proto, byť spíše roztroušeně, i v následujících kapitolách, kde ale především kontextualizují jiné aspekty biskupského 13. století. Menší důraz na tuto problematiku konečně vychází i z faktu, že jim dosavadní historiografie věnovala již poměrně podrobnou, i když nikoli vyčerpávající pozornost. Na následujících řádcích se tedy budeme věnovat jen jednotlivým klíčovým okamžikům tohoto vztahu, které je možné zachytit, popsat a pokusit se nalézt jejich význam pro vývoj biskupství (potažmo jeho institucionalizaci jako jeden z projevů analyzované

[65] Mnozí z nástupců sv. Vojtěcha navíc sami pocházeli z předních rodů království – pro 13. století to s jistotou lze říci o Ondřejovi, Janu II., Janu III., Tobiášovi z Benešova a Janu IV., ale s výjimkou biskupa Mikuláše, jehož nižší původ připomíná *Chronicon Francisci Pragensis,* I.1, s. 6, nelze vyloučit šlechtické kořeny ani ostatních biskupů. V případě Jana II. a III. je jejich náležitost k rodu z Dražic nejisté a ostatní šlechtické predikáty (s výjimkou Tobiášova) jsou až dílem novověké tradice. Skutečnost, že František Pražský cítil potřebu na nízký Mikulášův původ explicitně upozornit (nadto v souvislosti s jeho osobními kvalitami), dává tušit, že šlo o skutečnost přinejmenším neobvyklou. Podrobně TROJAN, *Šlechtictví*; k sociálnímu původu domácího kléru srov. obecnější úvahy HLEDÍKOVÁ, *Struktura duchovenstva*, s. 65–74.

proměny); proto také budou pojednány chronologicky. Není třeba zdůrazňovat, že styky biskupa a krále – byli-li zrovna oba v Praze – byly vzhledem k prostorovému uspořádání Pražského hradu jako panovnické, kapitulní a do 40. let i biskupské rezidence a zároveň liturgického středu diecéze poměrně běžné. Přesun biskupské rezidence na malostranský vltavský břeh nejpozději ve 40. letech 13. století jistě omezil vzájemné kontakty v každodenním styku, na významu biskupa-dvořana ani biskupa-celebranta ale patrně zásadní vliv neměl.[66]

Podstatným tématem úvah o středověké proměně a jejích aktérech je otázka počátků domácí šlechty a původu majetku, s nímž tito privilegovaní *nobiles* nakládali – mimo jiné i ve prospěch nejstarších církevních institucí. Z rukou těchto předáků, ať už si o jejich původu myslíme cokoli, ale biskupství a ani kapitule a katedrále žádné nemovité dary až do závěru 13. století nesměřovaly, jak ještě podrobněji zmíníme – je tedy zřejmé, že v ekonomické rovině biskupství záviselo na přízni knížete. Přinejmenším v závěru 12. století již ale majetkové zázemí pražských ordinářů umožňovalo i v tomto ohledu nastoupit cestu emancipace. Nastíněná panovnická rezervace prostoru hradu vycházela jistě z vícera faktorů – na jedné straně přinejmenším ze snahy vládnoucího rodu udržet si nejen reálnou, ale i symbolickou vládu nad centrem Čech, a zároveň ze snahy biskupa připoutat k sobě i *své* kanovníky , ale na straně druhé také jistého nezájmu nobility. Na rozdíl od soukromých založení klášterů a kostelů je k biskupství ani ke kapitule nemohla vázat byť jakkoli volná zakladatelská práva a rovněž *jejich* duchovní fundace jim poskytovaly příslušnou prestiž, hrály podstatnou úlohu ve vlastní šlechtické reprezentaci a také v zajištění liturgické paměti prostřednictvím zádušních mší a případně nekrologických záznamů.[67]

Vztah panovníka a *jeho* biskupa, jehož vývoj se typicky zrcadlí v biskupské volbě, byl právě při jejím líčení častým námětem kronikářova textu. Pozornost, věnovaná záměrně zachyceným detailům jejího průběhu, svědčí o významu, jaký jí doboví autoři (a patrně i jejich čtenáři) přikládali, a zároveň je zřejmé, že se do těchto líčení významně propisují nároky jednotlivých autorů na volené kandidáty i způsob volby samotný. Typicky to platí jak pro Kosmu, tak reformně laděného Jarlocha a následně i letopisce Zlých let – milevský opat do

[66] Naposledy shrnul vývoj vztahu pražských biskupů a českých panovníků i s důrazem na jeho politické konotace ŽEMLIČKA, *Pražské biskupství a český panovník*, s jeho až expresivními charakteristikami se lze až na jisté, dále zmíněné výjimky ztotožnit. Výčtem dalších prací zmiňujících a případně tematizujících politickou úlohu pražských biskupů by bylo zbytečné poznámku zahlcovat – bude na ně odkázáno na příslušných místech. – FROLÍK, *Dům pražského biskupa* a HLEDÍKOVÁ, *Biskupské a arcibiskupské centrum*.

[67] Nástin ve spor se obrátivší diskuse o počátcích domácí šlechty výstižně podal (byť z perspektivy jednoho z účastníků) JAN, *Nástin vzniku a vývoje české a moravské šlechty*. – K ekonomické perspektivě počátků biskupství IZDNÝ, *Ekonomické podmínky*; k vývoji jeho zajištění v následujících staletích zde v kapitole IV, zejména s. 332–361; k otázce panovnické rezervace prostoru naposledy TROJAN, *Pražský kostel*.

nerozsáhlé pasáže o volbě Daniela II. Milíka mistrně vtělil svou představu o ideálním vztahu biskupa a panovníka. Jarloch kriticky nahlíží na uzurpaci volby a odepření tohoto práva duchovním pod chabou záminkou, že Vladislav Jindřich ze závisti k zesnulému knížeti-biskupovi Jindřichu Břetislavovi tyto preláty nemiloval. Stejně tak kriticky Jarloch vnímá i následné Danielovo ponížení se, slib člověčenství (*fecit hominium*) a popření starých svobod a císařských výsad. Zde kronikář zřejmě naráží jak na ať už aktivní, nebo jen aklamativní účast představitelů duchovenstva při volbě, tak především na tzv. říšské knížectví pražských biskupů, které bylo krátkodobým výdobytkem Jindřicha Břetislava. Právo investitury obou domácích episkopů pak Přemyslovi udělil zřejmě již Filip Švábský (1198), neguje tak zmíněné privilegium svého otce, a potvrdil Zlatou bulou Fridrich II. (1212). Je tedy zjevné, že kaplan Vladislava Jindřicha Daniel Milík tuto do jisté míry problematickou nezávislost zavrhl a usiloval spíše o kooperaci s panovníkem, snad až příliš servilní. Pojetí biskupské moci se podobně jako volba sama, jak ještě uvidíme, stalo jablkem sváru nového biskupa s částí kapituly v čele se sadeckým proboštem a pražským kanovníkem Arnoldem; spor byl vzhledem k jeho žalobě projednáván až před kurií a až po pěti letech se biskup dočkal očištění. Není zřejmé, že by se Vladislav nebo jeho bratr Přemysl Otakar I. v této věci za *svého* biskupa jakkoli stavěli, lze to ovšem alespoň na diecézní úrovni vzhledem ke zjevně úzkým vztahům předpokládat.[68]

Jak ještě podrobněji uvidíme, vztah pražských biskupů k českému králi se vícekrát stal předmětem říšské kuriální politiky – ať už byl biskup vyzýván, aby na panovníka aktivně působil, nebo se naopak, a to mnohem méně často, jeho kauza stala předmětem papežova politického tlaku na panovníka. To se typicky projevilo ve chvíli, kdy kurie v Říši prosazovala vlastního kandidáta na královský trůn a hledala pro něj podporu českého krále. Odrazem takových zásahů je zároveň i podpora, kterou papežská kurie vyjadřuje panovníkovi a, co je nyní podstatné, také biskupovi, byť často jde spíše o podporu tušenou. Zároveň je jen obtížné

[68] *Letopis Jarlocha*, FRB II, s. 513–514. Podrobněji též v kapitole II.1.2, s. 87–107. – Ke Kosmovým zprávám alespoň HILSCH, *Herzog, Bischof und Kaiser*; k biskupským volbám a jejich schematickému popisu TŘEŠTÍK, *Kosmova kronika,* s. 136–138. – KEJŘ, *O říšském knížectví*. O Zlaté bule ještě zde s. 87, pozn. 186. – Především starší literaturou zdůrazňovanou obhajobu knížete Bedřicha na Barbarossově dvoře, pronesenou prý markrabím Dedem a zvěčněnou Jarlochem (FRB II, s. 480), podle níž je pražský biskup Jindřich, stejně jako všichni jeho předchůdci, jen kaplanem knížete, a tedy mu nepřísluší jej žalovat, nelze považovat za věrný obraz vztahu knížete a biskupa, jak zdůraznil již KEJŘ, *O říšském knížectví,* s. 483. Nepochopení Jarlochova výkladu pak snižuje význam především biskupů druhé pol. 12. století, kteří byly významnými postavami pozdních Čech knížecích, a to jak ve vztahu ke knížeti, tak i Říši (srov. WIHODA, *In zweierlei Diensten*). Takřka úplná absence této roviny vztahů je jednou z výrazných a náhlých změn politických kontaktů pražských ordinářů; příčiny lze hledat jak na straně jednotlivých pretendentů, resp. římskoněmeckých králů, tak i pražských biskupů – mj. jejich striktně domácí původ, ale i nižší mobilita a patrně i slabší význam v rámci panovnického dvora. Těžko ovšem říct, které z těchto skutečností jsou příčinou této proměny, které až jejím (i kdyby nepřímým) důsledkem a které s ní nijak nesouvisí.

rozhodnout, jaký byl skutečný vliv pražského ordináře na královo rozhodnutí. To platí jak o příklonu Přemysla Otakara I. k papežskému kandidátu Otovi (1203/1204), tak i o proměnlivém vztahu jeho syna Václava I. k císaři Fridrichu II., resp. jeho vzodorokrálům. V prvním případě šlo o mnohé – v pomyslném hledáčku kurie tak zachytíme nejen poměr českého krále ke kandidátům římskoněmeckého trůnu, ale zároveň Přemyslovu potřebu prohlásit jeho sňatek s Adlétou Míšeňskou za od počátku neplatný. V celé záležitosti sehrál podstatnou úlohu i biskup Daniel, který patrně s olomouckým kolegou a jinými váženými muži provedl šetření v celé záležitosti a seznal, že oba jsou skutečně příbuzní. Označení biskupů za řádné soudce („coram episcopis iudicibus ordinariis regni nostri"), byť v otázkách manželského práva, jako by předběhlo dobu – jde zjevně o snahu králova kancléře předejít si kurii. Déle jak dekádu trvající spor nejenže stanovil precedent papežských zásahů – Inocenc III. mohl své postavení demonstrovat právě v jeho průběhu, a nikoli po jeho uzavření – ale rovněž poskytoval biskupu Danielovi vlastní pole působnosti. Že byl Daniel věrným následnovníkem královské politiky ale obecně lze považovat téměř za jisté. Do tohoto kontextu pak dobře zapadá uvažované postoupení volby pražského biskupa *jeho* kapitule v druhé polovině první dekády 13. století; překvapí, že tento akt nezachytí ani dochovaná (letopisná) tradice, ani jiné prameny (mj. z doby Ondřejova sporu) – pro olomouckou diecézi toto privilegium, podle kterého usuzujeme i na existenci podobného pro Prahu, známe v několikrát konfirmovaném originále. Je zjevné, že takové privilegium neznamenalo, že by se král vzdal vlivu na obsazení svatovojtěšského stolce, ale spíše redefinovalo tento jeho zájem a způsob jeho prosazování.[69]

Otevřenou otázkou také zůstane, jak se biskup Daniel stavěl k Přemyslově snaze o pozdvižení Prahy na arcidiecézi – král svou žádost podložil vícero důvody: rozlehlostí a zalidněností Čech, jejich značnou vzdáleností od metropole, jazykovým rozdílem a rovněž potřebou podložit získání dědičného královského titulu také vlastním arcibiskupstvím; snad pomýšlel v kontextu vlastní reprezentace na potřebu koronátora. O Danielovi v této souvislosti není řeč a ani se nezdá, že by v této záležitosti podnikl jakékoli samostatné kroky; Přemyslův pokus ovšem zachycují jen tři kuriální listiny, jimiž se Inocenc III. obrací na mohučského arcibiskupa a českého krále. Podrobnostem této i následujících snah o získání metropolitního

[69] CDB II, č. 8, s. 6–8 (zpráva papeži). Problematice se podrobně věnovala již ČERNÁ, *Rozvod Přemysla I.* s výčtem pramenů, ačkoli zjevně zveličuje politické motivy (srov. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských,* s. 94 a TÝŽ, *Přemysl Otakar I.*, s. 60–66) a s obecnějšími postřehy ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 93–94 a NODL, *Rituál rozvodu*. Vzhledem k významu celé kauzy je zásadní, že nešlo o rozvod ale o anulaci celého sňatku, resp. prokázání, že pro stupeň příbuzenství nemohl vůbec být platně uzavřen. – CDB II, č. 59, s. 52–55 (privilegium Olomouci). Otázku biskupské volby podrobně probíráme v následující kapitole.

stolce, a tedy církevní nezávislosti, ať už pro Prahu nebo Olomouc, bude ještě věnována pozornost v poslední kapitole.[70]

V jednotlivých rovinách dále podrobněji rozebíraný spor biskupa Ondřeje s králem, nobilitou, ale i většinou domácích prelátů (včetně značné části *jeho* kapituly) vycházel jak z obecným koncilem formulovaných reformních představ, tak i mocenských a fiskálních vztahů uvnitř království. Skutečnost, že biskup stanul takřka osamocen proti příliš široké, byť ad hoc stmelené a nepříliš sourodé frontě, mu nedávala přílišné naděje na úspěch, zejména v politické rovině celé kauzy. Opatům šlo především o Ondřejovy z pohledu zvyklostí přehnané požadavky v rovině fiskální (výběr biskupského desátku) a mocenské, světskému kléru spíše o prosazované reformní nároky na kvality jejich života a vztahu k laické moci a nobilitě o zachování jejich úzkého mocenského a majetkoprávního vztahu k *jejich* fundacím (zakladatelská práva v plnosti jejich rozsahu). Z pohledu panovníka pak šlo nejen o jeho vztah k biskupovi a jeho mocenským ambicím (mj. prosazování *privilegia fori*, tedy církevní jurisdikce nad klérem), ale v obecnější rovině i o prohlubující se proměnu správy země, tedy hlubší centralizaci její správy a moci v rukou pražských úředníků na úkor hradských beneficiářů, jak nedávno příhodně zdůraznil Robert Antonín. Není sice zřejmé, zda a případně do jaké míry se v celém sporu zrcadlila i králova přinejmenším traktovaná snaha péče o domácí církev jako (nutno říci, že i z jeho pohledu obtížně uchopitelný) celek, a tedy z pozice jejího ochránce nalezení funkčního koncensu. Zjevné ovšem je, že tuto kapitolu nelze především po vzoru starší historiografie v čele s Palackým i Novotným ani zjednodušeně označovat jako boj církve a státu, nota bene když je patrné, že jeden z jejích závěrů, totiž tzv. *Velké privilegium české církve* (1222) jistě není výsledkem biskupovy málo rozvážné politiky, ale potřeby panovníka začlenit jednotlivé duchovní ústavy do struktur měnící se společenské, hospodářské a politické (méně už duchovní – sic!) reality českých zemí, vyvázat je z pravomoci lokálních mocných a naopak výrazněji připoutat k centrální panovnické moci. V neposlední řadě Ondřejova kauza poskytuje vzhledem k početnosti souboru s ní spojených listin vhled do právní a správní kultury království na počátku 13. věku – mnohé z těchto záležitostí jsou jistě reakcí na IV. lateránský koncil (ať už přijetím jeho zásad, nebo naopak jejich popřením a odmítnutím), jiné s ním patrně nemají mnoho společného. V tomto ohledu je příhodným korektivem ještě

[70] CDB II, č. 43–45, s. 39–42; ELBEL, *Dějiny neúspěchu,* s. 296–299. – Jakou roli měl v celé záležitosti sehrát uherský král Emerich, jehož jedna z listin (č. 44) zmiňuje jako Přemyslova přímluvce u kurie, není zřejmé. Uherský král byl v té době v častém, ale nikoli bezesporném kontaktu s kurií vzhledem k připravované kruciátě a papežově bulharské politice, nástupnickým sporům v Uhrách i podpoře kuriálního Oty IV. (srov. obecně SWEENEY, *Innocent III, Hungary and the Bulgarian Coronations*, s. 327–330).

výrazně komplikovanější spor hnězdenského arcibiskupa Jindřicha Kietlicze původně s krakovským knížetem Vladislavem III. Tenkonohým (*Laskonogi*) o záležitosti politické, majetkoprávní i obecnou (provinciální) reformu církve, a to již v polovině první dekády 13. století. Jindřichova osobní účast na obecném koncilu pak byla „jen" katalyzátorem jeho dalšího postupu.[71]

Hlubšímu pochopení jednotlivých nuancí proměny vztahu pražských biskupů, zemské elity a panovníka brání především ve 20. a 30. letech zásadní nedostatek pramenů – chybí reflexe těchto kontaktů narativními prameny a vzhledem k jejich povaze i pramenů diplomatických, neboť tyto pramenybyly formovány především v osobní rovině na královském a biskupském dvoře, ale také při „shromážděních Čechů" a jiných podobných příležitostech. Typicky tak zachytíme oba domácí biskupy na prvních místech svědečné řady královy konfirmace jisté plaské donace *in communi colloquio Boemorum Prage habito*, jehož primárním cílem ale byla volba Václava I. Je jisté, že oba biskupové celé události dodávali příslušnou důstojnost, zda ale byli jakkoli aktivní, není jasné. Obecně se tedy nabízí sledovat politický a společenský vývoj země a spekulovat o možném vlivu pražského ordináře na jednotlivé události a panovnická rozhodnutí. Jakmile byl – spíše tedy formálně – Ondřejův konflikt uzavřen na Šacké hoře v červenci 1221 a následným *Velkým privilegiem* z března 1222, o které ale zjevně biskup nejevil zájem, utichla také kuriální korespondence k jeho jednotlivým aktérům, jejímž prostřednictvím bylo lze tyto vztahy sledovat. Není tak ani zřejmé, jak se král stavěl ke ze svého pohledu patrně nevděčnému biskupovi, který se navíc nevrátil k plnění svých povinností při správě diecéze.[72]

Tato zkušenost jistě hrála podstatnou roli při výběru jeho nástupce Pelhřima – ačkoli jej přinejmenším formálně zvolila kapitula, majíc jistě na paměti neblahé dopady konfliktu, lze předpokládat i Přemyslův vliv, už vzhledem k předchozí, protiondřejovské pozici zvolence. Opět ovšem nevíme, zda se jej jakkoli zastal v okamžiku, kdy byl na jaře 1226 u kurie donucen rezignovat; stejně tak nezachytíme králův postoj k následné dvojí biskupské volbě (Budilova a Jana II.) a jejímu nestandardnímu konání na papežském dvoře v Římě, byť za účasti zástupců kapituly. V případě přípravy nové volby po smrti biskupa Ondřeje (ve skutečnosti ale na místo dosud nerezignovavšího Pelhřima) informoval Honorius III. v říjnu 1224 krále (a mohučského

[71] Průběh Ondřejova sporu podrobně připomíná NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 449–534 a stručněji s reflexí straších názorů ŽEMLIČKA, *Spor Přemysla Otakara I.*; k jeho interpretaci v kontextu proměny panovnické vlády ANTONÍN, *S kým se přel*, zejména s. 53–62 se zhodnocením starších názorů. – Zevrubně BARAN-KOZŁOWSKI, *Arcybiskup gnieźnieński Henryk Kietlicz*, zejména s. 83–184 a 204–240.

[72] Dění z pohledu panovníka přehledně shrnuje ŽEMLIČKA, *Počátky,* s. 116–134; k Václavově volbě CDB II, č. 125, s. 113–114; v kontextu WIHODA, *Vladislav Jindřich,* s. 99–104.

arcibiskupa) o tom, že k ní kapitule ustanovil poradce a že jim nařídil, aby elekta následně vyslali ke kurii k examinaci a potvrzení. V listu dochovaném v pátém svazku Honorových regest papež prý na základě svědectví legáta Řehoře vyzdvihuje královy kvality a zásluhy o svobody církve (sic! – jde o zjevný topos) a nařizuje mu, aby podporoval jmenované volitele v přikázaném postupu. Nezdá se, že by Přemysl papežův mandát následoval – ve druhé polovině 20. let byly jeho vztahy s kurií vzhledem ke stabilitě politické situace v Říši i Čechách poměrně omezené. Patrně královu nezájmu také lze připsat absenci podobného mandátu v případě druhé volby u kurie, z níž vzešel biskup Jan II.[73]

Jedním z mála okamžiků, kdy Jana II. zachytíme po boku krále, je Václavova pražská korunovace v únoru 1228 – mladší i starší král zde spolu s oběma asistujícími biskupy potvrdili mohučskému arcibiskupu Sigfriedovi II. z Eppsteinu, *terre nostre metropolitano*, právo korunovat české krále. Jen v případě, že by arcibiskup tuto službu odepřel (nebo nebyl k dispozici, jako v případě nakonec odložené korunovace Přemysla II.), měl by jej korunovat jiný biskup. Ačkoli tímto aktem Jan fakticky o žádnou výsadu nepřicházel a králi vkládal při příslušných významných příležitostech na hlavu korunu, nelze vyloučit, že písemným potvrzením tohoto práva metropolitovi se cítil být upozaděn. Podstatná úloha náležela pražským biskupům při křtinách, svatbách a pohřbech členů královského rodu – o významu těchto ceremonií bude ještě řeč v následující podkapitole; naopak na rozdíl od řady svých říšských, ale i polských kolegů zpravidla v této době již nedoprovázeli *své* krále na vojenských taženích – účast Jana IV. s družinou při cestě na říšský sněm v roce 1313 je v tomto ohledu výjimkou.[74]

Výraznější politické angažmá tušíme až v případě biskupa Mikuláše, a to na samém počátku jeho episkopátu – je ovšem nejisté, zda šlo spíše o jeho záměrně rozvíjenou činnost, nebo zda zkrátka neměl jinou možnost vzhledem k vyostřené situaci v Říši, která přenášela napětí i do domácího prostředí. Mikulášovy vztahy ke králi Václavu I. i ke kurii, kde byl vysvěcen, a k vlastnímu metropolitovi, který byl v té době stižen exkomunikací, byly formovány především vyostřenými spory mezi kurií Řehoře IX. a Inocence IV. a císařem Fridrichem II. Pražský biskup do něj vstoupil, téměř jistě nezáměrně, již vlastním svěcením, které mu v Římě udělil nedlouho před smrtí Řehoř IX., neboť metropolita Sigfried III. byl na počátku 40. let pro své ghibellinské postoje agilním kuriálem (*nuncius noster in Alemannia*) Albertem Beheimem exkomunikován. Podle papežských register bylo Mikulášovo potvrzení a

[73] CDB II, č. 263, s. 254. Podrobně k jednotlivým volbám kap. II. 1. 2, s. 87–103.

[74] CDB II, č. 309, s. 306–307; ŽEMLIČKA, *Počátky,* s. 145. MALAŤÁK, *Korunovace.* – MACIEJEWSKI, *Biskupi polscy na wojnach monarchów.*

vysvěcení oznámeno trojicí listů kapitule, kléru a králi – právě vůči jeho opatrné podpoře císaře, stejně jako proti explicitně procísařskému pretendentu olomouckého stolce Konrádovi z Friedberka měl biskup v nadcházejících letech vystupovat. K tomu jej papež vybavil v kontextu hierarchického uspořádání církve neobvyklým privilegiem proti jeho vlastnímu metropolitovi (není zřejmé, jak ještě uvidíme, jak se k tomu stavěl sám Sigfried III.) – v následujícím čtyřročí, ve kterém papež zřejmě předpokládal vyřešení situace ve vlastní prospěch, Mikulášovi zaručuje, že bez jeho explicitního souhlasu jej arcibiskup nesmí postihnout jakýmkoli církevním trestem; podobné privilegium pak získal již za poněkud změněných podmínek i král Václav v listopadu 1244 a následují jej ještě příslušné dispenzy pro sňatky jeho potomků. Jakoukoli výrazněji aktivní politiku pražského biskupa bychom ale hledali marně – a to vůči všem třem pretendentům olomouckého stolce, i s ohledem na pražský pobyt Alberta Beheima a jeho vzdálené proticísařské působení především v rámci salzburské provincie. Ostatně bylo by možné uvažovat, že v letech 1240 (od června) až 1243 několikrát v Praze dlící vyslanec měl podíl i na Mikulášově biskupské volbě, a především jeho římské cestě. Jak tyto případné zásahy vnímal Václav I. není jasné; zdá se ale, že biskup jednal ve shodě s královou politikou.[75]

Je zjevné, že případné kuriální naděje, že by Mikuláš mohl působit na českého krále a ostatní císařovy straníky v diecézi (jmenovitě jistě opaty milevského, vilémovského a postoloprtského), se ukázaly být liché. Není rovněž zřejmé, zda (případně jak) došlo k názorovým střetům biskupa a jeho metropolity, který již v roce 1243 přešel na papežskou stranu – potenciál nabízela především fritzlarská provinciální synoda (květen 1244) a následná vizitace diecéze (září 1244), případně i arcibiskupův pražský pobyt na jaře následujícího roku, podrobnější zprávy ovšem chybí. Postupné náznaky králova smíru s kurií ale vzaly brzy za své a na I. lyonský koncil tak *jeho* biskup Mikuláš, a to v patrné shodě (přinejmenším pro forma),

[75] CDB IV/1, č. 5–6, s. 64–66, č. 48, s. 132–133; JÜRGENMEISTER, *Handbuch der Mainzer Kirchengeschichte,* s. 345–346; ke kontextu doby a s reflexí novějších prací ŽEMLIČKA, *Počátky,* s. 157–166 a obšírněji NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 688–715 a 749–775; s rozsáhlým záběrem, ale zmateně především v poznámkovém aparátu též VANÍČEK, *Velké dějiny* II, s. 341–370. – K okolnostem Mikulášovy volby zde s. 96 a jeho vztahu k metropolitovi s. 417. – Albertovu biografii viz FRENZ – HERDE (ed.), *Das Brief- und Memorialbuch,* MGH Briefe 1, s. 1–28. Chybí rovněž jakékoli doklady Mikulášovy recepce Albertových zásahů do vnitřních záležitostí diecéze – typicky když v květnu 1240, tedy ještě za života biskupa Bernarda, Albert pobýval na Moravě, nařídil zábrdovickému opatu Dětřichovi, aby v celé diecézi vyhlásil z nařízení Řehoře IX. vložení modliteb za něj do mešního kánonu (*orationes pro papa Gregorio in canone*: CDB III/2, č. 229, s. 308–309). – Pokus HLAVÁČEK, *Pražští a olomoučtí biskupové ve svědečných řadách,* s. 15–18 stanovit na základě zachycení biskupů obou domácích diecézí ve svědečných řadách panovnických listin nepřináší v tomto ohledu nové poznatky. Jak autor sám připouští, metodu problematizuje už fakt, že v průběhu vlády Přemysla Otakara II. jsou běžně svědečné řady redukovány nebo úplně chybí (s. 17).

odjížděl jako opatrný stoupenec ghibellinské strany a ani osobní přítomnost shromáždění vrcholícímu Fridrichovým sesazením jeho postoj nezměnila. Svůj vliv na Mikulášův postoj k politice kurie i českého krále jistě měl i probíhající spor o olomoucký stolec, který byl sice de iure na koncilu vyřešen, ale úplné prosazení vlastní moci a respektu v diecézi trvalo kuriálnímu Brunovi ze Schauenburka ještě několik let a pražský biskup měl v této věci sehrát po boku krále a dalších prelátů také jistou úlohu. I tato epizoda zvýraznila králův odklon od kuriální politiky; král se tak, stejně jako biskup Mikuláš, v létě následujícího roku nepřipojil k podpoře Jindřicha Raspe jako (vzdoro)krále. Oba se nezúčastnili do Frankfurtu svolaného říšského sněmu (25. červenec 1246) – Václav ostatně ani vzhledem k ustanovení Zlaté buly sicilské nebyl povinen – a hned prvního dne jeho konání byl tedy Mikuláš spolu s řadou dalších biskupů a prelátů předvolán do měsíce ke kurii, ale již 13. srpna byl spolu s nimi papežským legátem Filipem suspendován a postižen klatbou.[76]

Lze předpokládat, že její skutečný dopad na vztah biskupa k podobně smýšlejícímu králi tím nijak výrazně neutrpěl; ostatně zmíněný trest zachytila jen sbírka listů Alberta Beheima – není tak zcela jisté, že byl skutečně také vynesen. Brémský arcibiskup Gerhard II., stoupenec politiky Inocence IV., nadto měl z jeho příkazu přimět v létě 1246 krále Václava, aby na olomoucký stolec uvedl kuriálního kandidáta Bruna – arcibiskup ovšem namísto toho (rovnou) nařídil Mikulášovi vyhlásit nad olomouckou diecézí interdikt, což tento bez zvláštního papežského pověření odmítl. Václav Novotný zde předpokládá, že Mikulášovo odmítnutí příkazu souvisí právě s jeho vědomím vlastní suspendace, lze jej ale také chápat jako prostředek podpory Václavovy politiky, k čemuž se opatrně přikláním. Toto odmítnutí pak Gerharda podnítilo k již druhému sesazení biskupa Mikuláše v krátkém čase; je zjevné, že ani tentokrát si jím král i diecézní klérus hlavu nelámal, ba dokonce že ona suspenze nebyla v zemi dlouho ani vyhlášena, přičemž o její zveřejnění usiloval výrazně především olomoucký Bruno prostřednictvím papežova penitenciáře Gottfrida OP. K uklidnění situace došlo bez jasného králova angažmá až v létě následujícího roku – 1. června 1247 Inocenc IV. pověřil plaského opata, aby z biskupa Mikuláše, neuposlechnuvšího jeho dřívějšího rozkazu (sic!), sňal *sententiam suspensionis*, neboť již pominul její důvod, totiž že biskup Bruno se již pokojně ujal svého biskupství. Královu (ne)zájmu o celou značně komplikovanou kauzu *jeho* biskupa jistě

[76] Viz předchozí poznámku. – WOLTER – HOLSTEIN, *Lyon I – Lyon II,* s. 109–129; HÖFLER, *Albert von Beham und Regesten Pabst Innocenz IV.*, č. 37, s. 121–123 (stručný regest CDB IV/1, č. 362, s. 528–529).

nepřidala smrt jeho prvorozeného syna, markraběte Vladislava, na začátku roku 1247, které již Václav Novotný přisoudil výrazný vliv na jeho jistou politickou pasivitu, resp. až apatii.[77]

Poslední výraznější vstup biskupa Mikuláše do v pravém slova smyslu politických záležitostí království (a diecéze) pak téměř bezprostředně následoval. 31. července 1248 se v klauzuře pražského kostela, tedy v blízkosti posvátného centra království, podle pražského letopisce shromáždili „pánové a starší země české" – zřejmě již s vědomím a snad i za přítomnosti biskupa Mikuláše – a přijali za knížete neb krále („acceperunt sibi in ducem vel in regem") Václavova syna Přemysla. Tento akt lze považovat za vrchol probublávajícího, avšak nikoli masového napětí nejen mezi oběma Přemyslovci, ale i jejich straníky, v jejichž chování lze spatřovat nejrůznější motivace. O Mikulášových motivech lze spíše jen spekulovat, patrně se mezi nimi prolínají jak otázky práv a svobod církve, tak i záležitosti politické, mj. biskupův odtažitý vztah ke kurii – ostatně v jeho blízkosti se pohybují kanovníci (probošt Tobiáš st., arcijáhen Radoslav, kustod Heřman), které již dříve Albert Beheim označoval za štaufské straníky. Oproti předchozím letům tedy došlo ke změně pozic obou biskupů – zatímco pražský biskup z ne zcela jasných důvodů postavil proti Václavovi, olomoucký Bruno, který na počátku svého působení na Moravě rozhodně nepatřil k jeho proponentům, stál naopak neochvějně na jeho straně, což mu přineslo početné zisky.[78]

---

[77] CDB IV, č. 111, s. 204–205. K oběma suspenzím stručně NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 774 a 776–778; k olomoucké otázce SOMER – SVOBODOVÁ, *Konrád z Friedberka,* s. 15–17 a SOMER, *Nástup Bruna*; ke Gottfriedově úloze rovněž KOUDELKA, *Zur Geschichte* I, s. 93–94. – Václavovu pasivitu ovšem SOVADINA, *Dvůr,* s. 25 datuje především na základě analýzy svědečných řad královských listin již do první poloviny 40. let, na základě tamtéž uvedené statistiky roční emise listin výrazný zlom nastal až v roce 1246 a skutečnost, že po roce 1242 král je jen zřídka doložen mimo Prahu a několik jeho loveckých sídel, ještě nutně neznamená pokles panovnické aktivity, ale lze ji vykládat i jako její centralizaci.

[78] Události stranicky a s posunem v dataci popisují *Příběhy krále Václava I.,* FRB II, s. 303–308; NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 784–817. Povstání na pozadí proměny šlechtické obce, tedy jako konflikt Přemyslovi stranících „odumírajících složek doby knížecí" – původních beneficiárních úředníků (letopiscovi „nobiles terre bohemie et natu maiores") – a na Václavově straně hájící své zájmy „mocných urozených rodů" vykládá ŽEMLIČKA, *Počátky,* s. 168–185 (podrobněji rovněž TÝŽ, *Odboj kralevice*); tamtéž, s. 672–673, pozn. 31 přehled starších názorů na problematiku. VANÍČEK, *Vzestup Vítkovců,* s. 96–98 (v širších souvislostech TÝŽ, *Velké dějiny* II, s. 371–387) zdůraznil zahraničněpolitickou rovinu – tedy příklon zejména severočeských rodů (skrze kontakty s Míšní) k papežské straně po boku Václava I., který v této době již opustil výše zmíněné protipapežské pozice, a naopak jihočeské šlechty v čele s Vítkovci ke ghibellinskému táboru po boku kralevice Přemysla, ale rovněž Václavovu pasivitu. Střízlivě JAN, *Domácí šlechtická opozice*, s. 87–95, k Žemličkově úvaze právem kriticky s. 94–95. Naposledy se Přemyslovým povstáním zabýval SOMER, *Smil z Lichtenburka,* s. 27–45 (s jistými korekcemi chronologie) a ŠKVRŇÁK – ŠKVRŇÁK –OCHAB, *Detecting Ottokar II's 1248–1249*, a to prostřednictvím analýzy svědečných řad dobových listin; autoři se rovněž spíše přiklánějí k důrazu na okolnosti sporu císaře a kurie. – Podrobněji se biskupově motivaci věnoval KALISTA, *Blahoslavená Zdislava,* s. 242–243 a 262–264. Kalista Mikuláše pokládá přímo za stoupence strany štaufské, a to vzhledem k jeho nelibosti vůči narůstající kuriální autoritě a centralismu a rovněž u něj předpokládá nacionální motivy: biskup pocházející z „lidových vrstev" měl stát na straně domácího kléru, který prý podobně jako čeští velmoži (sic!) sledoval

Biskupova duchovní autorita patrně dodávala skupině povstalců jistý pocit legitimity vlastního počínání, o to méně jisté je, jaký vliv mělo na Přemyslovy straníky Mikulášovo uvěznění v předjaří 1249, vyhlášení částečného interdiktu nad diecézí, což bylo před blížícími se Velikonoci jistě značně deprivující, a Mikulášovo odpadnutí a příklon na stranu krále. S výjimkou stručné zprávy o vyhlášení interdiktu o této první části biskupova angažmá kapitulní letopisy mlčí a události tak připomíná jednak mladší tradice, jednak kuriální korespondence, neboť Inocenc IV. byl v této věci v kontaktu nejen s králem, ale také míšeňským biskupem, který měl proti Mikulášovi, hlavnímu strůjci nepokoje a straníku římskoněmeckého krále Konráda IV., zasáhnout a pohnat jej před papeže. K tomu nedošlo patrně jen proto, že se pražský ordinář zavčasu přidal na stranu krále Václava, jak naznačuje výrok delegovaných soudců, probošta a převora kláštera v Altenburku. V tu chvíli také biskup vstupuje do děje, jak jej líčí uměle vyčleněný úsek letopisné tradice, nazvaný *Příběhy krále Václava I.*; autor pak připomíná především liturgickou a ceremoniální roli biskupa Mikuláše, ale i biskupa Bruna. Pražský biskup tak vítal v čele slavného procesí (explitině se zmiňují minorité) krále a jeho doprovod při vjezdu do Prahy na začátku srpna 1249, kdy král hodlal vzápětí dobýt Pražský hrad, který byl dosud v Přemyslových rukou. Proto se také slavnostní liturgie odehrávala v kostele na Františku, kde oba domácí biskupové králi vsadili na hlavu korunu, oblékli jej do majestátu a biskup Bruno sloužil slavnostní mši svatou. Volba celebranta zřejmě odráží jeho věrnost králi. Následně se – zřejmě v klášteře – konala bohatá hostina za přítomnosti domácích duchovních i světských elit. Důraz, který letopisec na popis slavnosti klade, je zřejmý – jde o symbolickou obnovu královské autority v zemi a posílení jeho pozice v zemi (*Befestigungskrönung* C. Brühla). Mikuláš se v letopiscově výkladu objeví ještě jedou, a to znovu v roli duchovní autority, ale nově také příjemce odměny za svou službu – když 20. srpna král Hrad obsadil a byl slavnostně uveden do duchovního centra království za zpěvu duchovních, šlechty i lidu, daroval také biskupovi a kanovníkům *privilegium de omni libertate,* tedy patrně mylně datovanou konfirmaci privilegia ze Šacké hory. O dopadu těchto událostí na politickou situaci v zemi, ale také o důvěře jednotlivých aktérů k biskupovi lze jen spekulovat. Zdá se ovšem značně pravděpodobné, že právě tyto události podnítily Mikuláše k jisté politické zdrženlivosti v poslední dekádě jeho života – Josef Žemlička ostatně jej ve vztahu k oběma

s obavami navazování styků mezi českým králem a hierarchií okolních zemí a zásahy „mimočeských církevních představených do domácích poměrů.“ Krom jiného ale biskupa přehnaně staví do konfliktu s kurií, která jej měla považovat za nespolehlivého, což Kalista dokládá odkazy na výše zmíněné suspenze.

Přemyslovcům označuje za „zkušeného a elastického praktika“ a soudí, že se s ním Václav I., ale především jeho syn naučili zacházet.[79]

Pokud byl tedy Mikuláš v závěru svého episkopátu Přemyslovým exponentem, lze totéž soudit o dvou dekádách episkopátu jeho nástupce, Jana III., označovaného ne zcela jistým přídomkem *z Dražic*. Není zřejmé, jaké motivace vedly pražské kanovníky k volbě v pramenech dosud nevystupujícího spolubratra, přestože se nabízeli jistě „zasloužilejší“ kandidáti, a nelze vyloučit ani králův neformální zásah – už vzhledem ke zlomkovitosti pramenné základny půjde vždy jen o hypotézu. Pokud jsme ale naznačili Janovu blízkost *jeho* králi, pak je zřejmé, že na rozdíl od svého výrazně politicky aktivního olomouckého kolegy nevyvíjel žádnou výraznější vlastní politickou aktivitu – je otázkou, zda Bruno, mající v tomto ohledu jednak výjimečně příhodné zázemí, jednak pětiletý předstih ve vztahu ke králi, svou činností politický prostor zcela vyplnil, anebo zda sehrál roli také jistý politický nezájem jeho pražského kolegy. Bruno byl ale „vůdčím prelátem v království“ (tak v příhodné zkratce J. Žemlička) nejen z hlediska politické (hyper)aktivity, ale i z pohledu liturgické blízkosti králi, byť o této rovině hovoří prameny nanejvýš střípkovitě. Není ale zřejmé, že by si v této rovině oba biskupové jakkoli konkurovali, jak ještě uvidíme. Janovo působení, zachytitelné navíc spíše v rámci jednotlivých epizodických zásahů (často navíc spíše formálních nároků), lze rozlišit především ve třech oblastech, paradoxně ani jedna se neobrací přímo k Přemyslově domácí politice. Lze předpokládat, že byl králi oporou i v době jeho nepřítomnosti v zemi i v období, kdy čelil Rudolfovi Habsburskému – ostatně jistý náznak v tomto ohledu učinil již pražský kapitulní letopisec.[80]

---

[79] *Letopisy 1196–1278,* FRB II, s. 286; *Příběhy krále Václava I.,* FRB II, s. 305 a 307–308; *Pulkavova kronika A,* FRB V, s. 142 (k otázce biskupova uvěznění a jeho zachycení v mladší písemné tradici podrobně NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 808, pozn. 1); CDB IV, č. 162, s. 266–267 a č. 178, s. 329. – V kontextu formování biskupské paměti pražskou kapitulou hraje Přemyslovo povstání a jeho obraz v letopisné tradici podstatnou roli. Jak totiž naznačují mladší, karlovské historiografické texty (zde Neplach a Pulkava), zdá se pravděpodobné, že některé zprávy, které jednání biskupů nezachytily v nejlepším světle (vedle tohoto Mikulášova poklesku jde typicky o zploštění Ondřejova sporu) byly vypuštěny nejpozději při finální redakci Druhého Kosmova pokračování, ale zůstaly zachované v jiném, dnes neznámém prameni, odkud je převzal mj. Neplach a Pulkava. – Interpretaci příslušných pasáží *Příběhů* přesvědčivě podal BÁRTA, *Smíření otce se synem*. – CDB IV, č. 168, s. 273–274; k privilegiu TROJAN, *Nejsvětější matka panovníkova.* K úloze míšeňského biskupa Konráda I. a jeho vztahu k českému králi a diecézi RITTENBACH – SEIFERT, *Geschichte der Bischöfe von Meissen*, s. 148–160. – ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.,* s. 109.

[80] Ve výstižné zkratce ŽEMLIČKA, *Pražské biskupství a český panovník,* s. 198–199; podrobně se o vystižení Janovy politické činnosti pokoušela DYKASTOVÁ, *Jan III. z Dražic,* s. 91–109, zůstalo spíše u přehledu pramenných zpráv. – K Janovu predikátu a příslušnosti k Dražicům (ne tak k jeho šlechtickému původu) skepticky TROJAN, *Šlechtictví,* pozn. 16 a 17. – Ačkoli dosud není k dispozici moderní Brunova biografie, jednotlivým úrovním jeho osobnosti již byla věnována více či méně dostatečná pozornost – srov. heslo *Bruno ze Schauenburka* Bibliografie dějin českých zemí. – *Příběhy krále Přemysla Otakara II.,* FRB II, s. 333.

První rovinou je naplňování obecnějšího rozměru biskupa-garanta míru (a tvůrce pokoje) – tak vystupuje po boku olomouckého a pasovského biskupa v březnu 1261 jako garant vůle českého krále (*dominum nostrum*) plnit závazky dohodnuté ve Vídni s uherskou stranou (Bélou IV.) po vítězné bitvě u Kressenbrunnu. Když o deset let později Přemysl uzavíral mír s králem Štěpánem V., figurují v rozsáhlé a do detailu propracované smlouvě, resp. její Přemyslově verzi, jako garanti míru, kteří by jej a jeho pány v případě porušení exkomunikovali, salzburský arcibiskup-elekt a po řadě biskupové pasovský, frisinský, řezenský, pražský, olomoucký a sekovský. K témuž pak vyzýval oba domácí biskupy (a vice versa rovněž ostřihomského arcibiskupa a vacovského biskupa) papež Řehoř X. v následujícím roce, a to na žádost obou panovníků, v souvislosti s konfirmací obou exemplářů mírové smlouvy. Rétorika všech tří listin je podobná – důraz je kladen na jedné straně na dodržování věčného míru, na druhé straně na význam interdiktu jako výstražného i nápravného přestupků případných *violatores pacis*. Vzhledem k tomu, že napětí na uherské hranici rostlo již od léta 1272 (po smrti Štěpána V.) a nejpozději v následujícím roce přerostlo v regulérní vojenské tažení, bylo by lze očekávat zásah jmenovaných biskupů – nic o něm ovšem nevíme a je téměř jisté, že se ani o nic nepokusili. Vzhledem k značně pragmatickému přístupu kurie k politickým záležitostem asi nepřekvapí ani absence takové výzvy, adresované byť jen jedinému z garantů; podotkněme, že mj. Janovi bylo od kurie v těchto letech směřováno několik mandátů k ochraně kláštera nebo dodržování jistého církevního trestu, nikdy ale v souvislosti s uherskými boji. K takovým garancím se ale biskupové i jiní preláti propůjčovali běžně a stejně tak častá je i zjevně osobními vztahy podložená rezignace těchto garantů na takový závazek. Samotná přítomnost biskupů měla jistě přispět k důstojnosti a lesku jednotlivých jednání, ale rovněž v symbolické rovině *dei gratia* Kristových zástupců a konečně také těch, kteří zajišťovali příslušné liturgické zázemí.[81]

[81] CDB V/1, č. 277, s. 413–414 (k okolnostem ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.,* s. 114–117). – CDB V/2, č. 637, s. 247–260, zde s. 255; v jiné, stručnější pasáži uherské verze jsou zmiňováni jen českému králi nejbližší biskupové pasovský, pražský a olomoucký; jako rozhodci případných hraničních sporů jsou pak zcela logicky jmenováni jen olomoucký Bruno a ostřihomský arcibiskup Filip (k okolnostem ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.,* s. 148–151). – CDB V/2, č. 661, s. 292–293 (k okolnostem ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.,* s. 390–395). – Zcela formálního rázu pak bylo jmenování pražského biskupa jako jednoho z rozhodců sporu akvilejského patriarchy a Menharta II. a Alberta Tyrolsko-Gorickými (CDB V/III, č. 1301, s. 215–216). – Ostatně, perspektivě biskupa-mírotvůrce je v současné historiografii věnována výrazně menší pozornost (srov. kapitolu *Bishops as Peacemakers* práce AMBLER, *Bishops in the Political Community of England*, s. 61–81) než perspektivě biskupa-válečníka, přičemž ale zásadním rozměrem této perspektivy je rovněž biskup-obránce. Srov. alespoň z široké perspektivy KOTECKI – MACIEJEWSKI – OTT (ed.), *Between Sword and Prayer* a řadu dalších prací; domácímu prostředí jsou blízké další studie prvních dvou editorů svazku (alespoň TITÍŽ, *Ideals of Episcopal Power*). Svébytnou je pochopitelně otázka křížových výprav, ať už do Svaté země, nebo proti jiným pohanům, resp. heretikům – tato perspektiva se

Méně výraznou rovinou Janových politických kroků byl jeho vztah k Přemyslovým pruským tažením, tamním misijním biskupům, a rovněž také plánům na restrukturalizaci diecézního uspořádání království. V případě pruských tažení se zdá, že Jan splnil, co mu v této věci bylo uloženo (především podpora kázání kříže a sběr almužen), ale osobně se nijak výrazně neangažoval; totéž ale patrně platí i o zřízení moravské metropole. Peter Johanek v kontextu Přemyslovy rakouské politiky, jejíž patrně aktivní součástí zjevně byl i biskup Jan, uvažoval i o jeho záměru podřídit pražskou diecézi nikoli nově zřízené olomoucké provincii, ale upevnit její trvalejší vztahy k pasovské diecézi (které formoval rovněž Jan III.) jejím připojením k salzburské provincii, v té době navíc jeho politice značně nakloněné. Janova aktivita v této oblasti se jeví kopírovat Přemyslovu politickou strategii – tak lze chápat už jeho vídeňské svěcení (12. května 1258) udělené mu olomouckým Brunem za koncelebrace biskupů pasovského, řezenského a jatvěžského, a to aniž by byla porušena práva arcibiskupů mohučského (který Bruna pověřil) a salzburského. Volba světitelů ne náhodou odpovídá zájmům a aktivitám českého krále. Totéž platí i o Janově přítomnosti ve Vídni o tři roky později, kde figuruje jako jeden z garantů již zmíněného míru, a konečně též v květnu 1267, kdy se zúčastnil – opět jako jeden z předních královýchzástupců – vídeňské legátské synody kardinála Guidona. V tomto ohledu šlo opět – a to ještě výrazněji než v předchozích případech – o shromáždění Přemyslově rakouské politice nakloněných (arci)biskupů a prelátů. Janovu podporu Přemyslovy politiky reflektuje na několika místech konečně i dále mnohokrát zmiňovaná Brunova relace k II. lyonskému koncilu. Je tedy zřejmé, že pokud je Janovo politické působení vnímáno jako málo proaktivní, je to z podstatné části dáno jeho nespornou povahou, a tudíž mnohem méně výraznou potřebou jej zachytit v písemných, zejména diplomatických pramenech.[82]

V posledních měsících svého episkopátu († 21. října 1278) byl po smrti krále Přemysla Otakara II. Jan nucen čelit rostoucímu zmatku ve vlastní diecézi – zatímco někdy v září nebo na počátku října byla jeho olomouckému spolubratru svěřena správa severní Moravy, kde Bruno mohl osvědčit své dříve získané politické zkušenosti, o jakékoli Janově činnosti prameny s jedinou výjimkou mlčí, lze ji ale předpokládat – přinejmenším v rovině apelu na zachování pokoje v zemi. Vždyť bezprostředně po Moravském poli vzešel v Čechách, slovy kapitulního

ozývá i v rámci politiky Přemysla Otakara II., je ale zjevné, že Jan III. nepatřil k jakkoli agilním podporovatelům ať už pruských tažení českého krále a biskupa Bruna (srov. SYCHRA, *The Role played*), tak i na II. lyonském koncilu znovu otevřené otázce osvobození Svaté země (srov. zde s. 189–191).

[82] JOHANEK, *Das Wiener Konzil*, passim, k otázce podřízení Prahy Salzburku na s. 327–328. Srov. dále zde s. 187–201 a 407–409. – CDB V/1, č. 152–154, s. 241–243. – Na prokrálovské vyznění Brunovy relace jako celku i jednotlivých pasáží naposledy upozornili ANTONÍN – PSÍK, *Církev a víra*, s. 284–286.

letopisce, „veliký strach a zmatek," jakého nebylo od počátku království a tyto násilnosti se dotýkaly především kléru – jednotlivých klášterů i diecézních kněží. Onou výjimkou pak je zajetí pražského kanovníka Jindřicha, králova protonotáře, z rozkazu královny-vdovy Kunhuty 14. září 1278 – důvod ovšem kapitulní letopisec nezachytil, patrně šlo o osobní spor – a odcizení mnoha peněz a cenností z jeho domu. Biskup Jan se královně postavil a vyhlásil interdikt, který postihl oslavy svátku sv. Václava, což patrně přispělo k Jindřichovu rychlému propuštění a urovnání rašícího konfliktu, ve srovnání s těžkostmi nadcházející půldekády patrně jen málo významného. Ryze hypotetickými pak jsou úvahy o případné Janově aktivitě v době počínajících *zlých let*. [83]

Vyhrocená situace „ve dví rozděleného království," pokud opět popřejeme sluchu kapitulnímu letopisci, jistě Tobiášovi jeho první biskupská léta neusnadnila – ostatně bylo třeba se opřít především o vlastní autoritu, plynoucí spíše z jeho *šlechtictví* než úřadu samotného – na druhou stranu mu ale poskytla příležitost k rozvoji vlastní politické aktivity. První z jejích vrcholů bylo jmenování zemským správcem na zemském sněmu konaném na samém konci roku 1280 a následné svolání dalšího sněmu do pražského dominikánského kláštera v květnu 1281, byť formulářová zpráva o něm budí jisté pochyby a *Vypravování o zlých letech* jej, na rozdíl od prvého připomenutého, nezná. Vzhledem k obecnému vývoji království ale jeho konání lze takřka s jistotou předpokládat. Připomeňme ještě, že v únoru tohoto roku zemřel olomoucký biskup Bruno, významně ztělesňující kontinuitu zemské správy na Moravě, ale vlastní autoritou působící (přinejmenším symbolicky) i v Čechách. Volba, a především svěcení jeho nástupce Dětřicha, mohla rovněž sehrát roli při formování společného postupu reprezentací obou zemí – hlavním jeho světitelem byl z pověření mohučského metropolity biskup Tobiáš. Druhým vrcholem Tobiášovy politické aktivity byla komplikovaná jednání směřující k návratu dvanáctiletého Václava (II.) z „braniborského zajetí" v květnu 1283, byť, jak doložila Dana Dvořáčková-Malá, zbraslavský opat při líčení jeho útrap zjevně přeháněl. To ale biskupovy zásluhy, stejně jako vstřícné majetkové ústupky poskytnuté braniborskému markraběti Otovi V., nijak neumenšuje.[84]

Pozice, kterou si biskup ve své diecézi vybudoval v rovině politické autority, se pochopitelně odrazila i v rovině církevní a hospodářské správy a jeho vztahu k ostatním

[83] Přesvědčivě *Příběhy krále Přemysla Otakara II.,* FRB II, s. 332–333; o Jindřichovi *Letopisy 1196–1278,* FRB II, s. 302. – Ke kontextu JAN, *Václav II.,* s. 30–36; stručněji též ŽEMLIČKA, *Do tří korun,* s. 46–48.

[84] Podrobně TROJAN, *Tobiáš,* zejména s. 229–244; k zemskému správcovství a dataci obou sněmů podrobněji JAN, *Václav II.,* s. 46–47; Tamtéž, s. 23–61 k obecnému vývoji období *zlých let*; s odlišnou interpretací některých událostí ŽEMLIČKA, *Do tří korun,* s. 43–97, v obou případech s podrobnou reflexí starší literatury. – DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Braniboři v Čechách*.

církevním institucím, jak připomínáme na příslušných místech, přičemž návrat mladého krále se i v tomto ohledu zdá být jistým mezníkem. Počátky Václavovy (jistě ne samostatné) vlády poskytly Tobiášovi a jeho přívržencům příležitost k prosazování vlastní pozice a vlivu u dvora, ačkoli o něj odpočátku zápasili se Závišem z Falkenštejna a jeho blízkými; biskup sám měl vystupovat přinejmenším od května 1284 jako nestranný garant křehkého příměří. Vedle Záviše patřil k těm, kteří měli příležitost formulovat královu politiku, ale také udílet přístup na jeho pražský dvůr, jak připomíná několik formulářových kusů. Tobiášova formulářová sbírka pak naznačuje i osobní kontakty biskupa s členy královské rodiny – především Václavem II. a jeho chotí Gutou Habsburskou, jejichž sňatku byl v ryze reprezentativní roli přítomen v lednovém Chebu roku 1285; tyto torzovité zprávy dávají tušit i dalším úlohám pražského biskupa na královském dvoře. Tobiášova biskupská autorita sehrála spolu s jeho politickými schopnostmi roli i při jednání o příchodu královny Guty do Čech v první polovině roku 1287, kdy se spolu s českými pány za její přijetí jako *paní a královny* zaručil. V téže době (březen 1287) jej spolu s olomouckým biskupem Dětřichem sledujeme na würzburské legátské synodě, k jejímž tématům, vedle stále se vracejících otázek církevní reformy, patřily i záležitosti ryze politické – především podpora římskoněmeckého krále Rudolfa, otce královny Guty. V závěru 80. let přerostlo v domácí válku latentní napětí mezi příznivci a protivníky Záviše z Falkenštejna, který sice v té době navazoval zřejmě poměrně pochybné kontakty v Uhrách, ale pozice na dvoře svého nevlastního syna nehodlal vyklidit, ačkoli k tomu směřovala i zmíněná jednání Rudolfa Habsburského s domácí šlechtou, jejichž účastníkem byl i biskup Tobiáš. Výrazným projevem této „domácí války," jak si domácí historiografie příznačně navykla označovat léta 1287/8–1290, bylo plenění biskupských statků, které zachycuje početný soubor Tobiášových formulářových listů, adresovaných především králi. V nich biskup tematizuje vzájemný vztah krále a pražského ordináře, zastupujícího pražský kostel, a tedy i královy patrony (a zároveň patrony království) zejména na bázi mateřského vztahu katedrály k panovníkovi, z jejíhož lůna král přijímá korunu, a odvozuje i legitimitu svého úřadu. Za úvahu jistě stojí, do jaké míry tyto formulace zachycují obecné přesvědčení a do jaké míry jich biskup, resp. autor těchto kusů (jen) využíval ve svůj prospěch.[85]

[85] Podrobně TROJAN, *Tobiáš,* s. 232–237; ke kontextu literatura citovaná tamtéž a v předchozí poznámce. Není účelné zde podávat vyčerpávající přehled politického vývoje 80. let. – O skupině osob kolem biskupa je v tomto kontextu vhodnější hovořit jako o přívržencích, neboť je patrné, že šlo o značně neformální, a ne nutně konsistentní uskupení (srov. ŽEMLIČKA, *Do tří korun,* s. 79–80 a s. 392, pozn. 68). – Kontakty s panovníkem a jeho dvorem v osobní rovině ale tvořily zásadní rámec diecézní politiky každého biskupa – v těchto stycích byl schopen vyjednávat o prosazení i respektování vlastních požadavků i udílení milostí jednotlivým výprosníkům, ať už to byli laici, zástupci církevních institucí nebo světští klerici. V rovině vztahu s panovníkem šlo pochopitelně také o

Poslední fázi vývoje politických vztahů biskupa Tobiáše, krále a šlechtické obce charakterizuje svým způsobem překvapivé vyklizení politických pozic. Po Závišově popravě v srpnu 1290 dochází k postupnému uklidnění situace v zemi a biskupovi se v následujících letech, jak rozebíráme v souvislosti s jeho hospodářskou politikou, podařilo domoci se náhrady utrpěných škod, i když, jak se zdá, odhad jejich výše výrazně přesáhl hodnotu následně získaných statků. Ačkoli v případě rozsáhlejších zisků šlo o rozhodnutí zemského soudu, vliv krále Václava byl i v těchto případech zásadní. Již naznačené Tobiášovo stažení se z politických pozic králova okruhu souvisí jednak se zjevně zvýšeným zájmem o diecézní správu a její rozvoj, jednak se strmě rostoucím vlivem cisterckých opatů Dětřicha Valdsaského, Heidenreicha Sedleckého a následně i Konráda Zbraslavského, bamberského biskupa Arnolda a rovněž míšeňského probošta Bernarda z Kamence, o němž zbraslavský kronikář tvrdí, že „s královým svolením řídil po mnoho let záležitosti celého království." Jaký byl Tobiášův vztah k těmto prelátům, není zřejmé, přinejmenším ale zbraslavská tradice na jeho osobu nevzpomíná v nejlepším světle, jak ostatně připomínáme dále. Tobiášovi *staří straníci* ale i v 90. letech drželi purkrabství řady významných královských hradů, resp. některé dvorské úřady, a biskup si tak i jejich prostřednictvím udržoval setrvalý vliv. Výjimkou s nepříliš jasnou motivací je Tobiášova účast na Václavově tažení proti Vladislavu Lokýtkovi na podzim 1292, kde prameny připomínají opět jeho roli duchovního garanta – biskup spolu s olomouckým Dětřichem a hnězděnským arcibiskupem Jakubem Świnkou svědčil Lokýtkově kapitulaci a garantoval vyhlášení církevních sankcí v případě porušení dohod. Podobně jej shledáváme i jako svědka vazalských slibů některých slezských a polských knížat Václavovi nebo přísahy krakovského biskupa Prokopa – podstatná je opět především jeho duchovní autorita a moc, ale také z ní plynoucí lesk jeho přítomnosti. Když Tobiáš 24. února 1296 naplnil své pozemské dny, odevzdával *svým* kanovníkům, jimž po dobu sedisvakance náležela správa biskupství, fungující a hospodářsky stabilní diecézi, fixovanou v domácích politických poměrech, která se potýkala s běžnými obtížemi, ale svým vývojem a institucionalizací se výrazně přibližovala úrovni

rovinu rádce, ať už v záležitostech duchovních, nebo světských, kněze i prostředníka kontaktu s kurií. Pražští biskupové – každý v jiné míře – měli možnost významně působit na duchovní život panovníka a jeho okruhu, a tak ovlivňovat i jejich politické jednání. Jak ještě připomeneme v následující podkapitole, pražský biskup byl vždy jen jedním z mnoha duchovních, působících na panovnickém dvoře (srov. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Královský dvůr Václava II.*, s. 71–92). Takové svědectví přináší např. tzv. Formulář královny Kunhuty, byť v té části, která prokazatelně sestává z fingovaných kusů notáře Bohuslava – jde o dispenz biskupa Jana III. královně od zdrženlivosti v konzumaci masa v období postu, neboť očekávala narození následníka (*Über Formelbücher* I, č. 36, s. 280; NOVOTNÝ, *České dějiny* I/4, s. 255, pozn. 2); podobně Tobiášův formulář (FTB, č. 160–163, s. 128–130 a č. 238, s. 180–181) obsahuje několik přání a zdravic, které jsou v tomto kontextu rovněž považována spíše za pouhá písařská cvičení. Jako taková ale také odrážejí realitu – chceme-li *limity možného* – biskupova jednání ve vztahu ke královskému páru. – Ke vztahu panovníka ke katedrále srov. úvahy TROJAN, *Pražský kostel.*

říšských biskupství. Při takovém ohlédnutí je ale třeba mít na paměti, že ne všechny tyto zásluhy náleží Tobiášovi a že on sám vycházel z dlouhodobého vývoje diecéze, z její *středověké proměny*, a vědomě tak navazoval na své předchůdce.[86]

Politickým aktem se stala už sama volba Tobiášova nástupce. Budeme-li věřit Františku Pražskému – a není důvod, proč bychom neměli – šlo z královy strany o flagrantní porušení práva pražské kapituly volit si biskupa. Václav II. totiž hodlal na biskupský stolec prosadit svého nevlastního bratra Jana, vyšehradského probošta a kancléře, jeho původ byl ovšem překážkou vyžadující papežský dispenz; skutečnost, že patrně nebyl ani knězem tak zásadní roli nehrála – mj. jeho předchůdce přijal kněžské svěcení až po volbě, týden před vlastní biskupskou konsekrací. Povědomí o vlekoucích se jednání o legitimizaci jeho polorodého bratra Mikuláše (1260) i o celé řadě sňatkových dispenzů krále nutilo ve chvíli, kdy měl být biskup podle kanonického práva zvolen do tří měsíců od smrti předešlého, řešit situaci jiným způsobem. S řešením měl přijít další z královských dvořanů, sadecký probošt Jan – zvolen měl být stárnoucí děkan pražské kapituly Řehoř, vzdělanec spojovaný mladší tradicí s pány z Valdeka a vzhledem k jeho beneficiu patrně také jedna z opor Tobiášovy diecézní politiky. Předpokládalo se, že diecézi dlouho spravovat nebude a do té doby si Jan zajistí potřebný dispenz; ironií osudu ale vyšehradský probošt ještě v létě téhož roku zemřel a Řehoř byl biskupem ještě přes pět let. O jeho vztahu ke královskému dvoru toho víme málo, o vlivu na směřování a praktický výkon Václavovy politiky ještě méně. Jistá je jeho účast při králově korunovaci v červnu 1297 a nadcházející slavnosti na Zbraslavi, kdy *Zbraslavská kronika* přímo připomíná Řehoře mezi biskupy, kteří magdeburskému arcibiskupu Burchardovi II. při svěcení kostela koncelebrovali. Při této příležitosti také mnozí z nich klášteru udělili odpustky – mezi nimi ovšem pražský biskup, na rozdíl od olomouckého kolegy, není. To ale nutně neznamená, že by nebyl bratřím nakloněn; přinejmenším Petr Žitavský ale o jeho osobě mlčí a totéž v rovině politických aktivit platí i diplomatické prameny. 18 známých originálů písemností a několik dalších opisů připomíná pokračování předchozího trendu emancipace církevní správy, tedy především konfirmace farářů, a biskupovu roli veřejné autority, totiž konfirmace majetkových záležitostí klášterů a kapitul. Absence politického vystupování patrně

[86] TROJAN, *Tobiáš,* s. 237–244, k ziskům (a ztrátám) s. 127–149. – Přehledně CHARVÁTOVÁ, *Počátky působení cisterciáckých opatů*, s. 18–37; JAN, *Václav II.,* s. 132–140; *Chronica Aule Regie,* MGH SS 40, I.34, s. 74. – Problematicky působí zpráva Františka Pražského (*Chronicon Francisci Pragensis,* I.16, s. 45) o tom, že se jako první z biskupů měl dát *ad servitudinem regis* a že jím začíná vojenská služba biskupů na královských taženích; František patrně vycházel z mýlky zbraslavského kronikáře o Tobiášově vedení jednoho z Václavových polských tažení (TROJAN, *Tobiáš,* s. 238–239). Snad lze tuto zprávu chápat spolu s L. Janem (*Václav II.,* s. 211) tak, že Tobiáš byl rovněž „šlechtic neváhající krále podpořit třebas, na rozdíl od předchozích hierarchů, na koni v čele vojska." Je faktem, že Tobiáš své *šlechtictví* v kontextu vlastní reprezentace reflektoval.

vyplývá ze stability země a zajištění královy zahraniční politiky jinými dvorskými hodnostáři. Své diplomatické schopnosti ostatně osvědčil již v době *zlých let*, kdy byl jedním z hlavních prostředníků jednání o Tobiášově volbě a konsekraci s mohučským metropolitou a olomouckým biskupem.[87]

Pokud jsme jako pomyslný závěr „biskupského 13. století" položili účast biskupa Jana IV. z Dražic jako jediného reprezentanta středoevropské církve na koncilu v dauphinské Vienne (říjen 1311–květen 1312), resp. jeho návrat a navazující reformní kroky, v případě úvah o politické roli biskupů to vzhledem k dramatickým událostem po 4. srpnu 1306 tak úplně neplatí. Jan IV., vysvěcený Petrem z Aspeltu (tehdy ještě basilejským biskupem) v prosinci 1301 již v pokročilejším věku, tak jako biskup zažil závěr panování Přemyslovců, nestabilitu královské moci v zemi (1306–1310) i vládu Jana Lucemburského a sledoval z bezprostřední blízkosti jeho měnící se vztah k domácí šlechtě i církevním institucím, o jeho zahraniční politice ani nemluvě. Pokud Zdeňka Hledíková hovoří v souvislosti s hodnocením jeho politické aktivity o „mentalitě nižší, dvorské šlechty neaspirující na samostatné postoje," klade ji jako protipól Tobiášovy „panské mentality" a předpokládá, že právě potřeba nejprve se s touto „služebně šlechtickou mentalitou" vyrovnat omezovala v první dekádě jeho politický rozlet, pak tato zkratka není zcela výstižná. Je totiž zřejmé, že biskup Jan se rovněž podílel výrazným způsobem na konsolidaci země v onom nestabilním období, vycházeje jak z autority vlastního úřadu, tak i šlechtického zázemí – vždyť Dražicové již nejpozději v předchozí generaci patřili k významným příslušníkům královského dvora; Janovu otci Řehníkovi (Řehořovi) byl svěřen k opatrování po smrti otce král Václav II., jak připomíná František Pražský, kronikář biskupa Jana IV., a v té době byl budoucí biskup již činný, byť zatím v duchovní správě.[88]

[87] K Řehořově volbě *Chronicon Francisci Pragensis,* I.16, s. 45; JAN, *Václav II.,* s. 211; o vyšehradském Janovi DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Královský dvůr Václava II.,* s. 80–82; k průběhu korunovace JAN, *Václav II.,* s. 225–234 a v širším záběru ŽEMLIČKA, *Do tří korun,* s. 294–307. – *Chronica Aule Regie,* MGH SS 40, I.62, s. 120; RBM II, č. 1754, s. 753. – *Vypravování o zlých letech,* FRB II, s. 335–341; zejména starší bádání (B. Mendl, J. V. Šimák, ale i R. Urbánek) uvažovali o Řehořově autorství této závěrečné části kapitulních letopisů, BLÁHOVÁ, *Druhé pokračování,* s. 15–16 je v tomto ohledu značně opatrná. Řehořovu diplomatickou produkci stručně shrnula ZÁVĚRKOVÁ, *Originály listin pražského biskupa Řehoře*, zejména s. 7–14.

[88] HLEDÍKOVÁ, *Biskup Jan IV.,* s. 17 (poznámka o mentalitě) a 20–28; úvahu o Janově mentalitě zcela odmítá JAN, *Václav II.,* s. 319–320; k politickému pozadí první dekády Janova episkopátu ŽEMLIČKA, *Konec Přemyslovců,* s. 273–437; BOBKOVÁ, *Jan Lucemburský.* – O volbě a svěcení podrobněji dále v příslušné pasáži a *Chronicon Francisci Pragensis,* I.16, s. 41–42 a k tomu TROJAN, *Reprezentace pražských biskupů,* s. 97–101. – O sestavení rodokmenu pánů z Dražic se pokusil již CHALOUPECKÝ, *Jan IV. z Dražic,* s. 5, jeho vývod je s nepatrnými změnami dosud užíván (naposledy srov. DYKASTOVÁ, *Jan III.*, s. 23–30), k otázce příbuzenství Jana II. a III. s Janem IV. z Dražic TROJAN, *Šlechtictví*; k Řehníkovi *Chronicon Francisci Pragensis,* FRB SN I, I.4, s. 15–16.

Janova zejména v prvních letech značně omezená politická aktivita tak vycházela především z preferencí Václava II. co do obsazení duchovních funkcí dvora, ale i směřování jeho zahraniční politiky; v rámci aktivit Václava III. se rovněž neprosadil a není ani jasné, zda se o to pokoušel. Je ale patrné, že mu jeho vlastní pozici komplikovali někteří příslušníci předních domácích rodů ve snaze nárokovat si některé biskupské statky, především Tobiášovy nedávné zisky – biskup tak raději Sepekov s příslušenstvím, ač mu jej zemský soud i král na přelomu let 1305/6 potvrdili, směnil s Jindřichem z Rožmberka za statky Křivsoudov a Heralec. Autorka Janovy obsáhlé biografie to považuje za „realistickou ústupnost vůči panstvu, jež ovšem nepřipouštěla ze zřetele vlastní práva," což biskupovi mělo mezi šlechtou zajistit postavení možného a využitelného spojence. Za svou přízeň Jindřichu Korutanskému v době jeho druhé vlády (květen 1308) získal Jan desátek ze zlaté i stříbrné urbury v Čechách, a to patrně na přímluvu Jindřicha z Lipé, předního představitele domácí šlechtické obce, jemuž ovšem z této částky přímo přenechal 200 hřiven.[88a]

Obecně se biskup Jan v Jindřichově politice profiloval jako jedna z výrazných opor královy domácí politiky, to ale souvisí především s jeho zájmem o zklidnění situace. Tomu ostatně odpovídá i obsah synodních statut z léta 1308 (tedy období vzácného příměří), která cílí především proti škodám na církevních statcích. Stejným směrem pak předposlední pražský biskup napřel své síly i na počátku vlády Jana Lucemburského, byť stejně jako v případě Václava II. nepatřil k poměrně úzké skupině osob, které nejvýrazněji formovaly jeho domácí i zahraniční politiku. Významný je především biskupův zásah proti některým městům, která byla oporou Korutancovy politiky – ostatně není zjevné, co jej vedlo ke změně podpory. V roce 1313 krále doprovázel s ozbrojeným oddílem (těžko hovořit o biskupském vojsku) na říšský sněm do Norimberka a o dva roky později, mezi květnem a srpnem 1315 mu král Jan svěřil správu země. Lze se Zdeňkou Hledíkovou předpokládat, že zde působila tradice správcovství mohučského arcibiskupa Petra z Aspeltu a patrně ordinářův blízký vztah k jeho osobě; svou roli snad také sehrála jeho nestrannost mezi soupeřícími šlechtickými skupinami. Ono správcovství ale stejně jako předcházející proces s mistrem Richardinem z Pavie a Janovy spory s litoměřickým proboštem Jindřichem z Šumburka patrně nezpůsobily žádný výrazný zlom v chápání jeho autority a politické pozice v království. Tím byla až jeho jedenáctiletá nepřítomnost v diecézi od jara 1318 do brzkého léta 1329.[89]

[88a]Srov. předchozí poznámku a dále podrobněji DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr krále Václava II.,* s. 71–92; MARÁZ, *Václav III.* – HLEDÍKOVÁ, *Biskup Jan IV.,* s. 56–98; RBM II, č. 2175, s. 938. – K okolnostem sepekovské transakce podrobněji TROJAN, *Tobiáš,* s. 114–115 – nároky Hynka Krušiny (1306) a následně

Vítkovců (Jindřicha z Rožmberka) názorně ilustrují problematiku ohrožení církevních statků laickými sousedy, a to i v době, kdy je biskupská moc schopna se za své nároky postavit.

[89] RBM II, č. 2175, s. 938 (král argumentuje náhradami škod způsobených svými předchůdci); RAZIM, *Čechy, Korutany a Tyroly,* především s. 280–282. – POLC – HLEDÍKOVÁ, *Pražské synody a koncily,* s. 96–99. – HLEDÍKOVÁ, *Biskup Jan IV.,* s. 56–98

I.1 Biskup na panovnickém dvoře

Pokud jsme v předchozí kapitole konstatovali význam osobních kvalit jednotlivých pražských biskupů jako jednoho ze zásadních kritérií formování jejich politického vlivu v zemi, pak totéž platí i o jejich úloze na dvoře českých králů. Panovníkův zájem reflektuje jednak reprezentační a liturgickou rovinu jejich působení, vycházející z exkluzivity biskupova vztahu ke katedrále a k diecézi obecně, jednak rovinu politickou a poradní. Ačkoli prameny o těchto vztazích referují jen nárazově a velmi torzovitě, je zřejmé, že pražští episkopové byli výraznou součástí skupiny dvorských duchovních; poněkud odlišnou roli hráli vzhledem ke geografické vzdálenosti obecně olomoučtí biskupové, ale v případě Roberta i Bruna byla jejich přítomnost na pražském dvoře součástí politické stategie obou Přemyslů.[90]

Následující úvahy o pozici pražských biskupů se pochopitelně vztahují na pražský panovnický dvůr a pomíjejí tudíž mobilitu biskupa po boku krále – tak byla v analyzovaném období již značně omezená, byť ještě Jana II. zachytíme v králově doprovodu poměrně běžně. Je zjevné, že z pohledu mobility, podněcované často politickými nebo církevněpolitickými motivy, se pražští ordináři značně odlišovali od svých kolegů v okolních diecézích – zde je politická kariéra olomouckého Bruna jen jedním z mnoha případů. Postavení biskupů pak bylo jistě nezávislejší než v případě držitelů jednotlivých, především dvorských úřadů, ale průnik panovnického a liturgického centra Čech vyžadoval přinejmenším elementární shodu – v opačném případě by nástupcům sv. Vojtěcha hrozilo až znemožnění vstupu do *jeho* katedrály, tedy omezení samotné podstaty duchovní roviny jeho úřadu. Výstižně to charakterizoval letopisec *Vypravování o zlých letech* v souvislosti s počátky Tobiášova episkopátu a zamezení mu vstupu do Hradu (spolu s podstatnou částí kanovníků) braniborskou správou.[91]

Bylo by jistě možné předložit zde katalog zpráv o přítomnosti pražských biskupů jednotlivým liturgickým slavnostem – typicky jednotlivým přechodovým rituálům (křtům a

[90] V případě Václava I. jejich úloha není tak výrazná, přinejmenším v souvislosti s povstáním kralevice Přemysla je ale Brunova role zřejmá. Obecně nelze souhlasit s povšechným tvrzením M. SOVADINY, *Dvůr Václava I.,* s. 22–23 a 32, že „účast církevních hodnostářů u dvora měla spíše reprezentativní charakter," zejména prý v případě účasti pražských biskupů na zahraniční politice – to bez dalšího komentáře dokládá na jednáních Přemysla Otakara I. s „německými knížaty" v letech 1232 a 1233, jimž byl přítomen Jan II. Autorova úvaha vychází z v tomto ohledu problematického spoléhání se na výpovědní hodnotu svědečných řad panovnických listin.

[91] Jan II. figuruje po boku krále mimo Prahu v Teplé a dvakrát v Kladrubech (SOVADINA, *Dvůr Václava I.*, s. 23, pozn. 37), pak (po r. 1240) biskupové (ale obecně duchovní) ze svědečných řad královských listin mizí, což ale souvisí s již zmíněnou proměnou králova způsobu vlády. Vzhledem k proměně charakteru panovnické listiny jeho syna již nelze podobným způsobem postupovat při analýze úlohy duchovních na jeho dvoře. – K mobilitě pražských a olomouckých biskupů HLAVÁČEK, *Poznámky k itinerářům*. – *Vypravování o zlých letech,* FRB II, s. 339–341.

biřmování, svatbám, pohřbům), korunovacím i slavnostem liturgického roku – jakkoli podrobný seznam by tu byl vzhledem k nepravidelnosti zachycení těchto událostí torzovitý, ba zkreslující. Při mnoha příležitostech byl pražský biskup hlavním celebrantem, jindy vystupoval po boku olomouckého kolegy (typicky již zmíněná „potvrzovací korunovace" Václava I. v létě 1249 v klášteře Na Františku) nebo byl jen jedním z koncelebrantů, typicky při královských korunovacích. Zároveň ale také byl spolu s kanovníky hostitelem v katedrále, nad hrobem svatých Václava a Vojtěcha – rovněž tuto rovinu je třeba při úvaze o biskupově úloze na královském dvoře akcentovat. Ostatně, byl to právě pražský biskup Jan III., kdo spolu s kanovníky vyslechl (a patrně i osvědčil) vyprávění pražského purkabí Jaroše o zázračné přítomnosti českých patronů v čele jeho oddílu při kressenbrunnském vítězství (1260). Pražský biskup tak v této rovině rovněž figuroval jako svým způsobem prostředník mezi modlící se diecézí a patrony země (a diecéze) – symbolicky si takový vztah patrně nechal vypodobnit na své mitře biskup Bernard. Péče o katedrálu, její vybavení příslušnými ostatky, bohoslužebným náčiním a paramenty i hroby biskupů a panovníků, náležela ke společným úkolům pražského biskupa, jeho kapituly i českých králů. Je zřejmé, že ne vždy šlo o spolupráci zcela nekonfliktní, ale přinejmenším ze strany pražských biskupů byla poměrně jasně ideově formulována. Kapitulní historická paměť – především *Druhé Kosmovo pokračování* – ale tyto záležitosti přechází bez výraznějšího povšimnutí a zevrubnou pozornost věnuje především biskupovým zásahům ve prospěch katedrály (typicky konsekrace oltářů) a kapitulních budov.[92]

Pražský panovnický dvůr byl rovněž podstatným prostředím, kde se biskup mohl často méně formálně než na vlastním dvoře setkávat s předními muži království – ať už duchovními, nebo laiky – a budovat vzájemné kontakty, jejichž rozbor je předmětem následujících kapitol. Sama biskupova přítomnost měla patrně dopad i na prosazování jeho vlastních požadavků, byť je patrné, že velmoži se svých práv k duchovním ústavům a jejich majetku vzdávali jen pomalu a neradi a nezdá se, že by jejich případnou ochotu podněcovala přítomnost na panovnickém dvoře spolu s biskupem. Pochopitelně výrazněji politicky exponovaní biskupové si také ve dvorském prostředí získávali větší a bezprostřednější vliv a fixovali tak své mocenské pozice – specifickým případem je opět prvních pět let Tobiášova episkopátu, kdy pražský královský dvůr v klasickém smyslu slova neexistoval a některé jeho úlohy mohl do jisté míry přebírat dvůr

[92] Přehled dvorských svátků včetně pramenných odkazů přináší DVOŘÁČKOVÁ – ZELENKA, *Curia ducis,* s. 164–174. – *Příběhy krále Přemysla Otakara II.,* FRB II, s. 318–319. Bernardova mitra zachycuje v pěti medailonech circula polopostavy světců, snad sv. Ludmily, Víta, Vojtěcha, Václava a Bernarda jako jeho osobního patrona (?), jak se domnívá BRAVERMANOVÁ, *Mitra z hrobu*, s. 214–215. – TROJAN, *Pražský kostel.* Sdělnější jsou v tomto ohledu zprávy katedrálních inventářů, které připomínají rovněž jednotlivé panovnické dary (PODLAHA – ŠITTLER, *Chrámový poklad*)

biskupa-zemského správce, situovaný v jeho malostranském opevněném dvoře, byť ten byl také terčem plenění.[93]

Pravidelný kontakt biskupů s dvorským prostředím – ať už šlo o dvory římskoněmeckých králů ve 12. století, nebo dvory českých panovníků ve 12. a 13. století – nabízely podstatné impulzy pro formování vlastních biskupských dvorů. Vliv dvorského prostředí mohučských arcibiskupů a skupin osob je obklopujících se zdá být výrazně omezený především vzhledem k tomu, že vzájemné kontakty byly pohříchu velmi řídké, a to především v době, kdy se základy biskupova dvora formovaly, tj. na přelomu 12. a 13. století. Je příznačné, že zmínky o jednotlivých úřadech se objevují nejprve ve spojitosti s ordináři, kteří měli s tímto prostředím největší zkušenosti – tedy pocházeli z Říše (biskup Fridrich) nebo sami byli Přemyslovci (Jindřich Břetislav); recepce dvorských schémat a jejich proměna ovšem byla v kontextu vývoje obou diecézí otázkou dlouhodobou.[94]

[93] K personální kontinuitě dvora mladého Václava II. JAN, *Václav II.,* s. 63–66

[94] Podrobněji v této studii uvažujeme především o úloze katedrálních kanovníků na biskupském dvoře a jeho prolínání s kapitulou (doplň odkaz na strany). – Ke dvoru pražských biskupů HLEDÍKOVÁ, *(Arci)biskupský dvůr* a TÁŽ, *Biskupské a arcibiskupské centrum*. k obecnému formování základních dvorských úřadů DVOŘÁČKOVÁ – ZELENKA, *Curia ducis,* především s. 64–74.

II. Biskup a biskupství jako jedna z církevních institucí země

Poměr pražského biskupa a ostatních složek mnohdy značně nesourodého konglomerátu duchovních označovaného konvenčně jako zemská církev se rozvíjel v rámci několika základních směrů. Přestože se v následující kapitole pokusíme tyto styčné body a třecí plochy utřídit, je třeba podotknout, že ve značné části jde spíše jen o jejich odraz v pramenech a jejich povaha mnohdy závisela na neformálních osobních vazbách a afinitách jednotlivých biskupů a prelátů. Typickým příkladem budiž mandát Inocence IV. plaskému opatu Jindřichovi z počátku června 1247, aby sňal z pražského biskupa *sententiam suspensionis*, vloženou na něj z papežova mandátu brémským arcibiskupem Gerhardem II. pro postup ve sporu o obsazení olomouckého biskupského stolce. Ve zdánlivě jednoduché záležitosti se prolíná řada perspektiv, o ktré nám v následující kapitole půjde především.[95]

Hledání pokud možno stabilního modu operandi skrze vzájemné interakce biskupa jako „hlavy diecéze,“[96] jemu podřízeného kléru i institucí eximovaných bylo bezpochyby jedním ze základních procesů emancipace a transformace biskupství jako svébytné instituce. Ony vztahy lze sledovat ve dvojí základní rovině – institucionální a osobní.

II. 1 Biskup a *jeho* kapitula

Sbor duchovních, patrně jen velmi málo organizovaný, byl kolem pražského kostela soustředěn zřejmě ještě před vznikem biskupství,[97] poprvé jej explicitně zmiňuje vojtěšská *Vita prior*: Druhý pražský biskup měl rozdělit výnosy pražského kostela (*res ecclesiasticas*) na čtyři díly, přičemž jeden připadl k výživě kanovníků (*cannonicorum commoditatibus*). Autor legendy ovšem vycházel z pokročilejšího prostředí, a tudíž existenci kapituly při biskupském kostele vnímal jako samozřejmost – otázkou tedy je, zda vůbec k takovému rozdělení příjmů došlo, a pokud ano, jakým způsobem byla správa těchto příjmů (spíše než nemovitého majetku)

[95] CDB IV/1, č. 111, s. 204–205.

[96] Uvozovky zde podtrhují podrobněji rozebrané prosazování biskupova vlivu v jednotlivých, zejména správních oblastech diecéze, a to jak vůči církevním institucím, tak i světským osobám, jak bylo ukázáno v předchozí kapitole (zejména prezentace farářů, otázka desátku a jurisdikce). Pokud tedy pro počátek století vyjadřuji o platnosti takového označení jisté pochybnosti, biskup Tobiáš již hlavou diecéze bez výraznějších pochyb byl, nehledě na více či méně formální politický vliv, který si on i jeho nástupci, snad s výjimkou biskupa Řehoře, podrželi a dále rozvinuli.

[97] K těmto kněžím a organizaci rané české církve SOMMER, *Svatý Prokop* a dále zde, pozn. 106.

vykonávána. Příhodnější by pak bylo označit tuto skupinu osob jen jako kleriky, jak o nich ostatně hovoří dva z mnoha dochovaných rukopisů a jak to později připomíná i Kosmas: „Dřívější kanovníci totiž jimi byli jen podle jména." Z takové skupiny kněží patrně vycházel i sám svatý biskup Vojtěch.[98]

Prvním skutečným organizátorem kapitulního života byl patrně až biskupem Jaromírem-Gebhartem r. 1068 jmenovaný probošt Marek, podle Kosmy moudrý a vznešený biskupův kaplan německého původu, vzdělaný v teologii i kanonickém právu. Ten měl vybrat ze zmíněné skupiny kleriků 25 nejvhodnějších bratří, kteří pak tvořili skutečnou kapitulu žijící podle cášské regule ve společném domě, společně se stravující a zajišťující liturgický provoz katedrály, včetně společné modlitby liturgických hodinek (*oficium divinum*).[99] Kosmas dále připomíná, že takový stav pro stížnosti jednotlivých kanovníků – snad i s ohledem na potřebu živit vlastní rodiny – netrval dlouho a probošt Marek tak vyčlenil z jím spravovaného společného majetku čtvrtinu, kterou ponechal k výživě proboštů, a zbytek rozdělil rovným dílem tak, že každému z kanovníků připadlo po 30 korcích pšenice a ovsa ročně a dále 4 denáry týdně na maso (*intermitteretur fratrum prebenda*).[100] Toto rozdělení příjmů pak dalo základ vzniku jednotlivých prebend, jejichž postupná konstituce, jakož i oddělení majetku kapitulního a biskupského byly jedním z výrazných faktorů formování kapituly jako svébytné instituce.[101]

Dalších pět prebend podle mladší tradice zachycené až v druhé polovině 14. století připojil a patrně z vlastních zdrojů (ať soukromých, nebo biskupských) nadal biskup Menhart;

---

[98] Vita s. Adalberti episcopi, MGH SS 4, s. 584–585; *Kosmas,* MGH SS NS 2, II.26, s. 118–119. Úvahy o autorství legendy a jednotlivým recenzím shrnuje KUBÍN, *Sedm přemyslovských kultů,* s. 169–173. – Na základě této zprávy také R. NOVÝ, *Přemyslovský stát,* s. 122–123 dovozuje, že kapitulní příjmy původně tvořily ¼ biskupského desátku; k této problematice jinde.

[99] Podrobněji *Institutio canonicorum et sanctimonialium Aquisgranensis (816),* MGH Concillia 2.1, s. 307–456; SEMMLER, *Die Kanoniker und ihre Regel im 9. Jahrhundert*, in: Studien zum weltlichen Kollegiatstift in Deutschland, s. 62–109. K ranému vývoji kapitul rovněž podnětné poznámky DERWICH, *„Grupa katedralna," „presbyterium" czy „consilium" biskupa?* – Podotkněme, že Kosmas se v tomto až idealistickém líčení důsledně vyhýbá označení oněch osob jako kněží – i s ohledem na reformní úsilí 12. století je zřejmé, že značná část kanovníků nepřijala kněžské svěcení a nežila v celibátu, a to v rozporu mj. s ustanoveními II. lateránského koncilu (1139), která opakoval ještě i IV. lateránský koncil (1215). V této souvislosti připomeňme alespoň zásahy papežských legátů – kardinála Guidona (1143) proti neřestem v pražské kapitule a jiných církevních ústavech a Petra (1197), požadujícího *votum castitatis* po svěcených novokněžích. Podrobněji KUBÍN, *Prosazení klerického celibátu,* s. 42–45. – K vývoji kapituly stručně HLEDÍKOVÁ, *Pražská metropolitní kapitula,* s. 7–9, jejíž některé teze zde rozvíjím; zmínky o jednotlivých kanovnících zachycuje rovněž PODLAHA, *Series*.

[100] Kosmas II.26, s. 118–119; NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 134–137; NOVÝ, *Přemyslovský stát,* s. 79–82; s ohledem na otázku ohlasů a recepce říšské reformy podrobněji SUCHÁNEK, *Ohlasy a vlivy bojů o investituru*, s. 176.

[101] Podrobněji dále v kapitole o majetku; v říšském kontextu MAŘÍKOVÁ, *Finance v životě,* s. 29–31.

snad opět pod vlivem německého prostředí, odkud pocházel. Vyloučit ovšem nelze ani jiné důvody včetně biskupova pokání za účast ve spiknutí proti Soběslavu I.[102]

Kolektivní identita postupně formovaného sboru světských kanovníků vycházela v první řadě ze skutečnosti sdíleného prostoru –katedrály a přilehlého „kláštera pražského kostela" (*claustrum ecclesie Pragensis*) – který spolu s biskupovým domem a vzdálenějším svatojiřským klášterem tvořil jádro posvátného prostoru na Hradě.[103] Nejpozději v průběhu 13. století ovšem toto *claustrum* zřejmě (trvale) neobývali všichni kanovníci – porůznu je doloženo několik městských domů a nemovitostí, které patřily jednotlivým kanovníkům.[104] Jaký byl vztah této kanovnické kolektivní identity vůči ostatnímu kléru působícím při pražském kostele, by mělo ještě být (byť na mladším materiálu) podrobněji studováno.

Neméně důležitý je rovněž *sakrální kapitál*[105] katedrální kapituly realizovaný primárně zajištěním liturgického provozu při katedrále (o tom dále), ale vedle toho také v jistém spirituálním korektivu – kapitulní klérus měl být jistým mravním i duchovním vzorem biskupovi podřízených diecézních kněží. Někteří z nich patrně získávali své vzdělání v kapitulní škole, jiní patrně jako pomocníci již vysvěcených venkovských kněží – s jistou nadsázkou lze mluvit o jakýchsi *rozptýlených seminářích*. Vzdělanější kanovníci by pak – jako

[102] *Series episcoporum*, MHB III, s. 37. K Menhartově podílu podrobněji NOVOTNÝ, *České dějiny* I/2, s. 606–613. – K dalšímu rozšíření počtu prebend přispěl „de consensu dicti capituli" až Jan IV. z Dražic (RBM IV, č. 890, s. 356; podrobněji HLEDÍKOVÁ, *Pražská metropolitní kapitula,* s. 8). Souhlas kanovníků – tedy jeden z dokladů praktické realizace kolektivních práv – získal podobně již biskup Bruno, když „de speciali sedis apostolice indulto et de consensu bonaque voluntate capituli nostri" založil a z biskupských výnosů nadal čtyři nové prebendy při olomouckém kostele (CDB IV, č. 250, s. 427–428; CDB V/1, č. 145, s. 232–234); pro pražskou kapitulu 13. století není podobný zásah známý. O memoriálním vztahu pražských biskupů k vlastní kapitule podrobněji MAŘÍKOVÁ, *Aniversária jako součást liturgického provozu,* zejména s. 154–155; Anniversaria Pražského kostela nezachytí všechny biskupy (APH, AMK, *Codex anniversariorum S. Metrop. Ecclesiae Pragensis alias Liber portionum quotidianum*, cod. XVIII, fol. 2a–48b; srov. i PODLAHA, *Catalogus codicum manu scriptorum*, s. 147–148). Zejména v rovině vztahu biskupa ke kapitule, a především majetku biskupského kostela líčí místy až velmi šablonovitě jednotlivé olomoucké biskupy *Granum*, ale podobně i pražské *Series episcoporum*.

[103] MAŘÍK, *Dům pražského biskupa*; MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ A KOL., *Katedrála viditelná a neviditelná*, s. 90–119.

[104] TOMEK, *Dějepis* I, s. 386; totéž dokládají zprávy o nevpouštění kanovníků do areálu Hradu za braniborského správcovství (*Vypravování o zlých letech*, FRB II, s. 341). Povinnost rezidence kanovníkům připomíná rovněž Sigfried III. z Eppsteinu ve vizitačních statutech z r. 1244 (PRAŽÁK, *Pražská vizitační statuta,* s. 152 a 162; k tomu podrobněji v kapitole o správě majetku) – na její dodržování má bdít kapitulní děkan. Mladší ustanovení pak připomínají podělování kanovníků podle jejich (ne)přítomnosti při liturgickém provozu katedrály (podrobně MAŘÍKOVÁ, *Finance v životě,* s. 132–143); otázku nepřítomnosti studujících kanovníků sumárně řeší až Arnoštova statuta z r. 1350 (PODLAHA (ed.), *Statuta metropolitanae ecclesiae,* s. 26–27; VYSKOČIL, *Arnošt z Pardubic,* s. 315). – Totéž rozvolněné *vitae communae* lze sledovat nejpozději v průběhu 13. století i v případě řady dalších říšských kapitul (srov. JÜRGENMEIER (ed.), *Handbuch der Mainzer Kirchengeschichte* 2*,* s. 489).

[105] K pojmu BURKHARDT, *Mit Stab und Schwert,* s. 15, podle BOURDIEU, *Verborgene Mechanismen,* s. 49–70.

biskupův pomocný aparát – měli zajistit jejich přezkoušení před přijetím svěcení.[106] Katedrální kapitula konečně fungovala také jako paměťová instituce – po polovině 11. století patrně zde vznikaly analistické záznamy, kterých následně používal pražský děkan Kosmas i jeho pokračovatelé. Lukáš Reitinger nadto dokládá, že rovněž tzv. Kanovník vyšehradský byl ve skutečnosti daleko spíše členem kapituly katedrální; kronikář Vincencius byl rovněž příslušníkem pražské kapituly. O mladších vrstvách záznamů ještě bude řeč.[107]

Zodpovězení podstatných otázek způsobu personálního obsazování jednotlivých prebend, mocenských zásahů ze strany světské i církevní moci – tedy biskupa, resp. později papežské kurie – i tázání po samém obsazení jednotlivých prebend a ještě v průběhu první poloviny 13. století i dignit je značně limitováno torzovitostí pramenů a jen obtížnou možností komparativního přístupu: Aplikace říšských, případně i polských reálií sice umožňuje kontextuálně nahlížet řadu skutečností, vzhledem ke specifickému postavení „české církve" může být často zavádějící.[108]

Již Kosmův příběh připomíná, že probošta vybíral biskup sám[109] zatímco ostatní kanovníci byli – přinejmenším v pozdějším období – kapitulou voleni, případně byly

---

[106] Stručně BLÁHOVÁ, *Nescadam ad literras*. Úvaha o těchto *mikroseminářích* vychází z Homiliáře opatovického (SOMMER, *Svatý Prokop,* s. 101–102 a TÝŽ, *Středověký kostel – svědectví Homiliáře opatovického*, s. 43–46).

[107] REITINGER, *Psal tzv. Kanovník vyšehradský* s odkazy na starší polemiky a literaturu; srov. rovněž LUŇÁKOVÁ, *Práce s časem*. K tzv. Starým análům pražským srv. TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců*, s. 99–116; k Vincenciovi KERNBACH, *Vincenciova a Jarlochova kronika*. – Otázka opatrování biskupského archivu kapitulou se zvlášť v době Ondřejovy nepřítomnosti v diecézi (kdy se biskup na kapitulu obrací stran schválení zástavy Počedělic) dere na povrch. Kapitulní spolupráce s panovníkem by tak, in extremo, mohla vést i ke ztrátě zmiňovaných zcizených/ztracených starých privilegií, jak předpokládal Palacký s Tomkem, o nichž ale není jakéhokoli dokladu (k tomu po právu kriticky NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 473, pozn. 1).

[108] BILSKA-CIECWIERZ, *Powstanie i organizacja*. Pro německé prostředí zejména příslušné pasáže k dějinám jednotlivých kapitul (nejčastěji v rámci zpracování příslušných biskupství; mj. řada *Germania Sacra Neue Folge*) – často ovšem institucionální vývoj zanikne v segmentaci výkladu podle jednotlivých episkopátů; k mohučské kapitule, jíž od r. 1230 náleželo právo volby Praze nadřízeného metropolity JÜRGENMEIER (ed.), *Handbuch der Mainzer Kirchengeschichte 2*, s. 487–497; podrobněji též HOLMANN, *Das Mainzer Domkapitel*, zejména s. 91–101 a 236–245 (byť primárně pro 14. století, přináší i řadu obecnějších potřehů). Vztah mezi arcibiskupem a kapitulou tematizuje též HÖROLDT, *Studien zur politischen Stellung*, s. 58–333 (ovšem spíše na bázi osobních vztahů kanovníků k jednotlivým metropolitům).

[109] Podřízení probošta přímo biskupovi rovněž naznačuje níže podrobněji rozebrané privilegium olomouckému kostelu z roku 1207 (CDB II, č. 59, s. 52–55, zde s. 54). Tato skutečnost patrně vychází přímo z výše připomenutého Jaromírova aktu, podobně jako v případě olomouckého proboštství, ustanoveného biskupem Robertem, jak sám připomíná ve své závěti (CDB III/1, č. 128, s. 159–161, zde s. 160). – Nabízí se ještě otázka kustoda a jeho podřízenosti (arci)biskupovi – *custodes ecclesie* (včetně strážce hrobu sv. Václava v katedrále – tím byl rovněž Magnus, otec biskupa Daniela I.) se sice objevují už v druhé pol. 12. století (CDB I, s. 553), jde ovšem většinou o laické strážce a služebníky jednotlivých církevních ústavů. Necrologium Bohemicum (GRAUS, *Necrologium Bohemicum,* s. 808, č. 87) připomíná jakéhosi Pertolda, strážce kostela (snad totožného s roudnickým arcijáhnem Pertoldem – PODLAHA, *Series,* s. 3); mezi svědky majetkové směny Čéče z Železnice a plaského

kanonikáty obsazovány na základě přímluvy mocných. Podrobněji lze ale praktickou realizaci těchto zásad sledovat jen značně torzovitě. Několik proboštů bylo následně povýšeno na biskupský stolec. [110]

Podobně jako proboštská hodnost vycházela rovněž hodnost děkana zřejmě ze staršího uspořádání duchovenstva: Zatímco sebe sama Kosmas skromně označuje v předmluvě druhé knihy své kroniky „nehodný nazývat se děkanem" („haud dignus dici decanus"), nelze vyloučit, že onen *archigeront* (arcikněz) Gervasius, jemuž ještě jen jako kanovník věnuje kronikář první knihu, byl jeho předchůdcem v úřadu. Pak by tedy bylo možné tento posun – spíše ovšem v rovině nominální – opatrně připsat Kosmovi a jeho rozhledu, přesahujícímu hranice země.[111] Nelze ale ani zcela zavrhnout starší Palackého a Tomkovu tezi, že Gervasius byl spíše kapitulním scholastikem, který jako správce katedrální školy ovlivnil Kosmovu kariéru. Tomu by nasvědčoval jak „arcistarostův" magisterský titul, tak i kronikářův důraz na případné opravy, které by měl příjemce první knihy uskutečnit.[112] Scholasterie jako samostatná dignita se v rámci pražské kapituly ovšem objevuje až na počátku 13. století; je tedy otázkou, zda původně péče o vzdělání budoucích kněží nepříslušela spíše kapitule jako celku, přičemž výuku mohli zajišťovat jak vzdělaní kanovníci (typu mistra Gervasia), tak i ze zahraničí zvaní učitelé.

kláštera (mezi 1180–1182) najdeme také kustody pražského a vyšehradského kostela Lipolta a Osoběje (CDB I, č. 296, s. 265–267) a o dekádu později svědčí transakci pražského biskupa Jindřicha a plaského kláštera mezi pražskými kanovníky a biskupovými dvořany také kustos Chvalko (1190, CDB I, č. 325, s. 298). Následně je tento kanovník jmenován jako pokladník a autor listiny (1194, CDB I, č. 348, s. 312–313: *thesaurarius* a DPM formule). V průběhu 13. století zmínky o pražských kustodech (na rozdíl mj. od kustodů vyšehradského kostela) prameny nezachycují – domnívám se tedy, že v souvislosti s proměnami kapituly v prvních dekádách dlouhého 13. století (k nim dále) došlo k zániku, nebo přinejmenším oslabení významu kustodie (patrně prolnutím s funkcí sakristiána). Znovu jsou *custodes* v rámci pražské kapituly zmiňováni až v závěru 70. let 13. století, stále ovšem bez jasně zřejmé funkce (CDB V/2, č. 854, s. 571–572; jednotlivé zmínky eviduje PODLAHA, *Series,* s. 19–22; o jistém významu svědčí zlomek závěti pražského kustoda Rudolfa v jednom ze zlomků tzv. Tobiášova formuláře NFTB, č. 21, s. 38). Úloha kustoda jako arcibiskupova služebníka (v protikladu sakristiána jako služebníka kapituly) tak zřetelně vyplývá teprve z Arnoštových statut a její starší geneze a povaha není jistá (HLEDÍKOVÁ, *Pražská metropolitní kapitula,* s. 15); jisté podobnosti by snad bylo možné hledat ve srovnání s vyšehradskou kolegiátou, kde v polovině 13. století vedl tamní probošt a kapitula rozsáhlejší kompetenční a majetkoprávní spor krom jiného o právo volby kustoda (CDB IV/1, č. 186, s. 338–339; PÁTROVÁ, *Probošt versus kapitula*, s. 84–91).

[110] K tomu podrobněji jinde.

[111] Kosmas, s. 2 a 80, k tomu Kosmas 2011, s. 217, pozn. 5 (= Bretholzova pozn. 2, s. 2). Ke značné opatrnosti ovšem vybízí případ mělnického *praeposita* Šebíře, jemuž Kosmas připisuje první knihu své kroniky – nelze rozhodnout, zda je řeč o proboštu kapituly (což by byla také prvá zmínka o její existenci), anebo – jak předpokládal již Václav Novotný – jen o představeného významného kostela (NOVOTNÝ, *České dějiny* I/2, s. 687–688). K rozlišení nijak nepřispěje ani zápis o jeho úmrtí, datovaný v tzv. českém nekrologiu k 21. srpnu (GRAUS, *Necrologium Bohemicum*, s. 807, č. 68). Podobně je též nejasná terminologie některých Zdíkových listin, kde patrně dochází k záměně *archidiaconus* za *prepositus* (srv. NOVOTNÝ, *České dějiny* I/2, s. 703, pozn. 1).

[112] Srv. Kosmas, s. 2, pozn. 2 a Kosmův letopis český, FRB II, s. IX.

Scholasterie byla rovněž spojena s titulem kapitulního kancléře, v jehož gesci byla, do vzniku samostatné biskupské kanceláře, i listinná produkce biskupství.[113]

Tak či tak Kosmou začíná nepřetržitá řada pražských děkanů, jejichž postavení bylo v rámci sboru kanovníků posilováno pravděpodobně jednak vazbou na správu dosud nerozčleněného společného majetku,[114] jednak v řadě případů také zaneprázdněnost proboštů, kteří často figurovali v diplomatických a kancelářských službách panovníků, případně i biskupů. Odraz významu této služby sledujeme v zápase o postavení v rámci královské kaple mezi pražskou a vyšehradskou kapitulou.

Specifické postavení v rámci kléru pražského kostela náleželo skupině venkovských arcijáhnů, kteří se spolupodíleli na správě diecéze, včetně úsilí o prosazování reformních myšlenek. První zmínky o působení arcijáhna ze 40. a 50. let 12. století se ovšem ještě vztahují ke staršímu pojetí úřadu – jedinému pro celou diecézi. Tito arcijáhni zastávali zřejmě správní a snad i hospodářské funkce – tomu opatrně nasvědčuje kumulace děkanské a arcijáhenské prebendy knězem Petrem, jehož r. 1143 v rámci legátské vizitace sesadil kardinál Guido.[115] Zatímco nástupci tohoto „diecézního“ (později pražského) arcijáhna drželi přímo jednu z kapitulních prebend, zařadili se mezi kapitulní preláty a jejich volba nepodléhala biskupovi, ale kapitule, venkovští arcijáhni byli k pražskému kostelu vázáni volněji. Tato venkovská arcijáhenství, zřízená patrně z nadání Daniela I., snad za určité panovníkovy podpory, byla až do prosazení kuriálních provizí obsazována biskupem, ovšem jejich držitelé získávali nezřídka rovněž jednotlivé kanonikáty a jiná obročí k zajištění vlastních příjmů.[116] Podobně se při pražském kostele pohybovala celá řada dalších kleriků, včetně příslušných vikářů, oltářníků a

[113] CDB II, č. 99, s. 98 (*Joannes scolasticus*) a týž v několika dalších svědečných řadách; k počátkům pražské dómské školy alespoň BLÁHOVÁ, *Školy a vzdělání*, s. 202–203; ke vzniku kanceláře naposledy, s recepcí starší literatury FÜHRER, *Listina,* s. 11–16. – Důraz na bezplatnou výuku kleriků při jednotlivých katedrálních kostelech byl položen již na III. lateránském koncilu (čl. 18) a pro jeho jen nedůsledné uplatňování jej opakuje s důrazem i na jiné, materiálně dostatečně zajištěné kostely IV. lateránský koncil (*Concilliorum oecumenicorum Decreta* II, IV Lateranense, c. 11, s. 240) a nadto nařizuje, aby při každém metropolitním kostele působil rovněž teolog, který bude příslušný klérus vzdělávat v Písmu a poučovat zejména v otázkách pastorace. Tento učitel pak má být zajištěn výnosem jedné prebendy, ale nemá se jejím přijetím stát kanovníkem. Pokud by kapitula nebyla s to oba učitele zajistit, pak má být onen prvý (gramatik) odškodněn z příjmů jiného beneficia (Tamtéž, can. 11, s. 240). Vzdělání kandidátů kněžství pak podrobněji tematizuje konstituce 27 (Tamtéž, s. 248): pokud by totiž v budoucnu došlo k vysvěcení osoby „neznalé a nevzdělané,“ má stihnout těžký trest jak svěcence, tak i světitele.

[114] Otázku vyčleňování jednotlivých prebend naznačuji bez nároku na úplnost v kapitole o hospodářských záležitostech. Tato úloha děkana by pak zanikla s pevným vyčleněním jednotlivých prebend na počátku 13. století, aby se opět o století a půl později vrátila v podobě, jak jí zachycují kapitulní statuta arcibiskupa Arnošta a jeho nástupců (podrobně MAŘÍKOVÁ, *Finance v životě*). Přesnější vymezení kompetencí (bylo-li jaké) ovšem přinejmenším do poloviny 13. století lze jen dovozovat.

[115] CDB I, č. 135, s. 136–138.

[116] Dosud nejpodrobněji NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 381–409. O vztahu biskupa a arcijáhnů zde s. 278–284.

samotného svatovítského faráře, kteří sice přináleželi ke katedrále a pojily je s ní ekonomické vazby, ale až na výjimky nebyli členy kapituly, a tudíž se aktivně nepodíleli na jejím rozhodování. Jejich počet narůstal zejména v průběhu 13. a 14. století v souvislosti s fundací nových oltářů, rozhojňováním liturgického provozu a významem, kladeným na katedrální kostel.[117]

Korporativní charakter a kolektivní identita skupiny společně žijících kanovníků vycházela jednak z požadavků kanonického práva, jednak – a to povýtce výrazněji – z možnosti jejich prosazení, vykonávání a naplňování a konečně také z pozice v rámci hierarchie zemské církve. Podstatným elementem procesu institucionalizace, ale i sebeprezentace je používání společné pečeti, v koroboracích ohlašované nejčastěji jako *pečeť (kapituly) pražského kostela,* který symbolicky i skutečně kapitula reprezentovala. Tuto sdílenou identitu pozemských ochránců kostela, kteří se obracejí k jeho nebeským patronům Václavu a Vojtěchovi – Vít bývá v této souvislosti vzýván mnohem řidčeji[118] – programově odráží oba pečetní obrazy i jejich vývoj.

Nejstarší pečeť je poprvé ohlášena na darovací listině Časty, syna Vojslavova, pro strážce svatováclavského hrobu (kolem r. 1170), kterou potvrzuje král Vladislav a pražská kapitula; nejstarší dochovaný otisk je pak jen o dvě dekády mladší. Listinou z 30. září 1194 kníže-biskup Jindřich Břetislav potvrdil smír mezi pražskými kanovníky a plaskými cisterciáky a opatřil ji dvěma zavěšenými pečetěmi – biskupskou a knížecí. Druhé dvě pečeti (*sigilla sanctorum patrum Wencezlai atque Adalberti*) připojila kapitula – prvý pečetní obraz zachycuje svatého biskupa s odznaky biskupské moci, žehnajícího a snad symbolicky chránícího stylizovanou Spytihněvovu baziliku s trojvěžím, nápis S ADALBERTVS EPC a opis + S. ECCLESIA . PRAGENSIVM; druhý pak figuru stojícího muže patrně s mitrou, držícího v pravici praporec a v levici normanský štít, v opise čteme + S WENCEZLAVS. Vyobrazení biskupské katedrály, stejně jako opis pečeti odkazuje na právní subjektivitu *svatého kostela pražského*, kterou má ve svých rukou kapitula – kteří kanovníci, resp. preláti s ní byli oprávněni

[117] Dosud nejpodrobnějším přehledem, byť nikoli bezchybným, jsou příslušné pasáže TOMEK, *Dějepis*, III a V. O značném významu kanovnických vikářů svědčí letopiscova noticka ve *Vypravování o zlých letech*, FRB II, s. 340–341.

[118] Viz dále k zemským patronům. K ranému kultu sv. Víta v Čechách LUŇÁKOVÁ, *Úcta ke svatému Vítu*.

nakládat, není jasné.[119] Svatý Vojtěch snad také připomíná deklarovaný důraz na reformní tradici.[120]

Zatímco první pečeť lze vzhledem k opisu s jistotou považovat za kapitulní pečeť, obtížnější je rozlišení významu tzv. svatováclavské pečeti, fungující ve své podstatě jako pečeť zemská (pečeť zemského práva), užívaná za panovníkovi nepřítomnosti – Jiří Čarek a po něm i Vladimír Vašků předpokládají, že mohla být uložena v rámci pražské kapituly, nebo svěřena kancléři, případně vázána na přítomnost představitelů obou institucí.[121]

Svatý biskup Vojtěch byl snad chápán nejen jako nebeský ochránce pražského kostela a jeho kanovníků, ale také – jak upozorňuje srovnání s pečetí olomoucké kapituly – v roli (domnělého, resp. druhého) zakladatele kapituly i biskupství.[122] Olomoucká pečeť totiž zobrazuje biskupa Jindřicha Zdíka (HENRIC EPC) v roli fundátora nového biskupského kostela sv. Václava, při němž jeho zásluhou vznikla i katedrální kapitula; aniž by ovšem zanikla stará kapitula u sv. Petra. Jisté odchylky (zejména skutečnost, že sv. Vojtěch drží v obou rukách berlu a k bazilice se spíše sklání, zatímco Zdík model kostela drží v rukou) ale nabádají k opatrnosti – vyslovená domněnka Anežky Merhautové by ovšem byla jedním z vysvětlení zřejmé kapitulní preference sv. Vojtěcha před sv. Václavem.[123]

Není jasné, jaké okolnosti vedly v prvních dekádách 13. století k vytvoření druhého typu pečeti, zobrazující již dva patrony kostela. Postavy obou světců jsou umístěny pod dvěma sdruženými románskými oblouky (patrně opět stylizovaná katedrální architektura), svatý Vojtěch s mitrou a berlou nalevo a svatý Václav v rozevlátém plášti, ve zbroji a zřejmě již s přilbou, mečem a štítem napravo; opis hlásá: + SANCTA PRAGENSIS ECCLESIA. Dlouhodobé užívání této románské pečeti – poslední doklad je ze září 1392 – odkazuje na přítomnou symboliku kontinuity kapitulní tradice (typické *ad perpetuam rei memoriam*).[124] Z ideového programu druhého typu pečeti vychází později rovněž pečeť administrátorů

[119] Kapitulní statuta Arnošta z Pardubic (1350) připomínají tři klíče od kapitulní pečeti, které náleží děkanovi, scholastikovi (jako kancléři) a jednomu z kanovníků. Přinejmenším přístup scholastika k pečeti lze předpokládat rovněž dříve (HLEDÍKOVÁ, *Pražská metropolitní kapitula*, s. 14 a PODLAHA (ed.), *Statuta metropolitanae ecclesiae,* s. 7–9).

[120] CDB I, č. 251, s. 223–224 a č. 348, s. 312–313.

[121] Ke svatováclavské pečeti podrobněji VAŠKŮ, *Příspěvek k otázce svatováclavské pečeti*, s. 26–38; v kontextu proměny svatováclavské symboliky mezi Čechami knížecími a královskými ANTONÍN, *Ideální panovník,* s. 150–151.

[122] K tušené kapitulní tradici o svatovojtěšském založení naposledy VANÍČEK, *Počátky pražského biskupství,* s. 119–120.

[123] MERHAUTOVÁ – TŘEŠTÍK, *Románské umění,* s. 275. – K trvání svatopetrské kapituly CDB I, č. 116, s. 124.

[124] OULÍKOVÁ, *První typ pečeti Svatovítské kapituly* a STEHLÍKOVÁ, *Druhý typ velké pečeti pražské kapituly,* s. 81 a s. 380, zde i starší literatura.

diecéze, užívaná v době avignonského pobytu Jana IV., zobrazující ovšem namísto sv. Vojtěcha třetího patrona katedrály – sv. Víta. Kapitula i pozdější administrátoři sami sebe chápou a prezentují jako podílníky na sakrální moci těchto světců-patronů kostela; k moci vycházející z jejich přízně se explicitně hlásil i Jan III. v několika odpustkových privilegiích. Na sekretní pečeti biskupů Tobiáše a Řehoře se ovšem – spíše jako jejich osobní patron – objevuje svatý Václav.[125]

O obecném významu kapitulního liturgického provozu svědčí rovněž ustanovení IV. lateránského koncilu o postupu v případě svévolného přerušení bohoslužeb „bez zjevného a rozumného důvodu a zejména k potupě biskupa“ – pak tyto bohoslužby může (!) konat biskup sám a metropolita (v roli papežem delegovaného soudce) má tyto záležitosti vyšetřit a viníky stihnout přísnými církevními tresty. Zatímco v případě prohřešků katedrálních kanovníků (kan. 7.2) jsou tyto tresty ukládány, „jak si to žádá péče o duše,“ tedy k nápravě mravů, v případě narušení liturgické kontinuity mají být tresty exemplární (kan. 7.3: „aby je napříště strach z trestu od takového jednání odradil.“) Závěrečné ustanovení (kan. 7.4) ovšem důrazně připomíná, že se ona ustanovení nemají stát prostředkem získávání peněz nebo jinou neoprávněnou zátěží, sic budou jeho původci vystaveni kanonickému postihu. Tento sedmý kánon obecně zároveň biskupy zavazuje k „nápravě prohřešků a mravní obrodě lidí sobě podřízených, zejména kleriků,“ z čehož – jak bude patrné – vycházel i biskup Ondřej mimo jiné v jednání vůči své kapitule.[126]

Vzájemný vztah biskupa a jeho kapituly vycházel jednak z ustanovení kanonického práva, jednak z místních zvyklostí, potažmo kapitulních privilegií a statut. Při sledování obecné normotvorby a jejího reálného dopadu je třeba rozlišit *ius generale* a *ius speciale*, náležející „místním církvím,“ jehož normativní úprava náležela hierarchicky papežským legátům, arcibiskupům a diecézním biskupům.[127] Již II. lateránský koncil (1139) přiznává katedrálním kapitulám právo biskupské volby – jak ale dále uvidíme, prosazení tohoto požadavku trvalo téměř celé následující století, a to nejen ve středoevropském prostoru.[128] Přiznáním kapitulní volby tak došlo svým způsobem k reformulaci biskupské supremace nad kapitulou: Kanovníci vybírají (často ze svého středu) hlavu diecéze. Její pravomoci pak jsou podřízeni, a to včetně

[125] Podrobněji NOVÝ, *Pečeti* a s jeho korekcemi FÜHRER, *Pečeti*; k odpustkovým privilegiím zde s. 243–245.

[126] *Concilliorum Oecumenicorum Decreta* II, IV Lateranum, can. 7, s. 237.

[127] Podrobněji, zejména pro naši situaci např. ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 208–214.

[128] *Conciliorum oecumenicorum decreta* II, II Lateranum, can. 28, s. 203; západoevropský kontext HARVEY, *The Episcopal Appointments*, s. 31–48; říšský kontext GANZER, *Zur Beschränkung der Bischofswahl auf die Domkapitel*; pro polská biskupství TAZBIROWA, *Pierwsze elekcje kanoniczne*, s. 117–123; MACIEJEWSKI, *Episkopat polski doby dzielnicowej*, s. 46–49.

již zmíněné jurisdikce a úpravě kapitulních poměrů prostřednictvím statut – v prostředí pražské diecéze takový zásah známe až z doby Arnošta z Pardubic; v případě řady ustanovení ale lze předpokládat jejich starší původ, snad vycházející z proměny kapitulního postavení ve 13. století.[129] Biskupská volba, stejně jako další významnější rozhodnutí (včetně majetkových) předpokládaly shromáždění celé kapituly, tedy jakési obdoby patrně až pozdějších generálních kapitul – jejich rozhodnutí (*ordinatio*), nabývající nejpozději ve 20. letech 14. století listinnou podobu, jsou doklady samosprávného fungování ve vnitřních záležitostech. První doklad o takovém shromáždění pochází z října 1327, ze závěru avignonského pobytu Jana IV.; kanovníci se tehdy dohodli na postupu v případě smrti některého z nich, závažnost onoho rozhodnutí dokládá povinnost přísahy o jeho zachovávání pro každého nového kanovníka. Podobné úpravy vlastních pořádků – s možným zásahem biskupa[130] – lze předpokládat i pro předchozí období, snad obdobným způsobem jako nacházelo uplatnění korporativní právo *rady a souhlasu* (*consilium et concessum*) zejména v oblasti majetkových transakcí.[131]

Požadavky *iuris generalis* na vztah jednotlivých biskupů k *jejich* katedrálním kapitulám se pohybují vesměs ve velmi obecné rovině, přičemž naplnění jejich podstaty záviselo především na místních okolnostech a možnostech obou stran prosadit vlastní požadavky. Zatímco Gratiánův dekret uvažuje především v obecných kategoriích o biskupových kvalitách a spirituální povaze jeho úřadu, podrobněji některé styčné body pojmenovávají konstituce IV. lateránského koncilu – jde o již připomenuté ustanovení o nápravě prohřešků katedrálního kléru a otázku obsazování biskupského stolce, kterou podrobně rozpracovávají další dekretalisté i dekretisté. Biskupův dohled nad řádným výkonem příslušných arcijáhenských a kanovnických oficií tematizují rovněž vizitační statuta mohučského metropolity Sigfrieda III. z roku 1244; jejich znění obecně podtrhuje platnost obecných norem v diecézi. Jak je patrno ze závěrů

[129] Povinnostem arcibiskupa vůči kapitule a katedrále je věnována první kapitola statut – připomínají se zejména liturgické povinnosti o vyjmenovaných svátcích, spoluúčast při opravách katedrálního chrámu (zásluhy o jeho obnovu ostatně zachycují na mnoha místech *Letopisy 1196–1278*), zajištění některých kostelních potřeb a konečně nejrůznější dary peněz nebo naturálií. Je tedy patrné, že nešlo o žádné kompetenční vymezení nebo vyjasnění, tyto záležitosti, jak se zdá, nutně nemusely být fixovány. Obecně VYSKOČIL, *Arnošt z Pardubic,* s. 308–321; PODLAHA (ed.), *Statuta metropolitanae ecclesiae*, zde s. 5–7.

[130] Takové zásahy je možné tušit ve dvojí podobě – jednak jako nařízení konání shromáždění (po vzoru klášterních vizitací) a jednak vydání ustanovení samotného.

[131] RBM III, č. 1336, s. 534–536. Ke konsensním formulím pozn. 181 kapitoly o majetku. Tyto záležitosti zmiňuje již Cášská regule z r. 816 (MGH Conc. 2.1, s. 368–369: kánon 88). – Z. Hledíková s ohledem na situaci v diecézi, absenci stop takových shromáždění i formulaci „quod t u n c (proložila Z.H.) habere consvevimus“ předpokládá, že první doložené zmínky o generálních kapitulách korespondují s dobou jejich skutečných počátků (HLEDÍKOVÁ, *Pražská metropolitní kapitula,* s. 11).

vizitace, měla se v první řadě dotknout pražské kapituly a jejího zřejmě nepříliš utěšeného stavu nedlouho po nástupu biskupa Mikuláše.[132]

Výlučná kanonickoprávní kompilace *Liber Extra*, promulgovaná v roce 1234 Řehořem IX., definuje katedrální kapitulu jako jakýsi biskupovi podřízený poradní orgán. To v některých bodech ostatně připomíná již Gratián, a to i ve vztahu ke spirituálním záležitostem: biskup by mj. neměl světit kleriky bez porady se svými kleriky (tj. kapitulou). Připomínaná korporativní práva (zastoupení biskupa v některých, zejména správních otázkách, biskupská volba a právo *consilii et concessi*) formující vztah kapituly k biskupovi a instituci biskupství obecně pak z těchto požadavků vycházejí.[133]

Rozvoj kapitulní samosprávy patrně souvisí rovněž s právem přijímat a případně též sesazovat jednotlivé kanovníky, přesto je ale nutné v některých případech předpokládat vliv biskupa nebo panovníka.[134] Při výběru vhodných kandidátů hrálo jistě svou roli vzdělání,

---

[132] Typicky *Decretum magistri Gratiani*, Distinctio XXIII C II, par. 1-3 a tamtéž C VIII, Distinctio 24 C VI; *Concilliorum Oecumenicorum Decreta* II, IV Lateranum, can. 7, 23–24, s. 237 a 246; PRAŽÁK, *Pražská vizitační statuta,* s. 161, par. 1

[133] Obecně PELTZER, *Canon Law, Careers and Conquest,* s. 48–50. – V souvislosti s důrazem na poradní roli kapituly připomeňme o století mladší spor kapitulního scholastika Vojtěcha Raňkova s Janem z Jenštejna o zavedení svátku Navštívení Panny Marie. Přední arcibiskupův oponent zdůrazňuje, že Jan mj. celou věc nekonzultoval s kapitulou (podrobně POLC, *De origine festi Visitationis*, s. 78–83). Upozorňuje tedy na přinejmenším přisvojovaný si vliv i na liturgický pořádek v diecézi. Pro 13. století ovšem takové doklady neznáme.

[134] Typicky zásahy ilustrují dva formulářové kusy – WATTENBACH (ed.), *Fragmente eines böhmischen Formelbüchers,* č. 235, s. 230 (Přemysl II. značně imperativně nařizuje přijmout královnina notáře mezi kanovníky; srov. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.,* s. 312) a FTB, č. 226, s. 172–173. – Zásadnější vliv kuriálních provizí a exspektancí zachytíme až pro pontifikát Jana XXII. (1316–1334), HLEDÍKOVÁ, *Pronikání kuriálního centralismu*, s. 408–410; zejména pro 13. století je dosud užitečný KROFTA, *Kurie a církevní správa V*. – Za první patrný kuriální zásah do obsazení kapituly (s výjimkou zmíněného Honoriova tlaku, aby byli Ondřejovi protivníci zbaveni kanonikátu) bývá pokládán před r. 1227 (mj. ŽEMLIČKA, *Počátky,* s. 447–448; Krofta jej nezmiňuje), kdy je mezi pražskými kanovníky jmenován rovněž podjáhen papežského dvora Bernard (CDB II, č. 303, s. 301–302). S ohledem na malou frekvenci jména (PODLAHA, *Series,* s. 10, č. 106 i rejstřík CDB II, s. 450–451) mezi kanovníky se ovšem přikláním spíše k opačnému řešení, totiž že pražský kanovník Bernard, pozdější biskup, se za ne zcela jasných okolností stal kuriálním podjáhnem, tedy podle obsahu titulu *subdiaconus curie Romane* přijal svěcení na papežském dvoře – patrně v souvislosti s přítomností v delegaci volitelů biskupa Jana (CDB II, č. 299, s. 298 z 30. dubna 1227, přičemž zde zatím jen jako magister). Druhé možnosti nasvědčuje skutečnost, že je zmíněný titul užit jedinkrát v tzv. Kojatově závěti, vydané krátce po Janově zvolení (sám v ní vystupuje ještě jako *electus* – viz níže) – lze tedy předpokládat, že neměl příliš reálného významu. K papežské kapli a kuriálním podjáhnům alespoň ELZE, *Die päpstliche Kapelle*, s. 150–156 a 168–169; na základě uherského materiálu naznačuje možné *lokální kariéry* papežských klerik BARABÁS, *Papal Clerics in Thirteenth-Century Hungary*. – Spolehlivě jsou provizní zásahy doloženy před rokem 1258, Alexandr IV. pak jejich počet omezil na nejvýše čtyři kanovníky (s nárokem na prebendu) v každé kapitule (CDB V-1, č. 151, s. 240–241; KROFTA, *Kurie a církevní správa V,* s. 183–184). Podrobněji ještě v kapitole o vztahu s kurií – O obtížích prosazení takových provizí, zejména jejich majetkového naplnění, informuje kauza klerika římského původu Jana providovaného papežským legátem (patrně se souhlasem biskupa Roberta – sic!) r. 1225 na olomoucký kanonikát (CDB II, č. 275, s. 270 a č. 314, s. 310–311; podrobněji KROFTA, *Kurie a církevní správa* V*,* s. 181, v moravském kontextu naposledy FÜHRER, *Plenitudo apostolicae potestatis*, s. 76–80).

rodová příslušnost (byť šlechtický původ lze spolehlivě doložit jen v několika málo případech) i osobní kvality; absence svěcení naopak – jak připomíná několik vizitačních zpráv, papežských dispenzů (požadujících ovšem v obou případech nápravu)[135] i zpráva o kněžském svěcení biskupa-elekta Tobiáše těsně před biskupskou konsekrací – zjevně nebyla překážkou.[136]

Zbavení kanonikátu je doloženo jen v několika málo případech – nejvýrazněji do personálního obsazení zasáhl v roce 1143 papežský legát Guido, který zbavil úřadu i prebendy probošta Juratu (ženatého laika), děkana a (pražského) arcijáhna Petra (potřetí ženatého kněze) a kanovníka Šebestiána (opět ženatého laika). Zřejmě šlo – vzhledem k množství „nezdrženlivých služebníků oltáře" v rámci obou vizitovaných diecézí – jen o dočasné zbavení svěcení; na předních místech kapituly ovšem došlo k výrazné změně.[137] Podobným způsobem – byť zřejmě bez výraznějšího výsledku – se do kapitulních personálií pokoušeli v rámci své kuriální politiky promlouvat rovněž jednotliví papežové, a to zejména ve chvílích napětí na domácí církevně politické scéně (typicky spor biskupa Ondřeje, konflikt Václava I. s mladým Přemyslem). Tyto zásahy jsou v kontextu papežské politiky *in partibus* podrobněji analyzovány na příslušném místě.

Již jsme připomněli, že odpovědnost za mravní i liturgickou úroveň kapituly, a tedy i povinnost její případné nápravy náležela v první řadě biskupovi, s rozvojem kapitulní institucionality lze předpokládat rovněž posílení vlastního regulativu – zejména v souvislosti s činností jednotlivých výrazných prelátů. Statuta pražské kapituly z r. 1350, fixující předchozí vývoj, připomínají proboštovu povinnost dbát na zachovávání práv a povinností všech příslušníků kapituly a případně rozhodovat vzniknuvší spory a podobně také přisuzují péči o vnitřní – zejména liturgické – záležitosti kapituly děkanovi. Jemu také náležela instalace a uvádění nových kanovníků, stejně jako dohled nad dodržováním povinnosti rezidence. Jistý odraz těchto povinností zachycuje *laudatio* děkana Víta, když připomíná, že Vít vstával o půlnoci, aby v modlitbě obcházel (*lustrans*) jednotlivé oltáře, budil zvoníky a duchovní k ranním službám a těšilo ho prý nahrazovat všechen nedostatek v Božích službách způsobený liknavostí kostelních služebníků („absente vero hebdomadario").[138]

---

[135] KLL I, č. 237, s. 97.

[136] Kapitulní statuta Arnošta z Pardubic (1350) připomínají povinnost kněžského svěcení v případě probošta a děkana, a to do roku od nástupu (PODLAHA (ed.), *Statuta metropolitanae ecclesiae,* s. 7–9 a s. 19).

[137] CDB I, č.135, s. 136–138; k tomu naposledy KUBÍN, *Prosazení,* s. 41–43

[138] *Letopisy 1196–1278*, FRB II, s. 324; HLEDÍKOVÁ, *Pražská metropolitní kapitula,* s. 13–14; PODLAHA (ed.), *Statuta metropolitanae ecclesiae,* s. 7–9. – Úlohu děkana při uvádění nových kanovníků zachycuje též pečeť pražského děkana Velislava – děkan sedící na stolici drží v levé ruce otevřenou knihu (patrně evangeliář), jehož se dotýká před ním klečící (přijímaný) kanovník, pravou rukou položenou na jeho hlavě mu pak děkan žehná (CDB

Podstatným dokladem takového jednání, zachycujícím zároveň vztah mezi kapitulou a biskupem s ohledem na zbavení kanovnické prebendy, je záznam *Letopisů českých* k závěru roku 1251. Tehdy byl podle letopisce na základě rozhodnutí kapituly své prebendy zbaven patrně jinak nepříliš významný kanovník Bartoloměj („privatus est praebenda sua per capitulum Pragense"), a to s biskupovým souhlasem a potvrzením kapitulního výroku („episcopo Nicolao consentiente et confirmante sententiam capituli"). Biskup tedy v celé záležitosti figuruje především jako garant platnosti kapitulního rozhodnutí. Důvodem pro tento patrně nepříliš obvyklý postup mělo být jakési Bartolomějovo písemné doznání k rozličným proviněním a dlouhodobá absence v kapitulním kůru – suspendovaný kanovník si patrně za sebe k liturgickým účelům ani nevydržoval vikáře. Lze se jen dohadovat, co jej k tomu vedlo. Vzhledem k tomu, že šlo o ryze vnitřní záležitost kapituly, unikající tedy podrobnější evidenci, nelze vyloučit další podobné zásahy kapitulního společenství.[139]

Spletité vztahy mezi kapitulou (a jednotlivými kanovníky), biskupem a panovníkem v pramenné materii 12., ale i 13. století často jen probleskují, na základě těchto zmínek ale je ale lze minimálně v základních konturách naznačit.

VII/6, č. 54, s. 27; k úvahám o symbolické ikonografii pečetí českých církevních hodnostářů alespoň FÜHRER, *Pečeti*). – In margine připomeňme, že děkanovi rovněž náleželo udílení souhlasu s pouštěním žilou, tedy záležitosti osobního zdraví (PRAŽÁK, *Pražská vizitační statuta,* s. 159).

[139] FRB II, s. 289. Další zmínky o kanovníku Bartoloměji viz PODLAHA, *Series,* č. 102, s. 10.

II. 1. 1 Mezi souhlasem a sporem

Přestože kapitula sama o sobě měla být především podpůrným sborem svému biskupovi, nezřídka jednotliví kanovníci proti němu vystupovali hájíce zájmy své, kapitulní, případně biskupské instituce jako takové. Obecně ovšem platí, že prameny zachytí mnohem spíše (a podrobněji) konfliktní střet než (i často dlouhodobou) kooperaci.

„Perversi fratres," tedy ti pražští kanovníci, kteří se měli v roce 1133 vzepřít biskupu Menhartovi, předvolanému papežským legátem ke kurii pro obvinění z „mnohých ohavných zločinů," a usilovat o jeho svržení v souvislosti s kauzou údajné zrady knížete Soběslava (1130), jednali mnohem spíše ve vlastním zájmu než pro dobro biskupského stolce – krom politických okolností snad lze ve sporu spatřovat i jistou nevraživost vůči biskupu-cizinci.[140] Opačný postoj zaujali podle Kosmova vyprávění „nejen (pražští – D.T.) kanovníci, ale i duchovní při kaplích" v kauze Jaromíra-Gebharta, jehož pro násilné jednání vůči moravskému biskupu Janovi měl papežský legát Rudolf sesadil a zbavil úřadu i svěcení (1072–1073). V kronikářově podání „kněžské služby" umlkly, aby byla „jeho pastýři navrácena dřívější čest a hodnost (*honor et gradus*)" – nátlak sílícího rozbroje sice přinutil kardinála-legáta k navrácení úřadu, spor samotný, provázaný s řadou zahraničně i církevně politických otázek vrcholícího boje o investituru v Říši, trval de facto až do Jaromírova skonu v roce 1090. Přestože Kosmas nebyl, jak známo, patrně příliš nakloněn Vratislavově královské čelence a do příběhu mladšího králova bratra vtělil svůj pohled na uspořádání poměrů v Čechách – zde je patrná deklarovaná věrnost a oddanost kléru svému biskupovi – o postoji pražské kapituly není příliš pochyb. Kanovníci se tak svým způsobem (přinejmenším v Kosmově podání) zastávají biskupova násilného aktu, resp. jej legitimizují a spolupodílejí se tak na formulaci Jaromírova církevně politického a mocenského programu.[141] Významně ovšem postavení kapituly a jeho proměnu v *dlouhém 13. století* ovlivnily události na jeho samém počátku.

Když o necelé století později milevský opat Jarloch připomíná biskupskou volbu Daniela Milíka (listopad 1197) a jeho slib člověčenství (*ominium*) Vladislavu Jindřichovi, vyjadřuje nelibost shromážděných hodnostářů – a tedy ex post i svou – nad jejím průběhem (jakousi privatizací), opomenutím svých práv i výsad císaře. Proti tomu pak ale vystupuje – byť snad jménem kapituly – jen sadecký probošt a pražský kanovník Arnold, jemuž ale bývají

[140] *Kanovník vyšehradský,* FRB II, 216; REITINGER, *Psal tzv. Kanovník vyšehradský,* s. 650–651 s odkazy na starší literaturu.

[141] *Kosmas* II.30 (MGH SRG NS, s. 125–126); k Jaromírově kauze přehledně WIHODA, *První česká království,* s. 135–142 a s ohledem na kronikářovu perspektivu TÝŽ, *Kosmas a Vratislav*; KALHOUS, *Jaromír-Gebhart;* HILSCH, *Familiensinn und Politik bei den Přemysliden*.

připisovány nenaplněné osobní ambice: Václav Novotný mluví o „všeobecné nelibosti“ jako zástěrce Arnoldových osobních motivů; Josef Žemlička se přímo domnívá, že „chtěl být biskupem“.[142]

Arnold biskupovi podle Jarlocha vytýkal především obětování „staré svobody“ biskupství (nejen tedy říšského knížectví) a obejití shromážděných prelátů. Kronikář tak staví do určitého kontrastu zesnulého Jindřicha Břetislava, usilujícího o skutečnou nezávislost biskupské moci a zvoleného knížecího kaplana, „nám až posud neznámého“ Daniela. V podobných intencích rovněž nařídil Inocenc III. v dubnu 1198 (tedy na samém začátku svého pontifikátu) magdeburskému arcibiskupu Ludolfovi,[143] aby, je-li žaloba oprávněná, Daniela sesadil a poslal ke kurii a konečně kapitule (nikoli tedy shromáždění prelátů, jak by si patrně přál Jarloch, sám milevský opat) zjednal možnost nové volby. K témuž měl papež vyzvat také samu kapitulu a Přemysla I. – oba listy jsou ovšem ztracené. Arnold v tomto jednání vystupuje za část pražské kapituly („ex parte Pragensis ecclesie“). Sledujeme zde jasnou stopu papežské reformní politiky kladoucí důraz na kapitulní volbu, přičemž Jarloch, jak jsme již upozornili, za vhodné naopak považuje spíše soulad volby prelátů, souhlasu knížete a vůle lidu (*votum universale populi*), tedy zejména předáků.[144]

Jednání v Halle, kam Ludolf povolal oba svářející se preláty, dopadlo pro Arnolda nepříznivě – obvinění bylo shledáno neopodstatněným, žalobce byl přinucen vrhnout se biskupovi bos a jako kajícník k nohám a zavázat se, že s podobným obviněním proti biskupovi již nevystoupí. Václav Novotný podotýká, že pro biskupa (a krále Přemysla, jehož Daniel podporoval) příznivému výsledku jistě napomohl fakt, že magdeburský arcibiskup patřil, stejně jako český král ke straníkům Filipa Švábského.[145] Podstatné ale rovněž je, že základní výtka,

---

[142] *Letopis Jarlocha*, FRB II, s. 513–514; NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 235–236; ŽEMLIČKA, *Počátky,* s. 94. K Jarlochově práci s textem podrobně KERNBACH, *Vincenciova a Jarlochova kronika*, v této souvislosti zejména s. 163–166. – Podle Zdeňka FIALY, *Předmluva,* in: Letopis Vincencia a Jarlocha, s. 21 s odkazem na některé starší badatele měl být Jarloch „přímo vášnivým straníkem emancipačního procesu církve“ za jistým způsobem plod reformního osamostatnění české církve. Jak případně upozornil J. Kremer v recenzi zmíněné publikace A. Kernbach (SMB 3/1, 2011, s. 121–130, zejména s. 126), Jarlochův vztah k reformnímu myšlení v církvi nelze marginalizovat.

[143] Mohučský arcibiskup Konrád I. z Wittelsbachu pobýval v té době ve Svaté zemi (GATZ (ed.), *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches* I, s. 398).

[144] *Letopis Jarlocha*, FRB II, s. 478 (volba Jindřicha Břetislava) a s. 513–514; CDB II, č. 1, s. 1. Průběh sporu připomíná NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 235–243, zde vyzdvihuji zejména ty pasáže, které se týkají pojednávaného vztahu biskupa a kapituly.

[145] Viz poznámku výše a NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 236; podrobněji BOSHOF*, Inozenz III. und der deutsche Thronstreit*; k papežově státoprávnímu chápání již klasickou studii MEYER*, Staatstheorien Papst Inozenz' III* (s edičním komentářem v reprintu).

totiž uvedení světskou mocí s pominutím kapitulní volby, nevycházela ze skutečného stavu věci, ale mnohem výrazněji reflektovala kanonické nároky na volbu.

Jarlochem zdůrazněné pošlapání císařových práv a jím udělených svobod následně rovněž pozbylo relevance, neboť když byl 8. září 1198 v Mohuči Filip Švábský korunován, udělil Přemyslovi privilegium (dnes deperditní), jímž mu kromě královského titulu zřejmě postoupil také investituru pražského i olomouckého biskupa, zrušuje přitom říšské knížectví pražského biskupa a vzdávaje se práva, které k němu oba biskupy váže.[146] Papež s ohledem na vývoj sporu o říšský trůn toto privilegium, stejně jako Přemyslův královský titul v době Danielovy kauzy, neuznával.

Jednání Vladislava Jindřicha by se tak dostalo legálního rámce, přestoupení privilegií „*udělených císařskou štědrostí a potvrzených apoštolským stolcem*" je ovšem tematizováno i v následující Arnoldově stížnosti ke kurii z přelomu let 1199/1200. Inocenc III. v listu salzburskému arcibiskupu Eberhardovi připomíná, že biskup Daniel přijetím regálií od panovníka podrobil pražský kostel jeho poslušnosti, tedy v rozporu s kurií protežovanou politikou nezávislosti a nadřazenosti církevní nad světskou mocí. Další obvinění, která Arnold podle zmíněného listu na biskupa vznesl, jsou namířena proti jeho morálním poklesům – je prý synem kněze a sám má mít zjevnou manželku a syna, měl zfalšovat jakousi pečeť, být opilec, smilník a kejklíř. Konečně biskupovi vytýká, že umenšil poklad pražského kostela až o tisíc marek, že zastavil na pět desítek vsí královými rádcům (*concilliariis ducis*) a že Přemyslovi postoupil jistý významný hrad (*quoddam castrum nobile*),[147] čímž vážně poškodil pražský kostel. Tyto výdaje, resp. jejich jistou část lze ale zřejmě spojovat s náklady, které vedení biskupovy pře obnášelo, jak podotýká Jarloch.[148]

Arnold tak v papežově podání vystupuje jednak jako obránce svobod a majetku pražského kostela (v tomto případě spíše biskupství – zdá se ovšem, že z kuriálního pohledu se toto rozlišení stíralo) a jednak v osobní rovině připomíná biskupovy morální poklesky, jejichž výčet nápadně připomíná reformně laděné konstituce IV. lateránského koncilu. Otázkou

[146] CDB II, č. 3, s. 2. Obsah privilegia je rekonstruován na základě znění Zlaté buly sicilské, odkazující se na Filipovo privilegium – přikláním se k názoru, že již to muselo v nějaké podobě obsahovat klauzuli o právu a moci uvádět oba biskupy v úřad. Zvláště, když v r. 1206 král právo volby olomouckého (a patrně i pražského) biskupa postupuje katedrální kapitule (srv. ŽEMLIČKA, *Království,* s. 92 a 653 – zde ovšem V. Novotnému (NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 225) mylně připisuje předpoklad, že postoupení biskupské investitury je až dílem Fridrichovým). Zlatá bula ovšem připomíná, že oni biskupové se mají těšit té svobodě a bezpečnosti, kterou mívali zajištěnu za Fridrichových předchůdců. Jde ale ve své podstatě jen o deklarativní ustanovení bez reálného dopadu (*MGH Diplomata Friderici II.*, č. 171, s. 1–5).

[147] Patrně jde o Podivín, jak předpokládal již G. Fridrich; srv. WIHODA, *Causa Podivin*.

[148] CDB II, č. 23, s. 20–22; *Letopis Jarlocha*, s. 514.

zůstává, do jaké míry Arnold skutečně zastupoval zájmy biskupství a do jaké míry šlo o jeho osobní spor. Václav Novotný považuje tato obvinění za „vskutku vylhaná," a sice proto, že se dříve neobjevila a že by taková obvinění nutně musela vést k Danielově odsouzení. Že ale k jistým defraudacím za Danielova episkopátu, byť spíše v jeho pozdější části, patrně došlo, připomíná deperditní nařízení Inocence III. neznámým soudcům z pozdního jara 1216, aby zjistili, co se stalo s penězi, sebranými kdysi biskupem Danielem na podporu Svaté země a podobně též spor biskupa Ondřeje s milevským klášterem.[149]

V této souvislosti se sluší připomenout také paralelně probíhající jednání s kurií o Přemyslově rozvodu s Adlétou Míšeňskou a o situaci v říši. Danielova prodlužovaná kauza tak v kuriální politice znamenala rovněž vítanou možnost papežského nátlaku na krále.[150]

O očištění suspendovaného Daniela zpravil papež kapitulu listem z 5. května 1202, v němž shrnuje celou kauzu včetně proběhnuvšího rozhodnutí a svědectví jednotlivých prelátů a biskupovy snahy o odklad obsílky ke kurii. Sledujeme tak odraz jednotlivých kroků kanonického procesu. Nezdá se pravděpodobné, že by podobným způsobem byl informován také panovník, jehož práva se tak papež zřejmě snaží pominout. Podobně jej papež obchází i v již zmíněném listu salzburskému arcibiskupu, kde kanovníky pražského kostela přímo vyzývá, aby v případě, že Daniel nebude očištěn, zvolili kanonickou elekcí nového biskupa. Papež tedy zcela vychází z vlastního pojetí nezávislosti na církevní moci.[151] Jarloch nadto v souvislosti se smírem, k němuž oba dospěli po úplném biskupově očištění a navrácení k pražskému kostelu, připomíná zadostiučinění, které se dostalo Arnoldovi „jak za proboštství (o tom ještě níže), tak za (ostatní – D.T.) věci odňaté." Takový zásah do kapitulních záležitostí byl příhodnou zbraní, jak mohl biskup vůči svému protivníku postupovat – zřejmě nalezl podporu alespoň v části kapituly, neboť opět Jarloch připomíná jakési kanovníky, kteří se za biskupa a jeho dluhy zaručili v Bologni a jinde ještě jisté prostředníky, kteří jej v Římě zastupovali. [152]

Výrazným způsobem se poměr kapituly a biskupa – alespoň de iure – proměnil na samém počátku 13. století: patrně v roce 1206 Přemysl Otakar I. postoupil olomoucké (a zřejmě

[149] CDB II, č. 124, s. 112–113 a č. 126, s. 116. – NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 237 a 248. K otázce Podivína pak zde s. 352–353.

[150] Podrobněji zde s. 40, pozn. 69.

[151] CDB II, č. 23, s. 20–22: „canonicis eiusdem ecclesie licentiam auctoritate nostra concedens alium per electionem canonicam in episcopum eligendi."

[152] CDB II, č. 31, s. 28–30; *Letopis Jarlocha*, FRB II, s. 514. Arnoldovi bylo patrně odňato sadecké proboštství a zřejmě i pražský kanonikát. Pokud by šlo o pražské proboštství – o jehož obsazení pro tuto dobu ovšem nevíme – byla by situace zcela odlišná (srv. s. 100, pozn. 300).

i pražské) kapitule právo biskupské volby.[153] Dochovaným privilegiem, adresovaným „venerabili episcopo Olomucensi Ruberto, suis successoribus et Olomucensi ecclesie," panovník nejprve s pokorným odkazem na milost, s níž může zajišťovat potřeby „svaté církve" – zde tedy biskupa a kostela, nejprve osvobozuje jejich statky a poddané od vyjmenovaných zemských zátěží a platů[154] a potvrzuje biskupům držbu Kroměříže. Pro vztah biskupa a jeho kapituly jsou ovšem zásadní zejména dvě další ustanovení – král nejprve, s odkazem na zvyk zneužívání *interkalárních příjmů (regalií)*,[155] ustanovuje, že propříště mají být všechny majetky biskupství a kostela po smrti biskupa svěřeny do správy probošta a děkana, kteří – jako svým způsobem zástupci „patronů (biskupství) sv. Petra a Pavla a blahoslaveného mučedníka Václava" – mají dbát o zachování jeho celistvosti do investitury nového biskupa. A konečně na závěr panovník konstatuje, že *secundum iure canonicum* postupuje olomoucké kapitule právo biskupské volby a zapovídá případné zrušení tohoto ustanovení.

Tyto kanonickoprávní požadavky vycházejí zejména z 28. kánonu II. lateránského koncilu (1139), který připomíná (pod pohrůžkou klatby) povinnost kapituly zvolit biskupa nejpozději tři měsíce po smrti předešlého, a to bez vyloučení účasti řeholníků a kanovníků (*virorum religiosum*). Volba konaná bez jejich rady je neplatná.[156] Možné způsoby volby dále zpřesňuje IV. lateránský koncil (1215) – *per scrutinium*, kompromisem (delegováním volby na menší skupinu kanovníků) a inspirací (tj. Božím vedením skrze jedinou osobu), přičemž znovu připomíná povinnost s volbou zbytečně neotálet. Konečně připomíná, že kdokoli by se nechal zvolit v rozporu s tímto ustanovením, je nabytého úřadu zbaven a nadto se stává pro další elekce nevolitelným; ti, kteří by takovou volbu vykonali, mají být na tři roky zbaveni všech úřadů, obročí a práva volby. To by de iure mělo vyloučit vliv světské moci (podobně ale i papežské kurie) na biskupskou volbu – jak ale dále uvidíme, prakticky takovým zásahům nebylo lze zcela zamezit.[157]

O motivech, které krále k rezignaci na biskupskou volbu vedly, lze ovšem jen spekulovat. Václav Novotný její vydání s ohledem na následnou papežskou konfirmaci spojuje s politickou snahou zavděčit se Inocenci III. v době krátce před bamberskou vraždou

[153] CDB II, č. 59, s. 52–55. Listina je datována do roku 1207, vzhledem k papežské konfirmaci (viz níže pozn.) v lednu 1207 je zřejmé, že byla vydána již roku předchozího. Tak i G. Friedrich v ediční poznámce.

[154] Podobné svobody potvrzuje r. 1221 (snad na základě starších, nedochovaných privilegií) i pražskému kostelu.

[155] K otázce, zda se ono ustanovení týkalo rovněž spolií, v tomto případě tedy nárok na biskupovo osobní jmění po jeho smrti, NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 410–412.

[156] *Conciliorum Oecumenicorum Decreta* II, II Lateranum, can. 28, s. 203.

[157] *Concilliorum Oecumenicorum Decreta* II, IV Lateranum, can. 23–25, s. 246–247. Podrobněji HARVEY, *The Episcopal Appointments*, s. 27–31; SCHMIDT, *Bischof bist Du,* s. 210–229.

římskoněmeckého krále Filipa Švábského.[158] Nezanedbatelný vliv na její vydání ovšem jistě měl i sebevědomý biskup Robert, pohybující se dlouhodobě na panovnickém dvoře. Podíl kuriální politiky tím ale není vyloučen – olomoucký biskup byl s kurií v kontaktu;[159] podobný kanonickoprávní požadavek je patrný i v kuriálním apelu na polská knížata z roku 1207 i ve zlaté bule Oty IV. z března 1209, kterou mj. sděluje papeži postoupení práva biskupské volby říšským kapitulám. Tento akt následně potvrdil rovněž Fridrich II. v kapli chebské falce v července 1213, a to mj. za přítomnosti českého krále; podobný trend je v poslední třetině 12. a první třetině 13. století ostatně patrný i v západoevropském prostředí, stejně jako v Polsku (pod vlivem hnězdenského arcibiskupa Jindřicha Kietlicze).[160] Zdůrazněný požadavek kanonického práva podtrhuje po mém soudu pravděpodobnost vydání podobného (přinejmenším) volebního privilegia i pro pražské biskupství, v jehož čele stál Přemyslovi nakloněný biskup Daniel Milík. O dobovém obsazení kapituly – především jejích dignit – které by mohly leccos napovědět i o její politické orientaci, jsme zpraveni jen velmi nedostatečně. Jak jsme již viděli, důraz na kapitulní volbu kladl Inocenc III. již v mandátu magdeburskému arcibiskupu stran Danielova sporu s kanovníkem Arnoldem (1198) a následně i pražské kapitule (1202). Stejně tak není zcela jasné, jakým způsobem byl zvolen zastánce církevní reformy biskup Ondřej (1214/15) – skutečnost, že proti způsobu volby samotné nebyly činěny námitky a potenciální protiprávní zásah panovníka nebyl v rámci biskupova sporu zásadněji tematizován, přinejmenším nevylučuje kapitulní volbu, a tedy existenci předpokládaného privilegia – je ovšem s podivem, že o něm není žádná zmínka při obnovení starých svobod na Šacké hoře v létě 1221. Pokud

[158] NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 352. ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 42–43 pouze konstatuje neexistenci privilegia pro pražskou diecézi a kloní se k názoru V. Novotného o nekanonické volbě biskupa Ondřeje. Naproti tomu ŽEMLIČKA, *Počátky,* s. 116 s odkazem na starší literaturu předpokládá vydání privilegia, k němuž mělo dojít „zanedlouho" po vydání privilegia olomouckého.

[159] O tom svědčí i potvrzení zmíněného Přemyslova privilegia papežem v lednu 1207 (CDB II, č. 62, s. 57–58).

[160] MACIEJEWSKI, *Episkopat Polski doby dzielnicovej*, s. 48–50 a podrobněji BARAN-KOZLOWSKI, *Arcybiskup gnieźnieński Henryk Kietlicz.* V polském prostředí (*Polska Dzielnicowa*) poměrně často geografické strukturování moci jednotlivých knížat zhruba překrývá s diecézní správou. K Říši RI V,1,1 č. 274, s. 86 (Ota IV.) a *MGH Diplomata Friderici II.,* II. 2, č. 204, s. 74–77 a č. 205, s. 77–80 (Fridrich II.); obecně GANZER, *Zur Beschränkung der Bischofswahl auf die Domkapitel*. – Srovnání se západoevropským prostředím ukazuje poměrně paralelní vývoj – mj. ve Francii postoupil panovník kapitulám volbu v roce 1190, v Anglii vydal pro anglická biskupství v důsledku svého sporu o volbu nového canterburského arcibiskupa a obecně o vztah panovnické moci vůči církvi Jan Bezzemek *Freedom of Election Charter* v roce 1214. Výchozí podmínky a vývoj, více či méně reflektující kanonickoprávní požadavky, byl pochopitelně značně odlišný. Srov. přehledně HARVEY, *The Episcopal Appointments*, s. 189–228. Je ovšem třeba připomenout, že panovník sice nemohl svého kandidáta na biskupský stolec vnutit, zůstávala mu – jak je to v řadě případů patrné – možnost ovlivnit jednotlivé volitele, nebo své přání s jistým předporozuměním sboru kanovníků naznačit. – S ohledem na připomenuté širší souvislosti vývoje a (byť spíše formální) význam samotného předpokládaného aktu je zarážející nedochování listiny pro pražskou diecézi v jakékoli podobě (včetně papežské konfirmace, jak je tomu pro Olomouc), ani její reflexe v kapitulní paměti a Přemyslově privilegiu z roku 1221.

ovšem k takové volbě v roce 1214 skutečně došlo, pak byla jistě stále výrazně pod vlivem Přemysla I., který na vojtěšský stolec dosadil *svého muže* – Ondřej byl jako pražský probošt rovněž královým kancléřem (nejpozději r. 1207). Je jistě pravděpodobné, že se v této volbě stále odrážel jak zájem kapituly, tak i panovníka, ať už se její provedení opíralo o Přemyslovo privilegium, kuriální doktrínu nebo jen dohodu s králem.[161]

Jak bude dále podrobněji připomenuto, nejistota panuje kolem volby biskupa Pelhřima, kanovníka opět z králova okruhu. Jeho nástupci pak byli značně nestandardně „voleni" na papežském dvoře, ovšem formální volbou přítomných kanovníků. Tyto kuriální zásahy budou podrobněji rozebrány na patřičném místě. Teprve v případě Bernarda (zvoleného 10. září 1236) došlo ke skutečné kvalitativní proměně biskupské volby, která je již vykonávána v intencích zmíněných kanonickoprávních požadavků. Snad s výjimkou snahy Václava II. prosadit na biskupský stolec nevlastního bratra, vyšehradského probošta Jana, byly přímé zásahy ze strany panovníka již výrazně omezeny. Českému králi jako zeměpánu ovšem náleželo uvedení biskupa do držby statků a práv, jak barvitě líčí František Pražský. [162]

Jednotlivé roviny sporu biskupa Ondřeje s Přemyslem Otakarem, jeho možné interpretace a důsledky pro vývoj biskupství, „zemské církve" a země probíráme vzhledem k rozvržení práce na vácero místech, zde je mu však věnována obzvláštní pozornost. Jak ostatně podotkl již Robert Antonín, díky nebývalé činnosti panovnické kanceláře i (oprávněnému) zájmu papežské kurie analýza sporu a jeho okolností zdaleka přesahuje svou výpovědní hodnotou události samotné, a to zejména v oblasti majetkoprávní a právně kompetenční.[163] Zde tedy ve stručnosti věnujme pozornost roli kapituly a jednotlivých kanovníků, pokud bude možné jejich úlohu sledovat.

Po návratu z IV. lateránského koncilu se Ondřej, „naplněn duchem reformy," začal usilovat o uplatnění požadavků, vyplývajících z jeho jednotlivých konstitucí. Sledujeme-li pozorně chronologii událostí, je patrné, že Ondřejův spor o prosazení těchto reforem se rozhořel nejprve mezi ním a kleriky, resp. jednotlivými církevními ústavy – šlo v první řadě o otázku vlastních biskupových kompetencí nad těmito ústavy (zejména v majetkové rovině – výběr

[161] Tak už KROFTA, *Kurie a církevní správa,* s. 255–256; podobně vnímá volbu ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil*, s. 43. – CDB II, č. 216, s. 200-203 a č. 217, s. 203–206. – K obsazení kapituly PODLAHA, Series, s. 7–9. Předchozí Ondřejovy úřady – boleslavské a mělnické proboštství, pražský kanonikát a proboštství – vypočítává NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 324, pozn. 4. S ohledem na doložené soukromé statky lze předpokládat, že pocházel z blíže neurčené šlechtické rodiny – mladší tradice jej spojuje s pány z Gutštejna (srov. TROJAN, *Šlechtictví*)

[162] Podrobněji v podkapitole věnované biskupským volbám. – *Chronicon Francisci Pragensis*, FRB SN I, s. 41–42 a s. 45; DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Královský dvůr Václava II.,* s. 80–82.

[163] ANTONÍN, *S kým se přel,* s. 49.

desátku)[164] a obecně o jurisdikci kléru. Jak už v tomto ohledu připomněl Robert Antonín, provázanost světa laiků a duchovních prostřednictvím protekcí nejrůznějšího druhu tyto reformní snahy značně zbrzdila, ne-li znemožnila.[165] V případě pražské kapituly to platí zejména o panovnickém vlivu na obsazení jednotlivých prebend, které se odrazilo i v postoji kapituly v průběhu Ondřejova sporu.

Když pražský biskup vystoupil se svými reformními požadavky proměny vztahu mezi králem, laiky obecně a biskupskou mocí, stál Arnold opět na protivné straně[166] – spolu s litoměřickým proboštem a královým kancléřem Benediktem, mělnickým proboštem a pražským kanovníkem Pelhřimem (budoucím biskupem) a řadou dalších, nejmenovaných kanovníků se jasně postavil na „konzervativní" stranu[167] panovníka, proti jehož zájmům před dvěma dekádami vystupoval. Jistě šlo o otázku reformy kléru, církevního majetku i úpravy poměru biskupa a kapituly. Připomeňme, že nejpozději na počátku 13. století se v rámci kapitulního majetku oddělují jednotlivé prebendy a rovněž se postupně prosazuje kapitulní právo souhlasu (*Konsensrecht*) při nakládání s majetkem biskupské menzy – poprvé jeho náznak sledujeme již v roce 1216, kdy jeho dost možná jen teoretický nárok posloužil v Ondřejově sporu s milevským opatem Jarlochem. Biskup připomíná, že jeho předchůdce Daniel při dřívější směně vesnic opomenul kapitulní souhlas („deinde preter comunem capituli consensum predictum Ztranem episcopus temere vendidit") a biskup na základě toho vymohl od kláštera doplatek sta hřiven. Schopnost získat zmíněnou sumu leccos vypovídá o Ondřejově postavení v diecézi.[168] A následně o tři roky později, kdy Ondřej z Říma žádá kapitulu, aby potvrdila zástavu vsi Počedělic valdsaskému klášteru. Biskup onu zástavu zdůvodňuje potřebou odvděčit se těm, kteří věrně a setrvale stojí na jeho straně (*in servitio nostro et ecclesie*), kapitula se pak má spíše zasadit o provedení této transakce. Kapitula zde naopak vystupuje spíše v roli správce biskupského majetku. Pravidelněji se pak tyto formule objevují až v druhé polovině 13.

[164] Otázka desátků je značně mnohovrstevnatá – v jedné rovině jde o potýkání mezi biskupem a (světskými) držiteli zakladatelských (resp. patronátních) práv, stejně podstatný je ovšem zájem církevních institucí (především klášterů), jimž byly desátky nezřídka darovány a které nadto měly příjem z desátků z *novin*, přičemž tuto praxi jasně řeší 55. kánon IV. lateránského koncilu. Je ostatně zřejmé, že záležitost bez jeho vědomí udělených exempcí z odvádění biskupského desátku patřila vedle otázky nelegitimních kněží a jejich dispenzace k prvním, s nimiž se v roce 1216 na kurii obracel (CDB II, č. 130, s. 120–121; naposledy ANTONÍN, *S kým se přel,* s. 60–61). – Citace NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 324.

[165] ANTONÍN, *S kým se přel,* s. 58

[166] Její označení za „proticírkevní" (ŽEMLIČKA, *Spor Přemysla Otakara I.,* s. 714) ovšem není výstižné – jednalo se spíše o (re)definici vzájemného poměru jednotlivých složek „zemské církve" a laické společnosti. – NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, mj. s. 502) jej vícekrát označuje přímo za původce vzpoury proti biskupovi.

[167] K tomu rovněž v příslušných pasážích vycházeje z ANTONÍN, *S kým se přel*.

[168] CDB II, č. 126, s. 115–116.

století, což ovšem vyplývá z prostého rozložení majetkových transakcí doložených listinným (resp. formulářovým) svědectvím.[169]

O správě biskupského majetku v době Ondřejovy nepřítomnosti v diecézi toho víme jen velmi málo. Mandát Honoria III. z 15. března 1218 ukazuje, že o fungování této správy panovaly u kurie jisté pochybnosti – papež nařizuje řezenskému biskupu a opatům od sv. Jimrama a z Walderbachu, aby zjistili, kdo pobírá výnosy zboží pražského biskupství, kdo jsou jeho správci (*procuratores*), zda je v biskupově nepřítomnosti ustanovil král a zda se těší jeho důvěře. Lze předpokládat, že značný vliv na správu majetku soustředila ve svých rukou Přemyslovi nakloněná kapitula, ale na příjmech participoval patrně rovněž král – to připomínají opakované biskupovy stížnosti na Šacké hoře, ale rovněž králova formulace v rámci tzv. kladrubských úmluv (1219): „Episcopum quoque in liberam et quietam possessionem totius episcopatus (…) restituimus (…) et querele deposite plenam exhibituri satisfactionem de hiis, que ad cameram vel ad usus nostros constiterit esse recepta.“[170]

Nelze ovšem s jistotou rozhodnout, zda Ondřejova absence rovněž prohloubila oddělení biskupské a kapitulní menzy. Běžným nástrojem, jímž se biskup usiloval domoci věrnosti kanovníků i ostatních prelátů, byla hrozba odnětí důchodů nebo prebend – k takovým zásahům si také na papeži vymohl svolení.[171]

Snaha o prosazení legitimního původu kanovníků a kleriků obecně, vycházející opět z lateránských konstitucí, a otázka příslušného dispenzu byly tematizovány již v prvních papežských listech, zaslaných do Prahy na začátku pontifikátu Honoria III. na podzim 1216. Ty jsou zřejmě odpovědí na Ondřejovy dotazy, formulované patrně krátce po návratu z koncilu – v této věci papež podotýká, že pokud je kněží nelegitimního původu v diecézi příliš mnoho, působilo by jejich odstranění pozdvižení, a tudíž mají být v úřadě ponecháni. Nápravy pak mělo být dosaženo prominutím těchto nedostatků – již o měsíc později byla vydána plná moc biskupovi k dispenzaci praskoleského faráře L. a papežský dispenz pro pražské kanovníky Petra a jeho bratra Hermana; snad již pod vlivem biskupova úsilí.[172] Mělo jít, krom jiného, o zamezení existence jakýchsi kněžských a kanovnických dynastií, které se skrze příbuzenské vazby a přízeň patronů snažili o udržení vlivu při jednotlivých kostelech, pražskou kapitulu nevyjímaje.

[169] CDB II, č. 174, s. 162–163. Podrobněji k tomu v příslušných pasážích majetkové kapitoly.

[170] CDB II, č. 155, s. 145–146. Další vyšetřování se mělo týkat především ohrožení církevních statků. – CDB II, č. 172, s. 160–161; k tomu podrobněji NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 487–488.

[171] CDB II, č. 166, s. 155–156 a č. 168, s. 156–157.

[172] *Concilliorum Oecumenicorum Decreta* II, IV Lateranum, can. 30–31, s. 249. CDB II, č. 130–132, s. 120–123. Podrobněji NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 453–455.

Interdikt, který biskup po svém odchodu ze země (patrně na přelomu let 1216/1217) značně ukvapeně vyhlásil jsa k tomu zmocněn papežem, byl následně postoupen na Přemyslovu žádost mohučským arcibiskupem Sigfriedem II. k přezkoumání trojici domácích prelátů – strahovskému opatu Adamovi,[173] pražskému děkanu Arnoldovi a litoměřickému arcijáhnu. Přinejmenším první dva jmenovaní patřili, stejně jako arcibiskup, ke královým straníkům, nepřekvapí tedy závěrečný verdikt: jeho zrušení. O rezervovaném vztahu kapituly jako celku svědčí rovněž skutečnost, že nikdo z kanovníků proti porušování interdiktu nevystoupil, ba naopak sami konali bohoslužby v katedrále a snad v témž byli nápomocni i olomouckému biskupu Robertovi. Kanovníci na králův dotaz rovněž popřeli, že by se podíleli na (podloudném) dopravení vyhlašujícího interdikt a naopak – alespoň podle Přemyslova listu papeži zachovaného v tzv. univerzitním rukopise Pulkavovy kroniky – konstatovali, že s králem bylo bez vědomí a vůle kapituly (zde v roli správkyně diecéze) jednáno zle a příkře (*maliciose et impetuose*). Totéž platí i pro několik Honoriových mandátů, jimiž pověřuje zahraniční preláty, aby vymohli a zajistili dodržování interdiktu i přes jeho zrušení – papež se pod biskupovým vlivem opět logicky neobrací na kapitulu. Obraz vzájemné nedůvěry nijak neoslabuje ani ojedinělé označení pražských kanovníků jako *milovaných synů* v kárajícím papežově listu biskupu Robertovi z března 1218.[174]

Výjimkou byl tak zřejmě jen probošt Eppo, který byl – jak se alespoň zdá z nepříliš jasného znění Přemyslovy odpovědi ze závěru léta 1217 – přívržencem biskupa Ondřeje a spolu s ním ovlivňoval, nebo se přinejmenším snažil ovlivnit obsazení některých obročí. Lze se proto s Václavem Novotným – jak ostatně dovozuje i Sáša Dušková – přiklonit k předpokladu, že byl kancléřského úřadu (v němž je doložen jedinkrát v roce 1216) zbaven v souvislosti se svým stranictvím, a to nejpozději roku 1218. Tehdy je kancléřem jmenován králův stoupenec Benedikt, litoměřický probošt, bílinský arcijáhen a pražský kanovník; Eppo ovšem podržel proboštství patrně až do své smrti – naposledy jej jako probošt zmiňován v roce 1240, kdy svědčí po boku dalších kanovníků donaci Václava I. pražským křižovníkům.[175] Kusé prameny žel neumožňují poznat, jakým způsobem došlo k jeho názorovému sblížení s ostatními

[173] Ke chronologii celého sporu NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 449–534, zde 458–466; o jeho napjatém vztahu s biskupem podrobněji Tamtéž, s. 473–474 a 484.

[174] *Pulkavova kronika* A, FRB V, s. 127; podrobněji, ale bez odkazu NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 459–460. – CDB II, č. 140–144, s. 130–136, č. 147, s. 137–138 a č. 154–159, s. 144–150. – CDB II, č. 159 (I), s. 149: „dilectorum filiorum canonicorum Pragensium."

[175] CDB II, č. 149, s. 138–140 (k tomu NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 469–470); NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, 594–595; DUŠKOVÁ, *Počátky kanceláře Václava I.*, s. 65–67; TÁŽ, *Panovnická a biskupská listina,* s. 11. Zmateně též PODLAHA, *Series,* č. 88, s. 9. Probošta Eppona naposledy zná CDB III/2, č. 257, s. 348–349, jednotlivé zmínky viz CDB II, s. 473 (index nominum).

kanovníky ani jak vystupoval po šackém smíru – doložen je ve svědečných řadách panovnických listin,[176] jako papežem delegovaný soudce[177] a v roli autority, potvrzující platnost privilegií.[178] Svou roli rovněž sehrál při kuriální volbě nástupce biskupa Budislava.[179] Je tedy zřejmé, že si pozici v rámci kapituly udržel i následně, na panovnickém dvoře ovšem svou pozici výrazně oslabil – jak jsme již podotkli, jeho stranictví (a nikoli tedy celé kapituly) zřejmě přispělo k následnému virilnímu propojení konkurenční vyšehradské kolegiáty, resp. jejího probošta s úřadem králova kancléře.[180] Nelze konečně vyloučit jistou podporu ze strany kurie, kde mu mohl být přímluvcem i biskup Ondřej – tomu by nasvědčovalo výše zmíněné vícečetné jmenování delegovaným soudcem; z pozice představeného kapituly pak vystupuje v jednáních o biskupské elekci Jana II.

Konečně je ovšem třeba připomenout, že děkan Arnold v době vrcholících jednání s kurií (1220/1221) se za svého římského pobytu po boku M. Jana de Scacario přičinil o sbližování obou stran, vedoucí pak k jednání s legátem Řehořem na Šacké hoře.[181] Nabízí se otázka, zda někdo z kanovníků byl těchto jednání přítomen – lze to ovšem předpokládat, už vzhledem k jejich přítomnosti na královském dvoře včetně notářského působení.

Kapitula samotná byla v roli správkyně diecéze, nehledě na skutečnost, že řada kanovníků je explicitně jmenována mezi hlavními viníky sporu (*perversissimos*), v řadě případů vnímána i kurií – papež tak kapitule i biskupovi nařizuje obsadit beneficia

[176] CDB II, č. 218, s. 205–206 připomíná, že ke smíru s panovníkem muselo dojít poměrně záhy – vždyť zde svědčí Přemyslově konfirmaci pro světelský klášter učiněné ve Svitavách a téhož roku ještě ve Znojmě (CDB II, č. 234, s. 222–225: „rege et regina cum prenominatis testibus ibidem feliciter existentibus“). Dále přehledně CDB II, s. 473 a CDB III/4, s. 489 (rejstříky).

[177] Již v roce 1222 figuruje jako *iudex delegatus* ve sporu břevnovského a hradišťského kláštera (CDB II, č. 228, s. 213–214), po boku krakovského biskupa a probošta rozhodcoval v létě 1229 spor olomouckého a vratislavského biskupa o hranice diecézí (CDB II, č. 327, 331–334). V Týně nad Vltavou spolu s Janem II. a arcijáhnem Hippolytem suspendoval těsně před Vánoci 1229 mnohé rakouské kleriky a preláty na základě nařčení pasovského biskupa (CDB II, č. 331, s. 337–340) a někdy v závěru dvacátých let spolu s Janem sňal z frisinského biskupa a jeho kapituly suspenzi (CDB II, č. 335, 343–344).

[178] Spolu s děkanem Arnoldem a dalším prelátem ověřil johanitům papežskou exempci z výběru desátku mistrem Šimonem (CDB II, č. 337b, s. 344–345), třetí pečeť je ovšem velmi obtížně identifikovatelná (editor se domníval, že patřila biskupu Janovi, S. Dušková ji naopak připsala arcijáhnu Hippolitovi – DUŠKOVÁ, *Studie k českému diplomatáři* 2. *Listiny kladrubské,* s. 287, pozn. 11 – s ohledem na srovnání s dobře dochovanou Janovou pečetí se opatrně přikláním spíše k mínění G. Friedricha (CDB II, č. 331, s. 337–340: monasterium.net/mom/DE-BayHStA/HUPassau/71/charter [02.12.2023]; R. Nový při analýze biskupských pečetí vycházel vzhledem k nedostupnosti jen z Dobiášovy fotokopie – NOVÝ, *Pečeti*, s. 186, pozn. 28). Identifikace ovšem není pro tuto otázku příliš zásadní.

[179] Viz na příslušném místě. CDB II, č. 284, s. 278–279 a č. 299, s. 298.

[180] Patrně došlo k jakémusi smíření, snad i pokání, vždyť známe řadu případů, kdy byl takový „nevěrný prelát“ suspendován. Jistou roli snad hrála předpokládaná biskupská kolace proboštství. – DUŠKOVÁ, *Panovnická a biskupská listina,* s. 11.

[181] Podrobněji NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 502–504.

neposlušných kleriků vhodnými kandidáty (červenec 1219) i již zmíněné dodržování interdiktu.[182] Jinde si na papeži možnost potrestání, resp. dispenzaci narušitelů interdiktu vymáhá biskup sám – jak se ale ukazuje, drtivá většina těchto zmocnění a pověření zůstala pouze v teoretické rovině nenaplněných požadavků a mocenského nátlaku.

Úzká vazba pražské kapituly a panovníka vycházela nejen z logiky sdílení společného prostoru Hradu, ale i z hlediska majetkoprávních vazeb a vzájemné podpory. V postoji a jednání děkana Arnolda, většiny pražských kanovníků a arcijáhnů se stejně jako v případě ostatních prelátů stavících se proti Ondřejovu úsilí tak zrcadlí především nechuť k posilování biskupových kompetencí a snaha z již probíhajícího konfliktu získat maximum možného: na jedné straně vymoci si ústupky ze strany reformních požadavků Ondřejových, na straně druhé těžit z královy přízně. To se ostatně alespoň v právní a značně teoretické rovině odrazilo ve vydání privilegia pro pražský kostel v létě 1221, které se rovněž vztahovalo na kapitulní majetek a práva. Vzhledem k tomu, že mělo jít o obnovu ztracených privilegií, nelze jej v případě biskupského úsilí považovat za vítězství, v případě kapituly ovšem lze tušit jisté posílení její pozice vůči biskupovi – je ovšem příznačné, že není připomínáno její právo biskupské volby, ani získání jiných výsad.[183] Jistým způsobem se ve sporu let 1216–1221 odráží rovněž geografické hledisko – zatímco biskup pobýval na vzdáleném papežském dvoře a neměl tak mnoho možností přímo zasahovat do pražských skutečností, Přemyslova přítomnost a sousedství na Hradě sehrálo svou roli.

Nelze vyloučit ani určité kompetenční spory mezi proboštem a sesazeným děkanem, jehož znovunastolení nařídil v září 1222 papež strahovskému opatu, vyšehradskému proboštu a děkanovi poté, co jeho trest dříve sám zmírnil.[184] A podobně nelze pominout též osobní ambice účastníků sporu – zejména biskupa Ondřeje a děkana Arnolda, který, jak se zdá, sebevědomě mířil k nejvyšším příčkám domácí církevní hierarchie.

---

[182] Nejpodrobnější seznam jmenuje vedle děkana Arnolda také většinu arcijáhnů (chybí hradecký a litoměřický) a kanovníky Valkouna (Walkinus), Bohuslava, Matěje, Peregrina, Jana z Aschaffenburgu a Bartoloměje. CDB II, č. 181, s. 167.

[183] Při hodnocení výsledků sporu se přikláním spíše k výkladu ANTONÍN, *S kým se přel,* s. 58–62. – Nelze tak zcela souhlasit se závěry HLEDÍKOVÁ, *Pražská metropolitní kapitula*, s. 9, jež dovozuje na základě stranictví kapituly v době sporu biskupa Jaromíra s panovníkem, že „její jednání nebylo určováno cílevědomou snahou po získání samostatného vlivu na veřejné záležitosti nebo správu." Jak jsme konstatovali, ona *cílevědomost* vycházela především z osobních kvalit jednotlivých kanovníků, nejpozději ve spojitosti s postoupením práva biskupské volby a Ondřejovým sporem ale lze předpokládat jisté úsilí o dosažení společného cíle.

[184] NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 530–532. Vzájemný vztah obou prelátů ovšem není možno podrobněji sledovat; ostatně prosopografie pražské kapituly by si zasloužila samostatnou studii – v současné době se jí hodlá zabývat ve své disertaci Ondřej Voska (FF UK).

Otázkou tak zůstává, zda kapitula přišla o část svého vlivu na panovnickém dvoře přiřčením kancléřství konkurenční kapitule vyšehradské skutečně v souvislosti s touto vleklou kauzou, jak obecně konstatuje starší bádání. To ovšem neplatí pro ostatní, nižší pozice – zde se uplatňovali rovněž pražští kanovníci, někteří byli skrze panovníkovu blízkost schopni ke své obživě získat obročí vícero.[185]

Výhled do zbytku století – alespoň pokud to prameny dovolí – ukazuje, že spory, které kapitula s biskupem vedla, byly nejčastěji hospodářského, resp. majetkoprávního rázu; to ovšem neznamená, že nedocházelo k napětí – mezi biskupem a jednotlivými kanovníky, nebo i kapitulou jako celkem. Nelze ovšem vyloučit úsilí o jeho „zamlčení" – ať už záměrné (ve snaze o zachování neposkvrněné paměti) či odvislé od stavu pramenné základny a možností jejího vytěžení. Tomu by do určité míry nasvědčovaly i nečetné zmínky o majetkových sporech mezi biskupem a sborem kanovníků (mj. o desátek z Roudnicka), známé ovšem jen z diplomatických pramenů a nikoli (letopisné) kapitulní tradice.

[185] ŠEBÁNEK – DUŠKOVÁ, *Česká listina v době přemyslovské*, s. 61–62 a TÁŽ, *Počátky kanceláře*. Jisté zápolení o význam a přednost mezi oběma kapitulami lze sledovat již ve 12. století, nelze ovšem hovořit o trvající žárlivosti, která mezi oběma kapitulami měla panovat a spatřovat v ní „v malém se odehrávající zápas mezi mocí duchovní a světskou," jak to činí v souvislosti s událostmi závěru 30. let NOVOTNÝ, *České dějiny* I/2, s. 606–607. Podrobně REITINGER, *Psal tzv. Kanovník vyšehradský,* s. 643–646. – Ke kanovnickým angažmá na královském dvoře podrobněji HANKE-HAJEK – WIEDEN – ZATSCHEK, *Böhmische Hofkapelle bis 1306*, jinak podrobný PODLAHA, *Series* tuto rovinu nechává bez povšimnutí.

II. 1. 2 Biskupské volby a svěcení

Již jsme připomněli jakousi snahu o „privatizaci“ biskupské volby knížetem Vladislavem Jindřichem, alespoň tedy v očích milevského opata Jarlocha, která popřela starší zvyklosti i práva císaře. Reformně orientovaný kronikář se pohoršuje nad Danielovým návratem ke starší tradici závislosti biskupské moci na panovníkovi (v tomto kontextu rovněž připomeňme onu Jarlochem zachycenou identifikaci pražského biskupa jako kaplana knížete Bedřicha). Jak ovšem upozornil již D. Kalhous, milevský letopisec tu nekonstatoval skutečný stav, ale spíše Bedřichův nárok, kterým by doložil nerovnost obou účastníků tzv. *řezenského soudu* (1182). V intenci připomenutých politických jednání o říšském trůnu se Přemyslu I. Otakarovi podařilo (snad již v roce 1198, jistě pak Zlatou bulou sicilskou) získat právo investitury obou českých biskupů, jak to ostatně měl učinit již o rok dříve zvolený biskup Daniel II. Milík.[186]

Lze tedy předpokládat, že někdy na samém počátku 13. století král (formálně) postoupil pražské kapitule konstitutivní právo biskupské volby *secundum iuris canonici*, podobně jako takové privilegium vydal r. 1206 olomoucké kapitule. Konstatovali jsme rovněž, že volba biskupa Ondřeje, jakkoli zřejmě měla probíhat v intencích pražských kanovníků, odrážela panovníkovu vůli; je ovšem pochopitelné, že „králův muž“ Ondřej, mj. někdejší kapitulní probošt a Přemyslův kancléř, se k takovému, ne zcela kanonickému způsobu volby po návratu ze IV. lateránského koncilu nehlásil a ono prosazení kanonické volby biskupů patrně patřilo ke klíčovým bodům jeho reformního programu.[187]

Již jsme rovněž připomněli trojí způsob volby – skrutiniem (za účasti všech kanovníků), kompromisem (delegováním volby na menší skupinu kanovníků) a inspirací (tj. Božím vedením skrze jedinou osobu) – které za kanonické považuje IV. lateránský koncil. Jak dále podrobněji uvidíme, jednotlivé prameny – a to i ty, které vznikly v prostředí biskupské kapituly, tedy s bezprostřední vazbou na sbor volitelů – ohledně průběhu jednotlivých voleb téměř mlčí. Sdílnější je až relace pražských kanovníků papeži Klementu VI. z ledna 1343 oznamující volbu Arnošta z Pardubic. Rychlou reakci po smrti Jana IV. podepsaní kanovníci zdůvodňují

[186] K tomu podrobněji výše; FRB II, s. 480. – Ke klasické interpretaci biskupa-knížecího kaplana obšírně FIALA, *Die Organisation*, zejména s. 133–140 a KEJŘ, *O říšském knížectví,* s. 480–492. K tomu kriticky již KALHOUS, *Problémy formovaní církevní správy,* zejména s. 12–14. – Jak připomněl již WIHODA, *Zlatá bula sicilská,* s. 110–113, jakýmsi „kouzlem nechtěného se (ve Zlaté bule) podařilo kodifikovat naprostý nesmysl.“ Fridrich na jedné straně českému králi postoupil investituru obou biskupů, zároveň ale po Přemyslovi vyžadoval dodržování starších císařských privilegií („aby se tak těšili (biskupové – DT) té svobodě a bezpečnosti, kterou mívali od našich předchůdců“), jejichž základem bylo ono (byť Milíkem popřené) říšské knížectví.

[187] Tak již NOVOTNÝ, *České dějiny I/3,* s. 323–324 s odkazem na CDB II, č. 143, s. 135 (k jejímu datování výše). Naposledy ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil,* zejména s. 41–48. – Kanonickoprávní aspekty připomíná MÜLLER, *Der Anteil der Laien*; k obecnému kontextu pozn. výše.

požadavkem IV. lateránského koncilu, aby nástupce byl zvolen bez otálení, nejpozději do tří měsíců – svou roli sehrála i obezřetnost vůči potenciálnímu papežskému zásahu stejně jako zřejmý nesouhlas některých kanovníků (okruh probošta Jindřicha) s volbou. Relátoři dále připomínají, že k volbě došlo *per formam compromissi* – pražského biskupa zvolili tři vybraní kanovníci vzdálivše se od kapituly, shromážděné v kapli sv. Ducha v katedrálním ambitu. Volba musela proběhnout dříve, než dohoří svíčka zapálená k tomu účelu při jejich odchodu ze shromáždění. Jméno elekta bylo následně ohlášeno duchovním i laikům shromážděným v katedrále a Arnošt byl za zpěvu *Te Deum* posazen na biskupskou katedru. Důraz na toto veřejné ohlášení kladou rovněž zprávy z říšského prostředí. Při předchozích volbách měla být obdobná relace sestavena pro mohučského metropolitu, který měl volbu potvrdit a následně udělit zvolenci příslušné svěcení – tato deperdita jsou dále podrobněji připomínána v souvislosti s volbou Tobiáše z Benešova.[188] Připomenutá relace tak s jistou dávkou opatrnosti naznačuje, jakým způsobem a v jakých prostorových souřadnicích biskupské volby mohly probíhat; zejména otázka způsobu volby je ovšem s ohledem na mlčení starších pramenů značně nejistá a v první polovině století, jak dále uvidíme, závislá rovněž na panovnické moci a papežské kurii.[189]

Ani při prosazení pražského kanovníka a mělnického probošta Pelhřima na pražský biskupský stolec patrně Přemysl Otakar I. nenarazil na zásadnější odpor kapituly, která ze svého středu biskupa v létě 1223 zvolila, jak alespoň, byť s chybným vročením, připomínají kapitulní letopisy (*electus est*). Zdá se tedy, zřejmě s ohledem na nedávno skončený spor, že panovník usiloval přinejmenším o zachování zdání kanonicity volby. Připomeňme, že elekt Pelhřim byl v předchozím sporu několikrát jmenován v papežských listinách jako přední králův stoupenec. Poměrně rychlé jednání – biskupský titul v konfirmaci pro vilémovský klášter z 1. října 1223 i k němu přivěšená biskupská pečeť předpokládají již přijaté svěcení – s mohučským

[188] RBM IV, č. 1215, s. 483–486. Okolnosti Arnoštovy volby byly ovšem ovlivněny exempcí pražského biskupství, udělenou Janu IV. v červenci 1341 – proto také byla relace adresována avignonské kurii; její reakci ovšem ponechme stranou. K Arnoštově volbě a okolnostem podrobně VYSKOČIL, *Arnošt z Pardubic,* s. 115–117, relaci pro ilustraci biskupské volby využil ostatně již TOMEK, *Dějepis, Díl I,* s. 371–372. – Důraz na co nejdřívější ohlášení výsledku volby klade již IV. lateránský koncil (*Concilliorum Oecumenicorum decreta* II, IV lateranense, can. 24, s. 246–247). Tamtéž, konst. 26 se připomíná rovněž důraz na rozvážné prověření elekta i průběhu volby, přičemž se pamatuje i na tresty za takové nedbalé schválení.

[189] Jen na okraj připomeňme, že ve vztahu kapituly a nově voleného biskupa neznáme jakékoli úmluvy na způsob jakýchsi vyrovnání (v úvahu by přicházely především záležitosti majetkoprávní) nebo volebních kapitulací, jak lze od 20. let 13. století postupně sledovat v říšském prostředí (BRAUN, *Die bischöfliche Wahlkapitulationen,* s. 144–145). – K širšímu kontextu alespoň BARABÁS, *Von propositio bis consensus* (pro uherské biskupské volby) a MACIEJEWSKI, *Episkopat Polski,* s. 48–60.

arcibiskupem bylo patrně reakcí panovníka i metropolity na úvahy biskupa Ondřeje o zřízení arcidiecéze.[190]

Jak s jistou ironií připomíná Václav Novotný, papež Honorius III. byl v říjnu následujícího roku „pojednou jat zvláštní péčí o blaho církve české" – s odkazem na Ondřejovu horlivost v boji za svobody zemské církve nařizuje pražské kapitule, aby s poradou olomouckého probošta a opatů ostrovského a pomuckého zvolila „canonice in episcopum et pastorem" vhodného kandidáta, vynikajícího jak vzděláním, tak i důstojnou pověstí. Oba opati, méně už probošt, měli snad být garanty omezení vlivu světské moci – připomeňme ovšem, že oba mniši (nebo jejich předchůdci v úřadu) byli ještě nedávno straníky krále ve sporu s biskupem. Omezeným způsobem se tak vrací poradní hlas zástupců českých prelátů. Papež týmž listem dále nařizuje, aby byl zvolený kandidát vyslán ke kurii k přezkoušení a potvrzení, bez jakékoli zmínky o právech mohučského metropolity. Jemu je adresován list, datovaný v Lateránu o tři dny později – jak již podotýká starší bádání, Honorius se Sigfriedovi téměř až omlouvá, že zvolil takový postup, vysvětluje ale, že jde o dobro pražského biskupství a nemá nijak narušit jeho práva nebo důstojenství.[191]

Ke stejnému dni je datován rovněž list českému králi. Papež nejprve ve snaze jej získat na svou stranu připomíná, že k eskalaci nedávno skončeného sporu s biskupem, jehož nástupce má být teprve (!) zvolen, nevedlo ani tolik jednání samotného panovníka, jako spíše zlé nabádání ostatních (*aliorum malitia*). O královych kvalitách se ostatně měl osobně přesvědčit rovněž legát Řehoř de Crescentio, účastník jednání na Šacké hoře – nedávno kritizovaného panovníka tu líčí jako takřka ideálního vládce. Přemysl je tak paradoxně žádán, aby podpořil kapitulu v nadcházející volbě (*celebranda electione*) a případně prozíravě zasáhl proti jakékoli překážce. Stejně jako v případě listů kapitule a jejím poradcům papež předstírá, že o Pelhřimově volbě neví, což lze s ohledem na další vývoj takřka s jistotou vyloučit. Václav Novotný v této souvislosti zmiňuje ne zcela jasný záznam z cisterské generální kapituly z října 1223, který

[190] *Letopisy 1196–1278,* FRB II, s. 284; CDB II, č. 252, s. 241–242; ANTONÍN A KOL., *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 72–73 a podrobněji NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 534–541; ve stručnosti též ŽEMLIČKA, *Počátky,* s. 448–449, zejména s ohledem na kontext kuriálního vlivu v Čechách. K pokusům o arcibiskupství na jiném místě; ELBEL, *Dějiny neúspěchu*.

[191] Pro tuto dobu není jasné obsazení dignity; její napojení na českého krále je ovšem neoddiskutovatelné – Přemysl I. tuto dignitu v r. 1204/5 v rámci olomoucké kapituly založil a nadal (NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3*,* s. 628). – CDB II, č. 260–262, s. 251–254 (oba listy do Čech datovány 4. 10.); NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 536–537 (uvádí mylně opata oseckého místo ostrovského – to přebírá i Antonín v pozn. výše). – Gratián s odkazem na nicejský koncil k vysvěcení biskupa proti vědomí (*preter metropolitani conscientiam*) připomíná, že tento se nestává biskupem a jinde, ať se nikdo neodvažuje vysvětit biskupa bez vědomí (souhlasu) metropolity. Proto také onen důraz na zachování arcibiskupových práv a důstojenství. *Decretum magistri Gratiani,* Distinctio LXIV, Causa V a VIII a podobně Pars II, Causa IX, Quaestio III, CII.

připomíná, že pomucký opat měl téhož roku vyslat k papeži svého probošta v blíže neurčené záležitosti proti svému biskupa. Zatímco Kateřina Charvátová tuto cestu bez pochybností spojuje se stížností na v diecézi nepřítomného biskupa Ondřeje, Novotný opatrně připouští, že se mohlo jednat rovněž o otázku volby jeho nástupce – pak by se informace o Pelhřimově volbě dostala ke kurii takřka vzápětí a není tedy jasný důvod Honoriova otálení. Tato přítomnost ovšem v obou případech naznačuje původ poradního hlasu pomuckého opata; v případě ostrovského opata i olomouckého probošta ovšem jakékoli důvody patrné nejsou.[192]

Ono taktické váhání patrně dobře vysvětluje kauza paderbornské biskupské elekce, kterou ostatně pontifik sám zmiňuje ve svém listu mohučskému Sigfriedovi z 20. března 1225; v jejím rámci ovšem šlo o neshodu kapituly při volbě a následný spor arcibiskupem vysvěceného a králem investovaného elekta (zvoleného sice menšinou) a kurií podporovaného kandidáta kapitulní většiny. Pochybení metropolity v paderbornském případě tak využil Honorius ve zmíněném vytýkacím listu vedle již zmíněného Pelhřimova vysvěcení – jakkoli k němu téměř jistě došlo ještě před aktivizací kurie – jako záminku k zásahu do jeho pravomoci.

[192] CDB II, č. 263, s. 254; Statuta Capitulorum generalium II, č. 23, s. 27 (Ebrašskému opatu bylo generální kapitulou uloženo, aby záležitost prošetřil a na následující kapitule informoval shromážděné. Statuta pro rok 1224 ovšem žádnou takovou zprávu nezachycují. Tamtéž, s. 30–35); CHARVÁTOVÁ, *Dějiny I,* s. 279 (Tamtéž, s. 273 k rozlišení Pomuk – Nepomuk); NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3*,* s. 535. – Zatímco denní datum Ondřejova úmrtí (30. července) je poměrně bezpochybné, rok již tak jednoznačný není. *Letopisy 1196–1278,* FRB II, s. 284 uvádějí, že měl Ondřej zemřít v červenci 1224, ale *eodem anno* měl zvolen biskupem Pelhřim, který ovšem již na podzim 1223 vydal výše zmíněnou listinu jako pražský biskup (viz pozn. 1900). Mikuláš Čech naopak biskupovu smrt datuje do r. 1223 a Pelhřimův nástup zmiňuje bez podrobnosti („cui Peregrinus … successit“) a podobně Pulkava (v první redakci) datuje jednání na Šacké hoře k r. 1222 a Ondřejovu smrt *anno sequenti*, ale Pelhřimův nástup až do roku 1224 (resp. k témuž roku, kdy zemřel markrabě Vladislav Jindřich, tj. 1222; *Pulkavova kronika*, FRB V, s. 131–132). NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 532–533, pozn. 5 se přiklání k roku 1223 i na základě skutečnosti, že Pelhřim je pražským biskupem spolehlivě doložen již téhož roku a předpokládá, že by nebylo možno nového biskupa zvolit před smrtí toho předchozího. Není jasné, zda Ondřej zůstával v Římě s perspektivou návratu do diecéze – ještě v květnu a druhé půli června 1223 si nechal papežem potvrdit ona imunitní privilegia krále Přemysla a českých pánů (CDB II, č. 247, s. 239 s č. 250–251, s. 240–241). Novotný (Tamtéž) předpokládá, že se u kurie mohl snažit prosadit povýšení Prahy na arcibiskupství, nebo usilovat o znovurozdmýchání sporu s panovníkem. K rezignaci na biskupský úřad by tak muselo dojít v průběhu července 1223 – přijmeme-li dřívější rok úmrtí – a tedy v poměrně krátkém časovém horizontu; vzhledem k tomu, že Honorius III. nepřipomíná volbu nového biskupa ještě za Ondřejova života, což by bylo lze považovat za značné přestoupení práva, zdá se pravděpodobné, že Ondřej zemřel „opuštěn a zapomenut“ v klášteře Casamari 30. července 1223. – K roku 1224 se z novější literatury přiklání mj. KADLEC, *Přehled* I, s. 138; Z. Hledíková se v Ondřejově medailonu (in GATZ (ed.), *Die Bischöfe,* s. 578–580) drží roku 1223 (v obou případech bez podrobnějšího zdůvodnění); podobně též, vycházeje především z Novotného, MATĚJKA, *Nález kostí pražského biskupa Ondřeje*. – Ono poměrně překvapivé časové rozpětí mezi Pelhřimovou volbou a předvoláním ke kurii patrně zarazilo již barokní historiky, kteří za Honoriovým otálením a následným předvoláním viděli nejčastěji nehospodárné nakládání s majetky biskupství (mj. BECKOVSKÝ, *Poselkyně Starých Příběhův Českých*, s. 360).

Mohučský arcibiskup – chtěl-li osvědčit alespoň zbytek oddanosti – měl pražského biskupa pohnat ke kurii.[193]

K tomu skutečně na přelomu let 1225/1226 došlo – je pravděpodobné, že jej doprovázel blíže neurčený počet kanovníků, delegovaných snad k zastupování kapituly. S ohledem na pozdější vývoj se zdá, že v jeho družině nechyběl probošt Eppo, děkan Arnold – tedy dvě přední figury předešlého Ondřejova sporu – mistr Petr a patrně i kanovník Budivoj, budoucí biskup.[194] Není ovšem jasné, s jakým pověřením; stejně tak nelze zachytit postoj panovníka i katedrálních kanovníků k takovému porušení jejich volebního práva. V prvním případě lze předpokládat přinejmenším značné rozladění, v druhém kromě pocitu zcizení nedávno získaného práva, zásadního pro vlastní rozvoj instituce, byť v tomto případě značně formálního, snad také příležitost k osobnímu prospěchu a snahu o oslabení vazby na světskou moc. Rovněž roli papežského legáta kardinála Konráda z Urachu v celé kauze můžeme jen dovozovat. Jeho přítomnost po boku mohučského arcibiskupa v inkriminované době zřejmě podpořila Sigfriedův postup vůči pražskému biskupovi; o jeho aktivním působení v celé kauze v době jeho pobytu v Čechách (doložen zde v červnu 1225) ovšem nelze říci mnoho jistého. Zdá se, že měl přispět k uklidnění situace a přimět biskupa – jak jej sám v konfirmaci oslavanské fundace označuje – k cestě ke kurii, ovšem nikoli jej přinutit k rezignaci v Praze.[195]

Letopisný svod o celé kauze informují jen velmi stručně a značně neúplně – k roku 1224 Ondřej zemřel v Římě, Pelhřim zvolen biskupem, 1225 kardinál Konrád v Čechách a 19. prosince 1227 posvěcen (!) biskup Jan – absence zpráv o pro kanovníky jistě ponižujícím jednání u papežské kurie je v kontextu vytváření kapitulní paměti pochopitelná. Podrobněji průběh komentuje na základě neznámých pramenů až Přibík Pulkava a Mikuláš Glassberger (Mikuláš Čech); krom jiných lze předpokládat jakási diplomatická deperdita, na něž naráží přinejmenším druhý jmenovaný. Konfrontace těchto mladších zpráv s dostupnými soudobými prameny ukazuje dobrou informovanost obou autorů, zejména minority Mikuláše.[196]

---

[193] K paderbornskému případu podrobněji BRANDT – HENGST, *Das Bistum Paderborn im Mittelalter*, s. 117–120; stručně též GATZ, *Die Bischofe*, s. 539.

[194] Podrobně NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 540 a 542, pozn. 4 (podle CDB II, č. 299, s. 298).

[195] CDB II, č. 273, s. 268–287; podrobněji k legaci NEININGER, *Konrad von Urach*, zejména s. 263–264. F. Neininger se domnívá, že cisterciák Konrád mohl být o dění v pražské diecézi informován již v době probíhajícího Ondřejova sporu prostřednictvím již zmíněné stížnosti oseckého opata řádové generální kapitule (Tamtéž, regest 59, s. 315–316). – Starší názor, přeceňující legátův vliv na řešení celé krize, přesvědčivě vyvrátil již NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 539, pozn. 4.

[196] *Letopisy 1196–1278,* FRB II, s. 284; *Kronika Pulkavova*, FRB V, s. 132 (zejména pasáž * podle kroniky Mikuláše Glasbergera) a s. 133; SETON, *Nicholas Glassberger and His Works*, s. 32 a 35. Zmíněnou disproporci konstatoval již NOVOTNÝ, *České dějiny I/3,* s. 539, pozn. 4 a 5 a s. 540, rezignuje ovšem na úvahy o jejích příčinách.

Patrně v důsledku osobního jednání s papežem – tak to alespoň připomíná jeho nástupce Řehoř IX. – Pelhřim rezignoval, a podle Glassbergera si měl podržet pontifikálie. První redakce Pulkavovy kroniky ovšem zdůrazňuje biskupovu pasivitu – měl být papežem sesazen („per dominum papam Rome deponitur"). I s ohledem na další tušené jednání jej doprovázejících kanovníků lze tak či tak jistý tlak předpokládat. Snad po poradě s přítomnými kanovníky následně Honorius III. vybral z jejich středu odjinud neznámého kanovníka Budivoje (Budislava) a vysvětli jej biskupem. Ten ovšem krátce po svém zvolení na počátku července 1226 zemřel.[197] Již 21. července papež oznámil kapitule a proboštovi – dlícímu ovšem patrně jako doprovod exbiskupa Pelhřima v Římě – Budivojovu smrt a vyzval k vypravení tří nebo čtyř z jejich středu jako pověřených zástupců kapituly k nové volbě, k níž má dojít u kurie skrze kapitulní zástupce a s papežovou radou a souhlasem (tedy ve své podstatě *per compromissum*). V listině znovu připomíná, že tak činí proto, aby nedošlo k narušení jejích nedotknutelných práv a zásahem světské moci k volbě nevhodného biskupa. Honorius se tak snažil zamezit opakování Pelhřimova případu, ale zároveň – byť povýtce jen v teoretické rovině – stále počítá s rolí aktivní rolí kapituly.[198]

Tato druhá kapitulní delegace – kanovníci Martin, Jan, Bernard (snad tehdy již scholastik) a mistr Zdislav – dorazila ke kurii zřejmě kolem poloviny dubna, mezitím ale došlo ke změně na Petrově stolci – po smrti Honoria III. převzal kauzu jeho nástupce Řehoř IX. Ještě než mohlo dojít ke kýžené volbě, vyšlo najevo, že dva z přítomných kanovníků (Řehořův regestář zřejmě omylem jmenuje dva Jany) byli dříve papežem suspendováni pro sloužení mší v době Ondřejova interdiktu; papež jim ovšem s odkazem na potřebu nezdržovat volbu nového biskupa na základě jejich žádosti udělil *dispenz milosti*. Řehořova listina pasovskému biskupu a kapitule připomíná, že mezi oběma kapitulními delegacemi došlo ke sporu o *ius eligendi,* které tak zřejmě vedlo k upozornění na starší papežský zásah do kapitulních personálií.[199]

---

[197] CDB III/1, č. 19, s. 17–18; *Kronika Pulkavova*, FRB V, s. 132–133 (při vědomí poznámky výše). K datu biskupova úmrtí NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3*,* s. 540–541, pozn. 5.

[198] CDB II, č. 284, s. 278–279; NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3*,* s. 541–542. – Plošnou rezervaci beneficií vakantních po smrti jejich držitele u kurie prosadil teprve Klement IV. bulou *Licet ecclesiarum* (1256), což dále prohloubil Bonifác VIII. a zejména Jan XXII. bulou *Ex debito* (1319).

[199] CDB II, č. 298–299, s. 297–298; NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 542; PODLAHA, *Series*, s. 9, č. 83. – Podobně zasáhl i Inocenc IV. proti olomouckým kanovníkům ve sporu o obsazení tamního stolce po rezignaci biskupa Roberta – nařídil pražskému a litoměřickému proboštu a pražskému arcijáhnu, aby jako *iudices delegati* exkomunikovali neoprávněné držitele olomouckých prebend – stoupence Brunova protikandidáta (prosazeného prý laickou mocí) Konráda z Friedberka (CDB IV, č. 106, s. 199–200; podrobněji SOMER – SVOBODOVÁ, *Konrád z Friedberka*, s. 11–12). – Ke kanovníku Bernardovi výše v poznámce o papežských zásazích do kapituly.

Spor mezi oběma skupinami zřejmě netrval příliš dlouho a patrně na popud papeže došlo ke smíření, neboť již 30. dubna 1227 (tedy osm dní po vydání dispenzu) nařídil Řehoř IX. pasovskému biskupu a jeho kapitule, aby pečlivě prověřili kvality scholastika Jana, zvoleného společně a jednomyslně na svatovojtěšský stolec. List jej připomíná obvyklými epitety jako „muže vzdělaného, prozíravého a počestného," jemuž ovšem chybělo vyšší svěcení, což v této době není pro kanovnické kariéry nic neobvyklého, zvláště pokud jde o příslušníky nobility.[200] Papežem položený důraz na kanonické zvyklosti, jejichž dodržení měl pasovský biskup osvědčit, se zřejmě nemá vztahovat na samotnou volbu, ale mnohem spíše na obecné požadavky, kladené na pastýře Kristova stáda, a stejně jako jednomyslnost volby budit dojem zájmu kurie na zdání legitimity volby. Ta, zdá se, již nebyla nikým zpochybněna a v prosinci téhož roku mohučským metropolitou vysvěcený Jan II. byl přijat ve své diecézi – vždyť stejně jako mnozí před ním osvědčil svou roli v panovníkově blízkosti.[201]

Sesazený biskup Pelhřim se patrně spokojil s mělnickým proboštstvím spojeným s pražským kanonikátem a doživotním důchodem 120 hřiven stříbra přislíbených mu z biskupských statků – ještě v březnu 1232 se jich ovšem marně dožadoval. Pro přílišnou zátěž biskupského rozpočtu byla tehdy papežským zásahem snížen na sto hřiven, jejichž pravidelné vyplácení ve dvou splátkách (na sv. Jiří a na svátek Všech svatých) měli zajistit papežem delegovaní probošti budyšínský a od sv. Afry v Míšni a děkan míšeňské kapituly.[202] Již bylo zmíněno, že mohl dále užívat biskupské hodnosti – lze předpokládat, že se po boku biskupů Jana II. a Bernarda podílel na svěcení kléru a jiných liturgických povinnostech v diecézi – tak v červnu 1232 světil po boku biskupa Jana II. klášterní kostel v Teplé a v květnu 1237 asistoval v Erfurtu při svěcení halberstadtského biskupa Ludolfa a pražského Bernarda, s nímž o rok později světil kostel božehrobců na Zderaze; zachytíme jej rovněž jako svědka pořízení nejrůznějšího charakteru. Mladší kapitulní tradice jej stejně jako Přibík Pulkava připomíná jako příznivce dominikánů, s nimiž se snad blíže seznámil v průběhu římského pobytu. V jejich

[200] CDB II, č. 299, s. 298. Obecně ke kněžskému svěcení těsně před přijetím biskupského BARROW, *The Clergy in the Medieval World*, s. 47-49. – Papež povoluje Janovi přijmout kněžské svěcení od kteréhokoli pravověrného biskupa, je tak značně pravděpodobné, že k tomu došlo ještě v Římě.

[201] *Letopisy 1196–1278*, FRB II, s. 284; asistenci biskupů halberstadtského a livonského připomínají *Annales Erphordenses fratrum Praedicatorum*, MHG SS rer. Germ. 42, s. 81.

[202] CDB III-1, č. 19, s. 17–18 – Lze připomenout podobný případ o dvě dekády mladšího odškodnění sesazeného biskupa Konráda z Friedberka, významného straníka krále Václava I. a jeho procísařské orientace. Konrádovi mělo být náhradou za rezignaci a navrácení neprávem zadržovaných statků velkoryse přiznáno 300 hřiven stříbra a ves *Cholso* (snad Holešov) – důvodem byla zřejmě panovnická podpora – vždyť král sám o toto papeže žádal (SOMER – SVOBODOVÁ, *Konrád z Friedberka,* s. 19–20). *Kdysi* biskupu Konrádovi pak – zřejmě podobně jako Pelhřimovi – zůstala přinejmenším část jeho spirituálních pravomocí, jak dokládá několikero odpustkových privilegií, která vydal (mj. CDB V/3, č. 1153, s. 131 – podrobněji *Monumenta Egrana* I, č. 235, s. 85).

kostele sv. Klimenta měl také být pohřben, připomínán ovšem byl i v okruhu pražského kostela, jemuž měl darovat ves Korycany.[203]

Je patrné, že papež, usilující dříve spíše o kompromisní řešení Ondřejovy kauzy ve snaze naklonit si Přemysla pro své politické zájmy v Říši, jednal skutečně v intencích snahy o omezení laického vlivu v diecézi – laickou volbu biskupů explicitně zapověděl IV. lateránský koncil[204] – a nepotismu, ale zároveň rovněž usiloval o posílení vlastní pozice na úkor mohučského metropolity. Jistý ústupek v tomto ohledu – značící snad výjimečnost situace – učinil Siegfriedovi II. až Řehoř IX. postupuje mu Janovo svěcení, ovšem až po jeho zmíněném přezkoušení. V návaznosti na Inocence III. tak Honorius III. i Řehoř IX. (a neméně i někteří jejich nástupci) usilovali o naplnění nadřazenosti teokratické moci papeže, a to včetně nadřazení církevní hierarchii a kanonických požadavků, často prosazovaných jeho předchůdci – to se týká mj. zásahu do kapitulního práva (a povinnosti) biskupské volby. V tomto ohledu mohlo jít také o jakousi náhradu neprosazeného povýšení Prahy na metropoli, o čemž bude ještě řeč na příslušném místě.[205]

Zdá se, že složitá kauza volby nástupců biskupa Ondřeje, jehož spor s panovníkem, preláty i představiteli nobility dovedla kurie Honoria III. i Řehoře IX. obratně rétoricky využít, podnítila rovněž kuriální zájem o výběr papežského desátku z církevních příjmů – hned k r. 1229 zachycují *Letopisy* papežského legáta Šimona, vybírajícího desátek. Snad s jistým zadostiučiněním letopisec zaznamenal, že týž legát vyhlásil nad konventními kostely (patrně rytířských řádů) zákaz služeb božích – důvodem byl patrně spor, který s nimi vedl o výběr desátku na křížovou výpravu.[206]

---

[203] *Series,* MHB III, s. 38; *Pulkavova kronika*, FRB V, s. 133; TOMEK, *Základy starého místopisu* III–V*,* s. 250; ČERNUŠÁK – PROKOP – NĚMEC, *Historie dominikánů,* s. 18–22; CDB III-1, č. 21, s. 19–20 a č. 191, s. 239–242; ke svěcení biskupů *Annales Erphordenses fratrum Praedicatorum*, MHG SS rer. Germ. 42, s. 92–93. Pro Pelhřimovu účast na založení pražského dominikánského kláštera mluví podle T. Černušáka neexistence jakéhokoli papežského doporučení biskupovi, jaké známe pro Olomouc, na druhou stranu ale nelze vyloučit, jak dále připomíná, že za jejím vydáním také mohla být obecná Robertova nechuť vůči novým duchovním proudům. Zprávu o Korycanech (nikoli moravských Koryčanech, jak uvádějí některé starší práce – naposledy GATZ (ed.), *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches I,* s. 581) zachycuje kapitulní paměť (NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3*,* s. 748–749, pozn. 2). K Pelhřimovi jako svědkovi v pasáži níže.

[204] *Concilliorum Oecumenicorum Decreta* II, IV Lateranum, can. 25, s. 247.

[205] Srv. ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 73–74.

[206] *Letopisy 1196–1278*, FRB II, s. 284; CDB II, č. 337, s. 344–345; podrobněji NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3*,* s. 544–545. Téma rozvíjíme dále zde, s. 395–396 a 402–403.

Pražští kanovníci majíce v paměti nedávné kuriální zásahy se k volbě Janova nástupce (Jan II. zemřel v půli srpna 1236)[207] sešli zřejmě poměrně rychle – dobové prameny ovšem o přesném datu mlčí a vesměs je suše konstatují, že byl zvolen scholastik Bernard. Dobře informované anály erfurtských bratří kazatelů připomínají, že byl v tamním kostele Panny Marie ještě v roce 1236 potvrzen zplnomocněnci mohučského arcibiskupa – zdejším děkanem, scholastikem a opatem blízkého benediktinského kláštera sv. Petra. Tamtéž jej pak 10. května následujícího roku spolu s halberstadtským elektem Ludolfem vysvětil mohučský metropolita, vracející se od císaře z Vídně, za asistence episkopů z Merseburgu a Havelbergu a sesazeného biskupa Pelhřima, který Bernarda ke svěcení doprovodil a snad i celou záležitost dojednal. Zdá se tedy, že přinejmenším ve 30. letech hrál Erfurt výraznější roli v komunikaci Mohuče a pražské diecéze – v případě Olomouce takové kontakty nelze doložit, už vzhledem k dlouhým episkopátům biskupů Roberta a Bruna.[208]

Robert Antonín nedávno položil jeden z mezníků vývoje pražské diecéze do roku 1227, resp. na počátek roku následujícího, kdy měl Přemysl I. mlčky uznat Jana II. jako pražského biskupa. Zdůraznil tak skutečnost, že počínaje volbou Janova nástupce se dobové prameny nezmiňují (snad s výjimkou mnohem pozdější volby biskupa Řehoře v r. 1296) o zásazích zeměpanské moci do průběhu kapitulní volby. To je ovšem nejisté, neboť v případě volby jeho dvou nástupců o jejím průběhu nic podrobnějšího – včetně jejího data samotného – nevíme; s ohledem na vývoj biskupské kanceláře a obecně diecézní správy bych se opatrně přiklonil k položení tohoto mezníku až na počátek Mikulášova episkopátu. Mnoho v této záležitosti nenapoví spor kanovníka Viléma a Konráda z Friedberka o olomoucký biskupský stolec – přestože je zřejmá pozdější králova podpora „procísařského“ Konráda, nezdá se, že by jej aktivně protežoval a do volby jakkoli vstupoval. Přístup Václava I. ovšem lze chápat i tak, že

[207] Denní datum zachycují jak *Letopisy 1196–1278*, FRB II, s. 284 (17. srpna), tak i doksanské nekrologium (15. srpna), erfurtské anály znají jen měsíc (viz pozn. níže) – EMLER (ed.), *Necrologium Doxanense*, s. 122; NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 662, pozn. 1 data neúmyslně prohodil.

[208] *Letopisy 1196–1278*, FRB II, s. 284, stejně tak *Series,* MHB III, s. 38 i jindy dobře informovaná *Kronika Pulkavova*, FRB V, s. 136. – *Annales Erphordenses fratrum Praedicatorum*, MHG SS rer. Germ. 42, s. 92. – Datum svěcení 10. září 1236 poprvé a patrně bez pramenné opory uvádí FRIND, *Kirchengeschichte Böhmens* II*,* s. 28–29 – jeho odkaz na PUBITSCHKA, *Chronologische Geschichte Böhmens unter den Slaven* IV.2*,* s. 180 předpokládá na základě mylné analogie svěcení ve Vídni, datum ovšem nezná. – Erfurt nadto s českým prostředím spojovaly též ostatky sv. Vojtěcha (části jakéhosi oděvu), uchovávané ve zmíněném klášteře benediktinů (*Cronica sancti Petri Erfordiensis*, MHG SS rer. Germ. 42, s. 421 a 424). – Erfurt jako centrum komunikace mezi Václavem II. a mohučským arcibiskupem je ostatně jmenováno ještě při jednání o královské korunovaci (KLL I, s. 371, č. 958).

se za Viléma, a tedy i kapitulní svobody (právo volby) nepostavil a nehájil je. Patrně proto také královo jméno chybí v olomouckém kapitulním nekrologiu.[209]

Krátce po sobě ztratily svého pastýře obě diecéze – v září 1240 (patrně 13. 9.) zemřel biskup Bernard a o měsíc později (patrně 17. 10.) i biskup Robert, který sice na svůj úřad rezignoval – zřejmě ne zcela dobrovolně – již na konci roku předešlého, ale volba jeho nástupce se značně zkomplikovala. Na začátku ledna téhož roku nadto zemřel i bývalý biskup Pelhřim, jehož důchody se vrátily do rukou pražského biskupa. [210] Tím byl snad bez komplikací ještě na konci roku 1240 zvolen neurozený kanovník Mikuláš z Újezda pod Petřínem – o jeho předchozí kariéře, a tedy ani vazbě ke králi mnoho nevíme, snad je možné jej ztotožnit s arcijáhnem a kanovníkem Mikulášem svědčícím v roce 1227 tzv. Kojatově závěti.[211]

První léta Mikulášova episkopátu byla poznamenána dlouhotrvajícím konfliktem císaře Fridricha II. a papežské moci (Řehoře IX. a Inocence IV.) ve 30. a 40. letech, vrcholící císařovým sesazením na prvním lyonském koncilu, jemuž byl Mikuláš přítomen. Snad v souvislosti s koncilem, svolaným papežem původně na Velikonoce 1241 (konec března), ale vzhledem k probíhajícímu konfliktu neuskutečněným, se elekt Mikuláš vydal do Říma, kde mu na konci května Řehoř IX. udělil svěcení. Je pravděpodobné, že jeho přítomnosti využil papež rovněž s ohledem na politické působení na panovníka a patrně i kauzu jeho olomouckého kolegy. Biskupův zřejmě nepříliš početný doprovod, složený patrně především z pražských kanovníků, ovšem nelze ani na základě sledování obou zmíněných kauz tušit. Konečně ve věci Mikulášova svěcení nelze vyloučit ani vliv papežského legáta Alberta Beheima, který v inkriminované době působil v Říši, zejména Bavorsku a přilehlých oblastech včetně Čech a Moravy. Zde je jeho pobyt doložen mezi 15. dubnem a 6. červnem 1240, následně se přesunul do bavorského Landshutu, kde pobýval – nejisto, zda po celou dobu – minimálně do května následujícího roku. Ani papežská listina (z 29. května) informující pražskou kapitulu, diecézní

[209] ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 74–75; FÜHRER, *Listina*, s. 15–16; SOMER – SVOBODOVÁ, *Konrád z Friedberka,* s. 8–10. – *Necrologium Olomucense*, s. 111. Za upozornění stran tohoto pramene děkuji Vojtěchu Sloukovi. – Podrobnosti k těmto volbám zachytil až HÁJEK Z LIBOČAN, *Kronika česká*, zejména s. 546–547, 554 a 556: Hájek – snad na základě nějakého neznámého pramene – připomíná, že osmnáctý den po Janově smrti vešel do shromáždění kanovníků král Václav a po společné poradě kapitula zvolila ze svého středu scholastika Bernarda. Přestože Hájkovo vyprávění o biskupských dějinách první poloviny 13. století je značně zmatené a neodpovídá realitě (mj. nechává Jana II. zvolit v Praze kapitulou, a to na králův popud), nelze s jistotou vyloučit, že svým způsobem odráží strukturální proměnu biskupské volby. Zatímco totiž ještě Bernard byl volen kapitulou za královy přítomnosti a rady a jeho nástupce Mikuláš sice ještě z králova popudu, ale po „dlouhém rokování" kanovníků, při volbě Jana III. a jeho nástupců již panovníkův podíl nebo vliv nezmiňuje. To, jak ještě podrobněji uvidíme, zhruba odpovídá tendenci biskupské emancipace i volby samotné na královské moci. Může jít samozřejmě jen o náhodu, ona shoda je ale přinejmenším pozoruhodná. Srov. TROJAN, *Šlechtictví*.

[210] Rozbor denních dat úmrtí provedl spolehlivě NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3*,* s. 748 a 752.

[211] CDB II, č. 303, s. 301–302; *Chronicon Francisci Pragensis*, FRB SN I, s. 6.

klérus jako kolektivního adresáta a krále Václava I. o vysvěcení biskupa nezmiňuje další podrobnosti o jeho cestě ke kurii, připomíná ovšem, že papež kapitulou zvoleného biskupa prověřil a shledal, že splňuje kanonickoprávní nároky. Volbu tedy z apoštolské autority potvrdil, vysvětil jej a nařídil jej respektovat, krále pak vyzval k jeho podpoře v záležitostech duchovních i temporálních (patrně zejména majetkoprávních). Jak konečně ještě uvidíme, Mikulášovo římské svěcení se stalo součástí papežské snahy o posílení přímé moci nad jednotlivými diecézemi, a zároveň politického boje s mohučským metropolitou Sigfriedem III. z Eppsteinu – proti jeho interdiktu, klatbě nebo sesazení jej papež vybavil ochranným listem. K Mikulášově vztahu ke kurii a mohučskému arcibiskupovi se ještě v příslušném kontextu vrátíme.[212]

Volbu a svěcení Mikulášova nástupce zachycuje podrobněji druhá, sdílnější část *Letopisů českých*. Analista připomíná poměrně rychlý sled událostí – 17. ledna 1258 zemřel biskup Mikuláš, zřejmě 1. února (variantně dle jednotlivých rukopisů) byl zvolen Jan (III.) a 10. března jej jménem mohučského arcibiskupa Gerharda Wildgrafa potvrdil olomoucký biskup Bruno. O předchozí Janově kariéře, ani sociálních vazbách není nic přesnějšího známo – zřejmě byl rodově spřízněn s pány z Dražic (biskup Jan II. byl příbuzným – snad bratrem – jeho matky: *avunculus noster*). Lze předpokládat, že byl knězem a patrně také pražským kanovníkem; zprávu Příbíka Pulkavy o tom, že byl stejně jako jeho předchůdci Bernard a Jan II. pražským scholastikem, je třeba brát s rezervou: diplomatický materiál dokládá při scholasterii v době, která by připadala v úvahu, tři jiné kanovníky – Štěpána (doložen mezi 1238–1243), Markvarta (1247–1256) a Přísnobora (1258–1269). Připomeňme také, že na sklonku 40. let pražská katedrální škola pro nepokoje v zemi nefungovala. Pulkava ovšem musel čerpat pro všechny tři na biskupy povýšené scholastiky z jiného pramene, než jsou dochované *Letopisy 1196–1278*, které se ani o jednom jako o scholastikovi nezmiňují. Zmínky o scholasticích Janovi (II.) a Bernardovi jsme shromáždili výše – nelze vyloučit, že Pulkava Janovi III. scholasterii přiřkl omylem na základě téhož působení jeho stejnojmenného předchůdce a příbuzného. [213]

---

[212] CDB IV, č. 5–6, s. 64–66; ke koncilu CDB III/2, č. 246, s. 327–328 (srpen 1240) a č. 256, s. 346–348 (říjen 1240); svěcení v Římě a návrat do Čech, datovaný k 28. červenci s chybným vročením (1240) připomínají rovněž *Letopisy 1196–1278*, FRB II, s. 285; NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 704–713; FRENZ – HERDE (ed.), *Das Brief- und Memorialbuch des Albert Behaim* (MGH Briefe d. späteren MA 1), s. 16–17; z početné literatury ke vztahu Fridricha II. a papežství alespoň RADER, *Fridrich II.,* s. 275–299; BAAKEN, *Ius imperii ad regnum*.

[213] *Letopisy 1196–1278*, FRB II, s. 295; stručně k tomu NOVOTNÝ, *České dějiny* I/4, s. 79. – Rodovou spřízněnost zachycuje CDB V-II, č. 716, s. 366. O blízkém vztahu strýce a synovce rovněž svědčí skutečnost, že Jan III., jak nedávno poukázal L. Führer, po celou dobu svého episkopátu užíval pečeť Jana II., a to nikoli nutně jen jako pragmatické řešení. Tato úvaha pak nutně otevírá otázku uložení pečetí zesnulých biskupů (FÜHRER, *Pečeti,* s. 83). Janovu příslušnost k pánům z Dražic naopak nijak nedokládá – jak tvrdí DYKASTOVÁ, *Jan III. z Dražic,*

Biskupské svěcení Jan přijal o svatodušní neděli 12. května 1258 v kostele sv. Štěpána ve Vídni, kde v tu dobu pobýval Přemysl Otakar II. se svým dvorem a biskupy pasovským, řezenským a litevským – ti pak přisluhovali Brunovi Olomouckému, pověřenému ke konsekraci mohučským metropolitou. Vzhledem ke svěcení mimo mohučskou arcidiecézi pociťoval zřejmě pasovský biskup Ota, na jehož území obřad proběhl, potřebu listinně potvrdit, že jemu ani biskupskému kostelu nemá skrze tento akt připadnout jakýkoli právní zisk ani nárok (*iuris acquisitum*) – tedy explicitně potvrzuje právo mohučského arcibiskupa, na jehož žádost ono svěcení proběhlo. Totéž dosvědčuje i světitel Bruno jsa poctěn tímto pověřením. Připomeňme, že v inkriminované době sledujeme snahy českého krále o zřízení arcidiecéze, které právem mohučského metropolitu znepokojovaly, byť – jak je ostatně patrné i při výběru Janova světitele – otevřený konflikt není patrný. Brunův list nadto připomíná, že přinejmenším jedním z důvodů svěcení ve Vídni mělo být uspoření nákladů pražského biskupa („ad parcendum laboribus et expensis Pragensis ecclesie"). Nový vysvěcený biskup pak byl přijat „s plesáním duchovenstva i lidu" v neděli 26. května, nastolen a téhož dne měl také sloužit první mariánskou mši. Kapitulní letopisy pak na řadě dalších míst zdůrazňují biskupa Jana jako světitele jednotlivých katedrálních oltářů stejně jako zásluhy na obnově a vybavení pražského kostela – tedy jednu ze základních rovin vztahu biskupa a jeho kapituly jako strážkyně (liturgické) paměti.[214]

„Dvojí světlo" – slovy letopisce – zhaslo v druhé půli roku 1278: na Moravském poli padl král Přemysl Otakar II. a následně 21. října zemřel i biskup Jan. *Letopisy 1196–1278* oba zesnulé, jejich příběhy a nekrology umně propojují a symbolicky tak uzavírají jedno období

s. 21–22, pozn. 61 – vlastní biskupova žádost o zařazení své památky mezi řádová anniversaria v cisterckých statutech (*Statuta Capitulorum Generalium* II, s. 465, č. 16 k roku 1260), ani jeho pravděpodobný záznam v bohemikálním kalendáři téhož řádu původně z prvé poloviny století (CHARVÁTOVÁ – SILAGIOVÁ, *Fiant festa,* s. 115 a 151). V obou pramenech je zmiňován jen jako pražský biskup Jan, což ostatně autorka sama níže konstatuje. – *Kronika Pulkavova*, FRB V, s. 149; k obsazení scholasterie BLÁHOVÁ, *Školy a vzdělání,* s. 205, kde zpřesňuje přehled PODLAHA, *Series,* s. 10, č. 113 a 114 a s. 15, č. 129. – Z Hájkovy recepce Pulkavy (HÁJEK Z LIBOČAN, *Kronika česká*, s. 576–577) vychází rovněž Veleslavínův kalendář (k 21. říjnu, s. 543 vydání z r. 1590), z něhož informace vypsal kterýsi archivář kláštera v Mařídolu do popisku listiny biskupa Jana pro klášter z Velikonoc 1258/1259. Přílepek ve znění „Iohannes de Drasitz, scolasticus ecclesiae Pragensis, electus in episcopum anno 1258, mortuus anno 1278 die 21. Oktobris Welleslavinae," citovaný bez podrobnějšího určení v CDB V/1, č. 148, s. 237, pozn. 2 (s odkazem na CDLS I, č. 51, s. 82–83 – v obou případech bez klíčového *Welleslavinae*; RBM II, č. 180, s. 71 jej vůbec neuvádí) mohl badatele zmást. Plné znění přípisku zachycuje jen *Urkunden des Klosters St. Marienthal,* č. 11, s. 20; vzhledem ke zničení listiny nevhodným uložením na konci druhé světové války nelze podrobnosti ověřit (KOBUCH, *Dochování listin,* s. 720). Bez pochybností Pulkavovu zprávu přejímá BOROVÝ, *Dějiny diecéze pražské,* s. 115 a (z něj i) další autoři.

[214] *Letopisy 1196–1278*, FRB II, s. 295 (zmínky o liturgické praxi až do s. 302); CDB V/1, č. 152–154, s. 241–243. Janovo vídeňské svěcení a smrt jeho předchůdce zmiňuje rovněž *Continuatio Sancrucensis Secunda,* MGH SS IX, s. 644. Domácí zprávy o biskupských svěceních umožňuje kontextualizovat MACIEJEWSKI, *Konsekracja biskupia w trzynastowiecznej Polsce*, opírající se ze zřejmých důvodů zejména o liturgické a kanonickoprávní předpisy.

vývoje země a biskupství. Volba biskupa Tobiáše pak otevírá tzv. *Vypravování o zlých letech* – důraz na váhání probošta Tobiáše, stejně jako jednomyslná volba (s odkazem na jeho urozený původ i zákonné kvality) a následující důkladný popis s důrazem na kanonicitu průběhu odráží nejistotu ve dví rozděleného království a zároveň svým způsobem formuluje legitimizační strategii kapituly. *Vypravování* konečně naznačuje jednotlivé kroky kanonického procesu a doplňuje tak předchozí poměrně strohý výklad. Volbu (15. listopadu 1278) snad bez zásadnějších zásahů světské moci – byť přinejmenším snahu o ni ze strany Václavova poručníka Oty V. Braniborského nelze vyloučit – následovala příprava poselstva k metropolitovi. Kanovníci prý sestavili jakousi listinu (*decretum*) o průběhu volby a opatřili pečetěmi všech kanovníků (a snad i pečetí kapitulní) jako podklad zmíněné delegace mistra Řehoře, pražského děkana, a kanovníků Aleše (rovněž byl proboštem olomouckým) a Dětřicha – na jejím základě pak žádali mohučského arcibiskupa o potvrzení volby. S přihlédnutím k itineráři Wernera z Eppsteinu se zdá, že jej zastihli přímo v Mohuči – tomu napovídá rovněž skutečnost, že se k prozkoumání oné listiny shromáždila rovněž katedrální kapitula a znalci církevního práva.[215]

Arcibiskup neshledav žádného pochybení delegoval stvrzení volby – snad pro zvolencovu nepřítomnost, zde je výklad poněkud zmatený – stejně jako vysvěcení samotné olomouckému biskupu Brunovi, tedy v intencích kapitulní žádosti. Delegace se měla do Prahy vrátit těsně před Vánoci (22. prosince). Bez otálení vypravil Tobiáš posly za biskupem Brunem a sám se již 5. ledna v doprovodu již zmíněných kanovníků a jiných světských i duchovních osob vydal do Ostravy, kde biskup pobýval. Ten pak spolu s přítomným basilejským biskupem celou záležitost znovu prověřil a 18. ledna listinně volbu potvrdil. Důraz, který autor Vyprávění o zlých letech klade na jednotlivá bez výjimky deperditní privilegia, podtrhuje legitimizační charakter narativu. Kněžské a o den později i biskupské svěcení přijal Tobiáš v brněnském dominikánském klášteře z rukou olomouckého, sekovského a basilejského biskupa v závěru února 1279. Letopisec připomíná početnou biskupovu družinu ozdobenou jeho rodovým erbem doprovázející biskupa na Moravu, složenou jak z duchovních (pražských kanovníků a dalších kaplanů), tak i laiků. Význam přijatého svěcení podtrhují při té příležitosti – snad i nově vysvěceným biskupem – udělené odpustky, tedy demonstrativní nakládání s *thesaurem ecclesiae*. Autor *Vypravování o zlých letech*, zřejmě některý z biskupovi blízkých kanovníků,

[215] *Letopisy 1196–1278* a *Vypravování o zlých letech*, FRB II, s. 333–339. Jednoduchý zápis o volbě se snad příliš nelišil od dochovaného záznamu o volbě biskupa Dětřicha v březnu 1283 (CDB VI/1, č. 135, s. 184). – K vývoji v Čechách ŽEMLIČKA, *Do tří korun*, s. 43–65. K itineráři *Regesta archiepiscoporum Maguntinensium* 2*,* s. 404. K povaze Letopisů zde, s. 27–29 s další literaturou.

zdůrazňuje přijetí svěcení jako zásadní přerod v Tobiášově životě – připomíná, že tento „den jeho narození“ má být každoročně připomínán.[216]

Biskupův slavnostní návrat do rezidenčního města byl ovšem pošramocen odepřením vstupu do prostoru Hradu a zejména katedrálního kostela – Tobiáš tak, vítán s „velikým plesem“ kanovníků, duchovních i laiků, zamířil do kostela strahovských premonstrátů[217] – tam také v následujících dnech sloužil svou první biskupskou mši. Letopisec ve snaze zdůraznit širokou jednotu proti braniborskému správcovství připomíná jednotlivé skupiny přítomných: od duchovních, přes jednotlivé skupiny urozených, až po vdovy, ženy a děti. Tobiášova osoba tak měla být – a rovněž byla – určitým jednotícím prvkem tehdejší society; vždyť „kdyby to množství bývalo bylo vyzbrojeno a vůle všech by byla spojena, město Pražské by bylo – trvá-li vůle jednoty – nedobytné a neotřesitelné,“ jak připomíná letopisec. Biskup svou štědrost a pohostinnost osvědčil hostinou pro shromážděné duchovní ve svém pražském dvoře.[218] Obecně lze říct, že Tobiášova volba výrazným způsobem ovlivnila nejen vývoj (a emancipaci) diecéze, ale rovněž země jako celku.

Obě následující volby – mistra Řehoře (1296) a Jana IV. (1301) – proběhly v politicky poměrně stabilní době vlády krále Václava II., také proto je zejména první zmíněné věnována mnohem menší pozornost. Po smrti biskupa Tobiáše (zřejmě 24. února 1296), jehož poměr k panovníkovi dosti zkresleně líčí František Pražský málem jako služebný, se podle kronikáře měl král snažit prosadit na stolec svého nelegitimního bratra Jana (Ješka), toho času vyšehradského probošta a králova kancléře. Volbě ale stál v cestě Janův nemanželský původ; na radu Václavovi blízkého sadeckého probošta Jana pak měl být zvolen šedesátník mistr Řehoř, děkan pražské kapituly – předpokládalo se, že překlene období potřebné pro zajištění příslušného papežského dispenzu a Jan jej následně nahradí. Přinejmenším v oblasti dějin pražského kostela dobře informovaný František Pražský tedy bez jediné připomínky stran porušení kanonických požadavků připisuje veškerou aktivitu při Řehořově volbě králi, o kapitulním hlasu mlčí. To by nasvědčovalo volnější vazbě (arci)biskupského zpovědníka a

[216] *Vypravování o zlých letech*, FRB II, s. 337–339 (datace se v některých rukopisech mírně liší). K širším okolnostem volby TROJAN, *Tobiáš,* s. 28–31. – Zajištění oděvu (*excellenter vestivit*) – snad rovněž opatřeného vlastním erbovním znamením, tedy trojicí vinných listů – pro duchovní i laický doprovod podobně připomíná v případě odjezdu Jana IV. do Vienne *Chronicon Francisci Pragensis*, FRB SN I, s. 43.

[217] K roli *Montis Sion* v rámci biskupských rituálních vjezdů podrobněji TROJAN, *Reprezentace,* s. 99.

[218] *Vypravování o zlých letech*, FRB II, s. 339–340; jednotlivá denní data jsou nejistá. – Patrně nepříliš dlouho poté jmenoval nově konsekrovaný biskup z plnosti svého úřadu novým pražským proboštem zkušeného kanovníka Gotfrieda, držícího zároveň vyšehradskou kustodii (CDB VI/1, č. 63, s. 108–110; PODLAHA, *Series,* č. 150, s. 18). Souběh obou prebend lze snad interpretovat jako Tobiášovu utilitární reakci na nestabilní dobu a úsilí o propojení jednotlivých církevních institucí. K personálnímu prolínání se jednotlivých ústavů zde s. 129.

kaplana Františka na kapitulní prostředí. Ostatně, podobně jej nezmiňuje ani v případě volby Janovy, která ale v jeho podání neproběhla ve Václavově režii. Absence jakýchkoli stížností ze strany kapituly nebo jejich náznaků dovoluje předpokládat přinejmenším formální shodu panovníka a sboru kanovníků – vždyť vzdělaný Řehoř se právem těšil důvěře biskupa Tobiáše, a tedy bylo lze předpokládat, že jím nastolený kurz směřování diecéze ve shodě s královskou mocí výrazněji nevychýlí.[219]

Podrobnosti o Řehořově biskupském svěcení uvádí teprve Přibík Pulkava: pomíjí výše zmíněné vyprávění svého předchůdce a jen stručně eviduje že byl zvolen (stejně tak i Beneš z Weitmile, který připomíná, že se k volbě sešli kanovníci) a 1. června vysvěcen v Brně olomouckým biskupem z nařízení mohučského metropolity. Zatímco role olomouckého Dětřicha je – s ohledem na předchozí svěcení Tobiášovo a ostatně i Dětřicha samotného – neproblematická, datum svěcení bude zřejmě nutné posunout. Nejpozději 3. června totiž vydal listinu pro valdsaský klášter ještě jako *electus et confirmatus ecclesie Pragensis,* přičemž v koroboraci je ohlášena ještě děkanská pečeť, která byla skutečně k listině připojena, což předpokládá absenci elekční pečeti (srv. následující odstavce). Datum svěcení 12. června, které bývá tradičně uváděno (mj. i v moderním českém překladu Pulkavy), poprvé – pokud je mi známo – uvádí až augustiniánský historiograf Pachomius Kreybich a s obecným odkazem na jeho práci jej do širšího povědomí uvedl A. Frind a po něm i K. Borový. Dosti torzovitý itinerář biskupa Dětřicha řešení nijak nepomůže. I s přihlédnutím ke zmíněnému Pulkavovu datu lze ovšem předpokládat, že Řehoř skutečně přijal svěcení v brzkém létě 1296.[220]

---

[219] *Chronicon Francisci Pragensis*, FRB SN I, s. 45. – Datum Tobiášovy smrti podrobně doložil JAN, *Václav II.*, s. 597, pozn. 244; k tomu podrobněji TROJAN, *Tobiáš,* s. 242–243; k osobě vyšehradského Jana DVOŘÁČKOVÁ – MALÁ, *Královský dvůr Václava II.*, s. 80–82; k sadeckému proboštu Janovi FÜHRER, *Datum per manus magistri Iohannis*, s. 68. Absence svěcení, kterou uvažuje ŽEMLIČKA, *Do tří korun,* s. 270, by nebyla zásadní překážkou, jak připomíná případ jeho předchůdce. Řehořovu volbu zmiňuje v kontextu panovnické politiky JAN, *Václav II.,* s. 211. K Františkově biografii a kronice ZACHOVÁ, *Die Chronik des Franz von Prag*, s. 36–39; ŽEMLIČKA, *Roudnický záznam,* s. 97–100. – Zbraslavská kronika, ač časově nejbližší, k těmto záležitostem mlčí. Obecně MARANI-MORAVOVÁ, *Peter von Zittau,* s. 466–489 a okrajově též TROJAN, *Tobiáš,* s. 262.

[220] KLL I, č. 940, s. 365–366 (RBM II, č. 2753, s. 1204 jej ovšem uvádí jako biskupa; správně *Monumenta Egrana* I., č. 485, s. 178); *Kronika Pulkavova*, FRB V, s. 177–178; *Kronika pražského kostela*, FRB IV, s. 461 (mylně ovšem k roku 1295). FRIND, *Kirchengeschichte Böhmens* II, s. 63. (Jisté vnucení naznačuje BALBÍN, *Epitome historica,* s. 300). – P. Kreybich je zejména v pasážích o starších dějinách (před 1700) značně nespolehlivý a nadto není jasné, z jakého pramene vychází (k tomu stručně MAREŠ, *Augustiniánský historiograf*, s. 406–407 a Týž, katalogizační lístek projektu Řeholníci: reholnici.hiu.cas.cz/katalog/lat/l.dll?_hal~1000122911); KREYBICH, *Catalogus Patrum ac Fratrum Ordinis Eremitici.* Pak je ještě otázkou, jaký je Řehořův vztah k řádu obecně – ve spisu Valentina Weidnera *Tria Vestigia* o Svaté Dobrotivé a jejím zakladateli Oldřichu z Vadeka (+1271). Ten měl mít podle Weidnera tři syny, mezi nimiž Řehoř ale nefiguruje (srov. SCHMIDT, *Historie augustiniánského kláštera*, s. 73); SEDLÁČEK, *Hrady* VI, s. 173 a 176 pánům z Valdeka připisuje – zjevně značně volně – Jana II.,

Poslední biskupská volba *dlouhého 13. století* proběhla na podzim 1301 – poté, co 6. září zemřel biskup Řehoř. Z „dříve vyprošené milosti Ducha svatého“ kapitula „řádně a kanonicky“ zvolila pražského a vyšehradského kanovníka Jana, syna Řehníka (Řehoře) z Dražic. Není zřejmé, nakolik volbu ovlivnil král Václav II., přinejmenším ale platí, že mu Janova volba konvenovala – podle Františka Pražského vzdával panovník spolu se šlechtici i duchovními „hojné díky králi nebeskému.“ To plně odpovídá tradičnímu, Gratiánem postulovanému rozdělení – volba náleží kléru (kapitule), souhlas pak lidu – a rovněž dobře zapadá do obrazu zbožného panovníka a zároveň připouští Václavovu bezprostřední přítomnost volbě, nebo alespoň jejímu vyhlášení. Františkův popis biskupského svěcení o druhé adventní neděli (10. prosince) zachycuje pozoruhodné okolnosti vztahu krále a biskupa spojené s udělením investitury; průběhu samotného svěcení, vedeného patrně basilejským biskupem a královým kancléřem Petrem z Aspeltu. Jako osoba, zodpovědná za přípravu slavnosti se svěcením spojené, zde figuruje pražský probošt Oldřich připomínaje králi odjinud neznámé právo pražských biskupů lovit v královských lesích. Král ovšem měl jako projev úcty zajistit zvěřinu sám, svou štědrost rovněž osvědčil darem skvostného zlatého prstenu se smaragdem v hodnotě osmi set hřiven – prsten měl zvolenec přijmout při svěcení jako jeden ze symbolů svého úřadu.[221]

Podstatný je ale především výklad o udělení regálií, tedy odznaků temporální moci – kronikář připomíná propůjčení královského žezla a jablka na znamení „conferendo regalia sive principatum“. Nejedná se ovšem, podle mého soudu, o skutečné „knížectví“ ve smyslu biskupova povýšení, ale o běžné udělení investitury biskupských statků. Následuje poměrně oblíbené zjevení Boží vůle prostřednictvím náhodně otevřeného evangeliáře (*sortes biblicae*) – samotné předání evangeliáře jako symbolu kazatelského úřadu je součástí liturgie svěcení – a slavnostní průvod do biskupova dvora, kde přítomné čekaly světské radovánky. František Pražský rovněž připomíná symbolický biskupův vjezd – panovník sesednuv z koně vedl

pro Řehoře mu už ale v rodokmenu nezbylo místo (tak i GERLEOVÁ, *Počátky a vzestup,* s. 97, která Řehořův uvažovaný predikát přechází mlčením). Obecně i TROJAN, *Šlechtictví*. Za konzultace o Kreybichovi, Weidnerovi a řádové historiografii obecně jsem zavázán Karlu Marešovi.

[221] *Chronicon Francisci Pragensis*, FRB SN I, s. 41–42; *Kronika pražského kostela*, FRB IV, s. 464; *Kronika Pulkavova*, FRB V, s. 181. K rodokmenu podrobněji, byť ne vždy bez pochybností CHALOUPECKÝ, *Jan IV. z Dražic,* s. 4–6, k předchozí kariéře Tamtéž, s. 7–8. K Františkově pasáži o volbě a rituálním jednání JAN, *Václav II.,* s. 319–320; MACIEJEWSKI, *Adventus episcopi,* s. 49 a 84–85. – Není jasné, zda se měla symbolická role darovaného prstenu vztahovat k prstenu, který zvolenci udílel metropolita jako svým způsobem znamení uzavřeného *matrimonium spirituale*, jenž biskupa uschopňovalo k výkonu z úřadu vyplývající moci (především z kanonickoprávního pohledu viz BENSON, *The Bishop-Elect*, s. 123–125 a s. 145–149), případně pravděpodobněji prstenu, jímž na základě wormského konkordátu investoval panovník biskupa nebo opata.

biskupova koně i s Janem v biskupském majestátu skrze bránu. Podobný motiv světského vládce pokořujícího se před duchovní autoritou není ojedinělý.[222]

Motivace kronikáře, píšícího na počátku 40. let 14. století je zde poměrně jasná – František, jak sám upozorňuje v předmluvě první redakce, zachycuje „zvláště Vaše (tj. biskupa Jana IV. – D.T.) blahodárné a obdivuhodné činy a díla" v kronice „užitečné nejen pro Váš kostel pražský, ale ku prospěchu veškerého duchovenstva i lidu diecéze." Zachycením *reality* tak zároveň naznačuje ideál vztahu biskupa a krále. V tomto ohledu je též podstatná absence jakékoli zmínky o podílu nebo úloze kapituly (a to včetně zmíněné volby) – to by stejně jako již zmíněný případ Řehořovy biskupské volby naznačovalo jeho nepříslušnosti ke sboru pražských kanovníků. Liturgický průběh svěcení v jednotlivých případech patrně probíhal nepříliš odlišně na základě příslušné *Liber pontificalis* – dobově užívaného *Pontificale romanum saeculi XII.,* resp. upraveného *Pontificale curiae romanae;* pro české prostředí takové kompletní *ordo* ovšem zachycuje teprve Pontifikál Albrechta ze Šternberka z roku 1376. Charakter uvedení do držby temporálií a ostatních neliturgických aktů závisel na politických okolnostech i vývoji vztahu panovníka a biskupa. Totéž platí pro biskupův vjezd do sídelního města (*adventus episcopi*) i uvedení do úřadu (intronizaci) v mateřském kostele a první biskupskou mši. Ve zmíněném případě Janova pražského svěcení ovšem tyto kroky splynuly – s ohledem na velikost svatovítské Spytihněvovy baziliky je zřejmé, že značná část přítomných se zúčastnila pouze na hradním nádvoří. Jistou odlišnost jsme již konstatovali v případě biskupa Tobiáše, který svou primici sloužil na Strahově a bude patrně nemožné zodpovědět, jakým způsobem byl uveden do držby temporálií.[223]

S ohledem na různě dlouhé období mezi smrtí biskupa, resp. jeho pohřbem, který byl významným aktem biskupské paměti, volbou a potvrzením jeho nástupce a konečně přijetím biskupského svěcení se nabízí otázka, jakým způsobem vnímala kapitula a obecněji celá diecéze roli a pozici jednotlivých elektů.[224] Jejich postavení obecně záviselo zejména na politických okolnostech jednotlivých voleb a prodlevě mezi volbou a svěcením; zdůrazněme, že zvolenci, kteří nedosáhli kněžského svěcení (typicky Tobiáš z Benešova), nedisponovali ani

[222] *Chronicon Francisci Pragensis*, FRB SN I, s. 41–42. KEJŘ, O říšském knížectví; MACIEJEWSKI, *Adventus episcopi*, zejména s. 49, 58–59 a s. 66. Ke konceptualizaci biskupských vjezdů v říšském prostředí se shrnutím starší literatury BUB, *Adventus Episcopi. Das Adventusritual der Bischöfe zu Bamberg*, s. 21–36; pro domácí prostředí TROJAN, *Reprezentace*, 92–101 a stručně též KALOUS, *Biskupské a legátské rituály*, s. 323–325.

[223] K Františkovi podrobněji ZACHOVÁ, *Die Chronik des Franz von Prag* – DOLEŽALOVÁ, *Svěcení biskupů ve světle*.

[224] Patrně skutečnost, že pražský elekt Jan ještě nepřijal svěcení, byla jedním z důvodů, proč byl v dubnu 1258 řešením zahlcení pražské kapituly přílišným počtem kurií providovaných kanovníků pověřen schopný a vzdělaný vratislavský biskup Tomáš (CDB V-1, č. 151, s. 240–241).

jakoukoli kněžskou sakrální pravomocí (sloužit mše atp.).[225] Doba mezi volbou, potvrzením a svěcením se v polovině 13. století (poprvé v případě Jana III.) zkrátila, poněvadž z celého procesu zcela „vypadla" osobní přítomnost mohučského arcibiskupa. Ten sice stanovil odpovědné osoby, které měly osvědčit vhodnost výběru elekta, ale toto *confirmatio*[226] a ještě podstatněji *consecrecatio* vykonal jiný, geograficky bližší diecézní biskup. Již první lateránský koncil zdůraznil, že právo správy biskupských temporálií vychází teprve z přijatého svěcení, a tudíž ani teoreticky nemá být možné, aby *temporalia* spravoval biskup-elekt, byť kanonicky zvolený. V závěru 12. století jej ovšem přinejmenším podle některých kanonistů ke správě majetku – nikoli ovšem správě diecéze samotné – uschopňovalo již potvrzení (*confirmatio*). Ve 13. století se otázka zejména v říšském prostředí ještě komplikuje odlišnými pohledy obou zúčastněných stran. Uvedení do majetkové držby českým králem mohlo (a podle některých i mělo) předcházet ještě samotnému vysvěcení; obecně ovšem zprávy o udělení investitury (i prostá zmínka), jak jsme již konstatovali, pro 13. století téměř chybí. Patrně tedy o věci nebylo v pražské diecézi sporu; otazník je na místě zejména v případě biskupa Tobiáše, jehož vztah s Otou V. byl značně konfliktní.[227]

Významné svědectví o postavení biskupských zvolenců poskytují tzv. elekční pečeti, nesoucí často – zejména v pokročilém říšském prostředí – jasné symbolické svědectví vlastního právního postavení, tj. v případě biskupů jde zejména o absenci pontifikálií. Zcela typickým příkladem je elekční pečeť biskupa Bruna, jehož pozice byla vzhledem k probíhajícímu sporu

[225] Obecně k otázce biskupských zvolenců v širším kanonickoprávním kontextu BENSON, *The Bishop-Elect*. Zde jsou podstatné zejména pasáže věnující se napětí mezi teorií a praxí. – Pozdní kněžské svěcení, udělené těsně před svěcením biskupským, se obecně týká široké skupiny tzv. *dvorských biskupů* (tedy i řady biskupů doby knížecí), do které ovšem Tobiáš svou předchozí kariérou nezapadá. Vždyť již III. lateránský koncil požaduje po kapitulních proboštech a děkanech kněžské svěcení, po arcijáhnech přinejmenším jáhenské; po biskupech pak kanonický věk 30 let, manželský původ a osvědčenost života a učení (*Concilliorum Oecumenicorum Decreta* II, III Lateranum, can. 3, s. 212–213). Srov. BARROW, *The Clergy in the Medieval World*, s. 47–49; PELTZER, *Canon Law, Careers and Conquest*, s. 48–50.

[226] V říšském prostředí častěji užívané *electus et confirmatus* – tedy důraz kladený rovněž na stvrzení volby – v pražské diecézi nenajdeme. To vyplývá krom jiného z poměrně bezproblémového průběhu konfirmací zvolenců, poměrně krátké doby mezi volbou a svěcením a v neposlední řadě rovněž takřka absence písemností z těchto „elekčních" období. Srov. BENSON, *The Bishop-Elect*, s. 115.

[227] *Decretum magistri Gratiani*, C.12, quaestio 2, cap. 37; podrobněji BENSON, *The Bishop-Elect,* s. 41–42 a s. 111–112, k otázce poměru investitury a svěcení ještě Tamtéž, s. 283–297 a s. 335–339. – Již Gratián s ohledem na majetkovou držbu rozlišuje desátky, jejichž výběr nijak nezávisí na světské *potestas* a ostatní nemovitý majetek (a příjmy z něj) jako *temporalia*, resp. *regalia* (podrobněji Tamtéž, s. 339–341). – Obecně k moci (*potestas*) a jejího výkonu (*executio potestatis*) s ohledem na jednotlivé stupně procesu „stávání se biskupem" SCHMIDT, *Bischof bist Du*, zejména s. 52–62. – Znovuuvedení ve „svobodné a pokojné držení celého biskupství (episcopum quoque in liberam et quietam possessionem totius episcopatus sui restituimus)" – tedy přinejmenším do temporální stránky úřadu – českým králem jasně zaznívá již v tzv. Kladrubských dohodách z ledna 1219 (CDB II, č. 172, s. 160–161).

o olomoucký stolec značně specifická – připomeňme rovněž, že mu papež Inocenc IV. povolil nosit mitru a prsten jako odznaky (budoucí) moci.[228]

První takový příklad z prostředí pražské diecéze položil R. Nový pro Pelhřimův krátký episkopát – k již zmíněné listině pro vilémovský klášter z 1. října 1223 byla připojena okrouhlá pečeť, zachycující v pečetním poli stojící postav biskupa s mitrou a berlou jako symbolem biskupské spirituální moci v pravé ruce. Opis zní: + sigillum pelegrini pragenis eccl /// epi. S ohledem na přítomnost biskupských insignií i titulaturu, vyjadřující jeho postavení konsekrovaného biskupa, se domnívám, že nejde o elekční pečeť, ale o běžnou biskupskou pečeť, byť poněkud archaičtějšího tvaru – její typář si musel biskup obstarat záhy po svém zvolení; jak ovšem dále ukážeme, nebylo by to nic netypického. Co jej vedlo k překvapivě rychlému nahrazení typáře – druhý typ pečeti nese stejný pečetní obraz, sama pečeť už nabývá oválně zašpičatělého, tj. běžného kanonického tvaru – není jasné. Snad šlo o vliv právně pokročilejšího říšského nebo kuriálního prostředí, ačkoli již jeho předchůdce Ondřej tohoto tvaru – zřejmě s odkazem na jeho kanonicitu – běžně užíval. V opise pak čteme: + peregrini dei gratia pragensis epi. Mírná odlišnost opisů ovšem není argumentem pro rozlišení elekční a biskupské pečeti. Užívání Pelhřimovy biskupské pečeti po jeho sesazení není doloženo – jako *quondam episcopus Pragensis* ostatně aktivně vystupuje v osmi svědečných řadách; ve dvou dalších případech pak ve 30. letech v listinném materiálu figuruje jako mělnický probošt, a tedy užívá pečeť svatopetrského kostela. Přední pozice ve svědečných řadách – hned za úřadujícím biskupem, byl-li přítomen – potvrzuje významné postavení sesazeného hierarchy. Koroborace poslední v poznámce jmenované listiny biskupa Bernarda pro zderazské božehrobce, zachovaná sice jen v mladším českém překladu, ohlašuje zpečetění pečetěmi obou biskupů: přestože se pečeť nezachovala, lze tak předpokládat užívání zřejmě nezměněného typáře i po Pelhřimově sesazení.[229]

---

[228] CDB IV/1, č. 78, s. 166–167; POKORNÝ, *Elekční pečeť olomouckého biskupa Bruna*, s. 62–65. Brunova pečeť patrně zajímavým způsobem zachycuje rodovou heraldickou figuru – kopřivový list – jako pozadí pečetního obrazu infulovaného biskupa držícího v sepjatých rukou knihu (popis CDB IV/2, č. 10, s. 11; k výsadě nosit mitru a prsten před svěcením FÜHRER, *Udělení výsady nosit*, s. 398–399). Nejde ovšem, po našem soudu, toliko o výraz „světského feudála," jak dovozuje P. Pokorný, ale mnohem spíše o svým způsobem náhradu dosud neexistujícího erbu olomouckého biskupství – vždyť převzetí biskupských temporálií (panovnická investitura) byla v Brunově případě dosti komplikovaná (tak rovněž NOVÝ, *Heraldika pražských biskupů*, s. 54–55), podobně jako v případě výstroje doprovodu biskupa Tobiáše (*Vypravování o zlých letech*, FRB II, s. 338; TROJAN, *Tobiáš z Benešova*, s. 28–30).

[229] CDB II, č. 252, s. 241–242 (originál pečeti dostupný www.monasterium.net/mom/CZ-NA/RBB/9/charter; 22. 3. 2024). Listina ovšem zachycuje datum, před nímž byl Pelhřim vysvěcen, a nikoli datum svěcení, jak zřejmě omylem uvádí NOVÝ, *Pečeti*, s. 185–186 (ovšem s odkazem na správnou Novotného dedukci – NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 534–535 ostatně rovněž dospěl k odmítnutí této pečeti jako elekční. K této otázce se stejným

Skutečnou elekční pečeť tak prokazatelně užíval až jeho nástupce Jan II., zvolený na přelomu let 1226/1227 u papežské kurie (a s jejím nezanedbatelným vlivem) a vysvěcený až před Vánoci 1227 – její otisk známe z tzv. závěti Hrabišice Kojaty, kterou Jan jako *electus Pragensis* potvrdil přivěšením pečeti s opisem + sigill iohis di gra sce p///en ecclie mnistri. Janova pečeť *správce pražského kostela* okrouhlého tvaru zachycuje na stylizovaném stolci sedícího zvolence bez mitry a pontifikálií, žehnajícího pravicí a v levici držícího knihu, tedy obraz jasně zdůrazňující chybějící biskupské svěcení. Tomu odpovídá i označení Jana zvolencem v koroboraci oné listiny. Patrně těsně po návratu do Prahy vydal Jan, již *divina miseratione sancte Pragensis ecclesie episcopus*, zakladatelce chotěšovských premonstrátek Vojslavě listinu o transakci mezi oběma institucemi, schválené rovněž pražskou kapitulou. V koroboraci je ohlášena vedle kapitulní pečeti rovněž biskupská – vzhledem k tomu, že je listina známá až z mladšího opisu, není jasné, kterou pečeť použil. Vzhledem k delšímu rozestupu mezi volbou a svěcením lze ovšem s opatrností předpokládat, že si opatřil nový typář ještě před vlastním svěcením.[230]

Podobná otázka se nabízí i v případě biskupa Bernarda – i v jeho případě volbu a svěcení dělí téměř třičtvrtě roku, z tohoto období ovšem není dochována (ani doložena) žádná biskupova listina. Jak ovšem připomněla M. Bravermanová, tato doba by byla dostatečná i pro zahraniční vyhotovení biskupské mitry, nalezené v hrobu biskupa Bernarda.[231]

V případě Bernardových nástupců je pak užívání elekční pečeti takřka vyloučeno s ohledem na již zmíněné zkrácení období mezi volbou, jejím potvrzením a přijetím svěcení. Nezdá se ani, že by tito biskupové – snad s výjimkou Tobiáše z Benešova, kde šlo ovšem spíše o záležitosti politické – jako elekti výrazněji vstupovali do diecézní správy.[232]

---

výsledkem, jakož i obecněji k problematice Pelhřimových typářů naposledy FÜHRER, *Pečeti*, s. 72–75 a 83). Mezi pražskými biskupy je Pelhřim ostatně prvním, kdo využíval pečeť vyobrazující stojícího biskupa (srov. FÜHRER, *Pečeti,* s. 83–84). – CDB III/1, č. 21, s. 19–20 (při již zmíněné příležitosti svěcení tepelského kostela); č. 48, s. 48–49 (samostatně svědek transakce mezi německými rytíři a želivskými premonstráty); č. 62, s. 65–66 a č. 85, s. 90–92 a č. 130, s. 164–165 (po boku biskupa Jana svědčí třem listinám pro klášter u sv. Františka, poslední vzbuzuje určité pochyby – viz poznámky k CDB V/2, č. 586+, s. 174–176); č. 70, s. 74–75 (jen jako *episcopus* svědčí po boku biskupa Jana donaci Zderazi); č. 105, s. 124–125 (samostatně svědek královu privilegiu johanitům), č. 173, s. 213–214 (samostatně svědčí směně kladrubského opata a šlechtice Havla, se kterou vyslovil souhlas panovník a biskup Bernard) a konečně č. 191, s. 239–242 (výše zmíněné vysvěcení kostela zderazských božehrobců); o mělnickém proboštu Pelhřimovi viz CDB III/1, č. 45, s. 45–46.

[230] Jde více méně o užití jako *sigillum authenticum* (k užívání termínu v českém právním prostředí alespoň NOVÝ, *Pečeti*, s. 204–212. CDB II, č. 303, s. 301–302 (originál pečeti dostupný www.monasterium.net/mom/CZ-NA/AZK/1596/charter 22. 3. 2024) a č. 304, s. 302–303. K okolnostem Janovy volby a svěcení viz výše.

[231] BRAVERMANOVÁ, *Mitra z hrobu*, s. 215.

[232] To zřejmě platí i pro již zmíněnou Janovu listinu, potvrzující marienthalským cisterciačkám inkorporaci patronátu ve vsi *Ziwrsdorf*, kterou povolil ve shodě s kapitulou jeho předchůdce Mikuláš (CDB V/1, č. 148, s. 237;

II. 1. 3 Mezi dvorem a správou diecéze

Výrazné propojení biskupova užšího dvora a katedrální kapituly vychází v první řadě obecně z její role podpůrného aparátu pastýřského úřadu pražského episkopa, vedle toho ale rovněž z hlediska sdílení společného prostoru výrazně přispívajícího k *sebeidentifikaci* obou institucí – jak liturgického (katedrála), tak i sídelního, a to přinejmenším do doby, kdy biskup trvale přesunul svou rezidenci do malostranského biskupského dvora (zřejmě ve 40. letech 13. století).[233] V rámci analýzy biskupova dvora je třeba rozlišit ještě *dvůr feudální* a *dvůr spirituální*, jenž byl právě doménou duchovních z okruhu pražského kostela, tedy kromě jiných i pražských kanovníků.[234] Takový model pomyslného „dvojího dvora" je blízký rovněž prostředí říšských biskupství – tento model byl patrně pro spirituální stránku pražského (i olomouckého) biskupského dvora teoretickým východiskem,[235] v praxi ovšem biskupové přejímali vzory spíše ze struktury panovnického dvora, na němž se z podstaty svého úřadu pohybovali. Pro onu feudální složku biskupského dvora to platí dvojnásob, již Z. Hledíková

k listině a jejímu edičnímu zpřístupnění viz výše). Dnes již zničená listina je datována na Zelený čtvrtek (*in die Cene Domini*) prvního roku biskupova pontifikátu – vzhledem k tomu, že datování *pontificatus nostri anno primo* je užito naposledy ještě 23. 5. 1259 (tj. 11 dní po prvním výročí přijetí svěcení – tady si písař prostě nepamatoval přesné denní datum Janova svěcení (byť ho měl uvedené v Letopisech); CDB V/1, č. 186, s. 295–6; k pontifikálnímu způsobu datování biskupských listin NOVÝ, *Listiny,* s. 96 a 121, pozn. 391), nevylučuje ani jednu z možností (21. 3. 1258, nebo 10. 4. 1259). Jak doložil L. Führer (FÜHRER, *Listina,* s. 24–25 a 57), jde v tomto případě jde o listinu (resp. její opis) biskupského písaře J III 6, který působil jak v kanceláři biskupa Mikuláše (písař N 7), tak později i Tobiáše (písař T 4). Pokud by byla sestavena již r. 1258, šlo by o jakési dokončení agendy zesnulého biskupa (na což upozorňuje i znění listiny samotné), garantem jejíž kontinuity by mohl být snad spolu s kapitulou právě zmíněný písař. V listině ohlášená biskupská pečeť – která se s vtlačenou sekretní pečetí na rozdíl od papírové listiny samotné dochovala – by pak musela být vyhotovena velmi rychle, ani ne dva měsíce po volbě a necelé dva týdny po jejím potvrzení, nadto by mělo jít o pečeť elekční. Je tudíž pravděpodobnější, že listina byla vydána až roku následujícího, čemuž napovídá i již zmíněné užívání datační formule.

[233] Podrobněji s ohledem na stavební vývoj ZÁRUBA, *Hrady doby přemyslovské* I*,* s. 431–437.

[234] Užívám tohoto pojmu při vědomí jistých komplikací, které se ke schematickému rozčlenění na *curia maior* a *curia minor*, ale i *dvůr feudální* a *spirituální* vážou. – V souvislosti s historiografickým přístupem *Residenzforschung* představila základní teze v 90. letech Zdeňka Hledíková (*(Arci)biskupský dvůr* a *Pražské biskupské a arcibiskupské centrum*), dále jim však v kontextu *dvorského bádání*, směřujícího svůj pohled především na panovníka, nebyla věnována zásadnější pozornost (DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr jako téma*, zejména s. 88–90). Jedná se o téma, k němuž bude ještě vhodné se vrátit, a to nejen pohledem zde formovaných sociálních sítí – pozornost vyvolává už Novotného maxima: „V první řadě byli to jistě biskupové, již vynikali svým skvělým dvorem" srov. NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 610.

[235] Podrobně např. BIHRER, *Der Konstanzer Bischofshof*. – K říšskému kontextu formování okruhu biskupské kaple HAIDER, *Das bischöfliche Kapelanat*, pro pojednávané období zejména s. 191–380. Na základě studia nepoměrně bohatšího materiálu autor sleduje rovněž vývoj jednotlivých organizovaných biskupských kanceláří a obecně vztah mezi vývojem úřadů na jednotlivých biskupských dvorech a na dvoře římskoněmeckého panovníka a papeže.

upozornila na výrazný nárůst zmínek o hodnostářích biskupského dvora za episkopátu urozených biskupů – Fridricha, jenž měl být příbuzným královny, a Přemyslovce Jindřicha Břetislava.[236] Specifickým příkladem pak je lenní právo, na jehož základě formoval strukturu vlastního feudálního dvora a hospodářské správy olomoucký biskup Bruno a jeho nástupci.[237]

Přítomnost kanovníků v biskupově blízkosti dokládá už Kosmas, když připomíná, že již zmíněný organizátor katedrální kapituly probošt Marek byl rovněž biskupovým kaplanem (*capellano suo*); dalšího Jaromírova kaplana Albina kronikář připomíná jako jeho posla ke kurii. Vincencius pak dokládá řadu kaplanů v okolí biskupa Daniela, v rámci jeho italského působení – přinejmenším v případě Pelhřima, budoucího olomouckého biskupa, Dětleba a Vincencia samotného byli rovněž kanovníky.[238] Zpráva letopisce *zlých let* o vyslancích elekta Tobiáše k Brunovi olomouckému z ledna 1279 připomíná vedle pražského děkana Řehoře a kanovníků Dětřicha a Aleše, který byl rovněž olomouckým proboštem, jiné kaplany menšího i většího stupně (*et allis etiam capellanis minoris et maioris gradu*). O měsíc později jsou pak v Tobiášově doprovodu jmenováni jednotliví pražští kanovníci (desítka včetně tří již zmíněných vyslanců) a jiní kaplani biskupova dvora (*alii capellani episcopalis curie*). S přihlédnutím k fungování panovnické, resp. papežské kaple, kdy celá řada takových kněží je pouze titulárními kaplany,[239] lze v kontextu zmíněných výroků předpokládat v první řadě užší skupinu biskupových kaplanů – patrně zejména z řad kanovníků – každodenně se pohybujících

[236] HLEDÍKOVÁ, *Biskupské a arcibiskupské centrum,* s. 7–8. – Podobnou otázku o přenosu, resp. přenosnosti „dvorského systému" si badatelé již položili v případě šlechty; v tomto případě ovšem jde o mladší období. Srov. ŠIMŮNEK, *Dvory a rezidence české šlechty*.

[237] Z bohaté literatury alespoň HRABOVÁ, *Ekonomika feudální držby*; SOVADINA, *Lenní listiny biskupa Bruna;* JANIŠ, *Ke skladbě dvora olomouckých biskupů ve 13. století*.

[238] *Kosmas* II.26 a II.38, MGH SRG NS 2, s. 119 a 140; *Letopis Vincencia*, FRB II, s. 429. PODLAHA, *Series,* s. 4. – Na tomto místě se ještě krátce zastavme u interpretace Vincenciovy zprávy Z. HLEDÍKOVOU (*Biskupské a arcibiskupské centrum,* s. 7). Hledíková totiž mylně směšuje světský doprovod biskupa Daniela a jeho kaplany (*domino Daniele, Pragensi episcopo, qui in seruitium domini sui regis Boemie c u m m i l i t i a s u a e t c u m Dezlao, Peregrino, Dethlebo, Vincentio, Ottone et allis capellanis* – proložil D.T.), přičemž pak po jejím soudu není možné onu *militiam* chápat ve dvořanském smyslu, tedy jako jakousi družinu. Naopak je namístě tyto dvě skupiny oddělovat. Nadto se zdá, že již Vincencius, přímý účastník Danielova italského tažení, ve svém výkladu rozlišil dvě skupiny kleriků pohybujících se v biskupově blízkosti – jmenovitě zřejmě připomíná pražské kanovníky (jím byl snad i onen Zdislav, patrně totožný s kanovníkem a později děkanem (1184–1197) Zdeslavem, doloženým jinde poprvé kol. r. 1170: PODLAHA, *Series,* č. 40, s. 5), ostatními kaplany pak rozumí spíše pomocný duchovní personál. – K říšskému kontextu Vincenciovy zprávy HAIDER, *Das bischöfliche Kapelanat,* s. 193–196.

[239] K panovnické kapli posledních Přemyslovců JAN, *Václav II.,* s. 404–411; DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr krále Václava II.,* s. 71–92 a TÁŽ, *Familiares regis*; k říšskému kontextu FLECKENSTEIN, *Die Hofkapelle der deutschen Könige* 2; k papežské kapli HAIDER, *Zu den Anfängen*.

v jeho přítomnosti a zajišťujících nejen příslušný liturgický provoz,[240] ale majících také podíl na duchovní správě diecéze. Druhá skupina kaplanů, zahrnující snad i členy biskupských kapitul nebo správce *jeho* kostelů, pak plnila zejména úlohu reprezentativního duchovního doprovodu. František Pražský, sám jeden z kaplanů Jana IV., připomíná stroze biskupův doprovod jako společenství rytířů, kaplanů a veškeré čeledi (*milites suos et capellanos totamque familiam suam*) a na jiném místě počítá kaplany spolu s preláty (snad kapitulními) a rytíři mezi biskupovy první služebníky (*servitores primitivi*).[241]

O jakýchkoli bližších vazbách biskupa a některého z jeho kaplanů (např. v roli zpovědníka), stejně jako osobní zbožnosti biskupů ovšem pro celé 13. století nic bližšího nevíme. Z kapitulního prostředí vycházející letopisy připomínají biskupskou zbožnost v obecných topoi.[242] Podobně nejasný je i způsob výběru nových kaplanů – Formulářová sbírka Zdeňka z Třebíče zachycuje trojici dosti obecných listů naznačujících jakési formální přijímání do královské kaple; v závěru století snad lze podobný (symbolický) akt očekávat i v případě kaplanů pražských biskupů.[243]

S přihlédnutím ke královské kapli – Beneš Krabice připisuje zbožnému Václavu II. přinejmenším 24 kaplanů – lze okruh užších biskupových kaplanů (*Hauskapellanat*) pro druhou polovinu 13. století odhadovat spíše v řádu jednotek, přičemž je patrné, že na biskupově dvoře zastávali rovněž další správní a administrativní role. O jistém prolínání obou kaplí svědčí jeden

[240] V tomto ohledu připomeňme zejména kapli sv. Mořice při biskupově domě na Hradě a podobnou kapli sv. Antonína v rámci rezidence na Menším Městě. ZÁRUBA, *Hradní kaple* I., s. 186–187 a 190 (Kaple je doložena poprvé za Jana IV. z Dražic, není ale důvod pochybovat o její starší existenci; svatoantonínské patrocinium je doloženo teprve v pol. 14. století: LE I, č. 8, s. 6); k biskupskému dvoru jako prostoru jinde v této práci a literatuře zmíněné v předchozích poznámkách. Svatomořické patrocinium P. Kubín spojuje se založením kaple biskupem Šebířem, jemuž mohl poskytnout potřebnou relikvii z Niederalteichu přišedší břevnovský opat Meginhard (KUBÍN, *Středověký kult sv. Mořice*, s. 8–9). Patrocinia obou kaplí jsou v kontextu biskupské reprezentace přinejmenším zvláštní.

[241] *Vypravování o zlých letech,* FRB II, s. 337–338; ke kontextu Tobiášovy volby TROJAN, *Tobiáš z Benešova,* s. 27–31, úvahy k jeho dvoru Tamtéž, s. 249–259. – V obou případech je pak ještě připomenut „průvod urozených světských lidí". – *Chronicon Francisci Pragensis,* FRB SN I, s. 43 a 181–182.

[242] K dokladům biskupových kaplanů ve 13. století poznámky níže; překvapivě málo zmínek o biskupské kapli zachycuje i jinak sdílný tzv. Formulář Tobiáše z Bechyně (FTB) a ani František Pražský, dobře seznámený jako (arci)biskupův zpovědník s tímto prostředím, se k těmto záležitostem s výjimkou obecných formulací (první kniha, kap. XVI a XXXI) nevyjadřuje. – Odhady počtu biskupových dvořanů pro pol. 14. stol. uvádí HLEDÍKOVÁ, *Arnošt z Pardubic,* s. 220–221, na s. 221–223 také pokus o rekonstrukci Arnoštovy kaple.

[243] RBM II, č. 2464–2466, s. 1061. – Připomeňme, že podobné tápání provází rovněž otázku volby a uvádění kanovníků samotných: letopisy jen v několika případech připomínají, že ten který klerik „canonicus factus est," resp. „V. decanus electus est." (*Letopisy 1196–1278,* FRB II, s. 284–285). Na základě mladšího materiálu z polského prostředí se o rekonstrukci BILSKA-CIEĆWIERZ, *Powstanie i organizacja kapituł kolegiackich*, s. 210–230; podobnou analýzu pro pražskou kapitulu ve 14. století bude teprve třeba provést, základní linku nastiňuje HLEDÍKOVÁ, *Pražská metropolitní kapitula*. Táž nejistota platí, jak jsme již poznamenali, i o kritériích výběru kanovníků.

z Tobiášových formulářů, který připomíná vyšetřování jistých křivd spáchaných na kanovníku Ho., biskupském a královském kaplanovi.[244] Panovnická kaple – zejména v knížecím období – byla tvořena zejména pražskými a vyšehradskými kanovníky, později v okolí krále sledujeme rovněž příslušníky jednotlivých řádů. Tato proměna souvisí jednak s rozvojem těchto řádů a panovnickou podporou, ale také posílením pozice pražských kanovníků na biskupském dvoře (zejména po jeho sestupu do podhradí) a obecněji jeho rozšířením v souvislosti s rozvojem diecézní správy, kde tito kanovníci-kaplani byli angažováni.[245] Pokud světská struktura biskupova dvora vycházela z panovnického vzoru, formování biskupské kaple a obecněji okruhu duchovních osob v jeho blízkosti naopak vychází především ze spirituální povahy pastýřského úřadu a jeho úlohy ve středověké společnosti.[246]

Jednotlivé biskupské kaplany zachytíme jmenovitě zejména ve svědečných řadách, a to dosti nahodile, neboť se vznikem skutečné biskupské kanceláře a značnými nárůstem produkce listin *de auctoritate ordinaria*, vycházejících z prostého kuriálního vzoru, tyto řady svědků z biskupských listin až na výjimky mizí.[247] Ještě řidčeji je možné dovodit jakékoli podrobnosti, které by umožňovaly alespoň rámcové prosopografické studium. Kaplan biskupa Jana III. Moravec (*Moraws*), nedoložený ovšem mezi pražskými kanovníky, tak po boku notáře Petra Perlíka, horeckého faráře Ondřeje a dalších laiků z širšího regionu (Lipoltice u Přelouče a Nebovidy u Kolína) svědčil úpravě farní příslušnosti poddaných drobovické komendy německých rytířů v Žitenicích. Diplomatický rozbor listiny přesvědčivě potvrdil její příjemecké vyhotovení, na jehož správnost měli patrně dohlédnout oba biskupovi zástupci – tato skutečnost krom jiného naznačuje úzké propojení biskupovy kanceláře a kaple. Lze předpokládat – pokud je výše nastíněná domněnka správná – že rovněž kaplan Moravec byl součástí oné užší biskupovy kaple, která tak nebyla obsazována výhradně pražskými kanovníky.[248] Na rozdíl od řady říšských diecézí se ovšem v tomto okruhu – přinejmenším ve 13. století – nesetkáváme s řádovým klérem, resp. členy jiných kolegiát. To pak rovněž vylučuje takovým způsobem

[244] *Kronika Beneše z Weitmile*, FRB II, s. 460; FTB, č. 54, s. 48–49. Jistý korektiv v tomto ohledu nabízí příslušné soupisy kaplanů jednotlivých (arci)biskupů in HAIDER, *Das bischöfliche Kapelanat*, passim.

[245] Souhrnně s odkazy na starší literaturu CHARVÁTOVÁ – ŠRÁMEK, *Řádové duchovenstvo*; DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr jako téma,* s. 92 a 100–101; TÁŽ, *Královský dvůr Václava II.,* s. 71–92.

[246] HLEDÍKOVÁ, *Biskupské a arcibiskupské centrum,* s. 8–9.

[247] Podrobněji FÜHRER, *Listina,* zejména s. 114–124, stručněji TÝŽ, *Kancelář jako nástroj správy*.

[248] CDB V/2, č. 546, s. 107–108; FÜHRER, *Listina,* s. 109 a NOVÝ, *Listiny,* s. 140; k povaze aktu samotného CHARVÁT, *De Theutonicis uxoribusque eorum* a dále zde s. 324. – Původ, resp. rodinné nebo alespoň majetkové vazby kaplana Moravce lze s jistou opatrností předpokládat v Drozdovicích, dnes předměstí moravského Prostějova (CDB V/2, č. 499, s. 43–44: *terram unam in Drozdowicz ad nos* (biskupa Bruna – D.T.) *pertinentem* (…) *a Hodone, sororio Morauconis, capellani Pragensis episcopi, qui terram predicto iure possidebat*).

prosazovaný biskupův neformální vliv v těchto institucích, jak naopak lze pro říšské prostředí s opatrností v nemnohých případech doložit.[249]

Výraznou osobností kaple biskupa Tobiáše byl vzdělaný Rapota, pražský a vyšehradský kanovník, doktor dekretů, a později též arcijáhen kouřimský a vltavotýnský probošt. Poprvé výrazněji vystupuje jako biskupův prokurátor v otázce prokurací legátu Janu Tuskulskému (1287), mnohokrát pak jako *iudex delegatus* v nejrůznějších záležitostech církevní správy diecéze, biskupský oficiál a notář.[250]

Tyto příklady potvrzují tezi o zásadním propojení biskupské kaple s ostatními složkami jeho dvora (přinejmenším jeho duchovní části), kdy jednotlivé role nebyly zcela vyhraněné a ve značné části záležitostí byly postupovány jednotlivým osobám (nejen tedy biskupovým „dvořanům – kaplanům v širším smyslu“) podle ne zcela jasného klíče. Roli hrála zřejmě kombinace více faktorů – osobní kvality, znalost dané situace (včetně kontextu geografického) a časová kapacita. Totéž patrně platí i o obsazení kaple samotné – nezdá se, že by některé prebendy byly virilně spjaty s jednotlivými, zřejmě nepříliš pevně vymezenými kaplanskými místy. Stejně tak hlubšímu poznání uniká způsob organizace a struktury (byla-li vůbec jaká) biskupské kaple, její pozice v rámci biskupské *domácnosti* (*familia*) a širšího dvora i její hmotné zázemí – je tak na místě předpokládat, že byli zajištěni příjmy vlastních prebend. Vzhledem k tomu také pro toto období nelze předpokládat hlubší sdílenou (kolektivní) identitu, jak ji naznačují na počátku 14. století prameny např. pro dvůr trevírského arcibiskupa (*consorcium capellanorum nostrorum*).[251]

Ona zmínka *Vyprávění o zlých letech* o „kaplanech menšího řádu,“ může s jistou dávkou opatrnosti připomínat existenci patrně značně nekoherentní skupiny kleriků, působících mimo biskupovu pražskou rezidenci v rámci center významnějších distriktů. Lze předpokládat, že tyto osoby zajišťovaly běžnou duchovní (snad farní) správu a v biskupově okolí se pohybovaly jen v době jeho přítomnosti, případně jako početný doprovod při nejrůznějších ceremoniích. Nejedná se tedy o stálý úřad, ale svým způsobem proměnlivé označení skupiny osob. Tuto

[249] HAIDER, *Das bischöfliche Kapelanat*, s. 298–299. Rovněž původ některých olomouckých biskupů předchozího století lze hledat v řadách premonstrátských kanovníků (přehledně KALHOUS, *České a moravské biskupství,* s. 93–95). – Nakolik specifická byla v tomto ohledu předpokládaná kaple olomouckého biskupa Roberta, úzce spjatého s cisterckým řádem, není jasné; o kaplanech se nezmiňuje ani jeho závěť (CDB III/1, č. 128, s. 159–161) – jménem známe pouze kaplany Slavíka a Gerarda (1228, CDB II, č. 321, s. 319–323, zde s. 323). Nelze vyloučit, že druhý jmenovaný byl loucký cisterciák (CDB II, s. 475); zmíněné listině pro velehradskou fundaci svědčí další biskupovi dvořané (jídlonoš, číšník, podkoní i *milites domini episcopi*).

[250] FÜHRER, *In margine ke kanceláři pražských biskupů.*

[251] Ke kolektivní identitě HAIDER, *Das bischöfliche Kapelanat,* s. 314–318, připomíná ovšem, že podrobnější zprávy k její struktuře se vztahují spíše až k přelomu 14. a 15. století (Tamtéž, zejména s. 315, pozn. 221).

úvahu lze ovšem i s odkazem na značně torzovité biskupské itineráře jen velmi obtížně ověřit.[252]

Biskupova užší kaple rovněž tvořila jeho doprovod při cestách po diecézi i nečetných výjezdech mimo ni – jednotliví kaplani se vedle liturgických povinností podíleli rovněž na výkonu správy, fungování kanceláře a snad byli biskupovi – podobně jako pražští kanovníci – jakýmisi rádci. Listiny, vydané biskupy Janem III. a Tobiášem na mimopražských statcích (nelze o nich ovšem hovořit jako o *rezidencích*), vzhledem ke zmíněné jednodušší podobě a proměně právní povahy svědectví nezahrnují svědečné řady, tudíž nejsme schopni takto naznačený pohyb biskupova doprovodu sledovat. [253]

Doklady emise listin na jednotlivých statcích sice svědčí o biskupově mobilitě, přílišná torzovitost bodového itineráře ovšem vzbuzuje řadu nejistot ohledně platnosti alespoň rámcového odhadu poměru biskupova pobytu v Praze a na jeho venkovských statcích (tj. v prostoru diecéze) a jeho motivace k takovému jednání. Jako příklad poslouží uvažované „mimopražské jaro“ Jana III., jehož pohyb a pobyt by měly dokládat tři listiny z dubna, května a června 1259. Zatímco první listina, vydaná *in Pulchro Monte*, se týká biskupa jako papežem delegovaného soudce, zbývající listiny – první z Týna nad Vltavou, druhá bez bližšího určení místa (snad ve Vyšším Brodě) – pak připomínají správu diecéze. Tento Janův jihočeský pobyt byl jistě alespoň zčásti motivován přípravou založení vyšebrodského kláštera; biskupovu přítomnost zakládacímu aktu – spojeného snad s vysvěcením jakési provizorní kaple – dokládají tři podezřelé listiny Vítka a Budivoje z Krumlova. Jednání s fundátorem – Vokem z Rožmberka – patrně probíhalo v Týně nad Vltavou, odkud se snad biskup odebral přímo do pohraničního hvozdu. Jak dlouho ovšem na jednotlivých místech pobýval a kde se zdržoval mezi tím, nelze říci. Pochopitelně by se nabízela jakási „inspekční cesta po nástupu na biskupský stolec“ jihovýchodními Čechami (Krásná Hora – Řečice – nedávno získaný Chýnov – Týn nad Vltavou), jde ale o pouhý dohad.[254]

---

[252] HLAVÁČEK, *Poznámky k itinerářům a mobilitě*. K biskupským farám TROJAN, *(Arci)biskup a jeho faráři*.

[253] Jednotlivé listiny eviduje HLAVÁČEK, *Poznámky k itinerářům a mobilitě*, s. 210–212, nad rámec těchto zmínek ještě CDB V-1, č. 281, s. 417–418, zachycující Janův pobyt na vlastním dvoře v Liblicích (květen 1261); ponechávám stranou otázku, proč k vydání listiny nedošlo na biskupské tvrzi v blízkém Českém Brodě, která byla správním centrem. – Kaplany doprovázející pražské biskupy nejpodrobněji připomínají zmíněné zprávy narativních pramenů (Vincentiův letopis, *Vypravování o zlých letech*).

[254] Patrně se jedná o Krásnou Horu na Humpolecku, kterou nejpozději na počátku 14. století, ale zřejmě již podstatně dříve drželi pražští biskupové (a nikoli o stejnojmennou ves na Sedlčansku, jak podotýká HLAVÁČEK, *Poznámky k itinerářům,* s. 121; DYKASTOVÁ, *Jan III. z* Dražic, s. 111–112 obě možnosti pouze eviduje). Více jak měsíční rozpětí mezi oběma emisemi podrobnějšímu určení nepomůže, stejně jako určení jejího písaře J III 5, jehož ovšem nelze s biskupskou kanceláří nijak blíže spojit (nelze vyloučit její příjemecký původ). – K okolnostem

Již jsme připomněli činnost pražských kanovníků v rámci biskupské kanceláře, jejíž skutečné zformování nedávno přesvědčivě potvrdil L. Führer pro období závěru Mikulášova episkopátu v souvislosti s proměnou obsahu listin (zejména jednání *de auctoritate ordinaria*) a obecně změnou postavení biskupa v kontextu „zemské církve" a království obecně.[255] V tomto ohledu je třeba připomenout postupné rozšiřování pole působnosti původně spíše skromnější „kanceláře v diplomatickém smyslu slova" do podoby samostatně fungujícího byrokratického aparátu, samostatně působícího v rámci hierarchie diecézní správy – arcibiskupské kurie. Jeho vznik dovršuje oddělování biskupské kanceláře, diecézního a hospodářského správního aparátu a zejména v duchovních a liturgických záležitostech činné kaple. To ovšem předbíháme přinejmenším o půlstoletí; s jistým fázovým posunem naznačený průběh kopíruje proces vývoje v jednotlivých říšských biskupství, rozdíly jsou patrné zejména v rámci struktury temporální správy biskupských statků.[256]

Symptomatické je spojení titulu biskupova kancléře se scholasterií pražského kostela – scholastik Jan je poprvé doložen mezi svědky královy listiny pro pražský kostel z roku 1212, jako *scolasticus et eiusdem ecclesie cancelarius* svědčí listině biskupa Ondřeje pro milevský klášter z léta 1216, kterou zároveň vyhotovil, jak připomíná *datum per manus* (DPM) formule. R. Nový toto označení – pohříchu vztahující se obecně k pražskému kostelu, snad včetně biskupa – připisuje Ondřejovu „církevně rigoróznímu názoru," tedy svým způsobem přejímce z prostředí papežské kurie. Biskupův kancléř je pak *ex titulo* doložen v souvislosti v srpnu 1233, kdy svědčí majetkové transakci mělnické kapituly, zastoupené proboštem po boku dalších kanovníků a prelátů pražský mistr (scholastik) Bernard, kancléř biskupa Jana II.,[257] s jehož souhlasem mělo ke zmíněnému prodeji dojít. Vzhledem k biskupově absenci ve svědečné řadě se lze domnívat, že Bernard – a snad i kanovník Tobiáš – zde zastupoval jeho přítomnost a konsens, podobně jako v rámci jednání mohl vystupovat králův kancléř pražský arcijáhen Hypolit. S. Dušková dokládá jejich úzký vztah k „diplomatickému prostředí

založení vyšebrodského kláštera CHARVÁTOVÁ, *Dějiny II,* s. 9–18. – Nejistota rovněž zůstane v případě následujícího Janova pohybu – *Letopisy 1196–1278,* FRB II, s. 296 totiž připomínají svěcení oltáře sv. Stanislava a Osvalda v pražské katedrále ke 4. červnu 1259 (rkp. 2aa ovšem – zřejmě mylně – uvádí rok 1262), tedy – budeme-li důvěřovat dataci podezřelých listin – čtyři dny po vyšebrodském zakládacím aktu. Ze zprávy ovšem nevyplývá, zda svěcení vykonal biskup Jan III., byť by to bylo pravděpodobné – u řady katedrálních oltářů totiž letopisy biskupovu účast přímo připomínají, u řady jiných nikoli, snad bez skutečného hlubšího rozlišení (mj. Tamtéž, s. 295–296). Překonání dvousetkilometrové vzdálenosti v tak krátké době by bylo jen stěží představitelné.

[255] FÜHRER, *Listina,* s. 11–16.

[256] Podrobněji např. HLEDÍKOVÁ, *Písemnosti církevní správy* a TÁŽ, *Úřad generálních vikářů*. K vývoji pojmu „kancelář" v souvislosti s biskupskou kaplí HAIDER, *Das bischöfliche Kapelanat,* zejména s. 199–212.

[257] Připomeňme ostatně, že zmíněný Bernard, byl jedním z kanovníků, kteří v r. 1227 jménem kapituly jednali u kurie v otázce biskupské volby Jana II., jehož pak na místě scholastika sám nahradil (CDB II, č. 299, s. 298).

pražského kostela," byť byli oba činní i v královské kanceláři. Toto propojení patrně také přispělo ke zformování jakési „protokanceláře," která ovšem byla vázána spíše k pražskému kostelu, ale jistě jí využíval rovněž biskup; nehledě na starší biskupské listiny, připisované Rostislavem Novým notáři 0 3 – plaskému cisterciáku Rapotovi a diplomatickou výměnu v době Ondřejova sporu. O její nestálosti svědčí i fakt, že onen Bernard, již jako pražský biskup, svého písaře označuje prostě jako *notarius*.[258]

[258] CDB II, č. 99, s. 97–98; č. 126, s. 115–117; CDB III/1, č. 45, s. 45–46 (jako scholastik č. 43, s. 43–44). DUŠKOVÁ, *Počátky kanceláře Václava I.,* s. 66–69; NOVÝ, *Listiny,* s. 48–52 a 141.

II. 1. 4 Katedrální kapitula v zrcadle 13. století

S katedrálními kanovníky a preláty se následně setkáváme především v roli svědků panovnických a později i biskupských listin, biskupem nebo jiným hierarchou delegovaných soudců a stále častěji také vykonavatelů diecézní správy. Samostatnou, i když svědectvím pramenů daleko méně podchycenou kapitolou jsou liturgické povinnosti při katedrálním chrámu – vztah kanovníků k *pražskému kostelu* konečně také zachycuje řada drobných i větších donací, zachycených pro věčnou paměť v letopisech vedených při kapitule.

Zdá se zatím, že úzká vazba většiny kanovníků ke králi se postupně rozvolňuje – ještě Václav I. se ovšem na počátku své vlády opíral v rámci své kanceláře o pražský kostel, jehož kanovníci se snad usilovali získat si ztracené renomé proti vyšehradskému proboštu-kancléři Arnoldovi[259] – a naopak se upevňuje jejich vztah k biskupovi a instituci biskupství samotné. Skutečnost, že kanovníci jsou v průběhu druhé třetiny století nahrazeni ve svědečných řadách panovnických listin šlechtici (nejčastěji z okruhu úředníků), svědčí především o výrazném ústupu významu pražské kapituly (ale kapitul obecně) v rámci politického života země, a naopak patrnější orientaci kanovníků na záležitosti církevní správy diecéze. To platí i v drtivé většině případů o listinách vystavených k užitku přímo kapitule, kostelu, případně biskupství. V tomto ohledu se tedy výrazněji začleňují do biskupova správního aparátu, včetně kanceláře. V téže době patrně došlo také k „fyzickému oddělení" obou institucí, kdy se biskup i se svým úzkým dvorem – jehož součástí ovšem jistě byli alespoň někteří kanovníci – přesunul primárně do své malostranské rezidence. Podobně v druhé polovině století známe několik kanovnických domů mimo prostor Pražského hradu a totéž dokládá i výklad o nevpouštění kanovníků do areálu Hradu v době *zlých let*.[260] Lze předpokládat, že se zároveň s tímto procesem se prohlubuje i institucionalita samotné kapituly, méně závislá na personálním obsazení.

Pisatel tzv. *Příběhů krále Václava* připomíná, že v létě 1249 (správně o rok dříve) přijali mnozí reprezentanti země králova syna Přemysla za svého panovníka a v klauzuře pražského kostela (*in claustro Pragensis ecclesie*) – patrně již tehdy stál na jeho straně i biskup Mikuláš, letopisec jej ovšem připomíná až v dalších souvislostech. Poměrně krátký text vycházející z kapitulního prostředí je především zaujatým svědectvím o Přemyslově vzpouře – přestože hlavní narativní linku představuje obraz Václavovy vlády a průběhu konfliktu, nabízí rovněž zajímavé postřehy k pozici pražské kapituly v tomto sporu ve vztahu ke králi i biskupovi. [261]

[259] Podrobněji zde, s. 84–87 a 129 s další literaturou

[260] TOMEK, *Dějepis* I, s. 386

[261] Ke vzniku tzv. Příběhů BLÁHOVÁ, *Staročeská kronika* 3, s. 112–113; k Přemyslově vzpouře podrobně ŽEMLIČKA, *Počátky,* s. 166–185 a NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3.

Ospravedlnění, které hledá pro zbrklost mladého kralevice, je ostatně též ospravedlněním sboru kanovníků i jejich biskupa. Upozorněme ovšem, že pozornost, kterou neznámý autor tzv. *Příběhů* sporu věnoval, se liší od pojetí rovněž při kapitule vznikajících soudobých letopisů – ty jen stručně připomínají sesazení krále a plenění v Praze a království, útěk hlídačů (*custodum*) pražského kostela (1248) a biskupem vyhlášený interdikt (1249), který zase neznají *Příběhy*.[262]

Již jsme konstatovali, že v průběhu Václavovy vlády se vazba kanovníků ke králi výrazně rozvolňuje; na počátku 40. let ze svědečných řad jeho listin a zřejmě i jeho okolí téměř mizí duchovní hodnostáři i královští úředníci, včetně pražských kanovníků – to ale rovněž souvisí s hlubší, strukturální proměnou prostředí panovnického dvora a kanceláře. Král se také častěji pohyboval na odlehlých loveckých sídlech.[263]

Současná historiografie nachází důvody konfliktu otce a syna zejména ve Václavově pasivitě a ambicích, které projevila skupina (mladších) šlechticů soustředěných kolem Přemysla – konflikt tak svým způsobem znamená také jistý předěl ve vývoji šlechtické obce. O důvodech biskupova stranictví lze jen spekulovat – Václav Novotný a po něm i Vratislav Vaníček v něm vidí Mikulášovo ghibellinství a odklon od papežské politiky vyjádřené na I. lyonském koncilu. Připomeňme, že již v roce 1246 vystupuje v souvislosti s volbou Jindřicha Raspe a v následujícím roce byl – patrně z politických důvodů – papežem nakrátko suspendován. Zřejmě ale k jeho postoji přispělo též Václavovo chování k církvi a její nedostatečná podpora – to ostatně naznačuje letopisec: Vedle králových zásluh připomíná, že při opevňování trhových vsí a měst nutil řeholníky i světský klérus v rozporu se zněním Velkého privilegia zúčastnit se těchto prací. Obecně ovšem konstatuje, že jeho přičiněním zavládl v Čechách „dobrý pokoj.“[264]

Kapitulní pozici tak mohla hypoteticky formovat vlastní zkušenost; nutno ovšem podotknout, že o jejím stranictví a jeho důvodech víme ještě méně než v případě biskupa Mikuláše. Přítomnost špiček zemské církevní hierarchie i reálná blízkost relikvií svatých ochránců země jistě dodala odvahu i sebevědomí Přemyslovým stoupencům; pražský ordinář je také v kontextu komunikace kurie Inocence IV. s králem Václavem označován jako jeden z předních strůjců povstání.[265] Stejně tak výrazně ale na odbojníky patrně zapůsobil i následný

[262] FRB II, s. 286. Ke kapitulní letopisecké tradici se vyjadřuji jinde.

[263] Podrobně SOVADINA, *Dvůr,* s. 3–40, zejména s. 24–26 (Zmíněný zlom klade do let 1242–1243) a ŠEBÁNEK – DUŠKOVÁ, *Panovnická a biskupská listina*, passim. K mobilitě Václava I. zejména HLAVÁČEK, *Die Itineräre der böhmischen Herrscher*, s. 123.

[264] Srov. zde, s. 46–48. – CDB IV/1, č. 111, s. 204–205 a č. 362, s. 528–529. – *Příběhy krále Václava I.,* FRB II, s. 303.

[265] CDB IV/1, č. 162–163, s. 266–268. Hrozbu interdiktem a pohnání ke kurii připomenout i v kontextu kuriálních vztahů (nakolik totiž papež zasahuje ve 13. století do záležitostí politických a nakolik do věcí církevních; případy

biskupův uvězněním vynucený návrat do Václavova tábora. Lze předpokládat, že jej následovala i podstatná většina kanovníků, jimž vedle zbavení beneficií hrozil králi stranící papež interdiktem stejně jako biskupovi – mezi straníky mladého kralevice zachycujeme probošta Tobiáše (z rozrodu Benešoviců), arcijáhna Radoslava a kustoda Heřmana.[266] Politický manévr vynesl pražskému kostelu a později (1250) i biskupství, stejně jako dalším ústavům majetkové zisky; ve srovnání s králi po celou dobu věrným olomouckým biskupem ovšem méně výrazné.[267]

Když se Václav na začátku srpna 1249 zmocnil Starého Města, vítal jej v městské bráně podle letopisce biskup Mikuláš s minority, kteří jej doprovodili do kláštera sv. Františka. Přítomnost kanovníků není známá, ačkoli vzhledem k následujícímu obléhání Pražského hradu ji rozhodně nelze vyloučit. Biskupův dvůr, který jim snad dříve mohl poskytovat útočiště, byl Přemyslem vyloupen a vypálen, přičemž hned vzápětí jej obsadilo královo vojsko a využilo jako opěrný bod pro obléhání Hradu. Den po svátku Nanebevzetí obnovil Václav symbolickým aktem svou autoritu: Oba zemští biskupové mu – jsa oděn v majestátu – vložili na skráně korunu, král následně vyslechl mši slouženou olomouckým Brunem a dění toho dne bylo završeno hostinou, na níž byli přizváni i mnozí preláti; snad včetně některých kanovníků. Na následném Přemyslově pokoření ale sotva měli nějaký podíl – Mikuláše by snad bylo možné hledat mezi oněmi královými věrnými, s nimiž se měl radit o dalším postupu.[268]

Zmíněné jednání některých kanovníků ovšem přivedlo k dočasnému úpadku zejména svatovítský chrám a s ním svázanou školu, jejíž obnova byla otázkou následující dekády; nehledě na majetkové škody na Hradě i biskupském dvoře. Lze také předpokládat, že únava z rozvratu země přispěla k příklonu biskupa a jeho kapituly k legitimnímu králi stejně jako biskupovo uvěznění na Zvíkově v druhé polovině roku 1248.

Mimořádné zásluhy pražského děkana Víta o rozvoj kapituly i pražského kostela v polovině století (mezi lety 1234–1271) zachycuje jeho anonymní spolubratr v rozsáhlém *laudatio* vsazeném do tzv. *Příběhů krále Přemysla Otakara*. Přestože jsme výše konstatovali rozvolnění vztahu mezi kapitulou a okolím panovníka, resp. jeho kanceláří, zdá se, že Vít

exempcí a papežské politiky omezit vliv hierarchie – biskupů, potažmo arcibiskupů – ve prospěch přímého kuriálního vlivu (sem patří rovněž zásahy do biskupských voleb, biskupové zesnulí u kurie atp.).

[266] CDB IV/1, č. 162–163, s. 266–268; k okolnostem internace biskupa a jmenovaných kanovníků dosud nejpodrobněji NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 807–810 (a BÁRTA, *Smíření otce se synem*); k roli míšeňského biskupa jako prostředníka SCHLESINGER, *Kirchengeschichte,* s. 90–92, byť ne zcela přesně.

[267] Udělení privilegia pro biskupa i kapitulu „na všechnu svobodu, kterou žádali" připomíná jako výrazný bod v rámci líčení smíru mezi oběma Přemyslovci kapitulní letopisec (*Příběhy krále Václava I*., FRB II, s. 308; k tomu podrobněji TROJAN, *Pražský kostel*).

[268] *Příběhy krále Václava I.,* FRB II, 306–307; ŽEMLIČKA, *Počátky,* s. 173–175; BÁRTA, *Smíření.*

udržoval s Václavem I. nadstandartní vztah, méně blízcí si pak byli s Přemyslem II. Jak mj. dokládá autor *Druhého Kosmova pokračování,* Vít v listopadu 1250 *mandato regis* za přítomnosti četných šlechticů učinil rytířem králova vilika Medvěda, což byl akt na svou dobu poněkud neobvyklý. J. Žemlička se domnívá, že svou roli sehrálo věrné stranictví obou hlavních postav i Vítův uvažovaný urozený původ.[269]

Nebyl by zdaleka jediným urozeným v řadách kapitulního kléru, zvláště v rámci předních pozic církevní hierarchie.[270] Právě tito kanovníci – dále připomeňme alespoň kanovníka Eberharda nebo probošta Tobiáše – výrazným způsobem přispěli zbožnými dary ze svého vlastního, soukromého majetku k rozhojnění majetku kapituly i pražského kostela a jeho vybavení nákladnými bohoslužebnými předměty a knihami. Výraznou roli v tomto ohledu sehrála i štědrost pražských biskupů – ctnost, které věnují kapitulní autoři značnou pozornost. Na okraj rovněž připomeňme, že na podrobnější zprávy o biskupech 13. století velmi skoupý autor tzv. Dalimilovy kroniky častuje biskupa Jana III. přídomkem *štědrý*.[271]

Když nedlouho před smrtí biskup Mikuláš – jistě s výrazným vlivem krále – jmenoval nového probošta, nestal se jím Vít, ale zřejmě nepříliš výrazný kanovník Jakub, jehož minulost byla mnohem výrazněji spojena s osobou panovníka. Vedle panovnického zásahu ale lze tušit i jistý nesoulad s biskupem – není ovšem jasné, v čem spočíval.[272]

Vítův vliv na pojednávané vztahy biskupa a jeho kapituly tak byl zásadní zejména v rovině kulturní – vedle zásluh o rozvoj liturgie v katedrále,[273] kapitulní školy, v jejímž prostředí zřejmě získal vzdělání, připomeňme i podíl na rozvoji duchovní správy na farách s kapitulním patronátem. Uvažuje se rovněž o jeho podílu na sepsání některých částí tzv. *Druhého pokračování*; jeho již zmíněný nekrolog podrobně zachycující řadu majetkových

---

[269] Podrobně ŽEMLIČKA, *Děkan Vít*; význam Vítovy osobnosti vyzdvihl již ŠIMÁK, *Ještě k dějinám*; Letopisy 1197–1278, FRB II, s. 278.

[270] Podrobněji odhadnout procentní zastoupení *nobiles* v řadách pražských kanovníků se zdá být pro 13. století značně iluzorním; lze se odkázat na úvahu Z. HLEDÍKOVÉ, *Šlechta a hierarchie,* která se sice vztahuje k mladšímu období, ale nastiňuje možná řešení. Přestože by patrně oproti Podlahově evidenci (*Series*) bylo možné u nemnoha kanovníků doložit, nebo alespoň předpokládat, nezdá se pravděpodobné, že by prosopografická analýza přinesla pro toto období závažnějších výsledků.

[271] Tyto dary eviduje s příslušnými odkazy ŽEMLIČKA, *Děkan Vít,* s. 291–292. – Biskupská i kanovnická štědrost jako ctnost i literární topos je běžnou součástí *Druhého pokračování,* naopak se výrazně vymyká noticka Františka Pražského o Mikulášově lakomství, vycházejícím snad z jeho nižšího původu. K Dalimilovi TROJAN, *Bůh, česká církev a pražský biskup* – Totéž podrobněji rozvádějí *Příběhy Přemysla Otakara II.,* FRB II, s. 334–335.

[272] Podrobněji ŽEMLIČKA, *Děkan Vít,* s. 290–291.

[273] Chvalořečník připomíná sepsání mnoha hudebních knih a zhotovení celé řady liturgických knih, včetně kázání. Srv. alespoň SPUNAR, *Das Troparium*; s odkazy na další literaturu VLHOVÁ-WÖRNER, *Jak číst Nejedlého Dějiny.* Těmto liturgickým rukopisům je věnována pozornost v rámci autorčina projektu *Receptions of French Liturgical Music in Bohemia and Central Europe in the High Middle Ages* (GF24-10511K).

transakcí je rovněž důkazem vedení poměrně podrobné majetkoprávní (a snad i historiograficko-nekrologické) evidence. Osobnost děkana Víta tak lze považovat za jednu z vůdčích osobností proměny pražské kapituly v sebevědomou a vyspělou instituci zastupující pomyslný duchovní střed země, totiž katedrální kostel obdařený řadou duchovních privilegií i *splendorem*, plynoucím ze zde shromážděných relikvií.

Vývoj vzájemného vztahu biskupa a jeho kapituly lze v druhé polovině sledovat vzhledem k torzovité pramenné základně jen velmi omezeně – jediným přímým dokladem pro episkopát biskupů Mikuláše a Jana III. je na jiném místě podrobněji rozebraný spor kanovníků s druhým jmenovaným o výnos biskupského desátku z Roudnicka.[274] Zdá se, že kanovníci – až na nemnohé výjimky – zastávali skutečně roli biskupova pomocného aparátu, a to jak v rámci kanceláře, tak rovněž diecézní správy samotné. Shledáváme je v roli biskupových notářů, delegovaných soudců i poslů, ale také královských kaplanů a příslušníků jeho dvora – takové neformální působení na panovníka a v jeho okruhu jistě přinášelo majetkové výhody,[275] ale i neméně cenný symbolický kapitál.

Autor *Letopisů českých* v závěru díla připomíná, že v září 1278 byl z královnina rozkazu zajat a okraden pražský kanovník a královský notář Jindřich, což podnítilo Jana III. k zastavení liturgického provozu v katedrále. Podobně jako v již zmíněném případě faráře z Červené zde biskup vystupuje jako ochránce *svého* kléru – úzký vztah obou kleriků zdůrazňuje letopiscovo zamlčení Jindřichova vyšehradského kanonikátu, který byl v jeho kariéře nepochybně významnější. [276]

Jednomyslnost kanovníků a následně jejich shodu s nově zvoleným biskupem Tobiášem zdůrazňuje i pisatel *Zlých let* – spolu s biskupem také neměli být vpouštěni do prostoru Hradu

[274] Podrobněji zde, s. 359–362. V této souvislosti také připomeňme spor kapituly o užívání studní obyvateli prebendní vsi Vrbice, držené kanovníkem Tobiášem (*Thobias de Benesow*), a Podolu (Podolí) Půty, řečeného Petřík ze Mšeného, uzavřený v průběhu roku 1267 skrze templářského mistra Sulislava a Zbraslava z Předboře – jedná zde celá kapitula (zastoupená jmenovitě proboštem a děkanem) namísto držitele prebendy. Pokud jím byl budoucí biskup Tobiáš, pak by šlo o další doklad institucionálního charakteru kapituly (nebo přinejmenším její majetkové správy), v případě jeho stejnojmenného, tehdy již zesnulého strýce by účast probošta odpovídala jeho úloze správce kapitulního majetku. Jedna ze dvou listin, sepsaných při té příležitosti scholastikem Přísnoborem, byla nadto určena pro vnitřní potřebu pražského kostela. CDB V/2, č. 535–536, s. 92–94; k notáři Přísnoborovi ŠEBÁNEK – DUŠKOVÁ, *Panovnická a biskupská listina,* s. 94–97.

[275] Šlo ale téměř výhradně o jednorázové dary, unikající jakékoli evidenci; mj. nezanedbatelný ale byl vliv děkana Víta na postoupení kaple Všech svatých v sousedství katedrály kapitulní kolaci (ŽEMLIČKA, *Děkan Vít,* s. 295–296).

[276] *Letopisy 1196–1278*, FRB II, s. 302; k jeho pestrému životopisu naposledy přehledně SLÍVA, *Jindřich z Isernie* a též pasáže autorovy disertační práce *Korespondence Cerery s Neptunem* s odkazy na starší literaturu. V. Vaníček se domnívá, že k zatčení mohlo dojít z důvodu Jindřichova podílu na zhotovení dodatku k mírové smlouvě s Rudolfem Habsburským (12. září 1277), který významně oslaboval Přemyslovu pozici (VANÍČEK, *Velké dějiny III,* s. 180).

(nejdéle do počátku roku 1281). Při této příležitosti také autor, dobře obeznámený s kapitulní realitou, připomíná významný podíl vikářů jednotlivých kanovníků na zajištění bohoslužebného provozu katedrály. Podobně rovněž kanovníci – jmenovitě především probošt, jehož statky mezi nimi byly nejbohatší – trpěli s biskupem pleněním vlastního zboží, ale také uchvácením katedrálního pokladu, kde krom jiného měla být uložena jistá privilegia krále Přemysla II. Srovnání s aktivní vyšehradskou kolegiátou ovšem ukazuje spíše (snad okolnostmi vynucený) pasivní přístup pražských kanovníků a nezdá se ani, že by za její zájmy aktivněji vystupovali ti z nich, kteří tak činili v jiných institucích – zde jde především o výše vzpomínaného kanovníka Jindřicha. Jeho diplomatický podíl na ochraně práv a statků vyšehradského kostela je neoddiskutovatelný. Letopisec *Zlých let* tedy sice vytváří obraz ideálního vztahu mezi biskupem a *jeho* kanovníky, které při nejrůznější příležitosti štědře hostil a obdaroval. Na rozdíl od biskupa ale v této době nevyvíjeli podstatnější politickou ani diplomatickou aktivitu a stejně tak jejich vazba na panovnický dvůr byla značně rozvolněna, což ovšem autor svázaný s kapitulním prostředím přechází pochopitelným mlčením.[277]

Nezdá se, že by v posledních dvou dekádách 13. století došlo k výraznější proměně vztahu biskupa a jeho kapituly, ale spíše k fixaci dosavadního vývoje. Primární úloha kapituly jako podpůrného biskupova sboru se realizuje v rámci liturgického prostoru svatovítské katedrály a Pražského hradu obecně, ale také v rámci biskupova dvora, kde kanovníci vykonávají správu diecéze, jiné úkoly delegovaného soudnictví, diplomatické úlohy nebo působí v rámci biskupské kanceláře. Na těchto základech se postupně formuje pokročilejší, byrokratická forma diecézní správy, založená již nikoli na jednotlivých *delegacích*, ale stálých úřadech a jejich vymezených kompetencí.[278]

Ceremoniální roli pražských kanovníků na biskupském (a později arcibiskupském) dvoře bude nutno věnovat ještě podrobnější pozornost v souvislosti se studiem kapitulních poměrů ve 14. století, které jistě přinesou řadu skutečností, jejichž případný starší původ bude třeba podrobit další analýze. Za všechny lze zmínit úlohu pražského probošta Oldřicha (1285–1305), který měl být podle Františka Pražského odpovědný za přípravu obřadu svěcení a nastolení biskupa Jana IV. Úloha katedrálních kanovníků v rámci jednotlivých liturgických i mimoliturgických symbolických aktů byla jistě podstatná.[279]

[277] *Letopisy 1196–1278*, FRB II, s. 302.

[278] Podrobně především KUBÍČKOVÁ-ČÁDOVÁ, *K počátkům pražského oficialátu*; HLEDÍKOVÁ, *Úřad generálních vikářů* a TÁŽ, *Písemnosti církevní správy*.

[279] *Chronicon Francisci Pragensis*, FRB SN I, s. 41–42.

II. 2 Kapituly s biskupskou kolací

Specifický vztah vázal pražské biskupy ke trojici menších kapitul – u sv. Jiljí na Starém Městě pražském, v Týně nad Vltavou (u kostela sv. Kryštofa) a v Sadské. Tyto kapituly podléhaly bezprostřední biskupově kolaci, tj. jejich obsazování záviselo na biskupovi, který se tudíž o ně mohl opírat; a to zejména v rámci církevní správy.[280] Kanovníci těchto kapitul se, kromě jiného, v pramenech objevují jako biskupem delegovaní soudci nebo vykonavatelé jeho rozhodnutí. Především působení svatojilského děkana nápadně připomíná činnost arcijáhna pro prostor Starého Města – několik formulářů biskupa Tobiáše jej připomíná jako delegovaného soudce (spolu s pražským kanovníkem) a vykonavatele (resp. prostředníka) exkomunikace.[281] Formulářová sbírka Jana IV. krom naznačeného připomíná rovněž svatojilského děkana mistra Řehoře zastupujícího biskupa v roli vizitátora postoloprtských benediktinů i jejich teplických sester.[282]

Pokud pro závěr 13. století máme jistou, byť nepříliš jasnou představu o zapojení těchto kapitul do biskupova aparátu, pro starší období to neplatí. Rekonstruovat počátky svatojilské a vltavotýnské kapituly, respektive okolnosti získání kolace k sadecké kapitule lze spíše hypoteticky.

Malá kapitula při staroměstském kostele sv. Jiljí[283] byla založena patrně jako jakýsi záchytný bod biskupovy moci na pravém vltavském břehu, snad v přímé souvislosti se vznikem

[280] V této pasáži se opírám zejména o studii HLEDÍKOVÁ, *Kapituly s biskupskou kolací*. – Podobné fundace drobných kapitul v centrech biskupských statků k podpoře jeho moci na konci 12. a v průběhu 13. století známe rovněž z prostředí polských diecézí (přehledně BILSKA-CIEĆWIERZ, *Powstanie i organizacja kapituł kolegiackich*, s. 20–29).

[281] FTB, č. 40 a 43 (zde je působnost snad i mimo hradby města), 48, 49–50 (v prvním případě svatojilský děkan spolu s jistým pražským kanovníkem nařizují farářům prohlásit klatbu nad neplatičem desátku, v druhém pak pražská kapitula nařizuje svatojilskému děkanu exkomunikovat křižovníky u paty mostu, neboť stavbou jezu poškozují zájmy biskupských mlýnů *sub curia episcopalis*). Tyto drobné kauzy svědčí o jistém snad až nadužívání exkomunikace jako způsobu ochrany biskupských zájmů, tedy v rozporu s *Concilliorum Oecumenicorum Decreta* II, IV Lateranum, can. 47, s. 255–256.

[282] *Cancellaria Johannis de Dražic,* č. 17 a 18. K biskupským vizitacím klášterů jinde.

[283] Patrně již před založením kapituly byl centrem farního obvodu, jako farní je poprvé zmiňován až r. 1293 (RBM II, č. 1603, s. 689) a následně v průběhu 14. století (KRATOCHVÍL, *Sv. Jiljí a jeho klášterní a farní chrám*, s. 10; k rozsahu farnosti GÁJA, *Vývoj farní sítě,* s. 117–122 a 292–293). Patronátní právo ke kostelu náleželo biskupovi; farář nebyl kanovníkem, ale patrně již koncem 13. století proboštovým vikářem, a jeho vztahy s kapitulou známe podrobněji až z arcibiskupových statut z r. 1355 (MENČÍK, *Několik statutů a nařízení*, s. 1–6; HLEDÍKOVÁ, *Kapituly s biskupskou kolací,* s. 43–44).

prvních pražských mendikantských klášterů ve 20. a 30. letech 13. století.[284] Zdeňka Hledíková za jejího zakladatele považuje biskupa Jana II. – domnívá se především, že délka jeho episkopátu (1226–1236), stejně jako jeho u kurie uskutečněná volba činily pravděpodobnějším jeho porozumění pro podobné fundace.[285] První zmínka o existenci kapituly, resp. jejího probošta pochází ze srpna 1238 – probošt Markvart svědčí majetkovému narovnání johanitského mistra Mladoty a kladrubských benediktinů. Přestože zaujal až předposlední místo mezi svědky z řad duchovních, napovídá to zřejmě již alespoň základnímu etablování instituce; nehledě na to, že v souvislosti s Janovým episkopátem připomínají letopisy i obnovu budov katedrální kapituly. Biskupova kolace je ovšem poprvé explicitně zmíněna až r. 1310 Janem IV., o tom, že jde o biskupské založení, ale není pochyb.[286] Vazba jilské a katedrální kapituly závisela spíše na osobních, méně formálních vztazích; probošt Tomáš jako jediný v průběhu 13. století byl prokazatelně zároveň pražským kanovníkem.[287]

Původní zajištění kapituly neznáme – zřejmě šlo vedle samotného kostela a jeho příjmů[288] o blíže neznámé statky vydělené z biskupského zboží, případně lze hypoteticky uvažovat o daru nějakého soukromého Janova majetku. Na konci století byla jedna z blíže neurčeného počtu prebend zřejmě volně spojena s beneficiem bílinského arcijáhna (později ovšem arcijáhna horšovského); patrně po roce 1307 daroval Jan IV. kapitule drobné statky na Heralecku a přivtělil kostely v Hradci u Stoda, Krásné Hoře a Příbrami. Patrně později získala kapitula i patronát v Zebíně na Jičínsku.[289] Jilská městská kapitula tedy ve 13. století patřila k chudším ústavům a, jak bylo řečeno, plnila spíše roli pomocného biskupova aparátu.

[284] Dominikáni se usadili r. 1224/5 u sv. Klimenta na Poříčí, ve 30. letech vznikl minoritský klášter u sv. Jakuba a klášter klarisek u sv. Františka. Přehledně ANTONÍN, *Mendikanti a české země,* s. 11–12. Obdobným směrem rozvíjí úvahy pro polské diecéze MACIEJEWSKI, *Adventus episcopi,* s. 28–29. – Podobný záměr ostatně vedl i o necelé století později Jana IV. k úmyslu přivést jemu podléhající augustiniány kanovníky ke staroměstskému kostelu Panny Marie na Louži, byť záměr byl nakonec realizován až v Roudnici (srv. HLEDÍKOVÁ, *Biskup Jan IV.*, s. 144–148).

[285] HLEDÍKOVÁ, *Kapituly s biskupskou kolací*, s. 42–43.

[286] CDB III/2, č. 196, s. 250–251; k roku 1234 *Letopisy 1196–1278*, FRB II, s. 284. Na okraj připomeňme, že o založení kapituly nic neví ani Přibík Pulkava, bývalý rektor tamní školy (1373). – RBM II, č. 2217, s. 963–964.

[287] PODLAHA, *Series,* č. 138, s. 16.

[288] Plebán Jan odkazuje r. 1293 kostelu osm knih, ornát, dům ve městě a zboží v Kopči (za 40 hřiven), 12 hřiven na zakoupení dědiny v Braníku a 10 hřiven na stavbu kostelního chóru z peněz, které mu dluží sadecký probošt a další dvě hřivny od téhož dlužníka (RBM II, č. 1603, s. 689). Zdá se tedy, že přinejmenším na konci století šlo o relativně bohaté beneficium; jeho bližší vazbu ke kapitule ovšem až do vydání zmíněných statut neznáme – majetková vazba mohla být snad rozvolněna v souvislosti s rozšířením nadání Janem IV. To je ovšem pouhá domněnka.

[289] FTB, č. 15. K mladšímu majetkovému zajištění TOMEK, *Dějepis III,* s. 75–76; RBM II, č. 2217, s. 963–964; *Cancellaria Arnesti*, s. 432), ke Hradci u Stoda TROJAN, *Tobiáš,* pozn. 302; první zmínka o zebínském patronátu je z r. 1375 (LC III-IV, s. 38). Obecně k nakládání s biskupskými kostely TROJAN, *(Arci)biskup a jeho faráři*.

Svatojilští preláti (probošt a zejména děkan) se ovšem pohybovali častěji v biskupově, resp. panovníkově blízkosti – zachycují je totiž svědečné řady listin vydaných mj. v Kojetíně, Brně a Kolíně. Propojení katedrální a svatojilské kapituly zůstalo ve 13. století jen v osobní rovině – mj. svatojilský probošt Tomáš byl rovněž katedrálním kanovníkem. Podrobněji je ale možné personální vztahy sledovat opět až o století později.[290]

O něco mladší je biskupská kapitula v Týně nad Vltavou, poprvé sice explicitně připomínaná až v roce 1264, založena ale byla téměř jistě před rokem 1251.[291] V březnu toho roku zde totiž biskup Mikuláš světil kněze pražské a pasovské diecéze (mj. pasovského biskupa-elekta Bertolda von Pietengau),[292] což podle Zdeňky Hledíkové předpokládalo existenci významného kostela – jinak by patrně svěcení probíhalo v Bechyni, která byla sídlem arcijáhenství. V Týně navíc existoval biskupský dvůr, který mohl zabezpečit potřebné zázemí; Bechyně ostatně v té době upadala – když Jan III. nuceně směňoval s panovníkem statky na dolní Lužnici, je zde Bechyně jmenována jen jako *mons*.[293]

Počátky vltavotýnské kapituly tedy lze položit do rozmezí 30. a 40. let 13. století – nejzazším datem post quem je 17. prosinec 1229, kdy zde biskup Jan spolu s pražským proboštem a arcijáhnem v roli papežských *iudices delegati* za přítomnosti celé řady prelátů uzavřel kauzu rakouského kléru. Mezi svědky je jmenován krom jiných mistr Jiljí, týnský arcijáhen – pokud by zde již tehdy existovala kapitula, lze předpokládat, že bychom některého z kanovníků mezi svědky rovněž nalezli. Nelze vyloučit, že vzdělaný Jiljí se později stal jedním z jejích prvních členů.[294]

Založení kapituly, připsané snad biskupu Mikulášovi, vnímejme jako jeden z kroků postupného rozvoje církevní správy – byť prameny pro 13. století připomínají pouze jednotlivé probošty, je patrné, že nová fundace měla zejména přispět k prosazování biskupova vlivu v prostoru nejrozsáhlejšího z českých arcijáhenství. Nelze vyloučit, že děkanská prebenda

[290] Existence dvou prelátů v rámci tak malé instituce patrně od jejího založení může svědčit o významu, který jí zakladatel v tomto kontextu přikládal; Arnoštova statuta – zřejmě odrážející dřívější vývoj – zdůrazňují úlohu děkana zejména ve vnitřní správě (MENČÍK, *Několik statutů a nařízení*, s. 2–3). – CDB VI/1, č. 90, s. 143–145; CDB V/2, č. 834, s. 536–538 (o pravosti vyjádřil J. Šebánek jisté pochyby – ŠEBÁNEK, *K otázce břevnovských falz,* s. 268 a 270; RBM II, č. 1679, s. 721–722 (zápis v kolínské městské knize). – PODLAHA, *Series,* č. 138, s. 16.

[291] Starší tápání nad lokalizací týnské kapituly shrnula a přesvědčivě vyřešila HLEDÍKOVÁ, *Kapituly s biskupskou kolací*, s. 46–48.

[292] GATZ (ed.), *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches,* s. 544. Bertold byl po svůj krátký episkopát proponentem politiky Přemysla Otakara II.

[293] *Letopisy 1196–1278,* FRB II, s. 288 (k tomu NOVOTNÝ, *České dějiny I/3,* s. 825). Ke dvoru pozn. níže (*in Tyna, in domo episcopali*); k Bechyni CDB V/2, č. 565, s. 135–137 a RBM II, č. 1692, s. 726–727.

[294] CDB II, č. 331, s. 337–340. Ke kauze podrobněji zde, s. 268–274.

vznikla až později – teprve v roce 1360 se připomíná probošt, děkan, tři kanovníci a jejich vikáři.[295] Osobní vazby pražské a vltavotýnské kapituly opět není možno přesvědčivě klasifikovat – mezi pražskými kanovníky shledáváme týnské probošty Gotfrida a Rapotu, mnohoobročníka a pozdějšího biskupova oficiála.[296] Majetkové vybavení kapituly navazuje na biskupské vltavotýnské zboží – jde ale spíše o jednotlivé drobné dvory a popluží; Janem IV. byl jedné z prebend inkorporován bohatě nadaný kostel v Chýnově a k proboštství náležely patronáty dalších dvou, snad kdysi biskupských kostelů.[297]

Založení kapituly v Sadské spojuje tradice, poprvé podrobněji zachycená v Dalimilově kronicem, s knížetem Bořivojem II., šlo tedy o kolegiátu zřejmě pod panovnickým patronátem, spojenou s významným knížecím (později královským) dvorcem. Jan Škvrňák a Libor Jan se nedávno pokusili spojit Sadskou s onou *mons Scach*, kde v létě 1221 došlo ke smíru biskupa Ondřeje s králem. Zdejší, poměrně malá kapitula měla být jak pro biskupa, tak i panovníka a jeho straníky dostatečně neutrální půdou k jednání. Jak ale ukazujeme na jiném místě, tato úvaha není příliš pravděpodobná. [298] Patrně s úpadkem Sadské, jejíž význam ve druhé polovině století převzaly Poděbrady, je spojováno převedení patronátních práv pražskému biskupovi.

Dvě dosud opomíjené zmínky jsou ovšem určitým náznakem možného dřívějšího získání kolace biskupem. V první řadě je to již zmíněné odnětí sadeckého proboštství biskupem Danielem II. kanovníku Arnoldovi – takový zásah by ovšem bylo lze si představit i v případě panovníkova patronátu, neboť oba poměrně intenzivně spolupracovali. V druhém případě jde o spor o ves *Sachon* s příslušenstvím, kterou měli kanovníci (*canonici Sacctenses*) vést s jistým šlechticem Jindřichem z pražské diecéze. Kauza se dostala ke kurii Řehoře IX., který ji v květnu 1234 nařídil vyšetřit a rozhodnout řezenskému proboštu, děkanu a scholastikovi; další vývoj sporu je neznámý. Jediným dokladem tak je ony preláty pověřující papežská listina dochovaná v rámci archivu břevnovského kláštera – jde o dobu výrazného rozvoje instituce za opata Dluhomila, který patřil k předním osobnostem země a mohl být prostředníkem stížnosti, neboť paralelně vedl před kurií spor s pražským biskupem o desátky. Podstatný je ovšem fakt, že se postižení kanovníci obrátili – lhostejno jakým způsobem – na papeže spíše než na panovníka, což by hypoteticky mohlo naznačovat, že kapitula (již) nepodléhala jeho kolaci.[299] Na druhou stranu bude nutné vzít v úvahu dále připomenutou příslušnost sadeckého probošta Jana ke

[295] HLEDÍKOVÁ, *Kapituly s biskupskou kolací*, s. 49–50.

[296] PODLAHA, *Series,* č. 150, s. 18 a č. 162, s. 18–19.

[297] HLEDÍKOVÁ, *Cancellaria Johannis*, č. 29, s. 46; k jeho nadání CDB IV/1, č. 183, s. 334–335. Souhrnně HLEDÍKOVÁ, *Kapituly s biskupskou kolací,* s. 51.

[298] ŠKVRŇÁK – JAN, *K lokalizaci*, tam i zevrubné dějiny kapituly do pol. 13. stol.

[299] CDB III/1, č. 60, s. 64. Ke Dluhomilovi a jeho sporu zde, s. 143–144.

královské kapli; v tuto chvíli tedy musíme se Zdeňkou Hledíkovou konstatovat, že do nalezení nového pramene otázka kolace zůstane nerozřešenou.

Personální propojení pražské a sadecké kapituly je ovšem záležitostí jistě starší – sadeckým proboštem je nejpozději od počátku 13. století zpravidla panovníkem jmenován některý z kanovníků katedrální kapituly.[300] Fixní spojení pražského kanonikátu s kapitulním probošťstvím je přímo doloženo jen pro kapituly v Litoměřicích, Mělníce, Staré Boleslavi a později u i Všech Svatých, a to navíc až v polovině 14. století,[301] v případě sadecké kapituly se ukazuje pravděpodobnější obrácený postup, tedy instalace schopného kanovníka do čela malé venkovské kapituly, v řadě případů při zachování původní prebendy a případném hromadění dalších. To je i případ zdejšího probošta Jana, který zároveň držel kanonikáty na Vyšehradě a v Olomouci a byl rovněž moravským protonotářem. Je patrné, že mu tyto prebendy sloužily především k zajištění živobytí,[302] byť není jisté, zda jej již s tím úmyslem panovník k probošťství instaloval (1269) a rovněž, zda již tehdy byl pražským kanovníkem, kde je doložen poprvé až v roce 1273 a navíc ve formulářovém kuse.[303]

Podobně zajišťoval panovník zejména členy své kanceláře i jinými prebendami. Toto ryze personální propojení obou kapitul tedy může předpokládat jednosměrný kulturní a snad i správní transfer, nikoli ovšem vliv biskupa, který se mohl plně prosadit až se získáním kolace. Předtím byl omezen patrně jen na vizitace a případné prosazení nápravy – o jejich provedení a případném dosahu ovšem zprávy chybí. Z jakéhokoli hlediska neuspokojivý stav malé významné kapituly v rámci upadajícího panovnického centra rovněž mohl být důvodem jejího

[300] U prvních dvou známých – Puly (CDB I, č. 157, s. 161–163) a Alberta (CDB I, č. 204, s. 192–193) – tento vztah není jistý, byť u Alberta jej Podlaha jej předpokládá (PODLAHA, *Series,* č. 29, s. 4). Poprvé tak explicitně vystupuje ambiciózní Arnold, odpůrce biskupské volby Daniela Milíka (PODLAHA, *Series,* č. 80, s. 7–8), dále mistr Martin (poprvé jmenován kanovníkem r. 1211, proboštem 1224–1227; Tamtéž, č. 93, s. 9. J. Škvrňák a L. Jan předpokládají, že byl představeným kapituly již v době, kdy se zde mělo jednat o smíru krále a biskupa: *K lokalizaci,* s. 16; jistou roli by v tomto ohledu mohlo hrát jeho vzdělání). V letech 1238–1243 je doložen probošt Štěpán, který byl patrně i pražským scholastikem (PODLAHA, *Series,* č. 113, s. 10), následně pak probošt-mnohoobročník Jan (1269–1300), který držel vedle pražského kanonikátu v roce 1287 též kanonikát vyšehradský a olomoucký (PODLAHA, *Series*, č. 141, s. 16). Janův vliv na panovníka připomíná i František Pražský v souvislosti s volbou biskupa Řehoře (FRB SN I, s. 45)

[301] RBM IV, č. 138, s. 78–80 (3. 10. 1355). Arcibiskup Arnošt připomíná trojici králem založených prebend vztažených k probošťstvím jmenovaných kapitul, dále je ale řeč jen o litoměřickém případě. K tomu dále HLEDÍKOVÁ, *Pražská metropolitní kapitula,* s. 34, pozn. 66 a 67 a s. 46.

[302] Takový stav poměrně expresivně připomíná o století mladší zpráva papežské kurie vztahující se k translaci kapituly na Větrov: místo je to blátivé, prebendy hubené a kanovníci, včetně probošta a děkana, zde nemohou vhodně sídlit a konat služby Boží (1374: MVB IV, č. 860, s. 488–489; zprávu připomíná již KURKA, *Archidiakonáty,* s. 61, ovšem s chybnou datací).

[303] CDB V/2, č. 579, s. 160–162; PALACKÝ, *Formelbücher* I, č. 98, s. 307. Tento formulářový kus připomíná rovněž otázku majetkové správy takto držených obročí – Jan svou pražskou prebendu (ves Holubice) pronajímá dvěma pražským měšťanům.

postoupení biskupovi, pro něhož mohla mít význam jako záchytný bod diecézní správy ve středním Polabí. Záchytný bod ovšem spíše symbolický, neboť se nestala ani centrem děkanátu, ani tamní kanovníky – na rozdíl od svatojilských a v menší míře i vltavotýnských – neshledáváme v roli biskupových *iudices delegati*.

Poprvé se kapitulní kolace – již v biskupových rukách – explicitně připomíná v září 1287 v souvislosti s udělením kanonikátu pozdějšímu olomouckému biskupa Petru Angelovu („in Saccensi ecclesia nostra, in qua canonicorum receptio et prebendarum collatio ad nos spectat"). Tato Tobiášova listina ovšem ještě připomíná zásah jeho předchůdce do kapitulních poměrů – biskup Jan III. měl Petrovi udělit exspektanci *in canonicum et in fratrem*, jež mohla být realizována (s královou přímluvou) až po smrti kanovníka Rehwina a osvědčení Petrova legitimního původu.[304] Se značnou opatrností tak lze předpokládat, že k převedení kolace došlo někdy na konci Janova, resp. na počátku Tobiášova episkopátu – snad mohlo jít o panovnické odškodnění nebo odměnu za biskupovy věrné služby. Téhož roku ovšem sadecký probošt Jan vystupoval po boku pražského probošta jako jeden z arbitrů bílinského arcijáhna Havla ve sporu s biskupem. Fakt, že na obou stranách sporu stáli *biskupští kanovníci* – Tobiášovým prokurátorem byl pražský a vyšehradský kanovník doktor dekretů Rapota – napovídá leccos o poměru biskupa a kanovníků, ale nijak nepřibližuje okolnosti zmíněného převodu práv.[305]

Podle Hledíkové naznačenou hypotézu podporuje i doložené jmenování proboštů – zatímco zmiňovaný probošt Jan měl být před únorem 1269 ještě jmenován panovníkem,[306] v případě jeho nástupce Matouše, příbuzného biskupa Jana IV. (*nepos noster*), je patrný jistý nepotismus – Matouš byl ostatně proboštem jmenován před r. 1304 ještě jako nedospělý chlapec.[307] Majetkové záležitosti kapituly zde ponecháváme stranou, neboť nijak nesouvisí s biskupským působením – snad s výjimkou postoupení patronátu a patrně i vsi Semněvice na

[304] RBM IV, č. 1867, s. 740–741; k tomu FÜHRER, *Listina,* s. 169–170 a 276–277. – Pochybnosti o kolaci probošta a děkana – o nichž není zmínky do r. 1342, resp. 1365 a které jakoby vylučuje ono *canonicorum receptio* – rozptyluje Z. Hledíková odkazem na skutečnost, že ve jmenovaných letech jsou obě prebendy již obsazovány papežskou provizí (HLEDÍKOVÁ, *Kapituly s biskupskou kolací,* s. 52).

[305] FTB, č. 15, s. 12–14.

[306] To ovšem není nijak průkazné, byť minimálně v 80. letech měl ke králi blízko (viz pozn. 300). Jan vystupuje poprvé jako sadecký probošt ve svědečné řadě královy konfirmační listiny pro pohledský klášter vydané v únoru 1269 na blízkých Poděbradech (CDB V/2, č. 579, s. 160–162). Zde figuruje po boku mělnického probošta, vyšehradského kustoda a čtyř dalších kněží a snad i na něj se vztahuje označení *capellani nostri* – což by zde spíše znamenalo královskou kapli v širším pojetí, tj. kněze a preláty, působící při panovníkových kostelech. To by pak podporovalo předpoklad Janova panovnického jmenování. Ke královské kapli podrobněji DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr Václava II.,* s. 71–77; ZATSCHEK, *Zur Geschichte der böhmischen Hofkapelle*, s. 30–50.

[307] HLEDÍKOVÁ, *Kapituly s biskupskou kolací*, s. 53; k nepotismu Jana IV. TÁŽ, *Biskup Jan IV.,* s. 145–146.

Horšovotýnsku.[308] Nelze ani vyloučit souvislost převedení patronátu kapituly a připojení některých byť vzdálenějších původně panovnických vsí na Českobrodsku k tamnímu biskupskému zboží; podobně jako v roce 1305 věnoval Václav II. před svou smrtí pražské kapitule ves Vrbici *iuxta Podiebrad*, tedy náležející do poděbradské vilikace.[309]

Pro srovnání ještě stručně přihlédněme k moravské situaci. Olomoucký biskup Bruno, patrně po vzoru některé z německých kapitul, které znal ze svých kariérních počátků,[310] zřídil v Kroměříži při nově vystavěném chrámu sv. Mořice v rozmezí let 1256–1262 kapitulu přímo provázanou s olomouckou katedrální kapitulou. Z jejích řad biskup jmenoval probošta, děkana a ostatní kanovníky si na základě privilegia (jakýchsi kapitulních „protostatut") z prosince 1267 volila kapitula sama. Brunova fundace ovšem, což je patrné zejména ve srovnání se jmenovanými kapitulami v Čechách, sloužila mnohem spíše jako biskupův záchytný mocenský bod v regionu, který v druhé polovině 13. století nabýval na významu.[311] Vedle toho byla také místem konání synod a lenních soudů[312] – proti tomu nelze pravidelné pobyty pražského biskupa ani v jedné z trojice kolegiát doložit. Konečně ji lze považovat za jistým způsobem Brunovu memoriální fundaci – byť hlavní roli ve své závěti přisoudil olomoucké kolegiátě. Brunova závěť rovněž připomíná podstatnou část kapitulního nadání včetně způsobu jeho získání; vedle osmi kanonikátů zde bylo zřízeno sedm vikářství.[313]

---

[308] Kdy k tomu ovšem došlo, není jasné. Majetkové transakci mezi Ctiborem z jihočeských Kvítkovic a Přemyslem Otakarem II. *datum et actum* v květnu 1264 v Písku svědčil jistý *miles Petrus de Zemnavitz*, ostatní identifikovatelní svědci jsou ovšem predikáty vázáni k lokalitám na českém jihu; není tudíž zcela jasné, zda v tomto případě jde opravdu o západočeské Semněvice, jak předpokládá editor (srv. v téže listině zkomolení vsi Libějovice na *Zlubegewitz*; CDB V/1, č. 410, s. 611–612). Nelze ale vyloučit, že ještě v této době byla ves nebo její část drobným zemanským zbožím, které následně mohl získat některý z biskupů v souvislosti se scelováním jednotlivých distriktů a následně, byť nepříliš logicky, kapitule postoupit (srv. plánek horšovotýnského panství BOHÁČ, *Pozemková držba,* příloha č. 17). K ostatním majetkovým záležitostem podrobněji HLEDÍKOVÁ, *Kapituly s biskupskou kolací*, s. 53 (s odkazem na Tomka a Kurku) a JELÍNEK, *Sadská*, s. 23–25.

[309] KLÍR, *Das Hinterland des fürstlichen Hofes*, zejména s. 260–261 a RBM II, č. 2043, s. 883 (jde o náhradu škody vzniklé v rámci nucených směn kolem vysazení města Slaného). – Jádro poděbradského obvodu bylo ovšem zcizeno panovnické komoře až Janem Lucemburským, který tyto vsi r. 1345 zastavil Hynkovi ze Žleb (RBM IV, č. 1602, s. 639).

[310] SYCHRA, *Raná církevní kariéra*. Bruno působil v Lübecku, Hamburku a Magdeburku; svatomořické patrocinium je zjevně odkazem na magdeburskou katedrální kapitulu. Německého původu byli ostatně i první doložení probošti Arnold a Heydolf, oba zároveň kroměřížští arcikněží.

[311] První zmínka o kapitule je z března 1262 (CDB V/1, č. 315, s. 470); právo volby biskup potvrdil v prosinci 1267 (CDB V/2, č. 533, s. 90–91). Srv. ZLÁMAL, *Kolegiátní kapitula u svatého Mořice,* s. 132–134; MEDEK, *Osudy církve moravské* I*,* s. 95; v některých ohledech zavádějící je text PEROUTKA, *Vznik kolegiátní kapituly sv. Mořice ve 13. století*.

[312] KRAFL, *Synody a statuta olomoucké diecéze,* s. 129–133; SOVADINA, *Lenní listiny.*

[313] CDB V/2, č. 526, s. 75–80 (české znění in: *Závěť olomouckého biskupa Bruna*); BÁRTA, *Testament olomouckého biskupa Bruna*. Přehled majetku viz ZLÁMAL, *Kolegiátní kapitula,* s. 132–133; podrobněji ve vztahu k Brunově memorii JAKUBEC, *Chrám sv. Mořice v Kroměříži jako „místo paměti"*, s. 3–5.

Zda byla kapitulám u sv. Jiljí a v Týně nad Vltavou jejich fundátory přiřčena rovněž jistá memoriální role není zřejmé, ale přinejmenším to nelze vyloučit – tak typicky erbovní deska u vstupu do chrámu sv. Jiljí připomíná jeho přestavbu Janem IV. z Dražic, jež setřela původní podobu kapitulního kostela.[314]

[314] KUTHAN, *Pražští biskupové a arcibiskupové,* s. 73–74.

II. 3 Ostatní kapituly

Založení Vyšehradské kapituly králem Vratislavem I. bylo již původně zamýšleno jako exemptní, tedy de facto nezávislé na pražském biskupovi a podřízené přímo papežskému stolci, jak ostatně naznačuje i zvolené patrocinium. Exempční privilegium Lucia II. (duben 1144) kapitule veřejně potvrdil a inseroval v říjnu 1273 biskup Jan III., patrně na základě vlastní žádosti kanovníků – pražský ordinář vyznal, že kanovníci nepodléhají nikomu než papeži a že se takovému privilegiu těší *ab antiquo*. Jan ale zároveň v následující větě připomíná, že se takovému privilegiu exempce kapitula těšila již od časů jeho rozkvétajícího mládí („a tempore nostre floride iuventutis"), za čtyř jeho předchůdců – Pelhřima, Jana (který byl jeho strýcem), Bernarda a Mikuláše. Zda tedy došlo ve 20. letech k nějaké, blíže neznámé proměně vztahu obou institucí, na níž by biskup v listině odkazoval, anebo zda má biskupská posloupnost jen zdůraznit starobylost oné tradice, není jasné, přikláníme se ale k první variantě. Taková proměna mohla souviset i s fixací úřadu králova kancléře k vyšehradskému proboštství, která, jak jsme již připomněli, odrážela protikrálovské postoje katedrálního probošta Eppona v době Ondřejova sporu. Nelze ostatně vyloučit ani snahu biskupa Ondřeje vyšehradskou exempci jakkoli omezit – v reakci na to by si pak kapitula, jistě s královou podporou, zajistila potvrzení svých privilegií biskupem Pelhřimem, jehož možný ohlas lze v Janově listině tušit. Pražský biskup Jan III. na závěr rovněž vyznává, že onu exempci hodlá v plném rozsahu dodržovat a bránit, jak toho bude schopen – jako v případě řady ochranných privilegií pro jednotlivé řády a kláštery jde v první řadě o obecnou deklaraci záštity, jejíž reálný ohlas ale nezachytíme.[315]

Pro vztah vyšehradské kolegiáty k biskupství a katedrální kapitule, do jisté míry konkurenční instituci, je podstatná její signifikantní vazba na královský dvůr – vyšehradský probošt byl po r. 1226 zároveň královým kancléřem, a ještě na počátku vlády Václava II. je jako *zvláštní královská kaple* označován právě vyšehradský kostel. Do dlouhodobých vnitřních sporů o kompetence a rozdělování příjmů jednotlivým prelátům ale biskup oficiálně nezasahoval, a to ani z pozice papežského delegáta; jisté zásahy spíše ovšem garančního charakteru se objeví v souvislosti s opožděním odvodu poplatku *in signum subiectionis* kurii. Překvapí, že s výjimkou sporu o patronát ke kostelu Panny Marie před Týnem ani v době neklidných 80. let, kdy byla pozice biskupa Tobiáše jako mocenské autority v zemi poměrně zřejmá – kanovníci v těchto záležitostech komunikovali přímo s kurií, přičemž se mohli opřít o řadu vzdělaných členů i příznivců. Totéž platí i naopak – jako ochránci kapituly jsou

[315] CDB V/2, č. 716, s. 366.

z nezřejmého důvodu kurií jmenovány vždy osoby z moravského prostředí. Záležitosti vyšehradské kapituly tedy byly jednou z cest, jimiž kurie zasahovala do struktur domácí církve a prosazovala svůj vliv – mj. také prostřednictvím četnějších provizí na jednotlivé kanonikáty. Není ale zřejmé, že by se kapitula takovému vlivu obecně jakkoli bránila. Rovněž tak nezachytíme žádné stopy vzájemné nevraživosti biskupské a vyšehradské kapituly, a to ani v rovině historické paměti – lze uvažovat přinejhorším o vzájemném přehlížení se, jak tomu napovídá i výmluvné mlčení *Druhého Kosmova pokračování* o vyšehradských záležitostech.[316]

Výraznější roli tak lze připsat především osobním kontaktům jednotlivých osob – řadu takových lze připsat držitelům více obročí, kteří tak byli rozkročeni mezi dvě (takřka bez výjimky ne více) institucí a prostředkovali tak informační tok i neformální vliv. Prameny ovšem zachytí jen jednotlivé segmenty a jejich biskupský aspekt je často značně rozostřený a často zcela chybí – typicky v případě soboru písemností, dokládajících osobní kontakty několika kanovníků s legátem Řehořem de Crescetio, uzavírajícím spor biskupa Ondřeje. Několik málo zmínek také zachytí působení jednotlivých vyšehradských kanovníků v diecézní správě – především při kumulaci kanonikátu a arcijáhenského beneficia. Zůstane otevřenou otázkou, do jaké míry byli tito víceobročníci schopni vykonávat všechny své funkce a zda (a případně jak) se v jejich jednání odrážela příslušnost k Vyšehradu a příslušnost k diecézní správě – lze předpokládat, že teprve ve chvíli, kdy by byl daný kanovník-arcijáhen osobně interesován v obou rovinách zároveň. Takový střet zájmů by bylo lze předpokládat zejména v rámci diecézní správy, na níž měla kapitula skrze držbu řady patronátů svůj podíl. Právě v těchto záležitostech se, jak ještě uvidíme, se dostával zejména v druhé polovině století pražský biskup a jeho kancelář s vyšehradskou kapitulou do pravidelnějšího kontaktu.[317]

Vyšehradská kapitulní škola, jejíž existenci lze zachytit nejpozději v roce 1240, patřila spolu s katedrální školou k předním učilištím v zemi, její přímý vztah k biskupství a jeho správě

[316] HLEDÍKOVÁ, *Ke kulturním poměrům vyšehradské kapituly*; TÁŽ, *Vyšehradské proboštství a české kancléřství*; PÁTROVÁ, *Probošt versus kapitula* a řada sborníků *Královský Vyšehrad*; KREJČÍKOVÁ, *Vnitřní poměry vyšehradské kapituly*. – Ke *zvláštní kapli* JAN, *Nezdařený pokus,* s. 65–66. – K odvodu kurii CDB V/1, č. 482, s. 714–715. – Spory (nejen spirituální, ale i ryze mocenské povahy) zachytíme podrobněji až za Václava IV., byť nelze vyloučit jejich starší kořeny (HRDINA, *"Spirituální konkurence" mezi pražskými kapitulami*), pro 13. století je ale taková situace málo pravděpodobná.

[317] HLEDÍKOVÁ, *Kulturní prostředí vyšehradské kapituly* (obdobně in TÁŽ, *Ke kulturním poměrům vyšehradské kapituly,* s. 140–150). – Vyšehradští kanovníci zároveň arcijáhny KLL I, č. 327, s. 125 – V případě takových mnohoobročníků, jakým byl vyšehradský probošt Petr, organizátor kanceláře Přemysla Otakara II. a držitel řady prebend – pražského kanonikátu a posléze i arcijáhenství a kanonikátu v Olomouci a Kroměříži – je zřejmé, že tyto příjmy sloužily rovněž ke krytí výdajů v králových službách a zároveň souběh více beneficií negeneroval konflikty při výkonu jednotlivých úřadů, neboť je výrazněji nevykonával, což ale kladlo nároky na zajištění těchto povinností jinými osobami (k jeho kariéře KREJČÍKOVÁ, *Vnitřní poměry vyšehradské kapituly,* s. 144–148).

ale není zřejmý. Ostatně jen o několik dekád později se scholastik, a tedy i byť jakkoli malá škola, uvádí i v Litoměřicích (1263) a Staré Boleslavi (1275); o jejich dosahu lze opět jen spekulovat, podobně i o vlivu jednotlivých klášterních škol, z nichž nejvýraznějšího vlivu nabylo generální studium augustiniánů poustevníků u sv. Tomáše na Malé Straně, o kterém ještě bude řeč.[318]

Podobně jako v případě Vyšehradu se výrazná část pramenných svědectví k vývoji ostatních domácích kapitul – staroboleslavské, mělnické a litoměřické – vztahuje k jejich hospodářskému zázemí. Stejně tak je i v těchto případech zásadní osobní provázanost těchto „lokálních kapitul" s pražskou katedrální, obdobně, byť volněji, byly konečně propojeny i s olomouckou kapitulou. Totéž ostatně platí i o vzájemné provázanosti obou domácích katedrálních kapitul – tyto personální vazby a jejich vliv na vývoj jednotlivých institucí a formování domácí církve jako kolektivní identity bude ještě třeba podrobit hlubší analýze. Jak doložila Karin Pátrová, skromné zprávy dokládají vyčleňování jednotlivých prebend těchto kapitul teprve ve 13. století, tedy s jistým zpožděním oproti pražské a vyšehradské kolegiátě – v tomto ohledu lze připsat vliv právě těmto osobním vazbám, byť zároveň lze předpokládat vliv (nebo alespoň úsilí o jeho prosazení) pražských ordinářů na kontrolu nakládání s majetkem instituce, podobně jako jej zachytíme v lépe dokumentovaném případě benediktinských klášterů. Totéž lze předpokládat o vlivu biskupa na uspořádání vnitřních poměrů kapitul (včetně nedoložených vizitací), přičemž vrcholem těchto snah jsou příslušná kapitulní statuta, udělená jednotlivým sborům Arnoštem z Pardubic.[319]

---

[318] Přehledně BLÁHOVÁ, *Školy a vzdělání,* s. 206. Tamtéž, pozn. 90 autorka připomíná, že k roku 1318 mělo v Litoměřicích studovat 150 žáků (RBM III, č. 431, s. 173–176, zde s. 175: „deiectis ab eo (…) et centumquinquaginta scolaribus") – noticku zaznamenal notář Jana XXII. v mandátu opatům z Kamence a Oseka, aby zajistili předvolání pražského biskupa Jana IV. obviněného z hereze ke kurii; vzhledem ke snaze žalobce, litoměřického probošta Jindřicha, biskupovy škody zveličit tedy nelze vyloučit, že jde o počet poněkud nadsazený.

[319] V případě všech tří kapitul se potýkáme nejen s nedostatkem pramenů k jejich předhusitské existenci a úloze v rámci sítě církevní správy, ale i jejich chybějícím sumarizujícím zhodnocením. Obecně HLEDÍKOVÁ, *Několik úvah o kapitulách* (na s. 32–33 přehled dochovaných statut). K Boleslavi KALHOUS, *Stará Boleslav v písemných pramenech,* s. 19–21 (tam i úvaha o Šebířově záměru zřídit při kapitule jedno ze sufragánních biskupství, podřízených pražskému arcibiskupovi, kterou autor opírá mj. o rozsáhlé majetkové vybavení, včetně desátkových příjmů z několika krajů, o něž ve 13. století kapitula, za jisté podpory pražských biskupů, vedla spory – srov. CDB V/2, č. 589, s. 179–180) a stručně PÁTROVÁ, *Stará Boleslav a její místo,* s. 27–49. K Mělníku RÁC, *K problému doby vzniku mělnické kolegiátní kapituly* a KILIÁN a kol., *Mělník,* s. 69–76; k Litoměřicům naposledy ŽEMLIČKA, *Litoměřická kapitula v církevně správní struktuře* (ke staršímu období) a ve stručnosti MACEK, *950 let litoměřické kapituly*, s. 18–24; dosud bohužel nejpodrobnějším přehledem pramenných zpráv je SCHLENZ, *Geschichte des Propsteistiftes St. Stephan*, zde s. 5–32, byť řada interpretací je překonaná (typicky na s. 21 tematizovaná akribice mendikantských založení pražským biskupům). – K majetkovému zajištění PÁTROVÁ, *Hmotné zajištění* a TÁŽ, *Prebendy nejstarších českých kolegiátních kapitul*. – K personálnímu obsazení olomoucké kolegiáty a personálním vazbám na další instituce ZEMEK, *Posloupnost prelátů a kanovníků* a TÝŽ,

Výrazným zásahem do původních biskupových pravomocí – v souvislosti s přípravou jednání na Šacké hoře králův prokurátor, mistr Jan Scacario měl biskupovi, jak připomíná kuriální listina z ledna 1221, jménem krále i velmožů biskupovi postoupit dosazování i sesazování kleriků *salvo patronis iure patronatus,* jak o tom bude ještě řeč, jejich nápravu, soudy a všechna ostatní spiritualia, ovšem s výjimkou obsazování proboštství boleslavské, mělnické a litoměřické kapituly (snad poněkud překvapivě zde chybí Sadská). O jejich příslušnosti měl rozhodnout až papežský legát nebo jiný zmocněnec – v žádné z dalších listin už ale o dalším řešení není řeč; není tedy zřejmé kdy a za jakých podmínek se jejich obsazování vrátilo do rukou krále (s povinností prezentace biskupovi). Jak upozornil již Václav Novotný, všichni tři z biskupovy moci vyňatí probošti byli oddanými královými stoupenci, a je tedy poměrně zřejmé, proč se o jejich exempci zasazoval. Ostatně, propojení těchto proboštství s pražskými kanonikáty, doložené sice systémově až pro polovinu 14. století, již bylo zmíněno – takové případy zachytíme zcela náhodně ale již dříve; tak k roku 1254 připomínají kapitulní letopisy úmrtí pražského kanovníka Heřmana, probošta litoměřického. Je otázkou, zda šlo o volné hromadění prebend (mnohoobročnictví) nebo již virilní držbu pražského kanonikátu. Rovněž doklady o obsazování jednotlivých kapitulních prebend ve všech kapitulách chybí až do závěru 13. století – teprve Tobiášův formulář zachycuje biskupovu žádost boleslavskému proboštu Pardusovi a celé kapitule, aby jistou uvolněnou prebendu udělil jejich spolubratru Wl., neboť by tak byl lépe zajištěn. Podobných zásahů, ať už vyslyšených čili nic, jistě bylo více – tak lze uvažovat mj. o udělení kanonikátu biskupovu notáři Petru Perlíkovi (před r. 1264). Vzhledem k charakteru takových provizních písemností ale nepřekvapí absence jejich dochování.[320]

O volném vztahu mělnické kapituly k pražským biskupům svědčí pokus o její přenesení ke královské hradní kapli Všech svatých na počátku 90. let 13. století. Je příznačné, že se o ambiciózní snaze Václava II. dozvídáme jaksi mimochodem, a sice z listiny o souhlasu kapituly s prodejem kapitulních vsí Třemošná a Senec na Plzeňsku plaskému klášteru, který uskutečnil

Das Olmützer Domkapitel, vazby na pražskou kapitulu uvádí PODLAHA, *Series*. – K možnostem analýzy personálních vazeb srov. HAMMOND (ed.), *Social Network Analysis and Medieval History*. – V této pasáži vynecháváme sadeckou kapitulu, které byla věnována pozornost v předchozí podkapitole a rovněž poněkud záhadnou malou kapitulu v Únětičích (byla-li vůbec kapitulou), která zanikla nejpozději před r. 1230, neboť její statky i Zbyhněvem ustanovené povinnosti původního sboru dvou kněží Přemysl Otakar I. převedl do vlastnictví pražského kostela (CDB III/1, č. 56, s. 57–59).

[320] CDB II, č. 209, s. 193–195; NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 503–504. – HLEDÍKOVÁ, *Pražská metropolitní kapitula,* s. 34, pozn. 66 a 67 a s. 46. – *Letopisy 1196–1278,* FRB II, s. 292; FTB, č. 215, s. 167. – Podrobněji k litoměřickému proboštství na počátku 14. stol. vzhledem k jeho problematickému obsazení Jindřichem ze Šumburka a k vlivu biskupa HLEDÍKOVÁ, *Biskup Jan IV.,* s. 80–82.

probošt Oldřich. V listině se už hovoří o kanovnících královské kaple na Hradě, preláti ale připomínají, že král Václav z pohnutky vlastní zbožnosti přenesl mělnické proboštství a celou kapitulu mělnického kostela se souhlasem a vůlí biskupa Tobiáše. Biskupova role je tedy vykreslena – jako ostatně v případě dalších královských fundací, typicky kláštera u sv. Tomáše nebo rozčlenění původního bezdězského farního obvodu – jako pasivní vyslyšení královských zbožných přání a plánů. Zejména ve chvíli, kdy šlo o praktické provedení jednotlivých kroků, byla patně biskupova samostatná aktivita na místě. Tobiášova ochota k realizaci Václavova plánu konečně svědčí i o omezeném významu kapituly v rámci systematizující se diecézní správy, v opačném případě by totiž bylo lze předpokládat biskupovu snahu chybějící prvek nahradit. Jediným reziduem této epizody po nejasném návratu kapituly na Mělník (mezi 1295–1299) zůstalo králem zřízené místo děkana kaple Všech svatých, které držel králův kaplan Albert, farář na Bezdězi, který hrál na jeho dvoře zjevně zásadní roli. Děkanské beneficium jej patrně také mělo odškodnit za dříve (r. 1293) provedenou dimmembraci bezdězského farního obvodu – vracíme se tak nazpět k jedné z úloh těchto venkovských kapitul, totiž jako zajištění v králově i biskupově okolí působících prelátů. Takový obraz alespoň nabízejí prameny konce 13. století a vzhledem k obecnějšímu vývoji se zdá, že jde o jeden z důsledků centralizace správy země i diecéze, tedy jeden z výsledků sledované středověké proměny.[321]

[321] RBM II, č. 1676, s. 720; JAN, *Nezdařený pokus*, k translaci s. 69, k Albertovi s. 69–72. – K bezdězské dimmembraci zde, s. 320–322.

II. 4 Kláštery

Vztahy biskupů a klášterů v rámci jejich diecéze lze z podstaty věci rozdělit na dva základní typy – v první řadě je to spektrum vazeb a vztahů, vyplývajících ze sakrální povahy biskupského úřadu i jeho správních pravomocí (tedy včetně zásahů na základě papežských pověření a delegací), v druhé řadě jde o mnohem obtížněji postihnutelnou osobní přízeň (či naopak antipatii) biskupů k jednotlivým řádům a založením. V rámci samostatné kapitoly bude rovněž věnována pozornost podílu jednotlivých řádů na duchovní správě farností a komplikacím, které s sebou tyto skutečnosti nesly – jak ve vztahu k biskupovi, tak i světskému farnímu kléru. Napětí mezi řeholníky a farním klérem, stupňující se zejména od konce první poloviny 13. století, kdy se v městském prostoru začaly výrazněji etablovat mendikantské řády, jejichž bytostným posláním bylo kazatelství a poskytování duchovní péče. Kritické reflexi (z pohledu moci biskupské) tyto záležitosti podrobil v sedmém paragrafu své relace o stavu „středoevropské církve" pro II. lyonský koncil z konce roku 1273 olomoucký biskup Bruno.[322] Podobně se ovšem spory především majetkoprávního charakteru objevovaly i v případě zásahů jiných řádových domů do záležitostí diecézní správy. Byť byla memoriální úloha jednotlivých klášterů směřována zejména vůči jejich zakladatelům a pochopitelně i vlastní komunitě (včetně nejrůznějších forem *confraternitatis*), je v některých případech možné v této rovině zachytit rovněž jejich vztah k diecézním biskupům – podstatnou roli v tomto směru představují zejména nekrologia a nekrologické vpisky. Ty rovněž připomínají nezanedbatelný liturgický význam klášterních fundací a donací – jak jsme již podotkli, tyto „duchovní potřeby" pražských biskupů byly saturovány zejména pražskou kapitulou. To ovšem neznamená, že by jednotliví biskupové neprojevovali pasivní zájem o nové zbožné fundace – motivace v tomto ohledu vhodně dokládá obecně formulovaný formulářový kus biskupa Tobiáše, kterým schvaluje („pium et salubre propositum vestrum") úmysl nejmenovaného šlechtice založit klášter.[323]

[322] Přehledně s odkazy na starší literaturu ANTONÍN, *Mendikanti a české země*; ČERNUŠÁK, *Vztah diecézního kléru*; podrobněji i ve vztahu k Brunově relaci (CDB V/2, č. 719, s. 369–376) rovněž ANTONÍN – PSÍK, *Církev a víra,* s. 284–286 a dále v této práci.

[323] Tato problematika obecně dosud stála víceméně mimo pozornost domácí historiografie, jak je patrné i na zaměření literatury citované v následujících poznámkách. – FTB, č. 233, s. 171 (nelze vyloučit, že jde o písařské cvičení, což ovšem v tomto kontextu nehraje zásadní roli). Obecně srov. STREICH, *Adel, Burg und Klostergründung.*

II. 4. 1 Biskup jako hlava diecéze a „zemské církve“?

Z hlediska rozvoje monastického života v Čechách představuje pojednávané „dlouhé 13. století“ výrazný mezník, a to jak z hlediska kvantitativního, tak především kvalitativního – v tomto ohledu by bylo na místě širší vymezení polovinou 12. století a počátkem 14. století. Řada otázek spojených s připomínanou problematikou nadto téma přímo vsazuje do kontextu hlubších trendů *středověké proměny*. Nárůst privátních (především šlechtických) založení, resp. zachytitelných pozemkových donací – které od počátku 13. století jednoznačně převažují – souvisí s dosud neuzavřenou otázkou rozsahu a povahy soukromého vlastnictví v době knížecí a obecněji s úvahami o modelech vývoje země. K těmto zakladatelům přibývají rovněž ženy jako samostatné (nebo spíše polosamostatné) fundátorky, a to nikoli výlučně ženských větví řádů – jejich stoupající obliba, stejně jako význam v rámci modlící se domácí církve, je mimo pochybnost. Dobové reformní hnutí právě v jejich zbožnosti nalezlo jedno ze svých východisek. Motivace jednotlivých fundátorů se v řadě případů nerozlišitelně prolínají mezi zbožnými záměry, rodovou pamětí a důvody značně utilitárními.[324] Podobné motivy ostatně lze sledovat i ve vztazích (pražských) biskupů a jednotlivých diecézních institucí.

Podstatnou otázkou, formující tyto vztahy, je uvažovaný soubor tzv. zakladatelských práv, vážících jednotlivé fundátory k *jejich* institucím. Postupné ovládnutí původně soukromých založení panovníkem snad zprvu nebylo záměrem, ovšem vědomé úsilí o omezení šlechtického vlivu je možné sledovat přinejmenším od Václava II., resp. spíše již jeho otce. Tomáš Borovský v tomto ohledu případně zdůrazňuje roli panovnických imunitních privilegií, tedy svým způsobem jediného legálního prostředku oslabení šlechtického patronátu, a naopak posílení jejich vazby k jím delegované jurisdikci, často prostřednictvím vlastní *zvláštní ochrany*. Náznaky takové snahy ostatně tušíme již v souboru privilegií vycházejícím z mnohokrát zmiňovaného sporu biskupa Ondřeje. Neoddiskutovatelnou roli v této záležitosti rovněž sehrála papežská kurie, podporující jednotlivé instituce formou prostých konfirmací privilegií, ale rovněž poskytnutím vlastní papežské ochrany různého stupně. Jednotliví papežové ale rovněž sledovali vlastní politiku oslabení vazeb klášterů k diecézním biskupům, a naopak posílení vlastního vlivu v jejich rámci. [325]

[324] Inspirativně BOROVSKÝ, *Kláštery v čase změny*. Přehled klášterních fundací na počátku 13. století zhodnotil ŽEMLIČKA, *Počátky,* s. 464–471; k prvotní orientaci též příslušné pasáže VLČEK – SOMMER – FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*.

[325] Koncept *zakladatelských práv* formuloval již VANĚČEK, *Základy* I–III, jeho revizi naposledy i se zhodnocením starších názorů provedl BOROVSKÝ, *Kláštery, panovník a zakladatelé*, stručněji TÝŽ, *Kláštery v čase změny,* zejména s. 313–316 a s důrazem na reflexi vztahu ke klášterním „ochráncům“ TÝŽ, *Formy a funkce klášterního patronátu*. – K otázce papežské ochrany podrobněji dále.

Významné jsou rovněž otázky ekonomického zajištění a provozu jednotlivých klášterů – byť v mnoha otázkách panuje spíše skepse vůči předpokladu přelomových změn, je patrné, že ony souřadnice středověké proměny se těchto institucí dotkly podobně jako hospodářského zázemí biskupství samotného. Specifickým případem pak je vztah mendikantů k vlastnímu majetku a přeneseně rovněž spory s diecézním klérem o výnosy farní správy.[326]

Podstatnou roli při rozvažování o v názvu kapitoly položené otázce hraje rovněž charakter jednotlivých řádů – zatímco výrazná většina klášterů byla z biskupovy moci vyňata a podřízena vlastní řádové organizaci a rovněž papeži, v případě benediktinů, augustiniánů kanovníků i eremitů (v druhém případě do r. 1298), křižovníků a některých dalších, méně významných komunit vázala biskupa k těmto klášterům užší pouta, projevující se výraznějšími zásahy do jejich vnitřního života. Tyto vztahy budou podrobněji charakterizovány níže v souvislosti s výkladem o poměru pražských biskupů k jednotlivým řádům – výstižně tento rozdíl zachycuje formulářový kus, jímž biskup Tobiáš vyhlašuje interdikt a nařizuje (*mandamus* – benediktinům a zejména diecéznímu kléru), resp. žádá (*rogamus et requirimus – fratres predicatores et minores et alios exemptos*) jeho dodržování.[327] Jednotliví biskupové se ovšem nadto snažili se střídavým úspěchem zasahovat rovněž do záležitostí exemptních institucí, a to jednak na základě osobních vztahů, jednak také na širokém poli *curae animarum*, což nezřídka působilo spory. Reálný obraz onoho stýkání a potýkání ovšem zkresluje fakt, že prameny mnohem častěji zachytí sporné momenty, a tedy jej do značné míry pokřivují. S tímto vědomím je pak třeba přistupovat i k „bezesporným" obdobím.

Obecně tedy platí, že v rámci emancipace biskupské moci vůči panovníkovi a šlechtě, tedy obecně laikům, dochází k postupnému posílení pozice svatovojtěšského stolce, resp. jeho

[326] Typicky diskuse o existenci cisterckých grangií: Zatímco ČECHURA, *Grangia sive curia*; ŽEMLIČKA, *Počátky,* s. 423 a rovněž recenze T. Borovského na knihu K. Charvátové *Dějiny cisterckého řádu I*. se k přenosu tohoto fenoménu staví skepticky, sama CHARVÁTOVÁ, *Ve stopách svatého Bernarda* a se shrnutím debaty TÁŽ, *Raná cisterciácká ekonomika* je předpokládá. K otázce klášterních dvorů a velkostatku ještě připomeňme práce Petra Meduny (zejména z pohledu archeologie) a Jaroslava Čechury (bilančně, byť ale pro mladší období ČECHURA, *Die Struktur der Grundherrschaften* a práce k jednotlivým klášterstvím). – Hospodářské záležitosti konkurence mendikantů nastiňuje v širším kontextu FELSKAU, *Economy-related written sources of the Franciscans*.

[327] FTB, č. 120, s. 98. K řádové exempci a jejímu rozlišení (*exemptio totalis* a *e. partialis*) *Theologische Realenzyklopädie* X, s. 696–697; podrobněji v příslušné pasáži této kapitoly. – Podobně tyto dvě skupiny rozlišuje i František Pražský (FRB SN I, s. 79): z Avignonu se vracejícího Jana IV. vítali krom jiných všichni preláti, vyňatí i nevyňatí („occurrentibus prelatis universis, exemptis et non exemptis"). – Ohlas exempcí se ostatně ozývá již v otázce dodržování Ondřejova interdiktu, kdy si zejména cisterciáci, premonstráti a johanité z tohoto volného vztahu (i na základě příslušných řádových privilegií) vyvozují právo sloužit mše i v době jeho platnosti (srov. NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 474). Podobně rovněž v privilegiu, které si Ondřej na papeži na konci května 1219 vymohl, aby mohl takto se provinivší eximované řeholníky rozhřešit (CDB II, č. 180, s. 166–167).

držitele (což souvisí i s institucionalitou biskupství a jejím vnímáním) jako skutečné hlavy diecéze. V případě „zemské církve," jíž je třeba v tomto ohledu chápat jako značně diferencovanou skupinu vlastních a často protichůdných zájmů, je zřejmé, že považovat pražského biskupa za její hlavu by bylo příliš zjednodušující – jasně to ukazuje spor biskupa Ondřeje s panovníkem, stejně jako celá řada doložených sporů majetkoprávního charakteru. Tomáš Borovský na příkladu zbožných donací upozornil na rozdílné nároky jednotlivých domů v rámci téhož řádu, vycházející z řady proměnlivých faktorů, resp. na rozdílné schopnosti tyto nároky (vůči donátorům) vznášet a prosazovat.[328] Podobné rozdíly budeme sledovat i ve vztahu jednotlivých klášterů k biskupovi (ale i laikům a kurii); v řadě případů nadto narazíme na názorovou rozdvojenost i v rámci jednotlivých komunit. Otázka vzájemných vztahů klášterů v geografickém prostoru pražské diecéze byla řešena především v rovině jednotlivých řádů; souhrnné pojednání, které by doplnilo a rozšířilo tuto studii, dosud chybí.

V pasáži o biskupských volbách jsme připomněli okolnosti volby biskupa Daniela Milíka, zachycené o dvě dekády později milevským opatem Jarlochem. Kníže Vladislav měl do Prahy svolat duchovenstvo – jmenovitě opaty, probošty a kanovníky – a lid, jako by chtěl jednat o volbě; biskupem ovšem – za jejich legitimizující přítomnosti – ustanovil svého kaplana Daniela. Představitelé klášterů tak byli z biskupské volby vyloučeni, jak ostatně potvrzuje rovněž mladší (patrně 1206) postoupení volby kapitule. Nemožnost alespoň formálně se podílet na volbě nástupce sv. Vojtěcha tak bez pochyb ovlivnila vztahování se klášterů (předně tedy jejich opatů) k biskupovi jako představiteli duchovní moci a autority. Ve zmíněném kontextu je rovněž třeba rozlišit a neopomíjet rozdílné představy jednotlivých reformě církve nakloněných aktérů – krom jiného šlo vždy o posílení vlastní pozice vůči ostatním subjektům.[329]

Tyto skutečnosti se výrazným způsobem promítly do požadavků biskupa Ondřeje, navrátivšího se z Říma – je patrné, že spor nejprve vypukl mezi biskupem a preláty, resp. církevními institucemi a obecně duchovenstvem. Spornou otázkou byly jednak Ondřejem (ať už právem čili nic) nárokované kompetence nad těmito ústavy, jednak výběr biskupského desátku, tedy fiskální povinnosti těchto institucí vůči biskupovi. Toto napětí je ovšem i přes královu snahu o zajištění svébytnějšího postavení jednotlivých ústavů vůči biskupovi v rámci *Velkého privilegia* patrné přinejmenším po celou první polovinu 13. století a dozvuky těchto

[328] BOROVSKÝ, *Kláštery, panovník a zakladatelé,* s. 61–62.

[329] *Letopis Jarlocha*, FRB II, s. 513–514. – MACIEJEWSKI, *Adventus episopi,* s. 68–69 se s přihlédnutím k podobnému vývoji v polských diecézích domnívá, že ztrátu přímé participace opatů (a ostatních prelátů) mohl kompenzovat jejich narůstající podíl na symbolickém jednání souvisejícím s biskupskou kreací – především *adventu episcopi* v širším smyslu. Domácí prameny ovšem takovou úvahu nepotvrzují, byť spíše pro obecný nezájem o zachycení podrobností jednotlivých rituálů. Srov. TROJAN, *Reprezentace,* s. 92–101.

sporů sledujeme ještě za episkopátu biskupa Tobiáše (mj. v konfirmaci desátkového narovnání s břevnovským klášterem).[330] Kláštery se těmto tlakům bránily především zajištěním příslušných kuriálních protekcí a konfirmací starších privilegií, ale často rovněž posílením své vazby na panovníka.[331]

Vhodným příkladem zde budiž spor tepelských premonstrátů o biskupské desátky z jejich zboží (současného i budoucího), které jim na žádost zakladatele udělil Daniel Milík. Jeho nástupce ovšem donaci napadl a usiloval, jako v jiných podobných případech, o hájení majetkových práv biskupství – opat Vilém hledal zastání u kurie, kde snad tou dobou biskup pobýval, ale jak dokládá Sáša Dušková, potřeboval rovněž zastání světské autority. Patrně za tím účelem zajistil padělanou listinu krále Přemysla, hlásící se k roku 1213, která jednak potvrzuje ony udělené desátky (stejně jako ostatní nadání) a jednak s odkazem na papežskou indultu uznává dosti nezvyklé právo kláštera stavět řádové bratry jako řádné svědky v klášterních příchech. Není jasné, zda klášter svá práva – pojištěná tímto falzem – obhájil; vzhledem k absenci dalších zmínek to lze předpokládat. Ondřejovi nástupci byli v první polovině 13. století v takto konfrontačním přístupu ke klášterům ať už v záležitosti desátků, nebo výkonu pravomocí obecně omezeni zejména panovnickou mocí a papežskými ochrannými privilegii.[332]

Mezi účastníky kladrubských jednání, tedy prvního pokusu o urovnání sporu (leden 1219), vedle sebe v přinejmenším zdánlivé shodě figurují opati benediktinští, cisterčtí i premonstrátští.[333] Jejich společný a značně konfrontační postup, motivovaný společným zájmem, byl patrně v nadcházejících letech podstatně roztříštěn vlastními partikulárními zájmy – ostatně ani tváří v tvář zmíněnému sporu s biskupem Ondřejem nebyly všechny instituce

[330] PRAŽÁK, *Břevnovská deperdita*, s. 116–117 a KLL I, s. 51, č. 97. Viz také dále v podkapitole *Benediktini*.

[331] Podrobně s reflexí dosavadního bádání ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 55–59; chronologii Ondřejova sporu detailně sestavil již NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3*,* s. 449–517.

[332] CDB II, č. 26, s. 23–24; č. 179, s. 165–166 a č. 368, s. 401–403; ke sporu podrobněji DUŠKOVÁ, *Dva zvláštní případy,* s. 83–99. Zmíněná papežská výsada stavět vlastní bratry jako plnohodnotné svědky náležela jen cisterciákům (srov. TANGL, *Die päpstlichen Kanzleiordnungen*, s. 220, čl. 11). HAUBERTOVÁ, *O nejstarších tepelských listinách*, s. 17 se v tomto ohledu domnívá, že probíhající spor o desátek s biskupem Ondřejem zaměstnával klášter natolik, že v zásadě nepřímo zapříčinil Hroznatovu smrt, tedy neschopnost bratří se za zajatého zakladatele postavit. To je ovšem značně spekulativní a nepříliš pravděpodobná úvaha. – Narovnání o biskupský desátek (podýmné) mezi biskupem a Teplou připomíná ještě listina Jana IV. z listopadu 1303 (RBM II, č. 1979, s. 851). – Problematiku papežské ochrany pojednal, byť zejména s ohledem na moravské prostředí, HRUBOŇ, *Papežská protekční privilegia*. – Pro kontext rovněž připomeňme problematická, proti koncilním nařízením o osvobozování novin jdoucí, privilegia olomouckého biskupa Roberta (SVOBODOVÁ, *Olomoucký biskup Robert,* s. 9; HRUBOŇ, *Papežská protekční privilegia,* s. 128).

[333] CDB II, č. 172, s. 160–161. Podobně předpokládá NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 457–458 jednohlasný postoj nobility, posilující panovníkovu pozici.

vnitřně jednotné. Podrobněji známe takové vnitřní rozdělení strahovských premonstrátů – na jedné straně stál králi stranící opat Adam s částí konventu, na druhé straně převor, podpřevor a další bratři. Počátky sporu uvnitř komunity sledujeme přinejmenším od počátku roku 1218, kdy měl opat odepřít návrat do kláštera spolubratru Vilémovi, vracejícímu se do Čech z biskupových služeb – na tuto skutečnost právem naráží poslední z bodů již zmíněného papežského nařízení prelátům řezenské diecéze k šetření o stavu diecéze (z března 1218: není-li biskupovým poslům bráněno ve svobodném pohybu). Opat Adam byl rovněž jedním z prelátů pověřených mohučským arcibiskupem k přezkoumání Ondřejova interdiktu (1217) – jak jsme již podotkli, biskup sotva mohl počítat s jeho přízní.[334]

Pražský biskup se pokusil do svého sporu angažovat rovněž Gervasia, opata z Prémontré, jehož požádal, aby ze své autority zajistil přijetí onomu bratru Vilémovi a patrně také přiměl premonstráty české cirkárie, aby se přiklonili na stranu biskupa, „trpícího pronásledování pro spravedlnost." Nepříliš vydařeným výsledkem pak byla vizitace strahovského kláštera provedená na Gervasiův příkaz tepelským a litomyšlským opatem – oproti biskupovu očekávání ovšem oba opati sesadili Ondřejovi stranícího převora a podpřevora a další řeholníky potrestali. Obě znesvářené části konventu vyslali do Prémontré své zástupce, za opata se postavil rovněž Přemysl i jeho bratr Vladislav Jindřich a jejich sestra Anežka, abatyše u sv. Jiří – ta ve svém listu měla zpochybnit kvality zástupců protivné strany, neboť oba měli zhřešit s nejmenovanými jeptiškami. Obvinění ale přitížilo spíše proti biskupovi orientovanému opatovi, který měl být za mravy svých bratří zodpovědný. Ve výsledku tak došlo k navrácení sesazených prelátů a eliminaci Adamova vlivu; vzhledem k následujícímu, blíže nejasnému sesazení nejmenovaného doksanského řeholníka lze uvažovat o vzájemné spolupráci obou klášterů.[335]

Zdá se dokonce, že v rámci celého Ondřejova sporu patřily vztahy s některými premonstrátskými konventy k nejvyostřenějším, na druhou stranu je ale patrné, že na biskupově straně krom již zmíněné části strahovského konventu stanul též želivský opat Vilém (stěžující si na neadektvátní počínání prokrálovského biskupa Roberta papeži) a snad i milevský Jarloch; oba kláštery ostatně pojily filiační vazby. Přinejmenším na počátku sporu totiž lze tušit jeho jisté souznění s biskupovým postupem, který se odráží jednak v pojetí kapitulního souhlasu

[334] NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 463–464, 473–477 a s. 484–487.

[335] Spor podrobně rekonstruoval již NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 473–474 (chybně ovšem jako o opatu litoměřickém) a s. 484–486 na základě sbírky listů opata Gervasia, vydaných v rámci *Sacrae antiquitatis monumenta I*, č. 99–103, s. 88–91 – sbírka by ostatně zasloužila podrobnější zpracování (listy nově vydal DOLISTA, *Circaria Bohemie*). Jednostranný pohled pramene na celou kauzu vybízí k jisté opatrnosti.

jako zásadního momentu legitimity transakce (srov. Ondřejův úspěšně uzavřený spor o nevýhodný prodej jisté vsi biskupem Danielem II.),[336] jednak svým způsobem maximalistické líčení biskupských svobod, Jarlochem líčené v souvislosti s říšským knížectvím pražského biskupa. Jak upozornil již Jan Kremer, v kontextu tohoto sporu se také jeví jasněji kronikářův povzdech: „Privilegium za dnů toho biskupa (Jindřicha Břetislava – D. T.) mnoho platilo, potom však nic, ze zjevných důvodů, jež nyní čteme v knihách zkušenosti.“ Letmých odkazů na probíhající spor ostatně obsahuje letopis více. Podotkněme konečně, že přinejmenším na začátku století, jak ještě podrobněji ukážeme, nebyly pravomoci diecézního biskupa vůči řádu zcela zanedbatelné. Je tak možné s Janem Kremerem uvažovat o tomto turbulentním období jako svým způsobem jednom z ideových pozadí Jarlochova kronikářského textu – milevský opat by tak reagoval na své reformní pověření, udělené opatem Gervasiem, a na domnělý (nebo skutečný) stav české cirkárie a pražské diecéze na přelomu 12. a 13. století. A ostatně onen kronikářův důraz na posmrtné smíření Daniela I. jako příznivce schizmatického papeže s pozemskou církví lze může také odkazovat – vedle promyšlené narativní strategie počátků premonstrátů v českých zemích v rovině dějin spásy – na aktuální spor biskupa Ondřeje a jeho ideální řešení.[337]

Lze se domnívat, že jeden ze zlomů ve vztahu k biskupovu jednání ze strany jednotlivých, jemu snad zprvu nakloněných institucí – byly-li takové – nastal po uvalení zvláštní daně na klérus (*maxima collecta in clero*), jež prý měla zabezpečit Ondřejovu zbožnou pouť ke sv. Antonínu v Saint Didier de la Monte v Dauphiné, pod kteroužto záminkou opustil v říjnu 1216 Čechy. Ve skutečnosti tato sbírka, jejíž tíži jistě pocítily i jednotlivé kláštery, ovšem sloužila k finančnímu zabezpečení biskupovy cesty ke kurii, tamnímu pobytu a vedení sporu. Otázka přílišného obtěžkání kostelů pražské diecéze – byť patrně myšleno spíše ze strany panovníka a laiků obecně vůči biskupovi – se ozývá v kuriálním nařízení třem prelátům řezenské diecéze stran vyšetřování hospodářských poměrů diecéze (a v užším smyslu biskupství samotného) v době Ondřejovy nepřítomnosti (z března 1218) a podobně již jako

[336] CDB II, č. 126, s. 115–117 (20. června 1216): Ondřejova listina, jíž biskup potvrzuje milevským premonstrátům starší transakci Jindřicha Břetislava a domáhá se náhrady za onen nevýhodný prodej vsi Stranné svým předchůdcem, se k opatu Jarlochovi vztahuje přátelsky – „quamvis abbatem in aliis diligeremus.“ – a připomíná, že k onomu zásahu byl donucen těžkostmi na vlastním majetku („gravamen ecclesie nostre“). Bez ohledu na to ovšem biskup také připomíná „bannum episcopale,“ jenž má (nejen) v souvislosti s touto kauzou posílit jeho autoritu – připomeňme nedlouho poté vyhlášený interdikt nad celou diecézí. Ke kapitulnímu souhlasu podrobněji zde, s. 374–375.

[337] *Letopis Jarlocha*, FRB II, s. 480. KREMER, *Počátky premonstrátů,* s. 77–78. Anna KERNBACH tuto rovinu (ovšem s výjimkou smíření biskupa Daniela) ponechává ve své inspirativní práci *Vincenciova a Jarlochova kronika* víceméně stranou, což J. Kremer autorce vytýká v podrobné recenzi SMB 3/1, 2011, s. 121–130, zde s. 126–128 a sám tuto úvahu dále rozvíjí.

jeden z bodů Honoriova pokárání Přemysla I. z léta 1217.[338] Za druhý, podobný zlom lze považovat následné vyhlášení interdiktu nad diecézí na přelomu let 1216/1217 a následně jeho (přinejmenším teoretické) uplatňování. Tak papež v reakci na jeho nedodržování udělil Ondřejovi fakultu zbavovat kanovníky a jiné preláty (tedy právě i představené jednotlivých klášterů) jejich beneficií a jinak je trestat. Byť dosah této pravomoci byl značně omezen biskupovou pozicí a směřován spíše do vzdálenější budoucnosti, jeho symbolický význam je neoddiskutovatelný. Podstatné pochopitelně je, zda vůbec, kdy a jakým způsobem se jeho obsah dostal do Čech a potažmo k jednotlivým prelátům, jimž postih hrozil. Vzhledem ke značně nevyrovnané bilaci dochování papežské a domácí korespondence se při takové úvaze nelze vyhnout spekulacím. S ohledem na opakování Honoriovy fakulty sesazovat narušitele interdiktu je zřejmé, že její reálný dopad byl, až na zmíněné výjimky, poměrně omezený.[339]

Svébytným problémem v rámci celého sporu zůstávají úvahy o vzájemné komunikaci a společném postupu v rámci jednotlivých řádů a mezi kláštery obecně. Obecně přijímanou skutečnost o „protibiskupském postoji" klášterů potvrzuje v první řadě známý papežský mandát již zmíněným řezenským prelátům, které vyzývá, aby dbali zachovávání Ondřejova interdiktu, a to zejména v kostelích premonstrátů, cisterciáků a johanitů – tedy řádů významně zasažených biskupovou desátkovou politikou – ale obecně ve všech exemptních i neexemptních institucích diecéze. Biskup Ondřej si ostatně na papeži těsně před chystaným návratem do diecéze na jaře 1219 vymohl fakultu omilostňovat eximované duchovní, kteří jeho interdikt porušili. Signifikantní ovšem je rovněž absence domácích prelátů v roli papežských delegátů k zajištění jednotlivých kroků ve sporu – vedle řezenského a eichstätského biskupa zde nejčastěji figurují cisterčtí opati z Valdsas, Ebrachu a Heilsbronnu, v jednom případě rovněž ze Světlé. Valdsaský opat Heřman, ebrašský Eberhard a řezenský biskup Konrád byli takto také jmenováni papežskými pověřenci pro jednání s králem v rámci kladrubských jednání na počátku roku 1219. První z nich byl následně Přemyslem I. vyslán ke kurii, aby papeže informoval o výsledcích úmluv. Jak ovšem ukazuje analýza delegovaného soudnictví pro pražskou diecézi, výkon těchto pověření byl zpravidla delegován institucím mimo diecézi. Podobně byl k řešení

[338] CDB II, č. 139, s. 129 (tamtéž Přemysl rovněž připomíná (patrně nadsazeně) ožebračení pražského kostela („spoliata ecclesia Pragensi"); č. 143, s. 133–135 (Přemysl toto papežem vytýkané ukládání neobvyklých dávek církevním ústavům popírá – zde na sebe patrně krom jiného mohlo narazit různé pojetí onoho nestandardního zatížení („Nec umquam exactiones indebitas inposui vel inponi permisi") – CDB II, č. 149, s. 138–140; podrobněji NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 469–470) a č. 155, s. 145–146 (nařízení řezenskému biskupu a opatům od sv. Jimrama a z Walderbachu).

[339] CDB II, č. 166–167, s. 155–156.

zmíněného sporu biskupa a tepelských premonstrátů papežem pověřen velehradský opat, probošt a děkan olomoucké kapituly.[340]

S výjimkou ne zcela jasné stížnosti pomuckého opata a několikeré účasti plaského opata na generální kapitule v Citeaux (zřejmě 1216, 1218 a jistě 1219) ovšem nejsme pro toto období schopni jakkoli sledovat komunikaci jednotlivých klášterů v širším rámci řádu – připomeňme, že jak Valdsasy, tak i Ebrach byly (podobně jako až dále připomenutý Langheim) mateřskými kláštery ve sporu zřejmě angažovaných domácích fundací. Obecně platí, že přinejmenším až do 14. století byla v rámci řádu zásadní zejména komunikace v rámci filiačních vazeb, a nikoli na teritoriální bázi (tedy v rámci diecéze). O vzájemném propojení na tomto základě svědčí též zřejmě nepříliš výjimečné přesuny prelátů a mnichů v rámci klášterů jedné (přímé) linie. Pro období desátých let 13. století ovšem tuto komunikaci nejsme s to zachytit, ostatně stejně jako jiné zásahy nadřízených opatů (mj. nedoložené každoroční vizitace nebo účast při volbě opata dceřiného kláštera). Vzájemná výměna informací vycházela jednak z těchto vizitačních cest, jednak naopak z cest opatů dceřiných klášterů ke generálním kapitulám, kdy tito preláti zřejmě cestovali přes Valdsasy. Jisté vztahy s českými cisterciáky (přinejmenším v Pomuku, kde působil, ale i v Plasích, kde při příležitosti svěcení chrámu zřejmě jednal o založení Velehradu) si rovněž zachoval olomoucký biskup Robert, jednoznačně stranící panovníkovi. Bylo by tedy na místě předpokládat, že se tyto kontakty alespoň částečně promítly v rámci jednání o smíru – přinejmenším v otázce biskupského desátku se totiž kauza týkala i valdsaských cisterciáků, kteří na území podléhajícím pražskému biskupovi drželi vlastní statky.[341]

Kateřina Charvátová považuje tamního opata Heřmana přímo za Ondřejova straníka, neboť se měl kladrubských jednání zúčastnit jako jeden ze zástupců nepřítomného pražského biskupa. Tito pověřenci, ve svědečné řadě úmluvy označení jako *executores*, ale mnohem

[340] CDB II, č. 154, s. 144–145 a s. 180, s. 166–167. Papežské mandáty: CDB II, č. 148, s. 138; č. 146, s. 137 (ve věci zrušení Ondřejova interdiktu mohučským arcibiskupem je pověřen opat z Ebrachu a jeho dceřiného kláštera v Heilsbronnu); č. 162, s. 153–154; č. 167, s. 156–157; č. 170–174, s. 158–163; č. 179, s. 163–164 a č. 183, s. 168–170. Shrnuje ANTONÍN, *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 57–58.

[341] *Statuta Capitulorum Generalium* I, 1217, č. 23, s. 470 a II, č. 23, s. 27. – CHARVÁTOVÁ, *Cesty českých cisterciáckých opatů,* s. 70; TÁŽ, *Dějiny cisterckého řádu III,* s. 149–160; k valdsaským majetkům v Čechách Tamtéž, s. 225–229. Jednotlivé doklady vzájemných kontaktů eviduje též URBANOVÁ, *Ebrach, Langheim, Waldsassen*, s. 58–64, 74–77 a 90–97. Ke komunikační roli vizitací podrobněji OBERSTE, *Visitation und Ordensorganisation,* zejména s. 96–119; s ohledem na české prostředí shrnuje CHARVÁTOVÁ, *Vizitace*. Vztahu valdsaského opata se rovněž stručně dotkl HRDLIČKA, *Vývoj valdsaského kláštera*, s. 156, studie ovšem na poměr kláštera k Čechám nahlíží takřka výhradně prizmatem vztahu klášter – panovník, což je vzhledem k dochovaným pramenům nasnadě. Robertovu „moravskou cestu" výstižně charakterizuje ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 59–64. – Nikoli bezproblémovou vzájemnou komunikaci a přesun preláta sledujeme na životním osudu plaského (poprvé 1214–1219 a znovu před 1228–1228) a posléze velehradského (1228–1234) opata Alberta, rovněž účastníka kladrubských jednání (podrobně CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu III,* s. 168).

zřetelněji vystupují jako delegáti smířlivějšího postoje kurie, jak tomu napovídají jednak výsledky samotného jednání, jednak vystupování panovníka vůči opatovi jako svému delegátu a vůči klášteru obecně. O přeci jen bližším vztahu obou prelátů (včetně uvažovaného biskupova pověření) by mohla svědčit formulace o dobrodiní, která opat Heřman pro biskupa a jeho kostel vykonal, v Ondřejově listině, kterou z Říma v únoru 1219 žádá kapitulu o schválení zástavy (nikoli daru nebo prodeje, jak dovozuje K. Charvátová) Počedělic na Lounsku přišedšímu valdsaskému opatu za 30 hřiven stříbra. Jak ovšem usoudil již V. Novotný, příčinou zástavy drobného statku byl mnohem spíše nedostatek hotovosti než primární potřeba odměnit věrného služebníka. Lze předpokládat, že náklady Heřmanovy římské cesty alespoň zčásti nesl panovník, který jej na ni vyslal – ony fráze tak měly především přesvědčit kapitulu o oprávněnosti zamýšlené transakce.[342]

Již zmíněná klíčová jednání proběhla na počátku roku 1219 na půdě benediktinského kláštera v Kladrubech – tamní opat Silvestr byl dlouholetým podporovatelem královské politiky (byť v rámci sporu samotného o něm slyšíme poprvé) a na druhou stranu mohla být klášterní půda vnímána jako neutrální prostředí a v neposlední řadě z geografického hlediska příhodné místo mezi Prahou a Řeznem, odkud přijížděli již zmínění papežští plnomocníci. Pro otázky této kapitoly je podstatná především svědečná řada – vedle již zmíněných opatů z Valdsas a Ebrachu byl jednání přítomen rovněž cisterciák Jindřich z Langenheimu a domácí benediktinští opati z Břevnova, Postoloprt, Ostrova a Vilémova, cisterčtí z Nepomuka a Plas a premonstrátští ze Strahova, Želiva a Teplé. O ne zcela jasném postoji některých z nich již byla zmínka, zdá se ovšem, že v této fázi sporu již stáli spíše na straně panovníka. Zajímavé je rovněž výrazné angažmá cisterciáků – lze se domnívat, že pro své exemptní postavení, ale i filiační uspořádání, usnadňující komunikaci, byli papežem pro tyto záležitosti pověřeni. Langenheimský opat snad sehrál úlohu jakéhosi neformálního podporovatele a snad i informátora těchto pověřenců – vždyť sám v rámci řádu podléhal mateřskému opatu z Ebrachu. Ve zvláštní pozici figuruje ve svědečné řadě břevnovský elekt Dluhomil, který se, již jako opat, v nadcházející dekádě

[342] CDB II, č. 174, s. 162–163: „nos consideratis laboribus carissimi in Christo patris H. (…), et expensis, quas occasione nostri et ecclesie nostre nostris nuntiis sepe exhibuit, qui et ad nos Romam veniendo multa sustinuit incommoda“ a rovněž pasáž, v níž biskup kapitulu žádá o potvrzení aktu (a patrně též uvedení do zástavní držby): „pro omnibus bonis, que nobis et nostre impederit ecclesie.“ CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu III,* s. 231; NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 490. – O realizaci aktu nic podrobnějšího nevíme, ale lze předpokládat – byť jen na základě mlčení o případném sporu – že ves klášter skutečně nějakou dobu ves podržel (a to i s ohledem na dochování listiny v opisu v klášterním kodexu *Acta Waldsassensia* z 18. stol. S již existujícími majetkovými nároky v regionu by také mohla souviset nedatovaná králova donace šesti dvorů v Blšanech (známá jen z konfirmace Václava I., který klášteru nadto přidává majetek tamtéž svého lovce Orta, který mu byl pro vraždu odňat (CDB III/1, č. 175, s. 216–217).

výrazně zasadil o rozvoj vlastního kláštera neváhaje se uchýlit i k falzátorství, a to, jak ještě uvidíme, i na úkor pražských biskupů. Mezi kladrubskými svědky ovšem vystupuje jako poslední z papežských pověřenců (*executores*) – šlo by tak o jediné svědectví o podílu diecézního opata na jednání ve službách kurie, nadto teprve elekta; předpokládám proto, že uvedení titulu je písařským omylem. V předřazení břevnovského zvolence by rovněž bylo lze tušit ohlas jeho nároku být prvním prelátem v diecézi po biskupovi, který budoucí opat a jeho následovníci v souvislosti s rozvojem kláštera uplatňovali.[343]

S ohledem na probíranou otázku vztahu biskupa a klášterů je třeba v rámci tzv. Kladrubských úmluv připomenout jednak otázku dosazování a sesazování kněží při (farních) kostelích, a to s vyjma patronátního práva (*ius patronatus*) a z kanonického práva vyplývající zásadu biskupského soudnictví nad duchovními (ovšem výhradně *in spiritualibus*) – obě otázky jsou podrobněji připomenuty v příslušných podkapitolách – ale především záležitost odvádění biskupského desátku. Již V. Novotný ve formulaci jednotlivých ústupků shledával snahu sice podvolit se papežovu nátlaku, ale zároveň úmyslně formulovat jednotlivá ustanovení pokud možno vágně a neurčitě – tak se sice připomíná, že desátek má být odváděn rovněž tam, kde dosud placen nebyl (zde jde především o konfliktní otázku tzv. *novin*), ale podle starého zvyku a v dosavadní míře.[344]

Otázce církevních desátků, jejich genezi, vývoji a výběru byla věnována v poslední době výraznější pozornost, a to jednak v souvislosti se zhodnocením a revizí starších závěrů (mj. Františka Hrubého, Františka Vacka, Kamila Krofty, Heinricha F. Schmidta, Václava Novotného a mladšího Rostislava Nového), jednak v kontextu stále probíhající diskuse o podobě přemyslovského *regna* – připomeňme zejména podnětnou diskusi Pavla Boliny a Davida Kalhouse, přičemž jednou ze základních otázek je původ obecného církevního desátku a desátku biskupského, resp. jejich vzájemný poměr (tj. zda, jak soudí D. Kalhous, byl

[343] CDB II, č. 172, s. 160–161. K jednání a jeho výsledkům rovněž na dalších místech této práce; kontext podrobně rozvádí NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 478–490. O opatově podpoře panovníka svědčí mj. jeho účast při jednání o rozvodu s Adlétou a vice versa též Přemyslova hospodářská podpora kláštera (NOVÁČEK, *Kladrubský klášter,* s. 141–143). – Dlouhé Dluhomilovo „elektství" může souviset s nepřítomností biskupa v diecézi a jeho světícími povinnostmi. Záznam Kladrubských úmluv je zachován v rámci register Honoria III. – K nároku na precedenci dále; na základě interpolace břevnovské zakládací listiny již *Kronika Jana z Marignoly*, FRB III, s. 532). – Spíše na straně biskupa Ondřeje shledává pozici českých cisterckých klášterů HLEDÍKOVÁ, *Das Bistum Prag und die Zisterzienser*, s. 46–47.

[344] CDB II, č. 172, s. 160–161; NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 488–489.

biskupský desátek určitým podílem na desátku obecném, nebo zda šlo od počátku o dvě různé dávky).[345]

Bez ohledu na to, ke kterému řešení se přikloníme, je patrné, že výběr (nejen biskupského) desátku sehrál významnou úlohu nejen v pojednávaném sporu, ale obecně ve vztahu biskupa a klášterů – šlo víceméně o všem řádům společnou záležitost. Osvobození od platby biskupského desátku, resp. výstižněji postoupení jeho výběru klášteru, bylo jedním z možných způsobů podpory těchto institucí (podobně jako později inkorporace farních kostelů); otázkou – zejména pro starší období – zůstává role kapituly, resp. jejího souhlasu, v rámci těchto darů. Přinejmenším se nezdá, že by kanovníci vůči takovému nakládání s výběrem biskupského desátku nesouhlasili (byť jde vesměs o tvrzení *ex silencio*).[346] Příkladně Daniel II. tak na žádost fundátora Hroznaty a se souhlasem (*faventibus*) kanovníků a předáků (sic!) postoupil tepelským premonstrátům „decimas, quae iuris sui erant," tedy výběr biskupského desátku, a to za svědectví břevnovského a kladrubského opata a dalších osob. Obdobné imunity ovšem získaly i další instituce, jinde biskup postoupil výběr tohoto desátku klášterní vrchnosti za fixně daný paušál – Pavel Bolina tak odhadl, že zhruba ze 1/3 – 1/4 diecéze plynul výnos biskupského desátku jinému subjektu (včetně pražské kapituly).[347]

---

[345] BOLINA, *Příspěvek k interpretaci* (včetně shrnutí starších pohledů); KALHOUS, *K otázce desátků*; BOLINA, *Konec, nebo začátek diskuse*; nově též BOLINA, *Jaké desátky biskup Vojtěch*. Pavlu Bolinovi rovněž vděčím (nejen) za podnětné diskuse k tomuto tématu. Otázku problematiky desátků nedávno shrnul D. Janiš (v rámci ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil,* zejména s. 173–187), a to především ve vztahu k diecézní správě, ovšem bez rozsáhlejší reflexe zmíněné diskuse. – K problematice rovněž dále zde, s. 359–362. Připomeňme rovněž, že na výnosu z biskupského desátku, jak jsme již ukázali, participovala rovněž katedrální kapitula (to mj. explicitně zmiňuje Kosmas při popisu reformy probošta Marka – Kosmas II.26, s. 119; k tomu BOLINA, *Příspěvek k interpretaci,* s. 851–852) – jistě ovšem nešlo o ideální čtvrtinu těchto příjmů. Co se týká tamtéž zmíněného „desátkového obilí," lze předpokládat, že mohlo jít o jakýsi podíl na církevním desátku z diecéze (srov. Tamtéž, 852–853)

[346] FIALA, *Správa,* s. 455–456; SCHLENZ, *Das Kirchnenpatronat,* s. 70–77; podrobněji FÜHRER, *Prezentační právo*; zejména pro počátek 14. století s postřehy k úloze kapituly též TROJAN, *(Arci)biskup a jeho faráři*. – Zcela stranou ponechme otázku „evangelijního ideálu" církevní vrchnosti, tedy jakým způsobem se tento evangelijní ideál promítl do vztahu k poddaným a jejich povinnostem, včetně výběru dávek; srov. PETRÁČEK, *Nevolníci a svobodní,* s. 144–159. Několik falz, hlásících se do 12. století, ovšem potrhuje stížnosti poddaných i jejich vrchnosti na postup biskupských výběrčí, kteří jistě měli svůj vlastní zájem na jeho výběru. V roce 1234 pak ve svědečné řadě předáka Zdislava pro zderazský klášter po biskupově boku svědčí také jeho *decimarius* Ludvík (CDB III-1, č. 70, s. 74–75). Zdá se, že se funkce *decimáře* – zřejmě až ve 14. století – proměnila v úřad (hlavního) pokladníka arcibiskupství (podrobněji BOLINA, *Příspěvek k intepretaci,* s. 853–854).

[347] CDB II, č. 26, s. 23–24; další imunity eviduje BOLINA, *Příspěvek k interpretaci*, s. 855–859) – Kladrubskému klášteru měla podobná imunita náležet na základě tzv. zakládací listiny kláštera (desátek byl tedy postoupen knížetem, ale patrně za biskupova souhlasu a klášter za něj měl biskupu Heřmanovi přenechat podíl na výnosu z domažlického cla) a dále zfalšovaného privilegia (hlásícího se k r. 1183) knížete Bedřicha, obsahující rovněž výsadu Daniela I. o osvobození dalších vsí, na oplátku biskup získal dvě vsi (CDB I, č. 403, s. 421–422; k tomu NOVOTNÝ, *Začátky kláštera kladrubského,* s. 37–38; DUŠKOVÁ, Listiny kladrubské. – BOLINA, *Příspěvek k interpretaci,* s. 852 a níže.

Patrně v souvislosti s odbojem mladého Přemysla vydal před Vánoci 1248 král Václav I. svému podporovateli olomouckému biskupu čtveřici majetkových privilegií – první z nich Brunovi a jeho nástupcům povolil v celé diecézi vybírat podle kanonické formy biskupský desátek. Přestože král stav ante quem, tedy situaci, kdy si dispozici s biskupským desátkem (přinejmenším teoreticky) osobuje panovník, označuje za „hanebný moravský zvyk," je patrné, že přinejmenším ještě v době Ondřejova sporu toto právo zřejmě přechodně uplatňoval s odkazem na faktickou sedisvakanci i Přemysl I., jak r. 1219 povýtce otevřeně přiznává papeži.[348]

Otázku výběru desátku biskup Ondřej patrně otevřel ještě v době svého římského pobytu v rámci IV. lateránského koncilu (nebo záhy po návratu), když se ke kurii obrátil s žádostí o poučení (tak to přinejmenším formuluje listina papeže Honoria z 29. října 1216: „postulasti per sedem apostolicam edoceri") ve třech otázkách – tedy zda smí na jednotlivých klášterech žádat navrácení dříve postoupeného výběru (biskupského) desátku, jak postupovat v záležitostech kněží, pocházejících z kněžských manželství, a konečně stran postu od masa, připadne-li na pátek slavnost Narození Páně. Jistou prodlevu v odpovědi lze již spolu s Václavem Novotným připsat taktice kurie, které mělo jít spíše o pozvolné a pokud možno nekonfliktní prosazení koncilních požadavků; zároveň ale připomeňme, že v červenci 1216 Inocence III. vystřídal Honorius III., což mohlo rovněž vyřízení žádosti ovlivnit. Ukázalo se ovšem, že kuriální předpoklad, že Ondřej vyčká s jakoukoli konfrontací na papežskou odpověď, se přinejmenším v některých ohledech minul účinkem. Krátce po návratu z Říma totiž otevřel již zmíněnou otázku nevýhodné transakce svého předchůdce s milevskými premonstráty – nešlo ovšem nutně o konflikt v pravém slova smyslu, jak soudí V. Novotný. To už ovšem nelze říct o déletrvajícímu střetu o onu Danielovu donaci biskupského desátku tepelskému klášteru, jehož počátky V. Novotný rovněž – bez zásadnější argumentace – předpokládal ještě před obdržením kuriálního vyjádření. Dva biskupovi adresované listy papeže Honoria III., vyjadřující se k problematice výběru desátků, jsou datovány krátce po sobě, 15. a 29. října 1216 – prvním papež připomíná, že v diecézi jsou desátky placeny v nedostatečné výši 23 (patrně má být 24), 12, šesti nebo dokonce jen tří denárů, a ukládá biskupovi zjednat nápravu a církevní censurou tyto dlužníky potrestat. Jeho znění je ovšem zachováno jen v regestu, který do své *Větší kroniky Čechů* opsal v 15. století Mikuláš Glassberger a jímž následně vysvětlil vyhlášení interdiktu nad celou diecézí v následujícím roce; jistý odraz rovněž nacházíme v Přemyslově

[348] CDB IV-1, č. 149–152, s. 247–253 a CDB II, č. 149, s. 140. Podrobněji BOLINA, *Příspěvek k interpretaci,* s. 855, tamtéž eviduje i takové zásahy. Otázkou budoucího výzkumu zůstává ověření komparativních možností pražské a olomoucké diecéze, případně širšího středoevropského kontextu.

stížnosti papeži. Ve zmíněném dělení byl spatřován odraz úplného desátku a jeho biskupovi odváděné čtvrtiny (K. Krofta, naposledy D. Janiš), ale – a to po mém soudu méně pravděpodobně – také na základě formulace o nedostatečnosti (nesprávnosti popsaného zvyku) odváděného desátku i v nejvyšší sumě skutečnost, že jde o úplný církevní desátek (P. Bolina).[349]

Druhým listem Honorius biskupovi krom jiného připomíná, že pokud tyto desátky byly postoupeny proti kanonickému právu (normativem zde jsou krom jiného zmíněné kánony před rokem proběhnuvšího koncilu) je legitimní žádat jejich navrácení. Tato skutečnost posílila Ondřejovu pozici vůči klášterům – propuknutí zmíněného sporu s Teplou (a snad i jinými kláštery) tedy lze předpokládat spíše v souvislosti s obdržením tohoto výkladu. Oba kuriální listy podpořily biskupův nesmlouvavý postoj vůči liknavému výběru desátků, a především zneužívání výběru jeho zbývajících čtvrtin patrony kostelů – na to reagují Ondřejovy stížnosti ke kurii (známé ovšem opět jen z papežských odpovědí) na neřádné odvádění biskupského desátku a jeho zadržování panovníkem.

Již jsme naznačili, že desátkům, jejich výběru a osvobození od těchto povinností byla věnována podstatná pozornost v rámci IV. lateránského koncilu – 53. konstituce zapovídá i pod pohrůžkou církevního trestu vyhýbat se jeho placení pronájmem vlastních statků lidem, kteří jsou této povinnosti zbaveni. V takovém případě jej totiž má zaplatit vlastník sám. Následující ustanovení připomíná, že si platbu desátků pro sebe vyhradil Bůh na znamení vlády nad celým světem, a proto – v souladu s papežským konceptem univerzální nadřazenosti církevní moci – mají být desátky odváděny přednostně před vymáháním jakýchkoli jiných daní nebo platů, aby tak kostely netrpěly újmu a tak, aby se duše věřících neocitaly v nebezpečí. Přímo odvádění biskupského desátku se dotýká 55. konstituce, reagující na ustanovení cisterské generální kapituly o vztahu řádu k desátky zatížené půdě. Koncil tedy rozhodl, že z cizích (tj.

[349] CDB II, č. 129, s. 120 (FRB V, s. 126; *Maior cronica Boemorum,* s. 20), č. 130, s. 120–121 a č. 139, s. 128–130. NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 453–456. – Glassbergerovo líčení Ondřejova sporu, ve značné části založené na přepisu (resp. regestování) diplomatického materiálu (kuriální, panovnické i mohučské provenience) naopak nezachycuje druhý ze zmíněných listů, tedy papežovu odpověď na ony tři dotazy stran reformní činnosti. Zjevně nebyly zásadní pro zejména v politické rovině vedený výklad, na rozdíl od kruciální otázky interdiktu a papežském podílu na jeho vyhlášení. Je přinejmenším poněkud zarážející, že v regestu první listiny není jakákoli zmínka o biskupových dotazech; to podobně jako nepříliš logická chronologie obou odpovědí a absence zpráv v rámci Honoriova regestáře (*Regesta Honorii Papae III*, vol. 1, s. 12–14) může vzbuzovat jisté pochybnosti o její věrohodnosti. K pramenům Kroniky Mikuláše Glassbergera podrobněji SETON, *Nicholas Glassberger and His Works*, s. xxx–lix; jeho práce s diplomatickým materiálem by ovšem měla být podrobena hlubší analýze (srov. alespoň stručný přehled k Pulkavovi a jeho práci s archivním materiálem BLÁHOVÁ, *Využití archivních pramenů v historiografii,* s. 154–156). Podnětné poznatky jistě přinese analýza Pulkavovy kroniky a jejích rukopisů v rámci projektu pracovní skupiny *Textuelle Netzwerke und Übersetzungskulturen* v rámci oddělení Historische Identitätsforschung IMFAO ÖAW. – ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 183–184; BOLINA, *Příspěvek k interpretaci*, s. 841.

pronajatých) a nově získaných pozemků má řád desátky platit těm kostelům, jimž náležely dříve (pokud se s jejich představenými nedohodnou jinak); toto ustanovení pak má být rovněž rozšířeno na ostatní instituce, které se těší podobným privilegiím. V praxi se tato skutečnost dotkla rovněž odvodu biskupského desátku z klášterních statků – to se odráží i v desátkové klauzuli papežských protekcí pro cisterciáky: pokud klášter byl přijat do cistercké rodiny ještě před koncilem – to se týká všech v této době v diecézi fungujících klášterů – byl osvobozen jednak od desátku ze všech statků získaných před koncilem, pokud je obdělává vlastníma rukama (včetně konvršů) nebo na vlastní náklady, a jednak od desátku z *novin,* tedy vlastními silami nově obdělané půdy, luk a rybníků. Pokud klášter vznikl až po IV. lateránském koncilu, pak byl na základě oněch privilegií osvobozen pouze od desátku z *novin.*[350]

Vedle těchto desátkových sporů, které se – jak dále uvidíme – ovšem v menší míře projevovaly i po uzavření Ondřejovy kauzy, komplikovalo vztah klášterů a diecézního biskupa jeho úsilí o zasahování do jejich vnitřních záležitostí, a zejména oboustranné úzké vazby klášterních komunit a jejich zakladatelů, resp. držitelů tzv. zakladatelských práv. Ostentativní králova podpora klášterů (a snad v některých případech rovněž snaha naklonit si je) v druhé polovině desátých let měla jistě také přesvědčit papeže, že Přemysl, pokládající se za ochránce a dobrodince církve, jím také skutečně je a že Ondřejovy výtky jsou v tomto ohledu zcela liché.[351]

Konečně ještě připomeňme, že ve chvíli, kdy papež v létě 1219 nařídil biskupovi a kapitule zakročit proti těm, kteří se provinili neposlušností, jmenuje výhradně pražské kanovníky a diecézní arcijáhny, kteří se postavili proti biskupovi, a nikoli podobně smýšlející opaty.[352]

Jednání na Šacké hoře (*in monte Scac*)[353] se vedle papežského legáta Řehoře, biskupů olomouckého, nitranského a vratislavského a bamberského katedrálního probošta zúčastnili

[350] *Concilliorum Oecumenicorum Decreta* II, IV Lateranum, can. 53–56, s. 259–261; HRUBOŇ, *Papežská protekční privilegia*, s. 128.

[351] Ke vztahu panovníka a klášterů obecně BOROVSKÝ, *Kláštery, panovník a zakladatelé,* s. 24–73 – pro české prostředí taková syntéza dosud chybí; koncept zakladatelských práv formuloval již VANĚČEK, *Základy* I–III. – Listiny vyjadřující přízeň jednotlivým klášterům eviduje NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 500–501.

[352] CDB II, č. 181, s. 167.

[353] K lokalizaci naposledy ŠKVRŇÁK – JAN, *K lokalizaci*, kteří místo spojují se Sadskou, která měla být pro svou sněmovní tradici přijatelná pro panovníka a přítomné *barones Boemie* a zároveň tamní malá kapitula byla dosud podřízena biskupovi, tudíž byla i pro něj přijatelná a konečně mohla – na rozdíl od „jakéhosi pustého místa na hranici" – poskytnout dostatečné zázemí („vhodné a bezpečné místo") pro jednání. Jak autoři sami připomínají (s. 8, pozn. 6), achillovou patou jejich úvahy je především účast rakouského vévody Leopolda VI., jeho doprovodu (mj. zmiňován jeho notář Jindřich) a hraběte z Hardeku, stejně jako kléru pasovské diecéze (což už ponechávají stranou, protože jejich vlastní ztotožnění některých z nich je chybné – viz dále) jako jediných zahraničních

rovněž přední představitelé domácího řeholního života: benediktinští opati z Břevnova, Vilémova a Ostrova, cisterciácký opat z Hradiště, premonstráti ze Strahova, Milevska, Želiva, Litomyšle, Hradiska u Olomouce a Louky a rovněž preláti z Rakous: probošt kolegiátního kostela v Ardaggeru (rovněž probošt pasovské katedrály), augustiniánští probošti od pasovského sv. Mikuláše, z Klosterneuburgu, a St. Pölten, benediktinský probošt z Kremsmünsteru a opat z Göttweigu a cisterciáčtí opati ze Heiligenkreuz a jeho dceřiných klášterů nedávno založeného Lilienfeldu a starší Světlé (Zwettl). Povšechné Novotného konstatování o jejich stranictví podpoře pražského biskupa, přebírané bez hlubší reflexe dalšími autory, bude ještě vhodné podrobněji prověřit. Příliš patrně nepřekvapí neúčast dosud málo etablovaných rytířských řádů v hierarchické struktuře domácího prostředí.[354]

V této souvislosti se sluší připomenout jednak neúspěšnou snahu přítomného vévody Leopolda o zřízení samostatného vídeňského biskupství v rámci uvažované pasovské metropole (k tomu ještě podrobněji dále), a jednak úsilí jednotlivých klášterů o postupné posilování své nezávislosti na pasovském biskupovi. Podobně jako v Čechách, i rakouské kláštery se dočkaly panovnické podpory – rakouský vévoda proti pasovským biskupům prosazoval svá fojtská práva (*Vogteirechte*) ke klášterům. Ve srovnání s Ondřejovým sporem šlo ovšem o dlouhodobější vývoj, doprovázený nadto poměrně početnou falzátorskou činností, který ale rovněž vedl až k exkomunikaci vévody pasovským biskupem Gebhardem z Plainu (příbuzného jednání na Šacké hoře přítomného hardeckého hraběte). Svou roli sehrála rovněž IV. lateránským koncilem posílená kanonická pozice biskupa. Vlastní zkušenost těchto prelátů jistě přispěla k atmosféře shromáždění.[355]

účastníků (vyjma legáta a biskupů); ačkoli podobně by bylo lze v případě moravské hranice argumentovat předpokládanou neúčastí moravského markraběte, který v polovině června dlel na Velehradě (Tamtéž, s. 8, pozn. 9; CDB II, č. 213, s. 198; jde o důkaz *ex silencio* svědečných řad obou listin, které ovšem svým charakterem jeho uvedení neanticipují. Vladislavovu přítomnost jednáním naopak předpokládá WIHODA, *Vladislav Jindřich,* s. 107). Obecně se uvažuje o Šacké hoře (kdesi) na moravsko-rakouském pomezí (srov. ŽEMLIČKA, *Počátky,* s. 124) – jednání na hranicích Moravy a Rakous, byť se značně zkomoleným toponymem připomíná i jinak poměrně dobře informovaný *Kronika Pulkavova*, FRB V, s. 131 – k tomu kriticky ŠKVRŇÁK – JAN, *K lokalizaci*, s. 9, pozn. 11; starší názory shrnuje NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 507, pozn. 1. – Rakouský vévoda Leopold VI., patrně souhlasně s postupem krále a pražské kapituly, odňal rakouská beneficia pražskému děkanu Arnoldovi a udělil je jiným osobám; jejich restituci mu pak v druhé půli roku 1220 papež nařídil. Tato skutečnost mohla být rovněž jedním z motivů jeho účasti na letním jednání (CDB II, č. 191, s. 177–178 a č. 202, s. 186–187). – ŠKVRŇÁK – JAN, *K lokalizaci,* s. 8 mylně pokládají Klosterneuburského probošta Walthera za probošta norimberského (jako *Nivmburch* je klášter běžně označován – *Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger* II, č. 235, s. 54–55) a klášter Heiligenkreuz zaměňují chybně za vratislavský klášter sv. Kříže (míněn patrně kolegiátní kostel sv. Kříže a sv. Bartoloměje, který byl ovšem založen až 1288 Jindřichem Probusem). K lokalizaci do Sadské je oprávněně kritický již Wihoda ve své stručné recenzi článku v Deutsches Archiv 79, 2023, č. 1.

[354] CDB II, č. 216–217, s. 200–205. – NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 508; totéž explicitně opakuje mj. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny III,* s. 291.

[355] Podrobněji LECHNER, *Die Babenberger,* s. 200–211.

Sama účast takového počtu prelátů pasovské diecéze je přesto na pováženou. Někteří – přinejmenším pasovský probošt, ale snad též preláti biskupových *Eigenkloster* (z přítomných mj. Sv. Hyppolit a Göttweig) – zde patrně zastupovali pasovského biskupa Oldřicha II., který byl již v roce 1219 jmenován jedním z vykonavatelů papežovy vůle v otázce urovnání Ondřejova sporu a patrně jej skutečně lze považovat spíše za Ondřejova přívržence.[356] V případě skupiny rakouských klášterů, propojených vzájemnými vazbami (zachytitelnými zejména ve svědečných řadách a papežských delegacích) se lze jen domnívat.[357] Užší vztahy pak vázaly trojici cisterckých ústavů, a to i vůči přemyslovským zemím a patrně i zdejším klášterům, byť tyto kontakty nejsou nijak doloženy – v řádové hierarchii figurují Ebrach a Heiligenkreuz jako morimondské filie na stejné úrovni. Jednání na Šacké hoře přítomný světelský opat Markvart spolu se svým proboštem a opatem hornofalckého cisterciáckého kláštera ve Walderbachu byli v lednu 1219 papežem pověřeni vyšetřením žaloby želivského opata na olomouckého biskupa Roberta, jednu ze styčných opor Přemyslovy církevní politiky v zemi. Zdá se, že ona obvinění se nepotvrdila.

Lze se domnívat, že přinejmenším jedním z důvodů pověření cisterciáků byla Robertova řádová příslušnost; stranou ponechme oprávněnost takového papežského zásahu. Světelský klášter – snad jako odměnu za zastání – získal od Přemysla po uzavření smíru konfirmaci daru *predia Sahar*, věnovaného jeho starším bratrem Bedřichem. Svatokřížští cisterciáci si patrně účastí svého opata jako jednoho z mnoha papežských pověřenců „ad reformandam concordiam“ rovněž rozmnožili svůj majetek – biskup Robert snad na přelomu srpna a září 1220, kdy se opat Werner v zemi pohyboval, postoupil doživotně jakémusi svému služebníku Konrádovi a jeho synům výnosy z vinice u Enzersdorfu na okraji Vídeňského lesa, zatížené platem klášteru, a vinici samu daroval blízkému klášteru v Heiligenkreuz. Byť jen letmo zachytíme několik vláken celé této komunikační sítě, zdá se, že postoj těchto účastníků ke sporu byl přinejmenším vícevrstevnatý a často patrně nejednoznačný. Svou roli konečně zřejmě sehrály i dva pokusy rakouského vévody Leopolda VI. o zásah do církevně-politických záležitostí pasovské diecéze. Jednak jde o již zmíněnou snahu o zřízení na Pasovu nezávislého „rakouského“ biskupství se sídlem ve vídeňském klášteře Skotů, jednak o volbu pasovského

[356] CDB II, č. 183, s. 168–170 a č. 191, s. 177–178. – Biskup byl v té době na křížové výpravě, kde také v říjnu 1221 zemřel (GATZ (ed.), *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches,* s. 551–552); k pasovským *Eigenklöster* LANDERSDORFER, *Passaus Bischöfe in der Zeit Papst Innozenz' III.*, s. 33. Patrné jsou ovšem i další, patrně volnější vazby pasovských biskupů k dalším zmíněným klášterům – mj. cisterciáci z Lilienfeldu a premonstráti z Drkolné (Schlägl) se těšili zvláštní biskupské ochraně již od episkopátu biskupa Manegolda (1206–1215; *Die Regesten der Bischöfe von Passau II,* č. 1258 a 1281).

[357] Ilustrativně mj. *Urkunden des Cistercienser-Stiftes Heiligenkreuz*, č. 76, s. 92 a č. 84, s. 99–100; FRIESS, *Geschichte des einstigen Collegiat-Stiftes Ardagger*, s. 430.

biskupa v roce 1215 – katedrální kapitula byla rozdělena mezi přívržence bavorské a babenberské strany a svého kandidáta nakonec rakouský vévoda prosadil takřka násilím. Biskup Oldřich II. se pak, snad i pod vlivem lateránského koncilu, jehož byl účastníkem, profiloval rovněž jako politicky silná osobnost vůči oběma stranám – mj. dosáhl povýšení pasovského biskupství na knížectví.[358] Lze se rovněž domnívat, že ve sporu osobně nezúčastnění preláti měli v rámci jednání sehrát roli jakýchsi garantů dojednaného smíru. S výjimkou noticky o úmrtí biskupa Ondřeje (ovšem bez vazby ke sporu) v klosterneuburských análech a nekrologiu se ovšem jejich účast na jistě významném kolokviu neodráží v historické paměti všech těchto řeholních domů.[359]

Z jakého důvodu k sobě přijal kardinál-legát Řehoř pečeti přítomných prelátů s výjimkou šestice – proboštů z Ardaggeru, Kremsmünsteru, Klosterneuburgu, od pasovského sv. Mikuláše a opatů z Göttweigu a Lilienfeldu – není jasné. Mohlo jít svým způsobem o pojistku z Řehořovy strany, naopak se nezdá být pravděpodobná úvaha V. Novotného, který předpokládá, že list zpečetili jen ti, kteří se neobávali legátova hněvu. Jakékoli vazby mezi těmito preláty se nepodařilo doložit a stejně tak není jasné, zda (a jak) tato skupina vystupovala vůči oběma znesvářeným stranám. Podobně otevřenou otázkou zůstává – až na zmíněné výjimky – stranictví jednotlivých zahraničních opatů a obecně kritéria jejich účasti a vliv červencových jednání na vývoj jejich vlastní instituce.[360]

V březnu následujícího roku (1222) vydal Přemysl Otakar I. na základě těchto šackých jednání tzv. *Velké privilegium české církvi*. To na jedné straně posílilo pozici jednotlivých církevních ústavů (nikoli ovšem biskupství samotného) v rámci uspořádání země a na druhé

---

[358] *Das 'Stiftungen-Buch' des Cistercienser-Klosters Zwetl*, FRA II/3, s. 92; CDB II, č. 170, s. 158; č. 190, s. 176–177 a č. 218, s. 205–206. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny III,* s. 291–293. – Robertův dar CDB II, č. 198, s. 183–184 = *Urkunden des Cistercienser-Stiftes Heiligenkreuz* I, FRA II/11, č. XLII, s. 56 a GSELL (ed.), *Das Gültenbuch des Cistercienser-Stiftes Heiligenkreuz*, s. 51–52. – GATZ (ed.), *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches,* s. 551–552 a podrobněji LANDERSDORFER, *Passaus Bischöfe in der Zeit Papst Innozenz' III*. Ke vztahu olomouckého biskupa ke svatokřížským cisterciákům WATZL, *Bischof Robert von Olmütz (1201–1240) und Abt Werner von Heiligenkreuz (1206–1228)*.

[359] *Monumenta Necrologica Claustroneoburgensia*, MGH Necr. V, s. 47 (a podobně též *Continuatio Claustroneoburgensis Secunda*, MGH SS 9, s. 624 i *Tertia*, Tamtéž, s. 636) Ondřejovo úmrtí připomínají k roku 1224. Zápisy k r. 1221 se věnují výhradně tažení do Svaté země Ludvíka Bavorského a již připomenutého pasovského biskupa Oldřicha; k roku 1219 se váže noticka o klatbě vyhlášené Honoriem nad Čechami.

[360] CDB II, č. 216, s. 200–203. NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 511. – Již V. Novotný uvažoval o neklidu, který mohla legátova přítomnost (zejména po uzavření Ondřejovy kauzy) vyvolat mezi cisterciáky – to dovozuje na základě série papežských privilegií z počátku roku 1222, zachovaných mezi velehradskými listinami. Honorius především připomněl, že legáti nemají právo vyžadovat od řádu peněžní příspěvky (prokurace), mají se po dobu svého pobytu spokojit s klášterní stravou a nesmějí stíhat cistercké kláštery exkomunikací. Rovněž jim potvrzuje výsady nedávného koncilu o desátkovém osvobození *novin.* Tyto listiny ovšem odrážejí kuriální privilegia udělená řádu již v prosinci roku 1218; tudíž ona kauzalita není zcela zřejmá. CDB II, č. 219–221 a 223–224, s. 206–208 (tamtéž odkazy na příslušná Regesta Honorii III.); NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 511.

straně řadu klášterů i kapitul přiblížilo králi na úkor vazeb ke šlechtě – důvěru v „generální imunitu“ a její význam ovšem nelze přeceňovat, vždyť v průběhu celého století jsme svědky zájmu jednotlivých institucí o vlastní privilegia, která obsahově často vycházejí z *Velkého privilegia*. Zdůrazněme přenesení soudní a trestní pravomoci z krajských úředníků co nejblíže králi. S tím souvisí rovněž snaha o posílení kontroly nad jejich majetkoprávními záležitostmi – je až s podivem, jak ještě uvidíme, že se panovník v této záležitosti nestřetl s podobně orientovanými, byť jinak motivovanými nároky pražských (a podobně olomouckých) biskupů (v případě neeximovaných řádů). Rovněž v případě biskupského privilegia připadá soud závažných deliktů panovníkovi, ale případný majetkový konfiskát biskupství. Významným bodem, který se v některých případech mohl dotknout rovněž vztahu biskupa a klášterů, je přenesení projednávání sporných kauz klášterů před užší skupinu úředníků v čele s kancléřem a zároveň fixace důkazního významu listinného svědectví. Jednotlivé body *Velkého privilegia* byly s ohledem na vývoj klášterů sdostatek rozebrány, proto je nyní ponechme stranou. Připomeňme ovšem, že v mnoha jednotlivých případech posílením vlastní kontroly klášterů panovník hájí zájmy těchto institucí na úkor šlechtických držitelů *zakladatelských práv* – nota bene v řadě případů tato práva (ať už postupně či jednorázově – typicky s vymřením rodu) přecházejí na panovníka a stávají se tak skutečnými zeměpanskými fundacemi. Je patrné, že se zájmy těchto klášterů často se zájmy biskupovými značně rozcházely – vývoj jednotlivých sporných okruhů, potažmo vyjasňování biskupových kompetencí a vzájemných pozic obecně naznačíme v následujících pasážích. Obě privilegia, potažmo jejich (ne)dodržování se rovněž stala – jak podrobněji ukazujeme – příhodnou záminkou pro kuriální zásahy do poměrů v diecézi.[361]

Vzájemné kontakty biskupa a opatů v rámci formující se zemské obce ponechme budoucímu studiu, zdá se ale, že tuto komunikační síť bude možné podrobněji – a to ještě s obtížemi – sledovat nejdříve v závěru století, v souvislosti s posílením politické pozice biskupa Tobiáše a následně i některých opatů. Podobně je třeba uvažovat o především v osobní rovině realizovaných kontaktech biskupů a řádových představitelů na panovnickém dvoře,[362]

[361] CDB II, č. 227, s. 210–213. Výsledky sporu naposledy s kritickou reflexí starší literatury zhodnotil ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 50–59. V obecnějších úvahách o struktuře správy země již JAN, *Václav II. a struktury panovnické moci,* s. 23–37. Podrobný rozbor jednotlivých ustanovení Velkého privilegia již NOVOTNÝ, 514–517; ŽEMLIČKA, *Počátky*, s. 126–131, s ohledem na vývoj klášterních výsad VANĚČEK, *Základy I–III,* passim a BOROVSKÝ, *Kláštery, panovník, zakladatelé,* s. 40–73.

[362] K problematice naposledy souhrnně CHARVÁTOVÁ – ŠRÁMEK, *Řádové duchovenstvo v kontextu dvorského bádání*. – Specifickým případem takové blízkosti je olomoucký biskup Robert, působící na dvoře Přemysla Otakara I. jako notář *Otacarus 5* – výrazná většina jím stylizovaných panovnických listin byla určena olomouckému kostelu a moravským klášterům, které se obecně těšily jeho podpoře.

který tak rovněž byl prostorem formování vzájemných vztahů na škále kooperace – konkurence. Blízkost panovníkovi oběma stranám nabízela možnost bezprostředního vlivu na jeho „církevní politiku," nezdá se ovšem, že by král (s výjimkou Ondřejova sporu, který byl ale rovněž jeho sporem) výrazněji vstupoval do případných sporných záležitostí. Otevřenou rovněž zůstává (a ve většině případů rovněž zůstane) otázka skutečného podílu biskupů na jednotlivých, především panovnických fundacích, zejména jejich ideovém rozměru. Problematická může v některých případech být – typicky zbraslavská *Aula Regia* – klášterní tradice, sledující složitější spektrum zájmů. Užší vztahy lze – jak dále podrobněji ukážeme – předpokládat v případě cisterckých fundací za episkopátu Jana III. nebo augustiniánů poustevníků a biskupa Tobiáše. Obecně lze předpokládat výraznější biskupský vliv zejména u panovnických fundací. V některých případech – mj. neúspěšný přesun mělnické kapituly ke Všem svatým na Hradě – se pohybujeme na pomezí spirituální správy diecéze v užším slova smyslu a podpory královské politiky.[363]

Konstituce IV. lateránského koncilu a navazující kanonickoprávní sbírka *Liber Extra* se otázce vztahu biskupa a mnichů (vyjma již zmiňovaného desátku) dotýkají zejména v otázce duchovní správy a obecně spirituálních záležitostí včetně liturgických ustanovení – jak jsme ovšem ukázali při analýze Ondřejově sporu i na jiných místech, prosazení těchto požadavků bylo dlouhodobou záležitostí a jedním z podstatných cílů církevní emancipace. Je rovněž zřejmé, že tyto kánony byly předmětem vzájemných sporů a různic, které se odvíjely od faktického rozložení moci (*potestatis*) jednotlivých subjektů. Svou roli sehrála jak povaha a organizace jednotlivých řádů, tak i jejich případná exempce, stejně jako pozice jednotlivých domů – již T. Borovský upozornil na rozdílné nároky (resp. na rozdílné možnosti je úspěšně vznášet) jednotlivých fundací téhož řádu v obdobných záležitostech. Z kanonickoprávního hlediska klíčovou záležitostí z pohledu diecézních biskupů bylo konečně prosazení *privilegia fori*, tedy příslušnosti klerik̊ů výhradně církevním soudům. Jak jsme viděli, *in spiritualibus* toto právo (*omnia spiritualia*) Přemyslův prostředník M. Jan de Scacario přislíbil v rámci lateránských jednání na počátku roku 1221 postoupit biskupovi (s důrazem na dosazování klerik̊ů *salvo iure patronatus* a právo konat vizitace), jeho prosazení bylo ovšem záležitostí

[363] O vztahu zbraslavského kronikáře Petra k Tobiášovi TROJAN, *Tobiáš,* s. 261; Tamtéž, s. 44–45 k augustiniánům; JAN, *Nezdařený pokus.*

mnohem složitější, podobně jako prosazení církevní jurisdikce v záležitostech manželství a správy majetku duchovních.[364]

Na následujících stránkách bude pojednán vztah biskupů k jednotlivým řádům obecně, přičemž především liturgické kontakty (nejčastěji svěcení osob a budov), záležitosti vstupu mnichů a řeholníků do diecézní správy a osobní náklonost biskupů jednotlivým řádům je připomenuta v samostatných podkapitolách. Nejprve probereme poměr k řádům, jejichž působení výrazně ovlivňovalo již *duchovní milieu* Čech knížecích (benediktini, cisterciáci a premonstráti), následně k řádům rytířským a konečně k žebravým řádům včetně křižovníků. Vzhledem k primárnímu zaměření práce a jejímu rozsahu vědomě rezignujeme na pojednání o jejich obecném vývoji, jemuž věnujeme zásadnější pozornost jen v bezprostřední souvislosti s probíranou tematikou. S ohledem na stav pramenné základny k jednotlivým klášterům půjde v řadě případů spíše o jednotlivé případové studie, které naznačí obecnější trendy. Záležitosti spojené s působením Alberta Beheima v Čechách a exkomunikacemi, které vyhlásil nad biskupem a dalšími preláty, stejně jako další jednotliviny spíše politického a osobního charakteru pojednáme rovněž v následujících pasážích.[365]

[364] *Concilliorum Oecumenicorum Decreta* II, IV Lateranum, can. 60–61, s. 262–263; X.3.36–37. Podrobněji k šíření kanonického práva BOHÁČEK, *Die Einflüsse* a TÝŽ, *Das römische Recht*; k jednotlivým aspektům liturgických vztahů přehledně KUBÍN, *Liturgie v přemyslovských* Čechách; k moravské perspektivě HRUBOŇ, *Papežská protekční privilegia,* s. 129–133. – BOROVSKÝ, *Klášter, panovníci a zakladatelé,* s. 61–62. – CDB II, č. 209, s. 194–195; k tomu NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 503–504. Podrobněji k záležitostem církevního soudnictví ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 187–226, k některým otázkám rovněž na jiných místech této práce; příhodnou komparaci s polským prostředím umožňuje např. JUREK, *Biskupstwo poznańskie,* s. 251–253.

[365] Na mnoha místech analýzu ztěžuje absence kritického zpracování nejstarších dějin jednotlivých klášterů; nelze vyloučit, že by dílčí zjištění mohla přispět k zásadnějším posunům v interpretaci těchto vztahů.

II. 4. 1a Benediktini a benediktinky

Benediktova řehole připomíná vztah diecézního biskupa k řádu, resp. jeho povinnosti na třech místech, a to vždy v souvislosti s mravní disciplínou řádových kněží, opata a probošta – z toho vyplývají povinnosti pravidelných klášterních vizitací včetně práva trestat přestupky a sesazovat nehodné preláty, ale též podíl na volbě opatů, jejich konsekrace a obecně udílení kněžského svěcení mnichům. O biskupském svěcení kostelů, oltářů a žehnání liturgického náčiní a oděvů bude obecně řeč dále. Samostatnou otázkou, která se stávala patrně nejčastěji zdrojem vzájemných sporů, byla již zmíněná otázka výběru desátku z klášterního zboží. Právě na začátku 13. století se – v souvislosti s počínající emancipací biskupské moci i jednotlivých ústavů, ale též kuriální politikou – začínají objevovat papežská privilegia vymezující vztah klášterů k biskupům, benediktinským klášterům ovšem není věnováno jediné. Užší vztah pražských biskupů k jednotlivým domům černých mnichů tak prameny (nepříliš překvapivě) tematizují mnohem méně. Obecně je ovšem zřejmé, že se benediktini s biskupem jako svou „vrchní autoritou" setkávali jen značně příležitostně.[366]

Zdeňka Hledíková předpokládala, že intenzita vazby benediktinských klášterů na biskupa byla silnější u soukromých založení, které tak mohly hledat u biskupa „vyvážení svého závislejšího a izolovanějšího postavení" – šlo by tedy o kláštery v Podlažicích a snad i Vilémově a Postoloprtech. Takové rozdělení ovšem komplikují jednak jen velmi obtížně tušené počátky těchto fundací, jednak úsilí českých králů tyto „privátní" kláštery v průběhu 13. století převést pod svůj vliv, jak na moravském příkladě ukázal T. Borovský. Pramenná základna pro analýzu těchto vztahů obecně je (pro 13. století) značně omezená, a je tedy třeba užívat jednak analogií, jednak pramenů mladších, a to ještě často spíše normativní povahy. Rovněž panovnické zásahy na podporu klášterů vůči biskupské moci nejsme pro studované období schopni zachytit, a to s výše rozebranou výjimkou Ondřejova sporu, kde ovšem tato záležitost byla jen jedním ze sporných bodů. Samotná panovnická privilegia určená jednotlivým klášterům, ale i „zemské církvi" obecně (tj. potvrzující a rozvíjející Přemyslovo *Velké privilegium* z roku 1222) se vztahu k biskupovi pochopitelně nedotýkala a mniši je tak nemohli ve svém stýkání s biskupy využít. [367]

---

[366] Regula Benedicti, čl. 62.9, 64.4 a 65.3; X.3.36 (*De religiosis domibus, ut episcopo sint subiectae*); podrobněji též ŠRÁMEK, *Mezi normou,* s. 346–353. – K širšímu kontextu alespoň LAWRENCE, *Dějiny středověkého mnišství,* s. 133–139; ŠRÁMEK, *Vita contemplativa, vita apostolica?* – K liturgické rovině vztahu kap. II.6.

[367] HLEDÍKOVÁ, *Benediktini v českých zemích,* citace na s. 11, pozn. 9 – Hledíková to dovozuje na základě frekvence biskupských písemností pro tyto kláštery: ve formuláři Jana IV. z Dražic shledává multiplicitu jen u Vilémova a Postoloprt jako adresátů (vždy po dvou kusech), což ovšem, jak ještě dále uvidíme, nepotvrzuje starší Formulář Tobiáše z Bechyně. – Podrobněji k privátním založení benediktinských klášterů s kritickou reflexí starší

Podrobnější analýza je tak možná jen v případě břevnovského a svatojiřského kláštera, v obou případech specifických benediktinských domů, což značně ztěžuje jakékoli obecnější úvahy. Již v průběhu 13. století lze předpokládat úsilí břevnovských opatů o zakotvení přední pozice mezi ostatními kláštery v duchu interpolace privilegia papeže Jana XV. o jejich výsadním postavení mezi českými kláštery (včetně udělení příslušných pontifikálií). Ostatní tzv. *břevnovská falza*, bez ohledu na stáří a věrohodnost, tematizují především majetkoprávní otázky (imunity a majetkové nároky) – vztahu k pražským biskupům se okrajově dotýkají v záležitosti desátkových imunit, údajně postoupených biskupem Vojtěchem. Lze se spíše jen domnívat, jakou roli hrálo (a mohlo hrát) jeho jméno v klášterní paměti a argumentaci, se lze spíše domnívat, z jeho charismatu snad mohly vyplývat i nároky kláštera na výsadní postavení – jak připouští J. Šrámek – stejně jako právo volby vlastního opata. [368]

Posílení vlastní pozice vůči biskupům se odrazilo ve sporu o (patrně biskupské) desátky z litoměřického, bílinského a děčínského kraje, který se rozhořel v druhé polovině dvacátých let, kdy opat Dluhomil ohradil proti násilnému odnětí těchto příjmů biskupem Janem II. (snad ve snaze upevnit vlastní pozici) a kterážto pře se dostala až před papežskou kurii. Spor, táhnoucí se přinejmenším pět let (1229–1234), byl uzavřen teprve rozhodnutím vratislavského opata Vítoslava, který na základě předešlých hodnověrných svědectví přiřkl sporný výběr Břevnovu; biskup se zjevně zdráhal rozhodnutí uvést v praxi, a tedy musel Řehoř IX. pověřit míšeňské preláty, aby jej přiměli jej respektovat. Nabízí se také souvislost tohoto vleklého sporu s bujarými a nevázanými oslavami svátku Mláďátek (a jeho oktávu) kleriky a kanovníky pražského kostela, kterýžto zvyk je poprvé doložen v papežské delegaci míšeňskému biskupu a kapitulárům právě z léta 1234. Inocenc IV. připomíná, že značné škody a násilí páchané každoročně na lidech, vybavení i budovách břevnovského kláštera se děly se souhlasem biskupa Jana a jeho kapituly. Lze tedy tušit eskalaci tohoto patrně staršího, byť snad méně násilného zvyku (pohoštění) jako svým způsobem nátlaku na mnišskou komunitu. Výsledky delegace míšeňského biskupa Jindřicha nejsou známé; nezdá se ovšem, že by násilnou složku festivity

literatury SOMER – ŠRÁMEK, *Benediktinské opatství ve Vilémově,* s. 43–76, k vývoji kláštera ve 13. století pak s. 77–86 (vzhledem k dochovaným pramenům zejména s ohledem na hospodářské záležitosti a farní správu). K ostatním klášterům souhrnně FOLTÝN – MAŠKOVÁ – SOMMER, *Benediktini a střed Evropy* s početnými odkazy na starší literaturu; u řady z nich jakékoli doklady o kontaktech s biskupy zcela postrádáme. – Ke vztahu panovníka k zájmové linii biskupové – kláštery srov. podněty DRUGA, *Benediktinské kláštory a ich donátori,* především s. 365–372. – Potvrzení výsad, vycházejících mj. z *Velkého privilegia,* jednotlivým klášterům sledoval podrobně již VANĚČEK, *Základy I-III,* passim.

[368] Počátky kláštera stejně jako zmíněné privilegium, jeho interpolace a obecně břevnovská falza jsou předmětem rozsáhlé diskuse, za všechny alespoň ŠRÁMEK, *Co (ne)víme o raně středověkých dějinách*; TÝŽ, *Aby události neunikly paměti*. – *Kronika Jana z Marignoly,* FRB III, 532.

výrazněji omezil, neboť o dvě dekády později (1256), snad v reakci na další plenění *Neviňátky*, papež Alexandr IV. znovu vyzýval k pořádku – jistě opět na základě předchozí stížnosti. Nápravu měl zajistit přímo pražský biskup Mikuláš. Patrně ani toto vystoupení proti násilnému zvyku kleriků (*clerici chori ecclesie Pragensis*) nepřineslo zásadnější obrat – vždyť ještě o další dekádu později (1266) se břevnovský opat Martin zavazuje *biskupovi Neviňátek* (*episcopum innocentum*) a jeho společníkům každoročně vyplácet týden před Vánoci věrduňk stříbra. Absence podobných návštěv mj. na Strahově posiluje hypotézu o souvislosti obou sporů; byť o souhlasu biskupa a kanovníků se explicitně zmiňuje pouze první stížnost. Lze tak s Václavem Černým předpokládat, že naznačená nevraživost trvala přinejmenším ještě v 50. a zřejmě i 60. letech – vždyť „rozverní žáci" si museli být dobře vědomi pozice biskupů Mikuláše i Jana III., byť je zřejmé, že zapojení biskupů – ochránců pražského kostela a jeho kléru na straně jedné a na straně druhé usilujících o uvažovanou pozici „hlavy diecéze" se v průběhu zmíněných tří dekád posunulo. Zatímco biskup Jan II. je považován takřka za jednoho z iniciátorů onoho pohoršení, Mikuláš už vystupuje v roli jakéhosi mediátora a jeho nástupce Jan III. úmluvu (*ordinatio*) mezi kanovníky (zastoupenými proboštem Jakubem a děkanem Vítem) a opatem potvrzuje z pozice veřejné (zřejmě ale i církevní) autority. Tento vývoj odpovídá již dříve naznačenému vývoji vztahu biskupů a jejich katedrální kapituly.[369]

Ohlas „pseudo-Vojtěchova" desátkového privilegia rozeznáme i v mandátu biskupa Tobiáše (1286), jímž zapovídá svým výběrčím (*decimatoribus suis*) obtěžovat lidi břevnovského kláštera vymáháním desátku (*decimas episcopales*). Potvrzení privilegia *ab antiquo* – kteréžto vymezení je třeba vnímat spíše teleologicky, totiž s využitím historické skutečnosti do budoucna – patrně souvisí s následným postoupením klášteru náležejícího kostelíka sv. Tomáše se hřbitovem a věnem nově založenému domu augustiniánů-eremitů. Na rozdíl od dále připomínaných benediktinských transakcí je zřejmé, že Tobiáš svůj souhlas připojil nikoli k majetkové transakci, ale převodu patronátního práva. Biskupské privilegium potvrdil na sklonku svého života i biskup Řehoř – ona konfirmace patrně souvisí se soustavným

[369] CDB II, č. 330, s. 336; CDB III-1, č. 10, s. 7–8; č. 27, s. 25–26; č. 63, s. 67 a č. 71, s. 75 (samotné označení sporných desátků v papežských listinách kolísá od „decimas de Lutomirizco et de Belinzco et de Dezko" až po „de Lutomiric, de Belin et de Descho villarum ac aliorum locorum forentium decimas ad eorum monasterium pertinentes"). Důraz na „tam veteribus cultis, quam in novalibus in posterum excolendis" připomíná zřejmě manipulaci s textem privilegia před jeho konfirmací Přemyslem Otakarem I. (1224), která reaguje na výše rozebíraná ustanovení IV. lateránského koncilu (srov. ŽEMLIČKA, *K hodnověrnosti,* s. 33–34). Podrobněji ke sporu ŠRÁMEK, *Mezi normou*, s. 159; o povaze sporné dávky naposledy BOLINA, *Jaké desátky biskup Vojtěch,* zejména s. 19–21 (Tamtéž přesvědčivě doložil, že se – přinejmenším v době sporu – skutečně jednalo o desátek biskupský). – K Neviňátkům CDB III/1, č. 75, s. 81–82; CDB V/1, č. 75, s. 139–140 a č. 484, s. 717–718; přehledně v širším kontextu rovněž ČERNÝ, *Od bonifantů k Mastičkářům*, s. 95–102.

úsilím opata Bavora z Nečtin o posílení klášterní pozice vůči biskupovi a ostatním, především benediktinským klášterům. Odkazy na starší Tobiášovo privilegium podobně nepředpokládají předchozí spor o výběr.[370]

Již zmíněná tzv. břevnovská zakládací listina rovněž – nesporně pro 13. století – připomíná, že nový opat nemá být nikým ustanoven, ale zvolen konventem a pražskému biskupovi náleželo jej pouze potvrdit a vysvětit; podobně připomíná svobodnou volbu abatyše i papežské privilegium pro svatojiřské benediktinky. *Formulář Tobiáše z Bechyně* zachytil dvojici listů dotýkajících se vlastní benediktinské opatské volby – v prvním biskup kondoluje mnichům nejmenovaného kláštera, dovoluje jim na jejich vlastní žádost zvolit si ze svého středu („de gremio ecclesie vestre“) vhodného nástupce a důrazně připomíná, aby na zesnulého opata pamatovali v modlitbách. Ve druhém, patrně navazujícím listu Tobiáš povolává nově zvoleného opata kláštera sv. Jana na Ostrově, aby v Praze nazítří po Velikonocích (patrně 1289) byl z jeho rukou vysvěcen. Oba formuláře se zřejmě vztahují k téže události a naznačují průběh opatské volby a benedikce – zdá se, že svěcení opatů (i exemptních řádů) probíhalo běžně jak v pražské katedrále, tak snad i v klášterních kostelích.[371]

O výkonu zmíněných pravomocí vůči jiným benediktinským klášterům není pro 13. století zpráv, několik dokladů o zásazích do personálních otázek jednotlivých domů přináší až formulářová sbírka Jana IV. z Dražic, která kromě běžného potvrzení připomíná rovněž zrušení volby a jmenování vlastního kandidáta, resp. výzvu k nové volbě. Zdeňka Hledíková uvažuje o důsledném uplatňování Janova *poviennského* reformního postoje – je otázkou, zda

[370] RBM II, č. 1234, s. 533 (= NA, ŘB Břevnov, inv. č. 52, sg. B II 47). Dataci k 19. únoru 1286 přesvědčivě položil teprve FÜHRER, *Listina,* s. 277–278 – počítání let Tobiášova episkopátu se odvíjelo od data jeho vysvěcení 26. února (z listinného materiálu lze tento zlom položit mezi 12. únor a 9. březen); vročení k r. 1286 podporuje i souvislost s usazením augustiniánů poustevníků u sv. Tomáše. J. Emler při tvorbě regestu vycházel z MHB VI, č. 60, s. 36–37, kde Dobner přečetl „pontificatus anno tertio“ namísto správného „pontificatus nostri anno septimo“ (regest KLL I, č. 97, s. 51 je datován k r. 1285). Nejde ovšem o „odpuštění desátku“ pravděpodobně z důvodu hospodářských obtíží, jak se domnívá ŠRÁMEK, *Mezi normou*, s. 165, ale o specifickou konfirmaci starého privilegia. – Ke svatotomášským augustiniánům dále a RBM II, č. 1389–1390, s. 596–597 (srov. KADLEC, *Codex Thomaeus*). – S břevnovskými nároky na biskupský desátek z této oblasti se střet rovněž zájem pražských johanitů, kteří si na základě falza listiny Jindřicha Břetislava z konce 13. století, hlásícího se k roku 1194, nárokovali osvobození tří vsí na Litoměřicku od obtěžování biskupovými výběrčími – výběr ovšem náležel břevnovským benediktinům, kteří své právo obhájili. CDB I, č. 349, s. 314–316 a CDB V/1, č. 58, s. 116–118; naposledy též BOLINA, *Jaké desátky biskup Vojtěch,* s. 19. Zda v tomto, případně podobných sporech sehrála roli autorita pražského biskupa (zde mj. jako donátora) není jisté. – Řehořova značně poškozená listina MHB VI, č. 69, s. 45–46 (NA, ŘB Břevnov, inv. č. 61; stručně též RBM II, č. 1888, s. 811). K osobě přičinlivého opata ŠRÁMEK, *"Ctihodný otec a pán Bavor*, s. 21–26.

[371] CDB I, č. 38, s. 43–46, zde s. 45. K jednotlivým jejím ustanovením ŽEMLIČKA, *K hodnověrnosti.* – CDB III/1, č. 40, s. 37–40. – FTB, č. 225, s. 172 a č. 229, s. 174. V kontextu voleb a svěcení benediktinských opatů a role biskupa se sluší připomenout výklad (snad idealizovaný) *Mnicha Sázavského* o volbě tamního opata Silvestra a jeho pražském svěcení (1134: *Mnich Sázavský*, FRB II, s. 259–260). Ke svěcení opatů ještě v kap. II.6.

mohl podobným způsobem vystupovat vůči klášterům rovněž některý z jeho předchůdců; ať už z důvodu skutečné potřeby k nápravě komunity, nebo s ohledem na vlastní mocenské zájmy. Podobně lze jen tušit výkon vizitačních povinností, které až do vydání buly papeže Benedikta XII. přenášející (ale jen *de iure*) tuto pravomoc na břevnovské opaty měl vykonávat pražský biskup. Na jaře 1234 pověřil Řehoř IX. vycházeje z 12. konstituce IV. lateránského koncilu břevnovského a kladrubského opata k uspořádání benediktinské kapituly v království po vzoru cisterciáků – plaský a pomucký opat měly také být oběma prelátům k dispozici, „aby jim poskytli radu a náležitou pomoc." V rámci těchto shromáždění pak také měli být vybráni příhodní klášterní vizitátoři, kteří měli spolupracovat s diecézními biskupy na reformě disciplíny. Táž konstituce ovšem připomíná, že biskupové se mají velmi bedlivě vyvarovat zatěžování klášterů neoprávněnými břemeny, ale naopak jako „výše postavení" dbát na zachovávání jejich práva. Ona konstituce zachovává rovněž hierarchii autority v záležitostech nápravy poměrů: vizitátor má oznámit nedostatky biskupovi, který je za řešení zodpovědný; odmítne-li zasáhnout nebo dojde-li k jakýmkoli obtížím, má být odvolací instancí papežská kurie. Je ovšem zřejmé, že toto úsilí mající mj. posílit soudržnost mnichů a kléru obecně jako celku se značně minulo účinkem.[372]

S naznačeným úsilím Břevnova o primát mezi kláštery černých mnichů souvisí rovněž vznik jednotlivých klášterních expozitur a proboštství, posilujících jak duchovní, tak i hospodářský a organizačně-správní potenciál kláštera – obdobně postupovala i jiná opatství, byť význam jednotlivých pobočných domů nelze generalizovat. Podíl biskupů na formování jejich sítě tkvěl zřejmě zejména v udílení souhlasu při nakládání s jednotlivými kostely, při nichž tyto expozitury vznikaly a obecně kostely pod klášterním patronátem a jejich duchovní

[372] CDB III/1, č. 68, s. 72–74; *Concilliorum Oecumenicorum Decreta* II, IV Lateranum, can. 12, s. 240–241. Podobně není patrná jakákoli snaha o spolupráci či sledování společného zájmu benediktinských klášterů. – *Cancellaria Johannis*, č. 82, 86 a 127; HLEDÍKOVÁ, *Biskup Jan IV.*, s. 71–72; k vizitacím TÁŽ, *Benediktini v českých zemích,* s. 16–17 a ŠRÁMEK, *Mezi normou,* s. 307–308. – Nezdá se tak ani, že by biskup Mikuláš zasahoval do tušené (personální) krize kladrubského kláštera v 50. letech 13. století, kdy sem byla z mateřského kláštera ve Zwiefalten vyslána další kolonie mnichů, kteří pak prosadili spornou výměnu na opatském stolci (NOVÁČEK a kol., *Kladrubský klášter*, s. 10–11; KUBŮ, *Pozemková držba kláštera kladrubského*, s. 64–65 a s. 92, pozn.9). – O přední pozici Břevnova svědčí též řada kuriálních delegací na jeho opaty (souhrnně TÝŽ, *Břevnovské opatství ve středověku,* s. 57–67), stejně jako role opata Klementa (II.) v kauze sedisvakance olomouckého stolce po Robertově rezignaci (CDB IV/1, č. 24, s. 98–100; SOMER – SVOBODOVÁ, *Konrád z Friedberka*). – Z hlediska úsilí o výsadní postavení břevnovských mnichů se nabízí srovnání s uherskou Pannonhalmou, jejíž opati rovněž usilovali o přední pozici v rámci církevní hierarchie a vynětí z pravomoci rábského biskupa, přičemž plnou exempci se jim ani s pomocí početných papežských privilegií rovněž nepodařilo získat (DRUGA, *Benediktinské kláštory,* zejména s. 370–371; podrobněji KISS, *Abbatia regalia – hierarchia ecclesiastica,* s. 69–74 a 107–115).

správou (včetně inkorporací); jejich hospodářské zázemí zajistily mateřské domy za často štědré podpory panovníka.[373]

Typickým příkladem je břevnovská kolonizace Policka a Broumovska, kde benediktinům Jan III. v roce 1258 plně inkorporoval a podřídil v temporáliích i spirituáliích broumovský farní kostel, a to včetně dosazování a sesazování tamních farních vikářů (*incorporatio pleno iure*). S ohledem na akcentovaný poměr biskupa k břevnovským černým mnichům i vztah biskupství ke svému „druhému zakladateli" je podstatná arenga listiny, vydané ve dvou příjemeckých vyhotoveních, jenž připomíná, že Jan tak koná „z úcty a lásky k Bohu všemohoucímu a svatému mučedníku Vojtěchovi, patronovi našemu a našeho kostela (… ve prospěch) břevnovského kláštera, (…) který založil a nadal onen mučedník, dokud žil." Příjemecký charakter listiny v tomto případě ukazuje spíše snahu kláštera a jeho opata Martina podložit vstřícnost pražských biskupů vůči instituci, byť nelze vyloučit ani vliv biskupova okolí na tuto formulaci. Patroni pražského kostela Vít, Václav a Vojtěch se ostatně v roli ochránců objevují v Janových listinách na více místech, často v duchu aktualizované papežské protekční formule.[374]

Není zřejmé, že by se ve sporu o příslušnost desátků a ostatních práv k Rajhradu a dalším farám na území olomoucké diecéze (dikcí biskupské listiny „disceptatio super decimis et aliis iuribus episcopalibus … in quibus ius patronatus habere") pražští biskupové (tedy Mikuláš a Tobiáš, do jejichž episkopátu obě části konfliktu náleží) jakkoli angažovali ve prospěch „svých" břevnovských benediktinů (ale ani olomouckého kolegy). Sama formulace napovídá, proč se pražský biskup neměl k podpoře „svých" benediktinů, neboť by tak vznikal nebezpečný precedent. Břevnovský opat Martin ovšem své nároky vůči olomouckému Brunovi a jeho kapitule za rozhodcování pražského scholastika Markvarta a německého rytíře Gotfrida nepříliš přesvědčivým kompromisem (listopad 1255) uhájil na základě „důvěryhodných ústních svědectví." Za Brunova nástupce Dětřicha a již zmíněného břevnovského opata Bavora byl spor (patrně roku 1290) znovu otevřen; snad v souvislosti se vznikem falz, „osvětlujících" – ve

[373] Podrobně ŠRÁMEK, *Mezi normou,* passim s odkazy na další literaturu. – O biskupských zásazích do záležitostí těchto pobočných domů se lze jen dohadovat; mladší prameny ojediněle připomínají (arci)biskupské zásahy do sporných záležitostí jednotlivých proboštství, vrchní pravomoc ovšem náležela opatovi (Tamtéž, s. 238). Je ale třeba mít na paměti, že většina těchto pobočných domů byla institucionalizována v závěru 13., resp. častěji až ve 14. století, a tudíž tyto prameny ukazují spíše možné pole působnosti biskupské moci i s ohledem na zásahy do záležitostí klášterů samotných.

[374] CDB V/1, č. 162, s. 258–259; k listině podrobněji FÜHRER, *Listina,* s. 104–107, ovšem bez ohledu na formulaci arengy; k patronům obecně Tamtéž, s. 70–71 a TROJAN, *Reprezentace*. Nad Vojtěchovým vztahem ke klášteru uvažuje podrobně ŠRÁMEK, *Lesk a bída,* zejména s. 25–29 a s. 34–35. – Ke kolonizační činnosti alespoň MUSIL, *Kolonizace Policka a Broumovska,* HG 42/2 a ŠRÁMEK, *Formování klášterní domény ve 13. a 14. století*.

skutečnosti spíše zatemňujících – rajhradské počátky. Papežem Bonifácem VIII. potvrzený modřický smír mezi oběma stranami (27. ledna 1296) vymezil pravomoci svářících se prelátů – toto rozhodnutí je konsensuálně považováno za praktické naplnění dikce břevnovských falz a dovršení proměny Rajhradu v na Břevnově závislé proboštství („in temporalibus et spiritualibus esse subiectum“). Olomoucký biskup postoupil – opět se souhlasem kapituly – břevnovskému opatu právo dosazovat a sesazovat probošta, vyšetřovat excesy a všechna ostatní práva a veškeré podřízení a dispozici s klášterem; sám si vyhradil právo vizitace (včetně prokurací) a následné nápravy kláštera, poradní právo v nejrůznějších potřebách, biskupský desátek („contributionem secundum Lateranense concilium moderatam“), jurisdikci ve všech kauzách *iuris fori*, právo vyhlásit církevní tresty, světit v klášteře oltáře a svátosti a konečně má opat biskupovi prezentovat převora, který by byl v duchovní správě nadřazen proboštu, mnichům i klášterním laikům a který by se účastnil diecézních synod. Je patrné, že v otázce potenciálních vizitací *secundum formam canonum* a nápravy disciplíny mělo docházet ke spolupráci obou prelátů: biskup měl vizitaci vykonat a výsledky oznámit břevnovskému opatu, aby je prověřil a viníky potrestal. Zjevné přečiny, které nevyžadují vyšetření, pokud je zapříčiní jeho nevědomost, si biskup osobuje svobodně napravovat a ohlásit je opatovi, aby těmto hříšníkům odňal úřady a neodkládal konání ve prospěch kláštera. Pět dní nato ještě biskup Dětřich povolil břevnovskému opatu užívat mitru a další pontifikálie – na základě již zmíněné interpolované papežské listiny z roku 993 – nejen v rajhradském klášteře, jako je to nyní zvykem, ale na území celé olomoucké diecéze. Maximalisticky pojatý výčet biskupských práv vůči benediktinskému Rajhradu (byť podřízenému mateřskému klášteru) naznačuje rozsah možného rovněž pro pražskou diecézi v závěru 13. století. Je pravděpodobné, že ambice biskupů na výkon těchto práv vycházely krom jiného i z upevnění vlastní pozice v diecézi, které sledujeme zejména v průběhu druhé poloviny sledovaného období.[375]

Výraznější podporu benediktinům, ale i dalším řádům směřoval ze své pozice biskup Tobiáš v době *zlých let* a v několika letech následujících, kdy kláštery s obtížemi sanovaly utrpěné hospodářské škody. Vedle odpustkových privilegií bylo (dočasné) postoupení správy farních beneficií poměrně snadnou možností majetkové podpory, jak ostatně připomíná jeden

[375] CDB V/1, č. 55, s. 109–112; CDM IV, č. 289, s. 365–366 (mylně datováno do r. 1290 – srov. JAN, *Počátky benediktinů,* s. 22–23, pozn. 14; Tamtéž, s. 20–23 i ke sporu); CDM V, č. 43, s. 43–45. Průběh sporu podrobněji dále připomíná ŠRÁMEK, *Kláštery olomoucké diecéze* a TÝŽ, *Mezi normou,* s. 221–225 s reflexí starší literatury. K otázce pontifikálií břevnovského opata ŽEMLIČKA, *K hodnověrnosti,* s. 13–15. Připomeňme, že okolnosti jejich užívání na území pražské diecéze i kláštera samotného není zcela jasné. – Jediným zřejmým zásahem pražských biskupů je tak Tobiášova konfirmace kompromisu z roku 1255 patrně na začátku druhé fáze sporu. (CDM V, č. 7, s. 6). – Papežská konfirmace břevnovských privilegií stran proboštství v Polici, Broumově a Rajhradu vztah vůči oběma biskupům nezmiňuje (CDM V, č. 27, s. 28).

z biskupových formulářů. V případě černých mnichů je ukázkovým příkladem postoupení farního kostela v trhovém městečku Touškov, k němuž klášter držel již dříve patronát (březen 1288) – Tobiášova listina připomíná, že kladrubští mohou faru obsazovat vhodným kandidátem ze svých řad, který bude zajišťovat jak spirituální, tak i temporální správu farnosti a za to mu bude náležet příslušná část jejího výnosu (*congrua*), zbytek pak má plynout klášteru. Ten však musí zachovávat práva biskupa a příslušného arcijáhna – případná práva plzeňského děkana ovšem nezmiňuje – a dosavadního světského faráře; k plnému provedení aktu tedy mohlo dojít až po jeho smrti nebo odchodu na jinou faru. Jak podrobněji ukázal L. Führer, zdá se, že o míře přivtělení fary ke klášteru bylo vedeno jednání, kdy do původního konceptu Tobiáš (nebo spíše již jeho zástupce) prosadil zmíněné upřesnění práv biskupské správy vůči inkorporovanému kostelu; jaký byl účel opsání tohoto konceptu, není zcela jasné. Patrně v souvislosti s trvajícími hospodářskými problémy klášter nedlouho poté požádal biskupa o povolení ke zřízení obydlí (ať už jakéhokoli charakteru) pro několik mnichů, což biskup sice povolil a opat snad podnikl první potřebné kroky, jak ale ukazuje několik listinných svědectví z doby Jana IV. z Dražic, samotné proboštství zde bylo ustaveno teprve ve 40. letech následujícího století.[376]

Jistou podporu by bylo možné předpokládat i u dalších, podobně postižených klášterů – pražské kapitule blízký letopisec připomíná ještě na konci roku 1278 loupeže a plenění klášterních kostelů v zemi, velmi sugestivně líčí obsazení a vyloupení kláštera na Ostrově (včetně 24 vesnic) a dále mezi poškozenými jmenuje cisterský Osek a Korunu, benediktiny na Břevnově, ve Vilémově a v Teplicích a strážkyně Božího hrobu ve Světci. Obecně se o vyloupení všech domů „mnichů cisterckých, šedých, černých, křižovníků, jeptišek i kanovníků a jiných duchovních“ zmiňuje paralelně s pleněním zboží pražského biskupství (patrně zejména těch v severozápadní polovině země) a pražské kapituly i letopisec *Zlých let* k roku 1279; podobně obecně (se jmenovitou připomínkou cisterckého Sedlce) se s nářkem nad stavem zbědovaným klášterů ohlíží i zbraslavský kronikář Petr. Případná Tobiášova biskupská podpora těmto duchovním centrům ovšem zůstává mimo možnost rozlišení, byť ji lze opatrně

[376] FTB, č. 139–141, s. 109–111 a RBM II, č. 1438, s. 619 (= KLL č. 346, s. 135); jednotlivé formulářové kusy a listinné opisy podrobněji analyzoval FÜHRER, *Listina,* s. 270–276; k proboštství rovněž ŠRÁMEK, *Mezi normou,* s. 260. Dvojí napadení kláštera zmiňuje i mladší tradice (srov. NOVÁČEK a kol., *Kladrubský klášter,* s. 11). – K inkorporacím ještě v souvislosti s otázkou diecézní správy zde, s. 300–301. – zdůrazněme zde ono *ad instar Iohannis*; podobně Tobiášův formulář zachytil rovněž podporu hradišťských cisterciáků (FTB, č. 142–143, s. 112–113) nebo pražských křižovníků (FTB, č. 144–148, s. 113–118; k těmto problematickým kusům FÜHRER, *Listina,* s. 194–197. – S podporou biskupa Řehoře lze patrně spojit mlhavé počátky ostrovského proboštství v Nicově (nebo přinejmenším inkorporaci kostela; srov. záznam o listině, ztracené po bělohorské bitvě, v TADRA, *Paměti kláštera Ostrovského*, s. 430: „*item literam Georgii episcopi super ecclesia Niczow“* a podrobněji ŠRÁMEK, *Mezi normou*, s. 182).

předpokládat – nejen formou přímých zásahů, ale také apelativním působením na mladého krále, potažmo šlechtickou obec. Jednotlivé kláštery se s těžkostmi *zlých let* (a následných rozbrojů) vypořádaly různě úspěšně – lze doložit jak odprodeje drobných majetků (mj. Teplice, Sázava), tak i emfyteutický pronájem pustých klášterních vsí ke kultivaci šlechtě; podobnou hospodářskou strategii využívaly duchovní instituce poměrně běžně. Možné komplikace, které s sebou zmíněný způsob kultivace sídlišť nesl – tedy snahu laických držitelů tyto statky si přisvojit – odráží zákaz Jana IV. (s odkazem na starší neznámé ustanovení Tobiášovo) vysazovat církevní zboží „mocným laikům." V obdobném duchu lze rozumět i biskupovým souhlasům, které doprovázejí majetkové transakce některých benediktinských klášterů – to se ovšem týká až závěru století a naznačeného úsilí skutečně být (považován) za hlavu diecéze. Takové výslovné souhlasy (mimo nakládání s kostely, jejich patronátem a příslušným majetkem) registrujeme v případě svatojiřských jeptišek (k tomu podrobněji dále) a Sázavy. Zejména v případě početných břevnovských transakcí je absence těchto souhlasů vypovídající, podobně jako se břevnovští černí mniši utíkali i v záležitostech konfirmací přímo k papežské kurii.[377]

Blízký vztah pražských biskupů a katedrální kapituly se sousedním klášterem sv. Jiří vychází především ze skutečnosti sdílení prostoru Hradu, ale patrně také blízkého (až *zakladatelského*) vztahu k vládnoucí dynastii. Idealizovanou shodu řeholnic s biskupem v raných začátcích obou institucí ostatně ilustruje známá pasáž *Vitae S. Adalberti episcopi* o poskytnutí azylu cizoložnici stejně jako Kosmova připomínka společného postupu abatyše Marie (Mlady) a biskupa Vojtěcha vůči knížeti-zakladateli za účelem majetkového zajištění

[377] *Příběhy Přemysla Otakara II.*, FRB II, s. 332–333. Líčení hrůz nešťastného roku 1278 jako by bylo završeno smrtí biskupa Jana, jehož *laudatio* pasáž *Příběhů Přemysla Otakara II.* uzavírá. – Neblahý stav zázemí ostrovského kláštera dokládá rovněž zánik teprve nedávno založeného „městečka" Sekanka (RICHTER, *Hradišťko u Davle*, zejména s. 237–238). Václav II. snad mohl uvažovat o předání chřadnoucího benediktinského domu cisterciákům, jimž přislíbil založení nového kláštera; výhodou by jistě byly nízké vstupní náklady. Jak se k této možnosti stavěl biskup Tobiáš jako hlava diecéze, jíž benediktinský klášter z povahy věci přinejmenším *in spiritualibus* podléhal, není jasné; lze ovšem předpokládat, že by král jednal ve shodě s inspekční plavbě přítomným biskupem (podrobněji ŽEMLIČKA, *Krajina z lodi spatřená*). – *Vypravování o zlých letech*, FRB II, s. 349. K politické situaci ŽEMLIČKA, *Do tří korun*; z pohledu biskupa TROJAN, *Tobiáš.* – Cronica Aule regie, MGH SS XL, I.21–23, s. 28–32. – Podrobně k vysazování církevních statků ŽEMLIČKA, *Emfyteuze, nájmy* (s kritickou připomínkou JAN, *Recenze: Tobiáš z Benešova*, již je třeba brát v potaz); na příkladu Vilémova, ovšem s ohledem na obecnou situaci SOMER – ŠRÁMEK, *Benediktinské opatství ve Vilémově,* s. 89–113. V této záležitosti je rovněž zajímavá o století mladší zpráva o pohnání podlažického opata Domaslava před soud litomyšlského biskupa pro špatné hospodaření s klášterním majetkem (podrobně ŠRÁMEK, *Mezi normou,* s. 279–280). – RBM II, č. 1203, s. 521 (jde ovšem o formulářový kus ze sbírky Jindřicha Vlacha); vývoj panovnických zásahů do záležitostí klášterního hospodářství (v kontextu zakladatelských práv) by si zasloužil podrobnější pozornost. – Odraz poměrů počátků *zlých let* v tomto ohledu zachycuje papežský mandát, jímž Mikuláš III. biskupa Tobiáše pověřuje vyšetřením zabití jakéhosi lupiče jedním z kladrubských mnichů při obraně klášterních statků, a to na vlastní žádost onoho mnicha. Nebude-li shledán jeho jiný přestupek, má být považován za nevinného (CDB VI/1, č. 38, s. 78–79).

obou institucí.[378] Mladší zprávy pak připomínají pražského biskupa v tomto vztahu zejména v roli jakési duchovní autority – typickou je v tomto ohledu zpráva tzv. Kanovníka vyšehradského o nakládání s relikviemi sv. Ludmily nebo zmínka o svěcení abatyše Janem III. Svatojiřský klášter tak zároveň vstupuje do kapitulní paměti – neznámý katedrální kanovník-letopisec v této souvislosti rovněž (byť jakoby mimochodem) zachytil zprávu o zázračně krvácejícím krucifixu v klášterním kostele a znovu o podobném zázraku píše (v souvislosti s hrobem sv. Ludmily) i letopisec *Zlých let*. Již samotný výčet zmínek ovšem ukazuje, že v této paměti svatojiřské jeptišky nehrály nijak zásadní roli (jak by bylo lze předpokládat) – častěji *Letopisy 1196–1278* zachycují mj. zprávy o Břevnovu i Strahovu – a to i v případě, kdy lze jejich přítomnost očekávat (mj. vítání královny Markéty v Čechách v roce 1255 a podobně i mladého Václava II. v květnu 1283, přičemž v obou případech jsou připomínáni jiné sbory). Ukazuje se tedy, že kapitulní (a *vice versa* ani klášterní – jak uvidíme dále) paměť tento poměrně významný kontakt zásadněji nereflektovala.[379]

Specifikem svatojiřského kláštera je také vzájemné (nikoli vždy nekonfliktní) soužití jeptišek a jim podřízené, „bezhlavé“ skupiny kanovníků, která byla zformována na základě starší skupiny kněží kostela patrně ve druhé třetině 13. století – snad reflektujíc vzor blízké kapituly katedrální; nadto existovaly i personální vazby mezi oběma institucemi. Nezdá se – jak se domnívá Renáta Modráková – že by ustavení kanovnického sboru mělo být krokem k posílení emancipace kláštera vůči biskupské moci; podstatnou roli jistě sehrála otázka posílení prestiže vzhledem k potenciálním dobrodincům. Dosah sboru pak omezily především reformy arcibiskupa Arnošta z Pardubic. Z tohoto komplikovaného prostředí pak vychází již zmíněný konstrukt klášterní paměti – ta ovšem vazbu na biskupství (potažmo kapitulu) až překvapivě téměř nereflektuje. Pamětní kniha svatojiřských kanovníků (*Fragmentum praebendarum*) z 50. let 14. století připomíná sice domnělou fundaci sboru knížetem Vratislavem a mladší fundaci kláštera, ale nijak tyto skutečnosti nespojuje se založením biskupství – jména posledních pražských biskupů autor uvádí patrně zejména za účelem doložení starobylosti popisovaných zvyklostí a povinností, včetně povinností (arci)biskupa vůči klášteru a nelze jejich prostřednictvím, jak doložil Karel Pacovský, datovat konstituování

[378] *Vita S. Adalberti episcopi*, MGH, SS 4, s. 589; *Kosmas* I.26, MGH, SS rer. Germ. NS 2, s. 48. Podrobněji k počátkům kláštera svatojiřských benediktinek PACOVSKÝ, *Život v pražském klášteře,* zejména s. 40–69, jehož teze (s ohledem na vztah biskupů ke klášteru především s. 195–199) zde v některých ohledech rozvíjím. – Roli svatojiřské abatyše Anežky Přemyslovny ve sporu biskupa Ondřeje jsme zmínili již výše.

[379] *Kanovník vyšehradský*, FRB II, s. 237 (jak ale nedávno přesvědčivě doložil L. Reitinger, tzv. Kanovník byl mnohem spíše příslušníkem katedrální kapituly); *Letopisy 1196–1278*, FRB II, s. 290 a 297 a *Vypravování o zlých letech*, FRB II, s. 366 a 367. – Jen jako prostorové vodítko („zeď u kostela sv. Jiří“) klášter připomínají *Zlá léta* (FRB, s. 342).

samotného sboru, byť snad za Tobiášova episkopátu mohlo dojít k jakési změně, jíž tato, již poněkud zatemněná paměť reflektuje. Nekrologické přípisky v rukopisech svatojiřských jeptišek osoby biskupů – až na jedinou výjimku – rovněž nepřipomínají; nešlo totiž ani o fundátory kláštera a příslušníky vládnoucího rodu, ani o donátory. Onou výjimkou je kalendář abatyše Kunhuty (druhá pol. 20. let 14. stol.), který patrně vznikl v souvislosti s její snahou o fixaci klášterní minulosti s ohledem na svůj přemyslovský původ. Ten vedle početné řady Přemyslovců, dalších dobrodinců a příznivců kláštera a benediktinek samotných zachycuje rovněž v mladších přípiscích památku biskupů Jana III. a Tobiáše. Ve třech kalendářích je nadto k 30. září připomínáno *dedicatio ecclesiae Pragensis*.[380]

Kapitulní *claustrum* spojovala – nejpozději od poloviny 13. století – krytá chodba (*via longa*) s jižním ambitem svatojiřského kláštera (vstup do baziliky by tedy byl ze severní strany). Dosud zhodnocené prameny zachycují – nejčastěji pro dobu postní – procesí mezi oběma liturgickými prostory; již zmíněné *Fragmentum praebendarum* ve shodě s metropolitními statuty podrobně vypočítává povinnosti arcibiskupa (pontifikální mše) a kapituly ve vyjmenované svátky, včetně výročí úmrtí zakladatele knížete Vratislava. Liturgická tradice při katedrále vykazuje značnou stabilitu, lze tedy tyto vztahy předpokládat přinejmenším pro druhou polovinu 13. století. Vedle toho připomeňme benedikce abatyší – běžně zřejmě v klášterním kostele – obláčku sester a svěcení kanovníků.[381]

Podstata tohoto vztahu tedy zůstává především v rovině spirituální; nezdá se, že by biskupové jakkoli zasahovali do personálních záležitostí kláštera – v tomto ohledu je podstatné především privilegium Řehoře IX. z července 1233. Papež krom jiného přijímá klášter pod svou ochranu, „prudentibus virginibus“ potvrzuje právo svobodné volby abatyše a zdůrazňuje, že příslušný diecézní biskup má bez zbytečných okolků udílet benedikci novým jeptiškám a světit kaplany kláštera. Karel Pacovský jej uvažuje jako možnou reakci na před dekádou utichnuvší spor biskupa Ondřeje; zdůrazněme, že podobné privilegium neznáme pro žádný jiný benediktinský klášter.[382] Poměru biskupa a svatojiřských abatyší se rovněž dotýká několik

[380] Podrobněji PACOVSKÝ, *Život v pražském klášteře*, s. 71–88; podobně též TÝŽ, *Svatojiřský klášter v Praze,* s. 36–51. – MODRÁKOVÁ, *Odraz dvorského prostředí*, s. 469–470. – *Fragmentum praebendarum* důkladně analyzoval a editoval PACOVSKÝ, *Svatojiřský klášter v Praze,* s. 21–129, zde zejména s. 39 a 79–81. – Nekrologické přípisky podrobně eviduje SÁDLOVÁ (MODRÁKOVÁ), *Svatojiřský klášter ve světle jeho nekrologických přípisků*, s. 61 a 63; k rukopisu TÁŽ, *Knižní kultura kláštera,* s. 312–317. K otázce vzniku a role kanovnického sboru podrobněji též PACOVSKÝ, *The Canons of St. George's Church*.

[381] PACOVSKÝ, *Svatojiřský klášter v Praze,* s. 114–115; *Statuta metropolitanis ecclesie,* s. 5; MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ – EBEN, *Organizace liturgického prostoru*, s. 235–236. – Mimořádnost benedikce svatojiřské abatyše Judity v katedrále patrně stála letopisci za zachycení (*Letopisy 1196–1278*, FRB II, s. 297).

[382] CDB III/1, č. 40, s. 37–40, zde s. 39–40; podrobněji PACOVSKÝ, *Život v pražském klášteře,* s. 198.

biskupových konsensních formulí při nakládání s klášterním majetkem – v některých případech doprovázených rovněž souhlasem panovníka (patrona kláštera). Početná panovnická privilegia o jakémkoli biskupově podílu na majetkové správě mlčí. Zatímco v případě konfirmací biskup vystupuje jako veřejná autorita (podobně jako papež nebo panovník), v případě těchto souhlasů je tento poměr méně jasný.[383] Patrně jde o realizaci Tobiášova vlastního zákazu (doloženého ovšem až odkazem v listině Jana IV. z Dražic pro břevnovské benediktiny) postoupit, zastavit nebo pronajmout (*concedere, locare, aut etiam obligare*) klášterní statky vlivným laikům (tedy komukoli s výjimkou sedláků, jak jinde doplňuje) – jak nasvědčují zmíněné příklady, biskupská *potestas* byla v tomto ohledu zaměřena zejména vůči benediktinským klášterům a patrně i dalším neexemptním institucím. Není zřejmé, že by král proti takovým zásahům (do svých patronátních práv) vystupoval.[384]

Závěrem věnujme pozornost dvojici světců[385] spjatých primárně s českým benediktinským prostředím a vztahu pražských biskupů k jejich kultu a případně jeho formování. V první řadě jde o sázavského opata Prokopa, jehož v posledních letech zřejmě

[383] Na základě tří z těchto zmínek se u biskupova souhlasu zastavuje i PACOVSKÝ, *Život v pražském klášteře,* s. 198–199. Jen biskupův souhlas uvádí: CDB VI/1, č. 129, s. 176–177 (únor 1281) a RBM III, č. 316, s. 127–128 (odkaz na starší pronájem v době Tobiášova episkopátu); mladší *Summa Gerhardi*, s. 517–519 (červen 1340); souhlas krále i biskupa: FTB, č. 260, s. 199–200 (pronájem Tobiášovi z Kamenice, příbuznému biskupa Tobiáše) a RBM II, č. 2064, s. 890 (listopad 1305); bez bližšího určení: RBM II, č. 1343, s. 579 (= KLL I, č. 104, s. 54, duben 1285; dochován ovšem pouze opis v plaské *Liber memorabilis*). – V otázce absence panovnického souhlasu se zde nabízí jednoduché (ale nejisté) řešení – v době, kdy proběhly výše zmíněné transakce bez jeho *concessionis*, totiž panovník dlouhodobě nebyl v Čechách (tzv. braniborské zajetí Václava (II.), resp. francouzský pobyt Jana Lucemburského (SPĚVÁČEK, *Jan Lucemburský,* s. 543–545). Tyto záležitosti bude ještě třeba prověřit s ohledem na další (zejména benediktinské) kláštery panovnického patronátu – stálo by za to souhrnně zhodnotit situaci českých klášterů ve 13. století podobně jako inspirativně pro Moravu BOROVSKÝ, *Kláštery, panovník, zakladatelé*. – Jistému nároku biskupa Tobiáše na kontrolu majetkoprávních záležitostí kláštera může nasvědčovat rovněž formulářový kus, dotýkajících se hospodaření kláštera a jeho kanovníků bez jasného vztahu k biskupovi (FTB, č. 19, s. 37). Další podobné zásahy – byť nejen majetkoprávního rázu – lze sledovat i za arcibiskupa Arnošta (podrobně PACOVSKÝ, *Konflikt arcibiskupa*). – Hospodářské transakce mezi biskupstvím a jednotlivými kláštery byly patrně značně marginální, už vzhledem ke kontextu vývoje biskupských statků, naznačenému v příslušné kapitole. Jistou výjimkou je převod kladrubské Zbraslavi s příslušenstvím do rukou pražského biskupství, doložená ovšem jen marginální notickou Petra Žitavského v souvislosti s majetkovým nadáním tamního kláštera (*Chronica Aule Regie*, MGH SS XL, I.38, s. 81).

[384] RBM III, č. 1767, s. 691; k tomu podrobněji ŽEMLIČKA, *Emfyteuze, nájmy*, zejména s. 50–51. Podobně majetkový dohled nad institucemi *nostre jurisdictioni subjectis* připomíná opatrný Jan IV. v řadě svých formulářových kusů a reflektuje jej rovněž jeho synodální praxe (přehledně s odkazy Tamtéž; s ohledem na možné předlohy ve würzburských synodálních statutech (1287) rovněž KRAFL, *Dvě studie,* s. 30–33). – Tuto úvahu (srov. pozn. výše) potvrzuje rovněž nedatovaná listina svatojiřských benediktinek (CDB IV-1, č. 295, s. 491 z rozmezí let 1243–1253) o prodeji vsi Makarov strakonickým johanitům *de consensu et consilio Wenceslay, gloriosi regis Boemorum, legitimo iuris contractu*. O biskupovi abatyše z pochopitelných důvodů mlčí. Podobně též prodej újezdu u Kralovic abatyší Anežkou plaskému klášteru, jemuž sice svědčí někteří kanovníci, ale biskup nemá na transakci vliv (CDB II, č. 15, s. 11).

[385] Stranou ponechme zakladatelku svatojiřského kláštera Mladu, jejíž středověký kult světice po mém soudu přesvědčivě zpochybnil PACOVSKÝ, *Kult první svatojiřské abatyše* (zejména v kontextu úvah P. Kubína).

právem zpochybňovaná papežská kanonizace bývá spojována s neúspěšnou snahou Přemysla Otakara I. o povýšení Prahy na metropoli.[386] Podrobnější zprávou o dění v souvislosti s událostmi jara a léta 1204 má ovšem být tzv. *Kanonizační dodatek* (*Additamentum*), které ovšem Petr Kubín logicky přiřadil až k tzv. *Vita maior* do poloviny 14. století – neznámý autor, snad některý ze sázavských mnichů, připomíná, že závěrečnému vyhlášení papežské kanonizace na Sázavě byli rovněž přítomni jistí biskupové (patrně pražský Daniel II. a olomoucký Robert), kterým kardinál Guido „svěřil ono místo (tj. Sázavu) do ochrany." Jinak ovšem účast diecézního biskupa, kterou by vzhledem k procesní podobě papežských kanonizací bylo lze očekávat, dodatek nezachycuje. Nevíme nic o roli biskupa Daniela v rámci uvažovaného liturgického vyzdvižení Prokopových ostatků (*elevatio*), které patrně skutečně v létě 1204 proběhlo. Pražský kanovník – autor *Druhého Kosmova pokračování*, snad rovněž pod vlivem vzmáhající se prokopské úcty k tomu pouze lakonicky konstatoval, že „Procopius canonizatus est" a podobně ani o něco starší Dalimilova kronika netematizuje vztah biskupa Jindřicha Břetislava (správně má být Daniela) ke „svatého Prokopa vzdvíhanie a jeho mezi svaté připisánie."[387]

Vztah pražských biskupů k sázavskému světci, jehož popularita v průběhu 13. století prokazatelně rostla, naznačuje uložení opatova rámě v pražské katedrále, snad již v době Přemysla Otakara I., stejně jako založení svatoprokopského oltáře v katedrále, při němž byl podle Pulkavy pohřben biskup Tobiáš z Benešova. Součástí diecézního kalendáře se jeho svátek stal ovšem až péčí Jana IV.[388]

---

[386] K nezdařenému povýšení přehledně ELBEL, *Dějiny neúspěchu*; ke kanonizaci jako jakési náhrady typicky NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 263; ŽEMLIČKA, *Počátky,* s. 475 (podrobněji toto pojetí eviduje KUBÍN, *Sedm přemyslovských kultů,* s. 250–251, pozn. 137). VANÍČEK, *Velké dějiny* II*,* s. 98 uvažuje, že mohlo jít o jakousi „odměnu, kterou dostala za svůj postup (v rámci jednání o podpoře kuriálního kandidáta Oty Brunšvického jako pretendenta říšského trůnu – D.T.) česká šlechta." – Ke kontextu papežských kanonizací provedených Inocentem III. ovšem bez pochybností o Prokopově skutečné kanonizaci KRAFFT, *Papsturkunde und Heiligssprechung,* s. 254–263.

[387] *Additamentum*, SLP, s. 158–161; *Letopisy 1196–1278*, FRB II, s. 282; *Dalimil*, kap. 72, verše 1–4. – K prokopským legendám, jejich filiaci a kultu sázavského opata KUBÍN, *Sedm přemyslovských kultů,* s. 219–255; ke zpochybnění kanonizace zejména s. 250–254. K Dalimilovi jako prameni pro biskupské a církevní dějiny Čech TROJAN, *Bůh, česká církev a pražský biskup* – Dalimilova zpráva se tak paradoxně (vzhledem k jeho patrnému hlubšímu nezájmu o zachycení církevních dějin) blíží uvažované skutečnosti výrazněji než rozvíjející se svatoprokopskou úctou ovlivněné mladší prameny. V podobném duchu navrhl P. Kubín rovněž výklad mladších Starých letopisů českých (KUBÍN, *Sedm přemyslovských kultů,* s. 253, pozn. 151); absence této Dalimilovy zprávy je v Kubínově výkladu překvapí.

[388] *Kronika Pulkavova*, FRB V, s. 178; doklad o Prokopově rameni uvádí KRÁSL, *Svatý Prokop,* s. 342; je přinejmenším zvláštní, že o této relikvii neví nic letopisná část Druhého Kosmova pokračování, která jinak nakládání s katedrálními ostatky poměrně podrobně eviduje.

Podobně spíše pasivní postoj biskupů Mikuláše a Jana III. lze předpokládat rovněž v případě úsilí břevnovských benediktinů o papežskou kanonizaci poustevníka Vintíře. Je patrné, že mniši hledali podporu především v českém králi, přičemž se zdá, že pro podložení těchto snah vznikla *Vita Guntheri*, text dokládající především duchovní příbuzenství Přemyslovců s šumavským poustevníkem; o poměru biskupů k Vintířovu kultu ovšem legenda mlčí. Obvyklý postup kanonizačního procesu předpokládal vedení předběžného šetření (*inquisitio*) diecézním biskupem – v tomto případě Mikulášem z Újezda; neznáme ovšem žádné jeho kroky. S předpokladem jeho úspěšného uzavření Petr Kubín spojuje čtyřicetidenní odpustky, udělené návštěvníkům kláštera Inocencem IV. v lednu 1252 mj. na svátek sv. Diviše – vzhledem ke shodnému datu úmrtí obou mužů lze skutečně předpokládat, že mělo jít svým způsobem o „umožnění prozatímní, polooficiální oslavy sv. Vintíře." Patrně slibný průběh ovšem překazila smrt papeže a řízení bylo obnoveno až za jeho nástupce Alexandra IV. prý z iniciativy českého krále, zaštiťujícího se přáním všeho lidu. Při této příležitosti byla shromážděna svědectví o zázracích nad Vintířovým hrobem – svědky několika z nich měli být i oba dotčení pražští biskupové. Další náznaky postupu by bylo lze spatřovat v papežských odpustcích návštěvníkům kláštera v den posvěcení chrámu a ve svátky jeho patronů Benedikta, Vojtěcha a Diviše (1261, 1267). Krátké pontifikáty Alexandrových nástupců a proměna kuriálního vztahu ke kanonizacím obecně úsilí o Vintířovu kanonizaci uzavřely, jeho již jen v klášteře pěstovaný kult nevymizel a byl tolerován jak pražskými biskupy, tak i Římem.[389]

Otevřenou otázkou zůstává, zda by v případě úspěchu skutečně zastínil kult jediného papežem kanonizovaného domácího světce (a tedy s „univerzální platností" pro celou církev) rozšířenou úctu k oběma zemským patronům, jak se domnívá P. Kubín. Pak by případně bylo možné spojit onu pasivitu s obavou pražských biskupů z rostoucího kultického i mocenského významu Břevnova. Nezájmu až nevraživosti nasvědčuje absence svátku sv. Diviše, „zaštiťujícího" Vintířův kult, v rámci odpustkových listin pro Břevnov vydaných za souhlasu pražského biskupa Tobiáše. [390]

---

[389] CDB IV/1, č. 231, s. 400–401. Podrobně k procesu a kultu KUBÍN, *Sv. Vintíř,* s. 86–97 a rovněž TÝŽ, *Sedm přemyslovských kultů,* s. 207–218; legendu naposledy vydal KUBÍN, *Legenda o sv. Vintířovi*. Jisté pochybnosti s ohledem na význam užívání označení „beatus" i jen s ohledem na vlastní preference pistatele vyjádřil DRAGOUN, *Vintíř a Radim.*

[390] KUBÍN, *Sv. Vintíř,* s. 87. – Odpustkové listiny RBM II, č. 1666, s. 715 a č. 1691, s. 726; k tomu KUBÍN, *Sedm přemyslovských kultů,* s. 216–217, pozn. 78. – Ostatně žádost vzdělaného děkana Řehoře z r. 1295 adresovanou břevnovskému opatu Bavorovi, aby vykoupil Sedlci zastavený *Codex Gigas*, lze patrně spojit s jeho osobními zájmy. Otázkou zůstává, proč se jej nepokusil získat pro kapitulní (nebo později biskupskou) knihovnu (srov. BOLDAN, *Česká anabáze,* s. 80–81 a rovněž HLAVÁČEK, *Příspěvky k starším dějinám*, s. 60–62). – Jen ve značném torzu dochovaná břevnovská tradice nedovoluje jakkoli sledovat vztah pražských biskupů (snad

Nepříliš výrazný zájem pražských biskupů o benediktinský řád, který by se přinejmenším v diplomatické produkci Jana III. a Tobiáše zřetelněji projevil, souvisí patrně s obecným ústupem benediktinského mnišství (tedy jakousi jeho „krizí popularity“) oproti zájmu o nové formy klášterního života – cisterciáky, kanovnické a zejména žebravé řády – a proměnou zbožnosti obecně, byť zejména nárůst počtu mendikantských domů, jak dále uvidíme, stavěl před diecézní klérus a jeho biskupy nové výzvy a úkoly. Tato obecná preference se ostatně projevila již v předchozím století, kdy se někteří pražští biskupové (nejvýrazněji Daniel I.) podíleli na rozvoji těchto řádů v Čechách.[391]

s výjimkou sv. Vojtěcha, který měl klášter podle Pulkavy založit „de suo patrimonio“) ke klášteru a jeho odraz ve vlastní historické paměti (BLÁHOVÁ, *Historia fundationis*, zejména s. 152–161).

[391] V kontextu vývoje benediktinského mnišství (přísně vzato nelze – zejména z právního hlediska – mluvit o řádu, byť termín sám používám) podotkněme, že jednotlivé reformní tradice, z nichž domácí kláštery vycházejí (především Niederalteich a mladší Hirsau a Zwiefalten) se ve svých rozdílech nejpozději ve 13. století (snad s výjimkou významu proboštství a expozitur v rámci hospodářské struktury) stírají. Jak ovšem (byť bez podrobnějšího určení) dokládají seznamy niederalteišských mnichů, vzájemné kontakty a snad i podpora mezi oběma kláštery trvala i ve 13. století (odkazy eviduje ŠRÁMEK, *Lesk a bída,* s. 33, pozn. 79). Dále srov. HLEDÍKOVÁ, *Benediktini v českých zemích,* s. 14–15; ŠRÁMEK, *Mezi normou,* s. 306–308 a ZESCHICK, *Benediktini a benediktinky,* s. 128–130; k počátkům benediktinského mnišství v Čechách rovněž SOMMER, *Benediktini v raném českém státě*. – Přehledně k „novým řádům“ ŠRÁMEK, „*A také klášter Hradisko u Olomouce byl obnoven naším řádem“*; Tamtéž, s. 120–122 podnětně k „řádové sounáležitosti“ českomoravských benediktinů a „nových řádů“.

II. 4. 1b Cisterciáci, premonstráti a jejich ženské větve

Vztah biskupů k „novým řádům“ obecně vyplýval z povahy jejich filiační, resp. provinciální organizace a obecně exempčního charakteru, který byl postupně posilován a rozvíjen papežskými protekcemi, a v rámci každé diecéze byl dále specificky formován jejím prostředím a v neposlední řadě rovněž vazbami klášterů ke svým zakladatelům a laikům obecně.[392] Jak bude podrobněji ukázáno dále, roli jistě hrála i osobní náklonnost jednoho každého biskupa, jíž lze v rozdílné míře spíše jen tušit. Obecně ovšem výraznější vliv pražských biskupů na vývoj premonstrátského řádu v Čechách sledujeme jen v jeho první fázi (zejména na přelomu první a druhé poloviny 12. století), v případě dalších zásahů jde spíše o více či méně podstatné jednotliviny; o „osobní rovině“ těchto vztahů bude pojednájo dále.[393] Především v jakési „druhé fundační vlně“ ale nelze vyloučit určité neformální zásahy pražských biskupů při jejich zakládání – ať už ve snaze tyto fundace přímo podpořit, nebo se usilovat o koordinaci zbožného úsilí formující se šlechty. Biskupa-knížete Jindřicha Břetislava vedle toho k řádu pojila i osobní, rodová pojítka, ale do kontaktu s některými kanoniemi vstupoval zcela z biskupské pozice. [394]

[392] Zejména v prvním století své existence byly vazby uvnitř premonstrátského řádu velmi volné, což poskytovalo diecézním biskupům podstatnější pravomoci zasahovat do záležitostí jednotlivých kanonií, jak ukazuje typicky list steinfeldského opata Oldřicha biskupu Danielovi, v němž jej mj. žádá, aby se strahovský a želivský opat mohl účastnit generální kapituly (CDB I, č. 189, s. 182–183). Tato volnější struktura snad byla, vedle obrody ideálu monastického života a zbožnosti obecně, jednou z motivací, proč se na jejich fundacích – na rozdíl od striktněji organizovaných cisterciáků – podíleli rovněž pražští biskupové (srov. KENRBACH, *Vincenciova a Jarlochova kronika,* s. 198–199). – K vývoji premonstrátských exempcí OBERSTE, *Visitation und Ordensorganisation*, zejména s. 160–173, k cisterským SCHIMMELPFENNIG, *Zisterzienser, Papsttum und Episkopat*. Zatímco dějinám působení cisterciáků ve středověkých Čechách dlouhodobě věnuje pozornost Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu I–III* (přehledně rovněž TÁŽ, *Cisterciácký řád ve středověkých Čechách;* jako stručný přehled jednotlivých interakcí pojednala vztah biskupa a řádu HLEDÍKOVÁ, *Das Bistum Prag und die Zisterzienser*), v případě premonstrátů takové souhrnné pojednání zejména pro 13. století dosud chybí – starší práce ARDURA – DOLISTA, *Premonstráti v Čechách, na Moravě a na Slovensku* a starší, podrobnější, ale ne vždy spolehlivý ČERMÁK, *Premonstráti v Čechách a na Moravě* nabízejí jen velmi letmý přehled; větší pozornost je věnována jen příchodu premonstrátů v souvislosti s reformě nakloněným Jindřichem Zdíkem a dopadem papežského schismatu na počátku vlády Fridricha I. Barbarossy (typicky HLAVÁČEK, *Die Prämonstratenser im hochmittelalterlichen böhmischen Staat* a KREMER, *Zakladatelská činnost řádu*), méně též jednotlivým významnějším kanoniím. Činnost v prvním století domácího působení řádu v širším kontextu nastínil Karl BOSL, *Regularkanoniker (Augustinerchorherren) und Seelsorge*, s. 32–36. Práce DOLISTA, *Circaria Bohemie* je jen edičním přehledem listin dotýkajících se v názvu zmíněného vztahu. – Vzhledem k podobnosti řádové struktury a kontextu, v němž v souvislosti s biskupstvím vystupují, budou v této kapitole připomenuty také magdalenitky, zejména jejich dobřanský konvent.

[393] To platí rovněž pro vztah k želivské kanonii, jejíž zakladatelská práva – byla-li vůbec jaká (*Letopis Jarlocha*, FRB II, s. 489 hovoří o patronátním právu, které získal biskup Ota spolu s celým distriktem: „(…) quod sicut in aliis ecclesiis ius diocesanum, ita et in Syloensi vendicat sibi ius patronatus“) – pražští biskupové rychle ztratili. K tomu ještě podrobněji zde s. 344–345.

[394] Typicky směna vsí s milevským klášterem (1184): CDB I, č. 303, s. 272–273. Tato směna byla zřejmě pro biskupství nevýhodná a biskup Ondřej dovedl ještě v roce 1216 na opatu Jarlochovi vymoci (domnělou) náhradu škody, což svědčí přinejmenším o biskupově pozici v rámci „zemské církve“. CDB II, č. 126, s. 115–116.

Lze rovněž uvažovat o jeho náklonnosti k řádové reformní tradici – mj. v jistém kontrastu ke spíše konzervativní katedrální kapitule.[395] Svou roli konečně ve vývoji těchto vztahů zřejmě sehrálo také personální obsazení jednotlivých kanonií. Zatímco v počáteční fázi šlo téměř výhradně o ze zahraničí (z Porýní) přišedší kanovníky a kanovnice, v dalších fázích – a ve 13. století již jistě – podstatná část z nich pocházela z domácího prostředí. Podrobnější prosopografie jednotlivých domů ovšem naší pozornosti uniká. Podpora nejstarších domácích cisterckých klášterů se ze strany pražských biskupů omezila především na souhlas se vznikem nové fundace (doložený je souhlas biskupa Oty s velmožskou fundací Sedlce – jde patrně, jak připomněla již Z. Hledíková, o realizaci požadavku Evžena III., aby před založením nového cisterckého kláštera diecézní biskup souhlasil s řádovými statuty) a snad i podporu v dalším jednání komunity o inkorporaci k řádu. V případě Vladislavova založení Plas (1144) mezi dárci nemovitostí figuruje, patrně z panovníkova podnětu, i biskup Ota – není jasné, zda v případě vsi *Teskoy* šlo o jeho osobní majetek, nebo statek biskupství, což se zdá méně pravděpodobné.[396]

Desátkovou problematiku, jejíž pojetí bylo jedním z problematických bodů pojednávaných vztahů (zejména s ohledem k cisterckým komunitám a snaze biskupů získat nazpět (údajně) postoupené výnosy biskupského desátku) jsme pojednali již výše. Ve srovnání s břevnovskými benediktiny se ale z povahy věci tyto spory objevovaly zejména za episkopátu biskupa Ondřeje.

Filiační struktura cisterského řádu ze své podstaty posilovala vztah mezi jednotlivými kláštery jedné větve (ať už v rovině personální, správní, soudní, nebo jen komunikační), a nikoli

[395] O její jisté (snad spíše pragmatické) distanci vůči reformním myšlenkám by mohl nepřímo svědčit i její postoj k prosazovanému kněžskému celibátu – Jarlochova zpráva o účasti legáta Petra z Kapue při kněžském svěcení v pražské katedrále připomíná, že se přítomní faráři násilně postavili proti na svěcence vznesenému požadavku čistoty. Bylo by lze předpokládat, že by kronikář případné vyjádření podpory ze strany jistě přítomných kanovníků neopomenul zmínit. Jde ovšem jen o hypotézu. (Letopis Jarlocha, FRB II, s. 512; stručně též KUBÍN, *Prosazení klerického celibátu*, s. 44–45). V podobných intencích, avšak jen náznakem HLAVÁČEK, *Die Prämonstratenser*, s. 308. – Vazby olomouckých biskupů na premonstrátské (strahovské) prostředí by bylo lze uvažovat pro 12. století vzhledem k mladší tradici, byť *Granum catalogi praesulum Moraviae* tento původ připisuje především biskupům působícím ještě před založením kláštera (srov. též BREITENBACHER, *Über die Quellen und die Glaubwürdigkeit des Granum*, zde s. 291–293). Těmto záležitostem, stejně jako vazbám obou katedrálních kapitul ve 12. století, kdy bylo několik pražských kanovníků dosazeno na olomoucký stolec, ale i 13. století bude ještě vhodné věnovat pozornost.

[396] HLEDÍKOVÁ, *Das Bistum Prag und die Zisterzienser,* s. 44–45; autorka chladný vztah k řádu připisuje rovněž nemožnosti biskupů darovat novým fundacím půdu (což, jak patrno, není přesné a snad mohlo odrazovat od vlastní biskupské fundační aktivity) a rovněž fakt, že žádný z pražských biskupů (s výjimkou nevysvěceného Gotpolda † 1168) nebyl cisterciákem. – K Plasům CDB I, č. 396, s. 408–409 (falzum z konce 12. století); též CHARVÁTOVÁ, *Dějiny I,* s. 212–214. – Zcela stranou záměrně zůstávají vzájemné vztahy obou reformovaných řádů – na základě cisterckých řádových statut stručně nastiňuje obecný kontext VALVEKENS, *Relationes ordinis nostri cum ordine Cisterciensi*.

vztah na bázi diecézní nebo zemské příslušnosti. Česká cirkárie premonstrátů, vycházející z mateřského kláštera Steinfeld, resp. jeho dceřiných klášterů, odpovídala sice hranicím království, ale zahrnovala rovněž rakouské domy, nemluvě o uvažovaném pokusu o připojení rovněž uherských klášterů (1294).[397] Z toho vychází rovněž struktura a organizace řádového vizitačního schématu, jejíž úplná fixace ovšem byla dovšena teprve bulou Inocence IV. *Spirituale nobis gaudium* (9. března 1245) – podobně jako byl vnější vliv (opět především v záležitostech vizitací a obecně jurisdikce) na šedé mnichy omezen o rok později bulou *Rei quam rectitudinis*.[398] Dopad této závěrečné fáze vývoje řádové exempce na formování poměru pražského biskupa k domácím klášterům není zatím zřejmý. Oba postupně eximované řády byly řízeny na diecézní hierarchii nezávislými generálními kapitulami, a zároveň byly permanentně vystaveny církevně-politickým zájmům papežské kurie, což obé nabízelo jednotlivým biskupům jen značně omezený manipulační prostor. Typicky to platí pro již zmíněné vizitace domácích klášterů, propojující v sobě na jedné straně spirituální (včetně nápravných) a temporální (hospodářské, ale často i politické) aspekty jednotlivých zásahů. Podstatným rozdílem ve vývoji obou řádů v souvislosti se vztahem k pražským biskupům je rovněž skutečnost, že zatímco síť premonstrátských kanonií byla v českomoravském prostředí dotvořena již v samém závěru 12. století (posledním založením byl před r. 1213 ženský klášter v Chotěšově), cisterská síť byla významně formována ještě v druhé polovině 13. století – v řadě případů se zřejmě na těchto fundacích podíleli i pražský biskup Jan III., který měl patrně, jak ještě uvidíme, k řádu blízký až osobní vztah. To napovídá i značně volnému vztahu biskupů k bílým kanovníkům.[399]

Po uzavření záležitostí sporu biskupa Ondřeje se vedle v samostatné podkapitole tematizovaných osobních náklonností a vazeb jednotlivých biskupů se jako zásadní záležitost vztahu biskupství a těchto klášterů jeví diecézní správa. Totiž především jak se biskupové stavěli k participaci klášterních kněží na péči o duše v rámci diecéze a farní struktury, a zároveň

[397] Vymezení cirkárie pro 13. století, jejího rozsahu a významu vůbec je značně problematické – nadto v řadě pramenů celořádové povahy v průběhu 13. a raného 14. století rozčlenění řádové působnosti podle cirkárií a diecézí kolísá, vzájemnou pomoc v rámci řádu ovšem řádová statuta z roku 1290 stanovují podle cirkárií (LEINSLE, *Premonstráti,* s. 66–67 a 74). Dále CINKE, *Organizace českých klášterů,* s. 442, pozn. 36; *Monasticon Praemonstratense*, Editio Prima, Tomus III, s. 372. K organizační struktuře podrobněji BACKMUND, *Die Entwicklung der deutschen Prämonstratenserzirkarien* a LENTZE, *Die Verfassung der Prämonstratenserordens*.– Typickou vazbu Steinfeld – Želiv podrobně analyzuje JOESTER, *Steinfeld und Selau*.

[398] OBERSTE, *Visitation und Ordensorganisation,* s. 172–173. Jednotlivým stupňům papežské ochrany, udělené cisterckým klášterům, a jejich roli ve vztahu k biskupovi bude věnována samostatná pozornost dále.

[399] Konečně, přestože premonstrátský řád stojí mimo diecézní strukturu, bývá tato diecézní příslušnost pro jeho identifikaci – zejména ze strany papežské kurie – užívána: typicky tak Řehoř IX. adresuje list „Abbati Montis Syon in Boemia, Premonstratensis ordinis, Pragensis diocesis“ (CDB III/1, č. 72, s. 76).

jak tyto kláštery dovedly využít patronátního práva k jednotlivým farám a prosadit jejich inkorporaci. V pramenech se tyto skutečnosti odrážejí výrazněji až v souvislosti s ustáleným fungováním biskupské kanceláře v druhé polovině století. Naznačené strukturální schéma obou řádů konečně může komplikovat i biskupovu pastorační činnost, a to zejména v případě, že je řádové centrum a dané biskupství v určité záležitosti ve sporu – typicky o rozdílný pohled na otázku schizmatu nebo dodržování interdiktu. Jak ukazujeme v příslušných kapitolách, podobným způsobem se ke svým farám stavěli i benediktini a rytířské řády.

Lze předpokládat, že podobně jako dále tematizované vztahy biskupů k jednotlivým klášterům (a řádům obecně) byly do jisté míry formovány osobními kontakty a preferencemi, tato rovina se promítla i do záležitostí duchovní správy a poměru těchto institucí k jejímu výkonu. Když tedy biskup Tobiáš udělil pomuckému opatu Janovi (1277–1295) plnou moc zpovídat diecézany, ukládat jim pokání, kanonicky absolvovat staré, choré a duševně slabé („senes, valitudinarios et debiles“) a konečně spojil s jeho kázáním odpustky, reagoval tak na potřeby posílení *curae animarum* laiků na Pomucku (možná v souvislosti s vývojem *zlých let*), nebo posiloval Janovu autoritu a *potestatem* spíše na základě nějakého osobního vztahu? Odkaz arengy formulářového kusu by napovídal spíše druhé možnosti, ačkoli, jak už jsme naznačili, jednotlivé popisované roviny těchto vztahů se ve skutečnosti významně prolínají.[400]

Pravomoc pražského biskupa zasahovala do řádových otázek – ovšem ale na základě delegovaných papežských pověření – rovněž v některých záležitostech, kdy docházelo ke konfliktnímu kontaktu jednotlivců ze dvou různých řádů. Tak papež Řehoř IX. poučuje strahovského opata Petra (1234) na jeho předchozí žádost, že jemu podřízení kanovníci, kteří vztáhnou ruku na řeholníky jiných klášterů nebo světský klérus (zjevně se tak dělo, vzhledem k opatově úvaze), mohou být absolvováni jak prostřednictvím jeho samého, tak i biskupa (bez bližšího určení). V této rovině lze autoritu pražského biskupa chápat skutečně ve smyslu „hlavy domácí církve.“

Zejména v majetkových sporech mezi řádovými domy figurují jako rozhodci především lokální autority (duchovní i laici), případně představitelé vyšších řádových struktur. Diecézní biskup byl těmto problémům značně vzdálen – jak geograficky, tak i z hlediska pravomocí – a vstupuje do nich tak jen jako papežem pověřený ochránce, a to často jen pasivně a v teoretické rovině. Typickým příkladem je vícevrstevnatý spor dobřanských magdalenitek s chotěšovským proboštem Miroslavem a tamním konventem – v závěru srpna 1272 Řehoř X. nařídil (jistě na žádost sester) velmi obecným mandátem pražskému biskupu Janovi III., aby nedovolil

[400] FTB, č. 177, s. 140. K problematice Tobiášovy formulářové sbírky podrobně na příslušném místě.

obtěžovat jemu bezprostředně podřízené magdalenitky (*monasterium ad Romanam ecclesiam nullo medio pertinens*). Vidimace generálním proboštem řádu svědčí o významu, který sestry této listině přikládaly. Následně se na začátku října převořiše Juta obrátila na řezenského biskupa Lva, papežem stanoveného řádového konzervátora *per Alemaniam*, aby rozhodl spor o roční plat pěti hřiven – chotěšovský probošt se ovšem odvolal ke kurii s námitkou, že „Čechy nenáležejí pod německé království, neboť jsou královstvím *per se* a používají jiný jazyk (*alio idiomate*), a proto zmíněný biskup (tj. řezenský – DT) nemůže rozhodnout.“ Poměrně překvapivě se ale sestry „na radu moudrých a rozvážných mužů“ – tedy duchovních i laických regionálních autorit, ale rovněž řádového vizitátora – ve výsledku podřídily a vstoupily v ochranu Chotěšova, což o dva roky později odsouhlasil i zástupce řádové generální kapituly. Není jasné, jak se k takovému obratu postavil biskup-ochránce, jehož mandát byl ale uložen v klášterním archivu (a tak je otázkou, zda se k Janovi III. vůbec dostal) – vzhledem k dalšímu průběhu se ale zdá, že nijak nezasáhl; snad tuto změnu ani nepovažoval za jdoucí proti klášterním privilegiím. Pražský biskup – tentokrát Tobiáš – ostatně chyběl i v pražském fóru domácích prelátů a duchovních, kteří byli přítomni jednání o definitivním zrušení kláštera v červnu 1282.[401]

V souboru listin, vydaných v roce 1197 při příležitosti založení tepelského kláštera a jeho hmotného zajištění, jsou ve vztahu tamních opatů a pražských biskupů podstatné především srpnové privilegium Celestina III.[402] Papež na žádost zakladatele uděluje k *rozhojnění vznešenosti kláštera* opatu Janovi a jeho nástupcům právo užívat mitru a prsten, obecně užívané jako symboly biskupské investitury a moci. To by jej symbolicky řadilo vedle břevnovského opata (o jehož právu užívat mitru, rukavice, sandály, mappulum a pás panují jisté pochybnosti) a hodnostářů vyšehradské kapituly (podle *tzv. Kanovníka vyšehradského*) k nejvýše postaveným duchovním v diecézi. Hned následujícího roku ovšem řádová konstituce, potvrzená Inocentem III., zakazuje premonstrátským opatům užívání mitry a pontifikálních rukavic, což mělo učinit přítrž přehnaným ambicím sebevědomých eximovaných opatů, jak

[401] CDB V/2, č. 674, s. 308–309 a č. 679–680, s. 316–319. Podrobně SVITÁK, *Klášter magdalenitek v Dobřanech*. – Jak dovozuje PÁTKOVÁ, *Chotěšov a Doksany,* s. 256–257, důvodem odchodu dobřanských sester bylo patrně „nesnesitelné sousedství“ chotěšovského konventu a, dodejme, chybějící biskupovo zastání – ačkoli zmíněný mandát se vztahoval k Janovi III.

[402] Listina Jindřicha Břetislava z konce března 1197 (CDB I, č. 358, s. 325–327), jíž kníže-biskup klášteru uděluje zemi mezi Žandovem a hraničním lesem a osvobozuje od desátku („collecta denariorum, que per Boemiam colligi solet“) zjevně vychází primárně z jeho knížecí *potestatis*, ačkoli následná papežská konfirmace (CDB I, č. 360, s. 328–329) klade důraz spíše na jeho biskupství: „(Libertatem et terram), quam bone memorie Henricus, Pragensis episcopus, dum curam ducatus Boemie gereret, (…) contulisse.“ Není jasné, zda k listině nebyly přivěšeny pečeť knížecí a rovněž i pečeť biskupská (srov. KUBÍN, *Blahoslavený Hroznata,* s. 20–21).

ostatně připomínala řada autorit již v předchozím staletí. Nutno ale také připomenout, že podobné zákazy zneužívání práva užívat příslušné insignie musely být v průběhu 13. století znovu opakovány (1266, 1274) a v praxi se od něj postupně upustilo. Není rovněž zřejmé, že by se mitra tepelského opata stala jakkoli spornou záležitostí ve vztahu s pražskými biskupy, a to ani se sebevědomým Ondřejem, s nímž tepelský opat vedl při o nárok na výběr biskupského desátku odkazujíc se na starší privilegium biskupa Daniela II. Užívání mitry, nebo přinejmenším povědomí o udělené výsadě (vznesený symbolický nárok) dokládá *Vita fratris Hroznatae* z konce 50. let 13. století, která také zdůrazňuje vysvěcení klášterního kostela biskupem Janem II., a rovněž zašpičatěle oválná opatská pečeť jasně zobrazující infulovaného opata, v tomto ohledu ikonograficky stabilní po celý středověk.[403]

Zmíněná privilegia otevírají obecnější tázání po reálném významu papežské ochrany jednotlivých klášterů (případně celých řádů) ve vztahu k biskupské moci – řada autorů uvažuje spíše jen o jejich právní marginalitě a převažující symbolické hodnotě.[404] To se týká především eximovaných řádů, jejichž vývoj (v obecné rovině i v rovině jednotlivých řeholních domů) reflektuje toto *sub beati Petri et nostra* (tj. *papae* – DT) *protectione suscipimus* – typicky rozlišení běžné cisterské *protectionis communis*, osvobozující především od odvádění biskupského desátku, a *protectionis specialis*, které teprve znamenalo plné vynětí z ordinářovy pravomoci. Podstatná je rovněž skutečnost, kdo o toto privilegium žádá – v pražské diecézi jde až na výjimky přímo o instituci samotnou.[405] Stranou ponechme význam těchto záležitostí v kontextu hospodářského a jurisdikčního vývoje jednotlivých klášterů.

---

[403] CDB I, č. 361, s. 329. Listina neuvádí žádné podrobnější podmínky užívání těchto pontifikálií (patrně šlo o jejich užívání zejména o velkých svátcích). K Břevnovu ŽEMLIČKA, *K hodnověrnosti,* s. 13–15. Obecně BRAUN, *Die liturgische Gewandung*, s. 452–455 (na s. 453 neúplný přehled – mj. chybí Teplá – takových papežských privilegií ze 12. století). Do kontextu Hroznatova jednání jednotlivé listiny zasazuje KUBÍN, *Blahoslavený Hroznata*, zejména s. 119–121; k listinnému falzu panovnické konfirmace postoupení desátku Tamtéž, s. 196–197 a 213–214. Nejstarší dochovaný doklad opatské pečeti ovšem pochází až z r. 1282 (TRNKA, Diplomatika a správa kláštera Teplá, s. 182) – Na Hroznatově kultu (v klášteře, ani jinde) nemají biskupové patrně žádný podíl – chronologicky předsunutá zmínka o svěcení chrámu s kultem samotným zásadněji nesouvisí. *Legenda o bratru Hroznatovi*, Kubín (ed.), s. 197–199. – Soukromému majetku Jindřicha Břetislava a jeho povaze (a obecně nevládnoucích Přemyslovců) se věnuje v připravované studii Jan Škvrňák.

[404] Typicky BOROVSKÝ, *Kláštery, panovník, zakladatelé,* s. 64–65 (včetně uvažované souvislosti s úsilím o vytvoření jakési *papežské církve*). Oproti tomu mj. Libor Jan uvažuje o významu papežské ochrany v souvislosti se zajištěním hranic. Srov. přehledně HRUBOŇ, *Papežská protekční privilegia,* s. 120–121.

[405] Specifickou výjimkou jsou svatojiřské benediktinky, jimž papežskou protekci (a potvrzení pozemkového majetku) zajistil r. 1145 biskup Jindřich Zdík (CDB I, č. 142, s. 144–146); druhou výjimkou pak je již zmíněný tepelský klášter, kde za privilegiem stál velmož Hroznata (CDB I, č. 360, s. 328–329). Podrobná pozornost vztahu českých klášterů ke kurii dosud nebyla podrobně zpracována – dosud nejužitečnějším je práce KROFTA, *Kurie a církevní správa,* s. 125–152; pro Moravu (včetně obecnějších otázek) již zmíněný HRUBOŇ, *Papežská protekční privilegia*, přehled na s. 137–143, pro obě země též stručně a výběrově NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 415–425,

V moravských zemských deskách se mezi velehradskými listinami dochovalo pět opsaných papežských privilegií Honoria III., vydaných 19. ledna, resp. 8. února 1222 *abbati Cisterciensi et universis coabbatibus eius et fratribus sub eodem ordine deo servientibus* v souvislosti s ustanoveními IV. lateránského koncilu. Jak připomněl již editor druhého svazku Českého diplomatáře, jde ve všech případech o již starší papežská ustanovení z konce roku 1218, vydaná – zřejmě v souvislosti s podporou olomouckého biskupa Roberta a snad i postupně uzavíraným sporem biskupa Ondřeje v sousední diecézi – velehradským cisterciákům, již dříve obdařeným početnými papežskými milostmi. Jedná se v první řadě o výsadu, že cisterčtí mniši nemohou být bez speciálního papežského pověření exkomunikováni nebo suspendováni a nad jejich kláštery nesmí být v takovém případě vyhlášen interdikt – to se explicitně týká papežských legátů, o biskupské moci takto jednat vzhledem k řádové exempci privilegium mlčí. Tito rovněž nesmějí obtěžovat cistercké kláštery jakýmikoli poplatky a budou-li v klášteře pobývat, mají se spokojit s běžnou bezmasou stravou. Papež rovněž potvrzuje všechna privilegia, která řád dosud získal, znovu opakuje koncilní ustanovení o výběru desátků z novin a konečně cisterciákům povoluje svobodně přijímat do svých řad „osoby prchající ze světa," navzdory zvyku „jejich kaplanů," tj. patrně farního kléru, bránit jim vymáháním vyvazovacího poplatku nazývaného *mortuarium*, tedy poplatku za (v tomto případě symbolický) pohřeb.[406]

Je zřejmé, že tato velehradská privilegia ukazují maximum možného v rámci vztahu eximovaných cisterciáků a olomouckých (a podobně i pražských) biskupů. Pro žádný z cisterckých klášterů pražské diecéze takový soubor neznáme a ani jej nelze předpokládat. Sledování vývoje tohoto vztahu v případě každého z klášterů šedých mnichů komplikuje rovněž fakt, že v řadě případů je nejstarší klášterní archiv dochován jen torzovitě (nebo v případě Pomuku zcela ztracen). I přes to je patrné, že některé kláštery vstoupily do kontaktu s kurií až s jistým zpožděním (mj. pro Zlatou Korunu známe první kuriální listinu až po osmnácti letech po jejím založení) a jednotlivé stupně papežské ochrany tedy získaly až podstatně později – obecně platí, že nárůst jejich počtu (nikoli kuriálních konfimací listin jiných vydavatelů) sledujeme nejdříve v průběhu epsikopátu biskupa Jana III.

V úvahu přichází jednak jeho osobní náklonnost řádu – ta je ovšem zřejmá i u jeho předchůdce Mikuláše, jak podrobněji připomeneme dále – ale zároveň intenzivnější

jenž je až příliš podceňuje. V kontextu tepelské protekce též stručně KUBÍN, *Blahoslavený Hroznata*, s. 120. K cisterciákům podrobněji HRUBOŇ, *Papežská protekční privilegia*, s. 127–131 a obecně OBERSTE, Visitation und Ordensorganisation.

[406] CDB II, č. 219–221 a 223–224, s. 206–208.

komunikace jednotlivých domů s prostředím kurie, související často s prosazením výraznějších osobností v jejich čele. Typicky tak sedlecký klášter zůstává mimo kontakt s kurií až do nástupu opata Heidenreicha (1282/3–1320), tedy až do samém závěru sledovaného období.[407] Svůj podíl na této intenzifikaci kontaktů jistě sehrála i papežská politika usilující o posílení vlastní pozice vůči diecézním biskupům právě prostřednictvím podpory těchto řádů.

Již několikrát byl připomenut blízký vztah biskupa Jana III. k novým cisterckým fundacím – jeho episkopát lze s jistou nadsázkou označit za jakési „druhé zakladatelské období v pražské diecézi," kdy vzniklo pět nových klášterů, tedy 40 % všech úspěšných cisterckých založení. V tomto ohledu jsou patrné i podstatné rozdíly mezi předpokládaným Janovým přístupem k panovnické až *memoriální* fundaci (Zlaté Koruně), jejíž biskupskou podporu nezachytíme, a ostatním fundacím šlechtickým, kde je tento vztah zřetelný.[408] Obecně je zřejmé, že širší perspektiva panovníka jako ochránce (nejen) těchto klášterů měla svůj byť spíše tušený vliv i na vztah jednotlivých biskupů k těmto institucím. A to ačkoli je patrné, že biskupův vliv byl vymezen hranicemi diecéze, zatímco panovník svou ochranu poskytoval i zahraničním klášterům, které měly své (majetkové) zájmy v Čechách – typicky Valdsasy, případně i Grünhain. Zde se ale zároveň vracíme k úvahám o roli filiační struktury řádu.[409] Jistě nelze vyloučit ani ze vztahu rádce – panovník vycházející biskupův ideový podíl na královském založení a snad se biskup zúčastnil i příslušných liturgických aktů; zdá se ovšem, že v případě šlechtických fundací ordinář zastával nejen roli duchovní autority. A naopak v jiných případech by snad bylo možné opačně předpokládat panovnický impulz vybízející k jednání biskupa. Svěcení klášterních kostelů z pozice diecézního ordináře je explicitně připomínáno v případě Vyššího Brodu a Pohledu; v obou případech akt doprovázela biskupská konfirmace

[407] CHARVÁTOVÁ, *Dějiny I,* s. 158–160.

[408] K vývoji jednotlivých řádových domů CHARVÁTOVÁ, *Dějiny I–III*, na příslušných místech – dále cituji jen listiny, které mají přímý vztah k pojednávané problematice, ostatní viz citovaný třísvazkový *opus.* K počtu fundací CHARVÁTOVÁ – SILAGIOVÁ, *Fiant festa,* s. 57. – V případě Zlaté Koruny je ale třeba vzít v úvahu i torzovitost dochování nejstaršího archivu vzhledem ke zpustošení kláštera na počátku *zlých let*. Srov. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny II,* s. 111–112. – Přestože je Přemyslova žádost o rozvázání filiačního poměru kláštera k rakouskému Heiligenkreuzu v souvislosti se ztrátou těchto území zřejmě jen písařským cvičením, i tak je symptomatické, že sice tematizuje útisk ze strany mateřského kláštera, o biskupovi a jeho případné roli mlčí. Vztahy obou autorit byly, jak jsme již ukázali, přinejmenším nekonfliktní. Podrobně *Urkundenbuch Goldenkron*, č. 4, s. 19–21. Zlatokorunské nekrologium (nejstarší vrstva zapsána sice až 1533, ale na základě starších zpráv) připomíná zakladatele kláštera, o Janovi III. ovšem mlčí – to by bylo lze považovat za opatrné potvrzení nastíněné hypotézy (*Nekrologium Zlatokorunské*, s. 65).

[409] Podrobně KUBŮ, *Das Kloster Waldsassen und Böhmen* a CHARVÁTOVÁ, *Dějiny III,* zejména s. 216–240. Na příslušném místě též připomínáme úlohu valdsaského opata Heřmana v rámci Ondřejova sporu a zástavu biskupských Počedělic a podobně také v obecnějším kontextu otázku patronátů kostelů pražské diecéze držených zahraničními kláštery, kde ovšem lze konstatovat, že přinejmenším pro 13. století nejsme s to vysledovat zásadní odlišnosti (výčet valdsaských patronátů uvádí CHARVÁTOVÁ, *Dějiny III,* s. 229).

majetkových záležitostí a přinejmenším v druhém i následné udělení odpustků k podpoře výstavby. Janův vztah k oběma fundacím se rozvíjel i dále, a to jak zřejmě z vlastní iniciativy, tak i na základě papežských delegací a pověření.[410]

Teprve téměř dvě dekády po založení potvrdil Mikuláš III. vyšebrodským mnichům všechna jejich privilegia (31. března 1278) a téhož dne nařídil pražskému biskupu Janovi, aby klášter ochraňoval proti všem škůdcům, kteří by páchali násilí na bratrech nebo majetku, a to za užití církevní censury. Právě ona *potestas* nakládat s církevními tresty činila z biskupa příhodného ochránce.[411] V podobném duchu papež Janovi o pět dní později nařídil, aby, nalezne-li jaká zboží odcizená klášteru mnohými kleriky nebo laiky, je *ad ius et proprietatem monasterii* navrátil opět skrze církevní tresty. Mezi kuriálními listinami ovšem postrádáme přiznání papežské ochrany – té se klášteru dostalo až v srpnu 1281. S přihlédnutím k následujícímu vývoji je jasné, že reálné uplatnění obou mandátů pokulhávalo a reálnou ochranu (v širším i užším slova smyslu) vykonávali především Rožmberkové jako zakladatelé, a to zvláště v situaci, kdy stáli na straně biskupu Tobiášovi protivné a nebylo tak lze ve prospěch bratří jakkoli skutečně působit. V již klidnějších 90. letech ovšem výstavbu kláštera podpořil udělením odpustkového privilegia a podobně jako jeho předchůdce potvrdil klášteru nakládání s patronátními právy.[412]

Snad ještě užší vztah předpokládáme mezi biskupem a pohledskými sestrami, jejichž konventní kostel (zároveň ale kostel farní)[413] Jan III. v červnu 1268 posvětil a při té příležitosti patrně potvrdil skromné klášterní věno, o měsíc později udělil odpustky poutníkům, navštěvujícím kostel ve vyjmenované svátky, a konečně o tři roky později jej přijal do své speciální ochrany. Biskup již v protokolu (inskripci) připomíná příslušnost kláštera *nostre dyocesis*, znovu pak v arenze i s důrazem na dvojjedinost instituce (… *sinceritas, quam ad nos et Pragensem ecclesiam, matrem vestram, geritis* …). Dále bere cisterciačky na žádost převorky

[410] Odkazy v následujících poznámkách.

[411] Pojmu *ochránce* zde rozumějme v původním významu slova *ochraňovat*, a nikoli v úzkém smyslu *klášterní ochrany* laickými osobami, tedy institutu vycházejícím ze zakladatelských práv.

[412] CDB V/2, č. 865–866, s. 586–588 (k formální stránce podrobně FÜHRER, *Listina,* s. 77–82) a č. 868, s. 589–590 (CHARVÁTOVÁ, *Dějiny II,* s. 31 vznik těchto listin klade do souvislosti s papežovou podporou Rudolfa Habsburského a vítkovského protikrálovského postoje). – CDB VI/1, č. 152, s. 199–200 a KLL I, č. 719, s. 281. O nakládání s patronáty podrobně v příslušné kapitole.

[413] To je v kontextu řádového vývoje v případě ženských klášterů běžná situace. O poměru sezemických cisterciaček k *jejich* farářům hovoří listina Bonifáce IX. z května 1397. Původně („quod olim tempore fundacionis eiusdem monasterii vestri canonice statutum fuit et eciam ordinatum“) měl jednou za pět let určit otec-vizitátor faráře z řad cisterckých mnichů, kterého prezentoval litomyšlskému biskupovi a ten jej (jako vikáře) pověřil duchovní správou. Tato pětiletá jistota ovšem měla být příčinou neplnění finančních závazků vůči sestrám. Papež tak udělil abatyši právo takového kněze sesadit a biskupovi představit nového kandidáta (ať duchovního nebo světského). MV V, č. 1139, s. 618-19 (srov. též CHARVÁTOVÁ, *Dějiny II,* s. 382 a 390).

spolu s místem, kde sestry slouží Bohu, a se všemi jejich statky, pod ochranu svatých Víta, Václava a Vojtěcha, svou a kostela pražského (*in beatorum Witi, Wenceslai atque Adalberti martyrum, nostram et ecclesie Pragensis protectionem*) a potvrzuje sestrám všechny donace. Pražský kostel jako jeden z ochránců kláštera zde figuruje jednak jako duchovní centrum diecéze, jednak zřejmě symbolicky zastupuje katedrální kapitulu. Důraz, kladený v biskupských listinách nejen na společenství sester, ale i místo samotné, snad odráží fakt, že pohledskou faru s příslušenstvím drželi před založením kláštera brodští němečtí rytíři a na práva k ní rezignovali až na samém závěru 60. let – vzhledem k podstatě sporu lze předpokládat i biskupovu účast na řešení příslušnosti patronátního práva farního kostela, podobně jako vystupuje z pozice vrchní autority i v následném sporu o bukovohorskou kapli. Reálný obsah biskupského privilegia ovšem odpovídá výše připomenutému poměru biskupa-ochránce vyšebrodských cisterciáků, jeho symbolický význam – včetně zdůraznění významu diecézních patronů jako ochránců kláštera – byl ale jistě nezanedbatelný; zatímco ale v případě pohledské listiny jde o biskupovu samostatnou aktivity, vyvíjenou patrně na základě intervence konventu, případně i zakladatelek kláštera, v ostatních případech, kdy je biskup pověřován ochranou jednotlivých domů, vychází taková pravomoc z papežské delegace. Snad mohlo jít o reakci nově ustaveného pohledského konventu na přivtělení k cisterckému řádu, o něž požádal Přemysl Otakar II. generální kapitulu o rok dříve, konfirmovav klášterní statky a ustanoviv jej pod zvláštní ochranu své choti. V případě ostatních cisterckých klášterů takové biskupské privilegium neznáme a s velkou pravděpodobností (snad s výjimkou Sezemic) ani neexistovalo. Papežské ochrany se sestrám dostalo na začátku srpna 1272, přičemž se zdá, že o ni žádaly spolu se žďárskými bratry; Řehoř X. zároveň vlastním mandátem obvyklého znění potvrdil biskupovu roli klášterního ochránce, opět s důrazem na hrozící církevní tresty. Praktické projevy této papežské delegace ovšem, podobně jako v předešlých případech, neznáme.[414]

Podobný vývoj vzhledem ke zničení klášterního archivu za husitských válek tušíme i v případě sezemického kláštera, založeného patrně krátce před rokem 1265 příslušnicemi východočeské šlechty. V roce 1267 figuruje biskup Jan III. jako žadatel (přímluvce) přivtělení ústavu k cisterckému řádu, samotná inkorporace pak proběhla patrně na začátku 70. let. Rovněž

[414] CDB V/2, č. 562, s. 131 (zlomek), č. 563, s. 132–133 a č. 629, s. 236 (listiny eviduje též CHARVÁTOVÁ, *Dějiny II,* s. 338). Formulář oběma biskupskými pěčeťmi opatřené listiny vychází, jak obšírně ukázal Lukáš Führer, z obdobných papežských listin, v průběhu století značně stabilních (FÜHRER, *Listina,* s. 60–64). – CDB V/2, č. 670–672, s. 304–307. – CDB V/2, č. 673, s. 307–308 (k tomu CHARVÁTOVÁ, *Dějiny II,* s. 366). K záležitostem klášterních patronátů ještě na příslušných místech kapitoly III.

v tomto případě sehrála roli skutečnost, že sestry byly usazeny u již existujícího farního kostela.[415]

Vztah kláštera cisterciaček v Mařídolu (Marienthal) a cisterciáků ve Žďáře k pražským biskupům výrazně ovlivnila hraniční geografická poloha obou ústavů a jejich majetků. Mařídol, tedy zbožná fundace královny Kunhuty, vznikl v první polovině 30. let 13. století původně v prostoru míšeňské diecéze v souvislosti s Václavovým úsilím o upevnění vlastního postavení v hraniční oblasti Záhvozdu – z titulu držitele zakladatelských práv panovníkovi náležela možnost přímých zásahů v regionu (v rámci klášterních majetků). Patrně na přelomu 30. a 40. let, nejpozději však v roce 1244, došlo ke zřejmě jednostranné úpravě diecézní hranice tak, aby odpovídala zemské hranici (mezi českým královstvím a državami míšeňských biskupů), potvrzené v květnu 1241, což pochopitelně míšeňský biskup Konrád (1240–1258) vnímal jako újmu na svých právech, jak si stěžuje papeži („N. sibi in Misnensi diocesi iurisdictionem usurpans (…) et invito ecclesias consecrare ac alia iura episcopalis (…) pro suae libito voluntatis exercere praesumpserit.“).[416]

Poprvé je tato změna patrná právě v roce 1244, kdy na svátek Narození Panny Marie pražský biskup Mikuláš vysvětil klášterní kostel a jeho hlavní oltář s početnými relikviemi a při té příležitosti vydal sestrám odpustkové privilegium pro zbožné návštěvníky chrámu ve výroční den jeho vysvěcení. Nejde ostatně o nestarší odpustkovou listinu – již v roce 1237/8 cisterciačky obdařil privilegiem na podporu výstavby kostela magdeburský arcibiskup, čímž zdůraznil původní příslušnost kláštera k míšeňské diecézi. Svěcení kostela, byť náležejícího exemptnímu řádu (inkorporován r. 1237/8), znamenalo jasnou deklaraci postoje pražského biskupa – spor o diecézní příslušnost byl uzavřen nejpozději v říjnu 1245, kdy Inocenc IV.

[415] *Statuta Capitulorum Generalium* III, 1267, č. 79, s. 58; CHARVÁTOVÁ, *Dějiny II,* s. 380–382.

[416] Podrobně s další literaturou CHARVÁTOVÁ, *Dějiny III,* zejména s. 18–40 a ZDICHYNEC, *Klášter Marienthal mezi králi, městem a šlechtou.* K *hornolužické hraniční listině* je k dispozici početná literatura nahlížející jednotlivé její aspekty – programově alespoň KLECKER, *Die Oberlausitzer Grenzurkunde*. Vývoj sporu o hraniční oblast lze sledovat rovněž optikou mocenské politiky míšenského biskupa Konráda jednak propapežského straníka ve sporu s Fridrichem II. Štaufským (jehož podporovatelem byl mj. i jeho nadřízený magdeburský arcibiskup), jednak ve vztahu k markraběti Jindřichu Jasnému. RITTENBACH – SEIFERT, *Geschichte der Bischöfe von Meissen*, s. 148–151. – Konrádovu stížnost Inocentu IV. známe z papežského mandátu delegovaným rozhodcům sporu z naumburské diecéze, tj. benediktinskému opatu z Posy (Bosau) a proboštům z Altenburku (augustinián) a Mildenfurtu (premonstrát). Není jasné, zda míšeňský biskup narážel jen na svěcení marienthalského kostela, nebo zda Mikuláš – patrně ve shodě s Václavem I. – vysvětil i jiné kostely v budoucím žitavském děkanátu. CDB IV/1, č. 41, s. 125.

klášteru „Dei genitricis et virginis Marie de vale in Siffridsdorff Pragensis diocesis“ udělil *privilegium commune*, tedy úplnou exempci z diecézní i světské jurisdikce.[417]

Ačkoli kuriální listina z 12. října potvrzuje nároky biskupa Mikuláše, z podstaty věci jeho pravomoci vůči klášteru odpovídajícím způsobem omezuje – biskup (nebo kdokoli jiný) především nemá právo sestry nutit k účasti na synodách nebo jiných shromážděních, nebo je a jejich statky podřizovat světské jurisdikci, svolávat do jejich kláštera jakákoli shromáždění a proti řádovým statutům bránit svobodné a řádné volbě abatyše. Diecéznímu biskupovi náleží svěcení oltářů a kostelů, posvátných olejů a jiných svátostí, ovšem má tak konat bezplatně. Je-li diecézní stolec uprázdněn, pak může klášter tyto milosti přijímat od sousedních biskupů (*a vicinis episcopis*), ovšem bez újmy diecéznímu biskupovi. Pokud by biskup nebo jiný hodnostář bezdůvodně na komunitu uvalil jakékoli církevní tresty, jsou z moci apoštolského stolce neplatné, a konečně jsou sestry osovobozeny od desátkové povinnosti na základě mnohokrát zmiňovaných konstitucí IV. lateránského koncilu (*concilium generale*). Značný důraz je rovněž kladen na ochranu majetků kláštera a jeho hospodářskou autonomii – ochranu kláštera v majetkových záležitostech ovšem v předešlém týdnu Inocenc IV. nařídil magdeburskému arcibiskupu, všem jeho sufragánům a prelátům arcidiecéze, kuriální listina znovu upozorňuje na jeho diecézní příslušnost, patrně již nespornou. Jan III. záhy po svém nástupu potvrdil inkorporaci klášter *nostre diocesis* přivtěleného cisterckému řádu se souhlasem jeho předchůdce Mikuláše a celé katedrální kapituly. Hlubší Janův vztah ke klášteru ovšem není zřejmý – absence biskupské ochrany je patrně dána brzkou emisí papežského privilegia. Institucionální vazby obou institucí v oblasti duchovní správy podtrhuje klášterní držba (nikoli ovšem inkorporace) pěti farních patronátů v rámci žitavského děkanátu, podrobněji ovšem analyzovatelná – pokud vůbec – až pro druhou polovinu 14. století.[418]

---

[417] CDB IV, č. 45, s. 130–131 (potvrzení vysvěcení; sám biskup Mikuláš připomíná, že klášter přísluší pražské diecézi); CDLS I, č. 33, s. 52–53 (odpustková listina magdeburského biskupa diecézní příslušnost neuvádí (tak explicitně papežský mandát CDB III/1, č. 117, s. 143); dataci vzhledem k nejasnostem v počítání let episkopátu posunul k r. 1237 *Zittauer Urkundenbuch* I., č. 3, s. 4). Ani jedna ze zmíněných listin nepřipojují klauzuli o potřebě souhlasu diecézního biskupa (srov. PAULUS, *Geschichte* II, s. 62), tedy lze dovozovat mínění obou pastýřů o náležitosti k jejich diecézi. Obě listiny eviduje CHARVÁTOVÁ, *Dějiny* III, s. 32 a 252.

[418] CDLS I, č. 43, s. 70–74. Obecně CARIBONI, *Esenzione cistercense e formazione del Privilegium commune*, zejména s. 66–77. – Stížnosti na útlak řeholnic, které papežská ochranná listina CDLS I, č. 46, s. 77–78 (se správnou datací k 6. říjnu 1245 *Urkunden des Klosters St. Marienthal*, č. 10, s. 18) připomíná, se týkaly patrně sporu o diecézní příslušnost. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny* III, s. 35–36 vzhledem k mylné dataci listiny v CDLS uvažuje toto ochranné privilegium jako reakci na nedodržování o rok dříve (sic!) uděleného *privilegia commune*. – CDB V/1, č. 148, s. 237–238 (v pozn. 1. ohledně datační formule *pontificatus nostri anno primo*). CHARVÁTOVÁ, *Dějiny* III, s. 32 na základě citované listiny nadto dovozuje, že biskup měl „prohlásit, že ústav patří do českého svazku cisterckého řádu (…)“ – pro tuto úvahu ovšem neshledávám důvod; nadto není zcela

Hranice pražského a olomouckého biskupství byla v době zakládání žďárského cisterckého kláštera (1252) již stabilní – fundace samotná vznikla na území pražské diecéze (tedy v Čechách), majetkově byla ale zajištěna na obou stranách diecézní a zemské hranice. Fundátor Boček z Perneggu se vedle majetkového zázemí zasloužil i o jeho právní fixaci – vedle konfirmace moravským markrabětem Přemyslem zajistil klášteru i běžnou papežskou ochranu, která vztah k diecézní hierarchii nijak netematizovala (1253), a následně i stodenní odpustky jeho návštěvníkům ve vyjmenované svátky. Vztah kláštera ke kurii byl poměrně úzký – vždyť deset let poté Urban IV. potvrdil klášteru všechen jeho majetek, příslušné svobody a imunity a krátce poté, snad na základě téže žádosti, také vydal *privilegium commune*. Je ovšem zřejmé – podobně jako i v případě panovnických kolektivních privilegií – že klášter vydával další poměrně vysoké finanční sumy, aby si zajistili znovupotvrzení získaných privilegií. Bočkovu závěť (1255) si tak žďárští bratři pojistili třemi konfirmacemi – záhy po jeho smrti Přemyslem Otakarem II., o šest let později olomouckým biskupem Brunem jako diecézní autoritou, neboť šlo o moravské statky, a konečně v roce 1277, snad s jistou předtuchou hrozícího neklidu, i papežskou kanceláří. Stejně jako v případě předešlého Mařídolu chybí jakákoli listina pražského biskupa, ať už ochranná, konfirmační nebo indulgenční – je patrné, že takovou podporu sdostatek zajistili držitelé zakladatelských práv. Nezdá se ani, že by biskupům Janovi III. a Tobiášovi náležel jakýkoli podíl na královských privilegiích stran dolování na klášterních statcích a nižšího soudnictví.[419]

Několik noticek ke vztahu pražských biskupů a šedých mnichů v prvním půlstoletí jeho existence zachycuje rovněž *Cronica domus Sarensis*; jde ovšem o typickou klášterní kroniku (*historia monasterii*), a tedy zachycuje až na drobné a ryze analistické výjimky jen okolnosti

zřejmé, co by bylo oním českým svazkem míněno (v podobném smyslu *Statuta Capitulorum Generalium* III, 1310, č. 5, s. 322–323). Vazba mařídolských sester na mateřský klášter v Altzelle ostatně nikdy nebyla rozvolněna, byť samotný klášter vázaly k Čechám nejen řádové kontakty, ale také majetková držba na Lovosicku včetně patronátního práva k tamnímu kostelu (CHARVÁTOVÁ, *Dějiny III,* s. 251–261).

[419] CDB IV/1, č. 271, s. 463–464 (zde mylně a patrně nezáměrně uvedena příslušnost k olomoucké diecézi – správně již CDB V/1, č. 14, s. 51–52) a CDB V/1, č. 368, s. 546–547 (plné znění kuriálního formuláře uvádí TANGL, *Die päpstlichen Kanzleiordnungen*, s. 229–232 – takto vynikne obsahová i formální podobnost s obdobným formulářem obecného privilegia určeného premonstrátským kanoniím, a to zejména co do poměru k diecézním biskupům a jejich *potestati ordinis* i *iurisdictionis* (Tamtéž, s. 233–239); podrobněji též KROFTA, *Kurie a církevní správa,* s. 145 a v předchozí poznámce. – K dějinám kláštera podrobně CHARVÁTOVÁ, *Dějiny III,* zejména s. 87–110. – Janu III. snad lze připsat podíl na zformování chotěbořského proboštství, a sice potvrzením patronátních práv k tamnímu kostelu (který ovšem zůstal i nadále farním) a svolení, že při něm zároveň se světským knězem mohou působit dva nebo tři mniši (Tamtéž, s. 124–125; k těmto záležitostem podrobněji ještě v příslušné kapitole). – V otázce odpustků lze vztah pražského biskupa ke klášteru doložit teprve v roce 1303, kdy Jan IV. běžným konsensním přípiskem potvrdil odpustky jiných arcibiskupů a připojil čtyřicetidenní odpustky své (RBM II, č. 1953, s. 840).

založení a počátku kláštera, jeho obsazení a vztahu k zakladatelskému rodu. Chronologii vyprávění přirozeně fixuje posloupnost opatů. Zprávy o vztahu žďárských cisterciáků k oběma biskupstvím oné koncepci odpovídají a v podání Jindřicha Řezbáře tak neshledáváme v tomto ohledu jakoukoli narativní koncepci. Kronikář především zdůraznil v souvislosti s polohou kláštera a klášterství na samém pomezí „Moravy úzké a širých Čech" rovněž jeho náležitost „pod pražskou pravomoc," což ale nemělo těšit olomouckého Bruna: „Pramálo radosti měl, ba spíše se kormoutil v srdci, pod jeho právo že nespadal, do Kroměříže (*quod non pertinuit in Cremsyr ad sua iura*), neboť Brunovi bylo to místo velice milé – však to i pro zdejší mnichy by bývalo vhodné a dobré". Není zcela jasné, jaké pohnutky hledat za zmíněnou formulací – jistě lze předpokládat zájem olomouckého biskupa o posun hranic v této kolonizační oblasti, kde nadto probíhaly různě úspěšné pokusy o dobývání drahých kovů, a snad také osobní vztah v moravském prostředí zakotveného fundátora a biskupa Bruna. Ještě méně jasný je důvod, proč by byla taková příslušnost příhodnější pro mnichy – již výše jsme připomněli, že žďárské cisterciáky s výjimkou jednoho převodu farního práva nevázaly jakékoli doložitelné kontakty k pražským biskupům; snad tedy Jindřich Řezbář zpětně nahlížel dosavadní vývoj. V kontextu Brunových reforem diecéze je nadto až příznačné, že Jindřich ve zmíněném ohledu považuje za správní centrum biskupství Kroměříž, sídlo manského soudu a jednu z biskupových vedlejších rezidencí, a nikoli Olomouc samotnou.[420]

Místo, kde byl původní klášter založen, měl podle žďárského kronikáře posvětit „jakýsi řádový biskup," dlící v tu dobu v Oseku; v případě svěcení základů klášterního chrámu (1253) ani později jednotlivých oltářů světitele nepřipomíná (typicky: „svěceny byly"). Kronikářovu náklonnost (a snad i náklonnost konventu) olomouckému biskupovi zdůrazňuje i stručný trojveršový nekrolog (jediný svého druhu ve žďárské kronice) v 17. kapitole, v němž jej Jindřich mj. tituluje „biskup země a nejvyšší pastýř (presul terre summusque sacerdos)." Bez reflexe zůstávají i výše zmíněná papežská a jiná privilegia – otázkou dalšího výzkumu zůstává do jaké míry toto mlčení může svědčit o vztahu mnichů k těmto milostem, případně o povědomí o jejich získání (a uplatňování), ačkolika v několika náznacích o klášterním nadání a závěrečné

[420] *Cronica domus Sarensis,* zejména s. 38–43. – Ke pozici Kroměříže podrobně KNOLL, *Jus vassallorum vel ministerialium ecclesiae Magdeburgensis* a práce Jaroslava Bakaly a Miloslava Sovadiny týkající se Brunových lenních listin (SOVADINA, *Lenní listiny biskupa Bruna*). K Bočkovi a jeho zázemí PLAČEK, *Znojemský kastelán Boček a jeho bratři*. – Problematiku nejasných hranic a od toho odvislých sporů (především o výnos farního desátku) v dosud spíše řídce osídlených oblastech, kde docházelo k intenzivní hornické činnosti, ilustruje CDB V/1, č. 447, s. 661–662.

pobídce k moudré správě těchto darovaných statků připomíná rovněž temporální záležitosti kláštera.[421]

Obecně je tedy zřejmé, že užší poměr vázal pražské biskupy – především tedy Jana III. – jen k novým fundacím, kde byli schopni prosadit přinejmenším formální vliv, garantovat ochranu a v některých případech také využít své autority při jednání o řádové inkorporaci nebo přiznání privilegií, paradoxně často biskupskou kontrolu nad kláštery omezující. Naopak kontakt plně exemptních domů s biskupskou mocí byl omezen na výkon spirituální agendy (svěcení a benedikce) a delegované jurisdikce; samostatným a obtížně postižitelným problémem pak jsou osobní vztahy jednotlivých prelátů – typickým příkladem je nevraživost zbraslavského kronikáře Petra vůči biskupu Tobiášovi, jak v rovině majetkové, tak i mocenskopolitické. Tobiášova účast při hledání vhodného místa pro založení *Síně královské* tak vycházela zejména z jeho pozice králova rádce a dodala událostem příslušný lesk (byť – jak sám kronikář připomíná – zanechala i jistou pachuť vzhledem k biskupovým majetkovým nárokům), podobně jako následná účast magdeburského arcibiskupa a osmi biskupů, v čele s pražským a olomouckým, při položení základního kamene Zbraslavi v červnu 1297. V této souvislosti překvapí absence jakéhokoli papežského ochranného privilegia, jehož odraz by bylo lze předpokládat i v klášterní kronice.[422]

Je rovněž třeba zdůraznit, že ve všech dosud zmíněných případech jde spíše o průběžné formulování vztahu biskupa k jednotlivým komunitám a naopak, a nikoli řádu jako instituci (snad s jistou výjimkou žádostí o inkorporaci nových cisterckých domů) – ať už v zemském (tam, kde o takovém uspořádání vůbec lze uvažovat), nebo celořádovém kontextu. K žádnému konfliktu loajality k mateřskému klášteru a diecéznímu biskupu na druhé straně tak z podstaty

[421] *Cronica domus Sarensis,* zejména s. 70–71.

[422] *Cronica Aule Regie,* MGH SS XL, s. 44, 63, 75, 83 a především 86–87 (otázka zbraslavského statku – k tomu podrobněji na příslušném místě této práce) a 126–127 (posvěcení základů); podrobněji MARANI-MORAVOVÁ, *Peter von Zittau*, s. 466–478 a TROJAN, *Tobiáš*, s. 261. V souvislosti se zachycením episkopátu Jana IV. ve *Zbraslavské kronice* upozornila HLEDÍKOVÁ, *Das Bistum Prag,* s.51–52 na výrazný rozdíl spirituality obou institucí, zaměření i politického pohledu, což přispělo k zachycení podstatně odlišného biskupova obrazu, než jak jej zná mj. František Pražský. K inspekční cestě po Vltavě podrobně ŽEMLIČKA, *Krajina z lodi spatřená*; k jednotlivým rolím biskupského úřadu SCHMIDT, *Bischof bist du*; pro pražskou diecézi též úvahy TROJAN, *Reprezentace*. – Zbraslavská kronika konečně v jistém smyslu může problematizovat snad až idealizovaný obraz biskupa Tobiáše v době braniborského správcovství, jak jej zachytil letopisec *Vypravování o zlých letech*: Ačkoli Petr Žitavský (*Cronica Aule Regie*, s. 30–32) podrobně tematizuje útrapy, které v této době zakoušel mateřský sedlecký konvent, nijak nepřipomíná Tobiášovu podporu, a to ani v obecném diecézním kontextu. Pro to mohl mít pochopitelně více důvodů, od prosté nevědomosti nebo naopak absence jakýchkoli biskupských zásahů až po zmíněný problematický vztah k biskupovi, který si nárokoval klášteru darované statky.

věci nedocházelo.[423] Vnitřádovou kooperaci na diecézní úrovni rozeznáváme teprve (se specifickou výjimkou sporu s biskupem Ondřejem) až po návratu Jana IV. z viennského koncilu, kdy se představitelé řádových domů v pražské diecézi, zastoupení plaským mnichem Janem, společně obracejí na Klementa V. ohledně odmítnutí odvodu desátku na podporu Svaté země. Bylo by lze předpokládat, že své jednání koordinovali i s křižovníky s červenou hvězdou, kteří k jeho odvodu s odkazem na svůj špitální charakter zaujali podobný postoj.[424]

Nezdá se ale, že by uvažovaný německojazyčný charakter cisterckého řádu, výrazně se projevující v první polovině 14. století, ale předpokládaný přinejmenším partikulárně již v předešlém století, hrál významnější roli v rámci probíraného vývoje. V této otázce by bylo namístě rozlišovat spíše podle původu (domácí – cizinec): zejména v případě ženských ústavů měly sestry domácího původu patrně výraznou převahu. Ostatně již zmíněný Jindřich Řezbář mezi žďárskými mnichy uvádí muže jak typicky německých, tak i českých jmen.[425]

Podpora a obecněji i kontakty pražských biskupů a premonstrátských kanovníků (snad s výjimkou spíše osobní roviny vztahů se Strahovem, daných ale i geografickou blízkostí kláštera a Hradu) oproti 12. století ochably, což patrně vyplývá především z obecného vývoje řádu a jeho exemptního charakteru. Biskupové si ale, jak už bylo řečeno, udrželi (resp. vzhledem k obecnému posílení vlastního vlivu v této oblasti utužili) vliv na řád v otázkách duchovní správy diecéze, ale i v záležitostech liturgických. Když v květnu 1226 přijal Honorius III. želivské premonstráty pod svou ochranu, potvrdil jim majetkovou držbu, všechna práva a privilegia, zakázal také, aby kdokoli na klášterních statcích zakládal nové kaple (*infra fines parochie vestre* (…) *capellam seu oratorium construere*) bez souhlasu biskupa a opata, ovšem s výhradou těch, kterým to povolí papež. Ustanovení je namířeno jednak proti případnému

[423] Ilustrativní je opět podrobněji sledovatelný vztah steinfelských opatů-otců ke strahovskému klášteru: typicky tak opat Makarius (1211–1246) v roce 1240 dosazuje opata na Strahově a v 80. a na začátku 90. let sesazuje opat Winnemar (1279/80?–1298) několik strahovských opatů pro špatné hospodaření; chybí ovšem podrobnější zprávy o průběhu a výsledcích vizitace české cirkárie – nejstarší doklady jsou k dispozici až pro počátek 14. století. JOESTER, *Äbte und Chorherren des Prämonstratenserstifts Steinfeld*, s. 70–73 a s. 83. Jakýsi mimoběžný (a snad až chladný) vztah Strahova a pražského biskupa Jana III. lze tušit na základě podrobné analýzy formulářové sbírky Jindřicha z Isernie SLÍVA, *Abbas indignus et pullus semicoctus* – Jindřich, nespokojený s chováním některých členů strahovské komunity, se svými fiktivními listy obrací na takřka kdekoho, včetně vyšehradského děkana, pražskému biskupu žádný nevěnuje (typicky v případě opatské volby, kde vedle apelu na světské autority důsledně dodržuje filiační strukturu řádu. Na druhou stranu byl ale Tobiášův vztah, přinejmenším na počátku jeho episkopátu, poměrně vřelý – vždyť ve zdejším chrámu slavil primici. V souvislosti s požárem kláštera (říjen 1258) a úvaze o podpoře jeho výstavby ještě zde, s. 243–244.

[424] RBM III, č. 153, s. 63–64; kontext sporů o výběr desátků (mj. s křižovníky) rozebrala podrobně HLEDÍKOVÁ, *Biskup Jan IV.,* s. 67–68.

[425] *Cronica domus Sarensis*, s. 12–13 (k úvahám o jazykovém a kulturním povědomí autora); HLEDÍKOVÁ, *Biskup Jan IV.,* s. 149 (ve stati *Das Bistum Prag und die Zisterzienser*, s. 52 považuje autorka tyto úvahy za značně nejisté) a CHARVÁTOVÁ, *Cisterciácký řád ve středověkých Čechách,* s. 16–17.

vměšování laiků do duchovních záležitostí klášterství, jednak ale také zdůrazňuje spolupráci obou prelátů v těchto záležitostech. Byť v případě ostatních řádových domů taková ustanovení neznáme, je na místě tuto spolupráci předpokládat.[426]

V této souvislosti se konečně nabízí srovnání podpory klášterů v pražské a olomoucké diecézi – zatímco ona Robertova *moravská cesta emancipace* počítala vedle úzké a soustavné spolupráce s panovníkem (na níž pak navazoval i Bruno) také s významnou podporou klášterů (zejména cisterckých), a to v některých případech i na úkor vlastních majetkových zájmů (na což Bruno ovšem nenavázal), v případě pražské diecéze takový program posílení pozic „zemské církve" z řady důvodů není zřejmý. Rovněž podrobně rozebraný vztah Jana III. k některým cisterckým fundacím, jakkoli čerpal jak z jeho osobní náklonnosti, tak i moci a možností biskupského úřadu, nevykazuje jakékoli programové tendence v rámci vývoje biskupství jako instituce.[427] Realizace panovnické politiky vůči těmto institucím by si – i v kontextu úvah o podílu biskupů na její realizaci (ať už radou, přímluvou nebo vlastním přispěním) – zasloužila ještě důkladnější pozornost; řadu jejích rysů ovlivňovaly pochopitelně i osoby jednotlivých opatů.

[426] CDB II, č. 281, s. 274–277. – Otázku duchovní správy vlastních služebníků rovněž tematizuje privilegium Inocence IV. pro plaské cisterciáky z roku 1250 (CDB IV/1, č. 189, s. 348–349).
[427] K *moravské cestě* naposledy ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 59–63.

II. 4. 1c Svatá země, rytířské a špitální řády

Ačkoli se „s vroucí touhou po osvobození Svaté země z rukou nevěřících“ IV. lateránský koncil zabýval problematikou křižáckých tažení a jeho otcové věnovali vyhlášení páté kruciáty závěrečnou rozsáhlou 71. konstituci, ohlas tohoto volání byl v domácím prostředí, jak se zdá, poměrně nevýrazný, a to zejména ve srovnání s druhou a třetí kruciátou. Tuto skutečnost podtrhuje rovněž poměrně skromný prostor věnovaný dění na Blízkém východě v historiografické tradici 13. století, ačkoli zde srovnání s předchozím stoletím (zejména jeho druhou polovinou) problematizuje specifický charakter Vincentiovy kroniky i Ansbertových zápisků, zachovaných v českém prostředí Jarlochem. Tato obecná tendence se, jak se alespoň na základě dochované pramenné materie zdá, odrazila i na příslušném postoji pražských biskupů – ten pak patrně ovlivnil i jejich postoj k jednotlivým v diecézi působícím rytířským řádům a jejich členům.[428]

„Nevítaný nárůst“ kuriální pozornosti věnované českým zemím s ohledem na shromažďování desátku na podporu křížových tažení a jiných dávek papeži přisoudil již Václav Novotný kauze biskupa Ondřeje a následným zásahům do obsazení pražského biskupského stolce po jeho smrti, které úžeji svázaly diecézi s kuriálním prostředím. To se zdá být logické, je ovšem také třeba připomenout důraz na zajištění těchto tažení, který položil již zmíněný obecný koncil a z jehož konstitucí pak vycházela i finanční politika kurie v následujících dekádách.[429]

Kříž v Čechách zřejmě hlásal již legát Konrád z Urachu projížděje zemí v létě 1225; patrně ale v diecézi působil rovněž ve věci sesazení biskupa Pelhřima, jak již bylo zmíněno. O dva roky později v Čechách, nejprve v západní části země (explicitně se hovoří o úspěších

[428] *Concilliorum Oecumenicorum Decreta* II, IV Lateranum, can. 3, s. 267–271. K obecnému vývoji mj. POWELL, *Anatomy of a Crusade, 1213–1221*, zejména s. 15–65. – K cestám do Svaté země a její podpoře heslovitě NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 58–59, 322–323, 544–545, 586–587, 612–613, 675–676, 939–941, 95. – Jak biskup Daniel I., tak i, byť méně výrazně, Jindřich Břetislav se ukázali být výraznými hráči druhé, resp. třetí kruciáty, v obou případech ovšem shledáváme jejich pohnutky především v politické a osobní rovině. Jindřich Břetislav ještě jako biskup věnoval johanitům kolem roku 1186 ves Levín (dnes Libov) na Ústecku, ovšem z vlastního majetku (CDB I, č. 313, s. 285–287: *villam de patrio iure michi derelictam*) a s odkazem na náklonnost, kterou řádu projevoval již jeho otec Jindřich; ačkoli v tomto případě se zdá, že jde spíše o konfirmaci daru biskupova otce (srov. VELÍMSKÝ, *Trans montes, ad fontes*, s. 20–21; SVOBODA, *Majetek johanitského řádu,* s. 31–33). Patrně oboustranně výhodná byla směna Rovného u biskupské Roudnice za postoupení výběru desátku z johanitských statků (CDB I, č. 349, s. 314–316; podrobně ještě v kapitole o biskupském majetku), ke zpečetění listiny je užito oboustranné pečeti biskupa-knížete (v tomto pořadí). – Početné majetkové donace a konfirmace v 80. letech 12. století, ať ze strany příslušníků vládnoucícho rodu, nebo šlechtických předáků patrně souvisí právě s přípravou třetí kruciáty (přehled uvádí SKŘIVÁNEK, *Rytíři svatého Jana Jerusalémského*, s. 16–17).

[429] NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 544–545; obecně DENZEL, *Von der Kreuzzugssteuer zur allgemeinen päpstlichen Steuer* a dosud užitečný GOTTLOB, *Die päpstlichen Kreuzzugs-Steuern des 13. Jahrhunderts*, zejména s. 18–25; srov. též POWELL, *Anatomy of a Crusade*, s. 89–106.

v Lokti), za stejným účelem kázal Konrád z Halle, jehož působení se ovšem nesetkalo vzhledem k politickým okolnostem (přípravě tažení do Rakous) s panovníkovým pochopením a kazatele se musela ujmout některá z jeho dcer, jak sám zaznamenal – patrně šlo skutečně o Anežku. Elekt Jan dosud nebyl vysvěcen, a tudíž mohl jen obtížně kazatele podporovat. Konflikt královských a kuriálních (a potažmo obecně církevních) zájmů, kam směřovat pozornost bojovníků nebo finanční prostředky, připomíná mnohovrstevnatost celé problematiky podpory myšlenky křížových tažení v souvislosti s angažmá biskupů. Ti tak museli, jako ostatně v celé řadě dalších otázek, valírovat mezi politickými zájmy jednotlivých aktérů a vlastní pozicí v takto vždy *ad hoc* formované mocenské struktuře. Působení Konráda z Urachu je nadto typickým příkladem legace propojující více vzájemně příliš nesouvisejicích záměrů.[430]

Za účelem shromáždění desátku na podporu tažení byl poprvé do Čech, na Moravu a do Polska vyslán v roce 1229 mistr Šimon, jehož působení sice ve stručnosti a bez širšího kontextu, ne ale bez zaujetí zachycují kapitulní letopisy. Papežský legát si měl vyžádat desátek ze všech příjmů pražského kostela (tedy i kapituly a patrně i biskupství) a zastavit ve všech konventních kostelích bohoslužby, příčinu ovšem neuvádí. Ta, jak napovídá papežský mandát z konce května následujícího roku, tkvěla ve vymáhání desátku od johanitů – o ostatních rytířských řádech se nehovoří – ačkoli z této povinnosti řád byl vzhledem ke svému působení vyňat. Zdá se, že vydání mandátu bylo iniciováno příslušníky dotčeného řádu, ale, jak napovídá jeho dochování v dobovém, biskupem zpečetěném opise v kapitulním (původně ale v řádovém, jak rozeznala S. Dušková) archivu, na obranu johanitů zřejmě vystoupil i samotný Jan II. Původní mandát, kterým se legát při výběru prokazoval, byl prý poničen právě Šimonovými odpůrci – tedy dikcí listiny olomouckého biskupa Roberta hnězdenskému kolegovi Vincentiovi „nepřáteli římské církve." Tato Robertova listina, informující arcibiskupa o papežem vydaném mandátu o vynětí johanitů, pak rovněž naznačuje jeho vlažný vztah k celé legaci. Případnou koordinaci postupu obou biskupů ovšem nelze zachytit.[431]

---

[430] *Ex inventione et miraculis sancti Mathiae Treverensi*, MGH SS VIII, s. 232–233 – podstatná část zápisu, prý vycházejícího z kazatelova vlastního záznamu, je ovšem věnována jeho zázračné záchraně na přímluvu sv. Matěje na králově dvoře, tudíž případná podpora domácích církevních kruhů byla pro autora nepříliš podstatná. Vešel-li zázrak v širší známost i v Praze – což by se vzhledem k zúčastněným (*multitudine ergo instar corone circumstante*) pravděpodobné – je zvláštní, že jej nezachytila domácí tradice (především kapitulní letopisy) jinak na podobné události citlivá; zvláště, když působení Konráda z Urachu, byť jedinou větou, stručně zmiňuje (*Letopisy 1196–1278,* FRB II, s. 284). Obě legace připomíná NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3*,* s. 539, 567 a 572–573; se stručnou zmínkou o pražském působení Konráda z Urachu s důrazem na biskupskou volbu NEININGER, *Konrad von Urach,* s. 263–264.

[431] *Letopisy 1196–1278,* FRB II, s. 284; CDB II, č. 337, s. 344–345 (přikláním se ke ztotožnění první pečeti zleva, notně poškozené, s pečetí biskupa Jana II. spolu s G. Friedrichem, a nikoli domněnce DUŠKOVÁ, *Kladrubské*

V souvislosti s otázkou podpory křížových tažení je rovněž namístě připomenout kruciátu proti císaři Fridrichovi II., kterou od roku 1246 kázali porýnští biskupové a které se následujícího roku dostalo papežského schválení. Je zřejmé, že svůj ohlas nalezla i v českém prostředí, a to i s ohledem na přímou účast biskupa Mikuláše na prvním lyonském koncilu, kde bylo Fridrichovo sesazení stvrzeno.[432]

Přinejmenším teoretické podpory se působení německých rytířů v Prusku, ale i ve Svaté zemi dostalo listinou Jana III. z listopadu 1267. Biskup vyzdvihl působení řádu při obraně víry, a především nařídil všem, kteří bratřím ve své poslední vůli cokoli zanechali na podporu Svaté země nebo určili jakékoli prostředky ke křížovému tažení do Pruska, aby tyto odkazy pod trestem exkomunikace také skutečně vykonali. Biskup ale také pod touž pohrůžkou nařizuje, aby byly všechny za tímto účelem darované almužny využity výhradně na podporu tohoto zbožného díla – výzva, ač jen neurčitě adresovaná *universis Christi fidelibus nostre dyocesis, ad quos hec littere pervenerint*, naznačuje biskupův zájem na účelném využití shromážděných prostředků. To Jan rovněž tematizuje v souvislosti s najatými vojáky (*stypendarii*), kteří finance získané na pouť využijí jinak a do Pruska ani neodjedou, a pokud odjedou, vrací se příliš brzy na to, aby zemi poskytli výraznější pomoc (*parvum aut nullum subsidium*). Biskupova podpora, byť s ohledem na dlouhodobou přípravu kruciáty poměrně pozdní, odráží chystané tažení Přemysla Otakara II. a olomouckého biskupa Bruna, který byl, jak doložil David Sychra, spolu s varmijským biskupem Anselmem jejím iniciátorem – ostatně, vřelý Brunův vztah k německým rytířům se odrazil i při jejich zapojení do diecézní správy, byť šlo z pochopitelných důvodů primárně o rovinu osobních vztahů. Brunova a nikoli Janova iniciativa (a to i v rámci pražské diecéze) v rámci celého podniku je patrná skrze jemu určené papežské instrukce, že kříž proti pohanům v Livonsku a Prusku mají v Čechách, Moravě, Polsku a Pomoří kázat výhradně dominikáni.[433]

Pozoruhodný postřeh k podpoře křížových tažení zachoval kapitulní letopisec k roku 1275 v souvislosti s připomínkou účasti Jana III. na II. lyonském koncilu o rok dříve. Biskup

listiny, s. 287, pozn. 11, že jde o pečeť pražského arcijáhna Hyppolita. Tamtéž, s. 299, pozn. 11 k archivaci listiny) a č. 344, s. 353; přehledně též NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 544–545. – Podobně byly vedeny spory o vybírání papežského desátku i z křižovnických statků již od r. 1287, tehdy se za jeho odpuštění brala Kunhuta Přemyslovna: přehledně BĚLOHLÁVEK, *Dějiny českých křižovníků,* s. 50–51.

[432] NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3*,* s. 795–797. – LOUD, *The Case of the Missing Martyrs*, s. 141–152.

[433] CDB V/2, č. 521, s. 68–69 a V/1, č. 133, s. 213–215. – SYCHRA, *The Role Played*, zejména s. 158–163; podrobně rovněž KOUŘIL*, Der olmützer Bischof Bruno von Schauenburg und der Deutsche Orden*. K organizaci kazatelského působení podrobněji MAIER, *Mendicant Friars and the Cross*, s. 96–111. – Problematika křížové výpravy proti pohanským sousedům – Prusům a potažmo Kumánům – a její nutnosti se vrací rovněž v Brunově relaci (CDB V/2, s. 371).

měl po návratu nechat podle apoštolského mandátu ve všech kostelích diecéze zřídit jakési vydlabané špalky (*trunci concavi*), do nichž by byla shromažďovány oběry farníků na podporu osvobození Svaté země. Dekret *Zelus fidei*, přijatý na druhém koncilním sessio (18. května 1274), v této záležitosti obecněji nařizuje, aby v každém kostele byla zřízena taková dřevěná schrána (*truncum concavum*) opatřená třemi klíči, přičemž první má být uchováván u biskupa (což je v domácím prostředí jen těžko představitelné), druhý u faráře a třetí u některého spolehlivého farníka (laika). Věřícím pak mělo být připomínáno, aby k tomuto účelu udíleli své almužny, jak je k tomu Pán vybízí, za odpuštění vlastních hříchů. Za to a zvláště za dárce měla být sloužena každý týden mše. Zpovědníci (ať už na základě běžné jurisdikce nebo privilegia) pak měli nabádat kajícníky, aby za své hříchy rovněž postupovali almužny k tomuto účelu a podobně aby měli být povzbuzováni ti, kteří budou chystat závěť, aby pamatovali částí svého odkazu na Svatou zemi. Způsob rozšíření ani ohlas těchto opatření v diecézi ovšem není zřejmý. Donucovací opatření, bude-li to nutné, pak náleží diecéznímu ordináři. Dekret je také konečně oporou pro výběr tzv. lyonských desátků, které měly být v šestiletí 1275–1280 vybírány na podporu kruciáty ze všech církevních beneficií, ať vyňatých nebo nevyňatých z diecézní jurisdikce, s výjimkou papežem udělených osvobození (mj. právě rytířským řádům, již tak působícím ve prospěch boje s nevěřícími). Až rezervovaný postoj letopisce (a snad i celé kapituly) k této záležitosti lze tušit v následující noticce o přiřknutí výnosu desátku vybraného v Říši králi Rudolfovi – tedy zprávě o zneužití za zbožným účelem shromážděných peněz, nadto ještě ve prospěch protivníka českého krále. Tomu se ostatně v Čechách snažil zabránit Přemysl Otakar II. vybudováním kontroly nad jeho výběrem (včetně slibu papeži uskutečnit křížové tažení, nepodnikne-li proti němu Habsburk ničeho).[434]

Reálné úsilí o jeho výběr zahájil vzhledem k obecnému odporu kléru na všech úrovních až kolektor Aliron de Riccardis na podzim 1282; za malým úspěchem jeho kampaně v následujícím roce v pražské diecézi stálo patrně teprve nedávno skončivší období braniborského správcovství, ať už měl na bídný stav pokladen jednotlivých institucí vliv, nebo posloužil jako vítaná záminka. Další výzvu kolektorům mj. pro pražskou diecézi adresoval Honorius IV. v únoru 1286, ale ani vyhlášená a následně zrušená papežská klatba nevedla k uspokojivému výsledku. Zdá se, že biskup Tobiáš nebyl podpoře Svaté země (přinejmenším

[434] *Letopisy 1196–1278*, FRB II, s. 301 (Tomek překládá jako „špalky prohloubené“); *Dekrete der ökumenischen Konzilien* II, s. 309–314, zejména 310–311; SVITÁK, *Vybírání lyonských poplatků*; obecně též GOTTLOB, *Die päpstlichen Kreuzzugs-Steuern des 13. Jahrhunderts*; STEINHERZ, *Die Einhebung des Lyoner Zehnten*; BALDWIN, *Pope Gregory X and the Crusades*, s. 179–186.

tímto způsobem) nakloněn – část takto vybraných peněz nadto byla zadržována Václavem II. a není zřejmé, že by kdy byly kurii vůbec postoupeny.[435]

Situaci ve Svaté zemi a boji s nevěřícími se věnuje rovněž trojice formulářů z kancelářské pomůcky biskupa Tobiáše. Dva se týkají biskupova stejnojmenného synovce, hodlajícího bojovat v Zámoří – mladého rytíře doporučuje německým rytířům, templářům a johanitům, resp. jejich velmistrům římskoněmecký král Rudolf a následně i sám biskup Tobiáš. Poslední kus, datovaný podobně do závěru 80. let, se věnuje podobné záležitosti – biskup žádá johanitského velmistra, aby přijal jeho služebníka Eliáše do řádu v Akkonu a aby se následně mohl již jako řeholník vrátit do pražské řádové komendy *ad pedem pontis*. Vzhledem k torzovitému doložení zpráv o kontaktech biskupa (a země obecně) s posledními zbytky křižáckého panství ve Svaté zemi stejně jako vlažnému Tobiášovu postoji ke shromažďování finanční podpory těchto aktivit se ovšem nedomnívám, že by tato komunikace byla jakkoli rozvinutá, jak naproti tomu dovozuje Libor Jan. V obou případech jde spíše o zachycení osobních biskupových (až nepotických) zájmů, kdy mohl dovedně využít své autority. Není ale jisté, zda vůbec tyto listy opustily biskupskou kancelář.[436]

Především na bázi osobních preferencí byl formován i vztah pražských biskupů k jednotlivým rytířským řádům působícím v rámci diecéze a je patrné, že byl značně volný. To je kromě jiného dáno i jejich výlučně exemptním charakterem a silnou hierarchickou vazbou na vlastní řádové centrum.[437] Vzhledem k tomu nelze uvažovat o institucionálním vztahu (a jeho případné proměně) kteréhokoli řádu k biskupství jako takovému (snad s výjimkou křižovníků s červenou hvězdou, jak bude dále ukázáno). Otázkou pro širší studium zůstává, jakým způsobem a zda vůbec tyto vztahy ovlivnily absence *stabilitatis loci* ve struktuře těchto řádů, a naopak důraz na mobilitu a zahraniční zkušenosti, kladený mj. na představené jednotlivých konventů. Podobně je třeba vzít v úvahu i politické konotace řádového působení – v tomto ohledu se ovšem pražští biskupové nejeví být výraznými partnery jejich působení „mezi církevním univerzalismem a partikularismem," jak je výstižně charakterizoval Kaspar

[435] SVITÁK, *Vybírání lyonských poplatků,* s. 74–76.

[436] FTB, č. 181–183, s. 142–144. Podrobně JAN, *Mortuus est persecutor noster Saladinus*, s. 29–31.

[437] To pregnantně vyjadřuje arenga kuriálního mandátu TANGL, *Die papstliche Kanzleiordnungen*, č. 33, s. 268: „Cum dilecti filii … fratres Ierosolimitani nullum habeant episcopum vel prelatum preter Romanum pontificem et speciali prerogativa gaudeant libertatis (…)." – K organizaci ve středoevropském prostoru podrobně BORCHARDT, *Verwaltungsstrukturen bei den deutschen Johannitern*, s. 51–78; JAN, *Die Entwicklung des böhmischen Priorats*, s. 83–88; VOGEL, *Die Templer in Mitteleuropa und ihre Organisationsstrukturen,* s. 157–170 a MILITZER, *Der deutsche Orden in seinen Balleien*, s. 201–214. Nutno podotknout, že ve 13. století, zejména v jeho první polovině, struktury jednotlivých řádů nebyly zcela stabilní – jejich vývoj ovšem probíhal zcela mimo dosah pražských biskupů.

Elm. Poměr jednotlivých řádů vůči diecézní struktuře a jejím pastýřům řádové regule jakkoli výrazněji netematizují, ostatně správní struktury rytířských řádů vycházejí z geografického uspořádání. Řeč bude především o johanitech, přišedších do Prahy kolem r. 1169, německých rytířích (mezi 1197–1203) a dále pak o zderazských božehrobcích (klášter založen snad kolem 1190) a křižovnících s červenou hvězdou. Templářům, nevýrazně působícím v diecézi od 30. let 13. století (v Praze a později Uhříněvsi) a ženským větvím probíraných řádů nebude vzhledem k nedostatku pramenů k tématu (ale i obecně) věnována pozornost, o křižovnících s červeným srdcem (cyriacích) bude řeč v souvislosti s papežským delegovaným soudnictvím.[438]

Výrazným tématem vztahu diecézních biskupů (a v tomto ohledu i biskupství) a jednotlivých rytířských řádů je především podíl řádových kněží na duchovní správě diecéze – tedy otázka držby patronátních práv k farám a vlastních inkorporovaných far, přičemž je ale třeba rozlišovat řádové fary a samostatné komendy.[439]

Kuriální podpoře a často tak i podpoře diecézních biskupů, kteří tak v řadě případů jednali právě v reakci na tyto listy, se těšila ve středoevropském kontextu především johanitská špitální péče (a obecně péče o chudé), ačkoli komendy se všemi jejich privilegii a majetky byly jako celek přijímány pod ochranu sv. Petra a Pavla a tato ochrana byla, zřejmě na jejich žádost, obnovována. Připomeňme ovšem, že ne při každé johanitské komendě musel také fungovat špitál, podobně jako i v případě ostatních rytířských řádů – vždyť řádová špitální péče byla spíše reakcí na rostoucí poptávku ze strany městských komunit, jíž především johanité dovedli využít.[440] Nejčastěji šlo o papežské mandáty arcibiskupům, biskupům a případně dalším prelátům, aby umožnili johanitům kázat a shromažďovat almužny pro potřeby chudých (*ad*

[438] SARNOWSKY, *Regional Problems in the History of the Mendicant and Military Orders*, odkaz na K. Elma s. 6. Tamtéž, s. 13, pozn. 27 Sarnowski ukazuje, že obecné problematice vztahu rytířských řádů a diecézních biskupů nebyla do přelomu tisíciletí věnována patřičná pozornost – dodejme, že snad s výjimkou biskupů na řádovém území tento dluh dosud nebyl splacen, a to zejména ve srovnání s početnou literaturou věnovanou těmto vztahům s mendikanty (srov. v příslušné podkapitole). – K johanitské reguli, vycházející z řehole sv. Augustina, přehledně WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte der Malteserordens,* zejména s. 35–41; k templářské reguli, vycházející z reformní benediktinské tradice UPTON-WARD, *The Rule of the Templars*, a k řádovým regulím a statutům německých rytířů, kombinujícím obě předchozí *Das Ordensbuch. Die Regeln und Statuten des Deutschen Ordens*. Ke křižovníkům stručně BĚLOHLÁVEK, *Dějiny českých křižovníků,* s. 32–35 a LORENZ, *Die Kreuzherren mit dem roten Stern,* s. 26; srov. též KLL, č. 550 a 652.

[439] K problematice vzniku nových řádových domů na starších majetcích JAN, *Die Entwicklung des böhmischen Priorats*, s. 87–91 a SVOBODA, *Die Etwicklung des Besitzes des böhmischen Priorats*, s. 99–113.

[440] JAN, *Účet starobrněnského špitálu z roku 1367*, zde s. 15–17 dovozuje, že primární úlohou johanitů i německých rytířů v Čechách nebyla špitální péče, ale spíše vytváření ekonomického zázemí pro podporu boje s nevěřícími – s tím ale tak zcela nekoreluje ona (v některých případech spíše jen diskursivně deklarovaná) podpora biskupů *ad opus pauperum*. V širším kontextu též STARNAWSKA, *Szpitalnitwo zakonów krzyżowych,* s. 138–141.

opus pauperum) a přijímat odkazy farníků bez jejich umenšení,[441] což mohlo náležitě vyvolávat napětí farního kléru vůči takto působícím almužníkům. Odezvu těchto kuriálních mandátů lze postihnout jednak sledováním jejich recepce v biskupské kanceláři, což ale pro první polovinu století není vzhledem k její faktické neexistenci možné, jednak jejich zachycením v archivu pražského řádového centra (převorství, později velkopřevorství), byť v tomto případě pochopitelně nelze vyloučit mladší intruze a naopak ztráty. Méně často pak šlo o úžeji směřované listy papežů či biskupů, povolující jim vybírat tyto almužny i přes nejrůznější diecézní omezení (mj. interdikt nebo účelové omezení almužen). A konečně byli johanité, jejich komendy a špitály již papežem Luciem III. (někdy mezi lety 1181–1185) osvobozeni od jakýchkoli kolekt, přičemž toto privilegium bylo obnovováno, patrně na základě jeho porušování, podobně jako bylo obnovováno i vynětí řádových komend z případného diecézního intedriktu. Podobnou kuriální aktivitu pak budeme sledovat i v případě podpory mendikantů – ať už určenou celému řádu, nebo jednotlivým domům.[442]

Tato privilegia otevírají rovněž otázku almužen a sbírek v diecézi, ať už účelových (typicky k výstavbě nebo obnově kostela nebo podpoře jisté osoby), nebo dlouhodobějších (typicky právě shromažďování prostředků na péči o chudé), jejichž povolování náleželo příslušnému biskupovi, nebo vyšší autoritě – nejčastěji papeži právě v případě rytířských a mendikantských řádů. Biskup Jan III. tak nařizuje pod pohrůžkou exkomunikace duchovenstvu své diecéze, aby vlídně přijali vyslance olomoucké kapituly a umožnili jim sbírat almužny na obnovu požárem (1266) zničené katedrály. Početné příklady těchto souhlasů uvádí především *Formulář Tobiáše z Benešova*, byť je vzhledem k jeho charakteru otázkou, zda byly také uvedeny v praxi: přímo johanitů se dotýká Tobiášův mandát všemu duchovenstvu diecéze, že

[441] Přijímání odkazů od pohřbívaných bylo pražským johanitům nejprve povoleno s povinností odevzdávat čtvrtinu jeho hodnoty faráři Alexandrem III. patrně v červnu 1179 (*Cartulaire Général des Hospitaliers de Saint-Jean de Jérusalem* I, č. 360: Dilecti fillii nostri, v CDB I chybí: Národní archiv, Maltézští rytíři – české velkopřevorství (1085–1875), č. 1057), následně ale Lucius III. mezi lety 1182–1185 povolil získávání odkazů v plné výši (*Cartulaire Général des Hospitaliers,* č. 630: Querellam gravem recipimus, v CDB I chybí: NA MR, č. 1064; plné znění TANGL, *Die papstliche Kanzleiordnungen*, č. 32, s. 266–267), v roce 1233 pak Řehoř IX. směřoval stejný mandát hnězdenskému, mohučskému a magdeburskému arcibiskupu, aby zajistil jeho prosazení (CDB III/3, č. 276, s. 393). Praktické uvedení těchto privilegií, stejně jako ona partikulární změna v otázce odkazů zůstává hypotetickou otázkou. K nejstarším papežským listinám až SKOPAL, *Založení komendy johanitů,* s. 34–35, zejm. pozn. 110.

[442] Obecné papežské formule rytířským řádům viz TANGL, *Die papstliche Kanzleiordnungen,* č. 30–55, s. 263–280 (johanitům do č. 39, s. 272). – Přehledně eviduje jednotlivé listiny BERÁNEK – BERÁNKOVÁ, *Archiv českého velkopřevorství maltského řádu* I. – K exkomunikacím CDB V/3, č. 1330, s. 232. – Vzhledem k zaměření práce rezignuji na postižení vztahu mezi jednotlivými řády (ať už na celořádové nebo domácí úrovni) a papežstvím, pokud jeho sledování není nezbytně nutné pro výklad, podobně jako vzájemných rozdílů a vztahů. Je tak sdostatek patrné, jak postrádáme souhrnné a podrobné zpracování působení rytířských řádů v Čechách, a to i přes řadu podnětných statí věnovaných jednotlivým záležitostem.

vyjímá johanitské prokurátory z vlastního zákazu vybírat almužny za jiným účelem než na obnovu pražského kostela. Totéž privilegium pak je adresováno špitálnímu bratrstvu sv. Lazara Jeruzalémského. Všem děkanům, plebánům (a *viceplebánům* – sic!) a jejich vikářům pak jinou formulí biskup nařizuje, aby napomáhali výběru almužen bratřím nejmenovaného kláštera a podobně k deperditnímu nařízení kurie a mohučského arcibiskupa povoluje na počátku osmdesátých let poslům špitálního bratrstva (později řádu) sv. Antonína shromažďovat almužnu, dárcům udílí odpustky a snímá případnou klatbu nebo interdikt z míst, kde budou působit. Toto provázání výzvy k udílení almužen podpořené udělením odpustků je zcela typické – biskup tak dále udílí čtyřicetidenní odpustky těm, kteří almužnou podpoří slepého jáhna, pokřťenou židovku nebo malomocné. Mendikantům, pro které bylo almužnictví podstatným způsobem obživy, jak ostatně napovídá samo označení této skupiny řádů, bude ještě věnována samostatná pozornost v následující podkapitole – v rámci *Tobiášova formuláře* jde především o opis a konfirmaci listiny biskupa Jana III. dominikánům, jimž na základě usnesení II. lyonského koncilu mj. dovoluje shromažďovat almužny.[443]

V případě podpory rytířských řádů je patrný výrazný podíl šlechty, která jednotlivé řádové domy podporovala podobně jako panovník zbožnými donacemi nemovitostí, platů i patronátů (kolace) farních kostelů – nakládání s nimi ale, přinejmenším teoreticky, podléhalo schválení diecézního biskupa. Těmto záležitostem je věnována podrobněji pozornost v následující kapitole *Diecézní správa*, zde tedy jen podotkněme, že samotný biskupský souhlas, někdy spojený i s dalšími milostmi, znamenal svým způsobem podporu obdarovaného řádu, zvláště pokud byla ona fara následně inkorporována, případně při ní vznikla samostatná komenda nebo alespoň směla být spravována řádovým knězem. Z domácího prostředí ovšem neznáme žádný případ, kdy by biskup odmítl souhlas s prostým převodem udělit. Ve své podstatě typickým příkladem převodu kostela, původně spravovaného diecézním farářem, do řádových rukou je kostel sv. Benedikta, jenž byl od 30. let 13. století spolu s přilehlou komendou německých rytířů součástí staroměstského opevnění. Jak připomíná listina Jana III.

[443] Po řadě CDB V/1, č. 481, s. 713–714; FTB, č. 271, s. 211–212, č. 106, s. 89 , č. 270, s. 209–211, č. 150, s. 120–121, č. 152, s. 122, č. 228, s. 173–174, č. 170, s. 135 a č. 34–35, s. 32–33. MISCHLEWSKI, *Der Antoniterorden in Deutschland*. – Péče o katedrálu patřila k předním povinnostem biskupa a jeho kapituly – ať už šlo o již zmíněné zákazy vybírat almužny za jiným účelem a odčerpávat tak potenciál zbožných darů a naopak podporu sbírek na katedrálu (především vyhlášením odpustků), nebo podporu z vlastních zdrojů. V neposlední řadě měli biskupové možnost apelovat také na panovnickou štědrost a zbožnost, dary šlechty nebo neprivilegovaných osob nelze s výjimkou pražských kanovníků ve 13. století postihnout (srov. konferenční příspěvek Pražský kostel: *Pražský kostel* – bude publikován?). Výzvy diecézanům, aby navštěvovali – především o svátcích patronů – pražský kostel, připomíná FTB, č. 175, s. 139, odpustky biskupa Tobiáše a dalších biskupů dárcům k výstavbě zříceného chóru *Das St. Pauler Formular*, č. 31, s. 46–47. – K označení mendikantů a jeho problematice FLEMMIG, *Die Bettelorden*, s. 81, pozn. 211.

z jara 1272, patronát řádu daroval již Václav I. v souvislosti s přesunem z Poříčí, ovšem s podmínkou, že se jeho výkonu řád ujme až po uprázdnění beneficia, tedy po smrti faráře Ekharda. Biskup pak na žádost donátorova nástupce uvedl zemského komtura v jeho držbu a potvrdil jeho kandidáta, řádového kněze Jindřicha. Jak dovozuje Libor Jan, toto ve své podstatě kanonickoprávní jednání utlumilo (patrně spíše nezáměrně) rozvoj pražské řádové komendy, zvláště ve srovnání s johanitskou komendou na druhém břehu Vltavy. Zmíněná dvojice listin – Přemyslova datovaná v Poděbradech 5. března a Janova o čtyři dny později v Praze, kterou biskup shledává králův požadavek oprávněným – ukazuje zároveň ideální podobu nakládání s patronátními právy far.[444]

Příkladný obraz kontaktů biskupa a kláštera v jednotlivých vrstvách nabízí prameny k dějinám kláštera křižovníků božehrobců (kanovníků Božího hrobu) na Zderaze. Je na místě se domnívat, že kanovníci poměrně bohatě nadaného kláštera, založeného patrně v 80. letech 12. století Kojatou a Všeborem, syny Hrabišovými, byli ve volnějším kontaktu s pražskými biskupy již od počátku fundace.[445] První doložený kontakt pak zachycuje biskupem Janem II. zpečetěná listina velmože Zdislava z května 1234, jíž klášteru potvrzuje donaci kostela v Bubnech a veškerého jeho příslušenství za svědectví (a snad i souhlasu) biskupa Jana II. i jeho předchůdce Pelhřima, přičemž listina byla dána *in curia episcopali*. Jejím autorem snad mohl být *Lupold scriba*, který je spolu s Ludvíkem, výběrčím desátku, uveden na posledních místech svědečné řady – oba by pak zřejmě bylo lze hledat na biskupa oblopujícím dvoře. Užití biskupské pečeti pak kolísá mezi *sigillum authenticum* a velmi raným schválením nakládání s patronátními právy farních kostelu. Biskupové Bernard a Pelhřim se pak zderazských záležitostí dotkli o čtyři roky později – listinou z května 1238 prvně jmenovaný potvrzuje, že oba vysvětili dva oltáře ve zderazském kostele (snad hlavní a západní, imitující Boží hrob, jak se domnívá P. Uličný) a při té příležitosti před ním onen Všebor detailně vypočetl zboží a příjmy, které postoupil klášteru. Jde tedy svým způsobem o jejich biskupskou konfirmaci. V druhé polovině století pak Mikuláš a Jan III., podobně jako i zahraniční biskupové a papežská

[444] CDB V/2, č. 653–654, s. 281–283; JAN – SKŘIVÁNEK, *Němečtí rytíři v českých zemích,* s. 28 – Zda ve několikanásobné transakci královny Konstancie, jejíž součástí byl i přesun německých rytířů ke sv. Benediktu, hrála roli rovněž obava panovnického rodu (a dodejme: i biskupa Jana II.) z jeho rostoucí moci (snad pod vlivem zkušenosti uherského krále Ondřeje II.), jak se domnívala Jiřina Joachimová, není jasné. JOACHIMOVÁ, *Fundace královny Konstancie*, zejména s. 500. – Přízeň šlechty analyzoval JAN, *Böhmische und mährische Adelige als Förderer und Mitglieder der geistlichen Ritterorden*.

[445] Rané kontakty zmiňuje Václav Hájek a podle něj s dalšími podrobnostmi Jiří Krüger a Jan Florian Hammerschmied. Zatímco pohřeb biskupa Oty (†1148), prý velkého příznivce kláštera a bratra zakladatele zderazského kostela, je téměř vyloučený, pohřeb biskupa Budivoje v klášteře ovšem vyloučit nelze. Klement Borový k tomuto výčtu ještě doplnil také Jana II., který byl ale prokazatelně pochován v katedrále. Podrobně ULIČNÝ, *Kristův hrob a jeho pražští ochránci,* s. 19 a 21.

kurie, udělili klášteru řadu odpustkových privilegií a protekcí (především zproštění od placení všech kolekt a jiných dávek a povolení pohřbívat dobrodince přímo v kostele) a podpořili tak výstavbu nového klášterního chóru, vysvěceného biskupem Janem III. v červnu 1276. Nelze vyloučit ani biskupovu podporu při zajišťování bohaté sbírky ostatků, určené pro nový chórový oltář (nabízí se např. relikvie sv. Stanislava, Václava, Prokopa a další, uchovávané v katedrálním pokladu) nebo při zajišťění již zmíněných odpustkových listin zahraničních prelátů, které nadto musel diecézní biskup potvrdit.[446]

„Klopotná osmdesátá léta," jak Josef Žemlička příhodně označil období „zlých let," krátkého příměří i domácí války mezi podporovateli Záviše z Falkenštejna a straníky Tobiáše z Benešova, Purkarta z Janovic, znamenaly výrazný úpadek klášterního a obecně duchovního života v Čechách. Již jsme nastínili úvahy o možnostech Tobiášovy podpory v době *zlých let* takto postižených ústavů, byť pozice biskupství samotného a jeho zajištění byla problematická – v případě zderazských božehrobců ji ovšem zachytíme až v souvislosti se situací kolem roku 1286, kdy byl klášter vypleněn Benešem z Kostomlat. Tobiášova formulářová sbírka zachycuje biskupovu stížnost králi na onoho Závišova stoupence, který měl v klášteře zranit několik bratří a služebníků a vylomit jakési kostelní dveře. Podstatné je, že biskup vyslal za účelem zjištění skutečné situace své posly (*nuncios nostros*), na základě jejichž šetření pak Václava II. žádal, aby klášter podpořil. Panovník jeho žádost patrně vyslyšel a následujícího roku božehrobcům udělil poměrně rozsálé imunity a přijal klášter, „in qua jus patronatus habemus" do své zvláštní (speciální) ochrany a zapověděl jakýmkoli způsobem nakládat s vlastním majetkem bez jeho svolení. Zmíněné privilegium král vztáhl i na zderazskému konventu podřízené řádové sestry ve Světci, jejichž klášter se patrně teprve vzpamatovával ze vpádu braniborských. O jakékoli biskupově úloze nebo iniciativě v celé záležitosti však listina mlčí.[447]

Podrobnější pozornost věnujme ještě špitálnímu bratrstvu a posléze řádu křižovníků s červenou hvězdou, jehož domácí původ (a snad i podpora vládnoucího rodu) předznamenaly jen o něco málo užší vztahy s pražskými biskupy v několika rovinách: v první řadě šlo o

[446] CDB III/1, č. 70, s. 74–75 a č. 191, s. 239–242 (dochovaná až v překladu ze 16. století); CDB V/2, č. 817, s. 511–512. – K dějinám kláštera ULIČNÝ, *Kristův hrob a jeho pražští ochránci* a rovněž MAŠKOVÁ, *Křižovníci na Zderaze*. – K významu pečeti Jana II. podrobněji TROJAN, *Reprezentace,* s. 116–117, k autenticitě pečetí pražských biskupů NOVÝ, *Pečeti,* s. 204–210. – Otázce relikvií se podrobně věnoval ZAJÍC, *Relikvie v českých zemích*, s ohledem na Janovu listinu na s. 111–112. – Patrně spíše v teoreticko-symbolické rovině o výzvě Urbana IV. biskupu Janovi III., aby bránil zderazské kostely proti brněnskému, znojemskému a bítovskému děkanu (CDB V/1, č. 325, s. 484).

[447] ŽEMLIČKA, *Do tří korun,* s. 99. – FTB, č. 58, s. 52; RBM II, č. 1422, s. 614. Ke stavu kláštera na konci 13. století ULIČNÝ, *Kristův hrob a jeho pražští ochránci,* s. 23–24; k počátkům obou klášterů HLAVENKA – SÝKORA – VELÍMSKÝ: *K románské podobě kostela sv. Jakuba Většího ve Světci*, s. 277–282 a SVÁTEK, *Z dějin konventu řádu Svatého hrobu ve Světci,* s. 10–11.

zformování samostatného řádu a jeho struktury, ale také začlenění do diecézní správy a hospodářské aspekty jeho působení, včetně vztahu k majetku a chudobě. Naopak v souvislosti se samotnou špitální péčí o chudé vzájemný kontakt nezachytíme – to ostatně platí i o založení původního špitálu, vázaného ke klášteru Na Františku, snad na přelomu let 1232 a 1233 i několikeré jednání u kurie do konce dekády. Vzhledem k blízkým vztahům Jana II. i Bernarda s králem a jeho sestrou tušíme ze strany obou ordinářů podporu Anežčina díla, v případě jednoho z privilegií explicitně Janovi připsanou. Sérií privilegií z let 1237 a 1238 Řehoř IX. jednak vymezil vzájemný poměr oddělených institucí – kláštera klarisek, o nichž bude ještě řeč v následující kapitole, a špitálu sv. Františka, jemuž také potvrdil všechny majetky původní instituce, a jednak špitálnímu bratrstvu udělil řeholi sv. Augustina a vymezil jeho pozici v souřadnicích domácí církve. Vzhledem k exemptnímu charakteru nově vzniklého řádu jej k diecéznímu biskupovi vázaly zejména liturgické záležitosti – svěcení oltářů, oleje, předmětů, parament a v neposlední řadě i klerik̊, jejichž přítomnost vedle laických bratří byla v každém špitálu zásadní. Na křižovníky se rovněž nevztahoval interdikt ani jiné církevní tresty uvalené diecézní hierarchií; vizitační pravomoc řádu i jednotlivých později vzniknuvších špitálů byla zpočátku svěřena, vzhledem k řeholnímu příbuzenství, provinciálovi a převorovi dominikánského řádu. Totéž platilo i pro řádové sestry, které byly nedílnou součástí špitálního řádu – útlum jejich participace na jeho životě je patrný až od konce 13. století. Řádová statuta z června 1292, vytvořená papežem pověřenými vizitátory míšeňským proboštem Bernardem a sedleckým opatem Heidenreichem, exemptní charakter potvrzují (explicitně: převora nemusí potvrzovat biskup) a upevňují jeho strukturu a každodenní provoz. To ovšem nevylučuje možnost zvláštní biskupské ochrany, kterou hlava diecéze vyjadřovala podporu a náklonnost instituci; často tato byla spojena s postoupením jiných privilegií nebo jejich konfirmací. Typicky tak „in nostram et beatorum Witi, Wenceslai atque Adalberti martirum, Pragensis ecclesie nostre et tocius regni Boemie patronorum protectionem specialem“ přijal biskup Jan III. špitál v Kladsku a tamním bratřím povolil vystavět kapli se špitálem a liturgicky ji využívat. Tato biskupská ochrana byla sice na jedné straně ryze teoretickým prostředkem, na straně druhé ji lze chápat jako vyjádření nároku být skutečnou, nebo alespoň symbolickou „hlavou diecéze.“ Již zmíněné kuriální privilegium z roku 1237 biskupskou ochranu rovněž připomíná, a sice v souvislosti s apelem, aby řád bránil před světskými zátěžemi – jak opakovaně dokládají panovnická i papežská privilegia, klíčovou přímluvkyní ovšem byla Anežka Přemyslovna.[448]

[448] Dějiny řádu by zasloužily nové podrobné zpracování, práce BĚLOHLÁVEK, *Dějiny českých křižovníků* je značně antikvovaná, podobně jako stručnější LORENZ, *Die Kreuzherren mit dem roten Stern*; k počátkům řádu

Užívání jakéhosi řádového odznaku je doloženo až v roce 1243, kdy už řádu náležely první mimopražské kostely a špitál ve Stříbře; opět na Anežčinu žádost pak v říjnu 1250 Inocenc IV. uložil biskupu Mikulášovi, jehož zřejmě před deseti lety v Římě vysvětil, aby bratřím z papežské autority propůjčil příhodné znamení, které k tomu měl sám určit. V červnu roku 1252, snad záměrně až měsíc po položení základního kamene nového komplexu kostela a špitálu *ad pedem pontis*, jim tak pražský biskup udělil právo používat na plášti a kápi vlastní znak – červenou šesticípou hvězdu pod červeným křížem. Biskup tuto listinu, kterou následně řádu potvrdil Alexandr IV. v červnu 1256, datační formulí vztáhl přímo ke slavnostnímu aktu, uskutečněnému za přítomnosti strahovského opata, minoritů a dalších prelátů v řádovém kostele sv. Petra *in vico Teuthonicorum*. Překvapí, že se v ní Mikuláš k původu a významu znaku nijak nevyslovuje.[449]

Není jasné, zda byli biskupové jakkoli angažováni při převodu již existujících špitálů na řád (s výjimkou potvrzení patronátního práva ke kostelu, byl-li součástí převodu)[450] a případně přímo při zakládání nových řádových špitálů – nejstarší takový doklad zachytil až Tobiášův formulář. Biskup nařizuje klatovskému faráři a děkanovi, aby neotálel jeho jménem

naposledy podrobně SOUKUPOVÁ, *Svatá Anežka*, s. 135–157. Hospodářské otázky důkladně zpracoval RUDOLF, *Majetkové poměry křižovníků*. – Podporu Jana II. se souhlasem kapituly zachycují CDB III/1, č. 159–160, s. 193–198: „(…) et tam idem rex quam venerabilis frater noster Johannes, Pragensis episcopus, de assensu capituli sui ipsum locum pietatis intuitu plenarie libertati donavit (…).“ Formulace patrně naráží na patronátní právo k původním kostelům a svobody, které biskup klášteru a špitálu postoupil. Totéž privilegium také připomíná jakési listiny, které oba měli zaslat ke kurii („in eorum litteris ad nos transmissis“). – Statuta z r. 1292 RBM II, č. 1578, s. 678–679 (KLL I, č. 652, s. 255–257); Kladsko CDB V/2, č. 755, s. 447–448. – Dokladem biskupské podpory špitálních fundací, dochovaným ovšem pouze v Tobiášově formulářové sbírce, je odpustkové privilegium adresované nově zakládanému špitálu v Ústí nad Labem (identifikace chybí v jediném rukopise), který byl někdy před rokem 1345 inkorporován křižovníkům. Biskup udílí všem, kteří jej almužnou podpoří, čtyřicetidenní odpustky a dále povoluje, aby se přes synodní zákaz mohlo užívat ke sloužení mší přenosného oltáře (*altare viaticum*), patrně vzhledem k nedokončené stavbě kostelíka (FTB, č. 167, s. 133; RUDOLF, *Majetkové poměry křižovníků,* s. 38). Nelze vyloučit, že podobné podpory se dostalo většímu počtu špitálů, patrně jak samostatných, tak snad i řádových, doklady ovšem neznáme.

[449] CDB IV/1, č. 191, s. 350–351 a č. 245, s. 422–423. Denní datum založení nového špitálu zachycují *Letopisy 1196–1278,* FRB II, s. 290. – Podstatně mladší řádová tradice hvězdu spojuje s domnělým původem prvního mistra (Alberta) z řad Divišoviců, který měl jako ona *magna stella matutina* svým leskem nadlouho zastínit všechny své nástupce. BĚLOHLÁVEK, *Dějiny českých křižovníků,* s. 45.

[450] Tato nejistota se vztahuje i na vstup původního špitálního bratrstva do řádu při inkorporaci špitálu; ostatně samotný vstup těchto špitálních bratří do řádů je často nejistý. Přehled mimopražských špitálů BĚLOHLÁVEK, *Dějiny českých křižovníků,* s. 47–51 a RUDOLF, *Majetkové poměry křižovníků,* s. 30–39. – Takové biskupské angažmá demonstruje listina olomouckého biskupa Konráda z března 1243, jíž se souhlasem kapituly potvrzuje převod městského špitálu sv. Ducha se hřbitovem v Brně johanitům, a to se všemi jeho držbami v Brně, Jihlavě a Křižanově, ovšem s výjimkou patronátního práva, které náleží biskupovi, vzhledem k tomu, že zakladatel i celé špitální bratrstvo vstoupilo do řádu, což ostatně listina nijak podrobněji nekomentuje. Pro pražskou diecézi 13. století takový akt neznáme. CDB IV/1, č. 18, s. 58–59. – Specifická situace nastala po požáru městského špitálu v českým králem ovládaném Chebu (1270), jehož vynětí z řezenské diecéze a přivtělení řádu na Přemyslovu žádost potvrdil se souhlasem vlastní kapituly a chebského faráře řezenský biskup. CDB V/2, č. 641, s. 265.

založit („vice nostri fundare non differas“) tamtéž špitál, k jehož fundaci postoupil klatovský měšťan Konrád s manželkou – oba také později do řádu vstoupili – veškeré jmění, což v říjnu 1288 potvrdil i panovník, jmenovitě na žádost své sestry Kunhuty, toho času pražské klarisky, a pratety Kingy, rovněž klarisky ve Starém Sadci (Stary Sącz), a osvobodil jeho zajištění od povinností vůči královskému městu. Naznačený postup předpokládá déle trvající jednání, přičemž fundátor musel vedle jednání s řádem získat jak souhlas krále jako vrchnosti, tak biskupa – patrně zejména v souvislosti se založením špitálního kostela a vztahem špitálu k dosavadní duchovní správě města.[451]

Zdá se, že nezřídka byla důvodem k převzetí původně měšťany nebo městskou obcí zřízeného a nepříliš bohatě nadaného špitálu křižovníky jejich slabá ekonomická situace, kterou byl řád schopen stabilizovat (ať už z vlastních zdrojů, nebo získáním donací) – podobně ale mohla lákat i povaha řádu. Takové doklady sice známe až pro 14. století, není ovšem důvod pochybovat o podobném uvažování již v druhé polovině předchozího. Ukázkovým příkladem, který navíc zachycuje i biskupovu institucionální podporu, mohou být počátky špitálu v Kouřimi. Biskup Řehoř v říjnu 1299 ustanovil správcem (zjevně spíše nevelkého, ale již existujícího) špitálního majetku („curam et administracionem omnium bonorum“) na žádost plebána Jakuba měšťana Lva a jeho ženu, poněvadž hodlali péči o chudé a nemocné věnovat se zbožným úmyslem svůj majetek; jeho ženě by pak temporální správa měla připadnout v případě Lvovy smrti, pokud nebude farářem shledáno žádné překážky. Faráři a jeho nástupcům naopak Řehoř udělil fakultu, či spíše povinnost onen špitál „vizitovat, reformovat a napravovat,“ tedy dbát o jeho duchovní správu, což vyplývá z požadavků IV. lateránského koncilu, ačkoli jeho konstituce přímo na *hospitalia* nebo případně *xenodochia* neodkazují. Podrobnější a početnější domácí zprávy o (arci)biskupských souhlasech s novými špitálními fundacemi pocházejí až ze 14. století – je tudíž otázkou, zda a případně do jaké míry pražští biskupové takto skutečně postupovali i o století dříve; vždyť se jednotlivé špitály, spojené běžně s kaplí nebo i kostelem, stávaly součástí diecézní sítě duchovní správy. Kouřimský kněz Jakub, prostředník vystavení zmíněných špitálních „protostatut,“ navíc nebyl osobou v Praze neznámou – patrně právě on byl v roce 1286 kaplanem krále Václava II., což zřejmě také stálo za jeho dlouhodobou nepřítomností na faře na konci osmdesátých let, kterou mu s odkazem na povinnost rezidence vytýká a nařizuje napravit biskup Tobiáš. Lze tedy předpokládat, že jeho horizont přesahoval přehled běžného městského faráře a je rovněž možné, že reagoval na neznámé kompetenční

[451] FTB, č. 166, s. 132–133; RBM II, č. 2726, s. 1190–1191 a č. 2728, s. 1192; TEJČEK – HŮRKOVÁ, *Klatovský špitál a špitálský dvůr*, s. 53–54.

spory, které by péči o chudé a nemocné komplikovaly – se znalostí ne vždy ideálního soužití farářů a správců špitálů v předhusitských městech nelze vyloučit ani Jakubovu snahu zajistit si vůči němu výhodnou pozici.[452]

Není zřejmé, že by se biskupové jakkoli z vlastní iniciativy angažovali v urovnávání majetkových sporů mezi jednotlivými řády, a pokud do těchto sporů vstupovali, pak buď jako jedna ze sporných stran, nebo v roli delegovaných soudců. Zdá se, že v této věci nehrála roli ani řádová exempce, byť asi lze uvažovat o neformálním biskupském podílu na smírných jednáních.[453]

Specifika každodenního běžného kontaktu s sebou neslo pražské sousedství biskupského dvora, johanitské komendy a špitálu křižovníků na staroměstské straně mostu; vzájemné vztahy zachytíme pro 13. století ovšem jen velmi torzovitě. Nelze vyloučit, že právě geografická blízkost je důvodem, proč kapitulní *Letopisy* zachycují podrobnosti opevnění johanitské komendy a křižovnického špitálu v souvislosti s kumánským nebezpečím (1253) i jeho samotné založení. Tobiášův vztah ke křižovníkům někdy v 80. letech dočasně poškodila jejich hospodářská (a patrně i protipovodňová) aktivita v bezprostředním okolí mostu, o jehož údržbu se rovněž starali. Probošt, děkan a kanovníci pražské kapituly tak nařídili svatojilskému děkanovi, jehož kapitula byla, jak jsme již zmínili, jedním z mála opěrných bodů biskupské moci na Starém městě, aby nad špitálníky prohlásil klatbu, neboť jez, který budovali na Vltavě, poškozoval *ab antiquo* fungující biskupské mlýny pod Ostrovem. Jak napovídají další formulářové kusy, od stavby bylo brzy upuštěno.[454]

II. 4. 1d Biskup a mendikanti

Drobná noticka Františka Pražského připomíná k závěru roku 1334 zvyklost, že minorité pravidelně o nedělích kážou v pražské katedrále *ad populum*, tedy ve vernakulárních jazycích.

[452] RBM II, č. 1848, s. 794–795; k úvaze o kariéře faráře Jakuba RBM II, č. 1368, s. 589 a FTB, č. 80–81, s. 69. Odhlédneme-li od době poplatných frází, nabízí zevrubná studie ROUČKA, *Špitály, jejich majetek, správa*, s. 41–90 přehledné zhodnocení středověkých zpráv o hospodářském a právním zajištění těchto zařízení (právní podmínky stručně shrnuje na s. 47–49); v kontextu kanonickoprávního vývoje též příslušná místa WATSON, *On Hospitals: Welfare, Law, and Christianity*. K souvislostem biskupských souhlasů se zakládáním nových kostelů a potvrzení postoupených patronátů ještě v kapitole III. – V červenci 1302 pak Jan IV. udělil odpustky všem, kteří podpoří kouřimský špitál almužnou a do správy křižovníků byl vzhledem k nedostatečnému zajištění špitál svěřen až Janem Lucemburským (bez jakékoli zmínky o souhlasu či aktivní participaci biskupa) v červnu 1338 a obci nařídil, aby je v jeho správu uvedli. RBM II, č. 2764, s. 1207; RBM IV, č. 595, s. 231–232. – Ostatně, již v roce 1297 potvrdil biskup Řehoř pražským křižovníkům starší odkaz jiného kouřimského měšťana Adlotha (RBM II, č. 1768, s. 760–761).

[453] Typicky jde o spor o Manětín mezi johanity a zderazskými božehrobci v letech 1191/2.

[454] *Letopisy 1196–1278*, FRB II, s. 290–291; FTB, č. 49–52, s. 44–47. K opatrnosti vybízí fakt, že spor nezanechal žádný ohlas mimo biskupovu formulářovou sbírku.

V souvislosti s déle trvajícím sporem farního kléru a minoritů o uplatnění zásad papežské buly Bonifáce VIII. *Super cathedram* (1300), vymezující působnost mendikantských řeholníků, Jan IV. z Dražic udělil toto kazatelské oficium právě svému kaplanu a zpovědníku Františkovi. Zdeňka Hledíková v této souvislosti dovozuje, že toto převzetí kazatelství v katedrále do výlučné biskupovy odpovědnosti lze považovat za jakousi tečku – byť po mém soudu ryze symbolickou a vyvolanou především již zmíněným sporem – za obdobím růstu a vnitřního upevňování domácí církve, kdy se její diecézní struktury ve spirituální oblasti neměly obejít právě bez spolupůsobení (nebo někdy až výlučného působení) ke kázání a duchovní péči obecně orientovaných řádů. Hledíková předpokládá, že pokud se Jan IV. věnoval dotvoření správní sítě farností – což ostatně naznačuje i *jeho* již zmíněný kronikář – pak toto zabezpečení vnějších podmínek duchovní správy logicky vyústilo i ve snahu přenést těžiště zájmu biskupa a jeho duchovní správy na „vnitřní, nábožensko-výchovnou složku," tedy interiorizaci víry a náboženské zkušenosti. Vzpomenutá úvaha naznačuje a uvozuje otázky, jimž budeme v rámci tematizace vztahu biskupa a mendikantů – především tedy minoritů a dominikánů, ale rovněž jejich ženských větví (byť šlo s výjimkou Anežčiny fundace vzhledem k tématu o poměrně marginální záležitost) a specificky také augustiniánům-poustevníkům – věnovat pozornost. Františkova noticka o minoritech – patrně od sv. Jakuba na Starém Městě – ještě otvírá otázku samotného kazatelství při katedrále, o němž ovšem pro předchozí staletí zprávy až na drobné jednotliviny zcela chybí. Zřízení takového místa (nebo míst) ostatně nařizuje diecéznímu biskupovi již konstituce IV. lateránského koncilu. Na podporu biskupova kazatelství vystoupil rovněž Inocenc IV., když zakázal příslušníkům všech řádů – mířil ovšem na dominikány a minority – kázat na tom místě, kde v tu dobu káže biskup nebo někdo jiný na jeho místě, zejména tedy v katedrále a sídle biskupství.[455]

Příchod prvních mendikantů[456] do Čech, jejich usazování od konce 20., resp. počátku 30. let 13. století, podpora a řádový rozvoj souvisí především s obecnou proměnou spirituality, jejím postupným (a nikoli přímočarým) prohlubováním a zvnitřňováním a konečně s proměnou 13. století úzce souvisejícími fenomény – především formováním městské sítě. Ostatně,

[455] *Chronicon Francisci Pragensis*, FRB SN I, s. 149; HLEDÍKOVÁ, *Biskup Jan IV.,* s. 130–132. – Ostatně v návštěvě katedrály jako duchovního centra diecéze podporoval své ovečky s odkazem na podobné kroky svých předchůdců explicitně již biskup Tobiáš, jak připomíná FTB, č. 175, s. 139. – Typicky tak *Letopisy 1196–1278*, FRB II, s. s. 287–288 (viz též TROJAN, *Reprezentace,* s. 121) jen mimoděk připomínají biskupovo kázání na Hromnice, aby zařadili v ten den proběhěnuvší mimořádnou sněhovou bouři do plynutí času. – Ke konceptu „druhé christianizace" v domácím prostředí v úvodních poznámkách této práce. – Magnum Bullarium Romanum IX, č. 1, s. 51.

[456] Užívání souhrnného označení *mendikanti* nebo *žebravé řády,* rovněž jako méně běžné *kazatelské řády*, je až mladší záležitostí.

existence kláštera minoritů nebo dominikánů je mnohými historiky považována za jeden z kvalitativních ukazatelů městského charakteru sídlišť. Samo uznání řehole obou řádů (dominikáni 1216/17 a minorité definitivně 1223) vycházelo ze závěrů již mnohokrát zmiňovaného IV. lateránského koncilu a spolu s jejich výraznou kuriální podporou (úsilím o monastickou obrodu Inocence III. a jeho nástupců) tak zároveň představovalo součást oné hluboké proměny středověké společnosti, v jejíchž souřadnicích sledujeme vývoj pražského biskupství a diecéze. Pochopitelně je třeba přihlédnout ke specifikům církevně-správního vývoje v Čechách (a na Moravě), jakož i pozice panovníka, domácí nobility a pozvolna se etablujících městských elit – právě v případě mendikantů mohou být jakákoli zobecnění vycházející z širší komparativní perspektivy značně zavádějící. Je signifikantní, že za žádnou fundací dominikánského nebo minoritského kláštera nesledujeme podíl pražských biskupů – výjimkou je předpokládaná podpora dominikánů sesazeným biskupem Pelhřimem, který měl podle Přibíka Pulkavy do řádu vstoupit a být pochován v jejich pražském klášteře, a Bernadem, jehož pozdní tradice spojuje na základě jeho spojení s rodem Kaplířů ze Sulevic, novověkých podporovatelů litoměřického kláštera dominikánů, s jeho založením – ovšem ještě z pozice litoměřického probošta. Rovněž přízeň biskupa Tobiáše benešovským minoritům reflektuje rodovou tradici, tedy spíše projev jeho šlechtictví, a nikoli biskupství. Chybí konečně jakékoli doklady komunikace biskupů s představenými řádu, resp. příslušné provincie v záležitosti uvádění bratří do jednotlivých míst – podobně, jako jsme sledovali takovou podporu Jana III. cisterciákům.[457]

[457] Naposledy s přehledem staršího bádání a v kontextu vývoje obou řádů ANTONÍN, *Mendikanti a české země* (bez zásadnějších úprav rovněž TÝŽ a kol., *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 141–172); ŽEMLIČKA, *Mendikanti v začátcích urbanizace,* s. 109–124; ČERNUŠÁK – PROKOP – NĚMEC, *Historie dominikánů,* s. 11–36; v případě KOUDELKA, *Zur Geschichte der böhmischen Dominikanerprovinz* I–III, jde ale především o prosté prosopografické shromáždění zpráv o jednotlivých konventech a osobách; zbytečně stručně některé specifické otázky otevírá též FLEMMIG, *Die Bettelorden*, ovšem často bez patřičné kritiky starší literatury; k dispozici je dále několik recentních prací věnovaných jednotlivým tematickým okruhům nebo klášterům, zejména z hlediska architektonického. – Nedokončený zůstal zamýšlený ucelený pohled na počátky žebravých řádů ve společenském kontextu proměny 13. století (GA ČR 316083 Zrod českého města a žebravé řády). – O Pelhřimovi zpravuje *Kronika Pulkavova*, FRB V, s. 133 (*Peregrinus* (…) *traditur*) a *Kronika Beneše z Weitmile*, FRB IV, s. 548. Bernardovo šlechtictví poprvé zachytil až HÁJEK Z LIBOČAN, *Kronika česká*, s. 554, o počátcích litoměřického konventu, podobně jako o většině ostatních, zprávy chybí, ačkoli minoritský i dominikánský klášter, oba přiléhající k městskému opevnění, patří k nejstarším řádovým fundacím v Čechách (KOTYZA – SMETANA – TOMAS, *Dějiny města Litoměřic*, s. 113–114). K Tobiášovi podrobněji TROJAN, *Tobiáš z Benešova,* s. 221; ke šlechtictví obecně rovněž TROJAN, *Šlechtictví*. – Takřka ideální součinnost olomouckého biskupa a panovníka předpokládá ANTONÍN, *Mendikanti a české země,* s. 30–31 v případě fundace herburského kláštera v Brně, kdy ovšem v obou doložených biskup Bruno vystupoval zcela v souladu se svým biskupským úřadem, totiž jako rozhodce sporu o farní desátek (CDB V/1, č. 122, s. 201–202 a CDB V/2, č. 623, s. 227–228), resp. měšťanský testament nebo jinou listinu potvrzující autorita (CDB V/2, č. 648, s. 276–277 a č. 871, s. 593–594) – v obou případech ale zcela zjevně

Na druhou stranu ovšem, jak postřehl již Vladimír Koudelka, pro pražskou diecézi postrádáme jakoukoli papežskou listinu doporučující dominikány biskupově podpoře, a to mj. na rozdíl od olomouckého biskupa Roberta a ostatních prelátů jeho diecéze, jimž Řehoř IX. řádové bratry v dubnu 1227 komendoval a žádal biskupa, aby dominikánům povolil kázat, zpovídat a ukládat pokání a aby také povzbuzoval své diecézany k přijetí a podpoře bratří. Zároveň ale biskupovi nařizuje, aby zavrhl ty řádové bratry, kteří by své kazatelské působení zneužívali pro získávání peněz – pro takové by prý jejich k chudobě se zavázavší řeholní stav upadl ve špatnou pověst. Vzhledem ke chronologii vzniku prvních dominikánských klášterů v království se zdá, že motivací k odeslání listiny běžného kuriálního formuláře *Quoniam habundavit iniquitas*, jehož ve stejné věci užíval již Honorius III., nebyly (dřívější) komplikované vztahy biskupa-cisterciáka s řádem, ale mnohem spíše papežská snaha zajistit podporu do diecéze teprve přicházejícímu řádu. Pak je otázkou, zda absenci podobné listiny vykládat jako nepřímý doklad podpory dominikánů ze strany Jana II. a sesazeného Pelhřima, a tedy absenci potřeby její emise, nebo nezájem řádového centra (snad polského provinciála), případně kurie – iniciátorem jejího vydání mohli být jak dominikáni, tak i sama kurie v kontextu vlastní řádové politiky. Prvé možnosti nahrávají již připomenuté zprávy kronikářů doby Karlovy o Pelhřimově náklonnosti řádu.[458]

Řádové regule jak minoritů a dominikánů, tak i augustiniánů-poustevníků a je rozvíjející papežská ustanovení připomínají vzhledem k exemptnímu charakteru těchto řádů vztah s diecézními biskupy ve dvou základních rovinách. V první řadě jde o roli biskupů-správců svěřeného stáda, kteří bratřím povolují jejich duchovní působení v rámci diecéze – jak dále uvidíme, tato regulemi předepsaná činnost (především kazatelská) byla jednotlivými papeži a v reakci na to i biskupy omezována, nebo naopak výrazněji podporována. V druhé řadě

nešlo o biskupovu iniciativu. K otázce významu mendikantských klášterů pro *městskost* alespoň ŽEMLIČKA, *Mendikanti v začátcích urbanizace*; jak ale dokládá KEJŘ, *Vznik městského zřízení,* s. 36 a 268–269, pro české prostředí toto rovnítko neplatí zcela. Obecně též JIRÁSKO, *K postavení a úloze církevních institucí*, s. 527–545. – Problematičnost případné komparace demonstruje např. vývoj v mohučské diecézi, který až na níže připomínané drobné výjimky, nadto nejasného charakteru, vývoj vztahu biskupa k řádům v obou domácích sufragánních diecézích neovlivnil (srov. JÜRGENMEIER (ed.), *Handbuch der Mainzer Kirschengeschichte* I/2, s. 805–813).

[458] CDB II, č. 297, s. 296–297 (obecně všem prelátům adresovaná listina téhož znění, vydaná jen o necelý měsíc později – 10. května 1227 – uložená (později) v archivu olomouckých dominikánů (zatímco adresovaná biskupovi v archivu řádového domu v Brně) potvrzuje hypotézu o snaze biskupa Roberta podnítit k podpoře řádu, nijak ale nedoplňuje naznačenou úvahu o vztahu pražských biskupů: CDB II, č. 300, s. 299; TANGL, *Die päpstlichen Kanzleiordnungen,* č. 67, s. 285; KOUDELKA, *Zur Geschichte II*, s. 138.

pak jde o svěcení kostelů, oltářů a řádových kněží, o čemž jsme obvykle zpraveni velmi omezeně – této rovině bude ostatně věnována samostatná podkapitola.[459]

Exemptní charakter obou řádu potvrzuje řada papežských výsad, adresovaných jednotlivým konventům v průběhu druhé poloviny 13. století – jde typicky o záležitosti řádového života, privilegií a vizitací, nápravy jednotlivých komunit a otázky platnosti interdiktu. Jejich podrobný výčet by v tuto chvíli nebyl vzhledem k problematice archivního dochování reprezentativní, a nadto nesvědčí ani tak o pojednávaných vztazích bratří a biskupů, jako spíše o jejich schopnosti si tato potvrzení u kurie zajistit. Totéž platí i pro provinciální strukturu mendikantských řádů, nezávislou výrazněji na diecézním uspořádání – typicky sledujeme konání provinciálních kapitul minoritů střídavě v Čechách, na Moravě a v Polsku, což značně ztěžuje snahu o prosazení byť i neformálního vlivu diecézních biskupů na řádový vývoj a vzájemné vztahy.[460]

Přinejmenším teoretické přijetí mendikantům postoupených papežských privilegií odrážejí jejich biskupské vidimace, resp. méně často konfirmace, byť se jejich obsah mohl později stát předmětem sporu, ať už na úrovni jednotlivých komunit nebo v širším diecézním rámci. Samotný akt vidimace ovšem nutně neznamená biskupovu náklonnost, rovněž různě dlouhou časovou prodlevu mezi jejich získáním a potvrzením ovlivňovala celá řada aspektů a

[459] V případě minoritů je výchozím textem Honoriem III. v listopadu 1223 schválená *Regula bullata* (vycházející ze staršího Františkova textu), kde se v deváté kapitole připomíná povolení kázání diecézním biskupem (a pověření generálem řádu, později k tomu určeným zástupcem v rámci provincie). *Regula* je spíše duchovním průvodcem bratří, proto praktické otázky rychle se rozvíjejícího řádu vycházejí především z pozdějších papežských reskriptů. Nezdá se, že by vztah minoritů s pražskými biskupy jakkoli ovlivnilo rigorózní spirituální hnutí, odmítající jakékoli vzdálení se původního ideálu úplné chudoby. *Franziskus Quellen* I, s. 94–102, zde s. 99–100. – Řehole sv. Augustina, kterou přijali jak následovníci sv. Dominika, tak později i sjednocení augustiniáni-poustevníci je v tomto ohledu ještě výrazněji obecnější, i vzhledem k době svého vzniku. Právně propracované Konstituce bratří kazatelů Jordana Saského a Rajmunda z Peňafortu z roku 1228 ve vztahu k biskupům tematizují zejména otázku kázání: Nikdo nesmí kázat ve kterékoli diecézi, pokud by mu to biskup zakázal, leč by k tomu měl všeobecné oprávnění od papeže. Přicházející kazatelé naopak mají onoho správce diecéze navštívit, vyžádat si povolení a po dobu působení mu být v těchto záležitostech – nebudou-li ovšem proti řádu – poslušni (II.32, s. 224). O kapitolu dále se bratřím připomíná, aby ve svých kázáních nehanobili jiné kněze (DENIFLE, *Constitutiones antiquae ordinis fratrum predicatorum*, s. 224–225). Řádovou exempci a její význam zdůrazňují mladší papežské buly. Řádové konstituce augustiniánů z roku 1287 a následně 1290 staví jako vzor k napodobování dominikány; exempci a přímou podřízenost kurii explicitně připomíná (byť de facto potvrzuje) Bonifác VIII. bulou *Sacer ordo vester,* kterou rovněž vyzdvihuje zásluhy řádu. Srov. ANDREWS, *The Other Friars,* s. 93; Tamtéž, s. 93–98 k vývoji řádové struktury a konstitucí.

[460] Typicky série privilegií Řehoře IX. z července 1240, byť původně v archivu olomouckého kláštera: CDB III/3, č. 304–308, s. 420–423. – V případě minoritů jde o provincii česko-polskou, vyčleněnou kolem roku 1239 z provincie saské, v případě dominikánů o polskou provincii podobného rozsahu, přičemž na přelomu 13. a 14. století se oddělila samostatná česká provincie a konečně v případě augustiniánů-poustevníků, o nichž je řeč v závěru podkapitoly, o rozsáhlou provincii bavorskou. Přehledně CINKE, *Organizace,* s. 437–438. Provinciální kapituly minoritů připomíná mj. NEUMANN, *Die Chroniken der Mährischen Minoriten*, s. 29–39.

nelze ji redukovat jen na kvalitativní hodnocení vzájemného vztahu řádů a biskupa. Tak biskup Mikuláš v lednu 1252 vidimoval o dva roky starší listinu Inocence IV. povolující minoritům (tedy generálnímu a provinciálním řádovým představeným) svobodně pohřbívat v jejich kostelích, což se, jak ještě uvidíme, nesetkávalo vždy s pochopením plebánů – vzhledem k obsahu je pochopitelné, že biskup vidimus adresoval jako mandát všem diecézním prelátům. Naopak listinu Alexandra IV. z března 1261, recipující starší privilegium povolující minoritům liturgicky slavit svátky svatých Františka a Antonína i v případě generálního interdiktu, tedy z podstaty věci vnitřádovou záležitost, vidimoval Jan III. již s běžnou adresou *universis Christi fidelibus*, a to čtyři roky po jejím vydání. Více než desetiletá prodleva dělí listinu Alexandra IV. z února 1257, adresovanou duchovenstvu Čech, Moravy a Polska (tedy jedné minoritské provincie), jimž nařizuje, aby se neopovažovali požadovat nebo si přisvojovat podíl na výnosech jakýchkoli sbírek těchto bratří, a její vidimus z července 1267. Kancelář biskupa Jan III. jej navíc datuje poměrně nestandartně *in Tyn*, tedy mimo pražský dvůr, což znovu upozorňuje na výkon biskupovy (veřejné) autority i na jeho venkovských statcích; vzhledem k dochování listiny ovšem nelze vyloučit, že šlo o příjemecké vyhotovení.[461]

Pražští biskupové tak vzhledem k exemptnímu charakteru následovníků sv. Dominika i Františka vystupují vůči jejich klášterům zejména z pozice papežem delegovaných pověřenců, tedy nesledujeme žádný aktivně k nim formovaný vztah. Později ovšem, v souvislosti s nárůstem počtu řeholních domů, a tedy i konfliktů, ale rovněž produkce biskupské kanceláře sledujeme rovněž „samostatné" zásahy biskupů, ať už ve prospěch žebravých mnichů či jednotlivého domu (nejčastěji na jeho obranu proti neoprávněným nárokům), nebo v rámci řešení obvykle kompetenčních a majetkových sporů. Tzv. *Formulář Tobiáše z Bechyně* dokládá rovněž možnosti delegace biskupovi příslušejících práv významným jednotlivcům nebo komunitám – typickým příkladem je Tobiášův list, kterým uděluje nejmenovanému pražskému dominikánu jako svému zástupci pravomoc vyzpovídat jakousi skupinu osob a udělit jim rozhřešení.[462]

Obecným a dlouhodobým problémem vztahu žebravých řádů a diecézního kléru v čele s biskupy bylo především stupňující se napětí až konkurence v duchovní správě městského a

[461] CDB IV/1, č. 181, s. 332 a č. 230, s. 399–400; CDB V/1, s. 662-663, č. 448 (k obsahu *Regesta Pontificum Romanorum*, č. 1591, s. 1313 a č. 18071, s. 1468); CDB V/2, č. 512, s. 58 (plné znění papežského breve DŘÍMAL, *Biskup Vilém z Kolína,* s. 40–41 podle vidimusu jmenovaného nikopolského biskupa a olomouckého generálního vikáře. Tato skutečnost dále upozorňuje na význam biskupské vidimace i v sousední diecézi. K problematice Mikulášových a Janových vidimusů FÜHRER, *Listina,* s. 111–114.

[462] Typickou delegací je udělení klauzury sestrám Anežčina kláštera CDB III/1, č. 79–82, s. 85–89. – FTB č. 133, s. 106.

příměstského prostředí (*cura ordinaria* a *cura extraordinaria*). Zatímco v prvních dekádách lze předpokládat, že jednotlivé konventy příhodně doplňovaly nedostačující kapacity farní duchovní správy formujících se městských lokalit a mohly si patrně poměrně snadno získat i podporu pražských biskupů, jak byť jen velmi mlhavě naznačují pozdní tradice,[463] s rozvojem městských farností, zahušťováním jejich sítě a rostoucím počtem žebravých mnichů v těchto konventech (nehledě na to, že v řadě měst byly často krátce po sobě usazeny oba řády) konfliktní potenciál narůstal. Připomeňme ovšem, že oba řády vzhledem ke svému charakteru a vztahu k majetku nepřejímaly starší farní kostely ani nezakládaly nové, což podstatně odlišuje jejich vztah k diecézní správě. Jejich kazatelské působení mimo vlastní konventní kostely tak podléhalo buďto svolení místního faráře, nebo diecézního biskupa – ten obvykle takový souhlas udílel bratřím jednoho domu pro celou diecézi. Dominikánské kláštery – typicky pražský nebo brněnský – byly nadto rovněž místy shromážnění duchovního i světského charakteru, nemluvě o jejich obecném významu jako center vzdělanosti. V 80. letech 13. století v diecézi do těchto vztahů výrazněji vstoupili rovněž augustiniáni eremité, jejichž působení bude věnována pozornost dále. Lze se také domnívat, že již v této počáteční fázi rozvoje řádového života v diecézi mohlo být minoritům svěřeno ono kázání *ad populum* v katedrále, zatímco kázání pro katedrální klérus patrně náleželo především kapitulnímu scholastikovi.[464] Zmíněné napětí ilustrativně, ačkoli zřejmě poněkud přeháněje, charakterizoval olomoucký biskup Bruno v relaci o stavu církve *in regno Alemanie et partibus convicinis* z prosince 1273, sestavené na žádost Řehoře X. k přípravě druhého lyonského koncilu.[465]

---

[463] Nelze vyloučit, že Hájek a jeho více či méně kritičtí následovníci mohli vycházet z dnes již ztracených pramenů nebo zachytit starší řádovou tradici, a to i s ohledem na již zmíněný vztah biskupů. V tomto ohledu se nabízí konfrontace a případně opatrná verifikace těchto zpráv mj. s poznatky archeologie, je-li to možné. Typicky HAVRDA – KOVÁŘ – ŽĎÁRSKÁ, *Dominikánský klášter sv. Klimenta*, s. 4–5 a 34–35.

[464] Obecný přehled MENZEL, *Predigt und Predigtorganisation im Mittelalter*, zejména s. 359–361. – Pohled kurie, a na základě toho i jednotlivých biskupů (byť pochopitelně ne všichni vývoj respektovali a přijímali s nadšením) na to, za jakých podmínek a kým mají být mendikantům udělovány souhlasy s kázáním a jinou duchovní péčí se v průběhu 13. století několikrát změnil – ať už v souvislosti s osobními preferencemi jednotlivých papežů (srov. přístup Inocence IV. a Alexandra IV. připomenutý dále), nebo obecnějším vývojem (typicky dekret *Religionum diversitatem* II. lyonského koncilu). Ohlas tohoto vývoje budeme sledovat jen s ohledem na domácí vývoj a dostupné prameny.

[465] CDB V/2, č. 719, s. 369–376, zde s. 372–374. Na význam Brunovy relace bylo již mnohokrát poukázáno (podrobně *Geschichtsquellen des deutschen Mittelalters,* č. 715 (*Epistola ad Gregorium X summum pontificem, data die 16. Dec. 1273 et Relatio ad papam super deliberandis in concilio seu Relatio de statu Ecclesiae in regno Alemanniae*), dostupné z www.geschichtsquellen.de/werk/715 (cit. 27. 01. 2025); doplňme ještě BÁRTA, *Od Lyonu k Lyonu* a *Pod ochranou sv. Petra,* kat. č. 3.4a-b, s. 400–405), přesto si tento zaslouží ještě zevrubnou pozornost, a to nejen v souvislosti s dalšími dvěma pro připravovaný koncil sestavenými texty – *Opus tripartitum* a *Collectio de scandalis ecclesiae*; souboru se podrobněji věnoval AUER, *Studien zu den Reformschriften für das zweite Lyoner Konzil*, s. 7–20 a ROBEG, *Das Zweite Konzil von Lyon*, s. 95–101. Práce GOLL, *Zu Brunos von*

Nejrozsáhlejší, sedmá pasáž této zprávy tematizuje v širších souvislostech právě vztahy mendikantů a farního kléru. Bruno nejprve s povzdechem připomíná obecný úpadek kléru a farních, konventních i ostatních kostelů – stává se prý, že farní a konventní (tedy klášterní mimo mendikantských) kostely zůstávají o nedělích a svátcích poloprázdné, a to zejména tam, kde jsou usazeni (*domicilia sua habent*) bratři kazatelé nebo minorité. Ti totiž mají ve zvyku sloužit již od svítání až do tercie mnoho krátkých čtených mší, s výjimkou jedné konventní, a pro tuto jejich krátkost a kazatelské umění se prý bratři těší zájmu věřících, kteří by místo toho měli dodržovat svou farní příslušnost. Kromě toho biskup podtrhuje nerovnoměrnost rozložení odpustkových privilegií: žebraví mniši si prý navykli získávat přemíru odpustkových privilegií od jednotlivých biskupů a Bruno rovněž dosvědčuje, že viděl jakési papežské listiny na každodenní stodenní odpustky návštěvníkům těchto kostelů. Tato privilegia pak znevýhodňují nejen farní kostely v těchto městech, ale upadá kvůli nim i význam poutí do Říma a na jiná místa (*limina sanctorum apostolorum Petri et Pauli et aliorum sanctorum*), zvláště pokud je prý zvykem v případě běžných kázání biskupů nebo papežských legátů udělovat jen čytřicetidenní odpustky. Výtka je tedy směřována napříč hierarchií. Není zřejmé, zda Bruno tyto stesky směřoval jen vůči žebravým mnichům a jejich působení, nebo, jak naznačil již Libor Zajíc, zda si byl také vědom skutečnosti, že „diecézní klérus přestával držet krok s progresivním pojetím zbožnosti a pastorace následovníků svatých Františka a Dominika.“[466]

Problematice vztahu obou mužských mendikantských řádů a farního kléru byla vzhledem k její zřejmé ožehavosti věnována podstatná pozornost ze strany římské kurie, a to již v době jejich institucionalizace v první čtvrtině 13. století. Sledovat náznaky povědomí o tomto vývoji a jeho recepci v diecézi umožňují jednak v archivech domácích řeholních domů uložená papežská privilegia, v některých případech biskupem (případně jinou veřejnou autoritou) vidimovaná, a jejich recepce v produkci biskupské kanceláře (typicky mandáty, vyzývající k jejich dodržování), jednak kurií adresované výzvy biskupům, aby zajistili uplatnění těchto privilegií a ochranu řádů a konečně spory, ve kterých se tyto otázky odrážejí – zmínky o těchto privilegiích, byť často poměrně obecné, nastíněné povědomí připomínají. Zdá se, že se výraznější vliv těchto privilegií v pražské diecézi prosazoval od poloviny století – to souvisí jednak s obecným nárůstem těchto kuriálních zásahů v souvislosti s vývojem papežské

Olmütz Bericht se zabývá jen politickou úvahou o říšských ambicích Přemysla Otakara II.; s ohledem na problematiku mendikatnů také HAGENEDER,*"Inobediencia sceleri comparatur ydolatrie"* a stručně též FLEMMIG, *Die Bettelorden,* s. 97–98. – K otázce dominikánské vzdělanosti v pražském prostředí ve 13. století KOUDELKA, *Zur Geschichte* 3, s. 82–87.

[466] CDB V/2, č. 719, s. 369–376, zde s. 372–373. ZAJÍC, *Mezi premonstráty, křižovníky a mendikanty,* s. 186.

politiky vůči žebravým řádům a zároveň diecézním biskupům, ale také se specifiky pražské diecéze, tedy nárůstem počtu řádových domů, pro něž byla tato privilegia relevantní, a rovněž etablováním biskupské kanceláře za biskupa Mikuláše. Prvním takovým výraznějším příkladem je listina Alexandra IV. arcibiskupům a ostatním prelátům – zde pražskému biskupovi, byť listina byla zřejmě uchovávána v archivu pražského dominikánského konventu – jimž sdělil, že revokuje nařízení svého bezprostředního předchůdce Inocence IV. To se týkalo zákazu vpouštět bez souhlasu příslušného faráře o nedělích a svátcích lid do řádových kostelů nebo kaplí (*in suis ecclesiis seu oratoriis*), připouštět je ke zpovědím, kázat ve farních kostelích bez pozvání plebána a ve vlastních v době před hlavní farní mší nebo v jejím čase a odvádět tak pozornost farníků od jejich farních kostelů. Revokované nařízení dále připomíná problematiku omezení pohřbů laiků a přijímání jejich odkazů. Patrně proto, že šlo o zrušení jen měsíc platného omezení, o jehož vydání patrně v diecézi nebylo ani povědomí, nebyla listina nikdy vidimována. Totéž ale platí i o dalším řádovém privilegiu Alexandra IV. z dubna 1255, jímž papež vyzdvihuje zásluhy minoritů i braří kazatelů o boj s kacíři a o církev obecně, doporučuje je ochraně veškerého kléru a povoluje jim konat vše potřebné ke spáse duší podle řádových statut. Jak výrazně se tento obrat kurií následovaného kurzu vůči mendikantům projevil v domácí situaci, není zřejmé, zásadnější změna ovšem není patrná.[467]

Burcující až zahořklá Brunova zpráva dále tematizuje otázku možné spolupráce plebánů s mendikanty – ti se prý vměšují do duchovní péče náležející diecéznímu kléru a prohlašují se v těchto záležitostech za privilegované apoštolským stolcem. Ekonomické motivy sledujeme v případě stížnosti, že na sebe strhávají značné množství odkazů obyvatel měst, kteří se u nich nechávají pochovat. Za další problematický bod Bruno považuje otázku chápání kompetencí a odpovědnosti; zatímco totiž bratři ochotně přijímají *ius solvendi,* tedy právo zpovídat, odpouštět hříchy a s tím spojené projevy přízně, brání se na sebe se stejnou ochotou vzít *ius ligandi*, tedy

[467] Přehledně DOUBLIER, *Ablass, Papsttum und Bettelorden,* s. 49–61 a s. 214–224. – *Magnum Bullarium Romanum* IX, č. 1, s. 51 (stručně CDB V/3, č. 1019, s. 55–56). Původní zápověď (bula *Etsi animarum*) byla vydána 21. listopadu 1254 a Alexandr IV. jej zrušil dva dny po své konsekraci, 22. prosince 1254. K okolnostem KAMENZIN, *Verfehlungen und Strafen*, zejména s. 201–203. – *Magnum Bullarium Romanum* IX, č. 3, s. 52 (stručně CDB V/3, č. 1030, s. 62–63). – Vzhledem k zaměření studie není možné sledovat diplomatický vztah řádové provincie vůči kurii ani zde podat úplný přehled těchto listin. Řadu z nich kromě toho dokládají až mladší opisy, často z olomoucké diecéze, což jejich význam pro naše téma ještě výrazněji problematizuje. Typicky CDB V/3, č. 1032–1033, s. 63–64, opsané v chartuláři olomouckých minoritů z r. 1716 o řádové jurisdikci a vhodnosti bratří ke kázání, nebo tamtéž zachycený Dětřichův vidimus listiny Klementa IV., zapovídající minority krátit na jejich privilegiích (CDB V/3, č. 1332, s. 233) a vidimus nikopolského biskupa Viléma z Kolína, brněnského arcijáhna, listiny téhož papeže povolující bratřím v době všeobecného interdiktu užívat za jistých podmínek přenosných oltářů ve svých oratoriích, tedy záležitost, jenž se dotýkala biskupské jurisdikce (CDB V/3, č. 1346, s. 240).

svazovat provinilce církevními tresty, a to – s odkazem na řádovou exempci, ale i v obavě, že by si tím mohli proti sobě tyto trestané popudit – i v případě, že jsou k tomu diecézními biskupy delegováni. Mendikanti tedy, řečeno s biskupem, pijí čistého vína, ale usazený kal ponechávají diecéznímu kléru – těží totiž z užitku duchovní péče, ale odmítají nést její břímě. V souvislosti s ukládáním pokání a rozhřešení Bruno připomíná, že zatímco biskupové, arcibiskupové i papežští legáti *a latere* jsou v těchto záležitostech jurisdikčně omezeni hranicemi diecézí, resp. svého pověření, žebraví mniši tak činí, kamkoli přijdou. Biskup papeži navrhuje držet se střední cesty mezi přístupy jeho předchůdců Inocence IV., který vydal konstituce pro světský klérus, a Alexandra IV., který takto podpořil mendikanty, jak jsme ostatně viděli výše.[468]

Závěrem pak připojuje několik návrhů, které by měly vést k zachování autority prelátů i diecézního kléru, a zároveň aby bylo možné uživit množství řádových komunit. V první řadě by mendikanti měli být v otázce zpovídání a kázání plně podřízeni volbě diecéního biskupa, který by tak byl garantem jejich idoneity; s tím také souvisí uložení věčného mlčení těm bratřím, kteří si zvykli ve svých kázáních hanět diecézní klérus, což přinejmenším dominikánům přímo zapovídají jejich řeholní konstituce. Druhou záležitostí pak je omezení jejich kazatelské činnosti pouze na farní kostely (s výjimkou připomínky zasvěcení jejich konventního chrámu a svátku jeho patrona), aby tak věřící nebyli rozptylováni od účasti na liturgickém životě vlastní farnosti. A konečně, s odkazem na Pavlovo „Kdo nechce pracovat, ať nejí." (2 Tes 3,10), Bruno navrhuje dát biskupům pravomoc schvalovat nová založení, neboť množství žebrajících bratří je prý nadmíru nezřízené. Zmíněné návrhy následně nalezly podporu u koncilních otců a odrazily se ve 23. kánonu schválených konstitucí – došlo k omezení narůstajícího počtu nejrůznějších žebravých řádů a bratrstev (podobně jako na dvou předešlých koncilech), vyjasnění správy mendikantského majetku a dohližitelské role biskupů při jeho užívání, delegované apoštolským stolcem. O koncilním vlivu na formování řádu augustiniánů-poustevníků ještě bude řeč.[469]

Ve vztahu pražského biskupa k žebravým řádům sledujeme výraznější kvantitativní, ale i kvalitativní změnu (nejen podporu řádů, ale i konfliktní situace) právě v souvislosti s druhým lyonským koncilem – jehož se Jan III. spolu s Brunem zúčastnil – a recepcí jeho konstitucí v domácím prostředí. To dobře dokládá na koncilní snešení se přímo odkazující Janovo povolení dominikánům svobodně kázat, zpovídat, ukládat pokání a brát almužny z února 1275,

[468] CDB V/2, č. 719, s. 369–376, zde s. 373–374.

[469] CDB V/2, č. 719, s. 369–376, zde s. 373–374. Paragraf pokračuje ještě konstatováním zneužívání držby farních kostelů jinými řády a problematikou prezentace kněží biskupům – těmto záležitostem ovšem věnujeme pozornost v kapitole Diecézní správa. – *Dekrete der ökumenischen Konzilien*, 2, Concilium Lugdunense II, 23, s. 326–327

adresované všem příslušníkům diecézní hierarchie. Není zřejmé, jakým způsobem byla znalost tohoto svolení šířena, tj. zda jeho opisem disponovaly jednotlivé řádové domy, nebo, což je pravděpodobnější, zda byla distribuována prostřednictvím sítě arcijáhenství a děkanátů. V olomoucké diecézi je tato změna patrná spíše až ve spojení s biskupem Dětřichem a jeho podporou oběma řádům, která vynikne především ve srovnání s nevraživostí jeho předchůdce Bruna. Problematika každoroční zpovědi a přijímání Eucharistie u svého faráře byla ovšem – s obdobným výsledkem, k němuž dospěl II. lyonský koncil – probírána již na biskupské (proto)synodě v Kroměříži (patrně 22. září 1253) a následně o ní byl informován diecézní klérus; pro pražskou diecézi takové zprávy pro „předkoncilní“ období chybí. Povědomí o konání těchto „protosynod,“ jak je vzhledem k jejich povaze označuje P. Krafl, v pražské diecézi nejsme schopni sledovat, lze je ale, alespoň v minimální míře předpokládat, už vzhledem k jakkoli omezenému pohybu kléru mezi oběma diecézemi.[470]

[470] FTB, č. 34–35, s. 32–33. – K šíření skrze síť diecézní správy se přikláním už vzhledem k adrese uvažované listiny. – *Letopisy 1196–1278*, FRB II, s. 301 připomínají v souvislosti s koncilem papežské potvrzení volby Rudolfa Habsburského a již zmíněné špalky na výběr desátku k podpoře Svaté země. K významu II. lyonského koncilu pro vývoj mendikantů ROBEG, *Das Zweite Konzil von Lyon,* s. 330–347. – K olomoucké situaci obecně HAGENEDER*,"Inobediencia sceleri comparatur ydolatrie"*; k synodám KRAFL, *Synody a statuta olomoucké diecéze*, s. 67 a 213–214. Othmar Hageneder uvažuje v případě Brunova vztahu o vývoji v souvislosti s posilováním mendikantských pozic v diecézi, a tedy ohrožením diecézního kléru (v duchu zmíněné relace). Zatímco ještě ve své závěti na minority i dominikány biskup pamatoval peněžní sumou, byť v souvislosti s pěstováním vlastní liturgické památky (1267: CDB V/2, č. 526, s. 75–82, zde s. 79), v arenze o pět let mladšího mandátu děkanům diecéze (CDB V/2, č. 684, s. 323–324) již Hageneder tuší papežský nátlak, aby minority znovu podpořil (poprvé tak učinil v souvislosti se zmíněnou kroměřížskou synodou a dekretem *Omnis utriusque sexus* r. 1253). Bratři se podle jeho znění těší z moci apoštolského stolce řadě privilegií, které biskup hodlá – neboť mu to již dávno bylo nařízeno – dodržovat, aby nebyl obviňován z neposlušnosti srovnatelné s modloslužbou. Proto adresáty vyzývá, aby minoritům „nebránili svobodně kázat, zpovídat a pohřbívat ty, kteří si zvolili u nich místo svého posledního odpočinku, ve městech, na všech místech a v osadách, kde se nacházejí stříbrné doly (!)“. V závěru mandátu biskup nařizuje, aby také aktivně přispěli k přinucení dlužníků vyrovnat své závazky vůči minoritům, a sice pod pohrůžkou exkomunikace – ta by hrozila rovněž předvolaným osobám, které by z jakéhokoli důvodu odmítli v těchto záležitostech svědčit. Jak Hageneder postřehl, tato formule (*Zeugenzwang*) vychází ze znění kuriálních delegací. Překvapí ovšem absence jakékoli zmínky o dokladu, že „nám (tj. Brunovi) to již dávno bylo tímto stolcem zvláště nařízeno“ v papežských registrech. Přesto je ale biskupova odtažitost až nevraživost i s ohledem na relaci z následujícího roku poměrně zřejmá. Zřejmě běžnou snahu (ať už jakýmkoli způsobem) odvracet věřící od pohřbívání v mendikantských kostelích ze strany farního kléru připomíná znovu mandát mohučského arcibiskupa Wernera z Eppsteinu (1259–1284) z dubna 1272, zapovídající pod pohrůžkou exkomunikace a s odkazem na provinciální synodu tyto praktiky všem kněžím a kaplanům, což Hagenederovu představu jen upevňuje. List, původně uchovávaný v Brně, odkud jej v závěru 17. století opsal (a zřejmě mylně vztáhl na pražského i olomouckého biskupa jako adresáty) do své řádové kroniky Ludwig Impekhoven (dochována v již citovaném olomouckém rukopise minoritů z r. 1716; NEUMANN, *Die Chroniken der Mährischen Minoriten*, s. 34 – zmínka též CDB V/3, č. 1563, s. 360). Není zřejmé, na které „concilio Moguntino“ se arcibiskup odkazuje, v úvahu připadá zřejmě synoda r. 1261, ačkoli její statuta o vztahu k mendikantům přímo nijak nehovoří a zabývají se především vztahem kléru a laické moci (srov. Handbuch der Mainzer Kirchengeschichte I/1, s. 375; podrobněji ROPP, *Erzbischof Werner von Mainz*, s. 19–21; *Regesta archiepiscoporum Maguntinensium* 2*,* č. 43–45, s. 354; MONE, *Kirchenverordnungen der Bistümer Mainz und Konstanz*, s. 258–266). Obsahem brněnskému listu velmi

Soubor listin biskupa Jana III. vztahující se ke klášteru minoritů v Kladsku a jeho konfliktu s tamním farářem a městskou obcí demonstruje některé vztahy s ohledem na teoretickoprávní rovinu možností kooperace a konfliktu jednotlivých jejich akterů. První doložený kontakt biskupa s již přinejmenším dekádu existující komunitou bratří je běžná odpusková listina z října 1268, kterou Jan uděluje čtyřicetidenní odpustky všem, kteří budou putovat do kláštera nebo jej podpoří almužnou. O měsíc později se biskup jako papežem pověřený ochránce řádu a bratří v celé diecézi (v době nepřítomnosti představených) obrací na kladského děkana (a zároveň faráře v Dolní Štívnici) a dva jemu podřízené faráře, aby se dostavili do města, aby zde zastavili všechna protivenství a těžkosti páchaná farářem a dalšími osobami na minoritech. A to i kdyby šlo o jakékoli žaloby („sive sint processus aut sentencie qualescunque"), a ty aby byly přičiněním těchto rozhodců nejpozději do tří dnů zrušeny a odvolány. Dále, aby se farář a oni další pachatelé napříště neodvažovali dopouštět takovéto svévole, jinak děkanovi a oběma farářům biskup uděluje pravomoc potrestat je církevními tresty. A konečně mají adresáti minority doporučit přízni veškerého lidu (jistě i s podporou předchozí odpustkové listiny), přičemž pokud biskupa v některém z bodů neuposlechnou, hrozí jim suspenze. Z hlediska procesního je zajímavé zdůraznění faktu, že pokud by se vykonání nemohli zúčastnit všichni, ať tak učiní přinejmenším dva z nich. Ačkoli samo papežské pověření k ochraně řádu je deperditní a jde o jediný jeho projev, listina ukazuje průnik dvou biskupových rolí – papežem delegovaného ochránce a diecézního hierarchy. Není ale zřejmé, zda skutečně došlo ke zklidnění situace vyvolané patrně kompetenčními spory (snad o právo pohřbu). O téměř šest let mladší biskupova listina (z 1. ledna 1274), podporující znovu kladské minority, se totiž týká konkrétní kauzy, která ovšem z onoho konfliktního prostředí patrně

blízký je nedatovaný kus z archivu v Luzernu (kostnická diecéze) připomínající svobodu pohřbu, který je patrně synodě bližší („novissime celebrato"). Nelze také vyloučit chybné čtení datace brněnské listiny, posunout ji do dubna 1262, kdy arcibiskup v Mohuči skutečně pobýval (*Regesta archiepiscoporum Maguntinensium* 2, s. 357). Pak by bylo možné mandát spojit s jeho pobytem v Praze v prosinci předcházejícího roku, kdy korunoval Přemysla Otakara II. českým králem, a to za přítomnosti obou biskupů, ale i špiček domácího kléru, mezi nimiž jistě nechyběli i minorité (ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.,* s. 118–120). Pokud se ovšem přidržíme datace 1272, zdá se vzhledem k absenci podobných zpráv pravděpodobné, že ji lze skutečně spojit s vývojem v olomoucké diecézi samé (srov. alespoň *Regesta archiepiscoporum Maguntinensium* 2, s. 379–381). Absence obdobných mandátů představitelům pražské diecéze pak úvahu o neproblematickém vztahu biskupa Jana III. k těmto řádům opatrně potvrzuje. – Zmíněnou Dětřichovu přízeň ukazuje udělení neomezené pravomoci kázat a zpovídat minoritům pod pohrůžkou církevních trestů těm, kteří by jim toto znemožňovali, a zároveň udělení čtyřicetidenních odpůstků návštěvníkům jejich kázání (CDB VI/1, č. 165, s. 215–216). Podobné privilegium z pražské diecéze chybí. O významu takové biskupovy podpory svědčí dále i dvě ke stejnému datu datovaná spuria, známá pouze z opisů, která tyto svobody upřesňují a rozšiřují (CDB VI/1, č. 166–167, s. 217–219). Dikci zmíněných listin, jež rovněž do svého textu opsal, potvrzuje i L. Impekhoven, označuje biskupa Dětřicha „nostri ordinis Minorum singularissimus patronus et fautor." NEUMANN, *Die Chroniken der Mährischen Minoriten*, s. 35.

vycházela. Jan III. se obrací na kladského děkana a plebána (který tedy figuruje zřejmě již na „správné straně“) a všechny jim poddané faráře, aby prošetřili násilné vniknutí do minoritského kláštera několika tamními měšťany, přičemž tito nejen, že způsobili hmotné škody, ale také tam mečem a kladivem zavraždili jakéhosi člověka („quemdam hominem“) – tedy patrně ne mnicha – a hodili jeho tělo do klášterního rybníčku (sádek). O příčinách listina mlčí, snad byly biskupovi neznámé a oba klerici je měli teprve vysledovat. Oba pověřenci měli vypátrat a označit všechny, kdo „se slovem či skutkem, radou, rozkazem nebo jakoukoli jinou spoluúčastí, ať už osobně, nebo skrze někoho jiného, dopustili tohoto bezbožného a ohavného činu proti Bohu a lidem“ a slavnostně se zvoněním zvonů a se zhasnutými svícemi prohlašovat jejich exkomunikaci, dokud onu urážku neodčiní a nedosáhnou rozhřešení u kurie. Jak ovšem připomíná další, o měsíc mladší listina, opět adresovaná kladskému děkanovi, předchozí mandát dosud nebyl vykonán, za což by jej měl stihnout příslušný trest. Proto mu biskup znovu důrazně nařizuje, aby tak učinil – i kdyby jen obecně – za již zmíněných podmínek v kladském farním kostele, v kostele menších bratří a ve všech dalších kostelích děkanátu, kde si to minorité budou žádat; v posledním případě snad v souladu s vyšetřením původu násilníků. Tak má konat až do chvíle, kdy neobdrží od biskupa jiný mandát. Nedodržení pak pro děkana znamená exkomunikaci *ipso facto*. Dlouhodobější trvání obecného napětí připomíná znovu podezřelá (spíše stylem než obsahem) listina Přemysla Otakara II. z ledna 1278, kterou nařizuje svým provinciálním úředníkům – kastelánu a soudci – aby menší bratry ochraňovali.[471]

Sledování jednotlivých rovin sporu ovšem komplikují mlhavé počátky jednotlivých vzájemně si (nejen spirituálně) konkurujících institucí. V březnu 1275 přijal biskup Jan tamní špitál do své zvláštní ochrany a na žádost špitálníků a jejich mistra, české královny, kladského

[471] CDB V/2, č. 569, s. 147, č. 572, s. 151–152, č. 720, s. 376–377, č. 723, s. 380–381, č. 775, s. 447–448 a č. 859, s. 578–579; RBM IV, č. 316, s. 126. Podrobnější pozornost sérii sporů věnoval Marek Cetviński (FELCMAN – GŁADKIEWICZ a kol., *Kladsko: dějiny regionu*, s. 54–59), příliš ovšem po mém soudu klade rovnítko mezi zájmy farnosti a johanitů, jejichž působení před rokem 1275 (ale ostatně v celém 13. století) je značně nejasné. K počátkům františkánů zde snad HERZIG, *Geschichte des Glatzer Landes*, s. 31–32 a dále v následující poznámce. – K odpustkové problematice jen dodejme, že souhlas diecézního biskupa s uděleným odpustkovým privilegiem, ačkoli byl explicitně vyžadován, ovšem nezachytíme mj. v případě indulgencí, udělených k výstavbě minoritského kláštera lavantským biskupem Herbordem přímo v Kladsku v srpnu 1270, zatímco o dva roky dříve tamtéž vydané odpustkové privilegium salzburského arcibiskupa Vladislava koncensní klauzuli obsahuje přímo vtělenou v listině (Geschichtsquellen der Grafschaft Glatz I, s. 305–307). – Citované označení johanitského komendátora, byť v kontextu ještě ne zcela fixované řádové terminologie nikoli ojedinělé (srov. JAN, *Die Entwicklung des böhmischen Priorats,* s. 86), svedlo některé historiky (včetně editorů příslušného svazku CDB J. Šebánka a S. Duškové, ale i LORENZ, *Kreuzherren,* s. 25) k předpokladu, že Janův akt z března 1275 stál za usazením křižovníků s červenou hvězdou ve městě – o jejich působení by ovšem nebylo jiné zprávy. Předpokladu křižovnické držby sice nasvědčovalo i původní uložení biskupovy listiny v křižovnickém archivu ve Vratislavi, není ovšem jasné, jak se do něj listina dostala.

fojta a měšťanů bratřím povolil – pod dohledem příslušného arcijáhna[472] – si zde zřídit kapli ke cti Panny Marie a sv. Antonína, pohřbívat své zemřelé, slavit v kapli svatá officia a udílet svátosti jak zdravým, tak i nemocným; patrně v této souvislosti také vznikla řádová komenda. Definice vztahu johanitů k farnímu kostelu není zcela zřejmá – když totiž v roce 1336 Jan Lucemburský postoupil v souvislosti s formováním manské soustavy patronáty venkovských farních kostelů v děkanátu těmto místním manům, ponechal si ve svých rukou čtyři městské kostely, mezi nimi i mariánský kostel v Kladsku, zřejmě řádovou fundaci. Konfirmační knihy ovšem již o dvě dekády později připomnínají johanitský patronát. Zmíněná listina krále Přemysla (1278) klade klade stejně jako dvě v poznámce zmíněné Tobiášovy formule rovnítko mezi plebána a johanitského komendátora (nepříliš obvykle *comendator Cruciferorum*), což komplikuje možnost rozlišení jednotlivých rolí a forem biskupských zásahů: tedy vůči exemptním řádům a v rámci pravomocí diecézního správce vůči faře. Lze ovšem konstatovat, že pokud zmíněné zásahy přinesly (vnucený) smír, klid netrval dlouho – již v roce 1319 řešil spory johanitů (jako správců farního kostela) a minoritů papež Jan XXII. a napětí bylo latentně přítomno až do počátku 15. století. Je tedy po mém soudu zřejmé, že biskup nevnímal sérii sporů jen jako konflikt mezi johanity a nově se etablujícími minority, jak o něm uvažují mnozí historikové, ale patrně poměrně úspěšně se zasazoval o upevnění své vlastní pozice a pozice svého aparátu v rámci diecézní správy, včetně důrazu na odpovídající procesní a kanonickoprávní postup. Žel nelze podrobněji sledovat kroky jednotlivých sporných stran, reakce biskupem delegovaných pověřenců a reálný dosah jejich pravomocí. Vzhledem k absenci zachycení většího počtu podobných konfliktů je na místě opatrnost. [473]

[472] V této záležitostech vynikne rozlišení role děkana a arcijáhna (hradeckého). Kladský děkan dlouhodobě nesídlí v Kladsku, poněvadž kladský farář je johanitský komendátor.

[473] HEŚ, *Joannici na Śląsku w średniowieczu,* s. 67–69, 386–387, 341–342 a 482 a MITÁČEK, *Johanitský řád v Kladsku,* s. 22–23. K sérii listin z pohledu vztahu k farnímu kostelu naposledy JAN, *Městské kostely v držení,* s. 142–144. Farní kostel v Kladsku nebyl řádu nikdy plně inkorporován, jak napovídají záznamy v konfirmačních knihách o prezentaci tamních farářů-řádových professů (LC I/2, s. 80). K otázce četnosti konfliktů skepticky WOOCK, *Antimendicancy in Central Europe*, s. 81. – Kontaktu biskupa s kladskými johanity se dotýká ještě dvojice protichůdných formulářových kusů z Tobiášovy sbírky (FTB, č. 153, s. 122–123 a č. 197, s. 156): V prvním případě jde o udělení pravomoci johanitskému komendátorovi snímat klatbu z chudých, nemocných, starých a ostatních osob kladské provincie, kteří se za účelem absoluce neposílají k papežské kurii, a to jako biskupův zástupce a v souladu s kanonickými předpisy („in forma ecclesie vice nostri“) – zdálo by se, že takto Tobiáš, jemuž jsou oba listy připsány, reaguje na vývoj předešlé kauzy, snad v souvislosti s neznámými limity diecézní správy, neboť by bylo lze předpokládat postoupení takových pravomocí spíše kladskému děkanovi. Důraz biskupovým písařem explicitně položený na sdílení břemene správy svěřeného stáda je patrně třeba vnímat jako stylistickou figuru. V pořadí sbírky druhým kusem naopak biskup faráři a komendátorovi v jedné osobě vytýká, že pod vlivem jakési málo uvážlivé rady svévolně rozšířil pravomoci svého plebánství (*oficium plebanatus*) absolvováním exkomunikovaným, přijímáním kajícníků a ukládáním pokání a jinými činy, jež *iuxta sacrorum canonum* náležejí výhradně biskupovi. Tobiáš mu proto nařizuje, aby od takového jednání upustil a dostavil se

Josef Žemlička soudí, že Janův nástupce Tobiáš byl k mendikantům „o poznání přísnější," což dokládá nedatovaným fomulářovým kusem z biskupovy sbírky: list, adresovaný měšťanům nejmenovaného města, připomíná jakýsi spor mezi plebánem a tamními minority, který vedl obyvatele k duchovnímu napětí a nejistotě. Biskup těmto „mužům i ženám" s odkazem na koncilní statuta (včetně *Omnis utriusque sexus* IV. lateránského koncilu) i obecně kanonické právo zakázal bez svolení jejich faráře zpovídat se těmto bratřím. Je ale třeba také podotknout, že v té samé kolekci najdeme rovněž jednoznačné doklady podpory obou řádů – biskup Tobiáš tak nařizuje všem děkanům, farářům a jejich vikářům v diecézi, aby přijali žitavského kvardiána a bratry, kdykoli se na ně obrátí, a podle zvyklostí jim v jejich kostelích povolili svobodně kázat, zpovídat, sloužit mše a vykonávat další činnosti k duchovnímu prospěchu věřících. Jde tedy o typický souhlas, jenž byl vyžadován pro kazatelské působení řádu. Biskup jmenované rovněž pobízí, aby jim také milosrdně poskytovali své almužny, zřejmě tedy, aby jim je umožnili shromažďovat. V závěru listu pak tematizuje otázku poslušnosti: ony almužny totiž mají poskytovat bez ohledu na jakékoli zákazy příslušných arcijáhnů či děkanů, neboť jsou povinni poslouchat své nadřízené jen v záležitostech, které jsou dovolené a správné. Tedy jinými slovy jedině tehdy, pokud to neodporuje ustanovením vyšších autorit. Zmíněný formulář je typickým dokladem „paraparochiální" duchovní péče (*cura extraordinaria*), na níž se mendikanti – ať už z vlastní iniciativy, nebo na žádost diecézního biskupa – aktivně podíleli. Ostatně i již zmíněné Janovo povolení dominikánům je stejně jako jeho Tobiášova konfirmace dochováno pouze v této formulářové sbírce, a konečně také připomeňme kvantitativní nárůst dochovaných zpráv týkajících se obecně fungování diecézní správy pro období jeho episkopátu, byť v drtivé většině jen ve formě formulářových kusů. V souvislosti s úvahami o vztahu mendikantů a biskupa Tobiáše je ještě třeba připomenout několik jeho žádostí o podporu interdiktu vyhlášeného nad škůdci biskupských statků v době jeho konfliktu se straníky Záviše z Falkenštejna v závěru 80. let. Biskupský notář v těchto listech důsledně rozlišuje *mandamus* a *rogamus et requirimus*, tedy diecézní klérus a řády biskupovi podřízené a bratry kazatele a minority a jiné exemptní řády.[474]

svůj postup vysvětlit, aby, bude-li toho schopen, mohl být ospravedlněn; v opačném případě mu hrozí exkomunikace *ipso facto*. Jako možné vysvětlení se nabízí obrácení pořadí obou formulí – a sice, že si kladský komendátor z neznámé příčiny tyto biskupské pravomoci přisvojil, jsa snad inspirován cizími privilegii, a biskup mu pak mohl vyjmenované pravomoci postoupit. Důvody takového jednání by bylo lze spatřovat zřejmě ve výše pojednaném konfliktu mezi oběma řády a nedostatečném dosahu běžné diecézní správy; ten snad mohl odrážet nestabilitu země po Moravském poli, byť přímé doklady takového úpadku pro tento region neznáme.

[474] FTB, č. 103, s. 87, č. 205, s. 160: „(…) archidiaconi sive decani vestri prohibicione qualibet non obstante; obedire namque tenemini prelatis vestris tantum in licitis et honestis."; ŽEMLIČKA, *Mendikanti v začátcích,*

Tobiášovu přízeň pocítili také mostečtí minorité, jež biskup podpořil v jejich úsilí o zajištění budovaného kláštera prostřednictvím testamentů, které jim měly být zadržovány. Biskup s odkazem na vlastní jurisdikci nařizuje tamnímu faráři, aby tyto osoby stíhal církevními tresty. Další formulářový kus adresovaný témuž faráři připomíná neochotu dědiců odevzdávat bratřím zadržené odkazy svých předků – i takové jednání měl plebán trestat exkomunikací. Je zřejmé, že mendikanti v Mostě, ale i celé řadě dalších měst byli v závěru 13. století fixovaní ve složité struktuře prostupující na jedné straně městským milieu a na straně druhé neméně pevnou součástí církevní struktury, přičemž obě tyto neoddělitelné roviny skýtaly vedle vzájemné spolupráce i konfliktní potenciál. Obecně platí, že právě tyto spory jsou prameny zachyceny podstatně lépe a bezděčně tak vychylují obecné vnímání vztahu biskupů a mendikantů od kooperace ke konfliktu.[475]

Je zřejmé, že typicky Jan III., jenž bývá právem označován jako přítel cisterciáků, vůči jiným řádům – typicky mendikantům – vystupoval rovněž vstřícně (podobně ale i jako Tobiáš a další), pokud nezasahovali z jeho pohledu neoprávněně do jeho pravomocí, resp. záležitostí jemu podřízené diecézní správy a jejího kléru, ale nezdá se, že by je jakkoli výrazněji aktivně podporoval. To po mém soudu dobře dokládá signifikantní absence zpráv o vztahu biskupů k ženským větvím těchto řádů (se specifickou výjimkou kláštera klarisek Na Františku), které nebyly jakkoli zapojeny do přímé duchovní péče, a tedy by bylo možné tyto kontakty zřejměji interpretovat jako náklonnost.[476] Nelze vyloučit, že takový obecně spíše odtažitý a nedůvěřivý

s. 121. K interdiktu typicky FTB, č. 91, s. 76–77 a č. 120–121, s. 98–99. K pojmu „paraparochiální duchovní péče" FRANK, *Ordensarmut und missae speciales*, s. 219–220. – Žitavský minoritský konvent, ač součástí pražské diecéze, náležel po reformě, přijaté na řádové generální kapituly nově k saské provincii, vliv této změny – pokud se vůbec jakkoli promítla – na vztah k biskupovi byl ovšem zřejmě zanedbatelný; jakékoli kontakty žitavských bratří s pražskými (arci)biskupy v době předhusitské, na rozdíl mj. od tamní johanitské komendy, neznáme. Srov. HRACHOVEC, *Die Zittauer und ihre Kirchen*, s. 138–164. – Fakt, že biskup Tobiáš přijal svěcení v brněnském dominikánském klášteře, nesvědčí po mém soudu jakkoli o jeho náklonnosti k řádu, ale odráží nestabilní situaci počátku *zlých let* (*Vypravování o zlých letech,* FRB II, s. 338). – K Tobiášovu vztahu ke kladským minoritům ještě viz předchozí poznámku.

[475] FTB, č. 123, s. 100 a č. 127, s. 102–103.

[476] Svou roli na takovém vývoji ovšem sehrál i fakt, že klášterů klarisek a dominikánek bylo v diecézi méně a v mnoha ohledech byly vázány na své mužské protějšky. – Vztah biskupů k Anežčiným klariskám a obecně klášteru Na Františku sledujeme zejména v politické rovině jejich úřadu (srov. výše), včetně svědecké účasti na vydání panovnických privilegií nebo deklarované podpory přijetí kláštera pod ochranu apoštolského stolce (srpen 1234), a v rovině papežských delegací (delegovaný výkon papežské ochrany), podporu kláštera „z vlastní iniciativy" ovšem nesledujeme (což ji ale zcela nevylučuje). Stejně tak se nezdá, že by se kterýkoli z pražských biskupů angažoval v Anežčině „boji o chudobu" a formování pravidel života komunity (srov. SOUKUPOVÁ, *Svatá Anežka Česká,* s. 88–102). Svěcení oltářů, kostela i olejů stejně jako zasvěcení řeholnic jim má bezúplatně poskytovat diecézní biskup, ale sestry se smějí obrátit i na kurii pověřeného biskupa – toto ustanovení odpovídá vztahu všech exemptních řádů k biskupům v sakrální rovině (CDB III/1, č. 117, s. 144–147). Autorem legendy *Candor lucis eterne* zmiňovanému strachu biskupa Tobiáše pochovat v době braniborského správcovství zesnulou

přístup k mendikantům, jak mu prameny dovolují rozumět zejména v případě biskupů Jana III., ale i Tobiáše a Jana IV., byť v rámci jeho vztahu rozlišíme takových příčin více, mohl vyplývat kromě jiného z jejich *šlechtictví* a obecně konzervativněji laděné zbožnosti, byť již kolem poloviny století spatřujeme první příklady zbožnosti domácí elity, realizované prostřednictvím podpory žebravých mnichů. Úvahám o osobní přízni pražských biskupů věnujeme pozornost ještě v jedné z následujících podkapitol, byť je zřejmé, že tyto osobní preference byly úzce provázány s výkonem biskupského úřadu. Zřejmě bez odpovědi bude nutné ponechat otázku, zda se do těchto vztahů a osobních preferencí také promítla problematika chudoby obou řádů – byť se již v průběhu 13. století oba řády začaly chápání původního ideálu vzdalovat – a to zejména ve vztahu k reprezentaci biskupského majestátu.[477]

Významným aspektem biskupského úřadu, vyplývajícím ze zodpovědnosti jeho pastýřské úlohy, byl rovněž úkol chránit pravověří, rozpoznávat hereze a bránit jejich šíření primárně na sobě svěřeném území. Tuto skutečnost ostatně tematizuje i zmíněná Brunova relace, v jejímž pomyslném čtvrtém a pátém bodu ovšem biskup zdůrazňuje spíše ohrožení ze strany nevěřících a schizmatiků za východní hranicí země (v Uhrách, na Rusi a v Pobaltí, odkud již poškodili mnohá polská biskupství) a jeho politické konotace, včetně obrany křesťanství. V předposledním, devátém bodu pak Bruno jen stručně připomíná, že o hereticích nic neví. Důvodů, proč tyto záležitosti zmiňujeme v souvislosti s mendikaty, je hned několik. Jednak je patrné, že až exaltovaná zbožnost následovníků sv. Františka nebyla přijímána jen kladně, jak mj. připomíná zpochybnění pravosti světcových stigmat olomouckým biskupem Robertem, jednak s činností obou řádů souvisí rovněž počátky působení papežské inkvizice a formování řady laických hnutí, balancujících často (přinejmenším z pohledu diecézní hierarchie) na hraně ortodoxie.[478]

Ačkoli pro přehlednost a s jistým zjednodušením pojednáváme vztahy mendikantských řádů vůči pražským biskupům a *jejich* diecéznímu kléru společně, ani vzájemné soužití následovníků sv. Františka a sv. Dominika nebylo prosto rivality a z ní snadno pramenících rozporů. Jedním z takových momentů byla již zmíněná otázka Františkových schizmat a úcty k nim; ačkoli projevy její sporné povahy tušíme jen v prostředí olomoucké diecéze, lze už vzhledem k příslušnosti obou diecézí k téže provincii v případě obou řádů, ale i úzkým

Anežku (1282) lze připsat spíše topickou rovinu naplnění proroctví. VYSKOČIL (ed.), *Legenda Blahoslavené Anežky a čtyři listy sv. Kláry*, s. 122-123; v kontextu TROJAN, *Tobiáš,* s. 245–246.

[477] Příklady šlechtické přízně snesl ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 170. – K recepci řádové chudoby a jejímu významu MEWS, *Apostolic Ideals in the Mendicant Transformation of the Thirteenth Century*.

[478] CDB V/2, č. 719, s. 369–376, zde zejména s. 371 a 375.

kontaktům biskupa Roberta a pražského královského dvora, stejně jako kléru obou kapitul, předpokládat přinejmenším povědomí o takových vystoupeních i v okruhu pražského biskupa Bernarda. Se zpochybněním pravosti světcových ran vystoupil někdy na přelomu let 1236/1237 dominikán Burchard (patrně putující kazatel) v Opavě, kde se při kázání veřejně rouhal tvrdě, že Františkova stigmata, hlásaná prý některými z jeho žáků, jsou zavrženíhodným výmyslem. Jeho následovníky pak označil za „chamtivé a falešné kazatele" a tvrdil, že je z papežské moci má právo exkomunikovat. Podobně rouhavě se měl o Františkových ranách vyjadřovat i biskup Robert, cisterciák, a to v jakémsi listu („litteras exhibendas") určeném k uveřejnění „universis Christi fidelibus." Řehoř IX. v nich podle svých slov shledal některá tvrzení zbožná, ale mnohá jiná zkažená – z nich vybírá jediné, jehož teologickému zpochybnění dále věnuje značnou pozornost, a sice, že „když byl totiž jediný Syn věčného Otce pro spásu lidského pokolení ukřižován a jedině jeho rány má křesťanská víra má v oddané úctě adorovat, pak ani svatý František, ani žádný jiný svatý nemají být zobrazováni v Boží církvi („nec sit (…) in ecclesia Dei depigendus") se stigmaty. A káže-li kdo opak, pak mu jako nepříteli víry nemá být přikládána žádná důvěra." Ačkoli oba kuriální listy mezi těmito vystoupeními nezmiňují souvislost, bylo by – jak ostatně až s přehnanou jistotou tvrdil již Václav Novotný – namístě ji opatrně předpokládat, už vzhledem k existenci komunity dominikánů v Olomouci již od přelomu 20. a 30. let 13. století.[479]

[479] CDB III/1, č. 154, s. 188 (plný text CDM II, č. 282, s. 324) a č. 157, s. 190–192. K Robertově literární činnosti souhrnně PUMPROVÁ, *Literarische Tätigkeit des Zisterziensers Robert;* k olomouckým dominikánům ČERNUŠÁK, s. 20–21. – Zmíněná pasáž Řehořovy listiny *Usque ad terminos* olomouckému biskupovi umožňuje ve dvou případech poměrně podstatné interpretační odchylky. Zaprvé, není jasné, o jakém typu listu (nebo listů) text hovoří a kdo jsou oni „všichni Kristu věrní," tj. zda skutečně lze přijmout Novotného výklad, že Robert „zvláštním listem upozornil příslušníky své diecése" (srov. NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 959–960). Pak by totiž šlo jednak o velmi časný doklad užití písemné kultury v rámci diecézní správy – listů by ale muselo být zřejmě více, přičemž jeden takový by se přinejmenším nepřímo, snad prostřednictvím některého biskupova oponenta, dostal až ke kurii. Tomu by nasvědčovalo Řehořovo nařízení, aby se pyšný biskup, přesvědčen jeho argumentací, obrátil s neodkladnou horlivostí k pokání a dbal „toho, aby pohoršení, které svými listy způsobil mezi věřícími (universitati fidelium per predictas literas), bylo napraveno a aby sbory bratří téhož řádu v německých krajích (in Teutonie) znovu požívali úcty, jaké se jim dříve dostávalo." Taková formulace by také předpokládala významnější šíření zavrhovaného narativu.
Jinou (a po mém soudu nejpravděpodobnější) možností je, že šlo spíše o ve své podstatě teologický traktát, kterým se exaltované zbožnosti nepříliš nakloněný biskup zapojil do teologické diskuse – pak je cesta, jakou se text dostal ke kurii, poměrně zřejmá. I v tomto případě – i s přihlédnutím k jisté kuriální nadsázce o dosahu onoho „scandalum" – by byl musel být jeho dosah nezanedbatelný. A konečně, vzhledem ke vzpomínanému dosahu lze uvažovat i o tom, že oněmi „litterae" papež mínil *slova*, tj. zřejmě kázání, jimiž biskup mohl prostřednictvím nevelkého počtu posluchačů z řad prelátů, arcijáhnů a ostatního kléru autoritativně ovlivňovat projevy zbožnosti. Jednotlivým možnostem také odpovídá otázka publika – oněch „všech Kristu věrných."
A zadruhé, Václav Novotný (Tamtéž, s. 959–960; a podle něj i další autoři) chápe biskupův zákaz zobrazovat Františka (a vůbec všech světce) se stigmaty doslovně, tedy jako svého druhu regulaci šíření zbožného narativu

Lze předpokládat, že kuriální reakce byla poměrně promptní v souvislosti s obecnějším vývojem úcty k Františkovým stigmatům, která byla Řehořem IX. otevřeně potvrzena až bulou *Confessor Domini* z 5. dubna 1237 adresovanou říšským prelátům, tedy v krátkém mezidobí mezi vydáním obou rozebíraných listin, podle nichž také tyto události datujeme. Tomu by mohl nasvědčovat Řehořův požadavek, aby se biskup kromě pokání a nápravy poměru k minoritům také zavázal, že se propříště zdrží všeho, co by mohlo rozhněvat Boha nebo právem znepokojit apoštolský stolec. Právě to, že Burchard i Robert otevřeně vystoupili proti papežově autoritě – byť snad i nezáměrně – mohlo podnítit jeho reakci; ostatně připomeňme rovněž napjatý vztah mezi papežstvím a straníky císaře Friedricha II., mezi než se v této době počítal jak olomoucký biskup, tak český král. V případě kariéry stárnoucího biskupa spor vyvrcholil jeho zřejmě nepříliš dobrovolnou rezignací v roce 1240. Tvrzení V. Novotného „o světovládných choutkách papežských" a o „nové zbožnosti, sloužící cílům kurie" redukující spor jen do roviny mocenskopolitické je ovšem po mém soudu přehnané.[480]

Naposledy se problematikou Robertovi přisuzovaného *antimendikantství* zabývala Elizabeth Woock, která na základě zevrubné analýzy biskupovy literárně teologické produkce, především s přihlédnutím k odlišnému pojetí těchto záležitostí v jeho *Compilatio Super Cantica Canticorum* předpokládá, že celá záležitost pramenila skutečně z dlouhotrvajícího biskupova konfliktu s kurií. Nutno ovšem říci, že na rozdíl od opavského kázání, jemuž Woock rovněž přiznává antiminoritský charakter, nebylo biskupovo vystoupení ani antimendikantské, a dokonce nemuselo být ani antiminoritské, vždyť kuriálního odsouzení se dostalo jen popření úcty k Františkovým schizmatům. Nebylo by tak možné uvažovat o tomto biskupském vystoupení – nakolik lze důvěřovat Řehořovu narativu – jako o nezdařené snaze regulovat Františkův kult z pozice strážce pravověří? [481]

---

prostřednictvím freskové výzdoby kostelů. Stejně tak ale lze ono „sit depingendus" vykládat obrazněji jako obecnější zákaz o těchto stigmatech v diecézi vůbec hovořit.

Tyto úvahy po mém soudu neztrácejí na relevanci ani v souvislosti s dále připomínanými závěry Elizabeth Woock, která list považuje za prostředek protirobertovského vystoupení kuriální politiky (srov pozn. 481). V takovém případě by tyto pasáže mohly svědčit spíše o povědomí kurie o fungování olomoucké diecéze.

[480] KLANICZAY, *The Body as Image of the Suffering Christ*, s. 487–490, tam rovněž k nejstarší ikonografii, doložené krátce před Robertovým vystoupením ve francouzském a italském prostředí. Ke sporu obecně ještě TREXLER, *The Stigmatized Body of Francis of Assisi*. – ŽEMLIČKA, *Počátky,* s. 156–157; NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3*,* s. 960. – Informovanosti kurie mohl přispět mimo jiné úzký kontakt s prostředím okolo kláštera klarisek Na Františku, kterým vydal na samém začátku dubna 1237 dvě privilegia stran jejich oděvu, a to na žádost abatyše Anežky (CDB III/1, č. 155–156, s. 189–190).

[481] WOOCK, *Antimendicancy in Cetral Europe*, zde především s. 82–87 a podrobněji v kontextu reakcí na mendikantskou zbožnost v domácí literární tradici TÁŽ, *Reactions to the Establishment of Mendicant Orders*, především s. 54–61. K celé kauze rovněž z pohledu františkánské spirituality HLINKA, *„Ústa svá jsi proti nebi*

Při vědomí těchto zpráv nejen z olomoucké diecéze, ale rovněž z řady diecézí v Říši ovšem nepřekvapí, že podobné *antimendikantské hnutí* nezachytíme v pražské diecézi – zdá se, že v domácím kontextu šlo v rovině teologických úvah vesměs o záležitosti malého počtu osob a v praktické rovině především o již zmíněné spory s farním klérem o výkon duchovní péče a příjmy z ní; byť ani v tomto případě nelze, jak už jsme ukázali, tyto záležitosti kvantifikovatelně generalizovat.[482]

Další rovina vztahu biskupa a těchto řádů se týká počátků působení papežem pověřených inkvizitorů v pražské diecézi. V dubnu 1257 Alexandr IV. pověřil – prý na žádost Přemysla Otakara II. – brněnského lektora Bartoloměje a Lamberta, řečeného Němec, minority olomoucké a pražské diecéze, aby se „s plným zápalem ujali inkizitorského úřadu a vymýtili kacířskou zkaženost (inquisitionis oficium (…) ad exstripandam (…) hereticam pravitatem)," která se rozmohla v některých částech království a zemí českého krále a polském příhraničí („in aliquibus partibus regni et dominii (…) regis Boemorum et Polonie confinis"). Je zřejmé, že v prvních měsících roku 1257 byly kontakty kurie s oběma domácími diecézemi velmi úzké – mj. dva dny před vydáním zmíněného listu inkvizitorům odeslal papež do pražské diecéze tři odpustkové listiny a v den jejího vydání ještě jednu. Ani v jednom případě nešlo o kostely jakkoli spojené s řádem menších bratří. Již v lednu 1257 v Lateránu mezi svědky tam uskutečněné směny platu z neplachovického kostela německých rytířů za jakési vinice figurují minorité Bartoloměj z Čech a Lambert, řečený Němec. Snad právě díky tomuto pobytu u kurie pak mohl papež být přesvědčen o „horlivosti, zdatnosti a moudrosti" obou bratří, jak podotýká v onom dubnovém listu – nelze také vyloučit, že zmiňovaný brněnský lektor je totožný se svědčícím Bartolomějem z Čech, se kterým se ve vztahu ke kurii setkáváme již ve dvou předchozích letech, kdy jej Alexandr IV. pověřil kázáním kříže proti pohanům v Čechách, na Moravě, v Polsku a Rakousích a udělil mu pravomoc tamtéž zpovídat, udílet odpustky a vykonávat nižší soudní pravomoc; zdá se také, že Bartoloměj byl jedním z exponentů Přemyslovy polské politiky. Na počátku srpna 1257 jemu a jeho bratřím ale, patrně poměrně náhle, Alexandr IV. zakazuje kázat proti pohanům v Prusku a Livonsku – souvislost lze spatřovat zejména ve změně politiky vůči německým rytířům.[483]

---

otevřel" – Za typicky antimendikantský projev lze označit vystupování dvou brněnských duchovních, kteří se v roce 1255 postavili proti právu dominikánů a františkánů zpovídat – hlásali, že zpovídání se těmto bratřím, namísto farnímu kléru, ohrožuje spásu duší věřicích, a dokonce vede k jejich zatracení. CDB V/1, č. 49, s. 102.

[482] K vývoji antimendikantských narativů srov. WOOCK, *Antimendicancy in Central Europe* s komentovaným přehledem jejich historiografické reflexe.

[483] CDM III, č. 252, s. 238–240 (stručně rovněž CDB V/3, č. 1101, s. 101); *Regesta Pontificum Romanorum,* s. 1376–1377. – Listiny pro Bartoloměje eviduje CDB V/4, s. 103, byť obě osoby rozlišuje; podobně i JAN,

Vraťme se ovšem nazpět k otázce inkvizičního pověření a (potenciální) přítomnosti kacířů v česko-polském prostoru. Václav Novotný list spojil s valdenskými, jejichž působení v této době sledujeme v sousední pasovské diecézi a kteří snad, jak se domnívá Alexandr Patschovsky, pronikali také do jihozápadních a jižních Čech. To ostatně platí i pro Rakousy pod Přemyslovou vládou a rovněž jeho kontakty se sebevědomým pasovským biskupem Ottou z Lonsdorfu (1254–1265) byly zvláště na přelomu let 1256 a 1257 poměrně úzké a mohlo tak snadno dojít opakovanému k upozornění na hrozící nebezpečí. To ale steží platí pro polskou oblast, na níž se, a nota bene pod Přemyslovou vládou, pověření také vztahovalo – zde by tak bylo lze uvažovat právě o vztahu tohoto pověření k polské a pruské politice českého krále, ale také o vlivu řádové organizace. Vzhledem k tomu, že jakékoli další zprávy o inkvizičním působení alespoň jednoho z bratří v království chybí, nelze vyloučit, že skutečně šlo spíše o panovníkem podnícené preventivní opatření. Kuriální list (*cum filo canapis*) nejprve připomíná jejich obecné zásluhy na tomto poli – opět nelze vyloučit jakési spojení s předchozím působením ve prospěch kázání kříže – a dále nařizuje, aby byly oběma bratřím předány rejstříky a jiné spisy pojednávající o proběhnuvším vyšetřování a postupu proti heretikům. Pokud by následně kohokoli shledali vinného nebo jen podezřelého z jakéhokoli bludu a ten by je nechtěl uposlechnout, pak proti němu mají bratři jednat podle kanonických ustanovení z papežské autority a bude-li to nutné, přizvat na pomoc světskou moc. V tom jim nemá být ničím bráněno, ani apoštolským stolcem dříve vydanými privilegii diecézním biskupům, která jsou tímto listem revokována – pokud by biskupové ovšem chtěli postupovat podle svého ordinariátu, pak jim v tom nemá být překáženo. Ty, kteří by se po úplném zavržení svého bludu chtěli navrátit do lůna církve, pak mají rozhřešit a uložit jim obvyklé pokání. K podpoře jejich činnosti pak papež

Z nejzazšího severu, s. 141–142; ke kázání kříže rovněž SYCHRA, *The Role Played,* s. 159. Právě ono *de Boemia*, objevující se v kuriálních listinách ještě na začátku dubna 1257 (CDB V/3, č. 1100, s. 101) a rovněž v srpnovém mandátu (CDB V/3, č. 1112, s. 107–108), je základním argumentem pro zpochybnění tohoto ztotožnění; nelze ovšem ale vyloučit ani písařskou chybu. Tento Bartoloměj z Čech je navíc několikrát označen jako *magister*, což by předpokládalo vzdělanost, zásadní pro post lektora. – Bedou Dudíkem zachycená zmínka o na biskupské synodě vyhlášené povinnosti farářů vést seznamy se jmény kacířů a podezřelých, která mají být oznamovány biskupovi nebo inkvizitorům, kterou Václav Chaloupecký, a později i Rudolf Holinka a Rostislav Zelený spojil se jménem biskupa Jana III. se, jak doložila Z. Hledíková, váže až k jeho stejnojmennému nástupci. Srov. POLC – HLEDÍKOVÁ, *Pražské synody a koncily,* s. 18–20 (tam i odkazy na literaturu) a s. 105 (VIII.1); rukopisný kontext DUDÍK, *Iter Romanum I,* s. 212–214. – K obecnému vývoji středověké inkvizice a jednotlivým jejím složkám připomeňme alespoň z komparativní perspektivy jednotlivých zemí SEGL (ed.), *Die Anfänge der Inquisition im Mittelalter*; k vývoji v pasovské diecézi poznámku níže.

uděluje příslušné odpustky všem, kdo je budou podporovat a konečně jim povoluje, aby zbavovali kazatelského úřadu, který jim nenáleží, potulné kazatele.[484]

Vzhledem k tomu, že list vychází z formuláře *Pre cunctis nostre mentis*, pro inkvizitorské delegace běžně užívaného, je jen stěží možné odlišit, ve kterých pasážích se jedná o obecná konstatování a které odrážejí skutečný stav věci v diecézi. Absence zpráv o případném předchozím neúspěšném potýkání diecézních biskupů s heretiky, které by dokládaly neschopnost se s nimi vypořádat, není překvapivá; obtížně si ovšem lze představit samostatné působení dvou minoritů – nebo dokonce jen jednoho, jak list dovoluje – na rozsáhlém území, pokud by skutečně hrozilo významné ohrožení ortodoxie. Podobně lze také pochybovat o existenci připomínaných register a vedení písemné agendy, odpovídající papežským manuálům – zmínky o tom ostatně v Alexandrově listu chybí, stejně jako podrobnosti o případném doprovodu inkvizitorů.[485] Pokud oba minorité se skutečně ujali svého úřadu, pak jejich působení ani kontakty s diecézními biskupy, kteří je měli podporovat, nezachytíme – v případě Lamberta jde ostatně o druhou a poslední zmínku, v případě lektora Bartoloměje o jedinou; kazatel Bartoloměj z Čech je pak naposledy připomínán v srpnu téhož roku. Chybí také jakákoli reflexe jejich působení vůči kurii. Alexandrův list tak spíše v teoretické rovině naznačuje možnosti a limity takového jednání. Nejisté je jeho uvedení v praxi, zejména s ohledem na rozvoj valdenské hereze v sousední pasovské diecézi, kde ovšem prokázal významný podíl na jejím potírání právě biskup Otto, byť ve výrazné reformní spolupráci s vévodou; role obou aktérů je stále předmětem diskuse. Pasovská diecézní statuta z počátku 60. let 13. století připomínají, že faráři mají kacíře, odhalené ve svých nebo sousedních farnostech, ohlašovat co nejrychleji buďto biskupovi nebo arcijáhnům, jinak budou zbaveni beneficia a úřadu – jmenování dvou minoritů pro české království snad vycházelo z dosud trvajících mezer v diecézní správě. Vztah biskupa Mikuláše, potažmo i jeho nástupce Jana III. k této delegaci a případnému výkonu inkvizitorských pravomocí je nejasný; vzhledem k vzájemnému vztahu obou biskupů a krále se ovšem nezdá, že by působil výrazně konfliktně. Stejně tak nevíme nic o výsledcích jejich kampaně – v závěru roku 1273 ovšem olomoucký biskup Bruno konstatuje, že v zemi heretici nejsou. Ani kapitulní letopisná tradice o nich stejně jako o procesí flagelantů, známých z o něco málo mladších a na sobě přinejmenším zčásti závislých zpráv Jindřicha

[484] CDM III, č. 252, s. 238–240. K pasovskému kontextu NOVOTNÝ, *České dějiny* I/4, s. 67–73; PATSCHOVSKY, *Kacíři a pronásledování kacířů,* s. 33–34; ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.,* s. 106–109 a podrobněji BREINBAUER, *Otto von Lonsdorf*, s. 56–72, 94–96 a 101–116; k polskému JUREK, *Der Einfluss Böhmens,* s. 182–188.

[485] Přehledně PATSCHOVSKY, *Die Anfänge,* č. 75, s. 171–172, pozn. 264 a č. 109, s. 191–193; srov. též BRUSCHI, *Familia inquisitionis*, odst. 13.

Heinburského, tzv. Dalimila, Neplacha a nejpodrobnější Přibíka Pulkavy, nehovoří. Mlčení o těchto záležitostech by bylo lze připsat také úsilí o *damnatio memorie* těchto kacířských hnutí, tedy o formování paměti pravověrnosti diecéze, byť v tomto ohledu jde pochopitelně jen o hypotetickou úvahu. V každém případě je patrný podstatný posun pozice mezi ad hoc jmenovanými papežskými inkvizitory Bartolomějem a Lambertem a podrobněji sledovatelným vyšetřováním podezřelých z kacířství v desátých letech 14. století, vrcholící jednak po suspenzi Jana IV. ustanovením papežských inkvizitorů (květen 1318) dominikána Koldy z Koldic a minority Hartmana z Plzně, opět pro obě domácí diecéze, a jednak jmenováním vlastních biskupských inkvizitorů po Janově návratu z Avignonu.[486]

V souvislosti s rozvojem nové zbožnosti a její realizací ještě připomeňme hnutí bekyní, tedy společně žijících a modlitbě se oddávajících laických žen, často s volnou vazbou na premonstráty nebo cisterciáky; jejich působení ale mělo původně podléhat příslušným farářům, a tedy i biskupům – v říšském kontextu 14. století známe řadu zásahů proti jejich domům jak ze strany příslušných ordinářů, tak i vrchnosti. Nejstarší zpráva o jejich přítomnosti v Praze souvisí s výčtem jednotlivých stavů, které byly přítomny strahovské primici biskupa Tobiáše (1280) – je otázkou, co přesně si letopisec pod pojmem *begynae* představoval. Podrobněji se o bekyních a potulných beghardech jako o „sektě, která zaplavila všechna města a vsi ve velkém množství“ hovoří Petr Žitavský a reprodukuje antibekyňský narativ, reflektující jednání koncilu ve Vienne. Vzhledem k naprostému nedostatku pramenů nelze o vývoji těchto komunit a jejich vztazích s biskupy říci cokoli konkrétního; není ani jisté, do jaké míry a v jaké podobě do diecéze pronikaly předpisy reglementující jejich působení, stejně jako vazbu na františkánské terciářky, jimž se podle série nařízení Jana XXII. měly přiblížit.[487]

---

[486] SEGL, *Ketzer in Österreich*, zejména 158–165; stručně a v kontextu hnutí též příslušné pasáže BENEDETTI – CAMERON (ed.), *A Companion to the Waldenses in the Middle Ages*. K působení papežské a biskupské inkvizice v pražské diecézi a formování jejich vztahu podrobně PATSCHOVSKY, *Die Anfänge,* s. 15–80; stručněji s ohledem na podíl biskupa Jana rovněž HLEDÍKOVÁ, *Biskup Jan IV.,* passim. – K vyprávění o flagelantech TROJAN, *Bůh, česká církev a pražský biskup,* pozn. 106. Zatímco *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*, 2, kap. 84, s. 388 včleňuje příběh o „naháčích bludného lidu škaredého“ jako součást celkové narativní strategie, v některých dalších textech (typicky *Benedicti Minoritae dicti Chronica,* s. 362) je problematika exaltovaných flagelantských procesí traktována jako cosi nezvyklého a pozoruhodného, podobně jako neobvyklé meteorologické jevy. Pokus rozkrýt tyto narativní strategie a kontexty, ačkoli vždy zůstane jen u více či méně jisté hypotézy, může pomoci pochopit význam těchto jevů v kontextu vývoje dobové společnosti a jejího vnímání. – Již zmíněný dobře informovaný pořadatel starších minoritských letopisů olomouckého a brněnského prostředí Ludwig Impekhoven o tomto pověření rovněž mlčí, což vychází i z faktu, že je znění listiny dochováno jen v papežských registrech (NEUMANN, *Die Chroniken,* s. 32).

[487] *Vypravování o zlých letech*, FRB II, s. 339–340; *Cronica Aule Regie,* MGH SS XL, II.4, s. 386; naposledy GROLLOVÁ – RYWIKOVÁ, *Bekyně a kazatelé*, zejména s. 95 a ANTONÍN-MALANÍKOVÁ, *Bohemian and Moravian Beguine Communities*, s. 46. K proměně obecného právního rámce REICHSTEIN, *Das Beginenwesen in Deutschland*, s. 88–114.

Za podstatný, byť do jisté míry spíše symbolický mezník ve vývoji vztahu dominikánů i minoritů k diecézní hierarchii pak lze považovat vydání buly *Super cathedram* papežem Bonifácem VIII. v únoru jubilejního roku 1300, byť její obsah byl definitivně schválen až viennským koncilem (1311–1312) a v říjnu 1317 vtělen do dekretálu *Clementinae* (*Liber septimus*). Žebraví mniši měli podle ní právo kázat a hlásat slovo Boží ve svých kostelích a na veřejných prostranstvích mimo dobu, kdy tak činí farní kněží nebo diecézní biskup, a ve farních kostelích se souhlasem nebo na žádost plebána nebo ordináře; na řádových studiích, kde jsou zvyklí kázat kléru, při pohřbech, zvláštních a řádových svátcích směli kázat bez omezení. Pověření zpovídat a udílet rozhřešení – k čemuž mají být vybráni z řádu vhodní kněží na základě náležitých kritérií – jim měl udílet diecézní biskup, a konečně mohli při svých kostelech pohřbívat dobrodince, ale čtvrtinu ze toho plynoucích příjmů byli povinni odevzat „poškozenému" faráři. Koncilní dekret zdůrazňuje, že již Bonifác VIII. zrušil veškerá předešlá privilegia týkající se těchto záležitostí a kolidující s bulou *Super cathedram.* Je patrné, že ustanovení reflektují předchozí vývoj soužití s diecézním klérem, oscilující na pestré škále mezi kooperací, konfliktem a v některých případech i míjením se se, alespoň v případě pražské diecéze, týká především odlehlých venkovských oblastí. Je ale také zřejmé, že šlo o omezení původně širších možností mendikantů ve snaze smírně vyřešit rostoucí tenzi mezi mendikanty a světským klérem. Samo prosazování těchto na viennském koncilu potvrzených zásad pak (nejen) v pražské diecézi trvalo následující půlstoletí, a to zejména (ale nejen) pro odpor žebravých mnichů.[488]

Závěrem této podkapitoly ještě připomeňme řád augustiniánů-eremitů a jeho působení v diecézi ve vztahu k pražským biskupům a diecéznímu kléru obecně. Nejde sice původně o typicky žebravý řád, ačkoli již krátce po jeho zformování bulou Inocence IV. *Licet ecclesie catholicae* (duben 1256) se kurie mj. snažila řádu vnutit absolutní chudobu, odřeknutí se všech pozemských statků, a tedy ale aktivní život z almužen. To ovšem bylo v rozporu s

[488] *Dekrete der ökumenischen Konzilien* 2, Vienne, decr. 10, s. 365–369; ČERNUŠÁK, *Vztah diecézního kléru,* s. 50–52; HLEDÍKOVÁ, *Biskup Jan IV.,* s. 126–132; z kanonickoprávního pohledu MCMANUS, *A Consilium of Fredericus and Oldradus on Super cathedram*, s. 185–192. – Přímý ohlas papežské buly najdeme v domácím prostředí teprve v souvislosti se snešením viennského koncilu a reformními ambicemi biskupa Jana IV. (*Chronicon Francisci Pragensis* I.16, s. 43–44). Patrně není náhodou, že jinak o vývoji řádu menších bratří dobře informovaný Beneš Minorita o vydání buly mlčí a k roku 1300 připomíná jen vyhlášení jubilejního roku vycházeje zřejmě ze Zbraslavské kroniky (*Benedicti Minoritae dicti Chronica,* s. 373). – Zmíněná biskupská pověření zpovídat pro pražskou diecézi neznáme – V souvislosti se vztahem biskupů k řádovým zpovědním privilegiím se sluší ještě připomenout jmenování „papežských generálních zpovědníků" pro jednotlivé diecéze (resp. provincie), nezávislých na příslušných ordinářích, po roce 1300. Pro české prostředí taková pověření (zatím) neznáme, ale jak doložil J. MACIEJEWSKI, *Episkopat polski doby dzielnicowej*, s. 204–205, byla tato pověření vydávána tajně, aby příslušné biskupy nepobouřila.

kontempelativním způsobem života jak původních augustiniánů-poustevníků, tak i vilemitů. Pohled na almužnický charakter řádu se v průběhu druhé poloviny 13. století ještě proměňoval v souvislosti s nesnadným formováním řádové jednoty; totéž se týká snahy Inocence IV. a jeho nástupců získat pro působení ve farní správě. Postupně ovšem vzhledem k jeho často městskému působení (po zmíněném sloučení je jim připisováno zejména kázání a zpovídání) nabývaly jednotlivé domy mendikantského charakteru a na řádové působení byla uplatňována výše připomínaná bula *Super cathedram,* byť její text explicitně hovoří jen o bratřích „Predicatorum et Minorum ordinum" – ostatně augustiniáni-poustevníci v pražské diecézi podřízení se biskupovi v těchto záležitostech odolávali nejdéle. Samu exempci řádu, včetně vynětí z pravomoci diecézních biskupů, augustiniánům-eremitům potvrdil Mikuláš IV. v srpnu 1289.[489]

Počátky působení vilemitů v Čechách lze, jak doložil Eduard Maur, hledat krátce před zmíněným sjednocením, tedy v první polovině 50. let 13. století – a sice v Pivoni a Ostrově (Svatá Dobrotivá, Zaječov). Není jasné, zda a případně jak se na přestupu do sjednoceného řádu podílel pražský biskup jako hlava diecéze – zdá se totiž, že se unifikace nesetkala ze strany vilemitů s kladnou odezvou. Existuje přinejmenším taková výzva Alexandra IV. biskupům, aby se v Čechch, na Moravě a v Rakousích o sjednocení přičinili. Poprvé je doložen přímý kontakt biskupa s řádem při dedikaci ostrovského klášterního kostela, jehož za přítomnosti řady šlechticů i duchovních vysvětil v květnu 1263 Jan III. spolu s jatwieżským biskupem Jindřichem, pobývajícím v Čechách zřejmě za účelem politických jednání ohledně Přemyslovy křížové výpravy. Jindřichova přítomnost jistě dodala liturgické slavnosti na patřičném lesku – vždyť patronem a dobrodincem (ne-li také zakladatelem) kláštera byl královský podčeší Oldřich Zajíc z Valdeka. *In die dedicationis* také pražský biskup na Oldřichovu žádost potvrdil jeho donaci klášteru, překvapí ovšem, že součástí biskupské listiny není udělení odpustků, což bylo, jak dále ještě uvidíme, poměrně běžnou součástí takových aktů. [490]

[489] MAUR, *Vilemitská epizoda,* s. 239–244. – K bule Super cathedram výše, *Concilliorum oecumenicorum Decreta* 2, Vienne, decr. 10, s. 366. – Obecně ANDREWS, *The Other Friars*, s. 76–77 a 83–99. – KLL I, č. 442, s. 175.

[490] K Pivoni a Zaječovu naposledy MAUR, *Vilemitská epizoda,* s. 244–248 s přehledem starší literatury; obecný vývoj řádového působení v Čechách připomíná nejlépe KADLEC, *Die Klöster der Augustiner-Eremiten* a BUBEN, *Encyklopedie řádů* III.2*,* byť některé závěry by si (jak naznačil už E. Maur výše) zasloužily korekcí. V poslední době byla jednotlivým klášterům – podobně jako v případě ostatních již zmiňovaných řádů – věnována pozornost jejich dějinám v souvislosti se stavebněhistorickým průzkumem a jeho publikací. Právě v případě augustiniánů-eremitů by navíc bylo vhodné kriticky vytěžit početné práce raně novověké řádové historiografie, která často naznačuje hlubší vazby a styky s jednotlivými biskupy (příkladně je pro Pšovku vypsal KUNZELMANN, *Geschichte der deutschen Augustiner-Eremiten III*, s. 428–429, pozn. 453 a kriticky, ale výběrově MACEK – ZAHRADNÍK – BERÁNEK, *Bývalý klášter bosých augustiniánů v Pšovce u Mělníka*, s. 8–

Nejvýrazněji byl v kontaktu s pražskými biskupy klášter u sv. Tomáše na Menším Městě pražském, jehož areál postupně vznikl v bezprostřední blízkosti (arci)biskupského dvora, na místě staršího kostelíku sv. Tomáše s kaplí, hřbitovem a pozemkem při hradbách. Ačkoli byli eremité papežem doporučeni již Přemyslovi II.,[491] o jejich usazení v Praze se zasadil až jeho syn, když 1. června 1285 bratřím daroval kostel, jenž původně náležel břevnovským benediktinům – zřejmě šlo, jak se domníval Václav Vaněček a po něm i Jaroslav Kadlec, o uplatnění zakladatelských práv zeměpána; nešlo by ostatně o jediný příklad Václavova nakládání s majetkem, který již náležel jiné instituci. O sporné povaze donace svědčí též skutečnost, že břevnovský opat Kristián postoupil kostel s příslušenstvím na přímluvu krále Václava a se souhlasem biskupa Tobiáše (vzhledem k převodu patronátních práv) augustiniánům až v srpnu 1286, což následně o několik dní později biskup sám potvrdil. Lze tak předpokládat, že se jednání mezi oběma kláštery a panovníkem zúčastnil i Tobiáš. Jeho roli mediátora lze tušit za mandátem z února 1286, jímž s odkazem na starší privilegium potvrzuje osvobzení poddaných Břevnova od biskupského desátku. Zdá se ovšem, že augustiniáni se kostela ujali ještě před vydáním oné Václavovy listiny, neboť podle marginálních poznámek v klášterním kopiáři z konce 14. století (*Codex Thomaeus*) již 24. dubna 1285 přijali bratři s biskupovým souhlasem kostel, přičemž Tobiáš posvětil místo pro založení kláštera a již 28. srpna „jakýsi bratr našeho řádu Inzelerius, titulární biskup v Budvě“ vysvětil klášteru hřbitov a jeden oltář a při té příležitosti eremitům udělil poměrně početné odpustky. Nelze vyloučit, že by svěcení byl přítomen také pražský Tobiáš, neboť zmíněná odpustková listina jako jediná z celého početného korpusu, evidovaného v již zmíněném kopiáři, neobsahuje klauzuli „dummodo consensus dyocesani accesserit,“ ačkoli by souhlas diecézního ordináře v takovém případě měl být vysloven. A konečně, odpustkové privilegium uzavírá značně netypické, byť v kontextu jiných jeho privilegií nikoli jedinečné ustanovení: „Nadto z naší zvláštní milosti milosrdně odpouštíme (při zpovědi) opomenuté hříchy, porušené sliby, urážky otců a matek, pokud je neprovázel těžké ublížení nebo prolitím krve.“ Vzhledem k početnosti odpustkových

10). – K listině biskupa Jana III. pro ostrovské augustiniány (CDB V-1, č. 381, s. 565-567) naposledy zevrubně FÜHRER, *Listina,* s. 85–90, kde se důvodně přiklání k její (přinejmenším obsahové) autenticitě. – K výzvě Alexandra IV. biskupům, aby byli nápomocni sjednocování, dochované v opise v Pasově CDB V/3, č. 1065 a 1067, s. 82–83.

[491] KADLEC, *Das Augustinerkloster,* s. 128 (CDB V/1, č. 364, s. 539–540). S ohledem na pojednávané téma je podstatná absence takového doporučení adresovaného pražskému biskupu. – Papežská doporučení řádů panovníkům nebo případně biskupům obecně chápejme především jako prostředek kuriální politiky – typicky jde o doporučení vilemitů říšským biskupům Inocencem IV. v kontextu jeho sporu s Friedrichem II. (srov. MAUR, *Vilemitská epizoda*, s. 239–240) nebo již zmíněné doporučení dominikánů biskupu Robertovi. Jak jsme již uvedli, v řadě případů nelze rozlišit, zda jde spíše o podporu řádu, jemuž je papež (nebo jiný prelát) nakloněn, nebo o pragmatickou politickou úvahu; ve většině případů se ostatně důvody překrývají.

privilegií pro klášter také nelze vyloučit podíl pražských biskupů při jejich získávání, zejména v případě pětice listin vydaných na würzburském sněmu v březnu 1287.[492]

Byť doklady o řádovém studiu známe až pro 40. léta 14. století, lze s J. Kadlecem předpokládat jeho zárodky již přinejmenším na jeho samém začátku. Vzdělanost, jíž byl řád nakloněn, mohla být jedním z důvodů podpory, jíž se augustiniánům-poustevníkům dostalo od Václava II., ačkoli se zdá, že zmínka zbraslavského opata o králově úsilí zřídit v Praze univerzitu, jež by se mohla právě o eremity (vedle mj. dominikánů) opírat, je spíše jeho zbožnou fikcí. Lze-li ovšem vůbec mluvit o náklonnosti – to je v případě vztahu k augustiniánům-eremitům ostatně další z vlastností zbožnému králi přisouzených Petrem Žitavským – vždyť dalším výraznějším kontaktem krále i biskupa Tobiáše (zde s výjimkou jedné přímluvné formule a běžné odpustkové agendy) s řádem byla jen fundace kláštera v Domažlicích, potvrzená biskupem na žádost krále Václava a jeho choti a s jejich nadáním na konci ledna 1288, a to s povinností respektovat farní práva tamního plebána. V této výmince se znovu promítá podstata sporu mendikantských řádů a farního kléru, zvláště pokud se město, jako v případě Domažlic, teprve konstituovalo a příjmy plebána tak nebyly nijak závratné. Ostatně ona biskupova listina hovoří o poloze „infra muros Tust opidi forensis“. O významu této konfirmace pro biskupskou kancelář svědčí patrně skutečnost, že byla přepsána do Tobiášovy formulářové sbírky.[493]

[492] K počátkům kláštera KADLEC, *Das Augustinerkloster Sankt Thomas,* s. 12 (s odkazem na VANĚČEK, *Základy právního postavení I,* s. 43), ke trojici listin (in extenso KADLEC, *Das Augustinerkloster,* s. 128–130) podrobně FÜHRER, *Listina,* s. 177–185. Tobiášův mandát (RBM II, č. 1234, s. 533 = KLL I, č. 97, s. 51) předatoval FÜHRER, *Listina,* s. 278, pozn. 970. K marginálním poznámkám KADLEC, *Das Augustinerkloster,* s. 380. – Zpřesňuji zde výklad o biskupově úloze při jednání TROJAN, *Tobiáš z Benešova,* s. 44. – Působení titulárního biskupa († po 29. 5. 1299) v říšských biskupstvích shrnuje, ovšem bez znalosti jeho pražského pobytu, WIESSNER, *Das Bistum Naumburg 1*, s. 1010–1011. Znovu je na královském dvoře doložen 27. ledna 1288 (RBM II, č. 1430, s. 617). – Odpustková privilegia eviduje šestý oddíl *Codexu Thomaeus* (KADLEC, *Das Augustinerkloster*, s. 392–421). – K závěrečnému ustanovení srov. podobnou formuli REININGER, *Weihbischöfe von Würzburg*, s. 33–34 (Tamtéž, s. 32–40 rovněž obecněji k jeho působení jako würzburského světícího biskupa). Mezi poměrně početnými doklady jeho odpustkových privilegií jde ovšem o nízké jednotky případů, podobně jako v kontextu odpustkových listin jiných (titulárních, resp. misijních) biskupů – srov. *Siegener Urkundenbuch* I, č. 45, s. 29–30 (vydal rovněž v souvislosti se svěcením litevský biskup Jan; mezi podmínkami se rovněž uvádí, že při spáchaném hříchu nemělo dojít k dotyku relikvií). Naznačené záležitosti by zasloužily ještě podrobnější pozornosti.

[493] KADLEC, *Das Augustinerkloster,* s. 12; královu snahu jako kronikářský topos uvažuje ŠENK, *Václav II. a obecné učení*. – *Cronica Aule Regie*, MGH SS XL, I.59, s. 115; KADLEC, *Das Augustinerkloster,* s. 131; FTB, č. 132, s. 105–106.

II. 5 Biskup – delegovaný soudce a veřejná autorita

Pokud byla v předešlých podkapitolách soustředěna pozornost na vztah pražských biskupů a klášterů na základě jejich příslušnosti k jednotlivým řádům, zde tuto perspektivu opusťme a zaměřme se obecněji na autoritu biskupa, ať už plynoucí z jeho úřadu, nebo jakkoli delegovanou, a její výkon vůči klášterům a církevním ústavům obecně.

Projevy papežského delegovaného soudnictví, tedy uplatnění jurisdikčního primátu, byť jen v kauzách, kdy se ke kurii obrátila jedna ze sporných stran, zachytíme v obou domácích diecézích již od konce 12. století (poprvé r. 1188) a již v prvních dekádách 13. století, nejpozději v souvislosti se sporem biskupa Ondřeje, delegovaná jurisdikce vytvářela nové vztahy (ačkoli primárně jen *ad hoc*) v rámci stále komplikovanější struktury církevních institucí, duchovních i laických osob pochopitelně přesahující horizonty jednotlivých diecézí. Podrobnému postižení těchto kuriálních delegací, jejich vývoje v celocírkevním kontextu i vlivu na domácí prostředí by měla být ještě věnována pozornost, zde se soustřeďme jen na postižení úlohy pražských biskupů vzhledem k jednotlivým klášterům a církevním ústavům obecně. Je zřejmé, že zakladatelská práva v rukou domácích panovníků stejně jako snaha o posílení královského vlivu v soukromých založeních oslabily význam delegovaného soudnictví, zejména ve srovnání s říšským kontextem. Svou roli ovšem sehrály i další faktory.[494]

Nejstarší doklady delegovaného soudnictví se týkají majetkových sporů pražských johanitů, jejichž představitelé se patrně také na kurii v této věci obraceli. Skutečnost, že ve dvou ze čtyřech těchto případů papež (Klement III., resp. Celestýn III.) pověřuje rozhodnutím pražského biskupa Jindřicha Břetislava odráží nejen jeho autoritu a pozici v diecézi, ale také povědomí kurie o dění v dosud poměrně „vzdálené" diecézi a omezený okruh osob, který mohl vzhledem ke svému vzdělání, rozhledu a orientaci v českém prostředí jako *iudex delegatus* působit – z domácího prostředí tyto nejstarší případy (do r. 1220) znají vedle olomouckého biskupa také opaty z Plas, Strahova, Břevnova, Hradiště a Velehradu a vyšehradského a tepelského probošta. Zastavíme-li se ovšem u čtyř johanitských sporů, zdá se, že volba

[494] Stručně tyto záležitosti po českomoravský prostor do r. 1241 shrnul WOLLMANN, *„A sede apostolica delegati"*, pro olomouckou diecézi rovněž FÜHRER, *Plenitudo apostolicae potestatis*, s. 82–83 a TÝŽ, *Papež jako judex ordinarius omnium?* (obojí Pod ochranou sv. Petra). Ke vztahu kurie a domácího prostředí obecně zmiňme alespoň příslušné pasáže ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil*; HLEDÍKOVÁ, *Papežství vrcholného a pozdního středověku* a NOWAK, *Das Papsttum und Ostmitteleuropa* – poměru pražských biskupů a kurie je věnována pozornost rovněž v kapitole VI. K obecnému vývoj papežských delegací včetně reflexe početné starší literatury srov. BARABÁS, *Delegated Papal Jurisdiction,* zejména s. 31–58, kde se rovněž podrobně věnuje úloze uherských biskupů a arcibiskupů.

rozhodců zde byla patrně poměrně náhodná; není také jasné, proč zatímco biskup Jindřich rozhodoval v obou sporech (v jednom případě se zderazskými božehrobci, v druhém s velmožem Milhostem a jeho matkou) samostatně, ostatní preláti byli pověřováni ve dvojici, resp. trojici (spor s jistým rytířem P., resp. pokračování sporu s božehrobci o ves Manětín). O rostoucím počtu delegátů v případě manětínské pře – nejprve biskup sám, následně svatojimramský opat a řezenský scholastik, oba neúspěšně, a konečně trojice domácích prelátů – delegovaných soudců lze uvažovat v souvislosti s komplikacemi sporu. Je patrné, že skutečné prosazení výroků papežských *iudices* bylo třeba prosadit jejich vlastní autoritou. Absence domácích delegovaných soudců v případě rozvodu krále s Adlétou Míšeňskou patrně vychází z předpokladu, že by mohli být nedostatečně objektivní – připomeňme ovšem, že nejpozději od počátku století se v obecném horizontu postupně prosazovala účast sporných stran při výběru delegovaných soudců; pro českomoravské prostředí ovšem zatím tápeme.[495]

Podobná praxe výběru mimodiecézních soudců ostatně platí i v případě, kdy se spory přímo týkají příslušného ordináře – typickým příkladem může být již podrobně připomínaná kauza biskupa Ondřeje, v jejíchž jednotlivých etapách figurují jako delegovaní soudci i vykonavatelé papežských mandátů preláti sousedních diecézí. Pražského biskupa Ondřeje ovšem v téže době (leden a listopad 1216 a leden 1217) zachytíme jako delegovaného (spolu)soudce ve sporu milevského opata a jistého šlechtice, prostředníka dispesu *de defectu natalium* kněze vlastní diecéze, a podobně též jako příjemce a snad i vykonavatele dvou dalších papežských mandátů – Honorius III. mu jednak v lednu 1217 nařídil, aby spolu s olomouckým biskupem a řezenským proboštem přiměl Děpolta (III.) navrátit králi jistý hrad a jednak v říjnu předešlého roku na základě předchozího kontaktu („ad audienciam nostram te significante pervenit“) vystavil mandát potrestat všechny, kteří podle nedovoleného zvyku krátí odváděné biskupské desátky. Podobně i soudci delegovaní k rozhodnutí dlouhotrvajícího sporu biskupa Jana II. s břevnovským klášterem (1229–1232) o desátky ze tří provincií, o kterém již byla řeč v souvislosti s benediktiny, pocházeli bez výjimky ze sousedních diecézí – nejprve z řezenské a následně vratislavské. Totéž platí i o Janově sporu s Dluhomilem, opatem téhož kláštera, o sumu peněz, kterou za koupi jisté vsi klášteru dlužil již jeho předchůdce Ondřej. Připomeňme rovněž, že desátkový spor byl rozhodnut ve prospěch kláštera, ovšem jak se ukázalo, biskup musel být k navrácení desátkových příjmů přinucen až k tomu papežem pověřenými míšeňskými kanovníky o dva roky později (květen 1234). Jak jsme již rovněž připomněli,

[495] Přehledně WOLLMANN, *„A sede apostolica delegati“*, s. 94–95. Obsah sporů zachytil již NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 129–134. – O (ne)zaujatosti uvažuje již WOLLMANN, *„A sede apostolica delegati“*, s. 91, s podrobnějším odkazem na MÜLLER, *Päpstliche Delegationsgerichtsbarkeit* I, s. 194–197.

míšeňskému biskupu Jindřichovi, proboštu a scholastikovi téže kapituly ostatně v červnu téhož roku Řehoř IX. nařídil, aby nedovolili biskupu Janovi a *jeho* kapitule (resp. katedrálnímu dorostu) obtěžovat břevnovský klášter na svátek Mláďátek. Je tedy zřejmé, že Janův respekt k papežským *iudices delegati* byl do značné míry limitován – sám ovšem jako delegovaný soudce na konci 20. let rozhodoval přinejmenším ve dvou kauzách, týkajících se sousedních diecézí: pasovské, resp. frisinské. O obou bude, vzhledem ke sporným stranám, ještě pojednáno v podkapitole *Společenstvo biskupů*.[496] Zatím se sice zdá, že jde spíše o shodu okolností, byť nelze vyloučit jistou úlohu neformálního přenosu povědomí o možnostech (ale i limitech) obrácení se na kurii.[497]

Skutečnost, že ve 30. letech na Jana II. již nebyla delegována soudní pravomoc, sice lze přisoudit jisté diskreditaci jeho osoby neuposlechnutím rozsudku vlastního desátkového sporu s břevnovskými benediktiny, případně jisté, z toho pramenící „pověsti svárlivého biskupa" před kurií, vždy ale půjde jen o hypotézu. Obecně ale platí, že v rámci celého aparátu byli delegovaní soudci identifikováni v první řadě příslušností k dané církevní dignitě, nikoli jménu – rozlišit formální a osobní faktory při volbě *iudices* je takřka nemožné. Jde každopádně o poslední známé delegace papežské soudní moci na pražské biskupy ve 13. století vůbec – obecně sledujeme v druhé polovině 30. a na počátku 40. let až překvapivý útlum v komunikaci (byť i zprostředkované) mezi kurií a pražskými ordináři; výjimku tvoří zejména záležitosti jeho biskupské volby a svěcení a v politické rovině císařsko-papežského sporu formulované privilegium chránící jej před interdiktem, suspenzí nebo exkomunikací ze strany jeho mohučského metropolity.[498]

Zmíněné a v příslušné kapitole podrobněji rozebrané privilegium Řehoře IX. pro biskupa Mikuláše je zřejmou reakcí na počínání Sigfrieda III. v v záležitosti obsazení vakantního olomouckého stolce po známé rezignaci nemocného biskupa Roberta na počátku roku 1240. Právě v této souvislosti znovu zachytíme papežská pověření adresovaná pražskému biskupu – jde ovšem již jen o kuriální mandáty ze září 1243, aby spolu s břevnovským opatem a pražským proboštem zajistil, že se papežem neuznávaný kandidát Konrád dostaví osobně nebo prostřednictvím prokurátora do tří měsíců ke kurii, a následně z března 1245, jímž

[496] CDB II, č. 330, s. 336.

[497] Nutná otevřenost úvahy znovu zdůrazňuje potřebu komplexního zhodnocení delegovaného soudnictví v českomoravském prostoru. Je rovněž na místě připomenout, že statistika je do jisté míry zkreslována skutečností, že k některým kauzám se vztahuje více listin – přehledně WOLLMANN, *„A sede apostolica delegati",* s. 97–99. Problematičnost jakékoli kvantifikace navíc podtrhuje torzovitost pramenné základny, resp. absence jakékoli dobové evidence.

[498] CDB IV, č.5–6, s. 64–66; SOMER – SVOBODOVÁ, *Konrád z Friedberka*, s. 7–9. – BARABÁS, *Delegated Papal Jurisdiction,* s. 48.

Mikulášovi nařizuje, aby spolu s břevnovským a hradišťským opatem přiměli druhého elektů, mistra Viléma, aby se rovněž dostavil před papeže. Podobně byl již jeho nástupce Jan III. v říjnu 1259 pověřen, aby spolu s plaským opatem uvedl bývalého řezenského biskupa Alberta z Pietengau do držby jemu přiřčených statků – k předcházejícímu rozhodnutí, jakým způsobem zajistit (v rovině důstojnosti i živobytí) „dobrovolně" do papežových rukou rezignovavšího biskupa, ovšem byli ze zřejmých důvodů papežem ústně delegováni tři u kurie se pohybující preláti. Je zde tedy patrný posun delegací na osoby přítomné (nebo alespoň blízké) kuriálnímu prostředí, byť tuto skutečnost jistě nelze generalizovat. Podstatným problémem je v tomto i jiných podobných případech skutečnost, že známe jen mandát samotný a nikoli už průběh jeho provedení včetně Janova podílu na něm. Již na počátku následujícího roku (1260) byli k řešení dvou jeho partikulárních konfliktů se dvěma lokálními šlechtici a dalšími laiky, kteří od kurie se vracejícímu Albertovi zcizili jistou sumu peněz, papežské listiny *et rebus aliis* (jeden z mandátů zmiňuje víno a obilí dvojího druhu), znovu delegováni preláti českého království. V případě sporu s Friedrichem z Eutingen byl znovu delegován kladrubský opat, zde spolu s klášterním proboštem a proboštem chotěšovským – v případě, že by se nemohli zúčastnit všichni, postačí při řešení účast dvou z nich. Obsahově i formálně jde o typický delegační mandát. Totéž platí i o druhé stížnosti na Karla z Lengenfeldu a další laiky, jejíž řešení bylo kurií delegováno olomouckému biskupovi a plaskému opatu.[499]

Patrnou disproporci v obecném zapojení pražských a olomouckých biskupů do systému papežského delegovaného soudnictví nelze vysvětlit jen specifickým postavením Bruna Olomouckého vůči králi i kurii. Hlubší analýzu těchto vztahů zejména s ohledem na působení domácích prelátů v diecézi i mimo ni ovšem zatím ponechávám dalšímu studiu.

Falzátorská kauza Martina, generálního převora cyriaků (kajícího řádu řeholních kanovníků), při jejímž odhalení a následném řešení sehrál biskup Jan III. zásadní úlohu, je dalším typickým příkladem uplatnění biskupovy delegované autority – kanovníci totiž, s výjimkou výkonu farní správy, byli již od svého zformování v Římě Alexandrem IV. v roce

[499] Podrobně SOMER, *Nástup Bruna* a SOMER – SVOBODOVÁ, *Konrád z Friedberka*. K církevně-politickému podtextu celé kauzy rovněž SYCHRA, *Raná církevní kariéra,* s. 41–45. – CDB V/1, č. 200, s. 318–319. Připomeňme, že řezenský biskup Albert I. (1246–1259) byl jedním ze světitelů Jana III. ve vídeňském sv. Štěpánu v květnu 1258 (CDB V/1, č. 152, s. 241–242). O Albertovi přehledně GATZ (ed.), *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches,* s. 625–626, k okolnostem rezignace podrobněji THÉRY-ASTRUC, *"Excès," "affaires d'enquête" et gouvernement de l'Église (v. 1150–v. 1350)*, s. 165–166. HAUSBERGER, *Geschichte des Bistums Regensburg* 1, s. 123–127. – Mimo samotnou diecézi je namířen i mandát biskupu Janovi III., aby se zasadil o dodržování exkomunikace magdalenitek z Freibergu v míšeňské diecézi. Opět lze jen konstatovat, že o Janově postupu nic nevíme. CDB V/2, č. 676, s. 311–312. K dějinám kláštera BÜNZ – ZINSMEYER – MÜTZE – SCHUFFELS – SEMBDNER (ed.), *Sächsisches Klosterbuch* 1, s. 409–411.

1256 z biskupské moci eximováni. Řád, jehož vznik a příchod do Čech (zřejmě na pozvání Přemysla Otakara II.) zachytila k září téhož roku již mnohokrát zmiňovaná kapitulní tradice (*Letopisy 1196–1278*), se do vývoje diecéze ve zbytku století výrazněji nezapsal, proto o něm nebyla řeč v některé z předchozích podkapitol. Ostatně ale – už vzhledem k oné letopiscově pozornosti – nelze zcela vyloučit ani jakousi neformální poradní úlohu pražského biskupa Mikuláše při jeho uvedení do země.[500]

Neznámo z jakého příčiny se do Janových rukou dostaly mnohé řádové listiny, znějící na jméno papeže Alexandra – patrně šlo o přisvojené právo kázat, zpovídat a přijímat osoby, vázané v jiných řádech, nemůžeme ale vyloučit ani troufalou Martinovu snahu o jejich biskupskou vidimaci. Biskup tyto listiny postoupil kurii k přezkoumání a Alexandr na základě přezkumu obsahu listin i podoby pečetí Janovi nařídil (v květnu 1260), aby – vzhledem k ohrožení svěřených duší a pohoršení mnohých – donutil Martina a jeho bratry k vydání všech listin, indulgencí a privilegií jakéhokoli obsahu, a to v případě potřeby i skrze církevní tresty bez možnosti odvolání se. Tyto listiny pak měly být spolehlivým poslem doručeny ke kurii. Vše, co bylo na základě těchto falz vykonáno (tedy udělená rozhřešení, dispenzy, indulgence nebo přijetí jinde vázaných osob) papež prohlásil za neplatné a nezávazné. V případě neuposlechnutí zákazu kázat a zpovídat mají být tito bratři považováni za „falzátory a svůdce věrných duší" a jako takoví mají být uvězněni a činit pokání o chlebu a vodě. Obsah papežské listiny má konečně být často a důrazně připomínán na synodách a v diecézních kostelích – poslední ustanovení ovšem vychází ze značně pokročilejší italské praxe a nereflektuje dosah těchto „falešníků," omezený jen na pražské souměstí a jeho nejbližší okolí. Nejde již tedy o delegované soudnictví, ale o papežský mandát: biskup se již tedy aktivně nepodílí na rozhodnutí v tomto případě nesporné kauzy, ale je exekutorem kuriálního rozhodnutí.[501]

Janův další postup v této záležitosti nastiňuje až o dva roky mladší mandát papeže Urbana IV. z 1. července 1262, známý ovšem jen z opisu v neúplně dochované listině pražského děkana Víta. Novopečený papež zmiňuje, že biskup Jan převora Martina vzhledem k jeho počínání nechal uvěznit. Ten ale prý, „spoléhaje se na svou mazanost," spolu s ostatními vězni přemohl strážce, uprchl z vězení a dopouštěl se ještě ohavnějších činů, a proto byl na

[500] *Letopisy 1196–1278*, FRB II, s. 294; podrobně HLEDÍKOVÁ, *Řád křižovníků s červeným srdcem*, s. 211–212 a 216–217. Na kauzu jako doklad „poklesků světských kněží i řeholníků" (podobně jako na již zmíněné dobřanské magdalenitky) upozornil ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.,* s. 316. – O řádové účasti na farní správě existují doklady až pro 14. století; přinejmenším v případě klášterů v Pardubicích a Orličce (Klášterec n. Orlicí) ale lze podíl na duchovní péči předpokládat již v souvislosti s vlastním založením. – K řádu obecně FRANK, *Brüder von der Buße der Märtyrer*.

[501] CDB V/1, č. 225, s. 348–349.

základě předešlou listinou delegované papežské autority – snad opět pražským biskupem – uvězněn. Urban IV. tedy nařídil kapitulnímu děkanu Vítovi zbavit jej hodnosti (*generali administratione*) a kanovníkům povolit volbu nového generálního převora. Literárně velmi vytříbená odpověď pražského děkana, obsahující onen mandát, zachovaná v o málo mladším opise nalezeném Bohumilem Rybou ve vazbě novověkého rukopisu ale žel končí vprostřed věty. Dozvídáme se tedy jen, že autor usiluje s největší pečlivostí naplnit papežský příkaz; není ovšem jasné ani jak celá kauza dopadla, ani proč byla k řešení přikázána nikoli již biskupovi, ale přednímu hodnostáři *jeho* kapituly. Nabízela by se úvaha o Vítově osobní vazbě na jistého Petra, králova kancléře a rovněž kapitulního kanovníka, který se v inkriminované době pohyboval na papežském dvoře ve Viterbu a s Urbanem se zjevně sblížil, přičemž tyto diplomatické povinnosti mu znemožňovaly dodržovat přikázanou kanovnickou rezidenci, k níž se jej biskup nejpozději v roce 1264 usiloval na základě jakési kuriální výsady donutit. Jaroslav V. Polc sice tuto snahu spojil s děkanem Vítem prosazovanou liturgickou reformou, to ovšem není jediné řešení – přinejmenším ale také není jasné, že by z Urbanova mandátu plynuly vykonavateli jakékoli zjevné výhody.[502]

S deklarací biskupské autority se ostatně setkáváme i v případě počátků řádového konventu v Orlici (Klášterci nad Orlicí), jež jsou ovšem značně nejasné. Jeho vznik snad lze připsat kolonizačnímu úsilí krále Přemysla Otakara II. nebo do regionu za tím účelem přizvaných původně západočeských Žampachů, jedné z větví Drslaviců. Zřejmě právě s jedním z příslušníků rodu je spojena i ona intervence Tobiáše z Benešova, který ve formulářové sbírce dochovaným listem jistému šlechtici zakazuje na místě patřícím tamním kanovníkům budovat opevnění nebo hrad (*municionem sive castrum*). Biskup připomíná, že by šlo o svatokrádež (*sacrilegium*) a v případě neuposlechnutí výzvy by byl nucen užít církevních trestů, „jak mu ukládá povinnost úřadu." Vzhledem k takové formulaci se zdá, že biskup zde vystupuje jako ochránce církevních statků, tedy usiluje o naplnění onoho rozměru „hlavy diecéze" v širším smyslu. Není jasné, zda tak vystupuje přímo na žádost převora a bratří, nebo zda byl k ochraně (a podpoře) řádu vyzván kurií jako v řadě podobných případů a šlo by tak o její reálné naplnění.[503]

[502] CDB V/1, č. 340–341, s. 507–509; RYBA, *Nález cenné korespondence.* – Biografii kanovníka Petra naposledy podal POLC, *Zázrak v Bolseně,* zejména s. 43–46 a spojil jej se značnou pravděpodobností s bolsenským eucharistickým zázrakem.

[503] FTB, č. 221, s. 170. MUSIL, *Osidlování Poorlicka*, s. 170–172 nachází toto provizorní sídlo u Nekoře (lokalita Vejrov).

Zjitřenou atmosféru *zlých let* případně odráží mandát Mikuláše III. z dubna 1279 biskupu Tobiášovi v záležitosti kladrubského mnicha Buccobitia, který se na příkaz svého opata Kunona zapojil spolu s neurčenými laickými služebníky do obrany klášterního majetku – patrně movitého, vzhledem k opatskému pověření snad náležejícímu k některému z klášterních dvorů. Tito služebníci (*servitores*) pak v jeho přítomnosti jednoho z oněch zločinců zranili a on měl po týdnu na jeho následky zemřít. Poměrně podrobné líčení zachycuje kuriální písař přímo na základě osobního svědectví a postupuje jej – s odkazem, že může mít „o tomto skutku a okolnostech s ním spojených úplnější poznání" – k prošetření biskupu Tobiášovi. Je zřejmé, že v celé záležitosti jde především o záležitost Buccobitiovy pošramocené pověsti – proto je také zdůrazňováno, že k násilníkově smrti nepřispěl ani „slovem, gestem, vůlí nebo skutkem, ani k tomu neposkytl radu, pomoc či podporu" s výjimkou vlastní neangažované přítomnosti. Proto také, neshledá-li biskup jinou kanonickou překážku, nemá být mnich vázán žádnou *irregularitou,* tedy vážnou překážku bránící mu ve výkonu jeho kněžského svěcení. Další průběh není znám, lze ovšem předpokládat očištění jeho pověsti, podstatné pro výkon jeho kněžské služby v kláštěře a snad i v některém farním kostele. Mikulášova listina, známá pouze z jeho register, zároveň naznačuje rovinu obecnějších mantinelů chování kléru v turbulentní době, a zároveň jeho potřeb a možné podpory ze strany hierarchie. V souvislosti s otázkou biskupa jako příjemce papežských delegací jde ovšem opět jen o vykonání papežského mandátu, byť jeho součástí mělo být i důkladné prošetření kauzy.[504]

Do téhož kontextu náleží i čtveřice o dva roky mladších kuriální listin (20. srpen 1281) – potvrzení majetkové držby vyšebrodského kláštera, konfirmace starších privilegií a imunit a dva mandáty biskupu Tobiášovi, jehož vyzývají k ochraně bratří a jejich majetků. Martin IV. nejprve obecnou formulí vypočítává příkoří, působená, jak se mu doneslo, klášteru mnohými laiky i kleriky a nařizuje biskupovi, aby, nalezne-li jaké odcizené statky kláštera, zajistil jejich navrácení klášteru. Není zřejmé, zda Tobiáš navrátil klášteru jakékoli statky *ad ius et proprietatem* nebo se bratří jakkoli zastal. Poslední listina je orientována *pro futuro* – papež Tobiášovi nařizuje, aby přinejmenším v následujícím trojročí klášter ochraňoval a nedovolil jej a jeho statky jakkoli obtěžovat pod pohrůžkou církevní cenzury. V praktické rovině těchto záležitostí by se ovšem nabízelo obracet se spíše na v regionu významně zakotvený zakladatelský rod – vždyť ono *alienatio* (v různých gramatických kategoriích) odkazuje spíše

[504] CDB VI/1, č. 38, s. 78–79.

na zcizení, tedy proti předešlému zacházení vlastní komunity, případně na násilí páchané třetí osobou než na negativně vnímané působení zakladatelského rodu.[505]

Biskup ale, po mém soudu, v obou zmíněných případech vystupuje spíše jako kanonickoprávní a duchovní autorita – jako jakási záštita, o jejímž skutečném naplnění lze vzhledem k absenci jakýchkoli zpráv jen spekulovat. Tuto hypotézu potvrzuje rovněž trojice listin z jara 1278 adresovaná kurií témuž klášteru, jistě na jeho vlastní žádost. Jde opět o konfirmaci klášterních privilegií Mikulášem III., výzvu biskupu Janovi, aby navrátil klášteru odňaté (zcizené) statky, pokud takové nalezne, a konečně, aby klášter chránil proti všem, kdo by jej nebo jeho statky jakkoli obtěžovali. V případě obou výzev k navrácení odňatých statků (*Ad audientiam nostram pervenit*) jde o obecně poměrně běžně užívaný kuriální formulář, byť s několika marginálními odchylkami; výraznější odchylky – nikoli ovšem významové – jsou pak zřejmé při srovnání mandátů k budoucí ochraně. Všechny tyto skutečnosti svědčí o poměrně běžném užívání tohoto typu papežských mandátů pro obecnou podporu ke kurii se obracejících klášterů. Na druhou stranu, frekvence, s níž se vyšebrodští šedí mniši k papeži obraceli, podtrhuje jejich význam pro klášter; nutno také podotknout, že zmíněné listiny byly uloženy v archivu kláštera, a nikoli biskupa, resp. jeho kanceláře. Nejasným zůstává úloha těchto mandátů v rámci formování vazeb mezi biskupem a kláštery v jeho diecézi už vzhledem k jejich nejasné recepci při výkonu vlastního biskupského úřadu – v biskupské praxi žádný jejich odraz nezachytíme. Několik podobných papežských listin bylo směřováno rovněž jiným klášterům, ať už k ochraně olomouckého biskupa, nebo jiných prelátů. Je zřejmé, že podstatná část těchto listin zůstane neznámá, stejně jako jejich skutečný dopad na tyto vazby.[506]

Do souvislosti formování jakéhosi „společenstva biskupů," jak jej podrobněji pojednáváme v příslušné kapitole, vstupuje listina Klementa IV. z listopadu 1265, vyzývající biskupa Jana III. a pražského probošta Jakuba, aby zajistili restituci majetků, zcizených salzburskému arcibiskupství předchůdci elekta Vladislava (Slezského). Není opět zřejmé, zda se listina, jenž se od zmíněných odlišuje jen v drobnostech formulace, vůbec dostala do rukou obou prelátů. Zdá se, že hrála podstatnou roli především v rámci politických jednání o obsazení arcibiskupského stolce.[507]

[505] CDB VI/1, č. 152–155, s. 199–203. – Význam těchto listin pro řeholní komunitu zdůrazňuje jejich opsání do klášterního kopiáře z konce 16. století, jehož prostřednictvím také byly zachovány. – Typicky „de bonis ecclesie per concessiones huiusmodi a l i e n a t a (…) ad ius et proprietatem ipsius monasterii legitime revocare (…)" CDB V/2, č. 868, s. 589–590; *Slovník středověké latiny*, heslo *alienatio*.

[506] CDB V/2, č. 865–866 a 868, s. 586–590.

[507] CDB V/1, č. 459, s. 679–680. GATZ (ed.), *Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches*, s. 666.

Náklonnost biskupa tomu kterému řádu nelze jednoduše kvantifikovat na základě vydaných vidimusů a konfirmací, jednal vzhledem k osudům jednotlivých řádových a klášterních archivů, jednak vzhledem k tomu, že přinejmenším podstatnou část iniciativy k získání těchto listin museli vyvinout příslušné instituce samy – více patrně napoví kvantifikace inkorporací farních kostelů (viz na příslušném místě), ale i v tomto případě je na místě opatrnost. Jednak je řada takových aktů doložena až ex post nebo vůbec (zejména v případech, kde chybí záznamy v konfirmačních knihách), jednak, jak ukazujeme na příslušném místě, na jejich počet mělo vliv více faktorů: typicky schopnost si tato privilegia vyjednat a obecně vymoci jejich dodržování. Iniciativu lze po mém soudu připisovat spíše zástupcům jednotlivých klášterů.[508]

Několik biskupských konfirmací majetkových transakcí (darů) se hlásí k jeho roli veřejné autority disponující autentickou pečetí – ordinář zde vznášeje církevní sankci přijímá celé pořízení od časů Jindřicha Břetislava do vlastní spirituální ochrany. Dobře to ilustruje koroborace listiny biskupa Pelhřima potvrzující vilémovskému klášteru zbožný odkaz Sezemy z Kostomlat (1223): „Verum cum vineas domini Sabahot multiformes bestie moliantur demoliri, presens scriptum sigilli nostri munime d supra dicto conventui digne duximus roborandum.“ Podobně vyznívá i listina biskupa Bernarda, známá ovšem pouze z mladších opisů, potvrzující při příležitosti vysvěcení dvou zderazských oltářů donaci Všebora Hrabišice. Ústup církevní (biskupské) kominace zaštiťující zbožné dary je tedy v prvních dekádách 13. století, jak podrobně doložil už Rostislav Nový, jasně patrný.[509]

Mladší reflexí tohoto vývoje je zpadělaná konfirmace založení oseckého kláštera, znějící na jméno biskupa Daniela II. a hlásící se k září 1209 – její sestavení, snad skutečně na základě deperditní biskupovy listiny, lze datovat krátce po roce 1287. Přestože se klášter již těšil exempci, je pro konvent tato konfirmace, jež měla být biskupem vydána při příležitosti benedikce hřbitova a vysvěcení oltáře, ještě na sklonku století zásadní tak, že bratřím stálo za to ji vytvořit. Podstatnou roli v celé záležitosti zřejmě sehrála potřeba zajistit si získaná práva k farnímu kostelu v Zavidově (Sayda), přičemž historická tradice, výrazně zachycená i ve specificky formulované datační formuli, hrála v této argumentaci zásadní roli. Biskupovu úlohu shrnuje úvodní arenga: „Quoniam divina disponente clemencia cathedram sancte Pragensis ecclesie (…) idcirco subiectorum sacrificia et elemosinas de manibus ipsorum receptas ex officio sacerdocii deo sanctificare tenemur ipsasque nichilominus oblaciones pauperibus

[508] Až přílišný důraz na prostou kvantifikaci inkorporací klade po mém soudu typicky KOPIČKOVÁ, *Ženské cisterciácké kláštery,* s. 388–391.
[509] CDB II, č. 252, s. 241–242; CDB III/1, č. 191, s. 239–242. – NOVÝ, *Pečeti,* s. 210–212.

Christi, quorum sustentacioni subserviunt, auctoritate qua fungimur, debemus populo qui nascetur natoque nunciare signatas," a dále závěr narace: „(…) reditus atque predia, quibus eo tempore memorata gaudebat ecclesia, presenti pagina commemoramus et sub protectionem patronorum nostrorum sancti Viti, Adalberti et Wencezlai colligimus." Daniel II. je zde tedy ještě postaven do role zástupce celé církve, přímo prostředkujícího a posvěcujícího vztah mezi dárcem (fundátorem) a přímo Bohem, jako obdarovaným, a zároveň jako ordinář „disponuje" ochranou patronů diecéze, jíž postupuje i klášter a jeho statky. Ahistoricita prvně jmenované biskupovy úlohy v závěru 13. století dovoluje předpokládat onu deperditní listinu, ale zároveň připomíná hlubší povědomí o této úloze biskupských konfirmací, která, jak patrno, v průběhu prvních dekád ztrácí na významu. Postoupení kláštera a jeho statků ochraně ke katedrálnímu kostelu vázaných patronů je na druhou stranu formulací poměrně běžnou i v pozdějším vztahu biskupa k těmto domům.[510]

Výrazným způsobem do vztahu biskupa a dotčených klášterů vstupovaly donace „kostelů s patronátním právem a všemi k němu příslušejícími majetky," resp. později kanonicky „patronátní právo kostela" a jejich biskupské konfirmace *in possessionem perpetuam,* vycházející z jeho autority ordináře (*de auctoritate ordinaria*). Obecnému významu tohoto nakládání byla věnována pozornost v kapitole o diecézní správě, a to včetně jejich případných inkorporací – obecný vývoj biskupských listin ukazuje postupný přesun důrazu diktátu listiny z hmotného zajištění darovaného kostela na zabezpečení jeho duchovní správy. Hospodářské záležitosti těchto darů ovšem biskup ani tak neztrácí aktivně ze zřetele – typicky když několika klášterům, postiženým vývojem 80. let, povolil biskup Tobiáš přivtělit příjmy kostela (typicky Touškov, Jablonné) k výživě bratří (*ad usos proprios*). Význam těchto konfirmačních listin pro jednotlivé komunity a jejich vlastní zajištění podtrhuje i skutečnost, že se objevila – byť jistě ne v jakkoli zásadní míře – falza, byť snad vycházející z neznámých biskupských listin. To lze říci o konfirmaci daru patronátního práva kostela ve Veselí nad Lužnicí z června 1261, hlásícího se k osobě biskupa Jana III., který měl z „autority boží a svatého mučedníka Víta" potvrdit kostel vyšebrodským cisterciákům *instrumento autentico*. Sestavení příjemecké listiny patrně vychází z potřeby bratří držbu si pojistit, ale zároveň i z biskupského úřadu plynoucí autority, jíž příslušelo s jakoukoli transakcí týkající se

[510] CDB II, č. 362, s. 388–391 (listina samotná dochována pouze v klášterním kopiáři *Codex Damascus* ze 14. století). Nejde ostatně o jediné klášterní falzum z druhé poloviny století – CHARVÁTOVÁ, *Dějiny I,* s. 381–382;. NOVÝ, *Pečeti,* s. 209–213.

patronátního práva vyslovit souhlas. Běžně je v těchto pasážích také zdůrazňován význam biskupské pečeti coby *sigilla autentica*.[511]

Jinou záležitostí jsou biskupské vidimusy, tedy ověření inzerovaných dokumentů jiným subjektům – první dochované vidimusy známe až z 50. let 13. století, vyhotovené zřejmě již fungující biskupskou kanceláří. Zdá se tedy, že tento posun od konfirmací donací (pochopitelně s výjimkou nakládání s patronátními právy, resp. *ad beneficia*) k vidimusům odráží obecnější vývoj pozice pražského biskupa a chápání jeho role a autority. Je zřejmé, že v této rovině sledujeme již výhradně zájem jednotlivých duchovních institucí a jednotlivců, kteří si tyto písemnosti nechávali ověřit. Zároveň je patrné, že podstatný podíl těchto vidimovaných listin tvoří papežská privilegia, ať už obecná, nebo určená přímo konkrétnímu ústavu. Nelze ovšem říci, zda měly tyto vidimusy v očích řádu (a případně společnosti jako celku) posilovat jejich význam.[512]

[511] Vznik a vzájemné vztahy několika takových Tobiášových konfirmací sledoval s pokusem o nalezení obecnějších trendů v biskupské kanceláři FÜHRER, *Listina,* zejména s. 199–205 a 208–223. – K příkladům využití kostelů pro zajištění mnichů FTB, č. 139–142, s. 109–113; k veselskému kostelu CDB V/1, č. 286, s. 425–426 a FÜHRER, *Listina,* s. 97; obecně k nakládání s patronátními právy ŽEMLIČKA, *Návrat českých pánů*. – Podstatu chápání konfirmací klášterní komunitou zdůrazňuje konečně i již několikrát připomínaný *Codex Thomaeus,* který těmto listinám věnuje celý druhý oddíl, nadepsaný: „Item in secunda parte privilegia conventus principum de fundacione loci et donacione conventus et bulle appostolicorum et cum hoc eciam vidimus sub publica manu et episcoporum sigillis et alia rescripta invenies."

[512] FÜHRER, *Listina,* s. 111–114, 294–296. – Významu vidimací listin dosud nebyla v českém prostředí věnována dostatečná pozornost. Obecně např. TOCK, *Actes confirmatifs et vidimus*.

II. 6 Výkon spirituální moci biskupské

Podstatným projevem kontaktu biskupské moci s klášterním prostředím diecéze byla realizace jeho *potestatis ordinis*, vycházející ze svátostného charakteru přijatého svěcení, které ordinář přijímal vkládáním rukou přinejmenším dvou dalších biskupů pověřených k tomu metropolitou, nevysvětil-li ten biskupa sám. Takové zdůraznění uchování apoštolské posloupnosti sledujeme i v některých zprávách o svěcení pražských biskupů, které podrobněji hovoří o jejich světitelích – kapitulní letopisec tyto podrobnosti ovšem zmiňuje až v souvislosti s volbou a svěcením biskupa Tobiáše na počátku *zlých let*; podobné zmínky ostatně najdeme již u Kosmy a jeho pokračovatelů. O formování komunikační sítě biskupů, utužované rovněž na základě těchto vztahů, uvažujeme především v souvislosti s kontakty Jana III. v kapitole *Společenstvo biskupů*. Průběh těchto biskupských svěcení lze ovšem jen analogicky rekonstruovat. Totéž, a to ještě ve výraznější míře, platí i o kontaktech biskupů s kláštery ve zmíněné rovině.[513]

Durandův pontifikál (*Rationale divinorum officiorum*) z 80. let 13. století, ale nepříliš odlišně i starší texty, rozlišují tři základní skupiny liturgických úkonů vyžadujících aktivní biskupovu participaci – a sice žehnání a svěcení osob (vedle udílení svěcení všech stupňů, i benedikci opatů a abatyší a rovněž panovnické korunovace, které ovšem v Čechách náležely mohučskému metropolitovi), žehnání a svěcení budov a předmětů a konečně udílení svátostí a jiné liturgické obřady. Vztahy jednotlivých biskupů s domácími kláštery tedy v této rovině formovala především svěcení klášterních kostelů a jejich oltářů, neboť se odehrávaly přímo v prostoru, ve kterém komunita žila a modlila se, a posvěcovaly jej tak. Vždyť Vilém Durand připomíná, že právě jen biskup (*pontifex*) při této příležitosti duchovně zpřítomňuje obraz a podobu Krista – nejvyššího velekněze („imaginem et figuram summi Pontificis Christi spiritualiter gerit"). Tato svěcení také prameny zachytí nejčastěji, byť pohříchu torzovitě. Lze s jistou pravděpodobností předpokládat, že svěcení klášterních chrámů uchovávaná v paměti komunity mj. ve formě pamětních zápisů (dnes často deperditních) byla připomínána i v souvislosti s biskupem-světitelem.

Podobné memoriální funkce nabývaly rovněž odpustkové listiny, vydávané u příležitosti svěcení klášterního kostela, případně vedlejšího (bočního) oltáře – ať už přímo vážících se k účasti na této liturgické slavnosti, nebo běžněji spojených s návštěvou kostela *in anniversario die dedicationis*. Typickým příkladem takového paměťového media je listina biskupa Mikuláše pro mařídolské cisterciačky, datovaná 10. září 1244 v Ostritz, kombinující

[513] *Vypravování o zlých letech,* FRB II, s. 335–340.

memoriální zápis včetně oltářní autentiky a odpustkové privilegium – pražský biskup nejprve přiznává návštěvníkům kláštera běžné čtyřicetidenní odpustky „in anniversario dedicationis." Tentýž písař pak za datační formuli, snad na žádost sester, ještě doplnil pasáž rozšiřující přiznané indulgence o třicetidenní odpustky kajícníkům navštěvujícím chrám o svátcích vyjmenovaných světců, jejichž ostatky jsou uloženy ve hlavním oltáři. Tytéž odpustky pak vztáhl i na ty, kteří z jakéhokoli důvodu o oněch svátcích nemohou do Mařídolu putovat, ale sestry (finančně) podpoří. Listina opatřená biskupskou pečetí, přivěšenou na červených hedvábných nitích, nese mocensko-symbolický význam jak pro klášter, tak pražského biskupa – sestrám jednak potvrzovala a připomínala zásadní konstitutivní moment, jednak rozhojňovala možnost čerpání z *thesauru ecclesiae*. Pro Mikuláše znamenalo vysvěcení kláštera symbolické uzavření sporu o diecézní příslušnost části Záhvozdu, ale také otisk do klášterní paměti – takový záměr explicitně připomíná listina Jana III. potvrzující vysvěcení chóru zderazského klášterního chrámu (červen 1276): biskup uděluje příslušné odpustky „ut autem hec nostra dedicatio sempiternam memoriam." Plnou exempci (*privilegium commune*) získaly sestry až privilegiem Inocence IV., jež explicitně připomíná jednak nezávislost na biskupovi a jeho ordinářské a jurisdikční pravomoci (včetně interdiktu), jednak povinnost diecézního ordináře bezúplatně sestrám světit oltáře, kostely a svaté oleje – bude-li ovšem katolíkem a setrvávat v jednotě s Římem. V opačném případě, nebo pro sedisvakanci či odmítnutí mohou o totéž žádat jiného biskupa, stejně jako tito biskupové mohou s papežským povolením žehnat jeptiškám, liturgickým potřebám a paramentům. Mikulášova podpora v této záležitosti není zřejmá; ostatně obecně nelze rozeznat, jak příslušní pražští episkopové reagovali na postupující exempci jednotlivých ústavů. Podobně ovšem také neznáme jakýkoli doklad sporu o svěcení, resp. benedikci mezi kterýmkoli domácím klášterem a ordinářem – lze předpokládat, že by zanechal stopu přinejmenším v řádových statutech nebo papežské kanceláři.[514]

[514] K obsahu a rozsahu papežských exempcí výše v rámci výkladu o jednotlivých řádech. – DURAND, *Rationale Divinorum Officiorum*, IV.2, s. 40 a podrobněji příslušné pasáže věnované jednotlivým typům svěcení. – CDB IV, č. 45, s. 130–131; CDB V/2, č. 817, s. 511–513; CDSL I, č. 43, s. 70–74; k tomu stručně CHARVÁTOVÁ, *Dějiny* III*,* s. 35–36; ke kontextu konsekračních listin FÜHRER, *Listina,* s. 41–45. – Typicky k úkonům svěcení privilegium Honoria III. želivským premonstrátům: „Crisma vero, oleum sacrum, consecrationes altarium seu basilicarum, ordinationes clericorum, qui ad sacros ordines fuerint promovendi, a diocesano suscipietis episcopo, **siquidem catholicus fuerit et communionem sacrosancte Romane sedis habuerit** (…) alioquin liceat vobis, quemcumque malueritis, catholicum adire antistitem (…)." RBM IV, č. 1774, s. 711–712. – Velmi podrobný pamětní zápis zachycuje vysvěcení obnoveného chebského kostela minoritů v lednu 1285 řezenským biskupem Jindřichem, které bylo promyšlenou součástí několikadenní tzv. chebské svatby krále Václava II. a Guty Habsburské. Zápisem, připomínajícím vedle světitele ještě přítomnost dalších pěti biskupů udílejících odpustky (včetně pražského), se umně prolíná liturgická a politická rovina celé slavnosti. V kontextu předpokládaných memoriálních zpráv o svěcení jde pochopitelně o nadstandardní exemplář, což plyne nejen z politického rozměru

V této souvislosti se konečně nabízí otázka, zda udělení odpustků doprovázelo každé svěcení klášterního kostela, nebo zda šlo o zvláštní biskupovu milost. Odpověď zde problematizuje především nedostatek zpráv o svěceních řádových kostelů, především v případě mendikantů. Zdá se ovšem, že odpustky vázané přímo ke dni svěcení nebyly nutnou samozřejmostí, jak ukazuje již zmíněná listina biskupa Jana III. pro zderazské božehrobce – biskup uděluje odpustky pouze *in anniversario die dedicationis* a klade toto výročí na úterý po Velikonocích. Na druhou stranu je dobře možné, že uvažované odpustky udílené přítomným při svěcení, tedy jednorázově, nebylo třeba zaznamenávat; podobně jako v případě odpustků udílených nově vysvěcenými biskupy, které připomíná kapitulní letopisec v souvislosti s pražským svěcením pasovského elekta. [515]

Svěcení kostela mělo být nejen klíčovou událostí ve vývoji kláštera, ale pro konsekrujícího biskupa rovněž příležitostí, jak demonstrovat vlastní (sakrální) přítomnost v regionu a snad též využít této přítomnosti k řešení jiných záležitostí, a konečně neméně podstatnou pro poutníky přicházející ke slavnosti. Jejich zájem jistě také povzbuzovaly při té příležitosti udílené odpustky. Cílené nakládání s nimi typicky demonstruje společný postup pasovského biskupa Oty a pražského Jana III. při přípravě svěcení chrámu premonstrátského kláštera v Drkolné při hranicích pražské diecéze („circa limites nostre dyocesis“). Budoucí světitel Ota požádal pražského biskupa, aby potvrdil platnost odpustků, které budou *in die consecrationis et in aniversario dedicationis* přítomným udělovány, i pro poutníky z pražské diecéze. Jan III. je s odkazem na jeho otcovskou důstojnost schválil a připojil své čtyřicetidenní. Listina sestavená písařem jinak z Janovy kanceláře neznámým – patrně tedy z prostředí Pasova nebo spíše přímo Drkolné – datovaná v biskupských Liblicích u Českého Brodu 1. května 1261 rovněž přispívá k poznání možností komunikace biskupova okruhu – svěcení drkolenského chrámu totiž mělo proběhnout již 8. května, a tedy se zdá, že jednání bylo vedeno takřka na poslední chvíli, ať už byl jeho přímým iniciátorem klášter nebo pasovský biskup, což se zdá pravděpodobnější. Jan III. navíc celou záležitost vyřizoval při svém venkovském pobytu, patrně proto také s sebou neměl vlastního písaře, který by listinu vyhotovil. V této souvislosti se nabízí obecnější otázka, zda a případně jakým způsobem byli o možnosti získání potvrzených odpustků zpravováni potenciální poutníci, jejichž účast při konsekrační slavnosti měly

---

události, ale patrně i s ohledem na písemnou kulturu pokročilejšího prostředí řezenské diecéze, jejíž byl Cheb součástí. *Monumenta Egrana* I, s. 133–134 (KLL, č. 89, s. 48); ke kontextu z různých úhlů pohledu JAN, *Václav II.,* s. 72–74 a ŽEMLIČKA, *Do tří korun,* s. 114–115.

[515] CDB V/2, č. 817, s. 511–513.

podpořit. Podrobněji se budeme biskupským odpustkovým privilegiím věnovat ještě v následující pasáži.[516]

Zásadní význam biskupského svěcení kostelů (jak klášterních, tak farních) podtrhuje několik zpráv o podivuhodných božích znameních („signum in celo divinitum"), které liturgickou biskupovu přítomnost provázely. Autoři těchto textů je ovšem explicitně nespojují s biskupovým prostřednictvím – *Život bl. Hroznaty* připomíná v kapitole o posvěcení tepelského kostela (1232), které vykonal „ctihodný otec pan Jan, blahé paměti kostela pražského biskup," že v průběhu celé slavnosti, a ještě i po celý zbytek dne zářila nad novým „chrámem matky Kristovy" jasná hvězda. Tedy, jak sám autor připomíná, měla bratřím připomínat Matku Boží, která své „sluhy zápasící v trpkostech moře tohoto cestou pokoje řídí a do přístavu přivádí; zvláště pak sluhy sluhy své, kteří v tepelském klášteře pod kázní řeholní vedete duchovní boj." Zmínka o blahé paměti biskupovi tedy především celý příběh časově a prostorově (diecézně) fixuje. Při svěcení malostranského kostela sv. Mikuláše biskupem Tobiášem měl být skrze světcovy zásluhy a přímluvy uzdraven jakýsi chromý člověk a o tři dny nato, ovšem tentokrát bez jakékoli souvislosti s biskupem, krvácet krucifix na hrobě sv. Ludmily – obě zmíněné události zachycené v závěru *Vyprávění o zlých letech* zdůrazňují podobně jako předcházející zpráva o duze podivuhodné krásy význam roku 1283 jako šťastného obratu vývoje v zemi a zároveň uvádí jakési Tobiášovo laudatio, které celé sepsání uzavírá. Ani v jediném případě tato znamení ovšem nejsou dávány do jakékoli souvislosti s biskupovi svěřenou *potestas ordinis*.[517]

Volba světitele v případě exemptních klášterů patrně odrážela jednak vztah k diecéznímu ordináři, jednak patrně i příležitost využít jiné, v regionu se pohybující, biskupy – nejčastěji tedy příslušníky téhož řádu. To typicky platí pro svěcení klášterního kostela v Plasích, kde půlstoletí budování konventního chrámu završil jeho vysvěcením v roce 1204 olomoucký biskup Robert, sám původně cisterciák z Pomuku. Lze se domnívat, že Robertova přítomnost souvisí s jednáním o založení velehradského kláštera, který byl z Plas následujícího roku osazen. V tomto případě ovšem, jak biskup sám v datační formuli připomíná, událo se tak

[516] CBD V/1, č. 281, s. 417–418; podrobněji ZAUNER, *Zur Frühgeschichte des Stiftes Schlägl*, s. 330–332. – S ohledem na podporu zbožného putování ke svěcení klášterních (a snad i farních, ale o nich zprávy zcela chybí) kostelů je ještě vhodné připomenout žádost Řehoře IX. králi Václavu I., aby odpustil všem, kteří budou putovat k vysvěcení tišnovské Brány nebes příslušná cla a mýta. Přestože byla fundace královny Konstancie jistě v nadstandardním vztahu s kurií, nelze vyloučit takto dojednanou kuriální podporu ani v případě dalších konsekrací. CDB III/2, č. 201, s. 258–259.

[517] *Vita fratris Hroznatae*, s. 197–199 (český překlad *Život bl. Hroznaty*, FRB I, s. 373–374 s autorovou úpravou); *Vypravování o zlých letech,* FRB II, s. 365, 367–368. K obecnějším úvahám srov. alespoň GOODICH, *Miracles and Wonders*, především s. 15–28 a VAUCHEZ, *Zázrak*, s. 877–888.

z vůle a svolení pražského biskupa Daniela („episcopatus domini Danielis, Pragensis episcopi, anno quinto, cuius permissione ac voluntate maiorem ecclesiam (…) consecravi) – klášter se dosud netěšil úplnému vynětí z biskupovy moci. Formulace tedy napovídá, že Robert byl svým pražským kolegou pověřen, aby kostel vysvětil, když už do kláštera bude cestovat; nelze ovšem vyloučit ani zájem jeho plaských spolubratří. Když bylo o půlstoletí později svěceno staveniště kláštera téhož řádu ve Žďáru, byla iniciativa – přinejmenším podle podání Jindřicha Řezbáře – na straně nového konventu: „Jakýsi řádový biskup (*presul quidam monachus*) v té době v Oseku meškal; přišel, když volali ho, a posvětil navždyto místo (…). Nato pan Boček dal již kopati základy chrámu, tehdy též biskupa povolal sem.“ Zprávu o slavnosti, k níž se prý sešlo veliké množství lidu, zařadil kronikář bezprostředně za již zmíněný povzdech o nešťastné příslušnosti kláštera k pražské diecézi. Stejně jako fakt, že mezi přišedšími poutníky zmiňuje jen Němce (tedy horníky) a Moravany, tedy lze pokládat ono svěcení nejmenovaným řádovým biskupem za součást Jindřichova (a patrně i klášterního) proolomouckého naladění. Ostatně připomeňme, že v privilegiu Inocence IV., jímž bere v roce 1253 klášter v ochranu, je – snad nezáměrně – lokalizován do olomoucké diecéze. [518]

Jednorázové přenesení práv diecézního biskupa, tedy kreace jakéhosi „ad hoc světícího biskupa“ podrobněji připomíná jediný formulářový kus Tobiáše z Benešova, datovatelný do dubna 1287. Král Václav měl Tobiáše žádat, aby svou biskupskou autoritu propůjčil jakémusi při jeho dvoře dlícímu dominikánskému biskupovi za účelem vysvěcení oltáře na Křivoklátě („nostram pontificalem auctoritatem daremus“). Biskup ovšem králi odpověděl, že vzhledem k vlastní exkomunikaci pro nezaplacené prokurace nemůže vykonávat vlastní biskupská práva v diecézi („aliqua iura nostra pontificalia in nostra dyocesi exercere“), a tedy je ani nemůže propůjčit k zastoupení sebe samého. Několik těchto delegací pontifikálních práv pak zachytíme ještě v souvislosti s jejich působením, vždy jde o *ad hoc* delegace, o jejichž formě ani obsahu nejsme blíže zpraveni – nejčastěji se s nimi setkáváme v případě udílení odpustků, jak ukazujeme dále. Náběhy ke zformování funkce byť krátkodobě působícího světícího biskupa sledujeme teprve v průběhu následujícího století. [519]

Komunikační vztahy a vazby jednotlivých opatů (resp. abatyší) a jejich komunit na diecézní centrum byly rovněž formovány jejich benedikcí, která ovšem v případě exemptních řádů nevyžadovala účast diecézního ordináře, jak tato papežská privilegia explicitně připomínají. Totéž platí i o kněžském svěcení řádových bratří, jehož udílení rovněž náleželo

[518] K Plasům CDB II, č. 48, s. 43–44 (též CHARVÁTOVÁ, *Dějiny I,* s. 213–214 a 230–231); ke Žďáru *Chronica domus Sarensis,* s. 178–181.

[519] FTB, č. 173, s. 137. Ke světícím biskupům v kapitole *Společenstvo biskupů*.

v první řadě diecéznímu ordináři, resp. jeho pověřenci (nejčastěji v diecézi pobývajícímu titulárnímu biskupovi). [520]

Čerpání z *thesauru ecclesiae* shromážděného zásluhami Krista a jeho věrných náleželo z plnosti sakrálního rozměru svěcení k pravomocem všech biskupů, tj. jak sídelních (včetně papeže), tak i pomocných. Z tohoto pokladu milosti pak mohli čerpat udílením odpustků, tedy prominutí časných trestů za spáchané hříchy, které tak na jedné straně přispívaly ke spáse svěřeného lidu, na straně druhé byly příhodným prostředkem, jímž biskup mohl podpořit ten který kostel nebo duchovní ústav. Proto také o jejich emisi bude řeč právě v souvislosti se vztahem pražských biskupů a klášterů, neboť v této rovině se význam odpustkových listin ve 13. století projevil nejvýrazněji. Celkový obraz odpustkové politiky, jak jej nastiňuje Graf I níže, problematizuje několik podstatných skutečností.

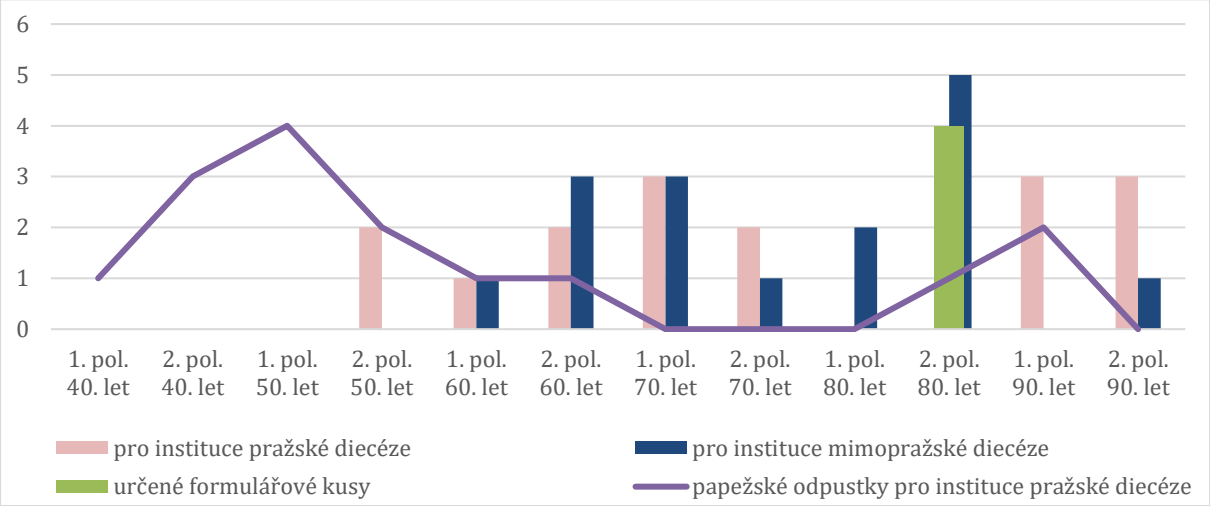

Graf I - Rozložení dochovaných samostatných odpustkových listin pražských biskupů pro duchovní instituce[521]

[520] *Chronica Aule regie,* MGH SS XL, I.42, s. 87 připomíná benedikci zbraslavského, žďárského a zlatokorunského opata biskupem Tobiášem; benedikci abatyše zdůrazňuje rovněž komentovaná řehole od sv. Jiří – má být vysvěcena biskupem za případné asistence opatů, kteří ale nemají rozhodující vliv (PACOVSKÝ, *Svatojiřský klášter v Praze očima,* s. 306). Doklady, že by pražští biskupové vykonávali obláčku známe až pro raněnovověký klášter u sv. Jiří, jehož exkluzivní postavení nedovoluje příliš generalizovat, pro středověk ovšem takové zprávy nemáme (srov. PACOVSKÝ, *Svatojiřský klášter v Praze očima,* s. 296). Totéž platí i o nepočetných zmínkách o vysvěcení jednotlivých mnichů, mlčících ovšem o osobě světitele – typicky *Chronica domus Sarensis,* s. 198. Jde o zmínky náhodné, o jejich obecnější platnosti ale není nutné pochybovat.

[521] Pro zachycení biskupských odpustkových listin byly excerpovány výhradně příslušné díly CDB, resp. KLL a RBM II; několik starších zpráv udělení odpustků sice zachycuje, vždy se ale jedná buď o přídavek k souhlasu s odpustky jiných vydavatelů (CDB II, č. 5, s. 3), součást potvrzení o vysvěcení kostela (CDB IV, č. 45, s. 130–131) nebo mladší konfirmaci (CDB V/2, č.882, s. 619–620). *Určenými formulářovými kusy* jsou zde míněny tři adresné formulářové kusy z FTB pro trojici farních kostelů v diecézi, obecné formule nezapočítávám. Papežské odpustky pro pražskou diecézi kvantifikoval HRDINA, *Papežské odpustkové listiny,* s. 213. Do tohoto počtu nejsou započteny odpustky vydané kuriálními biskupy, jejichž počet roste zejména v závěru století, ani papežskými legáty, jejichž početné emise odrážejí jednotlivé legace, především po roce 1267, kdy zachytíme první

V první řadě jde o torzovitost archivů jejich příjemců – tedy jak celé řady klášterů, tak ale především farních kostelů, které ve všech doložených případech jznáme buďto z mladších opisů, nebo kancelářských pomůcek vydavatele (papežská registra, resp. Tobiášova formulářová sbírka). Je tedy zřejmé, že statistika je zde poměrně zkreslená, byť obecné charakteristiky vývoje, srovnatelné nadto s dalšími diecézemi zřejmě poskytne.[522] Druhým problémem je otázka iniciátora vydání listiny – lze předpokládat, že jimi v drtivé většině případů byli příjemci, snad až na indulgenční listiny spojené se svěcením kostela (resp. oltáře) nebo pobytem vydavatele (typicky legáta). Explicitním dokladem takové žádosti, je odpustkové privilegium kuriálních biskupů, vydané v březnu 1295 v Římě na žádost vyjmenovaných laických poutníků z Jihlavy (olomoucká diecéze) pro jejich farní kostel; podrobnosti takového charakteru ovšem běžné formuláře těchto listin nezachytí. Podobně je poměrně ojedinělá douška o žádosti pražského biskupa jinému biskupovi o udělení odpustků („ex consensu et

takový cluster v březnu 1267 v Praze legátem Guidonem vydaných privilegií (CDB V/2, č. 492–496, s. 36–40) a konečně ani univerzální odpustková privilegia, udělovaná jednotlivým řádům.

Stranou ponechávám rovněž kolektivní odpustková privilegia, ke kterým – neznámo na základě jaké logiky – se rovněž připojoval svou duchovní autoritou (ztělesněnou jménem a často i pečetí) pražský biskup. V zásadě jde o početná indulgenční privilegia z würzburské synody (1287), včetně privilegií, která vydal spolu s olomouckým Dětřichem – další čtyři zde vydané samostatné listiny ovšem zaneseny byly, což vysvětluje značný výkyv v druhé pol. 80. let. Jak ovšem doložil FÜHRER, *Listina,* s. 131–133, jde ve všech případech o práce písařů nesouvisejících s Tobiášovou kanceláří, snad jakési „sběratele indulgenčních listin“ pro jednotlivé ústavy.

V rámci výkladu rezignujeme na rozlišení kategorií *privilegia* a převažující *litterae* v případě papežských listin (srov. HRDINA, *Papežské odpustkové listiny*, s. 208) a obecně užíváme odpustkové listiny a odpustková privilegia jako synonyma. Josef ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.,* s. 325 přikládá pokles papežských privilegií po roce 1267, kdy celou takovou sérii vydal v průběhu svého českomoravského pobytu legát Guido, posunu kuriálních priorit a silné pozici domácích biskupů – počet jejich privilegií, jak potvrzuje graf, v této době skutečně sílil.

[522] Zmíněné torzovité dochování jednotlivých archivních fondů takřka znemožňuje jakýkoli pokus o postižení korelace katastrof, postihujících kláštery, a následně k jejich podpoře udělených odpustkových privilegií, ať už biskupských nebo kuriálních. Typickým příkladem, reflektovaným navíc alespoň zčásti kapitulní tradicí, je požár strahovského kláštera, datovaný k 19. říjnu 1258. Letopisec zdůrazňuje rychlou a skvostnou obnovu areálu opatem Janem, označovaným pozdější tradicí za druhého zakladatele kláštera (ČERMÁK, *Premonstráti v Čechách a na Moravě,* s. 24–28) – v kontextu *Letopisů 1196–1278* jde o jednu z mála podrobnějších zpráv věnovanou duchovní instituci mimo katedrální okrsek. Je tak na jedné straně patrný blízký vztah autora (nebo mladšího sběratele) ke strahovské kanonii, potažmo přímo opatu Janovi – zde snad lze tušit roli pražského děkana Víta, fundátora oltáře sv. Matěje v podvěží tamní baziliky – na druhé straně ovšem postrádáme jakoukoli zprávu o pomoci nedávno nastoleného biskupa Jana III., byla-li vůbec jaká. Nedatovaná oltářní fundace, zachycená v jakémsi Vítově *laudatio*, může souviset i s onou obnovou vyhořelého kláštera. Torzovitost dokladů, dochovaných pro nejstarší strahovské dějiny v jiných klášterech vynikne ve srovnání s jinými klášterními archivy, mj. Teplou. *Letopisy 1196–1278*, FRB II, s. 296 a 325; PAZDEROVÁ a kol., *Průvodce po archivních fondech a sbírkách* I/3, s. 173–174. – Podobně by bylo lze předpokládat Tobiášovu podporu klášterních institucí, postižených krizí *zlých let*. Jak je ale patrné z předchozího grafu, doklady biskupské emise odpustkových privilegií tomu neodpovídají. Je zřejmé, že řady institucí se *zlá léta* zásadněji nedotkla, anebo se rychle vzpamatovaly, a biskupova podpora tak nebyla zásadní (typicky PÁTKOVÁ, *Chotěšov a Doksany*, s. 257), jinde by tyto odpustky bylo lze předpokládat. Není ovšem jasné, jaký zájem by u věřících vyčerpaných *zlými lety* a obecně *klopotnými osmdesátými*, jak období příznačně nazývá J. Žemlička, vzbudil výrazný nárůst indulgencí, vyžadujících ovšem z podstaty věci jistou finanční oběť.

rogatu“) – takovou noticku známe mj. v případě obecného privilegia johanitům, vydaného řezenským biskupem Lvem na Strahově na počátku ledna 1273. [523]

Jen obtížně tak lze rozhodnout o obecnější náklonnosti pražských biskupů k některému ústavu na základě přehledu těchto privilegií – v případě biskupa Tobiáše lze opatrně uvažovat o tíhnutí k augustiniánům poustevníkům od sv. Tomáše, na založení jejichž kláštera měl aktivní podíl; jeho nástupce Řehoř pak udělil bratřím obecnou konsensní formuli, jíž řádu potvrdil všechny získané odpustky a předem i ty, které uděleny teprve budou. Zde ovšem platí, že klášterní archiv je dobře dochovaný, včetně podrobné evidence těchto listin v *Codexu Thomaeu*. Určitou aktivní účast biskupů Jana III. a Tobiáše při hromadění odpustkových privilegií lze předpokládat tam, kde je vydávali biskupové zahraničních diecézí za přítomnosti některého z nich, byť pochopitelně nelze takovou kauzalitu pokládat za jistou a vyloučit jejich vyjednání zástupci klášterů samotných. Jde tedy o sérii čtyř listin z přelomu dubna a května 1267, vydaných ve Vídni papežským legátem Guidonem pro vyšebrodské cisterciáky k podpoře výstavby jejich kláštera, přinejmenším v nepřímé souvislosti s konáním legátské synody, jíž byl účasten i pražský biskup, jehož lze považovat za příznivce řádu. Podobnou sérii pak zachytíme i v případě würzburského sněmu, kde pětice říšských biskupů vydala pražským augustiniánům odpustkové listiny v rozmezí jediného dne (17. – 18. března 1287). Jiné podobné série ovšem nezachytíme.[524]

A konečně v této podkapitole jde i o souhlas ordináře s odpustky, udělenými cizími biskupy. Zdá se, že toto schvalování bylo patrně záležitostí běžnou a značně formální a záleželo především na žadateli, ale snad i biskupově náklonnosti, zda indulgence jen potvrdil – lhostejno zda koncensním přípisem nebo samostatným listem – nebo i rozhojnil. Rovněž neznáme žádný případ neschválení takových odpustků – je ovšem zřejmé, že zde jistě hraje zásadní roli otázka případné archivace neschválených privilegií a obecně motivace biskupa tyto neschválit. Snad by cosi mohla naznačovat již mnohokrát zmiňovaná relace biskupa Bruna (1273), který si stěžuje na přehnané množství indulgencí, jimiž jsou obdařeny žebravé řády. Tu ovšem jde zejména o papežem udělená privilegia, která schválení diecézního ordináře podobně jako v pražské diecézi mnohem méně četná privilegia mohučského arcibiskupa nepodléhala. V případě, kdy z biskupovy pravomoci jedná světící biskup, vyplývá tento souhlas zřejmě

[523] CDM VII/3, č. 151, s. 779–780 (KLL č. 842, s. 331). – CDB V/2, č. 686, s. 325.
[524] RBM II, č. 1772, s. 762 (podrobně KADLEC, *Das Augustinerkloster,* s. 408). – CDB V/2, č. 501–502, s. 46–47, č. 504, s. 49–50 a č. 508, s. 54. K Janově účasti a průběhu synody zde, s. 407–409. – KLL 260–263 a č. 267, s. 103–105 (KADLEC, *Das Augustinerkloster,* s. 400–402).

přímo z jeho pověření – to je ale situace až následujícího století, kdy skutečně v nepočetných případech zachytíme jednotlivé pomocné biskupy, patrně přímo svěcené k takovému úřadu.

To ovšem neplatí o titulárních biskupech, kteří sice disponovali možností čerpat z *pokladu církve,* ale jejich ad hoc působení v diecézi podléhalo v každém jednotlivém kroku autoritě ordináře; jejich odpustkové listiny se v pražské diecézi výrazněji objevují až v závěru 13. století. Typicky chápání této pravomoci diecézního biskupa vystihl minorita Ivan (Jan VII.), titulární biskup lakedajmonský, ve dvojici odpustkových privilegií vydaných na přelomu září a října 1294 v Praze pro břevnovské benediktiny, resp. augustiniány od sv. Tomáše. Zatímco první z nich Ivan vydává z autority pražského biskupa, jež mu byla – zřejmě ale jen pro tento případ – udělena („auctoritate venerabilis d. Thobiae (…) nobis tradita et concessa"), druhé podmiňuje souhlasem diecézního biskupa (běžnou formulí „dummodo consensus dyocesiani accesserit"). Zda byl Ivanův neobvyklý postup v prvním případě vyvolán aktivním zásahem sebevědomého opata Bavora II. z Nečtin není jakkoli zřejmé, ovšem jistou koordinaci s biskupem Tobiášem je třeba předpokládat – nelze tu vyloučit souvislost se znovu ožívajícím sporem o svrchovanost nad rajhradským klášterem. [525]

Souvislosti emise (nejen) biskupských odpůstků poodhalí rovněž jejich prostá klasifikace podle charakteru vykonaného zbožného skutku, jímž jsou podmíněny – návštěvy kostela nebo hmotná podpora instituce nebo osoby (*ecclesiam visitantibus* nebo *porrigentibus manus adiutrices*), resp. při jaké příležitosti byly vydány. Při hledání těchto příčinných souvislostí, byť tedy na korpusu papežských indulgenčních listin, rozlišil Jan Hrdina následující kategorie, užitečné rovněž pro naši úvahu: Odpustková privilegia udělená (1.) při příležitosti konsekrace chrámu v prvním stadiu existence duchovního ústavu, (2.) jako finanční podpora probíhající stavební aktivity, ať už výstavby, nebo rekonstrukce, (3.) při příležitosti dedikace dokončeného kostela (případně oltáře nebo jiné jeho části), stejně jako v prvním případě podtrhující slavnostní charakter dne (a jeho pravidelné připomínky) a konečně (4.) bez zjevné souvislosti se zřejmou stavební aktivitou, nejčastěji tedy usilujících o posílení významu instituce v horizontu péče o osobní spásu, jež jistě nevylučuje finanční přínos, který rozvoj zájmu o zbožné putování do daného kostela doprovázel. Do souvislosti s některou z nich – nejčastěji patrně třetí nebo čtvrtou skupinou – by také bylo možno položit případnou podporu přímo vybraného světeckého kultu; jak jsme ovšem již konstatovali, v případě pražských

[525] Relace: CDB V/2, č. 719, zde s. 372–373. – RBM II, č. 1666–1667, s. 715 (KLL, č. 813 a 815, s. 318–319), koncensní formuli zachycuje KADLEC, *Das Augustinerkloster,* s. 217. K lakedajmonskému biskupu stručně EUBEL, *Hierarchia catholica medii aevi I*, s. 290, k Bavorově osobě a sporu ŠRÁMEK, *Opat Bavor z Nečtin,* s. 84–85.

biskupů takovo tendenci neznáme. Ačkoli je zjevné, že jednotliví biskupové podporovali zbožné putování diecézanů do vlastní katedrály, zejména, jak připomíná biskup Tobiáš, o svátcích zemských patronů, nezachytíme žádné biskupské – ale ani jakékoli jiné – odpustky, které by tyto poutě podporovaly, ani v biskupském a kapitulním archivu, ale ani v jinak o dění v katedrále dobře informované kapitulní letopisné tradici.[526]

Zásahy pražských biskupů do liturgických záležitostí diecéze, vycházející z jeho ordinariátní pravomoci, tušíme jen v několika málo případech, a to ještě až v závěru století. Biskup Tobiáš měl ústeckému špitálnímu bratrstvu povolit „synodalis prohibitionis constitucione aliquatenus non obstante“ používání přenosného oltáře (*altare viaticum*), a to nejméně po dva roky – patrně jde o provizorní opatření s ohledem na zajištění bohoslužebného provozu v novém špitále, jemuž ještě chyběl kostel. Stručná formulace připomíná synodální zákaz užívání přenosných oltářů zde patrně pro veřejné slavení liturgie, a tedy lze předpokládat, že takové jednání nebylo předtím neobvyklé – snad právě z důvodu dosud nedokončeného, a především nevysvěceného chrámu, resp. jeho chóru jako jeho kruciálního prostoru. V případě klášterních komunit, jejichž bohoslužebná praxe byla obvykle vnějšímu prostředí mnohem výrazněji uzavřená, lze vedle nejrůznějších biskupem vysvěcených stavebních proviziorí uvažovat i o takovémto řešení, a to zejména v případě menších společenství. Zda se na ně, přinejmenším teoreticky, rovněž vztahoval onen zákaz, není zřejmé. Stejně tak není jasné, zda musely být svěceny biskupem, jak nařizovala již karolinská tradice; obecnou teologickou ale i právní otázkou konečně zůstával i materiál těchto oltářů. Ve zmíněném synodálním nařízení – není ostatně jisté, že jde skutečně o nařízení Tobiášovo a nikoli jen odkaz na některé z obecných ustanovení – a především zřejmému úsilí o vymáhání jeho dodržování tušíme snahu o kontrolu prostorů, kde je provozována liturgie, a tedy ve své podstatě uplatňování (byť spíše symbolické) kontroly tohoto počínání. S ohledem k diecézní liturgické praxi je biskupu Tobiášovi rovněž připisováno synodální nařízení o přesunu svátku Zvěstování Panny Marie, pokud koliduje se slavením Velikonoc, byť datace do konce 13. století je pouze rámcová. Jak jsme již vícekrát připomněli, rituální i liturgické záležitosti stály mimo pozornost kapitulního letopisce, snad

[526] Srov. HRDINA, *Papežské odpustkové listiny,* s. 215–217. – FTB, č. 175, s. 139; *Letopisy 1196–1278*, FRB II, např. s. 289–292, 295–296 a 300 připomínají zřízení a vysvěcení jednotlivých katedrálních oltářů, odpustky uvádějí jen v souvislosti s biskupskou konsekrací pasovského elekta Bertolda (1251) a osobní přítomností papežského legáta Bernharda v některých kostelích (1254). Tamtéž, s. 288 a 292. – V AMK jsou ovšem, bez zřejmého důvodu, uloženy odpustkové listiny pro jiné instituce, ať už s jejich vydáním měl biskup cokoli do činění (výše na žádost Jana odpustky Lva), čili nic (odpustky kuriálních biskupů pro Ostrov z r. 1300: RBM II, č. 2814, s. 1232).

s výjimkou nečetných zmínek o svěcení oltářů a stavebních úpravách katedrály a kapitulního areálu.[527]

[527] FTB, č. 167, s. 133; POLC – HLEDÍKOVÁ*, Pražské synody a koncily,* s. 95, č. I; podrobněji KRAFL, *Synody biskupa Tobiáše,* s. 9–10. – Užívání přenosného oltáře ostatně připomíná již Letopis Jarlocha, FRB II, s. 493 v souvislosti se zbožností želivského opata Gotšalka. K *altares portabiles* s přihlédnutím k liturgické a právní praxi stručně např. PALAZZO, *Les mots de l'autel portatif*, s. 247–258 a již klasická práce BRAUN, *Der christliche Altar*, s. 419–420 a 732–744.

II. 7 Rovina osobní

Ani jeden z pražských biskupů probíraného 13. století nebyl příslušníkem žádného z mnišských nebo řeholních společenství – na rozdíl od několika nejčastěji benediktinských mnichů-biskupů v prvních dvou staletí biskupství, a především na rozdíl od olomouckého Roberta Angličana, jehož cistercká příslušnost byla v rámci jeho episkopátu zřejmá. Jeho podpora Velehradu – dalším fundacím už ne tak výrazně – v řadě ohledů směřovala až nad rámec ustanovení IV. lateránského koncilu, jehož byl Robert spolu s pražským Ondřejem účasten. Jak již ovšem bylo zdůrazněno, každý s touto zkušeností naložil jiným způsobem.[528]

Snaha sledovat vlastní preference, náklonnost a obecně analyzovat osobní zbožnost jednotlivých pražských biskupů této doby se zdá být předem odsouzena k nezdaru, případně opakování obecných floskulí a kronikářských topoi.[529] V případě osobní zbožnosti se skutečně omezme na její konstatování jako jednoho z předpokladů biskupské volby, vzhledem k absenci podrobnějších *životů* i vlastní tvorby jsou jejím nejvýraznějším projevem nejrůznější dary pražskému kostelu a jednotlivým oltářům.[530] Teprve v případě biskupa Jana IV. nabývají tyto charakteristiky zbožnosti osobnější povahy (nebo přinejmenším odpovídají Janově sebeprezentaci).[531] Co se ovšem týče osobních vztahů k jednotlivým řádům, zdá se, že jejich jistý odraz je možné z několika perspektiv zachytit.

Na vzájemnou blízkost biskupů a některých klášterů upozorňují příslušná nekrologia – skutečnost, že je při mši vyslovováno jméno v klášterní paměti zapsaného dobrodince, jej činí přítomným v rámci daného společenství a skrze tuto přítomnost má podíl na slavení Eucharistie. Stručné zápisy (často včetně výčtu zásluh) nadto formují společnou paměť konstruující ono společenství samo o sobě. Předčítání jednotlivých jmen má tyto příznivce připomínat nejen

---

[528] Podrobněji SVOBODOVÁ, *Postoj olomouckého biskupa Roberta* a TÁŽ, *Učenec a mnich mezi olomouckými biskupy*; přehledně rovněž úvodní studie PUMPROVÁ (ed.), *Výklad Písně Písní*; HLINKA, *Olomoucký biskup Robert*.

[529] V tomto ohledu stojí za zmínku rovněž noticka Jindřicha Řezbáře (*Letopis žďárský větší*, s. 529–530), který připomíná, že žďárský klášter náležel od svého založení k pražské diecézi, čehož ovšem velmi litoval biskup Bruno, „muž rozvážný a ozdobený mnoha ctnostmi," neboť mu „ono místo bylo velmi milé" a prý by k olomoucké diecézi raději náleželi i tamní mniši. Připomeňme, že autor se tak do jisté míry staví proti biskupu Mikulášovi, jehož blízké vztahy s cisterciáky níže zmiňujeme. Vedle osobní roviny se tak tato poznámka dotýká i významu diecézní přináležitosti pro cisterský – tedy z biskupovy moci vyňatý – klášter; ona poloha při českomoravské hranici byla demonstrována rovněž mladší konfirmací žďárských statků biskupem Brunem (1277). K jednotlivým záležitostem podrobněji CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu III,* s. 87–97.

[530] Podrobně PODLAHA – ŠITTLER, *Chrámový poklad*, s. 1–13 a příslušné položky chrámových inventářů tamtéž. Řadu darů rovněž evidují *Letopisy 1196–1278*. Na otázku zbožných darů ostatně omezuje výklad o laické zbožnosti po IV. Lateránu ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 262–272 (vizuální kultuře s ní spojené jsou ovšem věnovány následující pasáže).

[531] HLEDÍKOVÁ, *Biskup Jan IV. z Dražic,* s. 166.

shromáždění, ale především Bohu.[532] Zásadním pramenem pro toto období je *Doksanské nekrologium*, jehož nejstarší dochovaná vrstva, vycházející ze staršího pramene (sestavená r. 1373), zachycuje krom jiného kompletní katalog pražských biskupů od Jindřicha Břetislava po Řehoře (mimo specifických Pelhřima a Budivoje).[533] Bližší vztah k doksanským premonstrátkám (a řádu obecně) je připomenut jednak v případě (spoluzakladatele) Daniela I. a Jindřicha Břetislava, který byl v klášteře pochován,[534] ale také Jana II., Mikuláše a Jana III. Možný užší vztah Jana II., dříve kapitulního scholastika, k premonstrátskému řádu naznačuje douška „qui congreracioni nostre per omnia extitit devotus." Ze čtyř jeho dochovaných listin jsou dvě věnovány Norbertovým následovníkům, byť tedy vzájemným majetkovým transakcím. Tyto skutečnosti snad vedly i k hojně přebíranému obecnému konstatování, že Jan II. hojně podporoval premonstráty – zejména v Teplé a Chotěšově. [535]

V případě jeho jmenovce Jana III. nekrologium obecně připomíná přízeň, kterou věnoval všem řádům („qui omnibus religiosis benivolus extitit") a u biskupa Mikuláše tuto přízeň podrobněji rozvíjí – mezi jinými měl premonstráty podpořit odjinud neznámým devítiletým odpuštěním odvodu desátků (patrně biskupských), čímž si měl získat *plenum officium in ordine*. Připomínka reciprocity modliteb za dobrodince je v kontextu nekrologických zápisů zcela typická, byť nelze vyloučit (zejména v případě početnějších řad) ani jistý důraz na jejich vztah k institucionalitě biskupství. Biskupa Mikuláše také – jako

[532] Podrobněji např. OEXLE, *Liturgische Memoria und Historische Erinnerung;* ANGENENDT, *Theologie und Liturgie der mittelalterlichen Toten-Memoria;* s ohledem na české prostředí mj. BLÁHOVÁ, *Zakladatelé v klášterní paměti*. Bláhová ostatně případně upozorňila (především na základě srovnávacího studia rakouské materie), že doušky, upřesňující jednotlivé vztahy jsou často mladšími přípisky. – V souvislosti s těmito nekrologickými připomínkami jmen biskupů připomeňme rovněž Jarlochův příběh o očištění památky biskupa Daniela od pověsti schizmatika a jejího následného slavení „při Kristových svátostech v Praze a v Želivi, stejně jako i ve všech kostelích v Čechách" (Letopis Jarlocha, FRB II, s. 461–462). K tomu podrobněji KERNBACH, *Vincenciova a Jarlochova kronika,* s. 207–211.

[533] *Necrologium Doxanense*; k tomu SLOUKA, *Nekrologia Přemyslovského věku,* s. 163–171 a srovnávací tabulka č. 3 v příloze (s. 42); stručně též PÁTKOVÁ, *Nekrologium premonstrátek v Doksanech*, s. 36.

[534] FRB II, s. 512–513; *Necrologium Doxanense,* s. 113 vztah rozvádí: „piissiimus protector congregationum nostrarum omniumque spiritualium optimus defensator, qui contulit nostre ecclesie circuitum Kolowcz et de tentorio suo ornamenta altarium auro texta." Přívlastek *defensator* si ovšem zasloužil i Václav II. (Tamtéž, s. 114) a Jindřich, otec Jindřicha-Břetislava (Tamtéž, s. 119).

[535] *Necrologium Doxanense*, s. 120, 122; CDB II, č. 304, s. 302–303 a CDB III-1, č. 83, s. 89–90; FÜHRER, *Listina,* s. 11–12. FRIND, *Kirchengeschichte Böhmens* II, s. 26 (*nach einem ältern Biographen*). – Podobně mladší nekrologická tradice premonstrátské kanonie v Perneku interpretuje přízeň biskupa Jindřicha Břetislava k řádu sv. Norberta jako konfraternitu: Jindřich Břetislav, kníže a biskup pražský, *confrater ordinis Praemonstratensis* (*Necrologium Canonicarum Perneccenensium*, MHG Necr. V, s. 564). K otázce těchto *fratres* a *confratres nostris* v souvislosti s premonstrátskými nekrologii podrobně GRAUWEN, *Necrologia en obituaria,* s. 304–305.

jediného z episkopů 13. století – připomíná mladší přípisek k Ostrovskému nekrologiu původně z počátku století, zachycujícímu jinak starší biskupskou tradici poměrně spolehlivě.[536]

Další relevantní klášterní nekrologia[537] – a to včetně několika zahraničních – připomínají zejména biskupy doby knížecí, což je v mnoha případech dáno také rezignací na doplňování mladších přípisků; výjimkou v tomto ohledu je především biskup Ondřej, přičemž důvodem je patrně jistý ohlas jeho sporu s panovníkem (a kláštery).[538] Specifickým pramenem pak je – podobně jako mladší záznamy pražské kapituly o jednotlivých anniversariích, roztroušené v několika rukopisech z konce 14. století – nekrologium roudnických augustiniánů, které odráží úzkou vazbu k zakladateli Janu IV. a potažmo biskupství jako instituci.[539]

Biskupové Mikuláš a Jan III. si nadto získali výsadu slavení soukromého anniversaria v rámci cisterckého řádu – a to přinejmenším v prvním případě jako celořádové (*per Ordinem universum*). Oba biskupové se tak na vlastní žádost ocitli ve společnosti významných mecenášů a podporovatelů šedých mnichů – *petitio* biskupa Mikuláše přednesl na generální kapitule r. 1254 morimondský opat Conon, s jehož anniversariem mělo být to Mikulášovo spojeno.

---

[536] *Necrologium Doxanense*, s. 134; *Ein Necrologium des ehemaligen Klosters Ostrow*, s. 349 (Jde o zápis psaný rukou č. V, která zaznamenala pouze čtyři zápisy – dva donační, Mikulášův a ke stejnému dni také opata Reinera, který ovšem zemřel již ve 20. letech 13. stol. Srov. NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 622); podrobněji též VINTR, *Ostrovské rukopisy,* s. 76–81.

[537] Stranou pozornosti zůstávají jak nekrologia, uzavřená příliš brzy před začátkem 13. století, neobsahující relevantní přípisky (typicky *Necrologium Bohemicum*), stejně jako texty výrazně mladší, byť často zřejmě vycházející ze starších předloh. – Ve srovnání s Doksanským a Roudnickým nekrologiem (a nekrologickými zápisky staršími), která zmiňují pražské biskupy vesměs bez ohledu na to, zda ústav nějak podpořili (a pokud ano, tak tuto skutečnost, jak jsme viděli výše, rozvíjejí), ostatní mladší záznamy tento širší horizont pomíjejí (typicky EMLER, *O nekrologiu kláštera sv. Anny v Praze*). – O nekrologických přípiscích do svatojiřských rukopisů již byla řeč výše.

[538] Zmínky o Ondřejovi (ovšem bez jakýchkoli narážek na průběh sporu): *Necrologium Podlažicense*, s. 417 (uzavřené patrně na konci 20. let 13. stol.; srov. HLAVÁČEK, *The Necrology of the Codex Gigas of Bohemia*, zejména s. 201–202; *Necrologium Doxanense*, s. 118; *Monumenta Necrologica Claustroneoburgensia*, MGH Necr. V, s. 47 (a podobně též *Continuatio Claustroneoburgensis Secunda* MGH SS 9, s. 624 i *Tertia*, Tamtéž, s. 636); *Böhmisch-Schleschisches Necrologium*, s. 113 (k tomu rovněž JASIŃSKI, *Związki rękopisu*).

[539] Podrobněji MAŘÍKOVÁ, *Aniversária jako součást liturgického provozu,* zejména s. 154–155. Nedochované nekrologické záznamy se patrně odrážejí v mladší tradici – typicky BALBÍN, *Epitome historica*, s. 273 připomíná, že biskup Mikuláš (jehož považuje za Rožmberka) si založil ke dni svého úmrtí 17. lednu v katedrále anniversarium. Těmto záležitostem bude třeba věnovat v budoucnu pozornost. – Roudnické nekrologium: NK ČR XIX B 3, fol. 66r – 117r; nepříliš spolehlivou edici pořídila DUCHÁČKOVÁ, *Roudnické nekrologium*; popis rukopisu s komentářem DRAGOUN — DOLEŽALOVÁ – EBERSONOVÁ (ed.), *Ubi et finis huius libri,* s. 511–515. Nekrologium samotné ale nepřináší v tomto ohledu žádné zásadní informace (srov. podrobněji na příkladu data úmrtí biskupa Tobiáše – TROJAN, *Tobiáš*, s. 241–242), na rozdíl od jiných textů, jež rukopis obsahuje (mj. opis vizitačních statut z r. 1244 nebo noticka o účasti biskupa Mikuláše na frizlarské synodě téhož roku). Vzhledem k tomu lze předpokládat, že autor nejstarší vrstvy rukopisu měl patrně k dispozici dnes neznámé prameny z prostředí pražské katedrální kapituly. Až zarážející ovšem je v kontextu zmínek o ostatních biskupech absence zprávy o smrti biskupa Ondřeje – práce s narativem o něm a sporu s panovníkem by si zasloužila samostatnou studii, jak už jsme naznačili.

V následujícím roce pak byla jeho památka zapsána do *rotulu* a, jak připomíná i zápis v cisterckém kalendáriu bohemikální provenience (snad z Hradiště nad Jizerou), 8. prosince připomínána – ovšem bez dalšího zásahu generální kapituly.[540] Biskup Jan III. požádal o zařazení svého anniversaria generální kapitulu v roce 1260 sám – snad v souvislosti s předchozími jednáními o založení vyšebrodského kláštera, jíž se (přinejmenším jako světitel klášterní kaple) zúčastnil. O jeho zapsání se již řádová statuta nezmiňují – slaveno mělo být na základě reformy řádového kalendária spolu s Mikulášovým 8. prosince; zmíněné bohemikální kalendárium jej přípiskem připomíná k datu úmrtí, tedy 21. říjnu.[541]

Janova blízkého vztahu k cisterciákům se dotýkají ještě další tři záznamy řádových statut. V září 1267 pražskému biskupovi generální kapitula povolila na žádost papežského legáta kardinála-kněze u sv. Vavřince v Montalcinu,[542] že v cisterckých klášterech jeho diecéze mají být svátky sv. Jeronýma a sv. Kateřiny slaveny jako tzv. velké svátky, tedy o dvou mších a se dvanácti lekcemi. O tři roky později pražskému biskupu generální kapitula na jeho žádost povoluje znovu totéž jen pro svátek sv. Kateřiny.[543] Jaké motivy ovšem vedly biskupa Jana III. k této prosbě, která zřejmě provázela téhož roku kapitule adresovanou žádost o připojení sezemické fundace k řádu, není možno rozlišit. Kateřina Charvátová upozorňuje, že řád obvykle poskytoval inkorporace ženským klášterům jen na základě přímluvy dostatečně

[540] *Statuta Capitulorum Generalium* II, s. 401, č. 8 a s. 411, č. 8; CHARVÁTOVÁ – SILAGIOVÁ, *Fiant festa*, s. 119 a s. 126 (č. 18) – Je zřejmé, že se k Mikulášovu (budoucímu – byť zápis z generální kapituly 1255 předpokládá jeho připomínku *in vita sua* (Nicolai – D. T.) *pariter et in morte*) anniversariu vztahuje též záznam z rukopisu Fd kodifikací řádového práva z r. 1257: „Item anniversarium episcopi Pragensis fiat VI idus decembris" (tj. 8. 12.; LUCET, *Les Codifications cisterciennes,* s. 226, pozn. 11 a s. 89–90; bez ztotožnění též CHARVÁTOVÁ – SILAGIOVÁ, *Fiant festa*, s. 51). Biskup Mikuláš ale zemřel již v lednu 1258, tudíž zmíněný rukopis nutně nedokládá onu úctu *in vita*. – Morimondský klášter stojí na počátku filiačních stromů českých cisterciáckých klášterů (podrobně CHARVÁTOVÁ, *Dějiny II*, s. 90); lze se s jistou dávkou opatrnosti domnívat, že oba preláti mohli společně komunikovat již v záležitostech mařídolských cisterciaček a jejich přináležitosti k pražské diecézi (k tomu CHARVÁTOVÁ, *Dějiny III,* s. 31–37), případně v rámci některé z jeho předpokládaných cest vizitačních cest do střední Evropy (ROUZEAU, *Les voyages de l'abbé de Morimond*, s. 15–16).

[541] Statuta capitulorum generalium II, s. 465, č. 16; CHARVÁTOVÁ – SILAGIOVÁ, *Fiant festa*, s. 54–55, s. 115 a s. 124, č. 13. Přehledně k počátkům vyšebrodské fundace CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu II,* s. 12–14; ČECHURA, *Počátky vyšebrodského kláštera,* s. 4–16.

[542] K jejich setkání došlo v průběhu vídeňské legátské synody na přelomu dubna a května 1267, kde – zřejmě na biskupovu přímluvu – legát vydal mj. několik odpustkových listin pro vyšebrodské cisterciáky a jejich žďárským bratřím potvrdil Janovu listinu o daru chotěbořského kostela a rovněž jim udělil odpustky (CDB V-2, č. 501, 502, 504, 506–508, s. 46–54). Srov. zde, s. 407–409.

[543] *Statuta Capitulorum Generalium* III, s. 56, č. 58 a s. 89, č. 50. Tato skutečnost se promítla rovněž do výše zmíněného kalendária (CHARVÁTOVÁ – SILAGIOVÁ, *Fiant festa*, s. 46–47); podrobněji k těmto liturgickým záležitostem rovněž CHARVÁTOVÁ, *Cisterciácká liturgie*, s. 29–30; podrobně k vývoji cisterciáckého kalendáře BACKAERT, *L'évolution du calendrier cistercien*.

významné osoby – tato skutečnost znovu zdůrazňuje Janovu náklonnost k cisterciákům.[544] Zůstává rovněž již výše otevřenou otázkou, do jaké míry stál Jan za ideou jednotlivých cisterckých fundací (celkem pěti – Vyšší Brod, Zlatá Koruna, Svaté Pole, Pohled a Sezemice) a zda zkrátka „jen" neplnil své povinnosti světitele a obecně správce diecéze. Byť v některých případech mohlo jít skutečně jednání ve prospěch diecéze (příkladně příslušnost mařídolských cisterciaček), domníváme se, že byl skutečně „přítelem cisterciáků" a jejich předním podporovatelem, jak konečně dokládají i výše zmíněné početné emise odpustkových listin domácích a zahraničních řádových domů. Snad proto překvapí, že jej *Zbraslavská kronika* zmiňuje jen v jediném případě, a to v nepříliš lichotivém světle: v souvislosti s majetkovými transakcemi okolo zbraslavského dvorce. Klášterní identita nejen v tomto případě předčila širší identitu řádovou.[545]

Méně výrazně je pak patrná jistá přízeň biskupa Tobiáše obutým augustiniánům (augustiniánům-eremitům). Jde – podobně jako v předchozím případě – o podporu královských fundací v Praze u sv. Tomáše (1285) a o dva roky později v Domažlicích. V prvním případě především za náhradu zajistil uvedení bratří ke staršímu kostelíku, který patřil břevnovským benediktinům, v druhém pak zejména založení potvrdil, zdejšímu kostelu udělil odpustky a přijal zdejší poustevníky v ochranu: „kdo by totiž na poustevníky zaútočil, vzbudil by nad sebou hněv Boží a svatých Víta, Václava a Vojtěcha, mučedníků a patronů katedrálního kostela". Provinciální kapitule řádu, shromážděné v červenci 1287 v blízkosti Mohuče, biskup adresoval žádost, aby do svých modliteb rovněž zahrnuli královský pár a Tobiáše se vším diecézním duchovenstvem; o totéž měl rovněž žádat (snad mezi lety 1287–1290) sandečskou provinciální kapitulu minoritů. Přestože jde o listy, zachované jen ve formulářové sbírce (FTB), není zřejmého důvodu o povaze sdělení pochybovat. Další formulářový kus v obecnosti připomíná, že rozhodnutí nejmenovaného šlechtice založit klášter je rozhodnutí přinejmenším „zbožné a příhodné." Obecně lze konstatovat Tobiášovu podporu – zejména ve spirituálních záležitostech a v otázce jejich ochrany – v případě celé řady ústavů; zároveň ale usiloval o jasné vymezení jejich kompetencí vůči farnímu kléru, jehož postavení v duchovní správě hájil. Typickým

[544] *Statuta capitulorum generalium III*, s. 58, č. 79; k tomu CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu II*, s. 381–382.

[545] *Chronica Aule Regie*, MGH SS XL, s. 81 (k biskupovu obrazu též stručně MARANI-MORAVOVÁ, *Peter von Zittau,* s. 466–489). Ke Zbraslavi v majetku pražského biskupa viz příslušnou kapitolu této studie.

příkladem je již zmíněná konfirmace domažlické fundace – Tobiáš jasně zdůrazňuje povinnost zachovávat práva staršího farního kostela (včetně odvodu desátků).[546]

Specifickým případem biskupské podpory je Tobiášův vztah k rodovému klášteru minoritů v Benešově, který snad roku 1247 při starším kostele založil jeho stejnojmenný strýc, pražský kanovník a později probošt. Zde ovšem šlo o otázku paměti (mj. zde měl Tobiáš starší shromáždit ostatky některých předků) – Tobiáš tak vystupoval jako příslušník Benešoviců a správce rodových statků. Příkladem *sui generis* může být také formulářový kus z léta 1287 obracející se na shromáždění kapituly česko-polské provincie minoritů ve Starém Sandeči s žádostí o přímluvnou modlitbu za krále Václava II., „zvláštního přítele vašeho řádu," jeho choť, všechny jim věrné a za dobro zemí, které náleží jejich vládě. List, i kdyby byl jen písařským cvičením, ilustruje jednak povědomí biskupovy kanceláře o místě konání provinciální kapituly, a tedy jisté kontakty s řádovou strukturou, jednak politickou úlohu takového jednání v kontextu královské politiky v Malopolsku – vždyť již Zbraslavská kronika Tobiáše vyslala v čele královského vojska do Krakovska a Sandoměřska.[547]

---

[546] Přehled jednotlivých konfirmací a dalších aktů vůči klášterům přináší KADLEC, *Bischof Thobias,* s. 168–171; k podpoře augustiniánů podrobněji výše. – FTB, č. 132, s. 105–106 (podle jiného rkp. KADLEC, *Das Augustinerkloster*, č. 6, s. 131); č. 174, s. 138 a č. 223, s. 171; RBM II, č. 1234, s. 533 (KLL I, č. 97, s. 51). – Mladší Kronika Beneše Minority, s. 369 připomíná, že ke svatému Tomáši měli být augustiniáni přivedeni na základě souhlasu biskupa Tobiáše a z nařízení Záviše z Falkenštejna.

[547] První zprávy o založení kláštera zná až Beneš Minorita, s. 356 a 360–361 (Tamtéž také připomíná, že zakladatel kláštera měl vstoupit do řádu a r. 1261 být v klášterním chóru pohřben); VLČEK – SOMMER – FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů,* s. 175–177; VÁŇOVÁ, *Církevní dějiny Benešova*, s. 41–64. Počátky Benešova a nejstarší dějiny kláštera, vycházející zejména z Beneše Minority (k jejím pramenům a důvěryhodnosti DUŠEK, *Kronika tzv. Beneše Minority*) a Březanova pojednání *O rodu starožitným a heroitským pánů ze Šternberka. Stemmata familiae Sternbergensis* (ANM, sg. H 49) zaslouží důkladnou revizi (srov. TYWONIAK, *Benešov a Konopiště v minulosti*). – Podobným případem péče o rodový majetek je rovněž nedaleký hrad Konopiště, o jehož založení (královské nebo biskupské) se vedou spory (srov. ZÁRUBA, *Hrady doby přemyslovské I,* s. 425–428 a BOLINA – SLABÝ, *K výpovědi vztahu starých cest*). – Obecně k rodovým klášterům a reprezentaci v českém prostředí alespoň ŠIMŮNEK, *Reprezentace*, s. 81–106. – FTB, č. 174, s. 138: dataci listu, položenou J. B. Novákem do doby po příchodu královny Guty do Čech (tj. po 4. červenci 1287) a před rok 1290, upřesní skutečnost, že v inkriminovaném období se v klášteře klarisek ve Starém Sandeči (Stary Sącz) konala provinciální kapitula jedině v září 1287, na svátek Narození Panny Marie (NEUMANN, *Die Chroniken der Mährischen Minoriten*, s. 37). Malopolský konvent měl prostřednictvím fundátorky, sv. Kingy, pratety Václava II. kontakty také na pražský panovnický dvůr (srov. též RBM II, č. 2726, s. 1190–1191) a patrně na tyto styky také navázal biskup Tobiáš. K biskupově politickému angažmá podrobněji TROJAN, *Tobiáš,* s. 238–239 a ŽEMLIČKA, *Do tří korun,* s. 214–215; v této souvislosti ještě stojí za zmínku mladší zpráva Beneše Minority, který o Kunhutě Přemyslovně, pozdější svatojiřské abatyši připomíná, že byla roku 1289 biskupem Tobiášem vyvedena zahalená a v noci (tedy potají) z kláštera klarisek, kde pobývala, a se souhlasem svého královského bratra vedena k moravskému knížeti (*dux Moravie*, má být zřejmě *dux Mazovie* – tedy Boleslav II. Mazovský; *Benedicti Minoritae dicti Chronica*, s. 371). Žádný starší pramen tuto biskupovu roli nezná (přehledně ŽEMLIČKA, *Do tří korun,* s. 237). Tobiášův předchůdce Jan byl navíc podle téhož kronikáře (zde vycházejícího z Pulkavy) patrně přítomen také jejímu vstupu mezi sestry ve 12 letech (*Benedicti Minoritae dicti Chronica*, s. 364–365). Není ale jisté, co zmínkou autor sledoval; biskup navíc – podle dikce zprávy – byl následně prostředníkem zrušení slibu, což je přinejmenším zarážející, nelze to ale jistě vyloučit.

Další, méně jisté zprávy o těchto vztazích a náklonnostech přinášejí – zčásti snad na základě dnes již ztracených zpráv – mladší kroniky (především Pulkava a navazující recenze) a jiné texty, zachycující tradice o založení jednotlivých ústavů. Řadu těchto noticek pak dále rozvíjí Hájek – tak Pulkava k roku 1226 připomíná pozdější pohřeb rezignovavšího biskupa Pelhřima v klášteře bratří kazatelů a *Kronika česká* pak rozvíjí jeho vstup do řádu a jemu věnovanou přízeň. Jinde Hájek přisuzuje biskupu Janovi II. založení a nadání minoritského kláštera v Litoměřicích – jiná tradice jej ovšem přisuzuje až jeho nástupci Bernardovi. A v řetězení podobných zpráv by bylo možné pokračovat – jejich souhrnnému a zevrubnému zhodnocení by snad mohlo přispět budoucí studium.[548]

S výše zmíněnou výjimkou benešovských minoritů tak až do založení roudnické augustiniánské kanonie Janem IV. absentují v poměru biskupa ke klášterům zakladatelské vztahy – a to i v případě ústavů, na jejichž založení měli pražští biskupové v předchozím století určitý podíl, tedy premonstrátům na strahovské Hoře Sion a v Želivi. Strahovský klášter a pražské biskupy ve 13. století spojovala především geografická blízkost (typicky např. Tobiášova primice) – užší vztahy biskupů a tamních opatů sledujeme vedle toho ale i v rámci delegovaného soudnictví. V želivském případě by situace – postoupení části tamního újezdu biskupem Otou – snad dovolovala uvažovat i o existenci jistých *zakladatelských* nebo *patronátních práv* – o kterých uvažuje P. Hilsch. Ta ovšem, pokud kdy jaká vůbec byla, již nejsou v první třetině 13. století patrná.[549]

[548] FRB V, s. 133; HÁJEK Z LIBOČAN, *Kronika česká,* s. 544 (r. 1225) a s. 547 (r. 1227). K Litoměřicům Tamtéž, s. 551 (r. 1234) a FRIND, *Kirchengeschichte Böhmens II,* s. 274 (tam i další podobné *traditiones* k jiným mendikantským domům). – K otázce relevance mladší literatury v této souvislosti např. ČERNUŠÁK – PROKOP – NĚMEC, *Historie dominikánů,* s. 26–27; obecněji též ZOUHAR – POLEHLA, *Přehled církevní historiografie,* s. 353–355 a KUTNAR – MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, s. 61–130.

[549] Ke Strahovu MERHAUTOVÁ – SOMMER, *Strahovský klášter* a KREMER, *Zakladatelská činnost řádu*, s. 54–59; k Tobiášově primici TROJAN, *Reprezentace,* s. 97 a 99; k Želivi SOMMER, *Želiv Reginarda Metského*. K želivskému újezdu v majetkové kapitole.

II. 8 Společenstvo biskupů?

Skrze přijaté svěcení se všichni katoličtí biskupové stávají podílníky na univerzálním biskupském úřadu, jehož zásadní úlohou je přivádět veškerenstvo ke Kristu – k tomuto úkolu by tedy mělo směřovat veškeré jejich působení, ať už na poli liturgickém, pastýřském nebo učitelském, o hospodářské a správně-organizační činnosti (jen jako podmínek sine qua non) ani nemluvě. Vlastní uvědomění si tohoto úkolu, příslušnost k obecnému biskupskému společenství a osobní reflexe těchto ideálů pochopitelně v zásadní míře unikají naší pozornosti, přinejmenším ovšem lze sledovat vzájemné kontakty jednotlivých biskupů, případně formování příslušných komunikačních sítí. Specifická geografická poloha a rozsah pražské a olomoucké diecéze, kryjících se až na drobné výjimky s hranicemi českého království, resp. moravského markrabství, úzká vazba obou ordinářů na (*jejich*) panovníka a jeho dvůr a relativně vyšší vzdálenost biskupských rezidencí od center ostatních, zejména říšských biskupství sehrály výraznou roli při omezeném formování těchto vztahů.[550]

Jak ukazujeme v příslušné kapitole, značná vzdálenost metropole od obou v rámci arcidiecéze (nejen geograficky) značně periferních diecézí byla podstatným důvodem omezených kontaktů – to ostatně naznačují i zprávy o vysvěcení některých biskupů pověřenci mohučského arcibiskupa; výrazně tematizuje vzdálenost spojenou ještě s nebezpečím nestability po Moravském poli jako důvod udělení biskupského svěcení Tobiášovi v Brně *Vypravování o zlých letech.* V drtivé většině případů nadto chybí i jasnější důvod pro utužování pevnějších osobních vazeb s říšskými biskupy, neřkuli vnímání vlastní náležitosti ke kolektivní identitě biskupského úřadu, byť i v omezenějším (ať už říšském, nebo středoevropském) geografickém rámci. Formování takové biskupské kolektivní identity zachytíme v druhé polovině 12. a v průběhu celého 13. století např. mezi sufragány hnězdenských arcibiskupů, a to v souvislosti s rozdrobením piastovských držav a decentralizací vlády, kde biskupové – jak často svářející se jednotlivci, tak i jako kolektiv – hráli také výraznou politickou roli. V českém prostředí by pro takovou *biskupskou kolektivní identitu* patrně nechyběl potenciál – připomeňme alespoň úlohu pražských biskupů při povstání kralevice Přemysla nebo po jeho smrti na Moravském poli – ale její zformování bylo limitováno spíše existencí vždy jen dvojice biskupů.[551]

[550] Především odhlédneme-li od politickou činností podmíněného formování vlastní sítě biskupem Brunem, jejíž existence jeho nástupci právě vzhledem k její specifičnosti nedokázali využít.

[551] K povaze biskupského úřadu stručně HLEDÍKOVÁ, *Biskup,* s. 140–141 a podrobněji k jednotlivým aspektům (zejména biskupské kreace) s další literaturou SCHMIDT, *Bischof bist Du.* – Znovu upozorněme na problematickou možnost komparace pražského biskupství tohoto období jak s polskými a uherskými

Ostatně, již snahu biskupa Ondřeje o povýšení Prahy na arcidiecézi, a především zřízení nových diecézí na jejím území, je chápejme v této souvislosti jako cestu k posílení vlastní pozice proti panovníkovi a způsob, jak snáze odolávat všestrannému tlaku prostřednictvím zformování vlastního „společenství biskupů." Takovou argumentací měl svou žádost, směřovanou ještě Inocenci III., zdůvodnit i sám Ondřej – otázkou zůstane, jak si toto nové uspořádání představoval a zda také počítal s olomouckou diecézí, toho času spravovanou značně umírněnějším Robertem. K hlubšímu prozkoumání možností povýšení legát Řehoř de Crescentio patrně ani nepřistoupil vzhledem k dalšímu vývoji vrcholícího sporu. Připomeňme, že když o dvě dekády dříve (1204) žádal Přemysl Otakar I. o totéž Inocence III., šlo z jeho pohledu především o otázku prestiže království (včetně úlohy potenciálního arcibiskupa jako koronátora) a jejímu vyhovění bránilo především krátkodobě oslabené postavení mohučského metropolity Sigfrieda II. z Eppsteinu, podporovaného kurií proti štaufskému kandidátu Lupoldovi. Samotná existence takové žádosti se pak stala zjevným politikem, a jako takové bylo fakticky zamítnuto, resp. odloženo ad acta, podobně jako následná Ondřejova žádost. Pokud tehdy panovník uvažoval i o otázce obsazování těchto zamýšlených diecézí, pak musel narazit i na otázku výše naznačených vzájemných vazeb těchto ordinářů, které by ovšem ani v jednom případě nutně nemusely vést ke zformování byť i jakkoli volného společenství. Je zjevné, že otázka diecézní politiky papežské kurie zde, jako již mnohokrát, ustupuje politice říšské – ostatně samo uspořádání říšských arcidiecézí bylo primárně otázkou politickou a na problematickou přílišnou vzdálenost obou diecézí bylo ze strany jejich správců vícekrát poukazováno.[552]

Již několikrát zmiňovaná Brunova relace jako jeden z mnoha neuralgických bodů tematizuje v šestém paragrafu omezenou možnost vzájemného kontaktu, konzultace a spolupráce biskupů vzhledem k přílišné vzdálenosti mezi nimi. Přestože olomoucký biskup naráží na obecnější problém, je zřejmé, že z vlastní zkušenosti reflektuje domácí situaci – redukce celé problematiky omezeného kontaktu biskupů na sesazování nenapravitelných

(arci)diecézemi, tak i říšskými biskupstvími, jejichž právní povaha vzhledem ke světské moci byla poměrně odlišná. – MACIEJEWSKI, *Episkopat polski,* zejména s. 145–164.

[552] CDB II, č. 214, s. 199: „ut episcopus ipse proponit, status libertatis ecclesiastice in terra illa roborari valebit." Oba pokusy přehledně shrnuje ELBEL, *Dějiny neúspěchu,* s. 296–300. – Kurii blízký mohučský metropolita Sigfried II. (1200–1230) byl v té době ve sporu o vlastní stolec (1200–1208) se štaufským kandidátem Lupoldem ze Schönfeldu, na jehož straně stála značná část katedrální kapituly i samo město Mohuč. Hrozby umenšení rozsahu arcidiecéze na jedné straně využil politicky obratný papež jako nátlakový manévr na Sigfriedovi neloajální kanovníky, stejná hrozba ale zároveň kurii bránila ve vyhovění Přemyslovu požadavku, neboť by odtržení části spravovaného území poskytlo arcibiskupovým protivníkům další argument proti němu samému. Srov. JÜRGENMEIER (ed.), *Handbuch der Mainzer Kirchengeschichte* I/1, s. 338–340.

kleriků, jak Bruno činí, by v celé záležitosti bylo příliš zjednodušující. V rámci úprav ovšem biskup papeži nenavrhuje zahuštění sítě biskupství – byť sám podobné úsilí vzhledem ke zřízení metropole v Olomouci dříve neúspěšně vyvíjel – ale žádá jistě snáze realizovatelné uvolnění kanonickoprávních regulí pro sesazování takových kleriků (aby je biskup mohl na výroční synodě sesazovat bez přítomnosti jiného biskupa) a absoluci laiků, kteří při pronásledování těchto hříšníků, tj. zbavení je trestu za zásahy do biskupovy soudní pravomoci.[553]

V první řadě tedy věnujme pozornost vztahům pražských biskupů k jejich olomouckým kolegům – zatímco na svatovojtěšském stolci se v průběhu pojednávaného období vystřídala desítka ordinářů (včetně krátce po konsekraci zesnuvšího Budivoje), při katedrále sv. Václava v Olomouci jich (bez dvou sporných elektů po Robertově rezignaci)[554] napočítáme polovinu. Formování jakýchkoli vazeb s pražskými biskupy lze hlouběji sledovat v případě tří z nich – Roberta Angličana (1201–1240), Bruna ze Schauenburku (1245–1281) a Dětřicha, mylně označovaného predikátem z Hradce (1281–1302).[555]

Komplikovaný vztah mezi oběma diecézemi sledujeme již v proměně nejstarší tradice o jejich vzájemném vztahu, která souvisí především s představou o jednotě pražského a moravského biskupství v jeho počátcích a s otázkou legitimity existence moravského biskupství vůbec. Mladším odrazem této tradice je mj. ze starších pramenů (olomouckých, ale i pražských) vycházející pozdněstředověká kronika olomouckého biskupství (*Granum catalogi praesulum Moraviae*), která zachycuje vzájemný poměr obou diecézí a jejich ordinářů ve značně specifickém světle především pro 12. století. Se značnou dávkou opatrnosti se lze domnívat, že na jedné straně důraz na starobylé (a nezávislé) počátky olomoucké diecéze a na straně druhé z jiných pramenů neznámé autorovy kritické postřehy k postavení olomouckých biskupů 12. století reflektují dvě strany téže mince. Olomoucká tradice *Grana* připomíná k roku 1096

[553] CDB V/2, č. 719, s. 369–376, zde s. 372. – Patrně šlo o kleriky bez beneficia, kteří sháněli obživu krádežemi a jinými nepravostmi, jak biskup připomíná v předchozím paragrafu. KROFTA, *Kurie III,* s. 386–387. – ELBEL, *Dějiny neúspěchu,* s. 301–303.

[554] V případě zvolence Konráda sice zachytíme kontury jeho biskupské služby (SOMER – SVOBODOVÁ, *Konrád z Friedberka*), vztah obou elektů s pražským biskupem Mikulášem byl formován zejména s ohledem na probíhající spor a jeho řešení, jak uvidíme dále.

[555] Postižení těchto vztahů ztěžuje absence souhrnnějšího zpracování vývoje diecéze; k dispozici jsou především jednotlivé biograficky, resp. problémově orientované studie. K Dětřichovu původu NOVOTNÝ – ŠKVRŇÁK, *Původ olomouckého biskupa Dětřicha*. – Je ostatně překvapivé, že s výjimkou úvah o rozdílné reflexi IV. lateránského koncilu v obou diecézích (tedy odlišení Ondřejova konfliktního přístupu a Robertovy cesty spolupráce – srov. ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil,* zejména s. 47–64) se dosud nikdo nepokusil komparativně zhodnotit souvislosti obou diecézí. Jisté pokusy pro starší období učinil jednak KALHOUS, *Bishops of Prague and Olomouc in the 12th Century* (vychází z jeho stručnější kapitoly v VANÍČEK – KOTOUS (ed.), *Posunuté jubileum*), jednak materiálově ROYT, *Nejstarší biskupské katedrály* a MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ – ŠLÉZAR – DEHNEROVÁ, *Praha – Olomouc. Sídelní potenciál a vznik biskupství*.

volbu biskupa Petra – kronikář tvrdí, že byl strahovským kanovníkem (*canonicus regularis ordinis Premonstratensis montis Sina, alias Strahow*) a že jeho volba byla zajištěna Břetislavem II. z popudu jeho otce. Kníže měl také klášteru potvrdit, že olomoučtí biskupové budou propříště voleni jedině z řad jeho kanovníků, a to „v neprospěch pražského biskupa a jeho kapituly, který si osoboval (*usurpare*) právo volit olomouckého biskupa z řad duchovních svého kostela." Kronikář tak pražskému biskupovi podsouvá vnímání olomouckého stolce jako svým způsobem nejbohatší prebendy pražských kanovníků a konečně připomíná, že až do Jana V. Bavora (1199–1201) tak byli olomoučtí biskupové voleni tamní kapitulou ze strahovských bratří. Tuto příslušnost pak autor *Grana* zdůrazňuje i v případě všech Petrových nástupců, včetně Jindřicha Zdíka, jemuž ovšem – ze zcela zřejmých důvodů – skutečné zásluhy na uvedení řádu do Čech a jeho rozvoji nepřiznává. Do konfliktu s pražským biskupem Danielem se měla dostat olomoucké kapitula v záležitosti místa pohřbu Jana III. (Obedenovita), původem litomyšlského premonstráta (sic!) – Daniel měl svého kolegu chtít pochovat v chóru, proti čemuž měli kanovníci statečně vystoupit a přimět jej, aby od svého záměru ustoupil a s úctou jej pochoval při vstupu do kněžiště olomoucké katedrály. Přinejmenším do Jana IV. jde v případě vazby na Strahov o zcela zřejmou fikci, jež patrně měla posílit vnímání nezávislosti olomouckých biskupů (a snad mohla vycházet z úzkého Zdíkova vztahu k řádu); totéž platí i o původu biskupa Pelhřima (1182–1186), jehož reformně orientovaný Jarloch připomíná jako pražského probošta, pozdviženého k biskupské hodnosti nikoli volbou, ale ustanovením knížete Bedřicha. Pražský kníže, biskup Jindřich Břetislav a jeho kanovníci měli usilovat o obsazení olomouckého stolce „navyklí svému mocenskému postavení, nikoli ovšem podle spravedlnosti a práva" znovu po Pelhřimově smrti v roce 1188. O úspěšnou volbu „proti vůli všech Čechů" se měl zasadit markrabě Konrád – kauza se v tomto případě přesouvá i do obecně politické roviny.[556]

Problematičnost celého pramene a jeho výpovědní hodnoty pro naše tázání podtrhuje pomýlený výklad o smrti biskupa Roberta (1232) a zcela fiktivní postava biskupa Bedřicha (podle *Grana* 1232–1241). Následující spor o stolec (beze zmínky o Robertově rezignaci) kronikář připomíná jen velmi stručně a opět s důrazem na svobodu biskupské volby; bylo by lze se domnívat, že tyto problematické skutečnosti záměrně zamlčuje vzhledem k formování

[556] *Das Granum,* s. 68–69, 73 (český překlad GAJA, *Granum catalogi,* in: ZLÁMAL, *Katalog moravských biskupů,* s. 15, 17–18); *Letopis Jarlocha*, FRB II, s. 477. – K rozboru původu zpráv pro starší období KALHOUS, *Granum catalogi*, stručně též ELBEL – KALHOUS, *Granum catalogi*, s. 386–387. K původu olomouckých biskupů KALHOUS, *Biskupové 12. století,* s. 93–96. – Obě roviny zdůraznil již KRAFL, *Olomoucké panoptikum,* s. 46–48.

ideálního obrazu emancipované instituce – s tím kontrastují poměrně spolehlivé průběžné zprávy o vývoji majetkového zázemí. O kontaktech a vztazích ordinářů 13. století ovšem mlčí; ostatně výběr do *Grana* vtělených informací je v případě těchto episkopátů až překvapivě značně výběrový.[557]

Není ovšem jasné, zda jde o reflexi dobovou – zachytil-li ji alespoň zčásti již nejstarší předchůdce Grana, sepsaný před rokem 1150, jak doložil David Kalhous – nebo (výrazně) mladší, a tedy do jaké míry mohla vůbec být Robertovi, Brunovi nebo Dětřichovi (a případně jejich pražským kolegům) známa a zda ji tedy mohli ve svém jednání jakkoli reflektovat. Zdá se pravděpodobné, že velkomoravská tradice, kterou *Granum* výrazně recipuje, byla výrazně formulována právě až za episkopátu biskupa Bruna v souvislosti s jeho tradicí podkládanými ambicemi o povýšení Olomouce na (misijní) metropoli. Nezdá se, že by se odraz této velkomoravské tradice v jakékoli podobě propsal do vztahu obou ordinářů.[558]

Ostatní narativní prameny o vztahu obou ordinářů – s výjimkou několika zpráv o vzájemném udílení biskupského svěcení, jsouce k tomu zmocněni mohučským arcibiskupem – mlčí; několik málo zpráv lakonicky konstatuje souběžnou přítomnost obou, nejčastěji v souvislosti s jejich působením na královském dvoře. Typickým příkladem může být zpráva tzv. *Příběhů krále Václava I.*, jež připomíná jeho pražský adventus poté, co v létě 1248 potlačil synovo povstání: Král v majestátu vstoupil do staroměstského kostela sv. Františka, kde mu z rukou obou biskupů byla na hlavu posazena koruna, a zbožně zde naslouchal mši, kterou sloužil jeho věrný spojenec, olomoucký biskup Bruno. Je zřejmé, že podobně zejména pražský biskup vkládal králi na hlavu korunu častěji, jen o tom prameny – patrně proto, že nešlo o jakkoli výjimečný rituál – nehovoří. Obecná preference pražského biskupa – byl-li k dispozici – není dána ani toliko jeho precedencí, jako spíše jeho vztahem ke katedrále jako místu korunovace. [559]

Obecně platí, že otázka přednosti jednoho z biskupů je pro české království vzhledem k jeho uspořádání (a rovněž vzhledem k uspořádání panovnického dvora, uvažujeme-li i v této kategorii) zcela irelevantní. Jejich působnost byla v tomto ohledu striktně omezena na vlastní diecézi a v rámci hierarchického uspořádání mohučské arcidiecéze se oba čeští biskupové, jak ještě uvidíme, neprosadili a, zdá se, že o to ani jakkoli neusilovali. Již *Decretum Gratiani* v této

[557] *Das Granum,* s. 79–80.
[558] K tomu početná literatura – alespoň JAN, *Moravské arcibiskupství a biskupství*; KALHOUS, *Záhadné počátky*. – K Velehradu TŘEŠTÍK, *Vynalezení tradice aneb Velehrad* a KALHOUS, *Granum catalogi,* s. 32–33 a 35; k Brunovým (a Přemyslovým) ambicím přehledně ELBEL, *Dějiny neúspěchu,* s. 301–303.
[559] *Příběhy krále Václava I.,* FRB II, s. 307; ke vztahu panovníka a katedrály TROJAN, *Pražský kostel.*

souvislosti připomíná pořadí biskupů v rámci provincie podle délky trvání jejich biskupského úřadu – později ovšem sledujeme opuštění tohoto trendu a řazení podle *čestného prvenství* jednotlivých stolců, běžně bez vazby na konkrétní osoby. O absenci relevance otázky precedence svědčí i skutečnost, že v rámci Brunových jednání o možnosti povýšení jeho stolce není vztah obou diecézí jakkoli tematizován, ba ani zmiňován. To ale platí i naopak pro pokusy pražských biskupů. Častěji se oba episkopové setkávali na panovnickém dvoře – z tohoto prostředí také vycházejí listiny, kde jsou oba uváděni ve svědečné řadě. Platí, že pražský biskup figuruje na čestném prvním místě, což ale vyplývá spíše z jejich povahy, kdy směřují vesměs do pražské diecéze.[560]

Formování *biskupské identity*[561] tak – především v případě pražských biskupů – v zásadní míře záviselo na vlastní interakci s domácím prostředím; už vzhledem k tomu, že

[560] *Decretum magistri Gratiani,* D 53. – ELBEL, *Dějiny neúspěchu,* s. 301–303 včetně odkazů na Brunovu komunikaci s kurií.

[561] *Biskupskou identitou* zde rozumějme identifikaci jednotlivých biskupů s univerzalitou biskupského úřadu, jeho posláním, prostředky a výzvami – její míra je zjevně v průběhu episkopátu proměnlivá, přičemž v řadě případů (typicky pražský biskup Ondřej – viz poznámku níže) lze s jistou mírou pravděpodobnosti rozlišit jednotlivé uzlové body jejího formování (např. volba, svěcení, účast na koncilu, výrazná politická událost, ale také osobní *zkušenost víry*, jejíž rozlišení je ovšem veskrze problematické). Přijetí této identity se odráží jednak v jednotlivých skutcích každého z episkopů (byť pochopitelně nelze marginalizovat rozpor mezi vnímaným a zvoleným ideálem vlastního jednání a limity reality), jednak v jeho sebereprezentaci. *Skupinová* (snad lépe než kolektivní) *identita* episkopátu je pak – ať už záměrně, nebo samovolně – formována (nikoli ovšem *ex post* konstruována) nejen na základě přijatého svěcení, jeho charismatu a případné provinciální příslušnosti, ale také společných zájmů (často spíše politického rázu) a aktivní spolupráce při realizaci vlastních úkolů. Skutečná příslušnost jednoho každého biskupa k této „socioprofesní skupině (tak pregnantně J. Maciejewski – viz pozn. níže)“ tedy závisela jak na vlastním rozhodnutí, tak politických a církevněsprávních okolnostech a byla upevňována prostřednictvím příslušných rituálů a ceremonií – na rozdíl od klášterních společenství tak o nich lze hovořit ve smyslu *imagined communities* (srov. úvahy TOMASZEK, *Objects, Places, and Space*, zejména s. 103–104 a LUTTER, *Conceiving of Medieval Identities*). Je tak zřejmé, že příslušnost k této *skupinové identitě* pro oba domácí biskupy nehrála jakkoli zásadní roli, neboť jim nabízela jen omezené možnosti podpory a kooperace, a také vzhledem k výrazné geografické vzdálenosti pro ně nepřicházelo v úvahu pravidelně se účastnit jejího skupinového a pohříchu výrazně ritualizovaného obnovování (mj. svěcení biskupů, synody, pohyb v okruhu římského panovníka). Tuto skutečnost zdůrazňuje rovněž několik již zmíněných zpráv o udělení biskupského svěcení metropolitou k tomu pověřeným biskupem (resp. biskupy) na ne tak vzdáleném místě (typicky Jan III. ve Vídni a Tobiáš v Brně). Další možností, jak chápat tuto umně konstruovanou identitu, je důraz na institucionální paměť biskupství – tedy nikoli společenství v jednom časovém okamžiku, ale společenství tvořené příslušností k jednomu úřadu: tuto paměť konstruovali jak sami biskupové, tak i katedrální kapitula. S problematikou historické paměti biskupství a jejího formování se pojí celá řada otázek, jejichž otevření závisí především na stavu pramenné základny – viz TROJAN, *Reprezentace,* s. 88–91; teoretickou reflexi úvah ponechme v tuto chvíli stranou. Některé otázky ostatně již byly diskutovány.

Odlišným souborem otázek pak je formování (a vůbec existence) jakéhokoli sdíleného povědomí (nebo identity) diecézního kléru a s tím spojená otázka relevance v historiografii stále běžného užívání pojmu „(česká) zemská církev,“ jakožto souhrnného označení všech duchovních osob zakotvených svým působením v pražské diecézi. Posilování tohoto společného vědomí a vzájemných vazeb mezi biskupem a klérem (zejména vyšším) je možno v řadě říšských diecézí přisoudit ve 12. a 13. století znovu se rozvíjejícímu fenoménu konfraternit –

jednu z podstatných složek uvažované kolektivní (skupinové) identity, totiž společné zájmy, s kolegy ať už mohučské nebo kterékoli jiné provincie často nesdíleli. Výraznější uvědomění si příslušnosti (jakkoli nezřídka spíše krátkodobé) k obecnému biskupskému úřadu a s ním spojené identifikaci lze spojovat především s přijetím vlastního biskupského svěcení (včetně důrazu, který narativní prameny kladou na osobu světitele) a rovněž s osobní účastí na koncilu nebo legátské, resp. provinční synodě, případně také poměrně omezenou komunikací a spolupráci s ostatními biskupy, jíž bude věnována pozornost dále. Svou roli v rámci této uvažované reflexe sehrály nejen osobní kvality toho kterého ordináře, ale rovněž prostředí, z něhož vyšel a do kterého se ze sněmu vracel – tedy uvědomění si mantinelů uplatnění ideálů, s nimiž se seznámil, v rámci vlastního jednání (*Handlungsspielräume*) a reálného naplňování této identity. Vzhledem k povaze dostupných pramenů lze tuto vlastní reflexi spíše jen předpokládat – přesvědčivě působí úvaha, formulovaná již Václavem Novotným, o zásadním významu osobní účasti biskupa Ondřeje na IV. lateránském koncilu (včetně přijetí svěcení) na

v domácím prostředí ovšem zachytíme jen nečetné zmínky v klášterních nekrologiích, které, jak jsme výše upozornili, upomínají spíše na podporu kláštera, případně řádu (příkladně JÜRGENSMEIER (ed.), *Handbuch der Mainzer Kirchengeschichte 1/2*, s. 951–953). Jistý identitotvorný, resp. prostor diecéze integrující význam lze připsat také skupinám osob biskupa bezprostředně obklopujících, především tedy jeho dvoru (nejen duchovnímu). Tyto často poměrně široké sítě, které jednotlivé ordináře obklopovaly, ale hrály významnou roli i při formování samotných struktur diecéze; srov. s další literaturou INSLEY, *Die Personengruppen.*

Klíčovou roli při formování vlastní skupinové identity hraje konečně také její vymezení vůči těm, kterým je z jakéhokoli důvodu uzavřena (typicky vnímání dichotomie klerici a laici) – obě otázky ponechávám další reflexi, jež bude opět možná až na základě analýzy přinejmenším o půlstoletí mladšího materiálu. Problematice biskupských identit a jejich dobové reflexe je v soudobé medievistice již věnována pozornost, byť nepříliš systematická – obecně THOMAS (ed.), *Bishops' Identities, Careers, and Networks* a řada více či méně metodologicky inspirativních studií věnovaných obrazu biskupských identit jednotlivých diecézí a reflexe jejich ideálu – typicky CULLUM, *My Lord Bishop: Chronicles and the Construction of Episcopal Identity*. Pro domácí prostředí takové souhrnnější zhodnocení zatím chybí, což je ovšem dáno také absencí takového konstruktu biskupské identity v drtivé většině předhusitských textů. Srov. alespoň MARANI-MORAVOVÁ, *Peter von Zittau,* s. 466–489 a TROJAN, *Bůh, česká církev a pražský biskup*.

Podstatnou rovinou biskupské komunikace, kterou ovšem v případě pražské diecéze nezachytíme, jsou ostatkové transakce (především dary) a obecně šíření kultů světců – ať už ve formě vzájemných darů, nebo jejich kapitalizace (obecně GEARY*, Sacred Commodities*, s. 208–210). Takové doklady ovšem ve sledované době směřují výhradně do panovnického prostředí (získání paže sv. Stanislava pro pražskou katedrálu, jak zachycují i *Letopisy 1196–1278,* FRB II, s. 291–292, nebo trnu z Kristovy koruny, darovaného nově založenému opatství), v obou případech je zřejmá politická rovina těchto ostatků. Srov. ZAJÍC, *Relikvie v českých zemích,* zejména s. 78–79, 125 a 130 s odkazy na početnou starší literaturu. Biskup Mikuláš měl, jako vedlejší produkt své cesty ke kurii, přinést abatyši Anežce ostatek sv. Kříže, jde ovšem o událost prostou jakékoli (známé) dobové historiografické reflexe (POLC, *Listy,* s. 50–52). Pohled do bohatých inventářů svatovítské katedrály ale naznačuje mnohem rozsáhlejší výměnu, na níž se pražští biskupové patrně také podíleli – už proto, že nakládání s relikviemi podléhalo schválení příslušného ordináře, jak dokládá i několik listin z domácího prostředí. Jistou představu nabízí *Granum catalogi*, s. 38 informující o obnově olomoucké katedrály po požáru (1204): Biskup Robert pro ni měl pořídit velký kříž s trnem z Kristovy koruny a upravit uložení relikvií sv. Kristýna do bohatě zdobené truhly se zlatými sloupky – šlo zřejmě o relikvie získané z Prahy nebo Staré Boleslavi (srov. ZAJÍC, *Relikvie v českých zemích,* s. 91).

jeho následné reformní úsilí. V ostatních případech takový vliv ovšem nezachytíme, už vzhledem k tomu, že význam těchto shromáždění tkvěl především v praktické rovině fungování církve – její odraz pak typicky (ne)zachytí reflexe synodálních statut v domácím prostředí.[562]

Potenciálně konfliktní rovinu vztahu obou biskupů jsme zachytili v případě diecézní příslušnosti žďárského kláštera, o níž angažovaně zpravuje Jindřich Řezbář – zdá se ovšem, že v tomto případě šlo spíše o ex-post na základě Brunovy přízně formulované přání tamních cisterciáků. Spory o příslušnost osad nebo dokonce kaplí při diecézní hranici, a to ani v oblasti pozdě kolonizované Vysočiny, prameny nezachytí a ani je není třeba předpokládat. Proces formování této hranice ale rovněž nezachytíme – ostatně ani její pozdější vymezení není vždy zcela zřejmé.[563]

Připomínaný vztah mohly narušovat rovněž zásahy pražského biskupa do záležitostí olomoucké diecéze a naopak, a to i v případě, že byly sdostatek podloženy papežským mandátem, nebo jiným pořízením. V našem případě jde typicky o kuriální mandáty, nařizující pražským biskupům (nejčastěji Janovi III. a Tobiášovi), aby v cizí (zejména právě olomoucké) diecézi ochraňovali statky, kostely nebo zájmy klášterů pražské diecéze. Urban IV. tak mandátem z dubna 1262 pověřil Jana III., aby ochraňoval kostely, které náleží *pleno iure* zderazským božehrobcům a jsou obtěžovány brněnským, znojemským a bítovským děkanem. Biskup je má přinutit, aby tyto zátěže od kostelů přestali vyžadovat, a to pod běžnou pohrůžkou církevní censury bez možnosti odvolání se, a to i pokud by jim dříve byla udělena apoštolským stolcem výsada, že nemohou být suspendováni, exkomunikováni nebo stiženi interdiktem bez jeho zvláštního dovolení. Papežův list rovněž připomíná ustanovení IV. lateránského koncilu (37. konstituce), převzaté do sbírky *Liber Extra* (X 1.3.28) *de duabus dietis* – tedy že mimo

[562] Odlišná situace v otázce formování kolektivní identity biskupské „socioprofesní skupiny" je patrná typicky ve hnězdenské arcidiecézi, jejíž sufragánní biskupství po většinu 13. století výrazně kopírovala rozdrobený polský stát (*Polska dzielnicowa*), a přispívala tak svým způsobem k zachování soudržnosti, což také vedlo k výrazné politizaci polského episkopátu, včetně s tím spojených neřestí (typicky nedodržování povinnosti biskupské rezidence). Jejich skupinové vazby – zde patrně skutečně lze uvažovat o vnímání kolektivní identity – tak směšovaly rovinu politickou i duchovní, byť je zřejmé, že ne vždy šlo o společně sdílené zájmy. Teze obecného vývoje zejména v rovině politické naposledy přesvědčivě formuloval MACIEJEWSKI, *Episkopat Polski,* s. 89–161, byť se v řadě jednotlivostí (zejména z pohledu kanonického práva a duchovní péče) dopouští omylů či nepochopení – viz zevrubná recenze Krzysztofa R. PROKOPA, in: *Prawo Kanoniczne: Kwartalnik prawno-historyczny* 50/3–4, 2007, s. 339–350. – K účasti biskupů na koncilech a synodách, včetně recepce příslušných statut, podrobně v kapitole VI. – Otázku, do jaké míry si biskupové uvědomovali, komu za své zvolení vděčí, a do jaké míry tuto skutečnost ve vnímání vlastního úřadu a ve svém jednání obecně reflektovali, ponechávám vzhledem k limitům pramenů opět stranou.

[563] *Chronica domus Sarensis,* s. 178–179. Naopak PAUK, *Działalność fundacyjna*, s. 87 předpokládá, že zakladatelé žďárského kláštera jej vědomě chtěli založit v prostoru pražské diecéze, snad vzhledem k ambicím olomouckého Bruna, snad vzhledem k jakýmsi nevyjasněným sporům. – Ve stručnosti MARKOVÁ, *Hranice a hraničení,* s. 95–97.

diecézi smějí být provinilci pohnáni teprve poté, co se na základě předvolání nedostavili alespoň dvakrát k soudu ve své diecézi. Zmíněná Urbanova listina náleží do skupiny sedmi kuriálních listů z relativně úzkého rozmezí jednoho týdne mezi 22. a 27. dubnem 1262, určených z Viterba domácím ústavům – po jedné konfirmaci pro svatojiřské benediktinky, pražské biskupství a olomoucký kostel a čtveřici privilegií pro zmíněné zderazské božehrobce. Nelze vyloučit, že vydání inicioval některý z domácích křižovníků líče papeži útisk ze strany oné trojice děkanů.[564]

Naopak působení olomouckého biskupa Bruna v pražské diecézi – pochopitelně odhlédneme-li od jeho politického angažmá, byť taková přítomnost v diecézi je dokladována jen výjimečně – sledujeme v rovině papežem delegovaného soudnictví. Typicky ve sporu (1256) o příslušnost nově zřízených hornických kostelíků *de Longa Villa et Medii Montis* k farnímu kostelu v (Havlíčkově) Brodě mezi tamním farářem Benediktem, příslušníkem německých rytířů, a jejich správcem Jindřichem, jmenovaným prý vilémovským opatem – biskupův zásah v komplikovanější kauze byl jen jedním z kroků (nikterak výjimečného) sporu o ztracenou část výnosu původní fary mezi dvěma duchovními institucemi. Zásadním argumentem zjevně byla nepřítomnost vilémovského opata jako jedné ze sporných stran, který tak, ačkoli byl předvolán, neobhájil na biskupově soudě v Kroměříži své nároky. Jak ukazují další podrobnosti kauzy, pražský biskup Jan III. nález ve prospěch faráře Benedikta respektoval a vlastním postupem potvrdil – jeho vliv v celé záležitosti před Brunovým pověřením (vydaným patrně na žádost brodských německých rytířů) ovšem není jasný, byť by jej už vzhledem k povaze sporu bylo lze předpokládat. Biskupovo rozhodnutí v roce 1262 potvrdil *auctoritate apostolica* papežský legát, olomouckému biskupovi blízký warmijský biskup Anselm (sám také německý rytíř), za tím účelem patrně vyslaný do Brodu, kde je také jeho konfirmace datována. Podobné zásahy do práv pražského biskupa byly podloženy papežskou autoritou, a tedy přinejmenším teoreticky žádnou nevoli vzbuzovat neměl – ostatně obdobně jako již zmíněné ochrany klášterů. Nelze ostatně vyloučit ani vzájemnou aktivní podporu.[565]

V druhé polovině století zachytíme několik málo zpráv o přímém působení zahraničních, někdy titulárních biskupů v obou domácích diecézích – v řadě případů ale jsou

[564] CDB V/1, č. 325, s. 484. Celek CDB V/1, č. 322–328, s. 481–488. Do tohoto do Čech určeného souboru kuriálních listin lze vřadit ještě listinu z 20. dubna 1262, kterou nejvyšší pontifik zpětně udílí Přemyslu Otakaru II. dispenz ke sňatku s Kunhutou Uherskou (CDB V/1, č. 321, s. 479–481; k tomu podrobněji ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.,* s. 117–119 a s. 518, pozn. 54).

[565] K Brunovým pobytům v Praze, resp. celé diecézi HLAVÁČEK, *Poznámky k itinerářům,* s. 213. – CDB V/1, č. 90, s. 164–165 a konfirmace č. 338, s. 505–506, kauzu jako exemplární případ uvádí ŽEMLIČKA, *Počátky,* s. 451–452; ve vilémovském kontextu SOMER – ŠRÁMEK, *Benediktinské opatství ve Vilémově,* s. 81–83; podrobně též

tyto pobyty spojeny s jejich politickým (diplomatickým) posláním. Typickým příkladem je moravská přítomnost sekovského a basilejského biskupa na dvoře Bruna ze Schauenburka, kteří se také podíleli na Tobiášově biskupském svěcení (únor 1279), nebo dvojí návštěva kolínského arcibiskupa, jednajícího s Přemyslem Otakarem II. o císařské volbě (1256 a 1271). Zatímco zejména starší literatura řadě z nich přímo připisuje podřízenost pražskému, resp. olomouckému biskupovi – ať už označením jako *světící*, *pomocné* nebo přímo *sufragánní*, prameny tento vztah s jedinou výjimkou neznají. Jako pomocného biskupa, plnícího svou roli zřejmě skutečně bez *ad hoc* pověření k jednotlivým úkonům, tak známe jedině varmijského biskupa Jindřicha, doloženého jako *vices gerens domini Brunonis* na sklonku Brunova života; snad v souvislosti s problematickou situací v zemi a vytížením olomouckého biskupa. Ani on ovšem nebyl svěcen primárně k tomuto úřadu, ale získal jej – snad s jakýmsi hmotným zajištěním – v souvislosti s vlastním politickým angažmá v Prusku.[566]

Působení pomocných biskupů ve všech třech domácích diecézích ve 14. století byla dosud věnována nedostatečná pozornost – o to víc to platí i o úloze těchto zmíněných, v diecézi jen více či méně epizodicky působících biskupů.[567] Na místě je v prvé řadě značná nejistota v záležitosti jejich pravomocí – v obou diecézích tyto biskupy zachytíme jednak jako světitele kostelů a oltářů a dárce odpustků, jednak – a to mnohem častěji – jako papežské legáty, o jejichž činnosti bude pojednáno v příslušné kapitole. Zejména v případě varmijského biskupa Anselma v obou diecézích se tyto roviny prolínají. Pro paměť biskupské kapituly je signifikantní, že Druhé Kosmovo pokračování hovoří o těchto legacích velmi stručně, a to zejména s důrazem

[566] *Vypravování o zlých letech,* s. 338; *Letopisy 1196–1278,* s. 294 a 326. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II*., passim. K sufragánům v poznámkách dále. – K působení biskupa Jindřicha CDB VI/1, č. 46, s. 90–91 a č. 64, s. 110–111 (v obou případech jde o potvrzení vysvěcení kostela a vypořádání jeho vztahů k farní struktuře). – Česká přítomnost biskupů z jižních oblastí Přemyslova panství (typicky pobyty sekovského biskupa), stejně jako salzburských arcibiskupů Filipa Sponheimského a Vladislava Slezského vycházela z politické roviny jejich působení a jejich vliv na pražského biskupa a biskupství jako instituci byl zřejmě zanedbatelný.

[567] Skupinu pomocných biskupů, vzhledem k biskupům titulárním a jejich jmenování, jež si vyhrazuje kurie, pevněji vymezuje teprve *Constitutio Clementinae*, zformovaná po koncilu ve Vienne (Clem. 1.3.5). K předchozímu pestrému vývoji srov. MÜLLER, *Gedanken zum Institut der Chorbischöfe*. – Milan Buben ve své *Encyklopedii světících biskupů*, s. 18 a 188 připomíná pro pražskou diecézi 13. století jediného takového biskupa, a sice Arnolda, titulárního biskupa segnenského (tj. senjského) pro 30. léta, který měl být totožný s vyšehradským proboštem a královským kancléřem – prvním, který oba úřady spojil. O jeho biskupském svěcení ovšem chybí jakýkoli doklad – ať už z pražské (CDB III/4, s. 456) nebo senjské diecéze (CDCDS III, rejstřík; přehledně též BOGOVIĆ, *Moji predšasnici biskupi*, s. 32–33). Je konečně zřejmé, že v dalmatském Senji působící episkopové byli běžnými diecézními biskupy, byť o jejich činnosti hovoří prameny jen velmi torzovitě. Další pomocné biskupy pak Buben zná až pro episkopát Jana IV. z Dražic. Oproti tomu olomoucké diecézi (Tamtéž, s. 192) připisuje varmijského titulárního biskupa Anselma, německého rytíře působícího při kurii Bruna ze Schauenburka (1253–1263) a následně, po roce 1279, jeho titulárního nástupce Jindřicha, rovněž německého rytíře. Činnosti obou německých rytířů věnujeme pozornost ještě v následujících odstavcích.

na výběr prokurací (a jiných dávek) a případně další činnost (typicky udílení odpustků); diplomatický materiál je v některých případech sdílnější, jak ještě uvidíme.[568]

Ve srovnání s Brunovým *vices gerentem* Jindřichem vykazují zprávy z pražské dicéze výraznější závislost na diecézním biskupovi, který k jednotlivým svěcením udílel nejen souhlas a schválení (*de consensu et beneplacito*), ale mohl být rovněž tím, který jej úkonem pověřoval.[569] Prameny zachycují dvě takové události – trebinjský biskup Salvius měl takto vysvětit trojici oltářů v minoritském kostele v Kladsku (květen 1272) a augustinián Inzelerius, biskup v Budvě, vysvětil hřbitov a oltář bratřím svého řádu u sv. Tomáše (1285). Biskupa Salvia, původně benediktinského mnicha, ovšem nelze považovat za titulárního, ale za exilového, neboť výraznou část svého episkopátu (1250–1276) strávil mimo svou diecézi vzhledem ke dlouhotrvajícím sporům se Štěpánem I. Urošem – to mu umožnilo a zároveň jej i nutilo realizovat své poslání jinde, mj. i v pražské diecézi. Lze předpokládat, že jeho pobyt na dvoře biskupa Jana III. nemusel být jen takto epizodický, ačkoli k tomu nejsou žádné další zprávy. Naopak působení bosého augustiniána Inzeleria je typickým příkladem činnosti titulárního biskupa, vedené kromě jiného potřebou vlastního hmotného zajištění. Jeho aktivita v pražské diecézi tak byla dána zejména kontaktem s nově zakládaným klášterem vlastního řádu, na němž se mohl podílet; doloženy jsou rovněž čtyři jím emitované odpustkové listiny (pro Kladruby – dáno přímo v klášteře, snad cestou z Říše – klášter u sv. Tomáše a dvakrát vyšehradskou kapitulu), jejichž platnost ovšem podmiňuje souhlasem diecézního biskupa. O takové delegaci pravomoci ostatně hovoří i lakedajmonský (titulární) biskup Ivan, když udílí v říjnu 1294 odpustky břevnovským benediktinům *auctoritate venerabilis domini Thobiae, Pragensis episcopi nobis tradita et concessa*.[570]

Třetí zpráva podobného charakteru pak připomíná spolupodíl jatvěžského (jaćwieżského, *episcopi Jatuesiae*) biskupa Jindřicha, dominikána, na vysvěcení klášterního

[568] Pro tuto chvíli ponechme stranou nečetné zmínky o pobytech těchto pruských biskupů v Čechách bez jakékoli vazby na pražského biskupa. Typickým příkladem takové zprávy je odpustková listina jelgavského (Mittau) biskupa Jindřicha, cisterciáka, kterého v Praze zachytíme na Přemyslově korunovaci o Vánocích 1261, kdy v její předvečer vydal odpustkovou listinu jisté kapli u Frankfurtu nad Mohanem (CDB V/3, č. 1226, s. 175 a *Letopisy 1196–1278,* FRB II, s. 297). – K reflexi legací *Letopisy 1196–1278,* FRB II, s. 292, 293 a 300.

[569] To pochopitelně neplatí pro exemptní řády – typicky plaské cisterciáky, jejichž kostel v roce 1204 vysvětil olomoucký biskup Robert, snad s vědomím pražského biskupa. CDB II, č. 48, s. 43–44; podrobněji též v pasážích, věnovaných vztahu pražského biskupa a exemptních řádů.

[570] CDB V/3, č. 1564, s. 360 (in extenso *Urkunden und Regesten Glatz* I, s. 19); PULJIĆ, *Pregled povijesti područjâ Trebinjsko-mrkanske biskupije*, s. 111–113 (neznaje působení v Čechách) – KADLEC, *Das Augustinerkloster,* č. 204, s. 399–400 a KLL I, č. 129–130, s. 61 a č. 146–147, s. 65); jeho působení v roli titulárního-světícího biskupa opět bez znalosti pražského pobytu shrnuje WIESSNER, *Das Bistum Naumburg* 1, s. 1010–1011 (a dále také zde s. 225–227). – RBM II, č. 1666, s. 715

kostela v Ostrově (Svaté Dobrotivé) – po boku pražského biskupa Jana III. v květnu 1263. Ani v tomto případě ovšem nelze dát za pravdu starší literatuře, hovořící o Jindřichovi jako Janově sufragánovi. Zmíněné svěcení ovšem není první zprávou o kontaktu obou ordinářů – patrně předchozího roku totiž adresoval Urban IV. pražskému biskupovi mandát, aby jej pod pohrůžkou suspenze přiměl k návratu do diecéze, kterou měl opustit ze strachu z pohanů. Snad snahou o provedení tohoto mandátu lze vysvětlit jeho přítomnost v Ostrově (a patrně i na Valdeku, kde byla ona listina datována) – je ale patrné, že vzhledem k dalšímu vývoji se do své diecéze, podřízené rižskému (pruskému) arcibiskupovi, již nevrátil. Není ovšem jasné, zda v Čechách i bez dalších stop zakotvil, nebo jimi jen procházel. Polská literatura nadto uvažuje o jeho českém původu, který by mohl naznačený vztah dokreslovat.[571]

V domácím prostředí se konečně tato uvažovaná úloha světícího biskupa specificky odráží v působení obou sesazených a následně i majetkově odškodněných biskupů ve službách jejich nástupců – totiž biskupa Pelhřima (1223–1226, †1240), působícího vedle Jana II. i Bernarda, resp. Konráda z Friedberka vedle olomouckého biskupa Bruna. Věnujme pozornost především prvně jmenovanému. Ačkoli byl papežem donucen rezigovat krátce po vlastní kapitulní volbě a konsekraci mohučským arcibiskupem, spirituální složku jeho svěcení realizoval – patrně po dohodě s ordinářem – jako světitel kostelů, oltářů a snad i kněží; ostatně byl jedním z nutných spolusvětitelů biskupa Bernarda v Erfurtu. Častěji je ale doložen na předních místech svědečných řad panovnických donací i klášterních listin, nikdy ovšem z pozice jakkoli zastupující diecézního ordináře. Běžně byl označován jako *P. episcopus quondam Pragensis ecclesie* čili jeho poměr ke svěcení byl definován pouze ztraceným úřadem,

[571] CDB V/1, č. 381, s. 565–567. Ačkoli byla listina, známá pouze z Paprockého přepisu, považována za přinejmenším pochybnou, Lukáš FÜHRER, *Listina,* s. 85–90 (tam odkazy na starší literaturu) na základě důkladné diplomatické analýzy přesvědčivě doložil, že přinejmenším její podstatná část, ne-li celá, vznikla skutečně v Janově kanceláři rukou jeho notáře Petra Perlíka. – RAND, *Klášter Svato-Dobrotivský*, s. 21–24 – Monumenta Poloniae Vaticana III, č. 513, s. 464–465 – listina v českém diplomatáři chybí. Starší polská literatura uvažuje i o jeho autorství spisku Descriptiones Terrarum (GÓRSKI, *Descriptiones Terrarum*, s. 11–12), zatímco WENTA, *Do Goga z Magog* a po něm i JAN, "*Z nejzazšího severu, ty i mnoho lidu s tebou*, s. 141 se přiklánějí k autorství lukovského biskupa-minority Bartoloměje z Čech. Nelze vyloučit hlubší kontakty Jana III. s pruským prostředím právě skrze tyto osoby, jak jsme ale již připomněli podrobněji výše, Jan o pruskou christianizaci a křížová tažení tímto směrem, na rozdíl od olomouckého biskupa Bruna, nejevil zásadnější zájem, byť činnost německých rytířů přinejmenším deklaratorně podporoval (CDB V/2, č. 521, s. 68–69). To je patrné i v rámci jeho jednání s kurií o možném zřízení metropole v Olomouci, kde se o pražském biskupovi vůbec nemluví (prameny přehledně uvádí ELBEL, *Dějiny neúspěchu,* s. 301–303, zejména CDB V/2, č. 539, s. 98–99). K jatvěžskému biskupství BODANSKI, *Poczatki hierarchii kościelnej w Prusach* II*,* s. 320–326 a 347–348, stručněji též RADZIMIŃSKI, *Die Kirche im Deutschordensstaat in Preussen*, s. 30–38. Jindřich byl biskupem jmenován r. 1248, s jeho odchodem diecéze fakticky a posléze i právně zanikla. – Nabízí se rovněž úvahy o úloze jatvěžského biskupa Jindřicha a minority Bartoloměje z Prahy, který v 50. letech epizodicky působil v oblasti jako łukowský biskup, v pruské politice Přemysla Otakara a olomouckého biskupa Bruna. O možném podílu Jana III. na této králově politice jsme uvažovali již výše. Ke kontextu srov. SYCHRA, *The Role Played*.

nikoli jakýmkoli stabilně chápaným vztahem k současnému ordináři. Zároveň ale také držel prebendu mělnického probošta a v jejím zájmu a jejím jménem také vystupoval.[572]

Vývoj v českomoravském prostředí tak do značné míry koresponduje se situací v sousední hnězdenské arcidiecézi, kde se rovněž jednotliví vikáři *in pontificalibus* několikrát objevují v průběhu 13. století a stálý úřad pomocného biskupa až v jeho samém závěru, a to jen ve vratislavské diecézi. V ostatních pak až v průběhu 15. století. V uherských diecézích zachytíme pomocné biskupy ve 14. století; v Říši pochopitelně již dříve, často je ovšem problematické odlišit jednotlivé roviny jejich působnosti. Tito titulární biskupové byli navíc značně mobilní, což hrálo svou roli v jejich úloze při vytváření již zmíněných sítí vysokého kléru a formování biskupských identit obecně. Jejich úlohu nelze ve vývoji jednotlivých diecézí opomíjet.[573]

Třetí rovinu nastíněných vztahů mezi biskupy jsou kontakty pražského biskupa s dalšími diecézními biskupy, ať už sufragány mohučské nebo jiné metropole. O účasti domácích biskupů na všeobecných koncilech a synodách a jejich vlivu na formování uvažované kolektivní identity ještě bude řeč, podobně jako o úloze světitelů pražských ordinářů. Tyto kontakty pak mohly ovlivnit i dále analyzované vztahy. Rozlišit ale jejich úlohu v rámci doložených kauz je často mimo možnosti poznání – obraz vzájemných kontaktů (jakési socioprofesní sítě) nadto zkresluje korpus dochovaných pramenů, který, jak už bylo mnohokrát zdůrazněno, akcentuje především konfliktní a obecně krizové události.

Známe sice pouze dva případy, kdy pražský biskup – vždy Jan II. – vystupoval ve vztahu k dalším biskupům jako *iudex delegatus*, ty ale přesto ovšem mohou naznačit horizonty (ideové i geografické), v nichž bylo lze se obecně pohybovat, ačkoli delegované soudnictví a výkon papežských mandátů je jen jednou z jejich mnoha rovin. Nutno ale podotknout, že jejich zdůraznění do jisté míry podtrhuje význam církevní struktury při začleňování domácího prostředí do kontextu obecnějšího vývoje a zároveň relativizuje předpoklad o spíše periferním

[572] Vedle podrobností, zmíněných v příslušných pasážích této práce, jeho biogram shrnuje Z. Hledíková, in: GATZ, *Bischöfe des HRR I,* s. 580–581. – Všechny listiny, které Pelhřimovu osobu po vynucené rezignaci zmiňují – s výjimkou zpráv o sporu o vlastní ekonomické zajištění, který jistě jeho vztah s Janem II. zkalil – jej zachycují v roli svědka, jediná potom (CDB III/1, č. 191, s. 240–242) také v roli spolusvětitele dvou oltářů na Zderaze, dále je také doložen při svěcení klášterního kostela v Teplé. Tato disproporce je ovšem dána zejména absencí většího počtu zpráv o svěcení chrámů obecně. O svěcení biskupa Bernarda *Annales Erphordenses fratrum Praedicatorum*, MHG SS rer. Germ. 42, s. 92. – V obdobných záležitostech vystupuje i olomoucký exbiskup Konrád – srov. SOMER – SVOBODOVÁ, *Konrád z Friedberka,* s. 20–23.

[573] MACIEJEWSKI, *Episkopat Polski,* s. 191–193; přehled doplňuje ve své recenzi PROKOP, in: *Prawo Kanoniczne: Kwartalnik prawno-historyczny* 50/3–4, 2007, s. 345. Podrobně se tématu věnoval již CZAPLEWSKI, *Tytularny episkopat w Polsce średniowiecznej*.

charakteru pražské diecéze.[574] Platí, že nástupci Jana II. už nevystupují jako delegovaní soudci, ale jen (a to jen nepříliš často) jako vykonavatelé kuriálních pověření, resp. rozhodnutí. Nelze zatím rozlišit, co takový zlom ve vztahu kurie a pražských biskupů v této rovině způsobilo, stejně tak ale nelze zobecňovat vliv výkonu jednotlivých delegací – vzhledem k formující se biskupské identitě, ale i jejich reálnému prosazení. Nastíněný útlum je v širším středoevropském kontextu patrný později, až v druhé polovině 13. století. Svou roli patrně sehrálo jisté napětí mezi domácí jurisdikcí (ať už církevní, nebo světskou) a kuriální, byť delegovanou soudní mocí.[575]

V prosinci 1229 tak Jan II. spolu s katedrálním proboštem Epponem a pražským arcijáhnem suspendoval početné rakouské duchovní a pohnal je k papežskému soudu. Záležitost se týkala rozsáhlé diecézní vizitace (1229), provedené na výzvu Řehoře IX. pasovským biskupem Gebhardem z Plainu (1222–1232), která vedla k nepokojům jak v biskupské kapitule, tak v diecézi samotné a vrcholila exkomunikací protivících se osob. Pražský biskup tedy vlastní autoritou podpořil předchozí postup svého kolegy, který nadto o dva roky dříve (duben 1227) z papežského pověření spolu se *svým* proboštem a děkanem prošetřil Janovu biskupskou volbu a na základě toho jej uvedl do úřadu. V druhém, jen rámcověji datovatelném případě (1228–1230) pak z mandátu téhož pontifika biskup spolu s pražským proboštem navrátili frisinskému biskupu Geroldovi (1220–1232) a jeho kapitule právo provádět bohoslužebné úkony, neboť byli zbaveni předešlé exkomunikace – to ovšem nebylo vztaženo na Konráda z Wasserburgu, jeho komplice a služebníky, tedy *invasores ecclesie*. I zde šlo o řešení vnitřního konfliktu, dotýkajícího se především nakládání s majetkem frisinského biskupství, které část kanovníků, v čele s pozdějším biskupem Konrádem z Tölz-Hohenburgu, napadla před kurií. Zásah biskupa Jana ovšem byl jen jedním, byť závěrečným krokem řešení celého sporu a šlo, jak je z obsahu papežské delegace zřejmé, ve své podstatě jen o výkon předchozího rozhodnutí několika říšských prelátů – nelze si nevšimnout, že v případě obou sporů hrály jistou roli rovněž politické představy sebevědomého Řehoře IX. [576]

[574] Výstižně ŽEMLIČKA, *Počátky,* s. 442–445.

[575] ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 326 hovoří o těchto delegacích jako o „běžné součásti ‚služebních' úkolů vyššího kléru. To se, přestože nezachytíme všechna taková pověření (zejména mandáty) – zdá být přehnanou formulací. Je ale pravděpodobné, jak Žemlička dále dovozuje, že svou roli při výběru „delegátů" sehrála jejich předchozí zkušenost a znalost prostředí, kam byli vysíláni. K papežskému delegovanému soudnictví podrobněji v podkapitole o vztahu biskupa a klášterů v této rovině. Tam i odkazy na další literaturu. – Ke komparaci poslouží např. přehledně zpracovaný kontext uherských diecézí: BARABÁS, *Delegated Papal Jurisdiction,* s. 175–193 a přehledný Apendix s evidencí jednotlivých kauz podle delegovaných soudců.

[576] CDB II, č. 331, s. 337–340. Originál listiny München, Bayerisches Hauptstaatsarchiv, Hochstift Passau Urkunden (802–1808), sg. 71 (dostupné online na portálu Monasterium s mylnou lokalizací do pražského týnského

Obě zprávy o Janově úloze spadají do krátkého intervalu let 1228–1229, tedy do začátku jeho episkopátu – v období mezi lety 1228–1232 ostatně sledujeme podstatný nárůst dokladů papežských delegací v souvislosti s oběma diecézemi, ať už tedy pověření zdejších prelátů, nebo kauz tímto způsobem řešených. Zatím se sice zdá, že jde spíše o shodu okolností, byť nelze vyloučit jistou úlohu neformálního přenosu povědomí o možnostech (ale i limitech) obrácení se na kurii.[577]

Věnujme tedy pozornost zprávě delegovaných soudců pražského biskupa Jana, pražského probošta Eppona a arcijáhna Hyppolita o závěrečné fázi sporu pasovského biskupa Gebharda s rakouským klérem, resp. čtyřiceti jeho předáky. Celá pře se ke kurii dostala již dříve prostřednictvím pasovských kapitulních prelátů. K prošetření a rozsouzení svářejících se stran byli papežem delegováni nezúčastnění cisterčtí opati ze Svatého Kříže (zemřel v průběhu vyšetřování) a Světlé a světelský probošt, kteří na shromáždění v Kremži (7. prosince) prohlásili exkomunikaci za neplatnou a anulovanou, a naopak exkomunikovali ty, kteří by se drželi původního biskupova verdiktu (nebo jemu podobného), což nařídili zveřejnit v rámci celé salzburské provincie.[578]

A naopak biskupem Gebhardem vyžádaní papežští *iudices* předvolali obě strany sporu do biskupského Týna nad Vltavou na čtvrtek 13. prosince 1229, aby ona skupina duchovních *secundum iuris ordinem* odpověděla na biskupovy výtky – jejími zástupci se prohlásili benediktinský opat z Jeruše (Geras) a probošt augustiniánských kanovníků z Klosterneuburku (za preláty) a faráři Daniel *de Polan* (Altpölla nedaleko Hornu) a Rembert z Asparnu (nad Zayou), ovšem, jak sami přiznali, k tomu neměli žádného mandátu. Naopak jakýmisi listinami o ustanovení prokurátory oněch prelátů a všeho rakouského kléru se prokazoval mistr Markvart z Riede, patrně jeden z pasovských kanovníků, působící mezi lety 1226–1236 jako profesor

chrámu – tak rovněž *Monumenta Boica* 29.2, s. 346–349 a na edici závislé práce). CDB II, č. 299, s. 298 (uvedení do úřadu); č. 335, s. 343–344 (frisinská kauza). K pasovské kauze přehledně GATZ (ed.), *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches,* s. 552–553, k frisinské kauze Tamtéž, s. 190, podrobněji rovněž MASS, *Das Bistum Freising im Mittelalter,* s. 201–206.

[577] Nutná otevřenost úvahy znovu zdůrazňuje potřebu komplexního zhodnocení delegovaného soudnictví v českomoravském prostoru. Je rovněž na místě připomenout, že statistika je do jisté míry zkreslována skutečností, že k některým kauzám se vztahuje více listin – přehledně WOLLMANN, *„A sede apostolica,* s. 97–99.

[578] Nařízení vizitovat „monachos et moniales regulares et seculares canonicos et clericos alios dyocesis" z června 1229 *Monumenta Boica* 28.2, s. 151–152; kremžský výrok *Monumenta Boica* 29.2, s. 344–346. – O proboštu Epponovi a jeho rozhledu stručně uvažuje PAUK, *Migrace – Protekce – Asimilace,* s. 120, o jeho geografickém horizontu svědčí i zpráva o zadlužení u sienských a boloňských obchodníků (CDB III/3, č. 271, s. 390–391). Připomeňme rovněž, že nedlouho poté – 9. ledna 1232 – vystupuje probošt Eppo znovu jako delegovaný soudce, a sice v záležitosti kláštera v Medlíku (Melk) a jeho opata, který znovuotevřel předchozí kauzu s pasovským biskupem. *Regesta Pontificum Romanorum,* č. 8841 (HILGER, *Verzeichnis der originale spätmittelalterlicher Papsturkunden in Österreich,* č. 163, s. 98).

kanonického práva na univerzitě v Padově a rovněž výrazný podporovatel císaře Fridricha II., a jakýsi laik Bertold. Markvartovo zmocnění ovšem pasovský biskup rozporoval s odkazem na to, že je exkomunikován, a tudíž by měl být vyloučen ze soudního jednání, pročež žádal, aby to bylo svědecky potvrzeno. Pasovský biskup rovněž tvrdil, že je s to dokázat neplatnost obou pověření. Proti tomu se ovšem následujícího dne Markvart odvolal, podle biskupa Jana ovšem na základě zřetelně nepravdivých důvodů: a sice, že mu *iudices* odmítli dát opis papežského delegačního mandátu a že je předvolali nad rámec dvou dní cesty (*ultra duas dietas*) a nadto na podezřelé místo (*locus suspectus*). Biskup Jan dále – patrně s jistým sebeospravedlněním – připomíná, že hodlal postupovat podle vší spravedlnosti a vyslechnout rovněž protistranu, což ovšem nemohl, neboť mistr Markvart se společníky jednání spěšně opustil. Byvše přinuceni vrátit se *ad iuditium*, odvolali se k papeži („se habere amplius iudicem papam“) a znovu biskupský dvorec v Týně opustili –pod ochranou krále („cum conductu regis“), kterou, jak Jan zdůrazňuje, jim zajistil – a k návratu je nepřiměla ani tři další napomenutí ctihodných osob.[579]

O to více ale na rozhodnutí kauzy naléhal pasovský biskup, „vznášejíce námitky proti nesmírným a nesčetným útrapám, které sužují jak biskupství, tak i jeho osobu, abychom (tj. delegovaní soudci – D.T.) neumožnili, aby ze své tvrdohlavosti měli (jeho protivníci) prospěch,“ a jak – patrně poněkud nadsazeně – zdůrazňuje, „zejména když už se *contra ecclesiam* spojili s laiky a jejich působením byl zbaven všech statků svého biskupství čili nadále nemohl hradit ani své výdaje.“ Jan upozorňuje, že nářky svého kolegy laskavě vyslechl, ale zároveň přednesl všechny námitky, které by mohly hovořit ve prospěch nepřítomné strany a skrze rozbor případu („per discusionem negotii“) se soudci snažili dobrat pravdy. Jak skrze skutky, tak podle práva („tam facti, quam iuris“) měla být neplatnost Markvartova zmocnění (*procuratio*) sdostatek průkazná – už proto, že v době jeho vystavení byl pod *větší exkomunikací* (*excomunicatio maior*) svého ordináře, zvláště proto, že tvrdil, že papež je kacíř („quia dixerat dominum papam esse hereticum“). Biskup zde patrně odkazuje na Markvartovo vystupování ve prospěch císaře Fridricha II., byť je s podivem, že se o několik řádků výše naopak měl ke kuriální autoritě odvolat.[580]

Následuje rozbor Bertoldova prokurátorství, jež soudci zpochybnili na základě vadné pečeti – připomínají, že měla být podepsána „nomine multorum prelatorum,“ ale opatřena byla

[579] CDB II, č. 331, s. 337–340.

[580] CDB II, č. 331, s. 337–340. K osobě mistra Markvarta z Riedu (též *Marquardus de Padua*), autora panegyrického *Adventu Augusti*, jenž rovněž odráží autorovu zevrubnou znalost kanonického práva, podrobně STELZER, *Gelehrtes Recht in Österreich*, s. 149–152; k celému sporu ještě, včetně úlohy Alberta Beheima, ale opět s mylnou lokalizací rozhodnutí do Prahy RIEDMANN, *Der „Dux de Sterlicco“*, s. 41–43.

jen jedinou pečetí, která jim byla zcela neznámá a mnohá písmena navíc byla natolik smazána, že nebylo lze rozeznat, komu patří. A to ačkoli předkladatel tvrdil, že je to pečeť opata vídeňských Skotů, tedy jednoho z předních suspendovaných prelátů. Samotná listina pak prý neobsahovala nic, proč by jí měla být přikládána důvěra. Výše zmíněné stížnosti mistra Markvarta pak soudci oponují svědectvím přítomných, že předvolací listy (*litere nostre citationis*) byly ze strany soudců prelátům a kléru v Rakousích doručeny a veřejně publikovány.

Po zevrubném přehledu jednotlivých procesních kroků, jejichž podrobný výčet legitimizuje postup delegovaných soudců a, jak dále uvidíme, má být podkladem dalšímu jednání u kurie, následuje římskoprávním jazykem obšírně zdůvodněné rozhodnutí: K zamítnutí podaného odvolání proti vyhlášené suspenzi a exkomunikaci dospěli *iudices* na základě zmíněných právních důkazů, po důkladném uvážení a na radu mnoha přítomných moudrých mužů ovšem dospěli k názoru, že na biskupovu žádost nemohou dospět k uzavření kauzy a potrestání jeho odpůrců příslušnými církevními tresty, neboť v celé záležitosti nebyl veden soudní spor („lite tamen super hoc non contestata“). Nicméně pro zatvrzelost prelátů i ostatního kléru, neboť se po předvolání osobně nedostavili a ani za sebe nestanovili vhodné a právně bezvadné zástupce („ydoneos responsales“), se delegovaní soudci rozhodli přední aktéry protibiskupského vystoupení pro výstrahu a k zastrašení („in exemplum et terorem aliorum“) suspendovat z jejich úřadů a beneficií a předvolat je ke kurii, kam se měli dostavit ve velikonočním oktávu následujícího roku (14. dubna 1230). Pražský biskup Jan tak spolu se *svým* proboštem a arcijáhnem ponechali definitivní rozhodnutí na papeži, resp. jeho úřadu, a to nejen v záležitosti tolikrát zmiňovaných čtyřiceti prelátů a duchovních, ale rovněž *aliorum clericorum Austrie*, pro jejichž velký počet zatím ustoupili od jejich potrestání. Zásadním důvodem se ale, jak sami *iudices* podotýkají, jeví nemožnost prosadit v Rakousích vykonání spravedlnosti pasovskému biskupu, neboť je nebezpečné do země vyslat vlastní posly s citačními listinami a jinými dokumenty. Mnozí k tomu pověření duchovní (zřejmě z blízkého okruhu pražského biskupa), kteří se o to dříve snažili, byli hanebně zajati a bylo s nimi bídně nakládáno, přičemž ordinář se podle listu domnívá, že by jim v budoucnu mohlo jít ze strany citovaných duchovních i o život. Následuje hierarchicky seřazený výčet všech čtyřiceti suspendovaných duchovních.[581]

Z našeho pohledu je ovšem zajímavější a v kontextu takových písemností značně neobvyklá svědečná řada mandátu, datovaného 17. prosincem 1229 *in Tyna, in domo episcopali* – je tedy zřejmé, že jednání a pobyt přinejmenším probiskupských účastníků a svědků se protáhl

[581] CDB II, č. 331, s. 337–340.

přinejmenším na pět dní, což si krom jiného vyžádalo dostatečné zásobení potravinami a pící zřejmě nijak rozsáhlého dvora pražských biskupů. Svědky lze rozdělit do tří nestejně zastoupených skupin – v první řadě jde o kleriky vázané svým beneficiem přímo na pražského biskupa nebo kapitulu, v druhé řadě jde o zástupce pasovského kléru, jistě Gebhardovy přívržence, a konečně skupinu domácího kléru, vázaného na biskupa značně volněji. První skupinu tvoří jednak trojice biskupových kaplanů (Něpr, Miloslav a Radoslav)[582] – nelze vyloučit, že některý z nich byl rovněž kapitulním kanovníkem – jednak kapitulní scholastik Bernard (budoucí biskup), kanovník Tobiáš z Benešova a arcijáhni vltavotýnský Jiljí a horšovský Štěpán, oba vzdělaní *magistri*. Pasovské zastupují jmenovitě Oldřich, probošt augustiniánů-kanovníků u sv. Mikuláše v Pasově, Markvart, probošt téhož řádu u sv. Hyppolita ve stejnojmenném městě, farář *většího* pasovského kostela Konrád a zřejmě také blíže nespecifikovaní Ebhard a Albert, snad klerici. Do třetí skupiny pak patří v první řadě milevský opat a převor, kteří také spolu s delegovanými soudci opatřili listinu vlastní (klášterní) pečetí, dále pak sadecký kanovník Benignus, královský kaplan Hyppolit a jakýsi kněz Vlk. Zatímco důvod přítomnosti osob z prvních dvou skupin je poměrně zřejmý – tvořili jakýsi pomocný aparát delegovaným soudcům, resp. biskupu Gebhardovi, byť lze vzhledem k propracované právní argumentaci, stylu odrážejícímu dobrou znalost kuriálního prostředí a rozsahu písemnosti samotné (zvláště ve srovnání s frisinskou delegací) a ostatně i jejímu následnému uložení v archivu pasovského biskupského kostela (dnes fond Bavorského státního archivu) předpokládat, že doprovod biskupa Gebharda měl na její obsahové i formální podobě jistý podíl.[583] Ten vynikne i ve srovnání s nepoměrně stručnější relací o výkonu již zmíněné

[582] Jakéhosi Něpra zachytí jako pražského kanovníka prameny v roce 1216 (PODLAHA, *Series,* s. 9, č. 96), vzhledem k nezvyklému jménu snad lze obě zmínky vztáhnout k jediné osobě. Radoslava mezi pražskými kanovníky zachytíme v letech 1234–1264 čili by rovněž bylo možné biskupova kaplana považovat za pozdějšího kanovníka a arcijáhna (PODLAHA, *Series,* s. 11, č. 117). Žádného Miloslava naopak mezi kanovníky nezachytíme (srov. CDB II, s. 498).

[583] NOVÝ, *Listiny,* s. 53–55 se domnívá, že o původu listiny v okolí biskupově není sporu, připomíná, že případné ztotožnění písaře listiny s jedním ze zmíněných kaplanů nelze jakkoli potvrdit, a zdůrazňuje, že je zde již plně rozvinuta teorie *úplné autentičnosti biskupské pečeti* v souvislosti s testační formulí jako zajištění hodnověrnosti vyneseného rozsudku (nebo spíše jeho postoupení kurii – D.T.). Stručně též FÜHRER, *Listina,* s. 14. – Vazba dotčených ústavů na pasovského biskupa je zřejmá – typicky z kláštera sv. Mikuláše pochází patrně také nejstarší známý *Liber ordinarius* pasovské diecéze (mezi 1227–1240), který vznikl zřejmě v souvislosti s úsilím o reformu diecézního kléru, jehož jedním z projevů je ostatně celý popisovaný spor – srov. KLUGSEDER, *Der mittelalterliche Liber ordinarius der Diozese Passau*, s. 25–26. Za konzultace v záležitosti delegovaného soudnictví a římsko-kanonického procesu v pasovské diecézi vděčím Philippu T. Wollmannovi (MGH). – Lukáš FÜHRER, *Listina,* s. 111 s odkazem na práce Jane E. Sayers připomíná, že kuriální delegované soudnictví je jednou z cest, kterou se domácí prostředí dostávalo do kontaktu s kuriální frazeologií, a tedy i frazeologií římsko-kanonického procesního práva. To typicky dokládá právě analyzovaný mandát, běžně se pak tento vliv odráží v až mandátech Jana III.

delegace ve prospěch frisinského biskupa, byť v tomto případě nejde o spor samotný, ale provedení rozsudku. Poslední skupina osob je poměrně nesourodá – v případě milevských premonstrátů jde o příslušníky nejbližšího kláštera, nadto exemptního, Přemyslův kaplan snad mohl prostředkovat onu panovnickou ochranu a role zbývajících osob je nejistá. Nelze také vyloučit, že přítomnost některých z nich byla do jisté míry náhodná, resp. nezávislá na zachycené kauze.

Další postup v celé kauze není známý – absence jakékoli listiny v biskupském archivu dokumentující jednání před kurií, došlo-li k němu vůbec, je zarážející. Zdá se ovšem, že přinejmenším v rovině jednotlivých osob k jakémusi smíření dojít muselo, neboť již 19. dubna 1230 – tedy ani ne týden po termínu, ve kterém se měli u kurie obě strany shromáždit k rozhodnutí, vystupuje Janem II. suspendovaný a exkomunikovaný kremžský děkan po boku světelských prelátů jako papežský *judex delegatus* o jakési majetky medlické fary (Melk). Pomineme-li možnost, že došlo k výměně osob při děkanském officiu, je zřejmé, že musel být zbaven exkomunikace – jinak by těžko mohl vykonat přikázanou delegaci. Vztahy mezi pasovským biskupem a jeho kapitulou ovšem byly značně napjaté až do Gebhardovy rezignace v roce 1232, jak ostatně napovídá i výše zmíněné působení probošta Eppona jako delegovaného soudce biskupova sporu s medlickým opatem v lednu téhož roku. Není bohužel patrné, zda a případně jakým způsobem pražský biskup Jan sledoval (a vůbec mohl sledovat) vývoj kauzy ani zda tato zkušenost jakkoli ovlivnila jeho vlastní postup při správě diecéze – po stránce spirituální (stavu domácího kléru), ale i temporální. Připomeňme v tomto ohledu jeho již zmíněný vlekoucí se desátkový spor s břevnovskými benediktiny, a především zřejmé komplikace spojené s prosazením rozhodnutí papežem delegovaných soudců.[584]

Ani zásahy papežem delegovaných soudců (nota bene zahraničních biskupů) do sporných záležitostí pražského ordináře výrazněji nezachytíme. Sporu biskupa Ondřeje, včetně znevažování jeho interdiktu ze strany králi nakloněného mohučského arcibiskupa Sigfrieda II., i vleklému sváru biskupa Jana II. s břevnovskými benediktiny již byla věnována podrobnější pozornost. Ondřejův spor, včetně zakoušení výrazné rozpolcenosti domácích církevních kruhů, ale jak se zdá nesehrál výraznější roli v rámci jakéhokoli formování vlastní biskupské identity, ale ani paměti, jak už jsme ukázali.

Několik zpráv také zachytí pražského pastýře jako ochránce majetkových nároků biskupského kolegy – otázkou je, podobně jako u již zmíněných biskupských ochran klášterů,

[584] *Regesta Pontificum Romanum*, č. 8533, s. 733 (HILGER, *Verzeichnis der originale spätmittelalterlicher Papsturkunden in Österreich,* č. 142, s. 86).

jaký mohl být reálný dosah takto formulovaných listin, ať už šlo o kuriální pověření nebo přímo biskupem emitované listiny. V onom případě lze na jejich základě dovozovat alespoň jistou náklonnost a vůli tuto ochranu naplňovat. Typickým příkladem může být již zmíněný mandát Alexandra IV. pražskému Janu III. a plaskému opatu Jindřichovi, aby uvedli rezignovavšího řezenského biskupa Alberta I. do držby jemu providovaných statků v diecézi – oba preláti jsou již jen vykonavateli rozhodnutí trojice kuriálních biskupů. Podobně Klement IV. nařídil Janu III., aby zajistil navrácení statků salzburského arcibiskupství, které arcibiskupu Vladislavovi zadržoval rýnský palatin Jindřich, přičemž ho měl podpořit i Přemysl Otakar II. Bohužel neznáme další postup zainteresovaných osob, především biskupa Jana, jehož poznání by významným způsobem obohatilo naše představy o možnostech a limitech prosazení mocenskopolitické roviny úřadu pražských biskupů; přinejmenším symbolický význam těchto výzev je ovšem patrný.[585]

V případě papežských legátů jejich biskupská hodnost, zdá se, hrála roli především v liturgické rovině jejich působení v diecézi, jak to také zdůrazňují (ne ale systematicky) pražské kapitulní letopisy, když ve značné stručnosti zachycují jejich pobyt. V případě neapolského elekta Bernarda, pověřeného jinak k jednání především v politických záležitostech (1254), autor připomíná vedle prokurací také jeho četné zastávky v kostelích a udílení odpustků, zatímco v souvislosti s pobytem Petra de Ponte Curvo (1256) i Guidona (1267) hovoří pouze o výběru prokurací, případně i o jejich poslání. Kapitulní rukopis G5 navíc zachytí i podrobnou zprávu o odpustcích udělených strahovským premonstrátům (včetně biskupova souhlasu) s Přemyslem Otakarem II. jednajícím kolínským arcibiskupem (1253).[586]

Obecně ale odpustkové listiny zahraničních biskupů, ačkoli jejich platnost byla podmíněna souhlasem diecézního pastýře (s výjimkou legátů), vnímání širší biskupské identity a úřadu zřejmě zásadněji neutužovaly, už vzhledem k tomu, že v těchto záležitostech jednali mnohem spíše zástupci obdarované instituce. I zde ovšem nalezneme výjimky, které naopak upozorňují na význam vzájemné komunikace biskupů. Když se na jaře 1261 pasovský biskup Otto chystal vysvětit premonstrátský klášterní kostel v Drkolné *circa limites nostre* (tj. pražské – DT) *dyocesis*, sdělil tento svůj záměr pražskému ordináři a požádal jej, aby potvrdil odpustky udělené při této příležitosti svým diecézanům i poutníkům z pražské diecéze. Biskup Jan toto Ottovi písemně potvrdil, a navíc jim sám udělil čtyřicetidenní odpustky. Je sice zjevné, že se jedná spíše o výjimečný případ spolupráce – premonstrátům a pasovskému biskupovi šlo patrně

[585] CDB V/1, č. 200, s. 318–319 a č. 219, s. 340–341 a č. 467–468, s. 689–691. Mandát Alexandra IV. rozebíráme výše. Stručně též ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s.326–327

[586] *Letopisy 1196–1278,* FRB II, s. 292, 293 a 300. K jednotlivým legacím v kap. VI, zejména s. 398–142.

především o vztažení těchto milostí také na klášterní poddané z české strany Šumavy – přesto ale listina rozšiřuje spektrum biskupské komunikace o další, byť spíše tušenou rovinu. Dochovaná odpověď pasovskému biskupovi zahrnuje jeden z mála dokladů tematizace vzájemného vztahu biskupů: neznámý autor listiny – lze uvažovat i o písaři z příjemeckého prostředí – podtrhuje, že biskup Jan ony odpustky potvrzuje a uděluje, poněvadž je vždy připraven ctít *otcovství* pasovského biskupa v této i větších věcech. Spíše než o hlubším osobním vztahu je ale třeba uvažovat o obecně formulované vyjádření úcty ke kolegovi a jeho biskupskému úřadu.[587]

Nelze konečně opomenout ani význam diplomatických jednání a obecně politických aktivit pražských biskupů, ale především do království přicházejících zahraničních biskupů pro postupné uvědomování si náležitosti k obecnému biskupskému úřadu. Zároveň tyto kontakty, podobně jako návštěvy koncilů a synod, usnadňovaly pražským biskupům recipovat vývoj latinské církve. Tyto diplomatické návštěvy pak – žel bez jakékoli zprávy o jejich vztahu k domácímu pastýři – zachycuje i pražská kapitulní tradice.[588] Jistou výjimkou je v tomto ohledu období *zlých let,* kdy na jedné straně sehrál klíčovou roli při stabilizaci království a jeho správě pražský biskup Tobiáš, jehož kapitál ovšem pramenil nejen z významu pastýřského úřadu, ale také jeho reflektovaného česko-moravského šlechtictví a patrně i osobních kvalit, a

[587] CDB V/1, č. 281, s. 417–418 („Nos, quia semper parati sumus vestram paternitatem hiis et maioribus honorare,"). O významu listiny, datované na biskupském dvoře v Liblici, pro poznání komunikačních limitů již byla řeč.

[588] Typicky zpráva *Letopisy 1196–1278,* FRB II, s. 290 k březnu 1253 připomíná početné shromáždění biskupů u českého krále *in veteri castelo*, kde s Václavem I. měli vícero dní jednat, avšak předmět těchto rozhovorů zůstal letopisci skryt. Lze souhlasit s NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3*,* s. 841–842, že šlo nejen o vypořádání problematických vztahů rakouského vévody Přemysla s pasovským biskupem, ale především o politické směřování českého krále, včetně snahy působit skrze jmenované biskupy v tomto ohledu na papeže. Překvapí, že noticka nezmiňuje přítomnost pražského biskupa Mikuláše, ačkoli jeho přítomnost by bylo lze předpokládat. – Vzhledem k liturgickým a obecně rituálním okolnostem lze výraznější význam připsat ještě setkávání biskupů na panovnických dvorech – kapitulní tradice připomíná účast biskupů na korunovaci Přemysla Otakara II. (*Letopisy 1196–1278*, FRB II, s. 297; té se původně měl ujmout sám Jan III. spolu s Brunem Olomouckým: CDB V/1, č. 238, s. 368–369), tak i křtu jeho prvorozené dcery (*Letopisy 1196–1278*, FRB II, s. 299) a tzv. bratislavské svatbě Bély Uherského a královy neteře Kunhuty Braniborské (podzim 1264), jejíž okázalosti král využil k prezentaci vlastní moci, a to včetně účasti pražského, olomouckého a braniborského biskupa (*Příběhy krále Přemysla Otakara II.,* FRB II, s. 320; ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 113–115 a 127). – Naopak v případě jiných takových návštěv a kontaktů lze o jakémkoli vlivu na pražské ordináře pochybovat – to typicky platí např. pro problematické vztahy salzburského arcibiskupa-elekta Filipa Sponheimského (1247–1257) s českým králem, ale i dvojí jednání kolínského arcibiskupa s Přemyslem Otakarem II. o císařské volbě v letech 1256 a 1271, byť je pravděpodobné, že oba pastýři se na Hradě potkávali – přinejmenším v prvním případě ale kolínský arcibiskup Konrád se svým doprovodem pobýval na půdě exemptní kanonie na Strahově, tedy mimo symbolický prostor královsko-biskupského Hradu. Letopisec shledává v Konrádově odmítnutí slavnostního vstupu do katedrály pokoru – arcibiskup měl uctít svaté mučedníky přišed pokorně v oděvu světském („in habitu seculari": FRB II, s. 294 a 326). Strahovského pohostinství ostatně ale – jak už jsme připomněli – využívaly návštěvy častěji. Není tedy jasné, zda jsou tyto úvahy o symbolickém prostoru pro Konrádův pobyt relevantní.

na straně druhé autorem *Vypravování o zlých letech* zveličené úloze braniborského biskupa Gebharda. Letopisec ovšem jeho biskupský úřad pouze letmo konstatuje a nijak jej netematizuje – je pravděpodobné, že Gebhard sakrální stránku své moci v této době skutečně zanedbával, už vlastní dlouhodobou nepřítomností v diecézi. Ta je ovšem dobovými autory, jak ukazuje srovnání s jeho diplomatickou činností, rovněž poněkud nadsazována. Je konečně patrné, že Tobiášova politická úloha jak v době Václavova „braniborského zajetí," tak i prvních letech jeho vlády, podstatným způsobem umožnila upevnit pozici biskupství v souřadnicích společnosti pozdního 13. století jako emancipované instituce. Obě roviny – církevní i politická – se v Tobiášově biskupské osobnosti proťaly ještě v červnu 1294, kdy byl v čele domácího kléru i laiků přítomen ve svatováclavské kapli na Hradě složení přísahy věrnosti krakovského biskupa Prokopa. Oba biskupové listinně fixovanou přísahu zpečetili a Tobiáš navíc pohrozil vyhlášením exkomunikace, pokud by se Prokop vzpouzel králově zahraniční politice. Takovou podporu královy moci sice příliš často nezachytíme, je ovšem na místě ji předpokládat jako zásadní rovinu spolupráce, ať už bylo s pohrůžkami vyobcováním nakládáno uměřeně čili nic. Vzhledem k bytostnému propojení moci duchovní a světské ovšem nelze takový Tobiášův přístup považovat jen za zneužití vlastní pravomoci; lze navíc předpokládat, že k tomu byl panovníkem vyzván.[589]

[589] K politické situaci po smrti *zlých let* ŽEMLIČKA, *Do tří korun,* zejména s. 43–50, 68–71 a 84–86 a z biografického pohledu s výraznější reflexí tendenčnosti *Vypravování*, a především *Zbraslavské kroniky* JAN, *Václav II.*, zejména s. 36–50. Na nekritické přebírání narativu obou textů podrobně upozornila již MALÁ-DVOŘÁČKOVÁ, *Braniboři v Čechách,* s. 138–140. K úloze biskupa Tobiáše TROJAN, *Tobiáš,* s. 229–233; k jeho šlechtictví podrobněji TROJAN, *Šlechtictví*, v tisku; moravský původ zdůrazňuje z dobových autorů Jindřich Heimburský (*Letopisové Jindřicha Heimburského,* FRB III, s. 317). – Gebhardův itinerář stručně naznačuje ABB – WENTZ, *Das Bistum Brandernburg I,* s. 33–34, k jeho českému působení viz literaturu výše. – ACRB I, č. 54, s. 82–84; k tomu ŽEMLIČKA, *Do tří korun,* s. 256–257 s přehledem starších názorů. – Obecně k politické rovině exkomunikací např. HILL, *Excommunication in Thirteenth-Century England*.

III. Biskup jako duchovní správce diecéze

Problematika duchovní správy diecéze (*cura animarum*)[590] rozvíjí vedle samotného vývoje farní sítě a struktury její správy (síť arcijáhenství a posléze i děkanátů) také předchozí roviny vztahů biskupa a klášterů, resp. kapitul zasahujících do duchovní správy v roli fundátorů a patronů kostelů.[591] Příslušníci těchto institucí ale také sami aktivně v pastoraci působili – ať už věřící navštěvovali jejich konventní chrámy (nejen v případě mendikantů) nebo naopak řeholní klerici, resp. kanovníci spravovali jednotlivé fary. Problematické vztahy farního kléru a mendikantů, tematizované i v relaci olomouckého biskupa Bruna, již byly i ve vztahu k pražským biskupům připomenuty. Další rovinou, která se zde promítá, je vztah biskupa a šlechtické obce – vedle spíše politicky motivovaného působení na královském dvoře byla právě proměna vztahu biskupa k velmoži zakládaným kostelům, spoluformujícím postupně od přelomu 11. a 12. století farní síť diecéze, výrazným bodem jejich stýkání i potýkání. Ačkoli byl klasický koncept *Eigenkirche* Ulricha Stutze vícekrát podroben krtitickému zhodnocení a pro domácí prostředí se zdá být užitečnějším koncept *zakladatelských práv* Václava Vaněčka (byť původně formulovaný pro klášterní prostředí), je zřejmé, že zásadní význam pro vztah biskupa k těmto „soukromým" kostelům spočíval zejména v rozvolnění těchto práv (především ekonomického charakteru) a prosazení *patronátního práva* (*ius patronatus*), vycházejícího z kanonickoprávních požadavků.[592] Osou celé kapitoly ale bude reflexe vztahu biskupa k diecéznímu kléru včetně možností a limitů uplatnění biskupské autority v tomto vztahu a rovněž – je-li to vůbec možné – úvaha o významu těchto vztahů v rámci předpokládaného

[590] Některé závěry této kapitoly stručněji představujeme ve studii TROJAN – ZILYNSKÁ, *Pražské biskupství jako hlava české církevní organizace,* kterou dále nepřipomínám.

[591] Samostatnou, avšak vzhledem k pramenné základně pro 13. století podrobněji neřešitelnou otázkou ve vztahu k farní správě je otázka mnohoobročnictví a pronájmu beneficií, nejčastěji přivtělených ke kanovnickým prebendám. O inkorporacích obecně prameny hovoří až v druhé polovině století, a to častěji v souvislosti s kláštery, jak ještě uvidíme. Jeden z Tobiášových formulářových kusů (FTB, č. 204, s. 159–160) nařizuje s odkazem na IV. lateránský koncil (*generali concilio inhibente – Concilliorum Oecumenicorum Decreta* II, IV Lateranum, can. 3, s. 233–235) správcům kostelů (farářům), aby zajistili svým vikářům dostatečný příjem („sufficiens et honesta porcio de porcionibus ecclesie"). Ač obecně formulované nařízení, zdá se být směřované spíše vzhledem k zajištění příručních vikářů.

[592] STUTZ, *Das Eigenkirchenvermögen*. – Ke kritice podrobně již WOOD, *The Proprietary Church*; pro domácí prostředí přehledně KALHOUS, *Problémy formovaní církevní správy,* s. 31–33. Koncept zakladatelských práv formuloval VANĚČEK, *Základy právního postavení* I. Diskuse o této problematice je v domácí historiografii stále živá.

posilování kolektivního vědomí diecézního kléru jako vrstvy duchovních, s nimiž „běžný“ středověký člověk přicházel do kontaktu nějčastěji.[593]

Inocenc III. tyto požadavky na podřízení diecézních kněží svému ordináři formuloval na IV. lateránském koncilu poměrně pregnantně: „Laikům, a to ani těm zbožným, nebyla dána moc rozhodovat o církevních záležitostech; mají povinnost poslouchat, nikoli pravomoc rozkazovat.“ Je zřejmé, že prosazení takové maximy muselo narazit na sociální realitu rozvíjejících se vztahů jednotlivých církevních institucí a laiků, ale i těchto subjektů navzájem. Ostatně je třeba připomenout značnou odlišnost chápání obsahu jednotlivých pojmů, jejichž kanonickoprávní význam se ustálil často teprve až v dekretálu Řehoře IX. (*Liber extra*). Prosazení konceptu patronátního práva, tedy jednoho z klíčových bodů Ondřejova sporu, a následně povinnosti biskupské prezentace faráře, bylo otázkou postupného vyjednávání, problematizovaného odlišnými zájmy, ale i předporozuměním všech zainteresovaných. Vždyť ještě František Pražský zmiňuje v souvislosti s obtížemi, kterým musel *jeho* biskup Jan IV. čelit, také výhružku českých pánů ordináři, že se raději navrátí k pohanství, než aby přistoupili na jeho požadavky. Jak upozornil již Josef Žemlička, jde spíše o kronikářovu fikci, která ovšem příznačně odráží tuto problematickou cestu prosazování biskupského dohledu nad obsazováním far a kontroly duchovní správy obecně. Výraznější posun v této záležitosti patrně lze připsat zejména Janu III. a Tobiášovi, kteří se ve svém úsilí mohli opřít jak o pokročilejší aparát ve vlastním centru – rozvinutou biskupskou kancelář – tak i postupně utvářenou síť děkanátů: vždyť ještě vizitační statuta mohučského arcibiskupa Sigfrieda III. (1244) biskupu Mikulášovi vyčítají, že jeho arcijáhni často ani nevědí, kolik farářů jim podléhá. I kdyby byl metropolitův údaj nadsazený, je zřejmé, že teprve postupné vytvoření sítě děkanských officií, k nimž byly biskupem delegovány určité pravomoci, umožňovalo efektivnější kontrolu a disciplinaci farního kléru. Jak ale ukazují mladší prameny, pravomoci a úkoly jednotlivých osob se v této rovině částečně překrývaly – zdá se, že totéž, snad v ještě větší míře, platí pro 13. století. Biskupská pověření byla udílena nejprve spíše jednorázově, jak napovídá soubor

[593] Problematika (pastýřského) vztahu biskupa k jeho kléru stála, až na drobné jednotliviny, mimo zájem dobových domácích autorů; totéž platí i o svěcení kléru. Teprve hagiografizující *Vita Arnesti* Viléma z Lestkova je tematizuje, ovšem výhradně v rovině jeho disciplinace, tedy s důrazem na péči o svěřené stádce – jednak v souvislosti s vydáním metropolitních statut, jednak v kontextu „rozpustilých a prostopášných mravů“ kněžstva, které arcibiskup měl vlastním přičiněním vykořenit. Totéž platí i o Arnoštovu duchovním odkazu, jak jej formuloval kanovník Vilém (*Život Arnošta*, FRB I, s. 389–390, 392–393 a 397–398). – Absenci duchovní péče za hladomoru 1282 tematizuje *Vypravování o zlých letech*, FRB II, s. 361, ovšem bez jakékoli souvislosti s biskupem.

formulářových kusů z Tobiášovy sbírky – jak ovšem doložil Lukáš Führer, řada z nich se vztahuje již k episkopátu jeho předchůdce a jejich původ nelze vždy jednoznačně odlišit.[594]

Poznání procesu zformování děkanátní struktury je samo o sobě otevřenou otázkou, jejíž vyřešení neumožňuje absence dostatečné výpovědi pramenů – nejasná je ostatně i samotná iniciativa k jejímu vzniku. Snad skutečně šlo nejprve o důvěryhodné faráře, na které se mohl biskup obracet a následně byla tato síť – již jistě z biskupova podnětu – stabilizována a strukturována. Jednotlivé *venkovští děkani* a jimi spravované děkanáty prameny dokládají od 70. let 13. století, úplný přehled děkanátní struktury, včetně přináležitosti jednotlivých farností, ovšem nabízí až rejstříky papežského desátku (nejstarší z r. 1352). Pokusme se tedy dále prohloubit základní teze Zdeňky Hledíkové o počátcích biskupského aparátu ve vztahu k farní síti.[595] Síť arcijáhenství, patrně rozvíjející svým postavením úlohu arcikněží původních (byť spíše modelových) „velkofarních" obvodů, vznikla v Čechách z popudu v diecézi často nepřítomného Daniela I., patrně v přímé vazbě na tyto jeho zahraniční pobyty. Vzor ale biskup patrně našel v sousední olomoucké diecézi, kde tato síť vznikla ve spolupráci duchovní a světské moci. Obecně se uvažuje, že kníže Soběslav I. daroval Jindřichu Zdíkovi šest „hradských" kostelů včetně hospodářského zajištění (1131), které pak byly určeny k výživě arcijáhnů – bylo jim tedy umožněno vyvázat se přinejmenším ekonomicky z vlivu světské moci. V pražské diecézi vznik této správní struktury nelze tak podrobně sledovat, zdá se ale, že vznikl bez výraznější panovnické podpory a jednotlivá arcijáhenská beneficia byla zajišťována primárně na biskupských statcích, jak tomu odpovídá i rozložení těchto obvodů.[596] Je zřejmé, že původní nepříliš rozsáhlé nadání bylo postupně rozhojňováno – výraznější zprávy ovšem zachytíme až v souvislosti s nárůstem dokladů o inkorporaci farních kostelů na přelomu 13. a 14. století.[597]

Vzhledem k velmi omezené pramenné základně lze jen obtížně rozlišit rozsah pravomocí jednotlivých arcijáhnů (a to i ve 13. století) a jejich závislost na biskupské moci – tedy zda v jednotlivých případech jednali z moci vlastního úřadu, nebo (dosud) na základě

[594] *Chronicon Francisci Pragensis,* FRB SN I, s. 42; ŽEMLIČKA, *Návrat českých pánů*. – PRAŽÁK, *Pražská vizitační statuta*, s. 161. – FÜHRER, *Listina*. – Postižení této proměny ve vztahu k pražskému biskupství bude předmětem této kapitoly. O reflexi v širším kontextu obou domácích diecézí se pokusil ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil*, případné komentáře k jeho jednotlivým závěrům připojujeme na příslušných místech.

[595] HLEDÍKOVÁ, *Venkovské děkanáty*.

[596] Shrnuje DOLEŽALOVÁ, *Arcijáhenství*; v širším kontextu BLACK, *The Mediaeval Archdeacon in Canon Law, with a case study of the Diocese of Lincoln*, disertační práce, Toronto 2008, zejména s. 15–146.

[597] Typickým příkladem je inkorporace kostela v biskupských Kyjích a jeho výnosu (*ecclesiam parochialem … cum omnibus suis pertinenciis et vtilitatibus*) k beneficiu bílinského arcijáhna v roce 1306 (RBM II, č. 2775, s. 1214).

biskupských delegací. Měli být biskupovou prodlouženou rukou zejména v záležitostech kázně kléru (*correctio cleri*), dodržování kanonickoprávních požadavků kladených na klérus i laiky (včetně manželských sporů a lichvy) a konání vizitací. O jejich všeobecném dopadu ale lze – i s přihlédnutím k výtkám, formulovaným vůči nim v již zmíněných vizitačních statutech z roku 1244 – oprávněně pochybovat. Naopak zmínky o jejich nejčastěji delegovaném působení doložené v Tobiášově formuláři ukazují arcijáhny jako klíčové osoby biskupovy komunikační sítě. Fyzická přítomnost arcijáhnů na venkově – ve vlastních obvodech i mimo ně – ovšem je doložena ve svědečných řadách listin duchovních i laických vydavatelů, které jsou tak nejbohatším pramenem pro sledování obsazení těchto beneficií; řada jejich držitelů byla rovněž kanovníky katedrální nebo jiné kapituly.[598]

Ve dvou specifických případech jsou doloženi také vicearcijáhni (*vicearchidiaconus*) – zdá se, že plnili roli zástupců jinak zaneprázdněných arcijáhnů. Kouřimský arcijáhen Jan, kdysi králův kaplan, je sice s jistotou pramenně doložen jen v jediném případě, ten ovšem více než napovídá o jeho vytížení. V říjnu 1256 si totiž vyžádal na Alexandru IV. potvrzení dispenzu, uděleného mu z autority papežova předchůdce Inocence IV. ostrovským opatem, že smí držet více beneficií, a to i kurátních, až do jisté výše výnosu (*dispensavit, quod ecclesiastica beneficia, etiam si curam animarum haberent, usque ad certam summam marcarum argenti, si tibi* (Iohanni – D.T.) *canonice conferrentur*), a to i přes ustanovení IV. lateránského koncilu, fixované v *Liber Extra* (*constitutione generalis concilii non obstante*). Taková klauzule není v kontextu papežských provizí podobného typu nijak výjimečná. Není sice jasné, která další beneficia Jan držel, kuriální dispenz ale je zjevným důvodem, proč bylo třeba zaneprázdněného arcijáhna nahradit. Janova zástupce Godefrida, německého rytíře a německobrodského faráře, zachytíme až o devět let později (1265), a to jako jmenovaného zástupce kouřimského arcijáhna, jak ve své listině sám připomíná: *Verum cum dominus archidiaconus moram trahere non posset, nobis ad causam istam prosequendam speciale dedit mandatum*. Není tedy zřejmé, zda svůj vicearcijáhenský titul vztahoval jen k tomuto pověření, které samo o sobě bylo jasně omezené, anebo zda takto působil v okruhu arcijáhna Jana delší dobu. Vzhledem k povaze řešené kauzy – šlo o poměrně běžný spor o náležitost dvou vsí mezi farářem v Pohledu a

[598] PRAŽÁK, *Pražská vizitační statuta*, s. 161–162. Jednotlivé arcijáhny-pražské kanovníky dokládá PODLAHA, *Series*, passim. Na rozdíl od arcijáhnů olomoucké diecéze byl ale pražský arcijáhen jako jediný pevnou součástí katedrální kapituly. – Podrobnosti o průběhu vizitací přináší až protokol pražského arcijáhna Pavla z Janovic ze čtyřročí 1379–1382 (HLAVÁČEK – HLEDÍKOVÁ, *Protocollum visitationis*). Lze jen těžko odlišit obecné charakteristiky, platné i pro starší období, a novum pronikající do agendy arcijáhnů jednak po zformování sítě děkanátů a biskupského oficialátu jako trvalého úřadu, jednak správními reformami Arnošta z Pardubic. Zásadní vliv na jejich úlohu v rámci diecézní správy mělo rovněž obsazování těchto beneficií na základě papežských provizí (srov. HLEDÍKOVÁ, *Pronikání kuriálního centralismu,* s. 416–419). – FTB, č. 151, s. 121.

správcem kostela v Herliwinbergu (*Mons Herliwini*) – Gotfriedovo vystupování plně odpovídá pravomocem arcijáhna. V souvislosti s otázkou arcijáhenských pravomocí je rovněž podstatná letmá Gotfriedova zmínka o tom, že základní kámen (*lapis primarius*) nového kostela – určeného snad již tehdy pro budoucí klášterní fundaci, o jejímž vztahu k biskupu Janu III. již byla řeč – položil kouřimský arcijáhen neznámého jména, tedy patrně onen Jan, a jedna ze sporných stran se na při této příležitosti obrátila v záležitosti sporné přílušnosti kaple na Buchbergu přímo na arcijáhna, ale pro jeho zaneprázdněnost celý spor rozhodoval Godefried. V létě 1272 byl biskupem delegován k řešení vracejícího se sporu o kapli německobrodský farář Helvík, je tedy patrná jistá disproporce delegací, i když v případě vicearcijáhnových zásahů nevíme nic o biskupské iniciativě nebo vlivu. Tomáš Somer na základě těchto zpráv uvažuje o existenci brodského děkanátu se stejnojmenným centrem již na přelomu 60. a 70. let 13. století.[599]

Druhý případ se týká hradeckého arcijáhenství, jehož držitelem byl v inkriminované době snad ještě Petr Andělův de Ponte Corvo, papežský kaplan a mezi lety 1255–1262 kuriální kolektor pro Čechy, Polsko a Uhry, později rovněž činný v kanceláři Václava II. a nejpozději od konce 80. let držitel celé řady kanonikátů. Není sice zcela jasné, kdy je získal, zdá se ale, že již tehdy byl – podobně jako kouřimský Jan – ve vlastním arcijáhenství často nepřítomen. O tom svědčí trojicí listin zachycený spor miletínského komtura německých rytířů a hořického faráře o farní příslušnost nedávno založené Markovy vsi (*villa Marci sic nominata*) z let 1270–1271. První zmínka o jejím založení je ještě o tři roky starší, kdy biskup Jan III. povrdil řádu limitaci miletínské farnosti, uskutečněné příslušným hradeckým děkanem a farářem *Io*. – zřejmě tedy Janem. Až nápadná je shoda jmena rozhodce následného sporu o farní příslušnost vsi, kterou si nárokoval hořický farář. V červenci 1270 se v Miletíně shromáždilo 12 kněží, zřejmě lokálních farářů, včetně Jana, vicearcijáhna hradeckého, jemuž si s odvoláním na již zmíněnou biskupovu listinu stěžoval miletínský farář Magnus na učiněné bezpráví (*accusatus coram domino Ihohanne, vicearchidyacono Grezensi, de iniuria a domino Magno, plebano Miletinensi*). O rok později, v říjnu 1271, pak biskup Jan v téže kauze pověřil hradeckého arcijáhna (sic!) Jana, aby hořického plebána pohnal *ad iudicium Gradicensis archidiaconi*,

[599] Po řadě CDB V/1, č. 89, s. 163–164 (dispenz), č. 447, s. 661–662 a č. 673, s. 307–308; podrobněji k celé vlekoucí se kauze SOMER, *Smil z Lichtenburka,* s. 175–177, úvahy o brodském děkanátu s. 177–182. Následnost jednotlivých fází sporu není zcela zřejmá, je ale patrné, že Godefriedovo angažmá v celé kauze nebylo jednorázové. – Oblasti živelného rozvoje osídelní vázaného na hornickou činnost byly ostatně s ohledem vývoj duchovní správy v druhé polovině 13. století velmi dynamické, na řadě míst sporné, a tedy často nabízejí bohatší pramenný materiál. – JOKEŠ, *Farní organizace,* s. 153–154 zachytil na Moravě opačný vývoj, a sice že mj. ve znojemském děkanátu nahrazuje na přelomu 13. a 14. století titulaturu tamního děkana označení *vicearcijáhen.* Už vzhledem k dále uvedenému případu se takový vývoj v pražské diecézi nezdá pravděpodobný.

neboť tento nebyl spokojen s biskupem znovu potvrzenou limitací vlastní farnosti. Ke vztahu biskupa a obou farářů se ještě dále dostaneme. Nedatovaná akta následného procesu zmiňují opět působení vicearcijáhna Jana, tentokrát explicitně i jako biskupova delegovaného soudce (*dominus Iohannes, judex elegatus venerabilis patris Pragensis episcopi*) a zároveň hradeckého faráře (*nos Io., plebanus Greczensis ecclesie, delegatus domini Io., Pragensis e29piscopi*). Přijmeme-li možnost, že biskupská kancelář adresovala onen mandát chybně arcijáhnovi, a nikoli vicearcijáhnovi, což by vzhledem k ojedinělosti užívání takového titulu nebylo příliš překvapivé, pak je zřejmé, že hradecký plebán a děkan rovněž zastupoval v arcijáhenství nepřítomného arcijáhna, patrně zmiňovaného Petra.[600]

Kompetence vicearcijáhna – tentokrát mimo samotný hradecký děkanát – připomíná ještě biskupský mandát z února 1278: Jan III. zakazuje hradeckému arcijáhnu Albertovi a komukoli, kdo by po něm vybíral biskupský desátek (*honesto viro Alberto, vicearchidiacono Gradcensi, et cuilibet per post ipsum decimatori nostro*), jej vymáhat ze vsi Sloveč, neboť jej postoupil jejím majitelům – zderazským božehrobcům. Vzhledem k tomu, že obsazení hradeckého arcijáhenského beneficia i podřízených děkanských officií pro toto období není doloženo, o Albertově vztahu k ostatním klerikům nelze rozhodnout. Zdá se ale, že ve všech případech byli vicearcijáhni zaneprázdněnými arcijáhny k jednotlivým úkolům spíše pověřováni, než aby na ně byly přímo přenášeny všechny kompetence – ostatně platí, že i řada úkolů, které plnili samotní arcijáhni, vycházela v této době z biskupských delegací a nikoli z jejich vlastních pravomocí.[601] Analyzované jednotlivosti navíc potvrzují tezi Zdeňky

[600] CDB V/2, č. 490, s. 33–35, č. 614, s. 216–217, č. 642, s. 266–267 a č. 646, s. 273–274.

[601] CDB V/2, č. 490, s. 33–34 (jde o zaniklou lokalitu nedaleko Červené Třemešné), č. 614, s. 216–217, č. 642, s. 266–267 a č. 646, s. 273–274. Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Venkovské děkanáty,* s. 114 se domnívá, že tento hradecký děkan byl spíše než představitelem venkovského děkanátu prvním z kněží hradeckého kostela. Přikláním se, vzhledem k okolnostem jeho působení, spíše k opačné intepretaci (kterou autorka rovněž nevylučuje), totiž že jde již o doklad existence venkovského děkanátu. Jeho dřívější existenci by napovídala i uvažovaná nepřítomnost vlastního arcijáhna. – CDB V/2, č. 862, s. 582–583; zprávy o obsazení viz index CDB V/4 a KURKA, *Archidiakonáty,* passim. – Kariéra papežského kaplana Petra Andělova de Pontecorvo, mezi lety 1255 a 1262 papežského kolektora pro Čechy, Polsko a Uhry, jehož prvním známým beneficiem je hradecké arcijáhenství je jistou předzvěstí v poznámce 599 připomenutého rozvolnění vztahu mezi papežem providovanými arcijáhny a *jejich* biskupem ve 14. století. Již v roce 1255 obdržel arcijáhen Petr papežskou fakultu k rozhodování záležitostí kurie a Svaté země v rámci příslušných diecézí (CDB V/1, č. 54, s. 108–109). Jeho působení se tak jistě neomezilo jen na výkon vlastního úřadu – byl ostatně činný také v královské kanceláři, získal celou řadu kanonikátů a proboštství a na konci života (1311–1316) byl rovněž olomouckým biskupem. O jeho krátkém episkopátu prameny příliš nezpravují, je ale zřejmé, že podstatnou pozornost věnoval rovněž disciplíně kléru, především problematice vykořenění konkubinátu a potrestání takto hřešících kněží, ale i arcijáhnů, kteří toto chování kryjí (suspenze). Těžko rozhodnout, zda takto postupoval i na počátku své vlastní kariéry jako hradecký arcijáhen, stejně tak nevíme, zda se svého prvního beneficia kdy vzdal. Srov. stručný medailon Jana Bistřického v GATZ (ed.), *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches,* s. 510; k nápravě kléru a jejímu ohlasu na kroměřížské synodě (její datování starší literaturou do r. 1312 je nejisté) KRAFL, *Synody a statuta olomoucké diecéze,* s. 108.

Hledíkové o postupném vývoji struktury venkovských děkanátů a vymezování jejich pravomocí. V řadě případů se ostatně pravomoci arcijáhnů a jim přinejmenším teoreticky podřízených děkanů překrývají, a to jak v případě zjevně málo systematických biskupských delegací, tak zřejmě i v otázce výkonu vlastního úřadu. To platí i pro užívání obou stupňů diecézní správy – biskup Jan III. tak nechává na žádost valdsaského opata a konventu vyhlásit exkomunikaci škůdců kostela v Plané ve všech kostelích příslušného žateckého arcijáhenství a zároveň v celém tepelském děkanátu, který byl jeho součástí. Vzhledem k formulaci lze uvažovat, že v rámci děkanátu – tj. menší správní jednotky – měla být exkomunikace vyhlašována nejen v kostelích, ale i na jiných místech. Prolínání obou struktur se připomíná rovněž v adrese Tobiášova potvrzení privilegia uděleného dominikánům jeho předchůdcem v únoru 1275 – biskup se postupně obrací ohledně jeho dodržování na všechny opaty, probošty, děkany, arcijáhny, převory, a také děkany, kteří zastupují arcijáhny (*decanis etiam, qui vices archidiaconorum gerunt*), plebány a jejich vikáře. Takto znějící privilegium rovněž dokládá význam sítě církevní správy pro šíření jeho obsahu k věřícím (a snad i bratřím samotným) a zároveň vynucení jeho zachovávání.[602]

Četnější zprávy o jednotlivých řešených záležitostech dokládají až působení venkovských děkanů, přičemž je patrné, že přinejmenším v 70. a 80. letech se jejich pravomoci teprve ustalovaly. Kritétium, podle něhož byly tyto obvody vymezovány, uniká možnostem historikova poznání – příslušnost jednotlivých farních kostelů zachytí až rejstříky papežského desátku z poloviny 14. století a její geneze není jasná; otázku farních obvodů a jejich vymezení zde ponechme stranou zcela. Je zřejmé, že na některých místech známé hranice respektují přírodní podmínky – nejčastěji vodní toky – jinde je ovšem kritérium příslušnosti nejasné a snad vyplývá z teprve se formující struktury osídlení některých oblastí. Kalouskem doplněná Palackého *Historická mapa Čech, rozdělených na archidiakonáty a děkanáty 14. století* je ale z podstaty věci poněkud zavádějícím znázorněním celé situace. Mapa ze zřejmých důvodů zobrazuje děkanáty jako jasně vymezené a ohraničené celky, zatímco středověká situace počítá – jak ostatně podtrhuje i charakter desátkových rejstříků – spíše s jakousi sítí vazeb k jednotlivým centrům. Tatáž nejistota panuje i vzhledem k logice počtu kostelů podřízených jednomu děkanovi – na jedné straně prameny 14. století zachytí nepříliš rozsáhlý děkanát chlumínský (19 kostelů) a brandýský (23, resp. 24 kostelů), na druhé straně kouřimský děkan spravoval trojnásobek far, nepočítaje k tomu ještě přes desítku far kolínského děkanátů, který

[602] HLEDÍKOVÁ, *Venkovské děkanáty,* s. 114–116. – CDB V/2, č. 773, s. 444–446; FTB, č. 34–35, s. 32–33 (privilegium zachované v Tobiášově formulářové sbírce bratřím povoluje svobodně kázat, zpovídat, ukládat pokání a přijímat almužny; dále zde s. 206–207).

patrně existoval jen přechodně a jindy byl rozdělen mezi kouřimský a čáslavský obvod. Ostatně zejména v prvních dekádách existence děkanátního zřízení lze – podobně jako i v případě stabilizace arcijáhenských obvodů – předpokládat jistou neustálenost a teprve postupné nalézání vhodného uspořádání a obecného respektu. To nutně muselo odrážet i postupující proměnu struktury osídlení, jak naznačuje mj. specificky utvářený broumovský děkanát.[603]

Přímá úloha pražských biskupů Jana III. a Tobiáše (nota bene jejich předchůdců) při formování této sítě zůstává nejistá. Zásadní roli přímo *in partibus* měli patrně hrát se stavem duchovní správy obeznámení arcijáhni, jakékoli pramenné doklady ovšem chybí; příliš nenapoví ani hledání vzorů v sousedních diecézích – nečetné moravské zprávy sice zachytíme již o dvě dekády dříve, jde ale většinou jen o zmínky ve svědečných řadách.[604] Lze tak jen povšechně konstatovat obecný zájem biskupů na stabilizaci samotné sítě, jejíž zformování, jak se zdá, jim nepřineslo žádné zásadní ekonomické náklady, a naopak zefektivnilo také odvod příslušných dávek – biskupského desátku i kathedratika – na jejichž shromažďování se podíleli. Rozdělení diecéze na jednotlivé děkanáty ale bylo iniciováno především potřebou výraznější kontroly její duchovní správy, podmíněnou jednak na biskupa směřujícími kanonickoprávními požadavky a patrně i vědomím vlastní zodpovědnosti za spásu jemu svěřených duší, jednak

[603] PALACKÝ – KALOUSEK, *Historická mapa Čech.* – Typickým příkladem takového zvláštního uspořádání je *kamenecký děkanát* v rozsahu, jak jej zachytí RDP, a sice jeho jižní část, vybíhající podél Jizery až k jejímu ústí do Labe (včetně Staré Boleslavi). Pomyslná hranice ovšem odpovídá řece až za Benátkami, výše zachytíme v jeho rámci i poněkud nelogicky několik lokalit na levém břehu Jizery. Už samotné označení nabízí – podobně jako bozenský a havraňský děkanát – poměrně široký prostor k úvahám o možné vazbě děkanátní struktury na starší správní celky, které ale budou vždy spíše jen spekulací. K otázce Kamenecka naposledy BOLINA – KLIMEK – CÍLEK, *Staré cesty ve středních Čechách,* s. 553–566; o souvislosti děkanátního zřízení a politicko-správního rozdělení Čech uvažoval již TOMEK, *O starém rozdělení Čech na župy*, k tomu odmítavě PEKAŘ, *O správním rozdělení,* s. 86–88. Tamtéž, passim analyzuje i další, často opakující se úvahy, včetně podnětů Sedláčkových. K označování děkanátů rovněž HLEDÍKOVÁ, *Venkovské děkanáty,* s. 114–116. Ačkoli téma samo zdá se být uzavřeno otazníkem, nelze vyloučit, že podrobnější analýza mladších pramenů může přinést k otázce počátků děkanátní soustavy ještě nové postřehy. – RDP, s. 47–51. – Svébytnou otázkou vývoje církevní správy ostatně je i sepětí děkanského oficia s konkrétním farním beneficiem, resp. naopak jeho fixace spíše na schopné a zasloužilé faráře, stejně jako otázka volby děkanů. V této věci snad lze připsat jistou iniciativu arcijáhnům a farářům daného obvodu znalým lokálních poměrů, jak napovídá jedna z otázek arcijáhenského *Modu inquirendi seu visitandi,* tedy vizitační příručky snad z počátku 15. století (HLEDÍKOVÁ, *Česká vizitační interrogatoria,* s. 84).

[604] Jeden z nejstarších takových dokladů (1253) ovšem zmiňuje děkany – byť v navýsost obecné formulaci – jako jednu ze složek diecézní správy; jde povolení zpovídat se mendikantům, pokud se alespoň jednou do roka penitent vyzpovídá svému faráři, adresované „universis archidiaconis, archipresbyteris, decanis et aliis ecclesiarum rectoribus per Olomucensem civitatem et dyocesim constitutis.“ Brunova zmínka o arcikněžích, byť snad ovlivněná adresami kuriálních listin, je nadto poslední v domácím prostředí – není jasné, zda jde o korelaci, nebo jen zavádějící koincidenci. CDB V/1, č. 8, s. 42. – Obecně k vývoji děkanátního zřízení na Moravě JOKEŠ, *Farní organizace,* s. 150–168. – Podobně jako v případě arcijáhenství by se nabízela úvaha o jisté moravské inspiraci nebo přímo vzoru. Nejstarší zmínka pro olomouckou diecézi ovšem předchází Brunův nástup, s nímž by bylo lákavé takovou reformu spojit; patrně tento *decanus Opaviensis* byl již skutečným venkovským děkanem, a nikoli jen představeným menší skupiny kléru většího kostela (1244: CDB IV, č. 46, s. 131–132).

stále rostoucím počtem kostelů a kleriků a nutností jejich disciplinace a koordinace. Limity pramenů ovšem neumožňují zachytit, jak se k takové reformě stavěli sami jednotliví novopečení děkani a obecně klérus; přinejmenším ale nezachytíme zprávy o jakémkoli vystoupení proti jejich jednání.[605]

Znovu připomeňme, že *potestas* děkanů pramenila nejprve z přímých biskupových pověření a až následně byly jednotlivé pravomoci a úkoly fixovány a, že se ještě na přelomu století nezřídka překrývaly s působením nadřízených arcijáhnů. Ostatně známy jsou i případy pověření ze strany arcijáhnů. Vzájemné kompetenční vymezení pravomocí pro toto období tak není vždy zcela zřejmé. Formulářová sbírka biskupa Tobiáše připomíná činnost děkanů nejčastěji jako vykonavatelů biskupovy vrchní soudní pravomoci – z ordinářova příkazu a pověření tak vyhlašují tresty nad škůdci duchovních osob a statků nebo jinak se provinivších osob; často jde o Tobiášovu reakci na plenění jeho vlastních statků v druhé polovině 80. let, což ovšem neznamená, že by podobně nevystupoval i na základě stížností jiných církevních ústavů. Jiný formulářový kus již podrobněji připomíná celou děkanovi delegovanou kauzu: Tobiáš pověřil, na základě předchozí stížnosti vysokomýtského rychtáře a měšťanů, tamního děkana, aby potrestal kleriky vedoucí nezřízený život. Kouřimskému děkanu R. naopak biskup nařizuje, aby se ujal jistého faráře, jemuž jeho patroni brání v přístupu ke kostelu, neboť jej viní ze zabití jakéhosi mladíka. A konečně klatovský děkan byl pověřen potvrzením fundace špitálu v Pomuku a její veřejnou proklamací. Poslední oblastí, ve které je delegovaná působnost děkanů doložena, jsou pověření k výběru biskupského desátku a dalších poplatků (kathedratika, ale i legátských prokurací). Již jsme konstatovali, že zformování sítě děkanátů, a zejména přenesení povinnosti výběru těchto poplatků z biskupských *decimatores*, resp. arcijáhnů na děkany v první polovině 14. století patrně znamenalo zefektivnění jejich výběru. Z biskupova

[605] Výjimkou je ve formulářovém znění dochovaný list královny Kunhuty (kol. r. 1270; PALACKÝ, *Formelbücher* I, č. 73, s. 294–295) nejmenovanému adresátu, v němž si královna stěžuje na urážku, jíž jí způsobil jistý děkan N. Ten prý chtěl vynést rozsudek nad jakýmsi magistrem Jindřichem, klerikem kaple královnina patronátu a příslušníkem její domácnosti, a to aniž by se Jindřich přiznal nebo byl usvědčen, ba dokonce aniž by byl citován. Na jeho farníky pak měl být uvalen interdikt – diktátor listu ještě připojil obecnou úvahu (nebo spíše povzech) nad smyslem takového trestu: „I kdyby byl pastýř shledán v nějaké záležitosti vinným, proč mají být ti, kdo jsou jeho ovečkami, pokládáni za provinilé kvůli cizímu prohřešku?“ Zásadní je adresát stížnosti – královnin písař nejprve hovoří o autoritě adresátova arcijáhenství (*ubi archidiaconatus vestri auctoritas protenditur*), následně ovšem o nápravu žádá *vestrae reverentiae*, tedy užívá oslovení pro biskupa. Jak ovšem postřehl již NOVÁK, *Kritika listáře královny Kunhuty,* s. 142–143, užívané formy v titulatuře neodpovídají na více místech sbírky běžnému úzu; vzhledem k dále analyzovaným zprávám tedy nelze vyloučit ani jednu z možností. Přikláním se ovšem k předpokladu HLEDÍKOVÁ, *Venkovské děkanáty,* s. 117, že adresátem, a tedy korektorem děkanova jednání měl být přímo biskup Jan III., což ovšem nevylučuje zároveň jeho podřízení arcijáhnovi. Absence zmínky o delegaci jurisdikce – ať už ze strany biskupa, nebo arcijáhna – v tak raném období ovšem problematizuje obsahovou důvěryhodnost listu co se kompetencí děkana týče.

pověření se ovšem výběru desátku ujímali jak děkani, tak ale i – snad pro jejich nepřítomnost či zaneprázdnění – i běžní faráři. Je patrné, že právě v těchto lokálně determinovaných záležitostech se následně prosazovala pravomoc děkanů *ex officio* nejvýrazněji.[606]

Jak právem zdůraznila Zdeňka Hledíková, postupné etablování děkanátní struktury jako soustavy obvodů, v jejichž rámci byli příslušní kněží jednak v pravidelném vzájemném styku v rámci konvokací kléru (první doklad z r. 1303) a vizitací, jednak v rámci těchto schůzek nepřímo v kontaktu i s vlastním ordinářem, jeho jurisdikcí a obecným vývojem, včetně diecézních a metropolitních statut, lze považovat za jeden ze zásadních výsledků institucionalizace biskupství. Je zřejmé, že úloha děkanů v rámci nastíněného formování společného kolektivního povědomí pozvolna rostla s nárůstem jejich pravomocí a četností jejich kontaktů s centrem diecéze, ať už v rámci diecézních synod nebo při jiných příležitostech.[607]

Každoroční konání provinciálních a v návaznosti na to i diecézních synod nařizuje jako prostředek „nápravy prohřešků a obrody mravů, zejména u kléru“ pod pohrůžkou suspenze šestá konstituce IV. lateránského koncilu, přejatá do dekretálu Řehoře IX. Každoroční slavení diecézních synod pak v přímé souvislosti s pražskou diecézí poprvé zmiňoval – byť spíše mimochodem – na legátské synodě ve Vídni (1267) papežský legát Guido. Ačkoli měla být zde sestavená statuta závazná i pro pražskou diecézi biskupa Jana III., který byl navíc těmto jednáním osobně přítomen, sotva byl takový, byť z legátova pohledu patrně neproblematický, předpis dodržován. Ke kýžené pravidelnosti se programově zamýšlel přiblížit patrně až Arnošt z Pardubic ve svých metropolitních statutech (1349), byť nelze vyloučit iniciativu některého z jeho předchůdců; žádnému z nich ovšem – pokud je známo – nebylo zanedbávání této povinnosti přímo vytýkáno. Vzhledem k biskupské perspektivě celého výkladu ponecháváme otázku vztahu diecéze k mohučským provinciálním synodám a jejich statutům, resp. ostatním pražskému ordináři nadřízeným normám příslušné kapitole. Bylo by ovšem namístě předpokládat, že po biskupově účasti na těchto synodách následovalo jejich závěry reflektující diecézní shromáždění, ať už bylo jakéhokoli charakteru.[608]

---

[606] Jednotlivé okruhy pověření a pravomocí shrnuje HLEDÍKOVÁ, *Venkovské děkanáty,* s. 117–119 zejména na základě zpráv z FTB. Povaha pramene – formulářové sbírky – nedovoluje jakoukoli přesnější kvantifikaci těchto pověření, nárůstu jejich významu atp.; totéž platí i o rámcovosti lokalizace jednotlivých kauz – ta zde ovšem nehraje zásadní roli.

[607] HLEDÍKOVÁ, *Venkovské děkanáty,* s. 120; podobně TÁŽ, *Struktura duchovenstva,* s. 56.

[608] *Concilliorum Oecumenicorum Decreta* II, IV Lateranum, can. 21, s. 245; X 5, 1, 25; podrobně též UNGER, *Generali concilio,* s. 40–51. – MANSI, *Sacrorum concilliorum nova et amplissima collectio* 23, sl. 169–1178, zde sl. 1171, čl. IV. Papežský legát každoroční konání připomíná nikoli teprve jako požadavek, ale předpoklad, od

V olomoucké diecézi zachytíme doklady o konání diecézních *protosynod*, jak tato shromáždění kléru především soudního charakteru označuje Pavel Krafl, již za biskupa Konráda z Friedberka (1243) a pravidelně pak Bruna ze Schauenburka. Vedle ryze soudních záležitostí byly ovšem tematizovány také jiné aktuální otázky, mj. každoroční zpověď a svátostné přijímání u mendikantů. Zákonodárného charakteru olomoucké synody nabývají až od počátku 14. století, snad v přímé souvislosti s působením výše zmiňovaného vzdělaného biskupa Petra II. (Angelova). V pražské diecézi pak doložené počátky synodálního života bezprostředně souvisejí s nestabilitou druhé poloviny 80. let a úsilím biskupa Tobiáše o stabilizaci diecéze – nejen po stránce duchovní. Jedná se o letmé zmínky o synodálních zákazech – zákazu opevňovat kostely a užívat přenosné oltáře – o ustanovení pro případ kolize svátku Zvěstování Panně Marii a Velikonoc a stručný biskupův mandát arcijáhnovi, aby zpravil všechen klérus svého obvodu, že vzhledem k neklidu v zemi odkládá svou synodu, chystanou, *jak je zvykem*, po nadcházejícím sv. Vítu. Mandát navíc ukazuje zřejmou souvislost mezi slavením synod o svátku patrona katedrály a výběrem biskupského desátku: Tobiáš připomíná jeho výběrčím, že budou stiženi nespecifikovanými (tedy patrně jim známými) tresty. Jediným poměrně jistým datem slavení synody je tak rok 1288 – zda tedy rozumět oné noticce o zvykovosti (*more solito*) jako narážce na jejich častější, snad pravidelné konání, není zřejmé. Podobně nejisté je, jak zdůraznila Zdeňka Hledíková, zda předpokládané Tobiášovo vzepětí v druhé polovině 80. let nalezlo své pokračování i poslední dekádě 13. století, tedy jak v závěru Tobiášova episkopátu, tak i jeho nástupce Řehoře. Zdá se totiž pravděpodobné, že stabilita Václavovy vlády po potlačení Závišovy vzpoury nemusela vyžadovat obdobné zásahy. Vesměs pravidelná řada doložených biskupských synod pak začíná rokem 1308, přičemž příslušná dochovaná statuta pregnantně odrážejí především nestabilitu diecéze a kléru *in temporalibus* dvě léta po olomoucké vraždě.[609]

---

něhož se odvíjejí jeho další instrukce stran trestání provinilců vůči církevním osobám nebo statkům. – K otázce frekvence stručně též POLC – HLEDÍKOVÁ, *Pražské synody a koncily,* s. 22–23 a 33; KRAFL, *Synody a statuta olomoucké diecéze,* s. 48–49. Jak upozornil už KRAFL, *Synody a statuta olomoucké diecéze,* s. 67, pozn. 17, jedna z Brunových (proto)synod je biskupovým notářem označována jako *nostra synodus annua* (CDB V/1, s. 700–702, zde s. 702). Krafl připouští i vzhledem k dalším dokladům Brunovy neobyčejné aktivity možnost překladu jako *každoroční*. Nelze naopak souhlasit s domněnkou VYSKOČIL, *Arnošt z Pardubic,* s. 276, že na základě nařízení lateránského koncilu byly automaticky konány diecézní synody. – Brunova relace zmiňuje synodální činnost, resp. její nedostatečnost jen velmi okrajově a letmo. – O návaznosti diecézních shromáždění na provinciální, resp. legátskou synodu navštívenou biskupem Tobiášem důvodně uvažuje KRAFL, *Synody biskupa Tobiáše,* s. 15–16.

[609] KRAFL, *Synody a statuta olomoucké diecéze,* s. 66–70. – Podrobně včetně předpokládaných inspiračních zdrojů KRAFL, *Synody biskupa Tobiáše*; stručně též TROJAN, *Tobiáš,* zejména s. 62–65 a 233–244 a POLC – HLEDÍKOVÁ, *Pražské synody a koncily,* s. 14–16 (tam i k posunu datování starší literaturou předpokládané synodální činnosti biskupa Jana III.) a s. 96–99 (edice statut z července 1308). FTB, č. 89, s. 75; č. 151, s. 121, č.

Pokud uvažujeme o diecézní synodě jako o jedné z nemnoha příležitostí, kdy se zástupci diecézního kléru setkávali se svým biskupem – ať už v rámci liturgie, kázání i prostřednictvím čtení samotných statut – a jejich prostřednictvím byly tyto záležitosti dále komunikovány, pak totéž platí i o biskupských vizitacích, a to jak klášterů, tak především diecézního kléru. Otázka mravní obrody kléru a nápravy jeho nešvarů, které nejenže jim bránily ve svědomité službě svěřenému stádci, ale rovněž budily pohoršení farníků, byla znovu podrobně tematizována na IV. lateránském koncilu. Naznačenému požadavku pak měla odpovídat i biskupovo vizitační a jurisdikční působení. V druhém případě jde především o biskupovo úsilí prosadit plnou jurisdikci nad diecézním klérem (*privilegium fori*) a obecně následování kanonickoprávních požadavků vztahu duchovní a světské jurisdikce, v případě vizitací pak zejména přenesení této povinnosti na arcijáhny. Vždyť již biskup Ondřej v této rovině po králi a jeho velmožích požadoval právo rozhodovat o obsazení farních beneficií, vizitovat kostely a uplatňovat vlastní jurisdikci. Ačkoli v rámci již zmiňovaných *kladrubských dohod* z ledna 1219 Přemysl Otakar I. biskupovi přiznal právo dosazovat plebány ke kostelům a postoupil mu plnou jurisdikci a podobné zisky mu zřejmě slibovala podobná deperditní dohoda z přelomu let 1220/1221, výsledná dohoda ze Šacké hory ovšem o ničem takovém nehovoří. Prosazení plné jurisdikce nad duchovními, stejně jako zásad církevního soudnictví v záležitostech laiků (zejména manželských záležitostech) tak bylo déletrvajícím úkolem. Podrobnějšímu sledování prosazení *privilegia fori* ovšem brání nedostatek pramenů. Je ovšem zřejmé, že biskupova přímá soudní pravomoc byla nejčastěji delegována na arcijáhny, případně další duchovní a teprve v závěru 13. století – nikoli ovšem výhradně – na biskupského oficiála. Byť o utvoření oficialátu někteří historikové opatrně uvažují již pro 60. léta 13. století, což je vzhledem k řadě zmínek o biskupských delegacích v Tobiášově formulářové sbírce nepříliš pravděpodobné, a první zprávy o jejich stále ještě delegovaném působení zachytíme pro krátký Řehořův episkopát, v samostatně fungující úřad se vyvinul až v prvních dekádách episkopátu Jana IV. z Dražic ve zřejmé souvislosti s jeho avignonským pobytem.[610]

167, s. 133. – Sám biskup Tobiáš ovšem také své kostely opevňoval, jak dokládá jak zpráva o dekádu mladšího biskupského katalogu, vepsaného do mnohokrát zmiňovaného média biskupské a kapitulní paměti – rukopisu G5 (*Series,* s. 38: *incastelavit ecclesias parochiales*), tak i architektonické detaily jednotlivých staveb a pro moravské statky jeden biskupův formulářový kus (FTB, č. 172, s. 136–137). Přehledně KRAFL, *Opevněné kostely v synodálním zákonodárství*.

[610] K otázce mravní obrody kléru a koncilním požadavkům ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 253–261. Tamtéž, s. 187–208 podal Dalibor Janiš stručný přehled vývoje domácí církevní jurisdikce; podrobněji též BOHÁČEK, *Das Römische Recht*; problematikou církevního soudnictví ve 13. století se v poslední době zabývá především Lukáš Führer, na jehož práce zde rovněž odkazujeme. – CDB II, č. 172, s. 160–161 (kladrubské dohody) a č. 216–217, s. 200–205. – KUBÍČKOVÁ-ČÁDOVÁ, *K počátkům pražského oficialátu,* s. 398–399; úvahy o starším působení otevřel BOHÁČEK, *Das Römische Recht,* s. 288–289.

Vraťme se ovšem k otázce vizitací diecézního kléru. Biskup nebo jeho zástupce měl podle obecných požadavků kanonického práva zajímat nejen mravní a duchovní profil kléru a farníků, ale také vybavení kostela a zajištění fary.[611] Podrobnější zprávy o konání vizitací, jejich pravidelnosti a osobách vizitátorů pro 13. století chybí, je tedy třeba se, byť s notnou opatrností, obracet také k maldším pramenům – nabízejí se především vizitační interrogatoria a vizitační protokol pražského arcijáhna Pavla z Janovic z let 1379–1382. Prostý retrogresivní pohled ovšem problematizuje byrokratizace diecézní správy za Arnošta z Pardubic – nelze vždy rozlišit, které jeho reformy vycházejí ze starší praxe a které jsou úplné novum; to platí zejména o obsahu diecézních statut. Teoretické disciplinační požadavky, kladené na diecézní klérus, připomíná v domácím prostředí již *Canon penitentialis* – výpisky z penitenciálních příruček, které jsou součástí tzv. Homiliáře opatovického z první poloviny 12. století. Tamtéž zaznamenané kázání *De sacerdotibus* je pak soupisem praktických požadavků kladených na farní klérus – především pravidla konání bohoslužeb, vybavení a stav bohoslužebného náčiní a rouch a další povinnosti kněží a pomocného kléru. Nelze vyloučit, že mohlo být základem biskupových, resp. arcijáhnových promluv ke shromážděnému kléru příslušného obvodu; podobných, zejména mladších textů by bylo možno doložit více. Ačkoli zmíněné pasáže podrobně tematizují otázku mravů kléru a trestů za jejich přestoupení, o vizitacích jako prostředku nápravy mlčí.[612]

Vizitační statuta mohučského arcibiskupa Sigfrieda III. (1244) se k této otázce nepřímo vyjadřují v prvních dvou ustanoveních, vycházejících (přinejmenším deklarovaně) z rozhovorů, které papežem pověřený vizitátor vedl s biskupem a dalšími shromážděnými preláty. Biskup Mikuláš měl svému nadřízenému vyznat, že mu není známo, zda příslušní arcijáhni, kanovníci a ostatní preláti vykovávají své úřady – metropolita jej vyzývá, aby

[611] Obecně alespoň LANG, *Visitation,* LThK X, sl. 816–819 a podrobněji COULET, *Les visites pastorales*. Srovnání vývoje vizitační pravomocí arcijáhnů a děkanů nabízí především hnězdenská arcidiecéze: LIBROWSKI, *Wizytacje diecezji włocławskiej* I, s. 106–112.

[612] HLEDÍKOVÁ, *Česká visitační interrogatoria*, včetně přehledu obecného vývoje. Původ nejstaršího takového souboru otázek, kladených plebánovi a vybraným farníkům, dochovaného sice v mladším opise z poslední čtvrtiny 14. století, předpokládá Zdeňka Hledíková s notnou dávkou opatrnosti již v době episkopátu biskupa Tobiáše, nebo v prvních letech episkopátu Jana IV. a to především s ohledem na reflexi užívání provinciálních a diecézních statut (*Interrogationes circa ecclesiarum visitationes*; Tamtéž, s. 87–90 a edice s. 95–97). Za nepříliš šťastný považuji autorčin argument (s. 90, pozn. 94), vylučující jeho původ za episkopátu biskupa Řehoře odkazem na jeho krátkost a bezvýznamnost „v sousedství velkého předchůdce i nástupce.“ Vyznění řady otázek směřuje spíše ke kostelům s početnějším klérem, a není ani vyloučen jejich zahraniční původ. Problematice bude ještě vhodné věnovat podrobnější pozornost; přikláním se ovšem zatím spíše k mladšímu původu soupisu. – Zmínky o vizitacích eviduje POLC – HLEDÍKOVÁ, *Pražské synody a koncily,* s. 313 (*visitatio*). – *Das Homiliar des Bischofs von Prag,* s. 21–22 a 81–86; obsah ve stručnosti shrnuje VYSKOČIL, *Arnošt z Pardubic,* s. 278–281. Opatovický homiliář by ostatně zasloužil jak moderní edici, tak i zevrubnou analýzu.

propříště nad plněním těchto povinností bděl a případné hříšníky trestal. Z Mikulášova přiznání tedy vyplývá zanedbávání jeho vizitační povinnosti, jíž si ale byl vědom. Ve druhém ustanovení pak vizitátor vyčítá arcijáhnům, že neznají ani jména, ani počet jim svěřených far a nařizuje jim – vedle pořízení příslušných soupisů – aby byla v arcijáhenstvích dodržována jak příslušná synodální ustanovení, tak to, co v průběhu vizitace ještě stanoví. Proto jim nařizuje, aby nejméně jednou do roka byla *in capitulis vestris* čtena příslušná platná statuta – tedy z mohučské (1225) a fritzlarské (1244) synody, jíž byl účasten i biskup Mikuláš. Oněmi *kapitulami* jsou patrně míněna shromáždění kléru příslušného arcijáhenství, tedy předchůdci děkanských konvokací kléru, doložených od počátku 14. století. Vizitační povinnost je tedy v Sigfriedově *Decretum metropolitani* připomínána jak s ohledem na její zanedbávání biskupem vůči diecézním prelátům, tak nepřímo i v rovině arcijáhnů, kteří měli – jako biskupovi k tomu jmenovaní zástupci – dohlížet na disciplínu sobě podřízeného kléru. Lze pochopitelně pochybovat o bezvýhradné recepci ustanovení, přinejmenším je zde ale fixována povinnost arcijáhnů tyto vizitace konat. S ní byla patrně, jak oprávněně dovozuje Zdeňka Hledíková, spojena povinnost vybírat od jednotlivých farářů kathedratikum, tedy poplatek *in signum subiectionis* biskupské katedře. Symbolická (sémiotická) recepce jeho významu je v domácím prostředí zcela nejasná. Připomeňme ještě, že do pravomocí arcijáhna nepatřily vizitace biskupovi podřízených klášterů.[613]

Ačkoli přítomnost biskupů Jana III. a Tobiáše je doložena i na jejich venkovských statcích, není jakákoli jejich přímá účast při vizitaci svěřeného kléru známá, a naopak se zdá, že vizitační povinnost arcijáhnů byla již v diecézi sdostatek zakořeněná. O tom svědčí především dva formulářové kusy z Tobiášovy sbírky. Prvním z nich je arcijáhnův mandát podřízenému děkanovi, jímž mu opět s odkazem na ustanovení posvátných kánonů oznamuje konání vizitace v jeho děkanátu a nařizuje mu, aby jej správci kostelů očekávali ve svých domech, aby tak mohl seznat stav kléru i jim svěřených statků. Úloha děkana je pak dále nejasná. Druhý formulář je pak biskupovým mandátem děkanům jistého arcijáhenství, jimž nařizuje, aby jménem jejich arcijáhna Jo. vybrali kathedratikum a prokuraci, kterou mu mají faráři platit při vizitacích (*procuracionum, que ex causa visitacionis debentur, per medium fertonem argenti solverint pro anno quolibet in terminis sibi datis*), a odevzdali je biskupovi. Arcijáhenská prokurace má činit ½ věrduňku stříbra z každé fary – jisté zneužití jejího výběru

[613] PRAŽÁK, *Pražská vizitační statuta,* s. 151–152, 156 a 161. – HLEDÍKOVÁ, *Venkovské děkanáty,* s. 118.

vzhledem k nekonané vizitaci je tu patrné; mladší statuta ostatně takový výběr explicitně zakazují.[614]

Praxi v závěru sledované doby naznačuje listina boleslavského arcijáhna Mikuláše řepínské komendě německých rytířů (1303): Mikuláš osvobozuje řepínského faráře – ať už jím bude řádový bratr, nebo diecézní kněz – ode všech konvokací, které by svolal on nebo *jeho* mělnický děkan, a od jejich vizitací (*ab omnibus conuocacionibus meis et decani mei Melnicensis ac etiam visitationibus sumptuosis*), a to po celou dobu jeho života a s výjimkou mimořádně závažných případů, které by ohrožovaly jeho nebo farářovu spásu. Připomíná ovšem, že pokud jej on nebo děkan navštíví nebo v Řepíně přenocují, přijmou vděčně příspěvek na své výdaje, a konečně zdůrazňuje, že se tato imunita nevztahuje na biskupské synody, papežské, arcibiskupské a biskupské konvokace, neboť v této věci mu nenáleží pravomoc rozhodovat. Stejně tak jej nemůže osvobodit od odvodů kathedratika (1/2 věrduňku stříbra), které má platit spolu s ostatními faráři děkanátu o postních dnech před sv. Václavem – to rovněž dokládá již přinejmenším částečné převedení jeho odvodu na děkany, což souvisí patrně s posílením jejich pravomocí. V případě papežských nebo arcibiskupských konvokací – byť tedy spíše v rovině shromáždění svolaných jejich delegátem – arcijáhen uvažoval spíše v teoretické rovině, v ostatních záležitostech se ovšem odráží více či méně pravidelná praxe komunikace a disciplinace diecézního kléru. Řepínská fara byla patrně neúplně (*non pleno iure*) inkorporována tamní komendě německých rytířů a arcijáhnova imunita tak byla logickým krokem k upevnění a posílení její vazby na řád a zároveň alespoň částečné vyvázání z hierarchizované správní struktury diecéze. Mikulášova listina konečně problematizuje zdánlivě jasné posilování pravomoci biskupské správy – především biskupovi podřízených struktur – nad diecézním klérem. Počet far, které byly z pravomoci arcijáhnů a děkanů, a v celé řadě případů i biskupa samotného vyvazovány inkorporacemi klášterům, výrazněji rostl, jak ještě uvidíme, patrně zejména v první polovině 14. století. Celý dopad tohoto fenoménu jsme ovšem s to komplexněji zachytit a alespoň rámcově kvantifikovat až na základě mladších pramenů arcibiskupského období. Okolnosti udělení této imunity, stejně jako postoj biskupa Jana k němu, nejsou jasné, je ale patrné, že arcijáhen si i přes omezení vlastních pravomocí nad kostelem a jeho správcem ponechává alespoň neformální vliv skrze ono ustanovení o přijetí případné podpory *temporatum adventum aut nocturno*. Do jaké míry byla imunita respektována

[614] HLAVÁČEK, *Poznámky k itinerářům,* s. 210–212. – FTB, č. 78–79, s. 67–68. – K mladšímu vývoji arcijáhnových povinností především na základě diecézního normativu HLEDÍKOVÁ – HLAVÁČEK (ed.), *Protocollum visitationis,* s. 8–20, přímo k arcijáhenským prokuracím s. 17.

a zda byla obnovována i Mikulášovými nástupci, prameny rovněž nezachycují, mlčí ale přinejmenším také o sporném uplatňování dohledu ze strany biskupského aparátu.[615]

Otcovský vztah biskupa k farnímu kléru pramenil především ze symbolického i reálného významu udíleného svěcení (*sacramentum ordinis*), které je opravňovalo nejen k výkonu duchovní správy, ale jako podílníky na apoštolské posloupnosti také k aktivnímu slavení Eucharistie, jak zdůrazňují příslušné pasáže *Pontificale Romanum* i mladšího *Pontificale Durandum* z konce 13. století. Přestože pro domácí prostředí zachytí přípravu a průběh svěcení až z římského pontifikálu vycházející *Pontifikál Alberta ze Šternberka* (1376) – starší tzv. Svatovítský pontifikál navzdory označení tyto liturgické předpisy neobsahuje – lze jednotlivé kroky rámcově sledovat na základě zmíněného normativu. O jeho uplatnění v diecézní praxi 13. století ovšem prameny mnoho nesdělují.[616]

Výchova adeptů svěcení není v domácím prostředí dostatečně dokumentována, z nemnoha zmínek ovšem lze dovozovat, že probíhala v jakýchsi „mikroseminářích," kde kanonicky nedospělí chlapci vypomáhali duchovnímu správci a zároveň si osvojovali potřebné poznatky. Systematičtějšího vzdělání pak mohli kandidáti nabýt především v pražské katedrální škole, za vyšším vzděláním potom řada z nich odcházela do zahraničí. Stranou ponechme řádová studia a obecně klášterní výchovu, ačkoli její vliv na diecézní klérus rovněž nelze vyloučit. Jaký byl ovšem vzdělanostní profil průměrného svěcence závěru 13. století nelze jasně stanovit – lze předpokládat, že vzdělanější kandidáti, často *magistri*, zastávali spíše významnější funkce v diecézní správě, případně získávali častěji městské fary. Nedostatky ve vzdělání mohly vést až k (dočasné) suspendaci klerika, jak typicky dokládá několik mladších zpráv z korektorských akt – pro 13. století podobný důraz na patřičné vzdělání kněží sice nezachytíme, ale nelze jej v kontextu emancipace diecézní a farní správy vyloučit.[617]

---

[615] RBM IV, č. 1935, s. 761–762. Ke komendě podrobněji MEDUNA – FOLTÝN, *Příspěvek k dějinám komendy řádu německých rytířů v Řepíně*, s. 211–215.– Střety vizitační pravomoci v případě inkorporovaných farních kostelů připomíná pro konec 14. století HLEDÍKOVÁ, *Česká vizitační interrogatoria,* s. 79, pozn. 47 – zdá se, že v tomto případě lze mladší zprávy promítnout do 13. století přinejmenším pro ilustraci možných limitů.

[616] Obecně ROMANO, *Priests and the Eucharist*, zejména s. 190–192 s další literaturou; ke kněžskému svěcení v českém kontextu též DOLEŽALOVÁ, *Svěcenci,* s. 29–48; s ohledem na rovinu „biskupského rituálu" rovněž KALOUS, *Biskupské a legátské rituály,* s. 328–330. – Stranou ponechme dobovou teologickou reflexi kněžství i Eucharistie, včetně otázky rituální a mravní čistoty (srov. MACY, *Theology of the Eucharist*).

[617] Přehledně BLÁHOVÁ, *Školy a vzdělání*, s. 204–209 a k otázce vzdělání nižšího kléru rovněž TÁŽ, *Nescadam ad litteras*. – Jak ostatně připomíná už Letopis Jarlocha FRB II, s. 476, neznalost latinského jazyka zásadním způsobem diskvalifikovala ve výkonu vlastního úřadu biskupa Valentina (Vališe) – biskupova nevzdělanost rámuje obecně kritický kronikářův pohled na neoblíbeného ordináře. Druhé Kosmovo pokračování naopak vzdělanost biskupů tematizuje na několika místech jako výraznou, nikoli ovšem nejpřednější kvalitu. – Zmíněné vizitační interrogatorium, které Z. HLEDÍKOVÁ, *Česká vizitační interrogatoria,* s. 95–97 položila do Tobiášova

Při úvahách o budování vztahu mezi biskupem a jeho klérem skrze udílené svěcení jsme tedy odkázáni vesměs na reflexi kanonického normativu. Obecně platí, že příprava kandidátů svěcení náležela arcijáhnům, jejich přezkoušení později spíše oficiálovi nebo generálnímu vikáři – vzhledem k tomu, že se oba úřady jako samostatné etablují až v nadcházejícím století, lze předpokládat, že podstatná část těchto povinností – byly-li vykonávány – náležela právě arcijáhnům, kteří tak byli nejen prostředníky mezi biskupem a již vysvěceným diecézním klérem, ale i biskupem a svěcenci. O jejich počtu se lze rovněž jen dohadovat – jedinou podrobnější zprávou je stručná noticka kapitulního letopisce, připomínající, že 8. března 1281 konal Tobiáš po vynucené dvouleté přestávce svěcení kléru (*celebravit ordines*), přičemž kandidátů mělo být tolik, že „sotva mohlo být za celý den skončeno" a novokněží proto přijímali Eucharistii až nazítří. Lze se tak snad domnívat, že v onu sobotu po první neděli postní – tedy v sobotu o suchých dnech, jak bylo běžné – přijalo svěcení, patrně nejen kněžské, několik málo desítek kleriků. Jediné kněžské svěcení ovšem explicitně vyžadovalo po kandidátovi slib poslušnosti biskupovi, který lze chápat jako zásadní v rámci oboustranného budování vztahu. Symbolicky tento vztah vystihuje vkládání biskupových rukou, případně také dalších přítomných kněží na hlavu svěcence, a to i v případě udílení jáhenského svěcení. Tím ovšem nemá být řečeno, že zmíněné pouto nepojilo k ordináři i jáhny a podjáhny – vždyť řada vysokých prelátů dosáhla kněžského svěcení až v poměrně pokročilé fázi vlastní kariéry, k čemuž ovšem bylo možné získat kuriální dispenz; ostatně podobně jako v případě kanonické překážky svěcení.[618]

---

episkopátu, připomíná ve výčtu otázek pouze obecně, zda kněží vysluhují liturgii správně, zbožně a předepsaným způsobem a zda mají v řádném stavu příslušné bohoslužebné knihy. Jejich (ideální) přehled uvádí již ono kázání *De sacerdotibus* tzv. Homiliáře opatovického (*Das Homiliar des Bischofs von Prag,* s. 21–22), o reálném stavu opět nelze mnoho soudit; navíc je třeba rozlišovat farní a farářské, tj. osobní knihovny. Jistě nadstandardní byla osobní knihovna správce pražského kostela sv. Jiljí, který na sklonku svého života (1293) odkazoval svému kostelu mezi jiným také osm vesměs liturgických knih, které „pořídil na vlastní náklady v průběhu života." KLL I, č. 709, s. 277 (= RBM II, č. 1603, s. 689). Případné, byť mladší (1328) mikrohistorické svědectví zachytí HLAVÁČEK, *Farní kostel v Zásmukách*.

[618] Obecně shrnuje DOLEŽALOVÁ, *Svěcenci*, s. 29–48. – *Vypravování o zlých letech,* FRB II, s. 341. Tomkův český překlad „konal svěcení na kněžství" není zcela přesný, přejímá jej ale i K. Hrdina (*Pokračovatelé Kosmovi,* s. 157). – Zásadní význam nejen symbolického vkládání rukou při kněžské i jáhenské ordinaci vystihuje Jarlochova noticka o zmatku, který jeho opomenutím vyvolal biskup Jindřich Břetislav, když v sobotu o prosincových suchých dnech světil kněze a jáhny (*sacerdotes et leuitas* – sic!) „vesměs bez vložení rukou." Platnost takového svěcení a způsob nápravy měl u kurie – prý přímo s papežem – konzultovat děkan Arnold. *Letopis Jarlochův,* FRB II, s. 510. – Lze se domnívat, že statistické výzkumy, které provedla Eva DOLEŽALOVÁ, *Svěcenci,* s. 78–79 na základě *Libris ordinationum cleri* (LOC) z přelomu 14. a 15. stol. o „rychlé" a „pomalé" kariéře svěcenců lze alepoň rámcově vztahovat přinejmenším na druhou polovinu 13. století. Zatímco v prvním případě šlo o přijetí všech tří vyšších svěcení v průběhu roku, nebo nanejvýš dvou až tří let od akolytského, v případě „pomalé" kariéry čekal vysvěcený akolyta nejčastěji šest až dvanáct let. Tato pomalá kariéra se podle LOC týkala až čtyřnásobně

Jakákoli kvantifikace takových papežských zásahů do diecézních záležitostí, nota bene rozlišení vlivu biskupa při jejich udělení, je pro 13. století zcela irelevantní. Je ale patrné, že šlo spíše o ojedinělé případy, podobně jako v případě kuriálních provizí, které sice v několika málo případech zachytíme, ale jejich význam pro vývoj diecéze byl zanedbatelný – už proto, že právo dispenzace *de defectu natalium* si v případě vyšších svěcení vyhradil až Bonifác VIII., pro nižší stupně svěcení je ponechal v rukou biskupů, jak dokládá ještě formulářová sbírka Jana z Dražic. Naopak Tobiášova sbírka je nezachycuje – může to souviset s obecnější praxí jejich (ne-)udílení, anebo jde zkrátka jen o náhodu, nebo absenci potřeby je ve formuláři zachytit? Nejčastěji známe kuriální svolení s držením většího počtu beneficií (4 – ta se ale s jedinou výjimkou týkají držitelů vyšších beneficií), po jednom pak dispenz *de defectu natalium, de defectu corporis* a dispenz z chybějícího kněžského svěcení žateckému faráři Janovi Řehořovu, avšak s povinností jej při nejbližší příležitosti získat. V posledním jmenovaném případě jde přestupek proti ustanovení II. lyonského koncilu, které požaduje, aby si držitel takového beneficia doplnil kněžské svěcení nejpozději do čtyř let od jeho získání. I přes povahu dispenzů, jejichž uchování po smrti příslušného klerika ztrácelo praktický význam, je zřejmé, že zásadnější roli hrály tyto kontakty diecézních kleriků s kurií až v době Tobiášova episkopátu, což lze vysvětlit obecným posílením kontaktů diecéze a kurie, zejména prostřednictvím legátů. Ostatně papežský legát, tuskulský kardinál-biskup Jan Boccamazza, vyslaný do střední Evropy Honoriem IV. v květnu 1286, byl sérií listin pověřen a oprávněn k udílení takových dispenzů (kumulace prebend, pěti klerikům v Čechách *de defectu natalium*) a provizí na uprázdněné kanonikáty metropolitních a kolegiátních kapitul (až do výše 32).[619]

vyššího počtu svěcenců; výjimkou ostatně nebylo ani nedosažení jáhenského nebo kněžského svěcení vůbec, což by často souviselo s problémem zajištění živobytí svěcenců. Není jisté, zda byla v případě vyšších svěcení požadována ordinace *ad titulum*, tedy svěcení již k získanému beneficiu, ale jak připomíná mnohokrát zmiňovaná Brunova relace, v zemích, o nichž podává zprávu, je prý malé množství navíc skromně zajištěných beneficií a příliš mnoho těch, kteří se chtějí těšit z výsad kleriků (*gaudere volunt privilegio clericali*), a tedy se řada z nich uchyluje k žebrotě nebo krádežím. Ačkoli je zřejmé, že v řadě ohledů biskup nadsazuje, nelze vyloučit takové uvažování ani u jeho pražských kolegů (CDB V/2, č. 719, čl. 5, s. 371–372, překlad v ANTONÍN – PSÍK, *Církev a víra*, s. 318 jako „kněžské výsady" není zcela přesný, neboť se vztahovaly i na ostatní vysvěcené osoby.). V Tobiášově formuláři zachovaná stručná formule *formaty,* tedy dokladu o přijetí kněžského a nižších svěcení, ovšem ničemu takovému nenapovídá (FTB, č. 220, s. 169).

[619] CDB II, č. 132, s. 122–123; CDB IV, č. 269, s. 461–462; CDB V/1, č. 27, s. 65–66; č. 89, s. 163–164 a č. 118, s. 195; KLL I, č. 196–200, s. 81–82; č. 237, s. 97 (= RBM II, č. 1397, s. 600–601) a č. 573, s. 222. – První doložený biskupský dispenz, navíc *de defectu aetatis*, zachytíme až k roku 1304, kdy biskup Jan udělil tuto milost kandidátovi sadeckého proboštství, tedy beneficia náležejícího jeho kolaci (RBM II, č. 1998, s. 864). To ale už vzhledem ke zmíněnému charakteru pramene nevylučuje, že podobně postupovali už jeho předchůdci, především Jan III., Tobiáš a Řehoř – vždyť dva posledně jmenovaní drželi řadu prebend jen jako jáhni. – V případě žateckého faráře a zároveň kanovníka pražského a vyšehradského jde zřejmě o budoucího biskupa Jana IV. z Dražic čili opět příslušníka vyššího kléru. Srov. CHALOUPECKÝ, *Jan IV. z Dražic,* s. 7. – Obecné poučení o jednotlivých

Zařazení souboru několika stručných formulí týkajících se kněžské ordinace a ustanovení k farnímu beneficiu do Tobiášovy formulářové sbírky přinejmenším naznačuje, že vystavování takových potvrzení bylo již poměrně běžnou součástí biskupské kanceláře. V prvním případě jde o vzor podjáhenské a kněžské *formaty,* tedy obecně pramen, jehož původní dochování je velmi ojedinělé, a svolení knězi, svěcenému jinde, vykonávat kněžský úřad v pražské diecézi. K této záležitosti se zřejmě vztahuje i biskupovo doporučení nejmenovaného kněze, který se vrací pro nepokoje v Čechách do mateřské diecéze, vratislavskému biskupovi – dvojice listů upozorňuje na jinak v tomto období takřka nesledovatelnou mobilitu kléru mezi diecézemi, podléhající pochopitelně (přinejmenším teoreticky) biskupově kontrole. Je otázkou, do jaké míry byli pražští biskupové schopni ji sledovat a využít – to záviselo krom jiného i na postupném prosazení biskupské kofirmace dosazovaných farářů, jak ještě uvidíme. Nižšího kléru se ale tento způsob svázání s biskupskou mocí výrazněji zatím nedotkl.[620]

K těmto formulím je možno přiřadit ještě několik Tobiášových listů, dotýkajících se povinnosti farářů pobývat na vlastní faře. Litoměřickému faráři H. povoluje pobývat po tři roky mimo faru za účelem studia „kdekoli to shledá vhodným“ a nechat se zastoupit vhodným vikářem, který nebude svůj úřad znevažovat a zanedbávat péči o svěřené duše. Rovněž kanonicky ustanovenému faráři S. biskup povoluje nechat se po dobu trvání nepokojů (*durante hostilitatis periculo*) zastupovat vikářem. Obě formule vykazují, zejména v závěrečném ustanovení o povinnostech vikáře, značně formalizovaný charakter a lze proto předpokládat, že byly v komunikaci biskupské kanceláře využity vícekrát. Kouřimského faráře *Jo.* usiloval biskup Tobiáš přimět k rezidenci na faře, kterou drží již dlouhou dobu, a k její řádné správě trojicí ve formulářové sbírce dochovaných mandátů (1288–1289) – zdá se ovšem, že farář biskupovo nařízení nerespektoval, vzhledem k tomu, že muselo být přinejmenším dvakrát opakováno. V kontextu jiných mandátů biskupova formuláře, týkajících se především výběru prokurace, ale i jiných správních záležitostí, překvapí absence pohrůžky suspendací nebo i exkomunikací. Tobiášova snaha prosadit kanonickoprávní požadavek rezidence plebána – snad na základě předchozí stížnosti farníků, podobné ostatně formulářová sbírka obsahuje – tak

oblastech kuriální dispenzace na základě mladšího a početnějšího materiálu HLEDÍKOVÁ, *Počátky avignonského papežství,* s. 176–224; TÁŽ, *Pronikání kuriálního centralismu*, s. 403 a 406–407; pro pražskou diecézi dosud chybí souborné zpracování diplomatického materiálu, pro olomouckou přehledně FÜHRER, *Plenitudo apostolicae potestatis* s další literaturou.

[620] Po řadě FTB, č. 101, s. 86; č. 220, s. 169; č. 102, s. 86; č. 216, s. 167–168. – Mobilitu kléru mezi jednotlivými beneficii pražské diecéze lze podrobněji sledovat až na základě série *Libri confirmationum* pro druhou polovinu 14. století.

v kontextu budování vztahů biskupa a diecézního kléru připomíná limity jeho autority a prosazení na duchovní správce kladených požadavků.[621]

Početnější soubor formulářových kusů i biskupských listin se dotýká problematiky vývoje patronátního práva a konfirmace kléru k farním beneficiím – tedy jedné z klíčových otázek formování biskupské autority v souřadnicích středověké proměny. Ordinářovo úsilí podřídit vlastní moci a kontrole dispozici s farními kostely a jejich obsazování klérem vychází na jedné straně z kanonickoprávních požadavků, na druhé straně z praktických potřeb zajištění duchovní správy. Snaha vyvázat správce jednotlivých kostelů ze závislosti – jak materiální, tak ale především ideové – laických (ale i duchovních) vlastníků, resp. patronů kostelů se zjevně nesetkávala vždy jen s pochopením; to ostatně připomíná jak Brunova relace, tak i mnohokrát zmiňovaná noticka Františka Pražského o hrozbě českých pánů návratem k pohanství. Jak ale dále ještě připomeneme, toto úsilí pražských biskupů bylo omezené jednak reálným dosahem vlastního vlivu, jednak vlastní nutností udržovat s těmito patrony přinejmenším vyvážené vztahy.[622]

Naplnění Ondřejova požadavku prosazení kanonickoprávního obsahu termínu *ius patronatus* v prostředí pražské diecéze bylo zjevně jedním ze sporných bodů prosazování reforem IV. lateránského koncilu. Přemysl Otakar I. v kladrubských úmluvách z ledna 1219 biskupovi sice povolil dosazovat a sesazovat kněze *salvo iuris patronatus* a o dva roky mladší list Honoria III. o podmínkách smíru, které mezi biskupem, králem a velmoži dojednal králův prokurátor mistr Jan de Scacario, rovněž připomíná, že král biskupovi a kostelu postoupil mj. právo dosazovat klérus *salvo patronis iure patronatus* a jeho sesazování (bez jakéhokoli omezení), nápravu, trestání a jiná spirituální práva. „Smírné“ privilegium ze Šacké hory z července téhož roku ovšem o těchto záležitostech zcela mlčí. V kuriálním kontextu je zřejmý kanonický rozměr patronátního práva – nelze vyloučit že právě odlišné chápání tohoto termínu v domácím prostředí bylo jedním z bodů, na nichž celé jednání ztroskotalo. Nebyl by to ostatně jediný případ odlišné představy o významu jednotlivých právních pojmů; ostatně podobně jako v případě implementace řady dalších lateránských požadavků byla i zde napřed Robertova olomoucká diecéze, a to i v případě biskupských konfirmací převodů patronátních práv. Tento typ listin, zachytitelný zhruba o dekádu později a v omezenějším rozsahu i v pražské diecézi,

[621] FTB, č. 217–218, s. 168–169 a č. 80–82, s. 69–70.

[622] Problematikou vývoje patronátního a prezentačního práva v pražské diecézi se podrobně zabýval FÜHRER, *Prezentační právo* a v souvislosti s vývojem biskupské kanceláře a analýzou *litterae ad beneficia ecclesiactica* TÝŽ, *Listina*; ze závěrů obou prací zde vycházím. Obecně alespoň LANDAU, *Ius patronatus*; dosud užitečná je, zejména vzhledem k pečlivému výčtu pramenných zpráv, i práce SCHLENZ, *Das Kirchenpatronat in Böhmen*.

je jednak výrazem biskupovy kanonickoprávní autority (legalizace těchto práv a držby), jednak v některých vymezuje vzájemné kompetence biskupa a nabyvatele patronátního práva, tedy opata obdarovaného kláštera.[623]

Výraznější posun v otázce dispozice s kostely tak sledujeme v pražské diecézi až ve 40. letech; ještě když v roce 1234 daroval za biskupovy přítomnosti velmož Zdeslav svůj bubenský kostel s příslušenstvím zderazským božehrobcům, volně disponoval *iure hereditario* kostelem i jeho hmotným nadáním. Zdá se ovšem, jak již postřehl Lukáš Führer, že v tomto případě lze předpokládat jisté úsilí o kontrolu takové donace – vždyť listina sama měla být sepsána za svědectví obou biskupů (Jana II. i rezignovavšího Pelhřima) a řady kanovníků *in curia episcopi* v Praze. Jan II. patrně takové převody kostelů z laických rukou do majetku církevních institucí vnímal jen jako jakýsi předstupeň prosazení vlastního vlivu; biskupova orientace v kanonickém právu, ačkoli byl původně pražským scholastikem, není ostatně zřejmá. Patronátní právo se jako stěžejní prvek dispozice s kostelem a jeho nadáním poprvé objevuje až v donaci Václava I. stříbrským minoritům (1243), kterým král postoupil tamní farní kostel s patronátním právem, dalšími právy a příslušenstvím (*cum iure patronatus et aliis iuribus et pertinentiis*). Podobně hovoří i o sedm let mladší Václavova listina, kterou postupuje pražskému kostelu kapli sv. Bartoloměje na Hradě (*capellam s. Bartholomei sive ius patronatus ipsius capelle cum omnibus suis pertinentiis*), a to navíc až po smrti jejího současného správce, králova kaplana Heřmana, litoměřického probošta, který ji *de nostra* (regis – DT) *possidet maiestate*. Oba příklady tak zachycují jakýsi mezistupeň prosazení konceptu patronátního práva, tedy omezení vlastnických vztahů ke kostelu, v panovnické kanceláři; přinejmenším v druhém případě ovšem skutečnost, že Heřman beneficium spravoval z moci panovníka, nijak nevylučuje biskupskou konfirmaci tohoto stavu.[624]

Prvním dokladem o přímém biskupově potvrzení daru patronátních práv je Mikulášova listina pro pražské křižovníky z roku 1257, kterou ordinář potvrzuje špitálu dříve nabytá práva k půldruhé desítce farních kostelů, jejich příslušenství (včetně filiálních kostelů) a desátkům, a to s výhradou, že jejich správci mají být ve spirituálních i temporálních záležitostech podřízeni biskupovi, resp. arcijáhnům – tedy jinými slovy, že ony kostely (zatím) nejsou bratřím plně

[623] CDB II, č. 172, s. 160–161 a č. 209, s. 193–195; FÜHRER, *Prezentační právo,* s. 6–9 s přehledem literatury, mylně ovšem připisuje význam privilegiu z r. 1221. – Starší zmínky o patronátním právu, hlásící se do let 1207 a 1209, zachytíme ve dvou listinách pro osecký klášter, které G. Friedrich považoval za spuria, už vzhledem k užití prý anachronického termínu (CDB II, č. 360–362, s. 384–391). Naopak V. Novotný i V. Vaněček je považovali za pravé, přikládali ovšem pojmu starší význam „vlastnickému nakládání" s kostely jako se soukromým majetkem – názory na její pravost eviduje FÜHRER, *Prezentační právo*, s. 6.

[624] CDB III/1, č. 70, s. 74–75; CDB IV, č. 32, s. 111 (ohlas Mikulášovy listiny ve FTB, č. 145, s. 115–116 doložil FÜHRER, *Listina,* s. 195–197) a č. 185, s. 337–338; FÜHRER, *Prezentační právo,* s. 10–12.

inkorporovány. Za Jana III. pak tyto souhlasy jsou již běžnou součástí kancelářské produkce – rostoucí počet těchto dokladů ale odpovídá rozvoji biskupské kanceláře a její agendy, a nelze tedy vyloučit jisté zkreslení v Janův prospěch. Přinejmenším rámcově ovšem lze prosazení biskupské kontroly nad převody kostelů a práv k nim datovat do 40.–60. let 13. století. Nešlo pochopitelně o jednorázovou změnu, ale o dlouhodobější proces, motivovaný z biskupovy strany především kanonickými požadavky a snahou o důslednou kontrolu duchovní správy, ze strany církevních institucí jako příjemců bylo biskupovo potvrzení daru vnímáno i jako jeho pojištění proti případným zpětným nárokům. Tomu také odpovídá absence zpráv o transakcích s patronátními právy mezi dvěma šlechtici.[625]

Již jsme zdůraznili, že zájmy biskupství a jednotlivých domácích klášterů, resp. řádů se často míjely, nebo dokonce stály proti sobě. Tak i v případě převodů kostelů a patronátních práv do rukou církevních ústavů je třeba brát v potaz, že i tyto duchovní instituce usilovaly o zachování co nejpevnějších vztahů k získaným kostelům jako vlastnímu majetku. Vztah faráře k původnímu i novému držiteli patronátních práv se tak nemusel výrazněji měnit a plebán se mohl skutečně cítit spíše v roli námezdníka než pastýře (*quasi mercenarii, non ut pastores*), užijeme-li již vzpomínaného přirovnání Františka Pražského; podobně ovšem argumentuje již biskup Daniel II. ve zmíněných listinách pro osecké cisterciáky z konce první dekády 13. století. Takový stav ale hrozil stejně tak i na farách duchovních patronů – zejména v případech, kdy příjmy z těchto far měly sanovat z jakéhokoli důvodu nestabilní hospodářskou situaci instituce; ačkoli to se týká zejména inkorporovaných kostelů. Výraznější projevy takových třenic zachytí pro *klopotná osmdesátá léta* 13. století Tobiášův formulář – jde o případy, kdy byly klášterem držené kostely obsazovány vlastními mnichy, kteří takto jednak konkurovali světskému kléru, jednak je zřejmá snaha vyvést jejich správu z biskupova vlivu, ať už prostřednictvím zesílení inkorporace (Novotného *plenissimo iure*, resp. Plöchlovo *incorporatio in usus proprios et pleno iure*), nebo méně častou snahou tyto kostely proměnit v nesamostatná proboštství. Biskupové mohli v těchto případech užívat vlastního souhlasu jako prostředku podpory dané instituce, jak opatrně napovídají rozličně podmíněné biskupské konfirmace a svolení.[626]

Zmíněný institut inkorporace samotný vzbuzuje ve vztahu k biskupům celou řadu otázek, z nichž jen některé je možné se pokusit zodpovědět. Přestože dobový diskurz pojem

[625] CDB V/1, č. 121, s. 199–200.

[626] NOVOTNÝ, *České dějiny I/3,* s. 522–523; PLÖCHL, *Geschichte des Kirchenrechts II*, s. 419–422 (ačkoli návaznost některých jeho úvah na Stutzovo chápání inkorporace jako „druhé dcery vlastnického práva ke kostelům (*Eigenkirchenrecht*) a mladší sestry patronátního práva“ je přinejmenším sporná) a v následující poznámce.

incorporatio v souvislosti s těmito transakcemi užívá, je vystižení jeho přesného významu a případné rozlišení jednotlivých stupňů předmětem právněhistorické diskuse. Pro naše potřeby je zásadní především rozlišení poměru spirituální správy kostela vůči biskupovi – tedy zda biskup kandidáta dosazoval k prezentaci představeného instituce (Novotného *non pleno iure*, kterou lze stěží odlišit od běžného patronátu), dosazeného klerika (věčného vikáře) biskup jen potvrzoval (*pleno iure*), anebo klášter při obsazování fary nevázal vůbec žádný biskupův zásah (*plenissimo iure*). Podobné spektrum rozlišíme v otázce podřízení těchto kněží biskupovu správnímu aparátu i v záležitostech jurisdikce a disciplinace – jde především o vymezení práv kláštera k užitkům z inkorporovaných kostelů (včetně dostatečného zajištění příslušných vikářů), práv papežských legátů (v této věci ale biskupovi mnoho pravomocí nenáleželo), biskupa a jemu podřízených arcijáhnů, případně děkanů.[627]

Povinnosti klášterů a jiných církevních institucí vůči jim inkorporovaným kostelům a jejich duchovní správě připomíná jak řada obecných kuriálních mandátů adresovaných jednotlivým řádům – jejich dosah i znalost v diecézi je ovšem diskutabilní – tak i pro pražskou diecézi platná provinciální, resp. legátská statuta. V obou případech jde zejména o maximální dobu, kdy může kostel zůstat neobsazen, resp. možnost obsazovat farní beneficia (ať už včetně biskupské konfirmace čili nic) členy řádu. Laický patron měl biskupovi prezentovat kandidáta k uprázdněné faře do půl roku, v případě duchovního patrona do čtyř měsíců; würzburská legátská statuta (1287) pak stanoví, že pokud patron ponechá kostel déle než měsíc po této lhůtě neobsazen, bude exkomunikován a bude zbaven – zřejmě ve prospěch ordináře – patronátního práva. Tato statuta rovněž explicitně připomínají opatům a převorům, kteří *pleno iure* drží farní kostely, aby zajistili duchovní správu farnosti *per vicarios idoneos*. O pět let mladší provinciální statuta z Aschaffenburku (1292) pak templářům, špitálníkům a ostatním řeholníkům zakazují spravovat jim inkorporované kostely svými spolubratry, ale mají biskupovi prezentovat světského klerika (*clericos seculares presentent*), který bude kostel spravovat jako stálý vikář, přičemž má být dbáno na jeho dostatečný příjem – osmý článek statut explicitně klade na roveň ustanovování farářů laiky bez biskupova souhlasu a obsazování inkorporovaných far řádovými kněžími. Je zřejmé, že v tomto případě nesměřuje osten mohučským arcibiskupem Gerhardem II. vydaného ustanovení proti mendikantům, ale zejména proti rytířským a špitálním řádům, které v některých oblastech výrazně participovaly na farní správě a jejích výnosech. Zmíněné

[627] Přehledně FÜHRER, *Prezentační právo,* s. 12–17 a 69–77 s přehledem starší literatury a jednotlivých inkorporačních listin do začátku 14. stol.; LANDAU, *Ius patronatus*, s. 46–50 (z kanonickoprávní perspektivy). Pro rozlišení jednotlivých stupňů inkorporace užívám Novotného trojí dělení (NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 522–523, pozn. 4), které je v kontextu vztahu k biskupovi po mém soudu nejvýstižnější.

papežské mandáty tak jsou v přímém rozporu s provinciálními statuty – jak ovšem podotkl již L. Führer, totéž platí i pro řadu biskupem provedených inkorporací a schválených postoupení patronátního práva.[628]

Vzhledem k malému vzorku zpráv nelze s jistotou nalézt pravidlo, podle něhož Tobiáš, Řehoř, ale i Jan IV. postupovali – Tobiáš tak potvrdil uhříněveským templářům správu stodůleckého farního kostela buďto skrze světského klerika (vikáře) nebo přímo členem řádu (1292), podobně měli obsazovat polenskou faru drobovičtí němečtí rytíři (1293), naopak valdsaští cisterciáci měli, snad pro své mimodiecézní zakotvení, prezentovat biskupovi kandidáta k radešovské faře výhradně z řad světského kléru. Podobně měli ze zřejmých důvodů postupovat i pražské dominikánky v případě pražského kostela sv. Linharta, zatímco správu chotěšovským premonstrátkám inkorporované fary v Hradci (u Stoda) měl tamní probošt svěřovat některému ze svých (tepelských) spolubratří nebo světskému knězi. Specifické jsou konečně případy, kdy vedle bratří kláštera, jemuž byla fara inkorporována, měl faru spravovat i světský kněz – tak Jan III. povolil žďárským cisterciákům, aby jejich nedávno získanou faru v Chotěboři spravovali dva nebo tři jejich bratři spolu s diecézním knězem, jemuž bude připsán dostatečný podíl na kostelním věnu k zajištění nejen vlastního živobytí, ale i poplatků arcijáhnovi a biskupovi. Méně zřejmá je Tobiášova motivace v případě fary v Jablonném, inkorporované hradišťským cisterciákům – duchovní správu (*plebem eiusdem parochie docendo verbo pariter et exemplo, confessiones audiendo, absolvendo pariter et ligando et omnia sacramenta in eadem ecclesia ritu ecclesiastico conferendo*) mohli vykonávat řádoví bratři, museli ovšem mít při sobě i příhodného světského kněze, který podléhá právu biskupa a arcijáhna a který bude bránit Nejsvětější svátost proti nepřátelům oné farnosti. Jak takové ze

[628] Typickým příkladem je soubor kuriálních povolení obsazovat farní beneficia vlastními členy udělených řádu německých rytířů nejprve Urbanem IV. v lednu 1262 (CDB V/3, č. 1230, s. 177) a s odkazem na něj Mikulášem IV. v dubnu 1289. Mikuláš toto privilegium ještě podtrhl, když o den později ještě nařídil všem biskupům a jiným prelátům, aby jimi prezentované kandidáty bez okolků potvrzovali a aby po dobu vakance řádových kostelů z nich nevybírali žádné poplatky, tj. aby jim tyto průtahy nepřinášely ekonomický užitek (KLL I, č. 425–426, s. 169). Recepci těchto privilegií v domácím prostředí dokládají až konfirmace Jana IV. a Arnošta z Pardubic (Tamtéž). – Ustanovení provinciálních statut ve vztahu k domácímu prostředí shrnul FÜHRER, *Prezentační právo,* s. 23–27 a s. 71–76; k povinnosti zavčasu obsadit vakantní faru LANDAU, *Ius patronatus,* s. 173–174 (na něj odkazuje i L. Führer, avšak omylem zaměňuje obě lhůty). – *Concillia Germaniae* III, s. 728, čl. 12 a s. 729, čl. 17; *Concillia Germaniae IV,* s. 10, čl. 8. – Podstatné souvislosti v kontextu devoluce patronátního práva na biskupa demostruje několik let trvající spor olomouckého Dětřicha s tišnovskými cisterciačkami o patronátní právo k brněnskému kostelu sv. Petra: Biskup odmítl, s odkazem na aschaffenburská statuta, potvrdit jejich kandidáta, neboť měl být příslušníkem řádu a následně při kostele „in qua presentationem et ius patronatus legitime obtinetis propter negligentiam vestram, quia ad eam infra sex menses distulistis rectorem ydoneum presentare," sám ustanovil farářem Petra Andělova a při kostele následně založil kapitulu. CDM V, č. 35, s. 36–37, č. 46, s. 46–47 a s. 79, s. 81–82; v kontextu vývoje patronátního práva na kauzu upozornil již FÜHRER, *Prezentační právo,* s. 73–74; podrobněji ke sporu JAN, *Dějiny kapituly,* in: Sedm set let*,* s. 43–45.

své podstaty konfliktní (přinejmenším v rovině hospodářské) soužití v praxi fungovalo, není jasné; přinejmenším ale nezachytíme jakékoli zprávy o sporech v této rovině. Obě fary se konečně staly malými expoziturami mateřských klášterů, čímž bylo jejich pouto k biskupské moci velmi rozvolněno, ostatně podobně jako v případě již zmiňovaného kladrubského proboštství v Touškově a obecně far inkorporovaných *plenissimo iure*.[629]

Zásadní složkou – právem a, jak už jsme naznačili, i povinností – patronátního práva je právo prezentační (*ius presentandi*). Bohemikální prameny jeho výkon explicitně zachycují teprve k roku 1268 jako zásadní argument ve sporu o patronátní právo ke kostelu sv. Valentina mezi pražskými křižovníky na straně jedné a plebánem Svatonciem a farníky na straně druhé. Litiskontestace následně popisuje ideální provedení prezentace vybraného kandidáta; v tomto případě se na výběru měly podílet obě původně sporné strany: Křižovníci měli uznat nárok protistrany a aby byl spor urovnán v jejich prospěch, měli se zavázat, že vhodného kandidáta nejprve představí farníkům a získají jejich souhlas, a až následně jej prezentují biskupovi k potvrzení (konfirmaci). Mezi svědky uzavření sporu figurují především faráři pražských kostelů, ale také plebán z Kouřimi – právě podobná shromáždění kněží přispívala ke vnímání sebe sama jako součásti přijatým svěcením konstituované vrstvy kléru a zároveň zvyšovala povědomí o odpovídajících kanonickoprávních postupech. Nedlouho poté se pak objevují i samotné konfirmační listiny k jednotlivým beneficiím, která tedy byla v druhé polovině Janova episkopátu již běžnou součástí kancelářské produkce; do konce Řehořova episkopátu pak napočítáme 11 originálů *littere ad beneficia ecclesiastica* a řadu dalších formulářových dokladů.[630]

Vzorovým je rovněž postup pražských německých rytířů, kteří získali od Václava I. a Přemysla Otakara II. kostel sv. Benedikta, při němž vznikla samotná řádová komenda. Plným právem (*pleno iure in perpetuum possidendam*) jim ale kostel připadl opět až po smrti tehdejšího faráře Ekharda. Poté, v březnu 1272, si mistr Ludvík a bratři nechali od krále písemně potvrdit práva ke kostelu a následně se dostavili před biskupa, jemuž prezentovali faráře, přičemž své právo doložili jednak biskupovi adresovaným listem, ve kterém po něm král

[629] RBM II, č. 1597, s. 686–687; RBM IV, č. 1890, s. 746; KLL I, s. 344, č. 880 (k obsahu FÜHRER, *Prezentační právo,* s. 74); RBM II, č. 1803, s. 774 a č. 1810, s. 777. – CDB V/2, č. 498, s. 42–43 (chotěbořské listiny nadto problematizují rozlišení *capella – ecclesia* a otázku jejich farních práv); FTB, č. 142–143, s. 112–113. – CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu I,* s. 336 a *III,* s. 124–125.

[630] CDB V/2, č. 568, s. 144–146. – Diplomatický rozbor těchto listin FÜHRER, *Listina,* s. 99–104 a 223–251. – Biskupské ustanovení k beneficiu – přinejmenším formální – dává ovšem tušit již formulace (*progentiorum nostrorum* (regis – DT) *et venerabilium episcoporum institucione*) Přemyslovy darovací listiny, kterou v únoru 1257 postupuje svému kaplanu Bartoloměji, vyšehradskému kanovníku a kustodovi, kapli na Zlíchově se úplným patronátním právem a se vším příslušenstvím. CDB V/1, č. 119, s. 195–197.

požaduje (*requirimus et rogamus*), aby tato práva uznal (jde tedy zřejmě o zpětnou konfirmaci nakládání s patronátním právem), jednak staršími privilegii. Biskup neshledal žádných překážek a bratru Jindřichovi, patrně také členu řádu, udělil svobodně a podle kanonických požadavků spirituální práva nad kostelem a ustanovil a potvrdil jej ze své ordinární autority farářem.[631] Rituální doprovod konfirmace, stejně jako okolnosti jeho uvedení k beneficiu nejsou jasné, přítomnost bratra Jindřicha na biskupově dvoře ale lze předpokládat – přítomnost kněží ze vzdálenějších oblastí diecéze při samotné konfirmaci je nejasná, stejně jako úloha arcijáhnů v rámci celé konfirmace. Již zmíněné zprávy – jak normativní, tak často i vázané k obsazování konkrétního beneficia – sice připouštějí při konfirmaci faráře nahrazení biskupa arcijáhnem, o skutečném uplatnění takového postupu ale pro 13. století nevíme.

V kontextu sledování styku biskupa s jeho faráři je podstatné, zda a jakým způsobem se prezentovaní a biskupem konfirmovaní kněží osobně s biskupem (nebo jeho arcijáhnem) setkávali, komunikovali a také, jaký význam aktu vlastní konfirmace sami připisovali. Žádost patrona biskupovi zjevně nemusela být vždy shodným krokem se samotnou prezentací kandidáta (některé listiny rozlišují *ad petitionem – ad presentationem*) – v řadě případů zmiňovaný prezentační list (*littere presentationis*) významně oslaboval interakci mezi patronem a biskupem, ale postupně i mezi biskupem a potvrzovanými faráři, byť některé listiny explicitně uvádí, že patron přivedl kandidáta k biskupovi (*nobis* (episcopo – DT) *duxerit presentandum*). Takové doklady ale známe pro toto období jen z prostředí panovnické kanceláře, a nadto dochované jen ve formulářových sbírkách Zdeňka z Třebíče a biskupa Tobiáše. Kontakty krále s biskupem se odehrávaly v řadě rovin a komunikace v záležitostech výkonu patronátního práva tak patřila ke spíše rutinním záležitostem, jejich podstatná část se postupně omezovala na (písemnou) komunikaci obou kanceláří.[632]

V tomtéž období se poprvé objevují i nepočetné konfirmační listiny farářů a zprávy o nich (do konce Řehořova episkopátu celkem 11 dokladů); z jejich povahy samé je zřejmé, že jde o úřední písemnost, která odchodem potvrzovaného plebána ztrácí svůj význam, a tedy není důvodu k její archivaci. Jejich skutečný a patrně i symbolický význam pro současného držitele beneficia – pochopitelně zejména v případě jakéhokoli sporu – dokládá Tobiášova ve formuláři dochovaná listina pro nejmenovaného faráře, kterou mu biskup na jeho žádost vystavil jako doklad o konfirmaci jeho předchůdcem Janem III., neboť původní listina shořela při požáru minoritského kláštera v Chebu, kde si ji rozumně (*rationabiliter*) uložil. Biskup, resp. jeho

[631] CDB V/2, č. 653–654, s. 281–283; podrobněji FÜHRER, *Listina,* s. 99–101.
[632] CDB VI/1, č. 57, s. 103. Srov. doklady, které shromáždil FÜHRER, *Prezentační právo,* s. 86–87.

kancelář duplikát vystavila na základě písemného svědectví chebských minoritů. Zmíněné okolnosti zároveň upozorňují na specifický vztah farářů k uchovávání písemností – nejde ostatně o ojedinělý případ takového uložení.[633]

V případě konfirmace faráře jde vlastně o typicky trojstranný vztah diecézního ordináře, jednajícího z pravomoci plynoucí mu z přijatého svěcení a úřadu, potvrzovaného plebána a prezentujícího patrona. Podrobnosti o průběhu těchto setkání nejsou zřejmé, ani nevíme, zda biskup před potvrzením faráře jakkoli zkoumal jeho kvality, tedy zda je *dignus et ydoneus* k přijetí úřadu, jak to připomíná jedna konfirmace z olomoucké diecéze. Šlo by především o dostatečné svěcení, kanonický věk a vzdělanost, případně také jakousi antisimonistickou přísahu, kterou po všech farářích požadovala s odkazem na obecná ustanovení IV. lateránského koncilu příslušná provinciální statuta z Fritzlaru (1244) a Mohuče (1261) – nezdá se ale, že by se toto opatření v diecézi uplatňovalo. Stejně tak není jasné, zda v celém procesu hráli nějakou roli příslušní arcijáhni, ale zdá se, že nikoli. Rostoucí míra byrokratizace, vrcholící až v polovině 14. století, z rámce celého jednání vyvazovala biskupa, který tak byl při jednání přítomen nikoli fyzicky, ale symbolicky, skrze své zástupce (později generálního vikáře) spoluutvářející biskupskou kancelář. V 80. letech se zde zformulovalo poměrně jednotné znění konfirmačních listin, což lze považovat za doklad toho, že se takový úkon stal v rámci diecézní správy běžným; výraznější odchylky nalezneme tam, kde biskupovo rozhodnutí vyvolalo spor o patronát, resp. kde biskup touto konfirmací do již probíhajícího sporu zasahoval. Tento formulář pak, až na případnou obměnu konkrétních formulací odrážejících vztah patrona ke kostelu, zůstával veskrze neměnný ještě za Arnošta z Pardubic, neodpovídá ale plně formuláři konfirmací, které známe z Tobiášovy formulářové sbírky, a je tedy třeba předpokládat i jinou, snad mladší kancelářskou pomůcku, podle které byly konfirmační listiny sestavovány. Ostatně, již J. B. Novák položil vznik jím editované sbírky do období krátce před rokem 1290 (včetně), přičemž tuto dataci potvrzují i novější práce.

Zdá se, že ač byla byrokratizace diecézní správy v první polovině 14. století poměrně progresivní, při rámcové rekonstrukci principu prezentace a konfirmace faráře se opět lze s opatrností obracet i ke zprávám z arcibiskupské doby. Ty dovolí podrobněji dovozovat podobu některých kroků a jejich význam pro formování vztahu biskupa k jeho kléru – byť vždy půjde jen o idealizovanou a normalizovanou rekonstrukci. Již pro konec 13. století tematizuje Řehořova konfirmační listina pro kynšperského faráře Arnolda zapojení rovněž některého ze sousedních farářů – patrně vzhledem ke sporu, který křižovníci o faru již několik let vedli

[633] Srov. HLEDÍKOVÁ, *Písemnosti církevní správy,* s. 31–32. FTB, č. 208, s. 162.

s valdsaskými cisterciáky, připomíná listina (patrně nikoli zcela objektivně) podrobněji jednotlivé biskupovy kroky. Zaprvé, Řehoř kandidáta potvrdil po prozkoumání předložených listin krále Václava a biskupa Tobiáše, které potvrzovaly křižovníkům držbu patronátu. Poté, co se neobjevil nikdo, kdo by s prezentací nesouhlasil (*proklamace*), nařídil několika lokálním autoritám – hroznětínskému proboštu, velichovskému faráři a děkanům sedleckému a kadaňskému – aby faráře uvedli do spirituálií fary (*exekuce*) a ono uvedení bránili prostřednictvím církevních trestů. Jak proklamace, tak i exekuce biskupova rozhodnutí příslušela tedy nižším složkám diecézní správy – je otázkou, do jaké míry byly jednotlivé kroky *in partibus* standardem, nebo zda byl takový postup vyvolán podstatou sporu. Snad by bylo lze uvažovat i o souvislosti formování děkanátní struktury s prosazováním biskupské konfirmace farářů; prameny ovšem o úloze diecézního kléru v rámci těchto aktů (až do evidence exekutorských vazeb v konfirmačních knihách) mlčí. Podobně nejsou známy podrobnější okolnosti uvedení k beneficiu („farářské investitury"), tedy práva jej užívat, a to ani ze strany laických, ani duchovních patronů.[634]

Vraťme se ještě ke dříve zmiňovanému sporu o kynšperskou faru, který kromě jiného naznačuje obecnější problematiku biskupovy úlohy při řešení sporů, které se bytostně dotýkaly uplatnění jeho vlastních pravomocí. Spor se rozhořel již nedlouho po březnu 1288, kdy biskup Tobiáš potvrdil – na žádost krále a se souhlasem kapituly – donaci patronátního práva ke kynšperské faře pražským křižovníkům. Valdsaští cisterciáci si usilovali své nároky, trvající prý již přes šest desítek let, pojistit písemným svědectvím dosavadního faráře a sokolovského děkana, který jeho prohlášení zpečetil (leden a únor 1290). Vybaveni těmito písemnostmi se bratři obrátili na krále Václava II., který je zmíněnou donací měl poškodit – král jim na základě předložených listin a veřejného prohlášení důvěryhodných svědků dal zapravdu a uznal jejich nároky. Držbu kynšperského patronátu potvrzující královu listinu cisterciákům – vedle dvou vidimusů chebských prelátů – konfirmoval v červnu 1296 biskup Řehoř, ještě jako elekt. Tedy tentýž biskup, který ani ne o dva roky později konfirmoval k beneficiu onoho faráře Arnolda, prezentovaného pražskými křižovníky. Valdsaský opat a jeho konvent, kteří si podle zmíněných akt biskupského soudu nárokovali patronátní právo (*ius patronatus sibi vendicantes*), faráře vyhnali a následně požadovali, aby biskup potvrdil jejich kandidáta, a zároveň se jistý zástupce valdsaského opata – ovšem s neznámým výsledkem – obrátil ke kurii s tím, že jej Řehoř krátí na jeho právech. Po dvojí nevyslyšené výzvě (*apellatio*), aby se před biskupa opat dostavil,

[634] RBM II, č. 1782, s. 766–767; ke sporu přehledně FÜHRER, *Listina*, s. 187–191 včetně odkazu na diplomatický materiál. – HLEDÍKOVÁ, *Písemnosti církevní správy,* s. 29–32. K okolnostem investitury farářů na základě pramenů konce 14. století HRDINA, *Netradiční forma prezentace*, s. 203–206.

rozhodl biskupův oficiál *de speciali mandato episcopi* (…) *communicatoque consilio sapientum* a přiřkl práva křižovníkům, neboť opat pohrdal biskupovými rozsudky a nadále násilím kostel zadržoval. Biskup tedy nařídil hroznětínskému proboštu, velichovskému faráři (jednomu z tepelských premonstrátů) a děkanům ze Sedlce a Kadaně (chybí sokolovský, který patrně stranil valdsaským), aby osobně prohlásili v Kynšperku opata a všechny, kdo by právoplatnému faráři bránili v převzetí kostela, za exkomunikované, a pod pohrůžkou interdiktu zakázali v tamním kostele sloužit bohoslužby komukoli jinému. Poněvadž přes vyhlášené rozsudky a tresty setrvával opat při své zpupnosti, požádál biskup se souhlasem krále a s odkazem na kanonické právo světskou moc (patrně některého z královských úředníků), aby byla nápomocna uvedení faráře Arnolda. Konečně v závěru ledna 1298 vydal biskup křižovníkům onu konfirmační listinu, v níž celý spor shrnuje a dodává, že dopustil-li se právoplatný farář při vypuzení svých odpůrců jakýchkoli nepřístojností, konal tak po právu, z biskupova pověření a s jeho svolením – svým způsobem mu tedy udělil generální pardon. Držbu patronátního práva si křižovníci následně pojistili vidimací příslušných listin biskupy Řehořem i Janem IV., a to krátce po jeho nástupu. U kurie ale byl spor veden za nejasných okolností déle – až v květnu 1311 uzavřeli představitelé obou institucí před biskupem Janem IV. a cisterckými opaty Heidenreichem Sedleckým a Konrádem Zbraslavským smír – kynšperský farář Arnold je tehdy jmenován již jako pražský kanovník.[635]

Na první pohled zbytečné opakování podrobností v literatuře známého sporu ovšem upozorňuje na několik podstatných rovin působení pražského biskupa jako správce diecéze. Fakt, že Řehoř potvrdil držbu patronátního práva valdsaským cisterciákům a o dva roky později konfirmoval faráře k prezentaci druhé ze sporných stran, nesvědčí právě o přehledu biskupova správního aparátu nejen o rozložení patronátního práva v diecézi – ostatně proto byl takový důraz kladen na předložení důvěryhodného písemného svědectví při každé prezentaci – ale i o kanceláří samotnou vystavených konfirmacích a jejich významu. Do sporu samotného se pak biskup, resp. jeho oficiál, byť jednající stále ještě jen na základě delegace, vložil teprve ve chvíli, kdy došlo k insultaci jím konfirmovaného faráře, tedy k porušení jeho práva, a především fyzickému napadení *jeho* kněze. Záměrně podrobné zachycení jednotlivých kroků,

[635] RBM II, č. 1782, s. 766–767; KLL I, č. 940, s. 365–366; ke sporu přehledně FÜHRER, *Listina*, s. 187–191. – Zprávy o děkanech sedleckém, kadaňském a sokolovském zároveň připomínají neustálenost děkanátní struktury ještě na konci 13. století, přičemž nejasné vymezení jednotlivých obvodů působnosti mohlo přispívat i k eskalaci podobných sporů. Zatímco kadaňský děkanát přetrval – otázkou je do jaké míry i jeho rozsah – do druhé poloviny 14. století, kdy příslušné farnosti zachycuje rejstřík papežského desátku, Sokolov (Falknov) figuruje v těchto rejstřících jako součást loketského z nich a patrně tedy sokolovský děkanát splynul se sedleckým do loketského, označovaného podle nové centrální lokality (RDP, s. 74).

které biskup při obsazení fary podnikl a které odpovídají prosazovaným požadavkům, má zdůraznit jeho správný postup v celé kauze, a to i vzhledem k apelaci a následným jednáním, které cisterciáci vedli před kurií. Cisterský prokurátor Pelhřim, příslušník valdsaského konventu, měl biskupa obvinit z poškození zájmů kláštera, přičemž se následně odmítl před biskupa dostavit a onu újmu doložit – biskup byl prý hotov ji napravit, pokud by se prokázala. Pokud je možno soudit, Řehoř se tak na jedné straně snaží hájit vlastní právo prezentovat (a sesazovat) farní klérus, na druhé straně si připravuje půdu pro případná jednání u kurie, která nejenže byla finančně náročná, ale především oslabovala biskupovu autoritu v diecézi, zvláště pokud by biskup svůj postup neobhájil.[636] A konečně, akta svědčí také o pokročilém právním prostředí biskupova dvora a jeho soudu – ostatně, již biskup Tobiáš doporučoval ústeckému faráři, aby svou při přenesl do Prahy, kde je dostatek vhodných právníků k řešení jeho sporu a obraně spravedlnosti.[637]

V těchto souvislostech se znovu nabízí otázka biskupovy autority a respektu, byť vždy půjde spíše o domněnky závislé na pramenném dochování. Problematická byla ovšem už sama existence dvou biskupských konfirmací dvěma klášterům na držbu jediného patronátu, byť je patrné, že spor zapříčinila problematická donace Václava II.

Prosazení biskupovy zlistiněné autority narazilo i v dalším řadu let trvajícím sporu o patronátní právo: Biskup Jan III. v červnu 1278 potvrdil vyšehradskému děkanu Kunešovi, že jeho kapitule náleží *ab antiquo*, a to na základě předložených listin, patronátní právo ke kostelu Panny Marie před Týnem a že se jej pražskými měšťany dosazený Michal, syn pražského měšťana Schilhera zmocnil neoprávněně – nepřijal žádné svěcení a ani k němu nebyl řádně biskupem konfirmován. V biskupových očích je tedy problematické jak porušení jeho dosud teprve prosazovaného práva, ale i skutečnost, že by se správcem kostela stal nevysvěcený laik, a byla tedy ohrožena péče o příslušné farníky. Právě oni ovšem z nezřejmých důvodů stáli za jeho volbou – ať už z neznalosti, nebo jiných (snad hmotných) pohnutek tak ohrožovali vlastní spásu a vystavovali se církevním trestům, jak připomínají již lateránské konstituce. Patrně biskupova smrt a obecně nestabilita *zlých let* znemožnila prosazení biskupova výroku a kapitula se tak se stížností obrátila ke kurii a svého práva se domohla – byť jen načas – až na základě výroku druhého delegovaného rozhodce (1283). Onen Michal byl kontumačně exkomunikován,

[636] Ale nikoli jen v takovém případě – připomeňme takřka dvě desítky let trvající kauzu biskupa Jana IV., jejíž záminkou byl ve své podstatě podobný spor, a její dopad na stav diecéze. HLEDÍKOVÁ, *Biskup Jan IV.*, s. 99–124.

[637] FTB, č. 128, s. 103. Jde sice o formulářový kus, ale o jeho obecné výpovědní hodnotě není po mém soudu pochyb. K právnímu prostředí a jeho odrazu ve vývoji těchto sporů srov. BOHÁČEK, *Das Römische Recht* a FÜHRER, *Settling Disputes* – autorovi vděčím za poskytnutí rukopisu a podnětné konzultace.

přičemž o její zveřejnění se měl postarat zderazský probošt Vojslav, a to obvyklým postupem – za vyzvánění zvonů a zhasnutých svic v jeho kostele a jistých dalších kostelích. Role biskupa Tobiáše, byla-li vůbec jaká, není zřejmá a na autoritu jeho předchůdce se také delegovaní soudci neodvolávají. Limity omezení dosahu respektu rozhodnutí biskupova soudu tak jsou zřejmé, na druhou stranu je také třeba zdůraznit, že prameny už vzhledem k významu listinného svědectví zachycují především sporné případy.[638]

Ačkoli již biskup Ondřej a následně i papežský legát Řehoř de Crescentio usiloval o prosazení řádné instalace farářů, jak napovídají o dvě dekády mladší vizitační statuta mohučského arcibiskupa (1244), byla zatím logicky řeč jen o patronátech držených duchovními institucemi a králem, resp. královnou. V těchto případech totiž pražští (a podobně, navíc zřejmě o něco dříve, i olomoučtí) biskupové prosadili své kanonické požadavky zřejmě poměrně bezesporně – ve vztahu ke klášterům a kapitulám se jako ústupek nabízel již zmíněný institut inkorporací a je rovněž zřejmé, že právě v tomto prostředí bylo povědomí o kanonickém normativu nejhlubší. Zároveň ale platí, že jak konstituce IV. lateránského koncilu, tak i je prohlubující předpisy brojí zejména proti laickému vlivu na obsazování far a zneužívání jejich výnosů, byť v podobném duchu vyznívají i již zmíněné kuriální restrikce, omezující výkon farní správy jednotlivými řády. Dosazování kněží ke kostelům bez biskupovy (nebo arcijáhnovy) investitury zapovídají ovšem vizitační statuta Sigfrieda III. jak duchovním, tak světským osobám bez rozdílu.[639]

Prosazení prezentace farářů laickými patrony ale naráželo i na další limity. Biskup byl s velmoži, jak se zdá, ve značně volnějším kontaktu než s panovníkem (a jeho dvorem) a preláty, a bylo tedy obtížnější je s povinností prezentace seznámi a prosadit její dodržování. Zároveň lze předpokládat, že mezi velmoži stabilněji přetrvávalo chápání vztahu k duchovním fundacím, tedy včetně farních kostelů, v rovině zakladatelských práv, která fundátorovi garantovala kontrolu nad založením samým i jeho majetkem. Je tedy zřejmé, že tomuto pojetí mnohem spíše vyhovoval „námezdní“ vztah faráře k držiteli kostela – takový, často patrně jen na určitou dobu dosazený kněz byl vůči patronovi v obtížné pozici jak z hlediska správy farního majetku, tak i duchovní autority. Z pohledu biskupa bylo tedy ohroženo nejen farní nadání, neboť námezdní kněz by se jen obtížně mohl světské moci (ale i autoritě opata, vztahujícího se

[638] CDB V/2, č. 874, s. 610; RBM II, č. 1299, s. 560–561; ke sporům o patronátní právo souhrnně FÜHRER, *Prezentační právo*, s. 38–40.

[639] PRAŽÁK, *Pražská vizitační statuta,* s. 162–163, čl. 7. Vztah šlechtických patronů k prezentaci farářů stručně naznačil již ŽEMLIČKA, *Návrat.* Zásadní roli při uplatnění nehrál ale patrně uzlový charakter lokality, jak na s. 35 J. Žemlička dovozuje, ale právě příslušnost držitele patronátu, byť jistě nikoli bezvýhradně.

takto k němu) postavit, ale i sama duchovní správa, tedy spása svěřených duší, a finanční odvody biskupovi.[640]

Pokud jsme tedy datovali prosazení prezentace na statcích duchovních patronů a krále do 50. a 60. let 13. století, zdá se, že na šlechtických patronátech, jichž byla v diecézi podstatná většina, byla biskupova autorita prosazována později a pozvolněji.[641] První doklady – ovšem formulářového charakteru – zachytíme až pro Tobiášův episkopát. V červnu 1287 měl biskup potvrdit k prezentaci trojicí bratří z Donína, purkrabích na Grabštejně, kněze Petra k farnímu kostelu v Hrádku (n. Nisou) a jeho filiálách v Oldřichově a Sieniawce, přičemž do temporálií již byl uveden. Podrobnosti, jež formule zachycuje, dovolují takřka s jistotou předpokládat, že její předlohou byla skutečná listina, a tedy přinejmenším hrádecký farář byl ustanoven dle kanonickoprávních požadavků. Další dva mnohem obecnější formuláře pak jsou vzorem konfirmační listiny – šlechtický patronát dokládá jen noticka, že Tobiáš faráře konfirmoval *ad petitionem et presentacionem nobilis viri H. de* (…). Srovnání s počtem dokladů o prezentaci králem, resp. duchovními patrony ukazuje, že se mezi šlechtou, a to patrně bez přílišného rozdílu co do postavení jednotlivých rodů, kanonický postup prosazoval jen velmi pomalu. Zdá se ovšem, že – byť neúspěšně – se s nekanonickým stavem snažil aktivně bojovat již Jan III.; Brunova relace v tomto ohledu připomíná, že mimo krále ostatní patroni prezentaci farářů aktivně brání a že biskup Jan není schopen tomuto zvyku zabránit pro odpor mnohých – záležitost by prý žádala zásah kurie. Není ostatně jasné, proč olomoucký biskup mlčí o prezentaci duchovními patrony – snad lze předpokládat, že se zde (podobně jako na jiných místech) snaží vykreslit Přemysla Otakara II. jako takřka ideálního vládce, resp. jej obhájit proti nárokům Rudolfa I. Habsburského a uherského krále Štěpána V.[642]

---

[640] Srov. dále na příslušných místech této kapitoly.

[641] Rámcovou představu podá teprve rozložení patronátních práv, jak je lze zachytit ve druhé polovině 14. století, už vzhledem k tomu, že zachytíme tendenci spíše tato práva klášterům a kapitulám darovat, než aby se jich tyto instituce zbavovaly. HLEDÍKOVÁ, *Svět,* s. 30 podle výzkumu J. M. Klassena uvádí 24,5 % známých patronátů (1852 z doložených 2084 far) v rukou vyšší šlechty a 38 % v rukou nižší šlechty (samo rozdělení je problematické) a na druhé straně 20,6 % v rukou řádového a 8 % v rukou světského kléru a konečně 6,2 % v rukou krále a 2,7 % měšťanů. Ve 13. století zachytíme jednak několik případů rozdělení rozsáhlejšího farního obvodu na několik menších (typicky Bezděz 1293) – zatímco původní vikáře prezentoval farář, prezentace plebánů nových farností náležela patronovi – jednak darování patronátního práva jako způsob podpory církevní instituce; tedy v případě církevního patronátu lze předpokládat obecně narůstající trend. K obezřetnosti ovšem vybízí především otázka samotného založení jednotlivých farních kostelů, jejichž nárůst předpokládáme zejména v průběhu 13. století, nelze jej ale jakkoli kvantifikovat.

[642] FTB, č. 26, s. 23–24 (mylnou Novákovu identifikaci osob a lokalit opravil FÜHRER, *Listina,* s. 238–239), č. 24, s. 22 a č. 214, s. 166 (ke stylu těchto formulí FÜHRER, *Prezentační právo,* s. 61–63); k Donínům přehledně SEDLÁČEK, *Hrady X,* s. 226–227. – CDB V/2, č. 719, s. 369–376, zde s. 374 (čl. 7); podobně o narážkách v relaci uvažují i ANTONÍN – PSÍK, *Církev a víra,* s. 285.

Postupné prosazování biskupova prezentačního práva i mezi laickými patrony tak snad lze přisoudit Tobiášově pozici v rámci formující se šlechtické obce, ale i jeho obecnému vlivu v zemi, na druhou stranu ale předpokládejme, že především v první dekádě svého episkopátu musel vzhledem k málo stabilní situaci diecéze i země balancovat mezi podporou zemské obce a prosazováním povinnosti prezentace farářů a obecně kanonickoprávních zásad. Tobiášova formulářová sbírka zároveň zachycuje dvojici listů, týkajících se svévolného sesazování farářů – prvním ordinář „přátelsky napomíná a žádá" nejmenovaného šlechtice, svého obzvláštního přítele (*amico suo speciali*), aby pod pohrůžkou církevních trestů navrátil kostel faráři, jemuž ho odňal, neboť to náleží výhradně jeho pravomoci. Druhý kus, snad navazující na předchozí, pak je mandátem arcijáhna, který nařizuje sobě podřízeným děkanům, aby prohlásil klatbu nad nejmenovaným šlechticem, který neuposlechl biskupovy předchozí výzvy a nenavrátil legitimnímu faráři jeho násilně odňatou faru. Arcijáhnovo nařízení rovněž zachycuje způsob, jakým jednotlivé složky diecézní správy komunikovaly s dotčenými laiky. Svou roli při této neochotě šlechty mohlo sehrát konečně i angažmá mladších potomků v rámci duchovní správy statků jejich otců a bratrů, byť proti takovým praktikám ve své podstatě tyto požadavky nesměřují. Nejen v takových případech lze předpokládat – jak ostatně připomíná několik již zmíněných postoupení patronátních práv – že prosazení biskupské prezentace zdržovala také předpokládaná stabilita plebánů na těchto farách. Na místě je ovšem již vyslovená opatrnost, neboť, jak doložila již Sáša Dušková a komplexněji pak Lukáš Führer, řada formulářů biskupských konfirmací, obsažených v Tobiášově sbírce (FTB), vykazuje stylovou podobnost s listinami Jana III. (jeho písaře J III 6, který působil minimálně do roku 1286 i v kanceláři Tobiášově), a tedy nelze jednoznačně vyloučit, že i tyto šlechtické konfirmace vycházejí ze starších vzorů. Vzhledem k naznačeným okolnostem to ale považujeme za málo pravděpodobné.[643]

Podrobnější pozornost si v tomto ohledu zaslouží svým způsobem bilanční zpráva Františka Pražského, již několikrát připomínaná. V šestnácté kapitole kronikář nejprve podrobně líčí okolnosti volby Jana IV., a především intronizace, aby plynule navázal výkladem, jak „důstojně a chvályhodně zastával svůj úřad," přičemž jistým mezníkem mu je – podobně jako v této práci – biskupova účast na koncilu ve Vienne (1311–1312), resp. reformní úsilí touto účastí podnícené. Janově účasti předřazuje vymýcení „vady větší a zavrženíhodnější, kterou jeho předchůdci nemohli vykořenit," totiž že faráři sloužili u svých kostelů nikoli jako pastýři,

[643] Ilustrativně na takové vazby, byť opět na základě mladších pramenů, upozorňuje BOHÁČ, *Dějiny osídlení středního Povltaví*, s. 102–103. – FTB, č. 85, s. 71–72 a č. 126, s. 102. – DUŠKOVÁ, *Formulář Tobiáše z Bechyně,* zejména s. 67–68 a FÜHRER, *Prezentační právo,* s. 65–67.

ale jako námezdníci (*mercenarii*), dosazovaní podle libovůle patrona, závislí na něm a jemu poslušní. Svátosti a mše, které tito biskupem neustanovení kněží sloužili, jak František dovozuje, z moci svých patronů, nebyly platné, což ohrožovalo spásu svěřených duší. Jan se měl, chtěje raději vystavit svůj život nebezpečí než trpět takové bezpráví, postavit králi a pánům, obvinit je z onoho bludu (*de tali errore*) a požadovat, aby osvobodili duše své i svých poddaných z věčného zatracení upuštěním od takové usurpace. Zdá se, že tak měl ordinář vystupovat na kterémsi zemském sněmu. Kronikář tvrdí, že Jan zbavil úřadu ty faráře, kteří byli dosazeni laickou mocí bez biskupovy konfirmace – to odpovídá již zmiňovaným požadavkům IV. lateránského koncilu. Proti takovému postupu se ovšem měl na onom shromáždění ohradit jistý velmož s apelativní (a patrně kronikářem nadsazenou) pohrůžkou: „Raději se zase vrátíme k pohanství, nežli bychom dovolili to, co požadujete." Biskup ovšem měl posílen pevným odhodláním svou vůli prosadit a následně již Jan měl, „jak to náleží k jeho úřadu a hodnosti" řádně potvrzovat faráře k beneficiím. Tak nárazovou změnu nelze, opět už vzhledem k postupně probíhající personální obměně farního kléru, předpokládat, zdá se ovšem, že v průběhu Janova episkopátu, patrně ještě před jeho avignonským pobytem, došlo k obecnému prosazení biskupova nároku. To ale pochopitelně nevylučuje jednotlivé případy, kdy se patroni snažili tato ustanovení obcházet, jak připomíná formulářový mandát nejmenovanému arcijáhnovi, aby exkomunikoval nejprve všechny správce kostelů, kteří by nebyli náležitě ustanoveni, a následně i farníky, kteří by do těchto jejich kostelů i nadále docházeli.[644]

Další významnou, z podstaty věci konfliktní rovinou kontaktů biskupa a jeho správního aparátu se zejména urozenými laiky je snaha diecézních pastýřů vystupovat proti násilí v zemi, především tedy páchaného na kléru a církevních statcích. Podrobně tuto rovinu připomíná narativ letopisce *Zlých let* v souvislosti s kroky biskupa Tobiáše a limity, na které narážel. Obecně také sledujme vztah biskupů Tobiáše a Jana IV. (u ostatních takové obecnější úsilí není zřejmé) k ochraně církevních statků před laickou zvůlí. Tobiášův formulář přesvědčivě dokládá biskupův zájem o tyto záležitosti – ačkoli nelze jednotlivým kusům připisovat obecnější platnost, je zřejmé, že biskup usiloval o dostatečné zajištění *svých* farářů a jejich vikářů, jak připomíná v několika konkrétních formulích, ale i obecnějších ustanoveních. Takový důraz je

[644] *Chronicon Francisci Pragensis,* FRB SN I, s. 42–43 (kap. I.16; český překlad podle *Kroniky doby Karla IV.,* s. 73 s autorovou úpravou). Srov. ŽEMLIČKA, *Návrat* a stručně též HLEDÍKOVÁ, *Biskup Jan IV.,* s. 27–28. Z. Hledíková ovšem po mém soudu staví do zbytečného protikladu Jana IV. jako toho, který se snažil v zemi zmítané neklidem po vraždě Václava III. nastolit právní řád, neoddělitelný prý od „již ustáleného právního řádu církevního" a šlechtickou obec, která, „sama v chaosu, jakékoli omezení a jakýkoli řád snažila setřást." Je ale jisté – jak nastiňuje i poněkud nadneseně František Pražský, že Janova snaha prosazovat kanonické požadavky narážela v řadě ohledů na neochotu laiků se jim podřídit. – HLEDÍKOVÁ, *Cancellaria Johannis*, č. 14, s. 45

pochopitelný vedle běžné pastýřské povinnosti pečovat o diecézní klérus také vzhledem k příjmům, plynoucím biskupské komoře z prosperujících far, byť jejich výše patrně neodrážela příjem farářů. V tomto ohledu není zřejmé, zda a případně jak se pražští biskupové snažili vypořádat s rostoucím počtem oněch chudých bezprizorních kleriků, které tematizuje mnohokrát zmiňovaný sedmý paragraf Brunovy relace. Obdobně i úsilí biskupů regulovat počty far v rukou klášterů a obsazovaných jejich řeholníky mělo vedle primární roviny pastýřské kontroly těchto kněží také rovinu ekonomickou, podobně jako již zmiňovaná rostoucí obliba mendikantských řádů a regulace jejich působení napříč církevní hierarchií.[645]

V případě vztahu biskupů Tobiáše a Jana IV. k emfyteutickým pronájmům a zápůjčkám (a zástavám) církevních statků „mocným laikům, totiž vladykům a měšťanům (*vladiconibus et civibus*)," pregnantně rozlišil již Josef Žemlička liberální praxi prvního z nich oproti „konzervativní obavě" posledního z *přemyslovských biskupů*. Je ovšem třeba rozlišit přístup k zázemí samotného biskupství, kde je takový rozdíl patrný, a ke statkům „všech prelátů, kanovníků a jiných kleriků podléhajícím biskupově jurisdikci," kde sledujeme zřejmou a deklarovanou kontinuitu. O Tobiášových obecných požadavcích, aby všechna taková vysazení probíhala se souhlasem biskupa, ovšem víme jen z mladších odkazů v mandátech Jana IV. Ten v říjnu 1312, podpořen předchozím kuriálním listem i jednáním na koncilu ve Vienne, znovu nařídil všem sobě podřízeným duchovním, aby bez jeho svolení emfyteuticky nepronajímali své statky *mocným laikům*, neboť prý tak hrozí jejich trvalá ztráta, a to již nikoli pod trestem exkomunikace *ipso facto,* ale pod pokutou desáté části výnosu tohoto statku biskupově komoře *ad fabricam ecclesie*. Biskup tento posun vysvětluje jeho vymahatelností – peněžitý trest bývá více obáván (*poena pecuniaria, quae plus timeri solet*) – ale rovněž dopadem na spásu svěřených duší; nejenže tedy byly takové pronájmy uzavírány, ale tito exkomunikovaní jednici zasahovali do průběhu bohuslužebného života a ohrožovali tak spásu přítomných. Ohlas tohoto ustanovení je pak zřejmý v závěrech biskupovy vizitace břevnovského kláštera o dvě dekády později; není ale zřejmé, zda byl opat jakkoli potrestán – doloženy jsou i případy, kdy opat

[645] Nejpočetněji formulářová sbírka obsahuje pohrůžky exkomunikací nebo jiným trestem pustošitelům církevních statků, ať už obecně, nebo konkrétním jednotlivcům (např. FTB, č. 90–91, s. 76–77; nejčastěji pochopitelně v souvislosti s pleněním biskupských statků stoupenci Záviše z Falkenštejna). Další kusy se týkají desátkové problematiky – biskupem delegovaní soudci prohlašují klatbu nad neplatičem (FTB, č. 48, s. 46), resp. biskup nařizuje jistým šlechticům, aby nebránili svým poddaným desátky řádně odvádět, a to s odkazem na ohrožení spásy jejich duší (FTB, č. 213, s. 166). Podobně se Tobiáš zastává mosteckých minoritů a, „jak náleží k jurisdikci jeho úřadu," nařizuje tamnímu faráři, aby stíhal všechny, kdo by zadržovali jim věnované odkazy (FTB, č. 123, s. 100 a obdobně FTB, č. 127, s. 102–103). Biskup také napomíná tamního purkmistra, aby odvolal zákaz dávat na začátku mše a po čtení Evangelia kostelu dary, jak je „chvályhodným a dlouhodobě dodržovaným zvykem" (FTB, č. 124–125, s. 100–102).

pronajímal statky se souhlasem biskupova administrátora a krále a lze tak tato ustanovení kromě jiného chápat i jako kontinuální snahu pražských biskupů fixovat svůj vliv v neeximovaných duchovních institucích. Určení získaných peněz explicitně pro pražský kostel je konečně pro Janův episkopát poměrně příznačné. [646]

Podstatným úkolem ordináře se ukazuje být také obrana diecézního kléru proti páchanému násilí – jak přímo fyzickému napadení, tak i protiprávnímu odnímání příjmů nebo benefecií; v posledním případě biskup zároveň brání vlastní právo sesazovat faráře. Opakovaný důraz na předchozí výzvy k nápravě v citovaných formulářích upozorňuje na značné množství kroků, které biskup a jeho správní aparát podnikali ve prospěch diecézního kléru, ale nelze je kvalitativně ani kvantitativně blíže zachytit, ani podrobněji sledovat patrné posilování biskupových pravomocí v tomto ohledu. Je rovněž nejisté, jaký dopad lze klatbě jako donucovacímu prostředku obecně připisovat – vždyť Tobiášova formulářová sbírka takových mandátů zachytí celou řadu, nejčastěji opět ve spojení s obranou pleněného biskupského zboží, a v některých případech je zjevné, že na sebe jednotlivé formule obsahově navazují a dokládají tak omezený respekt biskupem prohlášených trestů. Lze se ovšem domnívat, že správně provedený exkomunikaci doprovázející rituál měl, stejně jako zdůraznění ohrožení spásy odsouzeným způsobem jednajících, významný preventivní potenciál. Institut exkomunikace je tak ve středověkém kontextu třeba vnímat nejen jako trest, ale v první řadě jako lék a prostředek prevence zlem ohrožené společnosti.[647]

---

[646] Na problematiku chápání emfyteuze v kontextu správy církevních statků upozornil ŽEMLIČKA, *Emfyteuze, nájmy,* především s. 47–51. – Důrazu, který Jan IV. kladl především v neklidné první dekádě svého episkopátu na stabilitu majetkové držby jednotlivých duchovních, odpovídá rovněž obsah jeho nejstarších dochovaných synodálních statut z r. 1308 (POLC – HLEDÍKOVÁ*, Pražské synody a koncily,* s. 96–99). Tento důraz navíc kontrastuje s absencí jakékoli zmínky o požadavcích uplatňování prezentačního práva. O uvažovaném synodálním Tobiášově synodálním ustanovení proti krácení příjmu far již byla řeč (FTB, č. 204, s. 159–160; FÜHRER, *Prezentační právo,* s. 26). – RBM III, č. 1767, s. 691 a č. 1518, s. 594–595; k hospodářské činnosti Břevnova za opata Bavora J. ŠRÁMEK, *Břevnovské opatství,* s. 69–70.

[647] Proti násilí páchaném na farářích srov. obecný mandát FTB, č. 55, s. 50; mandát faráři, aby (pod pohrůžkou vlastní suspendace) přiměl jistého šlechtice-násilníka k zadostiučinění jinému plebánu, jemuž se svými lidmi těžce ublížil (FTB, č. 84, s. 71) a arcijáhnův mandát děkanům, aby ve všech kostelích prohlásili exkomunikaci nad jistým šlechticem B., který násilím a bez řádného soudu (sic!) odňal faráři H. faru s kostelem a vším vybavením a dosud odmítal zjednat nápravu (FTB, č. 85, s. 71–72). Zde arcijáhen zdůrazňuje porušení biskupových práv, ale samu podstatu oné „svatokrádežné a rouhavé opovážlivosti.“ Ojedinělým svědectvím je dispenz Mikuláše IV. Petru Blažejovu z Čech, jemuž jakýsi šlechtic zastihnuv jej při rybolovu uřízl ucho – papež mu povoluje udělení nižšího svěcení a držení beneficia, při jehož správě nebude v kontaktu s věřícími (1291, KLL č. 573, s. 222). Zda toto napadení nalezlo jakýkoli ohlas u biskupa Tobiáše není jasné. – K jednotlivým rovinám exkomunikace a jejího vnímání na bohatším anglickém materiálu HILL, *Excomunication.* – FIALA, *Správa a postavení,* s. 73 na základě srovnání pohrůžek exkomunikací dovozuje, že nedodržování biskupského práva konfirmace bylo chápáno za zločin na stejné úrovni jako pustošení biskupských statků nebo zadržování prokurace. Taková hierarchizace se ovšem zdá být značně anachronická a je patrné, že biskupovi (a to nejen tomu *ideálnímu*) na srdci musely ležet obě tyto roviny zároveň.

Důležitá je ale také rovina vzájemných vztahů mezi diecézním klérem, resp. mezi příslušníky duchovních institucí a světským klérem. Řada jednotlivostí již byla připomenuta v předchozích pasážích – především otázka role klášterních kostelů (zejména mendikantských) v rámci duchovní správy diecéze včetně všech komplikací, které tato spolupráce obnášela. V tomto ohledu zmiňme především spory obtížně sledovatelné spory diecézního kléru – zprávy zachytí především sváry hospodářského rázu. V druhé polovině století, kdy lze tyto spory alespoň rámcově kvalitativně sledovat, byly patrně stálé ještě poměrně bežné spory o farní příslušnost zejména v oblastech, kde docházelo k živelnější proměně sídelní struktury v souvislosti s kolonizací, nebo hornickou činností. Řada těchto sporů byla již zmíněna v souvislosti s vývojem správní struktury diecéze, delegované správy a soudnictví a v kontextu ekonomických zájmů patronů (nejčastěji klášterů), jejichž kolaci tyto fary náležely. Naopak nezachytíme sporné případy vyčlenění nových farních obvodů (otázce bude ještě věnována pozornost) – zdá se, že v těchto otázkách biskupové, arcijáhni a jejich pověřenci jednali tak, aby se případným komplikacím vyhnuli. Tomu nasvědčují zprávy o náhradách farářům původních obvodů. Mezi jednotlivými kleriky lze rovněž předpokládat celou řadu vzájemných (nejen finančních) závazků, jejichž neplnění mělo jistě výrazný konfliktní potenciál. Nebylo ale patrně pravidlem, aby se tyto spory (typicky o dlužnou částku) dostávaly k biskupovi, resp. jeho kurii, totéž se týká i půjček, které poskytovali klerici laikům. Záleželo snad i na rozhledu nespokojeného klerika, případně na podpoře, které se mu v jeho věci mohlo dostat od *jeho* patrona nebo jiného přímluvce.[648]

Podstatnou otázkou je také komunikace farářů a obecně diecézního kléru s biskupem a jeho formující se kurií. Stranou nyní ponechme rovinu biskupova delegovaného soudnictví a běžné záležitosti církevní správy, které již v závěru 13. století byly poměrně formalizované; i přesto ale jejich rutinní charakter lze pokládat za podstatný prostředek formování společné identity diecézního kléru. Je zřejmé, že vzhledem k absenci stálých úřadů – vyjma kanceláře – byli tito duchovní nuceni obracet se přímo na biskupa – ať už osobně, písemně (stále častěji)

[648] Typickým příkladem je výše zmíněný spor o příslušnost několika hornických sídlišť a jejich svatyní na Havlíčkobrodsku (CDB V/1, č. 447, s. 661–662 a CDB V/2, č. 673, s. 307–308; srov. SOMER, *Smil z Lichtenburka,* s. 168–173). Náhradu příjmů původní fary, v souladu s obecnými požadavky, dokládá rozdělení bezdězského velkofarního obvodu v lednu 1293 (srov. TROJAN, *Tobiáš,* s. 65–66; viz také dále). – Podrobnou představu o těchto vzájemných půjčkách nabízejí zápisy v soudních aktech arcibiskupských generálních vikářů (*Acta iudiciaria*), ve 13. století byly tyto kontakty jistě výrazně omezenější. Takový spor dokládá formulář mandátu delegovaných soudců (dvou svatovítských kanovníků) jistým vikářům, aby přiměli arcijáhna R. k zadostiučinění biskupovu a královu kaplanu H. v jistých finančních záležitostech (FTB, č. 54, s. 48–49). Zatímco *Acta iudiciaria* dokládají běžně řešení sporů i o nevelké částky před generálním vikářem, před pol. 14. století lze vedení takových kauz na biskupském dvoře (resp. s biskupovým, byť i jen delegovaným angažmá) předpokládat jen u vyšších vrstev kléru, jak dokládá i zmíněný formulář.

nebo skrze prostředníka. V posledním případě lze předpokládat – doklady chybí – že tuto úlohu vedle arcijáhnů a děkanů přijímali také další duchovní, pohybující se na biskupově dvoře; neformální vliv těchto osob lze jen tušit a dovozovat na základě velmi sporých náznaků. O významu takové komunikace svědčí především několik farářům adresovaných formulářových kusů v Tobiášově sbírce; není tak podstatné, zda jde o skutečné nebo fiktivní listy, neboť tak či tak odrážejí obecnou rovinu komunikace, nikoli ale její kvantitu. Ta se stále, jak už bylo řečeno, významně odehrávala v ústní rovině.

Jakýsi správce kostela Alexandr byl biskupem povolán k jeho dvoru, aby se zodpovídal ze své účasti na zabití jakéhosi člověka. O celé záležitosti víme toliko z biskupovi adresovaného listu, opsaného do kancelářské pomůcky: Kněz popisuje Tobiášovi (*sancte pater domine episcope*), že jej přítel pozval, aby společně popili (sic!) v krčmě v jeho farní vsi, ale tento jeho přítel byl napaden mečem a onen farář jednomu z násilníků vytrhl meč a, jak sám zdůrazňuje, tupou stranou (tedy aby jej nezranil) jej poranil a odehnal, ale onen přítel pak násilníka (prý) bez farářova vědomí a nedbaje jeho mínění zabil. Přesto ale byl kněz potrestán konfiskací majetku (*pro eodem casu omnibus meis rebus totaliter sum privatus*; není jasné, zda šlo o zásah patrona a odstavení faráře od příjmů fary), pročež se obrací na biskupa, aby mu v této věci poskytl nejen radu, ale také přímluvné listy *ad socios vicinos*, aby mu poskytli subvenci na cestu. V takovém případě se biskupovi nabízelo spojit udílení almužny se získáním odpustků, jak naznačují formulářové kusy k podpoře pokřtěné židovky, slepého jáhna nebo malomocných. Další vývoj neznáme, prolití krve, byť v obraně, bylo ovšem iregularitou kněžského úřadu, jak Alexandr přinejmenším tušil, a bylo tedy třeba přijmout absoluci, v takovém případě patrně jen z rukou biskupa, a skrze pokání dojít rituální čistoty. Pak teprve se mohl znovu ujmout svého kněžského úřadu, a tedy si zajistit vlastní obživu.[649]

Do podobné situace se dostal také kněz H., který se ovšem dopustil vraždy (*homicidium*) a absoluce tedy musel na základě biskupova listu dosáhnout u papežské penitenciárie v Římě, což vykonal, jak v biskupské kanceláři doložil *in litteris penitenciarii*. Tobiáš mu pak na tomto základě vystavil list, jímž povzbuzoval věřící k jeho podpoře, aby nemusel k posměchu klerického stavu žebrat (*ne ipse cogatur in cleri obproprium mendicare*).[650]

[649] FTB, č. 25, s. 22–23; k odpustkům č. 150, s. 120–121, č. 170, s. 135 a č. 228, s. 173–174. Ke kanonickoprávní stránce X 5.12.2 a 9–12. Podobně jsme již sledovali kauzu kladrubského mnicha Buccobita, bránícího klášterní statky (CDB VI/1, č. 38, s. 78–79).

[650] FTB, č. 134, s. 107. Další dva kusy připomínají podobnou kauzu templáře Slávy, který zabil komendátora, dosáhl absoluce u papežského penitenciáře, který jej poslal k Tobiášovi, aby mu uložil pokání. Biskup mu následně vystavil přímluvný list. FTB, č. 206, s. 161 a č. 245, s. 185.

Další příklady míří už spíše do roviny diecézní správy a duchovní péče, byť se stále pohybujeme v osobní rovině kléru. Faráři *Jo.* tak biskup Tobiáš povolil putovat ke hrobu sv. Jakuba a po kanonickém způsobu mu k tomu vystavil osvědčení zachovalosti (*de honestate morum et bone accionis sue meritis testimonium*). Lze předpokládat, že tak učinil teprve poté, co plebán zajistil duchovní péči své farnosti; další příklady biskupem udílených dispenzů od povinnosti rezidence jsme již připomněli (typicky studium). A konečně, rovinu pastorační praxe tematizuje písemný dotaz tepelského faráře, na který Tobiáš odpovídá, že člověk, který zabil svou manželku (a dopustil se tak svatokrádeže, neboť porušil svátostnou povahu manželství) musí pro rozhřešení co nejrychleji, vybaven příslušnými biskupskými listinami (*cum nostris litteris*), odcestovat do Říma. Samo pokání, které má přispět k jeho spáse, pak ale má uložit už farář před cestou. Ve formulářové sbírce se vedle toho dochovaly dva mírně odlišné listy, jimiž biskup vybavil jistého Martina-manželkovraha putujícího k papežskému penitenciáři, aby mu bylo uděleno rozhřešení. Nabízelo by se klást oba listy do přímé souvislosti, pro poznání biskupské komunikace to ale není nijak zásadní.[651]

Další a v závěru 13. století patrně již poměrně běžnou rovinou biskupské komunikace s faráři na jedné straně a laiky-patrony na druhé, iniciovanou těmito skupinami, byla otázka již vzpomínaných odpustkových privilegií. Známé doklady nijak blíže nepřipomínají způsob, z čí iniciativy a jak tato komunikace probíhala, ani na základě jakého klíče biskupská kancelář rozhodovala o jejich (ne)udělení. Snad především tehdy, když privilegium onoho patrona zmiňuje (byť i jen nepřímo), lze předpokládat jeho zásluhy – typicky když z formulářové sbírky známá Tobiášova odpustková listina pro mariánský kostel v Košicích na Kutnohorsku připomíná, že jejím vlastníkem byl Magnus z nedalekých Mlékovic.[652]

A konečně se sluší připomenout kontakty s biskupem a jeho kurií v pastoračně-právní rovině, iniciované laiky – jde jednak o stížnosti farníků na své pastýře a obecně nápravu kléru, jednak o záležitosti manželského práva, náležející biskupově jurisdikci, byť její prosazení bylo pochopitelně dlouhodobým procesem. Právě napětí mezi pronikáním kanonického pojetí manželství a rezistencí laiků vůči těmto předpisům je, jak zdůraznil Martin Nodl, ukázkovým příkladem charakteristického rozporu (nikoli ovšem jen pro středověk) mezi normou a náboženskou praxí. Biskupské 13. století ostatně v této kapitole znamenalo jen jakousi

[651] FTB, č. 138, s. 109. – FTB, č. 44, s. 40, č. 130–131, s. 104–105. Důvěryhodnost celému souboru (nebo přinejmenším listinám pro laika Martina) dodává identifikace zmíněného většího papežského penitenciáře, albanského biskupa Bentivenga OFM (září 1279 – zřejmě březen 1289; EUBEL, *Der Registerband des Cardinalgrossponitentiars*, s. 3–4).
[652] FTB, č. 17, s. 15.

předehru, jejíž praxe je nadto dokumentována jen velmi torzovitě a na úrovni nejvyšších společenských vrstev – typickým příkladem je otázka kanonických překážek (zejména stupeň pokrevního příbuzenství) a jejich dispenzace. Biskup zde, jak jsme již připomněli na příkladu panovnických sňatků, figuruje jako prostředník žádosti a následně i delegovaný rozhodce *in partibus,* který na základě provedeného šetření (*per diligentem inquisitionem*) udělil z papežovy autority dispenz a manželství prohlásil za legitimní. Ostatně první domácí potvrzení biskupovy soudní pravomoci v těchto záležitostech je falzem skutečné imunitní listiny, jež nechal v první polovině 50. let pořídit olomoucký biskup Bruno – spory týkající se manželství a rozvodů nově neměli soudit zeměpanští beneficiáři, ale biskupův soud. Z podstaty věci tedy nejde o imunitu, ale (patrně poměrně úspěšný) pokus o zakotvení kanonickoprávního požadavku, podmíněný především Brunovým chápáním vlastní pozice v diecézi – v pražské diecézi lze podobný (a pohříchu praktický) doklad spojit až s Tobiášovým episkopátem, byť takové zpoždění může být zveličeno charakterem příslušných pramenů. Jde opět o ve formulářové sbírce dochovaný biskupův stručný mandát jistému arcijáhnovi, aby učinil přítrž jednáním proti legitimně uzavřenému a tělesně konzumovanému manželství jistého Fridrilma, jehož manželku, dceru zlatníka, chtějí jistí *rebelles* (patrně příbuzní) dát jinému. Soudní pravomoci arcijáhnů v manželských záležitostech (*causae matrimoniales*) fixují ještě Arnoštova provinciální statuta (1349) – je tedy zřejmé, že podstatná část sporů této povahy se před biskupa a jeho soud vůbec nedostala.[653]

Ve zmiňované rovině nápravy kléru již byla řeč o biskupově povinnosti vizitovat svěřený klérus – tato úloha ovšem v souvislosti se zahušťováním farní sítě a zintenzivněním biskupské správy připadala arcijáhnům. Na této úrovni pak také zřejmě probíhala podstatná část komunikace ohledně prohřešků kléru a patrně jen část těchto stížností se dostala k biskupské kurii. To platí přinejmenším pro druhou polovinu století, kdy je možné získat alespoň rámcovou představu o jejím fungování a zároveň nevylučuje přímou komunikaci biskupa se stěžovateli, jak naznačuje další z formulářových kusů. Biskup odpovídá měšťanům (snad z Mostu), že ve věci jejich žádosti o výměnu faráře, kterou mu písemně podali, je třeba, aby nejprve předložili

[653] Programově NODL, *Pronikání kanonického práva* a stručně též ANTONÍN, *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 237–242. – CDB V/1, č. 84, s. 153–158 (Brunovo falzum – k němu ANTONÍN, *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 135–136). – FTB, č. 137, s. 108–109; POLC – HLEDÍKOVÁ, *Pražské synody a koncily,* s. 123, čl. 10. – V této rovině se ještě sluší připomenout v Tobiášově formuláři opsané *pittacium* vdovy, která žaluje biskupovi na jistého pana N., který podloudně a prostřednictvím kuplířek připravil o panenství její dceru, neboť tento člověk podléhá v oné záležitosti jeho jurisdikci (*forum vestre iurisdiccionis sorciatur*). Biskup totiž má být z povahy svého úřadu útočištěm všech, kteří jej v Kristu vyhledávají, jak vdovu nechává pisatel argumentovat. I kdyby se v tomto případě jednalo o písařské cvičení, zpráva nastiňuje další oblast, v níž se střetává biskup s laikem jako násilníkem. FTB, č. 114, s. 93–94.

své stížnosti na něj a důkazy, aby mohlo být rozhodnuto, neboť jinak musí být ctěna presumpce neviny. Zde se naráží na výhradní biskupovo právo sesazovat faráře; Tobiáš tedy zjevně usiluje o stabilitu farní správy a zachování práv jeho kněží a zároveň zdůrazňuje nutnost jednat s respektem k obecným právním normám. Lze předpokládat, že podobných stížností bylo biskupovi adresováno více; zejména tam, kde šlo o šlechtické patronáty naopak nelze vyloučit, že tito patroni se neposlušných (nebo nevhodných) kněží zbavovali bez biskupova souhlasu. Právě proti takové praxi brojil Jan IV. z Dražic podle mnohokrát zmiňované zprávy Františka Pražského.[654]

Problematika formování farní, resp. kostelní sítě a její duchovní správy ve středoevropském kontextu je v poslední době předmětem zájmu „klasické" historiografie, ale také historické geografie, dějin osídlení a archeologie. Řada vhodně zvolených (mikro)sond problematizovala starší schematické chápání lineárního vývoje od soustavy (hradských) velkofarností, postupně narušované vlastnickými kostely, až po síť „nových" farností, která měla být dotvořena za Jana IV. z Dražic, jemuž ostatně František Pražský připisuje zbudování řady kostelů, byť především na biskupských statcích (*in episcopatuum*). Pro souhrnné zhodnocení těchto výzkumů není na tomto místě prostor, věnujme tedy pozornost těmto otázkám jen v kontextu probíraného tématu.[655]

Praktický ohlas farního – nebo, jak navrhl Petr Jokeš, lépe farnostního – přímusu, tedy povinnosti realizovat svátostný život ve *své farnosti,* připomínají již prameny 12. století (*Homiliář opatovický* a *tzv. Kanovník vyšehradský*), je ale zřejmé, že samy hranice farních obvodů nebyly ještě ve 40. letech 13. století vždy jasně vymezeny, což pražskému biskupu a jeho arcijáhnům vytýká při vizitaci mohučský arcibiskup Sigfried III. (1244). Významnou je v tomto ohledu 21. konstituce IV. lateránského koncilu (*Omnis utriusque sexus*), která upravuje okolnosti povinné každoroční zpovědi a přijímání eucharistie – každý plnoletý věřící má přinejmenším jednou ročně vykonat osobní zpověď u svého faráře, a pokud by chtěl své hříchy vyznat jinému knězi, má si nejprve vyžádat povolení od svého kněze. Toto „blahodárné ustanovení" pak mělo být v kostelích často zveřejňováno, aby se nikdo nemohl vymlouvat na jeho neznalost. Stejně jako v případě starších, z Gratiánova dekretu vycházejících výzev *Homiliáře*, aby ke mši ve farním kostele nebyli bez povolení připouštěni cizí farníci, je postatné

[654] FTB, č. 83, s. 70. Podobně zachytíme snahu o biskupův korektiv v dalším formulářovém kuse, jímž Tobiáš zakazuje farářům provozovat simonii s křižmem a posvěceným olejem a bránit věřícím v návštěvě pomuckého kláštera a mariánského kostela na Zelené hoře, opět na základě blíže nespecifikované stížnosti (*pervenit ad nos;* FTB, č. 171, s. 135–136).

[655] Programově HLEDÍKOVÁ, *Farní síť ve středověkých Čechách*. Další literaturu registrují TROJAN – ZILYNSKÁ, *Pražské biskupství jako hlava*.

především praktické uplatnění normativu – jeho vymáhání ovšem sledujeme mnohem spíše vůči mendikantským komunitám. To je ovšem dáno také povahou pramenné základny.[656]

Vymáhání farního přímusu podle kanonickoprávních požadavků bylo podmíněno vymezením hranic jednotlivých farních obvodů, přiřazením každého sídliště do některé farnosti. Je zřejmé, jak napovídají prameny ze druhé poloviny 13. století, že vytyčení hranic farností náleželo biskupovi a jeho arcijáhnům, byť lze předpokládat, že zejména ve starším období šlo spíše o konsensus zainteresované místní komunity bez výraznějšího zásahu z centra. Dochované prameny zachytí zejména spory o příslušnost vsí k farním kostelům v oblastech nově kolonizovaných (výše zmíněný spor o příslušnost nově vysazené Markovy vsi u Miletína) a osidlovaných v souvislosti s intenzivní hornickou činností (taktéž zmiňovaný spor o příslušnost jistých far na Havlíčkobrodsku). Je ale pravděpodobné, že biskupské limitační listiny byly při takových příležitostech vydávány hojněji, než jsou doloženy – ať už samostatně (např. vymezení miletínské farnosti, které bylo následně napadeno), nebo spolu s konfirmací dalších záležitostí kostela (např. listina pro Rynárec, jejíž součástí je rovněž oltářní autentika a potvrzení o vysvěcení oltáře). Podobně jako odpustková privilegia i tyto dimmembrační listiny a obecně listiny vážící se k biskupově diecézní správě (*ex auctoritate ordinaria*) fixovaly biskupovu symbolickou diecézní přítomnost. Trvalou autoritu biskupova rozhodnutí v těchto případech zdůrazňují právě jejich opisy a konfirmace.[657]

Rynárecká listina Daniela II. z května 1203 je v první řadě potvrzením o vysvěcení kostela a jeho oltáře, o pravosti uložených relikvií, udělení svatovavřineckého patrocinia a odpustkovým privilegiem a až v druhé (ovšem stejně podstatné) rovině potvrzením kostelního věna a vesnic, které náležejí se svými právy k tomuto farnímu kostelu. Biskup podotýká, že tyto vsi v Rynárci přijímaly svá *iura spiritualia* ještě dříve, než byl kostel vysvěcen – tedy existoval ještě jeho starší předchůdce. O samotném procesu vytyčení farního obvodu, stejně jako o biskupově podílu na něm listina mlčí. Sdělnější je o šest dekád mladší miletínská limitační listina (1267): biskup prošetřením a limitací písemně pověřil hradeckého děkana, a to na přímou žádost miletínských německých rytířů, kteří ke kostelu drželi patronát a drželi

[656] JOKEŠ, *Farní organizace,* s. 20–21 – *Concilliorum Oecumenicorum Decreta* II, IV Lateranum, can. 21, s. 245; *Das Homiliar des Bischofs von Prag*, s. 22; srov. TROJAN – ZILYNSKÁ, *Pražské biskupství jako hlava,* s. 179–180.

[657] Miletín: CDB V/2, č. 490, s. 33–35; Rynárec: CDB II, č. 33, s. 30–31. V případě, že se nestaly předmětem sporu, nebyly uloženy v řádovém archivu (obojí platí pro Miletín) nebo nebyly konfirmovány (vidimovány), případně opsány (Rynárec, s jistými pochybnostmi Úpa – Trutnov; CDB V/1, č. 222^{+}, s. 344–345; k tomu FÜHRER, *Listina,* s. 90–92), byly tyto listiny, podobně jako oltářní autentiky (srov. připravovanou studii Václava Nečady, jemuž v této věci vděčím za konzultace), součástí archivu farního a podléhaly tak snáze zubu času. – K symbolické přítomnosti biskupa TROJAN, *Reprezentace pražského biskupa,* s. 101–114.

v jejích hranicích své statky. Hradecký děkan podle své zprávy, zahrnuté v biskupově listině, farnost osobně navštívil a shledal, že do farního obvodu náleží vedle trhového místa samotného 15 vsí (z toho dvě nově založené) se všemi tamními obyvateli, polnostmi a obdělávanými i neobdělávanými novinami – v posledním případě jde patrně nejen o obecnou formulaci, ale i o odkaz na desátková ustanovení IV. lateránského koncilu. Limitátor postupuje při ohraničení logicky: nejprve jmenuje lokality uvnitř farnosti a následně obvod vymezuje lokalitami, které jsou na jeho obvodu a rovněž připomíná, že toto vytyčení veřejně a jednomyslně potvrdili obyvatelé těchto vsí. Biskupova přítomnost se tedy opět omezila na mandát, z jehož autority hradecký arcijáhen jednal, a především na následné potvrzení a zpečetění jeho výroku. Jak jsme již poznamenali, ani to ale nestačilo k fixaci farnosti – již o tři léta později propukl táhnoucí se spor o příslušnost jedné ze vsí, jehož rozhodcem byl opět hradecký děkan. Ten prve rozhodl, rozhodl, že pokud bude svářející se hořický farář chtít převést do své farnosti některého z miletínských farníků, bude muset zaplatit dva talenty – jeden pro hradeckého děkana, druhý miletínské komendě. Zde se tedy zcela zřetelně ukazuje jedna ze zásadních rovin farního přímusu – totiž nárok na odváděné desátky.[658]

Ona rynárecká *iura spiritualia* podobně jako miletínské *ius parochiale* jsou tedy tím farním právem (farním přímusem), jehož respektování zdůrazňuje v tomto kontextu vyvíjející se kanonický normativ – nešlo ovšem jen o rovinu duchovní péče o farníky, která byla primárním úkolem plebána (obecně se hovoří o právu křtu a pohřbu), ale také o výběr příslušných desátků a dalších poplatků, které měly jednak živit faráře a ostatní kleriky na faře, jednak zajišťovat hmotné zabezpečení provozu kostela a farnosti a péči o chudé. Ukazuje se, že zažitý *právní model* farnosti bude vhodné nahradit spíše *modelem právně-funkčním*, který zdůrazňuje nejen ona v praxi obtížně postižitelná a patrně ve starším období značně vágní farní práva, ale také úlohu kostela jako centra duchovní správy více či méně jednoznačně vymezené farnosti. Je navíc zřejmé, že vzhledem k absenci relevantního vzorku zpráv budou tyto úvahy do poloviny 13. století vždy jen více či méně pravděpodobnou hypotézou. To platí rovněž pro jednoznačnou klasifikaci *farní – filiální kostel*: jak totiž doložil již Petr Elbel, některé kostely sice byly podřízeny svým mateřským kostelům, zároveň se k nim ale prokazatelně vázala

[658] Viz pozn. výše. K Rynárci srov. dále MARTÍNKOVÁ, *K tzv. rynárecke listině z roku 1203* a KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí,* s. 185–186 a 240–242. – Vazba pražských biskupů ke kostelu není jasná, a ačkoli by se na první pohled nabízel předpoklad L. Martínkové o tom, že šlo o majetek v jeho rukou (a to prý ještě v roce 1305 – Tamtéž, s. 20–21), zdá se mi vzhledem k absenci jakékoli takové zmínky málo pravděpodobný (srov. dále s. 345nn). Šlo spíše o kostel v rukách některého z místních šlechticů, kteří ovšem byli vázáni na biskupský distrikt – snad na základě toho také byl kostel poměrně bohatě vybaven ostatky. – K Miletínu stručně BALATKOVÁ, *K dějinám Řádu německých rytířů* a DRNOVSKÝ, *Středověké osídlení na horním toku,* s. 25–26 a 33–36.

některá farní práva, někdy i včetně vlastního farního obvodu. Samy prameny o nich často hovoří poměrně promiscue. Ačkoli Elbelem shromážděné doklady jsou mladšího data, zdůrazňují, že jednotlivé fáze uplatňování farních práv a jejich důsledného uplatňování se prolínaly a často patrně záleželo na schopnostech faráře je prosadit (a snad i patrona jej v tom podpořit). Jakou roli v celém procesu formování farní sítě jako sítě *právně-funkční* sehráli pražští biskupové, není jisté – lze přinejmenším předpokládat, že usilovali o prosazení vlastní autority a koordinující pravomoci. Rovněž nezachytíme překážky, které by formující se farní síti kladly jiné, starší církevní instituce, jejichž klášterní (resp. zanedbatelně i kapitulní) kostely na příslušném území farní duchovní správu doplňovaly nebo původně zcela suplovaly. Na šlechtických statcích bylo patrně budování kostelů a zisk farních práv – především práva shromažďovat farní desátek – v zájmu vlastníka, který ale také musel novou fundaci materiálně zajistit. Vlastník farní vsi ovšem byl oproti vlastníkům ostatních, přifařených vsí (byla-li držba rozdrobena) privilegován v rovině hmotné (často uurpovaný podíl na farním hospodaření), ale také duchovní (snáze naplňovaná rovina *ekonomiky spásy*) a symbolické – reprezentační. Je proto zřejmé, že v oblastech, které byly v rukou drobnější, ale kostelní fundace stále ještě schopné šlechty, je farní síť hustší než v geograficky podobně podmíněné oblasti v rukou jednoho vlastníka. Zatímco v rovině prosazení konceptu patronátních práv oproti zakladatelským právům tedy šlo o střet zájmů biskupa a vrchnosti, v případě samotného budování kostelní sítě lze ve shodě se Zdeňkou Hledíkovou předpokládat jejich společný zájem. Podrobnosti této součinnosti ovšem prameny neodhalí – není především zřejmé, zda vůbec a případně jakým způsobem biskup naznačený vývoj koordinoval, či spíše se snažil využít pravomoci (a povinnosti, jak připomíná řada kuriálních privilegií) světit kostely ke zvýraznění vlastní autority, jak dovozuje Z. Hledíková. Pokud dále uvažuje, že „plné prosazení farní organizace časově korespondovalo s obecným uznáním hierarchického postavení biskupa nejen v sakrální oblasti, ale i v jurisdikčním smyslu," jde o značně obecnou formulaci – vzhledem k dosud shromážděným poznatkům by bylo lze ono plné prosazení klást do druhé poloviny 13. století. S tím ostatně souzní i srovnání výpovědi o farní síti mnohokrát citovaných vizitačních statut z roku 1244 a o tři dekády mladší Brunovy relace.[659]

Privilegium Honoria III. pro želivské premonstráty (květen 1226) upozorňuje na jisté limity, kladené případné biskupově iniciativě: papež krom jiného zakazuje, aby kdokoli budoval *infra fines parochie vestre* bez souhlasu biskupa a opata (jako představitele vrchnosti)

[659] Právní model reprezentuje mj. na základě X.3.30.29 typicky PLÖCHL, *Geschichte des Kirchenrechts* II, s. 166–167 a z něj čerpající příručky; k *právně-funkčnímu modelu* JOKEŠ, *Farní organizace,* s. 19–20; ELBEL, *Emancipace městských farních kostelů*. – HLEDÍKOVÁ, *Farní síť ve středověkých Čechách,* s. 26.

kapli nebo oratorium. Zdá se, že v domácím prostředí ojedinělé, v kontextu kuriálních privilegií ale nevýjimečné ustanovení mířilo především proti narušení hranic původní rozsáhlé želivské farnosti nejen ze strany laiků, ale také biskupa, v jehož případě by bylo možné tušit i vlastní ekonomické zájmy vzhledem k tomu, že původně statky kláštera a biskupství tvořily jeden celek (*predium Selev*). Je zde zároveň patrná snaha, aby poddaní želivského kláštera podléhali klášteru (jeho faráři) i v rovině duchovní správy; lze tedy předpokládat, že zakládání nových kostelů a jejich nadání farními právy probíhalo na základě shody opata a biskupa, který byl ostatně také jako jediný oprávněn k jejich svěcení. Podobným způsobem se želivští premonstráti snažili pojistit svůj vliv v obvodu původní jihlavské farnosti, kde došlo na konci 30. let k rozvoji stříbrného dolování, a tedy i rozvoji osídlení spojenému s proměnou duchovní správy – bratři si královskou konfirmací (1243) zajistili práva ke všem kostelům, které vzniknou *in terminis veteris parrochie*; mladší konfirmace nadto opatrně naznačují možnost existence samostatné listiny o přenesení farních práv k nově vysvěcenému městskému kostelu v Jihlavě. Na rozdíl od předešlého případu zde vzhledem ke složitější majetkové situaci šlo primárně o příslušné desátky.[660]

Oba zde zmíněné příklady – byť jihlavská fara patřila již do olomoucké diecéze – zde ilustrují praktické uplatnění naznačených limitů. Totéž ostatně platí i o biskupově podílu na zakládání nových kostelů, podobně jako i vzniku nových farností. Dynamiku celého procesu můžeme jen dovozovat v obecnějším srovnání *druhé christianizace* a *interiorizace víry,* což ale jsou opět spíše teoretické koncepty vyžadující pečlivou reflexi. Do hry navíc vstupují dosud jen málo dokumentované *personální farnosti,* vymezené na základě etnické a nikoli geografické příslušnosti – vedle zpráv z větších měst (Praha, Brno), ale zachytíme takové náznaky i v menších městečkách (Ústí n. L.) a dokonce i ve venkovském prostředí (Žitenice u Čáslavi, o kterém bude řeč ještě dále).[661]

---

[660] RBM IV, č. 1774, s. 711–712 (edice v CDB II, č. 281, s. 274–277 vypouští, jak upozornil NEČADA, *Řečický děkanát,* s. 188, pozn. 526, podstatnou zmínku o bříšťské kapli jako součásti želivské farnosti); v obecném kontextu papežských privilegií je ovšem zmíněná pasáž běžná (srov. TANGL, *Die päpstlichen Kanzleiordnungen,* č. III, s. 233–234, čl. 10 a 11; stručně též HRUBOŇ, *Papežská protekční privilegia,* s. 133); k želivské situaci GÁJA, *Románské emporové kostely,* s. 33–34 a příslušná hesla NEČADA, *Řečický děkanát*; k jihlavské situaci přesvědčivě NEČADA, zde s. 27–30. Obsahovou indiferenci pojmu capella postihl SOMMER, *K postihnutelnosti;* k termínu *parochia* s příslušnými odkazy relevantními pro domácí prostředí přehledně DOLEŽALOVÁ, *Stabilizace středověkých států,* s. 182; podrobněji DU CANGE, *Glossarium mediae et infimae latinitatis* 6, col. 178b.

[661] SOMMER, *Druhá vlna christianizace*; k tomu srov. kritické poznámky NODL, *Úvodní zamyšlení,* s. 12–13. – Středověké *personální farnosti* se dosud nedočkaly zasloužené pozornosti, přehledně alespoň GÁJA, *Vývoj farní sítě,* s. 49–51 s odkazy na jednotlivé zmínky; případově ke komplikovanosti vymezení RAZIM, *Mezní právo*, s. 86–100; obecnější vhled do problematiky nabízí SCHAEFER, *Pfarrkirche und Stift* s. 28–31. – Získat jihlavský

Liber Extra (1234) stanoví na základě staršího ustanovení pro yorskou diecézi podmínky, za jakých může být vydělen nový farní obvod – a to i v případě nesouhlasu správce původní farnosti: Zásadní je jednak geografická vzdálenost od původního farního kostela, jednak dostatečné zajištění nové i původní farnosti. Lze předpokládat, že přinejmenším v souvislosti s vysvěcením nového kostela muselo docházet k alespoň rámcovému vymezení nového obvodu – do jaké míry ovšem do těchto záležitostí biskup (sám nebo prostřednictvím svého arcijáhna) vstupoval, není zřejmé. Absence jasného vymezení se pak vyjevila především v případě výběru desátku, přičemž ohlas takových sporů, podobně jako zprávy o dismembraci nových farních obvodů zachytíme až pro poslední třetinu století – to ovšem vyplývá především z již zmíněného vývoje biskupské kanceláře. Na druhou stranu je zřejmé, že posílení biskupovy autority v souvislosti s širším a pevnějším uplatněním kanonického práva a zároveň zdokonalením diecézní správy (na lokální i centrální úrovni) se odrazilo i v četnějších zásazích do těchto záležitostí.[662]

Ukázkově takový případ zachycuje listina Jana III. z února 1268 pro obyvatele Žitenic, jež je – jak doložil Lukáš Führer – příjemeckým vyhotovením. Jak prozrazuje svědečná řada, jednání v drobovické komendě německých rytířů byl vedle biskupa přítomen také jeho notář Petr a kaplan Morava (*Moraws*) a další regionální elity – podstatná je přítomnost faráře z blízkých Horek a vzdálenější Chrudimi. Podle znění listiny biskup, byv dříve o situaci Žitenických informován (*significatum est nobis*), shledal, že obyvatelé vsi nejsou nikam přifařeni (*non habentes certum plebanum*), přičemž takové rozptýlení ohrožuje jejich spásu. Ona bezprizornost snad lze vykládat novým založením lokality. Biskup tedy (prý podle jejich vůle) ves přifařil ke kostelu v Potěhách, ale s tou výjimkou, že pokud ve farnosti nebude německy mluvící klerik, mohou svobodně navštěvovat ve všech záležitostech kapli drobovické komendy, které byla v této věci udělena exempce – jinak šlo o nekurátní řádovou kapli. Biskupovým rozhodnutím tak vznikla jakási kvazipersonální farnost – lze předpokládat, že iniciátory byli právě němečtí rytíři, kteří tento krok ve snaze upevnit vlastní pozici v regionu iniciovali. Lze navíc předpokládat, že takové Janovo privilegium nebylo vzhledem k národnostnímu složení země zcela výjimečné a že do utváření farní sítě promlouvala i tato kritéria. Listina ale zároveň umožňuje nahlédnout okolnosti, za jakých k takovým jednáním docházelo – za úvahu stojí i potenciál takových setkání pro biskupovu komunikaci biskupa se

kostel pod svou diecézní správu se ostatně pokusil – a nutno říci, že neúspěšně – Jan IV. (RBM II, č. 2129, s. 917–918).

[662] HLEDÍKOVÁ, *Farní síť ve středověkých Čechách,* s. 25–26 a dále zde, pozn. 667.

zmíněnými regionálními elitami, a to přinejmenším symbolickou. Obecnější otázkou ostatně je, podle jakého klíče (byl-li jaký) byly tyto osoby vybírány.[663]

Početnější pak jsou doklady dismembrace původně filiálních kostelů – pro pražskou diecézi je podstatná XIV. konstituce würzburských statut papežského legáta Jana Boccamazzy (1287), jež nařizuje správcům všech mateřských kostelů, k nimž náležejí dostatečně vybavené kaple, aby k nim ustanovovali (resp. biskupovi prezentovali) vhodné vikáře. O případném uvedení velmi obecné sankce (*per ordinarios puniantur*) nevíme. Je ale patrné, že právě v poslední dekádě 13. století sledujeme rostoucí počet biskupových aktivních zásahů do uspořádání farní sítě – zůstává ovšem nejasné, jaký vliv na takový Tobiášův zvýšený zájem měla ona legátská synoda a její závěry, jež se podrobně věnují řadě otázek farní správy. Biskup ve Würzburku sice přítomen byl, ale je také zřejmé, že jeho péče o diecézní správu, kterou v závěru jeho episkopátu sledujeme, lze do jisté míry připsat potřebě její obnovy po předchozí nestabilitě *zlých let* a následných latentních sporů se Závišem a jeho straníky.[664]

Vyšebrodským cisterciákům tak Tobiáš v únoru 1290 povolil přefařit farníky od boršovského kostela ke kostelu v (Kamenném) Újezdě na druhém břehu Vltavy, přičemž mniši hodlali v Boršově zřídit grangii – v tomto ohledu patrně šlo až o finální krok příprav vytvoření širšího hospodářského celku, a tedy zániku duchovní správy při kostele. Biskup přímo hovoří o tom, že Boršovští mají újezdskému plebánovi podléhat ve všech farních právech jako svému pastýři, o jeho participaci na rozhodnutí se ovšem biskup nezmiňuje. Potenciálním argumentem proti přefaření by byla především nutnost překračovat již poměrně výrazný tok Vltavy, což mohlo především v době zvýšeného vodního stavu působit problémy; není jasné, zda biskup rozhodl se znalostí místní situace, nelze ale vyloučit, že se spolehl na svědectví některého z mnichů, který byl k jednání pověřen. Není také jasné, jak se postupovalo ve chvíli, kdy bylo zřejmé, že z plánů zřídit zde hospodářské centrum sešlo – nejpozději v 80. letech 14. století ale již při boršovském kostele fungovala farní správa pod klášterním patronátem.[665]

---

[663] CDB V/2, č. 546, s. 107–108; FÜHRER, *Listina,* s. 109. Nedomnívám se ovšem s autorem, že Petr a Morava jednali „za biskupa," ale jako součást jeho doprovodu – tomu nasvědčuje i biskupova osobní pečeť, přitištěná na rubu pečeti biskupské. Za neopodstatněnou považuji též domněnku R. NOVÝ, *Listiny,* s. 140, že listinu v Dobrovicích zpečetil za biskupa právě notář Petr. – Do sídelně-historického kontextu akt zasazuje CHARVÁT, *De Theutonicis*; s jeho jinou a po mém soudu málo pravděpodobnou interpretací přišel PEHAL, *Zdomácnění emfyteutického práva*, s. 119–120.

[664] *Synodicon Herbipolense,* s. 52 (k recepci statut v diecézi KRAFL, *Dvě studie,* s. 41–45).

[665] RBM II, č. 1520, s. 654–655 (KLL, č. 521, s. 206); ke kontextu JOHN – KOVÁŘ, *Vídeňské feniky z hradu u Boršova*, s. 127–128 a CHARVÁTOVÁ, *Dějiny* II, s. 54–56; LC III-IV, s. 200. – Boršovský případ chystaného zrušení kostela je v domácím prostředí ojedinělý – jediným podobným případem je kaple (kostel) sv. Štěpána na Zlíchově, k níž se, vedle královské donační listiny, váže celý soubor listin biskupů Mikuláše a Jana III. Přemysl

Úprava právních poměrů původní bezdězské farnosti, snad ještě reliktu původní velkofary, k níž kolem Vánoc 1293 ve shodě přistoupil biskup Tobiáš spolu s Václavem II. a jeho kaplanem, bezdězským farářem Albertem. Z hlediska duchovní péče byl klíčovým problémem rozsah farnosti, která zaujímala značnou část bezdězského královského hvozdu. Prvním krokem v tomto ohledu bylo založení dceřiných kostelů v Kuřívodech, Dolní Krupé a Chlumu – zatímco prvý byl založen patrně jako součást lokace královského vilikačního městečka, podléhajícího prve patrně bezdězskému purkrabí a až později (1297) královskému komorníku Hynkovi z Dubé, zbývající patrně fundoval sám Hynek nebo některý z jeho předků. V jeho zájmu také bylo vyčlenění všech kostelů *cum villis, decimis, laneis et iuribus aliis parochialibus* – zatímco totiž vikáře dosazoval (biskupovi prezentoval) bezdězský plebán, jak dokládá Tobiášův formulářový kus, a tedy mu ve správě těchto kostelů i jejich temporálií podléhali, patronátní právo kostelů a s ním i (neformální) dohled nad jejich zajištěním získal Hynek. Bezdězské faře král postoupil ves Zbyny o deseti lánech se všemi právy, užitky a příslušenstvím – šlo zjevně o náhradu dostatečnou, navíc faráři odpadla povinnost starat se o ony vikáře. Jak ostatně králův notář Petr zdůrazňuje, ony kostely budou lépe spravovány skrze opravdové a legitimní faráře než jen skrze vikáře. Není zřejmé, jak při dismembraci postupoval biskup Tobiáš – listina klade důraz na královu žádost a souhlas bezdězského Alberta, přičemž absence takového ovšem, jak jsme viděli, nemusela být kanonickoprávní překážkou. Podobně ani nevíme, jaká byla biskupova role při založení všech tří kostelů – přinejmenším ale lze předpokládat, že je vysvětil. Celý případ bezdězské dismembrace je podstatný ještě v jedné

Otakar II. v únoru 1257 daroval (jako náhradu škody) s biskupovým výslovným souhlasem a dvojím potvrzením patronátní právo ke svatoštěpánské kapli na Zlíchově a veškeré její příslušenství k prebendě vyšehradského kustoda Bartoloměje (mnohoobročníka), jemuž král klade na srdce, aby touto transakcí nedošlo k zanedbání duchovní správy, a to ani jím, ani jeho nástupci. Hned v následujícím roce ale biskup Jan III. zároveň s konfirmací starších listin Bartoloměji povolil, aby přenesl (se souhlasem krále) ve zlíchovské kapli uložené ostatky do jím obnovené kaple Jana Evangelisty na Vyšehradě *in curia regis*, aby ona vyšehradská kaple byla nově zasvěcena sv. Štěpánu (velmi brzy již sv. Štěpána, Gereona a druhů), aby tak byla zachována kontinuita. Stará kaple na Zlíchově pak má být zbořena, aby nezůstala prázdná a bez bohoslužeb a farníci mají být přivařeni k sousedním kostelům. Ke zboření kaple ale nedošlo – listina Jana III., vydaná v únoru 1264 pro Bartoloměje, ovšem již jako olomouckého děkana, připomíná další podrobnosti liturgického a ekonomického provozu vyšehradské kaple a jakýsi Bartolomějův kvazitestament, ale v závěru také zachycuje situaci na Zlíchově. Patronát kaple má příslušet vyšehradskému sakristiánovi, ovšem duchovní správu při ní z biskupovy autority vykonává správce kostela v Malé Chuchli, z jehož výnosu mu také bylo poskytováno živobytí. Je pravděpodobné, že tento krok – tedy zachování zlíchovského kostela jako centra duchovní správy – (spolu)inicioval biskup Jan, jemuž v té době ještě Chuchle patřila zřejmě i s patronátním právem a nelze vyloučit, že jej k tomu vedly také vlastní temporální zájmy. O čtyři roky později ovšem získal Chuchli i s kostelem nucenou směnou král (jako součást zázemí zbraslavského loveckého dvorce) a dostupné prameny už zachytí duchovní správu obou kostelů oddělenou. CDB V/1, č. 119–120, s. 195–199, č. 173, s. 277–279 a č. 401, s. 597–598. K Bartolomějově kariéře ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.,* s. 312–315. K obojakosti užívání termínu *capella* viz výše. – BOHÁČ, *Topografický slovník,* s. 72 a 82; MOUCHA – NECHVÁTAL – VARADZIN et al., *Vyšehrad,* s. 593–596.

rovině – totiž z pohledu fungování biskupské správy v této oblasti, a především problematiky dochování pramenů k těmto záležitostem. Je zřejmé, že nebýt podrobně specifikované Václavovy kompenzace, o původní farnosti ani o jejím rozdělení nevíme nic, a to i přesto, že lze předpokládat, že k celé záležitosti probíhalo před biskupem jednání a patrně vznikla i listina – její význam ovšem pro jednotlivé zúčastněné patrně nebyl tak významný. Jak už jsme upozornili, až do založení arcibiskupských úředních knih v polovině 14. století není možno biskupské diecézně-správní aktivity odpovědně kvantifikovat. O to cennější jsou tyto jednotliviny, jejichž prostřednictvím lze nahlédnout vztahy biskupa, diecézního kléru a laiků z konkrétní perspektivy a s notnou opatrností uvažovat o možnostech zobecnění.[666]

Třetí příklad se vztahuje k farnosti Blatno (u Jesenice) – opět známe až výsledek jednání biskupa a pražských křižovníků, kterým patřila ves i patronátní práva ke kostelu a snad byli i fundátory a stavebníky kostela v sousedních Krtech, o který nám půjde. Není jisté, zda ves v té době rovněž náležela ke statkům pražských křižovníků, ale vzhledem k aktu se tak lze domnívat. Stručná biskupská listina zmiňuje, že kostel v Krtech (*filia*) byl zbudován se speciálním biskupovým souhlasem a svolením a dále že z rozhodnutí biskupova úřadu je podřízen farnímu kostelu (*parochiali ecclesie*) v Blatně a podléhá mu ve všech farních právech jako farnímu a mateřskému. Neuvádí už ale další podrobnosti vztahu obou kostelů, především tedy jakým způsobem byla zajištěna duchovní správa filiálního kostela – vzhledem k malé vzdálenosti lze předpokládat, že byl spravován blatenským farářem. Lze předpokládat, že biskupův souhlas s budoucím uspořádáním správy obou kostelů i výkonu duchovní správy byl součástí onoho prve získaného svolení; podobně by bylo lze předpokládat, že toto uspořádání bylo biskupem potvrzeno při svěcení kostela. Opět tedy narážíme na limity písemných pramenů.[667]

---

[666] RBM II, č. 1634, s. 701 (KLL, č. 260–261, s. 297–298) – původní verze (AM Plzeň, Listiny C, inv. č. 804, sg. I 1 – podle ní i edice) byla patrně mezi lety 1310–1336 upravena (NA Praha, AZK, ŘA Karlov, sg. 1) vzhledem k současným poměrům, a to zejména s ohledem na povahu držby Zbyn a povinnosti jejich *ochozu*. Obě verze se staly součástí archivu karlovských augustiniánů, jimž byl kostel inkorporován, což ostatně zvýšilo jejich šanci na dochování. Podrobněji ŠEBÁNEK, *Listiny přímětické,* s. 86–89; specifikum požadavku obejití vsi při každém střídání farářů vystihl RAZIM, *Mezní právo,* s. 36–37 (omylem ale píše o obejití farnosti, a nikoli vsi, což by bylo vzhledem povaze hranic farností iluzorní). Dimmembraci kontextualizuje ŽEMLIČKA, *Ztracený kraj,* především s. 69–70 a 88–89; o Bezdězu jako velkofaře NOVÝ, *K sociálnímu postavení,* s. 139–141. Dlouhodobější kontakty biskupa a bezdězského plebána, které lze položit již do 80. let, dokládá FTB, č. 3–4, s. 3 (č. 3 je typický doklad uplatnění prezentačního práva, které náleželo bezdězskému faráři, český regest *na přímluvu* je zavádějící).

[667] RBM II, č. 2750, s. 1201 (Listina, 291) Ostatně i blatenský kostel byl zřejmě řádovou fundací, a to snad až po roce 1257 (CDB V/1, č. 121, s. 199–200) – původně byly patrně obě vsi přifařeny ke kostelu v Tisu (srov. CDB II, č. 303, s. 301–302. – KRÄMER – PAARHAMMER – BAUMGARTNER, *Pfarrei*. K problematické postižitelnosti reálného obsahu *iuris parochiale* srov. JOKEŠ, *Farní organizace,* s. 11–14. Pevně obsah termínu farní právo definuje teprve CIC 1983.

Je zjevné, že v obecném rozvoji kostelní (a farní) sítě hráli pražští biskupové přinejmenším v průběhu 12. věku, ale patrně ještě v prvních dekádách následujícího století málo významnou úlohu, a to zřejmě bez jakéhokoli výraznějšího dopadu Ondřejova sporu, a to pochopitelně s výjimkou jejich vlastních statků. Vzhledem k temporální povaze biskupských listin první 13. poloviny století lze předpokládat, že případná komunikace biskupa s fundátorem probíhala především na základě ústního jednání, patrně na pražském dvoře, a že klíčovou otázkou této komunikace bylo spíše vybavení kostela potřebnými ostatky, jeho vysvěcení a majetkové zajištění. To příkladně odráží zmiňovaná rynárecká listina Daniela Milíka (1203), jež tyto jednotlivé roviny připomíná, ale o výstavbě kostela samotné mlčí. Totéž platí i pro několik mladších zpráv, které zachycují vysvěcení kostela – vždy ale byly tyto listiny vydávány při jiném, nejčastěji majetkoprávním pořízení. V souvislosti s upevňováním biskupovy pozice, a zároveň s rostoucí hustotou farní sítě lze předpokládat, že biskupova autorita v této věci sílila – doklady o tom, že se k biskupské kurii fundátoři obraceli pro svolení, ale známe teprve z episkopátu Tobiášova. Zároveň s rozvojem biskupské kanceláře a rostoucím počtem listin vydávaných *de auctoritate ordinaria*, případně *de gratia* lze předpokládat, že se i jednání v těchto záležitostech posouvalo výrazněji do roviny písemné komunikace. Oba zmíněné příklady navíc známe jen z formulářové sbírky – Bavor ze Strakonic žádal stručným listem biskupa, aby nařídil bechyňskému děkanovi schválit jeho úmysl založit v jeho městě Bavorově kostel, a to nikoli k újmě jiného kostela, ale ke cti Matky Boží. Druhý z listů se naopak týká absence takového souhlasu a obecněji biskupovy jurisdikce v této záležitosti – Tobiáš královně odpovídá na její příkaz, aby se v záležitosti neoprávněné výstavby kostela na statku kteréhosi jejího služebníka vyčkalo na návrat krále, že není třeba otálet, neboť jde o záležitost duchovní, která tedy náleží biskupovu soudu (*cum in hoc casu spirituale iudicium sit, ad nostrum spectans examen et non ad iudicium domini regis*). V obou případech jde sice o pouhá torza komunikace Tobiášovy kanceláře, přinejmenším ale naznačují další rámce jednání pražských biskupů; ostatně otázka jurisdikce spirituálních záležitostí a duchovních osob zjevně Tobiáše zaměstnávala výrazněji.[668]

Budování farní sítě a duchovní správy diecéze otevírá rovněž otázku jejího hmotného zajištění a biskupova vztahu k němu. Obecně platí, že na zcelených statcích církevních

[668] Srov. úvahy o dynamice prvotního procesu ŠTEFAN – VARADZIN, *Počátky farní organizace* a v některých ohledech aktualizovaně TITÍŽ, *Super altare in ecclesia tua*; rovněž se zhodnocením starších názorů KALHOUS – ŠRÁMEK, *The Establishment of an Ecclesiastical Organization*. – FÜHRER, *Listina*; autor jednotlivé trendy shrnul ve stati FÜHRER, *Kancelář jako nástroj správy.* – FTB, č. 236, s. 179 a č. 241, s. 183; k otázce jurisdikce a biskupova soudu také FTB, č. 237, s. 180. – Kanonickoprávní požadavky biskupova souhlasu X.3.38.25 a X.5.33.14, k podmínkám pro výstavbu nového kostela X.3.48.3 a 6.

vlastníků byla kostelní síť zjevně budována logičtěji vzhledem k rovnoměrnosti rozložení těchto kostelů a snad i s jistou strategií, a naopak na statcích nižší, ale stále dostatečně movité šlechty byli tito zakladatelé vedeni nejen ekonomickými, ale také zdůrazněnými společenskými důvody (mj. potřebou vlastní liturgické a memoriální reprezentace). František Pražský pak připomíná, že jeho biskup Jan IV. nechal vystavět mnoho kostelů, především na vlastních statcích (*in episcopatuum*) – stejně jako v případě mladších zpráv o zbožných založeních pražských arcibiskupů jde o součást obrazu ideálního biskupa, lze ovšem předpokládat, že alespoň rámcově odrážející realitu. Zatímco v případě vlastních statků Jan tato založení zajistil přímo z jejich výnosu, v případě celé diecéze lze uvažovat spíše jen o nemateriální podpoře dobudování farní sítě; podrobnější kroky ovšem neznáme.[669]

V rámci úvah o biskupské komunikaci vzhledem k diecéznímu kléru a svěřeným laikům je ještě třeba vzít v potaz nutnost všechna zmiňovaná rozhodnutí uvést v obecnější známost. Tato úloha náležela zjevně primárně příslušným farářům a děkanům (a zřejmě i arcijáhnům), ale také biskupovým delegátům a v mimořádných případech snad i biskupovi samému – zejména v případě svěcení kostelů a oltářů. Tato „zprostředkovaná komunikace" je podstatnou součástí biskupovy symbolické přítomnosti v diecézi, která výrazně odrážela postupnou emancipaci autority biskupova úřadu a její prosazení *in partibus,* tedy na celém území diecéze. Absence nebo nedostatečnost takové komunikace – často šlo spíše o jednosměrné šíření informací – potom dopadala zejména na farníky: typicky v případě zmíněných sporů o farní příslušnost, kdy byli příslušní farníci ohroženi nejistotou vlastní duchovní péče a její nedostatečností, tedy ohrožením vlastní spásy. Prameny nejčastěji připomínají vyhlášení interdiktu, resp. exkomunikaci problematických osob – jak biskupové takové ohrožení (zejména v prvním případě) osobně reflektovali, není jasné, ze znění v této záležitosti vydávaných listin (včetně formulářových dokladů) ale vyplývá jasný důraz na chápání jejího užití jako nutného prostředku prosazení nápravy. Pochopitelně nelze vyloučit v jednotlivých případech zneužití biskupské autority, ale obecně není zřejmé, že by byl institut exkomunikace, resp. interdiktu nadužíván, a tím vyprázdněn. Tak vyznívá i nemnoho dochovaných stížností farníků, směřované nejen biskupovi, ale i vlastní vrchnosti, na dopad interdiktu na jejich běžný život. Zatímco vyhlášení církevních trestů prameny ještě zachycují, mnohem méně zpráv se –

[669] Především na základě pozdněstředověkých pramenů nastiňuje obecné otázky memoriální funkce kostelů (a far) BÜNZ, *Memoria auf dem Dorf*; z bohemikálního pohledu ŠIMŮNEK, *Reprezentace,* s. 106–123. – *Chronicon Francisci Pragensis,* FRB SN I, s. 42–43.

zcela nepřekvapivě – vztahuje k jejich snímání, obojí ovšem charakterizuje značně ritualizované jednání.[670]

[670] Ukázkovou je stížnost německobrodských farníků na jejich plebána, který z biskupova nařízení uvalil na farnost interdikt, tedy zastavil konání bohoslužeb a pohřbívání do posvěcené půdy, a sice jako jeden z důsledků vleklého sporu o příjmy z několika kostelů mezi vilémovskými benediktiny a brodskou komendou. Tyto kompetenční spory navíc znejistily farníky v další rovině, a sice komu odvádět farní desátek. CVB V/1, č. 288, s. 428–430, k průběhu sporu SOMER, *Smil z Lichtenburka,* s. 170–171. – K biskupově symbolické přítomnosti v diecézi obecněji TROJAN, *Reprezentace,* s. 101–114.

IV. Hospodářské aspekty pražského biskupství

Právě proto, že vztah středověké církve (a ve své podstatě tak i člověka obecně) k penězům a majetku byl rozporuplný a jeho hromadění mohlo být jednou považováno za hříšné, podruhé naopak – nejčastěji ve spojení se zbožnou štědrostí a uvážlivým nakládáním – za ctnostné a svým způsobem i žádoucí, byl na tuto otázku kladen značný důraz. Rozvoj písemné kultury, který lze v českém církevním prostředí – krom jiného – sledovat v souvislosti s tzv. Velkým privilegiem české církve (1222) a obecně důsledky reformního IV. lateránského koncilu kladoucími důraz na právní stránku listinného svědectví, pak umožňuje nazírat rovněž přístup jednotlivých církevních institucí k hospodaření. Vlastnické a obecně majetkoprávní otázky byly nezřídka též předmětem vzájemných sporů, a tedy jsme se jich dotkli již v předchozích kapitolách; samotná emancipace pražského biskupství spočívala, jak níže ukazujeme v kapitole o temporálních imunitách, krom jiného v postupném posílení práv k drženým nemovitostem a poddaným.[671]

Řada historiků zejména v posledním půlstoletí věnovala pozornost podrobné a vesměs důkladné analýze hospodářského zázemí jednotlivých církevních ústavů, a to nejen rozsahu těchto zboží a jeho proměně, ale rovněž otázkám jeho kolonizace, zavádění inovací, hospodářských strategií a obecněji též otázkám zakladatelských práv a jejich praktického odrazu. Je proto až možná s podivem, že zatím nejúplnější přehled rozsahu biskupské a později arcibiskupské domény, včetně jejího rozkladu v posledním desetiletí před vypuknutím husitských válek, poskytuje první a třetí svazek Tomkova *Dějepisu města Prahy*; v některých případech rozvinutý J. V. Šimákem v *Pronikání Němců do Čech.* Výjimku ovšem tvoří velmi podrobné a spolehlivé zpracování řečického distriktu, které podal téměř před sto lety J. Dobiáš v prvním svazku *Dějin královského města Pelhřimov*. Několik spíše obecnějších postřehů přinesl rovněž V. Chaloupecký (editor *Účtu pokladníka* a autor prvé monografie o Janu IV.), R. Nový, J. Láník a Z. Boháč, jehož studie krom cenných (byť ne vždy bezchybných) mapových podkladů stručně shrnuje vývoj hospodářských poměrů biskupství v celém průběhu doby předhusitské.[672] Specifickým problémem je otázka desátků, jejich původu, výběru a povahy – několik příspěvků jim naposledy věnovali P. Bolina a David Kalhous.

[671] Obecně zejména z pohledu kanonického práva GILCHRIST, *The Church and Economic Activity in the Middle Ages*, především úvodní úvahy (s. 1–10) o tom, jak skloubit kázání o bytí mimo svět ale existovat ve světě, stručněji též DE MIRAMON, *Ecclesiastical Property, Tithes, Spiritualia*.

[672] BOHÁČ, *Pozemková držba*; LÁNÍK, *Vývoj pozemkové držby.* – Zmiňme alespoň práce Jaroslava Čechury, Františka Kubů, Eduarda Kubů, Kateřiny Charvátové a Rostislava Nového, ke konceptu zakladatelských práv se po V. Vaněčkovi vrátil T. Borovský (*Kláštery, panovník a zakladatelé na středověké Moravě*), k obecným otázkám

Pražský biskup byl co do rozsahu pozemkové držby jedním z největších feudálů v zemi,[673] byť jeho zboží vzhledem k roztříštěnosti nemohlo vykazovat takovou hospodářskou efektivitu jako některá šlechtická dominia – byť zevrubnější srovnání umožňují spíše až prameny konce 14. a počátku 15. století. Vedle pozemkového vlastnictví je ovšem nutno uvažovat rovněž příjmy (a výdaje) spojené s duchovní správou diecéze a postavením pražského biskupa v rámci církevní hierarchie. Podstatná je rovněž dále pojednaná hospodářská vazba pražského biskupa, katedrální kapituly a pražského kostela a její proměna v průběhu 13. století.

Jak již bylo naznačeno, jde o problematiku značně širokou, jež by měla být pojímána v kontextu vývoje pražského (arci)biskupství jako instituce a vzhledem ke stavu dochování pramenů[674] rovněž v celé šíři 10. – počátku 15. století. Proto nezamýšlím v nadcházejícím textu téma vyčerpat, ale spíše nastínit jako jednu ze souřadnic, která nikoli nepodstatně ovlivňovala pražské biskupství jako instituci i konání jednotlivých nástupců svatého Vojtěcha. Otázku *osvobodivém působení evangelijní zvěsti*, tedy zda a případně jakým způsobem se projevil na způsobu hospodaření, a zejména zacházení s poddanými fakt, že patřili vrchnosti církevní a nikoli světské, otevřel již Tomáš Petráček. V následujících pasážích bude patrná zejména první perspektiva, už vzhledem ke stavu a charakteru pramenné základny. [675]

pak mj. řada studií J. Žemličky (především *Emfyteuze, nájmy a propůjčování jako hrozba církevním majetkům* a souhrnná práce *Království v pohybu*). – NOVÝ, *Přemyslovský stát,* s. 119–124 zároveň zachycuje základní kontury majetkového vztahu mezi biskupstvím a kapitulou, byť je nelze vždy přijmout. Problematiky se rovněž velmi povrchně a nikoli bez omylů dotýká VANÍČEK, *Velké dějiny III,* s. 232–235.

[673] Obecně se uvádí, že druhým po králi, což ovšem může být do jisté míry zavádějící, neboť tyto úvahy pomíjejí rozdrobenost tohoto zboží (včetně záměny držby části vsi za celou) a povahu šlechtického nedílu.

[674] Byť se co do dochování pramenů jednotlivé majetkové distrikty liší, obecně platí, že podrobněji lze rozsah a specifika jednotlivých distriktů sledovat nejdříve pro episkopát biskupa Tobiáše (urbář pražského biskupství z let 1283/4 a Formulář Tobiáše z Bechyně) a komplexněji až v druhé polovině 14. století (Účet pokladníka pražského arcibiskupství, Urbář pražského arcibiskupství a berní rejstřík), byť ani tyto nepopisují všechny distrikty. Pro přehlednost tyto prameny necitujeme tam, kde se jen povšechně odkazuji na rozsah jednotlivých distriktů; k tomu srov. mapové přílohy BOHÁČ, *Pozemková držba.*

[675] Tyto pasáže doplňují a rozvíjí úvahy formulované při přípravě druhé kapitoly studie *Tobiáš z Benešova. Biskup – Hospodář – Politik*. Nejde ovšem o vyčerpávající přehled všech biskupských statků a statečků, jejich vývoje a zpráv; těmto záležitostem autor hodlá věnovat samostatnou pozornost, a to v celém kontextu předhusitských Čech. – PETRÁČEK, *Nevolníci a svobodní,* s. 144–157

IV. 1 Majetková základna a její vývoj

Povaha počátečního zajištění biskupství při jeho založení není jasná, pravděpodobně ale jeho značnou část (ne-li celé s přihlédnutím k obecným poměrům pozemkové držby v Čechách) tvořily nejprve knížetem postoupené příjmy z výnosů jednotlivých dvorů, případně hradních okrsků a příjem z desátku, ať už byl jeho původ jakýkoli.[676] První zmínky o biskupských nemovitostech pocházejí z Kosmova líčení jednání o oddělení (obnově) moravské diecéze. Pražský děkan k roku 1067 připomíná, že pražskému biskupu Šebířovi mělo být oddělení, a tudíž ztráta příjmů z moravské části diecéze kompenzována krom ročního platu 100 hřiven z knížecí komory podržením již v té době moravských statků – biskupského dvora Sekyřkostel s příslušenstvím, vsi Slivnice s trhem a hradu Podivína – a konečně si měl pražský biskup vybrat dvanáct nejlepších vsí v Čechách. I pokud bychom vzali v potaz námitky řady historiků, počínaje F. Palackým, V. Novotným a B. Bretholzem, že Kosmas v otázce moravských statků záměrně fabuluje, není důvod pochybovat o onom tuctu nejlepších vsí. Zda jednou z těchto vsí byly i Žerčice na Mladoboleslavsku, kde podle Kosmy biskup Jaromír-Gebhart v roce 1070 vysvětil svůj kostel (*ecclesiam suam* – spíše tedy kapli) *in nova curte*, není jasné.[677] Je ale pravděpodobné, že statky na Žerčicku a Běcharsku náležely, snad již v té podobě, jak je zachycuje Tobiášův urbář, k nejstaršímu pozemkovému nadání pražského biskupství.

Zmínky o těchto statcích, rozmístěných při jednotlivých komunikačních směrech z pražského centra, se pravidelněji objevují v průběhu 12. století, zejména v jeho posledních třech dekádách.[678] Jde o dvory v Rokycanech, Roudnici, Chuchli u Prahy, jisté statky se dvorem

[676] ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 170 a 244 a TÝŽ, *K hodnověrnosti*, s. 32–34) předpokládá na základě tzv. Břevnovského privilegia Jana XV., že kníže biskupství přiřkl desetiny výnosů jistých hradních okrsků; biskup Vojtěch pak měl tyto výnosy z Bílinska, Litoměřicka a Děčínska postoupit Břevnovu. BOLINA, *Jaké desátky biskup Vojtěch* se k realizovatelnosti tohoto daru staví právem značně skepticky. Zmínky svatovojtěšských legend připomínající biskupovu snahu uspořádat důchody biskupství jsou vzhledem k patrným inspiracím karolinským prostředím poměrně problematickým pramenem (typicky líčení Canapariovy legendy: NOVÝ – SLÁMA, *Slavníkovci ve středověkém písemnictví,* s. 127–128). K diskusi o povaze biskupského a církevního desátku na jiném místě. – *Majetkem* zde rozumějme nejen samotnou nemovitou držbu, ale rovněž k ní vázané platy, služby a poddané a dále všechny příjmy biskupské komory.

[677] Kosmas, MGH SRG NS II, II.21, s. 113 a II. 27, s. 120; WIHODA, *Causa Podivin,* s. 281–282, tamtéž poměrně přesvědčivě ony námitky vyvrací.

[678] K poloze při cestách obecně MEDUNA, *Cesty ve středověku,* s. 108–116 – Torzovitost těchto zpráv vynikne především ve srovnání s translační listinou olomouckého kostela (krátce před jarem 1142) vydanou Jindřichem Zdíkem. Biskup s ohledem na zvetšelost starých privilegií mj. připomíná, že nechal zaznamenat veškeré statky, které kostel držel a drží, přičemž jejich soupis je poměrně logicky strukturován. CDB I, č. 115, s. 116–123; BISTŘICKÝ, *Zdíkovy listiny;* BOLINA, *K interpretaci a datování Zdíkových listin;* shrnuje a k Bistřického datování se přiklání WIHODA, *Morava,* s. 123–126.

na Horšovsku, širším Rokycansku, zřejmě i Trhovoštěpánovsku[679] a *predium Selev* se vším příslušenstvím, které získal biskup Ota r. 1144 náhradou za definitivní odstoupení Podivína. Ve všech případech šlo téměř jistě o panovnické donace, jistota v tomto ohledu panuje u želivského újezda, který biskup následně rozdělil, a zatímco severní část zřejmě postoupil tamním benediktinům k zajištění kláštera, jižní část následně byla kolonizována aktivitou biskupů. Nejistá je nadto doba získání statků v dalších oblastech – především na Vltavotýnsku, Českobrodsku a na Moravě (Kojetín a Jaroměřice).[680]

Je tedy patrné, že před koncem 12. století bylo biskupství nadáno poměrně slušným zázemím, jehož hlavním nedostatkem ovšem byla jeho roztříštěnost, s níž se potýkali ještě biskupové Tobiáš a Jan IV. Zdá se, že rovněž kontinuita hospodářské správy a využití jednotlivých okrsků byla značná. Již v roce 1110 připomíná Kosmas smírčí jednání knížat s králem Jindřichem V. na biskupském dvoře v Rokycanech, ten tedy musel být schopen soustředit dostatečné prostředky, aby zde mohlo pobývat větší množství lidí. K těmto dvorům byly přiděleny jednotlivé vesnice a lidé; ti snad, podobně jako v případě klášterních fundací, patřili k nejstarší vrstvě biskupského majetku. O jejich robotních povinnostech slyšíme až z Tobiášova urbáře a jeho formulářových kusů, lze ale předpokládat jejich starší kořeny; obdobně sledujeme jednotlivé biskupské služebníky vázané k jeho dvoru. Typicky to jsou *milites episcopi* známí z Bedřichovy donační listiny újezdu u Rokycan a drobní šlechtici, snad biskupovi *clientes* usazení na jižním okraji řečického distriktu a podílející se na postupu kolonizace.[681]

Není vyloučeno, že následně tyto drobné statečky biskupství odcizili – tomu podle Lenky Martinkové napovídá jednak znění známé limitace rynárecké farnosti (1203), jejíž prostor připisuje biskupskému zboží (ovšem bez jakékoli opory v textu samotném), jednak majetkovému rozložení na počátku 14. století, kdy řada těchto vsí byla již ve šlechtických rukou. Tyto úvahy by podporovala rovněž značně nelogicky vedená jižní hranice distriktu tak, jak je známa pro konec 14. století.[682] O podobných usurpacích původně biskupského majetku

[679] Již Tomek zde předpokládal existenci biskupských statků před r. 1126, neboť soudil, že tzv. Svatavin újezd, předpokládaný vdovský úděl královny Svatavy byl na své západní straně vymezen právě již osídleným a biskupovi postoupeným Štěpánovskem. Není důvod tuto hypotézu odmítnout. TOMEK, *Újezd Svatavin na řece Sázavě*, v širších souvislostech ŠIMÁK, *Pronikání,* s. 446.

[680] K tomu přehledně TROJAN, *Tobiáš,* s. 90–107 a 193–201.

[681] K proměně označení jednotlivých celků TROJAN, *Tobiáš,* s. 169–171. – PETRÁČEK, *Nevolníci a svobodní.* – CDB I, č. 280, s. 246–247 (Rokycany); k povinnostem na biskupských statcích TROJAN, *Tobiáš,* Tabulka 1 v příloze.

[682] MARTÍNEK (ed.), *Pelhřimov,* s. 72–77. Autorka kapitoly (L. Martínková) dále konstruuje jakousi manskou soustavu vázanou na biskupské centrum, přiznaně inspirovanou situací v sousední olomoucké diecézi, a to na

lze snad ještě uvažovat na Horšovotýnsku, kde až v 15. století zachycujeme stopy starší nápravnické soustavy, za jejímž vznikem mohl stát rovněž biskup, resp. spíše až arcibiskup.[683] Vztahům lokálních elit a biskupské hospodářské správy bude ještě věnována spíše letmá pozornost, neboť prameny nabízejí ucelenější obraz až pro polovinu 14. století.

Od poloviny 12. století rovněž sledujeme samostatné nakládání s nemovitým majetkem. V prvé řadě je to rozdělení rozsáhlého želivského újezdu se vším, co k němu přísluší, získaného v roce 1144 od knížete Vladislava II. V kontextu nestabilních let na počátku jeho vlády se zdá být nosná úvaha Lenky Martinkové – ta připomíná, že šlo o území vzdálené dosahu tehdejších správních center a dovozuje, že si prostor mohl vybrat biskup Ota sám s myšlenkou hospodářské emancipace. Neboť i po postoupení severní části obnovenému klášteru v Želivi zde měl možnost vybudovat dostatečně rozsáhlé zázemí, jež mohlo být slušnou oporou jeho moci a pozice. Za uvážení rovněž stojí další hypotéza téže autorky; a sice, že biskup mohl mít snahu obklopit (snad nejen toto) své zboží statky jiných církevních institucí (zde mj. želivský klášter a vyšehradská kapitula), neboť si, jak jsme již ostatně poukázali, osoboval do jisté míry právo vměšovat se do jejich hospodářských záležitostí a rovněž z jejich strany nehrozilo výraznější nebezpečí zcizování statků.[684]

Zatímco v prvém případě šlo o zbožné nadání podnícené zřejmě Jindřichem Zdíkem,[685] další zmínky připomínají běžnější směny a prodeje. Tak měl být někdy v 80. letech 12. století biskup Jindřich Břetislav nouzí pražského kostela donucen prodat svému věrnému Mechfridovi ze Slavčevsi ves Mračnici (příslušnou ke dvoru v sousedních Mašovicích na Horšovotýnsku) se vším příslušenstvím; vymínil si ovšem právo odúmrti, na jehož základě se neznámo kdy ves vrátila do biskupových rukou. V téže oblasti měl jeho předchůdce Fridrich postoupit jakémusi rytíři (*miles*) Přibyslavovi ves *Lazi* za rezignaci na nároky, které si činil k panovnické donaci –

základě nemnoha zmínek; především FTB, č. 33, s. 30–32. – V takových případech bych viděl spíše neformální klientské vazby analogické celé řadě pronájmů zpustlých statků církevních ústavů laikům za účelem jejich obrany a obnovy. – BOHÁČ, *Pozemková držba,* mapa 10.

683 *Cancellaria Arnesti*, s. 184 (založení nápravy v Horšově), obecně FRIDRICH, *Manské zřízení* a ROŽMBERSKÝ, *Jeníkovice a nápravy*. Tyto úvahy komplikuje fakt, že horšovotýnské zboží nezachycuje ani jeden z výše jmenovaných pramenů hospodářské evidence a je tedy možné jej více méně spolehlivě rekonstruovat na základě berního rejstříku plzeňského kraje z r. 1378, který tyto lokality logicky nezaznamenává, a zmínek o zástavách po husitských válkách. BOHÁČ, *Pozemková držba,* mapa 17.

684 MARTÍNEK (ed.), *Pelhřimov,* s. 72–75. Jak jsme již nastínili, pokud biskupa vázal jakýkoli zakladatelský vztah k Želivi, poměrně brzy beze stopy vyprchal.

685 HILSCH, *Die Bischöfe,* s. 122 považuje na základě a vyprávění *Letopisu Jarlocha*, FRB II, s. 489 nahrazení benediktinské komunity premonstráty a její dodatečné zajištění za praktické uplatnění biskupových zakladatelských práv. – Jako projev osobní zbožnosti lze chápat dar čtyř vesnic a oslovského újezdu doksanským premonstrátkám Danielem I.; není jisté, zda z biskupského nebo spíše vlastního majetku (*Necrologium Doxanense,* s. 120).

snad výsluze – zmiňovaného újezdu u Rokycan. Směnečné akty pak reprezentuje postoupení vsi *Teskoy* plaskému klášteru (patrně mezi lety 1146–1148) a směna řady vsí rozptýlených po celých Čechách s Jiřím z Milevska. Připomenuté akty byly z biskupovy strany, jak rovněž vyplývá z formulace poslední listiny, míněny jako arondizační. Postoupení výnosu z desátku (ať už biskupského, nebo církevního) jednotlivé instituci chápejme jako specifický způsob směny, v některých případech rovněž jako spolupodíl na zajištění panovnické fundace. Zde připomeňme imunity pro vsi kladrubských benediktinů zajištěné fundátorem Vladislavem I. (zřejmě za souhlasu biskupa Heřmana) a rozmnožené biskupem Danielem I. (zde šlo o rozšíření imunity na nově nabyté vsi). Příjem měla biskupství nahradit třetina výnosu z klášterního cla v Domažlicích, resp. postoupení dvou zřejmě drobných vsí. Téhož charakteru je postoupení biskupského desátku johanitům ze všech jejich vsí výměnou za biskupskému dvoru v Roudnici blízké *predium* Rovné; záležitostem desátkových imunit je věnována pozornost ještě na jiném místě.[686]

Řada klášterů si svá nadání pojišťovala listinnými falzy vycházejícími často ze starších aktových zápisů nebo soudobých nároků instituce.[687] Pro pražské biskupství takovou aktivitu neznáme – s výjimkou falz dotýkajících se vzájemného vztahu biskupství a jiné instituce, vzniknuvších ovšem v rámci kanceláře oné instituce. To platí pro výše zmíněné desátkové imunity a dále falzum zakládací listiny plaského kláštera z pol. 13. století, hlásící k 5. srpnu 1146 připomínající zcizení biskupské třetiny vsi Nebřeziny fundátorem kláštera Vladislavem II. Náhradou kníže věnoval biskupovi ves (Horní) Stupno u Břas na Radnicku – pro obě strany šlo o výhodný krok ke scelení statků.[688] Letmá zmínka o směně třetiny vsi – zbývající část byla dosud v rukou panovníka – poukazuje na charakter zajištění biskupského stolce. Sledujeme v některých oblastech (zejména *starého sídelního území*) totiž velmi rozdrobené majetky, sestávající často jen z částí vsí, někdy jen několika lidí usazených na panovnické půdě. Byť jistě zajišťovaly biskupovi jistý příjem, neumožňovaly mu jakoukoli emancipaci – ať už vzhledem k nemožnosti jakékoli podstatnější hospodářské činnosti, nebo omezené možnosti samostatného nakládání (ať už šlo o uplatňování zakladatelských práv – jako pravděpodobně

[686] Po řadě CDB I, č. 280, s. 246–247, č. 396, s. 408–409, č. 303, s. 272–273, č. 403, s. 421–422 (důvěryhodné falzum konfirmace knížetem Bedřichem z poč. 13. stol.) a č. 390, zde s. 399 (falzum zakládací listiny s vpisem); k desátkům na Roudnicku CDB I, č. 349, s. 314–316: BOLINA, *Příspěvek k interpretaci,* s. 856 jej považuje za falzum o alespoň zčásti reálném základě (k nim mj. v dalším odstavci); HRUBÝ, *Tři studie*, s. 52–53 naopak za pravou, jenž ovšem vznikla v prostředí konventu.

[687] Z bohaté literatury alespoň JAGOŠOVÁ, *Diplomata Bohemiae et Moraviae*, s. 135–139; ŠRÁMEK, *„Aby události neunikly paměti.“*; BISTŘICKÝ, *Über Falsifikate böhmischer Gründungsurkunden* a NOVÝ, *Diplomatické poznámky k donačním listinám*.

[688] CDB I, č. 396, s. 408–409.

v tomto případě, nebo později práva nucené směny). Zároveň, jak ještě uvidíme, mohly být tyto drobné statečky zvláště v neklidných dobách snadnou kořistí sousedů.

Zmíněné nakládání s biskupským zbožím podléhalo nejpozději od konce 12. století, jak podrobně rozebereme v příslušné kapitole, souhlasu biskupské kapituly, která tak byla garantem jeho zachování. Zda se na těchto transakcích svým souhlasem podílel rovněž panovník z pozice držitele zakladatelských práv, není vzhledem k dikci listin příliš pravděpodobné.[689] Způsobu a přibližné době získání jednotlivých statků rámcově odpovídá jejich charakter. Proto bude vývoj hospodářského zázemí v průběhu 13. století pojednán podle jednotlivých distriktů, seřazených ovšem podle těchto pravidel. Následně bude možné sledovat obecnější trendy podstatné pro vývoj biskupství jako celku.

V bezprostředním okolí pražského centra biskupovi patřila řada poměrně drobných majetků nejasného stáří a původu. Zřejmě jde vesměs o knížecí dary – z knížecího majetku v prostoru Velké Prahy a blízkého okolí byly ostatně zajišťovány i jiné církevní instituce, s nimiž pak biskup vstupoval do kontaktu jako pozemkový vlastník.[690] Smyslem těchto statků bylo zajištění dobytka (zejména koní v Kyjích) a především potravin pražskému biskupskému dvoru; některé dvory (doloženo zde r. 1132 pro Chuchli) sloužily i biskupovým krátkodobým pobytům. V první řadě jde o skupinu vsí na Zbraslavsku (Zbraslav samotná, Záběhlice, Lipence a obojí Chuchle se dvorem, k čemuž náleží ještě polnosti a šest podsedků ve Vidimi, dvůr v Sadové, dvě polnosti a zahrady v Žabovřeskách a osm rybářských dvorů v Lahovicích), které ovšem po polovině 13. století zcizil Přemysl Otakar II. k založení loveckého dvorce. Přinejmenším drobné díly některých těchto vsí, resp. usazení lidé náležely ještě v první polovině 13. století – jak naznačuje dobové falzum – kladrubskému klášteru. Králem zcizené statky se pak, jakmile Václav II. vypořádal opomenuté nároky biskupa Tobiáše, staly základem nadání cisterckého Síně Královské; na ony spory ostatně naráží i pisatel Zbraslavské kroniky. [691]

Ke dvoru s kostelem v Kyjích náležely vsi Kyje, Hostavice a Štěrboholy; byť jsou poslední dvě doloženy až ve 14. století, lze předpokládat, že nejpozději o století dříve biskupovi

[689] Pro olomouckou diecézi jsou panovnické souhlasy se směnou biskupského majetku explicitně doloženy r. 1208 (CDB II, č. 78, s. 73–74 – zde jak Vladislav Jindřich, tak i Přemysl Otakar I.)

[690] Tak směnil biskup Daniel II. za svědecké přítomnosti kapituly i laiků zřejmě z vlastní družiny) člověka se zemí v Jinonicích, jiného v Košířích a zboží ve Střešovicích za zboží v Motole a dědiny v Račeticích (zř. na Kadaňsku). CDB II, č. 85, s. 78–79.

[691] FTB, č. 30, s. 27–28; *Kanovník vyšehradský,* FRB II, s. 214. – Zbraslav samotná (nebo alespoň její část) měla spolu s jinými osadami v okolí ústí Berounky náležet již od založení kladrubskému klášteru (CDB I, č. 390, zde s. 396–397). Je patrné, že v hustěji osídleném pražském zázemí bylo jen velmi obtížné formovat jakékoli rozsáhlejší statky, což stálo patrně i za zcizením zbraslavských vsí biskupovi (připomíná RBM II, č. 1586, s. 683 a č. 1692, s. 726–727; k okolnostem podrobněji MEDUNA, *Luba a ti druzí,* s. 376.

náležely. Kostel s pozoruhodnou freskovou výzdobou byl se všemi přináležejícími požitky r. 1306 inkorporován k beneficiu bílinského arcijáhna; podobně bylo naloženo i s jinými kostely biskupova patronátu (a vesměs i založení).[692] Vedle těchto větších skupin náležely biskupství Dušníky a Chrášťany u Rudné,[693] část Zbuzan, dvůr ve Vokovicích a již zmíněné zboží v Motole; složitým vývojem prošla držba vzdálenější vsi Železná. Přemysl Otakar II. měl podle pozdější reivindikace zcizit biskupovi 2/3 vsi spolu s patronátem k tamnímu kostelu, zatímco zbývající díl mu již náležel. Václav II. pak Tobiášovi původně biskupskou část vrátil a v rámci rozsáhlé reivindikační aktivity (1295) biskupství postoupil i zbývající díl.[694]

Pro skupinu statků, které považujeme za nejstarší vrstvu nadání je typická jednak jejich poloha v rámci tzv. *starého sídelního území,* jednak mimořádná roztříštěnost – alespoň z dnešního pohledu, kdy mohla být sídelní síť i v těchto oblastech částečně zahuštěna biskupovou aktivitou.[695] To platí zejména pro Žerčicko – Běcharsko na Mladoboleslavsku, širší Roudnicko, Českobrodsko, drobné statky na Ústecku, Lounsku a v menší míře též Rokycansko. Byť v posledním desetiletí 13. století byly úsilím biskupa Tobiáše některé rozšířeny (podrobně viz dále), v základu jde téměř jistě o součást nejstaršího nadání pražského kostela – to připomíná i rozložení doložených statků pražské kapituly, potažmo hrobu sv. Václava (rovněž viz dále).

Rozsah biskupských statků okolo dvora (s kostelem) v **Žerčicích** připomíná biskupský urbář z let 1283/4 – dvanáct vsí s poplatnými zeměmi (nejčastěji *terra*, dělená v některých případech na jitra), případně lány, podsedky a usazenými služebníky (jmenováni strážci komory, vinaři a obecně služebníci). Lokality jsou seskupeny kolem dvou center – Žerčic se dvorem a Běchar, které snad měly být trhovým místem. Jak napovídají zmínky o poustkách téměř v každé vsi, patřil distrikt k těm, které byly v době zlých let výrazněji postiženy.[696] To je

[692] Po řadě FTB, č. 30, s. 27–28; LE I, č. 169, s. 82–83; *Účet pokladníka*, s. 18; RBM II, č. 2775, s. 1214. Obecně k biskupským kostelům, byť zejména na základě mladších pramenů TROJAN, *(Arci)biskup a jeho faráři*.

[693] Nejpozději ve 20. letech 13. století byly v rukách svatojiřských benediktinek (CDB II, č. 378, s. 418–423), v biskupových rukách doloženy až v r. 1289, kdy je vyplenil Zbyslav z Třebouně (FTB, č. 188, s. 148–149). Podobných majetkových transakcí nejasné povahy a průběhu proběhla mezi biskupem a kláštery celá řada; nakolik při nich biskup nezneužíval své pozice nelze posoudit.

[694] RBM II, č. 1586, s. 683 a č. 1692, s. 726–727.

[695] Takovým příkladem je zřejmě založení Nové Vsi u Českého Brodu někdy v průběhu 13. století, snad v souvislosti s napřímením tzv. trstenické stezky v jeho předpolí (TROJAN, *Vývoj osídlení*, s. 39) – Ke starému sídelnímu území alespoň SLÁMA, *Příspěvek ke kolonizaci*, passim. R. NOVÝ, *Přemyslovský stát,* s. 120–121 předpokládá souvislost rozložení nejstarších biskupských statků s pojmenováním arcijáhenství, resp. s majetkem biskupství v dané oblasti.

[696] Podrobně NOVÝ, *Nejstarší český urbář,* passim, edice s. 221 a 224; mapa viz BOHÁČ. – R. Nový předpokládá, že zatímco v době braniborského správcovství trpěly zejména severně situované statky, za konfliktu se Závišem

snad také důvod jinak nepříliš logických odprodejů Markvarticům uskutečněných zřejmě v 80. letech biskupem Tobiášem – Benešovi a Janovi z Hruštice čtyři dvory v Dětenicích, Zdislavu ze Zvířetic osm domů, poplatný mlýn a užitek z trhů v Mladé Boleslavi.[697] Výsledky hospodářské obnovy jsou patrné ve vpiscích do Urbáře, datovaných R. Novým do r. 1290 – na řadě míst došlo k obnově zpustlých pozemků, někde (zejména Běchary) k rozšíření půdní výměry; ale ani v jediném případě nesledujeme modernizační emfyteutické vysazení, což je v kontextu Tobiášovy hospodářské politiky spíše s podivem.[698]

Podobným způsobem hrál centrální roli i dvůr v **Roudnici nad Labem**, jeho roli pak zřejmě za Jindřicha Břetislava převzal tamní kamenný hrad na labské ostrožně, ve 14. století oblíbené sídlo pražských biskupů a arcibiskupů. Biskup Tobiáš pak starší městečko (*oppidum forense*) pod hradem emfyteuticky vysadil o výměře 43 lánů. Původní statky byly zřejmě mnohem rozptýlenější – když v roce 1184 směnil biskup Jindřich s Jiřím z Milevska trojici vsí nedaleko Milevska za čtyři jiné, připomíná znění listiny, že (alespoň některé) *a curia nostra in Rudenitz non longe aberat*. To se zřejmě týkalo získaného Budova na Ústecku a Chrastné (snad nedaleko Třebenic); zřejmě k roudnickému centru náležely i zbývající lokality tvořící na pravém břehu Labe proti Ústí sevřenou skupinu vsí a snad též Blíževedly na křižovatce cest z Boleslavi do Litoměřic a z Roudnice do Zhořelce, povýšené Václavem II. na trhové místo (1291) se strážním hrádkem Hřídelík a zřejmě několika vesnicemi.[699] Zájem knížete-biskupa o tento region je zřejmý rovněž ziskem Rovné od johanitů výměnou za postoupení desátku ze

z Falkenštejna naopak jižní. Úvaha vychází především ze zmínek o plenění v Tobiášově formuláři a absenci poustek na Trhovoštěpánovsku.

[697] Nejstarší urbář tamtéž uvádí pět zemí, které drželi strážci biskupovi komory. Zápis byl na počátku 90. let mřežován, což dává Nový do souvislosti s vypleněním, stejně dobře je ale možné, že tak bylo zaznamenáno kvůli prodeji. Ten ovšem mohl být vypleněním motivován – biskupovi se nemuselo vyplatit vsi znovu osazovat (NFTB, č. 4, s. 26–27 a FTB, č. 258, s. 198 se velmi jemně odchylují v záležitosti výměry těchto dvorů, což je snad písařský omyl, podobně jako počet dvorů (Srov. pozn. b k NFTB, č. 4); NOVÝ, *Nejstarší český urbář,* s. 221; SEDLÁČEK, *Hrady* X, s. 311). K obecným souvislostem ZOUL SAJBT, *Markvartici,* podle rejstříku. – A opět, není jasné, zda rozdíl mezi podsedky v Boleslavi je dán písařskou chybou nebo skutečným rozdílem mezi sepsáním Nejstaršího urbáře a prodejem, daným např. obnovou zboží (NFTB, č. 5, s. 27–28).

[698] Takřka zdvojnásobení lánové výměry lze hypoteticky spojovat se (zdá se systematickou) Tobiášovou podporou sítě trhových míst na svých statcích. Uvažovanému významu lokality rovněž odpovídá předpokládané emfyteutické vysazení před r. 1283 (zřejmě tedy aktivitou biskupa Jana III.), jak také, ačkoli s vyfabulovaným datem, podotýká K. Kuča (KUČA*, Města a městečka I,* s. 61–62). – Před r. 1390 byly ovšem v celém distriktu pozemky na lánovou míru převedeny (DRC, s. 98–100).

[699] DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie,* s. 482 se starší literaturou. Roudničtí prý *per simplicitatem et ignirantiam* nepřijali od biskupa žádnou lokační listinu, tudíž tato je dochovaná až v konfirmaci Jana IV. (RBM II, č. 1933, s. 833). – CDB I, č. 303, s. 272–273. Zatímco v případě Budova je lokalizace poměrně jasná, v případě Chrastné jde spíše o předpoklad (PROFOUS, *Místní jména* 2, s. 55). Ke zboží na Ústecku viz dále, k Blíževedlům KLL I, č. 624, s. 243 (pro podrobnosti NA ŘKřiž, inv. č. 99, sg. ŘKř 21; GABRIEL – PANÁČEK, *Hrady okresu Česká Lípa,* s. 16 a 35–37.

všech vsí, které mají a mít budou; patrný je nepoměr hodnot, byť shromažďování náležitého desátku mohlo být, jak napovídá řada zpráv, nesnadný.[700]

Podstatnou část vsí na levém břehu Labe a pod Řípem získal biskup Tobiáš (1292 a 1295) jako náhradu škod způsobených jak Přemyslem Otakarem II., tak bojích se Závišovými straníky. Část tohoto zboží (Záluží, Račice, Hněvice, Mnetěš a polovina Chržína) vzešla zřejmě přímo ze zbytku panovnické domény, zbývající vsi (Dobříň, Kozlovice, Černouček a Lobeč u Kralup) získal Václav II. pro biskupa – zřejmě na jeho žádost – předcházející směnou s Vyšehradskou kapitulou. V témže roce biskup Tobiáš ještě přikoupil od johanitů blízké Vodochody; na příkladu Roudnicka je tak jeho arondizační politika jasně patrná. Z několika vsí v blízkosti těchto statků (včetně později biskupské Mnetěše) přiznal biskup Jan III. své kapitule sporný příjem z desátku – není jasné, zda a případně do jaké míry to souvisí s budovanou doménou.[701]

Druhou část distriktu tvoří skupina vsí[702] na pravém labském břehu, jejichž původ a způsob připojení k Roudnici je, podobně jako u několika dalších podřipských vsí, nejasný. Některé (celá Bříza a alespoň část vsi Brzánky) náležely po jistou dobu roudnickým augustiniánům, mohlo jít o zisky biskupa Jana IV.[703] Nelze vyloučit, že románský kostel z konce 12. století v Černěvsi založil některý z nástupců svatého Vojtěcha k zajištění duchovní správy svých poddaných; pak by zřejmě šlechtické fundace ve Vetlé a snad v Lounkách byly jakýmisi konkurenčními svatyněmi. To by ovšem předpokládalo existenci biskupského zboží

[700] CDB I, č. 349, s. 314–316. Část vsi přetím johanité koupili od sestry Dětřicha z Rovného za 45 hřiven stříbra; listina opět připomíná vhodnost tohoto majetku pro biskupské hospodářství: *predium* (…) *Rowni nomine,* (…) *quia propter sui vicinitatem valde necessarium erat episcopali curie, que dicitur Rudnice*. Ke starší držbě patrně patřil Robeč, kde je za Jana IV. doložený biskupský patronát (Cancellaria Johannis de Dražic, č. 84, s. 52) a snad i Tuhaň, kde je arcibiskupský patronát doložen před koupí Helfenburka r. 1375 (LC I/2, s. 8). O dalších vsích se zmiňuje až arcibiskupský urbář.

[701] RBM II, č. 1586, s. 683; č. 1674, s. 719 a č. 1692, s. 726–727. – Ve Mnetěši daroval kolem poloviny 12. století Jarohněv, bratr Nemojův Doksanům tři hosty (CDB II, č. 286, zde s. 284), šlo snad o jakousi panovnickou výsluhu, což naše úvahy jen potvrzuje. Podobné drobné dary sledujeme i ve vsích náležejících k roudnickému distriktu podle urbáře z konce 14. stol., jejichž doba a způsob získání nejsou jasné (v Lounkách drželi jisté drobnosti kladrubský klášter a vyšehradská kapitula, na počátku 13. stol. královský číšník Zbraslav – odkazy viz PROFOUS, *Místní jména* 2, s. 675). – RBM II, č. 1692, s. 726–727 (Vodochody). – CDB V/1, č. 209, s. 327–328 (desátky). Biskupské městečko Roudnice se ve 14. století – zejména péčí Jana IV. – stalo nejvýznamnější mimopražskou (arci)biskupskou rezidencí; srov. přehledně KOTYZA – KOPIČKA, *Zakladatelské dílo pražského biskupa Jana IV.*

[702] Vrbice, Lounky, Černěves s patronátním právem, Kyškovice, Brzánky, Bříza, Straškov, Židovice, Vyšetín, Miřejovice se dvorem a dnes zaniklý Oměšín. DRC, s. 92–98. Přináležitost některých vsí a příslušenství k miřejovickému dvoru (včetně odjinud neznámé náležitosti Nové Vsi a Podhořan s vinicemi) je známa ze zástavy tohoto dvora r. 1428 (AČ 6, č. 31, s. 479–481).

[703] EMLER, *Diplomatář kláštera blahoslavené Panny Marie*, s. 16–17; DRC, s. 11–12.

na labském pravobřeží nejpozději v této době – nabízí se souvislost s připomenutými aktivitami biskupa Jindřicha Břetislava.[704]

K Roudnici snad náležela i skupina vsí okolo **Ústí nad Labem**. Biskup Tobiáš zde pro vyčerpanost půdy a hrubost sousedů prodává Bohuslavu ze Vchynic ves levobřežní ves Vaňov; čtveřici vsí Hlinná, Babiny, Březí a Budov *inter Lituthomericz et Vsk sita* získala při svém založení spolu s pustou původně biskupskou vsí (lesem) Dájov roudnická augustiniánská kanonie. Budov připadl biskupství zmíněnou směnou s Jiřím z Milevska, který jej zřejmě získal jako výsluhu za působení v okolí posledních přemyslovských knížat; zbývající vsi pak zřejmě pocházely přímo z panovnické domény.[705]

Základ zboží na **Rokycansku** soustředěný kolem tamního dvora, poprvé doloženého na zemské cestě v roce 1110, lze oprávněně počítat mezi nejstarší nadání pražského kostela. Jistého rozšíření naznal v průběhu 12. století, kdy známe zisk vsi Stupno (u Břas) a jakéhosi újezdu u Rokycan; až do poloviny 14. století pak s výjimkou zcizení vzdálenějších Zdic, Bavoryně a Černína (navazujících na majetky pražského probošta) prameny mlčí. Rekonstrukci rozsahu pro 13. století znesnadňuje též fundace augustiniánského konventu při rokycanském kostele (1363), nadaného alespoň zčásti z původního biskupského zboží – předpokládejme minimálně vsi Klabavu (navazující na majetkové jádro), Habrovou a (Českou) Břízu (tvořící spolu s jistou vsí Nadryby drobný celek na opačném břehu Berounky), které držel konvent celé. Geneze tohoto distriktu je tedy podobná jako v případě Roudnicka.[706]

Roztříštěné a zřejmě starého původu byly rovněž drobné majetky při tzv. trstenické stezce na **Českobrodsku**. Založení tamního kostela sv. Gotharda při brodu přes Šemberu je připisováno vzhledem k patrociniu biskupu Menhartovi, mladší trhové městečko v jeho blízkosti bylo vypleněno za domácí války snad odjinud neznámým Ondřejem z Říčan. Následně jej biskup Tobiáš emfyteuticky vysadil a velmi netypicky si vymínil, že v případě potřeby měšťané přesunou své příbytky na jiné místo (*habitationes suas ad alium locum transferent*) – v úvahu zde připadá konkurence s uvažovaným nezdařeným panovnickým založením města

[704] NEJEZCHLEBOVÁ, *Fragment profilovaného ostění*; ADÁMEK, *Stavební vývoj kostela v Lounkách*; TROJAN, *(Arci)biskup,* s. 52.

[705] NFTB, č. 8, s. 30–31 (k tomu *Tobiáš,* p. 183); RBM IV, č. 478, s. 192–194; ŽEMLIČKA, *Roudnický záznam*, zejména s. 92–94 (k DRC, s. 8–9). Roudnická donace připomíná ještě biskupskou ves Smolnice, s velkou pravděpodobností se ovšem nejedná o zaniklou ves na Úštěcku (jak soudí BOHÁČ, *Pozemková držba,* s. 178), ale o ves s kostelem na Lounsku. – ZELENKOVÁ, *Premonstrátský klášter,* s. 29–35 shrnuje starší názory.

[706] Po řadě Kosmas, MGH SS SN II, III.32, s. 202; CDB I, č. 396, s. 408–409 a č. 280, s. 246–247; RBM II, č. 1692, s. 726–727; RBM VII/5, č. 1261, s. 766–767 a č. 1475, s. 888 (k tomu ROKYCKÝ, *Z hospodářské činnosti*; ZAHRADNÍK, *Klášter augustiniánů-řeholních kanovníků*, s. 116–121); ANDERLE – KAREL – ŠVÁBEK, *Městský hrad v Rokycanech*; DRC, s. 107.

Štolmíře.[707] Rozsah distriktu náležejícímu k brodské tvrzi není pro 13. století zcela jasný, když si Jan IV. stěžuje na plenění statků Hynkem z Dubé, vzpomíná městečko Brod se dvanácti vesnicemi; starší Tobiášovy stížnosti explicitně jmenují dvůr v Liblicích, zaměřený na chov koní, městečko Brod a další dvě vsi. Původně královské Bylany získal Tobiáš jako součást náhrady škod způsobených biskupství v průběhu druhé poloviny století; je pravděpodobné, že rozsah mimořádně rozdrobeného distriktu nejpozději v závěru 13. století zhruba odpovídal stavu, jak jej zachycuje o století mladší arcibiskupská hospodářská evidence. Charakter držby vyplývá z povahy *starého sídelního území*. Roztříštěnost těchto distriktů ovšem může v některých případech patrně souviset se snahou panovníka (a jinde šlechty) o revizi původních štědrých donací v souvislosti s úsilím církve (a jednotlivých institucí) o emancipaci a omezení zakladatelských práv. V případě biskupských statků by tomu mohly vzdáleně odpovídat i dále zmíněné nucené směny.[708]

Trojici distriktů Vltavotýnsko, Horšovotýnsko a Trhovoštěpánovsko spojuje především předpokládaný způsob jejich získání – šlo značně kompaktní celky (zejména v posledním případě), snad jakési panovníkem darované *újezdy*, na jejichž kolonizaci se do jisté míry mohl biskup rovněž podílet.

Byť je první přímá zmínka o **Trhovém Štěpánově** poměrně pozdní – až v lednu 1274 je zde doložen pobyt biskupa Jana III. – je velmi pravděpodobné, že zboží bylo k biskupským statkům připojeno před rokem 1126; tedy před již zmíněným vydělením tzv. Svatavina újezdu. Tobiášův urbář zde připomíná trhové místo Štěpánov s hrádkem začleněným půdorysu městečka, osm vsí a část další, kterou sdílel zřejmě s tamními vladyky. Zda tito soutičtí vladykové měli něco společného s nápravníky, držícími statky v pěti z těchto vsí, nelze říct; biskup a jeho purkrabí se ovšem v regionu dostával do kontaktu se širokou sítí místní drobné šlechty. Ve 14. století k distriktu patřily ještě Mnichovice s patronátem, Kalná a Štěpánovská Lhota, přičemž není vyloučeno, že v případě posledních dvou jde o pozdní biskupskou kolonizační aktivitu. Mohlo ale jít i o prostou koupi, jako v případě části dnes již zaniklé vsi Bělavy u Keblova – tu získal biskup Tobiáš od Voka z Buřenic, listina ovšem dokumentuje ještě starší vývoj držby. Při této příležitosti ji biskup rovněž nechal obejít, a sice Oldřichem

[707] HORNÍČKOVÁ, *Pražský biskup Meinhard;* FTB, č. 156, s. 124–125; DVOŘÁK, *Žitomíř;* TROJAN, *Vývoj středověkého osídlení*, s. 41–42. K Ondřejovi z Říčan v tomto kontextu skepticky BOUKAL, *Páni z Říčan*, s. 18.
[708] PALACKÝ, *Formelbücher* II, č. 6a, s. 17; FTB, č. 30, s. 27–28 a č. 193, s. 153; TROJAN, *Vývoj středověkého osídlení,* passim. VELÍMSKÝ, *Trans montes,* s. 64–65.

z Křivsoudova, jedním z předních šlechticů regionu. Mnichovice snad přibyly v souvislostí se ziskem sousedního Křivsoudovska v roce 1305.[709]

Centrem rozsáhlého zboží kolem soutoku Vltavy a Lužnice, čítajícího na konci 14. století na třicítku vsí a jejich částí, byl snad od počátku biskupský dvůr v **Týně nad Vltavou**, kde byla z biskupské iniciativy a jeho nadáním před r. 1251 založena malá kapitula. Starší vlastivědná literatura mylně předpokládala, že šlo o jeden z *prazákladů* biskupské domény, považuje ji za původně slavníkovské panství (podle Kosmova líčení Slavníkových statků) a připisuje její zisk době po vyvrácení rodu.[710] Mnohem pravděpodobnější je úvaha P. Boliny, který předpokládá, že kníže postoupil biskupství upadající hrad Bechyni s příslušným pozemkovým vybavením v průběhu 12. století – v tomto, ale zřejmě ani jiných případech rozhojnění biskupských statků nejde o standartní dar kastelanie, jak byly zajišťovány mj. jednotlivé polské diecéze, ale o běžný majetkový celek. Prvé zmínky se váží k vltavotýnským arcijáhnům (konec 12. století), přímo o biskupské držbě týnského dvora slyšíme k roku 1229; o stáří biskupské držby zde ovšem není pochyb.[711]

Jak se zdá z rekonstrukce distriktu na základě mladších pramenů,[712] šlo původně o poměrně kompaktní území vesměs na pravém vltavském břehu. Biskupská kapitula byla zajištěna vedle fary v Týně a několika patronátů drobnými statky v blízkosti centra; podstatnějších ztrát ovšem statek naznal v roce 1268 nucenou směnou hory Bechyň a desítky vsí nebo jejich částí (za několik vsí na Lounsku – viz dále) ze strany Přemysla Otakara II. Šlo o budoucí zajištění královských hradů Bechyně a Újezdec, vznikajících v kontextu královy

[709] CDB V/2, č. 720–721, s. 376–378. – T. Durdík o hradu (stejně jako po r. 1305 biskupských hradech v Křivsoudově a Herálci) hovoří jako o *demonstrační architektuře*, tedy podtrhuje její vrchnostenskou roli. Zda stál za vznikem opevnění biskup Tobiáš, nebo jeho předchůdci, není jisté. DURDÍK, *K otázce demonstrační architektury*; BOLINA – DURDÍK, *Povrchový průzkum hradu v Trhovém Štěpánově*. – Jde o vsi Dalkovice, Chlum, Javorník, Nesměřice, Hulice, Velešice, Keblov, Vesce a část Soutic. NOVÝ, *Nejstarší český urbář,* s. 222–223. – RBM II, č. 1561 (KLL, doplň); DRC, s. 110–112. Naopak v průběhu 14. století zřejmě zanikají Velešice a biskupství ztrácí Vesce – snad jde o zcizení místními nápravníky – vladyky.

[710]

[711] HLEDÍKOVÁ, *Kapituly s biskupskou kolací,* s. 45–51, tam také spolehlivě vyvrací starší názory o lokalizaci do Horšovského Týna (k tomu také zde s. 123). Majetkové zázemí kapituly, doložené ovšem až v průběhu druhé pol. 14. stol., navazuje bezprostředně na (arci)biskupské zboží kolem Týna. – SAKAŘ, *Dějiny,* s. 5–6. Podobně uvažuje i ŠIMÁK, *Pronikání,* s. 317, pozn. 2, který na základě jakési pochybnosti budící zprávy z tamní děkanské kroniky o založení tamního kostela po r. 1068 považuje Vltavotýnsko rovněž za základ majetkové výbavy pražského kostela. – BOLINA *Příspěvek k interpretaci,* s. 833, pozn. 28; k polským biskupským kastelaniím mj. MODZELEWSKI, *Chłopi v monarchii wczesnopiastowskiej*, s. 194–200. – CDB II, č. 331, s. 338–341.

[712] Stabilitě držby napovídá fakt, že drtivá většina vsí, mimo ztracených v průběhu 13. století, je poprvé zmíněna až v roce 1379 (DRC, s. 342–355). Především vsi na východ a jihovýchod od centra sdíleli biskupové s místními vladyky (v jednom případě s Rožmberky) – opět nelze vyloučit jejich vazby na původní biskupskou doménu; jinde snad jde o drobné zisky zřejmě v průběhu 14. století. V řadě z nich byli (nejpozději ve 14. stol.) rovněž usazeni nápravníci a jiní služebníci.

snahy omezit rozpínavost jihočeských Vítkovců. Směna trojice vsí u Milevska se zakladatelem tamního kláštera (1184) již byla připomenuta, jinou trojici *episcopatui minus utiles* (obojí Řepeč a Bečice) prodal biskup Tobiáš Jindřichu z Rožmberka za 150 hřiven k příběnickému zboží (1283) – po ztrátě Bechyně šlo již o vzdálenější statky.[713]

Snad alespoň zčásti vlastní kolonizací zhodnocené statky náležely pražskému biskupovi na Horšovsku (později **Horšovotýnsku**). Zisk tohoto poměrně kompaktního zboží lze položit před 80. léta 12. století, kdy je zde doložena držba dvora v Mašovicích s příslušností minimálně vsi Mračnice. Centrem distriktu – v rámci církevní správy i celého arcijáhenství – byl nejpozději do poloviny 13. století Horšov s kostelem a pravděpodobně hospodářským zázemím (dvorem); doložen je místní vilik (správce biskupských statků) jako svědek prodeje zmíněné výše zmíněné vsi.[714]

V polovině 13. století, zřejmě za biskupa Jana III., byl ze staršího otýněného dvorce (doložen již v druhé pol. 12. století) při brodu na zemské stezce vybudován kastel středoevropského typu – stopy této stavební huti lze sledovat v širším okolí. Formování městečka proběhlo zřejmě ve dvou etapách – spolu s hradem se formovalo osídlení na druhém břehu Radbuzy kolem biskupem Tobiášem později opevněného kostela sv. Apolináře. Založení lokačního městečka v podhradí kolem gotického kostela je obvykle na základě analogií připisováno opět biskupu Tobiášovi, ačkoli nelze vyloučit jeho mladší původ – poprvé je zmíněno až v souvislosti s povolením hradebního práva v roce 1352.[715] Rekonstrukce horšovotýnských majetků naráží na absenci přímých zpráv o jejich rozsahu – Z. Boháč je poměrně spolehlivě rekonstruoval na základě berního rejstříku plzeňského kraje (1379) a zápisů do zemských desek při prodeji panství Lobkovicům. Zdá se ovšem, že původní rozsah biskupům věnovaných statků byl větší a zřejmě i zde došlo ke zcizení drobných lokalit – jistě ale nešlo o zcela kompaktní celek.[716] O řadu vsí se ovšem minimálně v době sestavení rejstříku

[713] CDB V/2, č. 565, s. 135–137. DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie,* s. 54–56 a 572–573; SEDLÁČEK, *Hrady, zámky VII,* s. 212–217. Stejně tak Václav II. dočasně zabral a zřejmě nechal opevnit městečko Týn s hradem v době domácí války (KLL I, č. 295, s. 114). – KLL I, č. 2, s. 14 (RBM II, č. 1293, s. 557).

[714] CDB I, č. 335, s. 305–306. –KAIGL, *O kostele v Horšově*; FOSTER-ČIHÁKOVÁ, *Raně středověké nálezy u kostela*. K počátkům Horšovského Týna MACÁK, *Počátky Horšovského Týna*, k některým jeho závěrům kriticky KUČA, *Města a městečka 2,* s. 192–199. ZÁRUBA, *Hradní kaple* I, s. 192–203 prokázal, že hradní kaple, jež byla považována za součást staršího dvorce, vznikla až spolu s hradem kolem pol. 13. století. – Zatímco centrum distriktu bylo přesunuto, církevní správa zůstala konzervativně vázána (byť spíše jen podle jména) na horšovský kostel.

[715] DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie,* s. 167–169; KUTHAN, *Česká architektura*, s. 300; KUČA, *Města a městečka 2,* s. 198.

[716] Zakladatelka chotěšovského kláštera Vojslava věnovala na konci r. 1227 pražskému kostelu a biskupu Janovi za zemi, na které stojí klášter (*de terra, in qua sita est ecclesia Ch*; tj. vzdálenou od nejbližších doložených

arcibiskup dělil s místními vladyky – lze se domnívat, že šlo podobně jako jinde o původně biskupskou klientelu; sledujeme zde rovněž zbytky předpokládané nápravnické soustavy.[717]

Predium (*concambium*) *Selev* s veškerým příslušenstvím získal biskup Ota v roce 1144 jako náhradu odňatého (snad de facto definitivně) Podivína – zde šlo patrně o značně zalesněný, nikoli ale pustý újezd směřující až k zemské hranici, snad s centrálním dvorcem při želivském kostele sv. Petra. Zdá se, že v severní části darovaného *predia* (kolem tohoto dvora) již rozvíjela svou činnost drobná skupina benediktinských mnichů (nebo jen jediný mnich), připravující prostor pro vznik kláštera – podobných příkladů ostatně známe více. Není jasné, zda k tomu došlo v součinnosti s panovníkem (vzhledem k časové náročnosti stavby zřejmě Soběslavem I.); je ovšem přinejmenším zvláštní, že v obou listinách (jak krále Konráda III., tak Vladislava II.) je zmiňován pouze újezd se vším, co k němu náleží, bez jakékoli zmínky o benediktinské aktivitě. P. Sommer shledává příčinu jejich vyhnání biskupem Danielem spíše než jen v preferenci módních premonstrátů, zejména v oné kolonizační činnosti, tedy v konfliktu s biskupskými majetkovými zájmy. Zřejmě tuto spornou část újezdu pak daroval nově usazeným premonstrátům, kteří následně rozvinuli kolonizační aktivitu. Jak připomíná Jarloch, biskup si ke klášteru (*in Siloensi ecclesia*) podržel patronátní, tedy spíše zakladatelská práva.[718] Jejich projev se ovšem ve 13. století zdá být mizivý, ne-li zapomenut.

Výše jsme již připomněli úvahy L. Martínkové o výhodách polohy mimo dosah center moci, což spolu s rozsáhlou kolonizační aktivitou umožnilo biskupům vytvořit z distriktu, označovaném napotom podle původní centrální lokality jako **Řečicko**, výraznou hospodářskou oporu vlastní pozice v zemi – vždyť arcibiskupský urbář z konce 14. století zde uvádí na devět desítek vsí nebo jejich částí, tři městečka se dvory a město Pelhřimov.[719] Biskupem podnícená

biskupských statků deset kilometrů), jakousi vinici *Semirma* (CDB II, č. 304, s. 302–303). Opatrně lze uvažovat i o Hradci u Stoda, kde byl zajištěn horšovský arcijáhen (TROJAN, *Tobiáš*, s. 186–187).

[717] BOHÁČ, *Pozemková držba,* mapa 17. Kromě toho je k dispozici několik málo zmínek o drobných majetcích a jejich využití.

[718] CDB I, č. 138, s. 140–143; *Letopis Vincencia,* FRB II, s. 487. – R. Nový mylně předpokládá, že součástí tohoto daru byly i prokazatelně později získané celky Chýnovsko a Křivsoudovsko a dále patrně starší Trhovoštěpánovsko (NOVÝ, *Nejstarší český urbář*, s. 219). – SOMMER, *Benediktini a střed Evropy,* s. 375–376 s odkazy na starší literaturu. – *Letopis Vincencia,* FRB II, s. 489. S tímto tvrzením je ovšem do jisté míry v rozporu způsob, jakým se biskup Daniel zachoval k přišedším premonstrátům – zásoby k přežití první zimy jim musel poskytnout ze svého dvora Jindřich Zdík (Tamtéž).

[719] L. Martínková (*Pelhřimov,* s. 38) v souvislosti s rozvojem biskupského hospodářství ve 13. století předpokládá rovněž počátky hornictví, a to jednak na základě zmínky o humpoleckém *magistru monetae,* podílejícím se na kolonizaci jistého želivského klášterního lesa *Nelecho* (CDB IV, č. 256, s. 435–437), a především s odkazem na privilegium Přemysla Otakara II. Jihlavě (1272), jímž městu přiznává mj. právo propůjčovat a vyměřovat míry, které budou nalezené mezi Jihlavou a Ústím (CDB V, č. 278, s. 650: *inter Yglauiam et Vst*, konfirmace markraběte Karla zpřesňuje: *Vsk super fluvio Losnicz*, tedy (Sezimovo) Ústí nad Lužnicí: CDM VII/2, č. 618, s. 451). Značně

kolonizace zde probíhala poměrně intenzivně, jak ilustrativně připomíná známá limitační listina rynárecké farnosti (1203), připisující tamnímu kostelu sv. Vavřince 23 lokalit sahajících téměř k labsko-dunajskému rozvodí (překračující tedy hranici 600 m. n. m.).[720] V řadě případů jistě nešlo o stabilizované osídlení; listina samotná je navíc důkazem o pokročilé formě alespoň části zdejších sídel – poprvé v českém prostředí připomíná jako jednotku lán (*laneus*), jehož užívání bude na (arci)biskupských statcích zaváděno v následujících dvou staletích. Spory o právo odúmrti a dědická práva, která Pelhřimovu udělil Zbyněk Zajíc výměnou za finanční podporu arcibiskupské komory, připomínají, že většinou nešlo o vysazení na německém (resp. emfyteutickém) právu, fixujícím dědické záležitosti.[721]

Strohá formulace obou listin o náhradě škod pražskému biskupství nedovoluje podrobněji sledovat další vztah. Plné užívání lesů totiž církevním institucím přiznal až Přemysl Otakar I. na základě tzv. Velkého privilegia církvi (1222), není tudíž jasné, jak se k této aktivitě biskupů panovník stavěl. Výsledný stav ovšem nepředpokládá žádné výraznější omezení podobné tomu, jímž měl Vladislav II. zapovědět litomyšlským premonstrátům rozrušovat kolonizací pohraniční hvozd.[722]

Starší vlastivědné bádání v čele s J. Dobiášem pokládá za hlavního organizátora kolonizační činnosti knížete-biskupa Jindřicha Břetislava, což s ohledem na délku jeho episkopátu nelze vyloučit, jejím koordinátorem byl zřejmě řečický biskupský vilik, později purkrabí. Provedení těchto kolonizační aktivit mohlo být snad svěřováno osobám z biskupova okolí, které byly následně na těchto statcích usazováni – tomu lze přisoudit četnost tzv.

široké vymezení prospekci určeného území zde nebudí přílišnou důvěru; drobnější hornické aktivity na Pelhřimovsku ovšem lze předpokládat – poznání zde může být prohloubeno zejména ze strany montánní archeologie. Opatrně se k rozsahu vyjadřuje mj. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 239 a 363–364 a TÝŽ, *Království,* s. 351, pozn. 24 a s. 355; podrobněji k tomu HRUBÝ, *Jihlava – Staré Hory,* zejména s. 40 a HRUBÝ – HEJHAL, *Středověký úpravnický areál,* zejména s. 408–409, přičemž všichni jmenovaní autoři zvažují jak Ústí nad Lužnicí, tak i mnohem bližší Ústí u Jihlavy. Zvláštní je v tomto kontextu absence jakékoli zmínky o příjmech z hornictví v rámci celého distriktu v níže připomínaném výčtu příjmů řečického faráře z r. 1301 (RBM IV, č. 1915, s. 753). – Hornické aktivity v okolí biskupské Příbrami jsou ostatně doloženy na počátku episkopátu Jana IV., a sice nikoli jako novum, ale spíše již nějakou dobu fungující podnik (POLÁK, *Privilegia města Příbramě,* s. 12–13).

[720] CDB II, č. 33, s. 30–31. Podobný postup lze sledovat i v případě želivských premonstrátů – viz CDB II, č. 281, s. 274-277 a HEJHAL, *Pravěké a raně středověké osídlení české části*, s. 268–307.

[721] Poslední mě známou zmínkou o emfyteutickém vysazení je znovuvysazení (*de novo exstirpavit, plantavit, exposuit et locavit*) Nové Vsi na Českobrodsku arcibiskupem Olbramem ze Škvorce r. 1397 (LE IV, č. 639, s. 463), užívání lánové výměry je zde doloženo již za biskupa Tobiáše (FTB, č. 39, s. 36). – Poprvé na problematiku dědických práv upozornil již DOBIÁŠ, *Dějiny I,* s. 70, pozn. 24

[722] CDB II, č. 227, s. 210–213, zde s. 211; CDB I, č. 399, s. 411–415, zde s. 414–415.

čeledních jmen (zakončených na *-ov, -in*).[723] L. Martinková předpokládá, že již nedlouho po roce 1144 začal na Řečicku fungovat jakýsi lenní systém, kdy biskup usazoval do hraničních oblastí získaného újezdu sobě podřízené osoby, které měly zajišťovat prosazení jeho svrchovanosti a rovněž nést podíl na rozvoji osídlení. Tito manové se měli zmocnit jistých okrajových území (především v jižní a jihozápadní části distriktu) a vytvořit tak poměrně komplikovanou síť drobných i rozsáhlejších vladyckých statků. Manská závislost těchto osob se měla v průběhu 14. století oslabovat, ale Martinková tento vztah sleduje ještě v závěru století ve snad protekčních vztazích arcibiskupa a osob, pohybujících se v prostoru jeho širšího dvora.[724] V intencích této hypotézy chápe rovněž roli jistého H., jemuž biskup Tobiáš svěřil jistou tvrz na Řečicku (snad Řečici samotnou) k obraně zdejšího distriktu; lenní vazbě by snad mohla napovídat formulace „promissimus namque nostra manuali fide data ipsi domino episcopo et ecclesie sue premisse fidem servare (…).“ O pevnosti vztahu leccos napovídá i podmínka, že pokud biskup zemře, je držitel odpovědný proboštu, děkanovi a celé kapitule. Jedná se ovšem o držbu maximálně doživotní.[725]

Je ovšem pravděpodobné – a L. Martínková to nezastírá – že jde o konstrukci do značné míry ovlivněnou situací olomoucké diecéze biskupa Bruna a jeho nástupců, přičemž tuto analogii považuji přinejmenším za zavádějící.[726] Říšské vlivy na tyto vazby by snad mohly být

[723] DOBIÁŠ, *Dějiny* I. Dobiášova práce je dosud nejucelenější studií dějin osídlení na Pelhřimovsku a přes některé, mnohdy jen málo oprávněné výhrady, ji lze považovat za spolehlivou. K čeledním jménům MARTÍNEK (ed.), *Pelhřimov,* s. 87; ŠMILAUER, *Osídlení ve světle,* s. 248–250.

[724] MARTÍNEK (ed.), *Pelhřimov,* s. 58–60, 87. – Jde zejména o Tluksy z Vokova, zemany z Ústrašína a Leskovce. Zde by snad mohla leccos napovědět neobvykle blízko sebe situovaná trojice kostelů v Ústrašíně, Božejově a Libkově Vodě (všechny pod patronátem místních vladyků nejpozději v pol. 14. stol., ale zřejmě jde o jejich založení z první pol. 14. stol. – POCHE a kol., *Umělecké památky Čech I*, s. 113, *Tamtéž II,* s. 248 a *Tamtéž IV,* s. 155). V podobném světle by pak bylo lze interpretovat i nárok Arnošta z Pardubic na patronátní právo k hořepnickému kostelu vznesený r. 1351, kdy jeho pretendent je zde potvrzen farářem až na základě papežského rozhodnutí (LE I, s. 56–57); tamní kostel vznikl ovšem před polovinou 13. století (KUTHAN, *Středověká architektura*, s. 97, 197) a první zmínka o zdejších vladycích je z r. 1252 (CDB IV/1, s. 412–412, č. 240), ti také drželi r. 1403 patronát (LC VI, s. 87). Poněkud nelogicky zde působí trojice kostelů v Hořepníku, Řečici a Rovné, přičemž založení nejmladšího z nich (Rovná – zřejmě 1. pol. 14. stol., POCHE a kol., *Umělecké památky III*, s. 251) lze jen těžko vykládat jako náhradu duchovní péče za ztracený kostel v sousedním Hořepníku.

[725] FTB, č. 33, s. 30–32. Martínková navíc poměrně volně předpokládá jeho říšský nebo snad italský původ s odkazem na keblovského nápravníka Rinhera (NOVÝ, *Nejstarší český urbář,* s. 222), jehož mylně (MARTÍNEK (ed.), *Pelhřimov,* s. 74–75) spojuje s osobou královského finančníka Reiniera z Florencie, který se na Václavově dvoře objevuje až v závěru 90. let a nadto se pohyboval ve zcela jiných společenských strukturách (ŽEMLIČKA, *Království,* s. 382–384). – J. Dobiáš tento formulářový kus naopak považuje za nejstarší známou nápravnickou smlouvu a obecně u náprav podtrhuje jejich vazbu na konkrétní osobu; jejich dědičnost se měla prosazovat až v závěru 14. stol. (*Cancellaria Arnesti*, č. 4, s. 450; DOBIÁŠ, *Dějiny I,* s. 156–168).

[726] L. Martínková se ve svých textech dotýkajících se středověkých dějin Pelhřimovska několikrát vrací k jisté hyperkritičnosti, která měla J. Dobiášovi svazovat ruce při interpretaci dobových pramenů. Ukazuje se ovšem, že jisté opatrnosti by nebylo na škodu (srv. alespoň MARTÍNKOVÁ, *Regionální historiografie,* s. 105–106).

uvažovány u biskupů Daniela I., snad Fridricha (Bedřicha) a Jindřicha Břetislava, u ostatních, pevně zakotvených v souřadnicích českého *regna* jen velmi obtížně. Užší vztahy mezi biskupem a lokálními elitami jsou pochopitelně nasnadě a rovněž jsou, na rozdíl od již zmíněných lenních vazeb, pramenně doložitelné – sledujeme je kromě jiného v řadě svědečných listin, které připomínají objezdy biskupských zisků v závěru 13. století. Na Řečicku mezi tyto biskupovy klienty snad náleželi příslušníci některých sousedních zemanských rodů, potažmo přímo na (arci)biskupských statcích usazených nápravníků. Zdá se, že minimálně v jižní části distriktu se jejich majetkové zájmy dostávaly do konfliktu s biskupskými a lze uvažovat i o jistých usurpacích nebo nucených odstoupeních – zřejmě šlo o lokality, za jejichž založením tito usurpátoři nebo jejich předkové stáli.[727] Specifickým případem se zdá být založení Horní Cerekve, jenž je snad právem přisuzováno Dobeši z Kamenice, tedy bratranci biskupa Tobiáše. Byť jde pouze o vratkou hypotézu založenou na označení lokality *Czierkuicz Thobiae,* resp. *Katholica Thobiae* v rejstřících papežského desátku, nelze vyloučit, že šlo původně o součást biskupského distriktu zcizenou za nejasných podmínek biskupem Tobiášem, resp. za jeho episkopátu.[728]

Pokud ovšem připustíme naznačenou roli etablujících se lokálních elit (záměrně nehovořím o šlechtě) na oklešťování (tedy snad především usurpaci) biskupského zboží mj. tak, jak připomíná L. Martínková na příkladu Řečicka, lze si jen obtížně představit, že jimi byla respektována biskupova nadřazenost *in spiritualibus*, tj. v otázce dosazování farářů. Pochopitelně značně rozdílná byla situace na počátku a konci sledovaného období, jak jsme již podrobně připomněli. V souvislosti s biskupovou autoritou, resp. její absencí je na místě ještě úvaha o zapojení biskupových temporálních správců (viz dále) při prosazování biskupovy spirituální autority především v době, než se plně etabloval systém děkanátů (a jim nadřazených

[727] To by se mohlo týkat i zmíněné rynárecké farnosti – L. Martínková (*Pelhřimov,* s. 76–77 a podrobněji TÁŽ, *K tzv. rynárecké listině*) se s odkazem na J. Dobiáše domnívá, že šlo původně o biskupské zboží, ztracené zřejmě v době avignonského pobytu biskupa Jana IV. Tedy v roce 1305, kdy byla pořízena její konfirmace, by šlo stále o biskupské zboží, což by se ale zřejmě odrazilo ve znění listiny (očekával bych formulaci *ecclesia nostra*). Pokud by celá farnost náležela k biskupskému zboží a až posléze byla zcizena, předpokládalo by to ztráty na biskupských statcích nikoli nepodobné nucené směně na Bechyňsku, přičemž není příliš pravděpodobné, že by se tento fakt neodrazil v pramenné materii přelomu 13. a 14. století. Na druhou stranu ovšem vezměme v potaz fakt, že rozsah farního obvodu tak, jak jej Daniel II. vytyčil, by se jen obtížně prosazoval bez alespoň elementární spolupráce s biskupem. Opět tedy narážíme na povahu klientských (kvaziklientských) vazeb, jejíž řešení bude vždy jen hypotetickým. Problematickým bodem tohoto přiřazení je rovněž prostorový rozsah farnosti (viz KLÁPŠTĚ, *Proměna,* s. 185), neboť farní osada se rozkládá zhruba ve čtvrtkruhu východ až jih od Rynárce, přičemž tak negativně vymezuje jistě biskupskou (není jasné jak a kdy vymezenou) farnost Pelhřimov; malá vzdálenost (5 km) obou kostelů rovněž napovídá na dva fundátory, neboť by i s ohledem na hustotu kostelní sítě v rámci distriktu nebyla logická (TROJAN, *(Arci)biskup,* s. 54).

[728] RDP, s. 54.

arcijáhenství) v závěru 13. století. Hypoteticky lze uvažovat o jejich aktivitě v jednotlivých případech, významnější roli v procesu biskupské emancipace jim ale zřejmě připsat nelze.

Centrem biskupské správy byl, a to i přes rozvoj Pelhřimova v průběhu 14. století, příhodně položený *locus forensis* Řečice, ležící při tzv. staré želivské cestě z vnitrozemí (*antiqua villa, que conducit ad Seleu*). Správní moc soustředil ve svých rukou purkrabí, jemuž byli patrně k ruce další služebníci usazení na biskupském zboží a vázaní službou ke hradu (tvrzi), případně rychtáři jednotlivých vsí; v méně stabilním období se uplatnil již zmíněný nájemce biskupské tvrze H. a pravděpodobně i další jemu podobní.[729] Notariát při výběru úroků, *subsidií* (ať už byla jakéhokoli charakteru) a soudech týkajících se záležitostí provincie zajišťoval řečický farář, jemuž za tyto služby náležel úplný desátek z výnosu celého distriktu, přičemž i samotný kostel byl nadstandardně zajištěn postoupením čtyř vsí a čtyř dalších lánů.[730]

Institucionalizace staršího předlokačního osídlení Pelhřimova je přisuzována na základě analogií (Roudnice, Horšovský Týn) Janu III. z Dražic nebo jeho nástupci Tobiášovi; toto centrum bylo vypleněno Hroznatou z Úžic a jeho syny v průběhu domácí války (1289) a na Tobiášův popud purkmistrem a radními ve čtyřleté lhůtě obnoveno včetně obehnání příkopem a hradbou; část usedlých *civium* zřejmě zůstala v původní osadě – předměstí – které si poměrně neobvykle zachovalo plné městské právo. Proměna Tobiášova *oppida* v sebevědomé arcibiskupské *civitas* s podstatným vlivem cechu soukeníků je ovšem, podobně jako v případě dalších biskupských center, tématem přesahujícím tuto studii.[731]

V předešlých poznámkách vedená diskuse s některými závěry L. Martínkové jen podtrhuje nejasnosti, které kolem etablování, vývoje a správy největšího z biskupských

[729] Původní síť viliků (poprvé doložen v 80. letech 12. stol. *Oscita villicus domini episcopi in Gorsow*: CDB I, č. 335, s. 305-306) se zřejmě mimo zřetel pramenů rozpadá někdy kolem poloviny 13. století, podobně jako k úpadku této soustavy dochází na panovnických statcích. Poslední zmínka pak pochází z Tobiášova formuláře, kdy jeho pozice odpovídá správci biskupského statku, jemuž je svěřena rovněž nižší soudní pravomoc (FTB, č. 164, s. 130–131). Úřad purkrabího poprvé doložen spolu s částí příjmů ve zlomku Tobiášova urbáře (NOVÝ, *Nejstarší český urbář,* s. 233). Služebníci (*servitores*) jsou porůznu doloženi tamtéž, v Tobiášově formuláři a ve svědečných řadách biskupských listin. Úplnější přehled poskytuje arcibiskupský urbář z 90. let 14. století, který rozlišuje nápravníky a služebníky v pravém smyslu slova – polesné, hajné, ptáčníky, rybáře, včelaře, kuchaře, strážce atp. (pro Pelhřimovsko DOBIÁŠ, *Dějiny I,* s. 155–156). – K želivské cestě CDB I, č. 287, s. 252–253.

[730] RBM IV, č. 1915, s. 753; podrobně ke vztahu farářů na biskupských statcích k jejich temporální správě TROJAN, *(Arci)biskup,* zejména s. 44–45. Ten tedy zřejmě měl podíl i na sestavení Tobiášova urbáře. Zvláštní hradský písař (*notarius castri*) je na Řečici doložen až v závěru 14. století; jeho povinností mj. bylo vedení jakýchsi gruntovních knih (*in libros seu actis ac tabulis ipsius castri Rzeczicz*), o něž se pak opírají Berní registra (LE VII, s. 4; podrobněji DOBIÁŠ, *Dějiny I,* 153–155). Rozšíření písemné agendy v rámci nejnižší sféry biskupské temporální správy lze předpokládat spíše až v průběhu 14. století.

[731] FTB, č. 231–232, s. 175–177. Podrobně MARTÍNEK (ed.), *Pelhřimov,* 60–68. K biskupským poddanským městečkům alespoň NOVÝ, *Poddanská městečka*. – Na základě vymezení rynáreckého farního obvodu lze předpokládat existenci kostela v Pelhřimově (snad sv. Víta na předměstí) již na počátku 13. století.

distriktů panují. Vzhledem k tomu, že se v průběhu 13. století oblast biskupského Řečicka nedostávala do kontaktu s jinými institucemi, užívajícími již pravidelně k právnickým úkonům písemného pořízení (především panovník a jiné církevní instituce), je k dispozici jen málo pramenů, které by dovolovaly podrobnější vhled do nastíněných procesů a vztahů. Leccos lze s opatrností analogicky dovozovat podle ostatních biskupských distriktů, jinde může být nápomocna již mnohokrát připomínaná retrogresivní analýza hospodářských pramenů konce 14. století – mnohé o postupu a způsobu kolonizace zřejmě napovídá struktura robotních povinností.

Poslední skupina majetků připadla biskupství v průběhu 13. století – jde jednak o koupě (Příbramsko a již připomenuté drobnosti), jednak o náhrady škod způsobené panovníkem (Chýnovsko a Lounsko) a utrpěné v průběhu neklidných 80. let (konfiskáty Sepekovsko a Hradišťsko – Ratajsko).

Koupi **Příbrami** dokumentuje drobná noticka v listině biskupa Ondřeje z června 1216, sledující jinak již zmíněnou starší směnu mezi Jindřichem Břetislavem a Jiřím z Milevska. Jediná věta připomíná, že biskup *predium Pribram* zakoupil se souhlasem kapituly od tepelského probošta Hroznaty – zřejmě z jeho osobního majetku – za 300 hřiven stříbra; z toho třetinu získal jako odškodnění od milevského opata za předchozí nevýhodné transakce s Danielem Milíkem. Biskup tuto sumu zřejmě nedoplatil – v téže době se ocitá ve finanční tísni vzhledem ke sporům s panovníkem – neboť ještě v roce 1227 biskup Jan II. prodává zakladatelce chotěšovského kláštera Vojslavě, sestře zmíněného Hroznaty, dvě vsi za celkových 90 hřiven, které obrací k doplacení Ondřejovy transakce. P. Kubín odhaduje rozsah tohoto základu distriktu na 8 až 10 vsí na základě srovnání ocenění s podrobněji dokumentovanou tepelskou koupí vidžínského újezdu; nutno ovšem vzít v potaz odlišné přírodní podmínky.[732]

Stížnosti na plenění Dětřicha Švihovce a jeho druhů v roce 1289 připomínají trhové městečko a k němu přináležejících 13 vsí – jde zřejmě o jádro příbramského distriktu sestávající o století později z 15–17 vsí, což lze připsat jak možnému rozvoji, tak chybě ve formuláři nebo jen faktu, že z jakéhokoli důvodu nedošlo k jejich poplenění. Vypálené městečko a zřejmě nejhůře postižená pětice vsí byla krátce po roce 1290 emfyteuticky vysazena. *Civitates* Příbram, Dubno a pětici biskupských vsí (z toho zřejmě dvě byly součástí zmíněného jádra) jmenuje stížnost pražského kanovníka Vojslava z roku 1296. Ten si z pozice příbramského faráře

[732] CDB II, č. 126, s. 115–117 a č. 304, s. 302–303; KUBÍN, *Blahoslavený Hroznata,* s. 187. Listina a její výpověď je sama o sobě zajímavá pro vnitrodiecézní situaci a limity biskupova jednání.

úspěšně nárokuje na novopečeném biskupu Řehořovi navrácení jakýchsi desátků (zřejmě biskupského desátku nebo desátku z výnosu) z těchto lokalit, které měly k příbramské faře náležet podle důvěryhodných svědků *ab antiquo*.[733]

Příbramský distrikt v rozsahu, jaký známe pro konec 14. století, vznikal postupně ve 13. a zejména 14. století získáváním jednotlivých vsí a jejich částí – v některých případech zřejmě přímo od krále, jinde zřejmě skrze kamýcké many, kteří snad přecházeli do služeb (arci)biskupa jako jeho nápravníci i se zemí, a to zejména za Karla IV. Tehdy se předpokládá revize komorního majetku v prostoru původního královského hvozdu a reorganizace zbytků manské soustavy ke Karlštejnu, Dobříši a Zvíkovu. Obdobným způsobem mohly být s ohledem na specifickou situaci rozšiřovány i jiné distrikty, podrobnějšímu sledování vývoje často ovšem brání fakt, že necelá polovina vsí se poprvé jmenuje až v rámci korpusu arcibiskupských hospodářských pramenů. Na počátek 14. století jsou dále datovány první zmínky o podílu biskupa na hornické činnosti, nelze vyloučit její starší počátky.[734]

V březnu 1250 daroval Václav I. biskupu Mikulášovi *in recompensationem quorundam bonorum* (král patrně naráží zřejmě na škody způsobené v průběhu předešlého sporu se synem, na jehož stranu se biskup postavil) trhovou ves **Chýnov** s patronátem tamního kostela, potokem, mlýny, právem trhu a cla a všechny svobody a jurisdikci lidově nazývané *kyg, mech, voda, selezo et cum alio iure antiquus constituto* – zčásti snad může být řeč o osvobození tamních poddaných od starších závazků, doložených mj. k litomyšlskému klášteru. K nadání kostela, a tedy s ohledem na vnímání patronátního práva k biskupskému zboží náležela řada drobných, obtížně lokalizovatelných majetků – zřejmě šlo o pozůstatky panovnické držby vážící se k chýnovskému hradu. Rozsah tohoto menšího distriktu známe opět až pro konec 14. století.[735]

Když v létě 1268 biskup Jan III. z Dražic nuceně směňoval s králem zboží na Vltavotýnsku a Zbraslavsku za městečko Slavětín, dvě a půl vsi na Lounsku a přislíbenou finanční náhradu, patřil v regionu biskupům již dvůr v Počedělicích se vsí (ante 1219) a snad ještě další drobné majetky (ves Smolnice). Tato *curia in Pochedelicz* byla zřejmě podobného

[733] FTB, č. 29, s. 26–27 a č. 266, s. 205–206; RBM II, č. 1765, s. 763.

[734] BOHÁČ, *Pozemková držba,* mapa č. 8 se při rekonstrukci dopouští nepřesnosti, neboť řada vsí nepatřila arcibiskupům celá, ale jen často menší část, což Boháč ve svém kartografickém vyjádření nereflektuje. – NOVOTNÁ, *Kamýk nad Vltavou a jeho vilikace* a TÁŽ, *Karlštejnská manská soustava* – k hornictví RBM III, s. 5; *Summa Gerhardi*, č. 89, s. 410–411 a mladší č. 4, s. 334–336.

[735] CDB IV, č. 183, s. 334–335; BOHÁČ, *Pozemková držba,* mapa 11; ŠIMÁK, *Středověká kolonizace,* s. 1169–1170. K litomyšlským závazkům ŽEMLIČKA, *Království,* s. 431–432. – Jan IV. postoupil poměrně bohatě zajištěnou chýnovskou faru k jedné z prebend vltavotýnských kanovníků (*Cancellaria Johannis*, č. 29, s. 46; k tomu TROJAN, *(Arci)biskup*).

charakteru jako jiné dvory v dolním Poohří darované knížaty jiným církevním institucím – oproti dvorům v pražském okolí se nezdá, že by byly jakkoli specializované. **Počedělické zboží** tedy sestávalo z centrálního, snad ohrazeného, dvora, trhového městečka, pěti a půl vsi, jejichž pozemky byly zřejmě emfyteuticky organizovány, a tří kostelů, nemluvě o dalších požitcích náležejících ke dvoru (rybolov, lesy s honitbou a říční ostrovy). I s ohledem na jeho pozdější cenu se zdá, že dobře organizované, byť drobné zboží hrálo v systému biskupského hospodářství nikoli nevýznamnou roli. S jistou nadsázkou platí, že tento statek lze označit za ideální výsledek Tobiášovy *melioratio terrae* – tedy centrální dvůr, k němuž směřují všechny naturální platy a který následně prostřednictvím správce (vilika, resp. purkrabího) komunikuje s pražským dvorem a biskupskou komoru, trhové městečko jako centrum lokální směny, z něhož biskupovi rovněž plynou příjmy, a skupina emfyteuticky vysazených vsí, vázaných svými reluovatelnými povinnostmi ke zmíněnému dvoru a spravovaných privilegovanými rychtáři.[736]

Po porážce Záviše z Falkenštejna a jeho straníků (1290) došlo jednak k vypořádání se s vzbouřenci, jednak k odměnění těch, kteří při mladém Václavovi věrně stáli. Tak se do rukou biskupa Tobiáše nejprve dostaly rozhodnutím zemského soudu (*a beneficiariis terrae adiudicata* – šlo zřejmě o panovnickou iniciativu) statky **Sepekov a Hradiště** (červen 1291) jako náhrada škod způsobených Vítkem ze Skalice, Hroznatou z Úžic, jejich příbuznými a společníky. Ty biskup odhadl na 11 141 hřiven (v případě Vítkovců) a 3534 hřiven (v případě Hroznaty a jeho kliky) – ačkoli Tobiášův formulářový kus hovoří o povolení církevního pohřbu pustošiteli biskupského zboží panu H., jehož potomci škody nahradili, není pravděpodobné, že by tyto náhrady dosáhly na deklarovanou sumu. Odhadovaná hodnota sepekovského konfiskátu je zhruba 900 hřiven, v případě Hradiště sotva polovina. Třetí konfiskované zboží připadlo biskupům jako součást širších kompenzací prováděných králem v srpnu 1295 – šlo o trhové místo **Rataje nad Sázavou** se dvěma příslušnými vesnicemi a dalšími drobnostmi; jeho návaznost na hradišťský konfiskát jistě není náhodná. V první polovině 14. století byla zřejmě bez významnějšího zásahu do jejich struktury (snad s výjimkou udělení trhových práv Božeticím) obě zboží ztracena – Sepekov biskup pod nátlakem směnil r. 1307 s Jindřichem z Rožmberka za zboží Křivsoudov a Herálec na Vysočině; ratajské zboží připadlo před rokem

[736] CDB II, č. 174, s. 162–163; CDB V/2, č. 567, s. 135–137; podrobně TROJAN, *Tobiáš,* s. 104–105. Rekonstrukci na základě mladších pramenů brání fakt, že tyto statky v r. 1347 arcibiskup Arnošt směnil za polovinu městečka a hradu Rožmitál a přináležejících 17 vsí (RBM V, č. 237, s. 126).

1343 pánům z Lipé – tuto ztrátu snad lze dávat do souvislosti s proměnlivými vztahy Jindřicha z Lipé a Jana IV. z Dražic.[737]

Průběžně sledujeme arondizaci biskupského majetku prostřednictvím drobných směn a prodejů, z nichž je dokumentována jistě jen malá část; v tomto ohledu připomeňme i zplnomocnění pražskou kapitulou z 80. let 13. století k odprodeji drobných statků *episcopatui minus utiles*. V řadě případů šlo zřejmě o zbytky původního zajištění drobnými dary pozemků a lidí, jejichž potenciálu biskupové již nebyli s to využívat.[738]

Spor o příslušnost hradu **Podivína**, trhu ve Slivici a dvora v Sekyřkostele mezi pražským a moravským (olomouckým) biskupem se táhl zřejmě již od obnovy moravské diecéze (1063). Přestože již biskup Ota měl jako odškodnění za jeho definitivní odstoupení obdržet zmíněné *predium Selev*, ještě Daniel Milík byl kanovníkem Arnoldem viněn z neoprávněného zastavení mj. Podivína a konečně i Přemysl Otakar I. přiznává biskupu Ondřejovi nároky na toto jihomoravské zboží (1221). Zdá se ale, že šlo spíše o formální neuplatňované nároky – vždyť mezi svědky onoho pořízení byl i olomoucký biskup Robert, který ovšem již o rok později připomíná, že podivínský kostel náleží olomouckému biskupovi.[739]

Zatímco význam Podivína byl zřejmě – alespoň ve 13. století – spíše symbolický (M. Wihoda uvažuje o jakési tradici odkazující na církevní poměry 10. století, k níž směřovaly nároky obou biskupů), držba Jaroměřic a kojetínského distriktu byla záležitostí ryze praktickou. **Jaroměřice** na Malé Hané na tzv. konické stezce patřily snad k nejstarší vrstvě majetkového nadání – zdá se, že šlo o spory mezi oběma biskupy po roce 1075 postupně umenšovaný statek

[737] RBM II, č. 1692, s. 726-727 a č. 2734, s. 1195–1197; FTB, č. 92, s. 77-78; VANĚK, *Hroznata z Úžic*; TROJAN, *Tobiáš,* s. 44–46; HLEDÍKOVÁ, *Jan IV.,* s. 117–122 a 139–142. – K prodeji ratajského zboží by se mohl vztahovat souhlas pražské kapituly s prodejem některých méně podstatných statků biskupství v souvislosti s doplacením dlužných 300 kop grošů, kterýžto dluh vznikl při koupi zboží Herštejn. Zmíněná suma je ovšem jen desetinou odhadované výše škod nahrazených tímto konfiskátem o necelé půlstoletí dříve; navíc o dva měsíce později takto biskup prodává statky ve Vršovicích na Lounsku za 125 kop gr. (RBM III, č. 1833, s. 715 a č. 1851, s. 721). – V kontextu zmíněné heralecké koupě (1307) připomeňme, že o dva roky mladší popis (byť jistě ne nutně kompletní) příslušenství *ad munitionem Heralecz* zachycuje pouze lokality kolem Herálce samotného a vzdálenější vsi kolem Krásné Hory nikoli. Nelze proto vyloučit – i s ohledem na zmínku o pobytu biskupa Jana III. *in Pulchro monte* v lednu 1259 (viz pasáž o itinerářích) – že jde spolu s Řečickem o zbytek již zmíněného *predia Selev*, darovaného biskupství v polovině 12. století.

[738] FTB, č. 267, s. 207. Řadu těchto drobných odprodejů zachycuje Tobiášův formulář; mezi rozsáhlejšími jde především o Odlezly odprodané Janem III. plaskému klášteru a směnu Markovic za Sulice u Jílového s vilémovským klášterem (CDB V/2, č. 559, s. 126–128; RBM II, č. 1331, s. 575; NFTB, č. 3, s. 25–26).

[739] CDB II, č. 217, s. 203–205: „Podiuin etiam, quod aliquando eiusdem fuit ecclesie, cum omnibus iuribus suis (podstatné bylo zřejmě uvažované právo ražby mince), accesionibus et pertinentibus de regia munificiencia eidem (tj. Pragensi – D.T.) ecclesie concedimus et donamus.“ Podrobněji WIHODA, *Causa Podivín*; TÝŽ, *Morava v době knížecí*, s. 136–138 a SEJBAL, *Moravské mincovnictví 13. století*, s. 253–267. Ke Kosmově vyprávění o odnětí Podivína Otou II. Černým a předáním přímo kapitule na jiném místě.

sloužící jako cestovní stanice. O jejich dalším osudu až do zástavy Jiřímu ze Šternberka (1436) prameny mlčí. O něco sdílnější jsou v případě městečka **Kojetína** s trhem a celnicí, k němuž náležela skupina vsí (ve 14. století šest).[740] Vazby tamní lokální šlechty k biskupskému dvoru dokumentuje svědečná řada listiny o vymezení hranic mezi trhovým městečkem a Bezvěrovem, vsí hradišťského kláštera (1280); přičemž je rovněž jmenován most přes Hanou udržovaný z výnosu onoho cla.

Strategická poloha městečka jej ovšem vystavovala potřebě opevnění – biskup Tobiáš nechal nejprve přebudovat kostel se hřbitovem na tvrz a v roce 1290, s odkazem na nebezpečí kumánských nájezdů, Kojetínu král Václav II. udělil taková práva, jakých se těší ostatní města (tj. brněnský právní okruh), jmenovitě se připomíná právo hradební. Správu drobného distriktu vykonávaná z kojetínské tvrze byla snad svěřována příslušníkům tamní elity, případně osobám s vazbou na biskupa. Tak Tobiáš z Benešova svěřil v 80. letech správu zboží svému bratru Milotovi z Dědic; jeho konflikty (plenění statků) s olomouckým biskupem Dětřichem interpretujme spíše v osobní rovině, a nikoli jako integrální součást již mnohokrát zmíněné domácí války se straníky Záviše z Falkenštejna, jak byly na základě mylného přiřčení vítkovského původu biskupu Dětřichovi vykládány starší literaturou.[741]

Správa moravských zboží, byť zřejmě – s výjimkou biskupa Tobiáše – stála poněkud stranou zájmu biskupů, se příliš nelišila od zbytku distriktů v Čechách, a to ani v případě panovnických imunit, jak uvidíme dále. Specifickou byla ovšem situace spirituální správy (zajištění duchovní péče), neboť ta podléhala olomouckému stolci. Její praktická stránka ovšem uniká pozornosti, neboť i pro 14. století uniká pozornosti pramenů – jedinou výjimkou je Tobiášova (formulářová) žádost adresovaná biskupu Brunovi a příslušenému děkanovi o založení nového kostela a hřbitova v Kojetíně, neboť původní byl inkastelován.[742]

Zatímco tedy v 11. a 12. století získalo skrze panovnické donace pražské biskupství poměrně značný majetek, o nějž se mohli biskupové a arcibiskupové následující dvě století (s jistými akvizicemi 13. a zejména 14. století) opírat, ve 13. století je jasně patrný útlum těchto donací. Pokud biskup získal nějaké statky darem, šlo výhradně o náhradu způsobených škod – ať už v době sporů Václava I. a jeho syna, prostým odnětím zboží (nucenou směnou) nebo

[740] Dále podrobněji rozebírané privilegium moravského markraběte Přemysla z prosince 1233 (CDB III/3, č. 278, s. 394–396) připomíná ještě *alia bona eiusdem episcopatus in Moravia sita*, přičemž tato formule zřejmě míří na vztažení imunitních privilegií i na případné nově získané statky.

[741] CDB VI/1, č. 90, s. 143–145; FTB, č. 172, s. 136–137 a č. 184, s. 144–145; RBM II, č. 1518, s. 653–654 (= KLL I, č. 515, s. 204–205); KLL I, č. 556, s. 217–218; k Dětřichovi NOVOTNÝ – ŠKVRŇÁK, *Původ olomouckého biskupa Dětřicha*. Podrobněji TROJAN, *Tobiáš,* s. 193–200.

[742] FTB, č. 172, s. 136–137 a dále pozn. výše.

v průběhu neklidného episkopátu biskupa Tobiáše. Rozsah volných statků vhodných ke zbožným účelům se rapidně ztenčil – vzpomeňme zde komplikovaná jednání před založením Zbraslavského kláštera – a na významu začaly nabývat stále četnější šlechtické donace. Panovník tak svého biskupa podporoval především skrze imunitní privilegia, jak ukážeme dále, podobně byly podporovány rovněž mnohé zeměpanské kláštery. Zdá se tedy, že panovníkův zájem o podporu temporální pozice pražského, ale i olomouckého byl v této době zastíněn pozorností věnovanou spíše, byť jistě ne výlučně, refromovaným řádům, případně jiným strategicky nebo jinak významným fundacím (typicky Zlatá Koruna Přemysla Otakara II. nebo Václavova afinita k cisterciákům). S ohledem na uvažovanou panovnickou rezervaci donací pražskému biskupství a kostelu, ale rovněž vzhledem k odlišným zájmům na poli *ekonomiky spásy* byl zachytitelný zájem šlechty o fundace (především oltářních míst a pravidelných mší) a donace pražskému kostelu takřka zanedbatelný. To ovšem neplatí o jednorázových darech peněžních částek, knih, svící a bohoslužebných předmětů – taková štědrost byla integrální součástí nejen panovnického ideálu, ale též prostředkem biskupovy podpory svého kostela a konečně i jistého šlechtického *imitatio regis*.[743] Kvalita i kvantita takových darů ovšem až na výjimky uniká naší pozornosti – nejlépe jsme informováni o darech biskupů pocházejících ze šlechtického prostředí (Tobiáš, pro olomouckou diecézi zejména Bruno).

Je patrné, že vývoj hospodářského zázemí pražských biskupů prošel v průběhu *dlouhého 13. století* patrnou proměnou, odpovídající obecným trendům vývoje středověkého osídlení a hospodářských struktur – její pokračování ovšem sledujeme ještě v průběhu století následujícího. Obraz této *středověké proměny* zde ovšem rekonstruujeme na základě jejích výsledků, patrných jednak pro Tobiášův episkopát a jednak z pramenů druhé poloviny 14. století. Nelze tudíž vyloučit, že především Tobiášovi přisuzujeme zásluhy jeho předchůdců – jde ovšem patrně o jednotliviny. I s přihlédnutím k připomenutým limitům pramenné základny se totiž jeví teprve v případě biskupa Tobiáše sledování jakési více méně promyšlené hospodářské strategie. Tobiáš byl nadto vzhledem ke svému rodovému zázemí a silné pozici v zemi schopen využít krizových momentů (jak v rámci země, tak i s ohledem na stav svých zčásti popleněných statků) a přetavit je v zisky. V průběhu celého 13. století docházelo, byť s rozdílnými úspěchy, k zaokrouhlování a scelování jednotlivých statků, přičemž jistou, jen obtížně určitelnou roli v tomto ohledu sehrála i lokální šlechta, která na některých místech zcizovala drobné biskupské statečky a okrajové části distriktů. Je snad až s podivem, že kromě

[743] Srov. BOROVSKÝ, *Kláštery, panovník a zakladatelé,* s. 24–70; TÝŽ, *Kláštery v čase změny*, passim; ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.,* s. 330–343. Jednotlivé formy motivace naposledy shrnul VAŠEK, *Zbožné dary,* s. 173–198; srov. též TROJAN, *Pražský kostel*.

několika narážek v Tobiášových formulářích a dájovského zápisu v roudnickém urbářichybí jakékoli pramenné záznamy o případných sporech a jejich řešení. Zásadní roli zde jistě hraje přístup této šlechty k písemnému pořízení a zřejmě i fakt, že biskup takové spory snad řešil na lokální úrovni; to ale nevylučuje již naznačené pochybnosti o rozsahu takových uzurpací.[744]

Zmiňme zde alespoň lokální konflikty s drobnou šlechtou – patrně snahu obohatit se na úkor biskupství – které bývají zmiňovány jako příčina majetkových transakcí: Tobiášův formulář tak připomíná jako jeden z důvodu prodeje Vaňova na Ústecku „zvrácenost zlých sousedů" (*malorum vicinorum pravitatem*), stejně jako František Pražský později zmiňuje Jana IV. jako rozvážného hospodáře i zbožného donátora. Biskup totiž pro nově založený špitál v Roudnici zakoupil blízkou farní ves Vetlou se vším příslušenstvím od synů Půty z Vetlé, kteří „způsobili jako sousedé mnoho škod lidem v jeho biskupství (*in suo episcopatu* – tj. na biskupských statcích)".[745]

Krátce po návratu mladého Václava v květnu 1283 do Čech nechal biskup Tobiáš sestavit přehled příjmů svého stolce, přičemž šlo zřejmě jak o pojištění této držby pro věčnou paměť (související biskupův formulář v tomto ohledu připomíná *ne rerum gestarum memoria deprediret*), tak o praktický soupis určený pro jejich každoroční výběr a snad též jako jakýsi odrazový můstek pro reivindikační nároky uplatňované (jistě v 90. letech) vůči panovníkovi. Jde o nejstarší známý urbář z českého prostředí – nepřekvapí, že jak ojedinělé starší zmínky o obdobné evidenci, tak i mladší předhusitské urbáře pocházejí s jedinou výjimkou z církevního prostředí. S odkazem na zápis *secundum antiquum registrum* z o sto let mladšího arcibiskupského urbáře předpokládá R. Nový používání Tobiášova registru po celé následující století.[746]

Melioratio terre episcopalis, jak lze s odkazem na dikci pramenů *středověké proměny* označit rozvoj a rozšíření hospodářské výtěžnosti biskupských distriktů, byla jistě zmíněnou evidencí podpořena, ale její počátky lze tušit ještě před nástupem Tobiáše z Benešova. V širším smyslu tak může být označována i kolonizace jednotlivých újezdů, pro účely této analýzy tímto termínem ovšem rozumějme především stabilizaci a systematizaci osídlení a k němu náležejících polností a dále právně-organizační nástroje, vedoucí k zefektivnění fungování těchto statků. Jednak tedy úsilí o stabilitu osídlení a výběru poddanských dávek (mj. užívání lánové výměry, ale též peněžních dávek a v některých případech rovněž reluice robot), jednak

[744] Podrobně i s ohledem na biskupskou hospodářskou správu a její pozici v regionu ŽEMLIČKA, *Osudy vsi Dájova*.
[745] NFTB, č. 8, s. 30–31; *Chronicon Francisci Pragensis*, FRB SN I, s. 82.
[746] NOVÝ, *Nejstarší český urbář,* s. 216; FTB, č. 156, s. 124.

systém německého (resp. emfyteutického) práva se všemi jeho nuancemi a převod vesnic na tento pokročilejší právní systém, zahrnující rovněž předřečenou stabilizaci, byť nikoli bez výjimky.[747]

Nejstarší biskupské lokační listiny známe opět až pro Tobiášův episkopát, je ovšem patrné, že lánová výměra a variantně snad i německé právo bylo zaváděno již za jeho předchůdců, jak o tom svědčí mj. zlomek Tobiášova urbáře. O vztahu jednotlivých komunit k obdobným pořízení svědčí i listina Jana IV. z Dražic vydaná v létě 1302 roudnickým měšťanům, která osvědčuje Tobiášovu lokaci městečka, neboť *per simplicitatem et ignorantiam* od něj žádné písemné potvrzení nepřijali. Je ovšem patrné, že k výraznému nárůstu těchto aktivit skutečně došlo v polovině 80. let, a sice v souvislosti s pleněním biskupských statků – bylo snazší převádět zpustlé grunty. Již na počátku následující dekády aktualizace urbáře žádné poustky neeviduje.[748]

Vedle každoročních dávek peněžních a méně naturálních (často spíše uznávacího charakteru) plynoucích z pozemkové držby a odváděných obvykle dvakrát ročně na sv. Jiří a sv. Havla a příjmů z cel, jejichž výše ovšem ve 13. století byla zanedbatelná, je třeba připomenout především příjmy z trhů (nejčastěji *decimas forum* nebo *solutiones ac iura (...) ab omnibus venientibus et visitantibus forum ipsum*).[749] Pro Tobiášův episkopát známe několik příkladů povýšení vsi na trhové místo – lokální centrum směny (*... ut villa sit locus forensis ...*); šlo zejména o panovnickou podporu obnovy biskupských statků (explicitně Běchary, Blíževedly a nově získané Božetice). K řadě jiných míst vázala tato práva starší tradice; ostatně obecně je nutno připomenout jistou nevyhraněnost jejich právního postavení. V rámci rozvoje sítě biskupských stále ještě spíše agrárních městeček a trhových míst je třeba odlišit samostatnou činnost biskupů (realizaci vrchnostenského práva – mj. vysazení lokalit) a vůli panovníka, byť iniciovanou biskupem (samotné udělení statusu).[750]

---

[747] Naposledy ŽEMLIČKA, *Lán ve středověké proměně*, při vědomí všech pochybností, které pregnantně formuloval KLÍR, *Lokační aktivity pražských měšťanů,* s. 573–584.

[748] Přehled lokačních listin a formulí viz TROJAN, *Tobiáš,* Tabulka 1. – RBM II, č. 1933, s. 833. – NOVÝ, *Nejstarší český urbář,* s. 224.

[749] Explicitně jsou příjmy ze cla doloženy pro moravský Kojetín, přičemž jejich výnos je určen zejména k údržbě tamního mostu. Podobnou situaci lze předpokládat i jinde. Osud třetiny výnosu z domažlického cla, kterou kladrubský klášter měl po r. 1115 odškodnit biskupa Heřmana za osvobození jeho poddaných od placení desátku, není jasný; nezdá se ovšem, že by biskupovi na konci 13. století náležel (CDB I, č. 390, zde s. 399). – Obecně k termínům GRAUS, *Dějiny* II, s. 144–145.

[750] Podrobněji TROJAN, *Tobiáš,* 150–177. – Zejména regionální badatelé uvádějí bez jakékoli pramenné opory přesné letopočty udělení těchto práv jednotlivým lokalitám (naposledy s jistou reflexí v symptomaticky nazvané kapitole Biskupové Jan III. z Dražic a Tobiáš z Bechyně – zakladatelé Českého Brodu MRVÍK, *Dějiny královského města Českého Brodu,* s. 20–23).

Výnos jednotlivých distriktů spočíval kromě jejich organizace a přiměřeného hospodářského využití také v efektivitě organizace celé struktury propojující jednotlivé vesnice a v nich usedlé poplatníky s centry distriktů a skrze ně s biskupskou komorou. Jednotlivé lokační listiny (byť vesměs dochované ve formulářích) připomínají privilegované postavení rychtářů v rámci vesnických, potažmo městských komunit, přičemž patrná je minimálně jejich participace na soudní agendě. Lze ovšem předpokládat jejich podíl na výběru pravidelných platů. V některých případech snad lze předpokládat rovněž jejich aktivní podíl na *melioratio terre,* jako prodloužené ruky biskupa a jeho aparátu a snad i samostatně jednající osoby.[751]

Správa distriktů byla v závěru pojednávaného období již svěřena do rukou purkrabích sídlících na tvrzích, resp. hradech, které byly součástí jednotlivých centrálních lokalit; jejich architektura v řadě případů měla demonstrovat vrchnostenskou pozici biskupa. Předešlý správní vývoj lze jen odhadovat – zdá se, že kontinuita těchto správních celků byla značná. Jejich správu zajišťovali nejpozději od konce 12. století biskupští vilikové, kteří podobně jako purkrabí ve svých rukách soustředili jak správní, tak později (v závislosti na panovnické imunizaci) i nižší soudní moc – její relikty tušíme ještě v době Tobiášově. Když biskup vysazoval svým lidem 3 ½ lánu v Újezdě u Bíliny *de terris episcopatus nostri*, vymínil si, že při třech každoročních obecních soudech (*tria iudicia comunia*) se vesničané společně postarají o biskupova vilika a jeho posly, přičemž soudní pravomoc náleží právě vilikovi. [752] Je možné, že šlo o osobu spjatou s biskupovým pražským dvorem, ale zdá se pravděpodobnější, že jím byl správce některého z blízkých distriktů, snad počedělického dvora. Podobně jako královští vilikové i ti biskupští mizí z pramenů v druhé polovině 13. století, lze tudíž předpokládat, že jejich úlohu přejali právě purkrabí, rekrutující se patrně z řad drobné lokální šlechty. Centry těchto distriktů pak již nejsou dvory, ale zmíněné kamenné tvrze.[753] Podílem na příjmech, svobodnými lány i jinými provozy zajištěná purkrabská místa byla v druhé polovině 14. století obsazována vesměs drobnými šlechtici, přičemž obdobné klientské sítě kolem biskupa lze tušit i ve století předchozím. Takovým kontaktům nasvědčují i obsáhlé svědečné řady objezdů

[751] Postupné posilování jejich role vrcholí v 70. letech 14. století, kdy Jan Očko prodává dědičně některé městské rychty (obdobně jako k tomu dochází ve městech královských), ale zřejmě i rychty venkovské (CIM II, č. 528, s. 687–693 a LE I, s. 10). Obvykle získával rychtu lokátor – patrné je to v případě aktivit lounského měšťana Konráda Enikela, lokátora Veltěže a Obory.

[752] DURDÍK, *Demonstrační architektura*. – CDB I, č. 335, s. 305–306 (horšovský vilik Oscita – první zmínka o biskupském vilikovi); FTB, č. 164, s. 130–131.

[753] Podrobnější přehledy jsou ovšem známy až pro následující století. – Takovým purkrabím snad byl i Petr z Chýnova a Týna, jehož dokládá na základě nejistých výpisků ze zemských desek jako přísedícího F. Palacký (AČ II, s. 332, č. 2). – Podrobněji TROJAN, *Tobiáš,* s. 69–70. Prolnutí funkcí naznačuje i to, že biskupský urbář připomíná *villicatio Rechycensi* (jinde i *provincia*) a hned dále biskupského purkrabí (NOVÝ, *Nejstarší český urbář*, s. 223).

několika vsí na Roudnicku, Bylan na Českobrodsku a Rataj iniciované v 90. letech biskupem Tobiášem.[754] Tito jmény neznámí správci biskupského zboží patrně nesli podstatný podíl na hospodářském rozvoji, který připisujeme jednotlivým biskupům. Byl-li biskup hlavou diecéze i v otázkách její temporální správy, pak tito jeho služebníci byli jednotlivými údy, více či méně samostatně působícími. Na správě jednotlivých distriktů se rovněž podíleli – minimálně v některých případech – správci kostelů jednotlivých městeček. Řečický farář (později jeho vikář) měl být purkrabímu k ruce (jako písař) při veškerých soudních jednáních a výběru dávek, za což mu náležel desátek z výnosu distriktu a kostelu čtyři vsi a několik lánů v další. Podobné zajištění tušíme i v případě jiných far (typicky Příbram).[755] V neklidných dobách zajišťovali obranu zboží biskupovi nápravníci a jiní služebníci, zajištění drobnou držbou na těchto statcích.

Podrobněji ovšem každodennost biskupských purkrabí neznáme. Lze jim snad připsat pravomoc rozhodnout o finálním výběru těch dávek, které měly být odváděny podle biskupova výběru (*in nostra optione*) buďto v naturáliích, nebo v ekvivalentní hotovosti. Rovněž snad i vymáhání onoho *subsidium dare*, známého jak z lokačních listin, tak biskupského urbáře a konečně i organizaci režijního statku, přičemž robotní povinnosti tak, jak jsou zachyceny v závěru století, lze považovat za vpravdě symbolické.

Podrobnějšími zprávami o komoře disponujeme až pro dobu arcibiskupskou – je nejisté, do jaké míry lze její fungování předpokládat analogicky mj. podle účetních záznamů arcibiskupského pokladníka Záviše z let 1382/3. V tomto ohledu je třeba přistupovat k Chaloupeckého výkladu velmi obezřetně, neboť alespoň v případě čtveřice komorník, maršálek, číšník a stolník došlo k výrazné proměně povahy jejich úřadu za Jana IV. z Dražic.[756]

Biskupská komora řízená komorníkem, jemuž snad byl k ruce písař, shromažďovala na pražském dvoře hotovost a naturálie a byla organizačním centrem správy všech statků – v ní se sbíhaly komunikační kanály z jednotlivých distriktů.[757]

Vývoj biskupské temporální správy tedy odpovídal a zároveň vycházel z v předchozích kapitolách naznačeného vývoje biskupského stolce a jeho postavení. Hospodářská emancipace (včetně dále připomínaných panovnických imunit) zajišťovala biskupům zejména v druhé

[754] RBM II, č. 1687, s. 725; NOVÝ, *Nejstarší český urbář,* s. 223–224.

[755] TROJAN, *(Arci)biskup a jeho faráři*. – Podobně zřejmě využíval alespoň některých svých farářů i olomoucký biskup Bruno, resp. jeho leníci; jím založená svatomořická kolegiáta v Kroměříži byla nadto místem konání manských soudů (*Pod ochranou sv. Petra,* s. 97). V případě biskupských kapitul v Čechách sledujeme nečetné případy zapojení kanovníků do biskupových temporálních sporů a spirituální správy.

[756] *Účet pokladníka,* s. 5–17; TÝŽ, *Jan IV.,* s. 27–29; HLEDÍKOVÁ, *Arnošt,* s. 174–176 a 220–223; TROJAN, *Tobiáš,* s. 71–72.

[757] Zdá se ovšem, že šlo primárně o biskupova písaře, jak vyplývá z paleografického rozboru Tobiášova urbáře (NOVÝ, *Nejstarší český urbář*, s. 211–212).

polovině století více či méně pevnou oporu při postupném prosazování vlastní emancipace. Jak jsme ukázali, nešlo pochopitelně o oporu jedinou.

Obecně se usuzuje, že spor biskupa Ondřeje s panovníkem bezprostředně odstartovalo biskupovo, účastí na lateránském koncilu podpořené úsilí o náležitý výběr desátků. Pomiňme v tuto chvíli nedávno znovu otevřenou diskusi o jejich původu a povaze – tedy zda biskupský desátek vznikl jako nová dávka po založení biskupství, nebo zda se vydělil z Kosmou popisovaného desátku obecného (církevního). Stranou pro tuto chvíli ponechme též problematické placení desátku k jednotlivým farním kostelům, na které naráží již papež Honorius III. v říjnu 1216 a následně reaguje rovněž panovník. Zadržování farního desátku je jedním z neuralgických bodů vztahu patrona a faráře po celý středověk.[758]

Tzv. biskupský (šestidenárový) desátek, vybíraný zřejmě biskupem určenými kolektory a patrně centrálně shromažďovaný na pražském dvoře jakýmsi pověřencem (*decimarius*) vycházel na počátku 13. století z rozšiřující se skupiny obyvatel, které povinnost odvodu vznikala nejčastěji rezignací panovníka na nejrůznější služby. Proto bylo z králova pohledu oprávněné si tyto příjmy (zřejmě včetně části plynoucí kapitule z celkové částky) osobovat v době sedisvakance, případně krátce po nástupu biskupa a po dobu jeho nepřítomnosti v diecézi – to ostatně Přemysl I. Otakar papeži bez okolků přiznává (1219). Takové zásahy světské moci (vedle panovníka uvažujme též některé z jeho hradských úředníků v souvislosti s transformací půdy a k ní se vážícím jistým službám) se ovšem stávaly stále okrajovějšími.[759]

Poměrně běžným bylo postupování tohoto desátku jiným institucím, ať už šlo o formu daru, směny nebo vypořádání majetkoprávního sporu; nešlo tedy o odpuštění této povinnosti poddaným, jak bývá někdy uváděno, ale o převedení jejího výběru na jinou instituci – vesměs šlo o vlastníky dané vsi. Nakládání s tímto desátkem ještě na počátku 13. století podléhalo, jak připomíná řada takových listin především z prvních dvou dekád, souhlasu biskupské kapituly; k rozvolnění vztahu snad došlo v souladu s dokončením majetkového oddělení obou institucí. Když totiž Jan III. nedlouho před svou smrtí (únor 1278) postoupil biskupský desátek ve vsi

[758] Diskuse KALHOUS, *K otázce desátků*; BOLINA, *Konec nebo začátek*; TÝŽ, *Příspěvek k interpretaci*. Naposledy TÝŽ, *Jaké desátky biskup Vojtěch* a TÝŽ, *Dvě měřice obilí či šest denárů* jako odpověď na příslušné úvahy PAUK, *Decima Slavorum*. – CDB II, č. 129, s. 120; č. 160, s. 151. Sporným bodem je rovněž nařízení IV. Lateránu o placení desátku z *novin* – biskup Ondřej se v tomto ohledu táže kurie, zda může sporná a nelegálně vzniklá osvobození od těchto desátků zrušit (CDB II, 131, č. 127 a č. 179, s. 165–166; ANTONÍN, *S kým se přel*, s. 56–58). – CDB III/1, č. 70, s. 74–75 (*decimarius*); Podrobně KROFTA, *Kurie,* s. 24–27 a HRUBÝ, *Církevní zřízení*, s. 56–63, jejich závěry bez výraznějších korekcí přejímá novější bádání (problematiku obšírně shrnuje ANTONÍN – JANIŠ, *Čtvrtý lateránský koncil*, s. 173–187).

[759] CDB II, č. 149, s. 140; BOLINA, *Příspěvek k interpretaci,* s. 852–860. Podobného charakteru je ostatně i dále rozebrané Václavovo privilegium biskupu Brunovi (CDB IV, č. 149, s. 247–249) – k tomu podrobněji ŠRÁMEK, *Kláštery olomoucké diecéze za episkopátu biskupa Bruna,* s. 145–152.

Sloveč na Královéměstecku zderazskému klášteru (patrně již též vlastníkům vsi), nařídil hradeckému vicearcijáhnu božehrobce do této držby uvést a svému výběrčímu toto respektovat, hovoří jen o své vlastní vůli a nikoli o souhlasu nebo jakékoli spoluúčasti kapituly. P. Bolina odhaduje, že biskupovi ve 13. století náležely zhruba 2/3 až ¾ výnosu tohoto desátku v rámci diecéze; nelze pochopitelně vyloučit komplikace s jeho výběrem a jeho zadržování, jak to připomíná několik Tobiášových formulí.[760]

Některá, často nejasně formulovaná postoupení byla později s menším či větším úspěchem revidována; P. Bolina se domnívá, že úspěšní byli biskupové zejména tehdy, když oné instituci náležel jak biskupský, tak církevní (farní) desátek. Mj. biskup Ondřej se tak domohl zrušení desátkové imunity Daniela Milíka pro Teplou, byť byla pojištěna panovnickou a snad velmi vágně i papežskou konfirmací. Naopak neúspěchem pro Jana II. skončil několikaletý (doloženo trvání 1229–1234) spor se sebevědomým břevnovským opatem Dluhomilem o biskupský desátek z Litoměřicka, Děčínska a Bílinska. S odkazem na postoupení těchto příjmů biskupem Vojtěchem (což nebudí pochyb) rozhodl papežův *iudex delegatus* se svými spolusoudci o oprávnění opatovy stížnosti a spolu s míšeňskými kanovníky přiměl biskupa navrátit je klášteru. Ustanovení zopakoval s odkazem na jakési *staré privilegium*, tedy snad onu Vojtěchovu donaci, snad zmíněné rozhodnutí z r. 1234, biskup Tobiáš a pod trestem exkomunikace zakazuje svým výběrčím tyto desátky vybírat. O vztahu pražských biskupů a Břevnova osobujícího si primát mezi českými benediktinskými kláštery již ostatně bylo pojednáno jinde.[761]

Spornou otázkou hospodářských vztahů biskupa a klášterů zůstávala rovněž povinnost odvádění desátku z osad nově vzniklých klášterní kolonizací – 55. konstituce IV. Lateránu přímo upravuje placení desátku cisterciáky z *novin* a zejména nově získaných statků k příslušným kostelům, tedy včetně podílu, náležejícího biskupovi. Naopak premonstrátům Honorius III. ustanovuje premonstrátům, aby z jejich *novin* kolonizovaných až po koncilu nikdo desátky nevymáhal (1219); podobně o dva roky dříve nařídil biskupům, aby nenutili božehrobce platit dvacátky z výnosu jejich kostelů, neboť slouží pro Svatou zemi. Ohlasy

[760] CDB II, č. 26, s. 23–24; CDB V-2, č. 862, s. 582–583; CDB V/1, č. 121, s. 200.

[761] CDB II, č. 26 a 27, s. 23–25 – k břevnovskému sporu CDB II, č. 330, s. 336; CDB III/1, č. 7, s. 5, č. 27, s. 25–26, č. 63, s. 67 a č. 71, s. 75 (shrnuje ANTONÍN – JANIŠ, *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 186–187; k Vojtěchově donaci podrobněji ŽEMLIČKA, *K hodnověrnosti listiny*, který se ovšem domnívá, že šlo o knížetem biskupovi darovaný výnos z hradských kastelanií); KLL I, č. 97, s. 51. O tyto desátky r. 1255 břevnovský opat s johanity, disponujícími falzem hlásícím se ke kanceláři knížete-biskupa Jindřicha Břetislava (BOLINA, *Příspěvek k interpretaci,* s. 859).

těchto povinností shledává D. Janiš i ve výše připomenutých sporech s Teplou a Břevnovem, které jsou ovšem, po mém soudu, poněkud jiné povahy.[762]

Patrně v neklidné době 80. let 13. století, jak si povšiml již R. Nový, biskup Tobiáš snad s ohledem na snížené příjmy z vlastních biskupských statků tento desátek rozšířil a vyžadoval jeho odvádění z každého ohniště, proto *podýmné (fumales)*. Přestože jeho výše nebyla zřejmě nijak velká – pro konec 14. století šlo pravidelně o ½ groše, je však nutné počítat s postupným snížením – zdá se, že jeho výnos mohl biskupovi nahradit krátkodobé výpadky příjmu. Podíl na výnosu byl ovšem – jak ještě Tobiášem, tak zejména Janem IV. určován k výživě jednotlivých arcijáhenských beneficií.[763]

Vedle biskupského desátku „plnily" každoročně biskupovu komoru příjmy z kathedratika, tedy jakési uznávací dávky farářů biskupovi – jak ovšem připomíná Tobiášův formulář, jeho výběr byl často komplikován obtížnou finanční situací plebánů a neochotou jej odvádět. Celkový roční výnos kathedratika lze předpokládat v řádu stovek hřiven stříbra. Biskupské komoře dále náležely jisté výnosy a platy (ze cla, trhů atp.), získávané od knížete vesměs formou donace nebo kompenzace způsobených škod; známe ovšem jen několik málo jednotlivin, které nedovolují širší úvahy o rozsahu této formy zajištění. Vzhledem k odlišnému způsobu budování majetkového zázemí jednotlivých *středoevropských diecézí* nelze ani situaci analogicky dovozovat. Podobného charakteru byla též držba podílu na kutnohorské urbuře postoupená Janu IV. z Dražic.[764]

[762] ANTONÍN – JANIŠ, *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 185–186; *Concilliorum Oecumenicorum Decreta* II, IV Lateranense, c. 55, s. 260; CDB II, č. 175-6, s. 163 a č. 144, s. 135–136. Obecně SCHIMMELPFENNIG, *Zisterzienser, Papsttum und Episkopat*.

[763] NOVÝ, *Dýmné;* TROJAN, *Tobiáš,* s. 78 rukopisu. Proměnu základní berní jednotky zachytila sama biskupská kancelář, jak upozornila již NOVÝ, *Listiny,* s. 58 a DUŠKOVÁ, *Formulář Tobiáše z Bechyně,* s. 55: Listina biskupa Mikuláše pro pražské křižovníky hovoří o biskupském desátku, odváděném *de quolibet manso,* převedena do formulářové podoby připomíná plat *de quolibet fumo* (CDB V/1, č. 121, s. 199–201; FTB, č. 146, s. 116). Podobně pracoval s tímtéž motivem i tzv. Dalimil, v jehož podání je snad také skryt jistý osten vůči německým biskupem (re-)formulovanou desátkovou povinností (TROJAN, *Bůh, česká církev*).

[764] Typicky CDB I, č. 403, s. 421–422; k urbuře HLEDÍKOVÁ, *Biskup Jan IV*., s. 23–24 a 101–102.

IV. 2 Temporální imunity

Požadavky autonomie kanonického práva, kleriků a lidí církve obecně a neomezené jurisdikce v záležitostech církevního majetku a jeho správy vedle otázek spirituální správy diecéze byly podstatným bodem reformních snah odrážejících se jak v jednáních a dekretech IV. lateránského koncilu, tak jako součást procesu církevní emancipace, neomezeného ovšem na *dlouhé 13. století*.

Komplikovaný vztah mezi panovníkem a oběma biskupstvími lze charakterizovat podobně jako v případě jiných církevních institucí tzv. zakladatelskými právy; v tuto chvíli je podstatný především vztah zakladatele (tedy panovníka, případně jeho rodiny) k majetkové základně, k níž si z této pozice osoboval podstatná, byť postupně omezovaná práva.[765] Vztah panovníka k pražskému biskupství a kostelu se tak odrážel nejen ve výše zmíněných majetkových operacích (donace, směny, případně zcizení), ale rovněž ve vnímání těchto darů – tedy zda byl darován majetek, nebo jen jeho výnos a jaká práva si k darovanému majetku dárce ponechával nebo zpětně osoboval. Již jsme naznačili, že snaha jednotlivých církevních ústavů o emancipaci, a tedy i omezení zakladatelských (vlastnických) práv vedla v řadě případů (zejména ve vztahu šlechtic-klášter, případně panovník-klášter) ke snaze o revizi původně štědrých darů, které byly často navíc zhodnoceny kolonizační činností.[766]

Srovnáním vývoje těchto imunitních privilegií pro pražskou a olomouckou diecézi lze sledovat odlišný vztah panovníka k oběma biskupstvím a jejich význam v rámci jeho politické strategie.

Nejstarším takovým známým privilegiem je velmi obecně formulovaná imunita římskoněmeckého krále Konráda III. (1144) pro olomouckou diecézi Jindřicha Zdíka, který byl nepochybně jejím iniciátorem. Král vyzývá Vladislava II. k narovnání sporných záležitostí kolem Podivína a dále, biskupovi lidé mají být vyňati z pravomoci všech moravských knížat a jejich aparátu a podřízeni přímo pravomoci olomouckých biskupů. Spíše než o reálnou a vymahatelnou výsadu zde jde o jakési z říšské situace vycházející zásady poskytování ochrany biskupovi – vždyť jde o výrazný zásah do zeměpanských práv Zdíkova blízkého spojence. Nesouhlas moravských Přemyslovců (a snad i pražského knížete) s takovým vnějším zásahem do jejich práv zřejmě vyvolal i známé přepadení biskupa na jeho římské cestě na počátku roku

[765] VANĚČEK, *Základy I;* BOROVSKÝ, *Klášter, panovník a zakladatelé*, s. 11–23; ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 118–141.

[766] Zde jde o kolizi obecné (římsko-kanonické) teorie církevního vlastnictví a zažitého vnímání daru jako udělení požitků, přičemž obecná teorie je do českého prostředí vnášena především exemptními řády – cisterciáky, premonstráty a johanity, přičemž tato snaha se odráží v získaných imunitách, byť ani ty nebyly vždy dodržovány (ŽEMLIČKA, *Spor,* s. 708–709). – Podrobněji VELÍMSKÝ, *Trans montes*, s. 64–65.

1145. S ohledem na to vydal biskupovi Vladislav II. novou, striktněji formulovanou imunitní listinu (1146/7); ta výrazně zohledňuje předchozí privilegium, ale nepochybně úmyslně římskoněmeckého krále nejmenuje. Opakuje se vynětí biskupových lidí z moci vyjmenovaných moravských knížat a jejich nástupců, Zdíkovi lidé jsou dále osvobozeni od daní, poplatků, zemských robot a dalších zátěží ze strany moravských údělníků a jejich úředního aparátu. O jejich branné povinnosti pak rozhoduje biskup. Obdobné privilegium získal Zdík i pro své statky (cestovní stanice) v Čechách, zde ovšem jen jako pojištění před panovníkovou libovůlí.[767]

Zatímco imunitu pro moravské statky lze chápat nejen jako odměnu za biskupovu podporu, ale též prostředek příhodného oslabení moravských příbuzných, pro české statky tato motivace chybí. Je nejisté, do jaké míry bylo Vladislavovo privilegium respektováno, a především, zda byli Zdíkovi nástupci vůbec schopni tyto skutečnosti vymáhat.[768] A to i s ohledem na pražskou diecézi, kde byl v letech 1148–1167 biskupem Zdíkův příbuzný a Vladislavův blízký spojenec Daniel I., a kde jakékoli takové privilegium chybí (nebo jej přinejmenším neznáme). Je ovšem patrné, že co do šíření (písemné) právní kultury – i ve vztahu k temporálním záležitostem – bylo olomoucké biskupství napřed. K. Krofta a po něm nemnozí další předpokládají vydání podobného privilegia rovněž pro pražskou diecézi, které mělo být základem privilegií obnovených pražskému kostelu na Šacké hoře v létě 1221. [769] Vzhledem k rozsahu těchto imunit je ovšem pravděpodobnější, že byly vydány až na počátku 13. století.

Jarloch připomíná protivenství, která trpěl biskup Jindřich Břetislav od knížete Bedřicha a jeho příbuzných – nezdá se ale, že by šlo o „*panovníkův odpor k respektování církevních svobod"*, jak předpokládá J. Kejř, ale spíše o obecnou svévoli namířenou proti jen obtížně se bránícímu biskupovi a jeho statkům a vrcholící známými událostmi na řezenském sněmu v březnu 1187. Pozdvižení pražského biskupa mezi říšská knížata mělo de iure znamenat ještě rozsáhlejší imunizaci jeho poddaných a statků. Fakticky se tyto imunity nerealizovaly ani v době episkopátu knížete-biskupa; ani později jejich ohlas nenacházíme.[770]

---

[767] CDB I, č. 142, s. 140–143, č. 157, s. 161–163 a č. 158, s. 163–165; s odkazy na další literaturu WIHODA, *Morava,* s. 192–196; ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 120–122; NOVOTNÝ, *České dějiny* I/2, s. 790–800 a 808–811.

[768] WIHODA, *Morava,* s. 196 nabádá k opatrnosti, neboť nenachází citaci imunitního odstavce v mladších privilegiích a nejstarší inzert je doložen až v říjnu 1523; na druhou stranu R. Antonín s D. Janišem (ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil*, s. 125) předpokládají jeho reflexi již v privilegiu z r. 1207.

[769] KROFTA, *Kurie,* s. 250–251.

[770] *Letopis Jarlocha*, FRB II, s. 479; KEJŘ, *O říšském knížectví,* s. 483. – Podle zmíněné listiny byl ovšem status říšského knížete pražského biskupa prohlášen za již existující a jen ze strany pražského knížete popíraný, tedy nikoli jako novum. KEJŘ, *O říšském knížectví*, s. 485–487.

Papežské zásahy do otázek hospodářského zajištění obou biskupství bylo možno sledovat již v případě zmíněného sporu Jindřicha Zdíka s moravskými údělníky a na jiném místě rozebrané kauze biskupa Daniela Milíka, v jejímž průběhu oběma biskupům nařizoval, aby dbali o ochranu církvi darovaných statků. Tyto kuriální zásahy směřovaly především k obraně církevního zboží, ohrožovaného jak ze strany laiků, tak také biskupa – to je případ sporu Daniela Milíka s kanovníkem Arnoldem a podobně také mladší nařízení Inocence III. jistým soudcům z jara 1216, aby zjistili, co se stalo s penězi sebranými na podporu Svaté země biskupem Danielem.[771]

Svobody jmenovitě udělené pražské kapitule Přemyslem Otakarem II. potvrdil v dubnu 1204 papež Inocenc III. – samotné královo privilegium neznámého data je deperditní, avšak konfirmace připomíná postoupení *svodu, nároku a hlavy,* tzn. výnosů z trestního soudnictví kapitulních lidí – vzhledem k dále připomínanému oddělování kapitulního a biskupského majetku se zdá pravděpodobné, že se ona imunita vztahovala i na biskupské statky. R. Antonín a D. Janiš uvažují existenci většího počtu nedochovaných privilegií, jejichž obsah se, stejně jako tohoto konfirmovaného, odrazil až ve znění privilegia z Šacké hory – ani zde ostatně neměl biskup k dispozici (veškeré) sporné listiny, jejichž rozsah si nárokoval.[772]

Ve dvou originálech dochované Přemyslovo privilegium (diktované a psané ovšem rukou biskupa Roberta) pro olomoucké biskupství z roku 1207, jednak potvrzuje starší výsady postoupené Jindřichu Zdíkovi, jednak přidává zmíněné příjmy ze *svodu, hlavy a nároku*, a rozmnožuje příjmy biskupovy komory o další příjmy plynoucí původně knížeti (zabavený majetek zloděje, příjmy ze všech pokut nad biskupskými a kapitulními lidmi) a konečně potvrzuje jisté majetky biskupství a kapitulního probošta. S ohledem na hospodářské otázky je podstatná pasáž, v níž panovník vymiňuje při jakémkoli nakládání s biskupským nebo kostelním majetkem (*omnia episcopatus et ecclesie bona*) souhlas děkana a probošta kapituly, kteří mají majetkem biskupského stolce disponovat rovněž v době jeho sedisvakance (nejčastěji po smrti biskupa), přičemž panovník se vzdává práva zasahovat do těchto otázek vakantního stolce (*ius spoli* – literatura?). S tím souvisí též na jiném místě připomínané přiznání biskupské volby kanovníkům, které uzavírá pasáž týkající se biskupa.[773]

[771] CDB II, č. 19, s. 14 a č. 124, s. 112–113 (zachováno pouze v regestu).

[772] Pojem *hlava* označuje pokuty z přečinů proti životu, *nárok* platby z žalob a *svod* běžný způsob hledání viníka postupem od kradené věci přes její(ho) držitele ke zloději. – CDB II, č. 42, s. 38 (zachováno v originále). Podrobněji k oběma privilegiím ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 123–124 a 126. Naprosto stejným způsobem ostatně podpořil r. 1187 kníže Bedřich vyšehradskou kapitulu (CDB I, č. 317, s. 288–290 s konfirmací z r. 1211).

[773] CDB II, č. 59, s. 52–55; ŠEBÁNEK, *Kdo byl notář Otakarus 5,* s. 8–9.

Výraznou disproporci (hospodářských) imunit vydaných pro obě biskupství, byť do jisté míry zřejmě způsobenou pražskými deperdity, chápejme v tomto ohledu především jako výraz vztahu pražského panovníka k oběma institucím. Zatímco posílením samostatnosti a pozice olomouckého biskupa – nota bene pokud byl na Moravě jeho oporou, což platí jak pro Zdíka, tak pro Roberta[774] – omezoval manipulační prostor a příjmy svých moravských příbuzných, v Čechách se panovník posléze staví spíše do opozice vůči vzmáhající se šlechtě usurpující si jednotlivé úřady a jejich výnosy. To jsou oni *supannes Bohemiae*, na které se již v roce 1203 Inocenc III. obrací v záležitostech podpory Oty IV., s oním pnutím souvisí i současná diskuse o počátcích české šlechty a původu jejího postavení.[775] Zmíněnému privilegiu pro olomoucké biskupství (1207) zřejmě odpovídal podobný protějšek pro pražské biskupy – na tyto starší imunity se jako na ztracené odkazuje biskup Ondřej. Zřejmě byly vydány v první dekádě 13. století a ztraceny, nebo snad zabaveny spolu s celým archivem a důchody z biskupských statků, jak se domníval J. Dobiáš s odkazem na Ondřejovu žádost o navrácení mnohých držeb s privilegii, a především těch, „které tentýž král (tj. Přemysl) daroval skrze svá privilegia a později je spolu se svými privilegii odňal.“[776]

Obecně se soudí, že rozbuškou složitého sporu biskupa Ondřeje s panovníkem, šlechtou a preláty jiných ústavů byla vedle ryze reformních požadavků otázka desátků, která již byla připomenuta. Ponechme nyní stranou průběh sporu a jeho interpretační rámce a soustřeďme se na hospodářské imunity obou privilegií, jejichž plné prosazení ovšem bude ještě úkolem Ondřejových nástupců. Potvrzení těchto, údajně starších úzce zaměřených (hospodářsko-správních a soudních) privilegií rozhodně nelze v kontextu celé kauzy považovat za biskupovo vítězství. Otázka desátku rovněž zůstala mimo rámec jednání.

Král tedy pražskému biskupu a kostelu (tj. především kapitule), resp. jejich lidem a statkům (*episcopatui et ecclesie*) dal veškeré svobody (*omnem libertatem*) a zbavil je všech záteží – *prodeje, nároku, svodu, hlavy, vřezu* (platby komorníku)*, všeobecné berně, stavby hradů a příkopů, přeseky, průvodu, nářez a všech ostatních*. Dále následují záležitosti trestního soudnictví, zejména tedy jurisdikce (spáchá-li kdo závažný delikt, náleží moci královského soudu), pokut (jejich výnos náleží biskupovi, resp. kostelu) a ochrana těchto lidí v případě stíhání vraždy spáchané na biskupských statcích podle zemského práva. Podstatnou změnou tedy je posun jurisdikce biskupových a kapitulních lidí (a na základě Velkého privilegia

[774] Ten de facto nahrazoval v pražské katedrále biskupa Ondřeje v době jeho pobytu u kurie.
[775] CDB II, č. 36, s. 33–34. Analýzu privilegií z let 1221 a 1222 v tomto ohledu podal ANTONÍN, *S kým se přel*.
[776] DOBIÁŠ, *Dějiny,* s. 82; CDB II, č. 216, s. 200-203, zde s. 200. Jak ale bylo již připomenuto, přímé zprávy o jejich odnětí chybí.

církevních lidí obecně) blíže panovníkovi – jisté pochyby po mém soudu vzbuzuje výklad tohoto mocenského transferu jako „*návrat do ideální role spravedlivě soudícího a trestajícího panovníka*“ s odkazem na biblický ideál krále.[777] Daleko spíše jde o pragmatické posílení vlastního postavení. V souvislosti s přítomností biskupa Roberta je potom zarážející slib předání Podivína pražskému biskupovi. Snad šlo, jak předpokládá M. Wihoda, o dohodu panovníka s olomouckým biskupem o formálním předání nároku, jehož reálný význam byl mizivý.[778]

Privilegium z března následujícího roku tyto imunity jednak rozhojňuje, jednak jimi obdařuje všechny lidi a statky náležející církvi a tyto instituce obecně. Opakují se ustanovení o jurisdikci králova soudu (případně dvorského sudího a kancléře) a upravuje se jeho fungování, omezuje se zneužívání církevních poddaných k zemským robotám (přeseka a jiné opevňovací práce) – to ovšem neplatí pro biskupovy lidi, kteří byli těchto povinností zbaveni. Má být odstraněno vysoké mýtné, kterým jsou klerici obtěžováni více než židé, nadměrné zátěže lidí jdoucích na trh a zapovídá se obtěžování jednotlivých institucí nucenou spíží, poskytováním pohostinství a krmení koní v klášterech. Pro rozvoj biskupského hospodářství se zdá být podstatné rovněž plné užívání lesů, ale rovněž zákaz přijímat zběhlé poddané. Důraz je kladen na písemné svědectví – statky, které církev drží a disponuje příslušnými privilegii, mají být bez jakéhokoli dalšího svědectví pokojně užívány – a na vztah opatů a prelátů k zemskému soudu. Tento bod podstatným způsobem urychlil nástup písemné kultury do sféry vztahu k církevním statkům.[779] Je ovšem otázkou, zda a do jaké míry hrají tato privilegia ve vývoji pražského biskupství roli zásadního mezníku – o tom, do jaké míry byla tato ustanovení respektována, svědčí krom jiného série dalších imunit, získaných v průběhu celého 13. století biskupem, ale rovněž představiteli ostatních církevních institucí; nepočítaje v to řadu falz. Zdá se, jakoby snad nebylo domácí prostředí zvyklé na kolektivní privilegia – s odkazem na Vaněčkovy starší práce J. Žemlička důvodně předpokládá, že obě kolektivní privilegia (1222 a 1253) měly především formálně uspokojit kuriální požadavky. Podobně je až příliš patrná snaha o pojištění podstatných privilegií konfirmací po nástupu nového panovníka, a to ještě v polovině 14. století – patrně šlo o do značné míry konzervativní chápání kolektivních a všeobecných imunit.[780]

[777] CDB II, č. 216, s. 200-203 a č. 217, s. 203–205. – ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 55.
[778] WIHODA, *Causa,* s. 289, pozn. 42.
[779] CDB II, č. 227, s. 210–213. Ke vztahu písemné formy svědectví a role králova kancléře v soudních otázkách ANTONÍN, *S kým se přel*, s. 52–53.
[780] K tomu podrobně VANĚČEK, *Základy* I–III*,* passim; ŽEMLIČKA, *Spor,* s. 727–728; zejména ve vztahu k zemskému právu shrnují otázku imunitních privilegií ANTONÍN – JANIŠ, *Čtvrtý lateránský koncil*, s. 118–140 a JANIŠ, *Zemské soudnictví,* zejména s. 156–184. Biskupské imunity rozebereme dále.

S ohledem na již naznačenou nejednotu zájmů české církve je signifikantní, že si biskup Ondřej nechává papežem konfirmovat pouze vlastní listiny a záležitosti ostatních institucí (včetně Velkého privilegia, což je pro jeho chápání biskupovy pozice v rámci zemské církve podstatné) jej nezajímají.[781]

Moravský markrabě Přemysl v říjnu 1233 potvrdil pražskému kostelu a biskupu Janu II. starší, zřejmě v souvislosti s událostmi let 1221–1222 vydané privilegium svého otce pro moravské statky – jmenovitě tedy Jaroměřice a Kojetín. Je symbolické, že listina, a tedy i pravděpodobně královské deperditum nezmiňují jakýkoli vztah k Podivínu, byť byl formálně biskupu Ondřejovi ještě v létě 1221 přiznán a sama listina připomíná ještě zřejmě obecně míněná a potenciální *alia bona eiusdem episcopatus in Moravia sita*. Přemysl I. osvobodil tamní biskupovy poddané od veškerých zemských robot a berní; soudní pravomoc v souladu s českou situací přiřkl přímo svému soudu a biskupovi pak prostřednictvím jistých úředníků (*officiales domini episcopi*) výnosy z těchto pokut.[782]

O rok později potvrdil a rozšířil markrabě na žádost biskupa Roberta imunitní výsady rovněž olomouckému biskupství a kostelu. Vedle již zmíněných výsad Vladislava II. a Přemysla I. přidává imunitní ochranu i pro statky, které k majetku kostela a biskupství přikoupí biskup nebo kterýkoli kanovník (zřejmě totéž by platilo i pro statky darované), pokud by je ovšem drželi jako svůj osobní majetek, mají *secundum ius terre* podléhat zeměpánu. Dále potvrzuje zisky jistých nemovitostí a ustanovuje vynětí biskupských lidí z moci komorníků nebo jiných hradských úředníků, následují ustanovení o mýtech, týdenních desátcích a soudních záležitostech. Konečně všechny duchovní osoby mají ve všech kanonicko-právních záležitostech podléhat pravomoci biskupa, resp. kanovníků.[783]

Biskup Bruno si ovšem v létě 1256 nechal králem potvrdit nikoli tuto listinu, ale na jejím základě stvořené a rozšířené falzum, nově zakotvující příslušnost duchovních jen k církevním soudům, k nimž měly výlučně náležet rovněž záležitosti manželského práva. Tedy nikoli jen imunita, ale kanonicko-právní jurisdikce.[784]

Obecný trend imunitních listin v druhé polovině století, obě biskupství nevyjímaje, směřuje zejména v otázce soudní k vlastní vrchnostenské trestní jurisdikci (v záležitostech netrestních ji jednotlivé instituce vykonávaly vesměs již dříve) a subsidiární příslušnosti

[781] CDB II, č. 247, s. 239, č. 250 a 251, s. 240–241.
[782] CDB III/3, č. 278, s. 394–396.
[783] CDB III/1, č. 89, s. 100–104.
[784] CDB V/1, č. 84, s. 153–158. K oběma privilegiím ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 135–136; podrobněji ke vzniku Brunova falza a jeho diplomatické analýze ŠEBÁNEK, *Velké imunitní privilegium olomouckého kostela z r. 1256*.

zemskému soudu, což vychází z terminologického posunu původního podřízení panovnické kurii (soudu pražských úředníků). Tyto svobody udílí Václav II. nejprve pražské kapitule (červen 1286) na žádost svých kaplanů – pražského probošta, děkana a dalších kanovníků; její poddaní nesmějí být zatýkáni a vězněni královskými úředníky a provinciálními soudci, leč by byli přistiženi při činu – plná jurisdikce poddaných náleží vrchnosti nebo pražskému soudu, majetek trestaných pak vrchnosti. O tři roky později (únor 1289) následuje obdobné privilegium i pro pražské biskupství (nadto král zbavuje poddané pražského biskupa tzv. *nestanného*, tedy pokuty 300 denárů za nedostavení se k soudu. Již Velké privilegium z roku 1222 zapovídá obtěžovat kláštery a jiné instituce *noclehem* a jinými břemeny, zřejmě ale – alespoň v případě biskupských statků, jak je patrno mj. v případě královského záboru Týna nad Vltavou – nebylo plně respektováno. Václav II. tak v září 1291 zakázal vymáhat nocleh na statcích pražského biskupa pod trestem zbavení úřadu, 12 týdnů královského vězení a případně i církevních trestů.[785]

V kontextu výše rozebraných desátkových imunit je podstatné privilegium krále Václava I., vydané biskupu Brunovi v prosinci 1248 patrně v přímé souvislosti s potlačením odboje kralevice Přemysla – král Brunovi jednak potvrzuje výběr a vymáhání desátky v celé diecézi podle kanonické formy, jednak mu postupuje patronátní právo a veškerou světskou soudní moc k rajhradskému klášteru. Jak již bylo naznačeno, panovník se tak vzdal svých práv nakládat s biskupským desátkem, což označuje za *hanebný moravský zvyk* (*prava et perversa consuetudine Morauorum*) – ten ovšem sledujeme i v Čechách (explicitně ještě r. 1219). Pro pražskou diecézi takové privilegium neznáme, zdá se ovšem, že po narovnání sporů s biskupem Ondřejem k obtížím ze strany panovníka nedocházelo. Ekonomický význam privilegia připomíná rovněž fakt, že jej jako jediné z dosud zmíněných připomíná *Granum*, a to opět s odkazem *secundum formam canonicam*.[786]

Srovnání obou diecézí z hlediska temporálních imunit tedy ukazuje po mém soudu jednak jistou přednost olomouckého stolce před pražským v rámci panovnické politky – přičemž v otázce spirituální se (zatím) tento rozdíl nezdá být tolik nápadným – a jednak snad až překvapivou shodu s vývojem vztahu panovníka a předních zeměpanských klášterů.[787]

[785] KLL I, č. 205, s. 84 (edice HLEDÍKOVÁ, *Pražská metropolitní kapitula*, s. 45–46, k privilegiu tamtéž, s. 10) a č. 415, s. 164 (RBM II, č. 2727, s. 1191–1192; k tomu podrobněji TROJAN, *Tobiáš,* s. 183) a č. 592, s. 229 (RBM II, č. 1552, s. 666–667).

[786] CDB IV, č. 149, s. 247–249; ŠRÁMEK, *Kláštery olomoucké diecéze za episkopátu Bruna,* s. 152–154; BOLINA, *Příspěvek k interpretaci¸* s. 854–855.

[787] Tu ostatně sledujeme i v řadě jiných aspektů (o čemž bude komplexněji pojednáno jinde), srv. alespoň otázku úsilí přemyslovských králů o zřízení arcibiskupství – ELBEL, *Dějiny neúspěchu,* s. 296–306. – Dále viz přehled vývoje ANTONÍN – JANIŠ, *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 118–140.

Pražský kostel a jeho biskup tak byl v hospodářské rovině jen jednou z institucí, k nimž panovníkovi náležela postupně uvolňovaná zakladatelská práva. Jak jsme již dříve uvedli, byl také jediným donátorem pražského biskupství, méně ovšem kostela, neboť jak kapitule, tak i kostelu s hrobem sv. Václava plynuly rovněž dary kanovníků samotných, ale i nepočetných laiků – jejich vazba ke kostelu je často velmi nezřejmá.

Panovnická konfirmace samostatných koupí, které v 90. letech realizoval podnikavý biskup Tobiáš, ovšem znamenala především potvrzení majetkové transakce nejvyšší autoritou – navíc s odvoláním na topos *pražský kostel jako nejsvětější matka panovníkova* – spíše než realizaci zakladatelských práv. Podobně si příslušníci kapituly nechávali pojistit svá privilegia a statky i v následujícím století; konfirmací biskupských, resp. arcibiskupských listin panovníkem značně ubývá.[788]

[788] RBM II, č. 1561, s. 670 a č. 1663, s. 714. U řady mladších konfirmací ovšem nelze přehlížet rovněž hledisko ryze praktické, a sice stav konfirmované listiny – mnohé se dochovaly pouze v mladších konfirmacích, formulářových sbírkách nebo kopiářích; jiné originály se rovněž neubránily zubu času (příkladně CDB V/1, č. 117, s. 193–194; srv. MARTÍNKOVÁ, *Zeměpanská a biskupská potvrzení*. – K úvahám o zbožném panovníku a jeho vztahu k hlavě diecéze srv. alespoň ANTONÍN, *Ideální panovník,* s. 317–333 s odkazy na další literaturu a TROJAN, *Nejsvětější matka panovníkova*.

V. Biskup – katedrální kapitula a kostel: vztahy hospodářské

K postupnému a patrně na schopnostech jednotlivých stran závislému oddělování biskupské a kapitulní části zboží pražského katedrálního kostela docházelo zřejmě v průběhu 12. a nejpozději v první polovině 13. století.[789] Obdobně lze teprve na počátku 13. století sledovat diferenciaci samotného majetku kapituly na část společnou – vycházející z původního principu *vitae communis* – a jednotlivé prebendy; ve skutečnosti k rozrůzňování nejprve naturálního a později i hospodářského zajištění docházelo již dříve.[790]

To ovšem neznamená, že by nejpozději v průběhu episkopátu Jana III. kapitula vystupovala alespoň v majetkových záležitostech jako zcela samostatná instituce, jak se poněkud přehnaně domnívala Z. Hledíková. Připomeňme, že v tomto ohledu jde o samostatnou

[789] Spíše pozdějšímu datování nasvědčují výše rozebraná imunitní privilegia, která udílí panovník biskupu a kostelu, tj. kapitule nerozdílně. Kosmovo vyprávění o odnětí a navrácení trhového práva v Sekyřkostele (*Kosmas*, MGH SS N.S. 2, III.33, s. 204) se, jak dále podrobněji ukážeme, týká spíše než oddělování majetků nevraživosti biskupa a moravského údělníka Oty II., podobně jako známé dělení kapitulního desátku proboštem Markem pokládám spíše za počátek, než za výsledek tohoto transformačního procesu (odlišně viz MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ – FOLTÝN – EBEN, *Katedrála viditelná neviditelná* I, s. 93). – Součástí tohoto emancipačního procesu bylo jistě též užívání kapitulní pečeti, poprvé doložené v sedmdesátých letech 12. století (CDB I, č. 251, s. 223; k tomu podrobněji NOVÝ, *K počátkům feudální monarchie* a TÝŽ, *Přemyslovský stát,* s. 122–124, který ale tuto kauzu chápe jako důkaz kapitulního majetku na počátku 12., ne-li ještě na konci 11. století.).

[790] Nejstarším takovým dokladem je dar tří lokalit (Letňany s výjimkou desátku postoupeného patrně boleslavským kostelům, Břešťany a Slatina) *ecclesie Pragensi* boleslavským proboštem a pražským kanovníkem Zbudkem, zápis, dochovaný pouze v inventáři kapitulních listin z konce 15. století, se hlásí k samému závěru 11. století. Je-li možné deperditu důvěřovat, je možné předpokládat, že Zbudko, znalý kapitulních poměrů, daroval tyto statky k výživě svých spolubratří; o vydělení biskupské a kapitulní části to ovšem příliš neříká (PRAŽÁK, *Nejstarší listina pražského kostela*). Údajná listina Bořivoje II. postupující kapitule příjmy z týnského dvora (*váha, tuna*, tj. sudová míra a zisk ze zde konaných soudů) je falzem zřejmě z 1. poloviny 14. století, jež se však zakládá na starších záznamech. Nelze tedy vyloučit, že ono rozdělení příjmů mezi personál kostela – po dvou šilincích každý týden osobám sloužícím v kostele (*ministri ecclesie*), faráři obdrží 11 peněz, jáhen sedm, podjáhen čtyři, zvoník, který ten týden slouží dva peníze a zbytek připadne kanovníkům – se zakládá na skutečnostech blízkých 12. století (falzum v konfirmaci Karla IV. CDB I, č. 389, s. 392–393; nejstarší doklad o Bořivojově daru RBM II, č. 1814, s. 779–780 (1298) – k tomu MUSÍLEK – TAIBL, *Týnský dvůr,* s. 28–30; MAŘÍKOVÁ, *Finance,* s. 68–69). V podobném duchu o příjmech jednotlivých kanovníků mluví i Kosmas (*Kosmas*, MHG SS NS 2, II. 26, s. 119). Nejde ovšem o prebendy, ale rozdělování dosud společných příjmů. V kontextu majetkového vydělování by rovněž bylo zajímavým okamžikem založení (a případné nadání) nových kanovnických míst biskupem Menhartem (1122–1134), Kanovník vyšehradský k tomu ovšem jen lakonicky poznamenává, že „rozmnožil počet kanovníků a přidal platy, dvory a jiné statky.“ Vedle toho se též měl zasadit o povznesení výzdoby katedrály, zejména hrobu sv. Vojtěcha (*Kanovník Vyšehradský,* FRB II, s. 207), jak ale připomíná kronika zwiefaltenského kláštera, své dary směřoval především tamní komunitě (HORNÍČKOVÁ, *Pražský biskup Meinhard,* s. 247–248). – Jisté náznaky oddělení nese též listina knížete-biskupa Jindřicha Břetislava (1194) rozhodující při o ves Kralovice mezi pražskými kanovníky a plaským klášterem (CDB I, č. 348, s. 312–313). Není ovšem jasné, zda Jindřich vystupuje spíše v roli biskupa, nebo spíše knížete, přičemž pravděpodobnější se zdá být druhá možnost.

správu majetku, nikoli svobodné nakládání s ním a povinnost kapitulního souhlasu při nakládání s majetkem biskupství (včetně inkorporace kostelů) podrobně rozebírá *Liber Extra*. Zásahy pražského biskupa (později arcibiskupa) do kapitulní majetkové správy (včetně vydání statut z r. 1350 *de nostra* (tj. *archiepiscopi* – D.T.) *et capituli ecclesiae nostrae voluntate et consensu*) lze totiž stejně jako jeho souhlas s jejími majetkovými transakcemi považovat za jistou formu závislosti, která ale neodporovala obecnému usu.[791] Pražská kapitula naopak (vždy alespoň formálně) vyslovovala souhlas (*cum consensu*) při nakládání s biskupským majetkem, jak připomínají konsensní formule jednotlivých listin stejně jako (již připomínaný) formulářový kus zmocňující biskupa Tobiáše k prodeji drobných statečků, které jsou biskupství málo užitečné. Podobně olomoučtí biskupové v čele s Brunem ze Schauenburku udíleli jednotlivá léna vždy se souhlasem kapituly, případně jejích prelátů; obdobné trendy sledujeme rovněž v případě katedrálních kapitul polských.[792]

Katedrální kapitula, resp. nejčastěji děkan a biskupem přímo jmenovaný probošt dále figurují za sedisvakance, nebo nepřítomnosti biskupa v roli ochránců biskupského zboží;[793] tuto roli ovšem v průběhu 13. století přijímají stále častěji i v době, kdy je stolec obsazen. Vedle již

[791] O samostatném vystupování HLEDÍKOVÁ, *Pražská metropolitní kapitula,* s. 9. Tezi dále rozvádí MAŘÍKOVÁ, *Správa majetku,* s. 104–106. – X.3.10. Nutno ovšem podotknout, že v případě kostelních inkorporací je tento souhlas zmiňován značně promiscue (srov. CDB V-1, č. 148, s. 237). – PODLAHA (ed.), *Statuta metropolitanae ecclesiae,* zde s. 1. V příslušných ustanoveních arcibiskup Arnošt připomíná rovněž majetkové povinnosti jednotlivých prelátů, kanovníků a držitelů obediencí. – Přehledně mj. LIEBEHERR, *Der Besitz des Mainzer Domkapitels*; podrobně jednotlivé okruhy, podléhající kapitulnímu souhlasu vypočítává – byť pro právně pokročilejší říšské prostředí pasovské kapituly OSWALD, *Das alte Passauer Domkapitel*, s. 62–66.

[792] Ilustrativně: CDB V/2, č. 559, s. 126–128: „nos Iohannes, Pragensis episcopus XXIIII, Iacobi prepositi, Witi decani, Petri archidiaconi (Pragensi – D.T.) et Prisnoborii scholastici ac totius ecclesie nostre capituli de communi consilio et assensu“ Podrobnosti takového aktu připomíná listina, kterou r. 1194 Jindřich Břetislav na radu olomouckého biskupa Engelberta a se souhlasem všech kanovníků udělil johanitům mj. biskupský desátek na všech jejich statcích (CDB I, č. 349, s. 314–316). Jmenovaná transakce měla být ohlášena na závěr nešpor dne následujícího po Epifanii (6. ledna) za biskupovy přítomnosti a následně bylo získáno (snad předjednaného) souhlasu ode všech kanovníků *in medio chori sancti Wencezlai*. Svědečná řada připomíná jmenovitě probošta, děkana a další kanovníky vedle jiných kleriků i laiků. – FTB, č. 267, s. 207. – K arondizační biskupově politice TROJAN, *Tobiáš,* s. 117–118. – JANIŠ, *Lenní systém olomouckého biskupství*; SOVADINA, *Lenní listiny biskupa Bruna*; ZACHOROWSKI, *Rozwój i ustrój*, s. 218–223.

[793] Velmi pregnantně to vyjadřuje několikrát zmíněné privilegium pro olomoucký kostel z roku 1207: „Cum autem omni iuri divino contraria inoleverat consuetudo, quod decedente episcopo bona illius in usus principum vendicabantur, visum fuit nostre pietati istam abolere abusionem, hoc decernendo, quod ultima fata decedentis episcopi ecclesie non cedant ad detrimentum, cum eius patroni beatus Petrus apostolus et Paulus et felix martyr Wencezlaus aput deum vivant in eternum. Decedente ergo episcopo omnia episcopatus et ecclesie bona sub manu decani et prepositi ecclesie illius integra eius successori reserventur, nec aliquis ea audeat occupare vel minuere vel in usus principum vendicare“ (CDB II, č. 59, s. 52–55, zde s. 54). – Zde, jak vidno, dochází k jisté zájmové kolizi, neboť z pozice zakladatelských práv si správu temporálií vakantního stolce mohl nárokovat rovněž panovník – k výraznějším zásahům ovšem docházelo spíše v anglickém a francouzském prostředí (HARVEY, *The Episcopal Appointments*, s. 194–195).

zmíněného vyjadřování souhlasu kanovníci aktivně vstupují do sporů na straně biskupa, řidčeji jsou rovněž jmenováni rozhodci – ostatně podobnou roli zastávají rovněž preláti kapitul pod biskupskou kolací, zejména svatojilský děkan a probošt.[794] To souvisí zejména s rozvojem a emancipací biskupské hospodářsko-správní činnosti; posléze je tato role postupně nahrazována příslušníky úředního aparátu přímo podřízeného (arci)biskupovi.

Irmtraud Liebeherr ve své analýze majetkového zázemí mohučské katedrální kapituly poukázal na úsilí kanovníků o získání jakési korporativní nezávislosti (*korporative Unabhängigkeit*) na biskupovi nejen v otázce majetkoprávní, ale obecně veškerých vlastních záležitostí, přičemž její prosazení zde sleduje v průběhu 13. století, obdobně jako v případě dalších říšských kapitul – v případě Prahy i podobným vývojem procházejících polských kapitulách je takové úsilí podstatně slabší a závisí takřka bez výjimky na výrazných osobnostech okolo katedrálního kostela (děkan Vít, probošt Tobiáš st. a jeho stejnojmenný synovec – budoucí biskup).[795] Nemluvě o kapitule olomoucké, jejíž úsilí bylo v tomto ohledu po celé 13. století výrazně limitováno schopnými jednotlivci na biskupském stolci.[796] Těmto otázkám ostatně již byla věnována pozornost v předešlých kapitolách, zde sledujme neméně podstatné vztahy v rovině hospodářské a správní, ovšem v kontextu výše připomenutých obecnějších trendů.

[794] Příkladně spor s pražskými křižovníky o stavbu jezu ohrožujícímu biskupův mlýn. FTB, č. 49–52, s. 44–47. – HLEDÍKOVÁ, *Kapituly s biskupskou kolací*.

[795] Zmiňme nadto odklon řady kanovníků od biskupa Ondřeje (zejména po r. 1216) projevující se mj. nedodržováním toho roku vyhlášeného interdiktu. Zdá se totiž, že hodlali z tohoto sporu rovněž sami těžit a rozvolnit vazbu (snad především majetkovou) kapituly k biskupovi. Na druhou stranu ale biskup v únoru 1219 kapitulu (… *eos, qui in servitio nostro et ecclesie fideliter et constanter laborant …*) z římského exilu žádá, aby potvrdili zástavu biskupské vsi Počedělice valdsaskému klášteru (CDB II, č. 174, s. 162–163), tudíž onen vztah byl zřejmě ambivalentní a pevnější, než by se na první pohled zdálo. Srov. ANTONÍN, *S kým se přel,* s. 46–48, ke sporu samotnému a jeho povaze ještě zde na jiných místech.

[796] Olomoucké kapitule třináctého století dosud nebyla věnována patřičná pozornost; připomeňme alespoň povšechné přehledy ZEMEK, *Posloupnost kanovníků metropolitní kapituly u sv. Václava*; ZLÁMAL, *Metropolitní kapitula v Olomouci*; MEDEK, *Osudy církve moravské* I. Početné práce se věnují olomoucké kapitule a skriptoriu doby Zdíkovy.

V. 1 Několik poznámek k majetkovému zajištění katedrální kapituly ve 13. století

Nedostatek pramenů značně znesnadňuje poznání procesu vyčlenění kapitulních statků (*mensa capituli*), navíc řada (doložených) majetkoprávních sporů mezi biskupem a jeho kanovníky spíše vyhovuje charakteristice kapituly jako ochránkyně statků biskupské menzy. Tuto skutečnost reflektuje rovněž kronikář František Pražský, když připomíná, že *jeho* biskup Jan IV. vynaložil velké náklady při rozšíření kapitulního kolegia o trojici prebend, „ale ze statků biskupství nic v té záležitosti nevydal."[797]

Tak když se na přelomu let 1199/1200 sadecký probošt a pražský kanovník Arnold obrací do Říma s pravděpodobně nadsazenou až vylhanou stížností na nově zvoleného biskupa Daniela Milíka, vypočítává mezi jeho hříchy rovněž mrhání kostelním pokladem (*thesauro ecclesie Pragensis distracto*), svévolné zastavení jistých 50 vsí (*villas ... in grave Pragensis ecclesie detrimentum*) a odstoupení hradu Podivína (*quod eidem ecclesie ... fuit ab O. quondam Boemie duce collatum*) králi. Ve všech třech případech hovoří papežská listina obecně o majetku pražského kostela, byť je velmi pravděpodobné, že ony nemovitosti náležely k vydělujícím se nebo spíše již odděleným statkům biskupským. Již Václav Novotný s odkazem na Jarlochův letopis v této souvislosti poukázal na značné výdaje, které nadměrně zatížily biskupskou pokladnu a mohly být příčinou oněch zástav.[798] Na jejich nárůstu se ostatně eskalací sporu Arnold sám podílel. Se situací okolo pražského kostela dobře obeznámený milevský opat hovoří v této situaci o penězích, *quae vel qualia episcopatui fecerit dispendia*. S přihlédnutím k podobným formulacím, které známe mj. z Tobiášova formuláře, lze předpokládat, že ony zmínky o *ecclesia Pragensis* nijak blíže nevyjasňují majetkový poměr mezi biskupem a kapitulou, ale zkrátka souhrnně označují jak náležitosti biskupské menzy, tak inventář samotného chrámu a nelze vyloučit, že z části rovněž majetek kapituly, jejž mohl biskup rovněž poškodit.[799] S notnou dávkou opatrnosti bych proto již v tuto dobu (i s ohledem na Jarlochovu

[797] Platí, že nejpodrobněji popsatelné je majetkové zázemí, jeho vývoj a správa v případě vyšehradské kapituly; a to včetně statut z r. 1317, které se těchto otázek rovněž dotýkají. To odpovídá jejímu exemptnímu charakteru i přední pozici mezi přemyslovskými fundacemi a přízni donátorů – zdůrazněme, že mezi jejími dárci nefiguroval jen panovník, jako tomu s jistými výjimkami bylo v případě kapituly pražské. Srov. PÁTROVÁ, *Od servicií*; TÁŽ, *Probošt versus kapitula*; TÁŽ, *Liber capitularium decisionum*; HLEDÍKOVÁ, *Statuta vyšehradské kapituly*).

[798] CDB II, č. 23, s. 20–22 a č. 31, s. 28–30; *Letopis Jarlocha*, FRB II, s. 514. Ke kauze podrobně NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, zejména s. 235–247.

[799] S ním biskup ostatně rovněž nakládal, mnohdy proti liteře kanonického práva. Zmiňme alespoň zástavy židům – biskup Heřman tak získal r. 1107 za pět lemovaných plášťů pět tisíc hřiven pro knížete Svatopluka (Kosmas III,

připomenutou noticku) předpokládal alespoň částečné vydělení kapitulního majetku, byť stále pod jistou kontrolou biskupa[800] – jak dále uvidíme, ještě na počátku Tobiášova episkopátu je výprosníkem kapitulních privilegií jmenován biskup a nikoli kapitula jako celek, případně některý z jejích prelátů.

Shodně rozumějme účasti kapituly na nakládání se zbožím biskupské menzy – toto právo souhlasu (*Konsensrecht*) považuje I. Liebeherr za jeden z výrazných prvků vlastní emancipace. Pro mohučskou kapitulu to platí již od počátku 13. století, v tomto ohledu tedy pražská kapitula příliš nezaostala. V případě této metropolitní kapituly sledujeme ovšem širší prosazení tohoto práva i pro diecézní správu (mj. nutný souhlas při přenosu kostelních práv), případně rovnocenné vyjednávání s arcibiskupem. Není jasné, nakolik se na uplatňování tohoto práva podílela celá kapitula – tak to ostatně připomíná i v poznámce výše zmíněné jednání biskupa Fridricha – a nakolik šlo o výsadu několika málo kanovníků. Zatímco v případě Prahy po celé 13. století konsensní formule alespoň formálně připomínají jmenovitě probošta a děkana a dále i celou kapitulu, mj. v případě kapituly v Halberstadtu bylo toto právo (ovšem zároveň povinnost) postupně přímo omezeno na několik málo kanovníků.[801]

Podle Arnoštových statut z r. 1350 měl zajišťovat správu kapitulních statků a platů probošt, přičemž děkanovi náležela pravomoc revidovat majetek kostela, spravovat dočasně uprázdněná beneficia (především oltářnictví) a jejich výnosy. Konečně byl rovněž oprávněn vydávat ze společné kapitulní pokladny částky nepřevyšující kopu grošů. Klesající podíl proboštova vlivu na kapitulní hospodářství zde odpovídá obecnému úpadku jeho vlivu kolem poloviny 14. století.[802]

V centru naší pozornosti je ovšem stav starší, jenž se ve zmíněných statutech odráží jen do jisté míry. Zásadní roli v rámci hospodářské správy pražské kapituly hrál ve 13. století její probošt, přímo jmenovaný biskupem. Jeho prebenda byla rovněž nejštědřeji zajištěna (již probošt Marek si měl podle Kosmy pro sebe celou čtvrtinu kapitulního příjmu), byť z ní byl kapitule povinen odevzdávat nejrůznější požitky, později (1328) nahrazené paušální sumou 100

kap. 21), biskup Tobiáš za stříbrný kalich z kostelního pokladu 120 hřiven ke splacení dřívější půjčky (FTB, č. 57, s. 51–2). K tomu MÜLLER, *Zur Verpfändung sakraler Kultgegenstände an Juden*. Neměla by ovšem zapadnout ještě častější štědrost biskupů, případně prelátů při rozhojňování katedrálního pokladu. – Za všechny FTB, č. 29, s. 26–27, kde Tobiáš označuje pražský kostel (včetně biskupa a jeho statků) přímo za královu matku; srov. TROJAN, *Pražský kostel.*

[800] Když na konci roku 1227 směňoval biskup Jan II. jmenované statečky se zakladatelkou chotěšovského kláštera Vojslavou, hovoří listina explicitně, že Jan nakládal s jistými sedláky *nomine Pragensis ecclesie* (CDB II, č. 304, s. 302–303).

[801] LIEBEHERR, *Der Besitz des Mainzer Domkapitels*, s. 8–9 a 11–14.

[802] PODLAHA (ed.), *Statuta Metropolitanae ecclesiae*, s. 8–9, 13–15 a 19–22; shrnuje též MAŘÍKOVÁ, *Správa majetku*.

stříbrných hřiven ročně. Nezdá se ovšem – na rozdíl mj. od vyšehradské kolegiáty – že by se probošt dostával v otázce ekonomického zajištění s ostatními kanovníky do výraznějších sporů.[803]

Není jasné, zda se statky náležející k proboštství vyčleňovaly shodně s ostatními prebendami, nebo zda k tomu u přední z prebend došlo o něco dříve – neznáme totiž zmínky o nadání kterékoli kapitulní prebendy starší počátku 13. století.[804] Jak ovšem napovídá Kosmova noticka o čtvrtině z kapitulního desátku, kterou si měl probošt Marek vyhradit, zdá se, že již po roce 1068 byly příjmy – nikoli ovšem nutně nemovité zajištění – do jisté míry odděleny. To by odpovídalo též obecnějším trendům v říšském prostředí, odkud podle Kosmovy zprávy Marek pocházel a kde nabyl vzdělání.[805]

Rozsah těchto proboštských statků je známý dílem ze 13., dílem až z první poloviny 14. století a byť je zřejmě neúplný, je z jeho rozložení patrná původní vazba na vydělivší se biskupské zboží, některé další kapitulní prebendy a nadání hrobu sv. Václava (viz dále). Sledujeme čtyři skupiny těchto statků – vsi na Hořovicku (Praskolesy s patronátem k tamnímu kostelu, Kotopeky, Tlustice a Sedlec),[806] Příbramsku (Jesenice, Jesenička a Lhota),[807] a v širším pražském zázemí (vzdálenější Rudeč u Kostelce n. L. s polovinou přívozu a Semice u Českého Brodu, Čimice, zaniklé Tryskovice u Čakovic, polovina Krče s tvrzí, část Újezdce kolem kostela sv. Matěje v Šárce a dvůr na Malé Straně) a (až) dvě desítky vsí na Volyňsku.[808] Nakládání s nadáním proboštství bylo podmíněno souhlasem jak biskupa, tak zbytku kapituly

[803] *Kosmas*, MGH SS SN 2, II.25, s. 119; HLEDÍKOVÁ, *Pražská metropolitní kapitula,* s. 10; PÁTROVÁ, *Probošt versus kapitula,* s. 86–92. Rezignuji zde na úplné vypočtení všech zmínek a transakcí týkajících se kapitulních statků (povšechný přehled podává TOMEK, *Dějepis III,* s. 50–58 vycházeje z pramenně příznivější situace závěru 14. století, opomíjí ovšem jednotlivé časové vrstvy nabytí a užívání těchto statků).

[804] Není jisté, zda to platí rovněž pro Pšov u Podbořan, který měl podle listiny, hlásící se k r. 1186 směnit s pražskými kanovníky kapitulní probošt Martin (johanita a řádový převor v Čechách a Uhrách) za ves Poštovice (zřejmě u Slaného) a následně ji – snad při příležitosti svého vstupu – darovat johanitům. Lze tedy považovat proboštské zboží (jehož součástí by byly ony Poštovice) za již alespoň formálně oddělené, nebo je Martin získal formou jakési výsluhy – mj. víme, že pražským proboštem se stal r. 1174 za věrné služby panovníkovi – a směňoval je tedy bez vztahu k majetku své prebendy? To lze sotva s jistotou rozhodnout (CDB I, č. 310, s. 280–281; KRISTEN, *Dvě neznámé listiny*, s. 85–86; HRUBÝ, *Tři studie,* s. 52–53; srov. SVOBODA, *Majetek johanitského řádu,* s. 30–32).

[805] *Kosmas*, MGH SS SN 2, II.26, s. 118–119; LIEBEHERR, *Der Besitz des Mainzer Domkapitels*, s. 33–35.

[806] Biskupství náležely do r. 1295 náležely blízké vsi Zdice, Bavoryně a Černín (v posledních dvou snad držela jisté náležitosti též vyšehradská kapitula, resp. ostrovský klášter; RBM II, č. 1692, s. 726–727). Jde o statky položené při tzv. norimberské cestě.

[807] Všechny zaniklé v okolí Hluboše (Jesenička r. 1289 přímo jmenována v obvodu pičínské farnosti; ROUBÍK, *Soupis,* s. 37). V blízkém okolí patřily k biskupství vsi kolem městečka Příbrami, z nichž řada je známá již pro konec 13. stol. (mapa Příbramsko).

[808] TOMEK, *Dějepis I*, s. 387–388; NOVÝ, *Přemyslovský stát*, s. 121–124. Možnosti srovnání nabízí neúplné *Registrum bonorum praepositurae ecclesiae Pragensis* z počátku 15. stol. (DRC, s. 302–308).

– typickým příkladem je zde prodej proboštského domu u malostranského kostela sv. Tomáše litomyšlským premonstrátům (1287). Listinu namísto probošta nebo kapituly pečetil biskup Tobiáš (včetně otištění sekretní pečeti) za souhlasu celé kapituly.[809]

O majetkovém zázemí pražského děkana víme nepoměrně méně; již V. V. Tomek oprávněně poukázal na jeho pozdější vydělení z kapitulní menzy. Značná suma, kterou podle nekrologu známého z Druhého Kosmova pokračování vydával děkan Vít na nákup liturgických knih a bohoslužebného náčiní, rozhojnění nadání některých oltářů a kapitulních prebend (včetně fundace místa vlastního vikáře) a konečně výstavbu kostelů ve Veliké Vsi, Kojeticích a Sluhách na Neratovicku, jistě pocházela z podstatné části z osobního děkanova majetku.[810] Je ovšem pravděpodobné, že právě v tomto regionu by bylo lze hledat jádro hmotného zajištění pražského děkanství. K němu biskup Tobiáš přivtělil blízkou ves Polerady, kterou z králova podnětu kapitule odkázal vladyka Bohuslav z Hory. Nadto v regionu kapitula již ve Vítově době držela drobná zboží (části vsí) k jednotlivým prebendám a oltářům.[811]

Zmíněný nekrolog rovněž připomíná děkanovu nechuť soudit vlastní poddané ve světských záležitostech, tedy připomíná jeho vrchnostenskou roli vycházející z kapitulou společně získaných panovnických privilegií.[812]

---

[809] KLL I, č. 239, s. 98 (= RBM II, č. 1398, s. 601). Litomyšlský opat zastavil při této příležitosti pražskému proboštu statky ve vsi *Triscouich* v hodnotě 75 hřiven s ročním platem 7 hřiven stříbra – klášteru se měly vrátit v případě, že bude dlužná částka za koupi onoho domu splacena v průběhu následujícího roku. K tomu patrně nedošlo a Tryskovice (zan. ves u pražských Čakovic) přešly, pokud přijmeme Sedláčkovo (*Místopisný slovník,* s. 905; ERŠIL – PRAŽÁK, *Archiv metropolitní kapituly I,* č. 66, s. 30–31) čtení místního jména, do rukou kapitulního probošta. Méně pravděpodobné je po mém soudu Nejedlého čtení (*Dějiny města Litomyšle I,* s. 75–76) jména jako Tržek (dříve Tržkovice) u Litomyšli, což by předpokládalo včasné splacení zástavní sumy.

[810] FRB II, s. 321–326; TOMEK, *Dějepis I,* s. 388; ŽEMLIČKA, *Děkan Vít,* zejména s. 291–295 (podle přetisku v *Návraty do krajiny*). – O rozsahu majetku náležejícího k děkanství jsme informováni o něco podrobněji, ale zřejmě rovněž neúplně (TOMEK, *Dějepis III,* s. 55 připomíná trojici vsí u Brandýsa n. L. a další drobné statky). Pražská kapitula si ve dvou prvně jmenovaných vsích udržela patronátní právo až do husitských válek (MICHÁLEK, *Vývoj farní struktury*), o ony vsi se dělila pražská kapitula s jinými ústavy a místní šlechtou. Nelze vyloučit rozšíření či upřesnění znalostí o kapitulním hospodářství ve 13. století na základě dosud nezpracovaných pramenů hospodářské povahy pro druhou pol. 14. stol. (srv. MAŘÍKOVÁ, *Finance v životě,* především s. 32–34).

[811] FTB, č. 149, s. 119–120 – Kanovník Eberhard ve Veliké Vsi zakoupil jakési pozemky k obživě bonifantů (*Příběhy krále Přemysla Otakara II.*, FRB II, s. 324), děkan Vít přikoupil pro fundaci kaple sv. Michala zboží v sousedních Horňátkách a Předboji (viz výše); k jedné z prebend r. 1239 zmiňována část Líbeznic (CDB III/2, č. 220, s. 295–296). Ves Hrádek u Brandýsa měla podle znění formule Jana IV. kdysi náležet pražskému biskupství (*Cancellaria* Johannis de Dražic, č. 126, s. 57). V Neratovicích (ves svatojiřského kláštera) držel k r. 1379 arcibiskup jistý plat (*Účet pokladníka*, s. 18); zda lze mezi těmito drobnostmi souvislost, je nejisté.

[812] K imunitním privilegiím biskupa a kapituly a jejich vztahu výše.

Torzovité jsou rovněž zmínky o statcích jednotlivých prebend, nacházíme je vedle již zmíněných regionů rovněž v sousedství biskupských statků na Roudnicku,[813] podobně statky užívané formou obediencí (tj. pronájmem jednotlivým kanovníkům) a později známých oltářnictví.[814] Nakládání s pozemkovým nadáním opět podléhalo souhlasu ostatních kanovníků a snad i biskupa. Tak jako v případě biskupského zboží i v rámci jednotlivých prebend tušíme úsilí o zcelení a zaokrouhlení jejich majetkového zázemí. Podobně torzovité zmínky připomínají pronájmy prebendních statků – ať už za účelem jejich kultivace nebo prostého pronájmu.[815]

Vizitační statuta z roku 1244 připomínají, že se kanovníci mohou vzdalovat na své venkovské statky (*curtes suas rurales*) jedině v době žní nebo sklizně, a to výhradně s dovolením děkana. Totéž se týká všech cest trvajících déle než jeden den. S ohledem na ustanovení tak lze předpokládat, že se kanovníci často osobně podíleli na využití vlastních prebendních statků, byť spíše v roli organizátorů těchto prací. Jak ale upozorňuje opakovaný důraz na povinnost rezidence, lze se domnívat, že kanovníci na vlastních statcích pobývali častěji, a to nejen za účelem vlastního hospodářského zajištění.[816]

Poslední skupinu příjmů označuje M. Maříková jako *společný kapitulní majetek v užším smyslu* – pro 13. století z těchto příjmů známe v prvé řadě příjem ze staroměstského týnského

[813] Zboží ve Straškově (získané děkanem Vítem – viz výše), Zeměchách a Vrbici u Mšeného-lázní, náležející r. 1267 k prebendě kanovníka Tobiáše, budoucího biskupa (CDB V/2, č. 535, s. 92–93). Nadto ještě Holubice, zmíněné Líbeznice a Kobylisy v širším pražském předpolí a r. 1305 získané statky ve Větrušicích a Sedčicích na Žatecku a Vrbice u Poděbrad získané směnou s králem za jakési Dražkovice (shrnuje TOMEK, *Dějepis I,* s. 389; RBM II, č. 2039, s. 881–882). To je zřejmě i případ blíže nedatovatelného darování Únětic se Zbyhněvovým kostelem Přemyslem I. pražskému kostelu (tedy později obedienční statek; CDB III, č. 56, s. 57–58 a TOMEK, *Dějepis III,* s. 56). Ke hrobu sv. Václava ještě dále. – K zajištění stále se rozšiřující skupiny služebníků a pomocných osob (laiků, ale především kléru) sloužila řada drobných statků a platů evidovatelných systematičtěji až v závěru 14. století – viz MAŘÍKOVÁ, *Finance,* s. 34–39.

[814] Pro 13. století známe vsi Vrbice a Mšené u Budyně n. Ohří a dále Úherce v bezprostřední blízkosti biskupských Žerčic a farní ves Přnovice u Kutné Hory, kde kapitule náležel rovněž patronát (LC VIII, s. 72–73). Listina Přemysla Otakara II. v posledních dvou případech jmenuje ves *cum allis villis in Boleslaviensi/Chazlaviensi provincia sitis*, tudíž je jasné, že výčet je neúplný. Jedná se o privilegium, kterým král vyjímá kapitulní statky v obou krajích z moci tamních soudů a podřizuje je bezprostředně soudu královskému – viz dále (CDB V-2, č. 757, s. 422–423). Do této skupiny rovněž patří darování kaple sv. Bartoloměje na Pražském hradě s nadáním Přemyslem Otakarem II. (1254), postoupené původně již Václavem I. s typickou douškou, že do rukou kapituly a kostela přejde až po smrti současného držitele královského kaplana a litoměřického probošta Heřmana (CDB IV-1, č. 185, s. 337–338). Užívání a rozsah prebend a obediencí shrnuje MAŘÍKOVÁ, *Finance v životě,* s. 39–47.

[815] CDB III-2, č. 220, s. 295–296: „de consensu dominorum meorum concanonicorum Pragensis ecclesie," biskup přítomen pouze jako svědek, listina zpečetěna kapitulní pečetí. Jindy ovšem transakci pražského probošta se souhlasem kapituly pečetí biskup (RBM II, č. 1398, s. 601), první varianta je ovšem běžnější. – Příkladně RBM II, č. 1486, s. 640–641 (nájemcem zpustlé vsi je plebán blízkého kostela); č. 2039, s. 881–882 a č. 1983, s. 853–855: „per generalem gwerram eadem curia seu proventus depravarentur seu turbarentur".

[816] PRAŽÁK, *Pražská vizitační statuta,* s. 152 a 162.

dvora (údajně darovaný Bořivojem II. r. 1101, ve skutečnosti ovšem nejdříve na konci 13. století) a *čtvrtně* (příjem z obilní váhy na Starém Městě: z každé míry zde prodaného obilí jeden obolus), darovaný se všemi platy a příjmy Václavem I. po úspěšném potlačení Přemyslova povstání v září 1249.[817] Další doklady známé pro pozdní 14. století v tuto chvíli pomíjím.

Podíl na výnosu z biskupského desátku již připomíná ve výše zmíněné relaci o proboštu Markovi Kosmas, jakým způsobem ovšem byly tyto příjmy v pojednávaném období spravovány, distribuovány a užívány není jisté. Když v únoru 1260 uzavřel biskup Jan III. s kapitulou narovnání o sporné příjmy z biskupského desátku z několika vsí na Roudnicku, zdá se, že těchto příjmů požívala kapitula společně, a bylo by tedy na místě je počítat do poslední zmíněné skupiny. To ovšem komplikují zápisy z kapitulního účetního rejstříku pro léta 1364–1408 o rozdělování výnosu z podýmného (z Únětic) v rámci prebend. Zdá se ale, že v tomto případě jde o příjem odpovídající spíše povaze věčného platu, a tedy alespoň ještě v době sporu náležely příjmy z biskupského desátku *společnému majetku v užším smyslu.*[818]

Zatímco tyto sporné příjmy, stejně jako sporné příjmy z biskupského desátku z několika vsí na Příbramsku náležející pražskému kanovníku Vojslavovi tedy byly biskupským darem – podobně byla zajištěna celá řada arcijáhenských beneficií – měla kapitula jistý podíl na biskupovu desátkovém příjmu obecně. Pavel Bolina onen příjem (nebo jeho část) doložený již za probošta Marka (k r. 1068) jako obilí rozdělované jednotlivým kanovníkům považuje za součást církevního desátku, resp. jeho části plynoucí do biskupových rukou.[819]

Jak je tedy patrné, na základním zajištění pražské kapituly stejně jako biskupství se podílel téměř výhradně panovník, který si rovněž, a to především v případě rozsáhlejších statků biskupských osoboval zakladatelská práva, byť je vykonával v nepoměrně menším rozsahu než v případě zeměpanských klášterů. Exkluzivitě tohoto vztahu mezi panovníkem a biskupem s kapitulou na druhé straně se věnujeme na jiném místě. V průběhu 13. století, zejména v jeho posledních dvou třetinách, ovšem sledujeme i další způsoby rozšiřování zajištění jednotlivých prebend, podstatně méně již kapituly jako celku.

---

[817] CDB I, č. 389, s. 392–393 (komentář k falzu NOVOTNÝ, *České dějiny* I/1, s. 414–415) a IV/1, č. 173, s. 283-4; k problematice staroměstského Týna a pražské kapituly naposledy se starší literaturou MUSÍLEK – TAIBL, *Týnský dvůr*, zejména s. 28–31; MAŘÍKOVÁ, *Finance v životě,* s. 48–52 a 58–71. Odevzdávání stanovených příjmů ze staroměstského obilního trhu panovník sankcionoval pokutou 10 solidů vlastní komoře a 5 solidů kanovníkům, což je v kontextu uplatňování zakladatelských práv vůči kapitule přinejmenším zajímavá skutečnost.

[818] CDB V/1, č. 209, s. 327–328: jde o Ledčice, Krabčice, Mnetěš a polovina Vražkova. K situaci ve 14. stol. MAŘÍKOVÁ, *Finance v životě,* s. 41.

[819] BOLINA, *Příspěvek k interpretaci*, s. 852–854 preprintu (přecitovat podle ČČH). Jaký podíl tvořila tato kapitulní část není jasné; Dalimil zde vzpomíná 1/3, což je zřejmě nadnesené.

Jde především o vlastní rozšiřování majetku prostřednictvím koupí statků a později (pravidelně až ve 14. století) i platů – výše jsme připomněli činnost děkana Víta, jehož péče o svěřené statky – budeme-li důvěřovat autorovi nekrologu pocházejícího pravděpodobně přímo z kapitulního prostředí – může být považována za ukázkovou. Ale ani jiní kanovníci na rozhojnění svých prebend, ale i jiných beneficií při pražském kostele, ať už nákupy, nebo odkazy vlastního majetku nezapomínali. Opět bez nároku na úplnost – která by ostatně i v případě shromáždění všech dochovaných zmínek byla jen torzovitou – připomeňme mj. kanovníka Eberharda zakoupivšího některé statky pro mariánský oltář v katedrále (1257), probošta Tobiáše zřídivšího z vlastních (rodových) statků věčné vikářství při kůru kostela, pražského arcijáhna Přísnobora darovavšího oltáři sv. Štěpána v katedrále tři dědiny v Zeměchách a domek na Hradě nebo Šalamouna, věčného vikáře probošta Tobiáše z Benešova (pozdějšího biskupa), jenž opět disponoval mj. fungujícím hospodářstvím ve Veltěži, které vlastní pílí rozmnožil.[820] Přestože šlo spíše o drobnější dary, jejich význam zejména pro rozvoj svatovítského chrámu je podstatný; nadto lze předpokládat odkazy (a snad obecně dary) peněžních částek, které pro svou jednorázovost nemusejí být předmětem záznamu. Preferenci odkazů k oltářům nebo jiným drobným beneficiím při pražském kostele před rozšiřováním vlastních prebend shledávám v podmínkách těchto darů, jenž připomínají povinnost zádušních mší za dárce, což by zřejmě bylo v opačném případě značně obtížnější. Absence biskupa při rozšiřování kapitulního majetku, nikoli ovšem majetku pražského kostela jednak naráží na již zmíněné oddělení majetku a jednak připomíná nutnost důsledně obě instituce odlišovat.

Kapitulní nadání bylo rovněž rozšiřováno nepřímo – hospodářské poměry kapituly byly upevňovány řadou imunitních privilegií, která z podstaty věci mohl udílet výhradně panovník. Ve své podstatě se král podobně jako v případě biskupských statků postupně vzdával svých zakladatelských práv, byť jejich užívání do jisté míry odporovalo požadavkům kanonického práva.

Jistým odrazovým můstkem je zde Přemyslovo privilegium pražskému kostelu z července 1221, přičemž jímž udělené svobody panovníci následně obnovují nebo doplňují. Přemysl Otakar pod tlakem papežského legáta Řehoře de Crescentio s odkazem na jakési starší zničené privilegium *de iure* osvobodil poddané pražského biskupa a kostela (tj. zde zejména kapituly a hrobu sv. Václava) od jmenovaných dávek a břemen (viz výše), udílí jim veškerou svobodu (včetně nedotknutelnosti při stíhání vrahů podle zemského práva) a podřizuje je přímé

[820] *Příběhy krále Přemysla Otakara II.*, FRB II, s. 294 a 297, CDB V/2, č. 778, s. 451–452 a č. 400, s. 595–596; obecně k darům pražskému kostelu a jejich hodnotě úvahy ŽEMLIČKA, *Děkan Vít,* s. 290–295.

jurisdikci panovnické moci (tj. dvorskému soudu namísto původní jurisdikce vlastních beneficiářů), přičemž případný propadlý majetek má získat biskup, resp. kapitula.[821] Zdá se, že účastníci schůzky na Šacké hoře považovali světské záležitosti biskupství a kapituly toliko za jediný celek (*… super libertate Pragensis ecclesie …*).

Dalšího rozšíření tyto svobody naznaly v březnu následujícího roku vydáním již připomenutého Velkého privilegia české církvi, a sice v otázce soudnictví (svědectví, falešné žaloby a jurisdikce), poplatků a zátěží, plného užívání lesů a zákazu přijímat zběhlé poddané církevních ústavů.[822]

Do jaké míry našly tyto imunity uplatnění ve skutečném vztahu panovníka, jeho správního aparátu a kapituly připomínají následující privilegia, většinou již jen s omezenou (územní) platností. S výjimkou drobné imunity pro prebendní ves Líbeznice (ante 17. 8. 1236), osvobozující tamní obyvatele od tzv. *osady* (svědecké povinnosti) a povinnosti dodávek masa na královskou tabuli,[823] známe ovšem tyto listiny až ze 70. let 13. století, což opět s jedinou výjimkou odpovídá imunizaci biskupského zboží.[824] Potvrzení starších privilegií Přemyslem Otakarem II. z listopadu 1253 se rovněž vztahovalo na pražský kostel (*episcopalis cathedra decorata*) a kapitulu, byť, jak napovídají pozdější individuální privilegia, se princip kolektivní imunity příliš neujal.[825] Rovněž když stejnojmenný moravský markrabě v říjnu 1233 obnovoval otcovo privilegium pro biskupské statky Kojetín a Jaroměřice, hovoří o zboží pražského biskupství a kostela.[826] Zde ovšem jakákoli užší vazba na kapitulu chybí. Nezdá se příliš pravděpodobné, že by došlo ke ztrátě zásadnějšího kapitulního privilegia, je proto na místě se

[821] Dále má být explicitně kostelu vrácen Podivín se vším právem a příslušenstvím, který mu měl kdysi náležet. Tomu by nasvědčovalo i Kosmovo líčení (III.33 k roku 1109 a 1110) odnětí tržního práva v Sekyřkostele pražskému biskupství (patrně z nerozděleného majetku) Otou Černým a následujícího jednání, které měl vést *ego missus ex parte fratrum* sám Kosmas. Olomoucký kníže Kosmovými ústy praví: „(…) nechci, aby bylo v moci biskupově, co bylo dáno, jak vím, přímo vám. A nyní ne biskupovi ani žádné jiné osobě, nýbrž vám, kteří sloužíte Bohu a svatému Václavu, vracím řečené tržní právo.“ Zde ovšem nešlo o majetkovou diferenciaci biskupského a kapitulního nadání, ale, jak si již povšiml NOVOTNÝ, *České dějiny* I/2, zvláště s. 486–487 o zášť moravského Oty vůči biskupu Heřmanovi, stojícímu v předešlých sporech o pražský stolec po smrti knížete Svatopluka na straně jeho pražského bratrance.

[822] CDB II, č. 217, s. 203–206 a č. 227, s. 210-213. Rozbor jednotlivých ustanovení podává ŽEMLIČKA, *Spor,* s. 719–724 a podobně v širším kontextu TÝŽ, *Počátky,* s. 111–133.

[823] CDB III/1, č. 136, s. 169–170; snad lze předpokládat existenci dalších takových drobných privilegií, zvláště pokud jejich příjemci byli v užším vztahu k panovníkovi (příjemcem této imunity byl kanovník Markvart, králův kaplan). Je přinejmenším zajímavé, že mezi svědky kromě biskupa Jana II. vystupují výhradně laici, byť jinde zaujímají řadu míst rovněž klerici, často právě pražští kanovníci. Hypoteticky je tak možné, že se Václav I. snažil takovou možnost podpory nestavět na odiv, aby nebyl žádán o podobnou i jinými kanovníky.

[824] Toto privilegium se nadto vztahuje k moravským statkům (viz níže), a je tak do jisté míry obdobou privilegia ze Šacké hory.

[825] CDB V/1, č. 3, s. 32–36. K tomu ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.,* s. 294–295.

[826] CDB III/3, č. 278, s. 394–396.

ptát, co vedlo k tomuto hluchému období – zvláště, když v 70. – 90. letech získali kanovníci, podobně jako biskup, privilegií celou řadu. Podobnou disproporci sledujeme rovněž ve srovnání s kláštery a jinými církevními institucemi. Zmíněná početná privilegia nadto z podstatné části jen opakují svobody Velkého privilegia. Lze tedy předpokládat, že ono opoždění souvisí jednak s proměnou vztahu panovníka a biskupa (definitivního opuštění modelu *biskup – králův kaplan*) a s hospodářskou emancipací biskupství jako instituce, jednak také s institucionalizací kapituly jako celku.[827] Nelze ovšem vyloučit ani ryze osobní důvody, zejména v případě biskupa Tobiáše.

Ještě na žádost biskupa Jana III. podřizuje v listopadu Přemysl Otakar II. zboží na Čáslavsku a Boleslavsku náležející tzv. čtyřicetidenní obedienci jurisdikci výhradně pražským úředníkům („iurisdictioni beneficiariorum Pragensium tantummodo sint astricti et coram ipsis solummodo valeant conveniri.“) – což ostatně vyplývá již z *Velkého privilegia*.[828] Jak již podtrhla Z. Hledíková, následující turbulentní dekáda (1275–1285) byla pro poměr biskupa a kapituly podstatná – výprosníkem imunity Václava II. z června 1286 jsou již, stejně jako v pozdějších případech, probošt Oldřich, děkan Řehoř (pozdější biskup) a ostatní kanovníci (zřejmě zastoupení oběma jmenovanými preláty). Sledujeme zde pokrok jak co do šíře imunity, tak i samostatného jednání kapituly. Václav II. v tomto případě udílí svobody již všem kapitulním poddaným, které podřizuje vrchnostenskému soudu kapituly (a potažmo zemskému soudu) s výjimkou těch, kteří byli přistiženi při činu. Jejich majetek konfiskovaný v případě vynesení trestu smrti každopádně připadl kapitule.[829]

Jak připomíná listina Václava II., vydaná krátce před jeho smrtí a uchovávaná v kapitulním archivu, ani statky jednotlivých prebend nebyly ušetřeny panovnického práva nucené směny – král potvrzuje zcizení části vsi Trubína náležející oltáři sv. Vojtěcha v katedrále, postoupení těchto statků obnovenému Berounu a odškodnění beneficia z přesně vypočtených komorních statků ve vsi Vrbice na Poděbradsku; podobně také odškodnění prebendy Jana Velišova a oltářnictví Panny Marie příjmem z jiné části Vrbice za zcizenou ves

[827] Srov. též HLEDÍKOVÁ, *Pražská metropolitní kapitula,* s. 10.

[828] CDB V-2, č. 757, s. 422–423. Z. Hledíková (*Pražská metropolitní kapitula,* s. 10) tuto listinu s odkazem na důkladný rozbor V. Vaněčka (*Základy III: Imunita soudní,* s. 25–26) považuje za jednu z prvních exempcí podřizující poddané nikoli již panovnickým úředníkům, ale zemskému soudu. Zde ovšem narážíme na limity diskuse o jeho počátcích a původu (ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.,* s. 289–299 s odkazy na starší literaturu); rozšíření těchto svobod z r. 1286 již ovšem zemský soud jistě zmiňuje.

[829] Jisté náznaky takové pravomoci jsou patrné alespoň pro děkanství z již zmíněného nekrologu děkana Víta – KLL I, č. 205, s. 84, listinu in extenso otiskuje HLEDÍKOVÁ, *Pražská metropolitní kapitula,* s. 45–46. Odjinud se ovšem zdá, že alespoň v době tzv. zlých let byla činnost kapituly spíše ochromena – napovídá tomu jak nápadná diplomatická nečinnost, tak rovněž fiktivní rozhovor braniborského biskupa a pražského děkana Řehoře (FRB II, s. 348–349).

Dražkovice, postoupenou Slanému. Prebendě zcizené statky pocházely patrně ze staršího panovnického nadání, jak napovídá i jejich poloha.[830]

Zásadním posláním sboru kanovníků při Pražském kostele bylo zajištění jeho provozu, a to jak po stránce liturgické, tak rovněž materiální. Jasnější pravidla kanovnických odvodů *pro fabrica eclesiae* stanovil zřejmě až Arnošt z Pardubic v souvislosti s výstavbou gotické katedrály, již o století dříve jsou ovšem doloženy spíše jednorázové dary a odkazy bohoslužebných předmětů a potřeb (typicky knihy, bohoslužebná roucha a svíce). Kanovníky, ale i biskupa vázala povinnost péče o katedrální chrám, jeho vybavení a výzdobu – vždyť byl předním liturgickým prostorem království i diecéze a centrem kultu svatého Václava, patrona země i dynastie.[831]

[830] RBM II, č. 2043 a 2045, s. 883. Ke kontextu těchto listin, které Václav II. vydával v předtuše blížící se smrti podrobněji JAN, *Václav II.,* s. 364–366.

[831] Typicky *Vypravování o zlých letech*, FRB II, s. 367–368 – letopisec k tomu připomíná, že „Takový starosta je obut na obě nohy, o němž se uznává, že se náležitě staral nejen o sebe, ale i o svůj kostel". K zajištění katedrálního kostela jako povinnosti (ideálního) biskupa viz budoucí studium o biskupské reprezentaci, k situaci ve 14. století MAŘÍKOVÁ, *Finance,* s. 41–45; komparativní vhled do polského kontextu nabízí BILSKA-CIEĆWIERZ, *Powstanie i organizacja*, s. 280–302.

V.2 Hrob svatého Václava a *pražský kostel*

Specifická role v rámci kapituly náležela sakristiánovi, v jehož správu bylo svěřeno centrum katedrálního kostela, tedy hrob svatého knížete Václava. Spojení hrobu zemského světce a významného člena kapituly vzniklo nejpozději v závěru 12. století; jasně pak tento vztah formuluje o století a půl mladší listina: „(rex privilegia confirmat – D.T.) sacristae Pragensi, qui ex sacristie officio sepulchri ipsius beati Wenceslai est custos." Nadání prebendy patřilo vedle proboštství a děkanství k nejbohatším – na rozdíl od ostatních dosud pojednaných statcích zde tyto donace nepocházely výhradně z rukou panovníka. To je rovněž případ Časty, syna králova komorníka Vojslava, který za přítomnosti a svědectví biskupa, prelátů i kanovníků kapituly a početných předáků postoupil ves Bykoš na Berounsku strážci svatováclavského hrobu pro spásu duše své a předků (ca 1170).[832]

Když Přemysl Otakar I. v roce 1227 potvrdil rozsah statků kaple sv. Václava a osvobodil je z jurisdikce světských soudů (*secularis iudicii vexatione*) a veškerých plateb královské komoře, zmiňuje drobné statky *in Sedlech* (...) *Neradich* (...) *Bichos* (...) *Rugen* (...) *Omeclas* (...) *Gozchas*. Vesměs jde o jednotky lidí (*dušníků* nebo *hostů*) s drobným příslušenstvím; v již známém Bykoši nadto dvůr se zahradou a příslušenstvím. Dušníci druhé jmenované vsi zajišťují strážci hrobu dodávky ryb ve středu a pátek. Konfirmace tohoto privilegia z února 1257 připomíná nadto dvůr v Lysolajích a statky v Předboji; konfirmace Jana Lucemburského (1325) ještě celou Velikou Ves (*Magna villa tota*) a dvory patrně ve Veleni (*in Welenecz*). Přes jisté obtíže s identifikací některých lokalit je stejně jako v případě statků pražského probošta patrné jejich jádro na Berounsku a v pražském předpolí, a tedy jejich návaznost na nejstarší vrstvu nadání pražského kostela.[833] Je zvláštní, že o dva roky později mladší král Václav (I.)

[832] RBM III, č. 1149, s. 446. Podrobněji k tomu HLEDÍKOVÁ, *Pražská metropolitní kapitula,* s. 33, pozn. 46. – CDB I, č. 251, s. 223–224.

[833] CDB II, č. 306, s. 304–305; CDB V/1, č. 117, s. 193–194 a RBM III, č. 543, s. 224 (zachováno v konfirmaci Karla IV. ze září 1347); k proboštským statkům jinde. Nejstarší lokality po řadě: zřejmě Sedlec u Žebráku, Všeradice (PROFOUS, *Místní jména* 3, s. 208 se přiklání spíše k Neratovicům, čemuž by mohly nasvědčovat ony dodávky ryb), Ruzyně (doloženo jako *Ruczne* v mladším přípisku k Častově donaci), Vonoklasy a snad nelokalizovatelné Hošťany (ČORNEJOVÁ, *K dokladům českých místních jmen*, s. 7). Zmíněná série konfirmací nastiňuje předopokládané rozšíření hmotného nadání. Nejstarší vrstvu (Sedlec až *Gozhas*) zachycujeme jak v originálu listiny z r. 1227 (A), tak rovněž v deperditní konfirmaci Václava II., zachycené v oné konfirmaci Karlově. V následujících třech dekádách získal strážce hrobu ke svému beneficiu ještě statky v Předboji a Lysolajích, jak je jmenuje mírně doplněná konfirmace privilegia A, která ovšem neregistruje některé vsi z nejstaršího nadání. Konečně konfirmace Janem Lucemburským, známá opět až z Karlova privilegia, zachycuje nadto ještě získání celé Veliké Vsi a dvorů ve Veleni a dále potvrzuje a rozšiřuje svobody těchto statků podle níže zmíněného privilegia mladšího krále Václava I. z r. 1229 (viz pozn. 231). – Vazbu těchto statků na zboží jiných

potvrdil témuž hrobu a jeho strážci pouze jakési držby ve vsi Bykoš s příslušenstvím, vyjma svých ženců (*fenosectoribus*) a osvobodil je od veřejných břemen – tj. *nároku, hlavy a svodu*; nepřipomíná ovšem, podobně jako v jiných takových případech rezignaci na vlastní zakladatelská práva.[834] Udělené svobody tedy nepříliš překvapivě vycházejí ze staršího Velkého privilegia a znovu potvrzují význam individuálních imunit. Není ovšem jasné, proč Václav potvrzuje světcovu hrobu jen část majetku – snad mohlo jít o uzavření jinak neznámého sporu, přičemž pro ostatní lokality by stačila starší konfirmace králova. Této hypotéze by snad nasvědčovala i noticka o královských žencích. Vyloučit ovšem nelze ani falzátorskou činnost, byť je to spíše nepravděpodobné. V druhé polovině století zájem panovníků o pojednaný způsob podpory patrně klesá a registrujeme jen konfirmace starších privilegií, což jistě vypovídá i o jejich předchozím respektování.

Nadání ostatních oltářů známe nejdříve – vesměs až na výše zmíněné výjimky kanovnických darů – až pro episkopát Jana IV. z Dražic; typicky jde o drobné nemovitosti a platy. Povaha těchto nadání závisela především na momentálních okolnostech fundace a na možnostech, resp. zájmu donátora. V době Dražicova episkopátu rovněž sledujeme celou řadu nových oltářních fundací a donací.[835]

Jak bylo již naznačeno, sledování postupného vyčleňování jednotlivých institucí působících při pražském kostele nejen po stránce majetkové komplikuje jednak terminologická vágnost pramenů konce 12. a celé první poloviny 13. století, jednak jejich nedostatek. Koho označují oni zmínění *služebníci Boha a svatého Václava* (*restituo … Deo et sancto Wencezlao vobis famulantibus*), kterým měl podle Kosmy (a s jeho přičiněním) vrátit Ota Černý tržní právo v Sekyřkostele? Zdeňka Hledíková to pokládá za podobné zmíněnému daru vsi Bykoš, kterou podle ní později legenda *Oriente iam sole* z druhé poloviny 13. století považuje za kapitulní. Je ovšem otázkou, zda ona *curia, que ad ecclesiam sancti martiris pertinebat*, kde legenda dokládá jistý zázrak, náležela pražskému kostelu v užším smyslu – tedy kapitule – anebo, a to mi zdá

kapitulních prebend připomíná rozdělení samotné vsi Bykoš – zdá se totiž, že původní Častova donace celé vsi se v průběhu rozčleňování kapitulního majetku rozmělnila. Děkan Vít zde měl postoupit k zajištění svého vikáře nějakou zemi; ta je v rukou děkanova vikáře zmiňována ještě v r. 1386 (*Příběhy krále Přemysla Otakara II.,* FRB II, s. 322; AČ 31, s. 97, č. 26). Jisté platy zde snad náležely též vyšehradské kapitule (CDB V/2, č. 714, s. 362–364: *in Bychos*).

[834] CDB II, č. 333, s. 342–343. Svědečná řada obou potvrzení se zčásti překrývá.

[835] Výjimečným je v tomto ohledu již zmiňovaný nekrolog děkana Víta, připomínající jeho zásluhy na zajištění několika oltářů a kaplí (*Příběhy krále Přemysla Otakara II.,* FRB II, s. 322). K závěru sledovaného období ještě RBM II, č. 2045, s. 883: Král Václav odnímá oltáři při hrobu sv. Vojtěcha část vsi Trubína, kterou postupuje k obnově Berouna, a nahrazuje jí statky ve Vrbici u Poděbrad. Nucená směna je v kontextu proměny panovnické domény velmi typická a nezřídka byla zaměřena i s ohledem na *zakladatelská práva* vůči biskupovi a jeho kostelu.

pravděpodobnější, neměl legendista přesné znalosti o majetkových poměrech pražského kostela, a proto přisoudil bykošský dvůr pražskému kostelu v širším smyslu.[836]

Tyto terminologické nuance se týkají rovněž některých darů a privilegií věnovaných pražskému kostelu – zdá se, že s výjimkou konfirmací Přemyslova privilegia z léta 1221 byly tyto akty směřovány vůči biskupské kapitule. Tak odkázal Kojata Hrabišic (1227) mimo jiné *ecclesie Pragensi* ves západočeské Krty.[837] Podobně také Přemysl Otakar II. udělil *ad honorem beatorum martirum Witi, Wencezlai, Adalberti* na žádost svého kaplana a pražského scholastika Přísnobora *Pragensis ecclesie* trh a jiná práva v (Bílých) Hněvkovicích u Ledče nad Sázavou, náležející ovšem přímo ke scholasterii, a podobnou formulaci nacházíme i v listině jeho otce, darující *pražskému kostelu* poplatek *čtvrtně* (1249). [838]

O kléru pražského kostela a jeho výživě víme zatím jen velmi málo; retrogresivně lze tyto záležitosti dovozovat jen velmi stěží. Bez nároku na úplnost ovšem jmenujme katedrálního faráře, řadu vikářů,[839] oltářníků,[840] hebdomadáře, sbor bonifantů, založený a statky ve Veliké Vsi před rokem 1259 zajištěný kanovníkem Eberhardem. Mezi služebníky (*ministri ecclesie*) jsou jmenováni hlídači, zvoníci a ženy bez bližšího určení jejich role – je na ně pamatováno především v rámci odkazů ve formě obědů, drobných peněžních částek atp. Majetkové zajištění jednotlivých arcijáhnů známe podrobněji až pro 14. století, kdy řada z nich byla zajištěna příjmy

[836] *Kosmas*, MGH SS NS 2, III.33, s. 204; HLEDÍKOVÁ, *Pražská metropolitní kapitula,* s. 32, pozn. 36; PEKAŘ (ed.), *Die Wenzels- und Ludmila-Legenden*, s. 425–426; PROFOUS, *Místní jména* 1, s. 254. Literaturu k *Oriente iam sole* naposledy KUBÍN, *Sedm přemyslovských kultů,* s. 127–128.

[837] CDB II, č. 303, s. 301–302 – ona kapitulní příslušnost zde nelze ověřit, neboť zprávy pro 13., ale i 14. století zatím chybí; jediná zmínka se vztahuje k vyčlenění tamního kostela z blatenské farnosti (1295: RBM II, č. 2750, s. 1201), vzhledem k zachování listiny v křižovnickém archivu a majetkové situaci v mikroregionu lze předpokládat, že ves již tehdy náležela křižovníkům (srv. VELÍMSKÝ, *Hrabišici*, s. 107–110.).

[838] Po řadě CDB V/1, č. 359, s. 534 a č. 400, s. 595–596 a CDB IV/1, č. 173, s. 283–284.

[839] V r. 1229 poprvé zmíněn biskupův vikář, 1260 nadal probošt Tobiáš ze svých (snad rodových) statků stálé vikářství probošta, o děkanovu vikáři, zajištěném mj. ze statků v Bykoši, již byla řeč a v roce 1275 je zmiňováno nadání sakristiánova vikáře (*subsacrista*) ve Veltěži a *Zachoří* (?). Obecně snad lze i s odkazem na znění listiny z roku 1325 (odkaz: *duas vero sexagenas dabit vicariis eorundem dominorum* (canonicorum – D.T.) předpokládat, že nejpozději na přelomu 13./14. století měl každý kanovník svého vikáře, který mu byl k ruce. TOMEK, *Dějepis I,* s. 379.

[840] Přehled oltářů a jejich nadání dosud nejlépe podal TOMEK, *Dějepis I,* s. 380–381. Zmínky o jednotlivých oltářích se množí po r. 1300, kdy rovněž sledujeme nečetné fundace a donace šlechticů (vedle běžných kanovnických donací). Nejstarší takovou zmínkou je fundace oltáře (jinde kaple) sv. Václava naproti hlavnímu vstupu do kostela Vojtěchem z Poděhus r. 1298, nadaného vsí Máslovice s mlýnem a chmelnicí a na protější straně Vltavy (u Libčic) – pisatel kladl důraz, že tak učinil ze zboží *michi a deo collatis*. Kromě rozepsaných liturgických povinností je kladen důraz rovněž na starost o nemocné žáky při pražském kostele. Jde již o později poměrně běžný způsob zajištění posmrtné péče o vlastní duši (a odkaz) – otázku ovšem vzbuzuje fakt, že si Vojtěch vyhradil patronát pro sebe, po jeho smrti ovšem měl přejít na kapitulního probošta (RBM II, č. 1800, s. 773–774). Zda byl posledním potomkem svého rodu, nebo jaké jiné pohnutky (v úvahu přichází snad i vztah panovníka podobně jako v níže rozvedeném případě založení kaple Všech svatých) jej k tomu vedly, není jasné. Zmíněné fundaci byl – alespoň podle datační formule – přítomen biskup a celá kapitula včetně zvláště jmenovaného probošta a děkana.

z původně biskupových kostelů – tento fenomén nelze předpokládat pro období před episkopátem biskupa Tobiáše.[841]

Závěrem úvah o majetkových vztazích institucí vázaných ke katedrálnímu kostelu svatých Víta, Václava a Vojtěcha upozorněme ještě na poněkud netypické založení kaple Všech svatých sudím Čéčem, snad příbuzným pražského děkana Víta, který se na stavbě měl podílet. Nadání kaple založené zřejmě mezi lety 1263–1264 sestávalo z jistých statků na Slánsku. Podstatný je především fakt, že Čéč zakládá kapli ve výsostně panovnickém prostoru. Jisté předčasnosti tohoto vstupu šlechty do tohoto prostoru svědčí i králova reakce. Přemysl Otakar II. v březnu 1267, tedy již po zakladatelově smrti, tuto fundaci potvrdil a připomněl, že Čéčovi povolil kapli obdarovat statky ve Vyšínku a Drchkově na Slánsku k výživě dvou tamních kněží a zajištění věčného světla. Jak se zdá z dikce listiny, šlo patrně o výsluhu, získanou za věrné služby; panovník si k nim tedy osoboval právo. Kolaci ovšem, snad s vědomím Vítova podílu na jejím založení, postoupil děkanovi kapituly, a vymínil si pravidelné sloužení mší za sebe, královnu a potomky. Ve své podstatě si tedy fundaci přisvojil a postavil se tak na obranu vlastní výsostné pozice. Za pozornost rovněž stojí svědečná řada listiny – jak si povšiml již J. Žemlička, mezi testátory chybí pražští kanovníci a klérus pražského kostela obecně (možná s výjimkou dvou panovníkových lékařů a *pedagoga*), ačkoli byla listina dána v Praze.[842]

[841] Srv. TROJAN, *(Arci)biskup a jeho faráři*.

[842] CDB V-2, č. 488, s. 31–32 (výše připomenutá pasáž: (…) *concesssimus conferre quasdam possessiones in Drihkow et in Wyssyn pro eis fideli servitio et laboribus honestis nobis inpensis ab ipso capelle Omnium sanctorum circa ecclesiam Pragensem a dicto iudice fabricate.*); shrnuje ŽEMLIČKA, *Děkan Vít,* s. 295–297; k pozdějšímu vývoji též JAN, *Nezdařený pokus*, passim.

VI. Biskup mezi metropolí a kurií

Pokud jsme se v předchozích kapitolách pohybovali primárně v prostoru pražské diecéze a reflektovali středověkou proměnu především v kontextu domácího vývoje církve, bude v této kapitole věnována pozornost především kontaktům a vztahům pražských biskupů mimo domácí prostředí, totiž s mohučskými metropolity a papežskou kurií. Tyto vazby byly zásadně formovány nejen na osobní úrovni, respektive na úrovni jejich delegovaných zástupců, ale také v rovině kulturního a duchovního transferu, včetně zásadní otázky recepce kanonického práva a jeho prosazení. Jeho ohlasy – včetně prosazování zásad IV. lateránského koncilu, inkorporovaných následně do *Liber Extra* – jsme již sledovali v předchozích kapitolách, proto zde budou některé jeho záležitosti pouze shrnuty. Vzhledem k zaměření studie rovněž rezignujeme na podrobnější rozbor úlohy pražských biskupů v rámci kuriální diplomacie a české politiky – řada těchto aspektů již ostatně byla připomenuta.[843]

Papež – *vicarius Christi* – figuroval ve vztahu k pražským biskupům v zásadní rovině hlavy církve, z jejíž duchovní moci, odvozené apoštolskou posloupností od sv. Petra a samotného Krista, pramenilo svěcení ostatních duchovních (tedy i pražských biskupů), ale také příslušná sílící soudní pravomoc (a obecně *plenitudo potestatis*) v církvi, ale prosazovaná přinejmenším v některých otázkách i mezi laiky. Zásadní vliv v této záležitosti hrál rovněž souboj kurie s Fridrichem II., který výrazně formoval také politiku jednotlivých papežů ve vztahu k českým zemím – jednak ke králi, jednak k předním domácím prelátům, kteří měli na panovníka rovněž působit. Univerzální pojetí papežské moci vrcholící v pontifikátech Inocence III. (1198–1216) a Bonifáce VIII. (1294–1303), které symbolicky ohraničují naše biskupské 13. století, se ve vztahu k biskupům odráželo v kuriálním nároku na kontrolu jejich volby. Je výmluvné, že pouze v případě elekcí nástupců biskupa Ondřeje – zejména v souvislosti s nucenou rezignací biskupa Pelhřima a následnou volbou Budilova (1226) a Jana II. (1226/1227), k níž byli papežem do Říma povoláni tři nebo čtyři kanovníci jako zástupci celé

[843] Souhrnně vztahy kurie a českých zemí představila HLEDÍKOVÁ, *Papežství vrcholného a pozdního středověku,* s. 75–98 a přehledově TÁŽ, *Prag zwischen Mainz und Rom*; naposledy se problematice vztahu ke kurii, zejména z pohledu vývoje právní kultury, věnoval ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 83–140. Vztahům domácího prostředí a kurie věnoval pozornost rovněž Josef Žemlička v kontextu jeho pentalogie věnované 13. století; komplexní analýza ovšem stále chybí. K předpokladům pro vývoj ve 13. století ještě v širším kontextu NOWAK, *Das Papsttum und Ostmitteleuropa*. Pro moravský kontext ELBEL – FÜHRER – SCHMIDT (ed.), *Pod ochranou,* s. 63–147. Prací k dějinám papežství mezi IV. lateránským koncilem a Avignonem je k dispozici nepřeberné množství – jednotlivé studie budou dále zmíněny. Připomeňme alespoň WATT, *The Theory of Papal Monarchy* s ohledem na vývoj vlastní reflexe papežské moci a odpovědnosti, jejíž část vzhledem ke svému zaneprázdnění přenáší na biskupy, nikoli ale co do plnosti moci.

kapituly (*de vobis universitatis nomine*), aby s jeho radou a souhlasem (*de nostro consilio et assensu*) zvolili nástupce u kurie zesnulého Budilova. Tito kanovníci měli ke kurii dorazit *cum literris de ratihabitione*. Pokud by před obdržením Honoriova mandátu již volba proběhla, papež si rezervuje její přezkoušení a potvrzení. Papežův vliv ale zachytíme ještě v případě volby, a zejména vysvěcení biskupa Mikuláše, neboť v té době byl *jeho* metropolita stižen exkomunikací. Bonifácův mocenský univerzalismus, proponovaný bulou *Unam sanctam,* se pak v českém prostředí typicky odrážel v průběžných kuriálních zásazích do Václavovy politiky v Uhrách (výrazně méně, v rovině nároků, také Polsku) a do biskupské volby Jana IV. patrně nijak nezasáhl. Podobně nezachytíme v biskupské politice jeho předchůdce Řehoře jakýkoli odraz jubilejního roku 1300, byť se lze domnívat, že v Čechách reflektován byl.[844]

Je patrné, že v mnohaletém sporu biskupa Ondřeje (1216–1221), podpořeném z biskupovy strany nápravnými (reformními) požadavky IV. lateránského koncilu, vrcholí tendence papežské kurie zasahovat do záležitostí knížectví a mladého království v jednotlivých, slovy Roberta Antonína „excitovaných" případech. Tyto zásahy byly ovšem – pomineme-li rozvod Přemysla Otakara I. – součástí širších rámců papežské politiky a potažmo reformy církve, odrážející ještě dozvuky sporu o investituru a nelze je tedy vnímat „jen" jako jednotlivé, byť jakkoli vyhrocené kauzy. To platí jak o již zmiňovaném sporu biskupa Daniela s kanovníkem Arnoldem, tak i zásazích papežského legáta Guidona proti ženatým kněžím (1197). Jak ještě uvidíme, kuriální legáti hráli výraznou roli v rámci papežské komunikace s diecézí, na formování vztahu biskupů ale zjevně zásadní vliv neměli. A dále, pokud podle Roberta Antonína a Dalibora Janiše papežství v tomto střetu „biskupa s vlastní diecézí a panovníkem" jednoznačně ukazuje, že je „silou, na které záleží, silou, která rozhoduje, silou, která svými konfirmacemi roku 1223 potvrzuje na Ondřejovu žádost dohodu ze Šacké hory i předcházející úmluvu s panovníkem a šlechtou" – a takový nárok kurie je zřejmý – pak je ale třeba se stejnou rozhodností dodat, že domácí prostředí (zejména pražská kapitula včetně Ondřejových nástupců) takto jednoznačně moc a pozici kurie patrně nevnímalo a jistě nerespektovalo. Nastíněný vztah ke kurii je zřejmý zejména v jednání představitelů klášterů, obecně zejména těch, které byly výrazněji napojeny na zahraniční centra (cisterciáci a

[844] CDB II, č. 284, s. 278–279. Ke zmíněným biskupským volbám zde, kap. II. 1. 2. – Bonifácovu politiku zasazuje do českých souvislostí ŽEMLIČKA, *Konec Přemyslovců,* s. 281–288 a obdobně JAN, *Václav II.,* zejména s. 314–319, 324–329 a 332–340. – Výrazné kuriální zásahy do obsazení biskupství jsou patrny i v závěru Robertova episkopátu a při volbě jeho nástupců; srov. SOMER – SVOBODOVÁ, *Konrád z Friedberka*. – V dobové historiografii překrývá význam jubilejního roku polská korunovace Václava II. a další královy počiny (*Chronicon Aule Regie*, MGH SS XL, I.54, s. 106 jen konstatuje „annum quoque centesimum fore instituit iubileum," a dále se věnuje Bonifácově politické činnosti, mlčí *Dalimil* 2*,* kap. 90, s. 443–444, *Chronicon Francisci Pragensis,* I.13–15, s. 36–41 i mladší karlovské kroniky). Podrobněji teprve *Kronika Pulkavova A,* FRB V, s. 180.

premonstráti, později i mendikanti a rytířské řády). Pro naše téma pak jsou v této souvislosti podstatná především ustanovení o rozsahu pravomocí biskupa vůči jednotlivým klášterům, tedy problematika pojednaná v kapitole o vztahu biskupa a jednotlivých řádů. Nezdá se, že by do těchto kontaktů kurie s jednotlivými kláštery biskup jakkoli vstupoval a zasahoval.[845]

V tomto kontextu je zjevná Ondřejova takřka osobní vazba na Honoria III., jehož zásahy měly přispět k řešení sporu a stabilizaci jeho biskupské pozice a autority v diecézi; dosah této komunikace, a tedy její skutečný význam pro zhodnocení těchto zásahů, je ovšem omezen dvěma aspekty. Mezi biskupovi vystavenými listinami rozlišíme dvě základní chronologické skupiny, a sice pětici listin z období 15. října 1216 až 12. března 1217 a dále desítku listin z doby Ondřejova římského pobytu (nepočítaje v to již zmíněnou trojici konfirmací z léta 1223). V případě druhé skupiny, vydané papežskou kanceláří přímo biskupovi na základě předchozího, patrně ústního jednání (*cum, sicut te significante accepimus*), je zřejmé, že biskup oněmi listinami disponoval a hodlal na jejich základě jednat po návratu do diecéze – jde obecně o fakulty zbavit obročí, potrestat, ale i absolvovat kanovníky a jiné preláty, kteří porušili jeho interdikt. Jakkoli tyto listiny měly upevňovat biskupovu autoritu při jednáních s panovníkem, realizace těchto kroků byla omezena jeho takřka trvalou absencí v diecézi. Vzhledem k tomu, že pět z těchto listů bylo opsány do pozdně středověké kroniky Mikuláše Glassbergera (*Maior cronica Boemorum moderna*) a jen tam se dochovaly – ostatní pak známe jen z Honoriových register – lze se domnívat, že v nějaké podobě skutečně do diecéze doputovaly a byly zde, snad při kapitule, uchovány. Vzhledem k jejich obsahové skladbě nelze vyloučit ani funkci tohoto souboru jako jakéhosi Ondřejova (osobního) archivu, který mu mohl poskytovat oporu při formulaci jednotlivých kroků a konečně některé biskup snad mohl získat jako opisy. Logika dochování těchto dokumentů je ovšem velmi nejasná – s ohledem na podstatné množství kuriálních listů, které měl kronikář k dispozici, je pravděpodobné, že musel znát jakýsi patrně záměrně sestavený svod (nebo část fondu), jehož účelem mělo být zachování paměti sporu. Významná mimoběžnost s Honoriovými registry je ovšem přinejmenším zarážející a vnáší do záležitosti jisté pochybnosti, jež bude možno potvrdit nebo rozptýlit teprve širší analytickou sondou – odhaduje se, že přinejmenším stejný počet kuriálních listin a listů, jaký je zachycen v

[845] Citace ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 95, obecněji s. 95–102. – Komplexní zhodnocení papežské komunikace s českými kláštery dosud chybí – stručným přehledem je KROFTA, *Kurie,* s. 132–152, podrobněji se cisterckým exempcím věnuje, srovnání s Moravou nabízí HRUBOŇ, *Papežská protekční privilegia*, tam i na s. 119–120 přehled dosavadních přístup k problematice a pro 13. století FÜHRER, *... sub beati Petri et nostra protectione*. Nezdá se, že by tato papežská privilegia hrála výraznou roli v české kuriální politice, jistý (církevně) politický přesah jim ovšem nelze upírat.

papežských registrech, dochovaných od pontifikátu Inocence III. v takřka kompletní řadě, zůstal mimo jejich pozornost.[846]

Obraťme ovšem pozornost ještě k první skupině kuriálních listin. *Letopisy pražské,* jejichž vznik bývá kladen do souvislosti s Ondřejovým odchodem do Říma, zmiňují, že biskup Ondřej, chtěje obhájit svobody pražského kostela, odešel 25. října 1216 do vyhnanství a uloživ interdikt (ve skutečnosti tak učinil již dříve) dorazil do Říma 21. března následujícího roku. V tomto období byla biskupovi u kurie vydána pětice listin – dva mandáty k potrestání dlužníků na desátcích, resp. laiků protiprávně zajímajících kleriky (oba opět jen u Glassbergera), dispenz *de defectu natalium* praskoleskému faráři, odpověď ohledně praktického výkonu úřadu a konečně delegační mandát v záležitosti navrácení jakéhosi hradu. Poslední je datována deset dní před jeho příchodem (12. března), ale vzhledem k tomu, že je známa opět jen z kroniky, lze předpokládat, že do Prahy dorazila, ale, jak je zřejmé z dalšího vývoje, tato nařízení nevešla v obecnou platnost. Ondřej měl svolat laiky, kteří činili násilí kléru, přimět je, aby od toho upustili a zajistit, aby byla v diecézi ode všech zachovávána *statuta sacri concilii generalis,* tedy IV. lateránského koncilu. O to se ovšem biskup usiloval již od svého vysvěcení v Lateránu – Honoriovo nařízení mělo zřejmě zdůrazňovat biskupovu autoritu a mandát k této záležitosti.[847]

---

[846] Ke chronologii sporu dosud nejpodrobněji NOVOTNÝ, *České dějiny I/3,* s. 449–534. Z Honoriových registrech (srov. *Registra Honorii Papae III,* vol. 1) známy CDB II, č. 164, 166, 167, s. 154–156, č. 181, s. 167 a 204, s. 188–190, z opisu v kronice CDB II, č. 177–178, s. 164–165, č. 180, s. 166–167, č. 182, s. 168 a č. 189, s. 175–176 (srov. FRB V, s. 126–133 a SETON, *Nicholas Glassberger and His Works,* s. 18–34). W. W. Seton s ohledem na Glassbergerovy diplomatické prameny připomíná pouze přístup k archivům v Norimberku, kde působil, což je ovšem vzhledem k povaze těchto dokumentů obtížně představitelné (Tamtéž, s. XXX). Kronika – opis Pulkavovy kroniky pro markrabího Jana z Mantovy, doplněný právě o řadu diplomatických opisů – si v tomto ohledu zaslouží ještě podrobnější pozornost; sám kronikář jinde připomíná, že materiál pro svou práci shromažďoval několik let na řadě míst (*Chronica fratris Nicolai Glassbergrii Ordinis Minorum Observantium edita*, s. 2–3). Je rovněž vhodné připomenout, že Mikuláš v doplňku k o století staršímu textu *Chronica XXIV generalium ordinis minorum*, s. 183–184, pozn. 7 propojuje přivedení minoritů z Mohuče do Čech na popud Anežky Přemyslovny a sedmiletý (sic!) interdikt, uložený biskupem Ondřejem (VYSKOČIL, *Svatá Anežka,* s. 131–132 a 315–316). Srov. též obsáhlou recenzi Setonovy práce od J. Šusty v ČČH 30 (1924), s. 339–343. K diplomatickým pramenům u Mikuláše Glassbergera (ovšem na příkladu řádových dějin) LEONTE*, Letters in Late Medieval Franciscan Observant Chronicles*, zejména s. 255–257 a 267–268. – K otázce obsahu register přehledně HAGENEDER, *Die päpstlichen Register*, s. 68–76. – Zmíněnému souboru ještě lze předřadit kuriální mandát z 28. ledna 1216, jímž byl spolu se dvěma pražskými kanovníky pověřen uzavřením sporu mezi milevskými premonstráty a jakýmsi Janem, synem Zbraslavovým (CDB II, č. 123, s. 112 – dochováno v originále). Není jasné, jak do celé kauzy zasáhl, neboť již koncem roku 1216 byl nad diecézí vyhlášen interdikt a biskup ji opustil (NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3*,* s. 460–461).

[847] CDB II, č. 129–131, s. 120–122, č. 134, s. 124–125 a č. 137, s. 126–127; *Letopisy pražské,* FRB II, s. 380 (*Letopisy 1196–1278,* FRB II, s. 283 řadí interdikt před Ondřejův odchod); NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 458–459.

Pokud tedy uvažujeme o výrazné intenzifikaci kontaktu pražských biskupů s kurií, je třeba zdůraznit onu nevyváženost celého posuzovaného souboru – v případě této první skupiny není zřejmé, zda se vůbec dostaly k biskupovi, putujícímu přes francouzský klášter antonitů v Saint-Didier de la Mothe do Říma. V případě delegačního mandátu by to ani nemuselo být překážkou, neboť jej uzavírá obvyklá formule *Quod si non omnes*, tedy že k rozhodnutí stačí dva ze tří jmenovaných. Komplikovanější je to v případě zmíněného dispenzu *de defectu natalium* – praskoleský farář L. se měl dostavit v této věci před papeže a vyznat, že před koncilem panoval v Čechách zvyk, že kněží žili v manželství, a proto žádá o udělení dispenzu vzhledem ke svému defektnímu původu. Papež pak nařídil biskupovi, aby – je-li to tak a nebude-li otce v této věci následovat – mu z papežské autority tento dispenz udělil. Zda k tomu skutečně došlo, případně zda faráře dispenzoval někdo jiný, není známo. O pět dní později ostatně Honoriova kancelář vystavila podobný list rovněž pražskému kanovníku Petrovi a jeho bratru – dispenz ovšem, na základě svědectví o jejich životě (*testimonium laudabile*) a jejich žádosti, udělil sám papež. Rozdíl v řešení obou případů patrně tkví v poměru oněch klerik k biskupovi.[848]

Přestože jsme předchozími řádky do určité míry zpochybnili skutečný dosah biskupovi adresovaných kuriálních listů, je zřejmé, že Ondřejův spor byl komunikací s kurií zásadním způsobem ovlivněn a vyhotovení druhé skupiny listů mělo mít nejen symbolický, ale též zcela reálný význam pro upevnění biskupovy pozice v diecézi ve shodě s koncilními požadavky. Na to je v listech také kladen příslušný důraz. Početný soubor listin, vycházející primárně z komunikace kurie s jednotlivými aktéry (včetně nepřímo zainteresovaných), dokládá nároky a zájmy Honoria III. v celé kauze; už sama existence této komunikační sítě, jíž nadto nelze postihnout v úplném rozsahu, dokládá význam, jaký pro další vývoj pražského biskupství taková zkušenost jednotlivých aktérů mohla sehrát. Ondřejova smrt v italském Cassamari (31. července 1223) pak byla, jak jsme již ukázali, kurii záminkou k zásahům do práva pražské kapituly volit biskupa. Při této příležitosti také – byť již nikoli v takové intenzitě – komunikovala kurie se zástupci diecéze (kapitulou, ale také dalšími preláty i laiky); výraznější kontakty zachytíme i v první polovině episkopátu Jana II., který byl několikrát jmenován delegovaným soudcem. Ve 30. letech pak došlo k výraznému útlumu kontaktů pražských biskupů a kurie – chybí i doklady o běžných stycích v rovině jurisdikční autority (dispenzy atp.); to ale neplatí ani pro domácí kláštery, ani pro českého krále – gros těchto diplomatických

[848] CDB II, č. 131–132, s. 121–123, č. 134, s. 124–125; KUBÍN, *Prosazení klerického celibátu,* s. 44–46 (k legaci Petra z Kapue ještě dále); k samotné otázce potomků kněží podrobně SCHIMMELPFENNIG, *Zölibat und Lage der „Priestersöhne“*, s. 24–40.

vztahů spočívalo zejména v otázce postoje Václava I. ke konfliktu císaře Fridricha II. s kurií Řehoře IX. a Inocence IV. a v kuriální snaze jej přimknout k vlastní pozici. Do těchto jednání byl vtažen i biskup Mikuláš, ať už v souvislosti s řešením sporu o olomoucký stolec po rezignaci biskupa Roberta, účastí na prvním lyonském koncilu i s působením Alberta Behaima a konečně lze připomenout i Mikulášův přešlap v podobě prvotní podpory povstání kralevice Přemysla. Je ale zřejmé, že opět od konce 20. let postrádá kuriální politika vůči pražské diecézi (a naopak) dlouhodobější koncepci a jen zřídka na sebe jednotlivé zásahy promyšleně navazují. Nastíněný útlum biskupské komunikace vynikne ve srovnání s kontakty olomouckého biskupa Roberta, který s kurií vedle záležitostí vlastní několikeré obhajoby vstupoval do styku i ve zcela běžných záležitostech vlastního kléru i klášterů v diecézi. Biskup (a jeho dvůr) zároveň vlastním příkladem i iniciativou ovlivňoval i duchovní ústavy své diecéze v kontextu mnohokrát zmiňované *moravské cesty* implementace požadavků IV. lateránského koncilu. Tento trend pochopitelně neskončil Robertovou abdikací, už vzhledem ke kvalitám jeho nástupce Bruna (1245–1281), ovšem nebyl výrazněji přerušen ani v první polovině 40. let, kdy se o olomoucký stolec vedly spory, ale naopak vzhledem k oné kauze byly kontakty s kurií posíleny.[849]

Zatímco Ondřejova přítomnost lateránským jednáním na podzim 1215 zásadně formovala jeho episkopát, zvláště pokud budeme předpokládat, že byl původně „královým mužem," první lyonský koncil (červen–červenec 1245) nesehrál vývoji Mikulášova biskupského působení zásadní roli a co se týká hlavního bodu koncilu, totiž sesazení Fridricha II., vlastní konzistentně ghibellinskou pokoncilní politikou se k němu spolu s Václavem I. nepřipojil. Výrazně menší vliv na formování vlastního programu je ovšem pochopitelný – vedle klíčových politických témat byly předmětem jednání především subtilní problémy kanonického práva; nelze ale vyloučit, že tyto konstituce spolu se závěry fritzlarské provinciální synody (1244), jíž se Mikuláš rovněž účastnil, přispěly ke konstatovanému vývoji církevní správy a posílení její přímé vazby na biskupa a jeho úřad. Sama Mikulášova přítomnost v Lyonu mezi

[849] K volbě Pelhřima, Budilova a Jana II. zde, s. 88–94 (tyto záležitosti opět podrobněji zachycuje až Mikuláš Glassberger – SETON, *Nicholas Glassberger and His Works,* s. 32–34 a 36), k delegovanému soudnictví s. 268–275 a k volbě biskupa Mikuláše s. 96–97. Znovu připomeňme, že ani v případě u kurie krátce po vysvěcení zesnuvšího, papežem dosazeného Budilova (konsekrován 26. června a zemřel 10. července 1226) nešlo ze strany Honoria III. o uplatnění práva obsazovat beneficium odumřelé u kurie. Takovou praxi začal uplatňovat až Klement IV. bulou *Licet ecclesiarum* (1256). Zda si již tehdy za jmenování a vysvěcení kurie nárokovala jakoukoli finanční sumu (na způsob servicií) není zřejmé. – BAAKEN, *Ius imperii ad regnum*, zejména s. 260–351; k domácímu ohlasu konfliktu s Fridrichem II. ŽEMLIČKA, *Počátky,* zejména s. 153–166. – Robertovy kontakty s kurií shrnuje FÜHRER, *Plenitudo apostolicae potestatis,* s. 71–74, 76–77; ke sporu po jeho abdikaci SOMER – SVOBODOVÁ, *Konrád z Friedberka*; SOMER, *Nástup Bruna*; SYCHRA, *Raná církevní kariéra,* s. 43–45.

dalšími zhruba 150 biskupy, preláty a představiteli světské moci byla ale patrně jedním z klíčových bodů formování jeho vlastní biskupské identity a reflexe příslušnosti k obecnému biskupskému úřadu, jak jsme již naznačili. Biskup Mikuláš také byl posledním u kurie svěceným biskupem.[850]

Sledujeme-li vliv papežské kurie na proměnu úřadu pražského episkopa, pak je v souvislosti s Mikulášem ještě třeba zmínit zformování biskupské kanceláře, tedy jednu ze zásadních podmínek rozvoje církevní správy. Vliv kuriálního stylu je zřejmý především v jednotlivých formulích *literrarum de auctoritate ordinaria*, což vychází i z vývoje diecézní správy samotné. Vývoj biskupské kanceláře závisel pochopitelně vedle biskupa i na jeho jednotlivých notářích, jejich schopnostech, ale i jiných okolnostech, které byly na osobě ordináře více či méně nezávislé.[851]

Nárůst počtu papežských privilegií od konce 40. let vyplývá z rostoucího počtu mendikantských domů, které postupně vystřídaly cisterciáky na první příčce příjemců papežských privilegií, ale i z důrazu, který byl kladen na papežskou ochranu a s ní spojené kuriální konfirmace práv a majetků. Zřetelný je i sílící kontakt kurie s prostředím diecéze, ať už v záležitostech duchovních, nebo ryze politických, a i samotná snaha výrazněji prosadit vliv a obecně pozici kurie v diecézi jak na úkor biskupa, tak i ostatních domácích hráčů – ostatně některá ustanovení takových privilegií působí až absurdně, typicky papežská privilegia chránící obdařené instituce proti papežským provizím. Je zřejmé, že pražští biskupové – s podstatnou výjimkou privilegia ze Šacké hory – o papežská potvrzení postupně získávaných panovnických privilegií ani vlastních statků nejevili zájem. Ve vztahu k biskupům jsou podstatná desátková

[850] WOLTER – HOLSTEIN, *Lyon I – Lyon II,* zejména s. 70–139; *Dekrete der ökumenischen Konzilen* II*,* Secundum Concillium Lugdunense, s. 273–301. K fritzlarské synodě a kontaktu biskupa s mohučským metropolitou ještě dále. – Malému významu, který lyonskému koncilu přikládali v souvislosti s biskupskou pamětí pražští kanovníci, nasvědčuje i zpráva k roku 1245: Letopisec sice konání koncilu připomíná, ale jen v souvislosti se sesazením císaře Fridricha a jednoho z pretendentů olomouckého stolce Konráda z Friedberka (*Letopisy 1196–1278,* FRB II, s. 285–286). O fritzlarské synodě ostatně mlčí zcela. – K úvaze o odrazu kuriálního svěcení v rámci sfragistické reprezentace biskupů naposledy TROJAN, *Reprezentace,* s. 107–108, pozn. 61 (s odkazem na FÜHRER, *Pečeti,* s. 83 kriticky k závěrům HLEDÍKOVÁ, *Lví trůn,* s. 250–251 a 256).

[851] FÜHRER, *Listina,* passim s ohledem na jednotlivé příklady *privilegií* a *literrarum*, tedy dvou základních typů kuriálních dokumentů. Výrazné proměny naznala papežská kancelář za Inocence III., byť k upevnění jednotlivých formulářů docházelo až v průběhu následujících dekád; výrazný vliv sledujeme zejména v rámci kuriálních indulgencí, které se do diecéze dostávaly běžněji od 40. let 13. století. Srov. rovněž HLEDÍKOVÁ, *Die Einflüsse päpstlicher Urkunden,* obecně ZUTSHI, *Innocent III and the Reform* a literaturu, jíž shrnuje L. Führer tamtéž.

ustanovení těchto privilegií, reagující na „probiskupské“ vyznění příslušných konstitucí IV. lateránského koncilu.[852]

V této souvislosti je ještě třeba zmínit „obecná řádová privilegia“ a jejich recepci v domácím prostředí – už vzhledem k tomu, že řada z těchto ustanovení nějakým způsobem zasahovala do chodu diecéze, případně i biskupových pravomocí. Typicky šlo o povolení kázat, zpovídat, přijímat almužny a odkazy udílená mendikantům nebo o povolení podílet se na farní správě vlastními členy pro některé rytířské řády. Úvahy o skutečném významu těchto privilegií pro vývoj diecéze a o jejich dopadu na vztah biskupa k těmto institucím problematizuje několik skutečností. V první řadě lze jen stěží posoudit, jaké bylo povědomí o jejich obsahu a vůbec existenci mezi jednotlivými kláštery příslušného řádu v diecézi – nejčastěji známe jeden nebo několik málo dochovaných exemplářů (resp. opisů) a ostatně ani způsob jejich šíření patrně z řádového centra není jasný – a jaké povědomí o nich měl příslušný ordinář, resp. jeho kancelář. Zejména v případě, kdy známe biskupský vidimus takového privilegia, lze předpokládat, že skutečně byl jeho obsah vzat v potaz; obráceně to ovšem nutně neplatí. Podstatné ovšem je, že nezachytíme žádné doklady sporů o uplatnění jimi garantovaných práv, nakolik řada z ustanovení přímo koliduje se zájmy biskupa (platnost interdiktu) a *jeho* diecézního kléru (typicky inkorporace kostelů a jejich duchovní správa). Hodnocení recepce těchto privilegií konečně problematizuje i torzovité dochování středověkých archivů jednotlivých klášterů a často také nepříliš systematický postoj těchto komunit k jejich případné vidimaci a archivaci (originálu, opisu nebo insertu); navíc v případě dochování v apografu nelze v některých případech vyloučit manipulaci s obsahem listiny.[853]

[852] Privilegium ze Šacké hory a souvislé listiny si nechal krátce po sobě v roce 1223 dvakrát potvrdit od Honoria III. biskup Ondřej (CDB II, č. 274, s. 239 a č. 250–251, s. 240–241), znovu pak Jan III. v dubnu 1262, a to na základě předchozí konfirmace (CDB V/2, č. 327, s. 486–487). Mezitím si jej nechal, opět na základě Honoriovy konfirmace, potvrdit i biskup Mikuláš, a to od Václava I. v létě 1249 jako jeden ze symbolických aktů uzavření povstání kralevice Přemysla (CDB IV/1, č. 168, s. 273–274; k tomu srov. TROJAN, *Pražský kostel*, pozn. 9 a 10).

[853] Typickým příkladem takové mnohačetné konfirmace je několik papežských privilegií, dochovaných ve vidimusu olomouckého světícího biskupa Viléma z Pulína, který zachycuje mj. vidimus Jana III. z července 1267, přičemž privilegium je o dekádu starší (CDB V/2, č. 512, s. 58–59 a V/3, č. 1093, s. 97; DŘÍMAL, *Biskup Vilém z Kolína,* s. 28–36 k celému souboru a jeho vzniku – včetně jednoho pravděpodobného falza). Ideální postup nastiňuje trojice listin ve prospěch božehrobců z poloviny února 1262: Urban IV. božehrobce, jejich kostely i řádové domy osvobodil od veškerých poplatků – privilegium je dochováno v originále v archivu pražského domu – a ještě tentýž den olomouckému biskupu Brunovi oznámil, že jej vystavil a přikázal mu, aby nedopustil jeho porušování. Tento mandát známe pouze z mladšího vidimusu z kláštera božehrobců v Miechówě (1455), kam se dostala patrně za husitských válek, kdy se bratři uchýlili do slezské Nisy. A konečně, o šest dní později od kurie vzešel ještě mandát všem arcibiskupům a prelátům, aby zachovávali ona vypsaná práva řádu, který známe – krom jiného – opět z mladšího vidimusu, uloženého v pražském řádovém archivu (CDB V/3, č. 1233–1235, s. 178–179). Zda existoval podobný mandát pražskému biskupovi není jasné.

V druhé polovině století nastíněné vazby diecéze s kurií dále sílily, a to nejen na úrovni panovníka, kde do těchto záležitostí vstupoval především olomoucký biskup Bruno, a jednotlivých klášterů (a jejich prokurátorů), ale sledujeme častěji i osobní kontakty jednotlivých kleriků i laiků, často podnícené jedním z biskupů. To je případ již zmiňovaného pestrého spektra papežských dispenzů a absolucí, ale i jednotlivých provizí (nejčastěji na kapitulní beneficia) a indult. Doloženy jsou ale jen jednotlivé případy; vzhledem k časné povaze takových listin je zřejmý malý důraz na jejich další archivaci. Rostoucí počet těchto listin ale neimplikuje posílení vazeb biskupství na kurii; naopak zejména od konce 60. let až do počátku následujícího století (pro pražskou diecézi včetně jinak zásadního pontifikátu Bonifáce VIII.) sledujeme oslabení vlivu kurie na obě biskupství. Krátké pontifikáty a poměrně dlouhé sedisvakance, kterýžto trend se nepodařilo zastavit ani Řehoři X. na II. lyonském koncilu, přispěly ke značnému rozvolnění papežské *potestatis in partibus*, což pro domácí situaci platí snad s jistými výjimkami jednání o obsazení římskoněmeckého trůnu. Zároveň je ale zřejmé, že Jan III. svůj biskupský úřad vykonával skutečně primárně v rovině diecézního pastýře vzdáleného politickému angažmá – to se odráží v určité kuriální ignoraci jeho osoby v rámci politické komunikace s Přemyslem Otakarem II., kdy jej olomoucký Bruno v této rovině zcela zastiňuje. To platí jak v případě potenciálního povýšení Olomouce na metropoli, kdy příslušné listy o pražské diecézi a jejím případném poměru k Olomouci mlčí, tak i ve chvíli, kdy se Řehoř X. obrací na Bruna, aby vypracoval *relatio* o stavu církve v Říši a přilehlých oblastech. Se Zdeňkou Hledíkovou tak lze bez nadsázky označit druhou polovinu episkopátu Jana III. a celé episkopáty jeho nástupců Tobiáše a Řehoře z hlediska vývoje papežství za „dobu politické únavy," méně už ale jako dobu „obecné bezohlednosti" a zároveň jisté „náboženské přepjatosti a předrážděnosti," která se ovšem v našem prostředí projevovala jen vzdáleně a velmi omezeně – výraznější dopady této exaltace sledujeme především ve fiskálních požadavcích kurie.[854]

Přímo do kuriální pokladny měly putovat v první řadě sbírky na podporu osvobození Svaté země z rukou nevěřících – tato problematika rezonovala opět již v rétorice Inocence III. na lateránském koncilu (1215), kdy bylo ustanoveno, aby všichni duchovní po následující tři roky odváděli prostřednictvím papežských kolektorů dvacetinu svých příjmů *in subsidium terre*

[854] BÁRTA, *Od Lyonu k Lyonu*; SYCHRA, *The Role Played*. – HLEDÍKOVÁ, *Pronikání kuriálního centralismu,* s. 404–406 a obecněji TÁŽ, *Prokurátoři českých příjemců*. Otázkou je, do jaké míry měl a mohl mít na toto jednání pražský biskup vliv – zdá se, že téměř žádný. – Přehledně JEDIN (ed.), *Handbuch der Kirchengeschichte* III/2, s. 251–263, 297–306 a 342–356; *Dekrete der ökumenischen Konzilien* II, s. 314–318, konst. 2. – HLEDÍKOVÁ, *Papežství vrcholného a pozdního středověku*, s. 95 a příslušné pasáže ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.* a *Do tří korun;* ELBEL, *Dějiny neúspěchu,* s. 301–303. – Otázce mobility domácího kléru se věnuje autor v připravované studii *The Bohemian Clergy in Contact*.

Sancte. Z takto vyčísleného podílu pak zejména starší literatura odvozovala i výši později vybíraných desátků, včetně těch, které zachycují dochovaná registra z druhé poloviny 14. století. O jakési velké sumě peněz, shromážděné za tímto účelem ještě Danielem Milíkem, ale ke kurii, nedoručené psal jistým soudcům Inocenc III. na jaře 1216, snad na základě osobních zpráv biskupa Ondřeje. O co přesněji šlo, není jasné. Naopak ohlas „lateránského desátku" v pražské diecézi je nepatrný – zachytíme jen obecné papežské privilegium strážcům Božího hrobu, které Honorius III. od tohoto dvacátku osvobozuje, neboť činnost řádu je sama o sobě napjata ke službě Svaté zemi. Další zprávu o shromáždění peněz pro kurii zachytí kapitulní letopisy k roku 1251 – mělo jít o tisíc hřiven stříbra z příjmů domácího duchovenstva, které před svátkem sv. Václava byly odvedeny vratislavskému biskupu Tomášovi I., který působil v té době v česko-polském prostoru jako papežský kolektor, jak o tom svědčí i několik papežských mandátů, aby přiměl vyšehradskou kapitulu k úhradě dlužného pravidelného exempčního poplatku. Podrobnější zprávy jsou ovšem k dispozici až pro obě Přemyslovy kruciáty na Litvu, kde ale šlo o almužny, o jejichž výběru již byla řeč, a především pro tzv. lyonský desátek, vyhlášený sice Řehořem X. někdy na přelomu let 1274/1275, ale v pražské diecézi neúspěšně vybíraný teprve v roce 1283 kolektorem Alironem de Riccardis a nedovybraný ještě na počátku 14. století. Ani v tomto případě ovšem není zřejmý výraznější zájem některého z biskupů: Jan III. měl sice po návratu z koncilu nařídit umístění prohloubených špalků pro výběr almužen na podporu Svaté země, ale v otázce desátku samotného – který se měl dotknout i jeho statků – se patrně nijak neangažoval, a to ani na straně krále, který se patrně snažil získat kontrolu nad jeho vybíráním. Jistou roli snad sehrálo i povědomí o zneužití desátků, sebraných v Říši, jimiž Řehoř X. podpořil elekta Rudolfa Habsburského, jak vzpomínají i kapitulní letopisy. Je zřejmé, že zejména souběh výběru dlužného desátku a prokurací v závěru 80. let nahrával kritice kuriálního fiskalismu, jejíž náznaky zachytíme v některých Tobiášových formulářích.[855]

[855] *Concilliorum oecumenicorum Decreta* II, IV Lateranum, can. 71, s. 267–271; ke kontextu stručně ANTONÍN a kol, *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 12–14 a podrobněji z nejrůznějších aspektů BIRD – SMITH (ed.), *The Fourth Lateran Council and the Crusade Movement*. – CDB II, č. 124, s. 112–113 a č. 144, s. s. 135–136 (originál z pražského řádového archivu). – *Letopisy 1196–1278,* FRB II, s. 288; CDB IV/1, č. 192b, s. 353–354 a č. 244–245, s. 449–452. – *Letopisy 1196–1278,* FRB II, s. 301; podrobně SVITÁK, *Vybírání lyonských poplatků* a HLEDÍKOVÁ, *Počátky avignonského papežství,* s. 143–149. – Obecně DENZEL, *Von der Kreuzzugsteuer zur algemeinen päpstlichen Steuer* a JORENDT, *Die päpstlichen Einkünfte im 13. Jahrhundert* a obecně celý tematický svazek MALECZEK (ed.), *Die römische Kurie und das Geld*. – Problematice stanovování výše desátku se v současnosti na základě analýzy destákových rejstříků věnuje Jan Škvrňák; jeho pracovní výsledky v tuto chvíli ukazují značnou neměnnost desátkového odhadu (září 2025).

Nečetné zprávy o výběru prokurací, tedy peněz na zajištění vlastního pobytu legáta, zachycují již v 50. a 60. letech kapitulní letopisy, a to i v obecné souvislosti s odpustky, které legáti v diecézi udíleli; podrobnější zprávy o jejich výběru se pak váží až k legaci Jana Tuskulského (1286–1288). Ten se ale v Čechách, už vzhledem k nestabilní situaci v zemi, ale i povinnostem v ostatních oblastech svého rozsáhlého obvodu, příliš nezdržoval, jak na to také opakovaně upozorňoval biskup Tobiáš ve snaze vyhnout se značnému zatížení souběžným výběrem těchto legátských prokurací a zároveň lyonského desátku. K uměřeným požadavkům v této věci ostatně vyzýval již IV. lateránský koncil.[856]

Vztahy pražského biskupa a papežství je třeba vnímat také v rovině osob, které tyto kontakty a sdílení informací (nejen ve smyslu *transfer of knowledge*, ale i běžných zpráv o dění v diecézi, včetně osobních přímluv a apelů) prostředkovaly. Je zřejmé, že komunikace mezi Čechami a kurií vycházela primárně z osobního styku jednotlivců, kteří do Říma odcházeli ve vlastních záležitostech nebo jako plnomocníci jiných osob, resp. institucí a kteří následně jednali s příslušným kuriálním úřadem samostatně nebo skrze prokurátora, vedle toho ale také sledujeme postupný nárůst písemné komunikace prostřednictvím poslů. V takových případech ale byli běžně pověřováni lokální exekutoři, jejichž úkolem bylo uvést listinou zajištěné novum (nejčastěji privilegium) ve známost a praxi. Personální vztah v této podobě komunikace se tedy zcela nevytratil, podobně jako osobní odpovědnost pověřeného vykonavatele, byť ta často zůstávala spíše v teoretické rovině. V některých případech lze dokonce předpokládat, že více žadatelů spojilo své síly (a prostředky) a ke kurii vyslalo společnou delegaci – příkladem může být osm papežských listin vydaných ve Viterbu mezi 20. a 27. dubnem 1262 pro celkem šest příjemců: českého krále, olomoucký kostel, zderazské božehrobce (třikrát), pražského biskupa (dvakrát – jednou ve prospěch Zderaze) a svatojiřský klášter. Jde o tři konfirmace domácích privilegií a ve zbývajících případech graciální písemnosti, v případě Zderaze navíc vydání předcházelo přijetí kláštera pod papežskou ochranu; ve všech případech příjemci museli s kurií prve komunikovat – vzhledem k napjaté politické situaci kolem oživeného zájmu posledního

[856] *Letopisy 1196–1278,* FRB II, s. 289–290 (k letům 1252 a 1253 legát Hugo obdržel prokuraci), s. 292 (k r. 1254 neapolský elekt Bernard přijal 200 hřiven prokurace, z toho od kapituly 18 hřiven, a ještě tři hřivny byly dány poslu kardinála Petra), s. 293 (k r. 1256 Petr de Ponte Curvo – kapitula na prokuraci odvedla tři a půl hřivny) a s. 300 (k r. 1267 – legát Guido přijal od duchovenstva 150 hřiven). – K prokuracím Jana Tuskulského s odkazy na jednotlivé kroky, zachycené v FTB, podrobně TROJAN, *Tobiáš,* s. 190–191; *Concilliorum Oecumenicorum Decreta* II, IV Lateranum, can. 3, s. 250. – Stranou ponecháváme pravidelné i nepravidelné platy, které kurii odváděly především exemptní instituce (typicky vyšehradská kapitula); je patrné že na jejich výběru (resp. vymáhání) se po boku papežova pověřence svou autoritou měl podílet i pražský biskup (CDB V/1, č. 482, s. 714–715 a V/3, č. 1290, s. 209), jindy jej zachytíme jako jakéhosi dohlížitele, efekt těchto kuriálních listů je ovšem nejasný (srov. CDM III, č. 360, s. 360). Pravidelné kontakty těchto institucí ovšem mohly sehrát roli při posilování vazby kurie na diecézi přinejmenším v rovině obousměrné výměny informací.

ze Štaufů, Konradina, o římskoněmecký trůn byly kontakty Prahy a Říma takřka pravidelné. Podobných případů zachytíme více, podrobnosti o spolupráci jednotlivých žadatelů – včetně případné iniciativy nebo geografické či jiné blízkosti – ale taktéž nezachytí. Je ale zřejmé, že takové kontakty pěstovaly především venkovské kláštery, zatímco kontakty domácích minoritů a méně i dominikánů s kurií byly omezenější, na to ale měla vliv především pozice jednotlivých řádů v diecézi a jejich hierarchická a geografická organizace. I zde je ale třeba jisté opatrnosti vzhledem k dochování těchto zpráv. Zároveň je pravděpodobné, že instituce nezřídka využívaly u kurie projednávané záležitosti k získání dalších privilegií – ať už konfirmačních, indulgenčních nebo obecných. Pražskému biskupství tak přinejmenším ve 13. století nelze přikládat zásadnější význam pro rozvoj komunikace diecéze s kurií.[857]

Zásadní podíl na komunikaci papežské kurie *in partibus*, a tedy i šíření kuriálního programu, je třeba přiznat papežským legátům (běžně užívané rozdělení *legati a latere,* tedy kardinálové, disponující na dotčeném území úplnou papežskou pravomocí, a *legati missi*), nunciům a specifickým způsobem také delegovaným soudcům, jimž ovšem již byla v souvislosti s biskupstvím a jeho vztahy s domácími kláštery věnována pozornost. Je patrné, že jednotliví legáti ve své činnosti propojovali jak řešení politických, tak i církevně-správních otázek a z toho úkolu komunikovali jak s představiteli světské, tak i duchovní moci. Z plnosti papežské moci (*plenitudo potestatis*), na níž mají legáti *a latere* podíl, a na jejímž základě vystupuje papež jako *iudex ordinarius omnium,* zatímco biskup jen jako diecézní *iudex ordinarius*, také plyne podstata legátových pravomocí, nadřazených diecéznímu ordináři. Jak dále uvidíme, v domácím prostředí takový konflikt ohledně povahy legátské autority a jejího respektu ve zkoumaném období nezachytíme. V souvislosti s prokuracemi jsme již připomněli

[857] Podrobněji HLEDÍKOVÁ, *Počátky avignonského papežství,* s. 141–142 a 167–169. K výrazné strukturální proměně došlo až v průběhu avignonského pontifikátu Jana XXII., přičemž teprve tehdy je možné podrobněji sledovat předivo těchto vztahů u kurie (srov. Tamtéž, s. 169–175). – CDB V/1, č. 321–328, s. 479–488. Není ovšem zcela zřejmé, zda lze na rub některých z nich připsaná jména (kaplan Adam, Leonard) považovat za přípisky kuriální kanceláře, označující snad písaře. Ani to by ovšem nebránilo naznačené úloze o spolupráci při cestě ke kurii a jednání. Že v této věci nehrála zásadní roli příslušnost k diecézi, ale spíše vzájemné vazby jednotlivých institucí (typicky příslušnost k témuž řádu), dokládá mj. soubor konfirmací Alexandra IV. pro české i moravské cisterciáky ze samého závěru ledna 1261 (CDB V/1, č. 258–261 a 263–264, s. 391–399) a na něj patrně navazujících několik listin z února 1261 již jen pro Tišnov a Velehrad. Zároveň je patrné, že do Říma směřující delegace byla omezena na Čechy a Moravu (srov. *Regesta pontificum Romanorum,* s. 1465). – Ke kancelářským poznámkám a přípiskům podrobněji KOSTKOVÁ, *Kancelářské poznámky*. – ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 121–125. – HLEDÍKOVÁ, *České, moravské a slezské kláštery,* s. 630. Tamtéž autorka hledá kritéria kontaktu kurie s domácími kláštery, přičemž ale hledisko blízkosti centra bude patrně jen jedním z vícera.

jejich reflexi v dobové tradici, rozsah jejich působení a význam pro formování diecéze byl ovšem podstatně výraznější a pestřejší.[858]

Ještě na sklonku života knížete-biskupa Jindřicha Břetislava navštívil Čechy – především pochopitelně Prahu jako sídlo biskupa i knížete – papežský legát Petr z Capuy, kardinál-jáhen titulu Panny Marie in Via lata. Jeho dvouměsíční pobyt (přijetí v Praze datováno 12. březnem 1197) byl součástí širší legace, v jejímž rámci se nejprve zabýval vnitrocírkevními záležitostmi v severní Itálii a Rakousích, následně v Čechách a Polsku, pro které znělo jeho pověření Celestinem III. Náboj jeho legace byl zjevně reformně-nápravný – šlo patrně ale nejen o otázku prosazení kněžského celibátu a řádné liturgické praxe, které se odráží jak v Jarlochově líčení, tak i v o málo početnějších polských pramenech. Lze předpokládat, že kardinál Petr byl přinejmenším rámcově informován o stavu domácího kléru a církve obecně, neboť vedle zástupců několika jiných s kurií komunikujících duchovních ústavů byl, jak milevský opat připomíná, v roce 1193 do Říma vyslán jakýsi mistr Arnold (snad pozdější pražský děkan) s dotazem, jak postupovat v záležitosti nesprávně uděleného svěcení. Jarloch pak v přímé souvislosti připomíná legátův zásah – zatímco totiž původně měly být na nesprávně vysvěcené kněze jen vloženy ruce, jak mělo být Arnoldovi u kurie sděleno, legát potrestal neřádného světitele (olomouckého biskupa Engelberta), ony kněze suspendoval a následně znovuvysvětil. Není zřejmé, zda tak konal z vlastní (nebo papežovy) vůle, nebo na popud někoho z domácích, a není také příliš s podivem, že se o celé legaci nezmiňuje kapitulní tradice.[859]

Ve středu o postních suchých dnech, jak bylo běžné, byli v pražské katedrále za Petrovy přítomnosti svěceni kněží, přičemž legát po nich požadoval, aby se předem zavázali slibem čistoty (*votum castitatis*). Úsilí o prosazení klerického celibátu lze v této souvislosti považovat za jeden ze zásadních reformních kroků prosazovaných kurií již na základě prvních tří lateránských koncilů (1123, 1139 a 1179) – tyto snahy je třeba vnímat nejen v rovině věroučné (a mravní), ale také ryze symbolické, neboť závazek tělesné čistoty byl na základě příslušných

[858] Přehledně naposledy jednotlivé legace připomněl ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 102–108 (jen do Guidovy legace 1267, kterou považuje za „v zásadě poslední systematické působení papežského reprezentanta v českých zemích do konce 13. století)“ a v největší stručnosti rovněž HLEDÍKOVÁ, *Papežství vrcholného a pozdního středověku,* s. 91–92; k legátským pravomocem a pozici v rámci hierarchické církve KALOUS, *Plenitudo potestatis,* zejména s. 20–35, 70–74 a 77–80. Na následujících řádcích bude problematika legátského působení v diecézi nahlížena jen optikou vztahu k ordináři, ostatní roviny budou zmíněny především pro kontext.
[859] *Letopis Jarlocha,* FRB II, s. 510–512 (po něm tuto záležitost zmiňuje až *Kronika Pulkavova* A, FRB V, s. 117); biografii sestavil MALECZEK, *Petrus Capuanus* a stručněji TÝŽ, *Papst und Kardinalskolleg von 1191 bis 1216,* s. 117–124; s důrazem na česko-polský prostor, ale spíše popisně ZIELIŃSKI, *Legacja Piotra z Kapui*, s. 577–583. – Letmým pohledem do CDB I je zřejmé, že v téže době byl v kontaktu s kurií přinejmenším Vyšehrad, Teplá (a její fundátor) a Louka; Jarloch (s. 511) také připomíná jakési listy nejvyššího pontifika, zaslané knížeti a biskupovi, jejichž obsah chtěl ve své kronice zachytit, ale žel je podle svých slov neměl k dispozici.

konstitucí těchto koncilů chápán jako jedno z konstitutivních pojítek kléru jako laikům nadřazené sociální skupiny. Z reakce přítomných již dříve vysvěcených kněží – málem prý kardinála ubili – je zřejmé, že domácí klérus se s tímto pojetím neztotožňoval, a to patrně dosti zásadně. Snad sami měli mezi svěcenci své syny – jak ostatně připomínají dva již zmíněné mladší dispenzy (listopad 1216), mělo *ab antiquo* až do IV. lateránského koncilu být takové soužití v Čechách zcela běžné. Dodejme, že ani tento obecný koncil jistě neznamenal okamžitou proměnu vnímání vztahu kleriků k soužití s ženami jak ze strany mužů církve, tak i celé společnosti – výmluvné ovšem je, jak případně zdůraznil Petr Kubín, proměna diskursu o tomto soužití. Zatímco dříve šlo o manželství (*matrimonium*), po IV. lateránu již nápravná opatření hovoří o konkubinátu (typicky vizitační statuta z r. 1244: *cohabitatio mulierum*). Rozhodně ale nešlo o „vítězství celibátu" jako takového.[860]

Jarloch vedle důrazu na celibát kněží, sám jsa mnichem, připomíná i řadu detailů reprezentace legátovy moci a autority v diecézi – vždyť jej, jak připomíná, sám doprovázel spolu s velmožem Jiřím, patrně tedy zakladatelem milevského kláštera, z jižních Čech do Prahy. Vzhledem k poloze několika jeho statků jako jakýchsi cestovních stanic mezi českým jihem a hlavním městem to byl výběr nanejvýš vhodný. Podobný doprovod snad lze předpokládat i v případě dalších legátů, o nichž ještě bude řeč; s výjimkou jednoho řádového spolubratra-posla a jisté, dosti vágní představy o přítomnosti kancelářského doprovodu ale žádné další podrobnosti neznáme. Doprovod domácího prostředí znalého preláta pochopitelně značně usnadňoval orientaci v cizím prostředí, byť také nelze vyloučit snahu těchto průvodců z poskytnutých služeb těžit pro sebe nebo vlastní instituci. Milevský opat dále zmiňuje slavné procesí kanovníků v čele s již postonávajícím Jindřichem Břetislavem (v roli knížete spíše než biskupa), které legáta s doprovodem vítalo. Poté, co vykonal již zmíněné svěcení, měl také slavit synodu (*synodum celebrans*), zmíněnou bez bližších podrobností, při níž měl pronést vynikající kázání, ale také z neuvedeného důvodu sesadit břevnovského a sázavského opata. To vše mělo být jeho povinností, tvrdí kronikář.[861]

---

[860] Viz předchozí poznámku. K otázce celibátu naposledy KUBÍN, *Prosazení klerického celibátu,* zde s. 44–45; z klasického, kanonicko právního pohledu obecně např. HOHMANN, *Der Zölibat*, s. 207–211. – V této souvislosti ještě připomeňme signifikantní mlčení domácích pramenů o manželkách kněží, které měly být podle požadavků obecného i partikulárního kanonického práva odloučeny od svých mužů, a tedy také upadnout do společenské i existenční krize, zvláště pokud se měly starat i o potomky. Zejména anglické a francouzské prameny, zachycující v tomto ohledu sice vyspělejší prostředí, připomínají jejich často násilné nepokoje – nelze vyloučit, že Jarlochovy kněze-faráře podporovaly proti kardinálovu požadavku i jejich ženy. Srov. ELLIOT, *Fallen Bodies,* zejména s. 81–106 a GRIFFITHS*, Women and Reform in the Central Middle Ages,* s. 456–459.

[861] *Letopis Jarlocha,* FRB II, s. 510–512; k Jiřího zázemí VELÍMSKÝ, *Česká nobilita doby Hroznatovy,* s. 152–155. T. Velímský dovozuje, že k jeho majetku náležela rovněž Lhota sv. Jiří ve východních Čechách, jejímuž

V polovině roku 1202 přišel do Prahy kardinál-kněz Guido z Preneste, papežský legát v první řadě agitující v Říši pro kuriálního kandidáta Otu – taková byla i jeho úloha na dvoře Přemysla Otakara I., kde se jistě dostal do styku s přední domácí duchovní i světskou elitou. Ostatně následující rok děkoval Inocenc III. *suppanis Boemie*, že se legáta ujali a spolu s Přemyslem Otu podpořili; zda při tomto svém pobytu jakkoli zasáhl také do církevních záležitostí, není zřejmé – v úvahu by přicházely tehdy ještě spíše výjimečně udělované indulgence. Případnou snahu působit na domácí klérus nelze vyloučit už vzhledem k několika dokladům o korektivních zásazích vůči jednotlivým duchovním institucím v průběhu vlastní říšské legace. Ta je zásadní zejména z pohledu sílící politické vazby českých panovníků na kurii, což ale vyplývá nejen ze sílícího papežského mocenského centralismu, ale také z proměny legitimity moci Přemysla a jeho nástupců vzhledem k dědičnosti jejich královského titulu a k poměrně úzké vazby na říšskou královskou volbu. S výjimkou hned následující doložené legace Řehoře de Crescentio téměř o dvě dekády později byla vždy primární (doložená) úloha do Čech přišedších legátů politická a záležitosti domácí církve, ať už byly jakékoli, tvořily jakousi druhotnou výplň jejich činnosti. To, jak dále uvidíme, platí i o vlivu kurie na pražské biskupy, který byl až do exempce diecéze z podřízení mohučské metropoli (1341) omezený zjevně jen na jednotlivé korektivní zásahy (volba Ondřejových nástupců a avignonská kauza Jana IV.) a nebyl prosazován ani prostřednictvím mohučských metropolitů.[862]

Vícevrstevnatý spor biskupa Ondřeje o uplatnění reformních požadavků vrcholících v lateránských konstitucích je rovněž možno vnímat jako cestu kurie k posílení vlastního vlivu v diecézi – to ostatně plyne z obecného programu Inocence III. i jeho nástupce Honoria III., usilujících výrazněji prosadit jasně hierarchizovanou podobu církve v čele s papežem, náměstkem Kristovým, disponujícím univerzální mocí. Václav Novotný snahou o pozvolné

kostelu kaločský arcibiskup Saul, jeho příbuzný, udělil v následujícím roce odpustkové privilegium. Tato příbuzenská vazba by pak napomáhala dovysvětlit jeho blízký vztah k legátu Petrovi. – Obecný zájem literatury o otázky každodennosti legace je i vzhledem k malému množství pramenů malý, výjimkou je otázka jejich kanceláří. – Legát Petr byl následně činný také v otázce králova rozvodu s Adlétou Míšeňskou.

[862] CDB II, č. 36, s. 33; o přijetí v Čechách hovoří *Gesta episcoporum Halberstadensium,* MGH SS XXIII, s. 116. Stručně jeho vliv na krále hodnotí ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 103–104; obecně, bez vazby na české prostředí MALECZEK, *Papst und Kardinalskolleg*, s. 99–101; k jeho říšskému působení, včetně vlivu na Přemysla Otakara I. PIXTON, *The German Episcopacy*, s. 104–132. – Jak připomíná olomoucká tradice (ŠVÁBENSKÝ, *Tzv. Moravská kronika,* s. 199), legát Guido vysvětil v dubnu 1202 z papežova pověření svého řádového spolubratra Roberta olomouckým biskupem. – Srovnání s uherskou a polskou situací ukazuje v tomto ohledu omezenější vliv papežských, nejen legáty prostředkovaných zásahů, podstatný vliv zde patrně lze připsat rozloze těchto oblastí, jejich poloze přinejmenším zčásti „na okraji“ latinského světa a také podstatně vyššímu počtu diecézí. Kapitolu samu o sobě tvoří papežské delegované soudnictví, o němž již byla ve vztahu k pražským biskupům řeč. Srov. alespoň ZIELINSKA, *Territorialization, the Papacy, and the Institutions of the Polish Church* a MALÉTH, *The Kingdom of Hungary and the Holy See,* zejména s. 55–66.

pronikání kuriálních nároků zdůvodňuje již více než půlroční otálení kuriální odpovědi na biskupův již zmíněný dotaz ohledně desátků, kněží nelegitimního původu a postu, připadne-li svátek na pátek – onen odklad měl prý kurii získat na začátku sporu čas. To je jistě možné, ale stejně jako v případě odmítnutí vyslat na královu žádost (duben 1218) legáta *a latere*, který by doprovodil na neutrální půdu do Pasova biskupa a kauzu rozhodl, by zásah vliv kurie výrazněji posílil a podpořil její autoritu jak ve vztahu k Ondřejovi, tak i straníkům krále. Výrazněji měla být papežská autorita prosazována setrvalým tlakem na dodržování biskupem vyhlášeného interdiktu, ať už šlo o mandáty směřované do diecéze nebo proti olomouckému biskupovi a mohučskému arcibiskupovi, kteří jej jako královi straníci rovněž porušovali, a podobně také v několika mandátech prelátům, aby se ve sporu angažovali na biskupově straně. V symbolické, ale i praktické rovině papežské autority rozumějme biskupovi uděleným zmocněním absolvovat kleriky, kteří nedodržovali vyhlášený interdikt, resp. sesazovat prohřešivší se (*vices nostras in hac parte tibi duximus committendas, per apostolica scripta mandantes, quatinus statuas super hiis auctoritate nostra, quod secundum deum videris statuendum*).[863]

Nejvýrazněji ovšem univerzalistické nároky kurie demonstrovala až legace kardinála Řehoře de Crescentio, vyslaného Honoriem III. do diecéze po Vánocích 1220, a to z papežova vlastního popudu. Sluší se ale připomenout, že Řehoř byl jmenován legátem nejen pro pražskou diecézi, a tedy k uzavření Ondřejova sporu, ale rovněž pro rozsáhlou oblast Dánska, Švédska a diecézí v severním Německu, Polsku, Pomoří a pro Moravu. Vyslání legáta měli, podle kuriálních zpráv, k nápravě církevních záležitostí podnítit skrze listy i posly také dánský král Waldemar II. a švédský Jan I. Sverkersson. Ačkoli o Řehořovi tedy papež na začátku roku 1221 hovoří jako o legátu, pověřeném řešením sporu v intencích předešlé dohody s královým prokurátorem Janem de Scacario, jde jen o jednu z úloh jeho široké legace, a to včetně posouzení možného povýšení Prahy na arcibiskupství, což by podle pražského ordináře mělo přispět k prosazení církevních svobod v zemi. To jistě jakkoli nesnižuje jeho význam pro formování vztahu pražské diecéze (a biskupa) k papežské autoritě, zároveň ale upozorňuje na poněkud přehnané oceňování Řehořovy legace a jeho autority jen v kontextu pražské diecéze, když problematika, jíž se v severských oblastech věnoval (1222–1223), byla vzhledem ke

[863] NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 453–455, jednotlivé momenty sporu přehledně eviduje Tamtéž, s. 451–533. – CDB II, č. 178, s. 164–165.

kuriální politice stejně zásadní a řada z problémů se dotýkala obdobných záležitostí, o něž se přel nebo je prosazoval biskup Ondřej.[864]

Dopad následujících legací na formování diecéze a její proměnu byl ale výrazně omezenější, a to nikoli vzhledem k jejich autoritě, ale kvůli záležitostem, do kterých vstupovali. Kardinál-legát Konrád z Urachu se v Čechách patrně jen přechodně objevil v létě 1225, a to v rámci vlastního působení v Říši, kde se věnoval především otázce chystaného křížového tažení a jeho zajištění, ale rovněž řadě vnitrocírkevních konfliktů. Pražské kapitulní letopisy stručně připomínají jen, že kardinál přišel do Čech, trojice listin jej zachycuje v červnu téhož roku nejprve v Třebíči, kde se podílel na dohodě o směně statků při přípravě založení kláštera cisterciaček v Oslavanech – třebíčský opat Lukáš vyznává, že tak učinil na radu olomouckého biskupa a kuriálního legáta Konráda, a následně v Praze. Zde jej nacházíme opět v oslavanském kontextu, kdy spolu s biskupem Pehřimem a dalšími duchovními i laiky svědčí potvrzení předešlé směny a zároveň klášteru v téže věci vydává vlastní listinu. V celém kontextu nelze vyloučit vliv jeho příslušnosti k cisterckému řádu, reflektované patrně i jeho spolubratrem, olomouckým biskupem Robertem; celé jeho doložené působení jeho procistercké politice dobře odpovídá. Jistě nelze vyloučit, že byl do Čech vyslán v záležitosti nové biskupské volby, kterou Honorius III., jak jsme již zdůraznili, nařídil pražským kanovníkům, ale i mohučskému metropolitovi v říjnu 1224, ovšem prameny k tomu neposkytují žádné opory. To je, vzhledem k jinak velmi početnému materiálu vztahujícímu se k jednotlivým fázím Konrádovy legátské kariéry, až zarážející, avšak také odráží odlišnosti říšského a domácího prostředí k písemné komunikaci. Je možné, že – snad maje na paměti nedávný spor o volbu paderbornského biskupa, k jehož řešení byl papežem přímo pověřen – přiměl ze své autority Pelhřima, aby se odebral ke kurii a zde tuto záležitost uzavřel. Na druhou stranu ale Konrádův itinerář nabízí zcela logické vysvětlení jeho třebíčského a pražského pobytu: Freising (1. březen 1225) – Heiligenkreuz (1. duben) – Třebíč (červen) – Praha (26. červen) – Míšeň (3. a 4. srpen) – Halle a d. Saale (16. srpen) – Halberstadt (20. srpna a dále); snad šlo – jak se domnívá Falko Neininger – o hlásání kříže v jihovýchodní části jeho rozsáhlého legátského obvodu. O jeho úspěchu na

[864] Komendace legáta Řehoře CDB II, č. 203 a 204, s. 188–189 a č. 209, s. 193–194; otázka arcidiecéze CDB II, č. 214, s. 199. K Řehořově legaci MALECZEK, *Papst und Kardinalskolleg,* s. 183–184; PERRON, *Metropolitan Might and Papal Power,* s. 192–200 (k podmínkám, do nichž Řehoř vstupoval) a s. 200–211 (k legaci a jejímu významu samotnému). Vzhledem k tomu, že se na přelomu 12. a 13. století u kurie objevuje více kardinálů Řehořů, některé práce tyto osoby neidentifikují vždy zcela správně – přehledně srov. KISS, *Gregorius de Sancto Apostolo*, s. 42. – Řehořovu autoritu v zemi využily i další instituce – mj. loucký klášter si od něj nechal potvrdit starší Robertovo privilegium a břevnovský opat Dluhomil před ním uzavřel dohodu o jisté rajhradské statky s hradišťským opatem Bonifaciem (CDB II, č. 226, s. 209–210 a č. 229, s. 213–218).

tomto poli v Čechách se zmiňují i *Miracula* z trevírského sv. Matouše, jak už jsme výše připomněli.[865]

Zejména vzhledem k církevním poměrům diecéze značně epizodické jsou další jen torzovitě doložené legace, nakupené kolem poloviny století; vzhledem k tomu, že do domácího prostředí vstupovali jen velmi okrajově, zůstávají o nich i v novější literatuře drobné omyly a nejasnosti. Kardinál-jáhen od sv. Jiří in Velabro Petr Capocci, jmenovaný Inocencem IV. legátem pro Říši v březnu 1247 v záležitosti volby nového krále po smrti Jindřicha Raspe a kázání kříže proti sesazenému Fridrichu II., se do domácího kontextu dostal jen velmi okrajově: Papež mu listem z 11. května 1247 nařídil, aby na královu žádost potvrdil majetkové zajištění sesazeného olomouckého biskupa Konráda z Friedberka, což snad také vykonal, a znovu ještě v lednu následujícího roku, kdy jej papež pověřil jednáním v záležitosti ochrany Gertrudy, vdovy po moravském markraběti Vladislavovi. Druhý legát Petr, biskup albanský, působící v Říši v roce 1250 rovněž jako prostředník papežské politiky se zřejmě do Čech nikdy nevydal, ale *jeho* papež Inocenc IV. vyzval krále k Petrově podpoře a k vyslání poslů nebo k osobní cestě do Lutychu. Zda k tomu došlo, není zřejmé. Oba jmenované Petry, stejně jako dále připomínaného Huga, ostatně mohl na lyonském koncilu potkat biskup Mikuláš, uvažovat ale o nějakém jejich vlivu na jeho církevněpolitické kroky nebo vnímání povahy vlastního úřadu by bylo značně iluzorní. O prve zmíněném Petru Capocci se ještě k roku 1254 zmiňuje kapitulní letopisec, když v souvislosti s legací Bernarda Neapolského (viz dále) zmiňuje, že jeho poslu kapitula zaplatila tři hřivny prokurace. Kardinál Petr byl tehdy skutečně opět jmenován legátem *de latere* pro Německo, Dánsko, Švédsko, Pomoří a Polsko (tedy implicitně bez Čech a Moravy), ale stejně tak nelze vyloučit, že se analistova zpráva vztahuje k jeho předchozímu předpokládanému pobytu; zvláště vzhledem k tomu, že letopisec nežehrá na výběr prokurace bez jeho osobní přítomnosti v diecézi.[866]

---

[865] *Letopisy 1196–1278,* FRB II, s. 284. – CDB II, č. 271–273, s. 264–269. Ke snaze kurie nahradit kapitulou zvoleného biskupa Pelhřima srov. výše a rovněž NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 536–543, kde na s. 539, pozn. 2 odmítá jasné soudy svých předchůdců, které Konrádův význam přeceňují. – K legaci Konráda z Urachu NEININGER, *Konrad von Urach,* který jeho působení v Čechách jen stručně registruje na s. 142, 239–240 a 263–264 a uvažuje o možném vlivu řádového prostředí, včetně v rámci Ondřejova sporu činného oseckého opata, na Konrádovo povědomí o stavu domácí církve a jejích svobod; ke sporu o paderbornské biskupství a Konrádově zkušenosti Tamtéž, s. 257–261. Úvaha ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 105 o plném respektu Konrádova „z podstaty jeho úřadu otevřeného mandátu k plnohodnotnému zastupování papeže“ je vzhledem k onomu nedostatku zpráv nejistá. – *Ex inventione et miraculis sancti Mathiae Treverensi*, MGH SS VIII, s. 232–233; k tomu dále zde, s. 188, pozn. 430.

[866] Tak ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 105 spojuje v jedinou osobu Petra, kardinála-jáhna od sv. Jiří *in Velabro* (Petrus Cappocio) a kardinála Petra, biskupa albanského. O prvním PARAVICINI BAGLIANI, *Cardinali di curia* I, s. 301–315; NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3*,* s. 777 a 781–782; CDB IV/1, č. 109, s. 203 a č.

Kuriální protištaufsky orientovanou politiku v Říši podporoval i dominikán Hugo de Saint-Cher, kardinál-kněz od sv. Sabiny – ačkoli na rozdíl od předchozích jmenovaných v diecézi osobně jistě nepůsobil, jak si posteskl pražský letopisec v souvislosti se zprávou o výběru prokurací v letech 1252 a 1253, do církevních záležitostí obou diecézí zasahoval. Jednak vlastními listinami (doloženy jsou indulgence), jednak vysláním svého nuncia Gerharda z Pforzheimu, spolubratra z Kolína nad Rýnem. Jemu tedy lze připsat roli jak politické, tak i církevní autority a lze předpokládat, že byl i v kontaktu s biskupem Mikulášem, ačkoli jej patrně sám příliš neovlivnil. Výraznější vliv zachytíme v případě nuncia Velasca, papežského penitenciáře, vyslaného do Čech v záležitosti míru mezi českým a uherským králem, přičemž se nesetkal s úspěchem, ale rovněž v záležitosti králova manželského dispenzu a podpory kuriální kandidáta Viléma Holandského. Minorita Velascus ale byl ale nikoli náhodou přítomen dvěma přísahám nového krále – Přemysl jednak přísahal, že bude stát věrně na straně papeže a jím uznávaného římskoněmeckého krále Viléma, a jednak, a to je pro naše téma podstatnější, potvrdil před ním, frisinským biskupem Konrádem a početnými šlechtici pražskému kostelu všechna privilegia (tedy zejména privilegium ze Šacké hory) a tentýž den také privilegia předním domácím ústavům. Biskup Mikuláš byl oběma těmto aktům přítomen a jako zástupce pražského kostela snad byl i jedním z iniciátorů, ačkoli právě při této ritualizaci panovnické konfirmace lze předpokládat vliv kuriálního nuncia. Obsáhlá arenga listiny, jejímž diktátorem byl mistr Diviš, ale nezapře vnější vlivy, výrazně tematizuje otázku svobody církve a obecně její úlohu ve společnosti a v závěru rovněž neobvykle podrobně rozvádí vztah krále ke svatým Vítu, Václavu a Vojtěchovi, jimž je zasvěcen pražský kostel s biskupskou katedrou.[867]

381, s. 538–539; *Letopisy 1196–1278*, FRB II, s. 292. O druhém Petrovi (Pierre de Colmieu, Petrus de Collemedio) PARAVICINI BAGLIANI, *Cardinali di curia* I, s. 168–185 a NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 818. – Abychom učinili úplnosti zadost, připomeňme ještě nařízení Inocence IV. jeho legátu Oktaviánu Ubaldinimu, aby na žádost Václava I., korutanského vévody Bernarda a akvilejského patriarchy Bertolda udělil dispenz ke sňatku Oldřicha Sponheimského a Anežky Meránské. Nezdá se ale, že by *Il Cardinale,* jak ho jmenuje Dante, jakkoli ovlivnil dění v Čechách (CDB IV/1, č. 383 a 385, s. 539–541; PARAVICINI BAGLIANI, *Cardinali di curia* I, s. 279–299, zde 285).

[867] K jeho legaci obecně PARAVICINI BAGLIANI, *Cardinali di curia* I, s. 256–272 a SOKI, *Reise des Kardinallegaten Hugo von S. Sabina*, ke vlivu v Čechách ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 105–106 (tam i odkazy na jednotlivá odpustková privilegia); NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 831–834 a 836; k prokuracím (*procurationes nomine legationis suae a clero Bohemiae*) *Letopisy 1196–1278,* FRB II, s. 289–290. Jde patrně opravdu o výběr prokurace, a nikoli, jak se tamtéž domnívá R. Antonín, papežského desátku (označuje legáta za papežského kolektora). – Svou roli v období mezi únorem 1252 až červnem 1253 také hrála otázka manželského dispenzu Přemysla a Markéty Babenberské, jejíž ignorace, jak postřehl již NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 832, zprvu značně oslabila kontakty země s kurií. – O Velascovi ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 106 s příslušnými odkazy a NOVOTNÝ, *České dějiny* I/4, s. 13–14; ke konfirmaci rovněž v ideové rovině TROJAN, *Pražský kostel,* pozn. 10. Jeho kompletní biogram chybí, pozornost je věnována především jeho působení v Anglii.

Je patrné, že v období krátce před nástupem Přemysla Otakara II. na český trůn a kolem něj byla komunikace kurie se panovníkem (nikoli ale s diecézí) poměrně hojná, vždyť šlo jednak o volbu a podporu nového římskoněmeckého krále Viléma, ale také o uspořádání středoevropských poměrů (především babenberského dědictví). Otázky ryze církevní zůstaly stát stranou, snad s výjimkou odpustkových privilegií, která byla často jakýmsi vedlejším produktem těchto jednání. Legace neapolského elekta Bernarda, vyslaného přímo do Čech v dubnu 1254, se vzhledem k uzavření prešpurského míru mezi Přemyslem a Bélou IV. před jeho příchodem omezila spíše na proklamativní otázku královské korunovace a plný projev jeho legátské autority, byť není zřejmé, zda mu byly přiznány plné pravomoci, jak napovídají i pověřovací listiny. Letopisec také připomíná, že, přebývaje dva měsíce v Praze na Strahově, navštívil mnohé kostely a udělil řadu odpustkových privilegií – žádné z nich ovšem v originálu neznáme. Vzhledem k délce pobytu je zřejmé, že byl v kontaktu s biskupem Mikulášem – už vzhledem k přijetí v katedrále se slavným procesím, jak to zachycuje jinak poměrně stručný letopisec – ohlasy těchto styků a vzájemné komunikace ale opět nelze rozlišit.[868]

Do specifické pozice vůči vlastnímu ordináři byl od závěru roku 1255 postaven hradecký arcijáhen Petr de Ponte Curvo, klerik papežské kaple, když jej Alexandr IV. pověřil sebráním veškerých kurii odváděných poplatků (včetně podpory Svaté země), a to v Čechách, na Moravě a v přilehlých oblastech a rovněž v salzburské, frisinské, pasovské a řezenské diecézi. Petrovi také bylo povoleno příjem těchto peněz potvrzovat, a především církevními tresty postihovat ty, kteří by mu odepírali. V květnu a červnu následujícího roku pak Petr (*nuntius domini papae*) pobýval v Praze, jak připomíná kapitulní letopisec, a měl v Čechách vybrat prokuraci (*procurationem a clero exegit*; ve skutečnosti spíše papežský desátek), ale také v součinnosti s biskupem a jinými preláty a se svolením kanovníků uvalil na Prahu interdikt, a to pro násilí, spáchané zde na jistém postoloprtském mnichu. Jeho papežské pověření mu ale umožňovalo trestat pouze dlužníky nebo ty, kteří brání výkonu jeho kolektorské funkce čili lze předpokládat, že ona kauza mohla s těmito záležitostmi souviset. Interdikt to ovšem byl podle letopisce značně volný – mše byly konány, byť jen tiché a bez účasti vyobcovaných a klatých, a každodenně v čase nešpor se mělo proti všem, kdo páchají na duchovních násilí, ve všech pražských kostelích třikrát zvonit a zhášet svíce. Rituální zhmotnění vyhlášeného trestu a jeho

[868] *Letopisy 1196–1278,* FRB II, s. 292; CDB V/1, č. 20, s. 57–58; ANTONÍN, *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 106; NOVOTNÝ, *České dějiny* I/4; obecně PARAVICINI BAGLIANI, *Cardinali di curia* II, s. 521–522. Neúplnosti jeho pověření, totiž že nebyl legátem *de latere,* napovídá Inocencem IV. udělené zvláštní privilegium vyhlásit interdikt nad Uhry nebo Čechami v případě neshod při jednání a absolvovat kleriky v těchto zemích v případě vyhlášení tohoto interdiktu (CDB V/1, č. 22–23, s. 61–63).

připomínání prostřednictvím zvonů a svící, stejně jako ztišením sakrálního prostoru hraje v jinak na podobné popisy poměrně chudém letopisném svodu zřejmě podstatnou úlohu, snad vzhledem k osobnímu zájmu pisatele, který ovšem jen těžko rozlišíme. Obecně ale lze předpokládat že Petr, stále zároveň hradecký arcijáhen (o souběhu funkcí již byla řeč), na výkonu svého pověření s oběma domácími biskupy spolupracoval.[869]

V lednu 1261 byl jmenován papežským legátem pro české země, Pomoří a Polsko a pověřen ve spolupráci s olomouckým biskupem podporou kázání kříže proti Prusům warmijský biskup Anselm, jehož úlohu v kontextu poměrně vlažného vztahu biskupa Jana III. k pruským tažením jsme již zmínili. Toto politické (resp. církevněpolitické) angažmá opět doprovázelo poměrně bohaté čerpání z *thesauru ecclesiae*, tedy udílení odpustkových privilegií, ale také výkon několika církevně-správních delegací (konfirmace rozsudku sporu o faru), opět ve vztahu k olomouckému Brunovi. [870]

Otázka pruské kruciáty sehrála podstatnou roli i v rámci působení legáta Guida, kardinála-kněze od sv. Vavřince in Lucina – papežským legátem byl jmenován již v červnu 1265, pražská diecéze ale v jeho pověření původně nefigurovala a byla připojena na jeho žádost až v březnu 1266. Přinejmenším jako oficiální důvod Klement IV. uvádí organizační důvody – pravomoc vůči pražské diecézi (včetně prokurace, kterou hned při svém pobytu v Praze vybral) mu měla usnadňovat pohyb mezi salzburskou a hnězdenskou arcidiecézí, pro které byl původně jmenován. Jak dovozuje Josef Žemlička, zdá se, že v politických záležitostech se zcela neřídil kuriálními zájmy a nechal se ovlivnit Přemyslem Otakarem II., přičemž nelze vyloučit, že v této věci aktivně vystupoval i biskup Jan III., nebo pravděpodobněji olomoucký biskup Bruno, zejména pokud je řeč o uvažovaném povýšení Olomouce na metropoli. Politické aspekty jeho pobytu ponechme stranou, stejně jako početné odpustkové listiny, které legát vydal během

[869] CDB V/1, č. 54, s. 108–109; *Letopisy 1196–1278,* FRB II, s. 293–294. NOVOTNÝ, *České dějiny* I/4, s. 54–55 Petrův pobyt v Praze klade do souvislosti s živými kontakty královského dvora s kurií, přičemž v této věci ale Petrovi patrně nelze připisovat zásadnějšího vlivu. Petrův pobyt v Praze – stejně jako pozdější působení v zemích Přemysla Otakara II. (1260: CDB V/1, č. 226, s. 349–350) a v Uhrách a Polsku (1262–1263) – neměl zjevně žádný výraznější politický kontext, ale byl projevem počínajícího kuriálního fiskalismu, vrcholícího ve dvou následujících staletích.

[870] NOVOTNÝ, *České dějiny* I/4, s. 22, 108 a 154, stručně též ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil,* s. 107. – Zatímco HLEDÍKOVÁ, *Papežství vrcholného a pozdního středověku,* s. 91 tyto legáty bez hodnosti kardinála označuje za „nuncie s pravomocí legátů," vzhledem k anachroničnosti tohoto označení se přikláníme spíše k označení „legatus missus" podle KALOUS, *Plenitudo potestatis,* s. 30–32. Pro pochopení rámce jejich působení to ale není rozhodující. – Petr byl také jedním z mála papežských kaplanů z českého prostředí, pro které titul kuriálního kaplana nabýval reálného obsahu. Totéž patrně nelze říct mj. o kanovníku Bernardovi, pozdějším biskupovi, jenž se na listině z roku 1227 nechává označit jako *subdiaconus curie Romane* (CDB II, č. 303, s. 301–302). K vývoji papežské kaple srov. CAPPUCCIO, *Die päpstliche Kapelle*; ke srovnatelnému uherskému kontextu BARABÁS, *Papal Clerics in Thirteenth-Century Hungary*, zejména s. 300–301.

svého pražského pobytu v březnu 1267 – je zřejmé, že jej navštívili zejména představitelé předních domácích ústavů; o jiných rovinách těchto jednání – byly-li jaké – nejsme zpraveni. Zásadním momentem, jímž Guido zasáhl do záležitostí diecéze, byla vídeňská synoda (označovaná v literatuře též jako koncil podle legátova *sollempne concilium*), svolaná do Vídně na 10. května 1267. Její uskutečnění, průběh i řada závěrů sice odpovídají dalším synodám, které v průběhu své legace slavil v Brémách, Magdeburku a později ve Vratislavi, politický podtext vídeňského shromáždění je ovšem zjevný.[871]

Výběr Vídně jako místa setkání „prelátů sféry českého vlivu" (tak Josef Žemlička) patrně reflektoval jak zájmy českého krále a příhodnost jejich demonstrace, tak i původ shromážděných především ze salzburské provincie; v literatuře porůznu rozvíjené úvahy o snaze zřídit ve Vídni sídlo samostatné diecéze pro rakouský prostor zůstanou jen značně nejistou hypotézou, ale otázka Přemyslova vlivu na církevní organizaci a uspořádání česko-rakouského prostoru byla jistě otevřena. Peter Johanek zde navrhuje ještě jinou hypotézu – totiž že Přemysl (vedle povýšení Olomouce a podřízení nově dobytých území) uvažoval v 60. letech o připojení Prahy k salzburské provincii, a proto také *jeho* biskup Jan III. navazoval úzké kontakty s pasovskou diecézí. Již v souvislosti se *společenstvím biskupů* jsme připomněli vztahy pražského biskupa s pasovskými ordináři a jejich klérem, které patrně našly odezvu i v rámci vídeňských jednání; ostatně sám Jan III. byl o Letnicích 1258 ve vídeňském kostele sv. Štěpána vysvěcen. Přítomnost pražského biskupa Jana a několika kanovníků připomínají kapitulní letopisy – vzhledem k tomu, že jde o jedinou zprávu z toho roku, byla Guidova legace považována přinejmenším pořadatelem letopisného svodu za zásadní, snad už vzhledem k účasti oněch kanovníků. Janovo přizvání spolu s preláty diecéze ostatně jako významný moment připomíná i rakouská *Historia annorum 1264–1279*, podrobnější zprávy o průběhu a významu synody ovšem rovněž nezachytí. Samotná synodální statuta jsou ze značné části standardní kompilací (*Statutenkompilation*) kanonickoprávních ustanovení týkajících se především života kléru a jeho vztahu k laikům, včetně snahy o praktickou implementaci kanonického práva. V kontextu ostatních Guidových synodálních statut chybí jakékoli

[871] Obecně OLLENDIEK, *Die päpstlichen Legaten im deutschen Reichsgebiet*, s. 88–165; politické aspekty jeho legace včetně vídeňské synody ve vztahu k domácímu vývoji shrnuje ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.,* s. 129–135; k odpustkům NOVOTNÝ, *České dějiny* I/4, s. 147–149. Rozšíření legace i na pražskou diecézi RBM IV, č. 2103, s. 816 – NOVOTNÝ, *České dějiny* I/4, s. 147–148, pozn.3 list datuje až do roku 1267, což je ale vzhledem k sérii listin, které Guido vydal v březnu 1267 v Praze, jen velmi málo pravděpodobné. Samotná pověřovací listina Klementa IV. ukázkově shrnuje obsah obecného legátského pověření. – *Letopisy 1196–1278,* FRB II, s. 300. – K synodě podrobně JOHANEK, *Das Wiener Konzil* a v následující poznámce.

ustanovení tematizující *libertatem ecclesiae*, resp. brojící proti jejímu porušování – vzhledem k úzké vazbě shromážděných na českého krále a jeho politiku to příliš nepřekvapí.[872]

Přestože byla vídeňská statuta platná i pro pražskou diecézi, nezachytíme zde jejich přímý vliv, jde ovšem o ustanovení spíše obecnějšího rázu, jejichž ideovou recepci lze jen stěží rozlišit (i vzhledem k absenci domácí synodální aktivity). Ostatně dosud nebyl nalezen ani jeden jejich opis se vztahem k domácímu prostředí, přestože uchovávání legátskou pečetí ověřeného exempláře vyžadovala sama jejich preambule; lze ale přinejmenším předpokládat, že sama synoda měla na biskupa Jana III. jistý, byť nikoli výrazně formativní vliv. Na synodě přítomným biskupům Guido pod pohrůžkou exkomunikace rovněž nařídil, aby byla legátská statuta každoročně čtena na biskupských i provinciálních synodách (*in synodis episcopalibus et in provinciali concilio*). I přes to je ale nelze pro domácí vývoj považovat s Václavem Novotným za „poučný doklad o zaostalém církevním vývoji našem přes zásadní úspěchy sporu někdy Ondřejova" – už proto, že zaostalost vývoje (ani v Čechách, ani v salzburské provincii) neodrážejí a v poměrně obecně formulovaných konstitucích jde, jak legát připomíná, o pověst, čistotu a počestnost kléru, aby *nomen ecclesiasticum* nebylo nepřístojným chováním mezi laiky hanobeno. Samostatně se Guido staví za nápravu kléru prostřednictvím osvědčených vizitací a odsuzuje zvyk, že klerici se vůči snaze o vlastní nápravu uchylují k zastání světskou mocí. Ve vztahu k biskupům je podstatná 14. konstituce, zapovídající opatům bez zvláštního papežského oprávnění žehnat a světit kalichy, pateny a roucha a vykonávat (patrně v klášterech) ostatní biskupská oficia. Pro prostředí pražské diecéze podobné zásahy do biskupské autority neznáme, ovšem nelze je vyloučit. Poměrně značnou pozornost (závěrečných pět konstitucí) statuta věnují otázce vztahu k židům v intencích zostření ustanovení IV. lateránského koncilu – zde je zcela zjevné, že český král se k této otázce systematicky stavěl zcela odlišně. O poměru pražských biskupů k židovské populaci v Čechách nelze říct nic bližšího.[873]

Slavení legátské synody byl aktivně přítomen také biskup Tobiáš, a sice v březnu 1287 ve Würzburku – svolavatelem byl legát Honoria IV. pro rozsáhlou oblast Německa, českého

[872] Vyčerpávajícím způsobem synodu především z pohledu (církevně-)politického analyzoval JOHANEK, *Das Wiener Konzil* (k úvaze o připojení Prahy k Salzburku s. 327–328, ke statutům s. 338–340); statuta viz MANSI, *Sacrorum concilliorum nova et amplissima collectio* 23, s. 1168–1178; *Letopisy 1196–1278,* FRB II, s. 300; *Historia annorum 1264–1279,* MGH SS IX, s. 651.

[873] NOVOTNÝ, *České dějiny* I/4, s. 148; MANSI (ed.), *Sacrorum concilliorum nova et amplissima collectio* 23, s. 1168–1178. – K židovské otázce a její reflexi českým králem stručně HILSCH, *Die Juden in Böhmen und Mähren,* s. 25–26; obšírněji JAN, *Václav II. a struktury panovnické moci,* s. 38–50. Pozornost věnovanou židovské otázce připomínají i soudobé prameny – typicky *Continuatio Claustroneoburgensis quarta,* MGH SS IX, s. 647: „(legatus) concilium celebravit, renovans constitutiones diu abolitas de vita et conversatione Judaeorum, quas praecepit firmiter observari."

království, Dánska a Švédska, Polska, Pomoří a pruských území Jan Boccamazza, tuskulský kardinál-biskup. Jeho pověření záhy po uzavření synody smrtí papeže pozbylo platnosti a jeho přímý vztah k pražské diecézi s výjimkou problematického výběru prokurací tedy není zřejmý – měl-li být vůbec jaký. To platí i pro nepokrytě politický rozměr synody, totiž podporu císařské korunovace Rudolfa Habsburského; už vzhledem k němu ale nelze vyloučit (pasivní) přítomnost početnější delegace prelátů, jak dává tušit i soubor na synodě vydaných odpustkových privilegií několika předním domácím klášterům. Zmíněný výběr prokurací byl sám o sobě problematický, neboť legát Jan jednak v Čechách zjevně nepobýval a svými nároky nadměrně zatěžoval domácí církevní ústavy, což vedlo až ke sporům vrcholícím hrozbami exkomunikace a suspendace, jednak řada těchto zpráv se prokazatelně vztahuje až k období, kdy původního legátského titulu de iure pozbyl. Řadě témat, která se odrazila ve würzburských statutech, již byla věnována pozornost v předchozích kapitolách, zejména v souvislosti s vývojem diecézní správy. Stejně jako v případě vídeňských statut neznáme žádný jejich opis, ačkoli byla stanovena jen těžko vymahatelná povinnost, aby ve všech katedrálních, kolegiátních a konventních kostelech byl celoročně k dispozici legátskou pečetí ověřený exemplář těchto statut a aby bylo připomínáno zejména jejich ustanovení proti lichvě. Těsně po uzavření synody legát Jan vydal německým rytířům v Čechách a na Moravě, jistě na jejich žádost, privilegium, kterým jim potvrzoval předchozí výsady, a to bez ohledu na případnou kolizi se závěry synody. Zda vůbec měla würzburská statuta jakýkoli vliv v diecézi – ať už prostřednictvím biskupa Tobiáše nebo kohokoli jiného – není zřejmé; Pavel Krafl se domnívá, že pražská synoda, jejíž zákaz opevňovat kostely zachycuje Tobiášova formulářová sbírka, přímo vycházela v této věci z würzburské synody, a to předně vzhledem k ojedinělosti požadavku. Opatrně to potvrzuje i opět formulářová Tobiášova žádost olomouckému biskupu Dětřichovi, aby nařídil příslušnému děkanovi, aby v jeho trhové vsi Kojetíně založil (*funderet* – sic!) novou kapli s hřbitovem, neboť původní kostel včetně hřbitova musel být vzhledem k povaze doby proměněn ve tvrz. Takový názorový obrat by snad bylo lze připsat právě legátské synodě, byť samo uplatňování zákazu inkastelovat kostely a vůbec užívat je pro světské záležitosti bylo zejména v dobách ohrožení překračováno poměrně běžně, a to patrně bez ohledu na ona ustanovení. Ostatně, biskupský katalog vepsaný do známého kapitulního rukopisu G5 krátce po jeho dokončení (*Series episcoporum*) mezi zásluhami biskupa Tobiáše připomíná, že nechal opevnit celou řadu kostelů na svých statcích. Pokud by neznámý kanovník, který je patrně autorem katalogu, nepřikládal pozitivní význam těmto stavebním úpravám, které sám mohl znát z vlastní zkušenosti, těžko by je v této souvislosti připomínal. Naopak recepci würzburských statut v olomoucké diecézi Krafl předpokládá na vícero místech, byť často jde o statuta časově

vzdálenější a přejímky jsou to nepřiznané. Značný Tobiášův distanc by snad bylo možno připsat komplikacím, které jej a diecézi (včetně suspenze od pontifikálií a exkomunikace) vzhledem k problematickému výběru prokurace postihly. Fiskální nároky legáta i kurie ostatně byly důvodem nevraživosti i dalších říšských a polských prelátů.[874]

Zvláštním zplnomocněním Honorius IV. pověřil ještě v květnu 1286 legáta Jana ještě k přímým zásahům do jednotlivých institucí na jemu svěřeném území – k obsazování uprázdněných kanonikátů a udílení provizí, k povolování kumulovat více prebend, v několika případech udělit dispenz *de defectu natalium* osobám, jimž tato iregularita brání zastávat vyšší posty, a za určitých podmínek povolit jistým šlechtičnám zbožné návštěvy v klášterech. Mezi množstvím papežských listů kardinálu Janovi se ale tyto položky ztratí – zvlášť, když přímo jde vždy o pověření pro celé legátské území včetně Čech, a navíc žádné jeho zásahy tohoto typu v rámci diecéze nezachytíme. Znovu o papežském legátu v souvislosti s pražským biskupem slyšíme o čtyři roky později – když Mikuláš IV. žádal v létě 1290 o podporu Benventuta z Gubbia, svého legáta směřujícího do Uher, oslovil vedle krále také oba biskupy, a to včetně žádosti o jeho duchovní ochranu, tedy především modlitbu; podobně ovšem papež usiloval pojistit zdar jednání i dalších ordinářů, jejichž diecézemi měl legát procházet. Když pak Bonifác VIII. žádal o podporu tamtéž na jaře 1301 vyslaného ostijského biskupa Mikuláše, obracel se jen na českého krále. Při jakékoli kvantifikaci zpráv tohoto charakteru a hodnocení jejich významu je na místě značná opatrnost – jde obecně o ad hoc zásahy a ad hoc angažmá biskupů, které nijak výrazněji neodráží proces proměny, jejíž jednotlivé aspekty zde sledujeme.[875]

Sílící pozice papežské, resp. kuriální autority vůči pražskému biskupovi a diecézi se výrazně odráží především v rovině řešení jednotlivých kauz, s nimiž se na kurii petenti obraceli a ve kterých příslušní kuriálové nebo jejich delegáti rozhodovali, a v obecném prosazení takového požadavku vůči laikům i kléru. Podstatnou, nikoli ovšem výlučnou roli lze v této věci

[874] K würzburské synodě přehledově KRENIG, *Das „Nationalikozil" in Dom zu Würzburg*; včetně výčtu pramenů a jednotlivých okruhů legátských statut a jejich recepce v obou diecézích KRAFL, *Dvě studie,* s. 9–45; k Janově legaci obecně MALECZEK, *Die Urkunden des päpstlichen Legaten Johannes Boccamazza*, zejména s. 35–41, 54–58 a 60–75; statuta viz *Synodicon Herbipolense,* č. 15, s. 42–60. K problematice prokurací rovněž TROJAN, *Tobiáš,* s. 190–191 a obecně MALECZEK, *Die Urkunden des päpstlichen Legaten Johannes Boccamazza*, s. 63–66; nelze vyloučit, že část této sumy měla být jako součást souběžně shromažďovaného lyonského desátku využita na podporu Svaté země, resp. pro potřeby Rudolfa Habsburského, jak bylo připomenuto výše; k tomu srov. PETERSEN, *Geld für den Kampf gegen den Ungläubigen,* s. 306–309. – Mezera dvou dekád mezi legací kardinála Guidona a Jana Boccamazzy v českém prostředí kopíruje legátskou nepřítomnost v Říši v téže době. – KLL, č. 278, s. 108. – K opevňování kostelů FTB, č. 172, s. 136; KRAFL, *Dvě studie,* s. 35–36; k recepci Tamtéž, s. 44. – *Series episcoporum,* MHB III, s. 38. Ostatně kostely v Křivsoudově a Herálci jsou uvedeny anachronicky, neboť je získal až biskup Jan IV. (RBM II, č. 2134, s. 919–920).

[875] KLL, č. 197–201, s. 82–83 a č. 493–495, s. 196; RBM II, č. 1884, s. 810.

jistě připisovat pražským biskupům – Janu III., Tobiášovi a snad i Mikulášovi – kteří z pozice ordináře uplatnění papežské *plenitudo potestatis* v těchto záležitostech respektovali a zřejmě i vlastním jednáním podporovali. Přímo do vnitřních záležitostí diecéze, až na několik málo již zmíněných výjimek, kurie zasahovala na žádost jednotlivé instituce nebo osoby a často primárně v její prospěch – zmiňme alespoň početná privilegia a jejich konfirmace, dispenzy a zatím nečetné provize, odpustková privilegia, ale také soudní záležitosti. Ze zřejmých důvodů byl kladen důraz na řádný průběh jednání u kurie a případně *in partibus,* přičemž za nezamýšlený výsledek této komunikace lze považovat i rostoucí kanonickoprávní povědomí v diecézi. Zároveň je ale třeba všechny papežské milosti hodnotit také v politickém, resp. církevněpolitickém kontextu a často z hlediska věčnosti poměrně problematického pragmatismu – to se pochopitelně týká i působení jednotlivých legátů.[876]

Z předchozího výkladu je zřejmé, že v případě všech do diecéze vyslaných legátů bylo jejich působení v Čechách (nota bene v církevně-správních záležitostech) jen jedním ze svěřených úkolů, a to navíc s výjimkou Petra z Kapuy (1197) a Řehoře de Crescentio (1221) spíše okrajových – v řadě z nich se navíc nabízí uvažovat o absenci přesnějších papežských instrukcích a o ad hoc řešeních, k nimž byl legát jako papežův plnomocný zástupce pověřen, a lze tak hovořit spíše v širším smyslu o kuriální, a nikoli papežské politice vůči pražské diecézi. Pokud bychom ovšem uvažovali o přimykání se diecéze (sic!) k centralizované církevní organizaci, jak předpokládá Robert Antonín, pak je třeba rozlišit několik jeho úrovní, které se nestejně odrážejí v pramenech. V našem kontextu je podstatné zejména dvojí: nastíněná komunikace pražských biskupů s kurií (a jejími reprezentanty v Čechách) a přímý vliv této komunikace na vývoj biskupské instituce samotné a, za druhé, obecné zintenzivnění kontaktu diecézanů – duchovních i laiků – s kurií (pochopitelně v drtivé většině případů prostředkovaného) a nutnost počítat s kurií v politickém uvažování českých králů. To ale, jak jsme naznačili, vyplývá spíše z proměny panovnické moci vázané na dědičnost jejich královského titulu a z důrazu kurie Inocence III. a jeho nástupců na politický rozměr papežského úřadu. Pokud se ještě vrátíme k předestřené úvaze, pak je zřejmé, že povaha a obsah zmíněných legací nedávaly příliš prostoru k popření jejich autority zkrátka proto, že z pohledu zemských elit – laických a ostatně i duchovních – nebylo příliš co odmítat. Zároveň ale platí, že oba domácí biskupové přispěli k posílení potřeby obracet se ke kurii svým podílem na postupném prosazení kanonického práva a jeho postupů v otázkách týkajících se přímo jednotlivců – typicky absoluce některých těžkých hříchů, zajištění si dispenzu nebo provize a

[876] Srov. obecně FIGUEIRA, *The Medieval Papal Legate and His Province*.

záležitostí manželství. Nárůst takové agendy je v posledních dekádách 13. století zřejmý, a to včetně dokladů o úloze pražského biskupa, resp. jeho kanceláře při jejich iniciování nebo prostředkování. S rostoucím množstvím těchto záležitostí, které procházely biskupskou kurií, klesal i reálný podíl biskupa jako osoby na jejich vyřízení, svůj vliv ale, v případě potřeby, mohl prosadit, jak naznačují mj. nepočetné zprávy o nepotismu Tobiáše a Jana IV., a to i u kurie prostřednictvím vlastních poslů a později prokurátorů.[877]

Vztahy pražských biskupů k mohučským metropolitům, jimž byla diecéze podřízena, byly ve 13. století formovány jednak politickým rámcem poměru nástupců sv. Bonifáce k českým králům a ke království obecně a politickými hrami, do nichž v Říši mohučtí arcibiskupové vstupovali, jednak také – a to ale patrně mnohem méně výrazně – jejich představou o správě rozsáhlé provincie. Bylo by ale mylné přisuzovat jí s ohledem na vztah k pražské diecézi jasnější koncepci, i přes poměrně stabilní personální situaci na stolci, který byl se třemi krátkými výjimkami v rukou Eppsteinů. Vzhledem k výrazné vzdálenosti obou domácích diecézí a metropole je ale zřejmé, že tyto zásahy byly ve srovnání s alespoň rámcově systematickým úsilím papežské kurie výrazně méně programové a odrážely spíše momentální situaci obou pastýřů, jejich postavení v diecézi i v Říši, resp. v českém království.[878]

---

[877] O „silném přimykání se" ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil*, s. 108. – Problematice papežské autority a moci a zároveň jejím limitům je dlouhodobě věnována patřičná pozornost, zde alespoň z odlišných perspektiv HAGENEDER, *Papst, Kirche und Christenheit bei Innocenz III.* a DERDA, *Päpstliche Autorität und weltliche Herrschaft*. – K dokladům viz výše. – Ke komunikaci diecéze (v širokém smyslu slova) a kurie ve 14. století, kdy již lze podchytit tuto perspektivu i pro české země, podrobněji HLEDÍKOVÁ, *Počátky avignonského papežství*, zejména s. 140–224.

[878] Patrně tato torzovitost zpráv je také důvodem, proč byla problematice dosud věnována poměrně omezená pozornost – vedle politické roviny vztahu jednotlivých mohučských arcibiskupů a českých králů jde jen o stručná zhodnocení PRAŽÁK, *Pražská vizitační statuta* a HLEDÍKOVÁ, *Prag zwischen Mainz und Rom*, v tomtéž svazku otištěná stať BOSHOF, *Mainz, Böhmen und das Reich* je věnována především staršímu období a nadto zejména mocenskopolitické rovině vztahů; tak i podobně obtížně dostupná práce LORENZ, *Metropole Mainz und Böhmen*. Podrobněji i ke zde tematizovaným otázkám církevních vztahů, byť opět spíše k počátkům diecéze, její pozici v souřadnicích barbarosovské Říše a následně k lucemburskému období a nadto s jistými nepřesnostmi HUBER, *Die Metropole Mainz*. Je zjevné, že reflexe vztahu pražské diecéze k německé Mohuči byla výrazněji tematizována především v tradici poválečného sudetoněmeckého dějepisectví; naopak v kontextu starších diskusí o poměru Čech k Říši se tento vztah významně neobjeví (srov. STŘÍBRNÝ, *Katolická církev v českých zemích v čase dvou totalit*, s. 90). Podrobnější vhled do vývoje a významu vztahu Mohuč – Praha žel chybí (s výjimkou drobných noticek V. Vaníčka a D. Kalhouse) i v recentní kolektivní monografii VANÍČEK – KOTOUS (ed.), *Posunuté milénium*. Rovněž v práci HILSCH, *Die Bischöfe von Prag* a WIHODA, *In zweierlei Diensten,* s. 221–246 se autoři pohybuje takřka výhradně v politické rovině problematiky 12. století. Otázku říšského biskupství shrnuje KEJŘ, *O říšském knížectví*. – K vývoji mohučské diecéze přehledně s přehledem starší literatury JÜRGENMEISTER, *Handbuch der Mainzer Kirchengeschichte* I/1, s. 338–414 – jde o podrobné biogramy jednotlivých biskupů, které ovšem reflektují především politický rozměr jednotlivých episkopátů, jak o tom svědčí i podtituly jednotlivých kapitol, charakterizující každého biskupa jeho vztahem ke králi, resp. interregnu) a dále Tamtéž I/1 a I/2 k jednotlivým okruhům. – Inspirativní úvahy o nárocích metropolity na své sufragány předložil již HEYDENREICH, *Die Metropolitangewalt der Erzbischöfe von Trier.*

Typicky lze takové napětí sledovat v případě sporu biskupa Ondřeje, a to i když jde ve své podstatě jen o jeden segment celého sporu, totiž o absenci respektu k pražským biskupem vyhlášenému interdiktu. Vztah arcibiskupa Sigfrieda II. z Eppsteinu k Ondřejovu interdiktu zvýrazňuje konflikt dvou, ovšem vzájemně provázaných rovin, v nichž se metropolita ve svém postoji vůči diecézi a království nutně musel pohybovat. Jednak jde o jeho vztah k českému králi jako jedné z předních figur říšské politiky, zde tedy vzhledem k dění v Říši o jejich vzájemnou (politickou) blízkost, jednak o hierarchický vztah k pražskému biskupovi v intencích povinností a práv metropolity vůči sufragánním ordinářům. Je zjevné, že v rámci Ondřejova sporu se arcibiskupovi jako mnohem podstatnější jeví zachování vztahu s Přemyslem Otakarem I., než biskupův z hlediska kanonického jistě spravedlivý boj za prosazení zájmů biskupství (nikoli výhradně ekonomických) – z tohoto pohledu tak Ondřej ve své podstatě bojoval o biskupskou správu diecéze v podobě, která vycházela z maximalistického pojetí IV. lateránského koncilu a která zjevně byla nedostižným ideálem, a to nejen v Čechách. Je patrné, že ani Ondřejův metropolita nebyl ve své diecézi (ani metropoli) s to tyto maximy prosadit, a není ani zřejmé, že by se o to výrazněji zasazoval, typicky prostřednictvím diecézních a provinciálních synod. Sigfriedova osobní participace na obecném koncilu a formulování jeho závěrů souvisela především s politickou situací v Říši a méně též ve Svaté zemi.[879]

Arcibiskup Sigfried II. vyjasnil biskupu Ondřejovi (*fratri et amico*) své pozice v nedatovaném listu, známém opět jen z opisu Mikuláše Glassbergera – vzhledem ke chronologii celého sporu jej lze datovat do druhé půli dubna 1217. Sigfried připomíná, že byl králem požádán o prozkoumání a posouzení validity biskupova interdiktu, vyhlášeného prý jakousi pochybnou, v pražské katedrále potajmu zveřejněnou listinou („quod occasione cuius dam littere non auctorabilis, in ecclesiam clam proiecte“), a to poněvadž mu je pražská diecéze v duchovních záležitostech podřízena („ut cum diocesis eadem nobis sit in spirituali iurisdicciorte subiecta“). Arcibiskup proto, po poradě se svou kapitulou, pověřil trojici domácích (tedy ve sporu osobně zainteresovaných) prelátů – strahovského opata, pražského děkana a litoměřického arcijáhna – aby jej prověřili, a to s přímou instrukcí, že pokud byl zjevně vyhlášen z autority a s vědomím papeže (tedy nejvyšší církevní autority), pak mají zajistit jeho neporušené zachovávání, v opačném případě jej ovšem mají zrušit a zajistit, aby byl

[879] UNGER, *Generali concilio inhaerentes statuimus,* s. 52–63, kde přesvědčivě polemizuje se závěry PIXTON, *German Episcopacy and Implementation,* s. 246–260, který předpokládá výraznější recepci lateránských konstitucí v rámci provincie i jednotlivých sufragánních diecézí; o Praze Pixton uvažuje jen v úzkém kontextu Ondřejova sporu (s. 295–297) a v souvislosti s legací Konráda z Urachu (s. 340–341).

bohoslužebný život znovu obnoven. Podmínkou jeho zrušení mají být záruky krále a velmožů, že se ve všech záležitostech, které zapříčinily jeho vyhlášení, podřídit spravedlnosti (tedy patrně církevnímu soudu). A co je vzhledem k porozumění vztahu moci a autority obou prelátů podstatné, aby tito rozhodci z arcibiskupovy autority absolvovali ty, kteří by se domnívali, že porušením Ondřejova interdiktu upadli do exkomunikace. Je tedy zjevné, že Sigfried vlastní autoritou na jedné straně podporuje českého krále proti biskupovi, zároveň ale po domácí elitě požaduje, aby se podrobili církevní jurisdikci; snad zamýšlel, že ve věci následně sám rozhodne. Když v závěru listu biskupa ubezpečuje, že jednal tak, aby mu nevzešla žádná újma, jde ve své podstatě jen o listinný topos.[880]

Stručná noticka kapitulních letopisů jen připomíná, že 29. května arcibiskup interdikt zrušil – o jednotlivých krocích nejsme zpraveni. Pokud ovšem lze důvěřovat tomuto datu, pak je zjevné, že biskup Ondřej metropolitův zásah sledoval a přiměl kurii zasáhnout ve svůj prospěch, a to ještě před jeho zmíněným zrušením. Dva papežské mandáty (12. května 1217), směřované olomouckému biskupu Robertovi, resp. salzburskému arcibiskupu Eberhardovi II., pasovskému biskupu Ulrichovi a chiemskému biskupu Rudigerovi, aby zajistili, že Ondřejem vyhlášený interdikt („auctoritate tam nostra quam sua“) bude v plném rozsahu dodržován a postihli církevními tresty ty, kteří by jej porušovali („regem et magnates“). Je tedy zřejmé, že Honorius III. se k Ondřejovu interdiktu přihlásil a vzhledem k Sigfriedovým podmínkám jej tak legitimizoval. Mandát zahraničním biskupům navíc obsahuje klauzuli „relaxacione (…) Moguntini archiepiscopi non obstante,“ neboli papež arcibiskupovo rozhodnutí (snad právě vzhledem ke jeho blízkému vztahu s králem) předjímá a Ondřeje zaštiťuje vlastní autoritou. Tu pak Honorius prosazoval i dalšími, obdobně znějícími mandáty (včetně klauzule *non obstantibus*), směřovanými dalším říšským prelátům (a znovu olomouckému Robertovi) a vratislavskému biskupovi, a to v několika vlnách (zmíněný květen 1217, léto 1217 a předjaří 1218), ve všech případech včetně klauzule *non obstantibus*. Mandátem z léta 1217 se papež ještě obracel v první řadě na Sigfrieda, aby uvedl diecézi do stavu, v jakém ji Ondřej opouštěl, tj. aby jeho interdikt potvrdil, a až v případě neuposlechnutí měli další adresáti – převoři z Ebrachu a Heilsbronnu – proti němu zakročit církevními tresty, mezi adresáty poslední skupiny již metropolita doložen není. Další zprávy o případné komunikaci kurie a metropolity ohledně Ondřejovy záležitosti chybí, ačkoli je patrné, že mezi nimi, resp. jejich kuriemi probíhala i přes tento spor o autoritu poměrně běžná komunikace úředního charakteru –

[880] CDB II, č. 140, s. 130–131. K průběhu Ondřejova sporu podrobněji v předchozích kapitolách – s. 41–42, 80–87, 137–139, 365–367 a 388–391.

v záležitosti svěcení jistého špitálního bratra nebo o pravidelném shromažďování almužen na podporu pruského biskupa Kristiána.[881]

Ve chvíli, kdy se po nenaplněných očekáváních plynoucích z tzv. kladrubských dohod spor znovu výrazněji rozhořel, se už papež ve svých mandátech k mohučskému metropolitovi nijak nevztahoval (s drobnou výjimkou zmínek o jeho předešlých zásazích). Arcibiskup Sigfried tak jako by se z celé záležitosti stáhl a od sporu svého sufragána s panovníkem se distancoval; to platí i o jednání na Šacké hoře, o tzv. privilegiu české církvi a jejich konfirmacích. Není jasné, do jaké míry byla tato jeho pasivita vzhledem k dění ve vzdálených Čechách výsledkem jeho předešlého sporu a do jaké míry byla dána jeho zaneprázdněním politickým děním v Říši, včetně císařské korunovace Fridricha II. (1220), jíž byl v Římě přítomen. Sigfrieda zachytíme znovu ve vztahu k pražskému biskupství až v říjnu 1223, kdy vysvětil elekta Pelhřima, tedy naplnil své právo a zároveň povinnost konsekrovat své sufragány. Jak jsme podrobně připomněli již výše, tento akt byl vnímán z hlediska kurie jako značně problematický; písemné svědectví o tom ale zachytíme až v březnu 1225, tedy po roce a půl od konsekrace. Honorius arcibiskupovi v rozsáhlém listu nejprve připomněl zásluhy biskupa Ondřeje a jeho boj za obranu práv a církevních svobod, přihlásil se k nim a zdůraznil, že pro pokračování oné kauzy, která Ondřejovou smrtí nemůže zaniknout, nařídil pražské kapitule zvolit jeho nástupce a nechat u kurie přezkoumat jeho vhodnost. To se, jak papež dále podtrhl, nestalo, neboť dříve, než se tato výzva dostala na příslušná místa – pražské kapitule, ale také (prý) mohučskému arcibiskupovi – kanovníci zvolili biskupem probošta Pelhřima a arcibiskup tuto volbu, jak mu náleží, schválil. Papež jej v listě ale obecně vinil, že Pelhřima neprověřil dostatečně, a především že jej vysvětil už ve chvíli, kdy o takovém nařízení věděl, a nařídil mu, aby pražského biskupa přiměl dostavit se ke kurii; potrestání metropolity papež měl zatím odložit na vhodnější dobu. Již víme, že papež prosadil svou a zástupci kapituly tak v Římě s jeho souhlasem zvolili pražským biskupem nejprve Budilova (Budivoje) a po jeho smrti Jana II. Prodleva mezi oběma volbami je dána výměnou na papežském stolci – v březnu 1227 Honoria vystřídal jeho dlouholetý diplomat Hugo Conti, kardinál-biskup ostijský, přijav jméno Řehoř IX. Ten byl patrně seznámen s průběhem kauzy a na konci dubna tak pověřil pasovského biskupa, probošta a děkana, aby prozkoumali Janovy kvality a neseznají-li nic, co by tomu bránilo, ať přijme od kteréhokoli pravověrného biskupa příslušná svěcení; biskupem jej má vysvětit mohučský arcibiskup, *metropolitanus Pragensis ecclesie*. Jan tak byl v závěru roku

[881] *Letopisy 1196–1278,* FRB II, s. 283; CDB II, č. 141–142, s. 131–133, č. 147, s. 137–138 a č. 154–158, s. 144–149; *Regesta Pontificum Romanorum,* č. 5640 a 5774.

předposledním pražským biskupem přímo svěceným svým metropolitou; posledním byl jeho nástupce Bernard. Absence pramenů nedovoluje posoudit význam jeho erfurtského svěcení v kontextu vzájemných vztahů.[882]

Není zřejmé, že by se mohučský arcibiskup Sigfried jakkoli *svého* biskupa Pelhřima zastával, stejně jako prameny nedovolují předpokládat, že by jakkoli vystupoval proti kuriálním zásahům do biskupské volby na pražském stolci – navíc konsekraci elekta mu v tomto papež neupíral. Spíše než o vzájemné soupeření ale ve vystupování papeže (a jeho kurie) a metropolity vůči pražskému biskupovi a jeho diecézi (především v užším slova smyslu) lze v této době spatřovat dva mimoběžné a z odlišných pozic vycházející přístupy, které se protínaly v naznačených konfliktech. Vzhledem k poměrně okrajovému významu přikládanému pražskému biskupovi a jeho diecézi ze strany obou hierarchů je příznačné, že ve vztahu k žádnému z nich nezachytíme ani náznaky jakékoli jejich vzájemné spolupráce nebo společného postoje – to platí pro celé zkoumané období.[883]

Velmi slabou vazbu pražského biskupa na Mohuč dokládá i absence pražských biskupů na většině provinciálních synod, méně pak už chybějící recepce podstatné části jednotlivých statut, která byla pro diecézi závazná. Otázka recepce partikulárního práva je zde vzhledem k absenci pramenů značně problematická a v nemnoha případech, kde by bylo lze takové přejímání tušit spíše na základě nepřímých důkazů, nelze navíc rozlišit, zda šlo skutečně o vědomé přebírání provinciálních vzorů.[884]

Výraznější kontakt s metropolitou sledujeme v případě biskupa Mikuláše, ačkoli vzhledem k napětí v Říši mezi stoupenci císaře Fridricha II. a stoupenci papežské strany, mezi něž v té době náležel i český král Václav I., byl vysvěcen přímo Řehořem IX. v Římě; už proto, že mohučský arcibiskup Sigfried III. byl v té době exkomunikován. Okolnosti svěcení a jeho motivace nejsou zřejmé a, jak jsme již naznačili, nelze vyloučit vliv Alberta Beheima, až fanatického kuriálního proticísařského agitátora. Tuto rovinu zdůrazňuje i čerstvě vysvěcenému biskupovi udělené privilegium, že na něj jeho metropolita nesmí v následujícím čtyřročí uvalit

[882] CDB II, č. 267, s. 258–260 (opis v papežských registrech a s nepatrnými odchylkami i u Mikuláše Glassbergera) a č. 299, s. 298. – K volbě, vysvěcení a sesazení biskupa Pelhřima s. 88–93 a 267–268.

[883] Podobně neurčitě lze o vztahu metropolity, papeže a pražského biskupa uvažovat i v případě Inocencem III. mohučskému arcibiskupu nařízené suspenze „klerika Daniela, vnuceného na biskupský stolec světskou mocí." Ta zjevně v jeho vystupování nenašla odezvu. CDB II, č. 1–2, s. 1–2; srov. NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 235–239.

[884] Vzhledem k absenci zpráv o synodální aktivitě před nástupem biskupa Tobiáše tak lze o recepci statut uvažovat podrobněji teprve v souvislosti s würzburskou legátskou synodou, o což usiloval P. Krafl – jak doložil, jejich recepce na úrovni statut byla v obou diecézích značně omezená a opožděná; formulace tušených obsahových korelací mezi jejími závěry a domácími zmínkami o řešení podobných záležitostí v téže době ovšem může být poměrně zavádějící (srov. KRAFL, *Dvě studie,* s. 21–41).

interdikt, suspendovat ho anebo exkomunikovat, a to s výjimkou zvláštní papežské licence. Jakákoli zmínka o metropoli se naopak neobjeví v listech, jimiž kurie informovala pražskou kapitulu, klérus a českého krále o Mikulášově svěcení – příznačné rovněž je, že žádný takový list nesměřoval do Mohuče. Je tedy patrné, že se papež snažil využít možnosti udělit biskupské svěcení také jako prostředek posílení vlastního vlivu v diecézi na úkor metropolity – ostatně podobný postup lze souřadnicích papežské mocenské politiky sledovat i v dalších případech. Spíše vedlejší pak mohl být Mikulášův zamýšlený vliv na posílení papežova vlivu na českého krále. Nelze ovšem říci, jak nastíněný zápas vnímal novopečený biskup a zda jej jakkoli ovlivnil, ať už v rovině osobní, nebo úřední.[885]

Účast biskupa Mikuláše na provinciální synodě ve Fritzlaru (30. květen 1244) je doložena jen stručnou notickou v o století mladším roudnickém rukopise, jenž fixuje klášterní paměť (Roudnické nekrologium, řádová statuta a opisy několika listin), ale také širší paměť biskupství, neboť vedle oné noticky obsahuje rovněž opis statut fritzlarské synody a dále opis vizitačních statut arcibiskupa Sigfrieda III. z téhož roku, o nichž ještě bude řeč. Je tedy patrné, že ještě po sto letech byla Mikulášova osobní účast součástí institucionální paměti stejně jako statuta, která s sebou biskup patrně přinesl přímo ze synody. Jak již upozornila Stefanie Unger, statuta obsahově i jazykově recipují *Corpus lateranense*, tedy konstituce IV. lateránského koncilu, a to přiznaně (typicky *sacro etiam approbante concilio*) – ve své podstatě tak jde o naplnění šestého kánonu, tedy konání provinciální synody (byť předepsáno každoročně) a zveřejnění příslušných statut, zejména ovšem konstitucí *generalis concilii*. Nelze pochopitelně vyloučit již dřívější publikaci zmíněného *Corporis*, především jeho znalost v pražské diecézi ale patrně nebyla nijak rozšířená. Podobně také není zřejmý vliv této Mikulášovy zkušenosti na výkon jeho biskupského úřadu, zvláště vzhledem k tomu, že již v září téhož roku se oba ordináři znovu setkali, tentokrát v Praze při příležitosti diecézní vizitace. Neznáme ani další podrobnosti této jeho cesty; neví o ní ani pražský kapitulní letopisec, ačkoli k následujícímu roku připomíná biskupovu účast na I. lyonském koncilu včetně sesazení císaře Fridricha a olomouckého Konráda z Friedberka. Jak jsme již podotkli výše, ani v tomto případě nezachytíme výraznější vliv koncilu na Mikulášův episkopát, naopak se zdá, že v následujících letech se od papežovy říšské politiky a její podpory v Čechách spíše odvracel. Nelze vyloučit, že s trojicí zmíněných zahraničních cest na počátku jeho episkopátu souvisí také Mikulášova péče o katedrální

[885] CDB IV/1, č. 5–6, s. 64–66. O Beheimově působení v kontextu českého království již byla řeč na s. 45–46, srov. též NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 687–715; stručně též ŽEMLIČKA, *Počátky,* s. 157–159.

komplex, jeho výzdobu a oltáře, zachycená příslušnými notickami v letopisech Druhého Kosmova pokračování.[886]

Opožděná recepce *Corporis lateranense* v rámci partikulárního kanonického práva mohučské provincie příznačně dokládá, jak pomalu se obecný církevní normativ stával součástí normativu partikulární církve, a to byl teprve jeden z kroků (ovšem nikoli nutně první) jejich prosazení v rámci diecéze. Totéž lze předpokládat i pro šíření a prosazování mohučského provinciálního normativu v pražské diecézi – ostatně účast pražských biskupů na provinciálních synodách se zdá být jen velmi omezená, není ale zřejmé, že by za to byli jakkoli káráni. To je pro vztah obou hierarchů rovněž příznačné. I přes tuto absenci ale dochází v diecézi, jak jsme viděli, k proměně struktur a vztahů odpovídající požadavkům příslušných statut – lze se proto domnívat, že byla po obsahové stránce v diecézi recipována rovněž jinými, snad méně přímými cestami.[887]

Zmíněnou vizitaci pražské diecéze (září 1244) rovněž nelze přisoudit jen aktivitě mohučského Sigfrieda III., neboť ten vycházel z papežova mandátu z konce dubna téhož roku, kdy mu Inocenc IV. nařídil vizitovat mohučskou, trevírskou a následně i magdeburskou církevní provincii a „vykořenit apoštolskou kosou" (*falce apostolica*) veškeré přestupky. Lze tedy předpokládat, že již při setkání ve Fritzlaru mohl podniknout první kroky přípravy vizitační cesty – víme ještě o vizitaci míšeňského biskupství, kam pokračoval z Prahy; osobně je ovšem doložen jen ve Strehle. Obě vizitace probíhaly obdobně – jak sám arcibiskup v listu do Míšně připomíná, není schopen sám navštívit všechna místa osobně, přenáší tedy tuto povinnost na biskupa, probošta, děkana a jednoho z kanovníků a nařizuje jim, aby v jeho zastoupení vizitovali všechny konventní, řeholní i diecézní kostely a celou diecézi, velké prohřešky

[886] K synodě (především s ohledem na recepci lateránských konstitucí) UNGER, *Generali concilio,* s. 73–83; edice statut HARTZHEIM (ed.), *Concilia Germaniae* III, s. 596–608 (jde o kánony 1–42, zařazené ve statutech arcibiskupa Wernera z r. 1261 – srov. UNGER, *Generali concilio,* s. 73–74); Mikulášovu účast zachycuje rkp. NK XIX B3, fol. 184v (poprvé na zprávu správně upozornil PRAŽÁK, *Pražská vizitační statuta*, s. 149, pozn. 5; k rukopisu podrobněji DRAGOUN – EBERSONOVÁ, *Soupis roudnických a sadeckých rukopisů,* s. 511–515) a zmínka ve svědečné řadě listiny CDB IV/1, č. 68, s. 156–157. – *Letopisy 1196–1278,* FRB II, s. 285–286.

[887] Šíření lateránských konstitucí se věnoval již PIXTON, *The German Episcopacy* (jen do r. 1245, což zakrývá dlouhé trvání těchto fenoménů, ač je to z rozsahových důvodů pochopitelné), některé jeho závěry opravila a pro mohučská a kolínská synodální statuta prohloubila UNGER, *Generali concilio*. – Nelze vyloučit účast biskupů i na dalších provinciálních synodách, ačkoli je to poměrně málo pravděpodobné. V úvahu přichází zejména tzv. *Concillium Germanicum* Konráda z Urachu (1225) a provinciální synody 1226/7, 1233, 1261 a 1292, o jejichž odrazu v domácím prostředí již lze uvažovat (FÜHRER, *Listina,* s. 216 – Tobiášova osobní účast je ale málo pravděpodobná, srov. TROJAN, *Tobiáš,* s. 41). K jednotlivým synodám přehledně UNGER, *Generali concilio* s odkazy na příslušnou literaturu (kromě toho zpřístupňuje závěry jinak obtížně dostupného habilitačního spisu JOHANEK, *Synodalia*, který mi nebyl k dispozici) – Nad možnostmi šíření obsahu statut i jinými cestami se zamýšlí JOHANEK, *Methodisches zur Verbreitung*.

ponechali jeho nápravě, ostatní pak sami napravili a sebrali příslušnou sumu prokurací. Zatímco v případě Míšně známe jen tyto pověřovací listiny, z pražské vizitace se naopak dochovala stručná statuta (*Decretum metropoli*) o sedmi ustanoveních, v jejichž úvodu se rovněž připomíná delegace vizitační povinnosti a shromáždění kapituly, na jejíchž bedrech patrně tato povinnost spočinula, při němž byli vyslechnuti a arcibiskup přistoupil k formulaci ve statutech fixovaných nápravných opatření. Na rozdíl od míšeňských mandátů není řeč o vizitaci *in partibus*, kterou měli konat k tomu pověřené osoby – v Praze ovšem Sigfried mj. vytýká arcijáhnům, že ani neznají jména a počet sobě podřízených far (konst. 2). Není zřejmé, zda skutečně po vizitaci pražské kapituly také navštívil další kostely, jak dovozuje Jiří Pražák, je to ale po našem soudu jen málo pravděpodobné.[888]

Vizitující arcibiskup, resp. jeho doprovod ovšem prokázal poměrně dobrý přehled o předchozím vývoji v diecézi – připomíná požadavek udílení investitury farářům biskupem nebo arcijáhnem, a to již s odkazem na (odjinud takto explicitně neznámé) ustanovení kardinála-legáta Řehoře de Crescentio, tedy patrně na některý z dokumentů vydaných v závěru Ondřejova sporu (konst. 7). Na dvou místech se dále odkazuje na ona platná provinciální statuta – mohučská (*Concillium Germanicum* 1225, byť s jistými obsahovými odchylkami) a fritzlarská – a povinnost jejich každoročního předčítání na arcijáhenských shromážděních (resp. vizitacích). Ostatně již jsme vyjádřili pochybnost o jejich konání, byť každoroční vizitace jim předepisoval i obecný normativ (X 1.23.6) – je ale zřejmé, že arcibiskup Sigfried ve svých statutech sice, jak sám připomíná, vycházel ze stavu diecéze, jak jej popsali dotazovaní kanovníci, ale zároveň naplnění jednotlivých ustanovení bylo v kontextu stále probíhající proměny společnosti i církve (*druhá christianizace*) záležitostí dlouhodobou. Lze předpokládat, že si to také sám uvědomoval. Není konečně jasné, podle jakého klíče bylo k vizitaci vybráno právě pražské a míšeňské biskupství – určitou roli snad lze přisoudit zmíněnému setkání obou hierarchů na synodě, snad také nepříliš standardnímu Mikulášovu svěcení, ale vyloučit nelze ani souvislost s děním na olomouckém stolci po rezignaci a smrti biskupa Roberta. Ostatně,

[888] K vizitaci, a především statutům PRAŽÁK, *Pražská vizitační statuta*; papežská pověření *Die Regesten der Mainzer Erzbischöfe,* č. 481 (27. 4.) a 483 (29. 4.), s. 278; k Míšni CDSR II/1, č. 127 a 129, s. 116–118 (regest CDB IV/1, č. 339–340, s. 516–517). – Zmíněnou dvojici mandátů následovalo (5. 5.) ještě papežské privilegium arcibiskupovi, jímž mu připisuje pětinu výnosu celé metropole s výjimkou špýrské diecéze v následujícím roce, a to „pro Ecclesia Romana expensis multis et laboribus involutum (*Die Regesten der Mainzer Erzbischöfe,* č. 484, s. 279).“ Zde ale jde patrně nikoli o náklady na tuto vizitaci a obecně nápravu kléru, ale politické působení v Říši, již na papežově straně. O výběru této pětiny v Čechách informuje papežský mandát arcibiskupovi, aby exkomunikoval johanity v Čechách, nezaplatí-li mu onen poplatek (CDB IV/1, č. 54, s. 138–139). O ostatních institucích včetně biskupství ale prameny mlčí. – Sigfriedův itinerář sestavil (byť ne zcela úplný – chybí zde mj. zmínka o pobytu v Praze na začátku roku 1245 – viz následující pozn.) INSLEY, *Die Personengruppen,* s. 395.

olomouckou diecézi Sigfried III. vizitoval rovněž, a to zřejmě poměrně krátce po Robertově rezignaci (17. ledna 1240) – zprávu o této vizitaci ovšem zachycuje jen papežská listina ze září 1243, určená pražskému biskupu Mikulášovi, proboštu Tobiášovi (st.) a břevnovskému opatu Klementovi, kteří měli krom jiného i na jejím základě postupovat v kauze sporu o biskupský stolec. Je navíc zřejmé, že Konrád z Friedberka byl arcibiskupovým proponentem, a tedy že celá vizitace, včetně suspenze všech kanovníků-volitelů měla značně mocenský podtext. Mohučský arcibiskup se nadto odvolával na své ještě starší výzvy k nápravě adresované již zesnulému Robertovi. Výrazný útlum vzájemných kontaktů metropolity s biskupem (nikoli ale diecézí) lze patrně připsat názorovému rozchodu obou hierarchů v otázce volby Jindřicha Raspe a obecně řešení situace na římskoněmeckém trůnu po prvním lyonském koncilu.[889]

První polovinu 40. let tak lze označit za vrchol vzájemného stýkání mohučského arcibiskupa a jeho pražského sufragána. Zdá se, že jde spíše o výjimku, vycházející z jejich osobních představ, a nikoli o výsledek déletrvajícího vývoje. Vedle zmíněných vizitačních statut, jež obsahově de facto opakovala reformní lateránské požadavky, byť v okleštěné podobě, vhodné pro dosud institucionálně ne zcela vyvinutou diecézi, se ale tyto vztahy zásadním (a zachytitelným) způsobem do vývoje biskupství nepropsaly; to ve své podstatě platí i o zmíněných záležitostech politických. Vypjaté vztahy mezi papežstvím a Fridrichovými příznivci vytvářely nejen mohučskému arcibiskupovi příhodný manévrovací prostor, jak posílit vliv vlastní instituce – ne vždy toho ale bylo využito.

Ačkoli by další oslabení vlivu Mohuče na dění ve vzdálené sufragánní diecézi bylo možné připsat nedostatku pramenů, jak opatrně naznačuje zejména pro spirituální (resp. obecně církevní) záležitosti Zdeňka Hledíková, přisoudili bychom jej spíše prohlubující se emancipaci biskupství za Mikulášových nástupců a zejména chybějící potřebě takové vztahy hlouběji udržovat. Vzájemné kontakty ovšem pochopitelně zcela neustaly, ale je patrné, že přešly spíše do roviny kontaktů pověřených osob – to typicky platí o biskupských svěcení, které Janu III. i jeho nástupcům udíleli k tomu delegovaní biskupové mimo vlastní diecézi elekta (s výjimkou

[889] PRAŽÁK, *Pražská vizitační statuta,* s. 161–163; k jednotlivým konstitucím také na příslušných místech této práce. – Statuta z r. 1225 vydal HARTZHEIM (ed.), *Concillia Germaniae* III, s. 520–523. – Každoroční vizitace nařizuje (podle IV. lateránského koncilu) X 1.23.6. Vizitaci některé další diecéze nelze v tomto období sice vyloučit, ale vzhledem i k arcibiskupovu itineráři je to málo pravděpodobné (INSLEY, *Die Personengruppen,* s. 395–396); tak jako tak je ale zřejmé, že Sigfrid III. byl, podobně jako jeho předchůdce, značně mobilní – podstatnou, ne-li zásadní roli ale lze připsat spíše jeho politickým úkolům. – Připomeňme pro úplnost, že Sigfried III. v Praze znovu krátce pobýval – tentokrát ale z ryze politických důvodů – ještě na počátku roku 1245 (HÖFLER, *Albert von Beham*, s. 157). K Václavově politice vůči kurii a jejím požadavkům ŽEMLIČKA, *Počátky,* s. 164–166; ke vztahu arcibiskupa k říšské otázce JÜRGENSMEIER (ed.), *Handbuch der Kirchengeschichte,* s. 345–347. – K olomoucké vizitaci a jejím okolnostem SOMER – SVOBODOVÁ, *Konrád z Friedberka*, s. 4–5.

Jana IV., který byl svěcen v Praze). Úloha metropolity jako strážce vhodnosti kandidáta, jeho kvalit a konec konců i pravověří se tak omezila na posouzení poselstvem předložených dokumentů a svědectví o provedené volbě, její potvrzení a následně pověření světitelů – přinejmenším ale v případě biskupa Tobiáše delegoval arcibiskup Werner na olomouckého biskupa i ono prověření, neboť vzhledem k jeho nepřítomnosti jej nemohl, respektuje kanonické požadavky, vydat. Takové rozvolnění rituálního pouta posílení kontaktů jistě nepřispělo, je zároveň zřejmé, že ani metropolité se o biskupskou konsekraci pražských zvolenců nehlásili.[890]

Platí konečně, že toto výrazné oslabení kontaktů se týkalo nejen biskupa a biskupství jako instituce, ale i celé diecéze (a obdobně i olomoucké diecéze) – zachytíme jen nepočetné duchovní milosti směřované jednotlivým ústavům a metropolitou vystavená povolení k výběru almužen nebo jiných dávek na území diecéze. Ta patrně obecně procházela skrze biskupskou kancelář. V nemnoha případech také zachytíme kuriální pověření k ochraně některého kláštera, adresované mj. arcibiskupovi – jeho význam je ale vzhledem k možnostem zasahovat spíše symbolický. Naopak v politické rovině hrají kontakty diecéze (především panovníka) a mohučského metropolity stále podstatnou roli, už pro jeho pravomoc českého krále korunovat.[891]

Útlum vlivu metropolity v pražské diecézi v druhé polovině století odráží na jedné straně obecný vývoj provincie, tedy slábnoucí pozice mohučských arcibiskupů vůči sufragánním diecézím, na druhé straně podobně výrazný trend osamostatňování pražské diecéze v celé řadě oblastí. Mohučský arcibiskup zkrátka pro biskupa – s výjimkou zajištění řádného vysvěcení a nastolení – nebyl zásadním pro běžné fungování diecéze a její správy. Totéž platí o provinciálních synodách, jejich frekvenci i významu pro formování pražského biskupství. Ačkoli lze 13. století především v kontextu činnosti mohučských arcibiskupů

[890] HLEDÍKOVÁ, *Prag – Mainz – Rom,* s. 76. Autorka věnuje značnou část své přehledové studie právě první polovině 40. let a na základě této analýzy uvažuje i o dalších kontaktech. Jejich omezený vliv sledujeme i v biskupově kancelářské produkci a formulářové sbírce biskupa Tobiáše – metropolitovi je určen jediný kus, týkající se problematiky prokurace a dva listy arcibiskupovy ohledně jejího odvodu (FTB, č. 60–62, s. 54–57). Písař se ve zmíněném navíc nedotýká jeho role metropolity – biskup píše „(…) patri et domino, domino Henrici dei gratia sancte Maguntinensis sedis archiepiscopo, sacri imperii per Germaniam archicancellario (…).“ Stejně jej oslovuje i v druhém případě, totiž již zmíněném ohrazení se proti zprávám, že zakázal věřícím putovat do cisterckého kláštera Grünhain; zde navíc označuje mohučský kostel za svou matku a paní (FTB, č. 175, s. 139: „propter vestram et sancte Maguntine ecclesie reverenciam, matris nostre et domine.“) – Podrobnosti postupu mohučského arcibiskupa Wernera II. z Eppsteinu zachycuje příkladně *Vypravování o zlých letech,* FRB II, s. 335–338, včetně důrazu na písemnou rovinu komunikace. Nezdá se, že by šlo o jednání vyvolané jen nebezpečím na cestách, jak zmiňuje letopisec.

[891] Např. FTB, č. 270, s. 209–210 (biskup Tobiáš povoluje na rozkaz kurie a metropolity špitálníkům sv. Antonína vybírat almužnu, dárcům udílí odpustky a z míst, kam přijdou, snímá interdikt). – CDB V/1, č. 254, s. 387–388 (pro Velehrad).

pokládat za zlatý věk provinciálních synod – mezi lety 1233 a 1310 jich proběhlo přinejmenším deset – jejich význam pro Prahu byl zjevně poměrně omezený, snad s výjimkou fritzlarské (1244) a aschaffenburské (1292) synody, jejíž jednotlivá ustanovení byla již připomínána, a patrně i dvou synod mohučských (1225 a 1261), odraz nadobyčej rozsáhlých statut druhé z nich tušíme v partikulárních normách Jana IV. V této souvislosti pak asi ani příliš nepřekvapí, že žádná dochovaná statuta netematizují problematiku vztahu metropolity a sufragánních biskupů. Ostatně pro 13. století nezachytíme ani žádné výraznější kultovní vlivy, které by (přinejmenším záměrně) vztah diecéze k metropoli jakkoli posilovaly.[892]

Jakýmsi epilogem zde může být výraznější zájem metropolity Petra z Aspeltu (1306–1320) o dění v pražské diecézi – je ale třeba připomenout, že jeho pobyt v Praze v první půli desátých let 14. století vycházel z jeho velmi blízkého poměru ke králi Janovi, jemuž byl předním rádcem. V rovině diecézních záležitostí zachytíme především jeho vizitaci, proběhnuvší krátce před viennským koncilem – arcibiskup shromážděným děkanům zdůrazňoval nutnost dodržování klerického celibátu a potřebu důsledného vytyčení hranic všech farností (především komplikovaných městských obvodů). Pražský biskup Jan IV. se ale provinciální synody svolané na květen 1310 do Mohuče nezúčastnil a ani nevíme, že by k ní vyslal svého zástupce (nejčastěji z řad kanovníků), jak bylo jeho povinností. Zdeňka Hledíková uzavírá kapitolu o Janově *předviennském* působení následovně: „S přehledem o stavu diecéze, které získal z výsledků vizitace Petra z Aspeltu, a s přehledem o situaci v klášterech, podřízených biskupské jurisdikci, odjížděl Jan IV. na viennský koncil.“ Janovy znalosti pochopitelně nepramenily pouze z výsledků vizitace, stejně jako Petrův vliv na vývoj diecéze (nejen politický) se neomezil pouze na tuto vizitaci. Taková vzájemná spolupráce obou hierarchů – reflexi podřízenosti v nepočetně dochovaných zprávách nezachytíme – při plnění společného biskupského úkolu, totiž správě svěřeného stádce, měla být ideální maximou probíraného vztahu. Předposledním pražským biskupem nastoupená cesta, výrazně ovlivněná jeho osobní účastí na koncilu ve Vienne, je ovšem již další a do jisté míry svébytnou kapitolou dějin pražské diecéze. Její středověká proměna, jež se jako pomyslná červená nit vine celou předkládanou prací, byla zásadním předpokladem naznačené další kapitoly.[893]

[892] Přehled synodální činnosti jednotlivých metropolí shrnuje HAUCK, *Kirchengeschichte* I/5, s. 135–145 – ve srovnání s ostatními se jeví činnost mohučských arcibiskupů rovněž značně nadprůměrná. – HARTZHEIM (ed.), *Concillia Germaniae* III; k aschaffenburské synodě a její recepci KRAFL, *Synody biskupa Tobiáše,* s. 15–16 a podrobně též FÜHRER, *Listina* (kniha), s. 265–266, pozn. 687.

[893] HLEDÍKOVÁ, *Biskup Jan IV.,* s. 35–39 (citace s. 39); k synodě UNGER, *Generali concilio,* s. 166–181 s další literaturou; obecně KIRT, *Peter von Aspelt.* – Zpráv o osvobození sufragána od účasti na provinciální synodě je pro pojednávané období dochováno jen velmi málo, srov. např. *Die Regesten der Mainzer Erzbischöfe*, č. 305, kdy würzburského biskupa Otu od účasti osvobozuje papež (1218) a nařizuje mu, aby za sebe vyslal nějakého posla.

Závěr: Pražské biskupství v souřadnicích středověké proměny

Formulace „diecéze ve středověké proměně“ implikuje dva základní směry, jimiž se budou ubírat shrnující úvahy – totiž jakým způsobem, za jakých podmínek a z jakých podnětů se pražské biskupství proměňovalo ve vymezeném „biskupském 13. století“ a dále jakou úlohu sehrála tato instituce v obecné proměně českých zemí 13. století, pochopitelně zejména s ohledem na duchovní *milieu*. To jsou ostatně základní otázky, jimiž byla již v úvodu studie vymezena a které jsme sledovali v jednotlivých kapitolách jako často zobecňující reflexi interakcí jednotlivých osob a institucí.

Aktérsko-strukturální perspektiva, z níž jsme nahlíželi na jednotlivé roviny biskupova úřadu a jeho interakcí v diecézi, otvírá v kontextu středověké proměny otázku aktivního podílu těchto biskupů, zejména těch, kterým historiografie (na základě početnějších pramenů) připisuje výraznou aktivní roli. Zda tedy typicky Tobiáš (ale i jeho předchůdci) zanechal diecézi v tak dobrém stavu proto, že „věděl co chce, anebo proto, že se zbytečně nepletl do jednotlivých reforem a spokojil se s rostoucími příjmy.“ Pokud takto Martin Wihoda uvažoval o Vladislavu Jindřichovi, výrazné postavě počátku našeho „biskupského 13. století,“ s jistým povzdechem, že uspokojivou odpověď nenašel a že její nalezení ponechává jiným, v naší perspektivě je přeci jen možné odpovědět s větší jistotou.[894] Snad až na kapitolu *Rovina osobní,* ve které jsme se pokusili zachytit stopy osobních preferencí těchto jednotlivců, jsme totiž nepátrali toliko po výsledcích jednotlivých biskupů-osob, ale spíše oněch *širších těl biskupů*, která si kolem sebe s větší či menší volností jednotliví ordináři formovali a těmto *širším tělům* pak lze tyto zásluhy připisovat s výraznější jistotou. Biskupské svěcení a z něj pramenící *potestas* sice primárně náleží biskupovi-osobě, ale řadu jejích rovin (včetně liturgické) bylo lze delegovat na tyto *širší ordinářovo tělo* tvořící údy.[895]

Zásadním, ale nikoli jediným pramenem proměny pražského biskupství v plně emancipovanou a následně i byrokratizovanou instituci byly reformní požadavky IV. lateránského koncilu, vtělené do 71 konstitucí. Mnohokrát na předchozích stránkách tematizovaný spor biskupa Ondřeje s panovníkem, velmoži i – a to je zde podstatné – velkou částí domácích prelátů, omezený jen na výsek těchto požadavků, ukazuje, jak problematické bylo jejich prosazení. Navíc v případě Ondřejových nástupců (přinejmenším do biskupa

[894] WIHODA, *Vladislav Jindřich,* s. 10.
[895] Podrobněji v této práci s. 4–5. Dokladem možné liturgické delegace je FTB, č. 173, s. 137.

Mikuláše) lze jen se značnými obtížemi uvažovat o jejich ztotožnění se s těmito požadavky a o úsilí věnovanému jejich alespoň částečnému uplatnění. Stefanie Unger doložila v podrobné analýze synodálních statut mohučské a kolínské provincie vzhledem k recepci tohoto *Corporis lateranense*, jak pozvolné a nesamozřejmé bylo i ve výrazně rozvinutějším prostředí mohučského arcibiskupství (v užším smyslu) přejímání obecných ustanovení do partikulárního kanonického práva. Je zjevné, že recepce konstitucí obecného koncilu byla jen jedním z mnoha způsobů jejich reflexe a obecně proměny právního myšlení – v domácím prostředí je třeba vzít v potaz především jiné aspekty, opět často v právní rovině, jak nedávno shrnuli Robert Antonín a Dalibor Janiš. Ti jako jednu ze zásadních překážek hlubší recepce těchto zásad a obecně emancipace „zemské církve" v nejširším slova smyslu předpokládají úzké sepětí duchovních a „mocných laiků" v osobní rovině, která měla rozmělňovat úsilí nemnoha reformě oddaných jednotlivců. Zároveň je ale zřejmé – jak naznačuje *moravská cesta* biskupa Roberta – že spolupráce s králem (a šlechtou) přinášela často bohatší, a především trvalejší a respektovanější plody než radikální důraz na prosazení všech požadavků v jejich plném rozsahu.

Příznivý stav pramenné základny k první dekádě episkopátu Tobiáše z Benešova rovněž dovoluje nahlédnout na toto období výrazné biskupovy spolupráce se světskou mocí, byť ta jistě vycházela také z jeho šlechtického původu, jako na etapu dovršení řady emancipačních procesů duchovní i hospodářské správy diecéze. Podstatná část jeho zásluh by ale nebyla možná bez alespoň v některých záležitostech poměrně systematického postupu jeho předchůdců, který se ale v dochovaných pramenech často odráží jen nezřetelně, pokud vůbec. Obecně se ale zdá, že chápat šlechtický původ jako kritérium urychlení vývoje biskupství je v řadě prací snad až přehnané – už právě vzhledem k nižšímu původu biskupa Mikuláše, jehož episkopát je v mnoha ohledech skutečným milníkem. Zmiňme alespoň zformování biskupské kanceláře a s tím spojenou počínající vývoj diecézní správy.

Obecným problémem se tu tak ukazuje být otázka vývoje jednotlivých oblastí práv a povinností pražského ordináře, a to zejména těch, které výrazněji (nebo vůbec poprvé) zachycuje teprve Tobiášova formulářová sbírka. Ta, ač byla ve známé podobě sestavena kolem roku 1290, vychází ze starších vzorů a řadu těchto kusů přejímá jen s minimálními úpravami, které ovšem jsou pro chronologii zásadní. Typicky jde o záměnu jmen biskupů, kdy z Jana (III.) se stává Tobiáš.

A podobně, zda příliš raná zmínka o určitém fenoménu svědčí spíše pro to, že daná listina je mladším falzem a užívaný termín tedy anachronismem, anebo zda tento pramen zkrátka posouvá naši představu o uplatnění tohoto fenoménu již do dřívější doby, byť v nejistém obsahu a rozsahu. Anebo konečně, zda takto brzy užívaný termín má jiný význam,

než v jakém je posléze běžně užíván. Typickým příkladem je *ius patronatus* a jeho užití ve dvou oseckých listinách, hlásících se do let 1207 a 1209, následně pak reflexe tohoto pojmu při jednání o smíru s biskupem Ondřejem a konečně pak v klasickém významu v druhé polovině století. Zde se tak otvírá řada obecnějších otázek o limitech jednotlivých způsobů datování.[896]

Zároveň je podstatné, zda fakt, že Tobiášova sbírka obsahuje jeden nebo více formulářových kusů, zmiňujících danou skutečnost (např. prezentaci kandidáta k farnímu beneficiu), svědčí o tom, že šlo o již zaužívaný akt, a pro biskupskou kancelář tedy mělo význam tento kus do sbírky zahrnout. Anebo zda šlo samo o sobě o obsahově či jinak podstatný kus bez hlubší vazby na vývoj biskupových pravomocí, případně konečně zda měl zachycovat precedens, podle kterého se mělo postupovat (resp. předpokládalo se, že se bude postupovat) i v dalších podobných kauzách. Pochopitelně je třeba přihlédnout i k jisté nahodilosti výběru jednotlivých kusů a jejich zařazení do sbírky, ať už vzhledem k tomu, co právě kancelář řešila, nebo zejména v případě řady písařských cvičení s agendou biskupské kanceláře nijak nesouvisejících. Nelze ale s jistotou vyloučit ani možnost, že řada důvěryhodně působících formulářových kusů souvisejících s agendou biskupské kanceláře je rovněž takovým písařským cvičením. Je tedy otázkou, zda zkrátka nepřipisujeme biskupovu notáři (autorovi FTB) promyšlenější záměr, než jaký jej při sestavování vedl.

Tedy typicky, zda značný nárůst zpráv například o uplatňování povinnosti biskupské prezentace odráží skutečný stav, a to vzhledem k tomu, jak o problematice zpravují ostatní prameny – originály konfirmačních listin, ale také Brunova relace a František Pražský, oba jistě ve snaze vykreslit kladně *své* hrdiny (Přemysla Otakara II., resp. biskupa Jana IV.). Je ale zřejmé, že prosazení povinnosti prezentovat faráře biskupovi bylo především (ale nikoli výlučně) záležitostí druhé poloviny století a souviselo nejen s akceptováním této povinnosti postupně jednotlivými skupinami patronů (panovník, duchovní ústavy a až pak šlechta), ale na druhé straně i se schopností biskupa a jeho aparátu tuto prezentaci vykonávat. Vždyť o století později zachytí sériové prameny průměrně vyšší desítky až nízké jednotky stovek změn na farních beneficiích ročně – na konci 13. století jistě nebyla kostelní síť zcela dobudována, patrně vzhledem ke vztahu patronů ke kléru lze předpokládat jeho o něco omezenější mobilitu a jistě ne všechny existující kostely měly svého faráře, přesto ale lze předpokládat, že v diecézi šlo o několik desítek změn ročně, které musela biskupská kancelář, ale i aparát *in partibus* zpracovat.

Tyto konfirmace ale stále byly chvílí, kdy docházelo k osobnímu kontaktu biskupa a faráře nebo patrona jako představitelů nejnižší složky diecézní správy, což se v polovině 14.

[896] CDB II, č. 360–362, s. 384–391; podrobně k tomu FÜHRER, *Prezentační právo*, s. 6.

století změnilo a osobní kontakt (arci)biskupa se správou diecéze se tak omezil, byť generální vikář zodpovědný za tyto záležitosti jednal *ex potestate ordinaria episcopi*. To znamená jednu z výrazných proměn reprezentace biskupského úřadu i instituce jako celku, zároveň ale tento správní aparát umožňoval výrazně systematičtější kontrolu nad stavem svěřeného stádce. Prosazení tohoto kanonickoprávního požadavku, garantovaného ale i královským privilegiem, vycházelo z možností obou stran (biskupa a patronů), ale i jejich ochoty ke spolupráci a vzájemnému kompromisu.

Zásadní součástí tohoto vývoje je také postupná interiorizace víry a výraznější vazba reprezentace laických elit na její duchovní rozměr, ale zároveň i proměna chápání církevního majetku a zakladatelských práv. Tzv. druhá vlna christianizace domácího prostoru sehrála výraznou roli při formování požadavků kladených na duchovní nikoli shora, tedy skrze normativ, ale zdola – farníky, kteří (jistě nikoli výlučně) usilovali o přiblížení se křesťanskému ideálu. Tito laici – a nutno podotknout že i jejich peníze a odkazy – tak také byli hybateli uvažované proměny; ostatně vhodným příkladem jsou spory diecézního kléru a mendikantů o výkon duchovní péče a její výnosy, do kterých pražští biskupové více či méně aktivně vstupovali.

V předchozích odstavcích pojmenované limity platí přinejmenším ve stejném rozsahu i pro otázku biskupských statků a jejich proměny. Zatímco v průběhu 12. a 13. století zachytíme více či méně podrobné zmínky o jednotlivých biskupských vsích, dvorech a později i trhových místech, strukturovanější obraz získáváme opět až pro Tobiášův episkopát, kdy je zřejmé, že docházelo k jejich proměně, v mnoha případech ale umožněné předchozím úpadkem, resp. vyplněním. Nešlo jistě o jednorázový zlom, ale postupné pronikání modernizačních trendů, které proměňovaly jednotlivé distrikty – pochopitelně ve vzájemné interakci s lokálními elitami, které se nezřídka podílely na správě těchto statků, ideálně oboustranně přínosné. Roli strážkyně hospodárného nakládání se svěřenými statky biskupství převzala biskupská kapitula – již biskup Daniel II. Milík byl, kromě jiného, kapitulním děkanem Arnoldem před kurií obviněn z defraudace majetku biskupství. Obecné trendy hospodářského vývoje jistě lze připsat pražským biskupům, jejich aplikace do často značně specifických lokálních podmínek byla již na správcích těchto distriktů, na nichž tak závisela realizace jednotlivých kroků této proměny a jejichž síť je možno zachytit až v následujícím století. Dostupné prameny pak v drtivé většině případů zachytí jen normu, podle které má k proměně dojít (lokační listinu), nebo naopak až její výsledek (zápis v urbáři).

Svébytnou, ale neodmyslitelnou součástí těchto procesů je vývoj právního postavení církevních statků a jejich vlastníků v kontextu zemského práva, především s ohledem na

jednotlivá panovnická privilegia (a snad ještě výrazněji na jejich dodržování), podstatnou součástí tohoto souboru ale byla také privilegia, jimiž Václav II. (zjevně na žádost biskupa Tobiáše) udílel jednotlivým centrálním lokalitám právo trhu a další práva, která „habuerunt et habent alia loca forensia episcopatus." Právě takový systematický přístup k hospodářské správě (podobně i vznik urbáře) lze považovat za jeden z podstatných prvků sledované proměny.[897]

Pokud nahlížíme na téma druhou perspektivou, tedy jakou úlohu sehrálo biskupství, ale i jednotliví biskupové v obecné proměně země, pak se obracíme zejména ke kapitolám tematizujícím interakci s ostatními složkami dobové společnosti. Je zjevné, že právě limity, na které jednotlivé strany narážely ve snaze prosadit vlastní zájmy, utvářely zásadním způsobem pozici biskupství jako svébytného hráče v království. Řada těchto limitů byla definována nezávisle na vůli a moci ordináře (typicky exempce jednotlivých řádů nebo jim směřovaná kuriální privilegia, včetně indulgencí), jiné vycházely ze schopnosti biskupa je prosadit (problematika desátků) nebo z jeho osobních preferencí (vztah k jednotlivým řádům a jejich podpora), ačkoli v této rovině budou jakékoli závěry vždy jen velmi hypotetické.

V otázce diecézní správy, její emancipace na světské moci a prohloubení jejího dosahu lze hovořit o poměrně kontinuálním vývoji, jehož teoretický rámec v přehnané zkratce vystihl František Pražský ve známém příběhu o pohrůžce českých pánů návratem k pohanství, budou-li (do)nuceni prezentovat kandidáty ke svým farám biskupovi. Naopak především ve vztahu k domácím duchovním ústavům byly mantinely, vymezující vzájemné vztahy, stále znovu redefinovány, byť s oporou v obecném kanonickém právu i v řeholích jednotlivých řádů. Ačkoli tedy biskupové zjevně usilovali o to být respektováni jako hlava diecéze, a tedy i „zemské církve," toto jejich postavení ohrožovaly v první řadě partikulární zájmy jednotlivých jejích údů, které nezřídka vyústily v konflikt odporující evangelijní zvěsti – typicky s biskupem o výběr desátku, mezi mendikanty a diecézním klérem a mezi jednotlivými řádovými domy obecně. Do těchto sporů vstupoval biskup jen zřídka a pokud nešlo o záležitosti výkonu duchovní správy, pak takřka výhradně z kuriálního pověření. Tyto řádové spory ale nejsou primárním námětem předkládané studie, a proto se k nim vyslovujeme jen okrajově – problematika si zaslouží samostatnou pozornost, přinejmenším po vzoru moravských studií Tomáše Borovského.

Pokud tedy uvažujeme o „zemské církvi" v širokém slova smyslu, pak je zřejmé, že její jednota byla spíše iluzorní a podléhala až příliš často partikulárním zájmům jednotlivých institucí a řádů usilujících o prosazení vlastní perspektivu a ji reflektující potřeby. Zároveň je

[897] Podrobně TROJAN, *Tobiáš,* s. 140–141 a 151–157.

ale zřejmé, že v některých ohledech pražští ordináři svou pravomoc víceméně úspěšně prosadili, byť často jen na omezenou dobu – typicky v oblasti diecézní správy, kde ovšem došlo k uplatnění institutu inkorporací, ale také v rovině dohledu nad hospodařením jednotlivých neeximovaných ústavů. Podstatnou rovinou této úvahy je rovněž obecně málo problematická realizace biskupova *sakrálního kapitálu*, plynoucího z plnosti jeho svěcení – jde tedy o celou řadu liturgických aktů (primárně o svěcení osob, oltářů a staveb; otázky ritu), odpovědné nakládání s *thesaurem ecclesie* (mj. udílení odpustků, ale i o otázky relikvií) a dalších záležitostí, jež na něj deleguje kanonické právo (mj. absoluce některých hříchů a nakládání s církevními tresty). Tyto interakce rovněž posilovaly formující se kolektivní vědomí kléru jako široké socioprofesní skupiny, a zároveň jejich prostřednictvím jednotliví ordináři prezentovali svou *potestas*, jak ostatně naznačuje několik málo biskupem při takové příležitosti vystavených listin.

Biskupa, *jeho* kapitulu a katedrální klérus obecně vázaly kromě ryze personálních interakcí a vztahů rovněž záležitosti katedrálního kostela v širokém smyslu slova. Takový závazek kapituly ostatně zřetelně ilustruje její nejstarší známá pečeť, zobrazující sv. Vojtěcha s mitrou a berlou žehnajícího katedrální bazilice. O obecném významu kapitulního liturgického provozu svědčí rovněž ustanovení IV. lateránu o postupu v případě svévolného přerušení bohoslužeb. Biskup ve spolupráci s kanovníky pečoval o kult patronů diecéze i země a zajišťoval tedy jejich ochranu celé diecézi, ale zároveň byl spoluodpovědný za zajištění veškerého vybavení katedrály, klíčového pro její provoz. Neodmyslitelná je zde také péče o katedrální školu – tedy o budoucí generaci duchovní elity diecéze – jak ordináři rovněž nařizuje obecný koncil; ostatně Jan II., Bernard i Řehoř byli před biskupskou volbou jejími správci (*scholastici*). I v této rovině se každý z ordinářů dostával zásadním způsobem do kontaktu s panovníkem, a to i přesto, že nejpozději ve 40. letech 13. století byla biskupská rezidence přenesena do malostranského dvora. Tato proměna prostorových souřadnic, tedy opuštění králem a zároveň kapitulou značně sevřeného biskupova domu na Hradě, jak se ukazuje, výrazně podpořila emancipaci biskupství jako instituce a umožnila ordinářům obklopit se skupinou duchovních i laiků, kteří tvořili jejich dvůr a formovali i jednotlivé aspekty traktované proměny – ať už prostřednictvím delegací, vlastního působení nebo hospodářské činnosti.

Toto hledání vzájemných pozic biskupa jako „hlavy diecéze," jemu podřízeného kléru i eximovaných institucí bylo bezpochyby jedním ze základních procesů emancipace a transformace biskupství jako svébytné instituce. Emancipací se rozumí nejen schopnost prosadit vlastní nároky, zakotvené v domácím nebo kanonickém právu, ale také formovat vlastní stabilní pozici v rámci diecéze i království, jež je dalším z výsledků středověké

proměny. Zavádějící by ale bylo tento vývoj redukovat jen do úzce politické roviny, nota bene hovořit zjednodušeně na konci 12. století o biskupovi jako o knížecím kaplanovi (s odkazem na známou Jarlochovu formulaci) a takovou pozici pražským ordinářům připisovat ještě v první polovině následujícího věku, byť by k tomu svádělo srovnání se z více důvodů odlišnou pozicí olomouckého biskupa Roberta.

Středověkou proměnu diecéze tak lze shrnout jako dlouhou a nikoli přímočarou cestu pražského biskupství a celé domácí církve hledání a tu více, tu méně úspěšného nalézání kompromisu zájmů a potřeb jednotlivých aktérů, a zároveň jako cestu hledání a nalézání odpovědi těchto institucí i jednotlivců na Kristovu výzvu k následování.

Posloupnost pražských a olomouckých biskupů, mohučských arcibiskupů a papežů (1197–1312)

I. Pražští biskupové[898]

Daniel II. Milík (jmenován 1. 11. 1197 – zemřel 28. 3./4. 4. 1214)

Ondřej (jmenován 1214, konsekrován 22. 11. 1215 – zemřel 30. 7. 1223)

Pelhřim (zvolen 1223, konsekrován 1. 10. 1223 – 1226 odstoupil – zemřel 8./25. 1. 1240)

Budilov (též Budivoj; konsekrován 26. 6. 1226 – zemřel 10. 7. 1226)

Jan II. (zvolen duben 1227, konsekrován 19. 12. 1227 – zemřel 17. 8. 1236)

Bernard (zvolen 1236, konsekrován 10. 5. 1237 – zemřel 12. 9. 1240)

Mikuláš z Újezda (zvolen 1240, konsekrován 29. 5. 1241 – zemřel 17. 1. 1258)

Jan III. (zvolen 1. 2. 1258, konsekrován 12. 5. 1258 – zemřel 21. 10. 1278)

Tobiáš z Benešova (zvolen 15. 11. 1258, konsekrován 26. 2. 1279 – zemřel 24. 2. 1296)

Řehoř (zvolen na jaře 1296, konsekrován 12. 6. 1296 – zemřel 6. 9. 1301)

Jan IV. z Dražic (zvolen v říjnu 1301, konsekrován 10. 12. 1301 – zemřel 5. 1. 1343)

II. Olomoučtí biskupové[899]

Engelbert (vysvěcen po 30. 4. 1194 – zemřel 17. 12. 1199)

Jan V. Bavor (zvolen po 17. 12. 1199 – zřejmě 6. 10. 1201)

Robert Angličan OCist (vysvěcen 21. 4. 1202 – rezignoval leden 1240, zemřel 17. října 1240)

Vilém, elekt (zvolen před 16. 1. 1241 – rezignoval před 20. září 1245 – zemřel na počátku roku 1263)

Konrád z Friedberka (zvolen po 16. 1. 1241 – sesazen v září 1245 – odstoupil a zemřel 1247)

Bruno ze Schauenburka (zvolen 20. září 1245 – vysvěcen po 6. 7. 1247 – zemřel 17. 2. 1281)

Dětřich (zvolen 28. 3. 1281 – vysvěcen před 11. 5. 1281 – zemřel 10. 10. 1302)

Jan VI. (zvolen po 10. 10. 1302 – zemřel 7. 10. 1311)

Petr II. Andělův (vysvěcen poi 13. 7. 1312 – zemřel 7. 6. 1316)

---

[898] Podle VANÍČEK – KALHOUS – ANTONÍN – TROJAN, *Posloupnost pražských biskupů*.
[899] Podle GATZ (ed.), *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches* I, s. 503–509 a BLÁHOVÁ, *Historická chronologie,* s. 734.

III. Mohučští arcibiskupové[900]

Konrad I. von Wittelsbach (prosadil své nároky v listopadu 1183 – zemřel 25. 10. 1200)

Sigfried II. von Eppstein (zvolen částí kapituly listopad 1200 – zemřel 9. 9. 1230)

Luitpold von Scheinfeld (**vzdorobiskup**, zvolen částí kapituly listopad 1200 – rezignoval po 21. 6. 1208)

Sigfried III. von Eppstein (zvolen v listopadu 1230, konsekrován 18. 1. 1231 – zemřel 9. 3. 1249)

Christian II. von Weisenau (papežem potvrzen 29. 6. 1249, konsekrován po 4. 7. 1249 – rezignoval 6/7. 1251 – zemřel 21. 11. 1253)

Gerhard I. Wildgraf von Dhaun (zvolen před 14. 8. 1251, konsekrován 24. 3. 1252 – zemřel 25. 9. 1259)

Werner von Eppstein (zvolen 10/11. 1259, konsekrován 10/11. 1260 – zemřel 2. 4. 1284)

Heinrich II. z Isny (5./15. 5. 1286 potvrzen – zemřel 17/18.3. 1288)

Gerhard II. von Eppstein (elekt již 1284–1286, zvolen 1288, potvrzen 6. 3. 1289 – zemřel 25. 2. 1305)

Petr z Aspeltu (4. 7. 1305 zvolen, 10. 11. 1306 přesunut z Basileje – zemřel 5. 6. 1320)

[900] Podle GATZ (ed.), *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches* I, s. 395–407 a JÜRGENMEIER (ed.), *Handbuch der Mainzer Kirchengeschichte* I/2, s. 1129–1131.

IV. Papežové[901]

Celestin III. (30.3.–10.4. 1191 – 8. 1. 1198)

Inocenc III. (8. 1. 1198 – 16. 7. 1216)

Honorius III. (18. 7. 1216 – 18. 3. 1227)

Řehoř IX. (19. 3. 1227 – 22. 8. 1241)

Celestin IV. (25. 10. 1241 – 10. 11. 1241)

Inocenc IV. (25. 6. 1243 – 7. 12. 1254)

Alexandr IV. (12. 12. 1254 – 25. 5. 1261)

Urban IV. (29. 8. 1261 – 2. 10. 1264)

Kliment IV. (5. 2. 12655 – 29. 11. 1268)

Řehoř X. (1. 9. 1271 – 10. 1. 1276)

Inocenc V. (21. 1. 1276 – 22. 6. 1276)

Hadrián V. (11. 7. 1276 – 18. 8. 1276)

Jan XXI. (15. 9. 1276 – 20. 5. 1277)

Mikuláš III. (25. 11. 1277 – 22. 8. 1280)

Martin IV. (22. 2. 1281 – 28. 3. 1285)

Honorius IV. (2. 4. 1285 – 3. 4. 1287)

Mikuláš IV. (15. 12. 1288 – 4. 4. 1292)

Celestin V. (5. 6. 1294 – rezignoval 13. 112. 1294)

Bonifác VIII. (24. 12. 1294 – 11. 10. 1303)

Benedikt XI. (22. 10. 1303 – 7. 7. 1304)

Kliment V. (avignonský papež; 5. 6. 1305 – 20. 4. 1314)

[901] Podle BLÁHOVÁ, *Historická chronologie,* s. 778–779. – Pro přehlednost uvádíme jen data konkláve a smrti.

Soupis pramenů

V poznámkovém aparátu užívané zkratky jsou plně rozepsány u příslušných pramenných edic.

Archivní fondy

Archiv města Plzeň

fond Listiny C

inv. č. 804, sg. I 1

Archiv Národního muzea

sg. H 49 (*O rodu starožitným a heroitských pánů ze Šternberka. Stemmata familiae Sternbergensis*)

Archiv Pražského hradu

fond Archiv Metropolitní kapituly u sv. Víta v Praze

cod. XVIII (*Codex anniversariorum S. Metrop. Ecclesiae Pragensis alias Liber portionum quotidianum*)

cod. LXXVI (Václav František BLUMENBERG, *Katalogos seu successio episcoporum, archiepiscoporum, canonicorum, praelatorum Pragensium in Regno Boëmiae*)

cod. XC,1 (Jan Michael DE BUBNA, *KANON seu Catalogus aut Album capituli Ecclesiae primum collegiatae, demum cathedralis, postremum metropolitanae Pragensis* a opis z r. 1887 sg. cod. XC,2)

München, Bayerisches Hauptstaatsarchiv

Fond Hochstift Passau Urkunden (802–1808)

sg. 71

Národní archiv Praha

fond Augustiniáni obutí – provincialát a konvent, Praha,

inv. č. 22, sign. IIb 31 (Pachomius KREYBICH, *Catalogus Patrum ac Fratrum Ordinis Eremitici S. P. Augustini a primaeva Introductione seu ab Anno 1040 in Bohemia existentium Biographicus Tripartitus*)

fond Archivy zrušených klášterů (AZK), Řád augustiniánů Karlov

sg. 1

fond Benediktini Břevnov

inv. č. 52, sg. B II 47 a inv. č. 61, sg. B II 56

fond Maltézští rytíři – české velkopřevorství (1085–1875)

inv. č. 1057 a č. 1064

fond Řád Křižovníků s červenou hvězdou

inv. č. 99, sg. ŘKř 21

Národní knihovna ČR

Oddělení rukopisů a starých tisků

sg. XIX B 3

Pramenné edice, soupisy, katalogy a archivní pomůcky (vč. starých tisků)

AČ. *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské* 2, ed. František PALACKÝ, Praha 1842.

Additamentum, in: Středověké legendy prokopské. Jejich historický rozbor a texty, ed. Václav CHALOUPECKÝ and Bohumil RYBA, Praha 1953.

Albert von Beham und Regesten Pabst Innocenz IV, ed. Konstantin HÖFLER, Stuttgart 1847.

Annales Erphordenses fratrum Praedicatorum, ed. Oswald HOLDER-EGGER, in: Monumenta Germaniae historica Scriptores rerum Germanicarum 42, s. 72–116.

Bohuslav BALBÍN, ***Epitome historica*** *rerum Bohemicarum*, Praha 1677.

Jan František BECKOVSKÝ, ***Poselkyně Starých Příběhůw*** *Českých* (…), Praha 1700.

Benedicti Minoritae dicti Chronica *et eius continuatio,* ed. Ladislav DUŠEK, in: Jerzy Kloczówski (ed.), Zakony Franciszkanskie w Polsce 1/2-3, Kraków 1993, s. 323–434.

Karel **BERÁNEK** – Věra **BERÁNKOVÁ**, ***Archiv českého velkopřevorství*** *maltského řádu* I, Díl I. - Listiny 1128–1880. Inventář SÚA, Praha 1966.

Böhmisch-Schleschisches Necrologium, ed. Wilhelm WATTENBACH, Zeitschrift des Vereins für. Geschichte und Alterthum Schlesiens 5, 1863, s. 107–115.

Cancellaria Arnesti. *Formelbuch des ersten Prager Erzbischofs Arnest von Pardubic,* ed. Ferdinand TADRA, Wien 1880.,

Cancellaria Johannis *de Dražic,* ed. Zdeňka HLEDÍKOVÁ, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 2, 1991, s. 29–59.

Cartulaire Général des Hospitaliers *de Saint-Jean de Jérusalem* I, ed. Joseph DELLAVILLE LE ROULX, Paris 1894.

CDB. *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* I (805–1197), ed. Gustav FRIEDRICH, Praha 1904–1907; II (1198–1230), ed. TÝŽ (ed.), Praha 1912; III/1–2 (1231–1240), ed. Gustav FRIEDRICH – Zdeněk KRISTEN, Praha 1942–1962; III/3. Acta spuria et additamenta, ed. Gustav FRIEDRICH – Zdeněk KRISTEN – Jan BISTŘICKÝ, Olomouc 2000; III/4. Index nominum et glossarium, ed. Jan BISTŘICKÝ, Olomouc 2002; IV/1–2 (1241–1253), ed. Jiří ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ, Praha 1962–1965; V/1–3 (1253–1278), ed. TITÍŽ, Praha 1974–1982; VI/1 (1278–1283), ed. Zbyněk SVITÁK – Helena KRMÍČKOVÁ – Jarmila KREJČÍKOVÁ – Jana NECHUTOVÁ, Praha 2006; VII/5 Scribarum manus continens, ed. Dalibor HAVEL, Brno 2011; VII/6 Sigilla continens, Gustav FRIEDRICH – Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ – Karel MARÁZ, Brno 2013.

CDLS. *Codex diplomaticus Lusatiae Superioris* I, ed. Gustav KÖHLER, Görlitz 1856.

CDM. Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae V, ed. Josef CHYTIL, Brno 1850.

CDSR. *Codex diplomaticus Saxoniae Regiae* II/1. *Urkunden des Hochstifts Meissen* II*,* ed. Ernst G. GERSDORF, Leipzig 1865.

CIM. *Codex iuris municipalis regni Bohemiae* II*. Privilegia královských měst venkovských v království Českém z let 1225 až 1419*, Jaromír ČELAKOVSKÝ, Praha 1895.

CDCDS. *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* III, ed. Tadija SMIČIKLAS, Zagreb 1905.

Concilia Germaniae III–IV, ed. Josephus HARTZHEIM – Johann Friedrich SCHANNAT, Colonia Agrippina 1760–1791.

Concilliorum oecumenicorum decreta *= Dekrete der ökumenischen Konzilien 2, Konzilien des Mittelalters: vom ersten Laterankonzil (1123) bis zum fünften Laterankonzil (1512–1517)*, ed. Joseph WOHLMUTH, Schöningh – Paderborn – München – Wien – Zürich 2000 (konstituce IV. lateránského koncilu česky podle *Konstituce Čtvrtého lateránského koncilu*, ed. Anna PUMPROVÁ – Richard PSÍK, in: Robert ANTONÍN a kol., Čtvrtý lateránský koncil a české země ve 13. a 14. století, Praha 2020, s. 353–400).
Constitutio Clementinae, in: Corpus iuris canonici II, Decretalium collectionis, ed. Aemilius Ludwig RICHTER – Emil FRIEDBERG, Gratz 1955.
Continuatio Claustroneoburgensis Secunda, ed. Wilhelm WATTENBACH, Annales Austriae, Monumenta Germaniae historica, Scriptores IX, s. 613–624.
Continuatio Claustroneoburgensis Tertia, Tamtéž, s. 628–637.
Continuatio Claustroneoburgensis Quarta*,* Tamtéž, s. 647–648.
Continuatio Sancrucensis Secunda*,* Tamtéž, s. 637–646.
Cronica domus Sarensis*,* ed. Jaroslav LUDVÍKOVSKÝ, Brno 1964.
Cronica sancti Petri Erfordiensis moderna*,* ed. Oswald HOLDER-EGGER, in: Monumenta Germaniae historica Scriptores rerum Germanicarum 42, s. 117–442.
Dalimil. *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila: vydání textu a veškerého textového materiálu.* 1–2, ed. Jiří Daňhelka – Karel Hádek – Bohuslav Havránek – Naděžda Kvítková, Praha 1988.
Das Gültenbuch des Cistercienser-Stiftes Heiligenkreuz *aus dem ende des dreizehten Jahrhunderts*, ed. Benedict GSELL, Wien 1866.
Das Homiliar des Bischofs von Prag *saec. XII.,* ed. Ferdinand HECHT, Prag 1863.
Das Ordensbuch. Die Regeln und Statuten des Deutschen Ordens
Das St. Pauler Formular. *Briefe und Urkunden aus der Zeit König Wenzels II.,* ed. Johann LOSERTH, Prag 1896.
Decretum magistri Gratiani, in: Corpus iuris canonici I, ed. Aemilius Ludwig RICHTER – Emil FRIEDBERG, Gratz 1955.
Die Regesten der Bischöfe von Passau II, ed. Egon BOSHOF – Johann ENGLBERGER – Werner HECHBERGER, München 1999.
Diplomatář kláštera blahoslavené Panny *Marie řeholních kanovníků řádu sv. Augustina v Roudnici*, ed. Josef EMLER, Praha 1893.
DRC. *Decem registra censuum bohemica compilata aetate bellum husiticum precedente*, ed. Josef EMLER, Praha 1881.
Charles du Fresne, sier **DU CANGE et al.,** ***Glossarium*** *mediae et infimae Latinitatis* I–X, Niort 1883–1887.
Beda DUDÍK (ed.), ***Iter romanum*** *: Im Auftrage des hohen maehrischen Landesausschusses in den Jahren 1852 und 1853*, Wien 1855.
Ivana **DUCHÁČKOVÁ,** ***Roudnické nekrologium****. Edice pramene,* bakalářská práce FF MUNI, Brno 2012.
Ein Necrologium des ehemaligen Klosters Ostrow, ed. Josef EMLER, Sitzungsberichte der Königlichen Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften 1878, s. 346–354.
Jaroslav **ERŠIL** – Jiří **PRAŽÁK**, ***Archiv metropolitní kapituly*** I*,* Praha 1956.
Ex inventione et miraculis sancti Mathiae Treverensi, ed. Georg WAITZ, in: Georg H. Pertz (ed.), Monumenta Germaniae historica, Scriptores VIII, Hannover 1848, s. 220–223.

Ferdinand **MENČÍK,** ***Několik statutů a nařízení*** *arcibiskupů pražských Arnošta a Jana I. (1355–1377)*, Praha 1882.
Urkunden des Cistercienser-Stiftes Heiligenkreuz *im Wiener Walde* I, ed. Johann Nepomuk WEIS, Fontes rerum Austriacarum II. Diplomataria et Acta 11, Wien 1856.
Das 'Stiftungen-Buch' des Cistercienser-Klosters Zwetl, ed. Johann VON FRAST, Fontes rerum Austriacarum II. Diplomataria et Acta 3, Wien 1851.
Franziskus-Quellen **I** *Die Schriften des Heiligen Franziskus, Lebensbeschreibungen, Chroniken und Zeugnisse über ihn und seine Orden*, ed. Dieter BERG – Leonhard LEHMANN, Kevelaer 2009.
Das Brief- und Memorialbuch des Albert Behaim, ed. Thomas FRENZ – Peter HERDE, Monumenta Germaniae historica Briefe des späteren Mittelalters 1, München 2000.
FTB. *Formulář Tobiáše z Bechyně (1279–1296)*, ed. Jan Bedřich Novák, Praha 1903.
Gesta episcoporum Halberstadensium*,* in: Monumenta Germaniae Historica Scriptores XXIII, ed. Georg Heinrich PERTZ, Hannover 1874, s. 73–129.
Granum Catalogi Praesulum Moraviae, ed. Johann Loserth, Archiv für österreichische Geschichte 78, 1892, s. 41–97 (český, ne zcela přesný překlad Vojtěch GAJA (ed.), *Granum Catalogi Praesulum Moraviae*, in: Bohumil Zlámal (ed.), Katalog moravských biskupů, arcibiskupů a kapitul staré i nové doby. Olomouc 1977, s. 12–33).
Václav **HÁJEK Z LIBOČAN,** ***Kronika Česká***, ed. Jan LINKA, Praha 2013.
Historia annorum 1264–1279*,* in: Monumenta Germaniae Historica Scriptores IX, ed. Georg Heinrich PERTZ, Hannover 1851, s. 649–654.
Ivan **HLAVÁČEK** – Zdeňka **HLEDÍKOVÁ** (ed.), ***Protocollum visitationis archidiaconatus Pragensis*** *annis 1379–1382 per Paulum de Janowicz archidiaconum Pragensem factae*¸ Praha 1973.
Zdeňka **HLEDÍKOVÁ,** ***Česká visitační interrogatoria*** *do počátku 15. století,* Československý časopis historický 66, 1968, č. 1, s. 71–98.
Zdeňka **HLEDÍKOVÁ,** ***Statuta vyšehradské kapituly*** *z roku 1317,* Královský Vyšehrad 4, Praha 2012, s. 134–165.
Kateřina **CHARVÁTOVÁ** – Zuzana **SILAGIOVÁ,** ***Fiant festa*** *per ordinem universum. Cisterský kalendář bohemikálního původu z první poloviny 13. století*, Praha 2003.
Chronica Aule Regie*,* ed. Libor JAN – Anna PUMPROVÁ, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores 40, Wiesbaden 2022 (česky podle *Zbraslavská kronika: Chronicon Aulae Regiae*, ed. František HEŘMANSKÝ – Rudolf MERTLÍK – Zdeněk FIALA – Marie BLÁHOVÁ, Praha 1975).
Chronica fratris Nicolai Glassbergrii Ordinis Minorum *Observantium edita*, ed. Collegium S. Bonaventurae, Analecta Franciscana III, Quaracchi 1887.
Chronica XXIV generalium *ordinis minorum*, ed. Bernard de BESSE, Analecta Franciscana III, Quaracchi 1897.
Chronicon Francisci Pragensis*,* ed. Jana ZACHOVÁ, Fontes rerum Bohemicarum, Series nova I, Praha 1997.
Jaroslav **KADLEC (ed.),** ***Das Augustinerkloster Sankt Thomas*** *in Prag nach dem Codex Thomaeus: vom Gründungsjahr 1285 bis zu den Hussitenkriegen*, Würzburg 1985.
Kanovník vyšehradský, ed. Josef Emler, in: Fontes rerum Bohemicarum II, Praha 1874, s. 201–237 (česky podle *Pokračovatelé Kosmovi*, Marie BLÁHOVÁ – Karel HRDINA, Praha 1974, s. 37–75).

Daniel Adam Z VELESLAVÍNA, ***Kalendář historický***, Praha 1590.
KLL I. *Katalog listin a listů k VII. dílu českého diplomatáře I (květen 1283–květen 1287)*, ed. Dalibor Havel, Brno 2011.
Kosmas. *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, ed. Bertold BRETHOLZ, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum Nova Series 2, Berolini 1923 (česky podle *Kosmas, Kronika Čechů*, ed. Karel HRDINA – Marie BLÁHOVÁ – Martin WIHODA – Magdaléna MORAVOVÁ, Praha 2011).
Kronika Beneše z Weitmile, ed. Josef EMLER, in: Fontes rerum Bohemicarum IV, Praha 1884, s. 457–549.
Kronika Jana z Marignoly, ed. Josef EMLER, in: Fontes rerum Bohemicarum III, Praha 1882, s. 485–605.
LE. *Libri erectionum archidiocesis Pragensis saeculo XIV. et XV*. I–VI*,* ed. Klement BOROVÝ – Antonín PODLAHA, 1873–1927, VII, ed. Josef PELIKÁN – Hana PÁTKOVÁ, Praha 2007.
Legenda o bratru Hroznatovi, ed. Petr KUBÍN, Praha 2017.
Letopis Jarlocha, *opata kláštera milevského*, ed. Josef Emler, in: Fontes rerum Bohemicarum III, Praha 1874, s. 461–516 (česky podle *Milevský letopis. Zápisky Vincentia, Jarlocha a Ansberta,* ed. Anna KERNBACH – Magdalena MORAVCOVÁ, Praha 2013, s. 79–125).
Letopisové Jindřicha Heimburského, ed. Josef EMLER, in: Fontes rerum Bohemicarum III, Praha 1882, s. 305–322.
Letopisy české 1196–1278, ed. Josef EMLER, in: Fontes rerum Bohemicarum, Praha 1874, s. 282–303.
Liber extra, in: Corpus iuris canonici II, Decretalium collectionis, ed. Aemilius Ludwig RICHTER – Emil FRIEDBERG, Gratz 1955.
***Lumen gentium*.**
Magnum bullarium Romanum *a Beato Leone Magno usque ad S.D.N. Benedictum XIII.* IV, ed. Andreas CHEVALIER – Marcus-Michael BOUSQUET, Luxenbourgh 1730.
***Maior cronica Boemorum*,** Walter SETON (ed.), *Nicholaus Glassberger and his works : with the text of his Maior cronica Boemorum moderna (A. D. 1200–1300)*, Manchester 1923.
MGH Conc. Monumenta Germaniae historica. Concilia 2.1, Concilia aevi Karolini, ed. Albert WERMINGHOFF, Hannover – Leipzig 1906.
MGH Diplomata Friderici II., II. 1–2, ed. Walter KOCH – Klaus HÖFLINGER – Joachim SPIEGEL – Charlotte SCHROTH-KÖHLER, Hannover 2002
MHB. Monumenta historica Bohemiae VI, ed. Gelasius DOBNER, Praha 1785.
Mnich Sázavský, ed. Josef EMLER, in: Fontes rerum Bohemicarum II, Praha 1874, s. 3–70
Monasticon Praemonstratense, Editio Prima, Tomus III, ed. Norbert BACKMUND, Straubing 1956.
Monumenta Boica 28.2 a 29.2, *Codices Traditiorum ecclesiae Pataviensis, olim Laureacensis*, München 1830–1831.
Monumenta Egrana I, ed. Heinrich GRADL, Eger 1884.
Monumenta Necrologica Claustroneoburgensia, Adalbertus F. FUCHS, Monumenta Germaniae Historica, Necrologia Germaniae V, Berlin 1913, s. 3–105.
Monumenta Poloniae Vaticana III, Analecta Vaticana, 1202–1366, Jan PTAŚNIK, Kraków 1914.

MVB. *Monumenta Vaticana res gestas bohemicas illustrantia* IV, Acta Gregorii XI., ed. Karel Stloukal, Praha 1949–1953,
Necrologium Bohemicum, ed. František GRAUS, Československý časopis historický 15, 1967, s. 801–810.
Necrologium Canonicarum Perneccenensium, ed. Adalbertus F. FUCHS, Monumenta Germaniae Historica, Necrologia Germaniae V, Berlin 1913, s. 562–567.
Necrologium Doxanense, ed. Josef EMLER, Zprávy o zasedání Královské české společnosti nauk v Praze. Třída pro filosofii, dějepis a filologii, 1884, s. 83–144.
Necrologium Olomoucense, ed. Beda DUDÍK, Archiv für Österreische Geschichtsforschung 59, 1880, s. 639–657
Necrologium Podlažicense, ed. Beda DUDÍK – Gustav E. KLEMMING, Forschungen in Schweden für Mährens Geschichte, Brno 1852, s. 403–428.
Nekrologium Zlatokorunské, ed. Josef EMLER, Věstník Královské české společnosti nauk, 1888, s. 42–83.
Neplach*a, opata opatovického, krátká Kronika římská a česká*, ed. Josef EMLER, in: Fontes rerum Bohemicarum III, Praha 1882, s. 451–484.
Augustin **NEUMANN,** ***Die Chroniken der Mährischen Minoriten***, Olomouc 1936
NFTB. *Nově nalezený zlomek formuláře biskupa Tobiáše z Bechyně (1279–1296)*, ed. Eduard ŠEBESTA, Praha 1905.
Rostislav **NOVÝ (ed.),** ***Nejstarší český urbář*** *z let 1283–84*, Československý časopis historický 8, 1960, č. 2, edice s. 221–227.
O nekrologiu kláštera sv. Anny *v Praze,* ed. Josef EMLER, Sitzungsberichte der Königlichen Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften 1878, s. 69–79.
František **PALACKÝ**, *Über* ***Formelbücher*** *zunächst in Bezug auf böhmische Geschichte. Nebst Beilagen.* I, Praha 1842.
Alena **PAZDEROVÁ a kol.,** ***Průvodce po archivních fondech*** *a sbírkách* I/3, Praha 2005.
Josef **PEKAŘ (ed.),** ***Die Wenzels- und Ludmila-Legenden*** *und die Echtheit Christians*, Praha 1906.
Tomáš **PEŠINA Z ČECHORODU,** ***Phosphorus septicornis****, stella aliàs matutina. Hoc est Sanctæ metropolitanæ divi Viti ecclesiæ Pragensis majestas et gloria* (…), Praha 1673.
Petr **KUBÍN,** ***Legenda o sv. Vintířovi****. Vita s. Guntheri*, Praha 2014.
Antonín **PODLAHA** – Eduard **ŠITTLER (ed.),** ***Chrámový poklad u svatého Víta****. Jeho dějiny a popis,* Praha 1903.
Antonín **PODLAHA (ed.),** ***Catalogus codicum manu scriptorum****, qui in archivio capituli metropolitani pragensis asservantur*, Praha 1923.
Jaroslav V. **POLC** – Zdeňka **HLEDÍKOVÁ (ed.),** ***Pražské synody a koncily*** *předhusitské doby*, Praha 2002.
Jiří **PRAŽÁK, (ed.),** ***Pražská vizitační statuta*** *z roku 1244*, Studie o rukopisech 14, 1975, edice s. 161-163.
Příběhy krále Přemysla Otakara II., ed. Josef Emler, Fontes rerum Bohemicarum II, Praha 1874, s. 308–335.
Příběhy krále Václava I., ed. Josef Emler, Fontes rerum Bohemicarum II, Praha 1874, s. 303–308.

Franz **PUBITSCHKA,** ***Chronologische Geschichte Böhmens*** *unter den Slaven* IV.2, Leipzig – Prag 1778.
Pulkavova Kronika *– Pribiconis de Radenin dicti Pulkavae Chronicon Bohemiae*, ed. Jaroslav GOLL, in: FRB V, Praha 1893, s. 1–326, (česky podle *Kroniky doby Karla IV*., Marie BLÁHOVÁ – Jakub PAVEL – Jana ZACHOVÁ, Praha 1986, s. 269–445).
Anna **PUMPROVÁ (ed.),** *Robert Olomoucký.* ***Výklad Písně Písní***, Brno 2010.
RBM. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* II–IV, ed. Josef EMLER, Praha 1882–1892; V/1, ed. Jiří SPĚVÁČEK – Jana ZACHOVÁ, Praha 1958 a VII/5, ed. Bedřich MENDL – Milena LINHARTOVÁ, Praha 1964.
RDP. *Registra decimarum papalium čili Registra desátků papežských z diecéze Pražské*, ed. Wácslaw Wladiwoj TOMEK, Praha 1873.
Regesta archiepiscoporum Maguntinensium 2, ed. Cornelius WILL – Johann Friedrich BÖHMER, Innsbruck 1886.
Regesta Honorii Papae III, 1, ed. Pietro PRESSULTI, Rom 1888.
Regesta pontificum Romanorum*: inde a 1198 ad 1304*, ed. August Potthast, Berlin 1874.
Regula Benedicti, ed. Alžběta FRANCEOVÁ – Vojtěch ENGELHART – Aleš VANDROVEC, Praha 1998.
RI. *Regesta imperii* V,1,1. ed. Johann F. BÖHMER – Johann FICKER, Köln 1971.
Sacrae Antiquitatis Monumenta *Historica, Dogmatica, Diplomatica* I, ed. Charles Louis HUGO, Stivagii 1725.
Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio 23, ed. Giovanni Domenico MANSI Venetiis 1779.
Series *episcoporum et archiepiscoporum Pragensium,* ed. Gelasius DOBNER, in: Monumenta Historica Bohemica III, DOBNER, G. (ed.), Praga 1774, s. 37–42
Siegener Urkundenbuch I, ed. Walter MENN – Bernhard MESSING – Friedrich PHILIPPI, Siegen 1887.
Statuta Capitulorum Generalium I–III, Josephus M. CANIVEZ, Lovaniae 1933–1935.
Statuta metropolitanae ecclesiae Pragensis *anno 1350 conscripta*, ed. Antonín PODLAHA Praha 1905.
Summa Gerhardi*. Ein Formelbuch aus der Zeit Johann von Böhmen 1336–1345,* ed. Ferdinand TADRA, Wien 1882.
Synodicon Herbipolense*, Geschichte und Statuten der im Bisthum Würzburg gehalten Concilien und Dioecesansynoden,* ed. Franz X. HIMMELSTEIN, Würzburg 1855.
Mojmír **ŠVÁBENSKÝ (ed.),** ***Tzv. Moravská kronika,*** Studie o rukopisech 12, 1973, s. 191–205.
Michael **TANGL,** ***Die päpstlichen Kanzleiordnungen*** *von 1200–1500*, Innsbruck 1894.
Účet pokladníka *pražského arcibiskupství z let 1382–1383*, ed. Václav CHALOUPECKÝ, Praha 1912.
Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger *in Österreich* II, ed. Heinrich FICHTENAU – Erich ZÖLLNER, Wien 1955.
Urkunden des Klosters St. Marienthal, ed. Richar DOEHLER, Neues Lausitzisches Magazin, 78, 1902, s. 1–138.
Urkunden und Regesten zur Geschichte der Grafschaft Glatz *bis zum Jahre 1400* I, ed. Franz VOLKMER – Wilhelm HOHAUS, Habelschwerdt 1888.

Urkundenbuch *des ehemaligen Cisterciensерstiftes* ***Goldenkron*** *in Böhmen,* ed. Mathias PANGERL (ed.), Wien 1872.
Vita S. Adalberti episcopi *– Vita antiquio auctore I. Canapario*, ed. Georg H. PERTZ, Monumenta germaniae historica, Scriptores 4, s. 581–595.
Vypravování o zlých letech *po smrti krále Otakara*, in: Fontes rerum Bohemicarum II, ed. Josef Emler, Praha 1874, s. 335–375 (česky podle Pokračovatelé Kosmovi, ed. Marie BLÁHOVÁ – Zdeněk FIALA, Praha 1974, s. 145–190).
Jan Kapistrán **VYSKOČIL (ed.),** ***Legenda Blahoslavené Anežky*** *a čtyři listy sv. Kláry*, Praha 1932.
Fragmente eines böhmischen Formelbüchers*,* ed. Wilhelm WATTENBACH, Forschungen zur Deutschen Geschuchte 15, 1875, s. 213–238.
Wolfgang **HILGER (ed.),** ***Verzeichnis der originale spätmittelalterlicher Papsturkunden*** *in Österreich 1198–1304*, Wien 1991.
Závěť olomouckého biskupa Bruna, ed. Karel JIŘÍK – Jindřich ŠEBÁNEK – Zdeněk KRISTEN, Ostrava 1967.
Zittauer Urkundenbuch I. Regesten zur Geschichte der Stadt und des Landes Zittau 1234–1437, ed. Joachim PROCHNO, Görlitz 1939.
Viléma, děkana kapituly vyšehradské ***Život Arnošta****, arcibiskupa pražského*, in: Fontes rerum Bohemicarum I, ed. Josef Emler – Josef Truhlář, Praha 1873, s. 385–400.

Soupis literatury

Gustav ABB – Gottfried WENTZ, *Das Bistum Brandenburg* I, 1929.

Miroslav ADÁMEK, *Stavební vývoj kostela v Lounkách,* Litoměřicko 25, 1989, s. 47–64.

Sophie Thérèse AMBLER, *Bishops in the Political Community of England, 1213–1272,* Oxford 2017.

Jan ANDERLE – Tomáš KAREL – Vladimír ŠVÁBEK, *Městský hrad v Rokycanech*, Archaeologia historica 19, 1994, s. 71–77.

Frances ANDREWS, *The Other Friars: Carmelite, Augustinian, Sack and Pied Friars in the Middle Ages*, Woodbridge 2015.

Arnold ANGENENDT, *Geschichte der Religiosität im Mittelalter,* Darmstadt 2000.

Arnold ANGENENDT, *Grundformen der Frömmigkeit,* München 2004.

Arnold ANGENENDT, *Theologie und Liturgie der mittelalterlichen Toten-Memoria,* in: Karl Schmid – Joachim Wollasch (ed.), "Memoria". Der geschichtliche Zeugniswert, München 1984, s. 79–199

Robert ANTONÍN – Richard PSÍK, *Církev a víra v českých zemích za vlády Přemysla Otakara II.,* in: Krzysztof Bracha – Martin Nodl – Marcin R. Pauk (ed.), Christianizace v dlouhém trvání: 10. – 15. století v českém a polském království, Praha 2024, s. 283–324.

Robert ANTONÍN, *Ideální panovník českého středověku: kulturně-historická skica z dějin středověkého myšlení,* Praha 2013.

Robert ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil a české země ve 13. a 14. století,* Praha 2020.

Robert ANTONÍN, *Mendikanti a české země za vlády posledních Přemyslovců,* Časopis Matice moravské 138, 2019, č. 1, s. 3–50.

Robert ANTONÍN, *S kým se přel biskup Ondřej? K meandrům v právní krajině Čech na počátku 13. století na základě „známého příběhu“,* in: Martin NODL – Piotr WECOWSKI (ed.), Právní kultura středověku, Praha 2016, s. 45–63.

Michaela ANTONÍN-MALANÍKOVÁ, *Bohemian and Moravian Beguine Communities in the Middle Ages,* Czech and Slovak Journal od Humanities 2, 2016, s. 43–52.

Bernard ARDURA – Karel DOLISTA, *Premonstráti v Čechách, na Moravě a na Slovensku*, Praha 1993.

Joseph AUER, *Studien zu den Reformschriften für das zweite Lyoner Konzil,* Freiburg 1910.

Gerhard BAAKEN, *Ius imperii ad regnum: Königreich Sizilien, Imperium Romanum und Römisches Papsttum vom Tode Kaiser Heinrichs VI. bis zu den Verzichterklärungen Rudolfs von Habsburg*, Köln 1993.

Bernard BACKAERT, *L'évolution du calendrier cistercien*, Collectanea ordinis Cisterciensium reformatorum 12–13, 1950–1951, s. 81–94, 302–316 a 108–127.

Norbert BACKMUND, *Die Entwicklung der deutschen Prämonstratenserzirkarie*, Zeitschrift für Kirchengeschichte 95, 1984, s. 215–222.

Jitka BALATKOVÁ, *K dějinám Řádu německých rytířů v Miletíně*, Krkonoše – Podkrkonoší 7, 1983, s. 205–214.

Philip B. BALDWIN, *Pope Gregory X and the Crusades*, Cambridge 2014.

Elena BALZAMO – Anthony J. LAPPIN (ed.), *Medieval Bishops between Diocese and Court*, Stockholm 2018.

Gábor BARABÁS, *Delegated Papal Jurisdiction in Arpadian Hungary,* Budapest 2023.

Gábor BARABÁS, *Papal Clerics in Thirteenth-Century Hungary: Papal Delegations and Local Careers*, Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa 12, 2019, č. 3, s. 293–318.
Gábor BARABÁS, *Von propositio bis consensus Die Päpste, die ungarischen Könige und die kanonischen Wahlen in der ungarischen Kirche im 13. Jahrhundert*, Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung 70, 2021, s. 187–226.
Vojciech BARAN-KOZŁOWSKI, *Arcybiskup gnieźnieński Henryk Kietlicz (1199–1219): działalność kościelna i polityczna,* Poznań 2005.
Julia BARROW, *The Clergy in the Medieval World: Secular Clerics, their Families and Careers in North-Western Europe, c.800–c.1200*, Cambridge 2016.
Stanislav BÁRTA, *Od Lyonu k Lyonu : Olomoucký biskup Bruno ze Schauenburku a papežská kurie*, in: Petr Elbel – Lukáš Führer – Ondřej Schmidt (ed.), Pod ochranou svatého Petra? Morava a papežství ve středověku a raném novověku, Brno 2021, s. 91–102.
Stanislav BÁRTA, *Relace olomouckého biskupa Bruna ze Schauenburku pro Lyonský koncil*, in: Petr Elbel – Lukáš Führer – Ondřej Schmidt (ed.), Pod ochranou svatého Petra? Morava a papežství ve středověku a raném novověku, Brno 2021, s. 400-405.
Stanislav BÁRTA, *Smíření otce se synem. Uzavření sporu krále Václava I. s markrabětem Přemyslem roku 1249*, in: Martin Nodl – Martin Wihoda, Rituál smíření :konflikt a jeho řešení ve středověku, Brno 2008, s. 101–108.
Stanislav BÁRTA, *Testament olomouckého biskupa Bruno ze Schauenburku (1267)*, in: Józef Dobosz – Jakub Kujawiński – Marzena Matla-Kozłowska (ed.), Drugie polsko-czeskie forum młodych mediewistów. Mediewista wobec źródła – teoria i praktika, Poznań 2009, s. 113–119.
Václav BĚLOHLÁVEK, *Dějiny českých křižovníků s červenou hvězdou* I, Praha 1930.
Marina BENEDETTI – Euan CAMERON (ed.), *A Companion to the Waldenses in the Middle Ages*, Leiden 2022.
Robert Louis BENSON, *The Bishop-Elect: A Study in Medieval Ecclesiastical Office,* Princeton 2016.
Nora BEREND – Przemysław URBAŃCZYK – Przemysław WISZEWSKI, *Central Europe in the High Middle Ages. Bohemia, Hungary and Poland c. 900–c.1300,* Cambridge 2013.
Anton BREITENBACHER, *Über die Quellen und die Glaubwürdigkeit des Granum catalogi praesulum Moraviae,* Zeitschrift des Vereins für Geschichte Mährens und Schlesiens 6, 1902, s. 274–300.
Andreas BIHRER – Gerhard FOUQUET (ed.), *Bischofsstadt ohne Bischof? Präsenz, Interaktion und Hoforganisation in bischöflichen Städten des Mittelalters (1300–1600),* Ostfildern 2017.
Andreas BIHRER – Hedwig RÖCKELEIN (ed.), *Die "Episkopalisierung der Kirche" im europäischen Vergleich*, Berlin 2022.
Andreas BIHRER, *Der Konstanzer Bischofshof im 14. Jahrhundert: herrschaftliche, soziale und kommunikative Aspekte*, Ostfildern 2005.
Andreas BIHRER, *Einzug, Weihe und erste Messe. Symbolische Interaktion zwischen Bischof, Hof und Stadt im spätmittelalterlichen Konstanz. Zugleich einige methodische Ergänzungen zu den Ergebnissen der aktuellen Adventusforschung*, in: Gerrit Deutschländer – Marc von der Höh – Andreas Ranft (ed.), Symbolische Interaktion in der Residenzstadt des Spätmittelalters und der Frühen NeuzeitBerlin 2013, s. 65–88.

Magdalena BILSKA-CIEĆWIERZ, *Powstanie i organizacja kapituł kolegiackich metropolii gnieźnieńskiej w średniowieczu*, Kraków 2007.
Jessalynn BIRD – Damian J. SMITH (ed.), *The Fourth Lateran Council and the Crusade Movement*, Turnhout 2018.
Jan BISTŘICKÝ, *Über Falsifikate böhmischer Gründungsurkunden bis zum Ende des 12. Jahrhunderts,* Archivmitteilungen 41, 1991, s. 186–189.
Jan BISTŘICKÝ, *Zdíkovy listiny*, Český časopis historický 96, 1998, s. 292–306.
Winston E. BLACK, *The Mediaeval Archdeacon in Canon Law, with a case study of the Diocese of Lincoln*, disertační práce, Toronto 2008.
Marie BLÁHOVÁ, *Druhé pokračování Kosmovo*, Sborník historický 21, 1974, s. 5–39.
Marie BLÁHOVÁ, *Historia fundationis monasterii Brevnoviensis*, in: Marie Bláhová – Ivan Hlaváček (ed.), Milénium břevnovského kláštera (993–1993). Sborník statí o jeho významu a postavení v čes. Dějinách, Praha 1993, s. 147–162.
Marie BLÁHOVÁ, *Historická chronologie,* Praha 2001.
Marie BLÁHOVÁ, *Hladomor v Čechách roku 1282 a jeho reflexe v české středověké historiografii*, Documenta Pragensia 16, 1998, s. 161–170.
Marie BLÁHOVÁ, *Nescadam ad literras posui servum. Poznámka k možnostem vzdělání nižších společenských vrstev ve středověkých Čechách (do konce 12. století),* in: TÁŽ, Amica chronistarum, Praha 2020, s. 192–199.
Marie BLÁHOVÁ, *Poznámka k datování vzniku kompilace druhého pokračování Kosmova*, in: Zdeněk Hojda – Jiří Pešek – Blanka Zilynská (ed.), Seminář a jeho hosté. Sborník prací k 60. narozeninám doc. dr. Rostislava Nového, Praha 1992, s. 37–43.
Marie BLÁHOVÁ, *Pražská biskupská kapitula jako historiografické centrum středověkých Čech,* in: Wojciech Iwańczak (ed.), Kościół w społeczeństwie w Czechach i w Polsce w średniowieczu i w epoce nowożytnej, Kraków 2020, s. 251–275.
Marie BLÁHOVÁ, *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila.* 3, *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila v kontextu středověké historiografie latinského kulturního okruhu a její pramenná hodnota*, Praha 1995.
Marie BLÁHOVÁ, *Středověké dějiny pražského biskupství jako pramen dějin církevní správy,* XXVII. Mikulovské sympozium 2002, Brno 2003, s. 77–89.
Marie BLÁHOVÁ, *Školy a vzdělání v přemyslovských Čechách,* in: TÁŽ, Amica chronistarum, Praha 2020, s. 200–218.
Marie BLÁHOVÁ, *Využití archivních pramenů v historiografii doby Karla IV.,* in: Emil Kordiovský – Miroslav Svoboda (ed.), Vývoj archivnictví v českých zemích a na Slovensku. 12.-13. října 2004, Mikulov 2005, s. 153–159.
Marie BLÁHOVÁ, *Zakladatelé v klášterní "paměti" přemyslovských Čech*, in: Józef Dobosz (ed.), *Kościół w monarchiach Przemyślidów i Piastów,* Poznań 2009, s. 285–304.
Lenka BOBKOVÁ, *Jan Lucemburský: otec slavného syna,* Praha 2018.
Roman BODANSKI, *Poczatki hierarchii kościelnej w Prusach 1206–1255,* II, Studia Warmińskie 18, 1981, s. 285–353
Mile BOGOVIĆ, *Moji predšasnici biskupi – u Senju, Otočcu, Krbavi, Modrušu, Vinodolu i Rijeci,* Senjski zbornik 42–43, 2015–2016, s. 5–198.
Zdeněk BOHÁČ, *Dějiny osídlení středního Povltaví v době předhusitské,* Praha 1978.

Zdeněk BOHÁČ, *Topografický slovník k církevním dějinám předhusitských Čech: pražský archidiakonát*, Praha 2001.
Zdeněk BOHÁČ, *Pozemková držba pražského arcibiskupství v době předhusitské*, Historická geografie 18, 1979, s. 165–203.
Miroslav BOHÁČEK, *Einflüsse des römischen Rechts in Böhmen und Mähren*, Milan 1975.
Miroslav BOHÁČEK, *Das römische Recht in der Praxis der Kirchengerichte der böhmischen Länder im 13. Jahrhundert,* Studia Gratiana 11, 1967, s. 273–304.
Kamil BOLDAN, *Česká anabáze*, in: Kamil Boldan a kol., Codex gigas, ďáblova bible. Tajemství největší knihy světa, Praha 2007, s. 83, 86–87.
Pavel BOLINA – Tomáš DURDÍK, *Povrchový průzkum hradu v Trhovém Štěpánově*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka. 25, 1984, s. 105–118.
Pavel BOLINA – Tomáš KLIMEK – Václav CÍLEK, *Staré cesty v krajině středních Čech,* Praha 2018.
Pavel BOLINA – Lukáš SLABÝ, *K výpovědi vztahu starých cest a některých lokalit v dolním Posázaví (Lštění, Poříčí nad Sázavou, Týnec nad Sázavou, Konopiště, Benešov)*, Castellologica Bohemica, v tisku.
Pavel BOLINA, *Dvě měřice obilí či šest denárů pro biskupa Vojtěcha*, Numismatické listy, v tisku.
Pavel BOLINA, *Jaké desátky biskup Vojtěch v privilegiu papeže Jana XVI. z května roku 993 převáděl na břevnovský klášter?*, Časopis Matice moravské 143, 2024, s. 3–24 (obdobně TÝŽ, in: Jan Mařík – Luboš Polanský – Ivo Štefan (ed.), Jiří Sláma. Věda, láska, víra, Praha 2025, s. 86–102.
Pavel BOLINA, *K interpretaci a datování Zdíkových listin*, Český časopis historický 97, 1999, č. 2, s. 273–292.
Pavel BOLINA, *Konec, nebo začátek diskuse o problematice desátků v českém středověkém státu?*, Studia mediaevalia Bohemica 2, 2016, s. 291–298.
Pavel BOLINA, *Příspěvek k interpretaci Kosmových desátkových údajů. (K 880. výročí úmrtí kronikáře)*, Český časopis historický 103, 2005, č. 4, s. 828–860.
Karl BORCHARDT, *Verwaltungsstrukturen bei den deutschen Johannitern (12. bis 14. Jahrhundert)*, in: Karl Borchardt – Libor Jan (ed.), Die geistlichen Ritterorden in Mitteleuropa: Mittelalter, Brno 2011, s. 51–78.
Tomáš BOROVSKÝ, *Formy a funkce klášterního patronátu v době posledních Přemyslovců*, in: Józef Dobosz (ed.), Kościół w monarchiach Przemyślidów i Piastów, Poznań 2009, s. 275–284.
Tomáš BOROVSKÝ, *Kláštery v čase změny. Několik otázek nad přemyslovským 13. stoletím*, in: Martin Wihoda – Lukáš Leitinger (ed.), Proměna středovýchodní Evropy raného a vrcholného středověku: mocenské souvislosti a paralely, Brno 2010, s. 307–318.
Tomáš BOROVSKÝ, *Kláštery, panovník a zakladatelé na středověké Moravě,* Brno 2005.
Klement BOROVÝ, *Dějiny diecése pražské,* Praha 1874.
Egon BOSHOF*, Inozenz III. und der deutsche Thronstreit*, in: Thomas Frenz (ed.), Papst Innozenz III. Weichensteller der Geschichte Europas, Stuttgart 2000, s. 51–67.
Egon BOSHOF, *Mainz, Böhmen und das Reich im Früh- und Hochmittelalter*, Archiv für mittelrheinische Kirchengeschichte 50, 1998, s. 11–40.

Karl BOSL, *Regularkanoniker (Augustinerchorherren) und Seelsorge in Kirche und Gesellschaft des europäischen 12. Jahrhunderts*, München 1979.
Jan BOUKAL, *Páni z Říčan do roku 1420. Studie k počátkům rodu erbu trojlistu*, Studie a zprávy 10, 2022, č. 1, s. 9–53.
Pierre BOURDIEU, *Verborgene Mechanismen der Macht*, Hamburg 1992, s. 49–70.
Bernard M. BRAND, *Klášter Svato-Dobrotivský*, Praha 1891.
Hans Jürgen BRANDT – Karl HENGST, *Geschichte des Erzbistums Paderborn* I, *Das Bistum Paderborn im Mittelalter*, Paderborn 1997.
Bettina BRAUN, *Die bischöflichen Wahlkapitulationen in der Reichskirche,* in: Heinz Duchhardt (ed.), Wahlkapitulationen in Europa, Göttingen 2015, s. 141–166.
Joseph BRAUN, *Der christliche Altar in seiner geschichtlichen Entwicklung* I–II, München 1924.
Joseph BRAUN, *Die liturgische Gewandung im Occident und Orient; nach Ursprung und Entwicklung, Verwendung und Symbolik*, Freiburg im Breisgau 1907.
Milena BRAVERMANOVÁ, *Mitra z hrobu "ctihodného Bernarda, biskupa pražského"*, in: Eva Doležalová – Petr Meduna (ed.), Co můj kostel dnes má, nemůže kníže odníti: Věnováno Petru Sommerovi k životnímu jubileu, Praha 2010, s. 202–222.
Josef BREINBAUER, *Otto von Lonsdorf, Bischof zu Passau, 1254–1265,* Köln 1992.
Caterina BRUSCHI, *Familia inquisitionis: a study on the inquisitors' entourage (XIII-XIV centuries)*, *Mélanges de l'École française de Rome – Moyen Âge* (online) 125, 2013, č. 2: https://doi.org/10.4000/mefrm.1519 (12. 05. 2025).
Anna BUB, *Das Adventusritual der Bischöfe zu Bamberg im ausgehenden Mittelalter im Vergleich zwischen ihrer Kathedralstadt und der Reichsstadt Nürnberg*, Erlangen 2020.
Milan M. BUBEN, *Encyklopedie českých a moravských pomocných (světících) biskupů*, Praha 2014.
Milan M. BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích* III.2, *Žebravé řády,* Praha 2007.
Milan M. BUBEN, *Encyklopedie českých a moravských sídelních biskupů*, Praha 2000.
Enno BÜNZ – Sabine ZINSMEYER – Dirk Martin MÜTZE – Christian SCHUFFELS – Alexander SEMBDNER (ed.), *Sächsisches Klosterbuch* 1, Leipzig 2025.
Enno BÜNZ, *Memoria auf dem Dorf. Pfarrkirche, Friedhof und Beinhaus als Stätten bäuerlicher Erinnerungskultur im Spätmittelalter*, in: Týž (ed.), Die mittelalterliche Pfarrei: Ausgewählte Studien zum 13. – 16. Jahrhundert, Tübingen 2017, s. 186–233.
Stefan BURKHARDT, *Mit Stab und Schwert: Bilder, Träger und Funktionen erzbischöflicher Herrschaft zur Zeit Kaiser Friedrich Barbarossas : die Erzbistümer Köln und Mainz im Vergleich*, Ostfildern 2008.
Caterina CAPPUCCIO, *Die päpstliche Kapelle (1046–1241): Geistliche Funktionseliten in den Kirchenprovinzen Mailand und Salzburg*, Paderborn 2025.
Guido CARIBONI, *Esenzione cistercense e formazione del Privilegium commune. Osservazioni a partire dai cenobi dell'Italia settentrionale*, in: Nicolangelo D'Acunto (ed.), Papato e monachesimo "esente" nei secoli centrali del Medioevo, Firenze 2003, s. 65–107.
Pavlína CERMANOVÁ – Jaroslav SVÁTEK – Václav ŽŮREK – Vojtěch BAŽANT, *Osudy čtyř bestsellerů v pozdně středověkých českých zemích*, Praha 2021.

Vladimír CINKE, *Organizace českých klášterů ve 13. a 14. stol. na podkladě provinčním,* Československý časopis historický 16, 1968, č. 3, s. 435–446.
Peter COSS – Chris DENNIS – Melissa JULIAN-JONES – Angelo SILVESTRI (ed.), *Episcopal Power and Personality in Medieval Europe, 900–1480*, Turnhout 2020.
Noël COULET, *Les visites pastorales*, Turnhout 1977.
Patricia Helena CULLUM, *My Lord Bishop: Chronicles and the Construction of Episcopal Identity in Late Medieval England*, International Journal of Regional and Local History 8, 2013, č. 1, s. 40–53.
Paweł CZAPLEWSKI, *Tytularny episkopat w Polsce średniowiecznej*, Poznań 1915.
Václav ČADA, *Jan Kapistrán Vyskočil a jeho dílo,* rigorózní práce PedF UK, Praha 2011.
Jaroslav ČECHURA, *Die Struktur der Grundherrschaften im mittelalterlichen Böhmen unter besonderer Berücksichtigung der Klosterherrschaften*, Stuttgart – Jena – New York 1994.
Jaroslav ČECHURA, *Grangia sive curia. Termíny, významy a mýty cisterciáků v Čechách ve vrcholném a pozdním středověku*, Časopis Národního muzea. Řada historická 169, 2000, č. 3–4, s. 12–41.
Jaroslav ČECHURA, *Dvě studie k sociálně ekonomickému vývoji klášterního velkostatku v předhusitských Čechách*, in: Sborník Národního muzea. Řada A 42, 1988, č. 1, s. 1–72.
Jaroslav ČECHURA, *Počátky vyšebrodského kláštera*, Jihočeský sborník historický 50, 1981, č. 1, s. 4–16.
Dominik K. ČERMÁK, *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, Praha 1877.
Marie Ludmila ČERNÁ, *Rozvod Přemysla I. s Adélou Míšenskou*, Časopis Společnosti přátel starožitností českých v Praze 31, 1923, s. 9–44.
Tomáš ČERNUŠÁK – Augustin PROKOP – Damián NĚMEC, *Historie dominikánů v českých zemích,* Praha 2001.
Tomáš R. ČERNUŠÁK, *Vztah diecézního kléru a dominikánů v českých zemích ve středověku (do r. 1419)*, Studia theologica I, 1999, s. 50–53.
Václav ČERNÝ, *Od bonifantů k Mastičkářům*, Sborník historický 9, 1962, s. 95–133.
Michaela ČORNEJOVÁ, *Studie k dokladům českých místních jmen na -any v 11.–13. století*, Liguistica online 2007, s. 1–11.
Sigrid DANIELSON – Evan A. GATTI (ed.), *Envisioning the Bishop. Images and the Episcopacy in the Middle Ages*, Turnhout 2014.
Charles DE MIRAMON, *Ecclesiastical Property, Tithes, Spiritualia*, in: Anders Winroth – John C. Well (ed.), The Cambridge History of Medieval Canon LawCambridge 2022, s. 345–367.
Heinrich DENIFLE, *Constitutiones antiquae ordinis fratrum predicatorum*, Archiv für Litteratur und Kirchengeschichte des Mittelalters 1, 1885.
Markus A. DENZEL, *Von der Kreuzzugssteuer zur allgemeinen päpstlichen Steuer, Servitien, Annaten und ihre Finanzierung in voravignonesischer Zeit (12. bis frühes 14. Jahrhundert)*, in: Werner Maleczek (ed.), Die römische Kurie und das Geld: von der Mitte des 12. Jahrhunderts bis zum frühen 14. Jahrhundert, Ostfildern 2018, s. 131–164.
Hans-Jürgen DERDA, *Päpstliche Autorität und weltliche Herrschaft : Der Machtanspruch von Papst Innocenz III. zur Zeit des deutschen Thronstreits*, in: Bernd Ulrich Hucker – Stefanie Hahn – Hans-Jürgen Derda (ed.), Otto IV. Traum vom welfischen Kaisertum, Petersberg 2009, s. 57–62.

Marek DERWICH, *„Grupa katedralna," „presbyterium" czy „consilium" biskupa?*, in: Piotr Dymmel – Krzysztof Skupieński – Barbara Trelińska –Alicja Matczuk (ed.), Drogą historii: studia ofiarowane profesorowi Józefowi Szymańskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin, Lublin 2001, s. 417–430.
Josef DOBIÁŠ, *Dějiny královského města Pelhřimova, Díl I.,* Pelhřimov 1927.
Eva DOLEŽALOVÁ, *Arcijáhenství,* in: Jaroslav PÁNEK (ed.), Akademická encyklopedie českých dějin I, Praha 2009, s. 75–76.
Eva DOLEŽALOVÁ, *Svěcenci pražské diecéze 1395–1416,* Praha 2010.
Eva DOLEŽALOVÁ, *Stabilizace středoevropských státu a rozvoj jejich zemské církevní organizace*, in: Dušan Foltýn – Pavlína Mašková – Petr Sommer (ed.), Benediktini a střed Evropy: křesťanství, kultura, společnost 800–1300, Praha 2021, s. 178–183.
Eva DOLEŽALOVÁ, *Svěcení biskupů ve světle středověkých pontifikálů české provenience*, in: Eva Doležalová – Petr Meduna (ed.), Co můj kostel dnes má, nemůže kníže odníti: Věnováno Petru Sommerovi k životnímu jubileu, Praha 2010, s. 188–196.
Karel DOLISTA, *Circaria Bohemie, abbas Pramenostratensis et capitulum generale 1142–1541*, Analecta Praemonstratensia 65, 1989, č. 3–4, s. 273–319.
Rowan DORIN, *The Bishop as Lawmaker in Late Medieval Europe,* Past & Present 253, 2021, č. 1, s. 45–82
Étienne DOUBLIER, *Ablass, Papsttum und Bettelorden im 13. Jahrhundert,* Köln – Weimar – Wien 2017.
Michal DRAGOUN – Lucie DOLEŽALOVÁ – Adéla EBERSONOVÁ (ed.), *Ubi est finis huius libri deus scit: středověká knihovna augustiniánských kanovníků v Roudnici nad Labem*, Praha 2018.
Michal DRAGOUN – Adéla EBERSONOVÁ, *Soupis roudnických a sadeckých rukopisů,* in: Tamtéž, s. 331–566.
Michal DRAGOUN, *Vintíř a Radim – lokální kulty českého vrcholného středověku.* Mediaevalia Historica Bohemica 6, 1999, s. 65–75.
Pavel DRNOVSKÝ, *Středověké osídlení na horním toku Bystřice,* Ústí nad Orlicí 2013.
Marek DRUGA, *Benediktinské kláštory a ich donátori v arpádovskom Uhorsku,* Bratislava 2022.
Jaroslav DŘÍMAL, *Biskup Vilém z Kolína*, Časopis Matice moravské 55, 1931, s. 1–42.
Milan DUCHÁČEK, *Václav Chaloupecký: Hledání československých dějin,* Praha 2014.
Tomáš DURDÍK, *K otázce demonstrační architektury na českých hradech,* Zprávy památkové péče 64, 2004, č. 2, s. 118–123.
Tomáš DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů,* Praha 2000.
Ladislav DUŠEK, *Kronika tzv. Beneše Minority a její pokračování*, Minulostí Západočeského kraje 26, s. 7–112.
Sáša DUŠKOVÁ – Jindřich ŠEBÁNEK, *Panovnická a biskupská listina v českém státě doby Václava I.*, Praha 1961.
Sáša DUŠKOVÁ, *Dva zvláštní případy konfirmačních listin Václava II. : Listina tepelská a herburská*, in: Jindřich Šebánek – Sáša Dušková, Výbor studií k českému diplomatáři, Brno 1981, s. 91–117.
Sáša DUŠKOVÁ, *Formulář Tobiáše z Bechyně v světle listin pražských biskupů*, Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity řada C 14, 1965, č. 12, s. 53–71.

Sáša DUŠKOVÁ, *Studie k českému diplomatáři : listiny kladrubské*, Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university 2, 1953, č. 2–4, s. 261–285.
Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ – Jan ZELENKA, *Curia ducis, curia regis. Panovnický dvůr za vlády Přemyslovců*, Praha 2011.
Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Braniboři v Čechách a zajetí Václava II. (česko-braniborské vztahy ve 13. století*, in: Lenka Bobková – Jana Konvičná (ed.), Korunní země v dějinách českého státu II, Praha 2005, s. 129–158.
Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Královský dvůr Václava II.*, Praha 2011.
Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr jako téma. Výzkum panovnické společnosti v českém středověku — historiografie, koncepty, úvahy*, Praha 2020.
Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Familiares regis: Duchovenstvo na dvoře krále Václava II.*, in: Eva Doležalová – Robert Šimůnek (ed.), Od knížat ke králům: Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky, Praha 2007, s. 165–176.
Miloš DVOŘÁK, *Žitomíř,* Archivní prameny Kolínska 1994, s. 27.
Gabriela DYKASTOVÁ, *Jan III. z Dražic,* diplomová práce PedF UK, 2017.
Petr ELBEL – Lukáš FÜHRER – Ondřej SCHMIDT (ed.), *Pod ochranou svatého Petra? Morava a papežství ve středověku a raném novověku*, Brno 2021.
Petr ELBEL – David KALHOUS, *Granum catalogi praesulum Moraviae – jediná kronika středověkého olomouckého biskupství*, in: Tamtéž, s. 385–386.
Petr ELBEL, *Recenze: Zdeňka Hledíková, Arnošt z Pardubic: Arcibiskup, zakladatel a rádce*, Studia mediaevalia Bohemica 1, 2009, s. 111–117.
ELBEL, *Dějiny neúspěchu aneb úsilí Přemyslovců o zřízení arcibiskupství v českých zemích*, in: Martin Wihoda – Lukáš Reitinger (ed.), Proměna středovýchodní Evropy raného a vrcholného středověku, Brno 2010, s. 238–306.
ELBEL, *Emancipace městských farních kostelů ze svazku mateřských far na příkladu Litovle a Uničova: (s edicí dimmembračních listin z let 1448 a 1510),* in: Jan Hrdina – Kateřina Jíšová (ed.), Městský farní kostel v českých zemích ve středověku, Praha – Dolní Břežany 2015, s. 123–174.
Dyan ELIOT, *Fallen Bodies: Pollution, Sexuality, and Demonology in the Middle Ages*, Philadelphia 1998.
Reinhard ELZE, *Die päpstliche Kapelle im 12. und 13. Jahrhundert*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung 36, 1950, s. 145–204.
Conrad EUBEL, *Der Registerband des Cardinalgrossponitentiars*, Archiv für katholischen Kirchenrecht 64, 1890, s. 3–69.
Conrad EUBEL, *Hierarchia catholica medii aevi* I, Regensburg 1913.
Ondřej FELCMAN – Ryszard GŁADKIEWICZ a kol., *Kladsko: dějiny regionu*, Praha 2012.
Christian-Frederic FELSKAU, *Economy-related written sources of the Franciscans (and partially of the Poor Clares') in Bohemia and Moravia, ca. 1230 – ca. 1450*, Hereditas Monasteriorum 3, 2013, s. 27–54.
Michele C. FERRARI – Klaus HERBERS – Christiane WITTHÖFT (ed.), *Europa 1215: Politik, Kultur und Literatur zur Zeit des IV. Laterankonzils*, Turnhout 2018.
Zdeněk FIALA, *Die Organisation der Kirche im Přemyslidenstaat des 10.–13. Jahrhunderts,* in: František Graus – Herbert Ludat (ed.), Siedlung und Verfassung Böhmens in der Frühzeit. Wiesbaden 1967, s. 133–143

Zdeněk FIALA, *Předmluva,* in: František Heřmanský (ed.), Letopis Vincenciův a Jarlochův, Praha 1957.
Zdeněk FIALA, *Správa a postavení církve v Čechách od počátku 13. do poloviny 14. století*, Sborník historický 3, 1955, s. 64–88.
Valerie FIGGE, *Das Bild des Bischofs: Bischofsviten in Bilderzählungen des 9. bis 13. Jahrhunderts*, Weimar 2000.
Robert C. FIGUEIRA, *The Medieval Papal Legate and His Province: Geographical Limits of Jurisdiction*, in: Týž (ed.), Plenitude of Power. The Doctrines and Exercise of Authority in the Middle Ages: Essays in Memory of Robert Louis Benson, London 2006, s. 73–106.
Josef FLECKENSTEIN, *Die Hofkapelle der deutschen Könige* 2. *Die Hofkapelle im Rahmen der ottonisch-salischen Reichskirche*, Stuttgart 1966.
Stephan FLEMMIG, *Die Bettelorden im hochmittelalterlichen Böhmen und Mähren (1226–1346),* Stuttgart 2018.
Dušan FOLTÝN – Pavlína MAŠKOVÁ – Petr SOMMER (ed.), *Benediktini a střed Evropy: křesťanství, kultura, společnost 800–1300*, Praha 2021.
Linda FOSTER-ČIHÁKOVÁ, *Raně středověké nálezy u kostela Všech Svatých v Horšově,* Archeologie západních Čech 7, 2014, s. 90–102.
Isnard Wihelm FRANK, *Ordensarmut und missae speciales bei den spätmittelalterlichen Mendikantenorden*, in: Bernd Jochen Hilberath (ed.), Vorgeschmack. Ökumenische Bemühungen um die Eucharistie. Festschrift Theo Schneider, s. 208–224.
Karl Suso FRANK, *Brüder von der Buße der Märtyrer*, in: Walter Kasper (ed.): Lexikon für Theologie und Kirche 2, Freiburg im Breisgau 1994, sl. 833–834.
Thomas FRENZ – Peter HERDE (ed.), *Das Brief- und Memorialbuch des Albert Behaim*, Monumenta Germaniae Historica, Briefe des späteren Mittelalters 1, München 2000.
Jan FRIDRICH, *Manské zřízení na panství Horšovský Týn.* Výroční zpráva Okresního archivu Domažlice 1977, s. 47–54.
Gottfried Edmund FRIESS, *Geschichte des einstigen Collegiat-Stiftes Ardagger in Nieder-Österreich*, Archiv für österreichische Geschichte 46, 1871, s. 419–561.
Anton Ludwig FRIND,
Die Kirchengeschichte Böhmens im Allgemeinen und in ihrer besonderen Beziehung auf die jetzige Leitmeritzer Diöcese II, Prag 1866.
Jan FROLÍK, *Dům pražského biskupa na Pražském hradě do konce 13. století na základě archeologického výzkumu v roce 1984* in: Jan Frolík – Jana Maříková-Kubková (ed.), Castrum Pragense 2, s. 169–202.
Lukáš FÜHRER, *Datum per manus magistri Iohannis, praepositi Sadcensis et prothonotarii Moraviae... et scholastici Wissegradensis? K životní dráze a osudům jednoho duchovního na konci 13.* století, in: Lukáš Führer – Ivana Musilová – Josef Voborný – Radana Červená (ed.), Datum per manus, Brno 2015, s. 67–103.
Lukáš FÜHRER, *In margine ke kanceláři pražských biskupů na přelomu 13. a 14. století aneb kdo se skrývá za písařem T 23 = G 2 = J IV 1?*, in: Bronislav Chocholáč – Jiří Malíř – Lukáš Reitinger – Martin Wihoda (ed.), PRO PANA profesora Libora JANA k životnímu jubileu, Brno 2020, s. 303–316.

Lukáš FÜHRER, *Kancelář jako nástroj správy pražských biskupů ve 13. století*, in: Jan Kotous –Petr Sommer – Vratislav Vaníček (ed.), Tisíc a padesát let pražského biskupství, Praha 2023, s. 321–334.
Lukáš FÜHRER, *Listina pražských biskupů v pozdním 13. století. Diplomatická analýza a její metody v době transformace*, disertační práce FF MUNI, Brno 2019.
Lukáš FÜHRER, *Prezentační právo a jeho projevy v pražské diecézi ve druhé polovině 13. století*, diplomová práce FF MUNI, Brno 2011.
Lukáš FÜHRER, *Listiny pražských biskupů v době transformace. Kancelář a správa za biskupa Jana III. a Tobiáše (1258–1296)*, v tisku.
Lukáš FÜHRER, *Papež jako iudex ordinarius omnium? Moravské kláštery a papežské soudnictví ve 13. století*, Tamtéž, s. 133–147.
Lukáš FÜHRER, *Plenitudo apostolicae potestatis a církevní správa olomouckého biskupství: Vztahy kurie k moravským biskupům a kléru ve 13. století*, Tamtéž, s. 71–89.
Lukáš FÜHRER, *Udělení výsady nosit před vysvěcením mitru a prsten pro olomouckého elekta*, Tamtéž, s. 397–399.
Lukáš FÜHRER, *Pečeti pražských biskupů a jiných církevních hodnostářů ve 13. a na počátku 14. století. Několik úvah nad metodou, tradicí a užíváním církevní pečeti v českých zemích přemyslovské doby, in:* Jiří Brňovják – Petr Elbel (ed.), Sigilla – arma – monetae. Sborník příspěvků k 70. narozeninám profesora Tomáše Krejčíka, Brno – Ostrava, 2021, s. 65–91.
Lukáš FÜHRER, *Settling Disputes, Spreading Canon Law*, v tisku.
Lukáš FÜHRER, *To some aspects of the exercise of judicial power,* Mediaevalia historica Bohemica 27, 2025, č. 1, v tisku.
František GABRIEL – Jaroslav PANÁČEK, *Hrady okresu Česká Lípa,* Praha 2000.
Robert GÁJA, *Románské emporové kostely v Čechách a jejich zakladatelé*, Diplomová práce FF UK, Praha 2008.
Robert GÁJA, *Vývoj farní sítě v kontextu dějin osídlení,* Disertační práce FF UK, Praha 2016.
Richard R. GALLIARDETZ, *The Church in the Making : Lumen Gentium, Christus Dominus, Orientalium Ecclesiarum*, New York 2006.
Klaus GANZER, *Zur Beschränkung der Bischofswahl auf die Domkapitel in Theorie und Praxis des 12. und 13. Jahrhunderts* I–II, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Kanonistische Abteilung 57 a 58, 1971–1972, s. 22–82, 166–197.
Erwin GATZ (ed.), *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches* I, Berlin 2001.
Patrick GEARY*, Sacred commodities: the circulation of medieval relics*, in: Arjun Appadurai (ed.), The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective, Cambridge 1986), s. 169–192.
Jana GERLEOVÁ, *Počátky a vzestup pánů z Házmburka*, diplomová práce FF UK, Praha 2018.
Geschichtsquellen des deutschen Mittelalters dostupné z www.geschichtsquellen.de/werk/715
John Thomas GILCHRIST, *The Church and Economic Activity in the Middle Ages*, Edinburgh 1969.
Jaroslav GOLL, *Zu Brunos von Olmütz Bericht an Papst Gregor X. (1273)*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 23, 1902, s. 487–489.
Michael E. GOODICH, *Miracles and Wonders: The Development of the Concept of Miracle, 1150–1350*, Aldershot 2007.

Karol GÓRSKI, *Descriptiones terrarum. Nowo odkryte zródlo do dziejów Prus w XIII wieku*, Zapiski historyczne 46, 1981, č. 1, s. 7–16.
Adolf GOTTLOB, *Die päpstlichen Kreuzzugs-Steuern des 13. Jahrhunderts: ihre rechtliche Grundlage, politische Geschichte und technische Verwaltung*, Eichsfeld 1892.
František GRAUS, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské,* Díl II*,* Praha 1957.
Sebrecht GRAUWEN, *Necrologia en obituaria,* Analecta Praemonstratensia 44, 1973, č. 3-4, s. 302–307.
Fiona J. GRIFFITHS, *Women and Reform in the Central Middle Ages*, in: Judith Bennett – Ruth Karras (ed.), The Oxford Handbook of Women and Gender in Medieval Europe, Oxford 2013, s. 447–463.
Jana GROLLOVÁ – Daniela RYWIKOVÁ, *Bekyně a kazatelé. Mezi mravním ideálem, homiletikou a pastorační praxí v českých zemích 14.–16.století*, Ostrava 2022.
Othmar HAGENEDER, *Die päpstlichen Register des 13. und 14. Jahrhunderts*, Annali della Scuola Speciale per Archivisti 12, 1972, s. 45–76.
Othmar HAGENEDER, *Papst, Kirche und Christenheit bei Innocenz III.: ein Beitrag zum Problem der päpstlichen "Weltherrschaft"*, in: Nicolaus U. Buhlmann – Peter Styra (ed.), Signum in bonum: Festschrift für Wilhelm Imkamp zum 60. Geburtstag, Regensburg 2011, s. 341–345.
Othmar HAGENEDER*,"Inobediencia sceleri comparatur ydolatrie". Bischof Bruno von Olmütz und die Bettelorden*, Römische Historische Mitteilungen 28, 1986, s. 155–162.
Siegfried HAIDER, *Das bischöfliche Kapellanat: Von den Anfängen bis in das 13. Jahrhundert*, Wien – Köln – Graz 1977.
Siegfried HAIDER, *Zu den Anfängen der päpstlichen Kapelle*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 87, 1979, s. 38–70.
Matthew HAMMOND (ed.), *Social Network Analysis and Medieval History,* York 2025.
HANKE-HAJEK – WIEDEN – ZATSCHEK, *Böhmische Hofkapelle bis 1306*
Martin HANNAPPEL, *Die in Aschaffenburg tagenden Mainzer Provinzialsynoden*, Aschaffenburger Jahrbuch für Geschichte, Landeskunde und Kunst des Untermaingebietes 4, 1957, č. 1, s. 439–461.
Jiří HANUŠ (ed.), *Eseje o povaze církevní historiografie,* Brno 2012.
Katherine HARVEY, *Episcopal Appointments in England, c. 1214–1344: From Episcopal Election to Papal Provision*, Ashgate 2014.
Květoslava HAUBERTOVÁ, *O nejstarších tepelských listinách*, Plzeň 1981.
Albert HAUCK (ed.), *Kirchengeschichte Deutschlands* I/5, Leipzig 1904.
Karl HAUSBERGER, *Geschichte des Bistums Regensburg* 1, Regensburg 1989.
Jan HAVRDA – Miroslav KOVÁŘ – Anna ŽĎÁRSKÁ, *Dominikánský klášter sv. Klimenta v Praze na Starém Městě,* Staletá Praha 33, 2007, č. 2, s. 2–73.
Petr HEJHAL, *Pravěké a raně středověké osídlení české části Českomoravské vrchoviny*, disertační práce FF MUNI, Brno 2009.
Arno HERZIG, *Geschichte des Glatzer Landes*, Hamburg – Wrocław 2006.
Robert HEŚ, *Joannici na Śląsku w średniowieczu*, Kraków 2007.
Johanne HEYDENREICH, *Die Metropolitangewalt der Erzbischöfe von Trier,* Marburg 1938.
Felicity HILL, *Felicity Hill, Excommunication in Thirteenth–Century England: Communities, Politics, and Publicity*, Oxford 2022.

Peter HILSCH, *Die Bischöfe von Prag in der frühen Stauferzeit. Ihre Stellung zwischen Reichs- und Landsgewalt von Daniel I. (1148–1167) bis Heinrich (1182–1197)*, München 1969.
Peter HILSCH, *Die Juden in Böhmen und Mähren im Mittelalter und die ersten Privilegien: (bis zum Ende des 13. Jahrhunderts)*, in: Ferdinand Seibt (ed.), Die Juden in den böhmischen Ländern, München 1983, s. 13–26.
Peter HILSCH, *Familiensinn und Politik bei den Premysliden. Jaromir-Gebehard, Bischof von Prag und Kanzler des Königs*, in: Hubert Mordek (ed.), Papsttum, Kirche und Recht im Mittelalter. Festschrift für Horst Fuhrmann zum 65. Geburtstag, Tübingen 1991, s. 215–231.
Peter HILSCH, *Herzog, Bischof und Kaiser bei Cosmas von Prag*, in: Karl Hauck – Hubert Mordek (ed.), Geschichtsschreibung und geistiges Leben im Mittelalter. Festschrift für Heinz Löwe zum 65. Geburtstags, Köln 1978, s. 356–372.
Ivan HLAVÁČEK, *Die Itinerare der böhmischen Herrscher bis zum Jahre 1253 aus verwaltungsgeschichtlicher Sicht*, in: Týž, Höfe – Residenzen – Itinerare, Praha 2011, s. 25–37.
Ivan HLAVÁČEK, *Die Anfänge der Prämonstratenser im hochmittelalterlichen böhmischen Staat im Kontext der damaligen Ordensgeistlichkeit*, in: Irene Crusius – Helmut Flachenecker (ed.), Studien zum Prämonstratenserorden, Göttingen 2003, s. 281–310.
Ivan HLAVÁČEK, *Farní kostel v Zásmukách v roce 1328*, Paginae historiae 27, 2019, č.1, s.46–54.
Ivan HLAVÁČEK, *Poznámky k itinerářům a mobilitě pražských a olomouckých biskupů konce 13. století*, in: Eva Doležalová – Robert Šimůnek (ed.), Od knížat ke králům : sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky, Praha 2007, s. 209–218.
Ivan HLAVÁČEK, *Pražští a olomoučtí biskupové ve svědečných řadách přemyslovských a císařských listin.* Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis 31, 1991, č. 1, s. 11–21.
Ivan HLAVÁČEK, *Příspěvky k starším dějinám knihovny břevnovského kláštera. (Od nejstarších dob do roku 1420.)*, in: Ivan Hlaváček – Marie Bláhová (ed.), Milénium břevnovského kláštera (993–1993). Sborník statí o jeho významu a postavení v českých dějinách, Praha 1993, s. 53–65.
Ivan HLAVÁČEK, *The Necrology of the Codex Gigas of Bohemia*, in: David Rollason (ed.), The Durkham Liber vitae and its Context, Woodbridge 2004, s. 191–205.
Pavel HLAVENKA – Milan SÝKORA – Tomáš VELÍMSKÝ, *K románské podobě kostela sv. Jakuba Většího ve Světci u Bíliny,* Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 2003–2007, Most 2008, s. 277–296.
Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *(Arci)biskupský dvůr v Praze do doby husitské*, Documenta Pragensia 9, 1991, č. 2, s. 341–360.
Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Arnošt z Pardubic: Arcibiskup, zakladatel, rádce,* Praha 2008.
Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Benediktini v českých zemích ve středověku,* in: Ivan Hlaváček – Marie Bláhová (ed.), Milénium břevnovského kláštera (993–1993). Sborník statí o jeho významu a postavení v českých dějinách, Praha 1993, s. 7–24.
Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Biskup Jan IV. z Dražic,* Praha 1991.
Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Biskup,* in: Martin Nodl – František Šmahel (ed.), *Člověk českého středověku,* Praha 2002, s. 139–165.

Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Biskupské a arcibiskupské centrum ve středověké Praze*, Pražský sborník historický 27, 1994, s. 5–25.
Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Česká visitační interrogatoria do počátku 15. století,* Československý časopis historický 16, 1968, s. 71–98.
Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *České, moravské a slezské kláštery v kontaktu s kurií v letech 1305-*1342, in: Marek Derwich – Anna Pobóg-Lenartowicz (ed.), Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym, Wrocław – Opole 2000, s. 623–630.
Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Das Bistum Prag und die Zisterzienser*, in: Cisterciáci ve středověkém českém státě, Brecht 1996, s. 43–57.
Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Die böhmische Kirchengeschichte des Mittelalters nach 1945,* in: František Šmahel (ed.), Tschechische Mittelalterforschung 1990–2002, s. 97–124
Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Die Einflüsse päpstlicher Urkunden und Kanzleibräuche auf das Urkunden- und Kanzleiwesen der Bischöfe von Prag (prolegomena)*, in: Peter Herde – Hermann Jakobs (ed.), Papsturkunde und europäisches Urkundenwesen : Studien zu ihrer formalen und rechtlichen Kohärenz vom 11. bis 15. Jahrhundert, Köln – Weimar – Wien 1999, s. 97–121.
Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Farní síť ve středověkých Čechách a možnosti jejího studia,* in: Jan Hrdina – Blanka Zilynská (ed.), Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku, Praha 2007, s. 23–32.
Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Jan Očko z Vlašimi. První český kardinál a rádce Karla IV.*, Praha 2024.
Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Kapituly s biskupskou kolací v Čechách do doby husitské a jejich místo v církevní správě,* in: Lubomír Vébr (ed.), In memoriam Zdeňka Fialy: z pomocných věd historických, Praha 1978, s. 41–60.
Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Ke kulturním poměrům vyšehradské kapituly počátkem 13. století,* Folia Historica Bohemica 2, 1980, s. 129–173.
Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Kulturní prostředí vyšehradské kapituly na počátku 13. století,* in: Královský Vyšehrad : sborník příspěvků k 900. výročí úmrtí prvního českého krále Vratislava II. (1061–1092) Praha 1992, s. 93–103.
Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *"Lví trůn" na pečetích pražských biskupů*, in: Milada Studničková (ed.), Čechy jsou plné kostelů: kniha k poctě PhDr. Anežky Merhautové, DrSc., Praha 2010, s. 250–260.
Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Millennium pražského biskupství*, Český časopis historický 89, 1991, č. 3, s. 421–429.
Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Několik úvah o kapitulách v českém středověkém státě,* in: Jan Hrdina – Martina Maříková (ed.), Kapituly v zemích Koruny české a v Uhrách ve středověku, Praha 2011, s. 9–44.
Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Papežství vrcholného a pozdního středověku a české království*, in: Tomáš Černušák (ed.), Papežství a české země v tisíciletých dějinách, Praha 2017, s. 73–138.
Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Písemnosti církevní správy pražské (arci)diecéze v pozdním středověku*, in: Ivan Hlaváček – Jan Hrdina (ed.), Církevní správa a její písemnosti na přelomu středověku a novověku, Praha 2003, s. 27–38.
Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Počátky avignonského papežství a české země*, Praha 2013.

Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Prag zwischen Mainz und Rom: Beziehungen des Bistums zu seiner Metropole und zum Papsttum*, Archiv für mittelrheinische Kirchengeschichte : nebst Berichten zur kirchlichen Denkmalpflege 50, 1998, s. 71–88.
Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Pražská metropolitní kapitula, její samospráva a postavení do doby husitské*, Sborník historický 19, 1972, s. 5–48.
Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Prokurátoři českých příjemců u kurie do r. 1419*, Acta Universitatis Carolinae: Philosophica et historica 3–4, 1971, s. 65–109.
Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Pronikání kuriálního centralismu do českých zemí (na dokladech provizních listin do roku 1342)*, in: Táž, Svět české středověké církve, Praha 2010, s. 401–440.
Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Řád křižovníků s červeným srdcem ve středověku,* Sborník prací východočeských archivů 5, 1984, s. 209–234.
Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Statuta vyšehradské kapituly z roku 1317,* in: Královský Vyšehrad 4, Praha 2012, s. 134–165.
Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Struktura duchovenstva ve středověkých Čechách*, in: Táž, Svět české středověké církve, Praha 2010, s. 55–83.
Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Svět české středověké církve*, Praha 2010
Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Šlechta a hierarchie v Čechách od druhé poloviny 13. do počátku 15. století,* in: Tamtéž, s. 84–105.
Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Úřad generálních vikářů pražského arcibiskupa v době předhusitské*, Praha 1971.
Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Venkovské děkanáty ve středověkých Čechách*, in: Ladislav Soukup (ed.), Pocta prof. JUDr. Karlu Malému, DrSc., k 65. narozeninám, Praha 1995, s. 112–123.
Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Vyšehradské proboštství a české kancléřství v první polovině 14. století*, in: Královský Vyšehrad 2, Kostelní Vydří 2001, s. 74–89.
Vít HLINKA, *"Ústa svá jsi proti nebi otevřel", aneb na okraj jednoho papežského pokárání olomouckého biskupa Roberta*, Studia Theologica 16, 2014, č. 4, s. 59–79.
Vít HLINKA, *Olomoucký biskup Robert*, in: Miloslav Pojsl (ed.), Cisterciáci na Moravě. Sborník k 800. výročí příchodu cisterciáků na Moravu a počátek Velehradu, Olomouc 2006.
Joachim S. HOHMANN, *Der Zölibat: Geschichte und Gegenwart eines umstrittenen Gesetzes,* Frankfurt am Main 1993.
Michael HOLMANN, *Das Mainzer Domkapitel im späten Mittelalter (1306–1476),* Mainz 1990.
Kateřina HORNÍČKOVÁ, *Pražský biskup Meinhard a umělecký patronát ve 12. století,* in: Milada Studničková (ed.), Čechy jsou plné kostelů: kniha k poctě Anežky Merhautové, Praha 2010, s. 245–249.
Ulrike HÖROLDT, *Studien zur politischen Stellung des Kölner Domkapitels zwischen Erzbischof. Stadt Köln und Territorialgewalten 1198–1332,* Siegburg 1994.
Libuše HRABOVÁ, *Ekonomika feudální državy olomouckého biskupství ve druhé polovině 13. století*, Praha 1964.
Petr HRACHOVEC, *Die Zittauer und ihre Kirchen (1300–1600). Zum Wandel religiöser Stiftungen während der Reformation*, Leipzig 2019.
Jan HRDINA, *"Spirituální konkurence" mezi pražskými kapitulami a kláštery na přelomu 14. a 15. století*, in: Jan Hrdina – Martina Maříková (ed.), Kapituly v zemích Koruny české a v Uhrách ve středověku, Praha 2011, s. 137–149.

Jan HRDINA, *Papežské odpustkové listiny pro duchovenské instituce pražské a olomoucké diecéze (1197–1342)*, in: Ivan Hlaváček – Jan Hrdina (ed.), Facta probant homines : sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. Dr. Zdeňky Hledíkové, Praha 1998, s. 205–220.
Jan HRDINA, *O klobouku, klericích a patronovi: netradiční forma prezentace plebána k farnímu beneficiu pražské diecéze na počátku 15. století*, in: Jan Hrdina – Blanka Zilynská (ed.), Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku, Praha 2007, s. 199–207.
Vojtěch HRDLIČKA, *Vývoj valdsaského kláštera od jeho založení do r. 1420 ve vztahu k českým panovníkům a cisterciáckému řádu*, bakalářská práce FF UK, Praha 2016.
Pavel HRUBOŇ, *Papežská protekční privilegia a listy z 13.–15. století pro moravské kláštery: statisticko-diplomatický přehled a drobná úvaha o jejich významu a účelu*, Mediaevalia Historica Bohemica 20, 2017, č. 2, s. 117–152.
František HRUBÝ, *Církevní zřízení v Čechách a na Moravě od X. do konce XIII. století a jeho poměr ke státu*, Český časopis historický 22, 1916, č. 1, 2, 3, s. 17–53, s. 257–287, s. 385–421.
Petr HRUBÝ – Petr HEJHAL, *Středověký úpravnický a hornický areál Cvilínek u Černova na Pelhřimovsku*, Památky archeologické 103, 2012, č. 1, s. 339–418.
Petr HRUBÝ, *Jihlava – Staré Hory: archeologický výzkum středověkého důlního, úpravnického a obytného areálu v letech 2002–2006*, Praha 2011.
Václav HRUBÝ, *Tři studie k české diplomatice,* Brno 1936.
Václav HRUBÝ, *Příspěvek ke kritice formulářové sbírky biskupa Tobiáše z Bechyně,* Časopis Musea království českého 89, 1915, s. 289–297 a 385–395.
Kurt Augustin HUBER, *Die Metropole Mainz,* Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen-Mähren-Schlesien 3, 1973, s. 24–57.
Václav CHALOUPECKÝ, *Jan IV. z Dražic, poslední pražský biskup,* Praha 1908.
Petr CHARVÁT, *De Theutonicis uxoribusque eorum: Etnicita v archeologii středověkých Čech*, Listy filologické 117, 1994, č. 1–2, s. 32–36.
Kateřina CHARVÁTOVÁ – Zuzana SILAGIOVÁ, *Fiant festa per ordinem universum. Cisterský kalendář bohemikálního původu z první poloviny 13. století,* Praha 2003.
Kateřina CHARVÁTOVÁ – Josef ŠRÁMEK, *Řádové duchovenstvo v kontextu dvorského bádání v českých* zemích, in: Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka – František Záruba a kol., Dvory a rezidence v proměnách času, Praha 2023, s. 279–301.
Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Cesty českých cisterciáckých opatů na generální kapituly*, in: Táž, Mniši, dvořané, literáti. Studie k cisterciáckému řádu a ke dvoru krále Václava II., Praha 2020, s. 49–72.
Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Cisterciácká liturgie a cisterciáčtí světci v Čechách ve 13. a 14. století*, Tamtéž, s. 27–36.
Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Cisterciácký řád ve středověkých Čechách. Příchod, struktura, některé aspekty vývoje*, Tamtéž, s. 9–26.
Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420,* I–III, Praha 2013–2018.
Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Počátky působení cisterciáckých opatů Dětřicha, Heidenreicha a Konráda na dvoře Václava II.*, in: Táž, Mniši, dvořané, literáti. Studie k cisterciáckému řádu a ke dvoru krále Václava II., Praha 2020, s. 112–135.

Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Raná cisterciácká ekonomika v Čechách aneb jak to bylo s grangiemi?*, Tamtéž, s. 87–98.
Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Vizitace v cisterciáckém řádu od 12. do počátku 15. století – obecná pravidla a některé české příklady*, Tamtéž, s. 36–48.
Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Ve stopách svatého Bernarda z Clairvaux? Nejstarší cisterciácká ekonomika, Francie a Čechy*, Mediaevalia Historica Bohemica 4, 1995, s. 125–145.
Thomas INSLEY, *Die Personengruppen um die Mainzer Erzbischöfe Siegfried II. (1200–1230) und Siegfried III. (1230–1249)*, Heidelberg 2022.
Jakub IZDNÝ, *Ekonomické podmínky christianizace české společnosti a vzniku pražského biskupství*, in: Jan Kotous – Petr Sommer – Vratislav Vaníček (ed.), Tisíc a padesát let pražského biskupství, Praha 2023, s. 173–188.
Anna JAGOŠOVÁ, *Diplomata Bohemiae et Moraviae antiquissima. Prolegomena k CDB I*, disertační práce FF MUNI, Brno 2015.
Ondřej JAKUBEC, *Chrám sv. Morice v Kroměříži jako "místo paměti" olomouckého biskupství a biskupa Karla z Lichtensteinu – Castelcorna*, Opuscula historiae artium 66, 2017, č. 1, s. 2–19.
Libor JAN – František SKŘIVÁNEK, *Němečtí rytíři v českých zemích*, Praha 1997.
Libor JAN, *Böhmische und mährische Adelige als Förderer und Mitglieder der geistlichen Ritterorden*, in: Zsolt Hunyadi – József Laszlovszky (ed.), The Crusades and the military Orders. Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity. In memoriam Sir Steven Runciman (1903–2000), Budapest 2001, s. 303–317.
Libor JAN, *Dějiny kapituly,* in: Libor Jan – Rudolf Procházka – Bohumil Samek, *Sedm set let brněnské kapituly*, Brno 1996.
Libor JAN, *Die Entwicklung des böhmischen Priorats der Johanniter*, in: Karl Borchard – Libor Jan (ed.), Die geistlichen Ritterorden in Mitteleuropa: Mittelalter, Brno 2011, s. 79–98.
Libor JAN, *Domácí šlechtická opozice a přemyslovští králové 13. věku*, in: Martin Nodl – Martin Wihoda (ed.), Rituál smíření : konflikt a jeho řešení ve středověku, Brno 2008, s. 85–100
Libor JAN, *Nezdařený pokus Václava II. o přenesení mělnické kapituly ke královské kapli Všech Svatých*, Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, řada C 50, 2003, s. 65–74.
Libor JAN, *Václav II.: Král na stříbrném trůně,* Praha 2015.
Libor JAN, *Moravské arcibiskupství a biskupství v 9. – 11. století*, in: Jan Kotous – Petr Sommer – Vratislav Vaníček (ed.), Tisíc a padesát let pražského biskupství, Praha 2023, s. 152–172.
Libor JAN, *..Mortuus est persecutor noster saladinus. (K způsobu komunikace mezi českými zeměmi a Palestinou ve 12. a 13. století)*, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity: řada historická C 46, 1997, č. 44, s. 17–35.
Libor JAN, *Nástin vzniku a vývoje české a moravské šlechty (s důrazem na její počátky)*, Časopis Matice moravské 138, 2019, č. 2, s. 241–260.
Libor JAN, *Nezdařený pokus Václava II. o přenesení mělnické kapituly ke královské kapli Všech svatých*, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity: řada historická C 52, 2003, č. 50, s. 65–74.

Libor JAN, *Recenze: David Trojan, Tobiáš z Benešova. Biskup – Hospodář – Politik,* Časopis Matice moravské 143, 2024, č. 1, s. 180–183.
Libor JAN, *Účet starobrněnského špitálu z roku 1367*, Forum Brunense 1993, s. 9–20.
Libor JAN, *Václav II. a struktury panovnické moci*, Brno 2006.
Libor JAN, *"Z nejzazšího severu, ty i mnoho lidu s tebou, všichni jezdci na koních ..." k možnostem geografických představ přemyslovského dvora ve druhé polovině 13. století*, in: Renáta Modráková – Tomáš Klimek (ed.), Cesta k rozmanitosti, aneb, Kavárenský povaleč digitálním historikem středověku : sborník příspěvků k životnímu jubileu PhDr. Zdeňka Uhlíře, s. 139–146.
Dalibor JANIŠ, *Ke skladbě dvora olomouckých biskupů ve 13. století*, in: Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (ed.), Dvory a rezidence ve středověku. II, Skladba a kultura dvorské společnosti, Praha 2008, s. 347–362.
Dalibor JANIŠ, *Lenní systém olomouckého biskupství za episkopátu Dětřicha z Hradce (1281–1302). K problematice lenních a lokačních listin,* Časopis Matice moravské 116, 1997, č. 2, s. 325–346.
Dalibor JANIŠ, *Zemské soudnictví na Moravě vrcholného středověku*, Brno 2013.
Kazimierz JASIŃSKI, *Związki rękopisu zawierającego tzw. nekrolog czesko-śląski z Czechami*, in: Adrzej Radzimiński (ed.), Venerabiles nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej. Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Bieniakowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin i czterdziestopięciolecie pracy naukowe, Toruń 1997, s. 478–492.
Hubert JEDIN (ed.), *Handbuch der Kirchengeschichte* III/2, Freiburg 1966.
Vojtěch JELÍNEK, *Sadská : popis dějepisný, místopisný a statistický*, Hradec Králové 1912.
Luděk JIRÁSKO, *K postavení a úloze církevních institucí v počátcích rozvoje měst*, in: Umění 13. století v českých zemích, Praha 1983, s. 527–545.
Jiřina JOACHIMOVÁ, *Fundace královny Konstancie a pražské statky německých rytířů: k 30. výročí úmrtí Josefa Pekaře,* Umění 16, 1968, č. 5, s. 495–502.
Ingrid JOESTER, *Äbte und Chorherren des Prämonstratenserstifts Steinfeld*, Göttingen 2018.
Ingrid JOESTER, *Steinfeld und Selau*, Anallecta Praemonstratensia 77, 2001, s. 25–53.
Peter JOHANEK, *Das Wiener Konzil von 1267, der Kardinallegat Guido und die Politik Ottokars II. Premysl*, Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich, Neue Folge 44/45, 1978/79, s. 312–340.
Peter JOHANEK, *Methodisches zur Verbreitung und Bekanntmachung von Gesetzen im Spätmittelalter*, in: Peter Johanek – Antje Sander-Berke – Birgit Studt (ed.), Was weiter wirkt. Recht und Geschichte in Überlieferung und Schriftkultur des Mittelalters, Münster i. W., s. 211–224.
Peter JOHANEK, *Synodalia: Untersuchungen zur Statutengesetzgebung in den Kirchenprovinzen Mainz und Salzburg während des Spätmittelalters*, habilitační spis, Würzburg 1979.
Jan JOHN – Daniel KOVÁŘ, *Vídeňské feniky z hradu u Boršova nad Vltavou*, Numismatické listy 75, 2020, s. 122–133.
Petr JOKEŠ, *Farní organizace na středověké západní Moravě*, Brno 2011.
JORENDT, *Die päpstlichen Einkünfte im 13. Jahrhundert. Heterogenität und mangelnde Qualifizierbarkeit am Beispiel von Spenden, Urkundentaxen, Immobilieneinnahmen,*

Lehnsabgaben und Zinsleistungen, in: Werner Maleczek (ed.), Die römische Kurie und das Geld. Von der Mitte des 12. Jahrhunderts bis zum frühen 14. Jahrhundert, Ostfildern 2018, s. 87–129.
Tomasz JUREK, *Biskupstwo poznańskie w wiekach średnich,* Poznań 2018.
Tomasz JUREK, *Der Einfluß Böhmens auf das geteilte Polen im 13. Jahrhundert*, in: Ivan Hlaváček – Alexandr Patschovsky (ed.), Böhmen und seine Nachbarn in der Přemyslidenzeit, Ostfildern 2011, s. 161–201.
Friedhelm JÜRGENMEIER (ed.), *Handbuch der Mainzer Kirchengeschichte* 1/1–2 a 2, Mainz 1997–2000.
Jaroslav KADLEC (ed.), *Tisíc let pražského biskupství*, Praha 1973.
Jaroslav KADLEC, *Die Klöster der Eremiten des hl. Augustinus in Böhmen und Mähren*, Analecta Augustiniana 56, 1993, s. 161–218.
Jaroslav KADLEC, *Bischof Tobias und die Prager Diözese während seiner Regierungszeit (1278–1296),* Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 6, 1972, s. 119–172.
Jaroslav KADLEC, *Das Augustinerkloster Sankt Thomas in Prag vom Gründungsjahr 1285 bis zu Hussitenkriegen: Mit Edition seines Urkundenbuches,* Würzburg 1985.
Jaroslav KADLEC, *Přehled českých církevních dějin,* Díl 1, Praha – Zlín 1991.
Jan KAIGL, *O kostele v Horšově*, Zprávy památkové péče 66, 2006, č. 4, s. 290–297.
David KALHOUS – Josef ŠRÁMEK, *The Establishment of an Ecclesiastical Organisation in the Post–Carolingian Periphery. Czech Lands: Networks – Structures – Sources*, in: Mária Vargha – Ivo Štefan (ed.), Power in Numbers. State Formation and Christianization on the Eastern Edge of Europe, Turhnout 2024, s. 41–58.
David KALHOUS, *Bishops of Prague and Olomouc in the 12th Century (1092–1197)*, in: Krzysztof Bracha – Martin Nodl – Marcin R. Pauk (ed.), Christianizace v dlouhém trvání: 10.–15. století v Českém a Polském království, Praha 2024, s. 133–171.
David KALHOUS, *České a moravské biskupství ve 12. století (1092–1197)*, in: Vratislav Vaníček – Jan Kotous (ed.), Posunuté milénium: 1050 let od založení pražského biskupství, Praha 2024, s. 86–119.
David KALHOUS, *K otázce desátků v českých zemích doby přemyslovské*, Studia mediaevalia Bohemica 2, 2016, s. 299-308.
David KALHOUS, *Granum catalogi praesulum Moraviae jako pramen k dějinám Moravy v 10. století?*, Mediaevalia historica Bohemica 11, 2007, s. 23–38.
David KALHOUS, *Jaromír-Gebhard, pražský biskup a říšský kancléř (1038-1090). Několik poznámek k jeho životu*, Mediaevalia historica Bohemica 9, 2003, s. 27–45.
David KALHOUS, *K otázce desátků v českých zemích doby přemyslovské,* Studia mediaevalia Bohemica 8, 2016, č. 2, s. 299–308.
David KALHOUS, *Problémy formování církevní správy v českých zemích v raném středověku,* Studia mediaevalia Bohemica 7, 2015, č. 1, s. 7–36.
David KALHOUS, *Stará Boleslav v písemných pramenech raného středověku*, in: Ivana Boháčová – Andrea Bartošková (ed.), Stará Boleslav: Přemyslovský hrad v raném středověku, Praha 2003, s. 17–28.
David KALHOUS, *Záhadné počátky pražského biskupství*, in: Eva Doležalová – Robert Novotný – Pavel Soukup (ed.), Evropa a Čechy na konci středověku: sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi, Praha 2004, s. 195–208.

Zdeněk KALISTA, *Blahoslavená Zdislava z Lemberka. Listy z dějin české gotiky,* Řím 1969.
Antonín KALOUS, *Biskupské a legátské rituály a ceremonie*, in: Martin Nodl – František Šmahel (ed.), Slavnosti, ceremonie a rituály v pozdním středověku, Praha 2014, s. 315–367.
Antonín KALOUS, *Plenitudo potestatis in partibus? Papežští legáti a nunciové ve střední Evropě na konci středověku (1450–1526)*, Brno 2010.
Manuel KAMENZIN, *Verfehlungen und Strafen: Der Tod Papst Innocenz' IV. bei Salimbene de Adam und Matthaeus Parisiensis*, Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 102, 2022, s. 190–220.
Ernst KANTOROWICZ, *Dvě těla krále,* Praha 2014.
Jiří KEJŘ, *Vznik městského zřízení v českých zemích,* Praha 1998.
Jiří KEJŘ, *O říšském knížectví pražského biskupa*, Český časopis historický 89, 1991, č. 4, s. 481–492.
Anna KERNBACH, *Vincenciova a Jarlochova kronika v kontextu svého vzniku: k dějepisectví přemyslovského období*, Brno 2010.
Jan KILIÁN a kol., *Mělník: Historie – Kultura – Lidé,* Praha 2010.
David KIRT, *Peter von Aspelt (1240/45–1320): ein spätmittelalterlicher Kirchenfürst zwischen Luxemburg, Böhmen und dem Reich*, Luxembourg 2013.
Gergely KISS, *Abbatia regalia – Hierarchia ecclesiastica. A királyi alapítású bencés apátságok egyházjogi helyzete a 11–13. században*, Budapest 2006.
Gergely KISS, *Gregorius de Sancto Apostolo. The Career of a Papal Legate at the End of the Twelfth* Century, in: Gergely Kiss – Gábor Barabás (ed.), Specimina Nova Pars Prima Sectio Mediaevalis X., Pécs 2019, s. 37–51.
Gábor KLANICZAY, *The Body as Image of the Suffering Christ*, in: Fidele Signaculum. Írások Szőnyi György Endre tiszteletére. Writings in Honour of György Endre Szőnyi, Szeged 2022, s. 481–504.
Gábor KLANICZAY, *Von Ostmitteleuropa zu Westmitteleuropa: Eine Umwandlung im Hochmittelalter*, in: in: Ivan Hlaváček – Alexandr Patschovsky (ed.), Böhmen und seine Nachbarn in der Přemyslidenzeit, Ostfildern 2011, s. 17–48.
Jan KLÁPŠTĚ – Josef ŽEMLIČKA, *Studium dějin osídlení v Čechách a jeho další perspektivy*, Československý časopis historický 27, 1979, č. 6, s. 884–906.
Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2012.
Jan KLÁPŠTĚ, *Středověká změna v zrcadle doby kolem roku 2000,* in: Mikuláš Netík – Martin Wihoda (ed.), Morava v proměnách dlouhého 13. století, Praha 2023, s. 14–30.
Christine KLECKER, *Die Oberlausitzer Grenzurkunde. Landesausbau im Spannungsfeld von Landschaft und Herrschaftsbildung,* in: Rainer Aurig – Steffen Herzog – Simone Lässig (ed.), Landesgeschichte in Sachsen: Tradition und Innovation, Bielefeld 1997, s. 29-40.
Christine KLEINJUNG, *Bischofsabsetzungen und Bischofsbild. Texte – Praktiken – Deutungen in der politischen Kultur des westfränkisch-französischen Reichs 835–ca. 1030*, Ostfildern 2010.
Tomáš KLÍR, *Das Hinterland des fürstlichen Hofes in Sadská und der Burg Podiebrad: Entwicklung und Ende eines Jagdforstes¸* in: Jiří Fajt – Markus Hörsch – Vladislav Razím (ed.), Křivoklát – Pürglitz. Jagd, Wald, Herrscherrepräsentation, Ostfildern 2014, s. 255–273.
Tomáš KLÍR, *Lokační aktivity pražských měšťanů*, in: Jan Klápště – Tomáš Klír – Ivo Štefan (ed.), Krajina středověké Prahy, Praha 2024, s. 573–603.

Robert KLUGSEDER, *Der mittelalterliche Liber ordinarius der Diozese Passau.Entstehungs- und Wirkungsgeschichte,* Studien zur Musikwissenschaft. Beihefte der Denkmäler der Tonkunst in Österreich 57, 2013, s. 11–43.
Vilém KNOLL, *Jus vassallorum vel ministerialium ecclesiae Magdeburgensis*, Právněhistorické studie 37, 2005, s. 17–28.
Manfred KOBUCH, *Dochování listin kláštera Marientálského: (se zvláštním zřetelem na český diplomatický materiál)*, Československý časopis historický 12, 1964, č. 5, s. 718–725.
Božena KOPIČKOVÁ, *Ženské cisterciácké kláštery v Čechách a na Moravě ve vztahu k církevní hierarchii (13. – počátek 15. století)*, Český časopis historický 91, 1993, č. 3, s. 385–400.
Zdeňka KOSTKOVÁ, *Kancelářské poznámky na papežských listinách z českých a moravských archivů do roku 1310,* disertační práce FF BU, Brno 1972.
Radosław KOTECKI – Jacek MACIEJEWSKI – John S. OTT (ed.), *Between Sword and Prayer*. *Warfare and Medieval Clergy in Cultural Perspective*, Turnhout 2018.
Radosław KOTECKI – Jacek MACIEJEWSKI, *Ideals of Episcopal Power, Legal Norms and Military Activity of the Polish Episcopate between the Twelfth and Fourteenth Centuries*, Kwartalnik Historiczny 127, 2020, č. 4, s. 5–46.
Oldřich KOTYZA – Petr KOPIČKA, *Zakladatelské dílo pražského biskupa Jana IV. z Dražic v Roudnici nad Labem (1333–1340) v pamětních záznamech očitých svědků a otázka jejich interpretace*, Porta Bohemica 5, 2009, s. 43–89.
Oldřich KOTYZA – Jan SMETANA – Jindřich TOMAS, *Dějiny města Litoměřic*, Litoměřice 1997.
Vladimír J. KOUDELKA, *Zur Geschichte der böhmischen Dominikanerprovinz* I–III, Archivum Fratrum Praedicatorum 25–27, 1955–1957, s. 75–99, 127–160 a 39–119.
Miroslav KOUŘIL, *Der olmützer Bischof Bruno von Schauenburg und der Deutsche Orden*, in: Klemens Wieser (ed.), Acht Jahrhunderte Deutscher Orden in Einzeldarstellungen: Festschrift für Marian Tumler anläßlich seines 80. Geburtstages überreicht von den Mitgliedern und Freunden des Ordens, Bad Godesberg 1967, s. 143–152.
Ottfried KRAFFT, *Papsturkunde und Heiligsprechung: die päpstlichen Kanonisationen vom Mittelalter bis zur Reformation*, Köln – Weimar – Wien 2005.
Pavel KRAFL, *Dvě studie k synodálnímu zákonodárství (Würzburg 1287, Kališ 1420)*, Nitra 2021
Pavel KRAFL, *Olomoucké panoptikum: Obraz moravských biskupů v Granum catalogi praesulum Moraviae.* Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity: řada společenských věd 26, 2012, č. 2, s. 45–50.
Pavel KRAFL, *Opevněné kostely v synodálním zákonodárství konce 13. století,* Časopis Společnosti přátel starožitností 129, 2021, č. 2, s. 83–87.
Pavel KRAFL, *Synody a statuta olomoucké diecéze období středověku,* Praha 2014.
Pavel KRAFL, *Synody biskupa Tobiáše z Benešova. K počátkům synod v pražské diecézi*. Východočeské listy historické 46, 2021, s. 9–19.
Peter KRÄMER – Hans PAARHAMMER – Konrad BAUMGARTNER, *Pfarrei,* in: Walter Kasper, Lexikon für Theologie und Kirche 8, Freiburg – Basel – Wien 2006, sl. 161–167.
František KRÁSL, *Sv. Prokop, jeho klášter a památka u lidu*, Praha 1895.

Josef V. KRATOCHVÍL, *Sv. Jiljí a jeho klášterní a farní chrám na Starém městě v Praze*, Praha 1926.
Jarmila KREJČÍKOVÁ, *Vnitřní poměry vyšehradské kapituly v létech braniborské* nadvlády, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity: řada historická (C) 31, 1982, č. 29, s. 143–150.
Jan KREMER, *Zakladatelská činnost řádu premonstrátů ve střední Evropě do počátku 13. století. Dceřiná založení klášterů Steinfeld a Dünnwald*, diplomová práce FF UK, Praha 2009
Jan KREMER, Recenze: Anna Kernbach, Vincenciova a Jarlochova kronika v kontextu svého vzniku, Studia mediaevalia Bohemica 3, 2011, č. 1, s. 121–130.
Ernst-Günther KRENIG, *Das "Nationalkonzil" im Dom zu Würzburg im März des Jahres 1287*, Mainfränkisches Jahrbuch für Geschichte und Kunst 59, 2007, s. 9–14.
Kamil KROFTA, *Kurie a církevní správa zemí českých v době předhusitské* I-VI*,* Český časopis historický 10–14, 1904–1908.
Božena KUBÍČKOVÁ-ČÁDOVÁ, *K počátkům pražského oficialátu*, Sborník příspěvků k dějinám královského hlavního města Prahy 5, 1932, s. 391–479.
Petr KUBÍN, *Blahoslavený Hroznata: kritický životopis*, Praha 2000.
Petr KUBÍN, *Liturgie v přemyslovských Čechách*, v tisku.
Petr KUBÍN, *Sedm přemyslovských kultů*, Praha 2011.
Petr KUBÍN, *Prosazení klerického celibátu,* Mediaevalia historica Bohemica 24, 2021, č. 2, s. 37–47.
Petr KUBÍN, *Středověký kult sv. Mořice v Čechách a na Moravě*, Studia mediaevalia Bohemica 6, 2014, č. 1, s. 7–16.
Petr KUBÍN, *Sv. Vintíř: poustevník, kolonizátor a diplomat*, Praha 2016.
Eduard KUBŮ, *Pozemková držba kláštera kladrubského v době předhusitské (do r. 1420)*, Historická geografie 18, 1979, s. 205–232.
František KUBŮ, *Das Kloster Waldsassen und Böhmen*, in: Cisterciáci ve středověkém českém státě, Brecht 1996, s. 79–89.
KUČA, Karel, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* I–II*,* Praha 1996.
Adalbero KUNZELMANN, *Geschichte der deutschen Augustiner-Eremiten* III *Die bayerische Provinz bis zum Ende des Mittelalters*, Würzburg 1972.
Josef KURKA, *Archidiakonáty kouřimský, boleslavský, hradecký, diecéze litomyšlská. Místopis církevní do roku 1421*, Praha 1915.
Jiří KUTHAN, *Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Města – hrady – kláštery – kostely*, Vimperk 1994.
Jiří KUTHAN, *Pražští biskupové a arcibiskupové: zakladatelé, stavebníci a objednavatelé uměleckých děl (973–1421),* Praha 2023.
František KUTNAR – Jaroslav MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, Praha 1997.
Peter LANDAU, *Ius Patronatus: Studien zur Entwicklung des Patronats im Dekretalenrecht und der Kanonistik des 12. und 13. Jahrhunderts*, Wien 1975.
Anton LANDERSDORFER, *Passaus Bischöfe in der Zeit Papst Innozenz' III.*, Ostbairische Grenzmarken 40, 1998, s. 35–48.
Peter Thaddäus LANG, *Visitation,* in: Walter Kasper (ed.), Lexikon für Theologie und Kirche X, Freiburg i. Breisgau 2001, sl. 816–817.

Jaroslav LÁNÍK, *Vývoj pozemkové držby pražského arcibiskupství od 10. do 14. století*, Historická geografie 20, 1982, s. 113–123.
Hugh LAWRENCE, *Dějiny středověkého mnišství*, Praha 2001.
Karl LECHNER, *Die Babenberger: Markgrafen und Herzoge von Österreich 976–1246*, Wien 1976.
Ulrich Gottfried LEINSLE, *Premonstráti*, Praha 2020.
Hans LENTZE, *Die Verfassung der Prämonstratenserordens*, Österreichisches Archiv für Kirchenrecht 10, s. 81–121.
Florin LEONTE*, Letters in Late Medieval Franciscan Observant Chronicles*, Kultúrne dějiny 14, 2023, č. 2, s. 249–273.
Stanisław LIBROWSKI, *Wizytacje diecezji włocławskiej* I, Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne 10, 1965, s. 33–206.
Irmtraud LIEBEHERR, *Der Besitz des Mainzer Domkapitels im Spätmittelalter*, Mainz 1971.
Jan LINKA, *Doslov,* in: Týž (ed.), Kronika česká, Václav Hájek z Libočan, Praha 2013.
Franz LORENZ, *Metropole Mainz und Böhmen*, Sudetenland 4, 1962.
Willy LORENZ, *Die Kreuzherren mit dem roten Stern*, Königstein 1964.
Graham A. LOUD, *The Case of the Missing Martyrs: Frederick II'S War with the Church 1239–1250,* Studies in Church History 30, 1993, s. 141–152.
Bernard LUCET, *Les Codifications cisterciennes de 1237 et de 1257*, Paris 1977.
Ludmila LUŇÁKOVÁ, *Práce s časem v díle Prvního Kosmova pokračovatele,* Český časopis historický 114, 2016, č. 4, s. 899–918.
Ludmila LUŇÁKOVÁ, *Úcta ke svatému Vítu v knížecích Čechách.* in: Bronislav Chocholáč – Jiří Malíř – Lukáš Reitinger – Martin Wihoda (ed.), PRO PANA profesora Libora JANA k životnímu jubileu, Brno 2020, s. 99–112.
Christina LUTTER, *Conceiving of Medieval Identities*, in: Alessandro Arcangeli – Jörg Rogge – Hannu Salmi (ed.), The Routledge Companion to Cultural History in the Western World, 1250–2000, London 2020, s. 131–152.
Antonín MACÁK, *Počátky Horšovského Týna*, Časopis Společnosti přátel starožitností 61, 1953, s. 43–47.
Petr MACEK – Pavel ZAHRADNÍK – Jan BERÁNEK, *Bývalý klášter bosých augustiniánů v Pšovce u Mělníka*, Průzkumy památek 8, 2001, č. 2, s. 7–40.
Jaroslav MACEK (ed.), *950 let litoměřické kapituly*, Kostelní Vydří 2007.
Jacek MACIEJEWSKI, *Adventus episcopi: pozaliturgiczne aspekty inauguracji władzy biskupiej w Polsce średniowiecznej na tle evropejskim*, Bydgoszcz 2013.
Jacek MACIEJEWSKI, *Biskupi polscy na wojnach monarchów w XIII–XIV wieku,* Res Historica 51, 2021, s. 63–101.
Jacek MACIEJEWSKI, *Episkopat polski doby dzielnicowej 1180–1320,* Kraków–Bydgoszcz 2003.
Jacek MACIEJEWSKI, *Konsekracja biskupia w trzynastowiecznej Polsce*, Nasza Przeszłość 105, 2006, s. 117–139.
Gary MACY, *Theology of the Eucharist in the High Middle Age,* in: Ian Levy – Gary Macy – Kristen Van Ausdall, A Companion to the Eucharist in the Middle Ages, Turnhout 2012, s. 365–398.

Christoph T. MAIER, *Preaching the Crusades: Mendicant Friars and the Cross in the Thirteenth Century*, Cambridge – New York 1994.
Demeter MALAŤÁK, *Korunovace přemyslovských králů*, in: Martin Wihoda – Demeter Malaťák, Stát, státnost a rituály přemyslovského věku: problémy, názory, otázky, Brno 2006, s. 47–66.
Werner MALECZEK (ed.), *Die römische Kurie und das Geld. Von der Mitte des 12. Jahrhunderts bis zum frühen 14. Jahrhundert*, Ostfildern 2018.
Werner MALECZEK, *Papst und Kardinalskolleg von 1191 bis 1216: die Kardinäle unter Coelestin III. und Innocenz III.*, Wien 1984.
Werner MALECZEK, *Petrus Capuanus: Kardinal, Legat am Vierten Kreuzzug, Theologe*, Wien 1988.
Werner MALECZEK, *Die Urkunden des päpstlichen Legaten Johannes Boccamazza, Kardinalbischofs von Tusculum, aus den Jahren 1286 und 1287,* Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde 59, 2013, s. 35–132.
Ágnes MALÉTH, *The Kingdom of Hungary and the Holy See*, Budapest 2025.
Běla MARANI-MORAVOVÁ, *Peter von Zittau: Abt, Diplomat und Chronist der Luxemburger*, Ostfildern 2019.
Karel MARÁZ, *Václav III. (1289–1306): poslední Přemyslovec na českém trůně*, České Budějovice 2007.
Karel MAREŠ, *Augustiniánský historiograf Valentin Weidner a jeho dvě klášterní kroniky*, Folia historica Bohemica 30, 2015, č. 2, s. 387–409.
Karel MAREŠ, katalogizační lístek projektu Řeholníci: reholnici.hiu.cas.cz/katalog/lat/l.dll?hal~1000122911 (12.4.2024)
Markéta MARKOVÁ, *Hranice a hraničení v českých zemích ve středověku,* Praha 2021.
Zdeněk MARTÍNEK (ed.), *Pelhřimov. Historie, kultura, lidé,* Praha 2014.
Lenka MARTÍNKOVÁ, *K tzv. rynárecké listině z roku 1203 a jejím konfirmacím,* Studia Historica Brunensia 52, 2003, s. 17–29.
Lenka MARTÍNKOVÁ, *Regionální historiografie*, in: Hana Kábová – Ivana Koucká (ed.), Josef Dobiáš (1888–1972). Život a dílo, Praha – Pelhřimov 2019, s. 98–119.
MARTÍNKOVÁ, *Zeměpanská a biskupská potvrzení starších listin pro řeholní a světské církevní instituce na Moravě v lucemburské době*, in: Emil Kordiovský – Libor Jan (ed.), Vývoj církevní správy na Moravě, Brno 2003, s. 319–328.
Jan MAŘÍK, *Dům pražského biskupa na Pražském hradě do konce 13. století na základě archeologického výzkumu v roce 1984*, Castrum Pragense 2, 1999, s. 169–202.
Jana MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ – David EBEN, *Organizace liturgického prostoru v bazilice sv. Víta,* Castrum Pragense 2, 1999, s. 227–240.
Jana MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ – Pavel ŠLÉZAR – Hana DEHNEROVÁ, *Praha – Olomouc. Sídelní potenciál a vznik biskupství*, in: Jan Kotous – Petr Sommer – Vratislav Vaníček (ed.), Tisíc a padesát let pražského biskupství, Praha 2023, s. 244–266.
Jana MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ a kol., *Katedrála viditelná a neviditelná. Průvodce tisíciletou historií katedrály sv. Víta, Václava, Vojtěcha a Panny Marie na Pražském hradě*, Praha 2019.
Martina MAŘÍKOVÁ, *Aniversária jako součást liturgického provozu pražské metropolitní kapituly a hmotného zajištění jejích členů v době předhusitské,* in: Hanna Krzyżostaniak – Jakub

Kujawiński – Marzena Matla-Kozłowska (ed.), Trzecie polsko-czeskie forum młodych mediewistów, Poznań 2012, s. 151–163.
Martina MAŘÍKOVÁ, *Finance v životě pražské metropolitní kapituly: hmotné zabezpečení kanovníků optikou účetních rejstříků z let 1358–1418*, Praha 2018.
Martina MAŘÍKOVÁ, *Správa majetku pražské metropolitní kapituly v době předhusitské*, in: Jan Hrdina – Martina Maříková (ed.), Kapituly v zemích Koruny české a v Uhrách ve středověku, Praha 2011, s. 101–123.
Josef MASS, *Das Bistum Freising im Mittelalter*, München 1986.
Věra MAŠKOVÁ, *Křižovníci na Zderaze v době předhusitské,* diplomová práce FF UK, Praha 1975.
Jan MATĚJKA, *Nález kostí pražského biskupa Ondřeje a jejich nové uložení v kapli svatého Vojtěcha*, Praha 2014.
Eduard MAUR, *Vilemitská epizoda v Čechách*, in: Eva Doležalová – Robert Šimůnek – Dana Dvořáčková-Malá – Aleš Pořízka (ed.), Od knížat ke králům: sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky, Praha 2007, s. 237–253.
Brendan MCMANUS, *A Consilium of Fredericus and Oldradus on Super cathedram*, Viator Medieval and Renaissance Studies 33, 2002, s. 185–221.
Václav MEDEK, *Osudy moravské církve do konce 14. věku* I., Praha 1971.
Petr MEDUNA – Dušan FOLTÝN, *Příspěvek k dějinám komendy řádu německých rytířů v Řepíně*, Castellologica bohemika 9, 2004, s. 211–218.
Petr MEDUNA, *Cesty ve středověku – středověk v cestách*, Památky archeologické 85, 1994, s. 108–116.
Petr MEDUNA, *Luba a ti druzí*, in: Eva Doležalová – Robert Šimůnek – Dana Dvořáčková-Malá – Aleš Pořízka (ed.), Od knížat ke králům: sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky, Praha 2007, s. 375–387.
Michael MENZEL, *Predigt und Predigtorganisation im Mittelalter,* Historisches Jahrbuch 111, 1991, s. 337–384.
Anežka MERHAUTOVÁ – Petr SOMMER, *Strahovský klášter. Jeho založení a románská bazilika*, Umění 47, 1999, č. 3, s. 154–168.
Anežka MERHAUTOVÁ – Dušan TŘEŠTÍK, *Románské umění v Čechách a na Moravě*, Praha 1984.
Constant J. MEWS, *Apostolic Ideals in the Mendicant Transformation of the Thirteenth Century*: *From sine proprio to Holy Poverty*, in: Constant J. Mews – Anna Welch (ed.), Poverty and Devotion in Mendicant Cultures 1200–1450, Abigdon 2016, s. 13–31.
Erich W. MEYER*, Staatstheorien Papst Inozenz' III*, Berlin 2020.
Ivan MICHÁLEK, *Vývoj farní struktury chlumínského děkanátu v době předhusitské a husitské*, Studie a zprávy : historický sborník pražského okolí 1, 2011, s. 85–112.
Jiří MIKULEC a kol., *Křesťanství v českých zemích*, Praha – Litomyšl 2025.
Klaus MILITZER, *Der deutsche Orden in seinen Balleien*, in: Týž, Zentrale und Region: gesammelte Beiträge zur Geschichte des Deutschen Ordens in Preussen, Livland und im Deutschen Reich, Weimar 2015, s. 279–293.
Maureen C. MILLER, *Why the Bishop of Florence Had to Get Married*, Speculum 81, 2006, č. 4, s. 1055–1091.

Adalbert MISCHLEWSKI, *Der Antoniterorden in Deutschland*, Archiv für mittelrheinische Kirchengeschichte 10, 1958, s. 39–66.
Jiří MITÁČEK, *Johanitský řád v Kladsku za vlády Lucemburků. Příspěvek k roli kladských johanitů v životě české řádové provincie*, Kladský sborník 7, 2006, s. 17–40.
Renata MODRÁKOVÁ, *Knižní kultura kláštera benediktinek u sv. Jiří na Pražském hradě*, Praha 2022.
Renata MODRÁKOVÁ, *Odraz dvorského prostředí v klášteře benediktinek u sv. Jiří na Pražském hradě ve 13.–14. století*, in: Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (ed.), Dvory a rezidence ve středověku II, Skladba a kultura dvorské společnosti, Praha 2008, s. 459–474.
Karol MODZELEWSKI, *Chłopi v monarchii wczesnopiastowskiej*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1987.
Franz Joseph MONE, *Kirchenverordnungen der Bistümer Mainz und Konstanz vom 13. und 16. Jahrhundert*, Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins 4, 1853, s. 257–274
Václav MOUCHA – Bořivoj NECHVÁTAL – Ladislav VARADZIN et al., *Vyšehrad. Knížecí a královská akropole. Svědectví archeologie,* Praha 2015.
Vladimír Jakub MRVÍK, *Dějiny královského města Českého Brodu*, Český Brod 2021.
Harald MÜLLER, *Päpstliche Delegationsgerichtsbarkeit in der Normandie* I, *12. und frühes 13. Jahrhundert*, Bouvier 1997.
Hubert MÜLLER, *Der Anteil der Laien an der Bischofswahl: ein Beitrag zur Geschichte der Kanonistik von Gratian bis Gregor IX.*, Amsterdam 1977.
Jörg MÜLLER, *Gedanken zum Institut der Chorbischöfe*, in: Wolfgang P. Müller – Mary E. Sommar (ed.), Medieval Church Law and the Origins of the Western Legal Tradition: A Tribute to Kenneth Pennington, Washington, D.C. 2006, s. 77–94.
Jörg MÜLLER, *Zur Verpfändung sakraler Kultgegenstände an Juden im mittelalterlichen Reich: Norm und Praxis*, in: Sigrid Hirbodian – Christian Jörg – Sabine Klapp – Jörg Müller (ed.), Pro multis beneficiis. Festschrift für Friedhelm Burgard. Forschungen zur Geschichte der Juden und des Trierer Raums, Trier 2012, s. 179–204.
František MUSIL, *Kolonizace Policka a Broumovska a břevnovská klášterní falza*, Historická geografie 42, 2016, č. 2, s. 137–168.
František MUSIL, *Osídlování Poorlicka v době předhusitské: kraj na Tiché Orlici, v povodí Třebovky a Moravské Sázavy*, Ústí nad Orlicí 2002.
Martin MUSÍLEK – Pavel TAIBL, *Týnský dvůr neboli Ungelt: centrum zahraničního obchodu*, in: Martin Musílek (ed.), Ceny – mzdy – peníze: ekonomické myšlení ve středověkých a raně novověkých městech, Praha 2023, s. 21–76.
Václav NEČADA, *Řečický děkanát a jeho klérus do roku 1436*, Brno 2023.
Jana NECHUTOVÁ, *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*, Praha 2000.
Falko NEININGER, *Konrad von Urach († 1227): Zähringer, Zisterzienser, Kardinallegat,* Paderborn, 1994.
Zdeněk NEJEDLÝ, *Dějiny města Litomyšle I*, Litomyšl 1903.
Táňa NEJEZCHLEBOVÁ (ŠIMKOVÁ), *Fragment profilovaného ostění z kostela sv. Prokopa v Černěvsi*, Monumetorum custos 2012, s. 75–80.
Thomas F. X. NOBLE – John VAN ENGEN (ed.), *European Transformations: The Long Twelfth Century*, Notre Dame 2012.

Martin NODL, *Pronikání kanonického práva do českého prostředí, jeho recepce nařízeními církve a rezistence laického prostředí vůči kanonickým předpisům*, in: Pavel Krafl (ed.), Sacri canones servandi sunt, Praha 2008, s. 651–659.
Martin NODL, *Rituál rozvodu*, in: Martin Wihoda – Demeter Malaťák (ed.), *Stát, státnost a rituály přemyslovského věku : problémy, názory*, *otázky*, Brno 2006, s. 113–134.
Martin NODL, *Úvodní zamyšlení: christianizace, etatizace a interiorizace víry (Čím inspiroval Petr Sommer bádání, které nikdy nekončí),* in: Krzysztof Bracha – Martin Nodl – Marcin R. Pauk (ed.), Christianizace v dlouhém trvání: 10.–15. století v Českém a Polském království, Praha 2024, s. 7–13.
Martin NODL, *Was Czech Society Christianised in the 11th and 12th Centuries? Reflections on the Non-sacrality of Political Behaviour in Early Medieval Bohemia*, Tamtéž, s. 15–38.
Karel NOVÁČEK, *Kladrubský klášter 1115–1421. Osídlení, architektura, artefakty*, Plzeň 2010.
Jan Bedřich NOVÁK, *Kritika listáře královny Kunhuty*, in: Jaroslav Bidlo – Gustav Friedrich – Kamil Krofta (ed.), Sborník historických prací k jubileu J. Golla, Praha 1906, s. 124–152.
Markéta NOVOTNÁ, *Kamýk nad Vltavou a jeho vilikace*, Mediaevalia historica Bohemica 11, 2007, s. 117–136.
Markéta NOVOTNÁ, *Karlštejnská manská soustava od svého vzniku do 80. let 14. století*, rigorózní práce FF UK, Praha 2008.
Daniel NOVOTNÝ – Jan ŠKVRŇÁK, *Původ olomouckého biskupa Dětřicha aneb příklad středověkého nepotismu*, Jižní Morava 53, 2017, s. 232–236.
Václav NOVOTNÝ, *České dějiny* I/1–I/3, Praha 1912–1937.
Václav NOVOTNÝ, *Začátky kláštera kladrubského a jeho nejstarší listiny*, Praha 1932.
Rostislav NOVÝ – Jiří SLÁMA, *Slavníkovci ve středověkém písemnictví*, Praha 1987.
Rostislav NOVÝ, *Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století*, Studia mediaevalia Pragensia 2, 1991, s. 125–146.
Rostislav NOVÝ, *Dýmné*, Časopis společnosti přátel starožitností 68, 1960, č. 1, s. 1–9.
Rostislav NOVÝ, *Heraldika pražských biskupů a arcibiskupů v předhusitské době*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis 31, 1991, č. 1, s. 51–61.
Rostislav NOVÝ, *K sociálnímu postavení farského kléru v Čechách v době předhusitské*, Sborník historický 9, 1962, s. 137–192.
Rostislav NOVÝ, *K počátkům feudální monarchie v Čechách* I, Časopis Národního muzea. Historické muzeum 145, 1976, s. 144–164.
Rostislav NOVÝ, *Listiny pražských biskupů XI.–XVI. století. Diplomaticko-správní rozbor,* Praha 1961.
Rostislav NOVÝ, *Nejstarší český urbář z let 1283–84*, Československý časopis historický 8, 1960, č. 2, s. 210–227.
Rostislav NOVÝ, *Pečeti pražských a olomouckých biskupů*, Sborník archivních prací 10, 1960, č. 1, s. 181–214.
Rostislav NOVÝ, *Poddanská města a městečka v předhusitských Čechách*, Československý časopis historický 21, 1973, č. 1, s. 73–109.
Rostislav NOVÝ, *Přemyslovský stát v 11. a 12. století*, Praha 1972.

Przemyslaw NOWAK, *Das Papsttum und Ostmitteleuropa (Böhmen-Mähren, Polen, Ungarn) vom ausgehenden 10. bis zum Beginn des 13. Jahrhunderts*, in: Jochen Jorendt – Harald Müller (ed.), Rom und die Regionen, Berlin 2012, s. 331–370.
Jörg OBERSTE, *Visitation und Ordensorganisation: Formen sozialer Normierung, Kontrolle und Kommunikation bei Cisterziensern, Prämonstratensern und Cluniazensern, 12. – frühes 14. Jahrhundert*, Berlin 1996.
Jörg OBERSTE, *Zwischen Heiligkeit und Häresie : Religiosität und sozialer Aufstieg in der Stadt des hohen Mittelalters* I, Köln 2003.
Otto Gerhard OEXLE, *Liturgische Memoria und historische Erinnerung. Zur Frage nach Gruppenbewußtsein und dem Wissen der eigenen Geschichte in den mittelalterlichen Gilden*, in: Manfred Balzer – Norbert Kamp – Joachim Wollasch (ed.), Tradition als historische Kraft, Berlin 1982, s. 323–340.
Jan ŠKVRŇÁK – Michael ŠKVRŇÁK – Jeremi OCHAB, *Detecting Ottokar II's 1248–1249 uprising and its instigators in co-witnessing networks*, Historical Methodes 55, 2022, č. 4, s. 189–208.
Hans OLLENDIEK, *Die päpstlichen Legaten im deutschen Reichsgebiet von 1261 bis zum Ende des Interregnums*, Freiburg 1976.
Josef OSWALD, *Das alte Passauer Domkapitel: seine Entwicklung bis zum dreizehnten Jahrhundert und sein Wahlkapitulationswesen*, Passau 1933.
Petra OULÍKOVÁ, *První typ pečeti Svatovítské kapituly,* in: Otevři zahradu rajskou. Benediktini v srdci Evropy 800–1300, Praha 2014, s. 81
Karel PACOVSKÝ, *Konflikt arcibiskupa Arnošta z Pardubic se svatojiřským klášterem v Praze*, Historie – Otázky – Problémy 14, 2022, č. 1, s. 56–71.
Karel PACOVSKÝ, *Kult první svatojiřské abatyše ve středověku*, Studia mediaevalia Bohemica 8, 2016, č. 1, s. 125–132.
Karel PACOVSKÝ, *Svatojiřský klášter v Praze očima pisatelů doby předhusitské*, Praha 2023.
Karel PACOVSKÝ, *The Canons of St. George's Church. Men in the Service of Women*, in: Eva Schlotheuber – Jeffrey F. Hamburger (ed.), The Ladies on the Hill: The Female Monastic Communities at the Aristocratic Monasteries of Klosterneuburg and St. George's in Prague, Wien 2024, s. 101–118.
Karel PACOVSKÝ, *Život v pražském klášteře sv. Jiří ve středověku*, disertační práce FF UK, Praha 2023.
František PALACKÝ – Josef KALOUSEK, *Historická mapa Čech. Výklad k historické mapě Čech*, Praha 1894.
Éric PALAZZO, *Les mots de l'autel portatif: Contribution à la connaissance du latin liturgique au Moyen Âge*, in: Monique Goullet – Michel Parisse (ed.), Les historiens et le latin médiéval, Paris 2001, s. 247–258.
Jaroslav PÁNEK, *Kontrowersje historiograficzne w sprawie roli Kościoła w średniowiecznych i wczesnonowożytnych dziejach Czech*, in: Wojciech Iwańczak (ed.), Kościół w społeczeństwie w Czechach i w Polsce w średniowieczu i w epoce nowożytnej, Kraków 2020, s. 291-317
Agostino PARAVICINI BAGLIANI, *Cardinali di curia e "familiae" cardinalizie: dal 1227 al 1254* I, Padova 1972.

Hana PÁTKOVÁ, *Chotěšov a Doksany ve 13. století. Dva kláštery premonstrátek v době posledních Přemyslovců*, in: Józef Dobosz (ed.), Kościół w monarchiach Przemyślidów i Piastów, Poznań 2009, s. 251–258.
Hana PÁTKOVÁ, *Nekrologium premonstrátek v Doksanech. Poznámky k jeho základnímu textu*, Mediaevalia historica Bohemica 25, 2022, č. 2, s. 29–53.
Karin PÁTROVÁ, *Hmotné zajištění českých kolegiátních kapitul do poloviny 14. století (na příkladě Staré Boleslavi, Litoměřic a Vyšehradu)*, disertační práce FF UK, Praha 2006.
Karin PÁTROVÁ, *Liber capitularium decisionum jako jeden z pramenů pro poznání správy majetku vyšehradské kapituly*, Mediaevalia historica Bohemica 24, 2021, č. 1, s. 37–52.
Karin PÁTROVÁ, *Od servicií k denním podílům. Vývoj podělování kanovníků v českých středověkých kolegiátních kapitulách*, in: Jan Hrdina – Martina Maříková (ed.), Kapituly v zemích Koruny české a v Uhrách ve středověku, Praha 2011, s. 75–99.
Karin PÁTROVÁ, *Prebendy nejstarších kolegiátních kapitul do sklonku 14. století (Stará Boleslav, Litoměřice, Vyšehrad)*, Český časopis historický 106, 2008, č. 3, s. 505–535.
Karin PÁTROVÁ, *Probošt versus kapitula. K problematice majetkových vztahů uvnitř vyšehradské kapituly do doby husitské*, Mediaevalia historica Bohemica 11, 2007, s. 79–93.
Karin PÁTROVÁ, *Stará Boleslav a její místo v českých církevních dějinách. Sv. Václav – kapitula – paládium*, Brandýs nad Labem – Stará Boleslav 2009.
Alexander PATSCHOVSKY, *Die Anfänge einer ständigen Inquisition in Böhmen: ein Prager Inguisitoren-Handbuch aus der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts*, Berlin – New York 1975.
Alexander PATSCHOVSKY, *Kacíři a pronásledování kacířů*, in: Týž, Bludiště pravé víry. Sektáři, kacíři a reformátoři ve středověkých Čechách, Praha 2018, s. 33–46.
Marcin R. PAUK, *Decima Slavorum. Dziesięcina między kanoniczną normą a praktyką w dobie chrystianizacji Europy Środkowo-Wschodniej (IX–XII w.)*, in: Krzysztof Bracha – Martin Nodl – Marcin R. Pauk (ed.), Christianizace v dlouhém trvání: 10.–15. století v Českém a Polském království, Praha 2024, s. 173–226.
Marcin R. PAUK, *Działalność fundacyjna możnowładztwa czeskiego i jej uwarunkowania społeczne (XI – XIII w.),* Warszawa – Kraków 2000.
Marcin R. PAUK, *Migrace – protekce – asimilace. Lužičtí Schliebenové v české politické elitě 13. století*, Časopis Matice moravské 131, 2012, s. 117–128.
Nicolaus PAULUS, *Geschichte des Ablasses im Mittelalter vom Ursprung bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts* I–II, Darmstadt 2000.
Jiří PEHAL*, Zdomácnění emfyteutického práva ve 13. a 14. století na Čáslavsku*, disertační práce PF UK, Praha 2012.
Michal PEHR, *Milénium 1973*, in: Vratislav Vaníček – Jan Kotous (ed.), Posunuté milénium : 1050 let od založení pražského biskupství, Praha 2024, s. 17–39.
Josef PEKAŘ, *O správním rozdělení země české do pol. 13. století*, Jaroslav Bidlo – Gustav Friedrich – Kamil Krofta (ed.), Sborník historických prací k jubileu J. Golla, Praha 1906, s. 81–123.
Jörg PELTZER, *Canon Law, Careers and Conquest: Episcopal Elections in Normandy and Greater Anjou, c.1140–c.1230*, Cambridge 2009.
Alois PEROUTKA, *Vznik kolegiátní kapituly sv. Mořice ve 13. století*, Muzeum: Sborník Muzea Kroměřížska 2002, s. 91–100.

Anthony PERRON, *Metropolitan Might and Papal Power on the Latin-Christian Frontier: Transforming the Danish Church around the Time of the Fourth Lateran Council*, The Catholic Historical Review 89, 2003, č. 2, s. 182–212.
Jiří PEŠEK, *Kronika česká Václava Hájka z Libočan jako zrcadlo "soudobých dějin" českých měst*, in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Martina Maříková – Jiří Pešek (ed.), Historiografie s městem spojená : historiografie o městech a historiografie ve městech, Praha 2018, s. 215–228.
Stefan PETERSEN, *Geld für den Kampf gegen den Ungläubigen*, *Norddeutsche Widerstände gegen die Erhebung des Lyoner Kreuzzugszehnten 1274–1304*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Kanonistische Abteilung 86, 2000, s. 262–319.
Tomáš PETRÁČEK, *Nevolníci a svobodní. Kníže a velkostatek,* Praha 2012.
Paul B. PIXTON, *The German Episcopacy and the Implementation of the Decrees of the Fourth Lateran Council, 1216–1245: Watchmen on the Tower*, Leiden – New York 1995.
Miroslav PLAČEK, *Znojemský kastelán Boček a jeho bratři ve službách Přemysla Otakara II.*, in: Libor Jan (ed.), Pocta králi. K 730. výročí smrti českého krále, rakouského vévody a moravského markraběte Přemysla Otakara II., Brno – Znojmo 2010, s. 81–91.
Wilibald Maria PLÖCHL, *Geschichte des Kirchenrechts* II: *Das Kirchenrecht der abendländischen Christenheit 1055 bis 1517*, Wien 1962.
Antonín PODLAHA, *Series praepositorum, decanorum, archidiaconorum, aliorumque praelatorum et canonicorum S. Metropolitanae Ecclesiae Pragensis a primordiis usque ad praesentia tempora*, Praha 1912.
Emanuel POCHE a kol., *Umělecké památky Čech I–IV*, Praha 1977–1982.
Pavel R. POKORNÝ, *Elekční pečeť olomouckého biskupa Bruna*, Heraldická ročenka 1977, s. 62–65.
Stanislav POLÁK, *Privilegia města Příbramě*, Příbram 1977.
Jaroslav V. POLC, *De origine festi visitationis B. M. V*, Roma 1967.
POLC, *Zázrak v Bolseně a Petr z Prahy*, in: Týž, Česká církev v dějinách, Praha 1999, s. 83–97.
James M. POWELL, *Anatomy of a Crusade, 1213–1221,* New York 1986.
Jiří PRAŽÁK, *Břevnovská deperdita z doby Přemyslovské*, Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity C 9, 1960, č. 12, s. 109–123.
Jiří PRAŽÁK, *Pražská vizitační statuta z roku 1244*, Studie o rukopisech 14, 1975, s. 149–163.
Jiří PRAŽÁK, *Nejstarší listina pražského kostela*, Sborník archivních prací 10, 1960, č. 1, s. 215–229.
Antonín PROFOUS, *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny* I–III*,* Praha 1947–1952.
Krzysztof R. PROKOP, *Recenze: Jacek Maciejewski, Episkopat polski doby dzielnicowej 1180–1320*, Prawo Kanoniczne: Kwartalnik prawno-historyczny 50, 2007, č. 3–4, s. 339–350.
Ivica PULJIĆ, *Pregled povijesti područjâ Trebinjsko-mrkanske biskupije*, in: Marinko Marić – Ivica Puljić (ed.), Trebinjsko-mrkanska biskupija. Zbornik radova povodom obilježavanja 1000. obljetnice prvoga pisanog spomena Trebinjske biskupije i 700. obljetnice prvoga pisanog spomena Mrkanske biskupije, Mostar 2023, s. 39–170.
Anna PUMPROVÁ, *Literarische Tätigkeit des Zisterziensers Robert, Bischofs von Olmütz (1201–1240)*, Wiener Studien 128, 2015, s. 199–222.

Jiří RÁC, *K problému doby vzniku mělnické kolegiátní kapituly*, Středočeský sborník historický 19, 1993, s. 3–10.
Olaf B. RADER, *Fridrich II.: Sicilan na císařském trůně*, Praha 2016.
Andrzej RADZIMIŃSKI, *Die Kirche im Deutschordensstaat in Preussen (1243–1525) Organisation – Ausstattung – Rechtsprechung – Geistlichkeit – Gläubige*, Toruń 2014.
Jakub RAZIM, *Čechy, Korutany a Tyroly pod vládou Jindřicha Korutanského*, disertační práce FF UK, Praha 2014.
Jakub RAZIM, *Mezní právo a jeho rituály v době přemyslovské*, Praha 2022.
Frank-Michael REICHSTEIN, *Das Beginenwesen in Deutschland: Studien und Katalog*, Darmstadt 2001.
Heinrich REININGER, *Die weihbischöfe zu Würzburg: ein beitrag zur fränkischen Kirchengeschichte*, Würzburg 1865.
Lukáš REITINGER, *Brunšvické svědectví o české historiografii 13. věku*, Časopis Matice moravské 140, 2021, č. 1, s. 3–45.
Lukáš REITINGER, *Psal tzv. Kanovník vyšehradský opravdu na Vyšehradě?: první Kosmův pokračovatel v kontextu dějepisectví přemyslovského věku,* Český časopis historický 113, 2015, č. 3, s. 635–668.
Josef RIEDMANN, *Der "dux de Sterlicco" (Herzog Leopold VI. von Österreich) und zwei "canonici de Passo" als Schuldner Sieneser Bankiers (1228/29)*, in: Josef Riedmann – Julia Hörmann-Thurn und Taxis – Gustav Pfeifer (ed.), Historische Beziehungsgeflechte: Fünfzig Aufsätze aus fünf Jahrzehntens, Insbruck 2024, s. 191–202.
Miroslav RICHTER, *Hradišťko u Davle, městečko ostrovského kláštera,* Praha 1982.
Willi RITTENBACH – Sigfried SEIFERT, *Geschichte der Bischöfe von Meissen: 968–1581*, Leipzig 1965.
Burkhard ROBEG, *Das Zweite Konzil von Lyon (1274)*, Paderborn 1990.
František S. ROKYCKÝ, *Z hospodářské činnosti posledního probošta rokycanského*, Časopis pro dějiny venkova 13, 1926, s. 145–151.
John F. ROMANO, *Priests and the Eucharistin the Middle Ages*, in: Greg Peters – Colt C. Anderson (ed.), A Companion to Priesthood and Holy Orders in the Middle Ages, Leiden 2016, s. 188–216.
Goswin VON DER ROPP, *Erzbischof Werner von Mainz*, Göttingen 1872.
Bohuslav ROUČKA, *Špitály, jejich majetek, správa a postavení v daňovém systému českého feudalismu*, Právněhistorické studie 12, 1966, s. 49–90.
Benoit ROUZEAU, *Les voyages des abbés de Morimond au Moyen Age*, Cahier du Léoncel 2013, s. 4–30.
Jan ROYT, *Nejstarší biskupské katedrály v Praze a v Olomouci*, in: Jan Kotous – Petr Sommer – Vratislav Vaníček (ed.), Tisíc a padesát let pražského biskupství, Praha 2023, s. 233–243.
Petr ROŽMBERSKÝ, *Jeníkovice a nápravy na panství Horšovský Týn*, Hláska 3, 2018, s. 37–40
Bohumil RYBA, *Pravidla pro transkripci latinských literárních rukopisných textů,* (is.muni.cz/el/1421/jaro2013/AR2B62/um/Ryba_1_.pdf).
Milan ŘEPA, *Josef Válka Hostem do domu*, in: Martin Nodl – Vladimír Urbánek (ed.), Josef Válka a myšlení o dějinách, Praha 2022, s. 105–117.

Renata SÁDLOVÁ (MODRÁKOVÁ), *Svatojiřský klášter ve světle jeho nekrologických přípisků Jeden z méně užívaných pramenů ke klášterním dějinám*, diplomová práce FF UK, Praha 2004.
Jiří SAHULA, *Ondřej, biskup pražský*, Praha 1935.
Josef SAKAŘ, *Dějiny města Týna nad Vltavou a okolí* I*,* Týn n. Vltavou. 1935.
SARNOWSKY, *Regional Problems in the History of the Mendicant and Military Orders*
August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého* VI, VII, X*,* Praha 1889, 1890, 1895.
August SEDLÁČEK, *Místopisný slovník historický Království českého,* Praha 1998.
Peter SEGL (ed.), *Die Anfänge der Inquisition im Mittelalter. Mit einem Ausblick auf das 20. Jahrhundert und einem Beitrag über religiöse Intoleranz im nichtchristlichen Bereich*, Köln 1993.
Peter SEGL, *Ketzer in Österreich : Untersuchungen über Häresie und Inquisition im Herzogtum Österreich im 13. und beginnenden 14. Jahrhundert*, Paderborn – München – Wien – Zurich 1984.
Ferdinand SEIBT (ed.), *Bohemia sacra. Das Christentum in Böhmen 973–1973*, Düsseldorf 1974.
Jiří SEJBAL, *Moravské mincovnictví 13. století*, Praha 2008.
Josef SEMMLER, *Die Kanoniker und ihre Regel im 9. Jahrhundert*, in: Irene Crusius (ed.), Studien zum weltlichen Kollegiatstift in Deutschland, Göttingen 1995, s. 62–109.
Walter W. SETON, *Nicholas Glassberger and His Works*, Manchester 1923.
Seznamy členů svatovítské kapituly, online: kpmk.eu/kpmkeu/index.php/kapitula/clenove-kapituly/58-seznamy-clenu-svatovitske-kapituly-a-jejich-prameny (10. 10. 2025).
Heinrich SCHAEFER, *Pfarrkirche und Stift in deutschen Mittelalter,* Stuttgart 1903.
Bernhard SCHIMMELPFENNIG, *Zisterzienser, Papsttum und Episkopat im Mittelalter*, in: Kaspar Elm –Peter Joerißen – Hermann Josef Roth (ed.), Die Zisterzienser. Ordensleben zwischen Ideal und Wirklichkeit, Bonn 1980, s. 69–85.
Bernard SCHIMMELPFENNIG, *Zölibat und Lage der Priestersöhne vom 11. bis 14. Jahrhundert*, in: Bernard Schmimmelpfennig – Georg Kreuzer (ed.), Papsttum und Heilige: Kirchenrecht und Zeremoniells, Neuried 2003, s. 133–176.
Johann SCHLENZ, *Das Kirchenpatronat in Böhmen: Beiträge zu seiner Geschichte und Rechtsentwicklung*, Prag 1928.
Johann SCHLENZ, *Geschichte des Propsteistiftes St. Stephan in Leitmeritz*, Prag 1933.
Walter SCHLESINGER, *Walter Schlesinger, Kirchengeschichte Sachsens im Mittelalter* I–II, Köln – Graz 1962.
Andreas SCHMIDT, *"Bischof bist Du und Fürst" Die Erhebung geistlicher Reichsfürsten im Spätmittelalter – Trier, Bamberg, Augsburg*, Heidelberg 2015.
Jan Ferdinand SCHMIDT, *Historie augustiniánského kláštera na Ostrově,* Památky archeologické IV, 1860, s. 72–74.
Frederike Maria SCHNACK, *Zwischen geistlichen Aufgaben und weltlichen Herausforderungen. Die Handlungsspielräume der Mindener Bischöfe von 1250 bis 1500*, Ostfildern 2022.
Michael SKOPAL, *Založení komendy johanitů na Malé Straně. Příspěvek k otázce příchodu řádu do Čech*, Pražský sborník historický 26, 1993, s. 7–37.

František SKŘIVÁNEK, *Rytíři svatého Jana Jerusalémského u nás*, Heraldika a genealogie 28, 1995, č. 1–2, s. 1–80.
Jiří SLÁMA, *Příspěvek k vnitřní kolonisaci raně středověkých Čech,* Archeologické rozhledy 19, 1967, s. 433–445.
Jan SLÍVA, *Abbas indignus et pullus semicoctus aneb Jindřich z Isernie hostem ve Strahovském klášteře*, Mediaevalia historica Bohemica 25, 2022, č. 1, s. 7–35.
Jan SLÍVA, *Jindřich z Isernie, protonotář Jindřich a Jindřich Vlach*, Mediaevalia historica Bohemica 22, 2019, č. 2, s. 7–49.
Jan SLÍVA, *Korespondence Cerery s Neptunem. Součást epistolární sbírky Jindřicha z Isernie*, disertační práce FF MUNI, Brno 2020.
Vojtěch SLOUKA, *Nekrologia Přemyslovského věku. Limity jejich historiografické interpretace*, diplomová práce FF UK, Praha 2024.
Slovník středověké latiny v českých zemích (lb.ics.cas.cz/lemma/mortuarius#cs).
Oda SOKI, *Die Reise des Kardinallegaten Hugo von S. Sabina ins Reich in den Jahren 1251–1253: Urkundenwesen, Ablasspraxis und politische Dimension*, disertační práce FF Rheinisch-Westfälischen Technischen Hochschule, Aachen 2024.
Tomáš SOMER – Eva SVOBODOVÁ, *Konrád z Friedberka: biskup, na kterého se mělo zapomenout*, Časopis Matice moravské 132, 2013, č. 1, s. 3–24.
Tomáš SOMER – Josef ŠRÁMEK, *Benediktinské opatství ve Vilémově,* České Budějovice 2015.
Tomáš SOMER, *Nástup Bruna ze Schauenburka na biskupský stolec v Olomouci*, in: Antonín Kalous – Jan Stejskal – Josef Šrámek (ed.), Jedinec a evropská společnost od středověku do 19. století, Olomouc 2014, s. 129–144.
Tomáš SOMER, *Smil z Lichtenburka. Příběh velmože bouřlivého věku*, České Budějovice 2013.
Petr SOMMER, *Benediktini v raném českém státě*, in: Benediktini a střed Evropy. Křesťanství, kultura, společnost 800–1300, Dušan Foltýn – Pavlína Mašková – Petr Sommer (ed.), Praha 2021, s. 127–137.
Petr SOMMER, *K postihnutelnosti termínů ecclesia a capella v archeologických pramenech*, Archaeologia historica 7, 1982, s. 453–469
Petr SOMMER, *Druhá vlna christianizace české společnosti,* in: Petr Sommer – Dušan Třeštík – Josef Žemlička (ed.), Přemyslovci: Budování českého státu, Praha 2009, s. 398–418.
SOMMER, *Středověký kostel – svědectví Homiliáře opatovického*, in: Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka – Robert Šimůnek (ed.), Historické a historiografické problémy středověku, s. 43–46.
Petr SOMMER, *Svatý Prokop: z počátků českého státu a církve,* Praha 2007.
Petr SOMMER, *Želiv Reginarda Metského*, in: Dana Dvořáčková-Malá – Petr Charvát – Bohumír Němec (ed.), Za zdmi kláštera: cisterciáci v českých dějinách, České Budějovice 2010, s. 129–136.
Michel SOT, *Gesta episcoporum, gesta abbatum*, Turnhout 1985.
Helena SOUKUPOVÁ, *Svatá Anežka Česká: život a legenda*, Praha 2015.
Miroslav SOVADINA, *Dvůr Václava I.,* Sborník archivních prací 45, 1995, č. 1, s. 3–40.
Miroslav SOVADINA, *Lenní listiny biskupa Bruna*, Sborník archivních prací 24, 1974, č. 2, s. 426–460.

Jiří SPĚVÁČEK, *Jan Lucemburský a jeho doba (1296–1346): k prvnímu vstupu českých zemí do svazku se západní Evropou*, Praha 1994.
Pavel SPUNAR, *Das Troparium des Prager Dekans Vít*, Scriptorium 11, 1957, s. 50–62.
Maria Anna STARNAWSKA, *Szpitalnictwo zakonów krzyżowych w średniowiecznych miastach polskich zarys problematyki,* in: Maria Dąbrowska (ed.), Szpitalnictwo w dawnej Polsce, Warszawa 1998.
Dana STEHLÍKOVÁ, *Druhý typ velké pečeti pražské kapituly*, in: Otevři zahradu rajskou. Benediktini v srdci Evropy 800–1300, Praha 2014, s. 380.
Samuel STEINHERZ, *Die Einhebung des Lyonger Zehnten im Erzbisthum Salzburg (1282–1285)*, Mittheilungen des Institutes für österreichische Geschichtsforschung 14, 1893, s. 1–86.
Winfried STELZER, *Gelehrtes Recht in Österreich: von den Anfängen bis zum frühen 14. Jahrhundert*, Wien 1982.
Gerhard STREICH, *Adel, Burg und Klostergründung: Motive und Familienkonstellationen zwischen "Haus-" und "Gedächtnisklöstern" im hohen Mittelalter*, in: Sabine Arend – Daniel Berger (ed.), Vielfalt und Aktualität des Mittelalters. Festschrift für Wolfgang Petke zum 65. Geburtstags, s. 39–71.
Jan STŘÍBRNÝ, *Katolická církev v českých zemích v čase dvou totalit*, in: Libor Jan (ed.), České církevní dějiny ve druhé polovině 20. století, Brno 2000, s. 78–115.
Ulrich STUTZ, *Das Eigenkirchenvermögen: ein Beitrag zur Geschichte des altdeutschen Sachenrechtes auf Grund der Freisinger Traditionen*, Wien 1910.
Drahomír SUCHÁNEK, *Ohlasy a vlivy bojů o investituru v českém prostředí. Biskup Jaromír a problém biskupské a panovnické legitimity na konci 11. století*, in: Józef Dobosz (ed.), Kościół w monarchiach Przemyślidów i Piastów, Poznań 2009, s. 169–179.
Josef SVÁTEK, *Z dějin konventu řádu Svatého hrobu ve Světci u Bíliny (okr. Teplice).* Zprávy a studie Krajského muzea v Teplicích 5, 1969, s. 9–18.
Zbyněk SVITÁK, *Klášter magdalenitek v Dobřanech*, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity: řada historická (C) 42, 1993, č. 40, s. 9–21.
Zbyněk SVITÁK, *Vybírání lyonských poplatků v Čechách a na Moravě v 80. letech 13. století*, Časopis Matice moravské 116, 1997, č. 1, s. 67–77.
Miroslav SVOBODA, *Die Entwicklung des Besitzes des böhmischen Priorats des Johanniterordens im 12.-16. Jahrhundert*, in: Karl Borchard – Libor Jan (ed.), Die geistlichen Ritterorden in Mitteleuropa Mittelalter, Brno 2011, s. 115–138.
Miroslav SVOBODA, *Majetek johanitského řádu v Čechách ve 12.–16. století*, disertační práce FF MUNI, Brno 2006.
Josef SVOBODA, *Sborník Bohemia sacra a výročí 1000 let pražské diecéze (973–1973)*, diplomová práce KTF UK, Praha 2019.
Eva SVOBODOVÁ, *Olomoucký biskup Robert a církevní řády na Moravě*, diplomová práce FF UPOL, Olomouc 2010.
Eva SVOBODOVÁ, *Postoj olomouckého biskupa Roberta k emancipačním snahám církve 13. století,* Vlastivědný věstník moravský, 65, 2013, č. 3, s. 245–251.
Eva SVOBODOVÁ, *Učenec a mnich mezi olomouckými biskupy,* in: Antonín Kalous – Jan Stejskal – Josef Šrámek (ed.), Jedinec a evropská společnost od středověku do 19. století, Olomouc 2014, s. 115–128.
Robert N. SWANSON, *Religion and Devotion in Europe c. 1215–c.1515,* New York 1995.

James Ross SWEENEY, *Innocent III, Hungary and the Bulgarian Coronation: A Study in Medieval Papal Diplomacy*, Church History 42, 1973, č. 3, s. 320–334.
David SYCHRA, *Raná církevní kariéra Bruna ze Schauenburka (1229–1245),* Časopis Matice moravské 136, 2017, s. 35–49.
David SYCHRA, *The Role Played by Bishop Bruno of Olomouc in the Prussian Crusades of the Bohemian King Ottokar II Premislas*, in: Paul Srodecki – Norbert Kersken (ed.), The Expansion of the Faith: Crusading on the Frontiers of Latin Christendom in the High Middle Ages, Turnhout 2022, s. 147–163.
Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ, *Česká listina v době přemyslovské*, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity: řada historická (C) 13, 1964, č. 11, s. 51–72.
Jindřich ŠEBÁNEK, *K otázce břevnovských fals*, Folia diplomatica 1, 1952–1953, č. 4, s. 1–39.
Jindřich ŠEBÁNEK, *Kdo byl notář Otakarus 5*, Rozpravy Československé akademie věd 69, 1959, č. 9, s. 3–39.
Jindřich ŠEBÁNEK, *Listiny přímětické a jiné naše listiny na patronátní práva z doby přemyslovské*, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity: řada historická (C) 5, 1956, č. 3, s. 79–102.
Jindřich ŠEBÁNEK, *Velké imunitní privilegium olomouckého kostela z r. 1256*, Zprávy antropologické společnosti 4, 1951, s. 24–27.
Martin ŠENK, *Václav II. a obecné učení*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis 64, 2024, č. 2, s. 11–18.
Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Pronikání Němců do Čech kolonizací ve 13. a 14. století,* Praha 1938.
Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Ještě k dějinám českého dějepisectví*, Český časopis historický 38, 1932, č. 2, s. 347–364.
Robert ŠIMŮNEK, *Dvory a rezidence české šlechty*, in: Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka – František Záruba (ed.), Dvory a rezidence v proměnách času, Praha 2023, s. 237–278.
Robert ŠIMŮNEK, *Reprezentace české středověké šlechty,* Praha 2013.
Jan ŠKVRŇÁK – Libor JAN, *K lokalizaci tzv. Šacké hory*, Studia mediaevalia Bohemica 12, 2020, s. 7–17.
František ŠMAHEL, *Christianizace v duši a mysli? Interiorizace křesťanské víry v lucemburských* Čechách, in: Martin Nodl – František Šmahel (ed.), Pohané a křesťané: christianizace českých zemí ve středověku, Praha 2019, s. 69–100.
Vladimír ŠMILAUER, *Osídlení Čech ve světle místních jmen*, Praha 1960.
Josef ŠRÁMEK, *"Ctihodný otec a pán Bavor, z Božího milosrdenství opat břevnovský, téhož místa téměř druhý zakladatel": k vytváření obrazu osobnosti v historiografii*, Církevní dějiny 3, 2010, č. 6, s. 16–33.
Josef ŠRÁMEK, *"A také klášter Hradisko u Olomouce byl obnoven naším řádem": konkurence mezi řeholními řády a kolektivní identity kléru v českých zemích ve 12. století*, Vlastivědný věstník moravský 69, 2017, č. 2, s. 113–128.
Josef ŠRÁMEK, *„Aby události neunikly paměti.“ Středověké listinná falza a kláštery,* Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis 2, 2009, s. 13–37.
Josef ŠRÁMEK, *Břevnovské opatství ve středověku: Břevnov, Rajhrad, Police nad Metují a Broumov*, Praha 2016.

Josef ŠRÁMEK, *Co (ne)víme o raně středověkých dějinách břevnovského kláštera – a jak s tím naložit?*, Časopis Matice moravské 134, 2015, č. 1, s. 2015–226.
Josef ŠRÁMEK, *Formování klášterní domény ve 13. a 14. století na příkladu benediktinských proboštství v Polici nad Metují a Broumově*, Historica Olomucensia 48, 2015, s. 13–42.
Josef ŠRÁMEK, *Kláštery olomoucké diecéze za episkopátu Bruna ze Schauenburka (1245–1281): rajhradská kauza z roku 1255*, in: Antonín Kalous – Jan Stejskal – Josef Šrámek (ed.), Jedinec a evropská společnost od středověku do 19. století, Olomouc 2014, s. 145–167.
Josef ŠRÁMEK, *Lesk a bída benediktinského mnišství v raně středověkých Čechách: Břevnovský klášter v klíčových letech 993–1200*, Historica Olomucensia 35, 2009, s. 21–39.
Josef ŠRÁMEK, *Mezi normou, reformou a praxí. Proboštství benediktinských klášterů v Čechách a na Moravě ve středověku*, Praha 2016.
Josef ŠRÁMEK, *Opat Bavor z Nečtin a vývoj břevnovského klášterství v době posledních Přemyslovců se zřetelem k severovýchodním Čechám*, Východočeský sborník historický 31, 2017, s. 79–103.
Josef ŠRÁMEK, *Vita contemplativa, vita apostolica? Středověké mnišství v interakci mezi normou a reformou*, Církevní dějiny 5, 2012, č. 10, s. 21–45.
Ivo ŠTEFAN – Ladislav VARADZIN, *Počátky farní organizace v Čechách a na Moravě ve výpovědi archeologie*, in: Jan Hrdina – Blanka Zilynská (ed.), Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku, Praha 2007, s. 33–53.
Ivo ŠTEFAN – Ladislav VARADZIN, *Super altare in ecclesia tua. Die Anfänge der Pfarrorganisation in den böhmischen Ländern aus archäologischer Sicht*, Praehistorica 31, 2014, č. 2, s. 357–372.
Miroslav ŠTĚPÁNEK, *Strukturální změny středověkého osídlení* I–II, Československý časopis historický 17, 1969, č. 4–5, s. 457–488 a s. 649–680.
Josef ŠUSTA, *Dvě knihy českých dějin: kus středověké historie našeho kraje* I–II, Praha 1917–1919.
Josef ŠUSTA, *Recenze: Walter Seton, Nicholaus Glassberger and his works: with the text of his Maior cronica Boemorum moderna*, Český časopis historický 30, 1924, s. 339–343.
Mojmír ŠVÁBENSKÝ, *Tzv. Moravská kronika*, Studie o rukopisech 12, 1973, s. 191–205.
Ferdinand TADRA, *Paměti kláštera Ostrovského i Sv. Jana pod Skalou,* Věstník České akademie 15, 1906, s. 423–431.
Julia TAZBIROWA, *Pierwsze elekcje kanoniczne biskupów w Polsce*, in: Aleksander Gieysztor (ed.), Wieki średnie – Medium Aevum. Prace ofiarowane Tadeuszowi Manteufflowi w 60. rocznicę urodzin, Warszawa 1962, s. 117–123.
Rudolf TECL, *K problematice koncentrace středověkého osídlení na Táborsku,* Archeologia historica 5, 1980, s. 155–164.
Michal TEJČEK – Jindra HŮRKOVÁ, *Klatovský špitál a špitálský dvůr u Svatého Rocha*, Sborník prací z historie a dějin umění 4, 2006, s. 49–114.
Julien THÉRY-ASTRUC, *"Excès," "affaires d'enquête" et gouvernement de l'Église (v. 1150–v. 1350)*, in: Patrick Gilli (ed.), La pathologie du pouvoir: vices, crimes et délits des gouvernants, Turnout 2016, s. 164–236.
Sarah THOMAS (ed.), *Bishops' Identities, Careers, and Networks in Medieval Europe,* Turhout 2021.
Tisíc let pražského biskupství 973−1973, Studie 33, Řím 1973.

Benoit TOCK, *Actes confirmatifs et vidimus dans le Nord de la France jusqu'à la fin du XIIIe siècle*, in: Werner Maleczek (ed.), Urkunden und ihre Erforschung. Zum Gedenken an Heinrich Appelt, Wien 2010, s. 227–246.
Michał TOMASZEK, *Objects, Places, and Space in the Process of Constructing Monastic Identities: A Few Examples from the 10th, 11th and 12th Centuries*, in: Andrzej Pleszczynski – Joanna Aleksandra Sobiesiak – Michał Tomaszek – Przemysław Tyszka (ed.), Imagined Communities: Constructing Collective Identities in Medieval Europe, Leiden 2018, s. 103–125.
Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy*, I, III a V, 1855–1875.
Václav Vladivoj TOMEK, *O starém rozdělení Čech na Župy a pozdějším na kraje*, Časopis Českého musea 32, 1858, č. 2–4, s. 222–252, 327–346, 475–500.
Václav Vladivoj TOMEK, *Újezd Svatavin na řece Sázavě. Drobnůstka ze starého místopisu českého*, Památky archaeologické a místopisné 1, 1855, s. 320–321.
Václav Vladivoj TOMEK, *Základy starého místopisu Pražského* III–V, Praha 1872.
Richard C. TREXLER, *The Stigmatized Body of Francis of Assisi. Conceived, Processed, Disappeared*, in: Marc Müntz – Klaus Schreiner (ed.), Frömmigkeit im Mittelalter. Politisch-soziale Kontexte, visuelle Praxis, körperliche Ausdrucksformen, München 2002, s. 463–498.
Pavel TRNKA, *Diplomatika a správa kláštera Teplá ve 2. polovině 15. století*, disertační práce FF UK, Praha 2016.
David TROJAN – Blanka ZILYNSKÁ, *Pražské biskupství jako hlava české církevní organizace: církevní správa a farní síť (polovina 12. – polovina 14. století)*, in: Vratislav Vaníček – Jan Kotous (ed.), Posunuté milénium : 1050 let od založení pražského biskupství, Praha 2024, s. 169–210.
David TROJAN, *(Arci)biskup a jeho faráři*, Historie – Otázky – Problémy 14, 2022, č. 1, s. 43–55.
David TROJAN, *Bůh, česká církev a pražský biskup v podání tzv. Dalimila,* Mediaevalia historica Bohemica 26, 2023, č. 1, s. 83–122.
David TROJAN, *Vývoj středověkého osídlení Českobrodska do roku 1437,* bakalářská práce FF UK, 2019.
David TROJAN, *Pražský kostel: Nejsvětější matka panovníkova? Několik poznámek ke vztahu přemyslovských králů a katedrálního kostela,* in: Martin Slepička – Naděžda Morávková (ed.), Český kníže Vladislav I., západní Čechy a český stát za vlády Přemyslovců, Plzeň 2025, s. 260–279.
David TROJAN, *Reprezentace pražského biskupa a biskupství ve středověké proměně*, Mediaevalia historica Bohemica 27, 2024, č. 2, s. 83–130.
David TROJAN, *Šlechtictví pražských biskupů*, v tisku.
David TROJAN, *The Bohemian Clergy in Contact with Western Europe*, v tisku.
David TROJAN, *Tobiáš z Benešova. Biskup – Hospodář – Politik,* Praha 2023.
Josef TRUHLÁŘ, *Nejstarší cisiojan český v novém rukopise objevený*, Listy filologické 28, 1901, s. 365–370.
Dušan TŘEŠTÍK, *Kosmova kronika: studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*, Praha 1968.
Dušan TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin*, Praha 1997.

Dušan TŘEŠTÍK, *Vynalezení tradice aneb Velehrad*, in: Týž, Mysliti dějiny, Praha – Litomyšl 1999, s. 153–157.
Jiří TYWONIAK, *Benešov a zámek Konopiště v minulosti – od středověku do počátků Československé republiky*, Benešov 1993.
Petr ULIČNÝ, *Kristův hrob a jeho pražští ochránci. Z topografie kláštera božehrobců na Zderaze*, Staletá Praha 30, 2014, č. 2, s. 18–47.
Stefanie UNGER, *Generali concilio inhærentes statuimus. Die Rezeption des Vierten Lateranum und des zweiten Lugdunense in der Statuten der Erzbischofe von Köln und Mainz bis zum Jahr 1310*, Mainz 2004.
Judi UPTON-WARD, *The Rule of the Templars: The French Text of the Rule of the Orde*, Woodbridge 1992.
Hana URBANOVÁ, *Ebrach, Langheim, Waldsassen – mateřské kláštery českých cisterciáckých řádových domů*, diplomová práce PeDF UK, Praha 2001 (uloženo v Archivu UK).
Johannes B. VALVEKENS, *Relationes ordinis nostri cum ordine Cisterciensi*, Analecta Praemonstratensia 19, 1943, s. 63–69.
VANĚČEK, V., *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě.* I–III*,* Praha 1933–1939.
Vojtěch VANĚK, *Hroznata z Úžic*, Sázavsko. Historie – tradice – současnost 7, 2000, s. 15–21.
Vratislav VANÍČEK – Jan KOTOUS (ed.), Posunuté milénium : 1050 let od založení pražského biskupství, Praha 2024.
Vratislav VANÍČEK, Středověká modernizace jako koncept strukturální proměny pro středovýchodní Evropu, in: Tadeusz Grabarczyk – Tadeusz Nowak (ed.), Dynamika przemian społecznych i religijnych w średniowieczu, Warszawa 2008, s. 11–37.
Vratislav VANÍČEK, *Počátky pražského biskupství*, in: Jan Kotous – Petr Sommer – Vratislav Vaníček (ed.), Tisíc a padesát let pražského biskupství, Praha 2023, s. 115–136.
Vratislav VANÍČEK, *Velké dějiny zemí Koruny české* II–III, Praha 2000–2002.
Vratislav VANÍČEK, *Vzestup rodu Vítkovců v letech 1169–1278,* Český časopis historický 29, 1981, s. 89–110.
Libuše VÁŇOVÁ, *Církevní dějiny Benešova ve světle archeologických výzkumů*, diplomová práce KTF UK, Praha 2011.
Gerardo Boto VARELA – Isabel ESCANDELL – Esther Lozano LOPEZ (ed.), *The Memory of the Bishop in Medieval Cathedrals. Ceremonies and Visualizations*, Bern – Berlin – Bruxelles – New York – Oxford – Warszawa, Wien, 2019.
Zdeněk VAŠEK, *Zbožné dary v českém středověku*, disertační práce FF UK, Praha 2016.
Vladimír VAŠKŮ, *Příspěvek k otázce svatováclavské pečeti*, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity: řada historická (C) 7, 1958, č. 5, s. 26–39.
Tomáš VELÍMSKÝ, *Česká nobilita doby Hroznatovy. Od družinných elit raného středověku k vrcholně středověké pozemkové šlechtě*, in: Týž, Jimi česká země stála, Praha 2023, s. 143–157.
Tomáš VELÍMSKÝ, *Trans montes, ad fontes: k roli újezdů při středověké kolonizaci středních a vyšších poloh na území severozápadních Čech*, Most 1998.
Josef VINTR, *Ostrovské rukopisy*, Olomouc 2014.

Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů,* Praha 1997.
Hana VLHOVÁ-WÖRNER, *Jak číst Nejedlého Dějiny dnes?,* online: smnf.cz/cs/blog/Jak-cist-Nejedleho-Dejiny-dnes/ (24. 05. 2025)
Christian VOGEL, *Die Templer in Mitteleuropa und ihre Organisationsstrukturen*, in: Karl Borchardt – Libor Jan (ed.), Die geistlichen Ritterorden in Mitteleuropa : Mittelalter, Brno 2011, s. 157–170.
Jan Kapistrán VYSKOČIL, *Arnošt z Pardubic a jeho doba,* Praha 1947.
Berthold WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte der Malteserordens*, Wien – München 1969.
Sethina WATSON, *On Hospitals: Welfare, Law, and Christianity in Western Europe, 400–1320*, Oxford 2020.
John A. WATT, *The Theory of Papal Monarchy in the Thirteenth Century,* Traditio 20, 1964, s. 179–317.
WATZL, *Bischof Robert von Olmütz (1201–1240) und Abt Werner von Heiligenkreuz (1206–1228). Ihre wechselseitigen Beziehungen*, in: Hermann Watzl (ed.), "... in loco, qui nunc ad sanctam crucem vocatur". Quellen und Abhandlungen zur Geschichte des Stiftes Heiligenkreuz, Heiligenkreuz 1987, s. 404–412.
Jeffrey M. WAYNO, *Rethinking the Fourth Lateran Council of 1215,* Speculum 93, 2018, č. 3, s. 611–637.
Matthias WEBER, *Der Bischof stirbt. Zu Form, Funktion und Vorstellung bischöflicher Sterbeberichte (6.–12. Jahrhundert)*, Göttinen 2023.
Alfons WEISER – Hermann POTTMEYER – Peter KRÄMMER, *Bischof,* in: Walter Kasper, Lexikon für Theologie und Kirche 1, Freiburg – Basel – Wien 2006, sl. 481–492.
Martin WEISS, *Pražský biskup Ondřej jako oběť vyhroceného konfliktu církevní a světské autority*, Verba theologica 2006, č. 2, s. 5–10.
Jaroslaw WENTA, *Do Goga z Magog. Glos w sprawie autorstwa "Descriptiones terrarum"*, in: Piotr Dymmel (ed.), Droga historii. Studia ofiarowane profesorowi Józefowi Szymanskiemu w siedemdziesiata rocznice urodzin, Lublin 2001, s. 31–39.
Ines WESSEL, *Zum Bischof werden im Mittelalter. Eine praxistheoretische Analyse vormoderner Selbstbildung,* Bielefeld 2020.
Heinz WIESSNER, *Das Bistum Naumburg* 1, Berlin – New York 1998.
Martin WIHODA, *In zweierlei Diensten: Die Bischöfe von Prag zwischen Friedrich Barbarossa und den böhmischen Herzögen*, in: Knut Görich – Martin Wihoda, Verwandtschaft – Freundschaft – Feindschaft. Politische Bindungen zwischen dem Reich und Ostmitteleuropa in der Zeit Friedrich Barbarossa, Wien – Köln – Weimar 2019, s. 221–246.
Martin WIHODA, *Kosmas*, Praha 2024.
Martin WIHODA, *Kosmas a Vratislav*, in: Helena Krmíčková – Anna Pumprová – Dana Růžičková – Libor Švanda (ed.), Querite primum regnum Dei. Sborník příspěvků k poctě Jany Nechutové, Brno 2006, s. 367–381.
Martin WIHODA, M., *Causa Podivín*, Časopis Matice moravské 117, 1998, č. 2, s. 279–291.
Martin WIHODA, *Morava v době knížecí,* Praha 2010.
Martin WIHODA, *První česká království*, Praha 2015.
Martin WIHODA, *Vladislav Jindřich*, Praha 2019.

Martin WIHODA, *Zlatá bula sicilská: podivuhodný příběh ve vrstvách paměti*, Praha 2005.
Philipp Thomas WOLLMANN, *"A sede apostolica delegati". Úvahy o delegovaném papežském soudnictví v Čechách a na Moravě,* in: Mikuláš Netík – Martin Wihoda (ed.), Morava v proměnách dlouhého 13. století, Praha 2023, s. 79–99.
Hans WOLTER – Henri HOLSTEIN, *Lyon I – Lyon II*, Paris 1966.
Elisabeth Allyn WOOCK, *Antimendicancy in Central Europe and Bishop Robert of Olomouc in historiography*, Mediaevalia historica Bohemica 18, 2015, č. 2, s. 69–93.
Elisabeth WOOCK, *Reactions to the Establishment of Mendicant Orders in Central Europe During the 13th Century*, diplomová práce FF UPOL, Olomouc 2013.
Susan WOOD, *The Proprietary Church in the Medieval West*, Oxford 2006.
Pavel ZAHRADNÍK, *Klášter augustiniánů – řeholních kanovníků v Rokycanech a jeho knihovna*, Bibliotheca Strahoviensis 4–5, 2001, s. 115–153.
Stanisław ZACHOROWSKI, *Rozwój i ustrój kapituł polskich w wiekach średnich,* Kraków 1912.
ZACHOVÁ, *Die Chronik des Franz von Prag: inhaltliche und stilistische Analyse*, Praha 1977.
Libor ZAJÍC, *Mezi křižovníky, premonstráty a mendikanty. Církevní správa Znojma v 1. polovině 13. století,* in: Mikuláš Netík – Martin Wihoda (ed.), Morava v proměnách dlouhého 13. století, Praha 2023, s. 176–187.
Libor ZAJÍC, *Relikvie v českých zemích za vlády Přemyslovců na stránkách písemných pramenů*, disertační práce FF MUNI, Brno 2024.
František ZÁRUBA, *Hradní kaple* I – *doba přemyslovská*, Praha 2014.
František ZÁRUBA, *Hrady doby přemyslovské* I, Praha 2023.
Heinz ZATSCHEK, *Zur Geschichte der böhmischen Hofkapelle bis 1306,* Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte 4, 1940, s. 30–50.
Alois ZAUNER, *Zur Frühgeschichte des Stiftes Schlägl*, Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines 149, 2004, s. 327–394.
Květoslava ZÁVĚRKOVÁ, *Originály listin pražského biskupa Řehoře Zajíce z Valdeka,* bakalářská práce FF MUNI, Brno 2008.
Jan ZDICHYNEC, *Klášter Marienthal mezi králi, městy a šlechtou (1234–1547),* in: Lenka Bobková (ed.), Korunní země v dějinách českého státu. I., Integrační a partikulární rysy českého státu v pozdním středověku, Ústí nad Labem 2003, s. 166–218.
Pavla ZELENKOVÁ, *Premonstrátský klášter a kostel sv. Jiljí v Milevsku*, Praha 2018.
Metoděj ZEMEK, *Das Olmützer Domkapitel*, *Seine Entstehung und Entwicklung bis 1600*, Archiv für Kirchengeschichte Böhmens – Mährens – Schlesiens 9, 1988, s. 66–86; 10, 1989, s. 58–88; 11, 1990, s. 12–91; 12, 1993, s. 49–73.
Metoděj ZEMEK, *Posloupnost kanovníků metropolitní kapituly u sv. Václava,* Vlastivědný věstník moravský 4, 1949, č. 4, s. 121–136, č. 5, s. 167–182 a 5, 1950, č. 2, s. 53–64, č. 3, s. 101–116, č. 4, s. 141–142.
Johannes ZESCHICK, *Benediktini a benediktinky v Čechách a na Moravě*, Praha 2007.
Agata ZIELINSKA, *erritorialization, the Papacy, and the Institutions of the Polish Church, 1198–1357*, disertační práce University College London, London 2020.
Józef ZIELIŃSKI, *Legacja Piotra z Kapii do Czech i Polski w r. 1197*, Collectanea Theologica 28, 1957, č.3-4, s. 576–597.

Bohumil ZLÁMAL, *Kolegiátní kapitula u svatého Mořice v Kroměříži*, in: Týž (ed.), Katalog moravských biskupů, arcibiskupů a kapitul staré i nové doby, Olomouc 1977, s. 129–154.
Bohumil ZLÁMAL, *Metropolitní kapitula v Olomouci*, Tamtéž, s. 103–112.
Jakub ZOUHAR – Petr POLEHLA, *Přehled církevní historiografie na Západě do konce osvícenství*, Praha 2018.
Jiří ZOUL SAJBT, *Markvartici a jejich místo v dějinách přemyslovských Čech*, České Budějovice 2024.
Patrick N. R. ZUTSHI, *Innocent III and the Reform of the Papal Chancery*, in: Andrea Sommerlechner (ed.), Innocenzo III. Urbs et orbis I, Roma 2003, s. 84–101.
Josef ŽEMLIČKA, *Emfyteuze, nájmy a propůjčování jako hrozba církevním majetkům*, Mediaevalia historica Bohemica 23, 2020, č. 1, s. 45–58.
Josef ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí,* Praha 2007.
Josef ŽEMLIČKA, *Děkan Vít, hodnostář a dobrodinec pražské kapituly*, in: Týž, Návraty do krajiny českého středověku, Praha 2016, s. 286–300.
Josef ŽEMLIČKA, *Do tří korun: Poslední rozmach Přemyslovců,* Praha 2017.
Josef ŽEMLIČKA, *K hodnověrnosti listiny Jana XV. pro klášter v Břevnově (31. V. 993),* in: Týž, Návraty do krajiny českého středověku, Praha 2016, s. 11–25.
Josef ŽEMLIČKA, *Konec Přemyslovců: skladba a fungování jejich pozdní monarchie*, Praha 2020.
Josef ŽEMLIČKA, *Krajina z lodi spatřená: inspekční cesta Václava II. z Prahy vzhůru po Vltavě*, in: Týž, Návraty do krajiny českého středověku, Praha 2016, s. 64–78.
Josef ŽEMLIČKA, *Království v pohybu,* Praha 2014.
Josef ŽEMLIČKA, *Návrat českých pánů k pohanství? Ke zprávě Františka Pražského o křivdách na farním kléru*, in: Martin Nodl – František Šmahel (ed.), Pohané a křesťané: christianizace českých zemí ve středověku, Praha 2019, s. 31–44.
Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských (1198–1253) : proměna státu a společnosti*, Praha 2002.
Josef ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*, Praha 2011.
Josef ŽEMLIČKA, *Roudnický záznam o "zlých létech" po smrti Přemysla Otakara II.: Oosudy vsi Dájova a František Pražský*, in: Týž, Návraty do krajiny českého středověku, Praha 2016, s. 39–50.
Josef ŽEMLIČKA, *Spor Přemysla Otakara I. s pražským biskupem Ondřejem,* Československý časopis historický 29, 1981, s. 704–730.
Josef ŽEMLIČKA, *Lán ve středověké proměně*, Český časopis historický 121, 2023, č. 3, s. 671–701.
Josef ŽEMLIČKA, *Litoměřická kapitula v církevně správní struktuře přemyslovských Čech*, in: Litoměřická kapitula: 950 let od založení, Ústí nad Labem 2007, s. 33–42.
Josef ŽEMLIČKA, *Mendikanti v začátcích urbanizace českých zemí*, Mediaevalia historica Bohemica 21, 2018, č. 2, s. 109–125.
Josef ŽEMLIČKA, *Odboj kralevice Přemysla v letech 1248–1249 a jeho sociální zázemí*, Československý časopis historický 33, 1985, č. 4, s. 564–586.
Josef ŽEMLIČKA, *Pražské biskupství a český panovník*, in: Jan Kotous – Petr Sommer – Vratislav Vaníček (ed.), Tisíc a padesát let pražského biskupství, Praha 2023, s. 189–204.
Josef ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar I.*, Praha 1990.

Josef ŽEMLIČKA, *Ztracený kraj pod Ralskem: Středověk mezi nejhořejší Ploučnicí a Zábrdkou*, Praha 2025.